

ÖSTERREICHISCHE
NATIONALBIBLIOTHEK

391.952-B

EU-

~~F. 8° 573~~

391952-B.

Österreichische Nationalbibliothek

+Z256705104

J. J. 57

ПРАВДА

письмо літературно - політичне.

Рочник VIII-ий, 1875.

Під редакцією д-ра Олександра Огоновского.

391.952-B
1875

У ЛЬВОВІ.

З друкарні товариства им. Шевченка
від зарлодм Фр. Сарніцкого.

З М І С Т.

I. Часть літературно-наукова.

I. Поезні.

- Ст. Руданський*: Переклад Гомера Іліяди. Пісня III. стор. 3, 41. Пісня VI. 545, 249.
Руданський и Гетьманець: Перекл. Демона Лермонтова 745, 785, 825, 865.
Данило Млака: Думка 89. Сумні веснянки 209. Бужане 292. Думка 377. Над Прутом 505. Думка 625. Марійка 905.
Ю. Федькович: Думки: Гуляли, Рокита, Присягав ся 129.
Ө. В. р-ля: * * *, До ватажка, Старий 169. На память 10. Січня 1865 р. 337. Думка 705.
М. Нетля: Сон цариці Миліци. Переспів з сербского 425, 465.
К. Н. Устиянович: Згадка про Січ 585. Дві доньки Слави 945.
Ол. Шаржмський: До „Правди“, з великоруского 665.

2. Повісти и оповіданя.

- О. Яковенко*: Семен Жук и його родичі. Ч. I. стор. 8, 46, 90, 131, 171, 210, 252, 293, 338, 378. Ч. II. стор. 626, 666, 706, 750, 789, 868.
В. Лучківський: Пригоди в мой проїзді 428, 469, 506, 548.
† † †: Visum reperitum 480.
О. Я. К — ий: Мої давні знаймі 792, 829, 948.
М. Л.: Червона квітка 873.
И. Левіцький: Благословіть бабі Палажці... 906. Бідний думкою багаті 958.
Андерсен: Шийка вляшки, перекл. И. Верхратский 834.

3. Розправи гісторичні, критичні и и.

- М. Костомаров*: Руска история в житєписях. Перекл. О. Барвіньский. 1) Володимир Св. 17. 2) Ярослав Володимирович 56. 3) Теодозій Печерский 100, 142. 4) Володимир Мономах 182, 219, 264. 5) Андрій Боголюбский 558, 636, 676. 6) Мстаіслав Удатний 715, 761, 799. 7) Данило Галицкий 842, 876, 915, 959.
В. Барвіньский: Рік 1775 — столітня річниця зруйнованя Січи 590.
Вас. Н.: Историческія пісні малорусскаго народа съ объясненіями Антоновича и Драгомянова 22, 67, 108.
И. Верхратский: Кілька слів о словарі О. Партіцкого 303, 348.
И. В.: Суд Чеха о музиці славянській и южнорускій 617.
Олекса Стороженко 522.
Українский націоналізм 566.
Два листи Шевченка 572.
Політичні часописи на Україні 683.
О. Котшовий: Коли ж вняснитєся? (критика) 768, 807.
Закладни Черновецкого університета 813.
Г. Зибадько: З нар. дих уст 882.
До всіх живих руских людей 923.
Т. Г. Шевченко: Листи до Варєоломея Г. Шевченка 925, 966.
Літературні злочинства 931.
Літературні звістки, на стор. 27, 74, 113, 147, 190, 390, 438, 490, 524, 645, 689, 724, 774, 817, 849, 885, 972. Важнійші між тими звістками: Рух літературний на Україні в 1874 р. — 27; Рух літературний в Галичині 74; В справі нової хрестоматії старославянської и старорускої 113; Наукові виданя в Росені 147; Dr. Umlauf, die österr.-ungar. Monarchie 190; Рускі виклади в Львівскім університеті 392, 817; Хмари И. Левіцкого 438; Сборникъ малороссійскихъ заклинаній Ешменка 440; Фонетична правопись 491; Переспів Слова о полку Игоревѣ Кеңдзерского 492; Памятники русокой старини въ западныхъ губер-

II.

пільх імперій 524; Лист Українця до редакції Друга 525; Лермонтова Пісня про царя Івана Вас., перекл. Старицький 645; Па Кожумяках, комедія 645; Geographie Galiciei Tatonicra 646; Спиридон Остафевский 689; L' Ukraine et ses chansons historiques par M. A. Ramb ud 689; Schäffle, Bau und Leben des socialen Kürgers 724; Gazeta Lwowska 775; Київ і его промисль 819; Дещо з перекладів і самостайних творів І Гріненко 835; История малоруского народа И. Марковича 886; Руски виклади в університеті черновецьком 883; Письма К. Н. Устияновича 973; О сравнительно-историческомъ изученіи русокой литературы, Пыпина 974.

II. Часть політично-соціална.

Огляд на р. 1874 — ст. 31, 77.

Справи російські 116, 149.

Хроніка рос. йска: Січень 237; Лютий 275; Марець 319; Цвітень 441; Май 527; Червень, Липень 648, 691; Серпень, Вересень 851; Жовтень, Падолист 978.

Домовий податок 230.

Відповідь авторови статі: „Еще нѣсколько словъ о реформѣ домовой подати“ 311.

Реформа домового податку и „Слово“ 359, 393.

Слово сказане на роковинах Шевченка у Петербурзі 280.

Согорична сесія Галицького сойму 448.

Сойм красвий и „Просвіта“ 451.

Висок и бесіда о. Качали о введеню русокого языка 493.

Перегляд часописей: 1) Галицькія отношенія кievскаго отдѣла славянскаго благотворительнаго комитета 535, 575; 2) „Впередъ!“ о повстаню турецьки Славян 734.

Малоруска національність 614.

Що діе ся на Україні 655, 726.

„Руссий Вѣстникъ“ про украинофіліство 729.

Образки з побиту російської держави 892.

Перегляд політичний 35, 82, 123, 160, 193, 242, 282, 326, 419, 497, 539, 579, 658, 697, 738, 777, 818, 857, 889, 934, 984.

Новинки на стор. 38, 85, 126, 162, 195, 245, 285, 329, 373, 420, 459, 501, 541, 581, 661, 700, 741, 779, 821, 861, 898, 937, 987. — Важнійші між статями „Новинки“:

Закладнин товариства „Надія“ в Збаражѣ 38; Наука русокого языка в Бережаньскій гимназіі 85; Перша вілія Просвіти 126; Перехід холмських уніятів на православіє 162; Справи Тернопільскі 163; Руский театр в Калуші и Рожнітові 165, 197, у Львові 198, 285, в Стягині 662, в Станіславові 987; Святкованє роковин смерті Т. Шевченка у Львові 195; Процєс Осеенгайма 206; Шевченкові вечерниці у Відні 245; Дещо про сільський наріз Золочівско-Бродської околиці 333, 421, 461; Витяг з протоколу засідань виділу „Просвіти“ 374, 423, 898; Загальні збори товариства Рускої Бесіди 459; Дві комісії для укладаня шкільних книжок 459; Товариство „Порука“ 501; Голоси з краю о „Просвіті“ и п Федоровичу 502, 542; Могила Т. Шевченка 541; Андрій П. Пригара 581; Греко-катол. головна школа у Львові 581; Наука и політика у Подляків 582; Вимір податку ґрунтового 700; Загальні збори товариства М. Качковського 701; Черновецький університет 741; Семінари учительскі в східній Галичині и руский язык 742, 989; Казино святоюрске у Львові 743; Институт Дім Народний у Львові 779; Заложенє вілії „Просвіти“ в Тернополі 782; Міністер Штремайер у Львові 783; Ученики Русини в Львівських лімназіях 784; Статистика Черновецького університета 821; Статистика Львівського університета 821; Велика нужда русої учащої ся молодежи 823; Найновіший лік русо-українского народа 823; Товариство „Дружний Лихвар“ у Львові 861; Руске духовенство и руский язык 863; Руска семінарія духовна у Львові 899; Памятник Шевченкови и школа его имени на Україні 903; Товариство „Січ“ у Відні 937; Товариства руських академиків 939; Профессор М. Драгоманов 942.

Від редакції: 1, 289, 992 и н.

Крім того: Переписки редакції, всякі оголошеня и т. н.

Накопєць були надзвичайні додатки: до н-ра 6-го „Бесіда Вол. Барвінського в XIV-ї роковини смерті Т. Шевченка“; до н-ра 11-ого „Справозданє рбиче товариства Просвіта“; до н-рів 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21 и 24 „Додаток промисловно-торговельний“.

Виходить випу-
сками в 2¹/₂ арк.
3. (15.) и 18. (30.)
кожного місяця.

ПРАВДА

Редакція и ад-
міністрація під
н. 12. на улиці
Осолининєх.

письмо літературно-політичне.

„В своїй хаті своя правда и сила и воля.“

Ціна передплати: на рік 6 зр., на пів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50
кр. Оден нумер стоїть 30 кр. а. в. — За оголошеня (инсерати) платиться
по 5 кр. від одной стрічки дрібним друком.

ВІД РЕДАКЦІЇ.

З сим н-ром розпочинаємо VIII-ий рочник нашого часописьма. Серед найсприятливіших обставин у 1867-ім р. заложена, коли по упадку „Мети“ и „Русалки“ народня партія здавалась розбитою, а протисники єї, після битви під Садовою и етнографічної вистави в Москві, смілійше ніж коли небудь піднесли голову и видавали оклики триюмфу, здужала „Правда“ вже вскорі по своїм появленю зібрати в-одно прихильників народної справи, розбудити на ново дух народній у нашій сусільности и удержувати в ній житє и рух. Наслідки того руху народної партії, заложене товариства „Просвіта“ в 1869 и „Товариства ім. Шевченка“ в 1873 р., піддвижене „Рускої Бесіди“ и „руского театру“, через перехід сих інституцій в руки народної партії — сунь отже таким ділом в великій часті заслугою „Правди.“

Хотя нині обставини наші багато на лучше змінились, потреба однак печатного органу народної партії не стала меншою, сли не більшою як коли небудь. Лучити всі народні сили в-одно, бути тим сполучником, котрий вляє разом всі наші поодиноко и тілько в певних напрямках ділаючи народні товариства и інституції, доповняти їх працю, закрівати до нової праці для добра нашого народу и нашої народности — се нинішнє заданє „Правди“, заданє немале, котрє тілько при щирім и ревнім уділі цілої нашої партії дасть ся сповнити.

Звиваємо отже до стільної праці всіх, котрі сунь одной гадки з нами; вспомагайте нас, як хто може, матеріяльно и морально, всі, що бажастє піднесєня нашого народа и нашої народности.

Редакція зі своєї сторони доложить всіх сил, щоб „Правда“ достойно репрезентувала нашу партію. Гьловна причина дотеперш-

них хиб и недостатків „Правди“, именно що ціла праця редакційна почивала лише на однім-двох людях, котрі, заняті при тім иншими справами и обовязками, мало могли їй часу посвятити, тепер вже усунена: видавництво позискало до редагованя „Правди“ більше сил, котрі працю тж себе поділили.

Наслідком того буде перед всім точне видаване кожного н-ра в означенім часі; відтак точна корреспонденція зі всіми, котрі з видавництвом „Правди“ в якій небудь справі перенесують ся; наконець старанне редаговане часописьма.

З сим н-ром зачинаємо поміщати вибрані частини Гомерової *Іліади*, перекладу Ст. Руданського, и довшу повість оригінальну „Семен Жук и єго родичі.“

Звернемо також більшу увагу на нашу исторію. Крім оригінальних праць будемо поміщати переклад дуже цінної праці нашого великого историка Костомарова „Русская исторія въ жизнеописаніяхъ ея главнѣйшихъ дѣятелей,“ на котре діло ми вже давнійше звертали увагу и захочували до переложеня сго. Ця исторія вийде опісля и окремою книжкою, котру передплатники „Правди“ будуть могли дістати по значно зниженій ціні.

Наконець стали рубрику „Правди“ будуть становити бібліографія и критика, в котрій рубриці будемо старати ся давати докладний образ руху літературного в цілій Малій Руси, и завідомляти також о таких проявах в инших літературах, котрі нас дотичать.

Еще отворимо нову рубрику н. н. „З народних уст“, в котрій будемо поміщати такі пісні, казки, повіря и т. д. нашого народу, котрі з естетичних, историчних або инших зглядів заслужують на особлившу увагу. Просимо всіх, хто може, збирати дотичні матеріяли и нам їх пересилати.

„Правда“ виходити ме, як и доси, два рази на місяць, 3. (15.) и 18. (30.), в 2 $\frac{1}{2}$ -аркушевих випусках.

Ціна передплати: на рік 6 зр., на пів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50 кр. а. в.

Коли число передплатників побільшить ся, розширимо обьем „Правди“, без піднесеня ціни, на 3 аркуші кождий нр.

Редакция и адміністрація „Правди“ на улиці Оссолинських під ч. 12. — Місцеві передплатники зволють відбрати „Правду“ в канцелярії друкарні Товариства им. Шевченка в камляниці Гіпотечного банку на пляцу Маріяцкім напротив готелю Жоржа. (Вхід або з Маріяцкого пляцу або з Кривої улиці.)

Просимо о скоре надслане передплати.

ИЛІЯДИ ГОМЕРА

ЗБІРКА ТРЕТЯ.

Вільний переклад Степана Руданського.

ТКАНЬ.

На первій сходці військ ахеєкого и троянекого Париса чи то Олександр визнає до бою найхрабрійшого з Ахеїв; но тільки побачив, що з Ахеїв вийшов Менелай на ёго, спадає з духу и з поля втікає (1—37). Трохи погодивши зважується знову стати на послінок з парем Менелаєм и війну кінчити: Менелай не одрікається, а тільки просить, щоб їх умова була закріплена Пріямом (38—110). Військо оддіймає зброю, з обох боків готовляться дари святні; тим часом Елеса старому Пріямові й старшій троянській показує з башти на ближньому полі ахеєких отаманів (111—244). Покликаний Пріям одходить з Антенором и старим звичаєм скріплює умову, що хто перемаже, той мати-ме Елеса и всі її скарби, Ахеї ж до того ще мати-муть окуп з троянекого люду (245—301). По одході Пріяма, Менелай и Париса готовлять ся до бою, стають на взмірянім місці и — Менелай перемагає; но Париса живо підхоплює Врода (Афродита), односить до дому (302—382) и зараз приводить до ёго Елеса, котора зпочатку ёго попрікає, а потому в ласку до себе пріямає (383—448). Менелай даремне Париса шукає и Аламеяно гордо жадає в Троянів викону умови (449—461).

ПІСНЯ ТРЕТЯ.

Присяга. Огляд зі стін. Поєдинок Олександра з Менелаєм.

- Тільки що до строю військо поставало,
Трояни мов птахи кинулися з криком:
Такий крик буває в журавлів під небом,
Як вони минувши бурю й непогоду
5. З криком пролітають хвилі Океану,
Несучи погибель карликам маленьким
И на них з повітря разом упадають;
Но сильні Ахеї тихо виступали
И палали сильне брат за брата стати.
10. Як Нот коля гори туманом укрис
Чабану не милим, а злодію милим,
И ти тільки й бачиш, як каменем кинуть:
Такая тьма стала під ногами війська
И так воно швидко поле пробігало.
15. Тільки одні к другим близько підступили,
Из Троянів первий вийшов Олександр
У пардовій шкурі из мечем и луком;
У руках держав він два ратища мідних
И стрясяв и клякав лучшого з Арсеїв
20. Против ёго вийти, бійкою побитись.
И тільки побачив Менелай хоробрый,
Що він так поважно виступав из строю,

- Зрадів, ніби лев той, що найде поживу,
Що пійме оленя або козу дику
25. И дере голодний, хоч би ёго гнали
И люті собаки н живані молодці:
Оттак Менелай той зрадів Олександром.
„Тепер я,“ подумав, „ворогу оддячу!“
И враз из теліжки скочив из оружжям.
30. Но тільки побачив красний Олександр,
Що сей показався, враз підбунав духом
И счез у дружні, тікаючи смерти.
Мов той подорожний, що де над скалою
Дракона побачив, здригне усім тілом
35. И разом одскочить й лице ёго блідне:
Так живо одскочив до своїх Троянів
Красний Олександр перед Менеласм.
Аж поглянув Гектор, тай почав соромить:
„Парисе облудний, зраднику жіночий!
40. Щоб ти не родився, згниув, не женився!
Я сёго бажав би, н се лучше було-б,
А ніж стати людям соромом та сміхом!
А се-ж то Ахеї сміятися будуть;
Хоробрій він, скажуть, на лице дивлючись,
45. А в ёго у серці ні сили ні волі!
Не ти-ж мов хоробрій на кораблях бистрих
Перепливав море, набирав дружину,
Зводив чужоземців н взяв молодицю
З далекого краю, в хороброго люду
50. Батькові, народу й городу на горе,
Ворогам на радість, а собі на сором?
Чого-ж ти боішея тепер Менелая?
А знав би ти добре, чия в тебе жінка,
Не спасла-б ні ліра, ні дари Уроди,
55. Ні твар, ні волосся, як би ти валився!
Смирні н Трояни! а то й вони-б дали
Камяну сорочку за твої злі вчинки.“
Аж до ёго мовив красний Олександр:
„Гекторе! ти можеш мене попрікати,
60. Серце твое крінке, як тая сокира,
Що в дерево стрягне н завдає хвсту,
Коли тесля з ёго корабель буде:
Така в твоїх грудях завзятая сила.
Но дарами Вроди попрікати не можеш:
65. Всякі дари божі треба шанувати,
Бо по своїй волі ніхто їх не має.
А коли ти хочеш, щоб я таки бився,
Так хай собі сядуть Трояни й Ахеї
Та позволять тільки мені з Менеласм
70. Битись за Єлену н всі її скарби.

- И хто з нас поборе и верх буде мати,
Той до себе візьме и скарби и жінку,
А ви, присягнувши на спокій и дружбу,
Жийте собі в Трої, а ті нехай ідуть
75. В конщю Арлею й Ахею жіночу.
Почув теє Гектор — и зрадів од мови,
Став по середині, взяв ратище боком
Повдержав Троїнів и вони спинились.
Тим часом Ахеї луки натягали,
80. Стріли палучали, каміням кидали,
Аж поки не крикнув Гамемнон володар:
„Стійте, не кидайте, хоробрі Ахеї!
Бо здається, Гектор щось мовити хоче.“
Крикнув — и Ахеї стали й перестали,
85. И Гектор промовив до одних и других:
„Троїне й Ахеї! учуйте ви мову
Того Олександра, що з ёго вся бійка:
Він усіх вас просить, Троян и Ахеїв,
Положити зброю на землю родючу,
90. А позволить тільки ёму з Менслаєм
Битись за Єлену и всі її скарби.
И хто з них поборе и верх буде мати,
То до себе візьме и скарби и жінку;
А ми присягнемо на спокій и дружбу.“
95. Мовив, и все військо на теє мовчало.
Аж до них промовив Менелай хоробрий:
„Вчуйте-ж и мене ви! много мені горя, —
Но й вони не мало горя перенесли,
100. Як ми з Олександром почали незгоду.
Кому з нас судилось, нехай помирає;
А ви помірїться: ви, Троїне, дайте
Чорную ягницю и біле ягнятко
Для Землі и Сонця, а ми дамо Дію;
105. Та скажіть Пріяму, хай сам поклонється —
Бо ёго всі діти зрадники й невірні —,
Щоб из них которий клятви не знеславив:
В молодого хлонця усі думки хибкі,
А старий розсудить — задне и передне,
110. Щоб одним и другим було як найлучше.“
Мовив, и зраділи Ахеї й Троїне,
Радні спочити од тяжкого бою;
Зушили коней, з коней поздізали,
Зброю поздіймали, коло себе склали,
115. Мало межи ними й поля оставалось.
Гектор кликунів двох одіслав до міста,
Ягнят нару взяти та Пріяма звати;
А Гамемнон сильний поведів Талейбу

- До суден побігти, барапа принести;
 120. И він не перечив царю Гамемпону.
 Аж там до Єлени Радуга*) злетіла
 В постати зовиці її Лаодики,
 Жінки Гелякавна Антенорієнка,
 Найкращої дочки Пріяма старого.
125. Вона у світлиці хустку вишивала
 Червону, подвійну, вишивала бої
 Мідяних Ахеїв та Троянів конних,
 Що їх через неї війна, погубила;
 Так Радуга стала и їй приказала:
130. „Ходи лишень, мила, та поглянь на диво
 В мідяних Ахеїв та Троянів конних:
 Кинулися було одні против других
 На чистому полі бійку розпочати,
 А тепер затихли, бійку занежали,
135. Над щитами стали, ратища вкопали.
 Тільки Олександр з ярим Менелаєм
 Хочуть из-за тебе ратищами битись;
 И хто з них поборє, той тебе и візьме.“
 Мовила, и в серці память пробудила
140. За першого мужа, місто и родину;
 И вона залилась дрібними слезами,
 И в білій намітці виїшла из терему;
 Та не сама вийшла, вийшли и служанки
 Еєра Пітеєївна и красна Климена;
145. И живо пустились до Скейської брами.
 Аж Пріям и Пантой, Фимойта и Ламно,
 Клитій й Гікетаон, Арієва лізка,
 Укалес й Антенор, мудреці старі,
 Давно вже сиділи на Скейській брамі.
150. А старі звісно до бою не дужі,
 За те до розмови мов стрекоти тії,
 Що сидючи в лісі стрекотом стрекочуть:
 Так воно на брамі и ті отамани;
 Взяділи Єлену, що на башту сходить,
155. И одні до других стали говорити:
 „Не див, що Трояни и славні Ахсі
 За сю молодлицю стілько літ бідують:
 Се-ж бо настояща богиня безсмертна!
 Но хай вона іде з своєю красою,
160. Щоби нам та дітям лиха не терніти.“
 Аж Пріям Єлену став до себе звати:
 „Ходи, мила дочко, та сядь коло мене;
 Там и муж твій первий, и рідня и близькі;
 Ти мені не винна, боги мені винні,
165. Що вони Ахеїв на мене підняли. —

*) Ирида.

- Як ти назвеш того високого ростом?
Що то за Ахеець пишній та величний?
Багато є других висчих головою,
Но краси такої и такого виду
170. Нігде не видати: до царя подібний!“
Ему и сказала дивная Єлена:
„Свекоре мій милий, сильний и поважний!
Лучше-б я пронала, як мала из сином
Твоім утікати, терем покидати,
175. Дитину малую, братів и родину.
А тепер я мушу у печалі скніти!...
Скажу я за того, за кого питаеш.
То сам Атрієнко, Гамемнон володар.
Він и цар могучий и борець хоробрий,
180. И мені псовидій приходитьсья дівер.“
Старий здивувався и голосно мовив:
„Щастя тобі в світі, царю Атрієнку,
Що так много в тебе Ахейского люду!
Заходив колись я в винную Фрилію
185. И бачив немало Фрилійского війска
У князя Атрея и князя Мидона,
Як воно стояло по річці Сангарі;
Во тогді и я був у них побратимом,
Як на них напали жінки Амазонки,
190. Но й тих було меньше, як тепер Ахеів.“
Старий запитався и про Одиссея:
„Скажи-ж, моя доню, хто там такий другий,
Головою меньший як цар Атрієнко,
А плечима ширший и грудьми видніщий?
195. Оруже поклав він на землю родючу,
А сам він обходить ряди війсковій,
Мов часами в полі баран пелехатий
Обходжує стадо біленьких овечок.“
Ему и сказала дивная Єлена:
200. „А се Одиссей той, мудрий Лаертенко,
Що зріс у Іоаці, в землі камянистій:
Він и хитрий тяжко и до мови здатний.“
Аж до неї мовив Антенор премудрий:
„Що правду, то правду кажеш, молодиче.
205. Був и в нас колись-то Одиссей премудрий
В послах пз-за тебе з ярим Менелаем;
Я и угощав їх и приймав у себе,
И сізнав їх звичай и до мови здатність.
Як вони бували у Троян на раді
210. Стоячи був красчий Менелай плечистий,
А сидячи красчий Одиссей премудрий.
Но як вони слово до всіх говорили,
То Менелай було говорив не много,
Коротко и сильно, — не був пустомелем

215. Ані баламутом, хоч був и молодшим.
А Одиссей мовить, то стане бувало,
Вдивиться до низу, очи в землю втупить,
Ціпком не порушить ні вверх, ні до низу,
Держить нерухомо, ніби не звичайний,
220. Подумав би инший — несмілий, немудрий;
Но як піде голос из грудей широких,
То з уст ёго мова спиналася снігом;
Ніхто Одиссея не міг переспорить,
И ми з ёго виду вже не дивувались.⁴
225. Втретє про Аянта старий запитався:
„Що-ж то за Ахеєць сильний та високий,
Первий из Арґеїв плечми й головою?
Ему и сказала дивная Єлена:
„Се Аянт могучий, ахейска опора;
230. А там коло Кретин стоїть Идоменей,
И навколо нёго кретекі отамани;
Менелай бувало приймав ёго в себе,
Коли він из Крети до ёго заходив.
Бачу я и других чорнявих Ахеїв,
235. И всіх би спізнала, на имя назвала;
Не бачу я тільки ще двох отаманів,
Кастора візницї, та ще Полидевка,
Що одна їх мати моя породила.
Чи вони не вийшли из Лакедемону,
240. Чи може и вийшли на кораблях чорних,
Та не хотять тільки бою починати,
Ховаючись встиду та сорому мого!⁴
А земля родюча давно вже їх вкрила,
У Лакедемонї, у рідному краю.

(Конець буде.)

СЕМЕН ЖУК и ЁГО РОДИЧІ.

Хронїка.

Написав в 1873 році

О. Яковенко.

Ч А С Т Ь П Е Р Ш А.

I.

Одного весняного дня 186. року, так як о півдні, на схід-
цах університетского рундука, у городі Н. сидів, вельми зами-
слившись, молодий парубок. Уставивши лікті у колїна и підперши

щоким долонями, дивився він, через університетський майдан, на далекий край неба. Зглянувши на його чоло, на бистрий вираз його палкого погляду чорних великих очей, можна було догадатись, що в голові його засів цілий рій думок; що думки ті не аби-які, не щоденні, що вони витають десь далеко-далеко.

То був Семен Жук. Він скінчив університет, узяв диплом на кандидата-юриста и, зібравшись їхати до дому в Черніговщину, завернувшись з тим храмом, в котрім освітився наукою. Обійшовши ті аудиторії, де слухав лекції, він сів на рундуці и дожидав свого товариша Антопа Джура, скінчившого тієї-ж пори університет з дипломом лікаря. Джуру треба було ще завернути чогось до професора Бокогрія. Дожидуючи Джура, Жук замисливсь про свою будучину; про путь, котрий треба було вибирати у житті, и про те, як простувати на тім пути...

Аж ось скригнули важкі дубові двері: Жук обернувся, з університета вийшов Джур.

„Що,“ спитав його Жук, „зовсім?“

— „Зовсім,“ одповів Джур.

„Поїдеш?“

— „Поїду.“

„Коли ж?“

— „Днів через десять.“

„Овва!... довго ждуть!... я думав с'єгодні.“

— „Не можна... чого не робив — Бокогрій твердить одно: щоб я друмековав у його, тай годі.“

„Гм!.. ну, та дарма... поки що я з'їду до дядини, а через десять днів вернусь за тобою... Ходім!“

З сим словом Жу́к зняв шапку, низенько поклонився університетові и сказав: „прощай! спаси-Біг тобі!...“

Студенти пішли через майдан. Джур був веселий и висвистував мазурку, а Жук йшов повагом, хмурий.

— „Чого ти, Семене! такий хмурий?“ спитав Джур. „Спустив ніс на квінту; наче бурсак перед ректором, або наш брат, зрізавшись на екзаміні... Ти-ж узяв кандидата... чого тобі ще?! тепер вольний козак на усі чотири боки...“

„Еге!... вольний козак!...“ одмовив якомсь нехотя Жук... „вольний... тим то я замислився, що вольний!... вольний, та не знаю, що діяти...“

— „Се-б то як?“

„Так! ти тільки подумай: що перед нами... ціле море життя... а як його перепплисти?“

— „Предки наші плавали на чайках, а в наш час плавають на пароходах...“ шуткував Джур.

„Ні!... ти не шуткуй, а слухай справді... Ну, скінчили ми університет: ти лікар, я кандидат прав, що-ж дальше? Двері університета за нами зачинились; а відчинились інші двері — двері життя... Хоч чи не хоч, а треба переступить поріг, треба ввійти у ті двері... Що-ж ми там робити мєм? куди приставить нас, до якої роботи приверне хозяїн того широкого поля, котре зветься — житєм?... Ти лікар! твоя стежка протоптана: поїдеш за кордон, вернешся, візьмеш кафедру и почнеш: учить, та лічить, „жить, та поживать, та грошей наживать...“ Одно слово: твоя стежка видна; не видно на ій ні груди, ні гололедиці; рівно як на столі...“

— „А хиба на тій дорозі, котра веде у Жуківку, єсть и тепер, на весні, и груда и гололедиця?“ перебив шутками Джур...

„Цить бо! я веду річ не шуткуючи... До Жуківки ми доїдемо з тобою гарно, по рівному; та в Жуківці треба шукать, треба вибирать стежку...“

— „И вибирай до схочу, залюбки...“

„Легко сказать: „вибирай!“ Стежок багацько — та на яку йти, не знаєш! Глянеш на одну — bagno; глянеш на другу — ожеледь и хвелця; на третій — скрізь кощці, тільки те й роби, йдучи по ій, що дивись: як би не споткнуться, та не зломать вяз...“

— „Чудний ти чоловік, Семене! на тебе найшли смутні думки, ти й философуєш невідь що. Мені гірш ніж тобі! у мене вже скибка одрізана! лікар, тай годі! дорога загорожена. Учн, як ти мовляв, да лічи, та з сієї колії вже й не виходь; бо ся колія — твій хліб насущний... От-що! Чи так же у тебе?... Ти куди кинь, так клин: чи у судовики, чи в адвокати, чи в учителі, хоч и в профессори — добивайся... Та тільки на що се все тобі! у тебе — хвалить Бога, худібчина не аби-яка; ти чоловік з великими достатками... „лежи на печі, та їж колачі.“

Жук косо глянув на Джура, всміхнувся и сказав: „не про се річ... я мислю не про байбацтво, а про ту стежку, на котрій моя праця принесла-б найбільшу сумму громадскої користі...“

— „От воно що!... громадскої користі“ — переговорив ёго Джур, притискаючи останні слова. — „Паничу забажалось праці“... .

„Я з роду не був паничем!“ сердито сказав Жук. „Та тепер и не час сидіть згорнувши руки...“

— „Годі, годі“, перебив ёго Джур, „не сердься. . . йди в учителя.“

„Пішов би, так хисту нема.“

— „Ну в судовики, тепер заводяться нові суди, треба нових людей; на юристів тепер велика потреба.“

„Ні, брате! шкода! хоч я й юрист, я з роду, з віку не піду у судовики, мене аж мороз по шкірі дере, як нагадаю: як то страшно бути суддею! Розібе голодний чоловік шибку, та вкраде бохонець: суди ёго: у тюрму, або в арештантські роти!“

— „А по твоєму як? поглядить злодія по голові, чи що?“

„Не треба гладить по голові, не треба й кожї здирать. . .“

— „Значить: не треба карать ні за яку провину?“ перебив Джур.

„А ти думаєш, що треба? . . . а ще лікар „друг людей“, гуманіст! . . . Хиба кара доводить до пуття? Хиба сама кара не таке-ж зле — лихо, як и провинна? Ріжниця між карою й провинною тільки та, що зле-лихо-кару заподіває ціла громада, государство, а провини робляться людьми поодинокими: кара, як зле-лихо, справедлива тільки на стільки, на скільки в ій єсть потреба. От — и усе! Провинили люде недужі, хворі, іх треба гоїть, а не карать“ . . . Жук трохи спочив, з очей ёго летіли іскри того божого жару, котрий горить у чесних, просвічених молодих людей. Далі він знов заговорив: „От — ти лікар: суди-ж сам, чи не чудно-б було, коли-б недужу слабу людину — ти став гоїти голодом? . . . Нападе на чоловіка пропасниця, и ти, яко лікар, даси ёму хини; нехай же та сама пропасниця приневолить чоловіка до такого непокірного ёго волі бажаня, що він мусить украсти бохонець — и ти, ставши суддею, замісто хини, пропишеш недужому тюрму з волючим повітрем, з голодичею. . . Виходить так: за те, що на чоловіка напала пропасниця — ёму присудять ще сухоти. . . Скажеш, не правда се?“

— „Ти сёгодні философуєш и вдарився в софизми. . . Поодинокі злучаї, схожі на той, який ти зараз привів, бувають, але ти бери не поодинокі злучаї, а возьми и провини и провинників загалом, тоді. . .“

„Теж святе буде,“ перебив Жук махнувши по вітру рукою. „Ні! ні! не піду я в судді. Нехай буде й по твоєму: нехай судді будуть и потрібні, на те щоб творячи справедливий суд, розвивати у народі правову сферу; але ся наука не по дуні мені. . .“

— „Так в адвокати йди,“ говорив ніби дразничись Джур.

Жук сплюнув чогось на бік, трохи помовчав и заговорив наче-б сам до себе: „Здається краще усього зроблю, як стану хазайнувати. Погано тільки, що я в хазайстві — наче Хома в дворянстві... ні теорії, ні практики ні аза не тямлю; але-ж не святі горники ліплять!...“

— „Так!... а мені здається,“ сказав Джур, „що хазайнуючи, ти підеш на ту стежку, по якій найменше добудеш користи для громади.“ Останнє слово Джур вимовив з таким притиском, наче хотів чимсь докорити Жуку. А Жук не звернув уваги на той потайний докір и сказав:

„От же й ні! слухай: нехай буде, що я суддя: привели до мене злодія, що з голоду вкрав мірку борошна; осудив я ёго на півроку в тюрму, тай кажу: дивіться люде! не крадіть, бо й вам те буде. — Отсе раз. А ось друге: я хазайную; помаленьку вводжу в практику теорію науки; знаю: кели, як и чим треба підгноїти яку землю; коли виорать; яку пашню після якої лухше посіять; жну не руками, а машиною; молочу не ціпом, а машиною; из такої ж ниви, з якої сусіда мій темний Ничипор збирає дві-три копи, я зберу десять, або и двадцять. . . Ничипор дивиться; потайно завидує, а в слух глузує з мене, скаже, що „богатому чорт дітей колнше“, а далі — стане потрохи придивляться на мое хазайноване, тай собі так. . .“

— „Який ти швидкий!“ перебив Джур. „Справді ти мені нагадуєш про Манилова. . . Твій Ничипор надивиться на твої машини, тай у себе позаводить.“

„Сам не позаводить; бо у ёго в кишені злидні. . . Але коли більша частина Ничипорів стануть оброблять землю по моєму, орати муть її плугами, а не коvirяти муть, як тепер, ралами, тогді у іх буде родить не сам-треть, а сам-двадцять. . . а там, коли не вони, так діти іх заведуть гуртові машини. . . Ну, тепер кажи: де більш користи?“

— „Коли б твоїми устами та мід пить, воно б добре було; так лихо наше, що селяне наші уміють гуртом тільки шинки заводить та горілку пить. . . Жди, покіль тота освіта просвітить засліплені панскою и жидівскою експлоатацією очи. . . У літа іде, та коли то вона приїде!“

„Колись приїде, коли почала іхать; аби іхала, аби не сиділа на однім місці. . . Швидкої роботи не хвалять. Та треба звернуть и на те увагу, що народ наш знаходиться у такій темноті, у такому убожестві духовному и матеріальному, що й гріх и сором вивувати ёго за те, що він черепашою ходюю йде по стежці свого

економічного розвитку. . . вже й те добре, що він не стоїть, а йде. . . А яка велика міцна сила повинна бути у тім народі, котрий уміє йти на перед; дарма, що на кожному ступні ёго ходу зупиняє и жидівська кабала процентами, и панські утиски землею й лісами и тисяча инчого. Найголовніша ж притчина, котра зупиняє економічну ходу сільського люду — та, що по селам у нас нема громадського кредиту, по усім селам один банкір — жид, а жид — тепер у нас усюди велика сила.“

— „Сю силу и я знаю,“ сказав сміючись Джур, „бо платив їй по 4⁰/₀ місячно.“

„Бач! бач! . . . а що!“ скрикнув Жук, наче зрадівши; „ну слухай же дальше: котре літо у нас у Черніговщині плохі урожаї — трохи що не голод; хвороба на скотину; заробитків нема; винокурні и сахарні заводи у панів запустили; пани збідніли; а налози ростуть и ростуть. . . Мужик платить. . . а з чого він платить? Прийде збірщик: „давай подушне!“ а подушного пічим заплатити и продати нічого; клуня и комора пусті! . . . А все таки: „давай подушне, а то оцінують и ту останню теляцю, котрої взяли и чума посоромилась.“ От и несе мужик жічину плахту до жида у застанову; позичає у Циґа два карбованці, оддає їх збірщкови, а жидові через зиму заплатити втрьох. . . От-то де крепачтво наших селян; жид закрестив и панів. . . Заведи ти на селі хоч невеличку позичкову кассу и ти усе село визволиш з жидівської кабали. . . Хиба тут не буде громадської користі?“ спитав Жук, дивлячись на Джура таким поглядом, наче перед ним стояв той самий жид — банкір, що закрестив селян.

— „Поможи тобі Боже!“ одповів Джур. „Тільки навряд чи послухає твоєї проповіді мужик, хоч ти й надінеш народне убранє — и підеш за плугом. . .“

„Цить, цить, цить!“ заторохтів Жук. „Не посити му я народнєго убраня, зангравать з мужиком не буду; за плугом не ходити му, бо й не вмю; проповіді ці якої не держати му, бо добре знаю, що народові вся попівска проповідь остила. . . Я буду тільки працювати, учить ділом и давати пораду тільки тогді, як у мене питати муть.“

— „Добре, добре. . .“ говорив Джур. „А жида де дінеш? Покіль він шинкувати ме у селі — уся користь, яку придбають селяне з твого проводу, йти ме до жида в кишеню за горілку.“

„Не вся, а певно якась частка її йти ме; бо без горілки не можна, и ми цемо. . .“

— „Пемо, та не упиваємось.“

„И селяне не упивають ся; не вір тому, хто говорить, буцим селяне стали більш пить: пють вони и тепер стілько, скілько пили и 20 літ назад; але пропивають тепер більш; бо колись за відро горілки платили пять золотих, а тепер пять карбованців: виходить, що пють в одну міру а пропивають більш ніж в шестеро, та не без того ще, що й жид обсчитає: дасть в набор кварту, а запише — дві. . .“

— „Чим же ти запоможеш сему лиху?“ допитувався Джур.

„Треба чимсь запомогти, та вже в сім разі „запомога не од нас, а хиба од Бога“ . . .“

— „От тобі й на!“ зареготався Джур. — „От тобі й „сила“, котра не знає чим побороць жида й горілку.“

„Не регочись, брате!“ визвірився Жук. „Буцим ти й не розумієш, що жид — тут пяте колесо до воза. . . Хиба без жида не буде й шинку! Гай-гай! ти згадай лучче про те, що половина бюджету в нашій государстві складається з горілки.“

— „Еге! та от ти куди стрижен! Значить: акциз — по боку!“

„А ти думав як? щоб тільки одного жида по боку!.. Хе — хе — хе! . . .“ Жук засміявся тим сміхом, в котрому можна почути не одну тільки веселу иронію, але якесь нище, смутне чувство. Тим часом Джур и Жук прийшли до Жукової квартири.

„Заходь, покуримо“, сказав Жук.

— „Дякую! пема часу; треба швидче йти до дому, передягнуь, та до Бокогрія.“

„Ну йди, та додержи ж слова! Через десять днів поїдемо до мене в хутор. . . чуєш?“

— „Чую, чую. . . прощай!“

„На здорове!“

— „Щасливої дороги.“

Товариші розійшлись.

Жук прийшовши до дому, довго міряв ступнями свою кімнату и вдовж и впоперек, покіль не ввійшла дівчина и не покликкала ёго обідати.

II.

Веспа того року була раня, тепла; косовиця почалась рано. Звичайно: в Черніговщині коло Батурнина починають косить перед Купалом, а того року почалась косовиця далеко раніше; вже коло половини червня стояли инде копиці сіна.

Почтовим шляхом по дорозі до Батурина їхав простий візок трояном. На передку сидів погонич, хлопя літ під 16, босе, в одній сорочці и в солом'яному брилі: спека була велика, так варом и варило. На заді воза сиділо двоє проїзжих. И одержу, и лиця їх так запесло курявою, що не можна було розпізнати, хто з їх білявий, а хто чорнявий. . . Коні тюпали помаленьку и піднимали страшенну куряву, котра так стовпом и стояла. На дворі була така тиша, така тиша, що навіть листя на вербах ні каплі не тремтіло. . . Прив'язаний до дути почтовий дзвоник не то що-б дзвонив, а якось жалібно голосив, наче й ёго добрала літня спека. —

То їхали Жук и Джур в рідну хату до Жука, де ёго ждала неня и сестри.

„Ану хлопче! торкай пристяжних,“ заговорив Жук до погонича. . . „Он — бач ьрава зовсім не везе, й посторонки телюпаються. Торкай! . . . от — от — недалеко. То й пече-ж! . . . Господи!“

— „Добре таки пече,“ сказав погонич, буцім не дочувши слов Жука про пристяжну. Жук знов озвався:

„Ну бо, хлопче! поганяй швидче! Дивись — ідемо наче з копами. Ну! . . . приїдемо до дому — мій могорич.“

— „Дякую! я не вживаю.“

„Чого не вживаєш?“

— „Горілки.“

„Ну четвертака дам, тільки швидче поганяй!“

— „Ей! ви гаспідські коні! нію!!“ крикнув погонич на коней; сіпнув оглобельну за віжки и махнув пугою на пристяжних. А коні й байдуже собі!

— „Ти-б їх пугою свиснув!“ сказав Джур.

— „Не поможе! сієі жидівської худоби й колком не підженеш! Ти на їх: нію! а вони тобі: тюп, та тюп! — Нію! що-б ви поздыхали ёму на радість!“ гукнув погонич из усієі сили, хлеснув пугою и оглобельну и пристяжних.

„Хто держить станцію?“ спитав у погонича Жук.

— „Звістно хто: жид! хиба по копам не видно: такі шкапини тільки у жидів бувають. . . Нію!“ И пуга знов простяглась по коням.

„Чи дома то моя матуся?“ заговорив Жук.

— „Певно, що дома,“ одповів Джур; „час робочий, косовиці; де-ж ій тепер бути, як не дома?“

Замовкли; бесіда якось не йшла; спека не давала їй говорити.

— „Ви до Батурина, паничі?“ спитав погонич.

„Ні,“ одповів Жук, „не до Батурина, а в Жуківку... Знаєш дорогу?“

— „Як не знати! учора там був... якогось лікаря возив.“

„На що лікаря?“ сполохнувся Жук.

— „Кажуть віспа в селі Куликах, що зараз за Жуківкою.“

„А в Жуківці?“

— „Там нічого не чути... Так ви се у Жуківку у гості, чи що ідете?“ допитувався погонич.

— „Хто в гості, а хто до дому,“ одповів Джур.

— „Так ви може Жученки?“

— „Одни Жученко, а другий — ні!“ .

— „Еге! бачте, а я й не знав... піо!“ Показалась висока могила. Погонич взяв вправоруч з поштового шляху. Проїхали верстов дві, дорога почала твердійша, курява стала далеко менша и перед проїзжими явився чудовий краєбраз! На версі чималої гори біліла церква, на котрій сяяв золочений хрест; на взгірї в садах, паче в зеленім морі, розкошував білий папський будинок з зеленим залізним дахом; округ ёго визирали невеличкі, чепурні, огрядні хатки селян: з десяток, чи й менше; по під горою, мов срібний пояс, текла річечка, на другім боці річки, тож на взгірю, розкинулось чимале село.

„Ото де церква,“ сказав Жук, то наш хутор — Жуківка; там тільки наше дворинце, та священника; а ото на тім боці козаче село — Кулики. Приход один. Церква у нас, а зовється хутором... Коли хочеш побачити усю красу сего краєбразу, треба подивитись на ёго тогді, як сонце сходить. Просто рай! річка оддає червоною гадюкою... Ну, хлопче! торкай, торкай! от — от дома будемо.“

Жук замовк. Мовчки вїхали в село; в селі тихо — паче в могили: нігде ні що не щавовкне; зараз видно, що робочий час.

(Дальше буде.)

РУСКА ІСТОРІЯ

В ЖИТЄПИСЯХ ЄІ НАЙГОЛОВНІЙШИХ ДІЯТЕЛІВ М. КОСТОМАРОВА.

(Переложив Ол. Барвіньський.)

Перший відділ: Панованє дому св. Володимира.

I.

Князь Володимир Святий.

Наша історія о часах дохристиянських темна и повна переказів, котрим годі признати неперечну достовірність. Причина сєго єсть та, що наші перші літописці писали не раньше другої половини XI-ого в. и о подіях, що збули ся в їх отчині в IX-ім и X-ім в., з внімкою немногих письменних грецких вістий, не мали инших жерел, крім устних народних переказів, котрі по своїй власности підягали видумкам и змінам. Певно можна сказати, що й руский нарід, подібно иншим північно-європейским народам, з християнством одержав дійстні и тревалі основи для дальшого виробленя горожанської и державної жизни, без котрих властиво для народу не має історії. З давних часів східну половину нинішнієвропейської Росії заселяли народи чудского и туркоманського племені, а в західній половині, крім народів литовского и чудского племені, що сягали своїми оселями до побережя балтійского, жили Славяне під різними місцевими назвами над берегами рік: західної Двини, Волхова, Дніпра, Припети, Сожі, Горини, Стира, Случи, Буга, Дністра, Сули, Десни, Оки з їх притоками. Вони жили невеликими громадами, котрих осередком були городи — укріплені місця оборони, народних зборів и управи. Не було ні яких постанов, що б вязали племена між собою. Признак державної жизни не замічаємо. Князьки управляли славянорускими племенами, котрі вели між собою усобиці и не могли обопільно и одностайно себе обороняти против чужоземців, тому й часто ними чужі орудували. Сі племена обожали природу, признавали мислящу людську силу предметам и появам внішньої природи, поклоняли ся сонцю, зебу, воді, землі, вітрови, деревам, птицям, каменям и т. и., а на основі того обожаня природи складали и установляли різні басні, віруваня, святки и обряди. Релігійні їх представленя виражались почасти в виді ідолів, та в них не було ні святинь, ні жреців; тому їх релігія не могла мати признак повсюдности и незмінности. Вони мали неясні виображеня про иснуванє чоловіка по смерти;

загробний світ представляли собі в своїм виображеню яко продовжене туземного житя и припускали, що на тім світі як и на сім одні невольниками, другі панамі. Вони віддавали честь умершим прародичам, уважали їх покровителями и приносили їм жертви. Вірили також в чародійство, т. с. знате тайної сили річій, и вельми поважали чарівників и чарівниць, котрі, як їм здавалось, визначались таким знатем; з тим вязалось багато забобошних звичаїв, як ворожби, шептаня, завязуваня узлів и таке инше. Іменно сильно вірували в тайну могутість слова и така віра виражалась у множестві заговорів, що й доси задержались у народа. Такому духовому розвитку були відповідні роботи для потреб жизни. Вони знали ставити собі деревляні мешканя, укріпляти їх деревляними мурами, ровами и земляними насипами, робити судна и риболовні наряди, обробляти землю, ховати домашні звірята, прясти, ткати, шити, приготавляти страву й напитки — пиво, мід, сивуху —, кувати крушці, випалювати глину на домашню посуду; уживали ваги, міри и монети; мали свої музикальні інструменти; на війну виходили ис списами, стрілами а почасти и з мечами. Всє, що знали, переходило від покоління до покоління и розвивало ся дуже пошалу, та взаємини з Візантійскою імперією и почасти з арабским Сходом впливали мало-по-малу на образование руских Славян. З Візантії заходило до них християнство. Коли в половині IX-ого віку похід Русинів на Візантію скінчив ся невдачею и буря знищила їх судна, прийняли вони хрещене, однак потім поганство опять взяло верх в їх краю; та й після того багато Русинів було в службі у Візантійских імператорів в Греції, приймали там християнство и приносили єго до своєї вітчизни. В половині X-ого віку київска княгиня Ольга прийняла св. хрещене. Однакож були то тільки приготавляючі появи. За князів так званого Рурикового дому панувало справденне варварство. Вони накладали на рускі народи дань и підчиняючи собі до певного степеня сполучали їх в цілість; але їх власть не мала державних черт, тільки наїздничі або розбійничі. Окружали ся вони дружиною, шайкою удальців, хітних грабежа и розбоїв, складали з охотників всіляких племен військо (ратників) и набігали на сусідів, на краї Візантійскої імперії, на східні сторони прикаспійські и закавказкі. Вони вправлялись за здобичю. Того домагались и від підчинених народів, котрі мусіли платити дань; и чим більше можна було з них брати, тим більше брали. Однакож ті, що брали дань, не приймали на себе ні яких обовязків за тую дань подавати підданим які небудь вигоди. З другої сторони князі и їх дружинники дбали тільки про

дань и добич и не вводили нічого в жизнь підданих, не ломали їх обичаїв а лишали їх внутрішній устрій, щоб тільки платили дани й побори.

Такий варварський склад громадскої жизни зміняє ся з прийнятем християнської релігії; з тою перейшли з Візантії — найбільш образованої держави тогочасної — до нас так поняття юридичні и державні як и засновки духової и літературної діяльності. Приняте християнства було переворотом, котрий обновила и оживив Русь и вказав єї историчну дорогу.

Сей переворот здійав Володимир, названий Святим, чоловік великий на свій час. Жаль тільки, що жизнь єго нам мало звісна в подрібностях. Літописи, що переказують єго историю, подають чимало таких черт, о котрих достовірности скорше можна сумнівати ся, чим давати їм віру. Відкидаючи всё, о чім можна сумнівати ся, обмежимо ся на коротких відомостях, котрі при всій своїй скупости все таки достаточнo показують надзвичайну важність значеня Володимира в рускій исторії.

Володимир був сином воїнного князя кнївського, Святослава; сей ходив на Хазар, що панували в полуднево-східній Росії, взяв їх город Саркел на Дону, побідив прикавказкі народи: Ясів и Касогів, завоював Болгарію на Дунаю, однак мусів її після завзятої оборони уступити грецькому императорови. В повороті з Болгарії в Русь убили єго Печеніги, парід туркоманського племені. Новгородці призвали Володимира ще в хлопчачім віці на княжий столець и він поїхав у Новгород разом ис своїм дядею Добринею, братом матери Малуші, що була ключницею бабки Ольги. По смерти Святослава почалась між єго дітьми усобиця. Кнївський князь Ярополк убив брата свого, деревлянского князя Олега. Володимир утік ис своїм дядею в Швецію и вернув в Новгород з чужоземним війском. Вражда між ним и Ярополком постала з того powodu, що дочка князя полоцкого Рогніда, котрої руки просив Володимир, одказала єму сими словами: „не хочу роззути (роззути жениха — обряд свадебний; роззути — замість: вийти за муж) сина рабині,“ дорікаючи єму низким походженєм по матери, и вибиралась вийти за Ярополка. Володимир завоював Полоцк, убив Рогволода, полоцкого князя, и оженив ся насильно з Рогнідою. Вслід за тим овладів він Києвом и убив свого брата Ярополка. Літописець наш зображає загально Володимира жорстоким, кровожадним и женолюбивим; однак ми не можемо довіряти такому зображеню, бо з усєго видно, що літописець парохно хоче паложити на Володимира-поганця скілько можно багато чорних красок, щоб тим яр-

чийше вказати на чудотворне дійство благодати хрещення, представивши тогож князя в дуже світлім виді по прийнятю християнства.

Досить певно можна прийняти сю вість, що Володимир ще яко поганець владів більшою простороною нинішній Росії и дбав так про розширене свого панованя, як и про укріплене своєї власти. Таким способом владів він новгородскою землею — берегами рік: Волхова, Неви, Мсти, Луги, — землею білозерскою, землею ростовскою, землею смоленскою у верхівях Дніпра и Волги, землею полоцкою на Двині, землею сіверскою по Десні и Сеймі, землею Полян або київскою, землею деревлянскою (східною частю Волини) и правдоподібно також західною Волиною. Радимичі, що жили на Сожи, и Вятичі, що жили на берегах Оки и єї приток, хотіли виломати ся з підданства, однакож їх покорепо. Володимир виміг дань навіть на віддалених Ятвяхах, полудикім народі, що жив у лісах и болотах нинішній гродненської губернії. Не треба однак думати, щоб то панованє мало характер державний: воно обмежалось на збираню дани, де можна було її збирати, и таке збиранє було похоже на грабіж. Сам Володимир укріпив ся в Києві з помочию чужоземців — Скандинавів, званіх у нас Варягамп, и роздав їм городи, відкіля вони ис своїми оружними дружинами могли збирати дань від мешканців.

В 988 році прийняв Володимир християнство. Обставини, що попереджали и супроводили сю подію, розказують ся з баєчними чертами, котрі зовсім властиві устним переказам, записаним вже досить давно по означеній події. Певно тільки то, що Володимир хрестив ся и в тім самім часі одружив ся з грецкою царівною Анною, сестрою імператорів: Василя и Константина. Хрещенє єго відбуло ся правдоподібно в Корсуні або Херсонесі, грецкім городі на полуднево-західнім березі Криму; відтіль и привіз Володимир в Київ перших духовних и конечні принадлежности для християнського богослуженя. В Києві хрестив він своїх синів и нарід. Нарід без явного супротивляння хрестивсь в Дніпрі, почасти тому, що в самім Києві вже значно розширене було християнство и християне не становили там пезначної меншости, а більш усєго тому, що в руских поганців не було стану жреців, котрі-б розьяснили народови переступство такого перевороту після поганьского погляду и побуджували-б товпу до супротивляння. Саме давнє руско-словянське поганьство не мало означеного характеру, загального для всіх, в зміслі позитивної релігії, и основувало ся на множестві суевірій и виображень, що при невіжнї й опісля легко ужи-

вались по явнім прийнятю християнства. Більшість вступала в нову віру и сповняла обряд хрещеня, не знаючи що ділає. Борба поганьства з християнством виражалась в тім, що й дальше перестерігали поганські звичаї жизни и берегли поганські суевіря; така борба відбувала ся многі віки після Володимира: однак се не мішало рускому народови прийняти хрещенє, в котрім спершу не добачав нічого противного, тому що не розумів єго зміслу. Тільки поступенно и для немпогих відкривало ся дійстно світло нової науки.

Володимир пильно займав ся розширенєм віри, хрестив нарід в землях єму підвластних, ставив церкви, назначав духовних. В самім Києві збудував він церков св. Василя и церков Богородиці, так звану „Десятинну,“ названу так від того, що князь назначив на удержанє тої церкви и єї духовенства десяту часть княжих доходів. Для сильного укріпленя новопринятої віри, постановив Володимир розширити книжку просвіту, и тому казав в Києві и інших містах брати дітий у знатних людей и віддавати їх в науку. Таким побитом на Руси за яких двацять літ виросло покоління людей, котре що до висоти понятій и що до круга відомостей далеко сягнуло вперед від сєго стану, в яким находились їх родичі; сі люди стали не тільки основателями християнської суспільности на Руси, але також провідниками просвіти, що переходила враз з релігією, борцями за державні и горожанські засновки. Ся одна черта вказує у Володимирі справді великого чоловіка: він зовсім поняв вірну дорогу до сильного впровадженя засновків нової жизни, котрі хотів заціпити в своїм полудикім народі; и проводив свій замір, не зважаючи ні на які трудности. Літописець говорить, що матери, відаючи дітий до школи, плакали за ними, як за вмерлими.

Володимир являє ся по хрещеню дуже добродушний. Проникнутий духом християнської любови, він не хотів навіть карати злодіїв, и хоч спершу згодив ся був на поради корсунських духовних, що були коло нєго в Києві, однак потім за порадою бояр и городских старців установив карати переступшиків тільки грошевою пенею — вирую, після давних звичаїв, зважаючи й на те, що такі кари будуть помнажати запаси для удержаня війска.

Володимир зберіг племінну словянську веселість и годив її з виюгами християнської релігії. Він любив бенкети и празники, однак бенкетував не з самими своїми боярами, але хотів ділити ся своїми утіхами з усім народом — з старими и з малими; він

виправляв бенкети особливо в більші церковні празники або при нагоді посвященя церков, що тогді було важною подією.

Він призивав нарід з усіх сторін, кормив, поїв усіх, що приходили, роздавав бідним всё потрібне, а навіть дбав про тих, що не могли з якої небудь причини явити ся на княжий двір, и казав розвозити по городі страву й паптки. Однак хоч так мирно проводив час, не забував воювати ворогів. Тогді київску Русь непокоїли Печеніги, нарід кочуючий и наїздничий. Майже ціле столітє нападали вони на руский край и за вітця Володимира, в часі ёго небутности, мало-що не взяли Києва. Володимир відпер іх уснішно и дбаючи так про помноженє воєної сили, як про побільшенє населеня в краю около Києва, населяв городи, що заложив по берегах рік Сули, Стугни, Трубежа, Десни, або укріплєні міста поселенцями з різних земель не тільки руско-словянських але й чудських. В 992 році відняв у польского короля червеньські городи, ниїшню Галичину, и прилучив до Руси сей край, населений Хорватами, вітвою руско-славянського племени.

Перед кінцем жизни дізнав Володимир великого смутку: син ёго Ярослав оказав ся неслухняним отцеві и готовив ся ити на него. „Теребите путь и мостите мости,“ приказував він; однак смерть постигла ёго в сих приготовленях. Він умер 15-го липця 1015 року в своїм підгороднім селі Берестові.

Историческія пѣсни малорусскаго народа съ объясненіями **Вл. Антоновича** и **М. Драгоманова.** Т. I. Кієвъ. 1874.

Кілька поменчих пісень, будучих у мене під рукою а не видрукованих у названім на вступі збірнику, які я вважаю не лишнім тут подати для ёго доповнення, дають мені спосібність, за одним разом також у спілці з читателями „Правди“ переглянути сей збірник коротко, и таким чином тих читателів, котрі доси ще може не встигли зробити знаомства з сим вельми цінним ділом, познакомити з ним близше.

По словам учених редакторів збірника він має обіймити ті всі пісні малорусского народу, в котрих визначились зміни послїльного порядку того народу, так як в инчих, в нім не помічених піснях відбилась історія ёго релігійної, семейної, економічної жи-

зни. Так представити має збірник „*поетичну історію поспільних (політично-соціальних) прояв на Южній Русі від (що найменше) IX. віку аж до таких фактів найновішого часу, як знесенє панщини и угорськя революція в Австрії, а знесенє кріпацтва и польське повстанє р. 1863 в Росії*“⁴. Таким чином збірник сей з одної сторони не обмежує ся тільки на пісні, у котрих розказані тісно-історичні факти — бо обіймає и всі такі, у котрих відбились усі дрібні об'яви поспільного життя даної історичної епохи— ; але з другої сторони виключено из збірника багато такого, що би нам дало пізнати історію морального, внутрішнього життя нашого народу. Збірник, по свому заложеню, подає хронологічним порядком пісні маючі звязок з історичними фактами и їх обставинами; и у тім, здає ся мені, лежить головна его вага, що ті пісні, доси порозкидані по друкованих и рукописних збірниках, учені автори звели до купи, означили хронологічно, се-б то розвідали и назначили кожій з тих пісень час єї повстанія и віднесли кожду до певного історичного факту, або до обставин певної історичної епохи. У сім треба ділу шп. Антоновича и Драгоманова для нашої етнографічної літератури признати епохальну заслугу. Але всі инчі пісні, виключені з того збірника, а відносячі ся до релігійного, семейного, економічного життя, ждуть ще и доси подібного упорядкованя, бо їх шп. автори з цілою свідомістю виключили, вважаючи їх далекими від заложеного предмету. Можна би на се жалуватись, тим більше, що пісні признані редакторами за історичні и обняті в збірнику, як се и о піснях історичних усіх других народів сказати можна, для фактичної історії народу подають дуже неповний, а ще менше автентичний (правдивий) матеріял; коли противно, до історії поезії, розвою ідей и в загалі просвіти, тільки в полученю з другими піснями на темат митологічний, семейний, економічний, становили би цілостью дуже вдячну для студій над культурним становиском малоруського народу в історії и теперішности. Сказано: могли би-смо жалуватись, але не жуємо, знаючи, що такий повний збірник, даючий місце кожій пісні, котрої час повстанія означити дасть ся, тепер ще, при недостаточности зібраного матеріялу, ледви чи можливі; по крайній мірі труд и всякі можливі перешкоди, на які б уладженє такого збірника конечно напідкати мусіло, були-б єго виданє опізнали до далекого часу.

Тимчасом и за сим збірником, хоч з того боку не повним, можна з інтересом просліджувати розвій ідей у малоруськім народі.

Найдавнішні, поганські и старокняженецкі часи заступлені богато, именно колядами и щедрівками, богатше чим якого небудь другого народу в Европі, як се виказують автори в переднім слові до збірника.

Замітний в тих найдавнішних піснях—хоч їх, як коляди, співають тепер хлопці найбільше для дівчат, а гаївки вже такі самі дівчата співають—майже цілковитий недостаток елементу еротичного, так богато заступленого в пізнішних піснях. Можна споритись, що пісні еротичні, и в загалі пісні про тісніший домашній побут, затратились, витиснені новими на той темат, або коли и схоронились, то з часом утратили риси давнішого утвореня. Але скорше можна, зналолічно до розвою письменної, а здає ся и народної поезії народів західної Европи, поставити догадку, що любов и інші подібні чувства не дали початку малорускій народній поезії. Лірика середного віку, пісні провансальських трубадурів, пімецька „*minne*“ появляють ся доперва в XI. — XII. віках. Перші в збірнику поміщені пісні мають характер виключно митологічний и героїчний. Скільки в них митологічного, скільки героїчного, трудно розібрати. Коли редактори збірника прихляють ся до думки, признаючи їм у важній части историчне значіне, другі, як приміром у послідних н-рах „Правди“ п. Печуй, підкладають їм виключно митологічний темат. Чи ся послідня думка дасть ся оправдати, я судити не берусь; але запевно можна через половину в них добачити митології, що и признають видавці. Можна таким чином припустити, що перші ті початки поезії повстали з митології и були поетичним виразом поганского богословія нашого народу. За сям свідчить ще и те збережене їх характеру обрядового до тепер; вони співають ся на різдво, великдень, співались и в часи поганські на відповідні природні свята; навіть коли славословія героям, князям співались при таких нагодах, як приміром поворот из щасливого походу, то мусіло се напевно діятись при релігійних обходах сих подій. Коли признаємо колядам и щедрівкам сей первісний митологічний характер, то замітимо тут у збірнику прогалину; не бачимо тут того переходу з поганских понятій до культу християнского божества и святих, як се по логічному порядку річи конечно, и як се бачимо в літературі других народів. Споминка в одній пісні про будоване церкви, може (як се и п. Печуй замітив) відноситись и до поганської святині, позаяк у всіх піснях приходить багато термінів модернізованих. Прогалина та виїшла з виключеня богато звісних коляд и щедрівок темату релігійного, об чім видавці споминають в переднім слові. Интересна була би студія того пере-

ходу поганських понять до виображень християнських, и то власне в тім пайдавійшійм роді пісень, мало для зміи приступних, що нам дає певність о дажности прииявшої ся з них християнскої номенклятури. В одній из звісних мені коляд господар саджає Бога по конець стола, коло нєго святу Пречисту а до окола всіх святих и частує їх: Господа Бога зеленим вином, Пречисту солодким медом, а всіх святих кудривцем-пивцем. В нічій, з рефреном: „чотири воли в золотих ярмах ходили“, представляє ся св. Петро плугатором. В третій пречиста Діва — друга Церера — справляє, що пшениця одним днем засіяна, на другий день пристигає до жнива; потім точить свічку из снігу, креше вогонь з леду и засвічує на весь світ.*) Ще ніча описує хрестини Исуса Христа. „Всі святії-верховнії“ збирають ся на раду, яке би єму имя дати; пропонують всіякі, але на кожде мати божа „не злюбила, від престола відступила“; аж в конець годить ся на Исуса Христа.— Коляд таких співає ся сила в Галичині; але позаяк почаствіше галицькі збирачі власне за для тої релігійно-християнскої барви прикладають їм мало интересу (дуже не справедливо), то и менче їх приходить в галицьких друкованих и рукописних збірниках. Між тим вони зрідка, або зовсім не грішать тривіальністю, як се на перший позір здаватись може, и різко відріжняють ся від релігійних пісень пізнійшого часу, котрих утворене сягає, здає ся, не давнійших віків, як початків заведеня унії, а може и багато пізнійших, як приміром пісня „Пречистая діво мати руского краю“, або пісня про напад Татарів на Почаїв, з котрої мені приходить на память такий уступ:

„Тутки, Татаре
Кляштор облягли,
И монахови
Голову стяли;
А він бере свою главу,
Діві Марії на славу
На престол кладе“;

и всі другі звісні з друкованих (иногді латинськими буквами) молитовників, в котрих находимо, хоч з рідка, також и коляди релігійні цілком відмінного характеру від народних. Из штучного складу и мови, пригадуючої язык письменний теперішних Словістів, зараз пізначе авторство спеціялістів церковних, монахів, дяків и з рідка може тільки лірників, образованих в практичній школі „відпустів“.

*) Запис. Мих. Цар коло Львова.

Не мож и тому послідному родови поезії заперечити важности, хочби нелативної, для нашої поетичної исторії цивілізації: именно вказує неістнованє народних пісень на той темат, се-б то релігійних, через ті довгі віки, від часу утвореня чи перетвореня послідної релігійної народної коляди аж до теперішнього часу, котрий недостаток штучне, на пів письменне умотворство заступити мусіло,— на глубокий, дуже давних историчних часів сягаючий индифференцизм малоруского народу.

Як вже замічено, займає в найстаріших піснях, побіч митологічного, головне місце елемент героїчний. Всі ті коляди и щедрівки, котрі після пчих признаков відпести треба до перших віків рускої исторії, мають тематом війну и лови. Коли у щедрівці про „розділ здобичі“ споминають ся женщины, то тільки яко часть здобичі, невідьниці; так само в кількох варіянтах про „добуває города“ міщане щасливому лицареви випроваджають дівчину на окуп. Пригадує се ті часи, котрі мабуть закінчив в. кн. Володимир, идучи, без попередного залицяня, з війском добувати собі жінки. Пригадує такі часи и пісня весільна, котра повинна-б була (я думаю) поміститись на сім місци в збірнику: *)

Припадь, припадь Марисуно
 До стола,
 Обступили боярчики
 До кола;
 Кіньми грають,
 Двір рубають,
 Марисуні шукають.

Пісням, у котрих женщины виступають вже як рівнорядні боярам товаришки, по тім, що сказано висше, я би приписав небагато але все пізнійший час утвореня. Так приміром коляда (пр. 4.), в котрій до гордого пана, що на „вігранах“ **) грає, приходять „три панни з Відня“ (коли се, як вказує „Відень“, не пізнійша вставка); дальше коляда (пр. 13.) „Пан Перемишльський“; „боярське сватанє“ (пр. 16.), де вже боярин не добуває дівчини силою, але (символічно) полює за нею. До того сватаня я

*) Гл. „Весіле в Котузові“ оп. В. Нароцкій. Правда, р. 1869.

**) Сей інструмент, в инчих колядах „віргани“, варт замічання, позаяк він попри „цимбалах“ приходять частіше в колядах. Звісна мені одна коляда, теж дає ся давна, з рефреном: Ой грали, грали Вірмене на золоті віргани (в другім варіанті „цимбали“).

би як *pendant* вставив тут коляду, співану на Підгір'ю*), у котрій звенить стиха вже еротична струна „мінни“ XI.—XII. віку, а багаті обстанови (що не поетично увеличені, об тім пізнійше) припадають до часів князівських, а не пізніших:

(*рефрен*) Ой по під лужечок, по під калиновий
Калина, калина-вина, а вина ся наше ягода.
Тудаж ми їхали коні воронії,
Копі воронії, вози кованії,
Вози кованії, слуги молодії.
А в переднім візку сама гречна панна,
Сама гречна панна, а панна-ж бо Н. Н.
А за нею іде сивим кониченьком,
Сивим кониченьком сам поповиченько.
„Загадаємо ти дві-три загадочки:
Ой як відгадаєш — то наша будеш,
Як не відгадаєш — то батькова будеш.
А що ми цвите тай без сино-цвіту?
А що ми горит тай без поломени?
А що-ж ми шумит тай без буйно-вітру?“
— „Папорот цвите тай без синоцвіту;
Золото горит тай без поломени;
Шубонька шумит тай без буйно-вітру.“
— Дай ти Боже зіле — а в хаті весіле. —

(*Дальше буде.*)

Літературні звістки.

Маємо перед собою **12 книжочок**, котрі у що ино минувшім 1874-ім році появили ся на Україні. Невеличкий їх об'єм, звичайно 1—2 арк., а до того многі з них не суть новими дільцями, тільки новими виданнями давніших книжочок або передруками. А й меж новими творами є мало оригінальних, значну часть становлять переклади з російського. — Помимо того однако тішимо ся щиро тими книжочками, бо вони нам дають доказ, що зачав ся знов живіший малоруский рух літературний на Україні...

Зміст сих 12 книжочок розличний: поезії, оповідання и видання популярні (в тіснішій значіно сього слова). Замітне мале число видань поезій — всього на-всього одна книжочка, ще й до того переклад, між тим як навіть в попередних літах, де менше малоруских книжок виходило, більше було поезій (правда, часто сумнівої вартости). Видко, що реалістичний напрямок теперішнього часу не прихильний поезії и в У-

*) Саджавка, Станісл. околу, зап. Навр.

країні, як и у нас в Австрії, де не тільки не появляють ся нові пое-ти, але й давніші замовкли. За те досить (б) вийшло повістей, хотя вони всі або передруки або переклади. Предмет їх взятий або з су-часного життя народу або з історії, тільки одна є казка. Прочі 5 кни-жочок суть дільця популярні: між тими одна релігійного змісту, дві — з фізикальної географії, одна медицина, а одна „як тепер одбувати меться воєнна служба.“

Заклям приступити до перегляду кожної книжочки окремо, скажемо ще кілька слів про язык сих видань. Чуди-ємо пераз наріканє самих таки Українців, що молодші писателі їх менше знають народну мову ніж старші — и замітка ся є в великій части правдива. У многих новійших виданях українских бачимо або за багато провінціялізмів, котрі мабуть и не введи на Україні зрозумілі (беремо тут назву „Україна“ в ширшій змислі, яко назву всіх частей Росії, заселених Малорусинами), або ново (не завжди щасливо) ковані слова, без котрих часто можна би обійти ся. Не хочемо зовсім видаляти провінціялізмів з нашої літературної мови, але уживанє їх повинно мати свої границі. И у нас в Галичині писано гірским нарічєм, для самих Галчан з ин-ших околиць мало зрозумілим, — але таких провінціялізмів уживано хиба в оповіданях и описах народного життя тих сторін, в котрім злу-чаю вони зовсім відомі и придають описови більше місцевого коло-риту. Але тогді писатель всі такі провінціялізми зараз и сам поясню-вав. А й не тільки поодинокі слова або цілі фрази, але пераз и стиль в декотрих новійших українских виданях є замотаний и темний. Ба-жати-б, щоб українські писателі ближше познакомлялись з літературою га-лицкою (розуміє ся не „Словістів“), то таки хоч дещо схіснували-б з неї що до языка, як ми, Галчане, дуже багато схіснували и схісну-ємо з літератури українскої. Деякі новійші книжки українські галич-кому Русинови задля языка пераз и трудно читати, між тим як Шев-ченка або Марка Вовчка читає так як би й якого галицького писателя. Так само з найновійших писателів легко читасмо и любуємо ся пре-красним языком и. Нечуя.

Перейдем тепер коротко кожду книжочку окремо:

— **Де-що про світ Божий.** (Ся книжочка вже досить знана и в Галичині; на Україні появила ся сєго року в 3-ім виданю. На 128 стор. середній 8-и містить в собі яко передне слово „Де-що про письменство“, а відтак: 1. Де-що про землю; 2. де-що про сонце; 3. про зірки; 4. про місяць; 5 від чого мінить ся сонце и місяць; 6. про те-плю; 7. вода; 8. про воздух; 9. про вітер; 10. про погоду: а) туман; б) хмара, дощ, веселка (радуга); в) роса, иней, сніг; г) град. — Книжка дуже добре написана; доказом сєго не тільки 3 виданя, але й те, що вона переложена и на великоруску мову, котрий переклад вже також вийшов в 3-ім виданю (у Петербурзі).

— **Розмова про землю и небо — Комарова.** Про сю книжочку (переклад а великоруского) ми вже згадували, що у ній подана астро-номія фізична и що вона написана після публичних лекцій для народу, котрі колись-то читались у Полтаві А. И. Строніном. Книжочка ся вийде незабаром в великім накладі и в Галичині; тут тільки заприми-тимо, що вона відзначає ся особливо дуже популярним способом вило-

ження, котрий для подібних видань для народу можна назвати взорцевим. Наука не подає ся в формі сухої розправи або штучно склеєного діялобу: — представляє ся тут, як селяський хлопець власним розумованем доходить до правдивих понять, в котрих відтак ёго утверджує и котрі доповнює розмова з священником. Подібного популярного дільця не знаємо не тільки в нашій, але ані в польській ані в німецькій літературі. Язык перекладу дуже добрий.

— **Оповідання з святого писання** (чому не *письма*?), зложив священник *Стефан Опатович*. Випуск I. Церков божа патріархальна (в семі). Друге виданє (100 стор. 12-и. Ціна 10 коп.). — Перше виданє сеї книжочки вийшло в часі руху літературного 60-х років, — и книжочка справді заслугує на те, щоби появили ся в новім виданю. Списіб представленя є легкий и ясний, язык добрий.

— **Про хвороби и як їм допомогти.** (54 стор. 12-и. Ціна 6 коп.) Рецензент в С. Петерб. Вѣдомостях дуже остро критикує сю книжочку: „Автор єї, каже, мов-би загадав передати ріжні способи лічення хороб, системізуючи народну медицину и вносячи в ню раціональний елемент. Але в дійсности вийшло, що автор пігнав за двома цілями, — и книжка єго вийшла ані етнографічною ані педагогічною.“ Гадка, подати народови ради, як має хороб вистерігати ся и як їх лічити, таким способом, що виходить ся від поступованя народу, виказує ся ясно и переконуючо єго хибність, ознакомляє з властивою суцністю хороби а наконєць подає спосіб раціональний, — така гадка зовсім добра и щаслива: тільки вона в сій книжочці не переведена, як треба. Подибуємо тут навіть описи весни и т. д.; досить довгі частини з дум народних, котрі не стоять ні в якій звязи з властивим предметом. Однако книжочка, хотя в цілости хиблена, в поодиноких частинах не є без вартости.

— **Як тепер одбувати-меться воєнна служба.** Зложив *Микола Троцький*. (32 стор. 12-и. Ціна 3 коп.) Гадка, виложити народови в популярній книжочці нові правила воєнної повинности, після введеня реформи, заслугує на похвалу. Добре би було, щоб так и інші нові законні установи, чи то у Росії чи в Австрії, викладались народови: таким чином можна би темний нарід охоронити від неодної помилки и біди, в котру тепер за для невіжі впадає. Тільки-ж названа повисше книжка не завжди досить популярно викладає річ, — хотя рецензия єї в С. Петерб. Вѣдомостях, заперечаюча їй майже всяку вартість, видає ся нам за надто остра. — На кінци книжочки автор из наведених ним постанов виводить потребу и хосен просвіти, именно говорить о потребі и способі закладаня шкіл народних.

— **Байки Крилова.** *Вибрав и переклав М. Старицький.* (48 стор. 12-и. Ціна 10 коп.) Хотя наша література, и українська и галицька, не бідна на байки й оригінальні, то однако вzbогачене єї перекладом такого байкописця як Крилов є дуже пожадане. Перекладчик, п. Старицький, займає ся частійше перекладами з російського. — Не всі переклади єго мають однаку стійність: декотрі плывуть легко и читають ся майже мов первотвір, у інших склад тяжчий и також непотрібно ужиті деякі менше знані провінціалізми. При ще більшій старанности могли-б всі тні (30) байки прийнятись в нашій літературі, перейти в читанки и т. д.;

так же можна се хіба о декотрих сказати. Мусимо однак додати, що поетичні переклади п. Старицького тим відзначають ся, що треба в них вчитувати ся: за другим читанем, при добрім виголошеню, многі твердості счезають и вражінє стає далеко користнійше.

— **Сорочинський армарок.** *Из „вечерів на хуторі біля Дежаньки“ М. Гоголя. Переклав М. Старицький.* (40 стор. 12-я. Ціна 10 коп.) — Ся повість Гоголя переложена вже Кс. Климковичем и виїшла враз з перекладом инших повістей з „Вечерів на хуторі“ у „Руській Читальні“ у Львові 1865. Дуже значної ріжницї між обома перекладами нема, першину-ж мусимо дати перекладови п. Старицького. Не годимо ся з рецензентом С. Петерб. Вѣдомостей, котрий вважає переклад Гоголя, именно Вечерів на хуторі, непотрібним и невідповідним, хочби лиш для Українців. Ми противно бажали-б, щоб всякі знаменитші поетичні твори, котрих темат взятий з життя народу або з історії України, чи то з великорускої чи з польської мови чи з якої небудь иншої, переложені були и на малоруский лязк, хоч-би там в сих творах були и деякі етнографічні помилки, — а бажасмо сѣго тим більше, що наша оригінальна література не досить богата на такі образи и оповіданя.

— **Тарас Бульба.** *Виклад Гоголів. Переклад М. Лободи.* (Стор. 172 и IV 8-я. Ціна 50 коп.) Появленє сеї книжки наробило великого крику в Росії. Газета „Кієвскій Телеграфъ“, досить прихильна українській справі, похвалила переклад; за те „Кієвлянинъ“, посвятившиї єму довгу передову статтю, підніс страшенний крик, що слова першотвору *русскій, Русь*, переложено вєсоди на *українскій, Україна*, в чім добачив небезпечний сепаратизм. Прикре то справді становище українських писателів, котрі за кожде в рідній мові написанє слово мусять бояти ся денунціяції, и то денунціяції від орґанів прєссы, котрих задачею повинно бути боронити вільности слова й печати. Ми що до уживаня назв *українскій, Україна*, годимо ся з рецензентом С. Петерб. Вѣдомостей, котрий вважає найліпшим лишити термінологію Гоголя, а тільки пояснити її в передмові: хотя бо Україна й може бути відповідною назвою о часах Тараса Бульби, то не кочє відповідно називати Олега й Игоря князями українскими. Рецензент С. Петерб. Вѣдомостей гніває ся впрочім сильно на перекладчика Тараса Бульби, що він в многих місцях позмінював першотвір, так що виїшло зовсім инше діло, твір перекладчика а не Гоголя. Ми порівнували в многих місцях першотвір з сим перекладом, однако так великих ріжниць, які подає рецензент, ми не могли добачити, хотя й ми годимо ся з тою гадкою, що такі зміни и вставленя суть непотрібні и що через них переклад не зискав на вартости. — На кінці книжки долучений короткий словарець (IV стор.) українско-великоруский.

— **Ніженський полковник Иван Золотаренко.** А. Б. (32 стор. 12-я. Ціна 7 коп.) Є то повість Гребінки з часів Хмельниччини о полковнику Золотаренку, котрий зневажив любовника своєї сестри, польського шляхтича; сестра з туги вмерла, а шляхтич став єзуїтом и підмовив орґаністого, доброго стрільця, щоб застрілив полковника, коли вїзджав до міста Старого Бихова, що піддавсь добровільно московско-козацкому війску. Перед самою повістею є ще коротко и популярно розказано „де-що про козацтво й Україну.“

— Рибалка Панас Круть **И. Левицького**, повість знана добре нашим читателям з II-го роčníка „Правди“, а також з окремого видання Львівського повістей **И. Нечуя** (псевдоніма п. **И. Левицького**). Так само знані з VI-го роčníка „Правди“ и з окремого видання Львівського — казка „**Запорожці**“, и гумореска тогож автора поміщена в VII-ім роčníку „Правди“ п. н. **Не можна бабі Парасці вдержатись на селі**. — Над вартостю сих повістей не потребуємо розводитись; пригадаємо тільки польську критику о них п. **Влад. Ордона** (Правда, 1873, ст. 370). Повісти **И. Нечуя** виходять (коли не вишли вже) и в великорускім перекладі у Києві.

ЧАСТЬ ПОЛІТИЧНО-СОЦІАЛЬНА.

ОГЛЯД НА РІК 1874.

I.

Рік 1874 — се рік по-породових болів віденьського траскоту. При повім році — на-ново повторились по усіх дневниках стоґня скрахованих шпекулянтів, що майже через цілий рік повторялись в передових и непередових статтях віденьских дневників при нагоді політичній посухи.

А рік 1875 знов розкриває нам свіжу картину новосвітнієго героя-шпекулянта чорноморского рицаря **Офенгайма**. Нова картина відслонює ся перед світом — картина дуже займаюча, незвичайна, сумна, а може и.... огідна Розъяснить ся бачним очам не одна тайна новочасних прояв суспільного житя, виявить ся не одна причина теперішнього розстрою громадского, світ дізнасть ся, яким чином творить ся мов на дріжджах сучасна плутократія. Міліони поставлено на одну карту. Один чоловік може їх втеряти — а держава зискати. — Але чи зискає? Дванайцять присяжних вирече важке слово, що стояти-ме міліони.

Тим часом наш народ убогий у грошеві капітали, мало торговельний, ще менше промисловий, а майже виключно рільничий — остояв ся трохи оддалік від сумних наслідків великої катастрофи. Так и піяково нам говорити про истоту сєго перелому світового и єго наслідки.

Звернемось до наших домашних справ народних. Поминемо з колючности Україну, як ні важний сей осередок нашого краю як по своему становиску так и діланю. Вправнійше та більше свідоме перо може виявить нам незабаром огляд на ділане закордонских братів. Ми огранічимось до тогорічного діланя Русинів в Австрії.

Рік 1874 зовсім не маловажний для нас. Се рік переходу — перелому в нашій народній жизни.

Народня и староруска партія уступили з спільної доси території. Народний дім, Ставропілія, Матиця, Рада руска — стались виключними інституціями старорускої партії и заразились давнюю слабостю своїх патронів: безчинністю, оспалостю и безхосенною мертвотою. Послідня надія доброї згоди — згасла мабуть на завше. Почалось зовсім віддільне діланє одних и других. Староруска партія спочивала в тім році на лаврах здобутих Радою рускою при виборах до Ради державної, збирала плоди віднесеної побіди, — мала час розпізнати їх и застановитись над їх вартостю.

Народовці не стояли в тім ділі ніяк на заваді старорускій партії. Висказавши раз свою безнадійність на ласку німецьких централів, не сподіючись серед теперішних державно-правних обставин в Австрії з райсхратових виправ ніякого хісна ні для себе ні для свого народу в загалі, втерючи віру в цілющу воду черпану високою політикою з Відня — обмежились народовці на тихій праці над просвітою народу, піддвиженню словесности, розбудженню самовіжі в усіх верствах и піддвиженню добробиту в народі.

Висока — віденсько-центральна політика осталась виключно в руках старорускої партії. У віденські передпокої — стремились вони від самого початку конституційного життя в Австрії, на Відень указували неперестанно як на Веелєєм, з відки мав явитись спаситель и для Русинів, там виставляли жебрущу руку, не вміючи навіть сміло вповісти німецького слова. А коли рік в рік райсхратові їх виправи не приносили ніякого хісна, а руский висланик ставав що раз більше смішним в очах самих передових Німців: то вину сього спихали старовірці на сойм шляхецкий.

Безпосередні вибори усунули и сю последню вимівку. Рускі посла засіли при помочи Шомер-Израеля в Раді державній числом, котре пригадає часи Шмерліґа. На недостачу заступників жалувались ніяк. Що-ж зискали послы святоюрско-шомерівської побіди?... Наше священство памятає дуже добре, що рік 1874 був роком санкції конфесійних устав. Наш нарід чує, — а дасть Бог нові уставаи податкові, ще ліпше почує великі користи 80-мільонової пожички.

Наше духовенство — як голодний жебрак вижидає обіцваного поліпшеня дотаций. Неграмотні селяне никнуть під патовом лихварів. Лихварска хитрість перевертає всяку нову уставу в некористь народу. Шкільні розпорядження міністеріяльні — остають ся мертвою буквою. А наш університет?...

И щож на все теє наші раг excellence рускі послѣ? Нехай самі питають ся, за чнею помочю переголосовано О. Качалу и партію правну (Rechtspartei), якими людьми засилилась більшість парламентарна. Ми пригадаємо, що наше духовенство вже тепер зачинає вздыхати за улетівшою незалежністю, хоч ще далеко до строгого застосованя конфессійних устав, хоч заледво три карні процеси против трём священникам дали міру досяглости §. 8. уставн з 7. Мая 1874 Ч. 50. Д. у. д., и в загалі не було у нас ще потреби застосованя сеї уставн против вірноміністерияльному духовенству. Нам було-б може и не жаль утрати давної незалежності нашого духовенства, коли-б ходило нам лиш о тих, що вибрали собі теперішних репрезентантів. Але посеред тих тямучо и нетямучо заблудних живе не мало щирих патріотів, офірливих працёвників для добра народу, котрі, маючи крім святоюрскої неласки також и обаву політично-судових пересправ — не будуть могли віддаватись на будуче справам народним зо всею офірливостю и отвертостю. Хоч и змагає ся значно світска интелігенция Русшів, то мимо того утрата незалежності нашого духовенства потягне за собою утрату чимало цінних сил робучих в одній и другій партні. А як небудь після того будучність оказує ся для народиї партні о стілько користнійшою, о скілько більшість теперішнього духовенства хлить ся до табору старовірців: то однак, в почутю справедливости нашої справи, мусимо жаліти над недалежим переворотом наших політичних діячів. Се овочі а заразом и шира високої мудрости и користи теперішних послів до Ради державної. „Як собі постелиш, так ся виспиш“ — най буде останнім словом в сій справі.

Про инші діланя руских послів у Відни лишаємо собі поговорити докладнійше тогді, як скінчить ся теперішня друга сессія Ради державної, котра, сподіємось, подасть нам ще нового матеріялу до — пребогатого впрочім — дотеперішнєго. Тепер лиш одно ще замітимо. Наші послѣ так мало дбають о интерес народу, котрий їх вибрав, що запедбують навіть довідуватись про те, що діє ся не то вже у власнім краю, але у власних округах виборчих. Тим то й виходить, що навіть в справах Ради шкільної, про котру майже кождий ученик подасть певні цікаві дати, наші послѣ для попертя внеску о. Юзичинского не вмѣли приводити достаточного фактів, и мусів їх в тім по частини виручувати Німець-Віденьчик.

Коли згадаємо на таку діяльність руских послів, коли згадаємо, що рускі послѣ не здобулись ні на оден для народу безо-

середно користний внесок, що всі внески зміряючи до поліпшення бити народнього (хоч їх не було багато), як внесок зглядом уставы о лихві, а ще давнійший о підписах людей неписьменних на вексях и т. и., вийшли з чужого табору: то не буде пересадно сказати, що руских послів в Раді державній було за багато до мовчання и нетактовности, за мало до розумного и хосенного ділання. Осуд політики старорускої партії — сам собою зрозумілий и ясний.

Того року ввійшов в жите по тяжкім породі рільничий банк для Галичини и Буковини. Не маємо ще ці якого справозданя з діяльности сього нового закладу кредитового; не хочемо отже на тепер ближе застановлятись над сим закладом кредитовим руским. Свого часу поговоримо обширнійше о банках кредитових в нашім краю. На тепер скажемо, що не видко ще наслідків истнованя сього, послом Яновским „вхлопотаного,“ дару віденьского для віроконституційних Русинів. Зачисляємо ж сей заклад кредитовий для того до обрубу старорускої партії, що він ставув старанєм сеї-ж партії — при помочи Німців и Чехів, а також вдовичо-сиротинского фонду священників архид. львівської. Надго немало услуг мусів руский посол Гушалевич и др. Яновский своего часу центральному рядови висвідчити за сей дар високої ласки! — Народовці — зовсім инакше глядять на організацію кредиту, и инакше піймають потребу кредиту в нашім народі. Для того лишаємо ближе обговорене сього питаня на инший раз.

Другою институцією старорускої партії єсть Товариство бл. п. Качкокского, що уконституовалось того року. Широкий — може й за широкий — обсяг ділання, яке зазначило собі се товариство, казав би сподіватись великих користей для народу, колиб руководство сього діла попалось було в инші руки, в руки самих живих людей. Але повим товариством головно кермувати муть ті самі люде, що обернули Дім народній — на дім приватний, що заколисали Матицю у вічний сон — словом, що маючи в руках майже мліоновий масток народній, зібраний тяжким трудом щирих патріотів, омертвили сей народній капітал на шкоду власного народу. Тож и не привязуємо великих надій до сього нового товариства, як ні красні зазначило собі цілі и як ні щиро бажаємо хосенного достижєня сих цілей. — Про инші институції старорускої партії, як Дім народній, Ставропігія и Матиця, нічого й говорити, позаяк не ма у них и сліду діяльности. Годі бо уважати ознакою життя Дому народнього ухвали зїзду управилєліюваних членів Народнього дому зглядом звалєня мурів збомбардованого костелу,

що вже самі собою валять ся, а підвисшене плати „надзирателю здація“ и випосажене бувшого надстоятеля реколектантів — за користний ужиток маєтку народнёго. Тяжко назвати видаване „Временика“ гідним сповнюванем ціли народнёї институції, а ще тяжше сказати про „Матицю“, що вона живе на світі Божім.

Оглянувши ціле ділане старорускої партії, скажемо коротко: жаль — але не дивниця! Жаль, що стілько маєтку народнёго ни-діє в неудалих руках на шкоду бідного и темного люду. Не дивниця — бо мертві ідеї можуть тільки вийти з завмеряючих голов, з заледоватілих сердець, бо мертва ідея не оживить умеряючих, не запалить и не внесе живих. Тож не диво, що „Слово,“ сей головний и єдиний орган старовірців, з обавою о „свой бить“ тижнево три аркуші задрукованого паперу на зовсім нелітературні потреби достарчає. Але сум поберає, що „интелигенция“ може виключно ограничитись и вдоволитись такою мізерією. Може се и одна з головних причин так повільного розвою нашого життя в Галичині...

ПЕРЕГЛЯД ПОЛІТИЧНИЙ.

Справи австрійско-угорської монархії.

Засідання Ради державної. На засіданю з 7. Грудня зачала ся Генеральна дебата над бюджетом міністра просвіти. Против ряду говорили о. Вурм, др. Рацял, пп. Куси и Вітезіч, вказуючи статистичними даними велике упосліджене Славян в Чехах, Моравії, Шлезії, в Иллірії и Истриї. За бюджетом промовляли німці-централісти, котрі однако враз закидували міністерству недостаточне переведенє устав конфессийних. Міністер Штремаєр одвічав д. 9. Грудня на закиди як централістів (між иншими заявив, що скорє внесене устави о патронаті є неможливе) так федералістів. Міністер, признаючи конечну потребу рідної мови для елементарної просвіти, вказував, що плеканє в більшій мірі язика німецкого є в інтересі науки, що того вимагає поважанє для династії и інтерес Австрії. Того-ж дня освідчив міністер просвіти на домаганя заложеня нового університета, що ряд постановив заложити університет в Чернівцях, позаяк місцією Австрії є нести культуру на всхід. П. Геровський парікав, що на теологічній виділі Львівського університета виклади переважно відбу-

вають ся по латински, а не по руски. На засіданю з 11. Грудня прийшла під наряду резолюція комісії бюджетової, що до зрєорганізованя галицької Ради шкільної краєвої. Др. Евсебій Черкавський против резолюції говорить, що статут галицької Ради шкільної був даний Полякам перед 7 літами в наслідок компромісу між польськими послами и централістами, дальше боронить Раду шкільну від деяких закидів и жадає приведєня фактів. П. Ковальський примічає, що Русини не брали участи в компромісі и указує на ненормальне становище Ради шкільної. П. Рацял (молодо-Словенець) вносить завізвати ряд, щоби на найблизній сесії галицького сойму предложив проєкт реорганізації Ради шкільної в той спосіб, щоби и потреби наукові руского народа були узгляднені. Внесок сей по промові д-ра Гербста відослано до комісії бюджетової. На вечірнім засіданю з 11. Грудня др. Зіс яко референт заявив, що бюджетова комісія внесок Рацяла відкинула. П. Дунаєвський боронить прерогатив Ради шкільної яко користних для краю и жадає, щоб радше и Радам шкільним инших країв такі самі прерогативи уділити ніж галицькій відобрати. П. Калібр указує на польско-патріотичні тенденції галицької Ради шкільної. П. Рацял промовляє за своїм внеском, котрий не порушає автономії Галичини а узглядняє жадања Русинів. О. Шведицкий просить именем 3-х мільонів Русинів о відкиненє внеску Рацяла а приняє резолюції комісії бюджетової. П. Лисови старає ся виказати статистичними датоми, що господарка Ради шкільної є для краю користна. О. Павликов наводить факт, що громада Могильниця подала о руский язык в своїй школі, а окружна Рада шкільна відмовила. (В кілька днів опісля урядова Gazeta Lwowska се дєментувала). На кінци промовив референт др. Зіс и привів кілька фактів нєлояльного и на супротив Русинів несправедливого поступованя (именно в Дрогобичи) Ради шкільної. Відтак внесок д-ра Рацяла одноголосно відкинено, а принято більшістю голосів внесок комісії бюджетової. З дальших засідань Ради державної важнійша для нас резолюція ухвалєна на засід. з 12. Грудня, визнаваюча ряд до внесеня проєкту о управильнено платні конлруальної гр. к. духовенства.

Справи заграничні.

Впроваджаючи в зміст нашої часописи перегляд важнійших подій у народів и держав заграничних, добре на вступі хоть коротко накрислити перебіг їх розвою в остатнім році. Не тяжко

нам се приїде за сей рік, бо був він в події, котрі потягають за собою значні зміни, в події историчні, цілком не багатий.

У Россії, де всяке державне діланє лишень від царского ряду виходить, береже тойже приязні відносини особливо з Німеччиною и Австрією, а уважним поступованєм стараєсь затерти супротивність своїх інтересів в Азії з інтересами Англії, не лишаючи притім жадної хвилевої нагоди, щоб свої становиска на полудневих азиатичких границях скрішити и на перед посунути. Домашні відносини сеї держави оказують ся в деяких проявах з остатнього часу не дуже щасливі. Посеред не дуже численної части народа, котра до интелігенції рахує ся, потреба що хвиля тут и там то перепроваджувати инквізиції, то до тюрми або на Сибір вислати, бо, як кажуть: дух революції, матеріалізму и нігілізму закоренив ся усюди.

Німеччина, зложивши довід сили свого оружя в війні з Францією, придбала собі тим проводирство межинародне в Європі и хіснує ся ним при всяких нагодах. Політика Бісмарка показала ся всім явно яко визисканє безвзглядне всяких відносин на користь держави а нарід німецький з своїми заступниками неперемінно віддає довіре тому основателю своєї нової сили и слави. Одна партія католицька лишень важить ся боротись за права церкви римської, але и та що раз то більше безсилою стає насупротив замірів Бісмарка. И так посольство німецьке в Римі зістало знесене, владки сидять по тюрмах, двох з них зістало відсуджених від свого уряду, проваджене списів метрикальних и шлюбів відобрано клірові, а тепер приготовляють право так званих шлюбів цивільних.

Италія, заприязнена з Німеччиною вспільною борбою против курії римської, слабує на дві біди: недобори фінансові и безлад адміністраційний в своїй полудневій часті. Тут так дуже ще недостає порядку державного, що в декотрих сторонах нарід стоїть в звязи з бандитами.

У Франції держить ся все ще переходовий стан з рядом маршала Мак-Магона на чолі. Жадна з чотирох партій, на котрі нарід и збір послів суть поділені, ні республіканці, ні Орлеаністи, ні Бонапартисти, ні Лелітністи не суть так могучі, щоб, переваживши всіх других, дістатись до ряду, а жадна не хоче від своїх жадань уступити, надіючись користнійшій хвилі. Добре, що до сього часу ведуть ся змаганя партій у формах правних.

Инакше річ розвелась в Гіспанії. Тут коли по змушенім уступленю королевої Ізабеллі и добровільній респінації короля Амадея республіканці, обнявши ряд, не змогли побити Дон Карлоса,

за котрого підняв нарід в північних гірських сторонах оруже, шу-сіли уступити рядови тимчасовому зложеному з партий монархічних. Но й той не здужав закінчити війни домашнієї. Тож в самім остатнім часі покликкала армія на королівський твон Альфонса, сина Изабеллі, и він тепер, заявивши при вступі до краю, що буде рядив яко монарх конституційний, іде до Мадриту, радісно витаний по дорозі своїми приверженцями. Републіканці, видачи свою безсильність и нещасливий стан цілого краю, мовчки придивляють ся на стороні. Дон Карлос, котрого при сій нагоді лишень мала часть війська опустила, хоче и противо Альфонса дальше оружен добувати ся своїх прав до трону.

Англія за часів попереднього ліберального міністерства відсунула ся від справ европейських, дбаючи найбільше о свої інтереси гандлєві. При остатніх виборах до парламенту побідило сторонництво консервативне, але й міністерство, вийшовше з сих виборів, далеке від всяких більших змін. З сеї тишини годить ся хиба ще спійнути, що опозиція а по части и цілий нарід казує яко симпатію для Німців, особливо в їх борбі против римскої курії, тим більше, що католицизм в остатніх часах розпочав на велику скалю свою пропаланду в Англії.

Також и в прочих краях Европи ледви що зайшло в протягу минувшого року такого, що би незвичайним або загально важним назвати можна було.

Тимчасом в Сполучених Державах північної Америки приготавлиють ся важні не сподівані зміни. В сім остатнім році президентури Гранта, довірника партії, котра поборола в великанській кривавій борбі революцію країв полудневих, та партія зістала народом при виборах останніх лишена, а давна, як се думано, знищена партія поборників невідільництва одержала більшість и обійме незабаром ряд великого краю. Що се буде мало за наслідки, покаже ся не за довго.

НОВИНКИ.

Зі Збаража. (*Закладний Товариства „Навія.“*) Розбуджене народного самопізнання між нашими міщанами за помочю книжочок, впаданих товариством „Просвітою," и газет, редактованих О. Наумовичом в Коломні, заявило ся в не дуже довгій часі гарними результатами. Спізнавши моральну и матеріальну нужду, приступили наші міщане-ремісники по приміру Львова и Підгаєць до заснования товариства, котреб тій їх біді могло запобігти. — Не стану я тут говорити, з якими не-

репонами мусіли боротись основателі „Надії“, заким добили ся до своєї цілі. Як шире дивлять ся польско-автономічні власти на діло просвіти нашого темного люду, и як глядять їх орбани на кождий прояв духового житя між нашим народом — се річ занадто добре всім звіна; історія нашого молоденького товариства могла-б послужити до сього ілюстрацію. — Нині однакож я подам тільки коротку звістку про перші загальні збори нового руского товариства. По одержанню затвердження статутів запросив комітет конституючого ся товариства так місцевих Русинів як и позамісцевих священників на обхід народного свята — на перші загальні збори товариства, котрі відбули ся 17. (29.) Грудня м. р. По соборній службі Божій, відслуженій отцями Иларіоном Роздольским, Ив. Боженским и О. Я. Горбачевским, наступила гарна проповідь о. Илар. Роздольского, в котрій бесідник представив живими красками моральний недуг и матеріяльну нужду нашого народа и завізав всіх міщан-ремісників, щоби приступали до завязуючого ся товариства „Надії“, котре має цілею їх з темноти двигнути и матеріяльній недоли зарадити. Відтак удали ся наші міщане в супроводі запрошених гостей до поблизької школи, де по досить довгім очікуванню рядового комісаря приступлено до діла. На вступі промовив до зібраних гостей голова провізоричнєго комітету Олекса Залуский и схарактеризувавши цілє товариства, виказав історію его завязаня. По тій бесіді наступило відчитане и обісненє статутів и вибір предсідателя збору, в цілі перепровадження вибору нового виділу. На тоє достоїнство покликав збір О. Горбачевского яко найстаршого віком, котрий завізав до вибору виділу. Знамежи 51 членів товариства вибрано до виділу майже одноголосно: О. Иларіона Роздольского з Стегниковець, О. Я. Горбачевского пароха місцевого, Олексу Залуского міщанина, Михайла Добротвора міщ., Степана Ванькевича міщ. и Степана Праворского міщан. По оголошенню результату вибору вибрав виділ з поміж себе О. Роздольского одноголосно головою, О. Горбачевского — заступником, Олексу Залуского секретарем, а Ванькевича скарбником. — По укінченню вибору промовив О. Боднар з Добромірки и виказавши хосен и потребу товариства, яке завязує ся, заохочував до вписуваня ся в его члени. Збори замкнув голова товариства, о. И. Роздольский, короткою бесідою, в котрій, подякувавши за оказане ему довіріє и заявивши свою радість над пробудженем нашого міщаньства, вніс в подяку Цісарєви, котрий радий великому розвоєви нашого народа, „многая літа.“ — По тім розійшли ся всі.

— **Завязанє ремісничого товариства в Помор'ях.** В остатніх днях зістало завязане в Помор'ях, містечку окр. Золочіського, товариство ремісничє „Порука“, — котрого цілею єсть, образованє и матеріяльна підмога своїх членів. Нове товариство, сподіваємось, буде розвивати ся гарно, бо вже в короткім часі від свого завязаня числить над 50 членів. Кожь статут буде потвержений, подамо близші звістки. Тим часом добре заміреному ділу від нас жєлаємо: „Щасть Боже“!

— **Справозданє товариства „Дружний Лихвар“ за рік 1874.** Товариство академічне „Дружний Лихвар“ відбувало загальні збори в Жовтню 1874. З справозданя виділу показало ся, що доходів було

1225 зр. 56 кр., видатків 13 зр. 1 кр. Мастою товариства виносить до
29. Листопада 1874 1212 зр. 55 кр.

Уміщене того капіталу:

1. Пожички	1105 зр. 93 кр.
2. Лист заставний	81 " — "
3. В касі щадничій	1 " 81 "
4. Готівкою в касі	23 " 81 "

що чинить разом 1212 зр. 55 кр.

Товариство поступило отже наперед.

До виділу на рік шкільний 1875 вибрані:

1. Др. Волод. Ганкевич, 2. пп. Заклинський, 3. М. Ковшевич, 4. Вол. Крука, 5. Ром. Литвиневич, 6. Брон. Лукашевич, 7. Андр. Павлиш, 8. Пет. Погорецький, 9. Ів. Рудницький, 10. Раф. Стеблецький, 11. В. Яворський. — Заступники: Пп. Дідошак, Дзюбанюк, Малиновський, Мійський Ом.

Головою вибрано Дра Вол. Ганкевича, касісром п. Павлиша.

Для 22. и 29. Падопнета відбували ся загальні збори, котрі попередили три передвиборчі збори. Принято внесенний виділом змінений устав по довгій оживленій дебаті. Після нового уставу буде мати товариство бібліотеку з наукових книжок и таку-ж читальню.

Тим часом подаємо тос коротке справозданє; коли-ж потвержені статуты з Намістництва прийдуть и надруковані будуть, розішле виділ шановним товаришкам и ширше справозданє.

У Львові 30. Грудня 1874.

Др. Волод. Ганкевич, голова.

Андр. Павлиш, касієр.

Ів. Рудницький, секр.

— **Помилки друкарські** зайшли в н-рах 20-ім и 21-ім в статті **Ludność Galicyi**, котрі зміел статті дуже неують; имено: на стор. 861 стр. 1, 2, 3 з гори замієць *porid* має стояти „*полосік*“; дальше на тій самій стороні, стр. 16 з гори — при цифрі *слобів* замієць *por*, має стояти *par*; на стороні 860, стр. 10 з гори процент померших замієць 3.55%, має стояти 3.55‰. Хто впрочім з читателів провірював обрахунок з увагою, той и сам мусів прийти на сі помилки; хтож ні, а питересе ся сею статтею, зволить її по зробленю поправки ще раз перечитати. В кінці ще одна помилка: стр. 869, в четвертій стрічці з долу по слові „*волі*“, пропущене слово: „*принцу*“. — На конець ще одна помилка, не друкарека, а зроблена при шаню з виш автора: на стор. 868 стр. 5, з долу, число купців східної Галичини замієць 53.000, має бути 29.000, як се мож пізнати з порівняня з цифрою поданою на стор. 856; ся цифра справлена, впрочім ще сильнійше потверджає вивід автора. — Автор.

Одвічальний редактор: Др. Олександр Огоновський.

З друкарні Товариства Имени Шевченка. — Під зарядом Фр. Сарніцього.

НР. НА ПОКАЗ.

Ч. 2. У Львові, дня 18. (30.) Січня 1875.

РІК VIII.

Виходить випу-
сками в 2¹/₂ арк.
3. (15.) и 18. (30.)
кожного місяця.

ПРАВДА

Редакция и ад-
міністрация під
н. 12. на улиці
Осолинских.

ПИСЬМО ЛІТЕРАТУРНО-ПОЛІТИЧНЕ.

„В своїй хаті своя правда и сила и воля.“

Ціна передплати: на рік 6 зр., на пів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50 кр. Один номер стоїть 30 кр. а. в. — За оголошення (инсерати) платять ся по 5 кр. від одної стрічки дрібним друком.

ЧАСТЬ ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВА.

И Д І Я Д И Г О М Е Р А

ЗБІРКА ТРЕТЯ.

Вільний переклад Степана Руданского.

(Конець.)

245. Кликуні вже несли містом для присяги
Ягня и ягницю и вино веселе
В козинёму міху; Ідей ніс окроме
Блискучую миску, чарки золотні,
И помимо йдучи мовив до старого:
250. „Встань, Лаомеденку! просять тебе разом
И конні Трояне и Ахеї збруїні
Перейти на поле та присягу дати.
Во там Олександр з ярим Менелаєм
Хочуть из-за жінки ратищами битись;
255. И хто з них поборе, той и жінку візьме.
А нам, присягнувши на спокій и дружбу,
Бути собі в Трої, а ім собі плисти
В конную Арлею, в Ахею жіночу.“
Старий стрепенувся и казав дружині
260. Коні запрягати. Запряжено живо.
Став він на теліжку, потягнув за віжки;
И став коло ёго Антенор из боку,
И коні погнались у Скейскую браму.
Прибули до війська Троян та Ахеїв,
265. З коней позлізали на землю родючу,
Зайшли в середину Троян та Ахеїв.
Тоді підійнявся Гамемнон володар

- Разом з Одиссеєм; кликуни принесли
Божую присягу, вина намішали,
270. А царям на руки води позливали.
И враз Атрієнко вийняв ніж великий,
Що из мечем разом висів коло боку,
Позрізував вовну баранам на тімі,
И кликуни вовну роздали гетьманам.
275. А він став молитись, руки підійнявши:
„Дію, з гора Іди, славний и величний
Сонце, усе видне и всякому чуле!
Потоки и Земле и ви, що тим муки
Шлете під землею, хто присягу ломить!
280. Ви свідками будьте нашої присяги!
Коли Олександр зборе Менелая,
Хай беруть Трояне скарби и Єлену,
А ми одпливемо в суднах мореходних.
Колиж Олександра Менелай поборе,
285. Хай дають Трояне скарби и Єлену
И хай нам Арґеям такий дають окуп,
Щоб про ёго знали и будущі люди;
А коли не схочугь ні Пріям ні діти
Окупу платити, а Парис загине:
290. То я таки буду битися за плату,
Аж поки вже бійки кінця не положу.“
Промовив, и мідю баранів порізав,
И склав їх на землю; вони трепетали
И дух изпускали, бо ніж одняв силу.
295. А тії чарками вина набирали,
Зливали й молились богам віковичним;
А де-хто и мовив з Троян та Ахеїв:
„Дію всемогучий и ви всі безсмертні!
Хто зломить присягу, хай як вино сее
300. Так потече мозок у нёго и щадків,
А жінок їх рідних розберуть чужні.“
Мовили; Кроненко ж не вгараздив мови.
Аж Пріям Дарданів и собі промовив:
„Вчуйте-ж и мене ви, Трояне й Ахеї!
305. Повинен я зараз їхать до Ильёну:
Нема в мене сили бачити очима,
Як спн буде битись з ярим Менеласем;
Бо Дій один знає та тії безсмертні,
Кому из них смертний кінець наступас.“
310. Мовив и в теліжку баранів позносив,
Став и сам на нюю, потягнув за віжки;
И став коло нёго Антенор из боку,
И коні погнались знову до Ильёну.
А Гектор Пріямів з дивним Одиссеєм
315. Місце розміряли, у мідяний шолом
Жереби складали, жереби стрясали,

- Кому по-переду ратищем кидати.
 А люди молились, руки підіймали
 И де-який мовив з Троїи та Ахеїв:
320. „Дію з гори Іди, славний та величний!
 Хто лиш із обох їх завів сеє діло,
 Так хай він убитий як Невиду піде,
 А в нас нехай буде упокій и дружба!“
 Одвів свої очи Гектор шеломенний
325. И потряс — и жереб Парису достався.
 Тоді усе військо рядом посідало
 Коло своїх коней та свого оружя.
 И враз Олександр, чоловік Єлени,
 Почав одягати хорошу зброю.
330. Спершу взяв на ноги виступці хороші,
 Що в ёго змикались срібними пряжками;
 Потому на груди натягнув и броню
 Брата Ликаона, що до міри була;
 Звісив через плечі меч посеребренний,
335. Мідяний, и щит свій кріпкий та великий;
 Взяв на тімня шолом хвостатий та лясний,
 Що на ёму гребінь страшно хилитався;
 Взяв собі до міри ратище велике.
 Менелай тим часом и собі вдягався.
340. Узброїлись добре кожний коло своїх,
 Вийшли серед війська Троїи та Ахеїв,
 Грізно спозирнули; аж жахом жажнулись
 Конні Троїне и Ахеї збруїні.
 А вони ставали на змірянім місті,
345. Ратища стрясали, злости добували.
 И ратищем первий кинув Олександр,
 Вдарив Атрієнка по гладкому щиту,
 И не пробив міді, — остріє погнулось
 У дріпкому щиті. Тоді мідь холодну
350. Підняв Атрієнка и до Дія мовив:
 „Як з не́го все лихо, так помози Дію!
 Побий Олександра моїми руками,
 Щоб знали й боялись и будущі люде,
 Як платити лихом за милу гостину!“
355. И розмахнув сильно, и ратищем кинув;
 Вдарив Пріяєнка по гладкому щиту,
 И ратище гостре щит ёго пробило,
 Перейшло на виліт цяцьковану броню,
 Прорвало сорочку в самій здуховині;
360. Но він повернувся и од смерті спасся.
 Схопив Атрієнка меч посеребренний,
 Вдарив ёго в шолом, но меч розкришився
 На три-штири части и з рук ёго впав.
 Тоді він промовив, глянувши на небо:

365. „Немаж, Дію, бога гіршого од тебе!
 Думав, що одячу за зло Олександрю;
 Но меч покритився, а ратище дармо
 З руки полетіло — я ёго не влучив!“
 Промовив и скочив и сцінив за шолом,
370. Став ёго тягнути до збруйних Ахеїв;
 И вишитий ремінь, що йшов од шолома
 Через підбороддя, давив тяжко шню.
 И вже-б доволік він и слави добув би,
 Коб Дієва дочка Врода не узріла:
375. Вона перервала буйволовий ремінь,
 И шолом порожний пійшов за рукою.
 Лицар замахнув ним, кинув меж Ахеїв,
 И вірні слуги шолом підхопили.
 Він кинувся ще раз, щоб ёго із світа
380. Ратищем згубити, но ёго Урода
 Як бог підхопила, туманом обвила;
 Завела у терем красний та пахучий,
 Пійшла по Єлену, найшла її живо
 На башті високій з Троянками разом,
385. Тихо потягнула її за одежу,
 И в постаті прядки, сивої, старої,
 Що колісь для неї у Лакедемоні
 Пряла вовну красну и її любила,
 Так отто за нюю Врода и сказала:
390. „А йди лиш до дому! Олександр кличе.
 Він там у теремі пишній та хорошиій.
 На ёго й не скажеш, що він ходив битись;
 А скажеш: зібрався на вулицю гратись,
 Або спочиває з вулиці прийшовши.“
395. Мовила, и в неї серце защеміло.
 Тільки вона зараз глянула на шню,
 На повні груди, на ясні очі,
 Пізнала, жажнулась и стала казати:
 „На віщо, небого, мене туманити?!
400. Чи не хочеш може іще куди слати
 У місто фрігійске, або у мафоньске,
 Де є може в тебе чоловічок милий?
 Заміг Олександра Менелай хоробрий,
 И вже мене має до дому одвезти;
405. Так ти мене знову хочеш одурити?
 Сама йди до ёго, позабудь дорогу
 До богів небесних, не йди до Олимпу,
 Журись коло ёго, за ним побивайся,
 Поки в ёго будеш жінкою — слугою!
410. А що я не пійду, мені тепер сором
 Постіль ёму слати. З мене всі Трояне
 Сміятися будуть; горе и без того!“

- До неї озлившись богиня сказала:
 „Не гніви невдячна, щоб я тебе в гніві
 415. Стільки незлюбила, скільки полюбила!
 Підійму я тільки Троян та Данаїв,
 Так и ти загинеш смертею лихою!“
 Єлена здригнула, бідую намітку
 На себе напняла, пійшла без одмови
 420. Помимо Троянок, а та попереду.
 Тільки що прибули к дому Олександра,
 Служанки у домі взялись до роботи,
 А та пійшла прямо у терем високий.
 Там для неї Врода крісло перенесла,
 425. Поставила прямо протів Олександра.
 И сіла Єлена, Діева дочка,
 Очи одвернула и мужа корила:
 „Прийшов еси з бійки? А лучше-б ти згинув
 Од лицаря того, що був моім мужем!
 430. Казав еси перше, що ти Менелая
 И в руках и в силі и в ратищі зможеш.
 Иди-ж Менелая тепер викликати,
 Битися з тобою! Годі, не яряся
 И так необачно з ярим Менелаєм
 435. Не ставай ні битись ані воюватись,
 Бо в ёго ти живо під ратищем згинеш!“
 Аж на тее Парис до неї промовив:
 „Годі з тебе, жінко, мене попрікати.
 Він мене сьогодні взяв через Палладу,
 440. А я ёго завтра, бо и в нас є боги;
 Лучше-ж ми пійдемо, сядем, обіймемся:
 Бо так моє серце й тогді не палало,
 Коли я з тобою из Лакедемону
 Перепливав море на кораблях бистрих
 445. И в Кранаї нерве з тобою обнявся,
 Як тепер палаю, горю обійняти.“
 Пійшов попереду, пійшла и Єлена,
 И обоє разом обнявшись спочили.
 А Менелай звіром пробігав по війську,
 450. Думав, що де небудь знайде Олександра;
 Та ніхто з Троянів и їх побратимів
 Не міг Менелаю ёго показати.
 Но щоб вони знали, вони-б не втаїли:
 Бо він ім спротивів, як чорная гибель.
 455. Тогді и промовив Гамежнот володар:
 „Трояне, Дардане и ви побратими!
 Бачили усі ви, що Менелай виграв.
 Давайте-ж Єлену и всі її скарби,
 Та платіте окуц, та такий-же окуц,
 460. Щоб про ёго знали и будущі люди.“
 Атрієнко мовив, Ахеї смлеснули.

СЕМЕН ЖУК и ЁГО РОДИЧІ.

Хроніка.

Написав в 1873 році

О. Яковенко.

ЧАСТЬ ПЕРША.

II.

(Дальше.)

Въїхали в двір... и тут тиша! З під комори тільки якась сіра собака гавкнула на дзвінок, та й вона скоро замовкла. Підвернули до рундука. З будинку одчинились двері и показався старий, заспаний чоловік, в сірих штанах городянского крою, босий, в жилетці. Він протирав очі и сердито дививсь: мабуть ёму не сподобалось, що ёго розбудив дзвінок.

„Здоров був Иване!“ озвався до ёго Жук. „Се ти ще?“

— „А, а — а! се ви папичу! Я се вас и не пізнав, так вас занесло пилом... Та таки, признаться, задрімав трохи, скучно одному.“

„А де-ж матуся и сестри?“ спитав Жук Ивана.

— „Усі на косовиці, ще зранку поїхали. Там и повар, там и обідати-муть.“

„Отакє! чи даси-ж нам чого попоїсти?“

— „Нема у мене нічого! хіба самовар нагрію, та у ключниці візьму масла й молока.“

„Ну й добре! познає же, будь ласкав, з воза, та дай спершу нам вмитися.“

Иван повагом позносив з воза скринки и узли, гукнув на ключницю, щоб борзій ставила самовар, а сам принявся обмивать и чепурить гостей.

„А де косять?“ спитав Жук.

— „В Нестратовщині.“

„Ми, перекусивши, подамоь туди-ж.“

— „Хіба пішки,“ сказав Иван; „бо дома коней нема.“

— „Далеко та Нестратовщина?“ спитав Джур.

„Верстов чотири.“

— „Ні! не буде й трох,“ перебив Иван, „тільки що жарко дуже.“

„Се дарма! ми підемо, як трохи спаде жара,“ одповів Жук.

Обмившись, причепурившись и перекусивши, Жук и Джур пішли до косарів. Пішли вони не проїздною дорогою, а стежечками через жита навпростець. Жара трохи спала, але все ще в повітрі стояла тиша и духота. Жито почало вже красуватися и оддавало тонким ароматом. На полях попадались невеличкі могили засіяні житом, котре легонько колисалось тихою, ледве примітною хвилею. Де-не-де манячили невеличкі гайки: небо було чисте, блакитне, нігде ні хмариночки... Груді розкривались якось широко, втягаючи в себе чисте ароматичне сільське повітре.

„Дивись!“ сказав Жук; „он-он мапачить ліс; ото й наша Нестратовщина...“

— „А, ну! давай співать!“ заговорив Джур. „Я хоч и не поет, и не люблю идилії, але в такому місці, в такому часі — сам не знаєш, яка сила заохочує тебе до пісні.“ И два голосні баритони полились по полю! Слова пісні „в чистім полі трава росте“ котились по житам, як котиться живе срібло розсипане на столі.

Великий луг, кругом оперезаний березиною, липиною, кленом и осичняком, а инде й дубиною, — були Нестратовщина. Як тільки наші молодики ступили в сей луг, їх обдало чудовним ароматом свіжо покошеного сіна, материнки, дикої гвоздики и инчих полівих квіток.

Одна, більша половина луга була покрита товстими свіжими покосами; на другій пишалось ярко зелене озеро трави, завітчаної такими узорами квіток, яких не виводила ще ні одна щітка художника и які уміє виводити тільки один великий художник — мати природа! В однім місці кизлики и звіробой розсипались по траві крапельками золотого дощу; в другім, мов срібні зірки на зеленому оксамитовому килимі, блищали білі гвоздики; в третім — пахуча материнка сиділа великими кущами и так гордо виглядувала, так мило и приязно, наче невіста на вінкоплетинах!... А далі різні колєри — то зливались, то розходились. И всяка рослина жила повним житєм, дихала повним зітханем, не вважаючи на свій близький кінець, не гадаючи про те, що от-от підступить до неї косар, махне косою и гострою сталлю підотне її біля кореня, и вона, пишна и горда краса лугу, викохана природою, схилиться, впаде, засохне и піде на сіно скотині!.. Отак и між людьми! Клекотить молода кров, високими чистими чувствами хвилюється серце; святою, міцною надією наливається душа; и квітчається и пишється повне щастя молоде жите, аж гульк! підкралась смерть, не наче злодій у ночі, махнула косою — и, Боже! де та краса, де

та сила, де та надія? Нема їх! зостався один холодний труп, над котрим льються гарячі слёзи приятелів, родичів, дружини и криваві слёзи матери, над котрим, мовчки, стоїть батько: — він не плаче, у ёго нема сліз; печаль так здавила ёго серце, туга так пригнітила ёго душу, що нікуди просунуться з очей слёзі! О, тяжкі й гарячі оті невидимі батьківські слёзи! Знаю я їх!.. крий Боже, вилилась би з очей та батьківська слёза! Здається вона б спалила и камінь, и воду, и лід...

На отім-то земному, завітчаному озері йшла валка косарів; так рівно, поважно один за другим, наче колись козацькі чайки плили по Чорному морю за тихої години. Коси тільки блищали против сонця: блисне коса, сховається в траву и почувється тобі — такий шелест, мов трава зітхнула останнім зітханем. Першу ручку, звичайно, вів отаман, чоловік вже не молодий, високий, широкоплечий, черноусий; полуднєве сонце так засмарило ёму лице, що являвся дуже різкий контраст смуглого чорного лица против білої груди, котра виглядувала з пазухи розхристаної сорочки.

— „Не отставай, а то підріжу!“ шутковали задні косарі з тих, котрі йдучи в середині не поспівали за передніми.

„Бог помоч!“ сказали паничі отаманові, знімаючи брилі.

— „Дякувати вам!“ озвався отаман, не перестаючи косить.

„А де пані?“ спитав Жук.

— „Там десь біля катряги; мабуть полудень приготівляють.“

Геть з боку під кучерявою березою стояв панський тараптас; біля ёго два прості вози; на їх лежали харчі прикриті від сонця білими, наче сніг, ряднами. Біля возів була розкинута катряга. На таганку висів невеличкий казанок, а рядом з ним на сишках кипіли два величезні казани: в їх варилась каша косарям на полудень. З під воза вискочила ряба собака и кинулась на Жука.

„Тю-тю! дурний Рябо! не пізнав свого хазяїна, чи що?.. Пішов вон!“ закричав на Рябка Жук. Рябо подався трохи назад; але не переставав гавкати, мов сам собі не няв віри: чи справді Жук ёго хазяїн, чи ні?

„День добрий!“ озвався Жук до молодіці, котра сиділа біля казанів и мішала ополоником кашу.

— „Здорові були! а чого вам треба?“ спитала молодіця.

„Проведи спершу од собаки.“

— „Дойдїть, не бійтесь, він не вкусить!.. Цить! навіжений!“ гукнула вона на Рябка, пустивши в ёго поліном. Рябо одскочив в бік и, підобравши хвіст, поплептався собі під віз у холодок.

„Де пані?“ спитав Жук.

— „А на що вам? вони тут десь були... щось не видно, може де в кущах ягоди збирають.“

— „Сеня! Сеня!“ закричала молода дівчина, біжучи супротив Жука и розставивши руки, буцім хотіла піймати його.

„Рися!“ скрикнув и Жук и побіг на зустріч сестрі. Брат и сестра кинулись одно до другого на шию, обнялись и кріпко-кріпко поцілювались. Голосне цілованє оддалось луною у лузі.— „Коли-ж ти приїхав?“ спитала Рися.

„Сьогодні!... Як ти, Рися, піросла, випрямилась... яка краля!..“ и Жук ще раз поцілював сестру. „А деж матуся?“ спитав він.

— „Тут, усі тут; ми тебе не сподівались сєгодні, думали, що ти пробудеш у дядини до Петра... Мамо! мамо!.. де ви? швидче йдіть! Сеня приїхав... Мамо!...“

— „Иду, иду,“ почувся за кущами голос. Жук побіг на голос. Мати обняла сина, стиснула його обома руками и цілювала в голову, а він припав устами до неньчиних грудей... и кілька хвилин так стояли вони, не мовлячи слова.

— „Скінчив?“ спитала мати.

„Скінчив, матусю! скінчив: кандидат.“

Мати перехрестилась, подивилась на небо и промовила: „Слава Тобі, Царице небесная! слава Тобі!... Як же ти, Сеню, сюди попав?“

„Просто: Иван сказав, що ви усі тут; ну, ми напилсь чаю, попоїли, та й сюди, пішки.“

— „Боже-ж мій, ти втомився! Ну, дякую-ж тобі, синку!... Дай ще раз поцілюю.. Який ти жвавий, та гарний!... увесь в батька! Як вилитий батько... так и бачу покійного...“ И з під старих рісниць скотились у її дві слєзи.

„Де-ж, мамо, Соня?“ питав Жук.

— „Тут, тут и Соня; десь гриби збирає.“

Жук на радощах и забув про Джура, та вже сей сам нагадав про себе.

„Лишенько-ж мені!“ сказав Жук, „я й забув. Матусю! отсе мій приятель лікар Джур“, додав він указуючи на Джура.

— „Спаси-Біг вам, спаси-Біг!“ говорила стара Жучуха Джурові. „Спаси-Біг, що завернули до нашої хати. Вибачте, що дома не застали; не сподівалась сєгодні гостей.“

„Де-ж отсе Соня, що її не видко?“ допитувався Жук и на все горло гукнув: „Соню!!“

— „Що, Марусе! чи готов полудень?“ спитала Жучиха куховарку.

— „Зараз буде; нехай ще раз закипить, щоб вварилась каша, наче ще сировата, ось покоштуюте.“ Маруся набрала з казана в ополоник кані, простудила її и подала Жучисі. Жучиха покоштовала и сказала: „Еге! нехай ще раз закипить; та здається, треба-б присолити.“

— „Ні, пані, лучше не солить; недосіл на столі, часом переборщиш, хуже буде.. на таку велику громаду смаку не добереш. Лучше кожен сам на свій смак присолить.“

— „А наш полудень поспів?“ спитала Рися у куховарки.

— „Не знаю!.. ваш Опанас варить, треба ёго спитать; и де се він дівся? у ёго під казанком и огонь потух.. Опанас! Опанас! де ти?“ гукала куховарка.

— „Ось-де я! на що тобі здався я? скучала без мене чи що?“ озвався за катрягою Опанас.

— „Куди-ж бак!.. вельми скучала!.. Пані штають: чи готов полудень?“

— „Зараз буде готов... вареники ліплю.“

„З тим, Рисю, будуть вареники?“ спитав Жук.

— „З полуницями; я з Сонею назбирала.“

„Отсе добре! я дуже люблю вареники.“

— „По кор-ррячку! по корр-рячку! по корр-рячку!!“ гукали косарі.

— „Еге! бач синку! ми загомонілись, та й байдуже про косарів; пора вже порцію нести,“ сказала Жучиха.

— „По корячку! по коррячку!“

„Зараз, зараз!“ одгукнув Жук. „Давайте, матусю, я ім понесу.“

И влявши дві боклаги з горілкою, Семен пішов швиденько до косарів. Тим часом, поки Семен частовав косарів, прийшла до куреня Соня, а з нею друга дівчина, вже не першої молодости, але ще й не пристаркувата, літ може з тридцять: з лица вона була білява, очи на викоті, великі, оловяні; рот невеличкий, губи тоненькі, зуби білі як крейда, на лиці широкий румянець; убрана по городянски; не можна було сказать, що вона гарна, красива, алеж и негарною, некрасивою ніхто б її не назвав. Се була Губернантка Риси и Соні, Fräulein Ганна з Берліна. Соня була дівчина 19 літ; біле, аж матове лице одділялось од широкого чола густими, широкими, наче з оксамиту, чорними бровами. Чорні як ніч и блискучі як зірки очи служили зеркалом того розуму, котрий

скривався під довгою чорною косою, котра спускалась низше пояса. Рот Соні — звичайний, трошки розкритий, спідня губа видавалась трохи наперед; ніс кирпою; шия довга, біла як сніг; здається білость шиї и плечей спорилась з білостю української вишитої и вимережаної сорочки, котра покривала груди и плечи Соні; голова уся завітчана полёвими квітками. Дивлячись на Соню, не з разу можна було означити її вираз и красу: на первий погляд вона з'являлась некрасивою, вялою; але чим більш дивишся на її, тим більш становиться вона перед тобою красивіш и красивіш, и кожен, хто довгенько дивився на Соню, одходячи од неї думав: король-дівка!.. Рися була ще дитина, їй ишов 16-ий рік; невеличкий зріст, бистрі чорні палкі оченята; повне свіже з румянцем смугловате лице, коралёві тонесенькі губки, каштанове волосє... от и вся Рися...

Стара Жучиха зазнаємила Джура з Сонєю и Ганною.

— „Дивіться, матусю, скілько я набрала грибів,“ сказала Соня, висипаючи на траву повну корзинку грибів.

— „Бач! а я скілько ходила, хоч би тобі поганого знайшла; навіть и мухомора не бачила,“ озвалась Рися.

— „Не даром же говориться: щасливому на гриби ходить,“ вмішався Джур.

Соня подивилась у низ и стала обтрушувать траву, котра поприлипала до її спідниці.

— „Ну — бо, Опанасе! чи даси сёгодні полудновать, чи ні? ти хіба забув, що паничі не івши?“ сказала Жучиха поварові.

— „Готово! готово!“ озвався Опанас, „зараз давати-му.“

— „А в тебе, Марусю, готово?“

— „Готово, пані.“

— „Коли готово, так гукай на косарів, нехай полуднують.“

Панночки розіслали під березою килим; Опанас постановив на килимі тарілки и миску з варениками. Маруся одставила кашу, розіслала рядно, положила ложки; узяла високу віху, напаяла на неї Опанасову кирею, підвела її у гору и гукнула: „полудновать! полудновать!“

— „Даремно гукаєш!“ глузовав Опанас, „ти ростом хоч и з віху, а голосом не вийшла, пициш, наче кошєня; хто таки почує тебе... А ну, кріпче гукни!“

— „Почують и так, коли захочуть,“ сказала Маруся.

— „Ні, не почують.“

— „А ну, я гукну!“ сказав Джур и так ревнув „полудновать!“, що аж Рябло вискочив з під воза и загавкав несамовитим голосом; а луна озвалась десь далеко за Нестратовщиною.

— „От — як гукають,“ сказав Опанас; „а ну, Марусю, чи не гукнеш и ти так!“

— „Одчепись!.. пристав наче мокре рядно! Хиба повилазило тобі, не бачиш, що косарі йдуть!“

Жучиха, підійшовши косарям до полудня по корячку, и сама сіла з дітьми полудновать. В косарськім полудні хазайиновав приказчик Павло Миронович, чоловік вже підтоптаний. Розмова йшла весело, жваво; жартам, смішкам и вигадкам и кінця не було; звісно як буває на косовиці у доброго хазяїна.

Пополудновавши, Жучиха звеліла Опанасові їхать до дому и приготівлять вечеру. Косарі трохи спочили, хто поклепав косу, хто тільки помантачив, и пішли докошувать.

— „По чім у вас косять?“ спитав Джур.

— „Вони в мене не за гроші,“ одказала Жучиха, „а толокою. За гроші в один раз такої громади не зберете; а на толоку, бачте, трохи не усе село вишло — 120 чоловік... За гроші б и сходійше було для мене, менше коло їх панькаться треба; та вже привикли так: толокою й скорійше и чепурнійше роблять.“

— „Як же так, що за гроші б сходнійше, аж ви їм нічого не платите?“

— „Не плачу грішми, за те вже горілки настаčaju в-волю. За гроші коли косять, так чотири порції в день зовсім доволі; а на толоці — що ручка, так и корячок; а за стравою по два корячки; ну, за вечерою и повечерявши пють вже без счоту, хто скілько здужає.“

— „Пють,“ всміхнувся Джур, „а про те й байдуже, як од сего шкодять здоровю.“

— „Куди вам!“ сказала Жучиха; „вони про се й думки не мають.“

„Як же їм и думать про се, коли вони з роду сєго й не чули; а до того треба сказать,“ вишався Жук, „що у їх горілка лікарство: заболить живіт — чарку горілки; стане нудно — знов горілки.“

— „Се — правду ти кажеш, синку!“

Повечоріло. Сонце сховалось за гори спочивать після довгого петрівського дня. Косарі повечеряли, випили добре, подяковали за хліб-сіль, позбивали коси, взяли клепачки, бруси, мантачки и разом усі рушили. Жучиха з панночками поїхала по переду, а паничі пішли у гурті з косарями.

— „Нуте, хлопці! пісню!“ гукнув отаман. „А де ти — Василь Дорошенко! виходь на перед, та починай!“

— „Якої-ж, дядьку?“ спитав молодий паробок, котрого кликав отаман.

— „Яку знаєш.“

— „Хиба я їх мало знаю!...“

— „Заводь такої, щоб усі знали, щоб ніхто не мовчав.“

— „Добре, дядьку!.. Ну те, хлопці! чи усі знаєте *березу*?“

— „Усі! усі! заводь!“

И слідом за тим зарокотіла на чистім полі сотня голосів як один, співаючи: „Гей! гук! мати гук! де козаки пють!“

„Ну, синку!“ говорила того-ж вечера Семенові мати. „Як же я рада, що ти скінчив своє вчене... Тепер ти домовати меш?“

„Домовати му, матусю!“

— „Ото й добре! пора вже зняти з моїх плечей клопіт по хазайству... Хазайнуй, синку, а я спочину.“

„Е, ні! тривайте, матусю! дайте трохи подивиться до хазайства... Я вчився римському праву, а тут треба не ёго, а що инче... треба повчитись алрономії; а то часом з горяча так нахазайнюю, що й кури сміяти муться.“

— „Ну, нехай же ось як буде,“ сказала мати: „до того літа ти тільки запомагай мені, та придивляйся, а літом — годі! сам хазайнуй! Я стара людина.. пора спочить.“

„Нехай буде по вашому, матусю!.. а тепер: добра ніч! спать хочеться.“

— „Добра ніч, синку! спи з Богом! Огради тебе Господь сілюю чесного и животворящего хреста!“ Жучиха перехрестила сина, поцілівала ёго у голову и додала: „вам обом послали постіль у кабинеті.“

„Добре, матусю, дякую!“

Попрощавшись, Жук и Джур пішли спати и незабавом спали вже — наче ті праведники.

Уся Жуківка спить: тільки біля болота не сплять жаби, квакаючи, и кваканє їх розноситься по всему селу... Де-не-де загавкає собака.. А люде сплять: день стомив и старого и малого: кого спека и робота, кого лихо...

Нехай вже вони сплять, а ми тим часом розкажем своїму читателєві про рід наших знаємих: Семена Жука, ёго матери и сестер.

III.

Прадід Семена Жука був родом з Муромщини, міщанин, коробейник; звався він Петром Носарєвим. Що зими появлявся з своєю

коробкою у Батурині и відсія розносив свій крам по селах и хуторам України. Носарев був високий, стрійний, чепурний паробок; але, як на диво, був такий смуглявий, такий чорноволосий, що Батуринці подражили ёго жуком: так вже й зостався и він и увесь нащадок ёго жуками. Живучи у Батурині на квартирі у козака Бовкуна, молодий коробейник закохався у молоду Бовкунівну Одарку. Одарка й собі вподобала коробейника. Носарев посватався до неї. Куди! старий Бовкун и слухать не хотів! „Щоб моя дочка, козацька дитина, та стала дружиною кацапа!.. Ні! ні! сёго з роду, з віку не було й не буде!.. Викинь, дочко, з голови отсі дівочі думки... Покіль я живий — не будеш кацапкою.“ Так одрізав старий Бовкун.

Алеж Бовкун помилився! Молоде дівоче серце знає тільки вроду та вподобу; воно не вдаряє на те, чи Німець, чи Москаль, чи Українець ёму сподобався... любов не знає національності.

— „Коли, тату, не буду за Носаревим, не буду й ні за ким! або в черниці піду, або вік дівовати му,“ говорила батькові Одарка.

— „Як знаєш, доню, а за кацапа не оддам, у ёго и звичаї, и мова, и віра не наша; ні... ні!... не будь козі на торзі.“

— „Тату! він хрещений и миром мазаний таким самим, як и ми.“

— „Говори! хрещений, та не по нашому: у нас обливають, а у їх погружають. Сказав: не оддам! от усе! годі й балакать.“

Одарка замовкла. Носарев більш не сватався и перебрався на другу квартиру. На другу зиму — якось скоро після водохрещца у Бовкунового кума виходила дочка за-між, Одарчина ровесниця и подруга. Зазвали Одарку, вить вінця. Вбралась Одарка звичайно, наче на весіле, и пішла.

— „Не бався-ж там довго, доню!“ говорила Бовкуниха, виражаючи дочку.

— „Чого-ж я, мамо, бавити мусь довго: покіль люде сидіти муть, потіль и я; як же спізнюсь, то може й заночую.“

— „За пізно не ходи! краще переночуй там. Тепер зима; часом звірюка нападе,“ додав од себе Бовкун.

Весело плечи дівчата вінця; весело вони співали; Одарка не одставала ні в чім; тільки так як на половині ще вінець, вона одізувала на бік молоду и сказала:

— „Отсе, сестро! не тобі кажучи, так у мене зразу заболіла голова, так закололо у грудях, що пробіг: ратуй! Піду швидче до дому.“

— „Де-ж таки до дому!. Приляж Одарочко на печи... може полегшає...“

— „Ні, ні! піду до дому, зовсім не здужаю.“

Молода пожалковала, пробовала задержати Одарку, не могло! Одно твердила Одарка: „до дому, та й до дому.“ Попрощалась и пішла.

Пройшовши гоней з двоє и порівнявшись з двома товстими вербами, що стояли на цвинтарі, Одарка примітила, що біля дзвіниці стоїть якийсь чоловік. Він кашлянув, рушив з місця и промовив: „Дарія!“

— „Вона и єсть!“ обізвалась Одарка.

Чоловік підбіг до неї и обоє яко мога швидче пішли, звернувши у глухий переулочок. Одарка уся трусилась!.. „Ох! говорила вона, чи ще далеко? Як ноги трусяться... страшно.“ — „Зараз, зараз!“ одповідав їй той чоловік. На кінці переулочка стояла кибітка запряжена трояном добрих коней.

— „Сідай! сідай швидче!“ сказав Одарці той чоловік, що йшов з нею.

— „Сіла вже,“ сказала Одарка.

— „Кутайся добре!.. ноги закутай, щоб не померзли; бо мороз — аж тріщить.“

— „Вже, вже, закуталась... Ну, швидче... Ох! страшно, серце бється, мало не вискочить... рушай!“

Чоловік скочив у кибітку и сказав: „Ну, Ванюха! работай!“

Погонич підобрав віжки, смикнув коней, крикнув, свиснув таким посвистом, яким уміють свистати тільки великорускі погоничі а наш брат ні за що не свисне... коні пустились на в-заводи, кибітка понеслась стрілою... Ніч була зорява, місячна, сніг вилискувався як срібло...

— — —

— „Що отсе наша Одарка так довго не приходить!“ говорила на другий день стара Бовкуниха, затоплюючи піч.

— „Видно заспала,“ одказав Бовкун.

Через кілька хвилин в хату до Бовкуна прийшла ёго кума.

— „А я отсе одірвалась з дому до вас, куме, щоб провідать Одарку вашу... Як вона?“ спитала кума. „Учора не досиділа й до кінця вінець: хто її знає, що з нею сталось, певно з пристриту!.. Голова, каже, болить... до дому піду. Чого ми не робили, як не силовали, не послухала и пішла.“

(Дальше буде.)

РУСКА ІСТОРІЯ

В ЖИТЕПИСЯХ ЄІ НАЙГОЛОВНІЙШИХ ДІЯТЕЛІВ.

М. КОСТОМАРОВА.

(Переложив Ол. Барвіньскій.)

Перший відділ: Панованє дому св. Володимира.

II.

Київскій князь Ярослав Володимирович.

Книженє Ярослава можна назвати продовженєм Володимирового, так що до відносин Київського князя до підвластних земель, як и що до стараня о розширенє на Руси нових засновків жизни, внесених християнством.

Ярослав являє ся перший раз в исторіи яко бунтівник против своему отцеві. По переказу літописи княжив Ярослав в Новгороді яко підручник київського князя и збирав з новгородської землі три тисячі гривен, з котрих дві тисячі мав відсилати в Київ своему отцеві. Ярослав перестав присилати сі гроші и розгніваний отець збирав ся з війском укарати непокірного сина. Ярослав утік в Швецію найняти затязців против отця. Смерть Володимира спинила війну. Зваживши тогдішні обставини можна однако припустити, що були ще глүбші причини незгоди між сином и отцем. Діти Володимира були від різних матерій.¹⁾

¹⁾ Одні літописні вісти називають Ярослава сином Рогніди, та инші противорічать сему и подають, що Володимир мав від нещасної княжни полоцької одного тільки сина Изяслава и відпустив Рогніду з сином в землю сі отця Рогволода; з того часу потомки Рогніди княжили осібно в Полоцьку и між ними й потомством Ярослава була неустанно родова неприязнь, котру піддержували перекази про їх предків. З роду в рід переходив такий переказ, що Володимир, дождавшись з Рогнідою сина Изяслава, її покинув и дав уводити єя иншим жінкам. Рогніда покусилася з мести за свого отця и за себе убити Володимира в сні, однак Володимир пробудив єя в час и вхопив її за руку в сій хвилі, коли вона над ним держала ніж. Володимир казав їй одіти єя в одіж весільну, сісти в богато пристроєній комнаті и дожидати його: він обіцяв власною рукою її убити. Але Рогніда навчила малолітнього сина свого Изяслава взяти в руки голій меч и, вишовши на стрічу отцеві, сказати: „Отче, ти думаєш, що ти тут сам одєє!“ Володимир, зрушений видом сина, сказав: „Хто думає би, що ти тут будєє!“ — потім кинув меч и прикликавши „боляр“ передав під їх суд своє діло з жінкою. „Не убивай її — сказали боляре — задля сі дитяти; поверни її з сином батькішину сі отця.“ Так оповідав переказ неперечно дуже розширений в дав-

Володимир любив з усіх синів найбільше Бориса. Разом з ёго меншим братом Глібом називають ёго наші літописи сином „болгарині“, а інші, пізніші вісти сином грецької царівни. Напі историки, бажаючи сполучити сі вісти, припускають, що царівна, віддана за муж за Володимира Святого, не була рідна а двоєрідна сестра грецьких імператорів, дочка болгарского царя Петра. Чи вона була двоєрідна сестра Василя и Константина, чи рідна — доси не рішено, але на всякий злучай дуже правдоподібно, що Борис и Гліб були дітьми тої царівни; Володимир яко християнини давав їм перед між иншими синами и вважав їх більш правими по роді, раз що з їх матірю по християнськи звінчав ся, а друге що вони визначились походженем по матери з царської крови.

Володимир, розмістивши синів по землях, держав Бориса близько себе, явно бажаючи передати ёму по собі київське княжество. Тому-то, як видно, зброїв ся Ярослав против отця, яко старший літами від Бориса, а тим більше з того поводу зброїв ся Святополк, старший літами від Ярослава. Літописи називають Святополка сином монахині гречанки, жінки Ярополка, котру Володимир взяв собі по браті, як говорять, бремінною, и тому не звісно, чи Святополк був сином Ярополка чи Володимира; та чи в однім чи в другім злучаю Святополк був віком найстарший з усіх инших синів Володимира. Смерть не допустила Володимира до війни з сином. Бориса тогді не було в Києві: отець виправив ёго на Печенігів. Боляре, прихильні Борисови, скривали три дні смерть Володимира, здає ся до того часу, поки міг вернути Борис; однак не діждавшись Бориса, мусіли похоронити Володимира. Святополк нахилив до себе Київлян дарами и лєстю; вони признали ёго київським князем: хоч старшинство по роді давало ёму право на княжене, однак потреба ще було потвердження и згоди народу, особливо тогді, коли були інші претенденти. Положене ёго однакже й мимо того не було сильне. Куплена прихильність Київлян могла легко змішити ся. Діти християнської царівни мали перед

них часах. Внуки Рогволода, памятаючи по переказу сю подію, враждували на внуків Володимирового сина, Ярослава, котрим окрім полоцької землі, що остала ся в руках потомків Рогволода з материнської сторони, дісталась під заряд уся остальна руска земля. Коли нетнує такий переказ, а потверджує ёго вікове відьособнене полоцьких князів від Ярославого роду, то годі вважати Ярослава сином Рогвіди.

Та яко нерідний брат полоцького князя, що вже за життя Володимира був відлієний, Ярослав не був рідним братом и других синів свого отця.

ним моральне першество, могли крім того призвати чужинців, а особливо Борис міг в кождім злучаю бути для нього небезпечним суперником. Святополк позбув ся обох, післявши тайних убійців. Бориса убито на берегах Альти, недалеко Переяславля: Гліба — на Дніпрі, недалеко Смоленська.

То довелось и третєму братови, Святославови Деревлянському, котрий, почувши про небезпечність, утік в Угорщину, однак ёго дігнали в Карпатських горах и убили. Двох перших опісля причислили до збору святих: опісє їх смерти послужив предметом до реторичних повістий. Тих князів вважали довго покровителями княжого роду и оборонцями рускої землі, так що багато побід Руснів над чужинцями приписувано безпосередному вмішаню святих синів Володимира. Третій брат Святослав не дізнав такої чести, мабуть тому, що перших вивиснало в очах церкви походженє від матери, котра принесла з собою християнство в руску землю.

Ярослав, не знаючи нічого про смерть отця, привів в Новгород Варягів и розставив їх по дворах.¹⁾ Заходці стали розпустувати; та против них сприсягли ся и повбивали Варягів в дворі якогось Поромони. Ярослав, з мести за то, завізав до себе в Раком (близько Новгорода, за Юревим монастирем) виновників сприсяженя під видом угощеня и казав їх повбивати. Слідуючої ночі потім прийшла до нєго вість від сестри Предслави о смерті отця и об убійстві братів. Тоді Ярослав явив ся на віче (народні сходуни), жалував за свій віроломний поступок з Новгородцями и питав ся їх, чи годять ся ёму помочи. „Хоч ти, княже, повбивав наших братів, однак ми можемо за тебе бороти ся“, відповіли ёму. Новгородці мали вирахованє в тім, помагаючи Ярославови; на них тяжила зависимість від Києва, котра мала стати ще тяжшою за Святополка, судячи по ёго жорстокости; Новгородців оскорбляло також думнє обходженє Київлян, що вважали себе панами. Вони піднялись за Ярослава, та разом з тим піднялись и за себе, и не помилились у вирахованю, бо потім Ярослав, обовязаний їм за

¹⁾ Варягами (Varingiar) звали ся мешканці скандинавських півостровів, що служили у візантійських імператорів и переходили з отчини в Грецію через рускі землі водяною дорогою по ріках від Балтійского моря до Чорного. А що Русини в образі тих людей позмакомились ис Скандинавами, то перенесли їх станову назву на назву загальну мешканців скандинавських півостровів. Пізнійше назва та розширилась в своїм значіню и під іменем Варягів стали розуміти загально західних Европейців, подібно як нині простий нарід називас всіх західних Европейців Німцями.

свій успіх, дав пільготну грамоту, що визволяла їх від безпосередньої влади Києва и вернула Новгородови з ёго землею давню самостійність.

Ярослав виступив у похід против Київського князя в 1016 році з Новгородцями, котрих літописець числить до 40.000; з ним було також до 1.000 Варягів під начальством Еймунда, сина норвезького князя Ринґа. Святополк виступив против нёго осеню з Київлянами и Печенігами. Неприятелі стрітнили ся під Любечом и довго (після літописий три місяці) стояли оден против другого на противних берегах Дніпра; ані одні, ані другі не сміли перші переправити ся через ріку; наконець Київляне роздражили Новгородців зневажливими насмішками. Святополків воевода вліхав наперед и кричав: „Ах, ви сякі-такі теслі, чоґо ви прийшли з тим хоромцем (будівничим); от ми заставимо вас покласти нам хату!“ — „Княже,“ закричали Новгородці, „як ти не підеш, то ми самі ударимо на них!“ и вони перевезлись через Дніпро. Ярослав знав, що оден з воєводів київських ёму прихильний, и тому післав до нёго в ночи отрока и казав ёму так напімкнути: „Що робити? меду мало варено, а дружини багато.“ Київлянини відповів: „Хоч меду мало а дружини багато, та на вечер треба дати.“ Ярослав зрозумів, що в сю ніч треба напасти, и виступив у битву, а дружині своїй дав такий приказ: „Повяжіть свої голови платками, щоб відріжнити своїх!“ Святополк заложив свій стан між двома озерами и, не сподіючись нападу, цілу ніч пив и веселив ся з дружиною. Новгородці несподівано ударили на нёго. Печеніги стояли за озером и не могли помочи Святополкови. Новгородці притиснули Київлян до озера. Київляне кинулись на лід, але лід був ще тонкий и багато втонуло в озері. Побитий Святополк утік в Польщу до свого тестя Болеслава, а Ярослав війшов до Києва.

Болеслав, званий Хоробрим, бажав розширити свою польську обшир. Він побачив добру нагоду вмішати ся в усобиці руских князів ддя своїх користей, и в 1018 році пішов разом з Святополком на Ярослава. Ярослав, випереджуючи неприятелів, виступив против них на Волинь и стрітив ся з ними на берегах Буга. Тут знов повторив ся руский звичай дражнити неприятеля. Пістун и воевода Ярославів, Будий, іздив по березі и кричав, указуючи на Болеслава: „От, ми тобі тріскою проколемо череве твоє товсте.“ Не стерпів такої зневаги хоробрий Болеслав: „Коли вас не дотикає така догана,“ сказав до своїх, „я сам оден згину!“ и кинув ся в брід через Буг, а Поляки за ним. Ярослав не був

*

готовий до бою, не выдержав напору и утік з чотирма пз своїх людей в Новгород.

Болеслав заволодів Києвом та не повернув ёго Святополкови, але засів в нім сам и приказав розмістити свою дружину по містах. Київ мав багато принадного для завоєвників. Дань з підвласних руских земель збогачувала сей город; торгівля з Грецією и Сходом громадила в нім плоди тогдішної просвіти. Жити в нім було весело. Болеслав хотів, перебуваючи в Києві, правити своєю державою и вислав відтіля посольства в західну и східну імперію. Але такий поступок скоро роздражнив так Святополка, як и Київлян. Святополк став в своїм княженю підручником чужого самовластця, а Поляки почали обходити ся з Київлянами, як пани з невідьпниками. Тогді почали Русини в порозуміню з Святополком убивати Поляків. Розміщені по городах Поляки не могли собі помочп. Болеслав утік, але вспів забрати з собою княже майно и сестер Ярославових. Він перше сватав одну из сестер Ярославових, Предиславу, але ёму відмовлено. Тепер взяв він її з мести до себе насильно.

Тим часом Ярослав квапно прибув у Новгород и хотів дальше утікати, за море. Та новгородский посадник тогдішний Коспятип, син Добрніи, не пустив ёго и казав порубати судна; Новгородці кричали: „Будемо ще битись за тебе з Болеславом и Святополком.“ Наложили поголовну дань, з кожного чоловіка по чотири кунн — старости платили по 10 гривен, а бояре по вісімнадцять¹⁾ —, наняли Варягів, зібрали багато затязців и двинули ся на Київ.

Святополк, позбувши ся Болеслава віроломним способом, не міг вже більше на него надіятись. Не в силі удержати Київ, Болеслав усе-таки заняв червеньські городи, що забрав був від Польці Володимир. Святополк звернув ся до Печенігів: на поміч Київлян, як видно, він також не числив. Ярослав став на березі Альти, на тім місци, де убито брата ёго Бориса. Там в одну з пятниць 1019 року, ис сходом сонця, наступила кривава битва. Святополк побитий утік. По переказу нашої літописи найшов на

¹⁾ *Куна* первістно *куниця* — куня шкірка, бо шкірки були мірою цінности річий; відтіль слово куня стало означати монетну единицю. *Гривна* — властиво вагова единиця, але в переноснім понятю стала грубою монетною единицею в роді англійского фунта штерлінгів. Первістно гривна = срібла = фунтови, потім зменшилась — околo пів-фунта, гривна кун приближно в сім з половиною разів менше гривни срібла.

нёго якийсь дивний страх; він так ослаб, що не міг сидіти на кони, и ёго несли на ношах. Так приспів він до Берестя (Брест). „Утікаймо, утікаймо, за нами гонять!“ — кричав в непам'яті. Отроки, що з ним були, послали розвідатись, чи не гонить хто за ними; та нікого не було, а Святополк усе кричав: „От, от, гонять, утікаймо!“ и не дав стати ані на хвилию; и загнав ся десь „в пустиню між Чехів и Ляхів“, и там закінчив жите. „Могила ёго в тім місци и до сёго дня,“ говорить літописець, „и з неї виходить смрід.“¹⁾ Память Святополка покрилась неславою між потомками и при нім остало в исторії прозвище „Окажиного.“

Ярослав засів на столі²⁾ в Києві и мусів выдержати борбу и з иншими свояками. Полоцкий князь Брючеслав, син брата ёго Изъяслава, в році 1021 напав и ограбив Новгород, взяв у полон багато Новгородців и уйшов в Полоцк; та Ярослав дігнав ёго на ріці Судомири, відбив новгородских полонників, відняв грабіж з Новгорода, але потім помирив ся з ним и відступив ёму пануванє над Витебском и Усвятом.

В 1023 році довелось Ярославови бороти ся з братом Мстиславом. Сей князь, після давних вістей дужий тілом, краснолиций, з великими очима, відважний в битві, щедрий для дружини, дістав від отця уділ в далекій Тмуторокани, прославив ся богатырскою сміlostю а особливо поединком з касожским князем Редедю, що довго задержав ся в памяти на Руси и був улюбленим предметом старинних пісень. Русини, пануючі в тмутороканській стороні, часто воювали з сусідами своїми Касогами. Князь касожский, именем Редедя, завізвав Мстислава до поединку з тою умовою, що хто з них в борбі буде витязем, той забере майно, жінку, діти и землю звитяженого. Мстислав прийняв завізване. Редедя був ростом велитень и незвичайно сильний; Мстислав знемогав в борбі з ним, та помолив ся до прєсв. Богородиці и пообітував збудувати в єї имя церков, коли переможе свого ворога. Після того зібрав він усі свої сили, звалив Редедю на землю и зарізав ножем. Після умови забрав потім Мстислав ёго майно, жінку и діти, наложив на Касогів дань и збудував в Тмуторокани церков в имя прєсв. Богородиці з вдяки, що помогла ёму в небезпечній хвилі. Сей

¹⁾ Після скандинавских вістей Святополк згинув в обширі Руси, убитий Варягами.

²⁾ З того часу о князю, що вступив на княженє, майже все говорить ся в літописях, що „він сів на столі.“ Вираженє се годило ся з обрядом: нового князя дійсно саждали на стіл в головній соборній церкві, що й означало призначє ёго князем из стороны землі.

то князь-богатир підняв ся на свого брата Ярослава з підваснними ёму Касогами и прикликав на поміч Хазарів. Спершу, користуючись відъїздом Ярослава в Новгород, хотів було заволодіти Києвом, та Кієвляне ёго не прийняли; силою їх покорити, здає ся, він не хотів або не міг. Ярослав призвав из за моря Варягів. Примітити треба, що тогдішні князі майже все в усобицях мусіли призивати яких-небудь чужинців. Так було й тепер. Призваними Варягами проводив Якун (Гакон), котрий тим заховав ся в памяти на Руси, що мав плащ золототканий. Ярослав и Мстислав вступили до бою в сіверській землі недалеко Листвина. Була ніч и страшенна буря. Битва була завзята. Мстислав виставив против Варягів Сіверян; Варяги перемагали Сіверян, але на Варягів кинув ся відважний князь Мстислав ис своєю смілою дружиною — и Варяги стали втікати; Якун втертя навіть свій золототканий плащ. Оглядаючи рано боєвище говорив Мстислав: „Ну, як тим не радуватись! Тут лежить Варяг, там Сіверянин, а своя дружина ціла!“ Рускі князі ще довго проявляли своє давнє значіє яко проводирі воївних наїск, и тільки християнство мало-по-малу замінило їх в управителів земель.

Витязь не воював дальше з братом. Він післяв Ярославови, що втік у Новгород, таке слово: „Ти старший брат, сиди в Києві, а мені рай буде ліва сторона Дніпра!“ Ярослав мусів згодити ся, Мстислав вибрав собі столицю Чернигів и заложив там церков св. Спаса. З того часу брата жили між собою душа в душу и, користуючись слабостю наслідника Болеслава Хороброго, Мечислава, привернули в році 1031 Червеньські городи (Галичину), що зайняв був Болеслав; тогді привів Ярослав з Польщі багато полонників и поселив їх у себе над берегами Роси; Мстислав також дістав полонників для поселеня в своїм уділі. Таким робом в людість кїївської землі вливав ся між иншими польський народний елемент.

В році 1036 умер Мстислав, виїхавши на поляване. Він не лишив по собі дітей. Уділ ёго дістав ся Ярославови, и з того часу кїївський князь остав до смерти самовластцем руских земель, крім землі полоцької. Жив ще крім нёго оден син Володимира Святого, Судислав, в Пскові, та Ярослав за якусь-там провину, зразу по смерти Мстислава, посадив ёго в тюрму в тім-же Пскові, и нещасний сидів там аж до смерти Ярослава. Спершу Ярослав сам часто заїзджав у Новгород и проживав там довші хвили, а в небутності своїй управляв через посадників. Коснятин, син Добрині, що не пустив Ярослава втікати за море, стягнув опісля

на себе гнів князя; ёго заслао в Ростов, потім убито в Муромі. В році 1038 Ярослав посадив в Новгороді сина свого Володимира, а по ёго смерті в 1052 році сина свого Изъяслава, и з того часу в Новгороді постійно вже були осібні князі; особливо в перших часах вибірано старших синів кіївского князя.

Ярослав розширяв обшир руского світа завоёванем нових земель. Крім прилученя Червеньских городів, забраних від Польщі, він щасливо воював з Чудю и 1030 р. заложив в чудській землі город Юрсьв, названий так після християньского имени Ярослава, котрий в хрещеню одержав имя Юрия. В 1038-ім и 1040-ім р. виправлявсь він на Ятвягів и Литву и наложив на них дань. Червеньскі городи все ще були спорною обширю між Польщею и Русю, та Ярослав укріпив їх при Русі тим, що помирился и поріднився з польським князем Казимром. Ярослав віддав за нёго свою сестру. Казимр замість віна¹⁾ звернув вісімсот руских полонників, що колись забрав Болеслав: в тих часах цінили дуже людий, бо недоставало рук потрібних для обробленя поля и оборони краю. Дуже правдоподібно, що тогді Казимр відступив рускому великому князеві наконецно и Червеньскі городи, а за то Ярослав допоміг ёму заволодіти Мазовією. Не так щасливо закінчилась Ярославова морська війна з Грецією, остання в рускій історії. Між рускими купцями и Греками повсталася суперечка, в котрій убито одного Русина. Ярослав вислав 1043 р. против Византії сна свого Володимира и воеводу Вишату, та буря розбила рускі судна и викинула на берег Вишату з шість тисячами воївників. Греки окружили їх, взяли в полон и привели в Царгород. Там Вишаті и многим Русинам викололи очи. Але Володимир відбив на мори щасливо напад грецких суден и вернув в отчину. В три роки заключено мир; сліпців випустили з усіма полонниками, а для скріпленя спокою грецкій імператор Константин Мономах віддав дочку свою за сина Ярослава, Всеволода. Не одно то було споріднене Ярослава з чужоземними самовіацтями свого часу. Одна дочка ёго, Елисавета, була за норвеьским королем Гаральдом, котрий лишив навіть потомству стихотвір; в нім оспівує свої воєнні виправи и жалує ся, що красавиця руска холодна до нёго. Друга дочка Анна вийшла за французского короля Генрика I., и в новій отчині приступила до римско-католицької церкви, що тогді тільки-що відпала від єдності з східною. Сини Ярослава:

¹⁾ Плата, що дає після давного звичаю живих родичам або братам молодой.

(правдоподібно Вячеслав и Святослав) були жонаті з німецькими князнями.

Ярослав більш усёго лишив по собі пам'ять в рускій исторії своїми ділами внутрішнього устрою. Не дармо підчас борби з Святотопком Київяне називали ёго „хоромцем“, охотником до будована. Дійсно мав він пристрасть до будована. В 1037 р. напали на Київ Печеніги. Ярослав був у Новгороді и поспішив на полудне з Варягами и Новгородцями. Печеніги страшенною силою підступили під Київ и розбито їх на голову. (З того часу вже набіги їх не повторялись. Часть Печенігів поселилась в рускій землі, и ми в пізніших часах видимо їх на рівни з Русинами у війсках руских князів.) В пам'ять сеї події збудовав Ярослав церков св. Софії в Києві на тій місци, де точила ся завзята битва з Печенігами. Церков св. Софії будували грецкі будівничі и украшали грецкі художники. Мимо пізнішого перебудовуваня и прибудовуваня, церков ся доси може служити образцем византийского будівництва тогочасного не тільки на Русі але й в усій Европі. У нас се одинока будівля XI-ого віку, що заховала ся в порівнаню в більшій цілости. В первістнім своїм виді була се подовгаста камінна будівля, зложена з величезних цегольних плит и почасти дикого каменя; довга на 52 аршинів а широка около 76 аршинів. Висока була від 60 до 70 аршинів. На північній, західній и полудневій стороні були зроблені камінні хори, піддержувані товстими стовпами з трёма арками внизу и вверху на полудневій и північній стороні; олтар тричастний, півкруглий з вікнами, а рядом з ним було дві каплиці. Будівлю освічувало пять купол, з котрих найбільша приходила над серединою церкви, а чотири над хорами. Олтарні стіни, олтарні стовпи и головна купола були украшені мозаїкою, а инші стіни стінною живописю.¹⁾ З верха церков була обведена присінком, з котрого на двох сторонах, полудневій и північній, провадило двоє витих сходів на хори. На тих сходах були намалёвані зображення різних злучаїв з житя світского, як то : княжого полюваня,

¹⁾ Тепер з давньої мозаїки осталося на головнім олтарнім зводі зображене Богородиці з піднятими руками, а внизу на тій-же стіні часть Тайної Вечері, а ще нижше під нею часть зображеній різних святих. На олтарних стовпах зображене Благовіщення: на лівій стороні Ангел з вітвою, а на противоположенім стовпі прядуща Богородиця. Крім того задержала ся часть мозаїки в куполі. Давня стінна живопись в XVII-ім віці була заштукатурена и на штукатурці були нарисовані инші зображення, в XIX-ім віці була нова штукатурка відбита, відкрита и підправлена, але не воєсім удачно и в деяких місцях дуже самовольно.

княжого суда, народних забав и т. п. (Фрески сі суть доси, хоч троха підправлені).

Крім св. Софії Ярослав збудував в Києві церков св. Ірини (тепер вже не иснує), монастир св. Юрія, розширив Київ з західної сторони и поставив так звані Золоті Ворота з церквою Благовіщення над ними. По ёго наказу збудував в Новгороді син ёго Володимир 1045 р. церков св. Софії на взір київської, хоч в менших розмірах. Церков ся сталась головною святинєю Новгороду.

Часи Ярослава визначились розширенням християнської релігії по всіх руских землях. Тоді вже виросло покоління тих дітей, котрих Володимир віддавав на книжну науку. Ярослав в тім згляді продовжав діло свого отця; по крайній мірі маємо вість, що він у Новгороді зібрав 300 дітей у старостів и ношів и віддавав їх „учити ся книгам.“ В Суздальській землі в 1024 р. сам Ярослав боров ся против поганьства. Повстав в сій стороні голод. Ворожити навчали людей, будто старі баби скривають у себе жито и всякий достаток. Народ зворушив ся и кілька женщин убито. Ярослав прибув в Суздаль, покарав ворожитів и прихильників їх засадив в тюрми и научав народ, що голод есть карою Божою а не походить від чародійства старих баб. Християнство сильніше стало ширити ся в сій землі між Мерею. Найглибше вкорінилась нова віра в Києві, и тому там будувався оден монастир за другим. Помножене єпископских катедр вимагало установленя головної катедри над усіма або митрополії. Ярослав положив початок рускій митрополії разом з заложенем св. Софії. Першим митрополитом за Ярослава являє ся Теопемпт, що освящав в 1039 р. Десятинну церков, котру на ново перебудував Ярослав. В р. 1051 замість Теопемпта поставив був собор руских єпископів Іларіона, родом Русина, чоловіка замітно ученого на свій час, як показує позісталий по нім утвір „о благодати и законі.“ Сам Ярослав любив читати и бесідувати з книжними людьми; він зібрав знавців и поручив перекидати з грецкого на руский язик різні твори духовної основи и переписувати вже переложені: таким робом зложила ся бібліотека, котру Ярослав казав берегти в св. Софії. Київський князь, як видно, наміряв освятити в очах народу свій княжий рід и в тій цілі, утвердивши ся в Києві, переніс тіло Гліба и положив рядом з тілом Бориса у Вишгороді: з того часу вони стали притягати до себе варід на поклони; говорили, що тіла їх були нетлінні и що коло їх гроба слабі виздоровляли. В 1044 р. відбув Ярослав дивний об: врядіні приказав викопати з землі и хрестити

в Десятинній церкві кости своїх стривів Олега и Ярополка, а потім похоронити їх в церкві.

Ярославови принадлежить початок збірника давних законів під назвою „Рускої Правди.“ Збірник сей зберіг ся в кількох розмітих, то більше то менше повних редакціях; містить він права, установлені в різних часах и місцях, чого не можна докладно означити. До нас дійшла одна из старших редакцій и не сягає раніше як до кінця XIII-ого віку. Неперечно декотрі из статій уложено за синів и внуків Ярослава, о чім впрост говорить ся в самих статях. Учені уважають перні сімнайцять статій того збірника яко принадлежащі часам Ярослава; однак не можна заперечити, що мабуть и многі из слідующих статій первістно відносять ся до ёго ж часів. Головним предметом установ Ярославогих — злучаї обид и шкід, котрі наносять одні лиця другим. Загално, як за убиство так и за скалічене и побите вільна була месть; за убиство міг законно мстити брат за брата, сини за отця, отець за сина и племянник за стрія. Коли ж не було мести, тогді платила ся князеви „вира,“ що мала різні розміри, після власности обиди и після стану обидженого; таким робом за убиство всякого вольного чоловіка платилось 40 гривен, а за княжого мужа 80. Мабуть до часів Ярослава можна віднести постанову о „дикій“ вирі, котру платила князеви вся громада або вервь (від верівки, котрою обмірювано принадлежну громаді землю) в тім злучаю, коли на землі громадській докочано убиства, а не можна було пошукувати на убийці.

Колн хто найшов у кого-небудь украдену свою річ, міг її зараз взяти, як попередно объявив о крадежи на торзі; а як не объявив, то мусів вести злодія на звод, т. е. висліджувати, якою дорогою прийшла до нёго та річ. Такого порядку держали ся в справі збіглого або вкраденого холода. Колн обжалований заперав ся, діло рішалось судом з 12 вибраних людей.

Ще перед смертю розмістив Ярослав по руских землях своїх синів. В Новгороді був старший син ёго Володимир, що вмер ще за житя отця в 1052 р. В Турові був другий син Ярослава, Изъяслав, котрому отець по смерти Володимира віддав Новгородске княжество и назначив по своїй смерти Київске; в Чернигові Святослав, в Переяславі Всеволод, в Володимирі Волннськім Игор, а в Смоленську Вячеслав.

Ярослав умер 20. лютого 1054 р. на руках улюбленого сина Всеволода и похований в церкві св. Софії в мармуровім гробі, що задержав ся до сеї пори.

Историческія пѣсни малорусскаго народа съ объясненіями Вл. Антоновича и М. Драгоманова.

Т. I. Кієвъ. 1874.

(Дальше.)

Кілька галицких и волинских пісень, приведенних в збірнику на кінци сего періоду, відносять видавці вже до певних историчних осіб. Так пісню про „княгня Иванка“. Її имя, и титул незвичайний (= княгєня), задержаний може з давної вимови, и обставина, в котрій се княгєня являє ся „на лугах, на барз широких, там же ми горить терновий огниъ“, и розказаний факт всадження до темниці, свідчать за догадкою видавців, що мова тут про Иванка Берладника (Ростиславича), що бурлакував по широких степах подільских и бесарабских. Позаяк нам сю историчну особу передає літопись яко бурлака, трібуючого з помочєю простонародної черни прийти до княжества, мусимо признати, що, если до котрого из Руриковичів простий нарід міг відноситись симпатично и аж до нині зберегти єго память у пісни, то до Ивана Берладника, або єго сина найскорше. Другу пісню (нр. 12) відносять видавці, не без причини, до Романа Мстиславича. Позаяк, чим більше варіантів збере ся, тим ліпше для вирозуміння и означеня пісни, подаю тут варянти єї, не приходячі в збірнику.

а.

Гаївка під названєм

Воротар.*)

Воротару, воротару, воротарєньку!

Отвори, отвори воротонька.

— А що-ж ми то, а що-ж ми то

За пан іде?

А що-ж ми, а що-ж ми

За дар везе?

— Крайнос, крайнос дитетонько,

Золоте, золоте зернетонько.

Гаївку сю співають хлопці и дівчата, тримаючи ся одно другою поли, и переходять ключем по під піднесені руки двоїх осіб. Ті задержують послідного в черзі, и ставляють єму питання: кого

*) Запис. Навр. в Котузіві. Бережанского ок.

любиш? и т. д. — Дальші два*) варіанти представляють цікаві, в жаднім з 11-х варіантів в збірнику поміщених не приходячі відміни:

Б.

1. ключ співає: Городе, городеньку,
Чи-ж то воротонька?
2. ключ: Панові тай крілєві (2).
 1. Преці-ж нас припустіте.
 2. Чим же нас даруєте?
 1. Тим крайним дитетоньком.
 2. Чие-ж то дитетонько?
 1. Панове и крілєве.
 2. В чім тее діте ходи?
 1. В сріблі тай золоті горит.

В.

Ой городе, городеньку,
Чиі то воротенька?
То нашого пана кріле,
Що поїхав на поділе.
Ой чо же нас не пустите?
А чим же нас даруєте?
Вось тим крайним дитетоньком.
А в чім же те дитетонько?
В біленькій плахтинці,
З берегом в хустинці.

Послідні два вірші, здає ся, переіначені в новійшім часі, вказують на реалістичний змісл народної поезії, дбаючої про те, щоби представлене годило ся з представленими, дійсними обставинами. Видно з сего, що згадуване в тамтім варіанті срібло-золото в убрані, заступлене в другім на білу плахтину, не єсть поетичною гіперболею, утвору лівійшого часу, а останком з тих часів, коли сей опис убрания згідний був з дійсною правдою.

До циклю пісень починаючих ся колядою про „Пана Перешкишльного“, в котрих видавці збірника добачають споминку відносин галицкокого княжества з Уграми, а котрі вони з великою правдоподібністю відносять до историчного факту введеня князя Данила на галицке княжество з помочою Угрів, додаю дві пісні, видавцям, здає ся, не звісні, теж з рукописного збірника п. М. Царя.

*) Запис. Мих. Цар в Підборізіях коло Львова.

а.

1. ключ. Пустіте нас (2) до гір воювати.
 2. ключ. Не пустимо (2): мости полоमितе.

1. Хоть ми мости поломимо,
 Ой то ми вам заплатимо,
 Самими талярамп.
 2. Не хочемо вашої заплати,
 Не пустимо до гір воювати.

(Дальше слідуєть: перші 4 вірші так само з відміною пятого):

Самими сороківцями.

(потому) Самими рублями.

(Послідня строфа, як перші 3, потому:)

Собі дівоньку возьмемо,
 Хотьби найкраснійшу.

б.

Пустіте нас (2) до горської землі.
 Не пустимо (2), поломете мости.
 Заплатимо золотим зернетком.
 Не хочемо золотого зернетка.
 Пустіте нас до горської землі.
 Не пустимо, поломете мости.
 Заплатимо тим крайним дитетком.
 Не хочемо крайного дитетка.

Піснею „боярске хозяйство“ закінчує збірник часи удільних князів Рурикового роду. По крайній мірі не відносять редактори збірника дальшої пісні Журило, поміщеної по тамтій, ані до якої небудь певної историчної особи ані историчного факту; впрочім и зміст пісні жадним словом, окрім хіба назвою (Журило — Чюрин), не нагадує якої небудь историчної епохи.

Пісня про князя Михайла вводить нас за одним разом в нову епоху політичної исторії и соціального побуту южнорусского народу, поетичним и дуже оглядним представлєнєм акту магнатської самоволі и розпусти. Можна би, здає ся, з пісень на подібний темат, захованих до тепер між народом и по части вже друкованих, зложити хронологічно досить повний збірник, илюструючий туо власне пасивну сторону соціального побуту малорусского народу; збірник такий сягав би аж до нових часів, — а коли видавці мають під рукою и помістять в пізнійших томах цикль пісень про пана Канєвского и боднарівну, то сей період историчний, початий піснею про Касим вінець знятий князем Михайлом, дуже характеристично

закінчить ся на сім другим трагікомічним герої часів „розборових“ и прилученя Галичини до Австрії.

Акт західної цивілізації, оспіваний в пісні про князя Михайла, посередничить у переході до пісень другої части того тому збірника, в котрих дуже живими барвами илюстроване азиатське варварство. Про перші напади Татар з часу Рурковичів не ма сліду в наших народних піснях; по крайній мірі ті пісні, що видруковані в збірнику, жадним признаком не вказують на походжене з так давнього часу; здавало-б ся, що нарід, поражений першими нагальними погромами, замовк з переляку. Народня поезія, котра в першій періоді обіймала своєю творчою силою релігію, княжі и боярські воєнні походи, лови и урочисті обходи часів сунокійських, а в конєць и — так сказати — епічну любов, не найшовши в своїй традиції нічого подібного сій новій прояві (що значили супротив того Половецькі князьки, з котрими Руськи били ся, але й сватались!), не змогла від разу перестроїтись на новий лад, ні найти нового відповідного виразу поетичного для нових обставин. Редактори противно здають ся прихиляти ся більше до думки, що напади татарські з того часу народови зовсім не так були страшні, щоб и єго визвати могли до поетичної творчости на той темат, задля того и в поезії сліду по собі не оставили; але признають ще и ту третю можливість, що пісні, утворені в тім часі, витіснились або змінились утворами з другого періоду Татарщини. Як воно не є, але пісні про Татарщину, заховані до тепер и видруковані в збірнику, носять на собі сліди значно відмінної и віддаленої від давньої князівської епохи. (Ми говоримо тут про пісні ліричні, попереджаючи козацькі думи в збірнику.) Даремно шукати тут того епічного супокою, якими визначують ся коляди. Ляк и перестрах відбивають ся в самій поспішній мірі вірша, як пр. „за річкою вогні горять“, „ой там в полю береза стояла“, „чому кури не пієте“, — так відмінного від повольного, широкого ритму коляд. Пісня стає безпосереднім виразом особистого чутя співака; а так, як те перше чутє, котре її визвало, був смуток, то и нута глибокої меланхолії придалась до неї и перейшла з часом на усі пізнійші пісні нашого народу, піддержувана всіми пізнійшими єго нещастями. Пісня сумує над руїною рідної землі; жалує ся над долею дівчини взятої в неволю; сестра тужить за братом. — По вичерпаню и ослабленю тих перших мотивів лірика захоплює новий, а так близький предмет: дівчина остерігає козака перед Татарами, а козак далі вже — в пісні — стає до дівчини залицятись. В великій недоли зближують ся люде, рівняють ся оба поли; жєнщина вихоплює ся до

гори; у піснях, про котрі тут мова, вона починає грати найважливішу роль; можна навіть допустити, що усі ті пісні зложені були самими жінщинами, так як и тепер усі ліричні пісні співають ся майже виключно жінщинами и посять (в Галичині) назване „жіноцких.“ — Мужам назначає и пісня ниче діло: вони дбають про оборону рідної хати, відбивають своїх рідних Татарам з неволі, идуть „у чорний ліс на сторожу“, поєдинком. Далі вже історія навчає нас, як вони збирають ся потому в оружні куни, організують козаччину и з відпорного становиска переходять в рішущо агресивне. Той перехід не мусів бути скорий. Перші щасливі напади поєдиноких куп на мародерів татарських мусіли визивати до важливіших подвигів, а наслідком того до щиршої організації. Тут, по щасливій виправі, при таборових огнищах по зимівках, в часі зимового відпочинку, мусіли ходити оповідання про взаємні пригоди, про незвичайні акти богатирства, и складали ся помалу на ті мотиви, котрі дали початок козацкому епосови. У найбільшій часті дум, поміщених в сім томі збірника, віє дух скілиний, непридавлений; видно, що в часі їх утворення козацтво чуло ся силою и мало за собою не одну щасливу пригоду.

„Was unsterblich im Gesang soll leben, muss im Leben untergehen“ — слова сі, нераз дискредитовані, найвірніше ще дадуть ся приложити до епосу, и на стілько. мають абсолютної правди, що пісня, оповідаюча якийсь факт, не може повстати відразу, серед відбуваючого ся факту, але аж по зуповнім его довершеню, коли по розібраню першого его вражіння наступає рефлексія. Тоді, як ліричні пісні, згадані висше, могли в тій самій хвили, рівночасно з діючим ся фактом и визваним чувством зложитись (и тому так, як се зробили редактори, и я бим дав ім місце перед думами): то думи від самого факту мусіли стояти подальше. Вони могли повставати в мисли и устах старих козаків, що перебули вже оспівувані в думках пригоди, передумали над ними, и можуть вже на них дивитись об'єктивно. Могли и скорше повстати, але в мисли и устах такого, що оспівувані пригоди видів але не брав у них чинного уділу; а коли грав у них яку важну роль, то тільки пасивну: але тоді у его пісні обізве ся чутно також лірична струна. Приміром: думи про турецьку неволю, мож напевно сказати, komponували справді турецькі невольники; багато у них живого и багато самопережитого болю — з відти и сей ліризм чутний у них більше чим в других думках; але ті невольники не складали, а вже певно не співали своїх дум, сидючи ще в турецькій неволі; бо в них є и опис и розказ; хто описує неволю,

той певно не робить сего ані для своїх товаришів по доли, ані для себе самого: тут зрозумна тільки чисто лірична пісня, подібна тим, про котрих у поперед сказано. Думи ті про неволю співали мабуть повернувші або відбиті з неволі бранці козакам, для збудження сочутя, яко подяку за висвободженє, в кінци може и з алігаторскою тенденцією. Позаяк таких невольницьких дум стрічаємо більше, и складу такого самого як всі ничі думи: насуваєсь догадка (не пропущена и редакторами), що в загалі сю форму поетичну утворили турецькі невольники, и переломавши в думках тісно-невольницьких послідні акорди лірики, дали нам правдивий епос козацький. Старий, давний козак, повернувши, иноді скалічений — як в Шевченковім „Невольнику“ — з Туреччини, приставав, з нічого робити, з давної привички, з потреби, до таборів козацьких; співав спершу про свою неволю, потім про свої давні діла и пригоди, а далі вже и про сучасні богатирські походи, котрих бував безділним свідком. Потверджує сю догадку и те, що, як видно з примітки при варіанті 3. думи про Поповича, оден кобзар такі думи козацькі, як може давніше и загално їх називали, именує „невольницькими“. Так коли перші из поміщених в сім томі дум, про Ланцкоронского, про Байду-Вишневецкого (если признаємо ім хоч по части автентичність), судивши по дуже загално и педокладно поданих фактах, складані були авторами в часі багато пізнійшим, як сам факт сподіяв ся: то приміром вже думи про Свирговского (1574), про Богдана складали видно близькі, сучасні співаки, може навіть очевидці. Після сего можемо напевно той час (половину XVI. в.) приймати за час утвореня козацького епосу.

Відповідно до епічної, поважної оповісти, народня поезия для дум творить нову артистичну форму; мова не стісняє ся римами, а ритм змінєє ся відповідно до розвою оповіданого факту.

Замітно, що сили природи в думках не грають жадної переважної, чинної ролі; представленє природи ужите в них мірно, тільки декоративно, яко малюнок обставин и при порівнянях, всюди дуже гарних, як н. пр. в думі про Свирговского, коли він на раді „сивим орликом літав, явороньком гнув ся“; дума про трьох братів в віршах:

„п тільки поле ліліє,
„на степу трава зелена зеленіє“

двома рисами відає мистерно цілу обставину драмату; незгірший також опис чорноморської бурі. В загалі видатнійша роля природних сил ограничена до рідких дуже, але за те пориваючої сили місць, в котрих чоловік, приголомшений долею, звертає ся до них як

до рівнорідних собі осіб, як се приміром в думі про трьох братів утікаючих з неволі, розмова погибаючого молодшого брата з орлами, котрі „в головах ему сідають“:

„Орли сизопері,
„Гості мої милі....“

або в думі про Свирговского, в котрій співак питає ся буйних вітрів, кречетів, орлів про погибшого гетмана. — Поминувши сі, впрочім цілком людські и з модерними поетичними прийомами зовсім згідні уступи, всюди в думках чоловік стоїть на першій місці, у всім своїм діяню и мисленю людський, не ідеалізований, не підношений ані кермований надприродними силами*); всюди стоїть власними силами, поводить ся часто людськими мотивами и піддає ся часто людським похибкам. Поспільність, проміж котрої витворилась така устна література и котра опісля на такій літературі образувалась, мусіла виробити собі велику самодільність мисли и чину; мусіла обладати спорим запасом енергії, мусіла мати дуже живе почутє власної мужескої сили и власної одвічальности, и прийти до незвичайної, як на сей час и край, ясности погляду на себе и околяючий світ.

В однім из оповідань польского писателя Качковского, основаних на устній традиції з послідних часів Речипосполитої, герой оповідання, пан „староста Голобуцкий“, називає правдивою приємністю битву з Гайдамаками, котрі, звісно, в тих часах репрезентували звівше ся вже трохи потомство давної козацкої поспільности; вони, каже Качковский, бють ся по лицарски, а перед битвою кланяють ся до наших шапками, щоб, мов, зачинали. Сей характеристичний рис козацких звичаїв, нагадуючий по неволі часи найширшого розцвіту західно-європейского лицарства, був, видно, одним из останків, завіщаних гайдамакам з часів, в котрих утворились думи, коли козацтво стояло на верху своєї историчної місії: передної сторожі європейської цивілізації супротив єї азиатських ворогів. В думках, про котрі говоримо, можна би вайти багато таких рисів, котрі, разом зібрані, могли би зложити плястичний образ духа и обичаю давної козащини.

*) Як се и пр. противно бачимо в богатирекім епосі середного віку в західних літературах або сербских піснях. Втімку становить — бо й тут мусять вайти ся втімки — дума про Поповича, в котрій буря утихає по еповіді Поповича; однакож и тут, хто знає чи се чудо не приноровлене значно пізнішими кобзарями до моралізаторської тенденції тої думи, як вона нам тепер представляє ся, дуже повно и в многих варіантах захована, котрі свідчать, що дума ся переходила ріжкі перероблювали.

В думах козак представляють ся заступниками християнства; в неволі козак волисть терпіти найбільші муки, як потурчитись. Козак умираючи дарує своєму чурови свою зброю и коня и навчає єго бути вірним товариству; а щоби пересвідчитись, чи буде з него козак як слід, каже єму герцювати перед собою на кони. Погибшого в поли козака товариство вкриває червоною китайкою, копає єму гріб шаблями; над гробом „звонять“ єму вистрілами з „семипадних пищалей“, в сурми грають, и затикають на могилі спису з пропорцем, радуючись, що „козацка голова добре знала, що без війска козацкого не вмирала.“ По нещасливій битві козак памятає, щоби хоругви не покинути ворогови; ховає її при собі и хоронить через довгі часи неволі. Сомко Кушка таким знаком, захованим по битві, опісля, вертаючи з неволі, дає себе и своїх товаришів неволі пізнати війску козацкому.

(Конець буде.)

Літературні звістки.

Рух літературний між народною рускою партією в Галичині у минувшій році був невеликий. Часописьмо виходило тільки одно, а книжочка вийшла також лиш одна, збірничок поезій п. Верхратского п. н. „Калина.“ Впрочім появлялись тільки книжки шкільні, видавані Просвітою (а для шкіл народних — Институтом Ставропігійским, хотя укладали їх народовці), и книжочки популярні, яких именно Просвіта видала 11. Хоч ми майже про кожде дільце вже зараз по єго появленню згадували, хочемо тутки ще перейти всі разом, щоби таким ділом дати образ руху літературного галицких (и буковинских) народовців в р. 1875.

И в Галичині повтаряє ся тая поява, яку ми бачили в Україні: мало показує ся нового и оригінального. Поезій появлялось дуже мало, а на повість не здобулись галицькі народовці ні на одну! Всі давніші писателі замовкли, не тільки такі, котрі вже від більше літ нічого не продукують (як о. Никола Устиянович), але й такі, котрі ще недавно велику оказували діяльність, як: Федькович, Млака, Шрам, В. Лучаківский, Заревич и п. В науковій літературі не появилось ні одно діло, а то в великій части для того, що дуже багато часу и сил забирає укладане книжок шкільних, именно для гімназій.

— **Калина. Збірничъ стихотворѣвъ Ивана Верхратского.** (100 стор. 12-я.) Книжочка ся містить пів сотки поезій найбільше любовних, відтак и патріотичних. Не можемо зовсім заперечити п. Верхратскому поетичного таланту: деякі поезійки чисто-ліричні, особливо менші, суть удачні (найслабші суть поезії епічні); язык всюди чистий, хотя автор часом любує ся в рідко уживаних словах; видна старанність в формі, именно в ритмі, за-те разить де-куди неправильний рим, — однак гадаємо, що зі всіх праць п. Верхратського рускій літературі найменше

хісна принесуть поезії. Ми бажали б, щоб п. Верхратский, котрий вже положив не малі заслуги для нашої літератури і языка збиранем народної номенклатури і термінології природописної, в тім напрямку працював и дальше, и розширив свою працю на збиране матеріялів до руского народного словаря або й на видане самого словаря. Се була б праця відповідна для п. Верхратского, а дуже важна для розвою нашого языка и літератури.

З книжок шкільних появилсь 3 нові книжки для шкіл народних а 3 для гімназій. Іменно вийшли для народних шкіл: „*Нова руска читанка для 2-ої класи*“ и такаж „*Читанка для 3-ої класи*“ (обі уложені О. Партицим) и „*Історія біблійна старого и нового завѣта*“ (написана о. В. Ильницьким). В попередних літах вийшли в нових виданнях заходом народовців: Буквар, Читанка для IV-ої класи, Книжка рахункова и Малий катихизм. Таким ділом вже всі книжки для шкіл народних суть поправлені, именно що до языка, тільки лишив ся в давній формі більший катихизм, дійсне чудовище під зглядом языковим и педагогічним. Може б хто з наших священників змилував ся, та схотів єго переробити: такий зробив би велику прислугу нашим дітям и їх родичам та учителям! — Для гімназій появили ся: *Мочніка Арифметика для 3-ої класи*, переложив О. Дейницький; *Пітця менша історія Ч. I.*, друге, значно поправлене видане перекладу В. Ильницького, и *Шульця менша латинська граматика*, для потреби руских шкіл приладжена Омеляном Огоновским. Книжки для шкіл народних не тільки языком але и змістом дуже користно відзначають ся від давніших, впадаваних шп. Ковальским et сопр.; книжки для гімназій суть перекладами (декуди и переробленими) добрих німецьких первотворів, язык в них захований завсїгда чистий.

Популярних книжочок видала „Просвіта“, як висше сказали-смо, у минувшій році одинадцять. З тих є 4 тільки новими виданнями книжочок вже давніше виданих Просвітою, 3 суть передруки діл Просвітою ще не виданих, а 4 суть новими книжками. З тих 4-х одна написана після польского, одна лише по части нова, а 2 суть збірниками дрібніших (оригінальних и переложених) статей. Перед всім впадає в очи в тих книжках певна односторонність змісту; найбільша часть їх суть повісти моральні, подаючі людови науки: будьте добрими, тверезими, трудящими и т. и. Статтей з наук позитивних: географії, історії, наук природних и т. и. в них мало, а статей дотикаючих потреб матеріяльного и соціального житя нашого народу — ще менше. Релігійного змісту вийшла одна книжочка.

— **12 пѣсней во честь и славу св. о. Николая, Міръ-Духійского чудотворця, Руси и шкѣль патрона. Зложивъ Ю. Федьковичъ.** 2. вид. (32 стор. 16-и. Ціна 5 кр.) — В формі набожних пісень, які наші дірники співають, розказані тут жите и чудеса св. Николая, густо переплітані сентенціями и науками моральними для люду. Ті то сентенці та науки й чинять сю книжочку придатною для просвіти народної, тим більше, що такі книжочки найрадше читають ся нашими селянами. Бажати б тільки, щоб автор поминув був такі чудеса о. Николая, як те що „дитятко въ сѣреды и въ пятки Не хотѣло перси материнскій сса-

ти⁴, а ограничив ся на такі, котрими враз яке добро було вдіане, неввинність спасена и т. д.

— **Якъ ярмаркували Тарасъ съ своєю жѣнкою?** *Уложили П. С. и Н. В.* Наклад 2-ий. (40 стор. 16-и. Ціна 6 кр.) — Добра се и практична книжочка, котра в формі цікавої повісти представляє гибельні наслідки охоти нашого народу до непотрібного ярмаркованя.

— **Село Фармазони або якъ то трийцять Сръбнарівскихъ господаревъ записало ся чортови и якъ то они за стѣмъ лѣтѣ, стѣмъ лѣсяцѣмъ и стѣмъ недѣль дуже забогатѣли.** *Написавъ Ю. Феюковичъ.* Наклад 2-ий. (80 стор. 16-и. Ціна 12 кр.) — Фармазони се народна назва = Франк-Массоня. В книжочці розказано, як оден письменний господар сельскій, висулужений воякъ, за помочю священника и одного урядника з поблизького міста приводить розпитих и задовжених селян до гаразду тим, що удає, буцім він Фармазон, и других селян вписує до фармазоньского брацтва. Вартість сеї книжки узнана згідно всею критикою галицкою. Темат до неї подало головню німецьке дільце Zschocke, Das Goldmacherdorf.

— **Старый Ефремъ.** *Оповідане для руского народу.* *Написавъ Николай Устьянковичъ.* Въ додатку: Справоздане зъ дѣланій Просвѣты въ послѣднімъ півроцѣ, вѣдъ Мал до Падоліста 1874. (64 стор. 16-п. Ціна 10 кр.) — Книжка ся, передрукована з часописьма Галичорускій Вѣстникъ 1849 р., містить в формі оповіданя и розговорів уваги о порядку та ладі, який в світі є, спостереження о деяких пороках нашого народу, потреби и пожитку праці, науки и т. и. Оповідане відзначає ся часто цвигучим стилем и поетичною окраскою: удачно представлена особа самого Ефрема. Гарна є також вставлена повісточка арабска.

— **Що насъ губить, а що намъ помочи може.** *Написавъ Ст. К(ачала).* Наклад 3. (80 стор. 16-и. Ціна 12 кр.) — В формі диялогу (впрочім мало оживленого) обговорені тутки многі практичні справи нашого народу: лінивство, піянство, лихва жидівска, темнота, — вибори до сойму и ин., пропінация, закладане шкіл, громадских шинхлірів и кас пожичкових и н. В додатку поміщені ухваля Ради повітової Збараскої о шинхлірях громадских и устав каси пожичкової сільскої (яко взорець до закладаня таких кас). Вартість сѣго дільця показує ся ясно з того, що воно через чотпри літа виходить вже в 3-ім виданю.

— **Перенотиполе** (ціна 8 кр.) и **Добре роби, добре буде** (ціна 7 кр.), *оповіданя Григорія Квітки.* До послѣдного оповіданя (трохи скороченого) додана казка: Хто выдумавъ горѣвку? — Обі книжочки се перша проба зъжиткувати повісти Квітки яко лектуру для простого народу в Галичині.

— **Байки, зложивъ Павло Свѣй.** (64 стор. 16-и.) — Баєк в сій книжочці є помісених до 100, з них $\frac{2}{3}$ віршами, $\frac{1}{3}$ прозою. Велика часть з них вже була знана, лиш деякі появляють ся в перший раз. Майже всі відзначають ся легким способом представлення, и тому зъжитковувало їх до шкільних читанок в більшій мірі ніж н. пр. приказки Гребінки або байки Глібова. Слабою стороною баєк писаних віршом є, що лад ритмічний в них не є належито захований.

— **Книга мудрости або жите чесного чоловіка.** *яке оно після законівъ Божихъ и людскихъ бути повинно.* *Написавъ К. Селюкцій.* (60

стор. 16-и. Ціна 10 кр.) — В сій книжочці є моральні науки, як родичі мають своїх дітей виховувати, як їх посилати до школи, чого учити, — відтак яким має молодий чоловік бути, якъ мають чоловік и жінка з собою жити, як заходити оя з родиною та з челядею, які обовязки має чоловік зглядом громади и краю и т. и. Науки сі безперечно дуже добрі, тільки бачить ся нам, що нарід лекше б їх читав, коли б вони в иншій формі були подані; именно бажали б ми, щоб замість абстракційних наук було представлено в формі оповіданя жите чесного чоловіка, як такий чоловік у всіх злучаях и потребах поведив ся, щоб той опис его життя був взорцем для наслідования.

— **Ластівка.** *Читанка для руского народу, уложена Львівськими фармазонами.* (64 стор. 16-кн. Ціна 10 кр.) — Книжочка містить 11 статей розличного роду и змісту: 1) О сьмохъ братьяхъ, що Богъ на нихъ сонъ чудный черезъ 372 роки наславъ; 2) Подорожъ до Почаєва; 3) Людска кровь; 4) Желѣзница; 5) Пташина, яку намъ зъ ласки Божой чинить услугу при господарствѣ; 6) Якъ то зъ Русина Ивана зробивъ ся Нѣмецъ Йоганъ; 7) Село Болотнѣвка; 8) Що то вже у насъ не дѣє ся! 9) Читальнѣ; 10) Богомазы; 11) Глогорожечка (казочка). — Статті писані цікаво и легко зрозуміло.

— **Мотыль.** *Читанка для руского народу, уложена Русинами Перемьськими.* (64 стор. 16-кн. Ціна 10 кр.) Зміст: 1) Учїть ся, братя (Т. Шевченка); 2) Св. Ольга, велика княгиня руска; 3) Козацкій судъ (з Чорної ради Куліша); 4) Дещо про телеграфы; 5) За дротяря съ Каньчуги и за коня, що розличнї штуки показувавъ, съ чого зновъ не для одного чоловіка добра наука выйшла; 6) О касахъ поживчковыхъ; 7) Якъ богачъ перейшовъ на бѣду, а бѣдакъ выйшовъ на богача; 8) Що то вже у насъ дѣє ся; 9) Вячина. — Ся книжочка, як и Ластівка, уложена на спосіб давнїйшихъ „Зорь“, видаванихъ Просвітою; відзначають ся вони тим, що вони однї з книжочокъ Просвіти містять статті науковї з географїи, исторїи и наукъ природнихъ. А такихъ статей належало б подавати більше, бо в школі народній люд наш дістає тільки дуже недостаточнї відомостї.

ЧАСТЬ ПОЛІТИЧНО-СОЦІАЛЬНА.

ОГЛЯД НА РІК 1874.

II.

Народовці не можуть виказатись такою помпатичною діяльністю, як старовірці. Як сказано, висока політика, галасливі мандати райхсратові дістались у руки старовірців, — праця, тиха, позитивна праця припала народовцям. А коли розглянемо в теперїшнихъ державно-правнихъ обставинахъ, коли пригадаємо собі, який ряд стоїть у верху и чого сподіватись від него: то по-правді безсторонно признати належить, що тільки з негаласливої, позитив-

ної діяльності, так званої „органічної“ праці, можемо сподіватись пожаданих наслідків и лучшої будучности для нашого народу. Просвіта народу може тільки допровадити до здорового політичного життя народного, — а розвій питомої словесности може сам собою усунути претенсії як польскої так и „рускої“ партії.

По сій причині просвіта народня має найбільшу для нас вагу, а товариство „Просвіта“ неперечно стає ся найважнішим товариством народовців. Від „Просвіти“ залежить скорше або повільніше розбуджене самовіжі народної; вона має бути розсадником науки, в її руках спочиває, бодай на тепер, витворене питомої культури народної. Задане „Просвіти“ вже само собою трудне и велике. Ще трудніше воно серед теперішних обставин. Способи найвідповіднішого вихованя має людських — ще и в теорії майже не усталені. Чиста наука дізнає примішки політично-кастової, застарілі провідні засади на взаводи раді б знайти притуловско в масі люду. Щож доперва говорити о практиці? Чи книжки, чи часописи відповідніші для люду? Чи систематичне, чи доразове видавництво? Чи правопись доступна для мало грамотних, чи правопись археологічно украшена, для мало грамотних непряяснима а для учених злишня? Такі и інші ще труднощі виходять при переведеню народної просвіти.

А коли поглянемо на наші сили літературні, коли згадаємо, що и так мало нових талантів прокидає ся на ниві словесній, то и не диво, що „Просвіта“ не може поступати вперед так, як би сього вимагав народній інтерес. Видавництво людських книжок вимагає, крім знаменитої вправи язикової и наукової, ще знатнішого, доскональшого представлення предмету. Самі передові народи цивілізаційні ледви що здобувають ся на добрі книжки популярні.

Поглянувши на діяльність „Просвіти“, не можемо заперечити великих признак єї діланя. Хотя видавництво людських книжочок вимагає значних змін, а все таки видавані „Просвітою“ книжочки передують перед іншими видавництвами не тільки рускими але и деякими польськими. Число накладове сих книжочок (5000, 8000, а навіть 10000 екс.) свідчить вимовно о поступі читаючих людей и о самім діланю „Просвіти.“

Крім того розпочала „Просвіта“ в минувшім році також діяльність на поли економічній. Матеріяльний добробит условия по конечности просвіту народу, без добробиту просвіта народу неможлива. Наш парід гнетений віками не міг ще дьвигнутись в двох десятках нового життя до правдивого розвою економічного. Діти панцизняних часів ще не повмирили, діти волі ще не підросли.

А під покришкою віденського лібералізму розвельможнилися жидівські павки нашого люду. Визискуване на велику міру розкошилось у нашім краю: лихварі мов червотока нищать неворушне тіло. Зарадити тому злому давно було час, а нині вже найпізнійша пора. Єдиний спосіб до того — заохота люду до статочности и ошадности, подаване помочи господарській нужді, розбуджене духа капіталізаційного, репродукційного.

Оттому то велику вагу привязуємо до сеї діяльности „Просвіти.“ Неперечно сподіватись належить, що широка публіка, щирі патріоти — підіймуться по провінції спомагати „Просвіту“ в тім ділі. Задля того не обавляємось, щоби се практичне розширене заданя „Просвіти“ в чім небудь могло ослабити єї діяльність. Взріст членів товариства (тепер 300 кількадесять), прихильні объяви для нєго майже у всіх частях нашого краю, помножене аґентур, розпочате утворене виділів повітових (філій) — все те знаменує значний розвій „Просвіти“ и підносить єї значіне, а ще більші надії подає на будучність. Згадаємо ще на кінци, що навіть багато давнійших противників „Просвіти“ переконались тепер о щирости товариства и охотно підіймаються ширити книжки ним видавані.

Звісна річ, що позитивна ініціатива до праці над піднесенем економічним нашого люду вийшла від народовців. За їх старанем завязалось у Львові перше руске товариство ремісничє „Побратим“, а то серед важких перепон и не малої контр’аґітації зі сторони польскої. Вслід за сим завязалось також товариство „Поміч“ в Підгайцях, а того року товариство „Порука“ в Поморянах и „Надія“ в Збаражі. Се перші прояви оживленої самовіжі наших ремісників! Се нова ознака неперечної животности народної, що звільняє нас від немало теоретичних спорів з нашими противниками. Сподійсь, незабаром окликнеся наше купецтво, — а наші міщане більше почують руску кров у своїх жилах и прокнутуться з просоня.

Побіч товариства „Просвіта“ друге найважнійше товариство народовців — се „товариство им. Шевченка.“ Просвіта народня и розвій народної словесности — се найголовнійші питання бити нашого народу. Одно и друге творить нашу жизнь народню. Товариство „Просвіта“ и „товариство им. Шевченка“ дізнали від противної партії найтяжших напастей, найчуднійших клевет, — и оба товариства остоялись против ворожих нападів. Замовкають вороги, бо перед фактом правди мусить накопець замовкнути и найбезстыднійша неправда.

Товариство ім. Шевченка перебуло перший рік свого існування, час безперечно найтяжший, — и перебуло его щасливо. Борючи ся ще з тяжкими матеріальними перепонами, не могло вже в сім році розвинути діяльності на поли духовім. Головною его цілю мусіло бути скріпити ся у внутрі, запевнити свій матеріальний бнт, именно утвердити и розвинути свою друкарню. Се єму и удало ся: друкарня его що раз більше змагає ся, и вже нині конкурує сміло з иншими такими заведеннями, уживаючими найліпшої слави. Уже й тепер спомагає товариство ім. Шевченка „Просвіту“ по силам своїм, уможливаючи дешевше видаванє сі книжок: не за довго, надійсь, зможе розвинути діяльність и в напрямку, ведучім до властивої его ціли, и помагаючи „Просвіті“ у праці для народу, зачне працювати само для рускої літератури загальної и для рускої інтелігенції так, як „Просвіта“ ділає для народної літератури и для народу.

Хто знає, як убогі Русини галицькі в грошеві капітали, як тяжко приходить ся їм підіймати боротьбу матеріальну, той зрозуміє, що заснованє и утриманє таких двох товариств, як „товариство ім. Шевченка“ и „Просвіта“, вже само про себе може доволі свідчити о силі народовців. „Після їх овочів пізнаєте їх!“ А як ні багато уваг могли би-смо при сій нагоді зробити нашим противникам, однак воіємо, щоб самі факти були нашими сповідниками перед тямучими людьми . . .

Обговорюючи стан и поступ наших товариств, не можемо поминути и „Рускої Бесіди.“ Свого часу називали ми відповідно поступованє комісії Народного Дому зглядом „Бесіди.“ Старовірці досить недвозначно виявляли свою горячу надію, що „Бесіда“, витиснена з Дому Народного, мусить дійти до упадку. „Не так ждало ся — та так стало ся!“ — скажемо тепер. Не надіялись противники, що ограниченє „Бесіди“ майже виключно на народню партію причинить ся скорше до піднесеня народної партії и самої „Бесіди“, ніж до їх упадку. — Як небудь истирване „Бесіди“ о власних силах уважаємо подією радісною: однакж мусимо більше жадати від львівських Русинів, ніж вони до тепер сповняють. Львівским Русинам належало б пійти добрим прикладом для нашої інтелігенції, розбудити питоме, більше щиросердечне менше церемоніяльно-польське жите товариство; „Бесіда“ повинна, після нашої думки, статись саленом вихованя *) нашої молодежи

*) Нехай се слово не буде зле зрозумітим. Не ходить нам о наслідованє других, але о витворенє и розвій товариського духа, сеї підстави громадського життя. Бажаємо, щоб *наш* дух обійняв рускі родини інтелігентні и вчинив їх живими складами народної цілости.

в народнім духу. Тут повинна стати руска родина на національнім ґрунті и виявити свою питому ознаку, витворити власний народній салон, котрий чимало мав би різнитись від чужосторонніх салонів так, як характер наш народній чимало має відзнаки від інших. Жаль, що на тепер досягнене сеї цілі знаходить тільки дуже малі приготування. Алеж и не можна на разі — при відносно дуже ще малім числі інтелігентних родин руских в Львові — жадати так скорого сконцентрування Львовян, тим більше що руске жіноцтво ще в загалі стоїть під впливом чужосторонніх поглядів. Деклямаційно-музикальні вечери и забави, можуть, при частіших повтореннях, з часом довести до пожаданої цілі . . .

Новий рух розпочав ся у нас, а то спільними силами: люде доброї волі так з одної як и з другої партії — підійнялись ширити повздержність (стремезливість) між людом.

Гадка сама собою — дуже красна. Ширене повздержности від спиртусових напоїв між людом, завязуване товариств мірности — се важний спосіб піднесеня добробиту. Ся гадка не тільки в широких світах, але и у нас вже не нова. Ще в року 1848 велась широка агітація тою дорогою. Богато людей зарікалось тогді напиктів; багато красних проповідей виголошено на сей темат и чимало було мови про великі надії з сеї агітації.

Чому ж нині, після більше як двох десятків літ, ширене мірности починає ся як би на ніколи неруханим ґрунті, на пустці ніколи не управляній? Чи було менше патріотизму, менше офірливости? Ні одно, ні друге, — але було те, що й тепер по більшій часті повторяє ся: більше остентації як правди, більше галасу — ніж практичного діланя, більше славолюбія — ніж щирости.

Коли бажаємо тривалости діла, мусимо бути реальними и практичною йти дорогою. Не можна відразу казати слабому ходити и працювати, а охриплому співати. Не досить сказати налоговому: „не пий!“ — але треба его від налогу обезпечити практичнішим способом, як тільки одним мігінгом високопарним и трёма проповідями. Раптовністю, наглим уривом — не лічить ся ні яка слабкість а тим менше наліг. Праця, температура зимова и висилена вже по правилам природи домагають ся відповідного посилку (в мірній мірі!). А коли горівка доводить до руїни и нещастя, то треба, усуваючи горівку, подати такі нешкодливі суррогати, котрі б могли заспокоїти потреби самої натури. Розглянувшись в практичній житю, придивившись способови житя и праці нашого люду, мусимо таке абстракційне, пустельниче ширене повздержности — назвати просто непрактичним и нетривалим. Враз з по-

вздержністю мусить йти переміна способу життя: здорова праця, здорова страва, дешеві а добрі и здорові напої, заохота до праці и ошадности, зрозуміне вартости часу, усунене двотижневих весіль, тижневих хрестин, поминок и т. д. Без сих практичних реформ, без просвіти люду всякі круціяти остануть ся тільки марними демонстрациями, а по двох десятках літ знов будемо стояти на тім місци, що и тепер.

Ось для чого не можемо подіювати тих великих надій, які звичайно покладають на розпочате діло. Не багато зрозуміло практичну сторону повздержности и тільки мало знайшлося доси щирих людей, котрі не для слави, але для народу старають ся о трівале усунене налогу и піднесеня добробиту нашого люду. Про них ачей и не знає митроп. Консисторія и не нагадують дописователі „Слова“. А ще більше є таких, що, не вижидавши курренд консисторії, давно вже взялись до діла, без місій и галасу — и без освященя від св. Юра. Від сих людей и більше надіємось доброї долі нашого люду...

ПЕРЕГЛЯД ПОЛІТИЧНИЙ.

Справи австрійсько-угорської монархії.

Засідання Ради державної зачали ся знов 20. Січня по одномісячній перерві. На сім засіданю відчитано письмо старо-чеських послів в одвіт на завізане, щоби явили ся в Раді державній. Вони заявляють в сім письмі, що не можуть послухати завізваня, и опирають ся в тім на историчних правах Чехів; дальше заявляють, що не хотять дати ся в Раді державній майоризувати; теперішній конституції не вважають правно истноючою. Предсідатель питає палати, чи неявлене тих чеських депутованих вважає оправданим. Пражак вносить, щоби одвіт чеських послів відослати до комісії для справ реґулямінових; в подібнім дусі ставить внесок Лінбахер. Більшість палати (в тім числі и наші рускі послы, крім о. Качали, и деякі Поляки) відкидає оба внески и не узнає неоявленя чеських послів оправданим. Молодо-чеські послы присилають окреме письмо, в котрім заявляють, що тільки тогді придуть до Ради державної, коли більшість чеських послів за тим рішить ся. Палата узнає и неоявлене сих депутованих неоправданим. На тім самім засі-

даню Ради державної знесено примус легалізаційний, помимо опозиції міністерства.

Причина окремого одвіту від старо-чеських и молоді-чеських послів лежить в тім, що молоді Чехи зібрались були ще 27. Грудня на конференцію в Празі, на котрій и постановлено, щоби до Ради державної лиш тогді вступили, коли на се згодить ся більшість всіх чеських послів (отже и старих). Се одна з 8 точок резолюції, ухваленої на конференції, на котру зїхалось зверх 600 людей. В інших точках молода партія заявляє себе демократично-ліберальною, виступає против пасивної опозиції и проте буде старати ся, щоби в сойм чеський вийшли всі репрезентанти чеського народу и там вели активну опозицію, именно щоби там домагали ся видання справедливого закона о обороні народности в краю, зміни истнуючих шкільних законів в дусі автономії, заложеня чеського університета и т. и.; дальше заявляють молоді Чехи, що будуть старатись о матеріальне піднесенє простого народу и о оживленє и взбудженє в чеськім народі горячого интересу для всіх питань народного и політичного життя. Наконєць вибрано для постійної організації комітет мужів довірія з 21 членів.

В Угорщині від довшого часу, именно коли зовсім ясною стала фінансова безсильність Мадяр, панує хаос. Партії ворогують против себе и ослабляють себе взаємно. В остатних часах и верховодяча партія деакістів втратила свій вплив, именно коли хорій Деак не може дальше сам проводити їй. Тож смілійше зачинає вступати партія опозиційна: именно проводир єї, Коломан Тисса, висказав на новий рік свою програму, в котрій виповідає рішущу борбу против теперішнього мадярського міністерства, признає дуалізм и жадає зниженя квоти (30%), достарчуваної Мадярам на спільні потрєби держави.

Між тим мадярський ряд шукає собі нових клопотів, викликаючи борбу національностей пригнітанєм славянських народностей. И так сими часами приказав ряд „за панславістичні алітації“ замкнути дві словацкі гімназії, и то вже в Січню, так що ученики в середині року мусять удавати ся на інші гімназії або тратити рік. Дальше розпорядив міністер просвіти перенесєне сербскої Матиці з Нового Саду до Буди-Пешту. Замітити - ж треба, що Новий Сад є осередком народного життя угорських Сербів и що Матиця сербска має також роздавати стипендії для учеників сербскої народности.

Справи заграничні.

В Гіспанії Альфонс XII. 17-літній, приїхавши до Мадриту, обняв ряд, а діланє єго почало ся маніфєстами и виступами перед наро-

дом, котрі мають на цілі скріпити прихильність армії, котра єго покликала, и позискати довіре у всіх, котрі ще не рішили ся. Особливо хосенна буде для молодого короля відозва до кліру, котрого важне становиско він яко король хоронити обіцює, застерігаючи при тім вільність релігійну для всяких инновірів. Але, що єсть найважнішим ділом для скріплення нового трону, розправа з Дон Карлосом ще не розпочалась. Поки що відозвався Альфонс до сторонників Дон Карлоса, щоб відступили від нєго, бо їм тепер не приходить боронити ні монархізму ні католицизму, коли він сам, король, представителем одного и другого. Вертаючі офіцери можуть безкарно вступати до королівскої армії.

Покликанє Альфонса піднесли також у Франції дуже надії бонапартистів для молодого Наполеона. Яко наслідок того треба вже вважати остатній вибір бонапартиста Казо (Cazaux) до парламенту, хотя на користь єго противника сполучились ряд и републиканці. Здавало ся на хвилю, що страх перед бонапартизмом сполучить и дальше орлеаністів з републиканцями при нараді над законами конституційними, котрі суть тепер на порядку деннім парламенту и котрі мають на цілі означити и скріпити владу провізоричного ряду Мак Магона. Була надія, що згодить ся таким способом більшість на внесок установаєня ряду републиканського на який певний час без коначної звязи з особою Мак Магона, лишаючи можливість змінити форму ряду по сім часі. Але при нарадах показав ся сей-час великий розділ між партнею републиканскою а всякими монархістами, так що знов ціла ситуація замутилась и годі догадатись кінця парламентарної борби.

В Англії цілий край жалкує над тим, що Гледстон (Gladstone) зложив провідирство оппозиції, бо не ма надії, щоб знайшов ся на єго місце такий спосібний чоловік и враз такий авторитет, під котрим би оппозиція так велике и хосенне для краю становиско утримати могла, як під Gladston-ом.

Знов раз, як се часто трафлялось, загоріло коло Туреччини. В минувшім році прийшло було до кривавої бійки між Турками и Черногорцями: Турки напали на Черногорців и кількох убили. Судьї турецькі uznали вправді Турків винними и засудили кількох, але ряд турецький не хотів кари виконати, доки и винні Черногорці не будуть засуджені, и то не в Черногорі але в турецькім краю. Ся остатна вишога вже мало ще не побудила Черногорців хватити за оруже, але наконець Турція після енергічних

представлень інших держав, именно Австрії, Росії и Німеччини, відступила від своїх чудних домагань, и таким способом причина боротьби усунена.

НОВИНКИ.

Дня 7. (19.) Падолиста 1874 упокоїв ся в своїй маєтности під Брестом

ОЛЕКСА СТОРОЖЕНКО,

автор „українских оповідань“ и „Гарбуші.“

Покійний в часі повстаня 1831 р. служив в рядах російського війська, відтак служив при генерал-губернаторі Вибикові в Києві, опісля був при тім-же яко міністрі справ внутренних урядником до окремих поручень, а від початку повстаня з 1863 р. був призначений до розпорядимости гр. Муравьєву в Вільні, и від того часу все переживав в тім краю. Умер яко „дійствительный статский совѣтникъ.“

О. Стороженко писав деякі повісти також російською мовою. Лпшив по собі, крім деяких недокінчених річий, більший твір: півроман, півmemoари и. з. „Былое не минувшее, изъ записокъ помѣщика югозападной губерніи.“ Зміст сього твору взятий з дійсних подій и осіб, котрі мали уділ в посліднім польськім повстаню.

— **Наука руского язика в Бережанській гімназії.** Прочитавши (в 18-ім н-рі тогорічної „Правди“) допись з Золочева, в котрій дописуватель жалує ся на Раду шкільну краю, що не обсадила гідно посади учителя руского язика в тамошній гімназії, я зістав приневолений и о науці руского язика в нашій, Бережанській гімназії де-що подати до загальної відомости. — Людям дивно, що в Золочеві, в доперва двокласовій гімназії, нема учителя Русина; а щож скажете на се, що в Бережанах, на 20 учителів, годі такого знайти, котрий би молодіж нашу (котрої тут більше буває ніж польської) гідно учив руского язика. Трудно повірити, — але пригляньте ся ближше, а побачите, що се правда. Зачнім від найвисших клас.

В VIII-ій и VII-ій класі учить руского язика п. Лучаківский. Є то ще найспосібніший з всіх наших учителів руского язика, — та щож, коли я сам чув, як одного разу нарікав, ще ему „против его волі накидують руский язик, бо тойже не єсть его властивим предметом (п. Лучаківский має кваліфікацію з класичної філології) и до науки того язика він не має замлованя.“ — Ми віримо, що легше и приємніше учити греки и латини, бо корrekта латинських и грецких задач далеко не така тяжка як руских: але можемо домагати ся від

наших учителів и трохи жертвенности и патріотизму, а того-ж не так дуже багато потреба на те, щоби щиро и охочо учти руску молодіж рускої мови... Може однак бути, що п. Лучаківський тільки з причини інших своїх занять, котрих справді до недавна мав много, не міг доси, так як належить, посвятити ся науці руского языка: по патріотизмі его сподіваємось однак, що на будуще осушить ті надії, які на него, також співбавтора одной з руских читанок для гімназий, мож покладати.

В VI-ій, V-ій, IV-ій класі „преподає“ руский язык „господин“ Паславский. Сумно, що в так важних класах дирекция не мала кому иншому поручити науку руского языка, як п. Паславскому. Яка користь для учеників з науки сего „господина,“ видко з того, що, як сам чув-ем перед роком, ученики его хвалили собі дуже рускі лекції, бо вони суть радше игрою в піжмурки ніж наукою руского языка. П. Паславский впрочім не має зовсім ані кваліфікації ані студий потрібних до викладаня рускої мови. Як чув-ем від достовірних осіб, мав навіть жалувати ся перед львівськими учителями-колегами, що накинено ему руский язык в висших класах, а він до того зовсім не приготований и жадних помічних книжок не має и не знає. Помимо такого недостаточного знаня руского языка, п. Паславский, як се часто власне у таких людей трапляє ся, має свої окремі літературні и язикові „убіжденія“, не згідні ані з вислідками сучасної науки ані з потребами шкільними....

В II-ій класі учить руского языка п. Мількович. О нім не можу ще нічого ні про ні contra сказати. Як по першім курсі побачу ближше овочі его науки, не занехаю подати и об нім відомість.

Зістає ще I-а и III-я класа, в котрих учителем руского языка є катихит о. Соневицкий. Вже то дуже рідко трапляє ся, щоб який катихит, котрий привик до церковщини яко языка письма святого, мав здорові понятя о рускій мові, щоби не уюсліджав живої народної бесіди на користь церковного языка. О. Соневицкий же є в тім згляді катихитом над катихитами, котрий не повстидає ся и перед о. Циби-ком, славним автором славних по свому языку учебників релігії уживаних — на сором нашої мови и літератури — ще й тепер в наших гімназних. Сумішку ж язикову о. Цибика переносить о. Соневицкий з науки релігії и в науку руского языка. Чи може ж бути більший шкандал, як той, що учитель рускої мови (а перед двома роками о. Соневицкий учив русини и в VIII-ій класі), замість наглядати чистоти тої-ж мови, найбільше причиняє ся до затемненя всяких здорових понятій о ній? Що би сказано о учителю латинского языка, котрий замість учити класичної мови Цицерона казав би писати задачі в варварській латині середних віків? або о учителю польского языка, котрий би яко взір польского языка ставляв макаронізмизм езуїтского періоду?...

Не хочемо впрочім тим нашим осудом зовсім ублизити поименованим пп. учителям. Вони можуть бути найліпшими учителями інших, своїх властивих предметів, але до науки руского языка вони зовсім не спосібні. Мусямо тут тільки повторити те, що вже сказав дописуватель з Золочева, що Рада шкільна краєва о науку руского языка в школах середних зовсім не дбає: в одних місцевостях відає его По-

лякам, котрі не знають по руски и калічать руску мову на польський лад, а в других віддає рутено-руським, котрі замість руского язика учать якось церковно-росейської сумішки. А однак учителів правдивого, чистого, народного язика руского можна би знайти, хочби їх шукати — на Мазурах!

— **3 Підволочиск** отримали-смо писмо, в котрім описаний є факт, гідний щоб его до публичної відомости подати. Недалеко Підволочиск лежить маленьке сільце Воробіївка, маєтність п. С. Зелінського. Нарід пререзостю; за те ж и п. арендар поріс у піре и обивателєви проінація несе добру интрату, — дарма, що ані звідки постарати ся о сяку таку шкільку ані гроша роздобути на які небудь улїшєня громадскі. Отже у селі тім потрафив тамошній арендар так хорошо коло свого интересу походити, що не стямили ся мужики воробіївскі, як половина з них застрягла у товстїй кишени арендаря п. Нютки, и то все за спожитий нектар бараболяний. Щоб запевнити собі скорість в вєкзєкваню своїх довжників, казав собі арендар виставляти векслї, котрі мужики, несвідомі остроти векслєвого права, охотно давали. П. С. Зелінський мабуть не знав о тих маніпуляціях свого арендаря, а може бути, що и знаючи те приглядав ся тому з далека тільки за для того, щоб в потребі зілзати на придавлєних мужиків ласку в тим більшїм обьємі. Бо коли п. арендар кільканаїцять найліпших господарів обмотав, скликує їх п. З. до двора и яко правдивий добродїй для своїх людєй вибавляє їх з неволї жидівскої. викупаючи від свого арендаря векслї. Правда, що кождий викуплений довжник мусів виставити скрипт перед нотарем К. нарочно до того з Зб. спровадженням; правда, що кождий из вибавлєних зьобовязав ся двайцять чотири процент своему вибавителю платити; правда и те, що, полічивши всїякі штемплї, кошти и належитости нотаряльні, винадуть ті проценти на трийцять або й більше; правда у конєць и те, що на підставі тих скриптїв в разі недодержаня терміну заплати як раз нещасний довжник може бути викинєний зі своєї батьківскої загороди: так всеж то акт великої ласки, коли ся возьме на увагу, що тим п. З. виступив чинно яко поборник борби економічної з жидами, що ослобонив бідного хлопа від жидівскої лихви, огранічивши ся сам тільки на мізерних двайцять чотирох процентах, котрі наш хлібороб при теперішнім цвєтучім стані легко поносити може, и що вконєць, колиб и прийшло до того, щоби хлоп змушений був свій кусєнь землі позбути, земля та легко на власність свідомого аґрикультури п. З. перейти може. — Злослівї язики кажуть, що ціла операция фінансова и п. арендаря и п. дідича обдумана и перепроваджєна зістала після певного пляну и що остаточного цілею всєго того є заєкрґленє обшарів двірских в Воробіївці и приспорєнє дешевого робітника; однак и без того вже описаний факт заслугує не на меншу увагу, як ославлєні порції гр. Тарновского.

— **Закладанє крамів по селах нашими селянами.** Що люд наш вже й сам о себе міркувати починає, доказом того є те, що тут и там бере ся він до промислу, котрий до тепер у руках жидів спочивав. И так майже у кождїм селі склепики з воїякими потребами для селян,

з солею, ремнем, залізом и т. и., були у руках жидівських. Жид такий склепар мусів з того свого гандлю численну свою родину виживляти; не диво отже, що и ледачий продавав товар и здевав за нього немплосерно. Досвід новіший учить, що далеко лучше, коли возьме ся до такої продажі по селах сам такий хлоп. Науки до веденя такого діла не потреба, капіталу закладового також ні, а користь в тім така, що хлоп, для котрого таке зайняте є тільки побічне, дешевше може продавати. Для приміру наведу село Кошляки в Збараскім, де простий хлоп отворив такий склепик. Мимо того, що у селі тім було вже кілька жидівських склепів, жаден з них не міг видержати конкуренції з ново отвореним склепом и оден жид за другим з села вибрати ся мусіли. Є отже ми го користей з такого промислу хлопського, и добре б було, щоби тому примірови всюди наслідували.

— **Від товариства „Січ“ у Відни.** Всехвальна Редакціє! Просимо Вашої ласки помістити слідуєче заявлене:

„Дякуючи за ласкаву память тих вп. станіславівських земляків, котрі для віденських Русинів-академиків 14 гульденів на „коляду“ прислали, Виділ товариства Січі жалує дуже, що грошей сих не міг ужити для призначеної ціли, а се тому, що товариство сего року різдвяних свят не обходило.

Виділ товариства просить отже вп. дателів, щоби зволіли прислані гроші або приймати назад, або обернути їх на фонд для напечатаня малорускої історії В. Ковальського, котра саме тепер коштом Січі поступає до друку.

Від Виділу товариства Січі.

Шасний Сельский, голова.

Иларіон Гарасимович, секретар.“

(Жалуємо дуже, що товариство „Січ“ сего року не могло так як за давніших літ обходити Святий вечер, свято наймильше кождому християнинови, а ще особливо миле и значуще на чужині, бо пригадує нам дорогий рідний край!.. Жалуємо, повтаряємо ще раз, товаришів „Січі“ и інших віденських Русинів и бажаємо ім на будущий рік — веселіших свят. — Ред.)

Від редакції.

Сей нр. видаємо в 3 аркуші. В загальї матеріялів у нас є стілько, що навіть сей об'єм оказує ся за малим. Ми раді б дуже, щоби наше часописьмо могло завжди видаватись в 3 аркуші, але на те треба нам більше передплатників, бо задля бідности нашої інтелігенції не можемо ціни передплатної підвищити. Просимо отже наших прихильників, щоби не тільки самі прекумерували наше часописьмо, але и старали ся о его розширенє. Просимо також присилити нам передплату як найскорше, бо наступаючий нр. 3. розишлемо тільки тим, котрі або надішлють передплату або бодай виразно замовлять собі наше часописьмо.

Одвічальний редактор: Др. Олександр Огоновский.

3 друкарні Товариства Ілєни Шевченка. — Під зарядом Фр. Сарнідого.

Виходить випу-
сками в 2¹/₂ арк.
3. (15.) и 18. (30.)
кожного місяця.

ПРАВДА

Редакция и ад-
міністрация під
н. 12. на улицы
Оссолінских.

письмо літературно-політичне.

„В своїй хаті своя правда и сила и воля.“

Ціна передплати: на рік 6 зр., на пів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50
кр. Оден нумер стоить 30 кр. а. в. — За оголошеня (инсерати) платить ся
по 5 кр. від одної стрічки дрібним друком.

ЧАСТЬ ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВА.

ДУШКА.

Заграй ти, цигане старий,
Такої, як гадаю :
И гроший дам, вина ти дам
И всёго, що лиш маю;
Бо лютий біль от-тут горить
И груди розпинає,
А бідне серце так болить,
Що гине, умирає.
Заграй, старий, от-тую піснь,
Що-то колись співала
Старая ненька, як мене
В колиці колисала.
Чаруй мені минувші дні,
Літа ті молоді,
Прекрасні, золотаві они,
Той рай и ті надії ...
Провадь мене ти звуком тим
В садочок, де я грав ся,
Чаруй и другів всіх моїх,
Щом ними величав ся,
Чаруй мені и діву ту,
Що мною гордувала....
Збуди тих всіх, що вже земля
На віки покривала...
Збуди, чаруй минувшість ту :
Най раз ще хоч заплачу,
Бо слів не має, відколи
Я доленьки не бачу.

Чаруй, старий! Як потекуть
 Дві слёзи по личеньку,
 То лекше стане ми в душі
 И лекше на серденьку.
 Заграй ти, цигане старий,
 Такої, як гадаю,
 И гроший дам, вина ти дам
 И всёго, що лиш маю.

1870.

Данило Млака.

СЕМЕН ЖУК И ЁГО РОДИЧІ.

Хроніка.

Написав в 1873 році

О. Яковенко.

ЧАСТЬ ПЕРША.

III.

(Далше.)

Бовкун и Бовкуниха слухали куму мов води в рот набравши. Вони не зразу й зрозуміли, що воно за притча. „А де-ж Одарка?“ спитав з дивовижею трохи згода Бовкун, а Бовкуниха и кочергу з рук випустила.

— „Як де?“ питала дивуючись в свою чергу кума. „Хиба нема? вона-ж пішла до дому.“

— „Та що се ти, кумо! чи не жартуєш часом? де-ж би дівка ділась, коли-б пішла?“

— „Щур ім таким жартам! Бйже Богу пішла до дому, та се мабуть ви жартуете,“ говорила кума.

— „Як бачу: погані жарти...“ озвався Бовкун. „Що-ж отсе таке жінко? га? Як ти мислиш?“

— „Ой чоловіче! Я й ума не приберу, що воно таке! Отсе так! от тобі й вінкоплетини!.. Ой горенько-ж мое! Де-ж вона ділась? Боже-ж мій милосердний! де вона? певно звірі розірвали...“ и Бовкуниха заголосила наче по мертвому.

— „Цить! ще наплачешся й послі; треба думать: що отсе воно и як?“ говорив Бовкун.

— „Ох! думай вже ти, чоловіче! я не здужаю й думать!... Боже-ж мій милий!“

Бовкун прожогом кинувся з хати. По дорозі кого стрів, у всякого питав: чи не бачив хто ёго Одарки? — Чутка, що Бовкунівна у ночі пропала невідомо де и як, підняла на ноги увесь Батурин. Скоїлась велика колотнеча: усюди ходили, усюди шукали, усіх питали, — ніхто нічого не чув, ніхто не бачив, не було й сліду ніякого... и всяк рішав по свому: де ділась Одарка. Кинувся Бовкун до протоппа. И протопп не знав, що діяти и яку пораду дати? чи править молебень, чи панахиду?

— „Шостий десяток живу на світі,“ говорив протопп, „а такої притчі з роду у нас не було. Гм! жива людина пропала... чудне діло!...“

Бовкун наняв кілька верхових; розіслав їх на усі сторони; у вечері й верхові вернулись з голими руками... На дворі у Бовкуна стояла велика сила людей; гомін йшов гучний: хто розказував, як усі колодізі передивились у селі; хто оповідав, що й оболонки ні однієї не минули, — але з усього того виходило одно: пропала Одарка без вісти и слід її прохолов.

— „Треба ждять,“ радив Бовкуна отаман. „Вже-ж вона не провалилась крізь землю; якась чутка та проявиться.“

Бовкун сидів схиливши голову и мовчав, а Бовкуниха голосила.

Другого дня раненько знаєма вже нам кибітка підїхала до Бовкунового двору. З кибітки виліз Носарев, а за ним и Одарка, блідна як полотно, уся вона тремтіла. Підходячи до дверей Одарка перехристилась и сказала Носареву: „Йди ти попереду.“

Війшовши у хату, Одарка упала батькові в ноги и хлипаючи проговорила: „Тату! мамо! простіть нас! ми вже повінчані!“

Бовкуни й не стямилась! вони своїм очам не вірили, їм здавалось, що се якась манія! їм и в голову не прийшла учора думка про Носарева.

— „Простіть нас, простіть нас!“ просила Одарка. „На все воля Бога!“

А Бовкуни наче оніміли: тільки дивились одно на другого и мовчали.

— „Се справді — вона, наша дочка, Одарка! Доню! доню! де ти була, чого ти наробила!“ проговорила в кінець стара: слізи ринули у неї з очей и не давали говорити...

— „Так ви вже повінчані!“ озвався якимсь чудним голосом Бовкун, тяжко зітхнувши. „Швидко!.. несподівано... Який-ж вас шпін вінчав?“

— „Хмільвський! ось и бумага од ёго...“ сказав Носарев, достаючи з кишені бумагу.

— „Не треба, не треба!“ одповів Бовкун, „я неписьменний, читать не вмю и без бумаги повірю...“

Одарка підвелась, кинулась на груди матери и обідві заголосили.

— „Цитьте!“ озвався Бовкун, „годі рюмать, наплачетесь у друге, а тепер послушайте, що я скажу: Слухай ти коробейнику! чув я и знаю, що крадуть гроші, крам, одежу, волів, коней; але не чув, щоб християне крали у батька дітей.. А видно крадуть, коли ти у мене вкрав!... Знаю я, що злодіїв карають и позорять, и знаю, що злодія ніхто не захоче мати зятем. Просите ви у мене прощення! Щоб я простив, се-б то щоб я признав своїм зятем — тебе, злодюгу, кацапа, що опозорив мене на весь вік, на увесь світ!... Ні! сего козак не зробить... не покрие козак злодія... Що-ж тобі ще сказать? Йди собі чоловіче з моєї хати, не погань її... моя хата з роду честна!.. йди з неї! не знай ти мене, я не знати му тебе... от и все!..“

— „Таточку!.. чоловіче!“ скрикнули разом и Одарка и її мати.

— „Цитьте!“ одрізав Бовкун тихим, поважним, але таким строгим голосом, що зуперечити ёму не можна було. „Тепер слухай ти, Одарко! (він не сказав: дочко!) Позорять діти своїх родителей... се буває, хоч и рідко; але чи позорять же так, як ти нас на старости літ опозорила?! Ти зломала, стоптала отцівску и неньчину волю; ти вразила до дна серце мое и материне; ти показала велику непокірливість, ти обезславила наш честний рід; ти отруїла наше жите; та за таку твою пакість, взять би тебе, накинуть як сучці петлю на шню, та на суху вербу... Пропадай ти, ледача душа!.. За се-б и перед Богом в одвіті не був, — та не зниметься у мене рука... ти моя...“ Голос ёго став тремтіть: Бовкун трохи спочив, глянув на Носарева и знов загорів батьківський гнів. „На що тобі, Одарко, мое прощення, мое благословене? уміла віпчаться без ёго, зумієш и жить без ёго... Бог тобі судья! він бачить материні слёзи... Ти мені більш не дочка, я тобі не батько! Иди собі небого, прощай!“

— „Татоньку, голубоньку! що хоче робить зо мною, тільки простить! не проганяйте не простивши!“

— „Батюшка!“ озвався стоячи на вколішках Носарев. „Христос и розбійника простив.“

— „Для мене ти гірш розбійника!“

— „Чоловіче! прости їх! нехай вже буде по божому!” заговорила плачучи Бовкуниха. Серце матері не втерпіло.

— „Ні! ні!” твердив Бовкун, „козак слова не ламає.”

И нічим не могли умиловити Бовкуна, не могли звернуть ёго до прощенья. Носарєви поїхали з Батурина ні з чим.

А по селу знов понеслась гуторка! знов говорили про Бовкуна, говорили на всякий лад... довго говорили, тай замовкли, й забули. Не забув тільки старий Бовкун.

Носарєви наняли собі у Хмільці квартиру и стали жить мило, приємно, в любови. Одначе ж батьківський и материн гнів тяжким камнем лежав на серці Одарки. Через рік родився у їх син. Носарєв ще раз одважився поїхати до Бовкуна просить прощенья и приїхати на христини. Бовкун и в хату ёго не пустив; а Бовкуниха не стерпіла: „Вже як хоч чоловіче!” сказала вона, „а я поїду.“ Бовкун насупився, замислився, одначе не боронив и пустив стару на христини. Боже мій, як зрадів Носарєв побачивши тещу у себе в хаті, а про Одарку й говорить нічого!

— „А як нарекли хлопця?” спитав Бовкун свою стару, як вона вернулась до дому.

— „По дідові: Семеном.”

— „Нехай росте на здорове, та щасливий буде!”

Сердився Бовкун на Носарєвих и не признавав їх за своїх дітей років зо три, поки не занедужав. Ёму здалось, що смерть вже недалеко од ёго: порадився він з протопопом. Пан-отець порадив простити дітей и благословити. Бовкун послав, щоб приїхали Носарєви.

— „Ну Петре и ти Одарко!” заговорив Бовкун, лежачи на постелі и дивлячись милим поглядом на свого унука. „Отсе хлопця та смерть мирять мене з вами. Не хочу нести на той світ свого гніву, не хочу лягти в домовину и зложити руки не благословивши вас!... Тільки от-яка умова: коли ви приймете її — ви мої діти; а не приймете, ваш гріх. Ви знаєте, що я з покон віку козак и ставлю вам через те козацьку умову. Слухай Петре! згоди ти оту цапину бороду, обріж оті попівські патли, на віки забудь, що ти москаль, одречись од московских звичаїв (тільки од батька та од матері не одрікайся, хоч вони й москалі!), вивчись по нашому балакати и не зовись Носарєвим... Продажнили тебе люде Жуком, так ти й зоставайся на віки Жуком... Се ще не все. Ще ось що: покинь свою коробку, своє крамарство... не люблю я отих аршинників.. Лучше по нашому, по українски: паши землю, сій хліб та кохайся з бжолою... От моя умова... Чуєте?”

— „Чуємо, татусю, и приймаємо її.”

— „Ну, коли так — иди-ж зараз виголись и вистрижись, тогді я тебе поблагословлю. А ти, дочко ! бери сина, та йди ближе до мене.”

Носарев митю кинувся з хати, а Одарка узяла на руки свого сина и підійшла до батька. Недужий старий Бовкун еле-еле підвівся, підняв на голову дочки обидві руки, зложив їх хрестом и сказав : „Благослови-ж вас Боже моєю рукою и пошли вам вік довгий, щастє и здоровє.” Слєза скотилась з єго очей и впала на голову маленького Семена.

Тим часом вернувся й Петро. Глянувши на єго, усі здивувались; навіть недужий Бовкун не втерпів и усміхнувшись промовив: „от—тепер и на чоловіка походиш, а то зовсім був цап!.. який моторний став! справді наче козак.” — Петро, зголивши бороду и підстригшись по козацьки, справді видавав своїми чорними усами и очима щось похуже на козацьку вроду.

— „Годі-ж тепер сердиться! йди до мене сину!”

Бовкун поблагословив Петра.

Тижднів через два Бовкуну стало легше: трохи по троху він и зовсім одужав. Піднявшись на ноги, він першим ділом поплентався в церкву и помолився Богу, одслужив акафист Миколаєві и молебєнь Пантелеймону, и поїхав до дітей. Порадовалось старе серце Бовкуна, побачивши що дочка єго живе в любови и в щасті. У хаті Жука усе було по українски и нічогісенько по московски. Навтішався Бовкун унуком, а на третій день, ідучи до дому, сказав: „Ну, дітки! хоч я й одужав, але не на довго, підтоптався я, час и на вічний спочин. Так от, поки ще ноги носять, хочу я поділить вас. Той ґрунт, де я живу, з роду, з віку козацький; єго я призначаю синові; а для вас, діти мої, єсть у мене добра левада у Куликах, рядом з церквою. От беріть ту леваду, там и садок єсть, та будуйте собі осею и нехай ваше гніздо зоветься: Жуківкою... Строїться и я чимсь запоможу вас. Ще вам під Куликами 40 днів поля, 5 упрутів лісу в Нестратовщині; та ще вам: плуг волів, пара коней и 20 овець и 40 пнів бжолі... буде з вас!”

Не минуло ще й року, як на Бовкуновій леваді під Куликами збудовалась хороша оселя Жуків. Жук щиро взявся за хліборобство и пасіку, а далі й за чумацтво. И хлібороб и чумацк вийшов з єго добрий и пішов Жук у гору, та в гору.

Як тільки Семен дійшов 19 літ, батько оженив єго, вибравши молоду, богату и гарну козацьку дочку. Більш дітей у Петра не було. Семен, забогатівши, не кинув чумацтва и ще за життя батька

послав на Дін и в Крим 50 паровиць. У Семена було два сини: Иван и Костюк; обох їх Семен оддав в науку: спершу до дяка, потім у повітову школу. Заворушилась у Семена гадюка панства и закортіло ёго вивести своїх синів у пани. Костюка, як кріпшого здоровем, він оддав у воєнну службу, де ёго під Варшавою и вбито. Ивана батько записав у канцеляристи до повітового суду.

— „Усего у мене доволі єсть,” говорить було Семен Жук; „и землі, и волів, и грошей и всякої худоби, та дітьми Бог обидив: не дав мені дочки; а гарного-б я собі вихватив зятя, може-б якого вояку — гусарина.“

Одначе-ж до молодіи натури Ивана, якимсь чудним дивом, не прищепилась ні чиновнича ні панска вдача: судовик з ёго вийшов нікчемний. Але Семен, задавшись задачею вивести сина у пани, не жалів грошей: сіяв їх де треба, де й не треба, поїв и кормив и судей и усю повітову судову челядь, давав хабарі и, стративши не одну тисячу, добився таки того, що ёго козацького сина, ёго Семена зробили „коллежскимъ регистраторомъ”.

Зрадів Семен и цілий тиждень у городі поїв судовиків. „Тепер я добився свого,” говорив на radoщах Семен, „тепер мого сина не наженуть на греблю, не поведуть у провод и бить ёго не можна; він чиновник... от-що! може й до майорского чину дослужиться; стовбовий дворянин буде... Еге!”

Незабаром замислив Семен одружить свого „чиновника” и хотів вже засилать сватів до якоїсь Генеральскої дочки; але не сталося, як ждалося! Ідучи за сватами у Конотоп, Семена понесли коні, викинули з воза и потрошили ребра. Похирів він тижнів зо два, та й Богу душу оддав.

Зоставшись самостайним господарем великої батьківскої худоби, Иван Жук мерщій кинув суд и службу; спалив у печи свій „мундір,” убрався в свитку и взявся за хозяйство. Вольним чолов'яком зажив він у своїй Жуківці з своєю старою ненею.

— „Ти-б, синку, женився!” скаже було вона ёму, „нехай би я попестила унуків; а то закрию очи, не знаючи — чи не зведеться наш рід.“ — Иван подумав и промовив: „Воно й справді треба одружитись.. а то зостанусь один... якось ні яково буде.”

— „Кого-ж, мамо, сватать?” спитав він неньку.

— „Отсе таки, кого?” одповіла, дивуючись, мати. „Хиба мала наша околиця! поїдь в Ніжен чи в Конотоп, або в Ромни, мало хиба дівчат! яку хоч сватай!”

Не іздив Жук шукати своєї судженої; бо мабуть и справді „судженої конем не об'їдеш”. Раз стоячи в церкві на крилосі, він

запримітив, як вийшла в церкву стара бабуся, убрана по городянски, а з нею молоде дівча літ 17, чорняве, чорноброве, миловидне. Жук так задивився, що забув, що взявся читать апостола, та вже дячок, пхнувши ёго з легка під бік, сказав: „прокимен: глас пятий: „Ти господи сораниши ни и соблюдиши ни.” Після церкви Жук розпитався, що та стара пані була Тетяна Осиповна Манжолиха, а з нею дочка її Олена Василівна. Жила Манжолиха на своїм хуторі, вдовуючи вже 15-те літо. Олена була у неї остання дочка: перших трох вона вже повидавала за між: одну в Прилуку, другу в Ромни, а третю аж у Глухів. Хутор Манжолихи був на другім боці Куликів: Жуку трафлялось чуть про Манжолиху, але ні разу не доводилось бачить її, або її дочку; та й трудно було де небудь крім церкви побачить Манжолиху, бо вона була невсипуща хозяйка, не любила роз'їзджать нікуди по гостям, навіть и до церкви вона їздила „ради в годі”. Жук, недовго думавши, сів в бричку и покотив до Манжолихи. Не минуло й пів року, як Жук одружився з Оленою Тарасовною. Бог наділив їх сином Семеном и дочкою Ориною. Мати Жукова, дїждавши унука, не випускала ёго з рук. Померла вона того року, як Семена одвезли учитись в Ніжен.

И жив Иван Жук наче в раю: з жінкою любились вони щиро, дітьми втішались, худоба їх множилась. У пані Жук не ліз, од судовиків и урядників цурався, наче чорт ладану. Сім'я и хозяйство — були увесь світ ёго. Жук збудовав новий и простірний будинок; у господі у ёго було усе чисто, просто, без панських вигадок, ні в чім не видно було розкоші, але ві всім примітно було, що сей чоловік ні в чім не терпить недостатків.

Наступив семий рік молодому Семену Жуку и став ёго батько гадать про освіту сина.

— „А що, матусю!” говорив він неньці, „пора вчить Семена.”

— „Може й пора, синку! Се ти лучше мене знаєш... договори дяка, нехай вчить.”

— „Ні, матусю! дяк не годиться! треба когось кращого шукать.”

Став Семен радиться з жінкою. Вислухав и її пораду, ні на чому не рішив и поїхав шукать синові вчителя в Ніжен.

В той час жив у Ніжені чудний чоловік: хто він такий, відкіль родом, відкіль приїхав, чого приїхав? — ніхто сёго не знав; навіть мало хто знав и про те, чи давно він став жити у Ніжені. Зате мало хто й не знав Івана Івановича (так звався той чоловік). Призвища ёго правдивого тож ніхто в Ніжені не знав; а ображали ёго Півтора-Іваном (за те, що він був дуже високого зросту), и під сім прозвищем трохи не кожен

з Ніженців знав Івана Івановича. Завсігди Іван Іванович ходив в одинаковім убрані: чорний довгополий аж за коліна сюртук, застягнутий од шні до пояса на усі Гудзики; на верх сюртука шинеля з сіро-синього сукна; на голові картуз широкий, у руках товста сучковата грушова палиця: — от и увесь Іван Іванович! Голова лиса, тільки на висках та на потилиці куштики сивого волося; вуси густі, сиві, але короткі, ніби підрізані; лице довге, усе в морщинах, під лівим оком бородавка, очи з-синя чорні наче крию у ворона, а в тих очах так и світився розум, ласка и якесь потайне, глибоке, старе горе. На вид можна було сказати, що Івану Івановичу літ під 60 и що він, як кажуть: „не одну повну випив лиха” и пережив не одну безсонну ніч. Жив він у Ніжені з того, що вчив по дворам дітей: він знав и науки и музику и мови: з Німцем говорив як берлінський Німець, з Французом не уступав Парижцю, з Поляками говорив як чистий Поляк, добре різав и по великоруски и по малоруски. Читав в оригіналах и Петрарку и Шекспіра и Байрона. Байрона здається він вивчив на память. От на сего то чоловіка и вказав Жукові один ніженський педагог, до котрого обернувся Жук за порадою...

— „Добре!” сказав Іван Іванович; „я поїду до вас вчить сина. В городі мені вже остило жити; хочу спочити в селі; добре, поїду.”

Жук почав був умовлятися за плату. Іван Іванович ёму одрізав так: „Я чоловік одинокий, мені не багато треба на прожиток; а збирати ні для кого то й не люблю я грошей... Мені треба от-що тільки: тепла хата, подушка, сніп соломи, кусок хліба, ложка горячої страви та шматок мяса... хиба ще тютюну люльку.”

— „Та як же таки так,” почав говорить Жук; „так якось не яково; безплатно не можна.”

— „А коли не можна, то й не треба... й не беріть мене!”

Жук більш не суперечив и взяв до себе Івана Івановича.

На Наума (1. студія) рано в ранці Жук покликав до себе попа з причтом; одправили молебень и „ввели хлопця в науку.” Принявся Іван Іванович за Сеню.

— „Як ви ёго учити мете?” спитала раз Жучиха Івана Івановича.

— „Се вже моє діло,” одрізав він.

— „А чому вчити мете?”

— „Учити му тому, що сам вмюю, а до того: любови и правді...”

Жучиха не знала, що на се й сказати. Іван Іванович спав в одній хаті з Сенею. В семій годині з ранку він будив хлопця, велів ёму зараз же витерти усе тіло холодною водою, хутчій одягтись, и виводив ёго гулять на двір. Погулявши приводив ёго снідати; поснідавши витворяв з ним Лімнастичні штуки, давав хлопцю спочити и тогді садив ёго за книжку. Од книжки знов на двір, за Лімнастику. Після обіду хлопця бігало само, а спочивши Іван Іванович починав вчить ёго музиці. У вечері вчитель розказував що не будь Сені; в 8-ій годині давав ёму вечерять, а в 9-ій виряжав спати. — Гулять водив Сеню Іван Іванович більш туди, де йшли які-будь роботи, звертав хлопці гадки на роботу, на робітників; инколи було й сам візьме цїп або косу чи заступ, и якийсь час робить у гурті з робітниками; а Сеня дивиться на вчителя, тай собі за роботу. Іван Іванович зробив Сені цїп, граблі, лопату; а батько купив різні інструменти столярські. Дитина не то що привязалась до вчителя, а так полюбила ёго своєю чистою душею, що ні на одну годину не розлучалась з ним.

— „Зовсім ви, Іване Іванович, одбили у мене унука,“ говорить було Сеніна мати.

Усміхнеться на сю річ Іван Іванович и лице ёго якось засяє... Сам Іван Жук тож полюбив щиро Івана Івановича: та не можна було й не полюбити ёго, такий він був приятний, жвавий и щирий.

И здавалось, що сама благодать царює и в домі и в семі Жука. Ніколи у семі ёго не показалась ні одна чорна хмара; з роду між подружжєм не пробігла чорна кішка!.. Хоча Іван Жук и був трохи упрямий, але Олена Василівна своєю добрістю вміла так обійти, так повернути, що Жук не то що не одмовляв їй ніколи ні в чому, але на кого-б він не розсердився — вона приїде до ёго, візьме за руки и скаже: „годі, Іване! серцем не поможеш“, и скаже вона ті слова так мило, так приятно, подивиться на чоловіка таким поглядом, що той зараз и осяде и скаже: „воно й правда! и якого врага я тільки кров свою псую...“

Годів через два після того, як Іван Іванович поселився у Жуківці, раз на весні Жук сидів у своїй пасіці. Вже повечеріло: чує Жук, під тином щось пищить. Глянув Жук — дитина; взяв він її и приніс до дому.

— „А йди сюди, жінко! Бог талан наслав!“ гукнув він на Олену Василівну.

— „Що там таке?“ спитала жінка.

— „Та ну бо вже швидче йди дивись!“

— „Що се? дитина!.. де ти узав?“

— „Еге, де узяв! Бог дав... Бач, ти родила одного сина, тай загавля, а мені мало сина, треба ще дочку... своєї нема, так от чужу Бог посилає. Бери швидче!”

— „Годі шутковать! кажи: де узяв?”

— „Під пасіку хтось підкинув.”

— „Отсе! Господи! чи воно-ж хрищене?”

Подивились: справді дівчина; бачиться, нехрищена ще. Охристили, нарекли Софією. Доглядять Соною узялась стара Жучиха: „Се на мене Господь зглянувся,” говорила вона: „одібрали у мене внука, от Бог и послав мені утіху.” Ніхто и не подумав розпитувать, чия то дитина. И росла Соня у Жуків як рідна дочка, и ні змалку ні зріши не чула вона ні од кого, що вона не сестра Семену, не дочка Івану Жуку.

Минув ще рік и Олена Василівна порадовала свого Івана, родивши ёму дочку Орину, и в Жуківці пішло жите ще веселійш.

Прості селяне любили Жука. Не було в Куликах такої сем'ї, котра-б не знала Жука и котрій він не став би коли-будь в якій пригоді, або запомозі. „Жук у нас золотий пан; таких панів мало на світі,” говорили Куличане. „Прийди до ёго хоч серед ночі, він не одмовить тобі ні в пораді, ні в запомозі. — ‘Позичте, пане, карбованця, чи два.’ — А на що тобі? питає, може на пропій! так и не проси, не дам. — ‘Ні, пане, на подушне треба, або на чоботи.’ — Добре, на! и дасть, тільки питає: коли вернеш? ‘Як зароблю, пане.’ — Е ні, так не можна! треба срок; який хоч срок, а щоб був. — Прийде срок: — вже хоч умри, а принеси Жукові гроші, а то в друге з роду не повірять... Проценту він ніколи не візьме, а срок здорово береже. И в самого ёго — слово святе!” Так говорили про Жука селяне. За те-ж и слухали вони ёго! Скаже було Іван Жук: „завтра, люде добрі, треба косить!” и усе село вивалить до Жука на косовицю!.. Настане возовиця: „поможіть, хлопці, хліб перевезти,” озветься Жук, и дивись: у неділю, після служби божої, з усього села з навантаженими снопами скриплять вози на Жукове гумно. Усе у Жука робилось толокою! Сусідні пани не долюбляли Жука, особливо після знесеня крпацтва. Наїдуть, бувало, и приказчики й самі пани у козаچه село Кулики, клякать людей на роботу; сулять добру плату, але ніхто не піде, поки не скінчена робота у Жука. „Не можна йти,” кажуть, „не годиться; ще в свого пана не поробили, — після Жукової толоки підемо.”

(Дальше буде.)

РУСКА ІСТОРІЯ

В ЖИТЕПИСЯХ ЄІ НАЙГОЛОВНІЙШИХ ДІЯТЕЛІВ.

М. КОСТОМАРОВА.

(Переложив Ол. Барвіньський.)

Перший відділ: Панованє дому св. Володимира.

ІІІ.

Преподобний Теодозий Печерський.

В сю добу, коли Русь прийняла християнство, православна церков живилась монашим духом и релігійне благочестє було під виключним впливом монастирського погляду. Склалось виображенє, що чоловік може вгодити Богу більш усєго добровільною повздержливістю, терпіннями, гнобленєм тіла, виреченєм ся всякого земного добра, навіть відцуранєм ся від собі подібних, — що Богу мила печаль, смуток, слєзи чоловіка; и напротив, весела, супокійна жизнь єсть угожденєм дяволу и веде до погибели. Образцем богоугодного чоловіка став ся пустинник, що зірвав усякі звязи з людьми; прикладом високої християнської чесноти ставили затворників, що добровільно сиділи в тісній келії, печері, на стовпі, в дуплі и т. п., живили ся нужденною, грубою стравою, зьобовязали ся до мовчаня, мучили тіло тяжкими металізними кайданами и виставляли єго на всі невигоди нечистоти. Коли не всі мали вести таку жизнь, то всі по крайній мірі обовязані були в набожності приближати ся до такого идеалу. Слово *спасєніє* в християнськїм змислі тісно звязувалось з звичаями, що виражали більше або менше таке стрємліньє. Цілий склад богослужєня був такий, як би уложений для монастирського житя: довге читанє и стоянє, багато молитов и правил, надзвичайно зложена символіка и обрядність — все прикладало ся такому людскому товариству, де-б чоловік міг виключно займати ся молитвою. Сама основа молитов, що вїйшли в церковний звичай и були уложєні затворниками, мала більш признак монастирського, як світського житя. Доконалий затворник був найвисшим идеалом християнина; за ним, після благочестивого погляду, слїдувала монастирска поспільність — товариство безженних постників и працюєників, що вважали ся справдєшним християнським товариством; за єго межею був уже „мірѣ,” що достапував спасєня тільки молитвами затворників и монахів и скілько-змога приближенєм до установ

монастирського життя. Тому-то піст, яко одна з тих установ, мав и доси має у народа важне значіне в ділі спасеня. Тому-то вступлене в монастир вважалось особливо богоугодним ділом, тим більше, коли з сим були сполучені повздержливість и трудности; тому-то набожний мирянин думав перед смертю вибавити ся од вічної муки и записував у монастир своє майно або сам спішив постричи ся. Хоч вінчане в церкві и признавало ся святим ділом, однак монаше безженьство ставилось далеко висше від сподружнїї жизни; набожний чоловік в поучаючих житєписях и проповідях міг безперестанно стрічати приклади подані яко образці, як-то святий муж оминав подруже або навіть утікав від жінки для уєдиненого або монастирського життя. Народній благочестивий погляд шшов в сім злучаю дальше від самої науки церкви и всяке зближене полів, навіть в подружю, називав гріхом. Звісно, що й доси многі між народом толкують первородний гріх Адама и Еви половим зближенєм, хоч таке толковане давно відкинула церков. Та мимо того сама церков признавала безподружню жизнь висшою сподружнїї и родинної.

Монастиреви, з ёго уставами, з ёго релігійними споминками й переказами, суджено було стати ся осередком духової жизни, висшим центром просвіти, котрої лучі мали падати на наш грішний світ. Коли Божа довготерпеливість щадила сей грішний світ, достойний кари за всі провини и гріхи, то се, після релігійного погляду, завдячував він именно вставленю тих подвижників, що відреклись від него и згордували ёго широким путем з усіма втіхами. Вони молились за грішний світ и в сім залежала їх любов и служба людській суспільности.

В тих часах, коли духовна діяльність оберталась майже виключно в релігійній сфері або по крайній мірі була під сильним впливом релігії, понятно, що монастир став ся школою для народа; монахи були ёго наставниками; в монастирях громадила ся книжна наука и значна часть збереженого до наших часів письменства носить на собі характер монаший.

Так було в византийській світі и то само перейшло до нас. Хоч поруч з тим перенятим напрямком проявлялись проблески самостійної духової діяльності свіжого и даровитого народу, та для потомства вони не видержали ривалізації з монастирським духом. Печерський патерик, що містить життя святих черців печерського монастиря, став ся в протязі віків твором звісним усєму рускому народови, навіть неписьменному; між тим поетичний твір XII. віку „Слово о полку Игоря,” перехований злучайно в однім списку, служить сумним свідощтвом о затраті другого рода літератури, що

не мала в книжнім світі тої кріпости, якою тішились монастирські твори.

Поняття про відречене від світа, про гноблене тіла, уединене и монастирську жизнь прийшли до нас, конечно, разом з хрещенем. Хоч в часах Володимира в старинних списках літописи не говорять ся про монастирі, та се певно тому, що християнство щопино вводилось; однак правдоподібно й тогді вже появились перші початки монашого жита. Про часи Ярослава маємо певну вість, що за ёго княження почали ся монастирі и умножили ся черці: сей князь любив духовних а особливо монахів; та перші початки були слабі задля недостачі людей сильних волею. Правдивими основниками монастирскої жизни були: Антоний, а більш усёго Теодозий, що заложили печерський монастир. Звичай викопувати печери и поселяти ся в них задля спасеня повстав в Єгипті и истпував на цілім Сході. Разом з релігійними переказами зайшли до нас и оповіданя про печерників, що вгодили Богу: появили ся наслідувачі. Перший став копати печеру коло Києва Иларіон, священник в селі Берестові, що потім став митрополитом. Коли сей покинув печеру, поселив ся там молодий Антоний, родом з Любеча, що ходив на Атонську гору и там постриг ся в монахи. Повернувши в отчину він не вдоволяв ся житем в монастирях основаних в Києві, поселив ся в печері, морив себе повздержливістю, споживав тільки хліб та воду и то лише через день. Скоро однак слава ёго рознеслась по Києві, набожні люди приносили ёму потрібне до жита. Приклад ёго вплинув на якогось священника, именем Никона; він пристав до Антония и став жити з ним в печері. За ним явив ся третій товариш: се був Теодозий.

Нам осталося жите того святого. Воно неперечно давпе, бо звісне з рукописий XII-ого віку, и згадує ся в нім, що написав ёго Нестор, печерський літописець. Після того жита уродив ся Теодозий в городі Василеві (нині Васильків) и хлопцем переселив ся з родичами в Курск. Він втратив отця в тринадцятім році и остав під доглядом матери, женщины упрямої и строгих обичаїв. Змалку замітна була в нім мовчальність и задумчивість; він усував ся від дитячих грищ; релігія стала притягати до себе сю скуплену натуру: релігійне чуте рано пробудилось в нім и заволодло всім ёго битом. Перше, в чім се проявилось, було стремління до простоти; ёму противні здавались зверхні відзнаки, котрі надавали ёму перед низшими ёго становище в суспільности; він не терпів блискучої одіжи а надыгав таку, яку носили роби, и разом з ними ходив на роботу. Мати сердилась за се, а навіть

била свого сина. Якись подорожні богомольці заняли ёго розказами про Єрусалим, про місця де жив, учив и терпів Спаситель, и Теодозий тайно уйшов з ними. Але мати дігнала ёго, вибила, закувала и держала в оковах, доки не приобіцав не втікати з дому. Коли вже Теодозий був вільний, став печи просфори. И за се мати сердилась на него, бо вважала, що таке занятє не личить ёго роду. Материнський деспотизм вивів в-друге хлопця з мук: він утік від неї до якогось городу и пристав до священика; та мати знов найшла ёго и знов вибила. Таке невдоволене матери з набожності сина обьясняє ся поганьським станом, в яким ще тогді були рускі люди, бо християнство проникло до них недавно; в Курску, городі глухим, незначіим, не було ні одного монастиря; мешканці, хоч хрещені, не познакомили ся ще з монастирським битом; звичаї монашества для них здавались дивними и дикими. Муж, котрого Жите називає властителем города — правдоподібно княжий муж, посадник Ярославів —, полюбив Теодозия, взяв ёго до себе до дому и одягав в хорошу одіж. Та Теодозий давав сю подаровану одіж убогим а сам ходив в простій и наложив собі на тіло желізні ланьцухи: він певно чув, що святі затворники носили желізні пута и став їх наслідувати. Мати несподівано побачила сі кайдани, що до крови роззідали тіло еї сина, зняла їх и знов ёго вибила.

Тогді хлопець рішив ся втікати, до чого б не дійшло. Він чув, що в Києві є монастирі, и туди виправив ся, щоб там постричи ся. Дорога не була коротка, та ще й Теодозий еї не знав; на щастє він стрітив купецкий віз, що їхав з товарами в Київ, и не спускав ёго з очей; йшов за ним слідом и задержувавсь тогді, як віз задержував ся, и знов йшов дальше, як віз рушав з місця. Так дібрав ся він до Києва. Але київські монастирі ще менш припали до вподоби Теодозию, як Антонию. Молодець був бідний, ёго нігде не хотіли прийняти в монастирях. Він почув про Антонія, пішов до него и просив, щоб ёго прийняв до себе.

„Сину — сказав Антоний — печера то місце сумне и тісне, а ти молодий: я думаю, що ти не витерпиш скорби в сім місці.“

„Чесний отче — відповів Теодозий — ти всё предвиджуєш, ти знаєш, що Бог привів мене до твої святости. Всё, що скажеш, буду чинити.“

Він казав Никону постричи Теодозия. Було се за князя Ярослава. Мати по чотирох роках вислідила пропалого без вістѣ

сина, приїхала в Київ и з великим трудом за помочю Антонія побачила ся з сном.

Теодозій не дав змінити ся ніякими просьбами и мольбами матери и намовив її прийняти пострижене.

Вона рішилась на то, тільки щоб могла ніколи видіти сина, и постриглась в монастирі св. Николая (на так званій Оскольдовій могилі).

Мало-по-малу збільшалось число затворників. Оден молодий чоловік, син боярина, приходив слухати науки затворників и на-конець рішив ся прилучити ся до них. Никон постриг ёго. За ним постриг ся другий, скопец Єфрем, приналежний княжого двору. Ті злучаї розсердили против печерників київського князя Изъяслава Ярославича так, що грозив розкопати їх печеру. Князь посердив ся, але дав спокій затворникам: за то син боярина, пострижений під именем Варлаама, витерпів більшу борбу ис своєю родиною. Він був жонатий. Отець взяв ёго силою з печери и уживав всяких способів, щоб відвести ёго від монашества, и поручив ёго жінці подійшувати на него своєю любовою. Оповідач представляє ласканє жінки зовсім так, неначе б діло йшло о хитрощах блудниці. Варлаам сидів в куті, не брав поданої ёму страви и не зважав на ласканє жінки: так провів він три дні, мовчав и тільки в мисли просив Бога, щоб скріпив ёго и вибавив від хитроців жіночих. Наконець родичі побачили, що нічого з ним не вдіють, и відпустили ёго ис слёзами; оплакувала ёго повдовіла жінка, плакали слуги, бо любили ёго; Варлаам нічим не зрушив ся. Місце те в житєписи може послужити образцем тогдішного погляду. Після того погляду, що часто стрічає ся в писанях монахів, ставить ся монаша одиночна жизнь висше над сподружний союз и родинні звязи, хоч вони все були одобрені и освящені духом Христової релігії и уставами православної церкви.

Варлаам поставив над печерою перков и був игуменом після того, як Никон пішов з Києва в Тмутаракань. З того часу тут положено початок до монастирського житя. Незабаром переведено Варлаама на бажанє князя игуменом в монастир св. Дмитрія в Києві, а замість него, по благословеню Антонія, вибрали брата игуменом Теодозія.

Доси жили всі печерники в тісноті дуже нужденно, живили ся хлібом и водою, приправляли собі сочевицю в суботи й неділі, але часто в недостачі сочевиці вдоволяли ся вареною зелениною. Теодозій переходив усіх своїми трудами, бо був дуже сильного складу тіла. Він усім служив, носив воду, дрова; всі жили руч-

ною роботою, а за призбираній гріш купували собі муку; кождий мав змолоти свою часть; колиж інші устали й відпочивали, Теодозий молот за них. Літними ночами виходив він з печери, роздягав ся до пояса, плів шерсть на копитка (ногавки) и кюбуки (чернечі шапочки), котрі потім продавав для свого удержаня. Підчас роботи співав він псалми, між тим як мухи й комарі кусали ёго до крови. Він перший приходив до церкви на службу божу, а остатний виходив, через цілий час служби божої стояв на однім місци и не ворухивсь ані трохи. Таке насидуване и покірність приносили ёму повагу й славили ёго.

Коли Теодозий став игуменом, показав великий талант устроїтеля й правителя. Зверхні знаки власти не тільки не замановали ёго, але були ёму навіть противні; за то він умів управляти в самім ділі, як ніхто, и своїм норовственным впливом держав монастир в безумовнім послуші. Він вигледів одповідне місце для вбудуваня церкви недалеко від печери и в короткім часі збудував там другу церков в имя Пресв. Богородиці, построїв коло неї келі, переселив ся там з братиєю з печер и післяв одного монаха до Єфрема скопця в Константинополь, з просьбою прислати для новоустроєного монастиря устав. Єфрем скопєць, бувший постриженик печерский, прислав Теодозію устав студийского монастиря в Константинополи, що славив ся святостю своїх сподвижників и ревностю їх в православию підчас иконоборства. Сей устав був отже багато віків уставом печерского монастиря.

Теодозий був дуже строгий, вимагав від братий точного виконня устава и неустанно наглядая, щоб монахи не улекшали собі монаших трудів. Він ночами обходив келі, часто підслушывав під дверми, а коли вчув, що монахи розмовляють між собою, то ударяв палкою в двері. Нікому не дозволяв мати ні якої власности и коли найшов що-небудь подібного в келі монаха, то кидав в огонь. Ніхто з монахів не смів нічого зїсти крім того, що подавано на спільний стіл. Головне, чого вимагав він — се безмежний послух воли игумена, послух без усякого розмислу. Се ставило ся висше посту, висше всяких змагань змореня тіла, висше молитов. Всяке переиначенє приказу игумена обявляло ся гріхом. Одного разу подав ключар братіі на стіл хліби, котрі игумен казав подати на попередний день; ключар зробив сю зміну тому, що минушого дня в монастири були вже інші хліби. Теодозий казав хліби подані не в означім дню кинути в воду, а на ключара наложив покуту. Братя були привчені строго и буквально сповняти волю игумена: одного разу дверник не пустив

у монастир князя Изъяслава, тому що той князь приїхав у таку пору, коли Теодозий наказав дверникови пускати посторонних в монастирську загороду. Вимагаючи від братії строгої жebraчої і пісної жизни, він сам був для інших прикладом: їв звичайно тільки житній хліб, варену ярину без омасти и пив тільки воду; в великий піст від пущеня до пятниці вербної неділі запирав ся в тісній печері; все носив на тілі волосяницю, а поверх волосяниці лиху свитку и крім рук не мив ніколи свого тіла.

Теодозий приписував своїм монахам строге віддаленє від світа, що вважав ся гніздом всякого зла, але відносив ся до світських людей з християнською любовю: він устроїв коло монастиря дім для калік, сліпих, хромих и давав на них десяту часть монастирських доходів, а в суботи посилав хліби по тюрмах. Хоч монастир мав неперестанні приноси, однак Теодозий не нагромаджував багатств, давав їх другим и часто бували дні, коли монастир нечаяно попав у велику недостачу. Теодозий в тім згляді здавав ся на волю Божу; часто в оправданє такої надії неждані приноси визволяли братию з недостачі. Світські люди удавались до Теодозия з просьбами, щоб заступав ся перед князями и судьями; він помагав їм своїм заступством, бо князі и судї зважали на голос Теодозия, яко праведника.

Часто князі приходили до него, а також призивали до себе. Одного разу прийшов він до князя Святослава Ярославича и застав там велику забаву: одні грали на гусях и органах, другі співали пісні. Теодозий сидів и слухав ис сумним видом а наконець промовив: „Чи так буде й на тамтїм світі?“ Князь казав зараз застановити забаву, зважаючи на присутність затворника, и потім вже Теодозий не стрічав у него таких забав; та се не спиняло князя віддавати ся забавам тогді, як не було Теодозия.

Добрі відносини до князів не спиняли Теодозия дорікати їм несправедливими ділами. Коли Святослав вигнав брата свого Изъяслава, Теодозий дорікав ёму и в своїм посланню до него порівняв ёго з Каїном, що вбив брата свого Авеля. Святослав так розсердив ся за се, що грозив заслати печерского игумена в темницю. „Я тому рад, сказав Теодозий; для мене се найлучше в жизни. Чого мені лякати ся: чи втрати майна и багатств? чи мені розлучати ся з дітьми и селами? Нагими прийшли ми на світ, нагими також вийдемо з него.“ Князь перестав дальше прослідувати Теодозия, котрого всі поважали, але й Теодозий перестав дорікати Святославу, а тільки при кожнім злучаю просив повернути братови кня-

жене; також в своїм монастири казав поминати в ектеніях спершу Изъяслава, яко великого князя, а за ним, вже из зглядів, Святослава.

До нас дійшли деякі науки игумена Теодозія: одні з них звернені властиво до монахів и відносять ся більш до питання богослуження и монашої жизни; инші загально до християн. В одній з наук останнього рода „Про кари Божі“, в котрій Теодозій признає суспільні нещастя як: голод, слабости, напади ворогів, наслідками наших гріхів, що стягають за собою кару небесну, — він ганить між иншими різні поганські забобони тогочасної громади, що недавно приняла християнство. Таким робом стрічу з черцем, черницею, лисим конем и свинею вважали яко лихе віщуване и то спонукувало йдучого вертати назад. Теодозій нападає також на віруванє в чиханє, на чари, ворожби, зловіщі знаки, лихву, на світські забави, на музику, що тогді складала ся з гуслий и сопілок, на сміхованців, на поганський обичай цілувати ся з жінками підчас бенкетів; більш усєго розводить ся про пиянство, яко хибу тогдішньої суспільности, але позваляє впрочім пити мирно. Замітно, що Теодозій, відповідаючи князеви Изъяславови про деякі предмети релігійні, лагіднійший в правилах о пості, як звичайно церковні вчителі пізнійших часів. В середи и пятниці приписує він світским людям здержувати ся тільки від мяса а одним черцям від молочних страв. Повздержуване від мяса в середи и пятниці не обовязувало безъусловно, и духовні могли так накладати як и увільняти (аще связань еси отцемъ духовнымъ въ среду и пятокъ мясо не ясти, отъ того же и разрѣшеніе приими). В загалі ніхто не повинен сам накладати собі постів, тільки тогді постити, як каже духовний отець. В господні и богородичні празники, також в день 12-и апостолів, коли припадають в середу и пятницю, Теодозій позваляє їсти мясо. Теодозій строго відносить ся до иновірців: „Жийте мирно не тільки з другами, учить він, але й з ворогами, однак тільки ис своїми ворогами, а не з ворогами божими; своїм ворогом сей тобі буде, хто вбив би перед твоїми очима твого сина або брата; прости ёму всё; а божі вороги — жида, еретики, що держать криву віру... Нема лучшої віри як наша чиста, чесна, свята; живучи в сій вірі можна избавити ся від гріхів, доступити вічного житя, а тим, що у вірі латинській, вірменській, сараценьській, для тих не ма житя вічного, ані части ис святими.“ Він виступав против віротерпимости: „хто хвалить чужу віру, той свою хулить, а хто хвалить и свою и чужу разом, — сей двоєвірель; хто тобі скаже: и ту й другу віру Бог дав — ти скажи ёму: хиба-ж Бог двоєвірен? Письмо каже: оден Бог, одна віра,

одно хрещене.“ У відносинах до латинян Теодозій наказує православним віддавати за них дочки и брати в них жінки, братати ся з ними, кунити ся, їх цілувати, їсти з ними й пити з одного начиня: коли латинянин буде просити їсти або пити, то дати йому з осібного начиня, а потім виполоскати и змовити молитву. Не менше приказує він князеви всякого певірного, як и правовірного, накормити, одіти й визволити з біди. Більш усіх ненавидів Теодозій жидів и житєписець його говорить, що він ходив до жидів ім докоряти, досаджав ім, називав беззаконниками и відступниками и бажав, щоб його вбили за Христа.

(Конець буде.)

Историческія нѣсни малорусскаго народа съ объясненіями Вл. Антоновича и М. Драгоманова.

Т. I. Кієвъ. 1874.

(Конець.)

Найкраще заховані и найгарніші між думами того тому збірника — то дума про „Саміла Кішку“ и дума про „побіг трѣх братів из Азова“; вони и що до об'єму перше місце займають між думами. Для доповненя мого огляду подаю читателям коротку їх фабулу, нагі два факти, котрі народному поету дали мотив до двох творів недорівняної краси. В обох думах описаний побіг невольників з неволі. Сомко Кушка (особа исторична, коло р. 1599), атаман запороский, страдає в турецкій неволи на великій военній Галері, разом з півчверта стом товаришів козаків, між котрими три из старшини козацкої. Четвертий, Лях Бутурлак (потурнак*?), сотник переяславский, потурчив ся и в часі, коли діє ся факт; вже від 24-х років живе вольний, служить ключником при Галері, т. є. сторожом над невольниками, бо носить 84 ключів, котрими ланцухи невольників замкнуті. Молодий властитель Галери, Алкан Паша, „князя трапезунцке“, іде з великим почтом оруженних Янічарів и Турків и богатими приборами до города Козлова, до „дівки — Сауджаківни“ в зальоти. По дорозі пізнаємо всю нужду неволі, яку козаки терпіти мусять, и двознач-

(*) Тогочасні хроністи польські називають перекиччиків бісурменских „потурнаками.“

ний характер потурнака, давного сотника переяславського. Алкан паша, видно, недовірливо дивить ся на своїх невольників; він має грізні сні, але и єму дума не відмовляє зовсім гуманного чувства, кладучи єму в уста всюди в промовах епітет: „бідні невольники.“ Допливши до Козлова, виходить Алкан паша до міста и гостює разом з Турками и Янічарами у Санджаківни. Але він не довіряє и Ляхови-Бутурлакови; висилає Турків на підслухи до Галери, чи Бутурлак не змовляє ся з невольниками, — аж успокоєний описаною сценою бруталства, яка відбулась на Галері між Сомком Кішкою а ключником, віддає ся зовсім радошам бенкету з Санджаківною, а вірному ключникови посилає на Галеру напитоків. При вині находять на перекинчика невеселі думи; він згадує віру християнску, єму тяжить самота; він запрошує до вина Сомка Кішку; але Сомко Кішка ніби не, а вино все виливає на сторону, поки ключника не запоїв до сну. Тоді він виймає єму ключі з під подушки и роздає козакам, щоб повідмикали замки у своїх ланцухів, але ланцухів не каже скидати з себе, доки не мине північ. В ночі вертає Алкан паша з Турками на Галеру почувати — тихцем, щоби вірного ключника не збудити; перед сном каже осмотрити ще при світлі всіх невольників, чи котрому ключник, підпивши, не дав пільги. „Бог поміг,“ каже з сумліпною докладністю дума, — хоч всякого чоловіка осмотряли, але „за замок руки не приймали.“ О півночі, коли Турки полягали спати, Кішка встає, тихо скидає з себе кайдани, будить козаків и наказує, щоб также тихцем ланцухи покидали в море, роздає вибрану зброю и убиває сонних Турків, лишаючи Ляха - Бутурлака живим, щоб був за яризу*) військового. Рано Галера відпливає з вольними козаками з пристани, супроводжена з берегу плачем Санджаківни, котра, не знаючи що сталось, жадуєсь на Алькана пашу, що її на сором покидає так скоро. Бутурлак справді стає козакам в пригоді. За єго порадю Кішка половину козаків посадив яко невольників при веслах в кайданах, друга половина перебираєсь в турецьке платє. Від Царгорода вибігають против них 12 Галєр турецьких, поздоровити Алкана пашу з Санджаківною; дають сальви з гармат. Тоді Бутурлак промовляє до них „раз по турецьки, а друге по грецьки,“ щоб тихо

*) Слово „яриза“ мені не зрозуміле. Колядники у нас, идучи колядувати, мають з собою одного „березу,“ бути може, зопсований вираз з „яризи“; „береза“ дає усему лад и пильнує именно мішка, до котрого складають дану ім коляду (дарунки); після сего значив би яриза стілько може, що шафар, господар.

з Богом відпливали, бо Алкан паша спить, „на похміле знемагає.“ Таким способом допливають до Лиману дніпрового; кланяють ся Дніпру - Словуті и дякують Богу за визволенє з неволі. Але при Тендер - острові стоїть гетьман запороский Семен Скалозуб з козаками на сторожи; помітивши Галєру, він їй не ймає віри, хоч єго товариші догадують ся, що се може утікаючі невольники. Дума, перепровадивши нас через цілу скалю ріжнородних чувств, дійшла тут до пункту кульмінаційного цілого дійства, розвиваючи ситуацію глибоко зворушаючу, повну трагічної грози. Бідні невольники, що прожили „пятьдесять чотири літ в неволі,“ висвободились з неї послідним висилком енергії, підступу, смілости, минули стілько небезпеченств від ворога и елементів; коли вже думають бути на кінци своєї Одиссеї, вже бачать рідну землю, чують шум рідного Дніпра, вже дякують Богу, що їм дасть тепер хоч на хвилинку прожити на волі: в тій радісній, неоціненій для них хвили, котрої вижидали довгі літа, котрої надія може тільки давала їм силу переносити на собі тяжку муку неволі — нараз бачать вимірені против себе гармати, пізнають з далека, як не хто инший, а тільки їх брат, гетьман запороский дає недвозначний приказ козакам, як козаки гармати „набирають“ (ладують). Дума, розуміє ся, не описує нам тих всіх чувств подрібно, як се и зрозумно по натурі епічної поеми; але слухач чи читатель має час, проміж довгі розважуваня Скалозуба и єго козаків — чи стріляти чи ні —, перейти сі чувства в думці и відчути в серцю. Розважаня скінчились. Козаки бють з гармат и вражають Галєру; вона починає тонути, „дніпрової води“ наберати... Але Сомко Кішка найшов вже свою притомнісгь духа; він виступає на чердак (поклад), добуває „червону, хрещену, давну коругву“ козацку и

Розпустив,
До води похилив;
Сам низенько уклонив:

Козаки, панове молодці! сия Галєра не блудить,
Ні світом нудить,
Ні много люду царського (турецького) має,
Ні за великою добиччю ганяє:
Се єсть давній, бідний невольник,
Кішка Самійло из неволі уткає;
Були пятьдесять чотири годи у неволі,
А теперка чи не дасть нам Бог хоч час на волі.“

Скалозубові козаки ратують тогді єго и товаришів на каюках; слідує бенкет, поділ здобичі, радісні сальви з „семипадних пищалей.“ Часть здобичи, по козацкому звичаю, дають на три церкви, для котрих козаки здавна мають особливий пошановок:

на Січову Покрову, на Межигірського Спаса (в Києві) и на Трехтимирівський монастир (від часів Стеф. Баторія арсенал козацький). — Дума закінчує ся звісним славословем на честь всего народу християнського и війська Запороского.

Коли дума про Самійлу Кішку відслонює нам, способом дуже наглядним, плястичним, одну картину из забутої, навірно богатої в подібні епізоди історії подвигів козацьких на морю: то у думі про „трёх братів“ бачимо безъименну, вражаючу до найглибшого чувства драму розграваячу ся на пустім, широкім степу, розтягнутім між татарськими кочовисками а першими людськими оселями на Україні, — без ніяких свідків окрім „орлів сизопірих“ и „вовків сіроманців.“ Як ніяким чином не можемо помислити, що дума про Самійла Кішку, запускаючись в такі реальні подрібности, не єсть правдивим и майже зовсім автентично, тільки з поетичною прикрасою, описаним фактом: так о думі про трёх братів логічно мусимо признати, що се чистий твір фантазії, котра позаний собі, розуміє ся з устних аналів, о частних напевно побігах невольників мотив зъуміла в так поетичній формі спожиткувати. Помимо того вона — фантазія — не пустилась и тут на бездорожа, для котрих тут було таке широке поле; не винаходить ні яких немовірних випадків, не виводить ні яких надприродних истот, ані *deum ex machina*; в дійствуючих особах дає нам людеї, між котрими навіть найгірший характер чує и діє зовсім по людски, — и тим власне дума вражає нам так глибоко до серця.

Безлюдний, яловий степ пашисть від промінів літного сонця; жаркий пісок и розпачене каміне; три брати утікають по нѣму з татарської неволі. Два старші вспіли роздобути собі коней, та ще и здобич захопити: татарське дороге платє. Третій, наймолодший (звісний мотив нашої народної поезії, так в піснях як и в казках), підбігає за ними босий и „піший пішениця“; він просить, благає братів, щоби его підвезли на конях, покинувши часть здобичи. Брата не хочуть; найстарший, котрому слабовольний середульший брат піддає ся, з жорстоким сарказмом дорікає ще єму, що не на те брали богату здобич, щоби для него, трупа, покидати її марно. Він тогді просить, щоби его хоч самі убили, не давали его тіла звірям на поталу; „рубати тебе,“ відказує стямививись старший, „рука не зведеться, серце не осмілиться — здоров будеш, и до землі християнської добіжнш, ховаючись по супочинках від татарської погоні, тогді як нас, на конях, скорше зазріють.“ Гонять, покинувши брата, степом; середульший якшого серця, лишає єму по степу знаки, щоби не змілив дороги; коли не стає тернини,

він вже й не жалує на признаку дерти своє дороге платє и покидати по дорозі. Наймолодший біжить за їх слідом, пізнаючи з вдячним чувством, що брати о нім пам'ятали. Добігши до голих обшарів, де середульший покидав шматки одежі, він з жалем догадуєсь, що їх тут орда нагнала и полонила або повбивала: хоче шукати за їх тілами, щоб не пішли птицям на поталу. Аж в конець дорога его знемагає; „безвіддя, безхліб'я, вітер его з ніг зваляє.“ Він девятого дня добіг до Осавур-могили — вже-вже земля християнска не далеко, але у него не стає вже сили; лягає на могилі. До него вовки ся наближають; орли сідають в головах, зачуваючи жир. Він з богатирскою резигнацією, з смертельною пронією, веде з ними розмову, як з собі рівними, бо тепер сильнішими від него: щоб, мов, заждали ще хвилю, аж козацка душа розлучить ся з тілом; умираючи, приходить єму тиха, жалісна думка: в турецкій землі бував, не згинув, аж тут, з голоду, з нужди треба умрати. „Не чорна хмара налітала, не буйні вітри вінули, як душа козацька-молодецька з тілом розлучалась.“ Вовки и птиці справляють єму шумний похорон, пируючи на его тілі.

Тим часом кінні брати добігають до річки Самарки, до послідних границь пустого степу. Аж тепер обзиває ся и в старшого брата жаль за покинутим молодшим. Станьмо, каже, пождімо, може він надбіжить; я всю здобич тогді скидаю и беру его на коня. На те єму, як обуджена совість, відказує середульший, що вже за пізно; він дев'ять день не їв, не пив, его вже й на світі не має; не тепер, а перше було мати над ним змилуванє. В декотрих варіантах дума закінчує тим, що брати добивають ся щасливо до родини. В других артистично лучше вироблених народня фантазия пошукує поетичної справедливости. Братя зловляють ся при відпочинку, як оправдати перед родиною, що молодшого брата нема, як вони тогді спадщину по нім між себе розділять. Тут „не сізі орли заклокотали, — то орда їх з за могили набігла; відіймають їм здобич и рубають, стріляють обох братів. Розуміє ся, що коротке моє оповіданє не в силі ані в сотній части віддати красу поетичного ориґіналу.

На сих двох витягах треба нам закінчити огляд дум; єсть їх в збірнику спору, и кожду стоїть прочитати в ориґіналі, яко цінні взорці поезії між поетичними утворами всіх віків и народів. Вони дають нам міру о дороговісних скарбах поезії, які дух народний зложив був в тих часах у своїх піснях и які безьименні козацкі барди розсипали щедро перед слухаючим уважним товариством козацким, серед українских степів, свідків діл богатирских,

оспіваних у тих піснях, — закріплюючи не одного из слухачів до таких самих лицарських подвигів и виробляючи у тогдішнього козацтва почуте самовіжі и гідности, тим сильнійше, бо поставлене під контролю такої сумлінної, у найкращу шату поезії прибраної публицистики. Про богатырські діла тих людей історія мовчить; для Сомка Кішки, приміром, літописець має заледво кілька слів споминки; богатырі, малі и великі, погинули без спомину на широких боєвищах козацких, сягаючих від Фінляндії до Царгороду, а найбільша, може найкраща часть дум про них, котрі завчасу зібрані могли б утворити другу може Іліяду — так як побіг Сомка Кішки, по моїй думці, сміло міг би стати побіч найкращих рапсодів Одиссеї —, загинула безповоротно разом з замовклими кобзами и замкнутими устами послідних кобзарів козацких.

Збирачі, що пильністю своєю уратували ті останки, котрі нам подають редактори у нинішнім и подадуть ще у дальших томах збірника, заслужили на почесний спомин в історії нашої культури, а пп. Антонович и Драгоманов на велику вдячність за те, що їх із поміж з півкопи книг зібрані и зложили в одну наглядну цілість.

Вас. Н.

Літературні звістки.

— В справі нової Хрестоматії старословянської и старорускої. В „Друзі“ з р. 1874 ч. 17. стор. 391 вичитую, що на місце Хрестоматії Я. Головацького з р. 1854 укладає ся нова — лучша и повнійша. Не пише „Друг“^а, хто єсть єї спорудником. Занимаючи ся від кількох літ наукою русини в гімназії и призбиравши собі бодай трошечка досвіду, осміляю ся подати прилюдно сих кілька уваг моїх під осуд честн. читателів, іменно же незнаного мені спорудника нової Хрестоматії.

1. Після моєї гадки повинна би така книжка обіймати цілі оба перші періоди нашої літератури, т. є. від 988—1798 (до Котляревського). Таким об'ємом вирівняв би ся материял літератури и виповнив би ся з материялом обнятим читанкою Ол. Барвіньського ч. II. и читанкою Тороньського для висшої гімназії. Слідвало би відтак помістити уступи з літописей аж до XVIII. в., так и. пр. з літоп. „Самовидца о войнах Хмельницького“, з літоп. Григорія Грабянки и Самуїла Величка; зо два Універзали гетьманів козацких; кілька Грамот з XIV. и XV. в. (Памятники диплом. и судебно-дѣлов. яз. р. & Я. Головацького, Львовъ 1867; Хрестоматія тогож стор. 319); уступ з Статуту Литовського; уступи з переводів Св. Письма Скорини и др. и з проповідей, евхологіонів и т. и. в. XVII. (Gram. d. ruthen. Spr. v. J. Lewicki 1834 Anhang — Auszüge); приміри сялябичних віршів Київських академиків: Кассіяна Саквичя, Симеона Полоцького, Теоф. Прокоповичя и др.; зо дві епіграми гербові; примірець з Словаря Памви Беринди; передне слово Мелетія

Смотриского до его-ж граматйки; уступ з Сквороди и Климентя (Гл. Я. Головацкогo: О первомъ литерат.-умств. движ. Рус. въ Гал. Наук. Собр. 1865. II.)

2. З старословянскихъ памятників належало би дати взорці: з Фрайзинської рукописи, з Супрасльської рукоп., з „Толкового Псалтиря“, „О писменехъ“ Чръноризца Храбра (Славян. Грам. съ избороуникомъ П. Перевльскаго. Спб. 1868 стор. Избор. 87. 67) и всі решта обняті в Specimina ling. palaeosl. ed. Aemil. Ogonowski, Leopoli 1871.

3. Дуже користо буде для пізнаня утвору цілого помістити — по можности — передне слово, початок и „послѣсловіе“ памятника; так приміром: початок до „Повѣсти временныхъ лѣтъ“ (Нестор), „послѣсловіе“ до Остромира Євангелія, передне слово до Сборників Свято-слава и т. д.

4. З Св. Письма и з „Словесъ“ (проповідей) в загалі менче умістити, як є в Хрестом. Голов., натомість більше уступів з Патерикону: житєписей и літописей; ціле Слово о полку Игоря має бути.

5. Зовсім не повинні мати місця в малорускій Хрестоматіи так зв. „Древній повѣсти и пѣсни о богатыряхъ“, як о Іллі Муромці, о Соловею Будимировичу, о Алеші Поповичу и т. и., бо так що до язика и форми, як також що до ідеї аж капає з них московщина. — Прибавленіє Я. Головацкогo: „Пѣсни престоународній“ мають своє місце де инде, т. є. в особній книжочці нашої устної словесности.

6. Конечно потрібні суть замітки літературно-історичні и обьясненія труднійшихъ місць а толкованє незрозумілихъ слів до всіхъ поданихъ уступів. Черезъ недостатокъ тихъ річей йшло читанє старихъ памятників дотенєр дуже неспірно; а часто відбувало ся безъ основного розуміня. Деж бо, особливо на провінціі, учитель (не кажу вже ученик) мігъ завоєдгдѣ мати підъ рукою добрі словарі, діла о літературі (рускій!), екселєтику партій з св. Письма и всяку прочу підмогу? Кілько то слівъ бракує в Словарі Мікросіа (п в II-ім вид.), а до Словаря Я. Досковскогo навіть нема чоґо розганяти ся, дарма що такий шумний титулъ має! Диктованє літературнихъ замітокъ забирає много часу в школі, а зрешта най вже граматичний матеріялъ записують собі ученики з викладу учителя устного и на таблиці, то буде з нихъ досить. — Отожъ най спорудникъ нової Хрестом. зволить завдати собі тільки труду и коментаремъ яснимъ, докладнимъ, сумліснимъ най причинить ся до основнійшого, докладнійшого розуміня и до — раднійшого читаня позбранихъ нимъ взорцівъ з давнихъ намятниковъ. Світлі учені мужі в столицнімъ місті: Вл. А. Петрушевич, И. Шараневич, Е. Огоновскій, М. Полянскій, Ом. Партицкий не відкажуть певно своєї доброї помочи до такого важного діла, „занеже книги ветшаны, а умъ молодь не дошелъ“ (Martin Hattala з Лавр. лѣтоп. 209, 39). Практичносцю такою відзначають ся особливо російскіє учебники: є в нихъ и звістки коротенькі — а вистарчаючі — по часті літературній, історичній, археологічній, є малий словарець — а всѣ складно на своїмъ місці (гл. Грам. слав. П. Перевльскаго). Розуміє ся само собою, що виписки in cudo з Татищева, Шевирєва и др. (як се часто практикує ся) мало на що припадуть ся; належить бо предметъ всякий в учебнику школьнімъ для школи, для учеників — schulmässig — обробити, безъ фразъ пустихъ, безъ мотанини

проблематичної. До уступів з літописей добре би було додати невеличкі таблиці родоводів княжеских з належною точністю хронологічною, а дальше вказати звязь і відносини літописця закладного и его продовжувачів, де є чому початок а де кінець. До историчних уступів з в. XVI — XVIII. здало би ся додати спис поименний гетманів козацких після Н. Маркевича (Истор. V, 149—152).

7. Годжу ся з заявленем в „Друзі“, що граматика старослов. не буде до Хрестоматії додана; най лучше обійме вона більший час літературного розвитку руского и объясненія доконче потрібні. (Ж.)

— **Рускі Календарі на р. 1875.** В Галичині и Буковині появилсь три рускі календарі на р. 1875, оден у Львові, оден в Коломиї, а оден в Чернівцях. У Львові вийшов, виданий Институтом Ставропигійским, „Временникъ“, в котрім, окрім звичайних частей календарских, поміщені розправи д-ра Шараневича: Причина розницъ межъ календарями юліянскимъ и григоріянскимъ; Ставропигійская церковь во Львовѣ; Первыи члены Ставропигійского братства; Прочіи братства во Львовѣ въ XVI. и XVII. в. — Богатший змістом „Буковинскорусскій календарь“, виданий „Русскою Бесѣдою“ в Чернівцях. Часть беллетристична заступлена казкою з буковинского домашнього житя „Любовь все перемаже“ и 4 поезіями Писидора Воробкевича (з тих лучші „Козакъ Торба“ и „Монастирска рожа“, найслабша „Кієвъ“) и 2 Дмитрія Вѣнцовского. З прочих статей гео-, етнографічних, природописних и п., украшених по-части иллюстраціями, цікавіша по своему змісту: „Воеводство Буковина и ея народонаселеніє“ Гр. Купчанка (з иллюстрацією). Язык календаря дуже розмаїтий: в статі „Буковина“ дуже зближений до великоруского, в поезіях И. Воробкевича чистий малоруский, в інших більше або менше то до одного то до другого зближений. — В Коломиї вийшов: „Народный русскій мѣсяцесловъ.“ Статі в нім поміщені (Князь Володимиръ Мономахъ, Баль на Лысой горѣ, Стережи ся лихвы и п.) уложені в подібний спосіб и таким самим языком писані як статі „Науки“ о. Наумовича. Шкода тільки, що приклади и оповіданя историчні брані без потреби з исторії великоруского народа, коли можна б їх подостатком знайти и в нашій исторії...

— **Нові рускі книжки.** „Просвіта“ видала: „Росказы про небо и землю“ (після виданя Київского). Чистий дохід з сего дільця (64 стор. 16-ки. Ціна 12 кр.) призначений на фонд стипендії Тараса Шевченка. — Накладом „Матніці“ вийшла „Золотая мишочка“, дільце популярне о. И. Наумовича з иллюстраціями. — З друкарні Института Ставропигійского вийшов „Сборникъ пѣсней“ (світских); ціна 35 кр., містить 130 пісень. — Др. Клим. Ганкевич видав в Чернівцях „О сравненіи акцентуаціи въ санскритскомъ, греческомъ и рускомъ языцъ.“ — І. Дулишкевич, священик в Чинадіві на Угорській Руси, видає „Историческія черты Угро-Русскихъ.“ Передплата на II. випуск 1 зр. — В Києві вийшла в новім виданю книжка: „Иванъ Котляревскій, собраніе сочиненій на малороссійскомъ языцъ.“ Ціна 2 рублі. — По донесеню Одесск-ого Вѣстник-а має в Києві виходити накладом книгарні Левченка и Ильницького (велико-), „русско-українскій словарь.“ — Ближші вісти про важніші з сих книжок подамо у послідуєщих н-рах нашої часописи.

— Рускі газети в 1875 р. В австрійсько-угорській монархії виходить в сім році 9 руских (рутенських и рутено-русекких) газет, з тих 8 в Галичині а 1 на Угорщині. У Львові виходять: 1) Правда, письмо літературно-політичне, 2 рази на місяць в 2 $\frac{1}{2}$ арк.; 2) Слово, газета політична, 3 рази на тиждень 1 арк.; 3) Рускій Сіонъ, газета церковна, 2 рази на місяць в 2 арк.; 4) Другъ, газета беллетристична и літературна, 2 рази на місяць в 1 $\frac{1}{2}$ арк.; 5) Ластівка, газета для дітей, 2 рази на місяць в 1 арк. — В Колодні виходять: 6) Русска Рада, газета (політична) для народа, 2 рази на місяць в 1 арк. (яко додаток до Р. Р. має виходити „Зоря коломийська“); 7) Наука, газета для народа, 1 раз на місяць в 2 арк.; 8) Народна школа, 2 рази на місяць, в 1 арк. — В Унівварі (на Угорщині) виходить: Карпатъ, „общественная, церковная, науковая, литературная и экономическая газета,“ 1 раз на тиждень в 1 арк. — Крім того виходячі в Чернівцях „*Bukowina'er Paedagogische Blätter*“ поміщують також деякі статі в рускій (и в ромунскій) язичі. — З тих газет у минувшім році „Ластівка“ виходила яко додаток до видаваного у Львові „Учителя“; сего року „Ластівка“ виходить окремо, а замість „Учителя“ виходить в Колодні „Народна школа.“ Інших змін в журналістичі рускій нема від тамтого року.

— Польска журналістика в Галичині взмоглась в сім році дуже значно. Щоденних газет виходило т. р. у Львові 3: *Gazeta Lwowska*, *Gazeta Narodowa* и *Dziennik Polski*. Сего року виходить ще: *Ojczyzna* (політична) и *Kurjer Polski* (з локальними відомостями). В прочій Галичині виходить ще лиш 1 щоденна газета: *Czas* в Кракові. Газет людових виходить в сім році сім: 2 в Кракові, 2 в Тарнові, 3 в Львові. Крім того багато політичних, літературних, гумористичних, економічних и інших спеціальних часописей. Між такими спеціальними часописями деякі задля свого змісту придатні и многим з Русинів. Звертаємо особливо увагу на газетку пчільничу, котра виходить від нового року у Львові п. н. *Bartnik postepowy* під редакцією д-ра Цесельського, проф. університета. В редакцію беруть уділ и мужі теоретично високо образовані и також мужі з практичним досвідом, як др. Станецкий, проф. універс., др. Ромер, проф. в Дублянській школі Тишецкий и п. Часопись виходить 2 рази на місяць в 1 арк., ціна річно 1 зр. 50 кр.

ЧАСТЬ ПОЛІТИЧНО-СОЦІАЛЬНА.

Справл російські.

Бажаючи, щоб часопись наша одповідала своему становищу у Галичині, яке від неї читателі яко від політичної газети мають право вимогати, з сего року окрім переглядів політичного життя цілої Європи ми думаємо дати як можна буде більше місце для переглядів життя найближшого до нас царства — Росії. Про ту

землю, так близьку до нас и по географічним и по етнографічним єї відносинам, ми знаємо мабуть менше, аніж про остатні царства й народи; але дуже часто звідти відбираємо ми літературну підмогу на поли розвою нашого слова; туди іде чи мало наших родимців, котрі там шукають кращої долі, думаючи, що праця на чужім поли далеко солодша від домашньої журби о своє народне діло. Переклади повістей та романів російських або творів найкращих їх поетів старої доби ніколи не дадуть нам такого знання життя російського зі всіх його боків, як висліджуване місяць у місяць найголовніших фактів самого громадского життя російського, до котрого наче-б то зовсім цікавості поміж нами нема. Правда, иногді, та й то дуже рідко, попадуть ся у „Слові“ які дописи з Росії, але, дотикаючи ся поодиноких фактів и зовсім далеко не цікавих (про те на пр., як листи у Росію адресовані треба надписувати, або: які там є титули та чини) вони нас зовсім не вдовольють. Здавало б ся, що тая Газета, силкуючись нас силоміць привязати до великого неподіляючого ся русского племені, повинна-б у ясних и вірних образах се племя й сю державу представляти; але звісно, що їй не стілько йде о правдиве та вірне ознакочлене наше з Росією, скілько о прислугуване певним тільки людям та великим чинам того царства. Алеж знане того, що робить ся тепер (а не колись то) у сусідній державі, з кождим днем становить ся для нас більше и більше потрібним. Про те ми и думаємо у тій потребі задоволити наших читателів, поміщаючи в нашій часописи хроніки життя Росії як з політичного, так и з громадского єї становища.

Розпочинаючи такі хроніки з сього числа „Правди“, мусимо вернутись кілька років назад и подати більш або менш повний перегляд найголовніших фактів з життя Росії за остатній 1874 рік, як він постає перед нами у Газетній и журнальній літературі того царства.

Отже хто дочитувався до тої пресси, може зараз бачити, що у остатні часи якась тіснота життя дає себе знати у кожній стрічці всіляких літературних чи публіцистичних чи більш белетристичних праць російської печати. Поети, яких тепер там не великий гурт, не співають а наче стогнуть, публіцисти блукають наче у тьмі, не знаючи, за що вони прийнятись мусять — або можуть. Видко зразу, що тая загальна реакція, котра насила над цілою Европою, укріпивши у нас після виборчої реформи пануванє централізма, поставивши у Англії Дізраелі и Дербі замість більш ліберального Гледстона, вивіши на світ у Франції президентуру

Мак Магона, в Іспанії воєнну диктатуру Серрана, а по всіх німецьких землях бридкий розвій клерикалізму и Бісмаркового абсолютизму, — видно зразу, кажемо, що тая реакція у Роснії має ще більше значіне, аніж де-небудь инде. Треба знати, що вже років зо три Россия, котра до 1871 покінчила свої так звані великі реформи у житю соціальному, після того часу, як там кажуть, „поставила точку“ и тепер ряд вже не старає ся о розширене и розповсюдненє серед російської громади ліберальних идей, а противно старає ся здержувати ліберальний рух у тих нових сферах житя, котрі були дані самими реформами ряду. Уже в 1872 році був виданий закон (7-ого червця), котрий дав адміністрації більше сили й змоги доглядати за пресою: тим законом міністру внутренних діл дано було право задержати и спалити кожду книжку журнала, де розбирали ся соціальні або політичні питання не з того погляду, який бажав би дозволити ряд; тогдіж заборонено було періодичним часописям передруковувати або пересказувати за дія спопуляризованя тіи учені розправи, котрі в учених часописах друкують ся, маючи там тільки абстрактний змісл: *quod licet Iovi, se-b to ученим докторам, non licet bovi* — усему чигаючому люду, котрий не заглядає у учені часописи, так думав законодатель. У 1873 році вийшов ще новий закон, по котрому той-же міністер з свого погляду може заборонити усім періодичним часописям міркувати про те або друге питанє, розголошеня котрого він не бажає; часописи, що ёго не схотять слухати, він може закрити на три місяці.

Адміністрація скоро почала вже користувати ся сими законами и впродовж 1874 року одна книжка „Отечественных Записок“ була цілком спалена, другі журнали, як н. пр. „Вѣстникъ Европы“, були задержувані перед виходом у світ, щоб вирізати з них тіи статі, котрі не подобали ся рядови, або відбирали застереженя за такі або другі мисли. Усе се мало той результат, що тон пресси російської страшенно упав, число літературних орґанів зменшило ся и в столицях и в провінціях Роснії на добрі сили літературні зъявила ся велика недостача, а преса журнальна, не маючи ходу до живого діла, почала займати ся скандалами й курізами, жалючись на те, що російська інтеліґенція перестала интересуватись громадскими ділами. Оден з літератів, звісний своїми працями по психології, вивів вже навіть таке, що усі русскі люде в загаді не мають у своїх духовних відмінах од других народів тої моральної підстави, котра виробляє людеі з ориґінальною силою волі, ведучих перед у розвою громадского житя. Він

справді мав право прийти до таких думок, бо за остатні часи, коли усі талантливі літерати старої доби замовкли, межі молодіжю не з'являло ся ні одно перо, котре б робило більш сильне вражінє на громаду російську и мало б вплив на єї гадки.

Як притиснуте було дивенікарство російське, так само й поодинокі ліберальні книжки не мали ходу, бо й для них закони цензурні остатних літ були дуже строгі. Той сам закон 1872 р., що давав право міністру палити журнали, установляв и для поодиноких книжок той сам порядок. Кожда так звана безцензурна книжка (се-б то видана без попередучої цензури) як тільки хотіла співати на ліберальний тон, зараз у карательній цензурі знаходила пекло, де її спалювали усю. Видавці и автори дуже терпіли од того, через що й придумали новий спосіб видавати такі книжки без нищення своїх кишень: надрукувавши лиш стілько екземплярів, скілько потрібно було оддати начальству на розглядини, вони прохали типографію задержати доски нерознятими, поки цензура не дасть відповіди, чи треба тую книжку спалити, чи її можна пустити у світ. Як що резолюція виходила така, яку призначив Омар для александрійських рукописей, тогді типографи розбирали свій набір, а в полумя йшло тільки тов невеличке число екземплярів книжки, яке було надруковане. Таким побитом видавець не тратив ся на папір на усе виданє, за котрий він мусів би заплатити, якби друкував цілий наклад. Скоро влада запримітила такі підступи під карательний закон цензури, — и у минувшому 1874 році вийшов новий закон, по котрому яка-небудь книжка тогді тільки вважає ся надрукованою, коли усе число примірників вийде з типографії и з верстаків друкарських розберуть усі букви зложені задля друку тої книжки.

При таких обставинах пресси вона мусіла кинути домашні діла и, як оден критик казав, переїхала або в Америку або в Азию. Про чужі діла багато за остатній рік писало ся у російських журналах, а своє насущне літерати й публицисти наче забули: пригадуючи про Бѣлинского и другі старі періоди своєї літератури, вони тішили ся хоч тим, що колись були кращі часи для свободи слова и що мабуть ті часи знов колись повернуть ся. Таке-ж було и по учених сферах. Географічне Товариство покинуло свої пляни розсідувати так звані кустарні промисли у середині Росії и вирядило дві експедиції геть за каспійське море, щоб вишукувати старе дно Аму-Дарьї, добувати задля ботаніки, зоології й етнографії монгольських земель нові факти, тогді як ще доси з членів того товариства мабуть мало хто дотепно знає, що

то таке великоруский або малоруский нарід; правда, про остатній почало тоє товариство видавати великий збір матеріялів Чубинського, але виданє за недостачею грошей йшло дуже поволно. Літом учені російські зїздили ся у Київ міркувати про давні часи й археологічні вигадки; серед усіх розмов на сєму зїзді археологів, стілько ж далеких од нинішнєго житя, як далекі од Россії Англія и Америка або Туркестан и Ташкент, два діла заняли публику найбільш од других: у одному, нема де правди діти, скомпромітували ся наші емігранти у Россію, коли один з них безтактно виступив против Ляхів за їх колишні діла, наче б то обьєктивна наука має діло до шаноб або ненависти єї слуг. Друге питанє про українські думи й великорускі „былины“ через Газетню брехню вийшло вже наче-б то не ученим питанєм, а ділом насущного житя; де-які Газети почали знов казати, що Українці хотіли, ухопившись за зміст ученої дебати, виказати свою ненависть до Великороссів и доказати свою цілковиту відрубність від „північно русского народа“. Але нічого того не було як з тої причини, що такої крайнєї ненависти и відрубности, яку хотіли вишукати Газети „Голосъ“ и „Кієвлянинъ“ (Газети єї голосили, що на зїзді висказувалась теория Духінського о иранскім походженю Малороссів а туранскім Великороссів), зовсім нема и про неї ніхто не казав ні слова, так и з тої причини, що на археологічному зїзді не було місця по самому характеру дебат для яких-небудь політичних питань.

Політична жизнь Россії, про котру ми з Газет маємо тільки самі абстрактні звістки про той або другий шлюб членів царского дому, про відносини Россії до Испанских діл або до міжнародного Брюссельского зїзду, як можна бачити з дневникарства російского, не дуже займала російську громаду, котра занята була через цілий рік страшним ділом, наставшим для Россії з тих нещасних відносин єї до других царств, котрі викликали й там загальне воєнне вооруженє. 1874-й рік почав ся манифестом императора про „воєнну повинностъ“, котрим на оборону „русского престола и отечества“ від якихсь єго ворогів прикликували ся не тільки селяне й міщане, але вже люде усіх станів побиту, котрі мають 20—40 літ. Тим манифестом, а далі й законом, котрий незабаром означив плян набору по жеребам, Россія показала, що вона, переймаючи од західних сторін усіякі реформи, ніяк не хоче одстати від цілої Европи; у котрій, окрім Англії хіба та Бельгії, тепер тільки й думка, щоб як небудь не остатись по заду других у числу війська. Ми не будемо додивлятись до усіх

дрібних частин тої остатньої російської реформи а приведемо тільки найголовніші загальні цифри, котрі можуть показати, як зміцнити ся мусить воєнна сила Росії тою реформою. Доси у Росії було 780.000 чоловік армії. Реформа хотіла оставити стілько-ж постійних сил та додати ще 1,000.000 так званого запасу, задля скомпонування котрого треба, при 6-рочнім відбуваню служби, що року набирати 145.000 чоловік (се-б то по 5 чоловік з кожної тисячи люду). Таким побитом хотіло ся законодателю дійти трохи не до двох мільйонів армії и до $3\frac{1}{2}$ мільйонів цілого числа збройної сили, як що додати до того числа „ополченъе“ и усі другі роди війська.

Усі Газети російські розбирали реформу воєнну впродовж цілого 1864 року и знаходили, що вона багато користи може принести російському люду; се була перша реформа, котра дотикала ся цілої маси народа без поділення ёго на стани, — тим вона мала своє демократичне значіне. Дворяне и другі привилеїювані стани російської імперії у тому законі перший раз почули оден приказ на рівни з мужиками; через те, Газети казали, у відносинах одного стану до другого мусять зъявити ся інші звичаї: от хоч би й те, що доси уживане „ти“, коли офіцер обертає ся до простого жовніря, мусить змінити ся на більш чоловіче „ви“. Ще більш цивілізаторского впливу реформи на нарід бачили російські Газети у тому, що нові правила воєнної служби скорочують на два роки строк єї одбуваня для усіх, хто скінчив елементарну народну школу; з того, вони сподівали ся, вийде, що нарід з більшою охотою почне віддавати дітей своїх у школи, аби зменьшити їм на будуще важкість жовнірської служби... Але такі надії не дуже справили ся, хоч справді під koniecь року в де-яких місцях (найбільш у полудневих Губерніях) и були факти, що селські громади (як на пр. у Азові) постановляли приговори для заложеня школи, котра визволяла б хоч на два роки од садатчини.

Першого листопаду вийшов царский указ — робити набір перших 150.000 з 800.000 людей, прикликаних до вийманя жеребів. Півтора місяця тягло ся се виймане и знов усе, що було в Росії інтелігентного, загомоніло про той набір. Газети старали ся вислідити, як иде тоє діло, найголовніш серед жидів, котрі у попередні часи завсігди видумували всіякі способи, аби втікти од жовнірства. Задля жидів була призначена окрема „перепись“, щоб їх справденне число спізнати, бо, живучи паразитами серед руского люду, тоє племя, як и всюди, вважає себе чужими до цар-

ства людьми, и з погляду вислободження від рекрутчини, завсігди старає ся втікти з очей адміністрації. Перепись тая показала у де-яких місцях, що там жидів далеко більше аніж їх лічила адміністрація; так на пр. у Турові їх замість 600 оказало ся 1500; але по цілому малорускому краю, як и по цілій Росії, нарід весь и жида не дуже протестували против нової системи набору. Газетні кореспонденції з різних частей держави казали, що при сьому наборі було меньше пянства й докорів на несправедливі порядки, як то бувало давнійше. Тільки у найближшій до нас країні, як докладав „Кієвлянинъ“, були наріканя з різних сторін, а найбільш зі сторони дворян (з котрих, як ми чули, оден застрілив ся, а двох чи трох повісили ся, не змігши знести призначеня себе до воєнної служби). Але „Кієвлянинъ“ бояв ся писати ті наріканя и по ёго словах, як и по всіх остатних газетах, набор новий пройшов дуже гарно, за виключенем де-яких місць и станив, маючих особисті полегча у воєнному ділі чи од племенної своєї відрубности, чи од інших воєнних порядків, до яких вони звикли. Так на Уралі, чутно було, козакам не подобали ся нові порядки воєнної служби и вони збунтували ся, так що треба було війском здушити той бунт, після чого 27 чоловік козаків з різних станиць, яко найголовніші справці бунту, були строго укарані або засилкою у Сибір або темницею. Але звістки про се були дуже неясні у газетних передачах. Ясніше розказують газети й журнали російські про протести против нового закону Маріупольских Греків и Меконітів. Перші, показуючи на привилегії, які дає ім були царицею Катериною, слободившою їх від салдатчини на віки вічні, просили, щоб и тепер не нарушати тих їх прав. Меконіти ж из свого релігійного переконаня зовсім не хотять йти у салдати, бо убивати людей вони вважають ділом шкодливим и неморальним. Влада російська обіцяла ім ще по первій редакції закону не брати їх до рушниць и давала ім пільгу на 20 літ від воєнних обовязків; але вони, маючи у своїй релігії закон, забороняючий мати при собі рушниця и инше оружє, добре базать, що поступити у салдати — усе одно, що учити ся вбивати людей, и хотять втікати з Росії. У американській державі Арканзас вони купили вже собі 100.000 акрів землі и хоч їх запевняють, що вони будуть салдатами не бити ся, а розводити ліси на північному побережжі Чорного моря, вони усе таки хотять втікати. Так, побільшуючи воєнні сили свої, Росія мусить стратити чимало дуже працєвитого люду, що ще більш мусить підкопати економічний єї добробит.

К кінцю року 1874 вилічували Газети, що буде після введення нової реформи, и знаходили, що через 15 років при иснуюваню тої системи в Россиі буде 9 мільйонів люду, готового бити ся. Де-які раділи з того, що вже й тепер у Россиі більше війська навіть, аніж у Германській имперії, на 163.000*); ліберальні органи мовчали, або подавали тільки звістки про те, що робить ся навкруги, а ніхто не лічив, скільки через ту реформу згине люду праці. Так пройшов 1874 рік у Россиі з головнішою ёго реформою; але, міркуючи про нёго, не можна сказати, щоб сей оден факт означав усю жизнь такого велького царства, бо и у других сферах життя продовжали ся так звані реформи, але вже не стілько ліберальні, які характеризували 60-ті роки російського розвою, а більше регуляторські, підбираючі усі форми життя під догляд ряду.

(Конець буде.)

ПЕРЕГЛЯД ПОЛІТИЧНИЙ.

Справи австрійско-угорської монархії.

Чинности Ради державної роздроблені тепер переважно у поодиноких виділах, котрі не мало мають праці, щоби поконати всі приготування до нових реформ у всіх майже галузях державної управи. Виділ податковий, виділ колієвий и виділ для поліпшення економічного положення — мають перед собою тяжкі заданя до сповнення. Сеж найголовніші рани в організації нашої держави, що домагають ся скорої и радикальної поправи. Але після дотеперішних чинностей сих виділів не можна мати великої надії. В виділі податковім налягає виправді міністер фінансів на скоре закінчене розправ над проектом реформи податків. Тільки-ж пам'ятати належить, що ся реформа не веде до нічого иншого, як

*) От які цифри подає на пр. „Голосъ“:

Війська, що на поли, тепер вже є:	900.000
Містних сил (внутренних)	80.000
У кріпостях	120.000
Резервових	206.000
Запасних (Landwehr)	257.000
Донських козаків	70.000

Усіх регулярних війск: . 1,463.000, тогді як у Германії є всёго тільки 1,300.000.

Як що додати сюди ще усі другі козацькі сили (200.000) та ті, що містять ся у Кавказі. Туркестані и Сибірі (266.000), та ще 1,000.000 „подчєнія“ (Landsturm), то й тепер усіх воєнних сил Россиі буде трохи не 3 мільйони (2,931.000).

тільки до підвищення вже и так великих тягарів. Виділ колієвий занятий самими справами запомог и улегшень для поодиноких колій. При нарадах підніс др. Гербет, що в предложениях рядових тяжко долаянути якогось провідного принципу и що колієві справи тим способом тільки доривчо а не систематично залагоджують ся. На те дав мін. Банганс дуже характеристичну відповідь, що, позаяк не тільки не зварантовані, але й зварантовані колії починають хиріти, то ряд мусить передовсім спомогати зварантовані колії, а до незварантованих ёму ніяк мішатись. Так нам здає ся, що сей невеселий стан справ колієвих повинен предсі спонукати ряд до цілковитого зресторнованя сих так животних, а доси зовсім занедбаних справ, від котрих залежить не тільки безпечність життя проізвиж, але що більше и всі економічні відносини в державі. Такі питання не дадуть ся, після нашої думки, залагодити що-річними запомогами зварантованих колій, а занеханем нужди незварантованих. Образ стану желізниць в цілій Австрії, як ёго дуже яскраво зъялюстрував процес Оффенгайма, не дуже може радувати самих найбільших сторонників теперішнього міністерства, и досить голосно домагає ся відрубної уставн реформуючої дотеперішні недостачі. На се не спроміг ся ані ряд ані Рада державна. Чогож можна надіятись від виділу колієвого? Дозволеня більше або менше запомог для товариств колієвих. . .

Виділ для поліпшення економічного розвою в державі давно вже зробив фіяско. Але нужда економічна не усунена; — чи-ж може усунутись виділ, що має зарадити сій нужді? Було би то бодай про fogma неконсеквентно. Отже и нудить ся сей виділ над своєю и державною нуждою. — В конфессийнім виділі приготовляє ся устава о старокатоликах; проект нової уставн екекуційної, внесений рядом, виїшов вже з правничої комісії на дневний порядок повної Ради, але зараз ёго й відослано назад до комісії. Зараза худоби обговорена в райхсраті досить всесторонно, хоч на будуче все таки не конче за границі виперта. Маємо сусідів, сказав менше більше мін. Ляссер, від котрих доброї волі залежить цілковите усунене сеї зарази. З інших ухвал Ради державної зганемо ще хйба про ухвалене резолюції звизаючої ряд, що би вніс проект о урегульованю дотациі католицкого кліру. Першим новодом до ухваленя тої резолюції були численні петиції гр. к. духовенства о піднесенє дотациї; за таким піднесенєм промовляли горячо оо. Шведицкий и Павлюков, — але на внесок п. Русса розтягнуто резолюцію на проект для цілого католицкого кліру. — Дневники віденьські, переповнені процесом Оффенгайма, задоволені з дотеперішної діяльности (?) райхсрату; але як би не було займаючого процесу?..

А тим часом в угорській парламенті веде ся конвульсийна розправа бюджетова. Фінансовий стан великосвітних Угрів — подас дуже багато до роздумуваня над будучністю. Гроші — се дуже катефорична вимога истнованя кождої держави. Є конечні потреби в державі, котрі тільки грішми залагодити можна. Податкова сила народу — се велика підвалина державного господарства. Угорске міністерство домагає ся підвищення безпосередних податків, але парламент не дуже охочо нахияє ся до сего ліку грошевої слабости. Всі проводирі и неспроводирі ріжних фракцій виголошують довгі бесіди о поліпшеню фінансів. Але ні в одній нема яєної програми и певного погляду в будучність. А предсі

тут ходить о жите угорскої держави, „бо як дотенеріший стан потрі-
 вас ще оден рік,“ завважав справедливо оден бесідник, „Угорщина про-
 паде без виходу.“ Між мовцями визначив ся барон Sennyuey поставле-
 нєм певної, хоч ще не цілком виясненої програми. „Угода з р. 1867,
 ся підстава новочасної держави угорскої, и конституціоналізм — не мо-
 жуть вже більше бути предметом дискусії До вилічєня всєго зла тре-
 ба впровадити парламентарну систему з рівним узглядненєм народнєго
 характеру и вимогів європеїскої культури, моральности и умієтности.
 Далєше належить шанувати всі права и всім народностям, церквам и
 визнаням належить вимірити рівні права.“ Се найважнїйші слова барона
 Sennyuey'а, знаменитого мужа в угорскім парлаєменті. Але від слів до
 діл ще дуже далеко, як ні правдиві повисші слова. Атжеж у нас в До-
 литавнї від тільки десятків літ говорять ся о рівноправности всіх
 народностей! А дійсні взаємніи держави далєкі ще від сих слів. Де
 рівноправність Угрів а притлунєних народностей угорскої корони?
 Де рівноправність Чехів и Нїмців, Поляків и Русинів?... А предсі для
 сеї нерівноправности нидїє держава! — Може, може коли слово стане
 ся тілом...

Доброю ілюстрацією до слів Sennyuey-а о шанованю прав народ-
 ностей є далєше поступованє малярского ряду насупротив Словаків.
 Коли ряд зніє словацку лімназію в Ст. Мартоні, хотїла громада єван-
 гєлицка сєго міста взяти удержанє єї на себе, а Чехи зложили на тую
 ціль в кількох днях 4.000 зр. Але ряд малярский, переступаючи об-
 вязуючу уставу угорску, не дозволив отворєня лімназії. Навіть против
 Матиці словацкої виступив ряд, виточив їй слідство и заборонив засі-
 даня єї видїлу. В наслідок того газєта словацка Slovenske Noviny, при-
 хильна згоді з Мадырами, перестала виходити, заявляючи, що по такім
 поступованю малярского ряду газєта угодова з патріотичного обовязку
 мусять перестати виходити.

Справи заграничні.

В Франції розпочались по довгїм зволіканю наради над будучою
 формою ряду. Доси ухвали в зборі національнїм винадають на користь
 рєпубликанців. Висок ухвалити форму ряду тільки на час 7-и літ
 президентури Мак-Магона упав; більшою 1 голоса установлено, що
 Франція не тільки хвилєво є рєпубликою але й на далєше має нею
 позистати. В дальших нарадах рєпубликанці чим раз більше позиску-
 ють голосів через те, що в деяких питаннях голосують з ними орлеа-
 нїсти а в деяких и бонапартисти. Ухвалєно крім збору депутатів
 укнституувати на спосіб висших палат в инших державах конститу-
 цийних єще сенат, котрий в більшій части має вибирати ся тими са-
 мими виборцями, що и палата депутатів. Законодательство держави
 принадлежить зборови депутатів и сенатови; виконувати закони буде
 президент, котрого вибирає ся завєїгда на 7 літ и котрому разом з се-
 натом принадлежить право розвязати збір послів; міністри президента
 відповідають за всяке неправне урядованє. Однакo наради ще не скін-
 чєні, и получені монархісти можуть ще повалити декотрі ухвали,
 користні для рєпублики. — При 2 нових виборах до збору національ-

ного в однім республіканці побідили бонапартистів, другий ще не рішений.

В Гіспанії узнане нового короля Альфонса XII. зі сторони європейських держав має бути фактом скінченим, именно узнали сго Німеччина, Австрія и Росія. Однак до сего пори молодий король не має з сего узнання великого пожитку. До угоди з Карлістами не прийшло, и війна розпочалась на правду; але початок оказав ся користнійшим для дон Карлоса ніж для Альфонса, котрий особисто удав ся був на війну, а тепер, побитий, вертає назад до Мадриту. Карлісти стріляли навіть на потяг залізничий, котрим їхав король Альфонс, и ушкодили кілька вагонів.

В Німеччині закрито парламент по ухваленю слюбів цивільних (помимо сильного опору ультрамонтанів и Поляків) и уставу о утвореню загального банку цесарства німецького. В Баварії против заведеню слюбів цивільних всі єпископи внесли представлене до короля. В загалі борба між ультрамонтанами а рядом точить ся без перерви завзято; ряд пруский сконфіскував сими днями пастирські послання двох єпископів.

Тривавші через якийсь час приязні взаємини між Англією и Росією, котрі завсїгда суть найлучшою порукою супокою на Сході Европи, значно остудились. При кількох нагодах оказало ся се явно. И так понирає міністерство англійске протест свого земляка Райтера, котрому Шах Перський концессию, отриману до будови залізниць в Перзії, відобрав, передаючи її тепер Росіянинови. Дальше жалить ся пресса російська, що при залагодженю суперечок між Турцією и Чорногорою Англія від инших держав відступулась. Найважнійшим же оказом непорозуміння єсть висказане королеви Вікторії в мові, відкриваючій сесію парламенту, що Англія не возьме уділу в парадах, котрі за старанем Росії мають відбуватись в Петербурзі в цілі деяких змін що до міжнародних прав воєнних (яко продовжене конференції Брюссельскої).

НОВИНИ.

— **Перша філія „Просвіти.“** Дня 2. Лютого с. р. завязала ся в Бортниках, в старостві Бобрецькім, філія товариства „Просвіта.“ Входить до неї членів 26, всі замешкалі в околиці Бортник. На загальних зборах 2. с. м. явились: 1. з Сугрова: начальник громади и чотири господарі; 2. з Голешова: учитель місцевий и три господарі; 3. з Молотова: священник, учитель місцевий и дяк; 4. з Букавини: два господарі; 5. з Отиневич: учитель місцевий и оден господар; 6. з Бортник: учитель місцевий и оден господар; 7. з Загірочка: священник и дяк; 8. з Демидова: оден господар; 9. з Ходорова: два міщане; 10. з Дубрівлян: оден господар; 11. з Вовчатич: оден господар; 12. з Молодничча: оден член.

Як з виказу сего видно, обнимає філія „Просвіти“ 12 місцевостей, и як на філію повітову пристало, складає ся переважно з членів селян

Яко гості на зборах явилися делегати центрального Виділу: др. Ганкевич, проф. Вахнянин и проф. Партицкий, — дальше з власної ініціативи: місцевий священик и горстка молодших паробків-Русинів. Вид збору був поважний, празничний, інтелігенція и селяне в настрою сердечнім, на всіх лицах щира радість и ентузіязм.

Збір філії одкритий о 4. годині по полудни щирою промовою от. Колодицького, яко повномочника центрального виділу. За ним упросив голосу проф. Вахнянин и в довшій промові до селян роз'ясняв ціль и потребу науки, представляв задачу „Просвіти“ и ново заснованої філії, и звивав всіх присутних до неустаючої праці як около себе так и около других братів-селян. В дальших розправах брали уділ священики, учителі и селяне, з поміж послідних найбільше пачальник громадский з Сугрова, Василь Иваськевич, муж розумний и статочний, справі філії душею и серцем відданий.

Присутнено відтак до вибору Виділу. Вибрані: от. Колодицький Головою, от. Огоновский з Молотова заступником Голови, учит. Мих. Слюзар з Молотова секретарем, учит. Ил. Дрогомирецький з Бортник каснером и господар Стефан Марущак з Бортник контрольором Виділу. На заступників вибрані: Гринь Лашків, господар з Букавини, и Гнат Кашиньский, дяк з Загірочка.

Збори відбувались від 4 до 9 години в вечер. По укінченю всіх чинностей селяне в радостнім успособленю роз'їхались домів, а присутні священики, учителі и делегати центрального Виділу, запрошені в гостину до місцевого пароха, перебули у тогож дальшу часть ночи аж до приїзду залізного потягу.

Се в короткості справоздане з загальних зборів першої філії „Просвіти.“ Завязалася вона в старостві, в котрім до недавна еще ні одного члена „Просвіти“ не було; в котрім, як на загальних зборах виявило ся, елемент польский рущині противний и заснованю філії ставив як найсильніші забори: — тим більша честь и слава тим немногим патріотам, що в послідній хвили взялись за діло и довели до так світлого кінця! Факт заснованя філії в Бортниках повинен и других членів Просвіти, розкинутих по всіх околицях краю, заохотити до подібного діланя. Лиш в децентралізації „Просвіти,“ за помочою філій, лежить вся світла будучність товариства.

В Бортниках зділано еще и тоє радістне спостережене, що воі присутні селяне були людьми письменними, и що воі вони обітували займатись ширенем просвіти в народі через розпродаж популярних книжочок. Жалувались вони також, що в околици Бортник суть еще громади, в котрих и доси ні шкіль ні письменних людей нема. Отож и тут красна задача для ново завязаної філії — може за сі впливом опам'ятають ся и ті нещасливі громади...

В кінці и те замітити належить, що добре з'організовані філії благотворно впливати мусять и на центральний Виділ товариства. Тепер, коли тяжка задача „Просвіти“ около видавництва книжок шкільних в бідшій части вже закінчена, тепер настає крайня пора з тим більшою енергічностю посвятити ся діяльності на поли популярних видавництв. Більше чим коли небусть повстає потреба видавати для народу відповідну газету а книжочки „Просвіти“ припоровляти більше до практичних по-

треб наших сільських и маломійських жителів. Надіємось, що гадки, піднесені на зборах нашої філії, не перегомонять без сліду и що делегати центрального Виділу постараять ся о те, щоби дану обітницю як найкорше перевести в діло.

— „Просвіта“ и Поляки. До „Руского Сіона“ пишуть з Жидачівського: Подаємо до загальної відомости факт, котрий сими днями в нашій околиці загальне огірчене викликав. Декотрі священники, хочаки порушеній у нас справі встурезливости в поміч прийти, удали ся до товариства „Просвіти“ у Львові по книжочки для народа и заложили в однім склепі в Жидачеві їх розпродаж. Заледво довідали ся о сім тутешні Поляки, зараз кинули ся зо всею ненавистю на властителя склену, грозячи, що нічого у него купувати не будуть, поки не викине книжок, и допитуючись шильно за тими, що їх сировадити поважились. Правду сказати, многі з нас не знали до тепер видань „Просвіти“; но коли закипіла тая буря, пійшли ми нарочно до склену и купили всі книжочки. Перечитавши їх, сказати мусимо, що суть відличною лектурою для народа. Там знайде наш селянин за дуже низьку ціну (5—12 кр.) все, що для его морального, матеріяльного и національного подвигнення потрібне, — що его и поучити и забавити може. Причини ж, котра би наших Поляків аж до того кроку уповажняла, не досмотріли ми в них жадної. Єдиним можливим мотивом єсть лиш той: що наші брати хотіли б, аби наш хлоп вічно темним був и запиваючись безпам'яті їх пропінації спомагав. Іншого мотиву ми не знаємо. Подаємо отже сей факт Жидачівських Поляків до загальної відомости. — Заразом довідуємо ся, що и в Журавні не хотів з тої самої причини жаден кунець розпродаж руских популярних книжок на себе приймати.

— **Поправки похибок.** В статі „*Руска исторія*“ в н-рі I-ім на стор. 18, стрічка 12 з гори, замість *деревляними мурами* має бути *деревляними стінами*; в II-ім н-рі на стор. 57, стрічка 12 з гори, зам. *визначились* має бути *визначались*; стор. 57 стр. 3 з долу зам. *Ярославо* м. б. *Ярославо*вого; стор. 60 стр. 12 з долу зам. *Київ* м. б. *Києва*; стор. 61 стр. 4 з долу зам. *вступив* м. б. *вступав*; стор. 65 стр. 17 з гори зам. *людей* м. б. *людей*; стор. 65 стр. 1 з долу зам. *об: врьдін* м. б. *обряд: він*. — В статі „*Историческія п'єски*“ в I-ім н-рі на стор. 25, стрічка 14 з долу, зам. *Турки* має бути *Турки*; в II-ім н-рі на стор. 72 стр. 11 з гори зам. *скалічений* м. б. *окалічений*; стор. 73 стр. 12 и 13 з гори зам. *часто* м. б. *чисто*.

ОГОЛОШЕНЕ.

ПАВЛО МАРТИНІВ

отворив у Львові на улици Зацерковній (коло Волоскої церкви) під п. 4

варстат обува

и поручає ся ласкавим взглядам високоповажної публіки як львівської так на провінції, котрій щиро и ревно старатись буде догодити доброю, скорою и як найдешевшою роботою.

Одвічальний редактор: Др. Олександр Огоновский.

З друкарні Товариства Нисши Шевченка. — Під зарядом Фр. Сарнічного.

Виходить випу-
сками в 2¹/₂ арк.
3. (15.) и 18. (30.)
кожного місяця.

ПРАВДА

Редакція и ад-
міністрація під
н. 12. на улиці
Оссолімеких.

письмо літературно-політичне.

„В своїй хаті своя правда и сила и воля.“

Ціна передплати: на рік 6 зр., на пів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50 кр. Оден номер стоить 30 кр. а. в. — За оголошеня (инсерати) платить ся по 5 кр. від одной стрічки дрібним друком.

ЧАСТЬ ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВА.

ДУЖИ

Гуляли.

Гуляли. Гусли розривались,
Гули цимбали, бас ревів,
Як вихор ледні літали,
Кружок дівчат як мак лелів;
И мене тягли вни до гуляня —
Не піду, братчики, я з вами...

Бо у кутку на цвинтари —
Ох братчики милі!...
Стоять свіжі, не порослі
Дві чорні могили;
А там попи поховали
В неділеньку в ранці
Тихесенько — без гомону —
В одну новобранця,
А у другу ту дівчину
З чорними очима!...
Ви знали і? — хатиночка
В гаю при долині? —
Обійко ж їх и ховали
Черці як голуби!...
Ви гуляйте — а я більше
Гуляти не буду!

Рокита.

На зеллій млакєвині
 Рокитя ряхтить,
 З убогого лєдїника
 Дївчина ся кнїть;
 А вїн пішов тай висватав
 На вкїрки єї,
 Вна на вкїрки віддала ся —
 Весїля в двої.
 Пють и в него, пють и в неї,
 Пронїй уже пють...
 Пішнїй кресак з рантушечком
 Дунаєм пливуть.

А другий день и поховали.
 Весїльнов отця частували,
 Весїльнов брацтво и дяків;
 А гарний дружба приобрїв
 Таки из тої смєречини,
 Що деревце, то й домовину;
 А скрипник „вїчная“ завїв.

Присягав ся.

Присягав ся на матїнку
 Хорошнїй лєдїнь:
 Що як мила 'го покине,
 То піде за Дїн;
 Що там з другов покохаєсь,
 Що там буде жить,
 Що там будуть у золотї
 Обое ходить.

Та не пішов вїн сердешнїй
 Другої шукати,
 Найшла єго умерлого
 Мати на кроватї.
 Нарядила, тай сусїду
 З милом післала;
 А дївчина, як учула,
 Вона — засміялась...

Ю. Федькович.

СЕМЕН ЖУК и ЁГО РОДИЧІ.

Хроніка.

Написав в 1873 році

О. Яковенко.

ЧАСТЬ ПЕРША.

III.

(Дальше.)

Минуло Сені десять літ. Иван Иванович став говорити, чи не пора б ёго в Гімназію везти. — „Добре,“ сказав Жук, „одвеземо ёго в Гімназію; а ви зостанетесь у нас, поки Соня підросте?“

— „Ні, не зостанусь; бо нічого у вас мені робити,“ одповів Иван Иванович.

— „Коли так, то не повезу Семена в Гімназію.“

И не повіз, поки не прийшла пора вчить Сою. Иван Иванович проготовив Семена добре и оддав ёго в III. класу, а тогді взявся вчить и Сою. —

Щастє, кажуть люде, не довго сидить на однім місці. Так вийшло и з Жуками. Не минуло ще й року, як Сеня занедужав, так що ёго мусіли узяти до дому. Хлопя поправилось, але Иван Иванович порадив перегодити цілий рік и не везти хлопця в Ніжен в Гімназію, поки не окріпне. Недуг Семена нагнав таку тугу на Жука, що він за час недуга сина посивів, постарів на десять літ и похолов духом...

Настав 1866 рік и приніс у сею Жуків велике горе! Літом лиха болість холера не минула й Куликів, завернула й до Жука на хугір и вихопила самого Жука и Ивана Ивановича. Не одна Жучиха з дітьми ридала, проводжаючи на гробовище чоловіка свого. За Жуком ридали усі Кулики. Не було там лукавих, напускних сліз: то були слёзи щирі, то була найвисша честь, яку могли оддати селяне помершому Жуку. Не багато єсть панів, котрі б своїм житєм заробили собі між селянами таку велику повагу и шанобу, якими користовався Иван Жук!...

Сумно якось стало и в домі и в дворі Жука! Олена Василівна ходила, наче не своя... И справді трудно їй було: на її руках зосталось велике хозяйство и троє дітей: правда, Семен в той час вже був на другім курсі університета; але всеж ще треба

було щось и для ёго уділити материнських клопотів... Доучувать Сою и Рисю узяла Олена Василівна Ёвернантку, котру ми вже знаєм; знайшов її Сеня: він не вважав на те, що вона була Німкеня, бо вона добре знала де-які науки и музику; а чого не хватала, він сподівався сам додати своїм сестрам — що на вакациях, а що скінчивши університет.

Узялась Олена Василівна за хозяйство, сама до всего доходила и ті клопоти ніби розважали її. Не любила вона зітхати перед людьми, жалковать на долю и нарікати... Коли було приверне печаль до серця, вона піде у свою кімнату, зачиниться, стане навколішки перед образами и пічне молитися и плакати тихенько, щоб ніхто й не вчув... наплачеться, намолиться, серцю полегшає и знов вона за діло... До того треба сказати, що на світі нема нічого такого, до чого б чоловік не привик: привикне він до всего, инколи — привикне й до тюрми... Привикла и Жучиха до свого сирітства, до свого удовинного життя! Тільки з себе вона не та стала: лице пожовкло, поморщилося, очи позападали, волосє посивіло...

Сусіди не наїздили втішати Олену Василівну: з великими панами вона ніколи не зналась, а полупанки вважали її за чудачку. Для їх вона справді чудна була. Живе вона у себе на хуторі, нікуди не їздить, ні з ким не водиться; клоночється тільки коло дітей та хозяйства. Не була вона в институті, держить себе якось просто, з усіми рівно и з козачкою и з панією однаково ласкаво; панських звичаїв у її зовсім нема; заговорить з нею яка пані — вона й говорить и думає якось оригінально, „по своєму...” Ну хіба же се де чудачка!... А як вмер муж у Олени Василівни — вона стала ще чуднійша для своїх сусідок: не наділа вона чорного убрання з плерезами, а вбралась у сіру капоту и білий очіпок и не переменяє сего колору... Завсігди вона за ділом; коли не по хозяйству де товчється, так сидить собі у салі, під вікном, плетечулок и дивиться в вікно на гумно, на дорогу, на село, на небо. Літом вона на полі, а більш на городі, копається, садить з дочками квітки, поливає їх, поле, обкладає дерном цвітники и возиться, наче дитина... бо сказано: вона „чудна.”

Трапиться, хоч и ради-в-годи, зайде до Жучихи який-будь гість: вона посадить ёго, начне розмову, та таку сердечну, таку ласкаву, так ніжно и ласкаво дивиться на свого гостя, що той не втерпить, щоб не подумати: „Боже мій! яка отся Олена Василівна, ласкава, привітна, яке добро... бувають же такі добрі душі... тільки, все таки єсть у неї щось таке... чудне...”

Треба сказати нам кілька слів и про Джура и про те, як пробував в університеті Семен Жук. Джур був сином убогого шляхтича з уманщини. Він був годів на три молодший од Жука. Обадва вони вступили до університету одного року и в той час, коли між професорами и студентами починав вже потрошечку потухать той світич, котрий в кінці 50-х и з початку 60-х років світив над молодіжю. Той світич піднімав и підносив в гору не тільки дух молодіжи, але й люде пристарковаті, підтопані, против своєї волі підпадали під вплив пановавшого тогді духу. — Намісто сего світича заворушувався вже де-куди — той инчий дух, котрий розпустився и опановав нас усією своєю силою в кінці 60-х и з початку 70-х р. и котрий й тепер панує. З новим духом наче-б то почало ширшати поле громадської роботи; але ся робота навернула, під завісою „економічного добробиту”, тільки на поле акціонерне, процентове, на поле легкої наживи, через що другі ниви життя zostались перелогами: нива моральна, нива інтелектуальна, життя нашого часу перелогує й доси. Тяжко становиться на душі, як придивишся, яке зіле поросло на тій ниві, котра спахана и засіяна „новим духом”, духом нашого часу! Виросли ідеї дрібні, мізерні, виріс еґоїзм, лукавство, а найбільш жадане користи... З сего-то жаданя, як дуб з жолудя, виріс обман, лицемірство, лакейство, и звонкі, але до краю пусті слова, слова и слова... Діло тільки там — де бачиться еґоїстична користь!

Але цур ім, сим гадкам, вернімось краще до Жука, та до Джура!

Хто з нас не памятує, як у ті роки, в котрі Жук и Джур скінчили гімназі, не тільки що в університетах, але и в гімназіях були „центри”, коло котрих ґруповалась молодіж: були центри націоналів, космополітів, ідеалістів, реалістів; навіть и жиди мали свій центр. Коло тих то центрів, як бжолі біля матки, розвивалась молодіж. Герценовський „Колокол“, твори Бюхнера, Файербаха не то що читались, а виучувались на память. Нехай собі говорять: що то був для нашої молодіжи час хаосу, а все таки час славний, час честного прямованя до громадского добра! Такий „хаос” єсть непремінний плод историчного життя и минуть ёго не можна... Такий „хаос” буває в житті кожного народу и благо тому народові, котрого передовики з’увають покористоваться часом того „хаосу”, покористоваться чесно, на користь — не еґоїстичній а громаді, и виведуть з „хаоса” на просту дорогу прямованя до цивілізації и мирного прогресу, а не до біржевої пропасти и удушливого класицизму. Не так було у нас! З „хаосу” ми впали в болото и наші співаки „братства, равенства и свободи” заспівали

про потребу „неумытної кары.” Ватажки десь поховались... Знайдеш було якогось ватажка де в запечку и він нищечком промовить тобі „поганий час,” але витягни ёго у громаду и він народно — божитися, христиться и присягає, що наш час — єсть найкращий час... О Боже! скілько у час Петрів одреклось далеко ранійш од того часу, коли заспівав півень — духовного туману!... И усякі центри, усякі „кружки”, громади розлетілись наче хмара од вітру! Замість громадської роботи, видумали „кабінетну” роботу. И з тих „кабінетних” робітників стали виходить и виходять тепер акціонери, банкери, жидівські наймити, одно слово: люде прокопчені в диму „економічного добробиту”, люде, у котрих девіза: „гроші, гроші и гроші”.

Хотілось би йти мимо отсих „нових” людей, та не минеш їх, як не минеш Дніпра, ідучи з Чернігова у Київ...

Так ото вже в той час, як Джур и Жук були на третім курсі, університетська молодіж розділилась на двоє: більша часть її зосталась без проваторів у шпрокому полі идей и зосталась вона в сфері идей як вівці без пастуха. И хочуть вівці прямовать до дому, у село, але не втраплять... Одначе йти треба... дух молодіжний не стоить, и йдуть вони, куди очи зирять. Кождий йшов тією тропюю, котра здавалась ему вірною и прямою. А чи справді вона вірна, чи справді вона пряма, чи не можна на її заблудити — не було з ким порадитися. И отся честна молодіж виходила в житє, не здобувши в храмі освіти міцних, не гнилих підвалин прогрессу и прямованя по дорозі громадської користи и добра. Друга частка молодіжи мала своїх проваторів, котрі й вели її по тій дорозі „духовного” розвою, де світяться акції, банки, гроші; одно слово, до тієї зорі, при світі котрої скоро и легко можна набить кишеню и спочить сном еґоїзму.

Ті підвалини, котрі вложив в дитинну душу Жука Иван Иванович, оберегли ёго од впливу на ёго „нового духу”, він цілком належав в університеті до молодіжи без проваторів: він був націонал; признавав, що наш час — єсть час піднесеня народнёго биту, — але в голові ёго не зложились міцно и ясно ті способи, над котрими треба працювать: він бачив рани, та не знав, чим їх треба гоить и з чого почать.

Джур кидався й сюди й туди; и в кінець виробив собі девізу: „ubi bene, ibi patria”, и доказував, що національність химера. „В наш час,” говорив Джур Жуку, „цивілізация стирає зовсім національні одміни народів. Найперша національня одміна, мова,

вже так стирається, що знаючи одну мову Французів — можна об'їхати увесь світ.

„Так се-б то колись буде на усім світі одна мова?“ питає ёго Жук.

— „Певно, що так; бо мова, як и релігія, повинна бути — одна...“

„Що до релігії“, перебивав Жук, „то се правда — бо Бог один на увесь світ; а що до мови, так спитаю тебе, яка-ж мова опанує?“

— „Мова більшости.“

„Се-б то Китайців?“

— „Більшости просвіченої, цивілізованої.“

„Де ж ся більшість? який нарід найбільше просвічений и цивілізований?“

— „Певно, що не наш.“

„Але й не Французи.“

И знов зачепить Жук Джура, питаючи: яким побитом можна підняти народній добробит на космополітичному ґрунті? И почнуть вони спориться и спорятъся, покіль не зайдуть у таку пущу, що вже й самі не знають, як з неї вилізти.

Жук був парубок щирий, правдивий; що на умі, те й на язиці. Джур починав вже розуміти ту науку життя, котра каже: „помовчи язичку, — папки дам“. Правда, молода натура Джура, не зовсім ще зопсована, не давала ёму сили брехать з товаришем; під впливом „нової школи“ він знав, де треба сказати тільки: „ги!“ и сказати так, щоб того ги! ніхто не зрозумів, або кожен розумів по свому, як хотів.

Жук, яко чоловік одкритий, вважав Джура чоловіком правдивим, и любив ёго: він не зрозумів, що се — молоде деревце, котре росте на ґрунті того „нового духу“, котрий тогді тільки що подавав свої міязми, а в тих міязмах багацько задушилось людей, и ще більше гарних речей про волю и освіту — переіменились на короткі, незвучні, але користні слова: акція, облігация, банк, дивіденда, гроші!...

От з таких то жерел повиходили герої моєї хроніки, моєї битописи живих людей.

IV.

В першу ніч у Жуківці спалося Джурові не добре: лігши, він скоро заснув кріпко, але годин через дві прокинувся; якісь

чудні думки стали лізти до ёго в голову и розгоняли сон. Так вочався він до світа и тільки що почало займатися на світ, він мерщій встав, вдягся и пішов на хутір. Замислившись, спустився він на греблю, минув річку, вийшов на вчорашній шлях и усе йшов, усе йшов, покіль не піднявся на ту саму гору, де вчора він з Жуком любовався краёбразом. Глянув Джур на Жуківку и промовив голосно: гарно! дуже гарно!

Сонце тільки що стало підніматися и мов червоним полем обхватило Жуківку и Кулики... А повітре чисте як скло, тихе, тепле, так и обдає чоловіка тим чистим селянским теплом, котрим напоїла ёго ніч; запах материнки, чобрину, смилки и зеленого жита, запах чистий, свіжий, тонкий так и вривається силою в груди: легким становиться тісно, вони наповнились свіжим ароматом, серце спочиває якоюсь радістю, и тут тільки чоловік зрозуміє, як різниться таке повітре од городянської спеки и духоти.

Нова картина: по дорозі заскріпили вози з косарями; заревла череда, поспішаючи на пашу; мекечуть вівці; скиглять голодні свині, тюпаючи в толоку... усе ожило.

Джур сидить на версі гори, тягне люльку, дивиться на Жуківку, та щось думає... А сонечко йде собі та йде; вже геть-геть піднялось, вже почало припікати и зігнало Джура з могили. Тихою ходою поплівся він назад у хутір. Жук ще спав.

— „Отак усі хозяїни роблять,“ говорив Джур, будячи Жука. „Славний з тебе хозяїн!.. ей-Богу — славний! Люде незабавом обідати муть, а він хропе, рад що добрався до перини.“

„Та се я так з дороги,“ одговорювався Жук; „завтра так не буде.“

Паничі вмились, причепурились и прийшли в салю. На садовому ганку сиділи округ столу Соня, Рися, Ганна Ивановна и якийсь незнаємий нам пан. Соня наливала чай.

— „Се мій брат Семен, а се ёго товариш, лікар Джур,“ сказала Соня панові, и обернувшись до паничів додала: „а се Иван Радіонович Хмара.“

Пан Хмара встав, подав руку Семенові и сказав:

— „Прошу любить и жаловать, ваш сусід, титулярний совітник.“

Жук стиснув ёму руку, поклонився и швидче сів до столу.

— „Раненько ви, паничі, встаєте!“ сказала, сміючись, Соня.

— „Я раньше вас устав,“ сказав Джур, „ще сонце не сходило; а от ваш братуха спав би й до вечера, коли-б я ёго не збудив.“

— „Хто спить, той не грішить,“ обізвався пан Хмара.

А Жук буцім не про ёго йшла річ, пив собі чай та оплітав ситницю и редьку з маслом.

— „Іж, їж!“ шутковав Джур; „тобі редька користна, вона чистить кров.“

„От дякую тобі, що сказав; а то-б я й не знав,“ одповів Жук, плямкаючи ротом и намазуючи новий кусок ситниці.

— „Сироватка ще користнійша на кров,“ вставив своє слово пан Хмара, а далі спитав Жука: „давно навернулись на наші хутори?“

„Учора. Ви, здається, не давно живете в нашім сусідстві?“

— „Ні! я жив у Конотолі на пенсії, а зимою одружився з вашою сусідкою Варварою Павловною Семенютою.“

„Чув, чув... та не доводилось мені бачить вашу супругу.“

— „Найблизша ваша сусідка... наш хутір Крипки; межа з межою з вашими землями.“

„Хутір знаю,“ говорив Жук, „та не був у ёму ніколи.“

— „Такий то ви добрий сусід,“ усміхнувшись сказав Хмара. „Правда: ви не жили тут, більш у городі, а навернетесь на канькуди, так хиба тогді до сусідів... От - тепер як обживетесь у нас, так вже прошу завітать и в нашу хату.“

Жук кивнув головою.

Чи хочете читателі познакомились з титулярним совітником Хмарою? Подумайте, що перед вами стоїть чоловік літ 50, високий, товстий, голова встрижена; борода довга, густа, трохи сивовата; лице товсте, обдуге, наче заспане; очи невеличкі, и сидять у лобі так глибоко, що наче вони завжді трохи заплющені; брови широкі, навислі. Ходить Хмара тихо, поважно; говорить з тиха, рівно, не підводячи у гору голосу, не спускаючи ёго й дуже низько; трохи в ніс, але мягко-мягко. Завжді одягається у темно-коричневі штани, чорну жилетку без вирізу и чорний кафтанець якогось конотопського покрою: не то сюртук, не то жакетка. — От вам и увесь Хмара. Він пристав у прийма до сироти Семенюти.

Жучиха хоч и була раз чи двічі у Хмар, але тільки ради звичайности; у душі вона не любила ні Семенютівну, ні її приймака. — „У Семенютівни довгий язик,“ говорить було Жучиха; „а про Хмару я памятую, як він служив окружним начальником. Мій покійний Иван не знався з ним, не любив ёго за хабарі... Чула й тепер, що Хмара заздрий чоловік.“ Так говорила Жучиха. — Але пора вернутись нам на ганки, де пють чай. Ще Жук не всів напиться чаю, як Олена Василівна вернулась з хозяйства. По-

здоровившись з гостями и дітьми, вона сіла и сказала: „крий Боже! яка спека; тільки-б в холодку лежать.“

— „Дуже пече, чи не буде сёгодні грому й дощу,“ одповів Хмара.

— „Навряд, непохоже; небо чисте.“

Після де-якої розмови Хмара сказав: „Я до вас, Олено Василівно, по ділу.“

— „Кажіть, по якому?“ спитала вона и глянула прямо в очи Хмарі.

— „Та воно не що й ділу, а так якось... Усе коїть ваш Павло Миронович.“

— „Щож там таке?“

— „Косарі ваші вкосились в наше болото: на дві ручки трави заняли.“

— „Без сего, Иване Радіонович, не можна, не встережешся; та дарма, не велике лихо: обиди-ж тут ні якої нема...“

„По моєму,“ вмшався Жук, „так тут пряма користь пана Хмарі: ви собі заберіть два покоси од межі, тай годі.“

— „Воно так!.. я й не кажу, щоб тут була яка обиди од вас, Олена Василівна; але колиб Павло Миронович глядів, то-б не вкосились; він межу добре знає; се він умисне зробив, на насмішку мені!“

— „Бог з вами! яка-ж тут насмішка! та Павло й не був на болоті, як косили; гам заводив гумений; а сей чоловік новий, може й помилився.“

— „Дарма! дарма!“ заговорив Хмара, дивлячись у низ. „Се я тільки так для порядку сказав, а то хіба стоїть говорити про два покоси осоки... цур їй!“

Панночки и Джур устали и пішли у сад, а Семен зостався, ёго дуже интересовав Хмара.

— „Не можна так говорити,“ сказала Жучиха, „що два покоси байдуже; чужого не треба займать.. Я звелю ті два покоси згребти и одвезти до вас у двір.“

— „Храни вас Боже! за що се ви мені и жінці хочете таку обиду заподіять!“

— „Яка-ж тут обиди! ваше добро... нам ёго не треба. Спаси-Біг вже й за те, що не сердитесь за те, що вкосились.“

— „Ні! ні! ні за що!. як се можна!“ говорив Хмара. „Нехай лучше та осока згниє.“

— „На що їй гнити? в хазайстві згодиться, зима усе перебере.“

— „Ні, ні!“ твердив Хмара. „Хиба у мене тільки й сіна, що та осока, хиба я з неї заубожію! та коли б я знав, що ви... я б з роду з віку й не сказав про се. Я думав, що се Павло Миронович мені на напасть робить... А коли бачу, ще ні, так Бог з нею, з тією осокою; нехай вона прахом піде! — Коли ви пришлете її до мене, я велю запалить її.“

— „Крий Боже! на що палить... Ну, коли так — возьміть за її гроші.“

— „Не возьму.“

— „Так як же се воно буде?“

— „Помиримось як не будь.“

На сім слові підойшов до ганку отаман Жуківський Павло Миронович.

— „Добрий день!“ сказав він, уклонившись.

— „Здоров будь, Павле! на що отсе наші косарі вкосились?“ спитала Жучиха.

— „Де?“

— „Як де? на болоті; перекосили между Івана Радіоновича.“

— „Бог з вами, пані! и не думали! то Іван Радіопович не знає свої межі.“

— „Хто?! я!... не знаю свої межі?“

— „А вже ж не знаєте: я її знаю 20 літ; а ви її знаєте тиждень без місяця. З-роду вона йде так, як и тепер покосили: од великої верби на сім березі цоб на верболіз, а з-відсіль прямо на суху вільху... От-як... Вам, пане! хтось підцковав, а ви й повірили, що ми вкосились.“

— „Нехай и так,“ сказав Хмара, зостаючись ні в сих ні в тих.

Семен глянув на Павла, а Павло не втерпів, щоб не сказати:

— „Еге!... то-то! даремно тільки турбуєте й себе й нас.“

— „Ну добре, добре, йди вже до свого діла,“ сказала Жучиха и перевела розмову з Хмарою на инче.

Через кілька хвилин Хмара знов сказав: „Бсть у мене велика просьба до вас, Олено Василівно!“

— „Кажіть, яка?“

— „Ви знаєте, що нас межують?“

— „Як не знать! восьме літо межують, аж обридло.“

— „На весні звели на плян мій хутір и ваші кринки.“

— „Чула й про се! нехай ёму аби що, тому межованню: я

отсе рада радісенька, що син приїхав; нехай як хоче, так и межується, а я й руками й ногами од того межованя.“

— „Чого так?“ спитав Хмара.

— „Чудно якось вони межують: не розберу я, чи воно так треба по закону, чи вони шахрують...“

— „Крий Боже! ніякого шахрованя нема, усе як слід по закону; та и не можна шахровать, межують не в канцелярії, а в очевидь, при усіх.“

— „Може й так: та все таки чудно виходить: он у землеміра Вашлапского було десять упругів пісчуги, а одмежовали ёму десять десятин самого гарного лугу.“

— „В законі нема міри на упруги, видно так слідовало“... Помовчавши трохи, Хмара сказав. „Не знаю, чи говорив вам Павло Миронович, що моя земля врізалась клином у вашу, а Павло Миронович узяв тай показав той клинок нашим; я объявив землемірові спор.“

— „Чула, чула... Павло каже, що той клинок з-поконвіку наш.“

— „Неправду він говорить: от у мене документи єсть: чи не zvolите прочитать?“

— „Подивись ти, Сеню! бо я в документах мало тямкую.“

Хмара витяг з бокової кишені товстий пакет, достав з ёго пожовклий лист гербового паперу пописаний рижим чорнилом и подав Семену. Семен перечитав и всміхнувся.

— „А що?“ спитав Хмара.

„Се не документ.“

— „Як не документ, а щож се таке?“

„Се партикулярний спис“, одповів Жук.

— „Еге!.. спис!.. а подивіться, хто ёго підписав!“ и Хмара ткнув пучкою на те місце, де було написано: „повітовий маршал Кисіль.“

„Все одно! я кажу, що се не юридичний законний документ. Але тривайте: великий той клинок?“

— „Пів упруга; на ёму манячать 17 дубків... Хиба стоїть про се спорить?“

— „Стоїть“, сказала Жучиха; „тут міра дарма: чи упруг, чи два, чи сто — все одно: чужого не бери, свого не теряй. Коли той клинок не наш, Бог з ним; а коли наш, я не відступлюсь од ёго. Зберім ми старих людей, тай розпитаймо: чия то земля? Як люде скажуть, так нехай воно и буде.“

— „На що ж людей питать, коли у мене документ є?“

— „Живі свідки лучше знають.“

— „По закону сего не можна : закон заборонив питать свідків про такі справи, де єсть документи.“

„Здається такого закону нема,” вмишався Семен.

— „Як нема! я на законах зуби приїв ; на память їх знаю.“

„Може, але такого закона я не читав.“

Хмара знов поліз до кишені и витяг невеличку книжочку, розвернув її и, показуючи Семенові, сказав : „а прочитайте отсе, паничу.“

„Виходить моя правда,” одповів Семен, прочитавши; „тут річ иде про документи затвержені законним урядом; а хиба ваш спис — такий документ ?“

Хмара скривився и замовк.

— „Ви не ремствуйте на мене, Иване Радіонович,” сказала Жучиха, „я вашого не хочу ; нехай нас люде розведуть.“

— „Гм... нехай розводять... Я думав, що такий людині, як ви, соромно буде позиваться; лучше, думаю, по сусідски переговорить...“

— „Який ж тут сором позиваться за своє! то й чого нам лізти в суд: людей спитаймо, от и усе !“

— „По моєму: нам краще б помириться.“

„Як же мириться, коли ми й не сварились.. Підождім,” сказав Жук, „покіл приїде межова комісія, тогді зберемо третчиків, нехай вони розсудять.“

— „Гм! дощ за шию не йде,” озвався нехотя Хмара; „підждемо. — Одначе я у вас загомонівся, пора й до двора... Прощайте!“

Хмара поїхав до дому, а Жучиха з Семеном пішли на плян-тациі подивиться, як насинкують тютюн.

Тим часом у саду між Джуром и павночками велась инча бесіда. Джур завів річ про еманципацию женщин. Соня з увагою слухала ёго и горяче спорилась, коли в чім погляд її не сходився з поглядом Джура. Рися не довго слухала ту бесіду: молодій дитині літа більш тягли її до квіток, ніж до вченої бесіди. Рися нарвала пучок квіток, піднесла ёго під самий ніс Джурові и спитала: „гарно пахнуть?“

— „Дуже гарно!“

— „Нате ж вам їх та нюхайте,” и перекутившись на одній ніжці, Рися хотіла знов побігти, але очи її стрілись з стро-гим поглядом Німкені; вона зупинилась.

— „Сядьте з нами,” сказав Джур.

— „Не хочу, я не люблю сидіть, ходім лучше по саду; ходім!“ дзвонила своїм срібним голосом Рися.

— „И, чого б я ходила та пеклась на сонці!“ сказала Німкенья.

— „Ви сидіть собі в холодочку, а ми походимо,“ сказав Джур и піднявся з лавки.

(Дальше буде.)

РУСКА ІСТОРІЯ

В ЖИТЕПИСЯХ ЄІ НАЙГОЛОВНІЙШИХ ДІЯТЕЛІВ.

М. КОСТОМАРОВА.

(Переложив Ол. Барвінський.)

Перший відділ: Панованє дому св. Володимира.

III.

Преподобний Теодозий Печерський.

(Конець.)

Вже педовго перед смертю Теодозия положено початок до основаня камінної церкви на тім місци, де й тепер стоїть головна церков печерского монастиря. На перший раз допоміг до того оден Варяг, именем Шимон. Задержало ся про него таке поетичне оповіданє: Шимона вигнали стрії ёго з отчини; він виправив ся кораблем служити на Русь. Позістав ёму по отцеви хрест в десять локоть з поясом — після одного переказу вартости 50, після инших 8 гривен — и з золотим вінцем на голові Розп'ятого. Шимон забрав з собою пояс и вінець, як утікав з отчини. Тогді почув він такий голос: „Не вкладай сёго на свою голову, а неси на приготовлене місце, де буде ся церков Матери Мосі, и віддай в руки преподобного Теодозия, а він повісить ёго над жертвенником.“ Після сего привидженя зірвалась буря, коли він плив Балтійским морем в руску землю. Шимон затрівожив ся и думав, що Бог карає ёго за се, що взяв окрасу Христового образа, и став за се каяти ся; тогді побачив він на воздусі зьображене церкви и вчув голос: „Се церков, що буде збудована в ния Божої Матери и ти будеш в ній положений. Розміряй поясом двацять локоть у висоту, трицять в довжину и трицять в ширину.“ Прибувши в Київ, Шимон не зважав на се и довго не будував

церкви, та мав знов чудне привидженє. Вже по смерті Ярослава, за котрого він приїхав на Русь, виправлявсь Шимон з єго синами Изъяславом, Святославом и Всеволодом против Половців и ходив до Антонія за благословенєм. Преподобний Антопий сказав: „О сину! багато поляже від вістря меча, багато потончуть и ранять, багато потоне у воді, а ти останеш; тобі суджено лежати в печерській церкві, що тут збудує ся.“ Русинів побито на Альті. Шимона ранено и він лежав на поли посеред трупів и умираючих и знов побачив у воздуху зображенє тойж церкви, що єму являлась над балтійськими водами. Він вилічив ся з ран, оповів Антонію про сі привидженя и віддав єму вінець и пояс. Антоній змінив имя Шимона на Симона и передав єго дар Теодозію. Симон вельми полюбив Теодозія и багато допоміг єму до вибудованя церкви. Се було в 1073 році.

Симон прийшов опісля до Теодозія и сказав єму: „Дай мені, отче, слово, що душа твоя благословить мене не тільки в сій жизни, але й по смерті моїй и твоїй.“— „Ся просьба висше моєї сили, відповів Теодозій. Але як по моїй смерті вибудує ся та церков, як будуть в ній зважати на перекази и мої устами, то се буде тобі знаком, що я маю ласку в Бога.“

„Господь свідчив про тебе, сказав Симон, я сам чув з пречистих уст Єго образа. Помолись також об мені и о сині моїм Юрію и о потомках моїх, як ти молиш ся о своїх ченцях.“

„Я не о одних тільки ченцях молю ся, відповів єму Теодозій, але й о всіх, що люблять се місце.“

Симон поклонив ся до землі и сказав :

„Отче! не виїду від тебе, дай мені на письмі своє благословене.“

Теодозій дав єму молитву, яку тепер вкладають у руки покійникам.

Та Симон, готовлячись будувати церков, попросив ще в Теодозія відпустити гріхи єго родичам.

Теодозій підняв руки у гору и сказав: „Най благословить тебе Господь Сиона та щоб ви побачили красоти Єрусалима по всі дні жизни вашої в третім, в четвертім роді до останнєго.“

Симон оставив латинську віру и перейшов на східне православие.

Церков заложили в 1073 р. Теодозій и єпископ Михаїл під час побуту в Царгороді митрополита Юрія. Основанє єї подало повід до зложеня росказів про се, як чотире майстри в Царгороді одержали від самої Богородиці приказ ити в Русь и збуду-

вати церков, що образ, опісля намістний, принесений з Греції, вручила сама Богородиця и що се утвір штуки небесної. Се був початок того богоговійного почитаня образів явлених, що так опісля розширило ся на Руси. З винайденем місця для церкви також вязали ся чуда, подібні чудам Старого Завіту в історії Гедсона и Шлі. Теодозий бажаючи дізнатись, яке місце угодне буде Богови для поставленя церкви, молив ся, щоб всюди була роса, а на тім місци, де має бути церков, не було роси; на другу ніч просив відворотно, щоб там була роса, де всюди не було роси, — и все сповнялось по ёго бажаню... Місце вказане висшим знаменем для церкви було заросле корчами; сі корчі знищив огонь, зведений з неба силою молитов Теодозия. Коли треба було копати рів під основи церкви, підняв перший сю роботу князь Святослав. Богаті люди жертвували волости й села на будуване церкви з тою умовою, щоб були поховані на сім місци. Варяг Симон перший дізнав сеї чести.

В слідуючім 1074 році, 2. мая умер преподобний Теодозий и назначив по вибору братий, навіть против свого власного бажаня, наслідником своїм Степана. Він казав по своїй смерти не вмивати свого тіла и похоронити в печері, в сій бідній одіжи, котру носив и в котрій умер.

По переказу просив Теодозий перед смертю Святослава, щоб церков печерска була визволена з під власти князів и владик, тому що її заложила Богородиця а не люди; справді монастир довго був незалежною общиною. Теодозий установив тверду норовственну звязь між усіма, що належали до монастиря. Коли хто буде призначений на яке-небудь висше духовне місце на Руси, то може ёго приймати и виходити з монастиря тільки за дозволенем старших, та все мав гледіти успокоєня в печерськім монастири; тільки за таких святій основатель монастиря обіцяв молити ся перед Богом. Многі печерські ченці, що займали опісля високі місця в рускій церкві, зважали на заповіт основателя и, де вони ні були, не теряли звязи з монастирем. З благословенями св. Теодозия в мисли, духовний питомець печерского монастиря, чи був він в Ростові, Володимирі, Новгороді, Полоцку, все звертав ся серцем до Києва, до заповітної обители, яко обіцяної землі спасена, хоронив правила, що одержував у сім монастири, и ширив їх усюди, куди сягав ёго вплив. Се різко проявляє ся в однім памятнику духовної літератури XII-ого віку, а именно в посланію володимирского єпископа Симона до печерского монаха Поликарпа: „Хто не знає мене грішного єпископа Симона и краси соборної церкви володимирської и другої“

суздальської, що я сам збудував. Скільки в них городів и сіл и збирають десятину з усеї тої землі и всім тим владі наша малость! Скажу тобі, що всю ту славу и честь я вважаю грязю и волів би я тріскою стирчати за воротами або смітем валяти ся в печерськім монастири, та щоб люди тим покидали ся, або бути одним з тих убогих, що просять милостині перед воротами чесної лаври: лучше сеї дочасної чести для мене оден день в домі Божої Матери, як тисяч літ в оселях грішників.“

Той-же дух, що виявив ёго Теодозий в своїй жизни и устрою монастиря, на довго оставав у ёго монастири. За ним появил ся цілий ряд борців, котрих діла записувались, переказувались устно, служили прикладом для инших монастирів и ширили в рускім народі звисний напрямок релігійних поглядів. Відтіл впливало, там скріпилось и утвердилось то розширене понятє, що Бог любить в християнині: добровільне терпінє, морєнє себе постом, удалєнє від подружнєї звязи, втомляючу молитву, слєзи, смуток, вздохи, жаль, убожество, — що монастир єсть дорогою до спасєня, и в світі, коли не зовсім неможливо, то вельми трудно спастись: тільки надія на молитви подвижників може давати потіху; тому треба подавати монастирям дари и наділяти їх богацтвами, щоб у них молили ся за грішників.

В тім напрямку були світлі сторони. Вони залежали вже в тім, що монастирі були головними провідниками християнства; а в добродійнім впливі християнства чей и невірні люди сумнівати ся не можуть. Та з другої сторони відзнака монашого стану и шана чернєчої жизни вносили односторонність в релігійні погляди. Думка, що Богу всего милійша одиночна, трудяща жизнь чєнца, и чоловік тим близший спасєня, чим дальше від світа, випєрала християнську чесноту з сєго світа: набожні люди стремили не до того, щоб в людськім товаристві, в світі звершати діла любови христової; їх идеал жизни Богу милої був не посеред людских відносин, але противно, по за ними. Спасєнє лекшим здавалось одинокому, відорваному від людей затворникови; а напротив житє з людьми доводило до неминучого гріха; — так думали Русини, коли між тим після духа Євангєлія слідувало думати на відворот. Словам Христа — що той не гідний Ёго, хто Ёго ради и Євангєлія не оставить отця, матери, жінки и всєго, що ёму дороге в світі — надавали змисл вступлєня в монастир, коли між тим вони домагались від послідувачєля Христового висше від усяких родинних и кривних відносин ставити правду, оповіщену наукою Спаситєля и потверджену прикладом Ёго жизни и смерти. Високе змаганє страдати за правду,

за ближних, обернулось в змагане страдати для самого страданя; середок став ся цілю; борба з дияволом, в образі зла и зіпсутя людского товариства, замінялась борбою з марами, що трівожили розстроєні нерви змореного пустинника. Безженність, котру колись предкладав апостол яко стан відповіднійший, и то до часу, для деяких ёму подібних, в тяжку добу прослідованя, — вивиснено саму по собі яко мужність и тим понижено подружний союз; то, що могло бути участю тільки немногих, одарених спосібністю „вмістити“, ставилось коли не обовязуючою, то все таки висшою чеснотою, достойною змаганя, и замінялось в дивоглядне насилуване природи; наконець шаноба для сліз, смутку, болізни, убожества, загално для нещастя, що приказав Учитель для піяьги в горю, для щастя людского, замінилось у змарочне домагане сліз, смутку, болізни и убожества. Таким способом логічно виходила безцільність діл любови Христової; коли страдане вважало ся само по собі цілю, то не треба було стремити до зменшеня ёго на землі; напротив здавалось, що треба о се дбати, щоб люди страдали: до того доводила односторонність, що впливала з пануваня монашого напрямку в християнстві. Коли идеал християнської мужности був поставлений по за горожаньским товариством и під умовою насилуваня людскої природи, то ёго не могли осягнути не тільки всі, але й більшою частю ті, що виключно ёму віддавались; відтіль вишло, що наслідки стремління до такого идеалу були більш усёго противні духови Христової науки, именно: лицемірство, обмана самого себе, святочництво и притуплене ума. З виімкою немногих людей, котрим з-висше дано було осягнути висший идеал монаший, з виімкою бідолах, слабих душею и тілом, неспосібних до праці суспільної — монастирі наповнялись людьми, що вмовили в себе то, чоґо в них не було, жалкими муками, що виображали собі, що Богу миле насилуване даної Богом духовної и тілесної природи чоловіка, а більш усёго самолюбами, дармоїдами и лицемірами, що надягали на себе личину святости. По за монастирями цілий світ перебував в грубій похотливости и в темній невіжі, панували й на дальше и розвивали ся гріхи, діяли ся насиля й злодійства, лилась ріками кров людска, люди гнобили одні других; між тим набожне чуте потішало ся тим, що так конечно мусить бути на світі по воли Божій, и дбало примирити ся з сумлінем и божеством у виповнюваню деяких видимих звичаїв, що зближали жизнь до чернечого идеалу, поставленого по за світом и горожаньским товариством.

Літературні звістки.

— У 1-ім н-рі з с. р. ми подали образ літературного руху малоруского на Україні, переглянувши ті книжочки (беллетристичні і популярні), котрі там появились у минушому році в рускій мові. Однак образ сей був неповний, бо не згано там за наукові діла дотикаючісь малорускої історії, етнографії і т. и., котрі у Росії як давніше так и доси виходять в російській мові, так що навіть в збірниках народних пісень, казок и т. д. бодай титулова сторона появляе ся в мові російській. Подаємо ж тепер (після „Кієвского Телеграфа“) перегляд **видань наукових, именно дотикаючих ся малорускої етнографії и історії**, які появились в минушому році у Росії.

А) В р. 1874 вийшли чотири книжки, **посвячені малорускій етнографії**: 1) 1-ий том *Записокъ югозападнаго отдѣла императ. географическаго общества*; 2) V-ий том *матерьяловъ, собранныхъ этнограф.-стат. экспедиціей въ югозападный край, П. П. Чубинскаго*; 3) *Чумацкія пѣсни* *Ив. Рудченка*; 4) *Истор. пѣсни малорусскаго народа съ объясненіями* *Вл. Антоновича и М. Драгоманова*. Про послѣдню книжку ми помістили ширшу статю, проте ограничимось нині на перегляд 3-х перших книжок.

1-ий том **Записок** містить крім статей Кюсовского „о климатѣ Кієва“ и Антоновича „о промышленности въ югозап. кр. въ концѣ прошлаго вѣка“, и статей Яснопольского „о торговомъ движеніи изъ Малороссіи“ — властиво етнографічних дві статі Русова и Лисенка про кобзаря Вересая и музику українску и матеріяли записані шп. Русовим, Чубинским и Бѣлинским. Статі ті и матеріяли узнали цінними знатоки в Росії и за границею. Замітити тільки треба, що з пісень Вересая опущені три думи, котрі той кобзар співав в часі археологічного з'їзду. Слабшою частю „Записок“ вважає Кієв. Тел. объяснене матеріялу, и висказує бажане, щоб на будуче юго-запад. відділ не инакше видавав матеріял, як в систематичнім и порівнюючим обробленю.

Чумацкія пѣсни з обширною передмовою Рудченка суть зовсім повним и совістним виданем того роду народнїї поезії, в нїм бо поміщені и уложені в систему всі до сеї пори знані пісні и варіанти о чумаках. Критика російська и загранична виразила ся о сїм виданю з найбільшою похвалою. Именно російський критик и. Веселовский по поводу того збірника сказав, що и в Росії починають дійсно науково видавати народні пісні, а Італієнець рецензент в *Rivista Europea* зовсім справедливо висказав бажане, щоби передмовою п. Рудченка переложити на який західний язык. Тая передмова не уступає передмовам и. Піттре о побиті Сициліянців ведля пісней и далеко повнїйша від розправ Дори д'Истрії о побиті Румун, Сербів, Альбанців и т. и. ведля іх пісней, надрукованих ріжними часами в *Revue des deux Mondes*.

Матеріяловъ этногр.-стат. экспедици въ югозападный край *П. П. Чубинскаго* зібрано до сего часу 7 томів, з тих вже надруковані $\frac{1}{2}$ I-го, $\frac{1}{2}$ VII-го, III., VI. и V. Успіх сеї експедиції представляє ся дуже користним в порівнаню з неуспіхом експедиції в „сѣверозападный край“, на котру страчено кілька тисячів рублів без всякого ре-

зультату. Експедиція в „югозападный край“ уряджена була географічним товариством в р. 1868; успіх її задля того так значний, що вона тут попала на ґрунт вже приготовлений, застала многих діятелів, котрі ще за часів руху умислого в початку 60-х років збирали матеріяли етнографічні тепер передали ті матеріяли а деколи навіть і цілі монографії п. Чубинському. В р. 1874 вийшов V-тий том матеріялів п. н.: Пѣсни любовныя, семейныя, бытовыя и шуточныя. Найбільша відзнака сѣго тому — богатство матеріялу: 1209 сторін! Однак пісні и варянты не завжди уложені в добрім ладі, так що мож подибати варянты одной пісні в двох, раз навіть в трѣх місцях розкинені.

Б) В р. 1874 вийшло також кілька праць по історії Малороссиі. Найзнаменитшими з тих праць суть: 1) *Русская исторя въ жизнеописаніяхъ ея главнѣйшихъ дѣятелей, Костомарова*, в котрій особливо в IV. и V. вип. виложена дуже докладно історія просвіти в Малій Русі в XVI-XVII вв. Ближше оцінати сѣга діла не потребуємо, бо подаємо его в перекладі; звертаємо особливо увагу на дальші житєписи. Шкода тільки, що автор так мало дав місця в своїй історії періодови литовско-руському, котрий доси ще в загалі мало знаний, винявши немногих спеціялістів. — 2) *Исторія возсоединенія Руси, Кулиша*. Коротку рецензію I-го тому ми подали у минувшім році після С.-Петер. Вѣдом; вийшов вже и II-ий том. Докладнішу оцінку подамо пізніше. — Крім сих 2-х більших діл появилсь ще—також не мало важні праці—: *Сборникъ матеріяловъ для исторической типографіи Кіева, Антоновича и Терновского*, и монографія *Ор. Левіцкого „О состояніи Малороссиі во второй полов. XVII. в.“*, котра друкує ся в „Университетскихъ Извѣстіяхъ“ (ще не скінчена).

В) На археологічнім з'їзді в Києві, як звисно, читано багато рефератів, котрих предметом були історія, народна словесність, штука и язык Малороссиі; такими н. пр. реферати: пп. Волкова „о малорусской орнаментикѣ“, Дашкевича „о Бологовской землѣ, какъ о зернѣ казачества“, Драгоманова „о малорусскихъ пѣсняхъ о кровосмѣшеніи сравнительно съ иностранными“, Житецкого „о Пересопницкомъ Евангеліи XVI. в.“, „о малорусскихъ думахъ“, Лучицкого „о малорусской демонологіи“, Малишевского „о соціаніахъ въ югозап. Русі“, Миллера „о великорусскихъ былинахъ и малорусскихъ думахъ“ — и також кілька рефератів пп. Антоновича, Константиновича, Каминского и и. о різних предметах археології, нумізматики, архітектури Малороссиі. Праці ті, як будуть надруковані, вляснят не одну сторону історії народного духа в Малороссіи для своїх и чужих. Досить указати на такий памятник, як *Пересопницке Евангеліє*, тую дуже цікаву задля свого часу пробу переложити святе письмо „зъ языка болгарского на мову рускую“ в XVI. в. и приспособити той переклад для ужитку и католиків и православних.

ЧАСТЬ ПОЛІТИЧНО-СОЦІАЛЬНА.

Справи російські.

(Конець.)

Звісно усім, що після соціальної реформи еманципації крестян, котра поліпшила побит простого люду, задля уладнання взаємин помежи крестянами й панами була заведена ціла інституція „мирових посередників“, котрі вели усі діла по нарізу землі крестянам. Хоч вони й не поспіли усєго свого діла скінчити, але вже з 1868. року почали у Росії говорити, що тая інституція, потребуючи на себе багато розходу (до двох мільйонів з земських фондів), не вдоволяє вже свому старому призначеню, бо діл зістадо ся вже дуже мало. Так по всіх містах, де заведені були нові суди з мировими судьями по закону 1864. року, мирові посередники вже стратили свій судовий характер, а де заведені були земства, се-б то зїзди виборних з усіх станів, мирові не мали вже й своєї адміністративної власти. Тим то й вийшла у минушому році ще нова реформа, по котрій усі крестянські діла будуть вести нові зїзди або комісії, складаючі ся з віцегубернатора та 6-и панів, котрих вибирає земский сойм. Кожному такому панови призначено по 2000 карбованців дотации, що в загалі на усі російські Губернії, котрі мають земські установи, дасть далеко менше против старого дво-мільйонного розходу. (Тепер вже лічить ся 34 Губерній з земськими установами, або 360 повітів.) Ся реформа дуже характеризує напрямок, котрий взяв тепер російський ряд; бувши через усі 60-ті роки демократичним, він тепер усе більш старає ся піддержувати інтереси панства, котрі були нарушені крестянскою реформою. Двічі у минушому році цар голосно заявляв свої симпатії до сєго усеж таки привилегіюваного стану: раз — прикликуючи панів доглядати народних шкіл, другий — на десятирічному юбилею судової реформи 1864 року. И оден и другий раз він казав, що найгодовнійша сторона усєго государственного життя Росії — пани и що ім найголовнійш він поручає догляд за усіма ділами у земстві, як у питаню просвіти, суда, моральности, так и по усіх других сферах життя. Пани засидали до царя адреси з подякою, за для чого робили надзвичайні зїзди; але з другого боку императорска влада настановляла над ними великий надзір и догляд зі сторони своєї адміністрації. Не довіряючи цілком чисто панским переконанням виборних у земствах, влада по усіх тих місцях, де зъявили ся в діяльности їх демократичні тенденції, старає ся

зміцнити догляд свій або через міністерство просвіти, або через адміністрацію. Так на пр. Вятське земство, котре, як можно бачити з фактів поданих у „Извѣстіяхъ Географическаго Общества“, більш усєго старало ся про народну просвіту, одібрало від влади остереженє. Вісім років воно більш усіх земств тратило ся на народні школи; витратило за сей час 1,686.000 карбованців, завело 12 друкарнь и тим довело до того, що там оден школяр народної школи приходить ся на 88 чоловік населеня, тогді як у 1869 був оден ученик на 169 чоловік. Добачивши тєє, міністерство просвіти зажадало, щоб у учительській семінарії Вятське земство не сміло назначати від себе профессорів и управителя и щоб у школи воно не могло поставляти від себе учителів. Земство сказало, що тогді воно не дасть грошей ні на семінарію ні на школи, коли влада візьме під свій догляд усе шкільне діло; з того межі Губернатором и земськими виборними почала ся сварка, скінчивша ся на користь— адміністрації. Але такої ліберальної опозиції не вживали другі земства, котрі більш мусіли при таких жаданях міністерства схилити ся перед ним. Треба знати до того, що тепер земства не мають у своїх виборних стілько великоземельних панів, як то було перш; у більшій частині земств малоземельні пани становлять більшість; крєстьяне, як и перш було, у всіх ділах земських знають більш про свої обовязки й тягости, аніж про свої права; зістаючи ся фіктивними висланцями, не розуміючими своїх інтересів, вони нігде не могли зайняти свого законного місця, тим більш, що земські зїзди весь остатній рік збирали ся дуже рідко. Самоуправленє у земствах зійшло назадоволюванє еґоїстичних інтересів малоземельного панства, тогді як великі пани почали шукати собі сили на поли біржі. Дуже легко зрозуміти, що при такім стані діл заявленя царя про силу, яку має дворянство, мусіли викликати діяльність не в інтересах демократичних станів, тим більш, що догляд влади дуже був против усяких демократичних тенденцій.

Як у земстві так и у суді и у школі взяла російська влада під свій догляд усі справи. Літом минушого року був виданий закон про екзаміни на право бути адвокатом, котрий мав на меті знищити тих пявок, що під именем „брехунців“ або „аблюкатів“ розвели ся по всіх містах після судової реформи, але часто не мали потрібних юридичних студій. З другого боку тим законом дано було право мировим зїздам и висшим судовим инстанціям у якому небудь краю давати дипломи на адвокатський стан не тільки за знаня юридичні, а й за політичну „благонадежность“ и за умінє вгоджати кому слід. Тепер вже дуже жалкують ся у Росії на

наслідки того закона, бо й суди й з'їзди дуже надбуживають сього даного їм права аттестовати кого хочять, як хочять. Адміністрація з того дуже користує ся, бо має через те великий вплив на всі сторони життя. Ми тут говоримо тільки про центральну Росію, де є земства, котрі хоч який небудь протест можуть робити против всемогучої адміністрації російської; що ж дотикає ся до країв західних, де земства нема, там панованє адміністрації було по старому дуже сильне. Про се ми добре знаємо по ділах тамошних наших уніятів, котрим усім було приказано записуватись до православної віри и у церквах поздіймати уніятські олтарі й органи. Коли царід не хотів того робити, адміністрація насилала на него козаків, котрі ёго били и заставляли писати тее, що хотіло ся їй. Скінчило ся діло на тому, що Холмска єпархія перейшла з-під міністерства просвіти у міністерство внутрєнних діл. Через те усі західні краї Росії чекають з великою нетерплячкою заведеня у них земских порядків.

Зміцненє адміністративного руху замість перш обіцяної краєвої самостійности у земствах найкраще можна бачити у ділах просвіти, як народної так и панської. Ми вже казали, що з початку минушого року цар прикликував дворян своїх доглядати за школами, щоб там не заводили ся шкодливі напрямки. Найбільш панські земства, Московске, Катеринославске, Тверске, Смоленске и Пензенске, зрадивши тому аристократичному напрямкови, зараз почали дякувати цареві за сю зміну внутрішньої політики. Після того 25. мая вийшов новий закон о народних школах, котрим зміцняє ся догляд адміністрації и панства над школами. Вже й перше за тим, що робить ся у школах, дивили ся и архієрей и Губернатор; тепер же заведені комісії (училищные совѣты) у двох инстанціях: одна — для цілої Губернії, де предсїдає Губерський „предводитель дворянства“, а друга — для повітів, де предсїдають повітові (уѣздные) предводители. Тії „совѣты“ мають замикати школи, як тільки в них запримітять „вредное направление“, и затверджують учителів на їх місцях, коли вони після цілого року испиту під доглядом инспектора будуть знайдені „благонадежными“. Задля того догляду у кожній Губернії назначає ся директор и 2 помічники ёго — инспектори. Як взяти сі цифри, характеризуючі сю реформу, то можна бачити, що перш инспектори коштували владі 68.000 карбованців, а тепер будуть коштувати 319.000; сі цифри показують, на скільки зміцняє ся догляд над народними школами у Росії; характер ёго — ще старими інструкціями затвердженій — той, що инспектори народних шкіл доглядають добре книжок, які вживають ся по школах, щоб

помежи ними не попали ся неodobрені критикою міністерства; вони окрім того доглядають за учителями, и як тільки у сих запризначають „неблагонадежность“, зараз мусять їх вигоняти, а поставляти нових.

Що до учителів народних шкіл, то треба знати становище, у якому у Росії підготовка їх стоить тепер. Усіх учительських семинарій по цілій Росії з Сибірю (лічучи сюди вже не тільки рядові [казенные] а й земські семинарії) було для учителів 47, а для учителёк — 7, що ставить Росію далеко по заду других европейских сторін, не тільки Пруссії (де одна учительська семинарія приходить ся на 300.000 чоловік), а навіть и нашої Австрії (де одна семинарія буде на 316.000 чоловік), бо у Росії одна така семинарія приходить ся на півтора мільйона люду. Щоб Росія порівняла ся у тому ділі з другими землями, їй треба б мати коло 300 семинарій, на що пішло-б трохи не 5,000.000 карбованців розходу. Але при теперішньому напрямку міністерства просвіти, звертаючого найбільшу увагу на вихованє класичне в середних школах, на котрі йде ціла третина розходу, побільшавшого за остатні сім років в два рази, трудно того сподівати ся, бо на учительські семинарії воно дає не більш як 400.000 карбованців. Правда, весь розхід на семинарії з тим, що дають земства, дійде до 600.000; правда й те, що міністерство в остатні часи взяло ся за се питанє, задля чого переводить під свою власть и семинарії, основані ріжними земствами, чіпляючись до такого або другого неделаьного їх поступованя: але з того не відко ёго дбаня про освіту простого люду, бо хоч усі ті кільканащять семинарій, котрі заведені земствами, воно з погляду регуляції їх забере під себе, усе-ж таки число учителів и шкіл не може побільшати зразу. Що до самих народних шкіл, котрих лічить ся у Росії коло 20.000 з 800.000-и школярів, и на котрі з 13-мільйонного бюджету міністерства просвіти йде усёго 865.000 карбованців, то звісно становище їх не може бути дуже гарним, бо учителі з світського стану, змінивші тепер у Росії попів и дяків, котрі перше учили народ, маючи дуже невеличку дотацію (по 100 карбованців на рік), часто мусять занехувати свої обовязки педагогічні задля зарібку на другому поли праці. У остатні часи преса російська дуже критикувала и самий напрямок наочуваня, котрий ті нові учителі стали заводити у народних школах, з чого відко, що семинарії, заведені ще недавно, не спромогли ся навчати будучих учителів доброю методою вченя. Міністерство під koniecь минувшого року обявило, що воно хоче завести обовязкову науку для народу,

який плян хоче спробувати насамперед у столиці; наші і другі європейські газети дуже похваляли ті його заміри; але хто добре знає дотеперішнє становище наукування у Росії, легко може бачити хоч би з наведених нами цифр, що ті пляни мусять зістати фантастичними мріями, бо реформи остатнього року, зміцняючи догляд над школами, не дають самим школам живого розвою побільшенем числа учителів и поліпшенем метод педагогічних. Цікаво, що міністерство просвіти у Росії з де-якого часу звикло подавати не ті факти и цифри, які поправді характеризують становище шкільного діла: щоб притягти до себе симпатії російської громади, воно ставить другі цифри більш йому любі и порівнює їх зовсім з другими, через що трудно дуже знати статистику російських шкіл. Так на пр. по справозданю міністерства одна народня школа приходить ся на 4.288 чоловік а оден школяр на 118, тоді як по розправам „комітета грамотности“ 1 школа виходить на 4.639 чоловік а оден школяр на 132 чоловіки люду. Другий відчет міністерства, котрий брав до розправи вже усі и середні и висші школи, вилічив, що з усіх учаших ся оден школяр приходить ся на 81 чоловік люду и що одна школа вийде на 1.911 чоловік, тоді як найлучший російський календар Суворина подає зовсім інші цифри: у нього одна школа виходить на 3.435 чоловік, а оден школяр — на 84 людей.

Такі неточности міністерства з замірами показати більш, аніж є на ділі, деградують його в очах громади російської тим більш, що їй не подобає ся система класична, котру воно хоче зміцнити (бо з середних шкіл класичних гімназій лічить ся 122, та ще 33 прогімназій, тоді як реалок на усю Росію тільки 30, та й з тих багато основані земствами, а не міністерством). Управленє тими середними школами и наука у них теж дуже по-заду стоїть од жаданя громади російської. З одного боку те, що шкіл середних зовсім не стає на задоволенє потреб громади, бо у остатні роки на одну вакансію у гімназіях просило ся по 10 — 15 чоловік, котрі через те, що місць у школах на них не ставало, мусіли зіставати без науки. Міністерство у минувшюму році відкрило ще 15 нових чотирокласних прогімназій, а цар затвердив закон про шестикласні прогімназії, котрі й почали то у тому то у другому місті одкривати; але з другого боку ніяк не може громада російська задоволити ся тими порядками, котрі заводить міністерство зовсім у консервативному зміслі або просто тільки дотикаючі ся до форми, як на пр. заведеня „ранців“, се-б то по военній формі зроблених гаманців для книжок, тоді як самий дух науки нічого не йде на

перед. Велика сила приписів про те, як мусять себе держати школярі, як ходити, як кланяти ся, що робити трохи не у кожду годину дня, и педантизм директорів викликають такі припадки, як стріляня у директорів на різних кінцях Росії (у минувшому році школярі стріляли на своїх педагогів у Ейскі и Екатеринбурзі); брак добрих учителів и начальства примушує ряд привозити їх з-за кордону з так званих у Росії „братевъ-Славянъ“, задля котрих у Липску на російські гроші заведена філологічна семинарія; але ні з тої семинарії ні з Петербурского Інституту историко-філологічного не вистарчає учителів на усі російські Гімназії, бо діло науки стоїть дуже погано по університетах, з котрих завсїгди йшли найголовніші учительські сили. Громада російська не любить чужинців, чи то будуть братя-Славяне, чи Французи та Німці, и бажала б краще коло своїх дітей мати своїх учителів, бо ті чужинці, не знаючи звичаїв и побиту, відносять ся з якоюсь зневагою до російського, що вражає школярів; а міністерство не хоче дати педагогічно-вихованих учителів з свого люду а набирає їх по за кордоном. Тим так и непопулярне тоє міністерство у сфері середних клас люду, за ддя котрих воно старає ся тепер найбільше.

Не люблять ёго и за відносини ёго до жіночого вихованя. Найбільша частина жіночих Гімназій (котрих тепер у Росії лічить ся 56) и проГімназій (139) заложена не міністерством, и гроші на них дають або земства и городскі громади, або беруть ся з других фондів. Але потреба середнього и навіть висшого вихованя дівчат у Росії дуже велика. З того часу, як заборонено було у 1871 році приймати жінок на усі державні місця окрім учительских, а у 1873 році тим дівчатам, що учили ся у Цюриху, заборонено вертати ся, скінчивши курс науки, назад у Росію, так зване жіноче питанє у Росії понижало; але не зменьшало ся число дівчат, що хотять хочби и без прав, які дають дипломи, слухати курси висших наук. Через те и у Петербурзі и у Москві и у Києві деякі професори читали курси, більш або меньш підходячі до університетської висоти; у Казані професори університету уложили програму великого курсу на три роки з 17 наук, приганяючи ёго до того, щоб скінчивши той курс дівчата могли йти у учительки Гімназій; але такі курси не могли задоволити бажуючих науки дівчат, бо вони були більш випадковими, аніж постійними; Московскі курси при політехнічному музеї, де було у минувшому році вже 103 студентки, мають більш стійности через те, що їх піддержують кушці грошима; а по других містах лекції

дівчатам читали ся через дуже невеличкий час. Міністерство обіцяло виробити плян цілого університету жіночого и вже завело для вироблення того пляну коміссію; але громада ніяк не може дочекати ся, що з того буде; міністерство ж поки що старає ся завести у Гімназіях жіночих науку клясичних язиків — грецького' и латинського, чим ще більш дратує громаду, бо тая вже знає, що тая наука за недостатчею учителів буде дуже лиха (як вона є и у хлопячих Гімназіях) и не приведе ні до чого. Ми будемо подавати звістки про сей дуже цікавий для нас рух жіночого питання у Россії, коли міністерство просвіти подасть свій обіцяний плян загально наукового університету для жінок, бо доси є тільки два міста, де учать ся дівчата у Россії більш висшим наукам, аніж призначені на курс Гімназій, але тіи мають фахове значіне: се-б то курси при Медично-хірургічній академії, де виучують ся так звані „учені акушерки“, и педагогічні курси, де учать ся на учительниць низших шкіл.

Щоб скінчити перегляд діл дотикаючих ся до просвіти, ми мусимо ще сказати про бунти, що були у минувшому році трохи не у всіх висших заведенях Петербурских и котрі ще більше мають значіне для характеристики теперішнїї молодіжи російскої; вона почуває себе дуже придаленою різними правилами про єї жите, не дозволяючими їй громадити ся у товариства. Діло почало ся з Технологічного інституту петербурского, де студенти зажадали дозволу заводити товариства, сходини, товариські читальні, спільний буфет, громадску касу и окрім того просили, щоб коміссіи, видаючі стипендії бідним їх товаришам, запитували у самих студентів голосу, чи слід кому давати чи ні. В університеті Петербурским и у Медико-хірургічній академії молодіж дуже недовольна була одним профессором; у Горному інституті теж студенти подавали якісь колективні просьби, заборонені студентскими правилами. Начальство тих заведений з початку виключало то сих то тих студентів; після того, коли лишивші ся без діла студенти почали добивати ся у комнати своїх шкіл, взяла ся за діло и поліція и, як кажуть, повиганяла з Петербургу по ріжних городах кілька сотень студентів закритих курсів. У Медико-хірургічній академії, котра належить до міністерства війни, але котру хоче під свою власть взяти міністерство просвіти, була закрыта конференція профессорів, а иряжена осібна адміністративна коміссія для успокоєня тої школи. Багато молодіжи стратило через те можливість вихованя и пішло у тіи ради незадоволених, котрих звать або нігілістами, або соціалістами и демократами.

Соціально-демократичний рух такої молодіжи, маючий у Лондоні свій орґан („Впередъ“), теж заявив себе у минушому році ділом, котре розбирало ся у окремому суді. Рух той, котрий ніяк не може влада знищити, прийняв тепер форму розповсюдненя серед простого люду проклямацій и книжок соціально-демократичного характеру. Молодіж, що не вдоволяє ся реформами аристократичного напрямку, збирає товариства для друкованя казочок и других маленьких книжочок, де старає ся показати несправедливість розложеня податків поміж ріжними станами громади, надъуживаня адміністрації и и. Одні з них хотять тільки під запомогою друкованого слова простому народови показати теперішні недолади громадського житя у Росії и розяснити ідеї демократичної рівноправности; такими книжками вони хотять довести простий люд до зрозуміння його політичного значіння після реформи о земстві и т. ин. Другі, більш радикальні, пишуть книжки, піддрочаючи простий нарід на бунт. Треба знати, що ще в 1867 році був виданий у Росії закон, котрим забороняли ся усілякі товариства, котрі мали-б заміром перестроїти теперішній стан російського царства. Той закон бажав, щоб кождий, хто зачує про таке товариство, доніс про нього владі, під грозьбою, як того не зробить, бути покараним до 50 карбованців. Але товариства не уставали и мабуть російські люде не дуже бояли ся тої карн, бо про такі товариства ніхто не доносив поліції. Де-які спілки уміли навіть заводити тайні друкарні задля друку ріжних проклямацій. Одну з таких спілок відшукали десь під Москвою, и перед судом над нею вийшов у минушому році новий закон про усілякі товариства, котрий побільшував карн тим, що збирають спілки для супротивляня владі або для підбудженя одного стану против другого, и забороняв зовсім вже навіть и такі спілки, котрі, хоч и не мають нічого революційного у собі, а збирають ся так собі поміркувати, не спитавши дозволу у поліції. Через кілька день після виходу того закону почав ся суд над згаданою нами громадкою молодіжи з 10-х хлопців и двох жінок, котрі, завівши друкарню, вспіли, поки їх не найшла поліція, понадрукувати кілька книжок зовсім революційного характеру. У одній під назвищем „До інтелігентних люде“ сі остатні прикликали ся йти у нарід, щоб підбурювати його против царя, панів и в загалі против теперішньої владн и її аристократичного прямованя; у другій — „як треба жити по закону природи“ — розказували ся соціальні теорії о рівноправности усіх люде и доказувало ся, що усе, що кажуть попи про божественне право царів — є брехню; остатня книжочка під заголовком — „Русскому народу“

розказувала про те, що пани держать під собою простий люд у темноті, не даючи ёму освіти, що влада збільшує податки на простому народі, не притягаючи до них людей з висшого стану; через те, каже брошура, треба підняти ся усёму простому народу и жадати нового поділу землі, зменшеня оброків и правди при виборі у земствах людей з усіх станів.

Суд розбирав не тільки змісл тих брошур и проклямацій російських революціоністів, але й те постановляв ім у велику провину, що книжки писані з дуже популярними закидками и чисто народнёю мовою. Двох з верховодців того діла (Долгушина и Дмоховского) засуджено у Сибір на каторжні роботи; других на 8, на 5 або на два роки; найменше винних у тому ділі посаджено під арест. Усі вони були молоді ще люде од 18 до 27 років, и діло їх викликало осудженя зі сторони Газет аристократичного напрямку, до котрого у Росії належать тепер трохи не усі Газети, бо демократичні напрямки зовсім заборонені. До характеристики сеї сторони дуже цікаво додати ще такий факт. Коли йшло діло Долгушина, Дмоховского, Паніна и інших, „Московскіе Вѣдомости“ користували ся корректурними аркушами петербурських Газет, щоб стенографічні протоколи суда у Москві випускати як можна ранійш; але сі листи усі перш переглядала цензура, щоб там не було надруковано чого небудь, чого не бажала б бачити влада надрукованим. В задержаних петербурських Газетах були виїняті вже-деякі місця; а Московска Газета передруковала їх з корректур того не знаючи, за що й була на три дні заказана. Таким побитом найаристократичнійша и консервативна Газета була покарана наче-б то за діло демократів.

Уся остання пресса російська, як ми казали, віднесла ся из зневагою до тих хлопців, у котрих по єї словах ще на губах молоко не всохло, але вони дмуть ся щось політичного робити. Такі відносини пресси російської до молодіжи з демократичними прямованями дуже легко зрозуміти серед того напрямку, який тепер у ній панує. Найхарактеристичнійша з усіх публіцистичних праць за минувший рік була праця Генерала Фадѣва, котрий під заголовком „Чѣмъ намъ быть?“ написав у Газеті „Русскій міръ“ таку програму житя, по котрій усі висші сфери мусять жити на кошт низших; вихованє и усі плоди цивілізації по тій теорії належать тільки до висших сфер, коли низші мусять тільки працювати на них. Така умова аристокрації против усіх останних членів (нагадуюча класичну умову членів тіла против черева, з тою ріжницею, що тут скорійш одно черево, то є невгамованє

панство, уювяє ся против усіх останних членів, що на нєго працюють, щоб їх поісти) дуже подобає ся и панству и владі російській. Цензура не пускає критики на тую статю, яку хотїли б зробити більш ліберальні орґани. Остання книжка „Вїстника Европы“ надумала ся було сказати щось про ті вигадки Фадїева; але, як видко з нумерації сторін тої книжки, цензура повірізувала те, чого їй не хотїло ся бачити у друку. Такі порядки цензури, до котрих вже призвичаїла ся російська преса, не дають ніякого способу людям з демократичними напрямками свої думки прилюдно у пресі виявляти або де будь у ній чути. Через те вони й ховають ся або де небудь за кордоном, або у потайні товариства, число котрих усе більшає у середині Росії. Дуже ясно, що діло з такими потайними спілками у Росії далеко не скінчило ся на карах над Долгушиним, Дмоховским и єго товаришами, бо в осени, скоро після суду над ними, знов були якісь ще більші арести демократів по цілій Росії. Про ті арести мовчала російська преса, але наші німецькі, славянські и анґлійські газети розказували може вже й багато чого з своєї фантази. „Daily News“ долічувала число арестованих до 3000. Чи справді їх так багато, чи ні, — усе ж таки, най третя часть того буде, така спілка вже далеко сильніша од громадки Долгушина и Дмоховского. Не можна сказати и того, щоб стілько молодіжи збожеволїло и щоб вони не знали, яку гру хотять вони розьигрувати. Як що лічити, що усякий, хто йде тепер за соціалізмом, мусить перш сказити ся, то тогді треба прийти до того, що трохи не уся інтелїгентна російська молодіж переказила ся. Коли-ж у теперішнїй молодіжи бачити будучі інтелїгентні сили и у єї напрямках дошукувати ся розвою будучих напрямків, то можна сказати тільки, що и на дальше він мусить зістати демократичним. Проте здає ся нам, що ті міри, які узав російський ряд для знищення того демократичного руху, про котрий ми кажемо, не доведуть ні до чого. Замість того, щоб підняти питання про реформу оподаткованя и притягти до прилюдного отвертого розбору єї застанов усі мислячі сили царства, ряд російський хоче у пресі заперти шлях до виголошеня демократичних переконань, а усіх демократів загнати під землю, щоб їх не було й чутно. Таким же поступованем замикають ся уста лиш людям поважним и уміркованим, котрі б и питання ріжних реформ трактували в поважний и уміркований спосіб; але біяк не спинає ся а, противно, майже конечно викликує ся діяльність революційна, котрою, конечно, в

пайбільній частині займають ся люде горячі а незорілі, котрі однак тим скорше знаходять віру и послух, що до наук ними голошених нарід не знаходить корективи у голосі людей ёму прихильних а при тім розважних.

Остатні діла ряду перед кінцем минушого 1874 року й спочатку нинішнёго показують, що він зовсім не хоче йти на компроміс із „недовольними“, а гадає їх зломити. Так перед початком 1875 року одна Газета, котра ще мала ліберальні и демократичні переконання, була нарушена, що викликало дуже великий жаль по всіх кінцях Росії. Ми кажемо про бувшу Газету „С. Петербургскія Вѣдомости“. Вона була ще у 1863 році взята од Академії Наук в посессію на 15 років Коршем, одним з ліберальних літератів. Ідучи чесно за своїми переконаннями и не схиляючись перед бюрократичними силами, він через те дуже стратив довіру у ряду, котрий хотів зігнати ёго з редакторства. Перед кінцем минушого року ёму звелено було кинути редакцію и розпустити найкращих сотрудників. Він не хотів кидати роботи, до котрої отдавав усю свою душу, и показував, що термін контракта на посессію ще не укінчив ся. Але ёго не хотіли слухати и передали Газету під власть міністерства просвіти, назначивши на місце вигнаного Корша другого редактора. Яке вражінє зробила тая зміна на громаду, видко з того, що на новий рік число пренумерантів тої Газети, як ми чули, упало з 12.000 на 3.000.

Звістка, котру приніс нам „Голось“ у одному з остатних номерів про зміни, які хоче робити ряд російський у університетах, ще більше може здивувати усякого, хто звик дивити ся на Росію яко на землю, котра хоче, щоб її вважати прогрессуючою у наші часи. Після бунтів осінних наряджена була осібна комісія переглянути закони про висші школи. Тая комісія хоче тепер, як сказано у „Голос-і“, так поставити діло висшої науки, щоб її змогли брати тільки люде з заможнёго стану, а ніяк не бідні студенти, котрі, як здає ся владі, роблять тільки багато клопоту їй а зовсім не вчать ся. Задля того комісія думає дати реформу університетам таку, при котрій колебляльне управлене профессорів підъупало-б, а замість тих колелій управляла-б університетами окрема од влади адміністративна комісія. Вона має дбати про те, щоб як найменше вступало до університетів бідних людей, до чого за найкраще средство лічить зменшенє стипендій, які тепер дають ся бідним студентам, и заведене більше строгих екзамінів.

Ми подамо у свій час розказ, що з того буде; нинішню ж нашу хроніку діл російських за минувший рік скінчили тим ви-

водом, який сам виходить з наведених нами фактів. Прямоване влади російської по шляху зміцнення аристократичних принципів, запроваджене до того ще дуже консервативним рухом, чим далі усе більш и більш викликає незадоволене тою політикою, що мусить довести її до такого або іншого кризису. Ми казали тепер більш про культурні відносини російської держави; але й економічні для єї цікаво буде розібрати, що ми зробимо у одній з будучих наших хронік.

ПЕРЕГЛЯД ПОЛІТИЧНИЙ.

Справи австрійско-угорської монархії.

Парламентарна праця *Ради державної* все ще нуртує в виділах, а пленарні засідання мало дастарчають цікавого материялу. Як вже в попереднім числі згадали-смо, відкинула Рада державна на внесок д-ра Едльбахера ново-випрацьований проєкт екекуційний и відіслала єго знов до виділу правничого. Міністер др. Глязер не дуже й обставав за ухваленем сєго проєкту екекуційного, позаяк часткове ухвалюване справоти судової не може відповідати цілям систематичної праці сєго знаменитого правника.

Відтак точили ся в Раді державній наради над зміною регуляміну. Переведено сю зміну в такий спосіб, що знесено деякі обмеження свободи голосу и усунено інші неслухности, н. пр. що міністрам вільно було голос забирати вже й по скінчених дебатах. Тепер приходять під нараду внесок др. Вільдауера о надзорах шкільних. Коммісія, вибрана до розсмотреня сєго внеску, розширила єго и на Галичину, именно ограничила компетенцію галицької Ради шкільної краюво тим, що відобрала їй право именовати учителів и директорів лімназіяльних, віддаючи се право, як є в всіх інших краях Долитавії, міністерству просвіти и короні. Виділ крайовий виготовив протест против ограничення дотеперішньої компетенції Ради шкільної, в котрім розводить ся широко над хосенною (!) діяльністю тої-ж Ради. Тож и надіяється горячих дебат в Раді державній над сим внеском.

В конець мусимо ще нагадати о непрошених заступниках Русинів в Раді державній. В бюджетовім виділі предложив міністер просвіти свій проєкт що до утвореня університету в Чернівцях вже з р. 1875/6, жадаючи відповідних кредитів на кошти урядженя. Не можемо противитись закладаню університетів в Австрії в загалі як и в наших краях. Утворене університету в Чернівцях може причинити ся до більшого розвою и рускої молодіжи на Буковині и найсхідніших частях Галичини. Піймаємо при тім університет все тільки яко інституцію науки. Тож не можемо радуватись тенденційними голосами, котрі раді б мати

в новім університеті тільки розсадник Германізації. Так надъуживати інституції науки для пристрастей и тенденцій сторонничих, — значить понижати святиню науки. А ще менше можемо радуватись, що такі самозванці, як Др. Вільдауер, промовляють буцім-то іменем руского народу и ставлять ёго яко средство котерийних забігів Германізаторских. Русини бажають розвою умислого для своїх дітей а то так для власного як и для вселюдского добра. Але ніколи не будуть Русини служити мізерним орудем славянофобних тенденцій!

В *Пешті* розцвілась кризис міністеріяльна повним цвітом. Міністерство Бітто подалось до димісії з новоду клопотів фінансових. Цісар не прийняв був зараз димісії и застеріг собі остаточне рішене по докладнім перегляді теперішних взаємин між угорекими партіями. Розходить ся тепер о сполучене правого центра, з Тишою на чолі, з деактивіскою партією. Тільки тим способом можна би утворити сильнішу більшість міністеріяльну в парламенти, котрий дотепер дробить ся в найріжнородніші відміни бути мадарскої. Стан сирвав здає ся дуже клопотливий, коли сам монарх подає помічну руку до скріплення парламентарної більшости и в тій цілі особисто трактує в *Пешті* з проводирами сторонництва. Після найновіших вістей фузія сторонництва вже наступила: утвореня нового міністерства з обох головних партій мадарских підняв ся бар. Венкгайм.

Справи заграничні.

У Франції вже скінчили ся розправи в парламенті над уставою о сенаті, без котрого и перша устава конституційна, котра вже зістала принята, не мала б важности. При первім читаню принято уставу о сенаті цілком по внеску републиканців, однак при другім читаню, коли президент Мак-Магон заявив, що такий уставі він противний, републиканці були переголосовані и ціла устава відкинена. Опісля однак републиканці порозуміли ся з ліберальнішими Орлеаністами и уставу о сенаті в трохи зміненій формі, а також и цілу уставу конституційну нарештєно принято. Таким способом конституція републиканска в своїх головних установах вже усталена.

З Гіспанії нічо важнішого не донесено. Війска зберают ся до нових борб а ряд в Мадриті визискує свою власть на користь своєї партії, проганяючи противників з краю и зносячи деякі ліберальні установи, лишивші ся з остатних революційних часів.

Проектований зїзд в Петербурзі ще не певний, бо крім відказаня Англії и інші держави ще не надумались.

У Німеччині нові чутки носять ся, що Бісмарк задля підъпаншого здоровля хоче від ряду відсунутись. Побачимо, чи и сёго разу се не пустий гомін. — Папа римский видав енциклику до єпископів пруских, в котрій засуджає церковні закони а священників назначених рядом відлучає від церкви.

В Італії зайшла остатнім часом подія, що певно буде мати на-

олідком значне переіначене становиска партій опозиційних, котрі завжди ще опиняли монархічний ряд в провадженю супокійного розвою сєго краю. Знаємо, як Італія єдналась и получилась двоюкими заходами: розумною політикою Кавура, міністра Віктора Емануїла, и горячо сміливими подвигами Гарібальдія, котрий однак добра для своєї вітчизни надіявсь лишень від крайно радикальної політики и республіканської форми ряду. Тож коли при лишенім всіма пані Віктор Емануїл засів в Римі на престолі, сам богатир-патріот, люблений и славлений цілим народом Гарібальді, старий и слабій, нудив ся на скалистім и малім острові Капрера яко небезпечний при нагоді ворог двору королівського. Але предсі се змінилось. Старий батько народа, завізваний від того-ж народа на посла, прихав власне до Риму и не старає ся, як всі сстрахались, спокій заворушити, але, офірливий и в своїх гадках для добра вітчизни, сердечно витаєсь з королем и єго рядом, причиняючись таким способом немало до усталєня ладу в державі. Колишній генерал славних вояхобників в червоних сорочках хоче тепер перед всім зайнятись ділом, якби то багнистий край римський осушити та плодovите поле з него зробити.

НОВИНКИ.

— **Перехід Холмских уніятів на православіє.** Дня 12. (24.)

Січня с. р. відбув ся в місті Білій (Бялі) в Сідлецькій губернії акт прилучєня 46-х парафій (20 з Вільського, 23 з Влодавського и 3 з Константинівського околу) до православної церкви. В сих парафіях живе до 50.000 людей. На акт сей зїхались духовенство тих парафій (31 священників), депутовані (по 3 з кожної парафії) wraz з віттами громадскими и православний архієпископ Іоаннікий з Варшави. Губернатор Сідлецький Громека відчитав народови царске призволенє на прилучєнє до православия, архієп. Іоаннікий благословєнс синода. Відтак одправилась літургія, перед котрою ще мав проповідь більський протосрей Н. Лявчак. Проповідник розказував за прослідуванє православної віри Поляками и насильнє введєнє унії, и виразив радість з причини повороту до давної віри. По службі Божій архієпископ роздавав срібні позолочєні образи И. Христа и Д. Марії депутованим, по 2 образи на кожду парафію. Наконєць губернатор запросив все духовенство, гостей и депутованих від парафій на обід. Парохам прилучєних парафій призначив ряд крім попередньої платні, земель и інших прав по 1.200 рублів річно для кожного. — Перехід Холмских уніятів на православіє викликав клики радости и триумфу в російських (консервативних) газетах и в „Слові“, яко ознака нової побіди віднесєної над католицизмом и Польщєю, в польських з тих самих причин гіркі жалі та тяжкі осудженя російського ряду; німецькі газети, воюючи з ультрамонтанством и католицизмом дома, раді всякому поражєнню небезпечного и не-

наivistного ім елементу. Ми прийняли вість о сій події спокійно: не тільки задля того, що ми давно були на ню приготовлені, але й тому, що ми на сю справу не задивлюємо ся з тісного партикулярного становища — ані навіть з становища національного, не бачучи в ній великого хісна для національності —, але з становища загально людського. Введенє православия в Холмщині само собою ні злим ні добрим ділом: таким або сяким стає ся головно через спосіб, яким воно було переведене. Спосіб сей описували нам часто и подрібно польскі газети. Хотя далеко не всім донесеням їх мож повірити, то однако й самі російскі газети не посміли заперечити, що з причини „очищуваня обряду“ діяли ся „безпорядки“, котрі треба було аж війском усувати. Такий же спосіб вводити яку небудь віру не може у нас знайти симпатії. Навіть коли-б справді введено православия в Холмщині було потребою політичною, чога ми однако не допускаємо, то тим ще спосіб ёго введеня далеко не оправданій. Нарушенє свободи индивидуальної, свободи совісті завсєгди и всюди мусять в нас знайти противників, и если сам факт принятя православия ми приймаємо зовсім спокійно, то попереднє „очищуванє обряду“ ми все приймали з жалєм и сочутєм для бідного хоч в многім брудячого народа....

— 3 **Тернополя.** (*Тернопільська жидова. Чим повинна тепер зайняти ся „Просвіта“? Наша інтелігенція. Місцевий парох. Бурса.**) Вичитусмо в „Правді“ що раз частійші вісти з ріжних сторін нашого краю, як почутє и самовіжа між нашим тяжко пригнобленим народом будять ся. За прикладом львівського „Побратима“ почули й такі малі місточка як Підгайці, Збараж, Поморяни потребу завязаня товарнєств, пізнали вже, що в нашій віці тільки сполученими силами зможемо добити ся якогось становиска між иншими просвіченими народами, коли не хочемо позістати у заду або й потонути у морі більш трудящих передових народів сусідних.

Та не такі ми щасливі, дарма що наш Тернопіль столицєю Поділя. Замість випередити в народнім ділі инші міста галицькі, Тернопіль позістає по за усіма. З якого боку ми б ні приглянули ся нашій подільській столиці, то все випадуть наші вісти сумні, не веселі. Причиною сєго лиха єсть жидова, що всюди втисне ся, де тільки можна влізти. Кождому посторонньому, що вїздить до Тернополя желізницею и опинить ся на двірці, певно видасть ся, що попав ся в кімнати жидівської біржі. Жидова онадає кожного, що годі відпекати ся и мимоволі попадеш в єї небезпечні кігті. Тож само можна бачити кожного дня (вийнявши суботу), як жидова саранчою вилягас на передмістя и за марний гріш викупує або й видурює всє, що наш мужик везе до міста на продаж. Не буду Вам широко писати про т. з. економічну борбу, котру ни. Поляки колєсь з таким шумом розпочали, а котра тепер вже навіть в *Gazet-i Narodow-ij* притихає, ані про жидівску лихву — про се писано и пише ся у нас досить, а недавно писав Вам и ш. корреспондент из Збараского. Скажу

*) Заявляємо, що за статі подавані між дописями Правди, именно коли дотикають ся особистостей, редакція приймає на себе одвічальність перед властями, а не перед публікою. Приймаємо такі дописи після засади, що обі сторони треба вислухати. Р.

тільки спеціально про наші сторони, що нужда народу у нас з причини жидів дуже велика и що векслі жидівські та скринти нотаріяльні з'їдають що раз більше наших мужиків. Причина всьому, що мужик темний и не має понятя о праві. Після моєї думки „Просвіта“ повинна-б постарати ся о те, щоб наші правники виготовили популярні книжочки, котрі-б поясняли народови небезпечне право векслёве — а не завидило-б и інші правничі питання ёму потрібні в той самий спосіб виложити. Не моралізуймо нашого мужика, бо він ще моральніший від усіх інших верств, не годуймо ёго все життями святих та моральними повітками, розбудім у него дух до промислу и праці, а тим способом виратуємо з пропасти, в котру туй-туй влетіти може, и тогді вже будемо ёму правити о геології, астрономії и и. подібних відомостях.

Хотів я Вам розказати про народні справи в Тернополи а зійшов на борбу економічну. Та не подивуйте за се, бо то й для нас важне питанє. А тепер вернім до Тернополя. Спитаєте, що за причина, що у нас, де тільки є міщан руских и ремісників, немає такого товариства, як н. пр. у Львові, або Підгайцях и и. містах? Я думаю, що у нас ще не розбуждено, як би належало, самовіжі між середнію верствою, отже інтелігенция руска за мало зробила в тім згляді, між тим як польска пропаганда дуже сильна, так що міщаньство наше підлягає сильному впливови латинського костела и тернопільскої „Gwiazdy.“ Вплив сей усунути можна-б, коли-б духовна власть місцева получила ся не світською інтелігенцією и сполученими силами дідала. Та кільколітний досвід показав, що місцевий парох не тільки не вмів притягнути недовірчивої и почасті здеморалізованої верстви міщанської, але й не вспів сконцентрувати верстви інтелігентної а навіть її зовсім відтрусив. Недивно, що так стало ся, бо не вмів ужити відповідних способів, а часто замість осягнути ціль, невластивим поступованем віддалє ся від неї. Так н. пр. інтелігенция наша все ще вважає церков точкою осередною, коло котрої охотно громадилась би, як би тільки духовенство вміло її до себе притягнути; руского приходника вважає інтелігенция наша все таки своїм пастирем. Але замість піддержувати ту природну звязь и її скріпляти, місцевий парох її ослабляє и розриває. Для ілюстрації моїх слів наведу характеристичний факт. Одна богата міщанка записала вмераючи досить значний гріш на реставрацію зовсім понованих и нездалих орґанів в тернопільській середній церкві. Наш парох довго надумувавсь, що з тим зробити, а наконець обдумав, що відновивши орґани можна-б дуже доброю грою на тих орґанах притягнути не тільки міщаньство, але навіть руску інтелігенцию. Як думав, так зробив. Орґани обмалёвано, міх полатано, повставлювано нові дуди и що неділі й свята почав пригравати дяк *ad majorem dei gloriam*. Парох думав, що стіни церкви не помістять людей, що налянуть прислухувати ся милій грі орґанів. Инакше ждало ся, а инакше склало ся. Хто хоч трохи мав слуху, мусів утікати з церкви або затикати собі уха, щоб не чути дяківського тириликания. Так замість притягнути інтелігенцию, гра на орґанах ще її розганяє. Не тим способом притягнете, о. парох, інтелігенцию и міщаньство до церкви: коли хоче ся вам орґанів, то постарайтесь бодай о гру добру, а ще лучше — заведіть хоральний спів

як у Львові або в Чернівцях, а побачите, що й латинники радше схотять послухати милозвучного співу як німої гри орбанів.

Та досить вже тих сумних згадок про наш Тернопіль. Я рад, що могу закінчити моє письмо втішною вісткою. Інтелігенція тутешня и духовенство цілою околиці чуло з давня потребу помагати вбогим молодцям и дати їм удержане в нашій дорогім місті, щоб могли ходити до школи. По довгих пересеравах, помимо всіляких перенон из сторони властей и рівнодушности (а щирійше сказавши неприхильности) місцевого пароха и декана, завязало ся и истнує у нас товариство для піддержання убогих руских учеників цілий вже рік з накладом. Товариство заложило з початком сего шкільного року „Бурсу“, в котрій містить ся пять учеників, синів вбогих сельских родин. Бурса удержує ся из вкладок и жертв членів и нечленів и розвиває ся що раз більше, так що з часом можна буде її значно розширити. Члени того товариства дійсні платять вкладку одноразову 3 зр., а потім по 25 кр. місячно; спмагаючі хоч би й незначні датки, основателі 10 зр. (одноразово), а покровителі 50 зр. (тож одноразово). Окрім того дають члени без попереднього зобовязання жертви в натураліях. Признати тут треба, що духовенство тернопільского й сусідних деканатів, мимо рівнодушности декана, отже зовсім добровільно, причиняє ся дуже щедро до піднесеня товариства и піддержання Бурси. — Дня 2-го л. Лютого відбули ся загальні збори товариства в забудовано гімназіяльнім. Завважали-смо однакож, що число прибулих членів аж надто було незначне. Бажали би-смо тому, щоб члени товариства в інтересі розвою тогож численнійше прибували на загальні збори, бо тим способом причинять ся до розбудження и піддержання жита товариского и духа асоціяційного, чого власне дуже недостає Русинам. На загальних зборах відчитано справозданє и подано результати, які осягнуло товариство. Приходу дося мало товариство 760 зр. 32 кр., розходу 320 зр. 55 кр., отже позістало в готівці 439 зр. 77 кр. Не вичисляю вже тут датків в натураліях. Коли зважимо, що товариство лічить заледво 65 членів, то мусимо видати дуже користне свідoctво про жертвенність нашого духовенства. При кінци наступив вибір нового виділу з 9 членів, котрого головою вибрано місцевого адвоката Дра Володимира Лучаковского. Маємо надію, що теперішній голова, чоловік рухливий и оборотний, надасть товариству ще більше жита и причинить ся до єго розвою й піднесеня.

Вельми заслужили-б ся наші Русини для рускої справи, як би й по інших містах завязували бурси для піддержання руских убогих учеників, бо тільки тим способом можна-б зберегти нашу убогу молодіж перед деморалізацією польської пропанди.

— **Русий театр.** Трушна театральна під дирекцією п-и Теоф. Романович з Станіславава поїхала до Калуша, де давала представлення через чотири неділі. Всіх представлень дано в Калуші 15, именно грано: Назар Стодоля, Шельменко наймит, Женитьба, Заздрісна жінка, Чародійні скрипки, Галька, Дон Жуан, Від стушна до стушня и и. Поверхністю своєю представляв ся театр дуже добре: гардероба дуже красна, порядок майже взоровий, тільки декорації зовсім лихі и дрантиві, радше шмати ніж декорації, так що треба їх конче заступити новими. Гра акторів була вже оцінена в дописи з Станіславава (у остатньому и-рі

„Правди“ з тамтого року), тут подамо лиш кілька коротких заміток: Найліпша артистка ві всіх ролях, особливо в богатирських, є сама директорка. П. Марія Романович має миленький голос, грає дуже добре всякі наївні ролі. З поміж акторів є найліпшим п. Гринецький, грає дуже добре чорні характери и ролі характеристичні. П. Стефурак добрий в ролях комічних, особливо в нижшій коміції, менше добрий в ролях легкої коміки, котрі грає на такий сам лад, як ролі коміки низшої. П. Людкевич є особливо добрий співак (баритоніст); грає також не зле, однако ролі комічно-характеристичні грає також на оден лад. П. Вітошинський виглядає красно на сцені, в грі єго мало ще рутини. В загалі видко у акторів щиро волю и працю, и мож надіятись, що при дальшій неуставаючій праці поставлять сцену руску на такім становищі, що не повстидає ся зовсім по-при польских сценах и встолицях краю. Від впривалости-ж руских акторів залежить не тільки будуча доля рускої сцени, але в немалій часті и доля рускої національності в Галичині, а наконєць и доля самих акторів, котрих и на самій рускій сцені може чекати красна будучність, коли тільки щирою працею причиняє ся до піднесеня сеї сцени. Чим більш високо и многосторонно розвине ся руский театр, тим и більшої субвенції від сойму буде міг домагати ся и сподівати ся.

Коли однак дирекція театру и артисти щиро и совістно свою довжність сповняли, руска публіка Калуша и околиці з своєї сторони зовсім не робила того, що до неї належало. Місцевий парох и декан Калуский, о. Г.....ъ, не тільки сам не появились в театрі, але навіть и до своїх парафіян раз так мав обізватись: „на боже не маєш, а до театру маєш гроші!“ Околичне духовенство, з дуже маленькими виїмками, оказувало ся зовсім гідним свого проводира. Під час ярмарку на Йордан було до 40 священників в місті, а з тих лише 4 появило ся в театрі. Таким способом Калускі преподобні и високопреподобні, и вся свічна верства доказала, як ще темно у неї самої в голові: доказали, що у них брак великого замилюваня штуки, брак елементарних понятій о значіню и важности сцени, наконєць брак патріотизму. Ходили и спомогали руский театр в Калуші Німці, Італіянці (від желізничі Альбрехта), Жиди и Поляки, люде, на котрих ніколи не мож було числити и котрі по-часті и не розуміють руского слова — тільки одних Русинів в рускій театрі не було видко! Сумне се свідоцтво низшости Русинів (по крайній мірі Калуских та околичних Рутенців та Русских) насупротив людеи інших народностей.

Дуже приємний контраст до Русинів Калуских становили Русини з Рожнітова, куди заїхала труппа п-и Романович з Калуша. Священники околичні, без згляду на політичні и національні пересвідчення, „мягкі и тверді“ щиро и ревно займали ся театром: не тільки самі ходили дуже пильно, але и заохочували других. Особливо з узнанем мусімо піднести патріотичну оферливність оо. Ружицкого, Рожанського и Вінтоняка. Не менше від священників причиняє ся до утриманя народного театру сам руский нарід, сам руский хлоп. Струтинці, Цінівці и загално ціла околиця Рожнітівська спішить, горне ся на кожде представленє и заповняє що вечера — впрочім невеличку — саяю, котру Рада міска безплатно відступила. А й не тільки не жалують селяне наші гроша на

русский театр, але й спмагають убогу руску сцену чим можуть. Фір до перевезеня з Калуша до Рожнітова достарчили безплатно. Тут пі-директорова и ин. артисти може у перший раз утішилися сердечно, бо пізнали, що їх труди не марні, що їх праця, котрій посвятили своє житє, знаходить визнає и у самого простого народу и добродійно впливає на той нарід; тут пізнали вони, що то мож зробити з наших „хлопів“, що сі „хлопи“ — то правдива підвалина нашої народности, на котрій почиває ціла наша будучність. Заслуга се велика околичних священиків, котрі — тверді и мягкі — спільно працюють для добра народу.

— **Для Дружного Лихвяра** зложили: На весілю укінченого богослова п. Мих. Флюнта у.о. Ант. Чапельського, пароха в Добровлянах в Дрогобицкім, дня 28. Січня (9. Лютого) с. р. зложили на внесок п. Льва М. Максимовича, слухача прав, и Іоана О. Нановского, слухача техник, для академ. товариств „Дружний Лихвар” и „Академ. Кружок” гости весільні суму 16 зр. 50 кр. а. в., именно: вп. ин. Георг. Кмицікевич, декан и парох з Гаїв нижних, 2 зр.; Плят. Денищак, декан и парох в Тулиголовах, 1 зр.; Іос. Чапельський, парох в Унятичах, 1 зр.; Ант. Чапельський, парох в Добровлянах (спеціяльно для Акад. Кружка) 1 зр.; Іоан Чапельський, ук. бог. (спеціяльно для Дружн. Лихвяра) 1 зр.; Іоан Німців, парох в Гошові, 1 з. 10 кр.; Іоан Грабовінський, парох в Горожанці малій, 1 зр.; Мих. Флюнт 1 зр.; пані Кароліна Ольшанська 1 зр.; п. Якобіна Ку.. 1 зр.; Іоан Моняк, слух. прав., 50 кр.; Пясецкий з Россії 50 кр.; Вятровский з Старої Соли 20 кр.; гости не заявивші своїх имен дали 4зр. 20 кр., що разом чинить повисше виражену суму 16 зр. 50 кр. Припало отже по воли гостей для обох товариств по 8 зр. 25 кр., котру то квоту підписаний дотичним товариствам вручив. *Лев М. Максимович.* — Окрім того прислали: вп. М. Бучинський, урядн. суд. в Станіславоні, 2 зр.; вп. о. Ляторовский 50 кр.; инші датки 1 зр. 20 кр. За що виділ товариства „Дружний Лихвар“ вп. добродіям подяку складає. — У Львові дня 26. Лютого 1875.

ПЕРЕПИСКА РЕДАКЦІИ.

Вп. М. Нетягі. Лист дістанете сими днями; дещо переказали-смо и деякі непорозуміння вияснили-смо в листі до п. О. Б. Тим часом дякуємо. — *Вп. И. Е..... в З.* „Заговор Фієска“ и „Кабалу и любов“ одержали-смо. Займем ся радо. Чи не хотіли-б Ви що до будучих праць порозумівати ся з нами наперед? Можна-б таким способом уложити систематичний план. — *Вп. Е. Ж. в С.* Лист Ваш дістали-смо через п. З. З точками Вами поданими з деякими згоджуємо ся зовсім и завсїгди годили ся, з деякими-ж ні. Близше в листі. — *Вп. И. Н. в В.* Дякуємо за щирю раду и живчивість. Розважимо близше и подамо одвіт у будущім н-рі. — *Вп. О. Т. в Н.* Жадані числа „Правди“ вишлемо и приймаємо радо заміну, бо и нам деяких н-рів недостає. З дописи Вашої зробимо хоч по части ужиток. Корреспонденції, подаючі вісти локальні, однако маючі більше ніж локальне значіне, приймаємо завсїгди дуже радо. — *Вп. Вас. Н. в Жабівці.* Лист дістали-смо. До сего н-ра було вже за пізно, помістимо в послідуочім н-рі. — *Вп. Марко Мурава.* Може що з сонетів виберемо. Незабавком вишлемо Вам лист. — *Вч.*

авторови двох поезій, переданих на Р. Бесіди, з котрих перша зачинає ся: *Здоров мій друже! Язик ще не вироблений и в загалі видко всюди початковий твір ще молодого писателя, однакож обі поезійки, особливо друга, написані не без таланту. Трібуйте й дальше! — Ви. Гнат Р. Рату 10 зр. товариство им. Шевченка отримало.*

Оголошенє конкурсу на письма популярні.

Центральний видѣль товариства „Просвѣта“ розписує конкурсу на написанє слѣдуючих дѣлець популярныхъ:

1) *Житя рускихъ историчныхъ святыхъ*, п. пр. Ольги, Володимира В., Бориса и Глѣба и и. Житє повинно бути описанє так, щоб враз була розказана исторія Руси певного часу;

2) *Житя знаменитыхъ князевъ, сеньмановъ, герцовъ и иншихъ мужевъ рускихъ*, котрыхъ описанє такожъ має бути сполученє съ розказанєм исторіѣ Руси.

Житя сѣ мають виходити окремыми книжочками, по одной або по двѣ житєниси въ одной книжочцѣ, и повинни бути уложені въ способъ приступный и займаючий для простого народу. — Приймають ся не тільки цѣли серіѣ але такожъ поодинокі житєниси.

Премія за приняты и одобренны выдѣломъ творы предназначена до 20 зр. вѣдъ друкованого аркуша въ форматѣ популярныхъ выданъ „Прогресситы.“

Хотячя ще докладнѣйшихъ инструкцій, зволять удати ся до Выдѣлу товариства „Просвѣта“ у Львовѣ, ул. Підвале нр. 7, коло Волоскон церквѣ.

Вѣдъ центрального Выдѣлу товар. „Просвѣта.“

У Львовѣ 2. (14.) Лютого 1875.

ОГОЛОШЕНЄ.

Имѣя собственаго пропизведенія, дозволеннаго цензурой, на малоросійскомъ языкѣ книги (съ обдѣлкой) въ богато-риемныхъ стихахъ, подъ заглавіємъ: 1-я „Веремія малоросійского Гевала“ въ 3-хъ подилахъ „Сватанья“, „весидья“ и „житья“ съ приключеніями, обычаями — повѣрьями, по казацкому звичаю Украинцевъ Малоросіянъ, съ пѣснями Страницъ 411, статей 923, стиховъ болѣе 12 тысячъ; 2-я „Бандура Украинского Гевала“ семиструнная съ виршею, гласящая про житьє Украинцевъ Малоросіянъ, веселое и смутное, страницъ 56, ладовъ (статей) 76, стиховъ 626. Цѣна за обѣ книжки 1 руб. 50 коп. съ пересылкою въ Россію. Желаяющимъ приобрѣсть это чудовое сочиненіє, сколько кому угодно экземпляровъ, прошу адресовать письма мнѣ, автору, въ Полтаву Старосенжаровскому жителю, Ивану Герасимовичу Бублею. Требованія будутъ исполнены въ тоже время.

Малоросійскій казакъ *Иванъ Бублей.*

Одвѣчальний редактор: Др. **Олександр Огоновскій.**

3 друкарні Товариства Имени Шевченка. — Під зарядомъ Фр. Сарніцкого.

Виходить випу-
сками в 2¹/₂ арк.
3. (15.) и 18. (30.)
кожного місяця.

ПРАВДА

Редакція и ад-
міністрація під
н. 12. на улиці
Оссолінеских.

ПИСЬМО ЛІТЕРАТУРНО-ПОЛІТИЧНЕ.

„В своїй хаті своя правда и сила и воля.“

Ціна передплати: на рік 6 зр., на пів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50 кр. Оден номер стоить 30 кр. а. в. — За оголошеня (инсерати) платять ся по 5 кр. від одной стрічки дрібним друком.

ЧАСТЬ ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВА.

* * *

Тобі сусідоньки сказали:
„Тебе не любить милий твій!
„Ми все узнали, розгадали,
„Він слово дав уже другій.“
И ти головку опустила,
Слеза блиснула на очах;
Брехня сусід тебе вразила
Глибоко в серце; жаль и страх,
Печаль чоло твое покрили,
Поблідли щоки й на устах
Чудна усмішка пролетіла...

Ось він прийшов, на тебе глянув,
И серце стиснуло в ёго;
На душу впав сумління камінь;
Однак він не сказав того.
Він затаїв журбу глибоко,
Він про сумліне не сказав;
Вернувся до дому й одинокий
Сумліне слізки виливав.

И після того добрий геній
Шептав тобі не раз, не два:

Щоб ти покинула сумління,
 Щоб руку другу простягла. —
 „Скажи їй ласкаве ти слово,“
 Не раз и йому чувся глас,
 „Любов и щасте вернеш знову,
 „Коханс знов приїде до вас.“

А ви, стрічаючись, мовчали,
 Слова вмирали на устах:
 Друг друга гордо провозжали
 И нічу плакали в пільмах....

Минали літа, — ви старіли,
 Краса спадала, одцвіли,
 Обох сумління вас сушило;
 Чого шукали — не знайшли....

1871.

Θ. В—р—ля.

До ватажка.

Ти любиш, сидячи у хаті,
 На злу неволю нарікати;
 А після доброго обіда
 Полаять деспота-сусіда.
 З чужої любиш ти кишені
 Давать убогим грошей жмені;
 И розсипать слова не нові
 „Про світ науки и любови.“

Покинь „високі“ слова,
 Возьмись за просте діло:
 У нас робітників нема,
 А ватажки нам надоїли...

1871.

Θ. В—р—ля.

Старий.

Хоч вус ёго мов сніг біліе,
 Хоч голова вся посивіла,
 А серце — юне у ёго!

Хоч підтоптав ся він літами,
Але иде з молодиками
И мисли свіжі у ёго.

Хоч на чолі й видно морщини,
Хоча борба ёго сеушила,
Але він духом не упав :

Громадску ниву засіває,
Словесним хлібом і вважає:
„Колись то буде урожай!..“

1871.

Θ. В—р—л.

СЕМЕН ЖУК И ЁГО РОДИЧІ.

Хроніка.

Написав в 1873 році

О. Яковенко.

Ч А С Т Ь П Е Р Ш А.

IV.

(Дальше.)

Німкinya пішла назирцем за ними. Не то щоб вона стерегла панночок, але їй здавалось чудним, щоб молоді дівчата гуляли без неї з чужим паробком, котрого учора тільки побачили в-перше.

— „Отсе ми идемо наче в процессі,“ сказала Рися и підбігши до ореді скочила на неї и стала гойдаться.

— „Бачте, яка у нас на хуторі простота,“ заговорила підійшовши до ореді Німкinya и подивилась на Джур. „Городянка б так не зробила,“ додала вона, вказуючи на Рися.

— „Тепер и по городах починається простота,“ одповів Джур.

— „Наша Рися, здається, и для села вже дуже проста; правда, молода; хоч їй и 16-е літо, але душа у неї наче у десятилітній дівчини.“

— „Воно й краще так... зостаріться ще постіє,“ сказав Джур и глянув на Рися. У білому кшнейному платті, з довгою косою, з завітчаною головою гойдалась вона на ореді и справді походила на щось таке дитинне, чисте, невинне. Здавалось, що в тих дугах, котрі вона проводила оредєю, витала у повітрі сама

невинність, сама небесна чистота, та душа ангела, котру люблять малювати поети и художники...

— „Ох! молодість, молодість!“ сказала зітхнувши Німкня: „не знаєш ти ні журби ні клопоту; не вважаєш ти на те, що завтра буде; живеш ти тим, що маєш сьогодні...“

А Джур все не звертав очей з Риси.

— „Чи ти ще довго будеш гойдатся, Рисю?“ спитала Соня.

— „Покіль захочу, — а що?“

— „Ми підемо.“

— „Ідіть, мені байдуже, я й сама до дому втраплю, не заблуджу,“ и з уст її посипався звінкий голосний регіт. Так не регочуть ні городянки, ні вишколені „приличіян“ діти аристократів.

Втомилась Рися и зішла з орелі. Усі пішли по саду. Джур замислився.

— „Ви за кордон поїдете?“ спитала Соня.

— „Хотів би, та не знаю, чи буде з чим, грошей треба.“

— „В які землі поїдете?“

— „Мабуть в Німечину: до Відня, Праги, Липска, може заверну до Цюриха.“

— „Вернувшись катедру візьмете?“

— „Ні.“

— „Чому?“

— „У професора увесь час иде на теорию, на лекції. Теорія сама по собі усюди нічого не стоїть, а в медицині більш усього потрібна, як для науки так для життя, практика. Правда, в університеті єсть клініка, але в клініці нашої небагато напрактикуєш.“

— „Хіба професорові вже не можна приватно практикувати?“

— „Можна, и практикують, та не слід. Удариться професор в практику — и так полюбить гроші, що у ёго не буде вже й часу йти за наукою. Поведе він свої лекції, спустивши рукави, аби-як; як торік, и позаторік, так и сёгодні и завтра. Коли ж я вольний лікар — мене ніщо й ніхто ві до чого не приневолює; лічу по охоті; пильную за наукою; нові теорії вводжу в практику; з практики обновляю теорію и таким вобитом и в науку и в життя вкладаю більш користи ніж — професор.“

Соні здалось, що в речі Джура оддається якась фальшива

нота; але вона не зуміла знайти тієї ноти, и щоб самій не сфальшовувати — замовкла.

— „Ой як жарко! дивіться: так піт и мле... От би тепер викупатися,“ сказала Рися.

— „Господь з вами!“ скрикнув Джур. „Хиба вам жить остило!“

— „А що?“

— „А те, що скупавшись тепер, як раз придбаєте горячку, або ревматизм.“

— „Ви лікар — так вилічите.“

— „Не завжди и лікар pomoже... По моєму — ну те, краще до хати.“

— „Заспівай, Соню!“ сказала Рися, прийшовши в хату.

— „Співай ти, я не хочу.“

Джур принявся просити Рисяю заспівати. Рися сіла до рояля, ударила по клавишам и заспівала: „в кінці греблі — шумять верби, що я насадила.“

Джур подяковав їй и спитав, чи не співає вона великоруских пісень?

— „Співаю,“ одповіла Рися „та тепер вже ніяких не хочу; жарко, попросити Соню.“

Соня порилась у нотах и заспівала „Ах! морозь морозець! молодець ты рускій.“

— „Тепер ваша черга!“ пристала Рися до Джура: „співайте.“

Джур одмагався, а далі спитав:

— „Якої ж вам?“

— „Якої знаєте... А то, ні!.. тривайте: я співала українську, Соня великоруску, а ви циганську...“

Усі зареготали, а Німкіня трохи почервоніла.

— „Хиба я циган?“ спитав сміючись Джур.

— „Так що, що не циган! аж и Соня не великороссиянка, а співала великоруску пісню.“

Джур заспівав дуже добре Мицкевичевого „Воеводу.“

Прийшов час обідати. За обідом Рися усе жартовала, усіх смішила.

Пообідавши Жучиха пішла спочити, а Семен, узявши під руку Соню и вийшовши в сад, спитав у неї:

„Як тобі сподобався Джур?“

Соня здвигнула плечима, глянула на Семена и сказала:

— „Ніяк... здається, чоловік розумний.“

„Тай годі?“

— „А то ще чого тобі треба?“

„Я хотів би, щоб ти до ёго придивилась добре; ти умієш розгадувать людей.“

— „Куди тобі!... На що се тобі?“

„Треба!“

— „Та на що? скажи!“

„Моє діло...“

Соня ще пильнійш глянула на Семена и спитала: „чи не сватать дужаєш?“ А в серці у неї ніби щось кольнуло: вона визволила свою руку з Семенової руки.

„Ні! ні!“ одповів Жук... „ей Богу ні! се мені и в думку не приходило.“

Вони порівнялись з черешнею, під котрою сиділи Джур, Рися и Німкіня и їли з дерева ягоди. Соня и Семен и собі сіли до гурту. Як ось на доріжці од будинку показалаь молодиця уся в чорному, наче черниця.

— „Се удова, дякониха з Куликів; чого се вона йде сюди?“ сказала Соня.

Дякониха усім поклонилась, поздоровила Жука з приїздом и сказала:

— „Я до вас: не во гнів вам, Семен Іванович! Поможіть, будьте ласкаві! у мене хлопець не здужає, а я чула, що ви привезли лікаря.“

„Та от-же вам и лікар,“ одповів Жук дяконисі, указуючи на Джура, „просіть ёго.“ Дякониха стала кланяться Джурові.

— „Чим не здужає ваш хлопець?“ спитав Джур Дякониху.

— „Бог ёго святий знає: люде кажуть, що крикливці напали, а сама я не знаю, що воно за недуг. Кричить дитина, як не перерветься; вже я й ворожку звала, и виливала вона и зривала,—не помогло... Возила я и в Иржавець, там и акафист правила и оливи давала з лампадки, що перед Бого-матерю горить, — ні що не помогло.“

— „Великий ваш син?“

— „Сеший год.“

— „Що ж болить у ёго?“

— „Не знаю сего! кричить усе, та кричить, та за живіт береться.“

— „Далеко ви живете?“

— „Ні отут зараз за греблю.“

— „Добре! ходім.“

На полу у дяконининій хаті сиділо хлопа в одній сорочці, замурзане, не вмите и не своїм голосом кричало: „ой живіт болять! ой! ой!“ Джур обдивив дитину, узяв пульс, подержав голову, постукав у живіт, у груди и спитав дякониху:

— „Чи не давали ви ёму цитвару?“

— „Ні!“

— „А е він у вас?“

— „Нема, не знаю, чи е у кого и на селі.“

Послали до попа — и там нема цитвару.

Джур достав того насіня у Жучихи, одніс до дяконихи и дав пораду, як поїть цитваром хлопця.

На другий день дитина перестала кричать, узялась за їжу и видужала. Дякониха прийшла подяковать Джура и сказала:

— „Правду люде казали, що на хлопця щось наслано: як стали виходить з ёго клубками черви, — то крий Боже!.. Я знаю и хто се заподіяв... се стара дячиха так удружила мені.“

„Бач, яка темнота!“ говорив Жук Джурові: „Коли дякониха вірить, що на її сина наслано глистів, так що ж говорить про простий сільський люд!..“

— „Лучше скажи, що говорить про земство, котре не додумається, щоб у кожній волости був лікар...“

V.

Час ишов; Джур жив у Жука: що-дня молодіж іздила або ходила, чи в ліс, чи до женців, або вязальників; гуляла, співала, грала, читала, спорилась про прочитане... усім було весело! Здавалось, що, дивлячись на веселу молодіж, и стара Жучиха молоділа.

Раз якось винявся такий день, що з самого ранку й до пізнёго вечера йшов дощ: калюжі понабігали чималі; про роботу у полі й думати не можна було; навіть без пильної потреби ніхто й з хати не виходив. Прийшлося и нашій молодіж просидіть цілий день дома. Стара Жучиха найшла собі якесь хатне діло и вешталась з однієї кімнати у другу: в одній кімнаті вона знайшла, що біля образа павук заложив собі оселю; позвала служанку Мартусю, показала їй пучкою на павутину и веліла знять; у другій кімнаті Олена Василівна догляділась, що в кутках на долівці пилу багато и знов показувала Мартусі.

— „Мартусю!“ говорила вона, „ось подивись, що отсе таке.“

— „Де? що-ж там таке?“ питає Мартуся.

— „Хиба не бачиш! он — у куточку за грубою... дивись!.. мабуть гречку будемо сіять...“

Мартуся почервоніє, швидче замете пил и скаже: „и де воно береться!.. сьогодні своїми руками усюди повитирала...“

Німкinya з Сонею сіли за п'яльця и щось вишивали; Джур з Жуком грали у шахи; а Рися сіла було грать щось на роялі, але, взявши кілька акордів, побачила цуценя, свого любимого „Качана“, покинула рояль и стала пустовать з Качаном: бігала по саді, дражнила цуценя, а воно, бігаючи у слід її, гавкало. Далі, наче стріла, підскочила Рися до столика, на котрому стояли шахи, и перемішала на кону усі фігури.

„Що се ти робиш! Рисяю!..“ скрикнув Жук; а Джур мовчки шідвів голову, глянув на Рися, здвигнув плечем и тільки всміхнувся.

„Бач, що вона заповдіяла!.. яка важна гра була у мене; от-от дав би мата, а вона узяла, та й попсовала! бач!..“ ворчав Жук.

— „Велике діло попсовала!.. начнете и в друге,“ шутковала Рися. „Їй же Богу не витерпіла: нудно стало дивиться на вас, як ви обидва уперлись лобами у шахи и замислились, мов про що путне думаєте.“

— „Не твоє діло,“ одповів трохи з серцем Жук.

— „Та годі, годі, не гуди, не сердься... А ви не сердитесь?“ спитала вона Джура.

— „Ні! за що тут сердиться?..“

— „От — який ви добрий, не такий, як той Жук... он як гуде: аж губи обвисли.“

„Ганна Ивановна,“ обізався Семен до Німкини, „взьміть відсіль Рися та посадіть її за п'яльця або за книжку.“

— „Так би то й посадить!.. отсе-б то я так и послухаю, коли не захочу!.. як раз на таку й напав!“ одповіла Рися почервонівши и стала против вікна. Для неї показалось неприятним, що Семен вважає її наче малу дитину, котру Губернантка може посадити „за книжку“. Одначе Рися не хотіла, щоб Джур примітив, що слова Семена образили її. Трохи згодя, дивлячись у вікно, Рися сказала: „Господи! коли отсей дощ перестане... наскучив він мені; не можна через ёго й з хати вийти... сиди наче в келії черниці.“

— „Ви б заспівали,“ озався до неї Джур.

— „Не хочу!.. я під дощ не люблю співать.“ И з сим словом Рися пішла у другу кімнату, сіла собі у куточку и стала читать.

„Давай дальше грати,“ сказав Семен Джурові.

— „Не хочу, обридло,“ одповів Джур и заходив по салі. Жук закусив чогось губу и мовчки сів до рояля; а Джур, пройшовши кілька разів по салі, повернув у ту кімнату, де сиділа Рися.

— „Що се ви читаете?“ спитав він у неї; и заглянувши у книжку, додав: „невідь що! нісенітницю!“

Рися занскрилась и спитала: „Чого се так, що нісенітниця?“

— „Того, що у нас нікому ще йти у ті університети, про котрі ви читаете. Учора позаводили дівочі Гімназії, а сьогодні давай вже ім університет!“

— „По вашому-ж як? зовсім не треба університета за для женщин, чи як?“ спитала Рися Джура, пускаючи и докір и иронію.

— „Я сего не кажу: я говорю, що ще рано заводять університет; а чи треба, чи не треба ёго у наших часі, про се треба спитать самих женщин; нехай вони скажуть.“

— „Вони й говорять, що треба, и треба...“ задзвеніла з жаром Рися.

— „А кілька їх говорить?“

— „Повинно, що не одна.“

— „Коли їх багацько, коли ім справді треба університета, нехай зложуться, зберуть гроші й заведуть...“

Рися не втерпіла, скочила з свого місця и строго спитала Джура: „ви шуткуете, чи правду говорите?“

— „Чисту правду... та, здається, ви сердитесь, Орино Івановно!“

— „Не можна й не сердитися, коли чуеш, як розумний чоловік, чоловік освічений, чоловік котрий видає з себе ліберала, стане верзти отаке, як ви...“

— „Еге!.. годі! годі! бачте, ви починаєте вже лаять мене...“ перебив Рисю Джур. Їму бажалося, як кажуть, вивідать у неї ума и не хтів, щоб вона сердилась на ёго; а найбільш не хотів він, щоб Рися вважала ёго за консерватора.

— „Лаяться я й не думаю,“ одповіла Рися, „а справді чудно якось слухать те, що ви говорили!.. Я вам: „отче наш“, а ви мені „од лукавого.“ Хиба таки ви справді щиро говорили?... Хибаж таки в а ш і університети заведені на приватні, на зібрані гроші? хиба вони орудуються коштом приватним, а не государственным? Отсе вам раз! а друге ось що: як по вашому зробити тогді, коли вчиться в університеті показалася хіть у таких тільки дівчат, котрі убогі, не мають спроміжности; з чого ж вони

зберуть таку велику сумму, якої треба на те, щоб завести університет?“

— „Нехай дають, хто що може!“

— „Але кому вони давати муть? хто від них приймати ме? Чудно, тай годі!.. Та я й не вірю, щоб ви такі неподібні речі вели од щирого серця... се ви туман пускаєте, дражните мене.“

— „Ні!“ сказав Джур: „та тривайте, ще ось що: я почав з того, що хто піде в той університет?.. питаю вас: ви пішли б?“

— „Отак ви и всі!.. гукаєте про-Біг: „давайте нам університет!“ — а нехай завтра дадуть вам ёго — то й стояти муть порожніми аудиторіи: бо одна скаже: я й рада б, так спроможности не маю; друга заговорить, що вона не приготовлена; третя...“

— „Годі! годі!“ перебила Джура Рися. „Знаю, що дальше: „пята, шоста, сёма и т. д.“ Так ви усі еманципатори,.. у вас одна річ, „роля женщины призначена їй самим її полом...“

„Постійте! пустіть и моє слово до гурту,“ озвався Жук, стоячи на порозі и вслухавшись в спір сестри з Джуром. „На ниві життя справді роля женщины обведена самою природою; єсть такі справи, до котрих женщина не може належати по своїй фізичній природі, на пр. солдатчина; але ж и з сего не виходить того, щоб женщина мусіла потребовать меншої освіти ніж мужчина! Чому женщина не може бути лікарем, учителем, судею, професором и т. д.? Мені здається, що самий пол приневолює до того, щоб женщина була просвічена не менш як й мужчина, бо женщины перша природна роля — єсть роля матери; значить — роля найважнійша в громадянському житті: роля воспитальниці!.. які будуть неньки, такі й діти... Я стою за те, що у чоловічестві усе лихо залежало, залежить й залежати ме ще довго од женської темноти!. Яким духом напоєна мати, таким вона напоїть и своїх дітей...“

— „Одначе наші нені,“ вмшався Джур, „були напоєні духом крѣпцтва, неволі, а не напоїли нас тим духом...“

„Бо прийшов свій час, прийшла своя година, прийшла смерть крѣпцтва; але скільки-ж віків народ терпів неволю, скільки віків чекали ми сего часу!.. Отже коли-б женщины, коли-б матери були освічені, напоєні духом волі, не проходили-б цілі столітя, покіль знеслось рабство!.. Рабині родять рабів! се така аксіома як и те, що на вербі не ростуть грушки...“

— „Чом же сієї аксіоми не засвоїли собі жінщини?“ спитав Джур.

„Гм! чому не засвоїли... Сидячи з звязаними ногами не побіжиш! Сидячи у духовній тюрмі — відкіль би вони освітілись промінем розвою и науки...“

— „Отже,“ перебила Рися, „люде теперечки мізкують, щоб випустить нас из тюрми, а пан Джур каже, що не треба...“

— „Ії сего не кажу: я кажу, що ще рано заводить університет, бо нікому буде у ёму вчиться...“

„Рано хіба через те, що нікому буде вчить,“ сказав Жук.

— „Як нікому? хіба у Києві, у Харкові, у Одесі нема професорів?“ спитав з дивовижою Джур.

„Як нема! єсть! але з тієї професури, може, чи знайдеш и двох таких, котрі годились би професоровати у женскому університеті. Наша професура — се стара каліч, напоєна таким духом, котрий своєю вонею вбиває молоді орґанізми. Нове вино — треба лить в нові судини... В університеті молодіж повинна не тільки освічаться наукою, але й розвиватьсѧ духом... Головніша підвалина університетскої освіти дух... А ти скажи мені, Антоне! поправді: яким духом напоєні наші професори? духом користи, еґоїзму, бюрократизму...“

— „Не всі-ж, єсть між ними люде и з инчим духом,“ одповів Джур.

„Один або два, — се не багато; а останні — загалом еґоїсти, котрі давно кинули науку, давно ведуть своє професорске діло аби як, формально, а головна річ — котра заложена на акциях, обліґациях, на легкій наживі без праці... Ну, коли таким духом наповать и освічатъ жінщину в університеті, так лучше нехай вона буде не освічена...“

Усі отсі речи Соня слухала з другої хати и не вмішувалась в спір. Останні слова Семена підвели и її, и вона вийшовши у ту кімнату, де спорились, спитала Жука:

— „Ну, Сеню! скажи-ж, чи не на одно ви обидва бете: п. Джур говорить, що заводить женскі університети рано через те, що нікому в їх учитьсѧ; а ти кажеш, що рано їх заводити через те, що нікому в їх учить! виходить и по твоєму и по ёго одно: університетів не треба...“

„Не нетреба, — а рано! то не все одно,“ сказав Жук.

— „Коли університет для нашої освіти діло добре, так и не

рано; бо що добре, те не буває рано," вставила своє слово Рися.

И знов між молодіжю на сю-ж таки саму тему завязалась горяча спірка. Соня, котру Джур вважав яко холодно, не енергічну, розжеврілась більш усіх. И довго довго вони спорили. Зі спору про освіту перейшли на спір, на яких основах повинна вестись дівоча просвіта: чи на космополітичних, як доказував Джур, чи на національних, як доказував Жук...

У вечері тогож дня Джур сів з Рисею грать у шахи. Погляд ёго більш літав над головою Риси; на шахи він трохи що не зовсім не дивився и робив великі помилки в ходах. Рися поправляла ёго, сміялась и раділа, що обігрувала ёго... Одна шашка якось впала зі стола на долівку; и Джур и Рися кинулись разом піднимать її; голови їх зустрілись и волосе Рисиної коси торкнулось об Джурову щоку... Джур загорівся, наче хто приском на ёго сипнув...

— „Ось-ось! єсть! знайшла," сказала Рися, сіла и опустила свої очи на стіл: а на лиці у неї показався якийсь незвичайний румянець... Обое мовчали и мовчки переставляли шахи з однієї ходи на другу... У салі почувся аккорд и Жук заспівав: „Колиб мені крила, крила соколині.“ —

— „Ви знов програли," сказала Рися Джурові; але сказала вже не радіючи, як перше; наче нова виграна зовсім не втішала її; сказала якось ліниво, наче по приказу, наче тільки для того, щоб щось сказать. В голосі її чутно було якусь замисливість, мов вона зовсім не про шахи мислила, мов у неї у мислях витало щось инче, чого вона або не хотіла, або не вміла, а може й не носіла виразити. —

— „Програв!" одповів Джур и глянув на Рису, силкуючись піймать її погляд.

— „Може ще раз заграємо?" спитав Джур.

— „Ні! не хочу, годі!" одповіла Рися, бистро схопилась зі свого місця и бистро пішла у свою хату. Зачинивши за собою двері, Рися налила повну миску холодної води и стала вмиваться; алеж жар не то що не спадав з лица, а навіть становився ще більшим; серце у Риси застукало у грудях так якось чудно, так невідко, як ніколи у неї не стукало!.. Инстинктивно Рися приложила руку до серця, ніби сподівалась, що придержить ёго, не дасть ёму так битися. — „Боже мій! що отсе діється зо мною!" подумала Рися. „Ляжу, полежу трошки; може перейде.“ И лягла вона

в постіль... Не допомогло. — „Ні, тут ще жарчії! одчиню вікно!“ Рися одчинила вікно, сіла біля ёго и задивилась на дощ, на бульбашки в калюжах. — Дивилась вона, але здається нічого не бачила; вона все силковалась розібрать, що діється з нею? то їй здавалось, що у неї голова горяча, що вся кров кинулась у голову, и вона обома руками хваталась за виски; то в грудях щось давило; то ніби усю її кидало в жар....

— „Чи не позвать би матусю? чи не порадиться-б з нею?“ думала Рися; „або може з Джуром?.. він же лікар?.. Ні! ні! не треба! я здорова, зовсім здорова!“ И вона вставала, йшла до дверей, щоб пійти у салю; але їй знов здавалось, що голова у неї горить, що в очах якось мутно, и вона знов верталась, сідала біля вікна и знов дивилась на хмарн, на дощ, на бульбашки...

Прийшли звать до вечери, Рися не пішла, сказавши, що істи вона не хоче и що в неї голова болить.

Прийшовши спать, Соня застала Рися біля вікна. „Ти не зду-жаеш, Рися?“ спитала Соня.

— „Ні, я здорова, голова трохи болить.“

— „Чом же ти не ляжеш? та ще й сидиш біля одчиненого вікна, а на дворі сиро, дощ.“

— „Дарма! я не боюсь... свіже повітре освіжає голову... Подивись, Соню, яка славна картина: я поставила на тім вікні лампу, од неї як раз одсвічує на калюжу и видно, як бульбашки грають.“ Рися сподівалась сими словами одвести річ од себе и звернуть сестрині уваги на природу.

— „Може й гарна картина, одповіла Соня, та час вже спати, очи злипаються. Будемо ложиться.“

Довго Рисі не спалось, довго вона переверталась з одного боку на другий, довго у неї горіло лице, довго стукало серце: але натура взяла своє, сон изнеміг її и перед світом вона заснула.

(Дальше буде.)

РУСКА ІСТОРІЯ

В ЖИТЕПИСЯХ ЇЇ НАЙГОЛОВНІЙШИХ ДІЯТЕЛІВ.

М. КОСТОМАРОВА.

(Переложив Ол. Барвіньський.)

Перший відділ: Панованє дому св. Володимира.

IV.

Князь Володимир Мономах.

Між давними князями дотатарскої доби після Ярослава ніхто не лишив по собі такої голосної та доброї памятки, як Володимир Мономах, князь діяльний, сильний волею, що визначавсь здоровим умом посеред своїх братів князів руских. Около ёго имени обертають ся майже всі важні події рускої історії в другій половині XI-ого и в першій четвертині XII-ого в. Сёго чоловіка можна справедливо назвати представителем свого часу. Славянсько-руські народи, що з незапам'ятних часів жили віддільно, мало-по-малу підчинялись власти київських князів и таким способом задачею їх спільної історії стало поступенне и повільне творене державної цілости. В яких формах и в яких степенях могла проявити ся та цілість и дійти до цілковитого осуцєня — се залежало вже від наслідуючих умов та обставин. Суспільний устрій у тих народів мав ті загальні для всіх признаки, що вони складали землі, котрі тягнули до городів, точок своїх осередних; в своїм часі дробились вони на части, хоч зберегали до звісного степеня звязь, так між частями роздробленими, як и значнійшими одиницями, и відтіл походило, що були два роди городів: старші и менші; останні були залежні від перших, але з признаками внутрішньої самостійности. Члени землі збирались в городах радити про свої діла, а вести розправи, оборонювати землю и управляти нею мав князь. Спершу політична власть київських князів виражалась тільки в тім, що вони збирали данину з підв'ястних; дальшим степенем до сильнійшої єдности и звязи між землями було розміщенє синів київського князя в різних землях, а наслідком того було розвітвленє княжого роду на лінії, більше або менше відповідні розложеню и розвітвленю земель.

Се розміщенє княжих синів почало ся ще в поганьстві, та грубі варварські звичаї не допускали розвинути ся якому-небудь но-

вому порядку; сильніші брата виганяли слабих. Так з синів Святослава остав ся оден тільки Володимир; у Володимира було багато синів и всіх він розмістив по землях; та Святополк за прикладом поганьских предків став виганяти братів; діло скінчилось тим, що, з виключенем осібно виділеної полоцкої землі, що дісталась старшому синові Володимира, Пзъяславови, яко уділі матери, уся остання Русь була під властю одного київского князя Ярослава. Се не була монархия в нашім змислі слова и зовсім не вела до тривалого полученя земель між собою, а напротив, чим більше земель могло нагромадити ся під властю єдиного князя, тим менше могла та єдина власть наглядати над ними и мати вплив на ток подій в тих підвlastних землях. Напротив, коли по прийнятю християнства разом з одною вірою входив на Русь и оден письменний язык и однакі норовственні, політичні и юридичні понятя, то хоч в різних землях перебували и свої князі, то ті князі походячи з єдиного княжого роду зберегали більше або менше однакі понятя, привычки, перекази, погляди, були при тім під руководством єдиної церкви, отже своїм правленем допомагали розширеню власностей и признак однакових у всіх землях и вели їх до зъєдоченя між собою.

Після Ярослава починає ся вже непереривно ся доба, що звичайно називає ся удільною. Осібні князі явили ся в землі Сіверян або чернігівській, в землі смоленських Кривичів, в землі волинській, в землі хорватській або галицкій. В землі новгородській спершу зважали якби на правило, що там князем мав бути старший син київского князя, та се правило дуже скоро уступило силі народнєго вибору. Земля полоцка вже перше мала осібних князів. В землі рускій або київській виділилось княжене переяславске и до того княженя після розділу Ярослава прилучена віддалена ростовска волюсть. Властиво не було ані правил для розміщення князів, ані порядку їх наслідства, ані навіть прав кожного лица з княжого роду на княжене де б то ні було; відтіля потім природно мусли виходити непорозуміння, що доводили неминучо до усобиць. Само собою розуміє ся, що то задержувало хід розвитку тих засновків образованности, що Русь одержала з християнською вірою. Та ще більш спиняло се розвите сусідство з кочуючими народами и неперестанне ворогуванє з ними. Здавалось, якби Руся доля судила видіти у себе прихожих из сходу гостей, що змінiali одні других: в X-ім віці и в першій половині XI-ого в. вопа терпіла від Печенічів; а від половини XI-ого в. їх змінили Половці. При внутрішнім неладі и княжих усобицях Русь не могла вбезпечити ся

и охоронити ся від такого сусідства, тим більше що князі самі призивали чужинців у своїх усобицях оден против другому.

При такім положеню діл найважнішою задачею тогдішньої політичної діяльності було, з одної сторони установаити лад и згѳду між князями, а з другої дружию обернути всі сили рускої землі на свою оборону против Половців. В исторії дотатарської доби ми не бачимо ні одної такої особистости, котрій би вдало ся доконтати тревало и успішно таке велике діло; та з усіх князів ніхто не прямував до тої цілі з такою ясністю погляду и з таким хоч хвилиним успіхом, як Мономах, и тому имя ёго мало довго повагу. Крім того про жизнь ёго зложилось понятє яко про князя взорцевого.

Володимир родив ся в 1053-ім р., рік перед смертю діда свого Ярослава. Він був сином Всеволода, найбільш любленого из синів Ярослава. Між тим коли Ярослав інших синів розмістив по землях и назначив ім уділи, Всеволода держав усе коло себе, хоч дав ёму уділ близький від Києва Переяславль и віддалений Ростов. Старець Ярослав умер на руках у Всеволода. Мати Володимира, остання подруга Всеволода, була дочкою грецького імператора Константина Мономаха; Володимир одержав по дідові з материнської сторони имя Мономаха. Таким робом мав він три имена: одно княже — Володимир, друге хрестне — Василь, третє по дідові з материнської сторони — Мономах.

В тринадцятім році життя займав ся він вже війною та полюванем, що після тогдішних понятій личило княжому роду. Володимир в тім злучаю не був виїмкою, бо в тих часах князі загално дуже рано робили то, що після наших понятій личить тільки дорослим; їх навіть женили в хлопачій віці. Отець післяв Володимира в Ростов, а дорога вела через землю Вятчів, що ще тогді не хотіли супокійно підчиняти ся княжій власті Рурикового дому. Володимир не довго був в Ростові и скоро появив ся в Смоленську. На Русі тим часом починалось двоєке горе, одно за другим, що роздерало край цілі віки. Спершу піднялись княжі усобиці. Початок до тих усобиць був ось-який. Ростислав, син помершого Ярослава Володимира, утік в Тмуторакань, город положений на Таманьскім полуострові а приналежний тогді чернигівському князеві, що помістив там свого сына Гліба. Ростислав вигнав того Гліба, але й сам не вдержав ся по нім. Подія ся, одна з многих подібних в слідуючих часах, здає ся сама по собі замітна имено тому, що

вона була тогді першою в тім роді. Після того проколола ся вражда між полоцкими князями и Ярославичами. В 1067-ім р. полоцкий князь Всеслав напав на Новгород и ограбив ёго; за то Ярославичі пішли на него війною, розбили и взяли в полон.

В послідуючій 1068-ім р. настало инше горе. Найшли из сходу Половці, кочуючий нарід туркоманьского племені; вони стали нападати на рускі землі. В перший раз стерли ся з ними Русини невдачно. Київського князя Изъяслава розбито и в слід за тим прогнали ёго самі Київляне, з котрими він и перше жив в незгоді. Изъяслав вернув в Київ з помочю чужоземців-Поляків, а син ёго по варварски казнив и мучив Київлян, що вигнали ёго отця; тому-то Київляне при першій нагоді опять позбули ся князя. Изъяслав знов утік, а замість него засів на київскім столі брат ёго Святослав, що перед тим княжив в Чернигові; тогді чернигівскою землею став управляти Всеволод, а сина ёго Володимира Мономаха посадили на княжене в Смоленську.

Через цілий час княження Святослава служив ёму Володимир як старшому князеві, бо отець Володимира, Всеволод, був в згоді з Святославом. Таким робом Володимир з порученя Святослава ходив на поміч Полякам против Чехів, а також в справі всёго Ярославового племені воював против полоцких князів. В 1073-ім році вмер Святослав и на київскім столі опять засів Изъяслав, що на сей раз, як здає ся, погодив ся з Київлянами и з своїм братом Всеволодом. Сей князь вивів з Володимира-Волинського сина Святославового Олега, щоб там посадити свого власного сина. Олег остав без уділу и прибув в Чернигів до Всеволода. Володимир був тогді в дружних відносинах з тим князем, приїхав из Смоленська в Чернигів и гостив ёго з отцем своїм. Та Олегови досадно було, що він не володів землею, де княжив ёго отець и де прожив він дитинний вік. В 1073-ім році він утік з Чернигова в Тмуторокань, де по Ростиславі жив вже подібний ёму князь, біглиць Борис, син помершого Вячеслава Ярославича. Не треба думати, щоб такого рода князі дійсно мали які небудь права на то, чого добивались. Тогді ще не було установлено и не ввійшло в звичай, щоб усі лица княжого роду конечно мали уділ, як рівно-ж не утвердило ся правило, щоби у всякій землі були князями лица приналежні до одной княжої вітви через своє походжене. В самім розпорядженю Ярослава не видно, щоб він, розміщуючи своїх синів по землях, мав загода на думці розтягнути право осаджених синів на їх потомство. Сини Ярослава також не установили такого права, як то видно в Смоленську и на Волині*).

*) Ще раньше вмер Вячеслав, що княжив в Смоленську; князі перевели тудя

наслідства в своїй кривській землі, хоч Ярославичі хотіли відсіля її виперти. Відносини зовсім не були означені, не було загально прийнятих и освящених часом прав князівських на княжене, отже з того зрозумно, що кождий князь, як тільки дозволяли на те обставини, старав ся настановляти свояків — а особливо синів, як були у него, — и в такім злучаю не жахав ся виперти з місця иншого князя, менше собі близького. Від таких поступків не могла князів здержати думка про нарушене чужого права, тому що такого права ще не було. З своєї сторони було зовсім природно для князя гледіти княження, так як княжили ёго отець и рідня а особливо там, де був князем ёго отець, де може й він сам родив ся и де змалку навикав в думці заступити місце отця. Такий князь міг найлекше найти собі поміч у воївних чужоземців. И справді звернулись до Половців Олег и Борис, що утікли в Тмуторокань. Не вони перші вмшали сих ворогів Руси в єї внутрішні усобиці. Скільки нам звістно, був першим Володимир Мономах, що показав їм дорогу до такого вмшання. Після власної звістки Володимира Мономаха, поміщеної в ёго поученю, він ще перед Олегом и Борисом, за житя свого дяді Святослава Ярославича, водив Половців на полоцку землю.

Олег и Борис кинулись з Половцями на сіверску землю. Всеволод вийшов їм на стрічу, але ёго розбили. Олег легко заволодів Черниговом; Чернигівці прийняли ёго самі, бо знали ёго здавна: мабуть він и родив ся в Чернигові. Коли опісля Всеволод разом з кївським князем Изъяславом хотів відняти Чернигів в Олега, Чернигівці показались прихильними Олегови. Між тим Всеволод и Изъяслав успіли зайняти стіни окільного города и спалили будівлі, що находились в обшпрі утвореній тим окільним городом. Мешканці не здавались и уйшли до внутрішнього города, так званого „більшого“, и боронились до останних сил. Олега з ними не було в городі: не піддержував він своєю присутністю и запобігливістю того упорства, з яким тогді стояли за него Чернигівці, и мабуть походило воно из щирої прихильности Чернигівців до него. Володимир був тогді з отецем. Почувши, що Олег з Борисом иде против них на визволене Чернигова и веде з собою Половців, оставили облогу и пішли на стрічу ворогам. Наступила битва на Ніжатицькій Ниві під селом той-ж назви. Бориса убито, Олег утік. Та їх випязі до-

з Волини Игоря, а по смерти Игоря назначили там князем Володимира Мономаха мимо дітий Игоря. Так само на Волини не було права наслідства між князями, а кївські князі поміщали там своїх синів; так коли княжив в Києві Изъяслав, на Волини був ёго син, а коли Святослав заволодів Києвом, то помістив там свого сина; коли-ж Святослав умер и Изъяслав знов став князем в Києві, став на Волини княжити син Изъяслава.

рого заплатили за свою перемогу. Київський князь Изяслав поляг в тій битві.

Смерть Изяслава доставила Київ Всеволодови. Чернігів втрапивши надію на Олега здав ся и в сім городі посадили Володимира Мономаха. Олег и брат його Роман Святославич трібували вигнати Володимира з Чернігова, але надармо. Володимир випередив їх, вийшов з війском під Переяслав и без битви позбув ся суперників; він помирился з Половцями, що помагали Святославичам. Половці и Хазари, що були з ними, зрадили своїх союзників: Олега виправили в Царгород, а Романа вбили. Володимир умів дуже вдално роз'єдинити противників.

Оставши на княженю в Чернігові, Володимир мусів з усіх сторін розправляти ся з противниками. Тмуторокань знов вирвала ся з під його власти: там засіли інші два беззудільні князі, сини Ростислава Володимировича. Половці неустанно непокоїли чернігівську землю. Хоч Володимир заключив з ними союз під Переяславом, та союз сей не міг бути тривалий: передовсім Половці, яко нарід хижацький, не дуже свято держали всякі договори; вдруге Половці розбивались на орди під проводом різних князків або ханів и звали ся в літописях наших „чадю“; між тим як одні мирились з руським князем, другі нападали на його край. Володимир розправляв ся з ними скільки можна було удачно. Таким робом, коли два половецкі князки пустошили сторони сіверського пригорода Стародуба, Володимир призвав на поміч иншу орду и розбив їх. Опісля розсіяв він під Новим Городом (Новгородом-Сіверським) орду иншого половецкого князя и визволив полонників, що Половці вводили в свої становища, звані в літописях „вежами“. На півночі були у Володимира завзятіми ворогами — полоцькі князі. Князь Всеслав напав на Смоленськ, що зіставав у власти Володимира и після того, як отець посадив його в Чернігові. З мести за се Володимир наняв Половців и водив їх пустошити землю полоцку: тогді дісталось и Минську; там, після власного свідцтва Володимира, не оставлено ані челядина (слуги) ані скотини. З другої сторони Володимир воював з Вятчанами: сей славянський нарід все ще упорно не піддавав ся власти Рурикового дому и Володимир два рази ходив війною на Ходоту й сина його — проводирів сего народу. По приказу отця займавсь Володимир також ділами на Волині. Сини Ростислава заволоділи були сям краєм. Володимир вигнав їх и посадив Ярополка, Изяславового сина. Коли-ж сей князь не погодив ся з київським, то Володимир по приказу отця вигнав його и посадив на Волині князя Давида Игоревича, а слідуячого року (1086) знов посадив Ярополка. Тогді власть київського князя в тім краю була

ще сильна и князів настановлювано и змінювано після ёго верховної волі.

В 1093. році вмер Всеволод. Володимир не бажав покористуватись своїм положенєм и заняти київський столець, бо привиджував, що з того вийде усобиця. Він сам післав закликати на київське княженє сина Изяславоного Святополка (що княжив в Турові). Сей був старший від Володимира літами и мав певно багато прихильників в київській землі. Через цілий час княженя Святополка був Володимир ёго вірним союзником, ділав з ним усе згідно и ні трохи не думав позбавляти ёго власти, хоч Київляне вже не любили Святополка, а Володимира.

Володимир став ся, так сказати-б, душею всієї рускої землі; коло него обертались усі єї політичні події.

Ледво що засів Святополк в Києві, як Половці прислали до него послів, щоб заключив з ними мир. Святополк привів з собою з Турова дружину, людей собі близьких. З ними він про всё радив и вони пораяли ёму засадити послів половецких в темницю; коли після того Половці стали воювати и облягли оден з пригородів київської землі — Торцький, Святополк випустив задержаних послів и сам предлагав мир, та Половці вже не хотіли мирити ся. Тоді Святополк став радити ся з Київлянами: радні ёго розділили ся в гадках: одні, більш відважні, поривали ся до бою, хоч у Святополка було готових збройних тільки 800 людей; інші раяли, щоб бути більш осторожними; наконець рішили, щоб просити у Володимира помочи для оборони київської землі від Половців.

Володимир виправив ся з своєю дружиною и закликав також свого брата Ростислава, що княжив в Переяславлі. Війско трёх князів зійшлось на березі ріки Стугни и там зібрала ся рада.

Володимир гадав, що лучше, як би ні було, помирити ся, тому що Половці були сполучені силами; того-ж доказував боярин по имени Ян та ще де-хто з дружини, та Київляне западились и хотіли конечно бити ся. Їм уступили.

Війско перейшло ріку Стугну, пішло трёма відділами, так як було трёх князів-проводирів, — перейшло Триполе и стало між валами. Се було 20. мая 1093 р.

Тут Половці наступили на Руснів и виставили гордо в їх очах свої знамена. Спершу пішли вони на Святополка, розбили ёго, потім ударили на Володимира и Ростислава. В руских князів мало було сили в порівнянню з неприятелем; вони не видержали и стали втікати. Ростислав утонув при переправі через Стугну; Володимир сам мало що не пішов на дно, кинувшись

спастися потопаючого брата. Тіло втонувшого привезли в Київ и похоронили у св. Софії. Смерть Ростислава приписували Божій карі за жорстокий поступок з черцем печерським старцем Григорием. Про старця сёго говорили тогді, що він має дар віщуна. Стрививши старця Ростислав запитав ёго : від чого приключить ся ёму смерть? Старець Григорий відповів : від води. Ростиславу се не сподобалось и він казав Григория кинути в Дніпро ; и за сю провину, як говорили, постигла Ростислава смерть від води.

На тім не скінчилось. Половці дійшли до Києва и між Києвом и Вишгородом на урочищі Желані в другий раз розбили Русинів того-ж року 23. липця.

Після тої побіди Половці розсіялись по руских селах и забирали полонників. Ровесник описує різкими чертами стан бідних Русинів, котрих купами гнали вороги в свої вежі: „Сумні, змучені, втомлені безхлібям та безвідям, нагі та босі, чорні від пилу, з закрівавленими ногами, з невеселими лицами йшли вони в неволю и говорили одні до других : я з такого-то города, я з такого-то села, розказували про свою родину и з слёзами зводили очи на небо до Всевишнёго, що знає всё тайне.“

В слідуючій 1094-ім році Святополк думав положити кінець нещастям руского народу, заключив з Половцями мир и оженив ся з дочкою половецкого хана Тугоркана. Та й сей рік був не менше тяжкий для рускої землі: саранча винищила хліб и траву на полях, а споріднене київського князя з половецким не зберегло Руси від Половців. Коли одні Половці мирились и споріднювали ся з Русинами, інші вели на Володимира ёго неумолимого суперника Олега. Олега заслали були Візантійці в Родос, та не довго він там перебував. В 1093-ім році він вже був в Тмуторокани, вигнав відтіль двох князів таких бездомних як и він (Давида Игоревича и Володаря Ростиславича) и сидів якийсь час супокійно в сім городі. Та в 1094-ім році прикикав він Половців и пустив ся добувати ту землю, де княжив отець ёго. Володимир не дер ся з ним, відступив ёму добровільно Чернигів, здає ся також тому, що в Чернигові, як и перше, були прихильники Олега. Сам Володимир виїхав в Переяславль.

(Дальше буде.)

Літературні звістки.

— Проф. др. Umlauf в I. томі свого найновішого діла: *Die Oesterreichisch-Ungarische Monarchie; geographisch-statistisches Handbuch*, опираючись на відомостях, вияятих з часопису „Globus“ — пише межн іншими о Русинах ось що:

„Die ruthenische Gesellschaft, sobald sie nur einigermaßen zu der gebildeten zählt, spricht und schreibt in der polnischen Sprache (?). Der Sohn des ruthenischen Landmannes, der mit den polnischen Kindern die Schule besucht, der Bauernwirth im Verkehr mit dem Grundbesitzer, sie alle sprechen mit Leichtigkeit die polnische Sprache (?!). Man kann nicht behaupten, dass die polnische Sprache nicht allen Galiziern zugänglich sei (?!). Ihre Erlernung macht niemanden (?) Schwierigkeiten, denn das polnische Element, welches die Seele, die Intelligenz der Nation bildet, hat seit Jahrhunderten bereits das ruthenische Element von Grund aus durchdrungen(!), und Kraft genug in sich, um dieses Werk in Vollendung der historischen Mission, die ihm geworden, dort zu Ende zu bringen, wo es nicht ganz geschehen sein sollte(?!). Das alte Ruthenien existirt nicht mehr, es ist umgestaltet, polonisiert, und nur die untersten Schichten widerstreben diesem civilisatorischen Umbildungsprocesse, weil sie vermöge ihres Culturzustandes der Civilisation überhaupt widerstreben.“

Пан Умляуф пише учене діло а не знає обставин галицьких лиш в письма „Globus“, котре знов з своєї сторони Бог знає з-відки черпало свої відомости. Не годить ся нам Русинам перейти мовчки тоті ложні замітки о нас, тим більше, що тота книжка навірно перейде до бібліотек гімназійальних так галицьких як и других країв австрійської держави; не оден учитель зачерпне з відтам світла науки и буде молодіж учити, що Русинів майже не має вже на світі божім, що вони вже спольщили ся, а сли ще позістали найнижші верстви товариства не перетворені польщиною, то и ті мусять конечно улячи тому цивілізаторському процесови.

Пан Умляуф, видко, не був в Галичині на Руси, а сли був, то через шкла німецькі або польські не бачив Руси, не читав навіть хоч би лише урядових виказів о Галицьких Русинах, — а пише учене діло о тій Руси... Як би котршй з нас пописав такі небилиці о Німцях, — Господи! якого би то вони крику нарobili! Пан Умляуф не знає, що у нас на Галиції Руси є над 1000 шкіл людювих з викладовим язиком руским, що того язика учить ся кожда дитина польска, котра до тих шкіл ходить; що нарід сельський закладає читальні рускі, и що пыльно читає книжки не польські але рускі; що до 30.000 книжочок руских до читаня накладу лиш одной Просвіти розходить ся за один рік помежи нарід, не вчисливши инші виданя; що Галицька Русь має чотири рускі печатні, що видає кілька руских часописей; що три літературні товариства розвивають руский язик и руску словесність; що по всіх середних школах крім науки релігії викладає ся по руски ще наука руского язика и его словесности; що у Львові истнує осьмоклясова руска гімназия,

що на університеті львівським є катедра руского язика и єго словесности и дві катедри правничі, що професор австрійської исторії на тім-же університеті викладає исторію красу и в рускім язичі, що на університеті так львівським як и краківським кандидати стану учительського до гімназій здають екзамен учительський з декких предметів в язичі рускім; що суть три мужескі учительські семінарії а одна женська, в котрих кандидати на учителів народних більшої половини предметів мають учити ся по руски; того всего, як видить ся, не знав пан др. Умляуф, а писав учене діло.... Пан Умляуф не чув також ніколи о руских забавах, зборах, бесідах, декляматорско-музикальних вечерах, де збирає ся руска інтеллігенція ріжних станів, а по найбільшій часті світека; бо якби чув, то знав би, що інтеллігенція руска (адвокати, професори, урядники, лікарі и и.) говорять руским язиком а не польським. Пан Умляуф нічого не знає о рускій літературі, не знає руского слова; не видить, як воно що раз більше розвиває свою силу и красу а разом з ним серце и душу руского народа, котрий не вмер, хоч подоптаний віковою недолею, але живе и що раз сильнійше об'являє своє духове жите, та що раз смілійше и кріпше домагає ся рівноуправненя свого руского слова в школі, суді и уряді.... Руске слово образovalo и зручило Литву, збогатило и украсило язик польський и єго літературу, збогатило и угладило язик великоруский, — и воно мало би улячи польському слову!..

Дивне то зъявище, що Німці люблять з якоюсь цивілізаторскою міссією виходити. Вони не зважають на одвічні права народів, розвивати свого народного духа и плекати своє рідне слово, яке кождий нарід відобрав яко найдорожше майно від самого Бога. Бувають часи, де той або другий нарід, двигнений щасливими обставинами, розвинув ся духово скорше, повнійше и красше, позіставляючи другі народи по-заду себе. Чи з відти виходить, що він має накинати форму и духа свого образованя другим народам? — и в тім має бути єго цивілізаційна міссія?! Отже в 17. віці повинні були Німці прийняти від Французів и язик и словесність и всю французску культуру: от до яких конеквенцій доходить ся ступаючи по дорозі, котрою йде п. Умляуф!.. Не спольщили ся Русини за 400 літ під польським панованем, то тепер вже ім спольщити ся годі.... Такі небиліці, які п. Умляуф в своїй книжці пописав, суть нині дуже спізненным анахронізмом.

Пан Умляуф може ще в 2-ім томі свого діла „похибки“ свої справити; як с'єго не зробить, окаже не тільки велику невіжу и недостаток критики, але й безсовістность авторску в цілій наготі.

— **Нові книжки и виданя в Росії.** В Києві вишли при кінци 1874 р.: „*Сцены и рассказы из Малорусскаго Народнаго быта, Петра Раевского.*“ Второе издание исправленное и дополненное 18-ю новыми сценами.“ Ціна 75 коп., з пересилкою 1 рб. ср. (В тоє виданє вйшли „Сцены“, видані в 1871 р. в університетській друкарни в Києві). — *Левчикій, Повісті.* Ціна 1 рб. 50 к. В сім виданю поміщені: Хмари (з котрої повісті 2 частини поміщені були в „Правді“ — вповнійшій формі — : 1873 р. „Новий чоловік“, а в 1874 р. „Екзамен“), Запорожці (казка поміщена в „Правді“ за 1872 р.) и „Не можна бабі Парасці вдержатись на селі“ („Правда“ 1874). — *Русско-Украинскій*

словарь. Ц. 1 рб. 30 к. — Як доносить „Русскій Міръ“, приготував одна з духовних осіб в Петербурзі видання проповідей *Інокентія, архієпископа Харківського и Херсонського, в перекладі на малорускій язык.* В склад 1-ого випуску того видання мали б вийти світлий и страстний тиждень. — *Костомарів*, котрий недавно був небезпечно заведужав однак тепер вже майже зовсім виздоровів, написав в великорускій язичі *історичну повість з часів Івана Грозного п. н. „Кюспрз“.* Для 5. Лютого (24. Січня) даний був в Петербурзі літературний вечер на користь бідних студентів; на тім вечері Костомарів розказав сюжет сеї повісти, а О. Мілдер прочитав з неї чотири глави. Друковати ся має ся повість в „Вістнику Європы“. — В „Кіевск-ім Телеграфі“ в 25. н-рі з 26. Лютого (10. Марця) надрукований фелетон п. н. „*Изъ воспоминаній о Т. Г. Шевченкѣ. А. Колячковского,* в котрій статі сей приятель нашого великого кобзаря розказує дещо цікавого з життя поета. Бажати б, щоб и інші приятелі и знакомі Шевченка оголосили, поки час, свої споминки о поеті, котрого жите так мало знає, а так важне и цікаве — щоби враз з життям сих людей не затратились и многі важні вісти о Шевченку.

— **Література сербска.** Виходить тепер нове виданє 3-х перших томів *сербских народних пісень, зібраних Вуком Караджичем.* Виданє се передприймає вдова Караджіча. Ціна передплатна одного тому 2 зр. Друк зачато від 2-го тому, котрий обіймає 42 арк.; векорі зачне ся и друк 1. и 3. тому. Адрес видавниці: Anna Karadschitsch in Wien, Landstrasse, Marokkanergasse нр. 3. Там-же мож дістати и інші виданя и твори Вука Караджіча, між котрими особливо важні: *Српско Ньмачко-Латински рјечник* — 1852, ц. 10 зр.; *Ньмачко-Српски рјечник* ц. 2 зр.; *Живот и обичаји народа Српского* — 3 зр.; *Српске народне приповіјетке* — 1870, ц. 1 зр. 50 кр.

— **Совістність літерацка.** Виходяча ві Львові під редакцією п. Клемертовича, одного з головних сотрудників „Слова“, газетка для дітей „*Ластівка*“ поміщає у кождому н-рі по кілька статейк внятих з видань „Просвіти“. Найбільше експлоатують ся в сеї спосіб „Байки Павла Свого“ и найновіші читанки для люду, як „Мотиль“. Хотя властиво передрукованє хочби одного кусничка з якої книжки повинно наступати лиш за призволенем видавця, то однак за поміщенє 2-х — 3-х статейк з якої книжки, именно колиб вони були передруковані задля того, щоб на сю книжку звернути увагу публіки, ми не робили б ніякого закиду п. редакторови „Ластівки“. Але коли се передруковуванє доходить до такого степеня, що при дальшім таким поступованю за кілька місяців будуть попередруковувані цілі книжки „Просвіти“, то мусимо се назвати безсовістною експлоатацією и заложити против тому рішуче протест. Очевидно бо хто передплачує „Ластівку“, не потребує вже купувати деяких книжочок „Просвіти“, бо в Ластівці знайде все, що є и в тих книжочках. Сподіваємось, що ся наша згадка, котру зробили-смо чекаючи довго надармо на поправу п. редактора „Ластівки“, вистарчить, щоб его на дальше від подібного поступованя повстримати.

ЧАСТЬ ПОЛІТИЧНО-СОЦІАЛЬНА

ПЕРЕГЛЯД ПОЛІТИЧНИЙ.

Справи австрійсько-угорської монархії.

Дня 1. Марця с. р. відбулась у міністерства внутрішніх справ нарада par excellence вірноконституційних послів Ради державної з міністрами долитавськими. Деякі дрібні непорозуміння між міністерством и централістами, особливо ж внесок Вільдауера о надзорі шкільнім, так дуже вижиданий централістами, а так дуже ненавистний приклонникам Галицької Ради шкільної, спонукав міністерство кн. Ауерсперга по дуже довгій перерві знов шукати за своїми приклонниками и відновити die *Fühlung mit der Parthei*. Майже всі міністри — з винятком п. Зсмялковського — були при тій нараді. Міністер Ляссер подав в довшій промові образ ситуації, що, здає ся, висить дамокловим мечем над теперішнім міністерством, — и чи мало злякав згромаджених послів-централістів можливим взростом сили опозиційної партії, на коли б внесок Вільдауера Рада державна прийняла. Міністерство на певно надіє ся, що в тій випадку не тільки Поляки але й ціла правниця, а пменно так звана правна партія — підійняли б „Strike-Politik“ и змогли би силу непримиримих Чехів, що, хоч троха ослаблені розділом „молодих“ и „старих“, все таки невтомно чигають на упадок „вірноконституціоналізму“. До такого упадку причинив би ся чи мало згаданий внесок. Для того радив п. Ляссер дуже горичо, щоб відложити внесок Вільдауера *ad calendas graecas*. Ситуація, здає ся, не дуже ясна и надійна, бо приклонники міністерства злякались и пішли за радою своїх менторів. Тільки Гербет и Брестель тяжко відказували на міністерство за його тривожний конституціоналізм — и видалились остентаційно перед кінцем наради з міністерської палати.

В Раді державній веде ся оживлена розправа над податком домовим. Не можемо тут входити в розбір и оцінку предложена рядового, що становить тепер підставу горячих розправ, бо тісний об'єм нашої часописи не дозволяє нам розбирати усіх справ. Але конечно годить ся хоч коротко піднести сю справу так важну для наших селян, позаяк внесена реформа домового податку головню відносить ся до сіл и малих місточок. — Два способи єсть, як підвишати податки. Перший зовсім простий: то підвишене дотеперішної величини податкової; другий — введене реформа податкової, котра сама собою приносить більші податки. Перший спосіб — більше разячий и непопулярний; другий, яко не всім сразу зрозумілий, більше годить ся для закриття властивої ціли. — Що внесена устава о домовім податку не лишить дотеперішного *status quo* високости податку домового, як те говорив міністер скарбу, але доведе до підвишення податків и обтяженя сільської

людности (именно там де платить ся доси за дім в останній класі уміщений 1 р. 68 кр. податку, після предложеній устави треба буде платити 2 р. 80 кр. податку) — те висказав др. Пленер и чимало інших бесідників, а навіть сам референт др. Вер признав, що при домах з кількома мешканцями (кімнатами) наступить підвишене податку. Що проєктована устава домового податку не має ніякого принципу, не відповідає вимогам науки скарбової и єсть тільки латаниною ніби-то на ліпше, те признав сам міністер скарбу, — а предсі відомо кождому хоч трохи фаховому чоловікови, що справедливість в податках дасть ся досягнути тільки впровадженем раціональної системи всіх податків, цілковитим и взаїмним зреформованем всіх податків, так як всі податки разом мають доперва засягнути ту часть, котру кождий з чистого доходу власного має віддати на цілі державні. Розривана реформа тільки поодиноких податків, несистематична реформа мусить конечно вести на злі дороги и до несправедливости. Ось задля чого не знайшла проєктована устава в Раді державній ні одного принципіального оборонця, а меншість коміссії, заступлена референтом п. Кржечуновичом, мала доволі доказів єї шкодливости. Але більшість Ради державної відкинула внесок, щоб перейти до дневного порядку над тою уставою, и приступила до спеціальної дебати. Разом з більшістю голосували и рускі послы. А так можна обавлять ся, що проєктована устава домового податку буде прийнята в Раді державній.

Знаємо дуже добре, що наші рускі послы не мають претенсії бути знавцями скарбовости; розуміємо, що оо. Павликов, Наумович, Крижановский etc. не мають знаня раціональної податковости, а будучи паронами, крилошанами и шів-крилошанами, не чують, як тяжить податок на наших люді; не можемо жадати, щоб вони були ознакочлені з наукою скарбовости: — але все могли-смо припускати так званий хлопський розум и здоровий погляд на річи, котрий приказував боронити інтересів свого народу и не йти сліпо за тими, котрі дали досить доказів, що за послугуване не думають віддячить ся хочби и дрібними уступками на користь руского народу. Коли наш люд що раз більше упадає під визискуванем лихварства, коли високість податків що раз більше стає ся незносним тягаром для нашого народу, коли наше духовенство дармо вичікує поліпшення свого быту: радо-рускі послы, котрі хочуть славить ся раг excellence заступниками руского народу, йдуть дорогою, котру треба назвати що найменше нерозумною.

В Угорщині скінчилась кризис міністеріальна и парламентарна. По довгих пересправах и нарадах витворилась нова партия из получения Деакістів и лівого центра. Обі сторони достарчили кандидатів до нового міністерства. Барон Венкгайм обійняв президію міністерства, Коломан Тіша внутрішні справи, Кол. Шель міністерство скарбу, бар. Сімоні гандлю, Беля Перчель справедливости, Авг. Трефорт просвіти, Тома Пехи комунікації, а Петро Пейсевич позістав міністром для Крочадії. Бар. Sennyey, начальник стороництва умірквано-консервативного, не ввійшов в склад міністерства ані нової рядової партії, але заявив, що буде стояти до теперішнього ряду в „лояльній оппозиції“. Неустанні відміни в політичній життю Угрі, їх сепаративні порыви до великосвітнього

панованя, не залагоджені справи клопотливих фінансів — все те не дозволяє нам видавати нашого суду про будучність Угорської монархії и про силу ново скомбінованої партії.

Справи заграничні.

Пересплене конституційне у Франції закінчилось оголошенем законів державних що до збору послів, сенату и президента, котрі то установи через прилучене ся Орлеаністів до Републіканців одержали в парламенті більшість. Відповідно тому виступили з ради міністрів противники нових устав а на їх місце наступили довіренники нової більшости збору народнєго, самі головні діятели при осущеню конституції: Бюфе, президент національного збору, яко міністер для справ внутрених, Дюфор для праводавства, Л. Сей для фінансів и Валлон для просвіти. Однакo прийнято також Де Мо, яко представителя партії легітим.-монархічної, яко міністра торгoвлі. Таким способом стане ся прямоване нового міністерства найбільш неприязне Бонапартистам, котрі через зручну и підступну тайну організацію в остатних часах між всякими частями народу вкоренялись.

В Гіспанії з поля війни нічо не чувати рішаючого. Ряд Альфонса поступає спішно на дорозі реакції; що-ино зніс установи застерігаючі вільність научаня, а бувшому президентови гіспанської републики, Кастелярови, відобрав професуру в університеті.

Німеччина подібно різко веде діло в противних замірах, в борбі против католицизму. Щоб ще більше підкопати и обезсилити становиско єпископів, зістало внесенє право, котре зносить всякі теперішні платні з державних грошей для єпископів и позваляє такі давати па будуче лишень тым, котрі виразно освідчать, що піддадуть ся ві всім законам державним. Але мож сумнівати ся, чи и се средство осягне свою ціль супротив католицкого духовенства, котре в правдиво мученичеській постійности боронить прав своєї церкви.

НОВИНКИ.

— Чотирнацяті роковини смерти Тараса Шевченка святкували Львівські Русини, як и давніших літ, музикально-декляматорским вечером, котрий відбув ся в Понеділок 25. Лютого (8. Марця) в ратушевій салі. Кошти и захід уладження сего вечера обняли товариства „Просвіта“ и „товариство ім. Шевченка“, при помочи членів „Дружнєго Дихвиря.“ Частю музикально-вокальною заняв ся и сим разом проф. Н. Вахнянин.

Велика сала ратушева, украшена взносячим ся серед зелени цвітів бюстом Т. Шевченка, битком була заповнена публікою, майже

виключно рускою; на Галеріях, тож битком заповнених, містила ся наша учаща ся молодіж. Яко репрезентанти властей явили ся віцепрезидент намістництва п. Бартманський п член виділу краевого п. Серватовекпй. — Попит за білетами був так великий, що навіть многі Русини, з причини що пізно зголосили ся, не могли білетів дістати.

Вечер розпочав ся о 1/2 8 год. симфонією Мнх. Вербицького, котру виконала музика полку бар. Яблонського під проводом капельмайстра Панганса. Симфонія та, на народних мотивах основана, а зовсім добре виконана, дуже симпатично була прийнята публікою и дала нам на-ново почувувати великість страти, яку руска музика в Галичині зазнала через смерть Вербицького, в котрого кождім куснику пробиває ся не тільки знаменитий таланти, але и чисто руский народний дух. По відігранню симфонії наступила бесіда виголошена п. О. Барвінським. Бесідник, висказавши про Шевченка коротко, що він розбудив нове життя в руско-українськй народі, застановив ся відтак над тим, що се за нарід, и перейшов цілу історію руско-українського народу аж до найновіших часів, виказуючи іменно его становище в європейській культурі и его значіне для сеї культури. Оратор порівнював все хід історії и ідеї, за котрі боровсь руско-український нарід, з історією и ідеями народів західно-європейських; вказав, як Русь-Україна мала також свої хрестоносні походи против дичи азійатської, котрі и з ліпшим успіхом та більшою користю перевела, ніж західно-європейські народи борбу за святу землю против Сарацинів; вказував дальше, як боролась Русь-Україна за свободу релігійну и пиддивідуальну, як однак вже від послідних часів Хмільницького, від коли тойже покинув справу народу, зачинає ся упадок козащини, аж саме 100 літ тому кінчить ся вишня історія Русь-України зруйнованя Січч и тільки раз ще тяжко давлений нарід кинувсь добувати волі — ножами, гайдамацтвом, в часи французької революції. Висказавши ще, що нарід наш ніколи не оказував ся комуністичним або соціалістичним, закінчив п. Б. свою гарну бесіду тим, що Русь-Україна буде й дальше поступати и розвивати ся на основі сучасних ідей. — Бесіду сю висказав п. Б. з жаром, и хотя вона тривала досить довго, ціла публіка слухала єї з неустаючою увагою, и обявила своє узнанє и згідність з виголошеними гадками грімкими оплесками в середній и на кінці бесіди. Також польска критика прийняла її прихильно, а тільки закинула п. Б.—у надмірне ідеалізованє козащини.

По єій бесіді хор мужеский під проводом п. Вахнянина відспівав з супроводом фортепяну дві народні пісні Лисенка: „Ой не гаразд Запорожці“ и „Ойз-за гори з-за лиману“, котрі обі, добре виконані, особливо ж перша, дуже симпатично були прийняті публікою. Відтак відспівав п. Вахнянин (з супроводом фортепяна) думу „Колясь було налітали орди Україну“. Хотя ся дума з давніших вечерів музикально-декляматорських досить була знана публіці, однако красний спів п. Вахнянина так сподобав ся, що п. В. мусів її на неуставаючі домагання повторити. Потім наступила деклямація: п. Ж. виголосив „Сон“ Т. Шевченка („Гори мої високі“ в II. томі Львівського виданя).

Тепер відчитано телеграми, котрі між тим понадходили — всіх 13, іменно: 1 з Підгаєць від міщанско-регіоняного товариства „Поміч“, 1 з

Збаража від товариства „Надія“, 1 з Помор'я від товариства „Порука“; 2 з Перемишля — від Русинів Перемиських и від учасної ся молодіжи, 2 з Станіславава — від тамошних члеоів „Просвіти“ и „товариства им. Шевченка“, и від молодіжи Станіславівської; 2 з Самбора — від Самбірських Русинів и тамошній молодіжи гімназійної; 1 від учеників Тернопільських, 1 від молодіжи Бережанської, и 2 з Відня — від питомців віденьських и від товариства Січ (ся послідня надійшла аж опісля).

По відчитаню сих телеграм відінівали панни Л. и п. Ц. прекрасний терцет М. Лисенка „Сонце заходить“, а на конець хор мужеский думку Т. Шевченка „Заросли шляхи тернами“ — музика Исид. Воробкевича. Закінчив ся вечер походним (маршом) уложеним з руских пісень, котрий відіграла музика полку бар. Яблоньского. Цілий сей вечер дуже симпатично був прийятий публ кою и зробив тим більше вражінє, що всі частини его річ, деклямація, музика, співи були творами самих тільки Русинів, відзначали ся руским чисто-народним духом и самими Русинами були виконані. Велике наше народне свято святковано достойно по народному.

— **О пробуваню руского театру під дирекцією п-ни Т. Романович в Калуши и в Рожнітові** дістали-смо ще одну допись, з котрої найважнійші частини, поза-як вони доповняють допись в 4. н-рі поміщену, тут подаємо :

.... Зачну від виліченя тих кусників, котрі були в наших сторонах виставлені, а се в тій цілі, щоб показати, як маленький ще репертоар нашого театру, тої бідної сирітки, котрою опікує ся „Руска Бесіда“ у Львові, та щоби тим способом спонукати наших передових людей, щоби віднесли ся до України та добули звідтам які нові твори драматичні. В Калуши від 9. Січня до 4. Лютого дано 19 *вистав* — так назвав се наш нарід —, на котрих відіграно 27 кусників. (Не вичисляємо їх тут, бо репертоар наш знаний по найбільшій часті вже з попередних дописей.) Остатнією виставою була Галька, на котрій одній сая була заповнена, а п-ни Марія и Теоф. Романович и н. Людвєвич отримали безлічні оплески від публіки.

В Рожнітові крім творів граних в Калуши відіграно ще 5 нових кусників. Що до самого театру в загалі мусимо сказати, що виділ „Рускої Бесіди“ не міг дирекції народної сцени в ліпші руки передати, як повіряючи її п-ні Романович, — а за се так „тверді“, як „мягкі“ а навіть холодні повне узнанє и подяку складають. Зроблю лише три замітки: П-на Марія Романович грає з таким жаром, з таким пожертвованєм, що навіть дійсно здоровлє своє наражує. Показує ся конечна потреба ще одної доброї артистки для таких ріль; може, коли се трудно в Галичині, можна-б придбати з України? Друге: просимо виділ „Рускої Бесіди“, щоби конче постарав ся о ліпші декорації, бо ті, що суть, вже давно відбули свою службу. Третє: може-б хто з наших писателів змилував ся, та замість „Підгірян“ написав який инший текст до прекрасної музики Вербицкого?

Приходжу тепер до осуду публіки, який був висказаний в 4-ім н-рі „Правди“. Сказано там, що о. Г. з Калуша не появилсь в театрі:

трохи то так, але трохи й не так — бо о. Г. був, о скільки мені звісно, зо 3 рази в театрі. Що до осіб з Рожнітівських сторін, котрі найбільше оказали готовість до оферливости для руского театру в-разі неповодження, мушу по-при о. Ружицкім зараз згадати о. Вінтоняка (о. Рожанський крім щирого серця для театру та докірливого слова для байдужих — мало що міг більше жертвувати), відтак п. Товарницького, ад'юнкта судового, и п. Чичкевича, почтмайстра, котрі своїми трудами и заходами ціле пробуване трупши в Рожнітові уможливили и улекшили. Не менше належить ся узнанс оо. Зячківському, Кобринському и Щуровському, паням Макаревичевій з Сваричева и Левицкій з Ракова, пп. учителям з Рожнітова и Ціневи — и чесному газді Матулякови, котрий не тільки давав свої фіри до Калуша и Крехович, але й обовязав ся був в-разі неповодження по 5 зр. за білет платити и по можности угощував пп. артистів. Тут п-на Романович натрапила на сам корінь народа и має повне право свій театр „народним” називати.

Але наслідки пробуваня рускої сцени в Рожнітові суть далеко більші и важнійші, ніж де-коли який театр лишив. При наших театрі всі переконання зійшли ся разом приязно, всі верстви набрали до себе довіря, и не забавком завяже ся тут філія „Просвіти”, що обіймати ме може більше членів, ніж тепер має ціле товариство.... Честь и слава пп. акторам за їх красну гру на сцені и за чесне взорове жите домашне, честь и слава п-ні директорці за єї хороше завідуване, и найщирша подяка „Рускій Бесіді”, що в так добрі руки віддала так важну институцію, як є театр в наших часах для наших селян и міщан, що, відкинувши отруту, шукають світла правдивого, котре ему наша сцена так мило и щиро уділяла.

Сподіюсь, що всеч. Редакция не відмовить поміщеня сих кілька слів, тим більше, що воно може немалу прислугу народній справі зробити — от власне хотять у Рожнітові ставити деревяний будинок на театр, щоб на рік знов сго можна сюди спровадити. — *Гнат Рожанський.*

— **Руский театр у Львові.** Трупши Теоф. Романович приїхала з Рожнітова до Львова и дає представлення в сали Єзуїцкого городу три рази на тиждень: вві второк, в четвер и в неділю. Дня 11. Марця (27. Лютого) grano „Назаря Стодолю“ Т. Шевченка, а 14. (2.) Марця „Заздрісну жінку“ и „Слабу сторону“. Закия подамо докладнійшу оцінку, зазначаємо коротко вражінє, яке сі дві перші вистави зробили. Гра акторів є добра, що признають и польскі газети; але участь публики, именно рускої, недостаточна: на першім представленю було навіть майже більше не-Русинів ніж Русинів; на другім саяя головно була заповнена молодіжю. Се дасть ся виправді вяснити надзвичайно некористною місцевостю, де відбувають ся представлення: далеко від осередку міста, в місци при теперішній порі не дуже приступнім, а при тім в малій и низькій сали. Але сі обставини можуть тільки вяснити холодність публики в загалі, але зовсім не оправдують апатії публики рускої, котра, хочби тільки з патріотизму, повинна спомагати таку народну институцію, як театр. Сором, що за сю апатію нашу мусимо зносити докори польских газет, на котрі нічого не можемо відповісти, бо суть зовсім заслужені. А сей патріотичний обовязок для нас тим більший, що театр п-ни Романович заслугує на всяку підмогу з нашої

сторони; сповнене ж сего обов'язку тим легше, що само представлене винагородить нам наші заходи і видатки...

Не можемо при сій нагоді не висказати нашого глибокого жалю, що руский театр в головнім городі руского краю мусить містити ся в закутку, в малій нужденній комнаті. Подякуй за се, руский народе, славетному „управляющому совѣту Народного Дома“, котрий навіть за гроші не хотів віднаймити для руского театру велику салью Народного Дому. Обурювало нас пару разів, коли-смо чули, що польські власти або інституції в декотрих провінціяльних містах та місточках не хотіли рускому театрови винаймити локалю, котрий єсть під їх зарядом. Але безкощечно разів більше мусить обурити ся серце, що то само зробила інституція руска, інституція, називаюча ся „народною“, для руского народного театру. А вже ж та сама інституція відступала безплатно салью для німецьких музикальних продукцій, віднаймала ту ю салью на пиварню (за що ще й до нині грошей не відобрала), віднаймала її німецькому театрови на представлені офенбахівських *Schöne Helena* и т. п. штук, віднаймала на виставу образів, віднаймає рік в рік на балі и т. п. кождому хто схоче — а й тепер в тім самім часі, коли в чужій, малій, далекій кімнаті відбувають ся рускі театральні представлення, рівночасно вигриває в сали Народного Дому вітскова музика свої „Promenade-Concert-ы“. „Управляюцій совѣтъ“ звиняв ся тим, що контракт заключений з рядом (Радою Шкільною) о винаймлене локальностей на Гімназію не дозволяє ему винаймати сали для театру, — але се оправдуване є чиста брехня, бо такої винімки дотичаючої театру нема в контракті... Ми цікаві, що сказав би наш нарід, котрий в часі пробування руского театру на провінції таку симпатію оказував для него, коли б побачив, як містять ся у Львові руский театр и як з ним поступив „Управляюцій совѣтъ“ Народного дому, того дому, котрий той нарід поставив своєю кривавою працею! Поступай так дальше, „управляюцій совѣте“ — а ми небавком против тебе заацелюємо до нашого народу, правдивого властителя Народного Дому...

— **З Жабівки.** (*Еще о гр. Тарновскім и о „порціях“*.) Не знаю, чому Ви не звертаєте Вашої уваги на пробіг порушеної гр. Тарновским справи „порціи“. А справа ся прецінь, поминувши єї важність економічно-соціяльну, и в своїм формальнім розвою дуже цікава. Сама ярість и крайно-особисті интєктиви, з якими воіякі шляхетно и нешляхетно урочені панове з східної Галичини напустились на недискретного графа и в загалі на шляхту західної Галичини, доказує, що граф Тарновский мірив добре, и не помилив ся в адресі. Допустім, приміром, щоб на мене супокійного чоловіка, хтось, хочби навіть який граф, написав цілком серіозно в якій газеті, що я одному, двом, трём людям здер живцем шкіру, и що се — моє звичайне ремесло. Щож би було натуральнішого, як те, що я би (розуміє ся, колиб моя совість була зовсім чиста) або цілком замовчав, або просто випточив сму процес в карнім суді за оцирство. Як же-ж би я, намість того природного кроку, став писати довгі и широкі статі, и через цілий оден місяць (руский!) в кождім н-рі кождої галицкої газети раз у раз голосив: „неправда, неправда, неправда; граф Х. Х. мене кривдить на чести; пане графе! відкличте, майте вумліне перед Богом я перед людьми; на милость нашої вітчизни, відкличте, бо щож подума-

ють наші вороги, Німці, Москалі, ціла Європа, коли дізнають ся, що в Галичині є такий чоловік, котрий безкарно людям живцем здирає шкіру? Аджеж то діє ся на відворот; не я їм, а вони мені здирають*) шкіру!“ — Шож би Ви тогді о мені сказали? *Sluchacz niech sobie sam w myśli dospiewa.* —

Звістно, що, по веіляких протестах, наконець сими днями „с. к. towarzystwo gospodarze galicyjskie“ (зложене из шляхти східної Галичини) одноголосно видало такий остаточний суд: *Zebrawanie с. к. gal. tow. gosp. odpiera zarzut uczyniony Stanisławem hr. Tarnowskim w artykule p. t. „Poręca“ szlachcie wsch.-gal. jako niezgodny z prawdą.* — Я не хочу тут доказувати, що шановне товариство в тім своїм суді свідомо або несвідомо помиляєсь. Але позвольте мені сказати, що спосіб той, яким се товариство провадить борбу з *hr. Tarnowskim*, що найменче — дивний, аби не сказати — смішний, і зовсім не раціональний. Обвинений (бо всі признали, що *hr. Tarn.* обвинив панів из східної Галичини) виставляє сам собі свідoctwo моральности — и урадувавшись таким глибоким довірем до самого себе, плеще в руки. Моє почтение перед такою долікою, и перед всіми юристами господарского товариства!

Звістно, що *hr. Tarnowski*, наслідком такої ухвали, зложив свій мандат до сейму. Я не знаю, чи ему тая доліка так заимпонувала, чи може поголоска, котра розійшла ся по Галичині: що, як би *hr. Tarn.* появил ся на будущу каденцію в сеймі, то всі, котрі чують ся его „порцією“ уражені, вийдуть из салі засідань.

Читаємо в „*Przegląd-i Lwowski*“ (последний нр.), що *hr. Tarn.* виїхав до Варшави, и що Варшавяне при приїзді стрічали его щиро и з остентацийною радостю; и що, як об тім довідались деякі сфери в Галичині, постав великий гнів на варшавских Поляків: „чи и вони хотять нас відсторонити від себе?“ Видно Варшавські Поляки, котрі об „порції“ читали и в своїх газетах (в кореспонденциях з Галичини), не тільки що не похваляють експлоатована мужиків зі сторони східно-галицких жидівских и нежидівских капіталістів, — але також вірують у все, що написав о „порції“ *hr. Tarnowski*.

А шож буде з свідoctвом моральности господарского товариства? Віденські Німці, Варшавські Поляки, західно-галицка шляхта (*vide Czaz* и *br. Rozwadowski*) повірили не протестам, — а *hr. Tarnowski*. Таким чином в своє свідoctwo моральности буде хйба вірити тільки само *towarz. gospod.* и всі кузини его членів в східній Галичині.

Виходить, що панове протестанти повинні би оглянутись за якимсь вартнішим свідoctвом, третей особи. Такою третей, безсторонною особою могли би бути Русини галицкі. И справді деякі протестанти, а за ними польські газети, покликають ся на їх свідoctwo, бо — аргументують — колиб „порція“ так як її описує *hr. Tarn.* справді иснувала, тоби вже давно Святоюрці були її підхопили, яко дуже вигідне оруже против Поляків. Згода; певна рация єсть в тім аргументі, однакож єсть и гачок. Я думаю, що, денебудь „порція“ практикує ся, не тільки Святоюрці, але всі рускі священники на селі, котрі об ній мусять знати, повинні би кожний подібний факт подати до загальної відомости, з вла-

*) В однім из протестів в *Gaz. Nar.* сказали деякі панове прямо: Не ми хлопів, а хлопів нас визискують; робітники крадуть нам збіжжя кроку

еноручним повним підписом. Однак, коли сего досі не зробили — се має бути доказ, що „порція“ не існує? — За Вашим дозволом — ні, зовсім ні; се тільки доказ, що (об чім ми впрочім давно знаємо) не тільки „порція“ може існувати, але існує також — патронат. Священик, котрий би осмілився щось подібного написати и подати факт з подрібним названем села и особи, — побіч инчих шикан, від котрих навіть такий самостійний чоловік, як Гр. Тарн., не єсть вільний, — наразив би не тільки свою власну матеріальну екзистенцію, але и екзистенцію своїх свояків, знайомих и т. д.

Отже, аби такому закидови занобічи и разом доказати раз на завжди, що Гр. Тарн. помилився и що „порція“ зовсім в Галичині не існує, я пропоную дуже поодиначий спосіб, котрий нічого не буде стояти інтересовані особи, — а Святотурцям и другим священикам відбере можливість покликувати ся на грозьбу репресалій зі сторони патронів всіляких добрих „парафій“. Нехай ц. к. товариство господарске, або его члени, або инша світла властителів більших маєтків зберуть між собою капітал 50.000 злр., и зложуть его в добрих панерах (щоб не тратити процентів) в депозиті, або приміром в касі ощадности ві Львові, на три роки, з нотаріальним актом такої основи, що: сума та має ся виплатити на власність тому, або тим особам, хто в протягу того часу докаже дорогою цивільного процесу (N. N. contra куратора згаданого фонду), що „порція“ під тим або инчим названем, але в формі описаній Графом Тарн., або еще гіршій, практикує ся, або практикувалась до осені р. 1874, що найменше в 50 селах пяти ріжних повітів східної Галичини, и то переважно властителями більших помістей.

Розуміє ся, що по звісній ухвалі господ. товар. и по численних протестах майже певне єсть, що ніхто такого доводу не перепровадить и таким чином гроші разом з процентами вернуть ся властителям назад. Спосіб се в Европі звісний и загально прийятий; аджеж недавно Вертгайм у Відні призначив велику суму яко премію для того, хто его „einbruch- und feuersichere Kasse“ без ключа отворить.

Ви може налякаєтесь високости тої премії; однак — де ходить о гонор так шановної и численної верстви народу, а при тім о розвідане правдивого положення економічного цілого селянского люду в східній Галичині, така жертва виходить зовсім незначна. А при тім, я сам, на підставі дуже добрих інформацій, могу Вам сказати: будьте зовсім спокійні, — між тими, котрих Гр. Тарн. так несправедливо и так тяжко уразив, не найде ся напевно жаден, котрий би жадану суму, або хоч єї десяту часть схотів зложити. — Quod erat demonstrandum.

Безсторонний.

— Пропаговане тверезости між руским народом и Поляки. Редактор заслуженої Станіславської часописи „Наша“, п. Мілерович, подає в 17. н-рі *Nasl-a* з 4-ого с. м., що Станіславський відділ господарского товариства виключив его (п. Міл.) з помежи своїх членів за пропаговане тверезости між селянами; п. Мілерович освідчає заразом, що се его зовсім не відстрашить, йти дальше тою самою дорогою, т. є. займатися щиро долею сільского народа. Кождий честний чоловік в Галичині, без ріжниць, чи Поляк чи Русин, мусить з щирим признанем прийняти той відзив и постуноване „*Nasl-a*“ и его шановного редактора. „*Es rast der See*

und will sein Opfer haben.“ По „порції“ — „пропінація“, по ґр. Тарновскім — п. Мілерович. — Відділ (Станіславівський єсть власне відділом (філією) того самого ц. к. господарского товариства, котре засудило ґр. Тарновского за его „порцію“. — Одно, що нас тишить в тих двох справах, то доказ, поданий ними: що далеко не всі Поляки вважають інтерес польского патріотизму ідентичним з інтересами „пропінації“ и „порції“ — як се хотіла представити більшість львівскої польскої публицистики. Але по патріотизмі Поляків маємо право сподіватись, що голоса ґр. Тарновского, бар. Розвадовского и п. Мілеровича не остануть ся „гласом вопіючого во пустини.“

— **Ц. р. денунціант з професії чи з аматорства?** П. Венедикт Площанський від часу свого славного дебюту в „Кієвлянині“ в часі археологічного конгресу, сподобав собі, втикати свої три дутки до тісно домашних справ Росії, а имено міста Києва, — и то в якій честний спосіб, зараз побачимо. На початку с. р. відбувались в Києві вибори до ради міської („городской думы“). Поза-як се в Києві єдине автономічне тіло, виходяче з виборів (бо „земства“ по сім боці Дніпра до тепер ще не заведені), то зрозумно, що докола тих виборів сконцентрував ся інтерес всієї Київскої публіки, — и зрозумно також, як се всюди між мислячими людьми діє ся, що и тут мусіли потворитись ґрупи — одні за тими кандидатами, другі за другими. Имено против поновного вибору членів уступаючої „думи“ (котрої головою був Демидов князь С. Донато), піднеслась легенька (по нашому осудови) опозиція, имено задля того, що ті занедбували приходити на засідання ради, що брук на улицах за давної ради був лихий а стояв дорого, и з причини других т. п. річей, конечно належачих до адміністрації міського маєтку и удержуваня чистоти и порядку в місті; бо, звістно, ні яка рада міська на всім світі не рішає о політичних ділах, — а Києвська найменше, поза-як Київська „дума“ безсечно багато менше має автономії, чим приміром у нас рада міська в Куликіві. Впишемо з „Кієвлянина“ членів, котрі перейшли при тім новім виборі. — Члени 1-го разряду*): Демидов князь С. Донато, Ейсман, Т. И. Войтешко, Гладин, Бунге (ректор універс.), Ренненкамф, Івсенсен, Вайнштайн, Дехтерев, Козловский, И. Т. Дехтерев, К. А. Митюков, Меринг, Розенберг. Мацон, Толли, Попов, Хряков, Чернов, Ефремѣв, Федоров, В. Я. Шульгин (ред. Кієвл.), Серебренников, Бродский; 2-ого „разряда“: Плотников, Струве, Тенцер, Хижняков, Покровский, Балакѣв, Фаворов, Сидоренко, Ф. И. Донат, Альферев, Лѣсков, Шварц, Лѣчков, Гудим-Левкович, Терповский, Рилѣв, Радич, Личков, Левковский, Дошпельманн, Элехин, Борисов, Матвѣв, кн. Рѣпин. 3-ого разр: профес. Антонович, проф. Кістяковский, чин. Сливчанский, купці: Богатирев, Борисов, Калашов, Богланов, Балабуха, Дитягин, Зуев, Зиков, Савицкий, Самойлов, Хатунцев, Шишкин, проф.

*) Виборці ділять ся після цензури на 3 „разряды“, так як у нас на 3 „кола“, — тільки що вибір діє ся сповзбом дуже скомплікованим, котрий дуже утрудняє виборцям бранє уїду в виборах, и зовсім не дає певности пересвідченя, чи вибрані єуть репрезентантами більшости виборців.

Хржонцевский, проф. ак. Сольский, купці: Фоломин, Истомир, Плеско-
носос, Кобец, Шкот, „граждане“: Россіанов, Науменко. —

При виборі голови, дотеперішній голова п. Демидов кн. Донато одержав найбільше голосів, іменню раз 46, другий раз 49, — однакож оба рази не приймив вибору, — и так само 10 других кандидатів, котрі мали менше від него голосів. Аж в кінці вибрано 15. (2.) Лютотою головою проф. К. А. Митюкова, 53-ма голосами, при довгих оплесках публяки. Снімемо ще, що найбільше голосів по Митюкові мали кандидати Бунге (37) и Войтенко (33).

Не читали-смо нігде, щоби котра з російських газет, хочби з найбільше польско- и українофілоїдних, добачила в тій Київській борбі виборчій яку небудь акцію або тенденцію політичну; и хоч всіх газет російських не читали-смо, але так, як ні які редакції тих газет не сміли би-смо приписати ідіотизму, то и думаємо напевно, що жадна газета російська не поняла тої борби, котра могла — в найдалшій консеквенції — мати за предмет тільки питання освітлення и брукованя улиць и заряду мастком громадским, як борбу о політичні пересвідчення.

Задля того можемо бути певні, що се не віддруковане з якої російської газети, але оригінальний помисл пана Площанского, що пише „Слово“ в Н-рі 13. стор. 3. об тих виборах: „Во время выборов обрисовались городские партии; главныхъ партий есть въ Киевѣ двѣ. Во главѣ одной стоить князь Демидовъ, до сихъ поръ голова Киева, и представители мѣстной интеллигенціи: ректоръ университета Бунге, професоръ Ренненкампфъ и ред. „Кіевлянина“ Шульгинъ. Вторую партію образовали нѣкоторые купцы польского убѣждения, намѣрившіи избрати головою Киева Войтенка. Къ той партіи примкнулъ также професоръ университета Кистяковский“ и т. д.

Кождий пізнасть, що розуміє Слово під „польским убѣждением“ приписуванім російским підданім: очевидно ті самі „убѣждения“, котрі визвали революцію з р. 1863. Зрозуміє також кождий, що коли хто скаже: „ті и ті люде „з польскими убѣждениями“ „організують партію“ — очевидно, не длячого нічого, як для того, щоби ті убѣжденія польскі перепровадити в жите, — тої обвиняє тих російських підданих в очах російского ряду о зраду стапу. Виділи-смо вище, що між вибраними радними є тільки одно імя польске: проф. Хржонцевский, решта имен переважно великорускі, німецкі и кілька українских. Бачили-смо також, що за Войтенком голосувало 33 радних, між котрими того Хржонцевского — як се впливає из згадки Слова (один професор Кист. а прочі купці), не було; — всі ті 33 мають після Слова бути партією з польскими убѣдженнями. Наші читателі пізнають з того, скільки в такій денуциязі може бути правди, особливо, коли читали Станіслава Ір. Тарновского опис его побуту в Києві в вересню 1874 (Przegląd Polski, нр. за жовтень 1874), в котрім сей безперечно чоловік з польскими, хоч уміркованими, „убѣдженнями“ жалуєсь, що по довгих гляданях найшов ледви кількох Поляків, и що ті кілька Поляків сховались в свій домашній кут, ні якими справами публичними не интересують ся, и не пробують навіть яко Поляки де небудь заманіфестуватись. Виходить з того, що п. Площанский мав на думці

не Поляків, але тих самих людей заденунціювати, котрих денунціював вже так безуспішно своїм археологічним артикулом в Кієвлянині. Пан Площанський думас очевидно: коли не удалось з денунціацією, що ті люде підперають український сепаратизм, то може тепер хоч „польскіи убѣдження“, яко *ultima ratio*, що небудь відіють тим людам. Позвольте, шановний Пане редакторе Слова, най ми зі своєї сторони скажемо, що ми думаємо о Вас. Патурально, не скажемо Вам цілої своєї думки, бо не хочемо Вас знов поставити перед судом присяжних в таке неприємне положене, аби п. Мохнацкий знов мусів за вас заклінатись на чім світ стоїть, що Ви за нагдо *simplex servus dei* до того, аби мати які небудь російскіи „убѣдження“. Ми виразимо нашу думку тільки такою альтернативою: Чи ви денунціант з професії? Рішущо відповідаємо на се: Ні. Чому? Вже и для того ні, бо ми пересвідчені, що ряд російскій надто розумний, аби аж Вас міг вибирати за своє орудіє. Впрочім заперечила тому и така повага, як найвищий трибунал в Відні: „третє отдѣленіє“ напевно оплачує, если потрібно, для своїх інформацій далеко зручніших людеі. Виходить друга альтернатива — що Ви се робите з аматорства. Жичимо Вам всего счастья до того шляхотного смаку.

— **Безтактности о. Томи Баревича.** Звістний в цілій Галичині ба и по за єї границяки в самій *Weltstadt Wien* о. Тома Баревич, не могути вже вславляти ся в соїмі и в Раді державній своїми бесідами, старає ся и на теперішнім менше впливовім становищі, щоби его слава не вмирала та щоби світ не забував на него. В Дрогобичи вів борбу з Русинами та Жидами в раді міській, а в Самборі, де не має до того можливости, бо не засідає в міській раді, веде борбу з рускими книжками бібліотеки гімназійної та з своїми учениками. За замкненє руских книжок бібліотеки гімназійної ми вже розказували; тепер нам оповідають деякі факти, як поступає о. Тома з новіреною его опіці молодіжю. О. Тома, може чуючи докори совісти закидуючої ему ренеацтво насупротив свого народа, находить ся звичайно в злім гуморі, котрий відтак мусять зносити его ученики. Своїми докорами догризає нераз ученикам до крайности. Так перед кількома місяцями сказав між иншими одному ученикови з 8. класи К., що сго (ученика) винесуть завтра на цминтар, з чого ученик мав аж занедужати; а сими днями знов в 8. класі одному з найліпших учеників Лев... докоряв так, уживаючи всяких неприличних слів, що тойже, сказавши: *jak x. dyrektor może mnie porównywać ze świnia?* — вив безпритомний під лавку а від того часу лежить хорий в горячі. Ціле місто сильно обурене на о. Баревича, а на донесенє, як кажуть, старости зтіхав на коміссію зі Львова инспектор Солтикєвич. Як ся справа скінчить ся, не знаєм; опінія публична в Самборі домагас ся що найменше перенесеня о. Баревича на инше місце.

— **Хто властиво оплачує „убѣдження“ редактора „Слова“?** На се питає, находимєя в тім приємнім положеню відповісти з найповнішою докладністю: Славянскій благотворительный комітетъ в Кієві. Але які дешеві ті убѣдження, які дешеві! Подумайте лиш: до тепер діставав и. Площанський від того комітету по 400 рублів річно, але від нового року комітет видно здеградував его до низшої класи дист, бо

в прелімінарі коштів на р. 1875 призначив для пана Площанського лиш 250 рублів.*) При такій дорожні! Давніше, видно, „убьжденія“ лишше оплачували. Приміром бувший професор Головацький за свої убьжденія купив собі сільце на Литві. Пан Площанський — зазедни призбирав дещо (з пренумерати Слова?) на малу камяничку на Городецькім передмістю. Прошу уважати: пан Площанський, — а не редакція Слова. Редакція Слова містить ся зазвєгди ще в наймелнім локалю, на Вірменській улиці, и платить чинш, котрий навірно фігурує и в рахунках, посиляних редактором Слова до кнївеского благотворителя, для виказана дефіциту в редакції. Во „благотв. комитетъ“, яко добрий господар, и то зовсім не богатий, безпечно мусить від своєї утриманки (даруйте за спещифічно львівське виражене) жадати рахунки, заким їй више свою убогу лепту. Треба знати, що той комитет досить убогий, такий убогий, що „Кіевскій Телеграфъ“ радить єму, чи не відповіднійше було б, намість посиляна такої мізерної суми, компромітующої тілько всі славянскі газети, попросити від Народного Дому або від Матніці або з фонду Качковського — якої субвенції для себе? Ми скажемо намість тих товариств: се би не було лучше, а навіть було б гірше, бо від того дня, в котрім би русскі наші собраття, намість платити нам, хотіли від нас грошей — від того дня було би вже и п'нашій приязни з Россією; ми (т. є. звісно, хто се: ми) волили би тогді ульокувати наші убьжденія десь в Австрії, хочби и в „диспозиційнім фонді.“ — Наївний „Кіевскій Телеграфъ“ питає ся благотворительного комитету, що и Площанський може зробити з мізерними 250 рублями? хйба (каже К. Тел.) ужис іх на „штукатурку дома“? Об сім домі и він вже знає, з поводу процесу з *Gazet. Nar.* Але видно не знає, що камяничка вже готова и не потребує вже штукатурки; — и без штукатурки, ужити гроші зовсім не штука.. Але коли вже о будинках мова, то ми сміємо запитати и Площанського, якого камеля він жив на підмуроване своєї гарної камянички? Питаня сего не треба собі легко важити; бо в сім питаню (як воно и дрібне нанозір) заключає ся важна kwestія політична. Звісно бо, що після „Слова“ обрисувались при виборах ради міської в Києві дві політичні партії: одна польська, друга патріотична руська. Одна з тих партій має те політичне убьжденіє, що для брукованя улиць в Києві камінь „фастовскій“ (Граніт) лучший, але дешевий; друга з немєнче горячим політичним жаром боронить свого політичного убьжденія, що камінь „долотый“ чи як „бульжний“, хоч гірший, але за те дорожний — чи може на оборот (*vide* фелетон в Київск. Тел. „мостовое дѣло“, и полеміку ректора Бунге в Кієвляннї з чин. Сливчанским в „Кіевск-ім Телеграф-і“). Ми не вичитали добре, и не спамятали, котра партія за бульжним, а котра за тим другим; бо, признаємось з соромом, що не приписували ємо сему

*) В Австрії преці платять лучше за службу, так в приватних як в публичних Урядках Найвишній урядник. приміром. практикант при тутешній п. є. дирекції поліції, ще навіть не в одинайдцятї ранзі, дістає зараз в першім році служби 500 злр.

питаю такої великої ваги політичної, поки нас не поучило Слово; знаємо тільки, що К. Телегр. волів би камінь ліпший и дешовший. Але пан Плоцанський, котрий розмишляв над сим питанням, мусів на певно до підмурованя своєї кам'яниці ужити камінь своєї барви політичної. Скажіть же нам, пане редакторе „Слова“, якого Ви політичного уб'їдження: чи хвастовського, чи булжизного? и котре з них дешовше?

Факти и цифри подані тут виїняли-смо з и-ра 17. с. р. Київського Телеграфа, котрий в статі „*Страха для Київського отдѣла славянського благотворительнаго комитета*“ подає їх після офіціального оголошеня „плану расходовъ отдѣла на г. 1875.“ В статі сій радить К. Тел., між иншими, щоби комітет тих 250 рубл., котрих Слово, истнуоче вже 15 років и маюче через се напевно свій бит забезпечений, не потребує, ужило на закупню клясикив великорусских для „Дружного Лихваря“ або „Академического кружка“, бо (каже), приміром „Акад. Кружокъ“ так мало знає великоруску літературу, що в своїм орлані „Другъ“ повість Тургенєва „Собака“ переводив не з ориїналу, а з німецкого перекладу. Однакож ми мусимо сказати, що и тут ті рублі не потрібні; „Академ. Круж.“, як чули-смо, має давно в своїй бібліотеці діла Тургенєва, хоч може ще не порозрізувані. А „Дружний Лихвар“, здає ся нам, може б й не хотів приймати грошей від „благотворительнаго комітету“. — Алеж чи в Києві або в загалі в Росії не ма убогих студентів, або обскурантів-редакторів?

— **Процес Офенгайма.** В 1. числі „Правди“ згадали-смо про славний процес Офенгайма, що розпочав ся був у Відні дня 4. Січня с. р. и перетрівав цілі майже два місяці, налюбовяючи усю публику так в Австрії як и в цілій Европі невгасаючою цікавістю. Об'єм и ціля нашої часописи не дозволяли нам слідити за пробігом сего процесу и подавати шанов. читателям хочби коротких справоздань з сеї фінансово-економічної драми. Однак по укінченю пересправи, сповняючи наш обовязок не поминати важних хочби и чужосторонних подій, подаємо коротенький погляд на сей процес.

Віктор Офенгайм рицар Понт'євкєнну, тепер властитель справді княжчої палати у Відні и кілька-мільонового маєтку, був до р. 1872 генеральним директором Львівско-Черновецької желізниці, побираючи за те річну платню 30.000 зр. Чоловік незвичайних здібностей, син великого гандляря віденьського, обізнаний з фінансовими и колієвими справами кільккалітною службою в міністерстві фінансів гандлю и при желізниці Кароля Людвика — Офенгайм цідійняв завчасу велику гадку вибудованя желізниці аж до Чорного моря, щоби тим способом отворити австрійській торговлі широке поле на всхід. Р. 1864 удалось Офенгаймови разом з кількома знаменитими аристократами галицкими (як кн. Салігою, кн. Яблоновским и ин.) и иншими впливовими особами узискати концесію на будову и веденє желізниці зі Львова до Черновць, хоч властиво желізниця Кароля Людвика мала право першенства до такої желізниці на всхід. Але управляюча рада желізниці Кароля Людвика дарувала великодушно (!) се право першенства своему генер. директорови Герцови, а той в порозуміню з Офенгаймом відступив се право за 200.000 зр. Офенгаймови и єго товаришам.

Будову нової желізниці обійняв мільоноый Англичанин Тома

Брассей, оден з найзнаменитших и найбогатших будівничих желізниці в Европі. Опісля продовжено сю желізницю з Черновець даліше на полудне.

Але стан сеї желізниці, що справді підпадала чимало некористним впливам елементарним, погіршав ся почавши від за доманя мосту на Пруті що раз більше; перерви в руху потяговім, скарги проїзжих и торговельників що раз частійше товторыли ся, аж наконець в Вересню р. 1872 узнало міністерство на внесок мін. д-ра Банганса потребу заведеня секвестрації тої желізниці.

Офенгайм зрік ся директорства, а опісля коли відступило міністерство акти судови — дістав ся до слідчої визниці, з котрої тільки зложенем кавціи одного міліона зр. увільнив ся.

Прокуратор держ. Граф Ляезан вніс скаргу против Офенгайма озлочиньство ошуства доконаного на шкоду самої держави, що гарантує певну квоту річного доходу з желізниці, и акціонерів тоїж желізниці.

Акт оскарження обіймав девять осібних пунктів, з котрих кождий про себе мав становити злочиньство ошуства. Перший пункт дотичив обіцяня и виплати 1,900,000 зр. ав. Томі Брассеєви (що будував желізницю) титулом вступних видатків (Vorauslagen) будови, — котру квоту зовсім не ужито на будову желізниці, а розділено між п'ятерх основателів (Gründer) разом з Офенгаймом.—Другий пункт дотичить викупуна ґрунтів під желізницю, що належало властиво до Брассея. Але викупном ґрунтів зайняв ся сам Офенгайм и зискав при тій операції для Брассея 100,000 зр. — Третій пункт обіймає закупню 360,000 порогів під желізницю, чим також Офенгайм займав ся, глядючи більше на таність як на доброту порогів, через що мало товариство желізниці понести шкоду около 70,000 зр. ав.—Після четвертого пункту вплинув Офенгайм на завчасне звільнене будівничого Брассея від одвічальности за викінчене и відповідне виконане будівль при желізниці. Опісля оказалось, що желізниця не була викінчена, за для чого товариство желізниці само мусіло поносити кошти викінчення и направи. Тим способом нарослі кошти влічено до коштів руху желізниці, а через те мали понести так акціонери желізниці, як и держава шкоду більш як 3¼ міліонів.—Після пятого пункту оскарження зажадав и отримав Офенгайм від фабрикантів при закупні возів и машин для желізниці 3-процентову провізію в цілковитій сумі 42,000. Опісля сказав перед управляючою радою, що фабриканти оформували сю провізію властиво йому, але він хоч прийняв то не для себе, але прийняв її для товариства. На тій підставі відступила управляюча рада сю провізію Офенгаймови в доказ узнаня ёго великих заслуг для товариства.—Пункт шестий подібно як четвертий дотичить нерівного впису в книги колієві, — а пункт семий відносить ся до перенесеня сумми 850,000 зр., котра належалась ще Брассеєви за будову першої лінії зі Львова, на конто будівлі другої лінії, при чім затаєно ще пів міліона.—Офенгайм мав даліше лестним способом и „штроменерами“ вплинути на загальне згромаджене акціонерів Львівско-Черновецької желізниці, щоб узискати концессию на будову далшої желізниці з Сучави до Яс—не для товариства але осібній спілці, в котрій був и Офенгайм, за що дісталась кождому з тих спілчаників сума 100,000 зр. з капіталу будовляного; те становить осьмий

пункт оскарження.—Остатній пункт закидує Офенгаймови, що він при затягненню позички 5½-міліонової для товариства пошкодив значно акціонерів.

Ось головні зариси акту оскарження. По довгих, а незвичайно смілих, быстрых и розумних виводах оскарженого, по переслуханю около 70 свідків (між котрими були кн. Санига и Яблоновекий, др. Альфред Потопкий, екеміністри др. Пленер и др. Гієкра, міністер Банганс и инші знамениті мужі аристокрації), по вислуханю знавців, поставлено судям присяжним 9 питань, на котрі відповіли будь одноголосно, будь більшстю голосів: ні! и Офенгайма узнано певнимим закіншеного злочинства.

Місце не дозволяє нам входити хочби побіжно в розбір образу, який відслонив сей процес перед нами. Незвичайна притомність, розуміне річи, надзвичайні здібности оскарженого, переслухуванс знаменитих свідків — між тими и одного міністра—, маса нагромаджених фактів найрізноморіднійших — все то склалось разом на те, щоб вчинити сей процес дуже важним під зглядом правничим, економічним, психологічним и політичним.

Цікавий суд пресси о тім процесі. Славянська, мадарська и загранична (німецька) пресси вважає Офенгайма, помимо осуду присяжних, винним; прускі газети именно вважають результат сего процесу великим скандалом и ознакою великої корупції в Австрії. Віденьскі газети, як и публіка Віденьська, поділились на два табори: оден, репрезентований именно газетами Neue Presse, Fremdenblatt, Wiener Tagblatt, тримає з-причини умевиняючого осуду присяжних; другий, менший, репрезентований именно часописями Presse, Tagespresse и Deutsche Zeitung, вважає Офенгайма, як и виводив прокуратор державний, головним репрезентантом и мотором ери „ріндерств“ и „швіддло“, котра ера так сумно закінчилась „траскотом“ в Маю 1873.

ОГОЛОШЕНЕ.

Имя собственнаго произведенія, дозволеннаго цензурой, на малоросійскомъ языкѣ книги (съ обдѣлкой) въ богато-временныхъ стихахъ, подъ заглавіемъ: 1-я „Веремія малоросійского Гевала“ въ 3-хъ поділахъ „Сватанья“, „весілья“ и „життя“ съ приключеніями, обычаями — повір'ями, по казацкому звичаю Украинцевъ Малоросіянъ, съ піснями Страницъ 411, статей 923, стиховъ болѣе 12 тысячъ; 2-я „Бандура Украинского Гевала“ семиструнная съ виршею, гласящая про житіе Украинцевъ Малоросіянъ, веселое и смутное, страницъ 56, ладовъ (статей) 76, стиховъ 626. Цѣна за обѣ книжки 1 руб. 50 коп. съ пересылкою въ Россію. Желаяющимъ приобрѣсть это чудовое сочиненіе, сколько кому угодно екемпляровъ, прошу адресовать писема мнѣ, автору, въ Полтаву Старосенжаровскому жителю, Ивану Герасимовичу Бублею. Требования будутъ исполнены въ тоже время.

Малоросійскій казакъ *Иванъ Бублей*.

Одвічальний редактор: Др. Олександр Огоновский.

З друкарні Товариства Имени Шевченка. — Під зарядом Фр. Сарніцого.

Виходить випу-
сками в 2 $\frac{1}{2}$ арк.
3. (15.) и 18. (30.)
кожного місяця.

ПРАВДА

Редакция и ад-
міністрация під
н. 12. на улиці
Оссолімеких.

письмо літературно-політичне.

„В своїй хаті своя правда и сила и воля.“

Ціна передплати: на рік 6 зр., на пів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50
кр. Оден нумер стоить 30 кр. а. в. — За оголошена (инсерати) платить ся
по 5 кр. від одної стрічки дрібним друком.

ЧАСТЬ ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВА.

Сумні веснянки.

I.

Сніг стопив ся, води грають,
Луг ся розвиває,
А у міні, сиротині,
Серце умліває.
Умліває, розпукає
З великого горя,
Бо надія моя згасла,
Як в день ясна зоря;
Розпукає, умліває,
Гірко в світі жити,
Як тя доля осудила
Плакати, тужити.

II.

У діброві яворина
В лист ся розвиває,
А лугами, долинами
Птичка вже співає.
Смуток згинув, радість всюди
Дібровов, лугами,
Лиш оден я весну милу
Витаю слёзами...
Ой думав я, що потішить

Весна серце моє,
 Бо крізь зиму довгу, люту
 Рвало ся на двоє...
 Та нещасне ошукалось,
 Надія пропала,
 Бо весна у него трути
 Ще більше уляляла...
 Все воскресло, зеленіє,
 А воно конає,
 Бо вже більш весни своєї
 Та не дочекає!...

III.

Прилетіли ластівоньки
 З далекого краю
 Та співають літаючи:
 „Витаєм тя, маю!“
 И хлопята и дівчата
 По толоці скачуть,
 Все ся тішить, лиш я бідний
 Не тішусь, но плачу...
 В осени мя ластівоньки
 У горю лишили
 И у горю мя застали
 Хорого без сили,
 Хоч думав я, що у щастю
 Мене привитають...
 Возьми, Боже, дні тим людям,
 Що щастя не мають!...
 1871.

Данило Млака.

СЕМЕН ЖУК и ЇГО РОДИЧІ.

Хроніка.

Написав в 1873 році

О. Яковенко.

Ч А С Т Ь П Е Р Ш А.

V.

(Дальше.)

И снівся тієї ночі чудний сон Риси! Приснилось їй, ніби вона ходить в якімсь зеленім лузі, усяяному квітками, а на тих

квітках цілі рої бджіл, метеликів, а зверху, над її головою, літають три голуби. Звідкіль не взявся шуліка и кинувся на голубів; голуби од ёго, та прожогом до Риси и сіли до неї на плечи... Як ось знов несподівано з-за осоки вийшов стрілець и йде прямо до Риси, вона звернула в бік; він прицілвся на неї, вона скрикнула, впала на землю й прокинулась... Чи звела очи чи ні, знов спитьсья, що вона живе у якімсь великім городі; у хорошому прехорошому будинку; в тім будинку паркети, бронза, роскішна мебель, тропічні квітки и рослини. Знає Рися, що усе те добро її власність, але її якось верне од тієї роскоши; бронза якось давить їй груди, квітки и рослини стягують її душу; тяжко їй! той світлий будинок здається їй тюрмою; рветься вона з ёго!.. от-от би полетіла вона у свою любу, у свою веселу Жуківку, та ба! до яких дверей не кинеться — не можна вийти; усі двері — позамикаші!.. Кинулась би з вікна на улицу — високо, страшно, щоб не вбиться. Стала вона кричать, стукать у двері, у вікна!.. Задзвенів у дверях ключ и вийшов Джур, а за ним тиск Жидів. Стала Рися просить Джура, щоб він її ослобонив, визволив з тієї неволі, а Джур всміхається, та велить Жидам висипать з торбинок золото. Рися кинулась до дверей, Джур за нею, піймав її, уняв на руки и знов вніс її в будинок и знов замкнув двері, знов осталась вона самотою... Не стерпіла вона більш: одчинила вікно и вискочила на улицу. Падаючи вона вдарилась об камінь и дуже забилаь головою!.. кров побігла цівкою... Рися проснулась... голова у неї боліла — Соня ще спала. Рися тихесенько встала, одяглась и вийшла у сад. Після учорашнёго дощу в саду було ще мокро, гулять не можна було: Рися сіла на ланку и замислилась. Хто її зна', про що вона мислила, тільки груди її примітно колихались наче хвиля и часом видітало з їх довге — важке зітханє. Довго так сиділа Рися и просиділа-б може цілий день, як ось вийшла на ланок Жучиха и поздоровившись з Рисею спитала її:

— „Що се, серденько, з тобою? чого се ти так рано піднялась?.. Та яка бліда, лице наче не твоє!.. Господи! ти мабуть не здужаєш, Рисю!“

— „Ні, матусю! ні, серденько! Не турбуйтеь, я здорова, трохи голова боліла, погано спала и снилось таке невідь що...“

— „Що ж тобі снилося?“

Рися розказала матери свій сон.

— „Куди ніч — туди й сон!“ одповіла стара. „Мало що многаді приверзеться. Не все те переймать, що на воді пливе...“

*

Цур ёму!.. Не гарно, що ти у ранці в сиру годину сидиш на дворі, застудиш голову...“

— „Е, ні, матусю!“ сказала Рися, сплкуючись говорить веселим голосом.

— „Ну, ходімо ж до чаю.“

Мабуть и справді Рися була дуже бліда, бо, як показалаь вона у салі, усі разом спитали її: чи здорова вона? Джур попробовав у неї пульс и зробив таку гримасу, яку уміють робить тільки лікарі в той час, як не знають, що сказати.

А Рися зачервоніла, вихопила швидче свою руку з Джурової руки и швидче сіла до столу, так щоб самовар закривав од неї Джура.

— „Пульс у вас ненормальний! у вас невеличкий жар,“ сказав Джур.

— „Байдуже!“ одповіла Рися, „минеться.“

— „Чи не пропасниця у неї?“ спитала Жучиха Джура.

— „Не похоже,“ одповів той.

— „Кажу ж вам, матусю, що я не виспалась, того й бліда.“

— „Може й справді од того,“ сказав Джур. „И я сю ніч негарно спав. — Устав ще сонце не сходило, пішов, викупав ся и набрів на вельми печальну сцену, та отсе й думаю позвать усіх вас, панове, на запомогу мені, а особливо панночок; чи можете?“

— „Що там таке? говоріть!“ сказали в один голос и Семен и ёго сестри.

— „Викупавшись, бачте, забажалось мені курить,“ став говорить Джур. „Хвать до кишені, сірників нема. Заходжу я в першу хату по дорозі, щоб добуть огню. Входжу, дивлюсь: в хаті нікого й нічого нема. ‘Здорові були!’ гукнув я, думаючи: чи нема кого на печи. И не помилився! ‘Доброго здоровля!.. а хто там такий, чого треба?’ озвався жіночий голос з печи. — ‘Чи нема,’ кажу, ‘у вас огню? дайте, будьте ласкаві!’ — ‘Де у мене той огонь узявся! у мене й хата пятий день не топлена,’ одказано мені з печи. — ‘Може кресало у вас є?’ питаю. — ‘Кресало є, ось осьде на комині, коли треба, возьміть, викрешіть собі; та хйба самі сюди злізьте й возьміть, бо я не здужаю.’ Я зліз на припечок. Дивлюсь: лежить на печи стара баба и стогне. ‘Що се ви, бабусю, нездужаете? що у вас болить?’ — ‘Ох, не питайте! бодай би ёго й не говорить!.. не вам кажучи, паничу чи пане... не знаю, як вас величать!.. виразка у мене на носі... Тіпала я конопі, та якось койстрицею

й сколола п'ятку, а вона й прикинулась; та отсе, не вам кажучи, и болить и болить, и гниє и гниє!.. Ох-ох-ох!..' — 'Давно-ж се сталося у вас?' — 'Давненько' вже! шостий тиждень минає!.. Мабуть Господь та свята Пятнонька покарали мене за те, що в десяту п'ятницю не пішла до церкви.' — 'А покажіть мені вашу ногу!' — 'На що вам воно здалось! там таке діється, що крий Боже!.. дике мясо поросло.' — 'Покажіть, бабусю; я лікар, може допоможу чим.' — 'Ой, де вже вам! один Бог допоможе мені, як простянусь на лаві! Шкода, пане, й не дивіться.' — То с'як, то так ублагав я бабу, щоб показала ногу. Як розв'язала вона товсту ганчірку обмотану округ ноги, так засмерділо з рани, що й сказати брідко!.. Подивився я: батю мій!.. На п'яті рана в голубині яйце!.. загнилась, не промита, гній аж тече... Питаю баби: чи не гоїла чим? — 'Гоїла,' каже, 'засипала перепаленим галуном, та не допомогло! Я й покинула! Нехай, кажу, що Бог дасть! на все воля Божа! все одно, мені вже й так не довго на сім світі жити!' — Спитав я у неї теплої води, щоб промить рану. — 'Нема', каже, 'теплої, а ось у горщику біля мене стоїть та, що я п'ю.' — 'Хто вас доглядає?' питаю. — 'Хто-ж мене буде доглядати, крім Бога та святих угодників! Нікому! я стара людина, удова, єсть у мене дочка, зросла вже дівка, так вона жне у Батурині за сніп и усе літо там... Не можна!.. землі у нас своєї нема, а треба на зиму припасти хліба, а то з голоду попухнемо... От вона й жне. У неділю, або в свято, навідається до мене, спече мені хлібець, зварить страви, принесе води, та й знов піде до хазяїна, а я тут одна... З сусідньої хати, спаси-Біг! дівчинка забігає до мене що-ранку; подасть мені свіжої водниці, та й піде... от и догляд увесь и за те дякую Творця небесного.' — Я взяв промив бабі ногу, роздивив рану и отсе зараз піду до неї, щоб припекти пекельним камнем... Але с'єго мало! треба що-дня двичі або тричі промивати, треба чисту перев'язь, а не ганчірку; треба, крім того, доброї страви!.. так от давайте гуртом гоїть!"

— „Давайте! давайте!“ скрикнула Соня; „я знаю, яка се удова: се Ольга Сакуниха; то-то її давно не видно, а то було вона нам приносить коли не гриби, так ягоди!“

— „Дивно мені,“ сказала Жучиха, „що вона занедужавши не послала до мене своєї дочки...“

— „Ніколи все, а може й не посміла,“ сказала Соня. „Одначе нічого терять часу, ходім зараз до неї.“

— „Тепер нема чого ходити до неї нам усім, я один піду,“ сказав Джур, „а ви однесіть їй чого попоїсти.“

„Я піду з тобою,“ озвався Жук; „бо не знаю, де ся удова живе. Та мені здається, найкраще буде, коли ми заберемо її до себе у двір и тут станемо гоїть.“

— „Справді так! у нас же против кухні пуста хата стоїть; добре отсе ти, синку, пагадав; та чи схоче вона перейти до нас?“ додала Жучиха.

„Спитаємо!.. ходім!“ сказав Жук.

— „Зараз,“ одповів Джур, „тільки возьму ланісу.“

Зробивши що слід біля рани, Джур сказав до недужої: „Ваша рана, бабусю, не так-то швидко загоїться, а доглядать вас як слід нікому, може-б ви перебрались у больницю у город? пані Жучиха дала б коней одвезти вас.“

— „Ох! спаси Господи паню Жучиху и пошли и її и її дітям, чого вона бажає, а в больницю я не поїду...“

— „Чому? там швидче видужаєте.“

— „Кажіть, добродію, швидче помру! Хиба я не знаю, не чула про больницю! Ні! ні! ні за що не хочу! лежати му дома, що Бог дасть! Вже хоч и вмру; так у своїй хаті, у своїм селі, а не на чужині...“

„Ну, коли так,“ озвався Жук, „то я перевезу тебе, бабо, до себе у двір; там у нас єсть зайва хата, там ми гуртом будемо доглядати тебе.“

Баба подякувала и сказала: „Ні, не хочу, не приходиться.“

„Чому?“ спитав Жук.

— „Люде сміяти муться; скажуть: покинула свою хату, та пішла в старці, лизать панські тарілки; ні, не хочу!.. Дасть Бог, я й дома одужаю; мені дома краще: тут я сама собі господиня.“

Даремне Джур и Жук уговорювали бабу; баба стояла на своїм: „не хочу.“

Тим часом Соня и Рися принесли бабі попоїсти. Недужа з слізьми на очах дякувала їх.

Вернувшись до дому Рися підійшла до Джура и сказала;

— „Велике вам спаси-Біг за вашу заповогу бабі! навчіть мене, чим би я справді стала для неї користою, хоч на час її недугу?“

— „Носіть її їсти, доглядайте її, от и все; треба рану промивати, та се я сам робити му...“

— „Я не думала, що у вас таке добре серце... я...“

— „Що ви? ви вважали, що мое серце покрито товстою корою?“

— „Ні!“ одповіла Рися, засоромилась и швидко пішла у другу хату.

До самого обіда Рися не приходила в салю. За обідом вона більш мовчала, за те більш ніж перш вслухувалась в кожне слово Джура...

Смерклось! усі вийшли в сад: з-за густої липової алеї виглядав на небу місяць. Вечер був тихий, срібний, молодий! зорі гаче всміхались, так як всміхається закохана дівчина до свого судженого.

„Тиха українська ніч!

Прозрачно небо, зв'язди блищать,“

став декламувати Джур з Пушкіна.

„Еге! вже й лікар ударився в поезію!.. Мабуть отакій вчор як сьогодні добре й реалістів,“ шуткував Жук.

— „Хіба у реалістів вже й серця нема, хіба для реалістів поезія terra incognita, чи що?“ спитав Джур.

„Яко живі організми — реалісти не можуть не мати серця, серця — фізичного, серця — просто як того шматка мяса, без котрого чоловік не живе; але серця для поезії реалісти у себе не признають, и саму поезію вважають як щось не то що зйве, а навіть як щось шкідливе для народнього розвитку.“

— „Се хто тобі сказав?“ спитав Джур трохи з серцем.

„Та все ж, таки, реалісти й сказали,“ одповів Жук.

— „Може, але я сего не говорив и не скажу; бо навіть из фізіологічного боку — поезія єсть вираз чувства, а чувство — вираз серця, ergo поезія єсть вираз живого чоловічого органа. И признавать поезії — значить не признавать духовного життя соція...“

„Ги!“ всміхнувся Жук — „признавать... Я знаю, що ви признаєте“ поезію, але чи вважаєте ви з неї яку користь?“

— „Реалісти, котрі не вважають з поезії ні якої користи, мулять бути людьми неосвіченими світом історії...“

Жук знов сказав: „ги!..“ и помовчавши трохи спитав Джура: „Ч признаєте ж ви, реалісти, користь з поезії у наш час?“

— „Я признаю,“ одповів Джур, „але не таку користь, яку поезія мала колись давнійше; бо...“

„Наш вік — вік грошей, вік еґоїзму,“ перебив ёго Жук.

— „Годі вам споритися,“ сказала Соня; „справді вечер дуже чудодій. Ну-мо лучше гуртом співать, сама пісня якось проситься з дуї“ — и не дїждавшись одповіді, Соня завела:

„Ой вииду я на щипелочок“ —

„Се не гуртова,“ перебив їй Жук, „а нуте разом :

„За Німан іду.“

И чотири срібні голоси покотились в срібнім повітрі... Скін-
чавши пісню, Рися сказала :

— „Як не хороше на дворі, а мене така хіть взяла співать
самій, що я піду в саяю; тільки прошу вас, панове: не ходіть
ніхто в саяю; я хочу быть сама; чусте?“

Рися вийшла в саяю, сіла до рояли и заспівала „пісню не-
вольниці.“ Останні пункти пісні :

„Лети моє слово, далеко на небо,

Далеко, далеко, щоб люде не чули“

Рися проспівала так виразно, з такою щирістю, з таким ви-
разом серця, що наче справді слова її летіли „далеко, далеко — на
небо“, до Бога, щоб там зістаться на вік, щоб відтіль не вер-
таться, щоб там вмерти.

Джур вийшов в саяю, взяв руку Риси, стиснув її и про-
мовив:

— „Спаси-Біг! такої пісні, такої співи я ще не чув, ні-
коли не чув.“

— „Справді?“ спитала тихо Рися.

— „Вірте, що правду кажу.“

— „Хочете, ще заспіваю?“

— „Ні, не співайте... боюсь... часом другої вже так не заспі-
ваєте... Мені жалко стане першої, жалко буде першого впливу... Ні,
не треба! не співайте!“

— „Не буду...“ одповіла Рися и вийшла на банок, а за нею
и Джур. Соня сиділа облокотившись на перило. Рися підійшла до
неї, нахилилась, обвила її шию обома руками, міцно стиснула и
ще міцніш стала її ціловать и в чоло, и в щоки и в вічі.

— „Що се з тобою, Рисю?“ спитала Соня.

— „Нічого, нічого, так!.. так!.. Така ти мені в отсю хви-
лину хороша, прехороша, така приятна, що усе б тебе цілювала
и не переставала...“

— „А голова не болить вже у тебе?“

— „Ні, не болить!“ и Рися знов обняла и цілювала Сою.

„Та буде вже тобі! бач, як розцілювалась... а мене хоби
раз який чмокнула,“ озвався Семен.

— „Ти не такий хороший, як вона; ти вчора мене розсер-
див, ну та дарма! — прощаю... мир!..“ Рися поцілювала кілька
раз брата.

А Джур сидів мовчки и дивився на небо...

VI.

Близилося до другої Пречистої. На дворі запахло осіню. Люде обробились, обжались, скінчили возовицю. На дворах біля клунь стояли гордо, мов князі в золотих шапках, стоги и скирти пашні. В клунях гоготіли ціпи, виготовляючи озиме насіне. Баби порались в городах, вибираючи за суха картоплю и вибируючи біб, фасолю, соняхи и пшче. На пивах йшла сійба. На деревах показався де-не-де жовтий лист; гудина на огірках и кабунах почорніла; був вже морозець и придавив її. Усе віщовало кінець літа.

Близився и Джурові час покидать Жуківку.

В Кулики привернула на зимівлю рота піхотинців; тут же призначено бути и баталіонному двору. Вечерами куликівська вулиця стала оглашатись солдацькими піснями. Нераз тихим вечером долітала и в Жуківку московско-солдацька пісня:

„Командир нашъ прилетѣлъ,

Веселиться нам вельѣлъ!

— „Веселитесь ребята,

Веселитесь молодцы!..“

И дивне діло! ся „весела“ пісня наводила журбу на всю Жучишину семью! Сама Жучиха, як вчує було, що солдати співають, швидче зачинитья собі в хаті так, щоб до неї не доходив голос пісні. Соня и Рися завсїгда од солдацької пісні становились на якийсь час замисленими и журливими, а Семен солдацькі пісні звав „вічною памятю“ по вбитій українській волі!

У купі з солдатами явились у Куликах и чотири репрезентанти военной интеллігенції: баталіонний майор Сопун, ёго адъютант прапорщик Оскерка, ротний капитан Иванов и другий прапорщик Маслюковский. Незабавом усі вони познакомились з Жучихою. Треба й нам з ними познакомиться. Сопун родом був з сосницького довіту: син незаможнёго полупанка — як и усі полупанки без освіти, без розвою, з крѣпацькими думками. Навчившись чому Бог послав у повітовій школі, Иван Гаврилович Сопун записався в якийсь піхотний полк, ходив „усмирять“ Венгра, був недалеко и від Севастополя у кримску баталію, виганяв з лісів України и Подоля Ляшків з „золотими грамотами“ и за 33 роки „безпорочної служби Богу и царю“ дотяг до майорского чину. Вештаючись по світу між людьми усякого стану и читаючи часом де-що, Сопун так натерся, що в бесіді не зразу показувалась ёго мала просвіта. Одначе солдатчина не звернула Сопуна на Великоросса, або на „всероссийского підданка“, він зостався Українцем. З природи добре серце Сопуна не закорявило, не зачерствіло и не раз не два зигимло ёго тими

болями, котрі щимлять народне серце. Але літа й солдатчина, жите нежонатого, жите в мандрівках, в походах вивітрили з Сопуна енергію: майор наш був зовсім підтоптаний чоловік! И не диво! Їму було 52 роки, хоча з лиця, та ще було як підголіться, як підіережеться срібним поясом, причепить шаблюку, обвіситься хрестами та медалями, так видає чоловіка літ 35! Найтруднійшим часом для Сопуна був час зараз після їжі: не встиг він встать з-за столу, не встиг перехреститься, як очі в його вже й злипаються, соловіють! так и верне майора до сну; так він и куняє. Через то-то він и не любив у гостях обідать! Приїтно ще в Сопуна було те, що він не вмів розказувать коротко, и те, що можна виговорить в двадцять слів, він так розтягне, що стало-б на цілу друковану сторону. Приміром: треба йому розказать, що він бачив, як жид обшахрував селянина: — майор и почне свою річ з того, як він того дня встав, як убрався, як розсердився на свого „деньщика“ и т. д., одно слово: розкаже усе те, що було з ним — як до того часу покіль він побачив жида й селянина, так и після того, як він покинув їх!.. В загалі ж сказать, майор був чоловік добрий й чесний, хоча важкий й скучний.

За те адъютант його Литвин Оскерка був вже дуже швидкий и веселий; мягкий наче віск и гнучкий — наче шляга. Знав він, де треба зігнується, де випрямиться; перед ким задрать кирпу, перед ким одкополить губу; де треба всміхнуться, де промовчать; де быть низше води, тихше трави... За те й любили його старші! не любив його тільки Сопун, а терпів його через те, що його прислали йому в адъютанти з полку. Сопун мислив, що Оскерку приставлено надзирачем до його. Оскерка був молодий ще паробок, літ може 25 чи й менш, з освітою більшости піхотних прапорщиків. Любив говорить багацько, швидко, видаючи з себе чоловіка освіченого и закидаючи в свою річ французські слова, котрих може й сотні не знав. За те в танцях був верховодом и навряд хто й з кривних „мазурів“ оддирав мазура краще Оскерчиного!.. Сопун шутковав, що Оскерко й живе й мислить ногами и що ноги піднесуть його високо у гору...

Рязянець Иванов був чоловік жонатий, простий; вийшов з кадетів не довчившись и, як кажуть, тер собі з-тиха ляжку, дбаючи тільки про хліб насущний, та про те, щоб солдати його роти були добре виправлені, добре знали муштру и велчання усіх начальників, починаючи з фельдфебля и кінчаючи Генералом. Женився він з якоюсь попівною, без жадної освіти, але вона була з себе огрядна и зміла пекти дуже смачні пироги. Дітей у їх не було.

Прапорщик Маслоковский був дуже молодий хлопець, тільки що випущений з Орловскої воєнної Гімназії. Маслоковский був

сином воєнного священика, родом з під Харкова; але не признавав себе ні до якої нації и говорив, що він „славянин“. — „Предок мій був козак Маслюк; утік з України в Московщину и став Маслюков. Син ёго чи онук перебіг у Польщу и зробився Маслюковским и католиком. Прадід вернувся до православія и поселився в Росції... ну, до якої-ж нації я повинен належать? Певно ні до-якої!.. тільки славянин!“ Так говорив Маслюковский. — Та й те треба додати, що Маслюковский не любив розмови ні про політику ні про літературу и вельми мало тямив в іх. За те до панночок — так тягло ёго, наче магніт тягне до себе залізо.

(Дальше буде.)

РУСКА ІСТОРІЯ

В ЖИТЕПИСЯХ ЇЇ НАЙГОЛОВНІЙШИХ ДІЯТЕЛІВ.

М. КОСТОМАРОВА.

(Переложив Ол. Барвінський.)

Перший відділ: Панованє дому св. Володимира.

ІV.

Князь Володимир Мономах.

(Дальше).

Тоді вже, як видно, виробив ся вповні характер Володимира и в нім дозріла гадка ділати не для особистих своїх виглядів, а в хосен всієї рускої землі, на скільки він міг той хосен розуміти; найбільше-ж — енергічно, сполученими силами спасти руску землю від Половців. Доси виділи ми, що Володимир, скільки було можна, старав ся устроїти покій між Русинами й Половцями; та з того часу він стає ся завзятим и непримирним ворогом Половців, воює з ними, підіймає на них усіх руских князів и з ними всі сили руских земель. Вражду сю розпочав він поступком з двома Половцями князями: Китаном к Илтарем. Сі князі прибули під Переяславль договорювати ся про супокій, розуміє ся з заміром сей супокій нарушити, як и перше робилось. Китан став між валами за городом, а Илтар не знатійшими людьми приїхав в город; з рускої сторони виправив ся до Половців закладником син Володимира Святослав.

Тоді-ж прибув від Святополка Кіївлянин Славята и раєв убити Илтара, що приїхав до Русинів. Володимир спершу не рішав ся на таке віроломство, та до Славяти пристали дружинники Воло-

димира и говорили: „Нема гріха в тім, що ми нарушимо клятву, тому що вони самі дають клятву, а потім гублять руску землю и продивають християнську кров.“

Славята з рускими молодцями підняв ся продерти ся в половецкий стан за городом и вивести відтам Мономахового сина Святослава, післаного до Половців закладником. З ним разом взялись за се діло Торки (парід того-ж племенн, що й Половці; та яко поселенці Київської землі вони вірно служили Руси). В ночі 24. Лютого вони не тільки щасливо визволили Святослава, але убили Кітана и ёго люднй.

Иттар був тогди у боярина Ратибора; рано 24. Лютого Иттаря з ёго дружиною закликали спідати до Володимира; але ледво-що Половці вийшли в кімнату, де їх закликали, як за ними замкнули двері и син Ратиборів Ольбег постріляв їх зверху через отвір, зроблений в стели кімнатній. Русини оправдували свій віроломний поступок тим, що їх вороги були також віроломні. Та Володимир став після того ззивати руских князів против Половців, а між тими й Олега, від котрого зажадав видачі сина убитого Иттаря. Олег не видав ёго и не йшов до князів.

Київський князь Святополк и Володимир ззивав Олега до Києва на раду про оборону рускої землі. „Иди в Київ“, говорили ёму князі, „тут ми умовимо ся про руску землю перед епископами, игуменами, перед мужами отців наших и перед городскими людьми, як нам обороняти руску землю.“ Але Олег гордо відповів: „Не пристало судити мене епископам, игуменам та смердам“ (т. є. мужикам, сказавши по нашому).

Тогді князі, що прикликали Олега, післали ёму від себе таке слово: „Коди ти не йдеш на невірних и не приходиш до нас на раду, то значить ти задумуеш на нас лихо и хочеш помагати погонцям. Най Бог нас розсудить.“

Се було обявлене війни. И так, замість того, щоб ити сполученими силами на Половців, Володимирови довелось ити війною на своїх. Володимир ис Святополком вигнали Олега з Чернигова, облягли ёго в Стародубі и держали в облозі доси, поки Олег не попросив супокою. Ёму дарували сунокій з умовою, щоб він конечно прибув в Київ на раду. Київ — говорили князі — найстарший город в рускій землі; там треба нам зійти ся и умовитись. Обі сторони цілували хрест. Се було в Маю 1069. р.

Між тим роздраженні Половці набігали на Русь, хан половецкий Боняк з своєю ордою палив сторони Києва, а тесть Святополка Тугоркан, не зважаючи на споріднене з київским князем, обляг Пе-

реяславъ. Володимир з Святополком розбили ёго 19. Мая; сам Тургоркан поляг в битві и зять ёго Святополк привіз тіло тестя в Київ; ёго похоронили між двома дорогами: одна вела в Берестово, а друга в печерський монастир. В Липцю Боняк повторив свій напад и 20. дня рано вдер ся в печерський монастир. Монахи, відслуживши утреню, спочивали по келиях; Половці виломали ворота, ходили по келиях, брали що їм попадалось в руки, спалили церковні полудневі и північні двері, вийшли в церкву, забирали з неї образи и глузували з християньского Бога и закону. Тоді Половці спалили загородний княжий двір, звапий красним, що збудував Всеволод на видобицкім горбі, де опісля поставлено видубицкий монастир.

Олег не думав сповнити договір и явити ся в Київ на княжий з'їзд. Замість того явив ся він в Смоленську (де тоді не знать яким способом засів брат ёго Давид). Там набрав він війська и вийшовши відтам, пішов вниз Окою, ударив на Муром, що діставсь в управу синові Мономаха Изъяславови, посадженому на княжене в сусідній ростовській землі. (Отець Олега, сидячи в Чернигові, княжив тогді-ж и в Муромі и тому Олег вважав Муром своєю отчиною). Дня 6. вересня 1069 р. Изъяслав поляг в бою. Олег взяв Муром и окував усіх найдених там Ростовців, Білозерців и Суздальців: видно, що Изъяслав управляв Муромцями при помочи людий своєї землі. В Муромі и ёго волости було ще тогді поганьство; край заселяв нарід финьского племені, Мурома, и державсь при князях тільки через дружину, що тут мабуть була одиноким славянським населенем в тих часах. В Ростові, Суздали й Білозерську напротив славянсько-руський елемент вже перше пустив свої корені и край сі мали своє місцеве руске населенє.

Олег, відвоювавши Муром, взяв Суздаль и поступив строго з ёго мешканцями: одних взяв в полон, других розіслав по своїх городах и забрав їм майно. Ростов здав ся Олегови сам. Згордів Олег успіхами и забажав підчинити своїй власти и Новгород, де княжив другий син Мономаха, Мстислав, молодий князь, великий любимець Новгородців. Новгородці випередили забаганя Олега и перше чим він міг стати з війском на новгородській землі, самі на него виправили ся в ростовско-суздальську землю. Олег утік из Суздаля та казав з досади спалити за собою город и опинив ся в Муромі. Мстислав вдоводив ся тим, що вигнав Олега з ростовско-суздальської землі, котра ніколи не була уділом ні Олега, ні ёго отця. Опісля предложив він Олегу супокій и лишив ёму до волі знестись ис своїм отцем. Мстислава спонукувало до уступчивости се, що Олег був ёго хрестним отцем. Олег згодив ся позорно,

а сам думав з необачка напасти на свого похрестника; та Новгородці дізнались про ёго замір перед часом и разом з Ростовцями и Білозерцями приготувались до бою. Вороги стрігали ся одні з другими на ріці Колакші в 1096-ім р. Олег, побачивши у противників розпущене знамя Володимира Мономаха, подумав, що сам Володимир Мономах прийшов з більшою силою на поміч синові, и утік. Мстислав з Новгородцями и Ростовцями пішов слідом ёго, взяв Муром и Рязань, мирно обійшов ся з Муромцями й Ростовцями, тільки визволив людий ростовско-суздальської області, що Олег держав в городах Муромі и Рязани полонниками; після того Мстислав післав до свого суперника таке слово: „не втікай більше, пішли до своїх братів з просьбою; вони тебе не позбавлять рускої землі.“ Олег обіцяв так вчинити, як раяв ёму витязь.

Мономах обійшовсь ласкаво ис своїм суперником, и памятник тогдішних відносин ёго до Олега осталося сучасне письмо ёго до Олега, дуже важне особливе не тільки тому, що в многім обьяснює особистість князя Володимира Мономаха, але й тому, що се в загалі оден з немногих образців тогдішнього способу вираження; „Мене — пише він — спонукав написати до тебе спн мій, твій похрестник и теперішній сусід; він прислав до мене мужа свого и грамоту и так каже: погодім ся й помирім ся, а братови моєму суд прийшов; не будьмо ёму местниками; покладаймо всё на Бога; най вони стануть перед Богом, а ми рускої землі ве погубім. Я послухав и написав; чи ти приймеш моє письмо добре, чи з насмішкою — покаже твоя відповідь. Коли убили моє и твоє дитя перед тобою и ти побачив кров ёго й тіло, що зівяло не наче ледво-що пропукла цвітка, чому ти, над ним стоячи, не вникнув в думки душі своєї и не сказав: на що я се зробив? На що задля кривди сёго марного світа причинив собі гріха, а отцevi и матери сліз? Тобі було б тогді покаятися Богови, а до мене написати розважливе письмо и прислати невістку мою до мене... вона тобі не вчинила ні доброго ні злого; я б з нею оплакав мужа єї та свадьбу їх намість свадебних пісень. Я не бачив перше їх радощів ні їх вінчаня; пусти її як можна скорше, я поплачу з нею разом и посаджу на місци наче тужну горлицю на сухім дереві, а сам потішу ся в Бозі. Так було й за отців наших. Суд прийшов ёму від Бога, а не від тебе! Коли б ти, взявши Муром, не займав Ростова, а прислав до мене, ми б погодились; розбери сам, чи тобі слідувало післати до мене, чи мені до тебе? Коли пришлеш до мене посла або попа и грамоту свою напишеш з правдою, то й волость свою візьмеш и серце наше прихилить ся до

тебе и будем жити лучше, як перше; я тобі не ворог, ні местник.“

Тоді нарешті склалось то, що довго задумувано, а ніяк не могло сповнитись. В городі Любечи з'їхались князі Святославичі — Олег, Давид и Ярослав, київський Святополк, Володимир Мономах, волинський князь Давид Игоревич и червоноруські князі Ростиславичі: Володар и Василько. З ними були їх дружинники, та люди їх земель. Ціль їх ради була — уложити и прийняти способи оборони руских земель від Половців. Цілим ділом управляв Мономах.

„На що губимо руску землю — говорили тоді князі —, чого враджуємо між собою? Половці пустошать землю; вони втішають ся тим, що ми між собою воюємо. Най же з того часу у всіх нас буде єдине серце; збережим свою отчину!“

На сім з'їзді князі постановили, щоб усі вони володіли своїми волостями: Святополк Києвом, Володимир уділом отця свого Всеволода: Переяславлем, Суздалем та Ростовом; Олег, Давид и Ярослав — уділом їх отця Святослава: сіверскою землею и рязанською; Давид Игоревич — Волиню, а Василько й Володар — городами Теробовлею й Перемишлем з їх землями, що складали край, опісля званий Галичиною. Всі цілували хрест з тою умовою, що як хто небудь з князів нападе на другого, то всі мають зброїти ся на провинника усобиці. „Най буде на се хрест чесний и вся руска земля.“ Так постановили вони в тім часі.

Дося Володимир був в приязних відносинах ис Святополком київским. Сей останній був чоловік вузкого ума и слабого характеру и підчиняв ся Володимирови, як в загалі люди ёго вдачі підчиняють ся особам сильнішим волею и розумнішим. Та звісно, що такі люди склонні підозрівати тих, котрим мимовольно підлягають. Вони їм покірні, але в душі ненавидять їх. Давид Игоревич був заклятим ворогом теробовельского князя Василька и хотів присвоїти собі ёго землю. Вертаючи на Волинь з Любеча через Київ, він впевняв Святополка, що Василько з Володимиром задумали позбавити Святополка київської землі. Сам Василько був чоловік підійшливого характеру; вже він водив Половців на Польщу; потім, як сам опісля признавав ся, думав ити на Половців, але, коли ёму вірити, не думав вдіяти ніякого лиха руским князям. За підмогою Давида Святополк запросив до себе Василька на именини тоді, як сей вертаючи з Любеча домів проїзджав мимо Києва и не заїзджаючи в город опинив ся в видубицькім монастири, виславши свій табор вперед. Оден из слуг Василька або підозрівав зраду, а може бути що

й хто-небудь остеріг ёго, тому не раяв князеви їхати в Київ. „Тебе хотять спіймати“ — говорив він. Та Василько, надіючись на хрестне цілуванє, подумав троха, перехрестивсь и поїхав.

Було рано 5. Листопада. Василько вийшов в дім до Святополка и застав у него Давида. Після першого поздоровлення вони усіли. Давид мовчав. „Остань ся у мене на празник,“ сказав Святополк. — „Не можу, брате, відповів Василько, я вже вислав свій табор вперед.“ — „Ну, так посідай з нами,“ сказав Святополк. Василько згодив ся. Тоді Святополк сказав: „Посидіть тут, а я піду, кажу дещо приготувити.“ — Василько остав ся з Давидом и почав розмову з ним, але Давид мовчав, неначе-б нічого не чув. Наконєць запитав Давид слуг: „Де брат?“ — Стоїть в сінях, — відповіли ёму. — „Я піду за ним, а ти, брате, посидь,“ сказав він Василькови и вийшов. Тоді слуги зараз наложили на Василька окови и приставили до него сторожу. Так минула ніч.

На другій день Святополк скликав віче з бояр и людей київської землі и сказав: „Давид говорить, що Василько убив мого брата Ярополка и тепер раду радить з Володимиром; хотять убити мене и відняти мої городи.“ Бояре и люди київські сказали: „Ти, княже, повинен берегти свою голову. Як Давид говорить правду, най Василько буде казнений, а як неправду, то най Давид прийме месть від Бога и відповідає перед Богом.“

Відповідь була двозначна и обминаюча. Игумени були смілійші и стали просити за Василька. Святополк ссилав ся на Давида. Сам Святополк готов був визволити Василька, але Давид раяв осліпити ёго и говорив: „Як ти ёго визволиш, то не буде княження ні мені, ні тобі.“ Святополк вагав ся, та потім зовсім піддав ся Давидови и згодив ся на гидке діло.

Слідуючої ночі повезли Василька в оковах в Білгород и завели до невеликої кімнати. Василько побачив, як Торчин, що їхав з ним, острив ніж, догадав ся в чім діло и почав кричати и з плачем взивати Бога. Війшло двох конюхів: оден Святополків, по имени Сновид Изечевич, другий Давидів — Дмитро; вони постелили коверець и взялись до Василька, щоб положити ёго на коверець. Василько став з ними бороти ся; він був сильний: двох не могло з ним справити ся; прийшли на поміч інші, звязали ёго, звалили и знявши з печи доску, положили на грудь; конюхи сіли на ту доску; та Василько скинув їх з себе. Тоді прийшло ще двох людей, зняли з печи другу доску, звалили її на князя, самі сіли на доску и придавили так, що у Василька затріщали кости на груди. Вслід за тим Торчин Беренда, вівчар Святополків, при-

ступив до операції: заміряючи ударити ножем в око, він не вцілив и прорізав Василькови лице; але потім вже удачно вийняв у него обоє очий одно за другим. Василько став без памяти. Ёго взяли разом з коверцем, на котрім лежав, положили на віз и повезли дальше дорогою у Володимир.

Проїздаючи через город Звиждень, привезли ёго до якоїсь попаді и дали їй випрати закрівавлену княжу сорочку. Попада ви- прала, наділа на Василька и гірко плакала, тронута тим видови- щем. Тоді Василько очуняв и закричав: „Де я?“ Ёму відповіли: „В Звиждені городі.“ — „Дайте води!“ сказав Василько. Ёму подали води, він випив и мало-по-малу зовсім прийшов до себе, згадав, що з ним діяло ся, и пощупавши на собі сорочку спитав: на що зняли? „Я би в тій закрівавленій сорочці умер и став перед Богом.“

Пообідавши, лиходії повезли ёго у Володимир, де прибули нестого дня. Давид помістив Василька на дворі якогось володи- мирского мешканця Вакія и поставив коло него трицять сторо- жів під проводом своїх княжих отроків, Улана и Колчка.

Почув про се перше всіх князів Володимир Мономах и здріг- нув ся. „Сёго не бувало ні за дідів, ні прадідів наших,“ говорив він. Без проволоки призвав до себе чернигівських князів Олега й Давида на раду в Городець. „Треба поправити лихо — говорив він —, инакше ще більше лихо буде, стане брат брата убивати, и погібне земля руска, и Половці візьмуть землю руску.“ Давид и Олег Святославичі також затривожились и казали: „Щось подіб- ного ще не бувало в роді наших.“ Справді не бувало: в роді кня- жім перше злучались варварські братоубийства, та осліпюваня не бувало ще. Такі проступки принесла у варварску Русь грецка просвіта.

Усі три князі виправили до Святополка своїх мужів з таким словом: „Нащо наділав ти лиха в рускій землі, нащо устремив ніж в братів? Нащо осліпив брата? Коли-б він був виноватий перед тобою, то ти-б повинен був переконати ёго перед нами и доказати вину ёго; він був би караний, а тепер скажи: в чім ёго вина?“ Святополк відповів: „Мені сказав Давид Игоревич, що Василько вбив брата мого Ярополка и мене хоче вбити, щоб забрати волость мою: Турів, Пиньск, Бересте и Погорине, говорив що він закляв ся з Володимиром: щоб Володимир засів в Києві, а Василько в го- роді Володимирі. Я нехотя беріг свою голову. Не я ёго осліпив, а Давид; він ёго й завіз до себе.“

„Сим не вимовляй ся — відповіді князі —, Давид ёго осліпив, та не в своїм городі а в твоім.“

Володимир з князями й дружинами хотів переходити через Дніпро против Святополка; Святополк в страху збірив ся втікати, та Київляне не пустили ёго и післали до Володимира мачоху ёго й митрополита Миколая з таким словом:

„Молимо тебе, княже Володимире, и разом з тобою братів твоїх князів, не губить рускої землі; як станете з собою воювати, поганці утішать ся и візьмуть землю нашу, що добули отці и діди ваші трудом и хоробростю; вони боролись за руску землю й чужі землі добували, а ви хочете погубити руску землю.“

Володимир поважав вельми свою мачоху и нахилив ся до ёї просьби. „Правда, сказав він, отці й діди наші берегли руску землю, а ми хочемо її погубити.“

Княгиня, повернувши в Київ, принесла втішну вість Київлянам, що Володимир нахилив ся до сунокію.

Князі стояли лівобіч Дніпра, в бору, и пересилались ис Святополком. Наконєць останнє їх слово було таке: „Коли се провина Давидова, то най Святополк иде на Давида, най або візьме ёго, або зжене з княженя.“

Святополк цілував хрест, що поступить по волі Володимира и ёго товаришів.

Князі зібравсь ити на Давида, а Давид дізнавшись об сім трибував погодити ся з Васильком и заставити ёго самого відкловити від Давида небезпечу, котрій підлягав Давид за Василька.

В ночі прикликав Давид якогось Василя, про котрого містить ся в літописи ціле оповіданє. Давид сказав ёму:

„Василько сеї ночі говорив Улану и Колчці, що хоче від себе післати свого мужа до князя Володимира. Посилаю тебе, Василю, иди до именика свого и скажи ёму від мене: Як ти пішлиш свого мужа до Володимира и Володимир верне ся, я дам тобі город, який схочеш: чи Всеволож, чи Шепель, чи Черемпіль.“

Василь пішов до Василька и переказав ёму слова Давида. „Я нічого такого не говорив — сказав Василько —, та готов післати мужа, щоб не проливали задя мене крові; дивно тільки, що Давид дає мені свої городи, а мій, Теревовля, у него. Йди до Давида и скажи, най пришле до мене Кульмія. Я пішлю ёго до князя Володимира.“ Василь ходив до Давида а вернувшись сказав, що Кульмія нема.

Василько промовив: „Посидь трохи зо мною.“ Він казав слуги вийти и говорив до Василя:

„Зачуваю, що Давид хоче мене видати Ляхам, не наситив ся він ще мою кровю; ще більш хоче упити ся нею. Я багато лиха вдіяв Ляхам и хотів ще вдіяти и мстити їм за руску землю. Най видає мене Ляхам; смерти я не боюсь. Скажу тобі тільки по правді. Покарав мене Бог за мою гордість; до мене прийшла вість, що йдуть до мене Берендичі, Печеніги, Торки, и я сказав собі в думці: як будуть у мене Берендичі, Печеніги, Торки, скажу я братови своєму Володареви й Давидови: дайте мені свою меншу дружину, а самі пийте собі й веселіться; я ж зимою піду на ляцку землю, а на літо завоюю ляцку землю и відомщу за руску землю. Потім я хотів заволодіти дунайскими Болгарами и поселити їх у себе, оісія-ж хотів просити ся у Святополка й Володимира йти на Половців: або славу собі найду, або голову положу за землю руску; иншої думки у мене в серці не було, ні про Святополка, ні про Давида. Кле-нущь Богом и ёго судом страшним, не думав я про ніяке лихо братам; та за мої гордощі укорив мене Бог и смирив!“ — Не звісно, чим скінчились ті пересправи Давида з Васильком, та мабуть Василько здержав Володимира, тому що він в сім році не нападав на Давида. Наступав великдень. Давид не випустив Василька, а на-против, хотів загорнути волюсть осліпленого; він пішов туди з військом, але у Божска стрітив ёго Володар. Давид був такий же трусливий, як лиходій. Він не відважив ся вступити до бою и запер ся в Божску. Володар обляг ёго и післав до него таке слово: „Нащо наділав ти лиха та ще не каєш ся. Схаменись!“ — „Хиба-ж я се вчинив — відповів Давид —, хиба-ж в моім городі се сталося? Всёму винен Святополк: я боявсь, щоб и мене не взяли и не вчинили зо мною того-ж; нехотя мусів я пристати на ёго раду, я був у него в руках.“

Володар не перечив ёму, дбаючи тільки об сім, як би визволити брата з неволі. „Бог свідком усёму тому — післав він сказати Давидови —, а ти впусти мого брата, и я з тобою помирю ся.“

Давид втішив ся, казав привести сліпого и віддав ёго Володареви. Вони заключили супокій и розійшлись.

Та другої весни (1098) Володар и Василько з військом ишли на Давида. Вони підійшли до города Всеволожа, взяли ёго приступом и запалили; мешканці утікали, Василько всіх їх казав вигубити и мстити за себе на невинних людях, — замічає літописець. Василько показав, що хоч він був безталанний, та все не любив так рускої землі, як говорив. Брати підступили під Володимира. Трусливий Давид запер ся в нім. Брати-князі післали до Володимирців таке слово:

„Ми прийшли не на ваш город и не на вас, а прийшли ми на ворогів своїх: на Туряка, Лазаря и Василя, — вони підмовили Давида; він їх послухав и вдіяв лихо. Коли хочете бити ся за них — и ми готові; а не хочете, — так видайте ворогів наших.“

Володимирські городяне зібрались на віче и так сказали Давидови :

„Видай сих мужів, ми за них не бємсь; за тебе ж бити ся можемо ; коли не видаси, — ми отворимо город, а ти сам про себе дбай як хочеш.“

Давид відповів: „Іх тут нема, я їх післав в Луцк ; Туряк утік в Київ, Василь и Лазар в Турийску.“

„Видай тих, кого вони хотять, крикнули городяне, а ні, то — ми здаємо ся!“

Давидови нічого було робити. Він післав за своїми любимцями : Василем и Лазарем, и видав їх.

Брати Ростиславичі по розсвіті повісили Василя и Лазаря перед городом: а сини Василька розстріляли їх стрілами. Потім відступили від города.

Після такої розправи пішов на Давида Святополк; доси вагав ся він сповнити княжий засуд и укарати Давида за сей проступок. Давид гледів помочи у польського князя Владислава Германа, та сей взяв у него гроші за поміч и не поміг. Після семинедільної облоги у Володимирі, Давид здав ся и поїхав в Польщу.

У велику суботу 1098-ого р. Святополк війшов у Володимир. Зайнявши Волинь, київський князь подумав, що добре було б тим-же способом заволодіти й волостями Ростиславичів, за котрі він зачав війну з Давидом.

Володар випередив папад, війшов против київського князя и взяв з собою сліпого брата. Вороги стрітились на урочищи, званім Рожново-поле. Коли війська готові були ударити одио на друге, знов явив ся сліпий Василько з хрестом в руці и кричав, звертаючи річ свою до Святополка :

„Се хрест, котрий ти цілував перед тим, як позбавив мене очий! Тепер ти хочеш відняти в мене душу! Сей чесний хрест розсудить нас!“

Наступила завзята битва. Ростиславичі побідили. Святополк утік у Володимир. Витязі не пігнались за ним. „З нас досить, стати на своїй межі“, говорили вони.

Тоді у Ростиславичів и у їх ворога Давида було спільне діло : боронити себе від Святополка, тим більше що київський князь

не думав лишити їх в супокую. Посадивши одного из своїх синів, Мстислава, у Володимирі Волиньскім, післав він другого, Ярослава, до Угрів закликати їх на Володаря, а сам уйшов в Київ, задумуючи мабуть посадити того самого Ярослава в уділі Ростиславичів, коли їх вижене так, як вигнав Давида. Святополк хотів покористуватись враждою, що повстала між Ростиславичами й Давидом, щоб придбати пануване своїм синам. Давид прибув з Польщі и зійшов ся з Володарем. Закляті вороги помирились и Давид лишив жінку свою у Володаря, а сам виправив ся найняти половецку орду, котрою управляв воївний и жорстокий хан Боняк. Здає ся, Давид вспів переконати Володаря, що дійсно провинником лиха заповідного Василькови не був він, а Святополк.

Володар сидів в Перемишлі. Прийшли Угри ис своїм королем Коломаном, на поклик Ярослава Святополковича, и облягли Перемишль. На щастє Володаря Давидови не прийшлось далеко їздити за Половцями : він стрітив Боняка десь недалеко и привів ёго під Перемишль.

У вечер перед битвою з Уграми Боняк о півночи відїхав від війська в поле и став впити по вовчому. Ёму вторували голоси многих вовків. Така була половецка ворожба. „Завтра — сказав Боняк — ми побідимо Угрів.“ Дика ворожба половецкого хана сповнилась. Боняк — говорить сучасний літописець — збив Угрів на прах, так як сокіл збиває галок. Угри втікли. Багато їх потопуло у Вігорі и Сяні. Давид посунув ся під Володимир и зайняв володимирську волость. В самім городі сидів Мстислав Святополкович з засадою (залоگو), зложеною з мешканців володимирських пригородів, Берестян, Пинян и Вигошівців. — Давид став ділати приступи : дощем сипались з обох сторін стріли; облягаючі закривались рухомими вежами; обложені стояли на стіпах за досками; такий був тогдішний спосіб війни. Підчас одної такої перестрілки, 12. червця 1099. р., стріла крізь дірку доски ранила на смерть князя Мстислава. Обложені по ёго смерті терпіли тяжку облогу до серпня, наконець Святополк прислав до них на одсічу військо. Серпня 5. Давид не устояв в битві з присланим війском и утік до Половців. Витязі не на довго заволоділи Володимиром и Луцком. Давид прийшов з Боняком и забрав ям сей и другий город.

(Конець буде.)

ЧАСТЬ ПОЛІТИЧНО-СОЦІАЛЬНА

Домовий податок.

Нова устава о домовім податку стала голосною вже не тільки в чужосторонніх часописах, але й між рускою публікою. Видко пригадалась нашим послам райхератовим народня пословиця, як ратуватись, коли на кім „шапка горить!“ З другої ж сторони и наш люд починає живійше почувати своє політичне положенє. Оказує ся правдою, що наш люд не тратить доброго розуміння річи в справах, що ёго безпосередно дотикають. Ледви що скінчились розправи в Раді державній над податком домовим, а вже проявляє ся не то між свічною верствою, але й між людом сільским справедливий осуд постунованя наших раг excellence руских послів.

То, здає ся, затрівожило упривилєбованих заступників руского народу, и нагнало ім страху про втрату визнанної популярности.

От-тому то нараз „Слово“ и „Русская Рада“ поспішали артикули в обороні нової устави податкової и руских послів. Один и другий орган мимоволі відкрив найслабшу але й найнеузмішшу сторону противної нам партії — иґноранцію и сліпу пристрасть, що для самоістичних вигід посуває ся аж до обманюваня люду!...

Не хочемо ширше розводитись над тим, а відсилаємо цікавих до 28. и 29. ч. „Слова“ и до артикулу „Листь Гайдамахи до громады вь Торскѣмъ“, поміщеного в 5. ч. „Рускої Ради“.*)

Повернемось до самої річи, щоб переконатись, чи справді усправедливились наші послы з свого діла.

Так „Слово“ як и „Русская Рада“ виводять, що нова реформа податку домового сєть постуном в уставодавстві податковім — и улегшенем тягарів податкових для нашого люду.

Чи справді так? Ми були б раді, щоб бодай одно було правдою, а тогді можна би хоч в часті усправедливити наших послів.

Податок домовий належить до безпосередних податків. Як при кождім податку так и при сім повинно оподатковане дотикатись тільки чистого доходу. Вишукати сей чистий дохід, означити ёго величину, вимірити данину — се заданє катастру. Очевидно, що таке заданє там легше, де дохід самостійно виділяє ся, а труднійше, де дохід не тільки самостійно не виділяє ся але тільки припускає ся. При першім — катастроване може бути з найбільшою докладністю переведене, при другім — катастроване може бути тільки зближаючо-докладне.

*) „Слово“ в артикулі „реформа домової подати“ (писанім правдоподібно якимсь райхератовцем) повтаряє яко власний вимисл(!) майже дословно бесіду міністра скарбу; „Русская Рада“ обкидає бодотом посла Гайдамахи, селянина, и думас тим усправедливити постунованє руских аристократів(!) в Раді державній.

Та подвійність заходить и при домах. Годі заперечити, що кожний дім несе дохід, а то що до форми будь позитивний будь негативний. Позитивний дохід являє ся там, де доми віддають ся в наєм, де отже той дохід прибирає форму чиншу. Негативний дохід являє ся там, де дім зістає в уживанню властителя. Тут не ма формального доходу, але мимо того єсть справдешній дохід о стілько, о скілько властитель дому єсть в посіданню капіталу, за котрого уживане нічого не платить, а зглядно оплату від такого уживання зискує и для себе щадить яко дохід. — В однім и другім випадку дохід з домів являє ся яко дохід з капіталу. А так як після справедливости кожний капітал повинен підпадати податкови, то и доми, а властиво дохід з домів мусить бути оподаткованим.

Подвійна проява доходу з домів витворила з часом подвійну систему оподатковання домового: — домовий податок чиншовий и домовий податок клясовий.

Сю систему заведено в Австрії патентом з дня 23. Січня 1820*).

Поминаємо тутки домовий податок чиншовий, котрий не знаходить ніяких трудностей в справдешнім переведенню, а звернемось до податку клясового. Назва клясового податку походить з того, що для всіх домів, котрі не підпадають податкови домово-чиншовому, утворено 12 кляс з відповідним сталим накладом податковим (Steuersatz). Після патенту з 1820 р. підпадають тільки доми замешкані и такі, котрі можуть бути замешкані, такому податкови.

Вже згадана нами властивість доходу з домів, що зістають в уживанню властителей, мусіла допровадити до утворення такого способу клясового оподатковання. Річ ясна, що при власнім уживанню дому дохід, хоч и з негативною власністю своєї форми, мусить бути ріжний при ріжних домах, бо предсі дім поземельний а з поверхами, дім з одною кімнатою а з кількома, дім мурований а в землі майже викопаний — се велика ріжниця в величині так капіталу самого, як и відповідного доходу. Як же означити сей дохід, як витягнути величину чистого доходу, як означити стопу податкову з домів, що не несуть чиншу, а тим самим не виявляють відрубного доходу? За що и від чого має оплачуватись податок від таких домів? Де и в чім шукати міри прийнятого але невидимого доходу? Як сказано, дохід при таких домах проявляє ся негативно в ошаді оплати за уживане капіталу представленого домою. Такий дохід не може рівняти ся пересічним відсоткам краєвим від готових грошей капіталових (Geld-Werth-Kapital), бо гроші и загалом грошешні вартости дозволяють ріжнородного користного уміщення, ріжнородного обороту, а тим самим викликають далеко більші доходи як нерухомий капітал уміщений в домі. Але мимо того в кождім домі містить ся капітал, котрого високість не можна поминути при обчисленню приближаючо-докладного доходу з дому.

*) Др. Лоренц Штайн так виражає ся о сій уставі: Das einzig rationelle System ist bei richtiger Ausführung unzweifelhaft das österreichische, das durch Patent vom 23. Jan. 1820 die Gebäudesteuer von der Grundsteuer trennte und die Klassensteuer von der Zinssteuer scheid. (Lehrbuch der Finanzwissenschaft стр. 265.)

Вартість того капіталу в грошах виражена т. є. ціна дому — не може бути підставою виміру доходу з дому, але може и повинна бути рефультатором при тім вимірі. Єдиною и правдивою підставою виміру доходу при нечиншових домах може бути тільки ціна уживання (Gebrauchswerth) нерухомого капіталу уміщеного в домі. Виходить то ясно з цілої системи раціонального податку домового. При чиншових домах представляє ся та ціна чи вартість уживання в чиншу, бо чинш не єсть нічо пншого, як оплата ціни уживання дому. Без схилбленя сира ведливости не може бути и при нечиншових домах инша підстава доходу и оподаткованя. Наколи при чиншових домах пожиткова вартість (Nutzwert) не становить підстави доходу и оподаткованя, то и при нечиншових домах не можна брати иншої засади, не можна намість ужиткової вартости вводити пожиткової вартости за підставу оподаткованя*).

Дійти сеї ціни ужиткової — се задане катастру. З натури уживання нечиншових домів впливає, що та ціна не даєть ся докладно, а тільки приближаючи означити. Патент з 1820 р — залагодив се нитанє в той спосіб, що так як для ґрунтів утворено кільканайцять родів управи (Culturarten), так и для домів нечиншових утворено 12 клас. Підставу сих клас становить склад дому, о скільки він обіймає менше або більше помешкань, більше або менше або й ніяких поверхів. Як при ґрунтах кождий спосіб управи має иншу вартість и инші дає доходи, так и при домах кожда класа відповідає иншій вартости ужитковій а тим самим и иншому доходуви.

Для того відповідає кождій класі домів — инший наклад податку. Що утворенє сих клас и установка накладу податкового кождої класи після патенту з р. 1820 відповідали справедливости и уміреному взглядови на убожші верстви людности, об тім переконує погляд на ті класи. Так до дванайцяті (последної) класи належали доми, котрі складались з 1 — 3 частей мешкальних, до XI. ті доми, котрі складались з 4 — 5 частей, до X. з 6 — 7 частей, до IX. з 8 — 9 частей и т. д. Як бачимо, найубожша класа (а до сеї належали наші селяне и чимало середно маючих міщан) мала змогу розширити свої доми з одної кімнати до трох, не наражаючи на підвишенє податку. Що тим способом подавано помічну руку піднесеню найубожшої верстви людности т. є. нашим селянам и міщанам — не потреба, здає ся, більше доказувати.

Додати ще належить, що кухні, пивниці и стрихи, дальше цілі помешканя парохів, не підпадали домовому податкови. Що більше! Після патенту з р. 1820 наклад податковий був дуже малий и не міг навіть дотикати людности нашої. Так платилось від домів XII. класи

*) Спитає може хто, яка є різниця межі *пожиткового* а *ужиткового* вартостю? — Така яка є межі словом: *уживати* а *пожиткувати* (споживати, спожитковувати). Ужиткова вартість відповідає користи з уживання річи; пожиткова вартість відповідає користи з пожитків, які відає сама річ. З властивости последнього терміну виходить, що о пожитковій вартости може бути мова тільки там, де річ або осібі опочі з себе виділяє, або через свою споживу для споживачого користь приносить.

властиво 20 кр. мон. конв., від домів XI. класи 1 р. мон. конв., — а доперва пізніше подвоєно сей податок, а в кінець додатками витягнено до вісім-разової величини первісного податку.

Такий єсть короткий начерк дотеперішного домового податку клясового.

Рівночасно як побільшано податок клясовий, підвищено ще більше може и домовий податок чиншовий. Се підвишенє податку враз з мійскою дорожною и враз з мійскими видатками и тягарами — викликало по містах, де чиншово-домовий податок заведено, незадоволенє з дотеперішної устави податкової. Се було причиною піднесеня нової реформи домового податку. Коли держава що раз більше потребує грошей, коли крах віденський пожер 100 мільонів з кишені податників державних, коли тим самим розходять ся о підвишенє податків: очевидна річ, що серед таких обставин треба підвишенє податків убрати в залицяючу форму реформи податкової.

Під позором ніби то докладнішого катастру роздумано спосіб, як би ліше потягнути сільських и маломійських податників!

Що нова устава податкова не єсть ніяким поступом в реформі податкової и в порівнаню до патенту з р. 1820, — се досить ясно. Атже ж нова устава не знайшла ні одного оборонця для свого принципу, міністер скарбу сам ясно вишловів в своїй бесіді, що здобуті результати скарбової науки не знаходять и не можуть знайти переведеня в новій уставі, а чимало бесідників наївно проговорились, що в тій уставі розходить ся о вирівнанє чиншового податку з клясовим, бо коли держава поберає з чиншового податку домового 16 мільонів, то з клясового податку домового поберає тільки 4 мільони! Що ж се значить? Хто платить переважно домово-клясовий податок? Чи не наші селяне, чи не наші маломіщане? А що ж значить вирівнанє 16 мільонів — з 4 мільонами? Чи се може бути зниженє або бодай захованє status quo дотеперішного податку домово-клясового? А хочете знати, який поступ чинить нова реформа в науковости скарбовій — послухайте, що говорить міністер Де Претіс: Eine Gesetzgebung, welche lediglich das reine Einkommen zur Grundlage der Besteuerung nehmen wollte, würde in finanzieller Beziehung (!) grausamen Enttäuschungen entgegen gehen! А предсі наука вже давно дійшла до вислідку: що податок тільки від чистого доходу може и повинен оплачуватись! Деж тут поступ раціональної податковости?...

Пригляньмо ся ближе новій реформі.

Після §. 1. нової устави становить предмет домового податку або дохід з чиншу, або пожиткова вартість мешкальних будівль (Wohngebäude); §. 2. обіймає виїмки що до увільненя від податку. Поминувши, що §. 2. не чинить ніякого поступу в порівнаню до патенту з р. 1820, піднести належить сю обставину, що, коли доси цілі помешканя парохіяльні були вільні від податку домового, натепер тільки урядові локальності пароха (Pfarramtslokalitäten) — отже найбільше 1 кімната — будуть вільні. Потішають ся наші послы, що сей податок буде оплачувати фонд релігійний! Але хіба тільки редактор „Русскої Рады“ ще думає, що иснує справді фонд релігійний; бо в широкім світі вже давно відома річ, що фонд релігійний — то тільки бухгалтеричний

вказ. Хтож понесе оподаткованє парохіяльних домів, як не наші податники?—§. 18 а) установляє, що пожиткова вартість домів має доходитиє після числа и величини мешкальних частей (Wohnbestandtheile) и принадлежностей помешканя (комор, стрихів, пивниць etc.), після роду будови и якости. При тім належить узглядити місцеві відносини, які именно помешканя займають ся власителями в порівняню з їх посілоєстями и т. д. Не тільки сама місцевість, але и положене дому в певній місцевости, близькість гостинця и ниших доріг, високість чиншу в поблизких місцевостях — все те впливає на означене а взглядно на підвишене пожиткової вартости.

Як небудь нова устава має бути майже виключно уставою каталічною, мимо того, як бачимо, не грішить вона ні ясностю, ні докладностю.

Що значить вартість пожиткова при домах нечиншових? Які и котрі то пожитки несе помешкане через власне уживане? В чім висказує устава мірило сеї вартости? Де порука, що вимірена комієсно вартість пожиткова відповідати буде тій негативній користи, котру має кожний з власного уживаня свого дому? Чи високість чиншу в одній місцевости управляє приймати сю високість чиншу яко пожиткову вартість домів в другій, хочби в сусідній місцевости? Чи комора, стрих и пивниця призначені до мешканя для людей? — Чи противно не повинна вартість самого дому узглядитиє як регулятор означеня вартости пожиткової, а властиво ужиткової?

Ще більше неясно є, що означають „части мешкальні“ (Wohnbestandtheile). Устава не говорить, що належало би під тим розуміти. А задля важности сього терміну — сеї брак докладного означеня дуже шкодливий для переведеня устави. Чи комори, які водять ся у нас по селах, належать до мешкальних частей дому? Чи кухні, а властиво кімнати з кухнею, де тільки варить ся и пече ся, де часом служба проситиє ся — належать до мешкальних частей? А коли так, то чи не доведе ся до того, що наші бідні хати селянські з одною кімнатою (де, як виражає ся „(слово“, „вмістї и варитєся, подї постелею бульба стоить, а на серединї дїти сь теляткомъ, ягнятами и поросятами якъ можуть прохоживаютьєся“) и з одною коморою, де господарня переховує свій сірак, чоботи, рантух и т. д., а господар не тільки свою шапку и опанчу ховає, але часом на свободі від теляток и ягнятк відпочиває, чи не доведе ся, кажемо, що такі хати будуть почислені до домів о двох мешкальних частях?

Щоб докладнійше вказати властивість нової реформи податкової, наведемо що оден уступ §. 18 с): Пожиткову вартість не можна оцінювати при домах з одною тільки мешкальною частею — низше 10 зр., при домах з двома або трема частями — низше 5 р., при ниших домах за кожду мешкальну часть — не низше 8 р.

Щож се значить? Наколи пересічний процент красвий виносить 5%, то прийняте пожиткової вартости дому на 10 р. річно — віднодієє капиталови 200 зр. А предсі наші селянські хати одно- и дво-кімнатні — після §. 18 с). не можуть бути взглядом свого річного пожитку низше оцінені! Так ясна річ, що після нової устави буде побєратись податок від капіталу, котрого не посідає оподаткований! Зважити

ще належить, що по над те мінімум пожиткової вартості — кожний додаток: стрих, мур, кухня, комірка, ладність (солідність) будови — побільшати муть пожиткову вартість дому, а тим самим и накладаний податок, що кожде улучшене в будованю домів у наших селян (про що предсі дбати належить) — треба буде оплатити данною податковою!

А коли так стоять річи, чи ж можна сподіватись по новій устави не то вже зменшена, але бодай неспідвищена дотенерішого домового податку для нашої сільської и маломіщанської людности?

Ідімо далше! — Від так оціненої вартості пожиткової буде оплачуватись певний процент яко податок. Чимало послів затривожилося тим, що ані проектована устава, ані мотиви рядові, ані сам міністер скарбу не виявили — будучої стони процентової, яка має бути накладом податковим.

Поминувши хибя устави податкової, и найбільша устава може статись несправедливою и злою, наколи поставить ся за високий наклад податковий. Великий наклад податковий ломить силу репродукційну капіталів, нарушує сам капітал, а в кінци веде до руїни господарства.

Міністер скарбу, напертий послами опозиційним, ніяк не хотів винювісти певної величини податкового накладу. Вправді прийняв на хвилю 20% яко правдоподібний наклад, але зараз и застеріг ся против якому небудь зьобовязаню, не підвешати сьго накладу податкового. З того легко можна догадатись, що на будуче довідаємось о новій устави, котра нам напевно принесе далеко більший наклад податковий, як 20%.

Але помняємо патенер се питає, позаяк устава нова не обіймає в тім ніяких постанов. Піднести тільки годить ся брак поділу домів на класи, бо нова устава, коли має бути катастральною, повинна була обійняти и такий поділ класовий. Наколи не ма такого поділу, припускати належить, що стона процента а вглядю наклад податковий для всіх буде однаковий, а се значить, що так на малі як и на великі дома наложить ся той сам податковий наклад. Тим часом відома річ, що малий капітал не в силі нести так великі доходи як великий капітал, а надто малий капітал вимагає до свого розвою більшої ощади від оподаткованя як великий. От-тому то находимо в патенті з р. 1820 певну прогресию в наклады податковім. Коли за дім о 1—3 кімнатах (XII. класи) наложено первісно податковий наклад 20 кр., то за дім о 4—5 кімнатах (XI. класи) наложено вже 1 зр., за дім о 6—7 кімнатах (X. класи) 2 р., за дім о 8—9 кімнатах (IX. класи) 3 р., за дім о 10—14 кімнатах (VIII. класи) 4 р., за дім о 15—18 кімнатах (VII. класи) 6 р. и т. д.

Вже з того виходить ясно, що патент з р. 1820 був для нашої сільської и маломіської людности о багато користнійший, між нова устава. Патент з р. 1820, обіймаючи в найнижшу класу 1—3-кімнатні домн, не притискаючи найубоужшої верстви людности в єї розвою матерковім кождостепенним накладанем податку, подавав вже тим самим велику поміч піднесеню найубоужшої верстви людности. Можемо бути певні, що там, де вже в завязку утвореня капіталів податковість доберає ся до кожного и найменшого взросту повстаючого капіталу, де

найубожша людність нахилюючись до капиталізації підпадає зараз більшим податкам, де вибудоване трохи простороннійшої, трохи тривалішої і вигіднійшої — хоч все таки убогої — хатини спроваджує оплату більших податків: там не сподіватись хутко поступу, коли ще до того вже навикнене людности до неощадности и невтривалости стає перепною скорого поступу.

Скажуть нам може, що нові комісії оцінкові—предсеі становити будуть охорону нашої людности від надмірного оподаткованя, що ті комісії власне будуть порукою справедливости. На те здас ся надіятись и дописуватель „Слова“, коли каже, що тепер буде біда панам и підпанкам, а нашою народови полегшає від лучшої справедливости!

Погляньмо тільки на склад тих будучих комісій, а знайдемо відповідь и на се питанє! §. 7. нової устави постановляє: „Кожда комісія повітова складає ся з голови, котрого враз з заступником именує міністер скарбу, и з членів з рішаючим голосом. Половину з тих покликає міністер скарбу. Одного члена вибирають 20 найвище оподатковані посідачі домові, а решту (т. с. двох) вибирають начальники громадскі.“

Чи ж не виходить ясно вже з самої устави, що наші селяне в найліпшій випадку не досягнуть навіть $\frac{1}{3}$ части цілої комісії, що надто при такім складі комісії оцінкової наша людність буде найслабше заступлена? Хто хоч троха обізнаний з такими комісіями в нашім краю, той певно знає, кому легше до них доступити: чи панови, котрий звичайно комісією угощає, чи бідному селянинові.

А предсеі від тих комісій буде зависіти ціле переведене катастру!— Деж та порука справедливости в переведеню и так нерациональної устави? Де и в чім усуває нова устава „дотеперішнюю несправедливостю“?

Не можемо, зі взгляду на обьєм нашої часописи, входити в подрібніший розбір нової устави, за котрою голосували рускі послы для добра руского народу!

Вже з того, що тут сказано, виходить, що нова реформа податкова не відповідає ані вимогам науки скарбовости, ані не веде до улегшеня податкового тягару, а противно *мусть спровоадити ще більше обтяженє нашої сільскої и маломіської людности и стане ся чималюю перепною в розвою матерьяльного биту нашого люду.*

То будемо завдячувати послам, що вийшли з препорученя „Русской Рады“, з лона партії, котра все нам ідеувала найогіднійші тенденції, щоб підклатити віру до нас! Ми не потребуємо воювати таким оружєм, ми вказуємо тільки на факти, на діла наших противників, що діялись прилюдно и котрих годі заперечити. Не досить єсть зватись „батьком Руси“, — не в тім діло, щоби тільки инакше голосувати, як польскі послы, не в пристрасти, не в галасованю лежить такт и мудрість політична! — Ми не ставили-смо ніяких перепон в політичнім діланю радо-русских послів, ми дожидались осущеня вашого идеалу, як то ви піймаєте заступництво народа, добро народа, справу народа.

Ви призволяєте на 80-мільюнові позички для поратованя крахістів — а голосуєте за задержанєм газетового штемплю, ви вислугуєтесь Німцям-централістам—а кидаете каменем на Чехів, ви даєте 150.000 р.

на виставу в Філядельфії — а голосуєте за новою уставою підвищення податків, ви прерогуете для себе привилецію руского патріотизму — а славославите Германізаторів и не знаєте навіть стати в обороні прав Буковинської Руси! — Се ваша руска політика, се ваш патріотизм, се ваші діла!

Правда, ваш мандат не обов'язує вас до правової одвічальности, — вас здає ся не обов'язує и моральна одвічальність! Але ви діткнули найдражливішої сторони нашого народу, — позісгавили пам'ять, котру не забуде наш люд и після котрої навчить ся цінити своїх упривилежованих заступників. Крутанинами не оправдаєте вашого поступовани. Наш люд має вже доволі пізнання, щоби дав легко заманитись! Нам жаль тільки, що ви так дискредитуєте нашу інтелігенцію в очах народу...

Хроніка російська.

1875, Січень.

(Рід и громада. Нові постанови ряду. Холмські унії. Бюджет. Авокатура. Студенти. Питанє робітників. Рід и жиди. Література и журналістика. Малоруский театр.)

Обіцявши подавати хронікальні звістки про розвій соціального життя у Росії, ми хотіли завести у нашій часописі такий відділ, де-б читателі могли найти перегляд тих головніших фактів з діяльности російської влади, котрими цілком обзначає ся характер життя російської громади у різних ёго формах; але ми не думали лишати на боці и таких фактів, у котрих ініціатива йде од самої громади и котрих звісно можно буде завжди менше найти, аніж на першому поли. Уже близько п'ятнадцять років живе Росія тими реформами, що виходять з царского приказу, и діяльність громади у сих реформах виявляє себе такою або другою силою енергії, з котрою послідня бере ся за реалізацію тих або других замірів влади. Перша половина 60-их років тим себе заявила, що усі, хто тільки хотів працювати на користь народу, йшли на різні місця, заведені російською владою. Тепер вже пройшов той жар, з яким кидали ся найкращі люде російської громади на служене царским реформам, з одного боку од того, що самі реформи стратили свій ліберальний характер, з другого — що й самі діячі на поли поліпшення добробиту низших класів народу перевели ся в сферах люду працюючого головою и замість них вишлинули люде більш егоїстичного напрямку, котрі пішли на поле біржевого ажіотажу и будівлі залізниць, з замірами начиняти свої кишені. У пресі, котра кілька років назад була у Росії досить ліберальною, з'явили ся навіть потураня тим егоїстично-буржуазним идеям, тогді як друга частина єї дуже спустила тон.

Перший місяць сього року краще усього може схарактеризувати таке становище діл сусідній нам держави. Місяць той, як кажуть „Петербурзькі Вѣдомости“ — „быль чреватъ событіями“, се-б то дав багато нових приказів зі сторони влади; але більша частина газетної преси віднесла ся до них так, як названий нами орган, котрий при новій редакції почав тільки панелірики писати владі, се-б то без жадної кри-

тики, або з горячим симпатіямп. „Вѣстникъ Европы“, яко журнал більш самостійний, правда зъявив знов свої протести против деяких приказів міністерства просвіти, але сі протести дуже вже нишком виглошують ся, щоб лічити їх за свободний голос, маючий силу серед громади. Другі газети и журнали або строятъ панелірики, підлизуючись до влади, або зовсім неживим голосом розказують про те, що робить ся у ділах внутрешнієї політики, або и зовсім мовчать про свої діла, зайнявши ся далекими інтересами и темами.

Про те нам хоч коротко треба завести у нашу хроніку ті факти котрими схарактеризувала влада свос прямуване за місяць січень. 12. (24.) сего місяця ще 50.000 народу уніятекої віри у Холмській епархії „возсоединились“ з православною вірою, чим закінчило ся „то вѣковое недоразумѣніе“ и ті интриги зі стороны папи“, против котрих у тому ще році боролася російська влада. З 45 приходів церковних „тільки у 25 прийшло ся носити силу у діло цуетити“, з чого російські газети бачуть, що серед того люду була велика охота до „возсоединенія“.

З нових діл влади справді чимало було приказів: приказ про торг жидів горілкою, заклад ще одної висшої школи у Ніжині (філологічного інституту), приказ по судовим ділам, скликане комісії по робітничій kwestії и відкритє засідань єї, наконець оголошенє бюджету на новий рік и результатів нового набору.

Бюджет на 1875 рік розлчений так, що влада жеде доходу 559,361.193 карбованців а загальні розходи влічує у 556,105.410, при чому лишає ся під кінець фінансового року надвишка доходу на 3,255.783 карб. Против тогорічнього бюджету доходи побільшені на 21 мільон, а розходи на 17, через що й вийшла тая надвишка. Але, додивляючи ся до цифри, яку що року приходиться ставити Росії на так звані „дополнительные“ и „экстраординарные“ розходи на практиці, яка буває, середним числом, більш 4,200.000: треба думати, що хоч и не буде для Росії ні якого фінансового клопоту, приходи під кінець року тільки зійдуть ся з розходами. Побільшенє загальної цифри бюджету, котре за остатні 7 літ доходить більш аніж до 100 міль. (у 1868 було 441 міль., тепер 559), здає ся „Вѣстникови Европы“ дуже ненормальним, тим більш, що воно не показує росту продуктивних сил царства. Найголовніший артикул доходів, акцизний збір з горілки, котрий сам становить третину усього доходу, а з податками — половину, знов побільшано ще на 7 міль. и він вже дійшов до свого максимум, після котрого вже не може йти в гору; найбільшим над усіма остатними розходами зістає, як и передше, розхід на міністерство війни: на нєго влічено 175 міль., се-б то трохи не третина усеї сумми, тогді як на пр. на міністерство просвіти йде тільки $\frac{1}{40}$ цілого розходу (14 міль.). Такі цифри характеризують політику Росії у внутрешньому хозяйстві, а можна думати, що вони під кінець року ще більш будуть характеризувати военний напрямок єї держави, бо треба думати, що після военной реформи бюджет на міністерство війни мусить ще побільшити ся, тогді як другі сторони життя будуть більш занеханими при тому руху централізму, котрий виявляє ся у других приказах влади. Так вона, доглянувши ся, що старі закони про „присяжныхъ повѣренныхъ“ (адвокатів), котрими провінціальним судовим инстанціям давало ся більш автономії, не ведуть до путя а тільки на-

плоджують надбужиття (про які ми в попередній хроніці казали вже), взяла назад той закон. Міністерство справедливости, як видно з того, хоче лишити при собі центральне право оцінити тих осіб, котрі хотіли б зробити ся адвокатами, тогді як перш воно дано було провінціям. Перелягало ся воно мабуть, щоб така автономія не пошкодила замість того, щоб служити для розвою судового діла. Такаж обаво мабуть заставила владу заборонити юристам російським зібратися у Москві на з'їзд, щоб поміркувати про деякі — впрочім невинні — питання правничі. Тимже ж мабуть поводили ся и міністри, котрі з початку сього року (після бунтів у вищих школах петербурських) зібрали ся обесудити діла просвіти: по їх переконанням треба буде завести особні комісії, котрі б екзамінували студентів окрім професорів, котрі самі викладають науки; така невидана ще нігде контролія и заміри не пускати у студенти біднійшої молодіжи здають ся „Вѣстиямъ Европы“ чимсь дуже незвичайним и він не хоче няти віри, щоб ще така реформа справдила ся.

Дня 17. (29.) Січня розпочала свої засідання комісія про робітничу квестію, котра мусить регулювати відносини наймитів до фабрикантів, або й до приватних осіб на послуги. Поки що комісія ся збрала статистичні факти, котрі показують на пр., що у Росії тепер иснує 15 мільйонів людей, належачих до робітничої класи, и всіла поки що найголовніші параграфи проєкту законового роздивити; але по складу єї можна вже гадати, який напрямок будуть мати єї роботи. У тую комісією під председательством міністра царських маєтків зібрано 40 членів, межі котрими правда нема лиць з адміністрації, але й нема жадного робітника, чоловіка, котрий живе тільки працею своїх рук. Мабуть, збираючи їх, пригадано байку Крилова про „Совѣтъ звѣрей“, котрі радять ся про овечок, а їх не кличуть на раду — „забули“. Так и у сій комісії є 11 представителів од панства, се-б то „губернскихъ представителей дворянства“, 13 „председателей губернскихъ земскихъ управъ“, се-б то тих людців, що у російському земстві стоять завше за интереси владі й панства, двох представителів муниципального російського правління, та ще кілька найзаможніших фабрикантів. Казано, що бюрократія не буде мати ніякого впливу на рішення єї комісії, але ми знаємо, що то значить у російських ділах. И Катерина сто літ назад збирала різних людей, заміряючи ся перебудувувати своє царство по духу идей Монтеस्कье, та кінчило ся зовсім на чому иншому; и за нашої памяти було таке-ж, коли пинішній цар-освободитель скликав панів міркувати про знесенє кріпацтва. Пани-дворяне приїхали тогді боронити свої интереси, але мусіли оддати землю мужикам, бо того хотіла влада, котра також казала, що не хоче мати ніякого впливу на їх дебат: бо тогді вона прилюдно виголошувала, що стає на сторону іротого люду. Тепер же, коли трохи не цілий рік твердить влада про те, що єї сила — у дворянах, то треба думати, що и аристократія по капиталу, по роді и по своєму адміністративному становишу, з якої складає ся названа комісія, постарася більше о интересах наймателів а не наймитів, котрі будуть хіба тільки оборонені од фактів експлоатації, лягаючих дуже важко на фізичне здоровє робітника. Про які-небудь соціальні зміни нема чоґо думати при теперішнім прямуваню владі російської. Але скажемо спаси-Диг ій и за те, що подумала хоч про гігієнічні об-

ставини працюючого свого люду, котрих звісно не хотять знати фабриканти и люде будівлі желізниць.

Ще був оден закон виданий в Росії у місяці Січню 1875 року. Він дотикає ся становища жидів у західній часті Росії. Звісно, що там вони живуть більш з продажу горілки, з шинків своїх, котрі стали тепер там на місце старого кріпацтва. Простий люд там, як и у нас, має ще над собою пана, з під рук котрого не впрве ся ніяк на волю — фляшку, котру жид підносить ему, вибираючи з него процентами весь заробок, що лишить ся після виплати податків. Торік ще був виданий ліберальний закон, по котрому дозволяло ся жидам заводити шинки не инакше як на власній землі и у власній хаті. Звісно-ж, що жидам заборонено купувати собі землі. Тим то й закон той здає ся визволяв мужиків од горілочного панування над ними жидів; але з сим законом таке-ж вийшло, як и з законом про адвокатів. Правда, він не взятий назад, як той, але дуже змінили его: по новому приказу за той місяць „власними“ жидівськими землями будуть лічити ся ті, котрі вони беруть на аренду. Нема вже чого казати, що усі шинкарі-жиди з'уміють поставати арендарями и діло остане ся таким, як и колись було... Треба було владі назад взяти той закон, бо на доході з горілки — котрий, як ми вже казали, у сёму році ще дуже nobільшив ся — держить ся увесь бюджет: не буде жидів шинкарів, то й не буде простий люд пити; а перестане він пити, — з чого ж тогді жити російському царству при нинішній фінансовій системі? Вже ж не з таможенного доходу, котрий займає третє місце по числу у бюджеті, але теж до того вже дійшов, що на нашій границі жиди-контрабандисти дуже гріють коло него руки. Недавно отсе на контрабандистів на галицькій границі Росії висилала влада військо, щоб їх зупинити, або усіх у Сибір заслати. Нам здає ся, що такі паліятиви ні до чого не доведуть; хоч усіх жидів у Сибір пережени, контрабанда буде, коли вона фінансовими законами у Росії дуже користним ремеслом стала.

Кидаючи факти того недоглядного управління Россією, котрі наплджують їй тільки біди, и переходячи за тим до життя поснільного у сферах неофіціальної науки и літератури, ми мусимо признатись, що таких фактів, виявляючих рух самостійної ініціативи громади російської, пройшовший місяць дає небагато. У Петербурзі літерати збирали ся на обід, котрий дали бувшому редактору „С. Петербурскихъ Вѣдомостей“ після его одставки від діла, котре він, як признавав ся, дуже любив; у Москві теж збирали ся літерати на юбилей Писемського, дякували ему за его цінні праці на поли російської літератури; він казав, що его ділом було — казати правду, и се дуже усім подобало ся, бо мабуть давно вже у Росії не чутно слово правди з уст літератів. Замість розбитої газети у Петербурзі склали ся дві редакції на провінції — у Києві и Одесі („Кіевскій Телеграфъ“ и „Новоросійскій Телеграфъ“), котрі як раз одповідають тій нужді, про яку вже давно заведено говорити у столичній пресі — недостачі провінціальних орґанів. Але, як остатні звістки показують, Одеска редакція чи не розійшла ся вже зовсім, позаяк видавець газети хотів послуговати не стілько „интерессам края“, скілько якимсь своїм власним интерессам, котрих другі не поділяли. У одному з ostatnich н-рів тої газети редактор роз-

быв денунцияцію на своїх сотрудників. Озливши ся, що вони кинули послугувати его интересам, він просто объявив їх трохи не революціонерами — такими радикалами, що крий Боже доброму чоловікови и знати ся з ними. Се дуже гарно характеризує обставини, при котрих тепер може на провінціальних кутках у Росії рости видавництво газетне. Додамо до сього ще й такий факт, що дуже трудно у Росії окрім двох столиць вишукати достаточний кружок пренумерантів; коли столичні газети й журнали мають їх більш як по 10.000, провінціальні мусять держатись тільки на сотнях. Так „Кіевлянинъ“, перша газета у Києві, коли розпочинала своє діло одинадцять років назад, мала тільки 400 пренумерантів; „Кіевскій Телеграфъ“, як ми чули, має їх тепер не більш як 700. З другого боку будучність їх не дуже певна ще й од того, що виходять вони з під цензури и з під догляду адміністрації. У 1866 році читали ми у „Петербурских Вѣдомостях“ протести „Кіевлянина“ против адміністрації; він казав, що кине видавати, коли буде мусів під таким доглядом зіставати. Але після того зробивсь він по сему питанню, як кажуть Французи, *plus royaliste que le roi même* и тим тільки задержав своє існуванє аж доси. Про те при таких обставинах не можна дуже радіти з фактів розвою провінціальної російської пресси.

У столичній літературі и дневникарстві не запримітили ми нічого значного, відрізняючого ся по тону або по змісту од загального сну, яким спить тепер и поезія и беллетристика у Росії. Нових журналів не заводило ся, окрім хіба історичного журналу „Древняя и Новая Россия“, у котрім статя Костомарова про царевича Олексія Петровича викликала багато різних критик. Сей писатель, дарма що вже дуже старий, працює у остатні часи з такою ж енергією, як и колись. Окрім історичних своїх праць, він написав — як се згадували-смо — роман з часів Івана Грозного п. н. „Кудеяръ“; де-які глави з сього роману були читані на літературному вечері у Петербурзі, де кажуть було багато публіки. — Такі факти літературного характеру можна за примітити у місяці Січні 1875 року в житю російськім. Що дотикає ся до полудневих сторін, більш нам близьких, то у Києві приватна громадка хотіла представити на сцені українську оперетку „Чорноморський побит“, до котрої музику написав п. Лисенко; однако антерпренер київського міського театру не дозволив на представлене оперетки, хотя воно мало бути уряджене любителями и не в театральній сали. Антерпренер видів в такім представленю аматорськім шкоду для київської опери, и заборонив представлене, опираючись на своїм контракті заключенім з містом. Впрочім у минушому році grano у Києві, а сего грають и в інших містах на Україні малорускі неси так давніші, як и деякі новіші, котрі у нас в Галичині ще зовсім не знані. Звертаємо на се увагу именно виділу „Рускої Бесіди“, котрий повинен постарати ся, щоби з такими новими творами, як н. пр. Лисенка „Різдяна ніч“, могла познакомити ся и галицько-руська публіка.

ПЕРЕГЛЯД ПОЛІТИЧНИЙ.

Справи австрійсько-угорської монархії.

Комната послів *Ради державної* прийняла уставу о податку домо-вім, помімо опозиції меншости, в загалі після проєкту рядового, тільки з деякими змінами. За уставою голосували, як згадували-смо, и рускі послі, з внімкою о. Озаркевича (и о. Качали). З давніших постанов комнати послів занотовуємо ще прийате внеску о. Озаркевича, щоби священики, котрі крім конгруи поберають додаток особистий, не потребували від того додатку оплачувати еквівалент.

Відтак зачали ся дебати над проєктом ряду о заложеню університета в Чернівцях. На заложене сего університета годить ся майже ціла комната, навіть Поляки; найгорячіше боронив сего проєкту и „німецької культури“ в загалі п. Томащук, котрого „Слово“ звикло було вважати Русином. Против заложеня університета виступав оден з найзагорільших централістів, проф. Зіс, він бо противен тому, щоби закладано університети для політичних цілей. Як мало впрочім міністерство хотіло увзгляднити потреби самої Буковини, видко з того, що в проєкті міністерства не було навіть и згадки о катедрах обох краєвих язиків, руского и ромуноского, а тільки проєктовані були катедри славянської и романської філології. Ромуни однак заходились коло своєї справи: коли в комісії розсмотрюючій сей проєкт не мали жадного члена, то упросили не-Румуна (п. Думбу), щоби поставив внесок о установе катедри и ромуноского язика, и комісія внесок сей прийняла. Рускі ж послі зовсім не дбали про свій язик, мабуть пдоволяючись тим, що се буде університет німецький; хотя в комісії засідав о. Юзичинський, не поставив жадного внеску о рускім язці. Аж коли *Gazeta Narodowa* визискала сю обставину, щоб з того зробити закид руским послам, обізвалось и „Слово, и на засіданю комнати послів вніс о. Озаркевич резолюцію, щоби завізвати ряд до заложеня катедри руского язика. Резолюцію сю попер п. Геровский, котрий ще вніс, щоби на тую цілї назначити на сей рік (т. є. від Жовтня до кінця Студня) 550 зр. Внесок сей відкинено, резолюцію ж о. Озаркевича прийнято. Також прийнято резолюцію Гомперца, визнаючу ряд до заложеня університета в Моравії.

Дальше радила комната послів над проєктом о правних відносинах старокатоликів. Проєкт сеї устави називає „старокатоликів“ просто „католиками, котрі признають всі артикули католицької віри окрім непогрішности и найвисшої юрисдикції папи“. Устава ся уповномочає старокатоликів закладати віддільні, духовній цензурі не підчинені громади конфессійні. Ряд не може відмовити призволеня, сли устава тих громад не противить ся законам и сли викаже ся, що громади мають достаточні фонди на душпастирство и на науку релігії. Рускі послі голосували против сеї устави, окрім п. Геровского.

По залагодженню ще деяких справ дотичаючих залізниць, іменно по прийняттю проекту до закону о уділенні позички 1,800,000 здр. для залізниці Лупківської, приступила комісія послів до розправ о адміністраційнім трибуналі. Після введення конституціоналізму в Австрії не переведено ще у нас реформи властей адміністраційних, а задержано майже зовсім давній порядок адміністрації. Політичні власті, звязані більше волею своїх настоятелів, як духом уставничого розвою конституційного, видають часто по конечности такі розпоряджіння, котрим хибує якої небудь правної підстави, крім ласки або неласки настоятеля. Так само діє ся и в автономічних властях. Молода, майже ще пелінками зановита автономія з своєю неясно означеною приналежністю, позбавлена skutочної езекутиви, обтяжена до того чимало так званими порученнями справами — мало що не на омацки обертає ся серед свого непевного круга діланя. Що при таких обставинах чимало діє ся своєю волею, а на тім так єдиниці як и ціла суспільність значні носять страти так морально як матеріально — се зовсім ясно. Тим надбужитям адміністраційних властей має по часті зарадити адміністраційний трибунал (Verwaltungsgerichtshof). Комісія послів ухвалила уставу о утворенню в Відні трибуналу кассацийного, до котрого будуть могли вносити жалоби ті, котрих покривдила власті політична або автономічна. Однак не думаємо, щоб ся устава змогла довести до цілковитого усуненя зла, позаяк вона має ще мало недостатків.

Дня 20. Марця закінчили ся засідання Ради державної, котру відрочено на неозначений час. Перед тим ще повибирано членів до спільних делегацій — з Галичини очевидно самих Поляків. На остатнім засіданню п. Геровський и и. інтерпелювали ряд, чи знає о тім, що прибувші з Холмищини священники дістають в Галичині посади душпастирей, хотя не знають руского язика, лиш польський и російський.

Дня 6. Цвітня зачинають ся засідання *соймів краєвих*. До сойму чеського відбували ся тепер вибори на місце старо-чеських послів, котрі в соймі не являли ся и ддятого потратили мандати посольські. „Молоді“ Чехи зискали 2 місця, так що всіх їх вйде тепер до сойму 9, між ними и голова їх Сладковський.

Галицький сойм зачне свої засідання під новим маршалком, бо дотерішній маршалок кн. Лев Сапієга отримав диміссію. Головною причиною тої диміссії був процес Офенгайма, в котрий и кн. Сапієга був замотаний яко голова управляючої ради черновецької залізниці и яко поберавший зиски Гріндерскі. Кн. Сапієга ще перед двома роками сам подав о диміссію, коли ухвалено уставу о безпосередних виборах: тую отже тепер прийнято. Кн. Сапієзі впрочім мусимо признати, що трудне становище маршалка галицького сойму, зложеного з дуже ріжнородних елементів, и в котрім повно пристрастных голов, виконував з великим тактом. А хоч часом за багато давав волі русиноїдним декляматорам, сам однак яко маршалок не давав пірватись політичним пристрастям и чи раз притихала буря під его булавою. Новим маршалком именованний гр. Альфред Потоцький, бувший міністер-президент. Гр. Потоцькому приписують добру волю для Русинів, між иншими мав протявитись славній резолюції галицького сойму власне для того, що в ній знехтовані

права руского народа. Сподіємось, що гр. Потоцький на новім своїм становищі потвердить вість о тій приписуваній ему безсторонности зглядом Русинів.

Е. В. цісар виберас ся на проїздку до Дальямації, котра наступить 1. Цвітня, а скінчить ся аж коло половини Мая. Ся проїздка, здає ся, буде мати важні наслідки для Дальямації, именно в матеріяльнім и економічнім згляді, як видко з того, що враз з цісарем буде в Дальямації міністер рільництва Хлюмецький (також міністер кравової оборони Горст). В Сернию, кажуть, має цісар приїхати и до Галичини и Буковини.

Справи заграничні.

Явним доказом щасливої зміни в неприязних до недавна взаємних між нашою державою и Італією оказуєсь приїзд нашого цісаря до Венеції в гостину до короля Віктора Емануїла, котрий-то приїзд наступить при нагоді проїздки цісаря у Дальямацію. У всяких днівниках італійських відзивають ся голоси радієні, що приязнь запанувала не лишень у народів обох держав, але що и двір австрійській лишив ся своєї для Італії неприязної традиції. Приняте цісаря просктовано дуже величче: штучне освітлене Венеції з єї чародійними палатами и водами, великі маневри війскові и и.

У Франції виголошена програма нового міністерства більше задоволила партіи консервативні ніж республіканську. Тепер, в час святочних ферій для парламенту, ряд буде міг доказати чинном, чи має щирую волю привести нові установи конституційні в жите, при нагоді кількох нових виборів, бо тут ему приїде ся рішитись, як має поступати противо забігів Бонапартистів.

В Гіспанії остатнім часом заявилось між борючими ся сторонами сильнійше жаданє супокою. Кабрера, давний провідник війск Карлоса, відрік ся сєго претендента и оголосив маніфест взиваючий до угоди. Хотя би сго примір не навернув з-разу и інших від борби, то бодай ослабить ревність в присиланю нових засобів для Карлоса; тож може хоть таким способом буде сей-же змушений до якоїсь угоди, инакше-ж годі сподіватись скорого кінця війни.

В Сербії, де недавно з причини недовіря скупчини мусіло міністерство уступити, оказалось по ріжних суперечках остаточно цілком неможливим, щоби новий ряд міг з дотеперішнєю скупчиною в згоді поступувати. Тож князь розвязав скупчину, котру годі було задоволити и котра відай не представляла волі більшости народу, бо сейчас вислано князю адреси, дякуючі за розвязанє, з Білгороду и з інших частей краю. Колиж сербський нарід не в одній тяжкій хвилі вдав ся розумним поступованєм, то и се хвилеве пересидене перейде не ослабляючи здорового розвою сєї держави, котра яко єдиний цвіт вільного и самовіжного славянського народу всім нам дорога.

НОВИНКИ.

— Шевченкові вечерниці у Відні. Дня 9-ого Марця святкувало товариство „Січ“ у Відні пам'ять смерті Т. Шевченка вечерницями. Явивсь мимо великої слоти, яка того дня була, крім всіх майже членів товариства ще дуже численно и гості з других славянських товариств, именно: з чеського „Akademický spolek“, хорватского „Velebit“, „Русская Основа“, „Буковина“, польських „Ognisko“ и „Sila“ (товариство польських робітників). З руских послів були пп. Геровский и Наумович.

Вечер отворив голова товариства п. Сельский короткою бесідою, в котрій, висказавши що з Шевченком зачинає ся нова доба нашого историчного життя, вказав на важність теперішнього часу, у котрім впрочім, хотя може менше об'являє ся ентузіязму, за те більше спокійної праці. „Теперішній час,“ сказав бесідник, „то для нас час найважнійший може в цілім процесі нашого народного розвою; се час збирання сил народних, шпрення самовіжі народніє, піднесеня матерняльного добробиту народного, час которий рішить наше „бути або не бути“. Коли праця усєї просвіченої громади рускої зможе впровадити в житє політичне простий нарід и забезпечити єму рішущий вплив на справи політичні, — коли зможе замість народа темного и бідного попровадити до борби нарід просвічений и богатий: тогді сповнять ся ті надії, которі незабутний наш Шевченко вложив в серце кождому щирому Русинowi и которі серед найприкрійших хвиль підтримують наші сили; тогді нарід наш добуде собі в громаді народів славянських місце самостійного и вільного члена.“ В прямованю до сеї цілі, в борбі за наші народні права велику опору дають нам симпатії других Славян, котрі також мусять боронити своєї народної самостійности против сильніших ворогів. Спільна ціль всіх Славян: єдність, але до тої єдности можуть Славяне дійти тільки пошанованєм прав кождого славянского народа.

По бесіді голови відспівав хор товариства під проводом п. Гапоновича пісню „Ой у лузі, при березі“ композиції Лисенкової. Дальше декламував п. Зарицкий „Тополю“, почім п. Гапонович відспівав сольо при супроводі фортепяну пісню „На що мені чорні брови“, тоже Лисенкової комп. Наступила друга деклямація п. Пігуляка: „Дитину ховати, то камінь глодати“, поез. Леонтовича. Потому відіграв п. Б... на фортепяні думку и коломийку Тимольского. Врешті піснею хоральною: „Огни горять“ (думка Т. Шевченка, музика Воробкевича) закінчлась перша часть програми.

По короткім перестанку зачалась друга часть програми відчитом п. Терлецкого: „Шевченко и Некрасов“. П. Т. констатує перед всім, що у нас найважнішим питанням є питанє хлопске. Однак для розв'язаня того питання дуже мало зроблено. Рік 1848 приніс нам вправді дуже много, однак се все ми не виробили з себе а дістали з чужих рук, він не був продуктом нашого внутреннього життя народного. Наш

марід ще й нині невольник тих несправедливих економічних стосунків, котрі его давили до 1848-ого р... політична свобода не причиняє ся до розвою нашого народу. „В той самий час, коли нові політичні форми зробили з него чоловіка вольного на своїй землі и в своїй хаті, — в той самий час економічна неволя відбирає від него послідній кавалочок землі, виганяє его из хати и з дітьми и з родиною кидає під чужим порогом шукати кусник хліба.“ — Инакше розвиває ся те саме питання в Росії. Там кріпацтво знесено вправді пізнійше, але там від давна вже література працювала над вясненем сеї справи: головними репрезентантами такої літератури у Великорусів — Некрасов, у Малорусів — Шевченко. Найбільша заслуга їх в тім, що вони цілим поколінням показали дорогу нової праці и звернули їх до нових ідеалів, до живого народа... Впрочім літератури обох народів ріжними дорогами дійшли до того самого питання простонародного: українська література відразу зачала ся від описування побиту простонародного — Гулак-Артемовський, Квітка, Марко Вовчок; російська мусіла щепель за щеплем переходити усі верстви народні — Достоевський попередник Некрасова. Головна ж ріжниця між Некрасовим а Шевченком є неоднакові їх погляди на минушість свого народа, котра то ріжниця викликана неоднаковими історичними стосунками обох народів. Шевченко, від сумної генерішности обертаючись до минушности, в блескучих споминках народної борби за волю шукав віради и заохоти до нової праці, нової борби за волю. Некрасова муза, муза невгомного жалю и розпуки, звернена тільки до теперішности, для поганої минушности у него тільки чувство відрази и слово прокляну....

Дальше відспівав п. Фоярович при супроводі фортепяну сольо: „Der Erlkönig“ комп. Шуберта. Тут прийшла ще и третя деклямація п. Мазікевича, именно: Шевченкове „Послание“. По деклямації відспівав хор пісню „Палій“, одну з найновіших сегорічних композицій Воробкевича. Прийшло ще дальше сольо на цитрі п. Гапоновича: уступ з опери „Норма“. Врешті відспівав хор три народні пісні: „На долині, при Чигрині“, „Закотив ся місяць в хмари“ и „Ой під гаєм, гаєм.“

Що до програми сього вечера — скажемо одним словом, що не могла вже ліпше бути зложена, а до того додамо, що и не гірше випало перепроваджене єі так в загалі як и у всіх поодиноких пунктах. Проспівані хором пісні подобались усім надзвичайно; доводом сього те, що на загальне жадане мусів тойже пісні: „Палій“, „Огні горять“ и народні пісні ще другий раз співати, и за кожним разом був повитаний гучними оплесками. За се належить ся велика подяка пп. Гапоновичеви и Яюсови, котрі ніколи не жалували часу и заходу для піднесення хору Січового. Гра на фортепяні и на цитрі удались дуже добре. Дуже добре и з правдивим чутем були виголошені деклямації. В кінци згадаємо ще про се, що вплив, який тоті вечерниці на всіх притомних зробили, був дуже добрий.

— **Роковини смерти Тараса Шевченка** святковано сего року и в **Петербурзі**. Близшу звістку про се подамо у „Хроніці російській“ за місяць Лютий, котру помістимо в послідуючім н-рі нашого часописьма.

— **Катедра географії в Львівському університеті і польські часописи.** Міністерство освіти постановило у минушому році, щоби по всіх австрійських університетах були założені катедри для географії; слиб до тих катедр не було готових сил наукових, то мали б ся роздавати стипендії здібним людям, котрі б на заграничних університетах робили студії географічні. Ся постановна міністерства побудила у Львові 3-х учителів середних шкіл, між тими одного Русина, проф. Вахнянина, подати ся о таку стипендію. Подане йшло до міністерства через місцевий університет. Коллегіум профессорске філос. факультета мало в некористнім світлі представити міністерству п. Вахнянина, хотя враз заявило, що его зовсім не знає! Помимо такого представлення міністерство, недовіряючи справедливо безсторонности такого осуду, мабуть уділило п. Вахнянини, яко чоловікови безперечно здібному, стипендію. Хотя се уділене стипендії ще зовсім не запевняє надання катедри, деякі польські газети вже підняли страшений крик, а именно орган міністра-родака и всяких доробкевичів, *Dziennik Polski*, в негідний спосіб при всякій нагоді нападає п. Вахнянина, а враз и рущину, котру після якоїсь середнєвічної extra-польскої філології називає все ще *parzeczem* (очевидно язика польского). Причина сєго зовсім ясна: Поляки боять ся, що одна катедра університетска дістане ся Русини, котрий готов навіть по руски викладати! Коли ж ходило о обсажене якої катедри польским кандидатом, тогді польска публицыстка з кожного и найслабшого таланту робила первостепенного европейского ученого. За те кілько то трудностей, кілько противностей мусів переборювати такий учений и працєвитий чоловік, як др. Шараневич, зким добив ся до катедри, — помимо того, що Поляки не мали ніяких кандидатів, котрі б хоч яко-тако могли були ривалізувати з др. Шараневичем!... Ми не хочемо рівною платою відплачувати польским газетам, критикуючи їх кандидатів в подібний спосіб, як вони виступали против кандидата-Русина — хотя се прийшло б нам дуже легко —: тільки рішущо мусимо ім пригадати, що Львівський університет не для самих Поляків, але и для Русинів, и що Русини від добивання своїх прав ніякими газетярскими криками и лайками не дадуть ся відстрашити.

— **На памятник Тараса Шевченка** прислали: ученики Самбірської Гімназії 4 зр., впп. Мірон Мальчевський 1 зр., Осип Кульчицкий 1 зр.—Се перші датки на тую ціль и походять від молодежи, котра, як нераз вже, дає старшим добрий примір и вказує дорогу. Наші ж старші люде оказались в сій справі вельми байдужими. Товариство им. Шевченка оголосило було у минувшім році передплату на гіпсові відлитки бюсту Шевченка роб. п. Баронча по ціні дуже низькій (6 зр.), чистий дохід з тих відлитків призначений на поставлене памятника Шевченка, — але ані низька ціна, ані красота бюсту (величина его - трохи більша ніж натуральна), ані красна ціль не змогли заохотити до передплати и — сором сказати — зголосилось всєго на-всєго 14 передплатників! 14 на півтретя мільона галицко-русского народу а на більш ніж 3000 галицко-русской интелігенції!! Не знаємо, чи знайшов би ся який другий нарід на світі, котрий би в такій справі так мало оказав патріотизму...

— **Руский театр у Львові.** Трушна п-ни Теоф. Ромянович дає дальше представлення у Львові. Удїл публїки трохи більший, однако все ще не зовсім такий, якого належало-б сподіватись. Помимо того, що театр в сзуїцкім городі, коло самісінького св. Юра, з достойників св.-юрєких ніхто не являє ся. З околичного духовенства також майже нікого не могли-смо добачити. — Докладнійше справозданє мусимо лишити на пізнійше, задля недостатку місця в сїк н-рі. Скажемо тільки, що грано по більшій части штуки переложені з чужих язиків, однако на рускім театрі у Львові ще не видані; а також и деякі ориґінальні рускі, але вже знані кусники. Зовсім нову и ориґінальну пєсу представлено лиш одну: Каспра Румшєльмаєра п. Данила Млаки, з музикою Исид. Воробкевича. И штука и музика дуже добре вражіне зробили на публїці. — Трушна п. Т. Романович вже лиш кілька днів має забавити у Львові.

ПЕРЕПИСКА РЕДАКЦІИ.

Вн. М.... З.....ї в В.... Статею з „Недѣл-ї“ покористуєм ся. Дякуємо. — *Вн. И. Н. в В.* Шахові коняки при нагоді помістимо. Що до другого проєкту Вашого було-б се справді добре, та фонди наші на те не позволяють. — *Вн. Евгенийї в В.* Думка Ваша оказує равне чутє, переклад з Гетого менше удачний. До поміщення в „Правді“ сї поезїи ще не годять ся. — *Вн. И. Гер. в В....* Статї цілої ми не могли помістити, бо забрала би найменше 5 сторін „Правди“; однако ми дуже радо будемо хоч би и що місяць поміщувати короткі звістки о Вашім товаристві. Такі частійші звістки будуть, гадаємо, и пожадані для наших читателів и користні для товариства. — *Вн. Т. з Н.. пошта Я. и ст. Селюк.* Дописи Ваші не могли вийти ще в сей нр., бо перед всім мусимо поміщувати такі статї, котрі би через проволєку застаріли ся. Ваші-ж дописи и пізнійше не стратять свого интересу.

Від Редакції.

З сим н-ром кінчить ся I-ий квартал 8-ого рочника „Правди“.

„Правда“ виходити ме и дальше 2 рази на місяць в 2^{1/2} аркуші. Ціна за квартал I р. 50 кр. — Можна також еще и I-ий квартал по ціні пренумераційній (I зр. 50 кр.) дістати.

Просямо о скорє надсланє пєредплати, бо будемо наше часєнясьмо послати лише тим, котрі в-час запренумерують або хоч зголосять ся до адміністрації.

До сего н-ра долучаємо яко надзвичайний додаток „Бєсїду Вол. Барвіньского, виголошену на музикально-декляматорскім вечері у Львові е XIV. роковини смерти Тараса Шевченка.“

Одвічальний редактор: Др. Олександр Огоновский.

З друкарні Товариства Івана Шевченка. — Ця заредак Фр. Сарґішого.

Виходить випу-
сками в 2 $\frac{1}{2}$ арк.
3. (15.) и 18. (30.)
кожного місяця.

ПРАВДА

Редакция и ад-
міністрация під
н. 12. на улиці
Оссолінських.

ПИСЬМО ЛІТЕРАТУРНО-ПОЛІТИЧНЕ.

„В своїй хаті своя правда и сила и воля.“

Ціна передплати: на рік 6 зр., на пів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50
кр. Один номер стоить 30 кр. а. в. — За оголошеня (инсерати) платить ся
по 5 кр. від одної стрічки дрібним друком.

ЧАСТЬ ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВА.

ИЛІЯДИ ГОМЕРА

ЗВІРКА ТРЕТЯ.

Вільний переклад Степана Руданского.

Розмова Гектора з Андромахою.

390. ...И Гектор пійшов собі з дому
По старій дорозі, по вулицях битих.
И тільки добрався до Скейскої брами,
Де вже ёму було в поле виходити :
Аж ёму на зустріч вийшла ёго жінка,
395. Славна Андромаха, дочка Гетіона,
Що мав собі Плаку та ще й Гіпоплацкі
Їеби и царем був славних Киликийців ;
Его рідна дочка за Гектором була.
Вона и зустріла; коло неї нянька
400. На руках держала малую дитину
Як ясну ю зорю. Гектор свого сина
Називав Скамандром, но люд Царем-міста,
Бо Гектор один лиш и ратував місто.
И він здивнися, сином любувався ;
405. А жінка стояла у слёзах, а далій
Руку ёго взяла, мовила й казала :

- „Згубить тебе сила!... не жаль тобі, милий,
Дитини малої и бідної жіпки,
Ще вдовою стане! Ахсі зберуться,
410. Убють тебе, милий, а мені без тебе
В землі лучше бути, бо вся моя втіха,
Коли ти загинеш — одна туга буде!
Нема в мене батька ні рідної пеньки:
Батька збавив віку могучий Ахилло,
415. Як він узяв місто славне Килікийське,
Муровані еби; убив Гетіона
И збруї не грабив — серця не дістало.
И спалив він тідо у нишній збруї,
Могилу насинав, а Дієві дочки
420. Вязів насадил — горнії русалки.
Було там у мене и семеро братів,
В один день и тиі у Невида*) стали;
Усіх перебив іх Ахилло могучий,
Спавши на стада іх волові й овечі.
425. Пеньку мою рідну, Плакийську царицю,
Взяв було до стану з скарбами другими,
И за тяжкий викуп випустив на волю —
Но її у дома Артеміда вбила.
Ти тепер у мене и батько и пенька,
430. Ти и брат мій рідний и муж мій коханий!
Змилуйся, не кидай дитя сиротою,
Мене удовою; останься на башті,
А все своє військо постав коло смокви,
Де стіна низькая и перелаз легкий;
435. Туда уже тричи пристуном кидались
Обидва Аянти, Идомень хоробрий,
Могучий Тидьенко и два Атрієнки:
Чи іх божевільний на те падоумив,
Чи може ім серце про тее сказало.“
440. Аж до неї й мовив Гектор шоломенний:
„Я то, моя мила, и сам тее бачу,
Та стид мені буде Троян та Троянок,
Коли я мов хирний тікати му бою.
И серце не позволить, бо я таки вмю
445. Неболзним бути и битися первим
За славу отцеву та за свою славу.
Хоч бачу я десь той и умом и серцем,
Коли прахом ляже Іліон набожний,
И Пріям воївний и народ Пріямів.
450. Та не так я серцем за Троян болю,
За саму Гекабу и царя Пріяма

*) *Несид* = Гадес, Ад.

- И за братів рідних, що много їх славних
 Перед ворогами прахом полягає,
 Як за тебе мила, що тебе Ахесць
455. Поведе и вольний світ тобі закриє,
 И ти у Арпеї будеш хусти ткати
 Та воду з Мессейди або з Гіперей
 З нудьгою носити, у тяжкій неволі.
 Сплачешся, и ворог погляне таї скаже:
460. „Се Гектора жінка, первого затажця
 У Троян, що з нами за Иліон бились.“
 Скаже и на тебе снаде друга туга,
 Мужа повернути, неволю позбути!
 Но хай мене криє земля сирова,
465. Як маю я плач твій та неволю бачить.“
 Мовив — и наставив руку до дитини;
 Аж дитина з криком к лону притулилася
 На руках у мамки — батька не злюбила,
 Спужалася міді и кінського чуба,
470. Що з ёго шелома страшно опускався.
 Усміхнувся батько и рідная мати,
 И зняв собі Гектор из голови шелом
 И поставив шелом на землю родючу,
 Поцідував сина, взяв ёго на руки
475. И враз помолився всім богам и Дію:
 „Дію и боги всі! дайте, щоби син мій
 Як и я був першим у Троян и сильним
 И таким хоробрим и в Ильоні радив!
 Щоб люди казали, як буде йти з бою:
480. Сей ще лучший батька! а він нехай з бою
 Добичі приносить матери на втіху.“
 Промовив — и інші передав дитину,
 И жінка до лона дитя притулила
 З сміхом та слёзами, и жаль ёму стало,
485. И обняв він жінку и до неї мовив:
 „Не плач, моя мила! як часу не буде,
 Ніхто, моя мила, к Невиду не справить.
 А буде, так долі ні злий ні хороший —
 Ніхто не об'їде, хто родився тільки!
490. Иди ж ти до дому, гляди свого діла,
 Прясниці та кросен, розкажи и слугам
 Зайнятися ділом; а бійки доглянуть
 Лицарі Ильонські и я уже з ними.“
 И промовив Гектор и шелом хвостатий
495. Підійняв; и жінка пішла до будинків,
 И все озиралась, слёзи проливала.
 А тільки прибула до пишних будинків
 Гектора, де много слуг на нюю ждало,
 Вона усім слугам жалю наробила.

500. Вони, як по мертвiм, по живiм ридали;
 Бо вже н не ждали, щоб вiн повернувся
 И од рук Ахейских в поли не загинув.

СЕМЕН ЖУК и ЁГО РОДИЧИ.

Хронiка.

Написав в 1873 році

О. Яковенко.

Ч А С Т Ь П Е Р Ш А.

VI.

(Дальше.)

Жучиха хоч и не долюбляла воєнних, але, звичайно, привитала Сопуна и ёго товаришiв и запросила iх не забувать ii хати и завернуть до неi на Семена „на пирiг и ложку борщу“.

В день Семена народився Семен Жук и сей день Жучиха завсiгди святкувала, а того року тим бiльше через те, що ii любий Семенко скiнчив унiверситет. —

Семена тогдi прийшлось в четзер. У ранцi Жучиха з усiєю семею пішла до церкви, пішов за ними й Джур. Сопун з товаришами завернув також в церкву, прийшло чимало й Куличан. З церкви пан-отець з причтом и Сопун з своїм „штабом“ зайшли до Жучихи з поздоровленєм. Трохи згодя прибув и знаємий наш Хмара з „супругою“. Трохи-по-троху на обiд зiхалось чимало гостей: були й Батуринци и Конотопці и хуторяне. Жучиха кожного гостя витала приязно.

Пообiдали. Гости пішли в сад. Сопун сiв на лавочцi и, сидячи, заснув. Рязанець Иванов, укутавши за обiдом трохи не всю фляшку вишнiвки, тiльки пiхтiв, сидячи на ланку, наче той паровик на залiзницi. Хмара ходив з картами и захоочував собi товариство до преферансу; а прапорцики, наче метелики, лiтали мiж папчоками — вiд одноi до другоi. Маслоковский бiльш усiх лпн до Рисi, а Оскерка наче стрикоза вертiвся коло Сонi. —

Пiдiйшов до сiєї групи и Джур, и, промовивши кiлька слiв, став пiднимать на глузи Маслоковского. Молодий прапорщик червонiв, починав и собi глузовать з Джура, але глузи у ёго виходили або дурницею, або вельми грубими; одначе вiн не кидав бесiди своi

з Рисею. Джур став гніватися и косо дивиться на Маслоковського. Рися не знала, що заподіять и як одв'язатися від прапорщика. Але стара Жучиха виручила її, покликавши до себе... Через кілька хвилин на садовім ганку стояв великий стіл покритий тонким білим настільником, котрий блищав наче сніг ясного морозного дня. — На столі поставили величнну куфу з варенухою, а на другім кінці стола самовар. Рися сіла наливать чай, а Олена Василівна примостилась біля куфи. Семен, яко господар, зазивав гостей до столу: „а нуте панове! хто до чаю, хто до варенухи!“ говорив він. Усі мужчини, крім Оскерки, вдальсь до варенухи. Пап-отець и Сопун усіли ближше до Жучихи, а Джур присів на тім кінці, де стояв самовар.

— „Гарний отсе наинток!“ говорив пап-отець, беручи з рук Жучихи другу чашку варенухи, „та жалко, що він виводиться у нас.“

— „Не всюди виводиться,“ одповів Сопун. „Хто не вдирається в чуженицю, той не не шампанске, а варенуху.“

Оскерко посунувся ближше до Сопуна.

— „Тепер навіть виводяться й люде такі, котрі вміють варить варенуху,“ озвався пап-отець.

— „У мене був деньщик, так от варив варенуху!.. такої варенухи я більш нігде не пив...“ говорив, наче з просоня, Сопун. А Оскерко зпов посунувся до ёго.

— „Чи чули, панове, новину?“ озвався Хмара: „у нас є новий сусід.“

— „Хто? хто такий?“ запитало разом кілька голосів.

— „Віренко!“

— „Се той, що купив педалско од вас хутор Сумний-Кут?“ спитав пап-отець.

— „Еге! він самий.“

о „Який се Віренко?“ спитав Жук. „Як ёго звать? я знав одног Віренка, чи не той се?“

— „Віренко Олексій!.. Той, що колись у нас у Конотопі писарчуковав у суді, а тепер — бач, тисячу десятин землі купив...“ одповів Хмара.

„Так Олексій Віренко!.. се він и є!..“ заговорив радісно Жук. „Я ёго знаю давно... Як же він живе?“

— „Хто ёго зна', як він живе...“ одповів Хмара. „Живе якимсь вовком, ні в кого не буває, ні до себе нікого не зове: живе, наче ведмідь у берлозі...“

„Давно він приїхав у Сумний-Кут?“ спитав Жук.

— „Давненько! зараз після великодних свят,“ одповів Хмара.
 „Жалко, дуже жалко, що я й досі не знав про се, а то я б давно поїхав до ёго...“ сказав Жук.

— „Чого ви до ёго поїдете?“ запитав Хмара.

„Так! зазнаємиться! Віренко чоловік відомий, чоловік освічений, ёго й література знає...“

— „Я не радив би вам їздить до ёго.“

„Чому“? спитав Жук Хмару.

— „Тому, що ви чоловік молодий, а Віренко, знаєте, був на заслано; на ёго, знаєте, як всі дивляться...“

Жук подивився на Хмару тим поглядом, яким дивляться на того, кому не хочуть виректи ту глибоку зневагу, котрої він достоїн, и сказав: „спаси-Біг вам за раду, але для мене вона не потрібна, бо в чім, в чім — а в знаємости я й сам вмю одрізнити чорне від білого.“

И повернувшись спиною до Хмари, Жук сказав Джурови: „Антоне! хочеш вареної? Давай за здоровле того, хто любить кого“

— „Давай!“

„Давай по другій — на погибель тому, хто завидує кому.“

— „Давай!“

Бесіда йшла весело, варенуха розвеселила усіх.

Ввечорі хто сів у карти грать, хто просто розмовляв, а молодіж вдарилась до танців.

— „Вам весело?“ спитала Рися Джура, танцюючи з ним польку.

— „Бачте — я танцюю,“ одповів Джур.

— „Але се не значить, що вам весело!.. Я питаю: чи весело вам в душі?“

— „Дивлячися на вас, хйба можно скучати?“

— „Знов таки се не одповідь; вашу річ я взяла б за комплимент, але й сама знаю, що, коли мені весело, то и другим я не дам скучать...“

— „Отже й помиляєтесь! На сей раз вам весело, а мені — ні.“

— „Чого?“

— „Того... як би вам сказать... та приміром: чого скучно парібови, котрого завтра поведуть у привод, під станок...“

— „Щось чудно... я и не зрозумю сего... здається, вас не ведуть привод?“ шуткувала Рися.

— „Ні, не ведуть... але ви забули, що через тиждень мені

треба... треба їхать з Жуківки," сказав Джур, дивлячись пильно на Рися.

Рисині очі стрілись з очами Джура и спустились у низ... Джуру показалося, що Рисина рука, котру він держав, погорячила... він стиснув її, Рися з легка стиснула Джурову руку и спитала:

— „Хиба вам так сподобалась наша Жуківка, що...“

— „Жуківка?... Жуківка для мене могла-б бути усюди... колиб...“

— „Колиб що?“

— „Коли-б зі мною були... ну, як би ёго сказать?... жуківські люде...“

Рися нічого не одповідала.

Танець скінчився; Рися пішла у другу кімнату, а Джур сів у куточку и замислився. Ёму й справді не хотілось кидать але не Жуківку, а Рися. Ёму здавалося, що він любить Рися. Кажу: здавалося, бо в тім чувстві, котре заворушилось у ёго в серці, він не дав собі справжнёго урозуміння... Посидівши, Джур піднявся и вийшов в сад. Довго він ходив по саду, довго думав, далі зразу став и голосно сказав: „так, так, так! я її люблю!“ и знов став ходити по саду... „Що же, чи сказать їй, чи мовчать? Ні!.. лучше мовчать!.. лучше подождать, побачить, — помислить и довідаться, довідаться з вірного жерела — що за нею! Але од кого и як?.. Хиба у Семена вивідать?.. не яково!.. а не вивідавши, — нічого й говорити з нею. — Я знаю, що вона мене любить; знаю, що я їй до вподоби; знаю, що й згодиться одружитись зо мною; й стара против сего нічого не скаже й Семен згодиться, алеж треба подумати и про хліб... від одного кохання не наїснись!.. Добре, коли за нею дадуть гарне придане, а коли ні, що тогді!.. у мене своїх достатків нема; практика моя... то ще журавель в небі!.. Ні! не приходиться темер говорити Риси...“

Такі думки сповались у голові Джура... А що думала Рися?.. Вона в ту хвилину нічого не могла думати! її чисте молоде дівоче серце зарімоєсь первим коханем, тим коханем, котре не дає нічого думати, котре не вважає на будущину, не вважає на завтра!.. воно живе тільки тимчасовою хвилиною... хвилиною щасливих молодих літ, свіжих сил, горячих и правдивих чувств, хвилиною святої любови!.. Ёю жило й серце Риси!..

На другий день Семен йшов на поле подивитися як сіють.

— „Піду и я з тобою,“ сказав до ёго Джур.

„Ходи, коли маеш охоту; але я піду далеко й назад вертати му пішки.“

— „Дарма, піду; хиба в мене ноги куповані...”

Вийшли на поле. Джур став заводити річ про достатки и трохи-по-троху навів річ и на худобу Жуків и довідався, що Жуки мають трохи не півтора тисячи десятин однієї землі, що в добрий рік дохід їх буває всім тисяч карб.; але скільки ще мають грошей — того не довідався, бо Жук на питанє про гроші якось нехотя одповів Джурови:

— „Хто ёго знає, я не считав и ніколи не розпитував про се мамусю... знаю, що щось є, але кільки — не скажу.”

И знову у душі Джюра забігали питання: чи казати, чи не казати? И знов Джур становився на тім, що тепер не час ще говорить про своє коханє... треба ждати...

Зблизився й день виїзду Джюра з Жуківки. На кануні сего дня з-ранку Джур принявся паковать своє збіжє. Вложивши усе и зачинивши скринку, він глянув округ себе и в душі ёго заврушився жаль и коханє... серце ёго так зациміло; страсть, стрівшись з розлукою, підняла страшну хуртовину!.. а тут наче на зло повз вікна пройшла Рися по саду!.. Джур загорівся ще більш и тут то натура дала ёму знати, що вона не признає й не хоче признавати ні яких матеріальних розчотів... що який-б не був матеріаліст, але мислить про те, що „коханем ситий не буде“, натура дозволяє тільки тогді, коли страсть не запалала ще усією силою свого огню, поки сила любови не обхватила ще усіх нервів, усёго організма! тільки тогді!.. а в час хуртовини серця не застопивши ёго чувств, як не зупиниши людськими руками тієї хвилі, котру жене сердитий вітер по воді!

Джур вибіг в сад и догнав Рисю. Рися йшла задумавшись.

— „Добрий день!“ сказав Джур.

Рися здригнула. Голос Джюра наче електрична іскра пробіг по її жилах.

— „Добрий день!“ одповіла вона.

— „Що се ви так рано вийшли на прогульку?“ спитав Джур.

— „Так! я давно вже встала... не гарно спалось... а ви давно встали?“

— „Я вже вложив ся...”

Обоє замовкли... Джур подивив ся на Рисю: очи її здались ёму вохкими: от-от викотяться з їх слёзи.

— „Орино Йвановна!“ сказав Джур, „скажіть мені правду: ви плакали?“

— „Ні!“

— „Чого ж ви такі смутні?“

— Я?.. ні, я не смутна... я так собі... а може й... у кожного є своя печаль... єсть вона и в мене...“

— „У вас? печаль!.. у ваші літа?“

Рися глянула на Джура...

— Скажіть мені, Орино Йвановно! яка у вас печаль? чого вона? може я поможу вам?“ Джура взяв Рися за руку и стиснув. Рися не однімала своєї руки...

— „Скажіть!“ донитувався Джура дивлячись в вічі Рисі.

— „Не можете... не хочете...“

— „Я не схочу! я!.. Рися! хіба ви не примічаєте, що я... я люблю вас!.. Рися, мила моя Рися! чи любите ви мене?“

Рися нічого не відповідала, тільки поблідла и затрусилась наче в пропасниці...

— „Що ж, Рися! ви мовчите? ви не любите мене?“

— „Ні!.. я люблю вас...“ еле чутно промовила Рися...

Джура нагнувся и поцілював її.

— „Ви завтра поїдете?“ тихенько спигала Рися.

— „Завтра!“ одповів Джура.

У Рисі полились слези.

— „Пустіть мене!“ сказала вона однімаючи руку... „пустіть! ідіть собі в кімнату... я піду в ліс... не ідіть за мною... не хочу...“ и вона швидко пішла на перед. Джура стояв увесь в огни, голова горіла, серце билось, він сам був не свій!..

„Антоне! Антоне! де ти?“ гукав Семен. „Іди чаю пийте.“ — Але Джура не чув нічого! перед ним стояв образ Рисі, в ушах ёго чулись слова її „ви завтра ідете...“ він задихався!..

„Антоне!“ скрикнув підходячи до ёго Семен. „Ти глухим став, чи що? — кричу, кричу, зову тебе, а ти стоїш наче вкопаний й не чуєш.“

Джура подивився на Семена.

„Та що се з тобою Антоне! чого ти такий червоний?“

— „Що зо мною?“ одповів Джура... „Зо мною те... що я.. я люблю твою сестру Рися!“

Жук ні з роду не сподівався такої одповіді, не знав що й сказати и мовчав.

— „Чогож ти мовчиш, Семене! хіба не чув, що я сказав?“

„Чув, та щож мені казати?“

— „Що казати!.. Боже мій! и ти не знаєш, що казати!.. та ти порадив би мені, що діяти! говори швидче, говори.“

Джур взяв Семена за руки и стиснув їх з усієї сили.

„Ай!“ крикнув Семен, „постій! не дави так боляче! та що се ти, Антоне!.. як же се так!.. ти спочинь! дивись, як од тебе палить жаром. Ходім у хату!“

— „Н, в хаті душно... не підучу... ти мені кажи, що діяти?“

„Та що-ж я тобі скажу? Рися знає, що ти любиш її?“

— „Знає.“

„Що ж вона?“

— „И вона мене любить.“

„От — як! гм!.. ну се ваше діло, я тут нічого...“

— „Бач! нічого!.. я у ёго поради прошу, а він „нічого“... геть! йди собі!..“

„Чуєш, Антоне! ти справді тепер не при собі... Ходім у хату та спочинь, а послі порадимось.“

— „Тривай, я й тут спочину...“

Пройшло більш години: Джур и Жук спділи мовчки... Як ось прийшов Іван и сказав:

— „Пані ждуть вас до чаю.“

„Зараз прийдемо. Ходім!“ сказав Жук.

Джур мовчки встав и пішов; але прийшовши в дім, повернув у свою кімнату и просив принести ёму туди чаю. Матери Жук сказав, що Джур втомився пакуючись и хоче спочинь, и взявши чай сам поніс ёго Джурови...

— „Ну, Семене! щож ти мені скажеш: піде Рися за мене, чи ні?“ спитав Джур трохи згодя.

„Не знаю...“

— „А ти як думаш?“

„Я?.. мені здається, коли вона тебе любить... тільки, що вона ще дитина... Сам ти знаєш, що її заміж ще дуже рано... нехай би ще погуляла...“

Джур підскачив. „Рано!.. се б то вона мені не пара... так?“ спитав Джур, глянувши грізно на Семена.

„Ні! не так!.. ти не горячись, осадься трохи... Ти лікар и лучше мене знаєш, що ранні браки шкодливі... Ти розмелли гарненько: коли ти кого любиш, так не захочеш зробиць того нещасним... а хіба Рися буде щаслива, вийшовши заміж у такі дитинні літа?...“

— „Я й не кажу, щоб зараз вона виходила за мене... можно щось и подождать... але чи ти згодишся на наш брак?“

„Хіба я що?“ одповів Семен... „я Риси не батько... не мені

з тобою жить, у неї своя воля є... Се як вона сама захоче та матуся..."

— „Чи вже ж матуся стане суперечити?“ спитав Джур.

„И про се я не знаю; сам попитай у неї..."

А Рися тим часом зайшовши у ліс втирала дрібні слізи. Її душило те, що „він завтра поїде, ёго завтра вже не буде“: більш ні про що Рися й не думала! Йї и на гадку не прийшло, чи жєниться він з нею, чи ні; йї хотілось тільки, щоб вона ёго бачила, чула ёго голос, говорила з ним, щоб він не іхав. — Виплакавшись Рися вернулась до дому, прийшла в свою кімнату, замкнула двері, вмилась; тогді одімкнула замок в дверях и сіла.

Нєсподівано для неї вїйшов Семен.

„Де ти Рисю була?“ спитав він.

— „У лісі гуляла..." одповіла.

„И чаю не пила?“

— „Нї! я встала рано, напилась молока и пішла гулять.“

„Одна?“

— „дна! хїба мені первина?“

„А Джура не бачила?“

— „Бачила в саду..."

„Що він тобі казав?“

— „На що се ти допитуєшся?“

„Я знаю, що він тобі казав..." сказав Семен и всміхнувся.

— „Коли знаєш, так на що питать!“

„Рисю! скажи прямо: ти любиш Джура?“

Рися зачервонїла, спустила у низ очи и тихенько промовила:
„Еге!“

„Гм! а пішла б за ёго замїж?“

— „Я про се й не гадала!..."

„Так погадай, та ще й добре погадай! він сегодні сватати ме тебе..."

Рися замислилась... Трохи згода вона сказала: „Серце Сеню! братику мїй! порадь ти мене..."

„Моя хата з краю!.. тобі з ним жить.“

— „Я ще молода... людей не знаю; ти лучше знаєш Джура... він твій приятель..."

„Про мене!“

— „Що про тебе?“

„Рано тобі замїж... погуляй ще..."

— „Сеню!.. він завтра поїде?“

„Поїде..."

Рися знов заплакала. Семен став її уговорювати, став її заспокоювати, став нестити паче дитину.

— „Сеню!” сказала заспокоївшись Рися, „мені байдуже за мужа!.. коли-б він не іхав... жалко мені його буде!.. Сеню! скажи йому, щоб не іхав — ”

Знов Семен став уговорювати Рися, що Джурови не можна не іхати, що ще лучше, коли він поїде, тоді ще краще вона засвідчиться, чи справді вона його з він її любить. Заспокоївши сестру, Жук пішов у поле. Їму хотілось освіжитися! Така несподівана річ, слізи сестри, котру він дуже любив, зробили в неї великий вплив, підняли в неї цілий рій думок! Він любив Джура яко товариша, поважав його, але при думці — щоб Джур став йому швавром, — у неї на серці становилось не зовсім добре! Чим Джур не вдовляв його для швабра? про це Жук не допитався сам у себе, але коли-б залежало од його одного, він би не згодився на замужу Риси з Джуром!.. Через це він и наvertав и Джура и Рися на ту гадку, що Риси ще рано заміж! — „Нехай мнє,” думав Жук, „рік, або два, тоді и видній буде: може я и повзляюсь, може Джур и справді стоїть Риси!.. мені що в неї!.. мені, аби вона була за ним щасливою... нехай же вона його краще розізнає, а то, що вона кокохала його — се не диво! молода дівчина!.. дитина.”

За обідом и Рися и Джур більш мовчали, говорив за всіх Жук з матерю більш про хозяйство, та про роботи. А Соня пильно придивлялась и до Риси и до Джура и до Семєна.

У вечері, як тільки після чаю стара Жучиха встала, щоб ити у свою кімнату на розмову з приказником про хозяйські речі, Джур запитав її, чи не дозволить вона зайти до неї и йому поговорити про дуже важне діло.

— „Заходьте, заходьте!” сказала Жучиха; „я не забавлюсь довго з приказником.” Вона знала вже, про яке „важне діло” Джур хоче говорити з нею: Семен вже пробаговістив їй усе, що сам знав.

Годину згодя Джур сидів вже з Жучихою и мучився, не знаючи з якого боку почать річ про своє „діло.”

— „Дякую вам, Олено Василівно!” говорив Джур, „за ваші хліб-сіль и ласки...”

— „Ні за що,” одповіла Жучиха. „Спаси-Біг и вам, що завернули до нас...” Вибачте, коли скучали; звістно на хуторі не великі веселости.”

— „Мені нігде не було ще так весело, як у вас.”

— „Дякую вам за добре слово!.. Поїдете — не осудить нас... може чи й доведеться вже бачитись...”

— „От — добра хвилина звернуть на своє діло,“ подумав Джур и сказав:

— „Се од вас залежить, Олено Василівно!”

— „Як од мене?” спитала Жучиха и стала пильнійш придвляться до чулка, котрий плела.

— „Так! коли ви захочете — я вернусь до вас... а не захочете...”

— „Я вас не розумію,“ сказала Жучиха и пучки її стали швидче перебирать прутки.

— „Е, скажу од разу просто,“ подумав Джур и, вставши, промовив:

„Олено Василівно! я люблю вашу дочку Рися!.. вона любить мене... благословіть нас...”

Жучиха положила чулок на стіл.

— „Спаси-Біг вам,“ сказала вона. „Але Рися у мене ще дитина... куди їй заміж!..”

— „Весіле можно одложити... ви тільки не одмовте мені!.. благословіть нас, пехай ми будемо заручені... зробіть нас щасливими...” Джур припав губами до Жучишиної руки.

— „Щастє не од людей, а од Бога,“ одповіла Жучиха. „На все Ёго свята воля!.. Коли Рисиша доля — бути вашою, так сєго не минеш... Я не одмовляю вам, а на заручини тепер не згоджаюсь... Кажу вам, що Рися дитина... треба відждать...”

— „Ми будемо ждати, покіль ви скажете... тільки благословіть нас тепер!..”

— „И сєго не можна!.. се все одно, заручини будуть... А на що тепер вам заручаться? Хиба незарученим не можна ждати!.. Ось послушайте мене! сідайте!“ Джур сів. Жучиха заговорила так: „И ви и Рися люде молоді... діти... Вам здається, що коли ви тепер кохаєте одно другого, так вже й на віки кохати мете... а про те й не вважаєте, що перше коханє не буває довговічним... серцю не закажеш... Отже ні ви ні Рися не можете дати заруки за своє коханє... Ви поїдете між людей, може зустрінете лишу кращу и покохаєте її... и про Рися скажу, що и я за неї не зарікаюсь... Кажу-ж вам: перше коханє чисте, горяче, святе, бурливе, ні в чім воно не знає перенони... але вважайте й на те, що що горить дуже, те швидко й згорить...”

— „Так як же?“ спитав Джур.

— „По моєму от-як: не треба ні яких заручин — ідте

собі, куди вам треба... Я вам не одмовляю... підждіть років зо два: коли за сей час не забудете Риси, коли кохати мете її, а вона вас, тоді — благослови вас Господи й під вінець“ — Жучиха піднесла хустку до очей а Джур схилив голову й замислився: обоє мовчали.

— „Воля ваша и божа,“ заговорив згодя Джур... „нехай и так!“ и став ціловать руки Жучихи.

— „Я вирекла своє слово... але не подумайте, що я приневолювати му свою дитину! Оборони мене од сего Господи!.. я даю дітям волю... не мені жить а їм; одначе думаю, що й Рися буде однієї гадки зо мною... Я зведу позвать її и спитаємо у неї.“

Прийшла Рися; лице її було бліде, а очи блищали; несміливо вона підійшла до матери, наче в чому провинуватилась... и несміливим, тихим голосом считала:

— „На що мене звали, матусю?“

Жучиха ніжно глянула на дочку, ласкава усмішка мигнула на її губах и вона спокійно з ласкою сказала:

— „Рисю! пан Джур сватає тебе! як ти про се думаєш?“

Рися впала на груди до матери, обняла свою ненью и крізь слёзи одповіла: „Матусю! я люблю ёго!... але про сватанє я не мислила ще...“

— „Чого-ж ти плачеш? годі! годі! перестань, доню!.. заспокойся, помисли и скажи!..“ Рися не одводила свого лица од неньчиних грудей и не випускала з своїх рук материної шиї. А стара Жучиха гладила її по голові и ніжно ціловала... Так діялось може хвилини з десять; далі Джур озвався: „Скажіть же Орино Івановна ваше слово.“

— „Мені здається,“ промовила тихо Рися, „рано ще мені заміж.“ Джур зітхнув.

— „И я так мислю,“ сказала Жучиха.

— „Одначе-ж скажіть,“ допитувався Джур, „чи підете за мене, чи ні?“

— „Піду, та не тепер... підждемо трохи... підждемо, покіль мине мені 18 літ.“

Джур став ходити мовчки по хаті.

— „А ви за сей час не розлюбите мене? не сподобаєте другого?“ спитав Рисю Джур.

— „Ні! ні! я зарікаюсь за себе, Антоне Миколаевич! покіль жива я, однаково любити му вас... от вам Бог и моя мати нехай будуть свідками мого слова, що серце моє не привернеться ніколи ні до кого, кроме вас.“

Страсть знов забунтовалась у серці Джура: він забув, що тут сидить Жучиха, и обнявши Рису, став її ціловать...

— „Рису,“ говорив він — „для мене ти дорожша усього на світі, святійш Бога, яснійш сонця!.. коли я розлюблю тебе, коли я!... пехай мене...”

— „Годі! годі!” перебила ёго Жучиха, „так клястись гріх великий, на все воля божа. Ви лучше скажіть нам: куди ви од нас поїдете, и коли навернетесь до нас?”

— „Поїду од вас прямо в П., відтіль може за кордон... але запевно нічого не знаю... одно добре знаю, що на весні буду у вас; а до того часу прошу вас, не забороніть мені писати до вас... сподіваюсь, що не забороните и Рисі одповідать мені?”

— „Чом же! пишіть до нас, ми з великою подякою одповідати мемо вам. Одначе, мої голубята, час и спать.”

Не спалось тієї ночі ні Рисі, ні Джуру, ні Олені Василівні!.. Олена Василівна, попрощавшись з Рисею и з Джуром, засвітила перед образом Пречистої лампадку, впала на вколішки, и довго-довго молилась без слів, молилась серцем, душою... молилась тією молитвою, якою моляться ніжні матери, вимоляючи у Бога щастя своїм дітям...

А Рися, прийшовши у свою спальню, виложила перед Сошею, як кажуть, усю свою душу, и усе говорила з нею про Джура, аж поки не стало займаться на світ.

Джур, перекипувшись де-чим з Семеном, ліг спать; але навіть до самого світу и очей не зводив. Образ Рисі так и стояв перед ним! Джур кілька раз вставав, світив свічку, запалював папіроса, курив, знов гасив свічку и знов лягав спать и знов не йшов до ёго сон, а тільки наче з-за стіни впливала, мов лебедь по воді, Рися и плала, плала... а він все дивився на неї... все любовався нею...

Другого дня після снідання Джур поїхав з Жуківки. Семен провів ёго до першої стації.

— „Не забувай же мене!” говорив Джур прощаючись з Жуком.
„Пиши до нас!” говорив Жук.

Товариші обнялись, поцілювались и розїхались.

(Дальше буде.)

РУСКА ІСТОРІЯ

В ЖИТЄПИСЯХ ЄІ НАЙГОЛОВНІЙШИХ ДІЯТЕЛІВ.

М. КОСТОМАРОВА.

(Переложив Ол. Барвіньскій.)

Перший відділ: Пановане дому св. Володимира.

IV.

Князь Володимир Мономах.

(Конець.)

Замір Мономаха получить князів на єдине діло против Половців не тільки не довів до ожиданої ціли, а довів напротив до довголітнєї війни між князями; з того вийшло для рускої землі ще більше горе. Однак слідуячого 1100-ого року таки вдалось Мономахови онять зібрати між князями раду и переконати Давида Игоревича, щоб піддавсь княжому судови. Давид сам прислав до князів в тій справі послів. Жаль, що не знаємо подрібно приготованя до сєго діла. Серпня 10-ого князі: Володимир Мономах, Святополк, Олег з братом Давидом зійшлись в Витичеві; через двацять днів, 30. Серпня, вони знов зійшлись на тім місци и вже тогді був з ними Давид Игоревич.

„Хто має на мене жалобу?“ спитав Давид Игоревич.

„Ти прислав до нас,“ сказав Володимир, „и заявив, що хочеш жалувати ся перед нами за свою кривду. Ось тепер сидиш з братами на однім коверци. На кого маєш жалобу?“

Давид нічого не відповів.

Тогді князі сіли на коний и стали осібно кождий ис своєю дружиною. Давид Игоревич сидів осібно. Князі радили про Давида: спершу кождий князь ис своєю дружиною, а потім радили між собою и післали Давидови від кождого князя мужів. Сі мужі сказали Давидови таку річ:

„От-що говорять тобі брати: не хочемо тобі дати Володимирского стола за се, що та устроимив ніж між нас, вдіав се, чого ще не бувало в рускій землі; та ми тебе не беремо в неволю, не діємо тобі ніякого лиха, сиди собі в Бужску та в Острозі; Святополк додає тобі Дубен и Чорториск, а Володимир дає тобі 200 гривен та ще Олег и Давид дають тобі 200 гривен.“

Потім князі післали до Володаря таке слово:

„Возьми до себе брата свого Василька; буде вам обох Перемишль. Хочете, живіте разом, а не хочете — відпусти Василька до нас; ми ёго живити мем!”

Володар сердито прийняв таке пропозиціє; Святополк и Святославичі хотіли вигнати Ростиславичів з їх волости. Вони взивали до участі в сім ділі Володимира, що після з'їзду в Витичеві поїхав в північні свої землі и був над Волгою, як прийшов до него зазив від Святополка йти на Ростиславичів: „Коли ти не підеш з нами, то ми будемо самі по собі, а ти сам по собі.” Видно, що й на витичівськім з'їзді Володимир не годив ся з князями и не зовсім похваляв їх постанови: „Я не могу йти на Ростиславичів — відповів він їм — и з'їмати хрестне цілуванє. Коли останнє вам не до вподоби, то приймайте нерше” (т. є. постановленє в Любечи). Володимир був тоді сердитий, як показують и слова в ёго поученю; що відносять ся до описаної події. Тому він уважав відповідним навести слова з псалтиря: „не ревнуй лукавим людям, не завидуй беззаконним!”

Дійсно, то, чим закінчили князі свої усобиці, мало доказувало справедливості. Володимир не перечивсь з ними багато, бо бажав як би ні було закінчити усобиці, щоб зібрати сили руских земель против спільних ворогів — Половців.

Святополкови, яко київському князеві, хотілось, подібно своїм попередникам, власти над Новгородом и для того бажав він посадити в Новгороді свого сина; між тим там вже був князем син Мономахів Мстислав. Володимир уступив Святополкови, а замість новгородского князівства Святополк обіцяв Мстиславови Володимирске.

Мономах закликав Мстислава з Новгорода в Київ, але вслід за Мстиславом приїхали новгородські послы и повели таку річ Святополкови:

„Ті, що нас прислали, приказали сказати: не хочемо Святополка, ні сина ёго; коли в него дві голові, то посилай ёго. Нам дав Мстислава Всеволод, ми ёго виплекали, а ти Святополку утівав від нас.”

Святополк не міг переговорити їх и спонукати Новгородців, щоб сповнили ёго волю. Мстислав знов вернув ся в Новгород. Новгород своїм положенєм за неприступними болотами та дрімучими лісами чув ся безпечним. Там годі було навести ані Половців, ані Ляхів; годі було з чужоземною помічю заволодіти Новгородом.

З того часу Володимир без впину звертав свою діяльність на те, щоб захистити руску землю від Половців. В 1101-ім р. Воло-

дмир підняв князів против них, та Половці, почувши про збори руских князів, прислали одночасно від різних орд просити супокою. Русини згодились на супокій, готові покарати Половців за перше віроломство. В 1103-ім р. нарушили сей супокій Половці и Мономах спонукав руских князів підняти сполученими силами перший заціпний похід на половецку землю. В літописи описаний сей похід дуже симпатично и видно, що він зробив вплив на сучасних. Київський князь ис своєю дружиною и Володимир ис своєю зійшлись на Долобску (на лівій стороні Дніпра близько Києва). Князі радили в шатрі. Святополкова дружина була против походу. Тогді розлягались такі голоси: „Тепер весна, як можна відривати смерда (пахаря) від рілі; він мусить пахати землю.“

Та Володимир на се відповів: „дивно, що ви не жалуєте смерда, а жалуете коня, котрим він пахає. Почне смерд пахати, набіжить Половчин, візьме у него коня и ёго самого ударить стрілою, вдере ся в село и жінку й дітий ёго візьме в полон.“

Дружина Святополкова нічого на се не могла сказати и Святополк промовив: „я готов.“

„Богато добра вчиниш“ — сказав ёму на те Мономах.

Після долобскої ради князі стали зазивати чернигівських князів до участі в поході, а за ними й інших князів. Давид послухав, а Олег відмовив ся нездоров'єм. Він нерадо передерав ся з Половцями, котрі помогли ёму взяти Чернигів, и мабуть обчислав, що дружба з ними стане в пригоді ёму й ёго дітям. Прибув ис своєю дружиною полоцкий князь Давид Всеславич, прибули й деякі інші князі. Русини йшли кінно й пішо: сі останні суднами по Дніпру до Хортиці. По чотиродневній виправі степом від Хортиці стрітили Русини на урочищи, званім Сутінь, 4. цвітня Половців и побили їх на голову. Половці втерляли до двайцять князів. Оден з їх князів, Белдюзь, понав ся в полон и давав за себе великий окуп золотом, серебром, кіньми й скотиною, але Володимир сказав ёму: „багато разів постановляли ви з нами договори, а потім ходили воювати руску землю; чому ти не вчив синів своїх та роду свого не ломати договору и не проливати християньскої крови?“ Він казав отже вбити Белдюзя и посічи ёго тіло. Русини набрали тогді багато овець, скотини, верблюдів и невольників.

В 1107-ім р. воївний Боняк и старий половецкий князь Шарукань думали відомстити Русинам за попередні погроми, та їх розбили на голову під Лубнами. В 1109-ім р. Володимир послав воеводу Дмитра Іворовича на Дон: Русини нанесли ще більше

шкоди половецким вежам. За те на другий рік Половці пустошили сторони Переяславля; а слідуючого року Володимир знов з князями підняв похід, що більш усіх придбав собі слави в очах сучасних людей. Переказ звязав з ним чародійні віщування. Розказують, що 11. лютого в ночі над печерським монастирем появив ся огненний стовп: спершу він став над камінним столом, перейшов відтіля на церкву, потім став над гробом Теодозія, наконєць підняв ся в сторону східну и щез. Появі сій товаришили блискавиці й громи. Грамотії толкували, що се був ангел и віщував Русинам побіду над невірними. Весною, Володимир з своїми синами, київський князь Святополк ис своїм сином, Ярослав и Давид з сином другої неділі посту виправились на Сулу, перейшли чорез Псёл, Ворсклу и 23. марця прийшли на Дон, а 27. в страстий понеділок розбили на голову Половців на ріці Сальпици и вернули домів з великою добичю и полоном. Тоді, говорить літописець, слава про походи рускі дійшла до всіх народів: Греків, Ляхів, Чехів и дійшла навіть до Риму. З того часу на довго Половці перестали трівожити руску землю.

В 1113-ім р. умер Святополк и Київляне, зібравшись на віче, вибрали Володимира Мономаха своїм князем; та Володимир вагав ся; між тим Київляне, недовольні поборами свого покійного князя, напали на дім ёго любимця Путяти и розграбили Жидів, котрим по-такував Святополк за свого панування и повіряв збирати доходи. Іншим разом післали Київляне до Володимира послів з такою річю: „Йди, княже, в Київ, а як не підеш, так розграблять и княгню Святополкову и бояр и монастирі; и будеш ти одвічати, коли розграблять монастирі.“ Володимир прибув в Київ и засів на столі по виборі київської землі.

Час ёго княження до смерті, що наступила 1125-ого р., був цвітучою добою в давній історії київської Русі. Вже ні Половці и ніякі інші чужоземці не трівожили руского народу. Напротив, сам Володимир послав сина свого Ярополка на Дон, де син ёго завоював у Половців три городи и привів собі жінку, дочку яского князя, незвичайну красавицю. Другий син Володимира, Мстислав, з Новгородцями поразив Чудь на балтійськім побережю, третій, Юрій, побив на Волзі Болгар. Удільні князі не сміли починати усобиць, слухали Мономаха а в злучаю непослуху почувли ёго сильну руку. Володимир прощав, як хто в перший раз нарушив лад, за другим разом строго карав. Так н. пр., коли Гліб Мстиславич, оден з кривських князів, напав на Слуцк и спалив ёго, Володимир пішов на Гліба війною, але Гліб поклонив ся Володимирови, просив супокою и Володимир лишив ёго княжити в Миньску.

Кілька літ пізніше, мабуть за такий сам проступок, Володимир вивів Гліба з Миньска, де він також вмер. Так само в 1118-ім р. Володимир зібравши князів пішов на волнського князя Ярослава Святополковича, и коли Ярослав покорив ся ёму и ударив чолом, він лишив ёго у Володимирі и сказав ёму : „Все йди, коли я тебе завізв.“ Але потім Ярослав напав на Ростиславичів и навів на них Ляхів; крім того він зле обходив ся не своєю жінкою; Володимир сердив ся на него й за то. Володимир вигнав Ярослава, а Володимир Волнський віддав свому синові Андрієві. Ярослав покушав ся відобрати Володимир з помічю Ляхів, Угрів и Чехів, та не успів, а Ляхи зрадливо ёго вбили.

Не так вдачі були діла Мономаха з Грецією. Він віддав дочку свою за Льва, сина византийского імператора Діогена, але вслід за тим у Византії настувив переворот. Олексій Комнен зівнав був Діогена. Лев хотів за помічю тестя добути собі незалежну країну в грецкій державі на Дунаю, але ёго забили убийці, котрих наслав Комнен. Лев лишив сина, для котрого Мономах добивав ся тої ж самої країни, що перед тим Лев. Спершу воевода Володимирів Войтишич посадив був Володимирових посадників в грецких дунайских городах; але Греки прогнали їх, а в 1122-ім р. Володимир помирился з наслідником Олексія, Іоаном Комненом, и віддав за него внуку свою, дочку Мстислава.

Володимир Мономах являє ся в рускій історії яко закондавець. Ще раніше, за дітній Ярослава, війшли в „Руску Правду“ важні зміни й доповнення. Дуже важною зміною було се, що усунено месть за убийство, а замість того введено грошеву кару — виру. Се вимагало, щоб змінити праводавство и установити багато статей задля різних злучаїв обид и проступків, що вимагали платні вир в усякім розмірі. Таким робом всякі розміри вирної платні назначувано на кривди и побої різного рода, що заподіяли одні другим, так як и за крадіж різних предметів. Незалежно від платні вирної за деякі проступки, як н. пр. за розбої и підпалювання, провинник підлягав заточеню и розграбленю — давній народній карі. Убийства злодія не вважали убийством, як воно сталось при самій крадежі, коли злодія ще не спіймано. — Коли Мономах скликав и зложив раду з тисяцких: київского, білогогородского, переяславского и людей своєї дружини, постановлено деякі важні статі, щоби вбезпечити добробит мешканців. Обмежено самовольне побиране відсотків, що за Святополка доходило до великого надбужитя и визвало по смерті сёго князя прослідоване Жидів, що були лихвярами. — За Володимира установлено,

що лихвар може брати тільки три рази відсотки и як візьме три рази, то вже тратить сам капитал. Крім того постановлено дозволені відсотки: 10 кун за гривну, що становило майже третину або трохи більш, коли маємо вважати згадану тут гривну гривною куна*).

Часті війни и напади Половців нищили капитали. Являлись довжники, що не були в змозі виплатитись, а під видом їх були й обманці. Торгові справи були для купців небезпечні; тому й сі, що їм давали гроші, також були в небезпечі втеряти свій капитал. Відсіль и високі відсотки. Де-які торговці брали у других купців товари не вилачуючи за них гроші наперед, а виплачували по випродажі з відсотками; з того powodu виходили обманства. За Володимира розріжнювано між тим купцем, котрий не міг виплатитись, що втерпів несподівано від огню, води або ворога, и тим, що занастив чужий товар або пропив, або „пробивсь” т. є. почав бійку а потім мав заплатити виру або „продажу” (низший вид вири). Коли купець не був в силах заплатити, належало зважати: з якої причини се було. В першій злучаю т. є. при несподіванім знищеню, купець не підлягав насилю, хоч и не був зовсім свобідний від заплати довгу. Де-які брали капитал від різних осіб, а також від князів. На злучай неможности уплати такого торговця, ёго вели на торг и продавали ёго майно. При тім гість т. є. чоловік з иншого міста або чужоземець мав первенство перед иншими вірителями, а за ним князь, а потім вже инші вірителі забирали, що лишилось. Набїги Половців, лихва, користолюбність князів и їх урядників — всё причинялось до того, що в масі народу прибувало бідолах, що не могли вижити и йшли в найми до богачів. Сі люди звались тогді „закупами”. З одної сторони ті закупа брали від хозіяна гроші и втікали від него, а з другої хозіяни обвиняли їх о різні видатки в господарстві и на тій підставі угнітали а навіть повертали в неволю. Закон Мономаха дозволяв закупови жалувати ся на хозіяна перед князем або судьями, накладав визначену пеню за кривди їм заподіяні и угніт, боронив їх від домаганя хозіяна на злучай запропаченя або ушкодженя якої-небудь річи, коли дійсно закуп був невинний; але за то з другої сторони — грозив закупови повною неволю на злучай, як утече, не сповнивши умови. Крім закупів, що служили

* Гривна була — гривна ерібла и гривна кун. Гривна ерібла була двоюка: більша, що складалась з ерібних кусочків ваги від 43 — 49 золот., и гривна мала — в кусочках від 35 — 32 золот. Сім гривен кун складало гривну ерібла, отже гривна кун становила в приближеню від 6 до 7 або від 5 до 6 золотників ерібла.

по дворах хозіанів, були закупи „ролейні“ (поселені на землях и обовязані до роботи властителей). Вони одержували плуги й борони від властителя, що показує, як збіднів нарід; хозіаини не рідко напастували таких закупів з тою приключкою, що вони попусували дані їм рільничі наряди, и повертали в неволю вольних людей. Відтіл вийшла потреба означити: кого именно вважати холопом. Законодавство Володимира Мономаха означило тільки три злучаї повернення в холопство: перший злучай, коли чоловік сам добровільно продавав себе в холопи або коли хозіаин продавав ёго на основі попередних прав над ним. Але таке купно мало коначчо відбувати ся при свідках. Другий злучай повернення в неволю наступав, коли входила в супружество жінка невольничого походження (мабуть злучалось, що жєнщини гледіли визволу з неволі у виході замуж). Третій злучай, коли вольний чоловік без усякого договору стане ся слугою приватного чоловіка (тіунство без умови, або приваже ключ до себе без умови). Мабуть се тому було постановлено, що де-які люди принявши службу позволяли собі всякі непорядки й обманства, але що не мали умов, то хозіаини не могли від них домагати ся винагороди. Тільки виказаних тут людей можна було повернути в холопство. За довги-ж не мож було и всякий, що не міг заплатити, міг відробити свій довг и відійти. Воєнні полонники, як видно, також не ставались холопами, тому що об сім нема згадки в „Рускій Правді“ при вичисленю злучаїв неволі. Холоп був тісно звязаний з хозіаином: хозіаин платив ёго довги а також звертав ціну річи, котру вкрив ёго холоп. Перше, за Ярослава, коли холоп побив вольного чоловіка, належало убити холопа; тепер же постановили, що в такім злучаю хозіаин платив за невольника пеню. Холоп в загалі не міг бути свідком, але коли не було вольного чоловіка, тогді приймали и свідокство холопа, як він служив у свого хозіаина. За холопа и рабови не накладали вири, але убийство холопа або рабині без причини підпадало карі грошевій князеви, „продажи“. Після деяких даннх належить до часів Мономаха віднести постанову про наслідство.

В загалі після тогдішнього руского звичайного права, всі сини наслідували зарівно, а дочкам обовязувались видавати придане при виході замуж; меншому синові діставав ся отцівський двір. Кождому однак вільно було розпорядити своїм майном в завіщаню. В правах наслідства боярів и дружинників и в правах смердів була та ріжниця, що наслідство боярів и дружинників ні в якім злучаю не діставалось князеви, а наслідство смерда (простого хлібороба, пахаря) припадало князеви, коли смерд вмерав бездітним. Жінчиного майна не міг муж нарушити. Коли вдова не ви-

ходила замуж, то була повною хозяйкою в домі покійного мужа и діти не могли її вигнати. Замужна жінчина мала з мужчиною однакові юридичні права. За убийство або обиду, їй заповідяну, платила ся однакова вира як за убийства або обиди заповідяні мужчині.

Місцем суда в старовину були: княжий двір и торг, и се означає, що був суд княжий, але був також суд народній — вічевий; здає ся, що постанови Рускої Правди, маючи найбільш збережене княжих інтересів на цілі, не обіймали всього вічевого суду, що придержував ся давних обичаїв и установ, які насувались даними злучаями. Доказами на суді були: зізнання свідків, присяга, и наконець проба водою и желізом; але коли введено се останне — не знати.

Доба Володимира була часом процвіту художнєї и літературнєї діяльності на Руси. В Києві и в інших городах вносились нові церкви, украшені живописю: так за Святополка збудовано в Києві Михайлівський Золотоверхий монастир, котрого стіни доси стоять, а близько Києва Видубицький монастир на місци, де був загородний двір Всеволода; крім того Володимир перед смертю поклав прекрасну церкву на Альті, на тім місци, де убито Бориса. — До сєго часу відносять ся уклад первісної нашої літописи. Игумен Сильвестер (около 1115-ого р.) уложив в одну книгу уривки, що вже перше истнували, и мабуть сам додав до них оповідає про події, котрі сам бачив. Між творами, що ввійшли в єго книгу, були й писаня печерского літописця Нестора, від чого цілий Сильвестрів літописний збірник мав потім в ученім світі назву Несторової літописи, хоч и не справедливо, бо не всё в ній написав Нестор, а при тім не всё міг написати оден тільки чоловік. Гадка описувати події и укладати їх порядком після літ появилась тогді, як познайомились письменники з літописцями византийскими, з котрих деякі, як Амартол и Малала, були тогді звістні в славянським перекладі. Сильвестер дав початок рускому літописаню и вказав дорогу иншим після себе. Єго збірник продовжали другі літописці після літ и розвітвив ся на багато частий, відповідно різним землям руского світа, що мали свою віддільну историю. Безпосередним и ближшим по місцевости продовженням Сильвестрового літописного збірника була літопись, що займалась переважно київскими подіями; написали її в Києві різні лица, що змінялись одно за другим. Літопись ся зве ся „київскою“; вона займає часи Мономаха, иде через ціле XII. столітє и перериває ся на подіях перших літ XIII. столітєя В часах Мономаха багато мабуть переложено з византийської літератури, як доказу-

ють рукописи, що злучайно збереглись и відносять ся именно до кінця XI-ого и початку XII-ого столітя. З нашої первісної літописи видно, що Русини письменні могли читати в своїм язичі Старий Завіт и житя різних святих. — Тоді ж за прикладом византийських житєписців почали складати житя руских людей, котрих поважали за святість жизни й смерти. Тоді вже було написане жите перших основателів печерського монастиря: Антонія и Теодозія, и преподобний Нестор, Печерський літописець, дав початок Патерикови або збірникови житий печерських святих. Утвір сей розширяв ся потім новими додатками и став ся потім любимою книжкою до читаня у набожних людей. В ту ю добу написав житя св. Ольги и св. Володимира монах Яков, тоді ж зложено дві різні від себе повісти про смерть князів Бориса й Гліба, з котрих одну приписують тому ж монахови Якову. Ровесник Мономахів, кнівський митрополит Никифор, родом Грек, лишив нам одно Слово и три Послання: з тих два звернені до Володимира Мономаха, а між тими одно „обличительне“ против латинян. Тоді вже наконецно виробивсь розділ церков; була вражда між письменниками одної и другої церкви и Греки старались впоіти Русинам свою ненависть и злобу до західної церкви. Другий ровесник Мономахів, игумен Данило, відбув подорож в Єрусалим и лишив по собі опіс тої подорожи.

Неперечно, крім ориґінальних творів и перекладів власнито реліґійної літератури, була тоді на Руси ще поетична самостійна література, що мала менше-більше ціху давного поганьства. В злучайно збереженім поетичнім памятнику з кінця XII-ого столітя: „Слово о полку Игоря“ згадує ся про співця Бояна, що співав про події старовини и між иншими про події XI-ого столітя; з деяких признак можна припустити, що Боян співав також про походи Мономаха на Половців. Сього Бояна так поважали, що потомство прозвало ёго Соловієм старинних часів. — Сам Мономах написав „Поученє своїм дітям“ або так звану „Духовную“. В ній Мономах розказує подрібно події свого житя, свої походи, своє полюванє на диких коний (зубрів?), диких кабанів, турів, лосів, медведів, — свій образ житя, занятя, з котрих добачаємо невтомну діяльність. Мономах дає дітям ради, як себе провадити. Сі ради, крім загальних християнських моральних наук, піддержувані многими виписками з святого письма, доказують начитаність автора и містять в собі багато важних черт, так особистости характеру Мономаха, як л ёго віку. Він зовсім не каже князям карати смертю кого небудь. Коли б провинник навіть заслужив

кару смерті, говорить Мономах, то й тоді не треба губити душі. Видно, що князі тогдішні не були оточені царською величчю и були доступні для всіх, кому було до них діло: „Най не посміють ся ті, що приходять до нас, з дому вашого ані обіду вашого.“ Мономах навчає дітей всё робити самим, у всё вглядати, и не здавати ся на тиунів и отроків. Він завіщає їм, щоб самі судили и боронили вдів, сиріт та вбогих, не дозволили сильним губити слабих, приказує, щоб кормили и поїли всіх прихожих. Гостинність вважає він першою чеснотою: „Більше всёго шануйте гостя, відкля б він ні прийшов: чи посол, чи знатний чоловік, чи простий, всіх гостіть їдлом и питєм, а коли можна й подарками. Сим вславить ся чоловік по всій землі.“ Він приказує їм відвідувати хорих, віддавати остатню услугу вмерлим, зважаючи на те, що всі смертні, привитати кожного на стрічи добрим словом, любити своїх жінок, та не давати їм над собою власти, шанувати старших як отців, а молодших як братів, удавати ся до духовних о благословенство и зовсім не чванити ся своїм станом, зважаючи на те, що всё поручив їм Бог на короткий час, и не зберегати в землі багатств, бо се великий гріх. Що до війни Мономах рає дітям не здавати ся на воевод, самим поставляти сторожу и не бенкетувати та не висипляти ся в поході; підчас сну не здймати з себе збруї, а в переході через рускі землі ніколи не позволяти, щоб військо робило пакости людям по селах або нищило хліб на полях. Наконєць, він каже їм вчити ся й читати и наводить яко приклад отця свого Всеволода, що сидячи дома вивчив ся пять язиків.

Мономах умер коло Переяславля в любимій церкві, збудованій на Альті, 19. Мая 1125-ого р., в сімдесят другім році життя. Тіло ёго перевезено в Київ. Сини и бояре понесли ёго до св. Софії, де ёго й поховали. Мономах лишив по собі память доброго князя. „Всі лихі думки ворогів — говорить літописець — Бог дав під ёго руки; украшений добрими звичаями, славний побідами, він не славив ся, не чванив ся, по заповіді Божій добро чинив ворогам своїм и безмірно був милосерний для старців и вбогих, не щадив свого майна, а всё роздавав вбогим.“ Монахи славили ёго за побожність и за щедрість монастирям. Ся добродушність, сполучена з енергічною діяльністю и розумом, винесла ёго так високо и в очах людей сучасних и в памяти потомства.

Мабуть народні епічні пісні про часи київського князя Володимира „Красное Солнишко“, так звані биліни володимирового цикло, відносять ся не до одного Володимира Святого, але й до Мо-

номаха, так що в поетичній пам'яті народу сі дві особи злились в одну. Наш погляд potwierджує ось яка подія: в Новгородській літописі під 1118-им роком Володимир з сином своїм Мстиславом, князем Новгородским, завівав за безлад и грабіж з Новгорода сотского Ставра и посадив ёго в тюрму з деякими провинниками, новгородскими боярами. Між билинами володимирового циклю єсть одна билина про Ставра боярнина, котрого кнівський князь Володимир засадив в погріб (тюрмами тогді були погребні [півниці]), але Ставра визволила ёго жінка, переодівшись в мужеску одіж. Имя Володишира Мономаха так поважали потомки, що опісля склалась сказка об сім, будьто византийський імператор прислав ёму знаки царского достоїнства, вінець и коронаційний плащ и кілька столітій потім московські царі вінчали ся вінцем, що називали „шапкою” Мономаха.

Розбираючи всё безпристрастно, треба примітити, що Мономах в своїх поученях и в уривках літописців (де об нім говорить ся) являє ся більш бездоганним и добродушним, як в своїх поступках, в котрих прозирають хиби часу, вихованя и товариства, посеред котрого він жив. Такий на пр. поступок з двома ноловечкими князями, убитими з нарушенем даного слова и прав гостинности; завіщаючи синам повдержливість у війні и людскість, сам Мономах однако мимоходом признає ся, що при занятю Миньска, в котрім він мав участь, не лишено при жизни ні челядина, ані скотини. Наконєць він хоч и дбав про руску землю, але й себе не забував и, караючи князів дійсно винуватих, відбирав іх уділи и віддавав своїм синам. Та все він в исторії мати не велике значіне, що живучи в суспільности, котра ледво що виходила з варварства, повертаючись в такім товаристві, де всякий гонив ся за вузкими своєкористними цілями, ще майже не розуміючи святости права й договору, оден Мономах держав знамено спільної для всіх правди и зберав під ним сили рускої землі.

В другій частині сєї статі про князя Володимира Мономаха, у 6-ім ч. зайшли отсі похабки, котрі просимо справити: на стор. 220, стрічка 12 з долу, замість *могоницям* має бути *полицям*; стр. 4 з долу зам. 1069 р. має бути 1096 р.; стор. 221 стр. 19 з гори зам. 1069 р. має бути 1096 р.; стор. 222 стр. 23 з гори зам. *ве погубім* має бути *не погубім*; стор. 225 стр. 16 з гори зам. *но дворі* має бути *на дворі*; стор. 227 стр. 11 з долу зам. *сплустиниъ* має бути *сплустити*; стор. 229 стр. 18 з долу зам. *половска* має бути *половска*, стр. 2 з долу зам. *забрае ям* має бути *забрае ім*.

ЧАСТЬ ПОЛІТИЧНО-СОЦІАЛЬНА

Хроніка російська.

1875, Лютий.

Культуртрегерство російське в Азії. Земства. Питане робітниче. Ковзар Версай в Петербурзі. Помилки Шевченка в Петербурзі. Проект пам'ятника Шевченкові. Сл'явянський благотворительний комітет. Українські малари.

Місяць Лютий у Росії пройшов тихо. Одна з газет консервативного руху з воєнним напрямком, „Рускій міръ”, підняла була бучу зглядом дешеші Скайлера про зневагу інтересів народа, яку практикує російська адміністрація у середній Азії. Усі, хто брав ся за се питане з того чи з другого боку, не вважаючи на оправданя ташкентских генералів, мусіли прийти до того, що нічого не зробиш там, де мало чесних політичних переконаній задля того або другого діла, де нема людей, звикших до служеня ширшим яким-небудь интересам, окрім интересів власної кишені. Мусять признати ся брати наші закордонці, що тая слава роля Росії культуртрегерства у степи Азії поки що не по силі їм, бо щоб культивувати яку-небудь околицю, поліпшаючи добробит єї народа, не досить мати силу війська під ташкентскими офіцерами, а треба завести ще й других яких факторів того культуртрегерства. Сил таких, котрі-б покладали цілею життя свого не уміне тільки командувати військом або поліцією, а докладали усі свої знаня до розвязаня трудніших питань життя економічного и соціального, ще мало у Росії. Їх не стає не тільки на Азії, а навіть и на середню Росію так звану європейську. Після зимової сесії земских соймів російских с'єго року, перший раз прийшло ся тепер подивитись на те, які средства має тая автономія провінціальна, яка є тепер у Росії. Звісно, що переходні форми від старих часів кріпацтва, так звані з'їзди мирових посередників, з тим роком скінчили своє існуванє. Нові соціальні установи, маючі характер вже постійних форм життя люду російского, під назвищем „присутствій по крестянскимъ д'бламъ“, зменшили самоуправу повітову, побільшавши підлеглість адміністрації тих земских єдниць соціального життя, на котрі колись велику надію покладали Сл'янофіли. Треба було чекати, щоб при теперішній реформі задля рівноваги земских сил и сил адміністрації з так званих „земств“ у Росії виступили діячі у новозроблені „присутствія по крестянскимъ д'бламъ“. Але, як видко, не народило ся ще батато таких діячів у Росії. Більш ліберальна преса, додивляючись до ходу введеня згадані наші реформи, бачить тільки, що й тут не без „ташкентців“, що й тут практикована доси автономія земска дала поки-що таких діячів, котрі радіоінькі занятя визначені у новому законі місяця, аби лиш було де догацці брати. Земства мало де заявляють охоту до земскої діяльності; таких земств, як у Черниговщині, котре хоч ревізію робило по волостям и хоч що небудь робило, не видко

по цілій Росії. Другі радісінські віддавати заведені ними школи и учительські семинарні міністерству просвіти, як тоє зробило у лютому Тверске зємство.

Серед такого браку смілої або горячої ініціативи у громаді російській питане про робітничу квестію ще скілько-небудь займало пресу. Комісія, про котру ми згадували у перших наших хроніках, веда своє діло по-троху; деякі газети, як на пр. „Голосъ“,*) підіймали питане про те, що дуже хозяйство терпить од ломаня наймитами договорів, з чого виводили, що треба видати закони, більш строгі для наймитів, не вважаючи на те, при яких обставинах договориють ся наймателі и наймити; другі, як „Кіевскій Телеграфъ“, приводили факти страшної експлоатації робітників в українських фабриках цукру. Але сі й другі газетні міркуваня не можуть мати впливу на робота комісії, про котрі скажемо тогді вже, коли вони будуть скінчені.

Не маючи тепер ніяких більш звісток з політичного життя російського, бо его зовсім щось не чути**), ми з тим більшою охотою обертаємо ся до справ нам приязніших — до розвою руху українского за кордоном, коли можна так назвати прихильність до пісень и дум українских, яка зъявила ся після археологічного з'їзду ківського того року. Як звісно, профессор петербурского університету О. Міллер, спеціаліст по народній словесности велико-руській, звернув тогді увагу и на українські думи, видані ківським відділом географічного товариства и пп. Антоновичем и Драгомановим. Кобзар Остап Вересай, котрий співав тогді думи, які він ще памятає, у лютому сього року вже був закликаний етнографічним відділом центрального географічного товариства у Петербург, де профессор Міллер подав про нєго докладний реферат, зъупинившись найбільш на порівнанню сього южно-руского кобзаря и дум, які він співає, з північно-руськими „сказителями былинъ“. Треба знати, що кілька років назад у тій-же сали петербурского географічного товариства по заходу покійного славянофіла Гильфердинга перед В. князем Константином був приведений один з північних „сказителей“ — Рябинин. Князь, як казали тогді газети, ледве висидів до кінця того співу-розповіданя, та й усі члени ученого товариства почували себе щось дуже моторошно, — так ординарно й скучно розказував „сказитель“ свої довгі, безстрастно-енічні биллини. Оплески, з якими тепер публика зустрічала співи Вересая, показали, що та я артистичність, з якою наш кобзар згадує про минувші часи лицарства-козацтва, пройме до серця кожного чоловіка, не вважаючи на его народність. Статі, які були поміщені про Вересая и его пісні у англійському журналі „Athenaeum“ торік, а з початку сього року у італійській „Rivista Europea“, те-ж саме підтверджують. Не що инше

*) Ся газета після насильної зміни редакції „Петербурскіхъ Вѣдомостей“ (при підкупі члеників міністерства зі сторони нового видавника) має тепер найбільшу популярність у Росії.

**) Так званий політичний журнал російський „Отечественныя Записки“ за місяць лютий не подає нам нічого з того відділу, заглявши ся замість того критичними етудями про російську комедію.

доказує и тая прихильність, з якою, як пишуть у російських газетах, зустрічали Вересай Великоросси у вагонах по залізниці від Курска до Петербурга. Про те мусів учений референт у російському Геогр. товаристві признати ся, що думи українські по артистичности свого виконання, по глибині и сердечности чувства и зміслу и по красній своїй композиції далеко за собою зоставляють подібну ж форму народної словесности великорускої.

II. Міллер одному тільки дивувався (мабуть забувши у своєм ученому кабінеті про обставини, у яких живе тепер українська народня словесність), порівнюючи думи до бици великоруских: чом поезія з такої далекої доби, як часи Владимира або й ще давніші, задержала ся доси в більшому числі варянтів и має більше співаків и послухачів, аніж тая козацька поезія, котра й доси не втратила свого страстного ліричного елемента у сі виконанню. „Се дивне питанє я не беру ся тепер рішати,“ сказав профессор. Справді, трудно тепер ще дізнати ся, од чого то нарід український, так виховавший свої відрубні національні елементи за часів козацтва, так легко покинув и кидає свою индивидуальність, як ні один з усіх славянских народів. Нехай вже колись нам історія про се розкаже. Тепер же Міллер, один з учених російських слідуючий в деяких сторонах науки за вимершою вже школою славянофілів, під кінець свого реферату, порівнюючи обі рускі народности до останніх славянских, сказав таке до великорускої публички: „Почувши Вересай, ми можемо запримітити у собі задрість до наших братів южнорусів, котрі у своїй народній поезії дають більш гуманні и сєгочасні ідеали життя, аніж наші північно-рускі поезії; але усунемо се небратерске почутє кудись дальше, бо усе ж таки ми—діти одної матери.“ На скілько поділяє такий погляд ученого професора російська громада Петербурска, можна бачити на пр. з того, що Вересай з того часу, як приїхав у Петербург, співав по всіх учених товариствах и в багато деяких панских домах, як на пр. у князя Вяземского и др. Навіть царські діти (Павло и Сергій Александрович) зъявили цікавість почути українского кобзаря, и Вересай, як кажуть у газетах, співав свої думи у зимному дворці царському. Як би ж то, скажемо, прихильність Великоруссів до пісень и дум українских могла мати не самі художественні інстинкти, а означала яку-небудь зміну переконання соціально-політичного: то ми могли б місяць лютий 1875 року назвати памятним у історії розвою українского руху у Росії. А покищо заждемо тоє казати.

Маємо ще розказати про другий подібний факт з петербурского життя. Вересай, прибувши туди, співав окрім других місць ще у клубі художників на поминках Т. Шевченка, котрі відбувались там сєго року 22-го лютого, через те, що у самий день єго смерти (26-ого), як кажуть, не можна правити понахиди, бо він стоїть межі царскими торжественними днями. На тих роковинах було до 200 осіб обох полів, зібравших ся, як видко з засланого до нас слова одного з членів того товариства, помянути поета „не злим, тихим словом“. Позаяк казати прилюдно які небудь довші річи у зібранях неофіціальних у Росії дуже трудно при теперішнєму напрямку діяльности поліції, то співали там різні пєси, написані на текст Кобзаря Шевченка п. Лисенком и Рубцем, двома

українськими композиторами. Співало ся, як нам пишуть, „Думи мої, думи мої“, „Заповіт“, „Учіте ся, брати мої“, „Ой чого ти почорніло“, „За сонцем хмаронька пливе“, „Ми заспівали, розійшлись“ — яко сольо, квартети, дуети, а хором, котрим управляв сам композитор п. Лисенко, пісню невольників „Ой нема, нема ні вітру ні хвилі“, „Поки зійде ясне сонце“ и ин. При обіді один з членів клюбу художників підняв питання про поставлене Тарасови памятника такого, який вже затверджен рядом для Пушкіна у Москві. Се питане звело бурю: найшли ся такі з великороссів, котрі не хотіли, щоб у сьому ділі, котрим показує ся шаноба до одного з лєнійальних народовців и у житю своєму и у поезії, замішані були „сильные міра сего“ — князі и графи: „без них,“ казав оратор, „се діло мусить зробити ся“, забуваючи про те, що при байдужности и инерції маси у Росії ні яке діло не може обійтись без князя або иншого великого пана. Поміркувавши так и сяк, порішили таки просити князя Воронцова, властителя місць, де родивсь Шевченко, виблагати у ряду дозволеня поставити Тарасови памятник и збудувати у селі Кприлівці школу сго имени. Трудно надіятись, щоби з тих проєктів що небудь вишло. Ряд російський не хотів тепер дати дозволу на поставлене памятника Пушкінови в Петербурзі серед памятників царів и генералів, а запер ёго кудись геть у Москву, щоб поет не сторчав на виду у столиці военного царства. А що дотикаєся до памятника Шевченка, то мабуть рядом з Богданом Хмельницьким годі вже Києву бачити ёго у себе: про се й мови не підіймали художники, бо бачили, що то річ неможлива. Але, як нам здає ся, під Каневом або у Кирілівці памятник Шевченкови не буде мати свого значія, а за такою школою, які тепер заводять ся на Україні, не варто дуже й побивати ся! Обрусительна школа на місци, де родивсь чоловік, голосно цілою своєю діяльністю заявпвший права української мови на літературне єї вихованє, чи не буде скорше глузованем над Шевченком ніж пошанованем великого поета и патріота українского! Про те, думаємо, нема нам чого дуже радіти, що наші „братя-Петербурці“ заходили ся коло того питання...

Але вертаємо ся знов до Вересая. Він співав ще и у славянському благотворительному комітеті петербурському, котрий від якогось часу надумавсь не тільки благотворити, а й займатись пізнанем славянских народів, задля чого думає вже видавати збірник, для котрого Головацкий и другі наші земляки понаписували чогось и про Галичину. Референт, котрий поясняв публиці на зборі комітета, хто такий Вересай, здивував ся, як кажуть газети, тим, що славянський комітет надзвичайно обернувся и до мало-руского славянского народу. Дивно було членам комітету, котрі виучують з великою цікавістю етнографічні відрубности малорусского народу за кордоном у Галичині, побачити просто перед собою тії відрубности. Мабуть не один з них не думав, що п. Головацкий, розказуючи про Рутенців-Галичан, належить до якогось другого народу, аніж вони усі. Тая путаниця ідей, які визнають члени славянского комітету, показалася на сьому зборі, коли самі члени не знали, чи добре вони роблять, що покликали до себе Вересая, й чи слід ім по іх програмі таке робити.

Ще один факт мусимо подати у оїй хроніці, дотикаючий ся до розвою української ідеї у Росії. У „Академії художествъ” одкрита зістала у кінци лютого четверта рухома вистава образів російських художників. Пробувши якийсь час у Петербурзі, вона поїде по других городах, як того потребує устав товариства художників-малярів, котрі її уложили. Як видко з переглядів єї по російських газетах, старі українські малярі Ге и Трутовский нічого не дали за сей рік задля українского малєваня. Первий з їх виставив портрет Пушкина и другий жанр, взятий з життя тогож Пушкина; другий не намалював задля вистави нічого. За те зъявили ся два три нові таланти, що беруть сюжети для своїх картин з природи и побиту українского, се: Куїнджи и Ярошенко, котрому-ж приналежить и один з найкрасших жанрів сєгорічної вистави — „Невский проспект нічу”, де проституток, „гірко свій хлїб заробляючих”, як каже Шевченко, мочить дощем. Але два етюди Ярошенка (Жида и Малоросса) не так остановлюють на собі увагу критиків и зрїтелів, як дві картини Куїнджи. На одній намалював він український степ з горячим колоритом літнього дня, коли мрака встає по над землею, вкритою тисячами степових рослин. Сим крайобразом він себе поставив на ряду з другим знаменитим російским малярем крайобразів Шишкином (малюючим дуже артистично соснові ліси и річечки північної Росії), коли другою своєю працею показав, що він почуває своїм артистичним серцем не одно тільки жите природи, а може бути й добрим жанристом. Як відкинути жанри Маковского „Посѣщеніє бѣдныхъ” и „Ожиданіє” родичів засиланих на каторгу у Сибір проступників коло пересилочного замка, то друга картина Куїнджи „Чумацкій трактъ” буде, як кажуть, найкрасшою картиною цілої вистави, коли вона й справді не є такою. На картині, де бачите тільки море калюжі, по котрій під дощем идуть сюди й туди розминаючись коло корчми валки чумацкі, у всіх позах волів, чумаків, котрі идуть або коло возу або и идуть на возі, чує ся усе те горе нещасного люду, котрого може визволити з сеї аршинної калюжі хїба тільки желізниця. Чумак, котрого ледве можна бачити по-за мракою дощу, висше колін угруз у тую калюжу и нахилився од натуги идучи, щоб можна було як-небудь посунутись вперед. А вої бачуть, що єму так чвалати ще не один тиждень прийде ся, через що картина довго задержує коло себе дивлячого ся на неї, натхаючи на нєго гуманні ідеї, котрі художник певне з чумацких гірких пісень набрав.

З других картин на українскі теми кажуть ще про одну — Принишникова, котрий після Гоголя намалював, як мужик взяв ся „На лясій горі” серед відьм и чортів, котрі літають навкруги єго чи на помєлах чи в діжах, сидять на жабах, танцюють и крутять ся. Кому до вподоби такі фантазії, нехай тішуться, але Куїнджи дає українській школі малярів той напрямок на підставах соціальних з ідеями широкої любови, котрий ми бажали б бачити більш розвинутим працями будучих наших композиторів, помежи котрими про одного молодого ще хлопця Мартиновича згадує Петербурский корреспондент „Кіевского Телеграфа” у 22-ім н-рі тої газети.

С Л О В О,

казане на роковини Шевченка с. р. у Петербурзі.

Поет ясного неба и широкого степу України, усієї красної природи єї и могил, поет исторії своєї родини и лихолітя українського люду під гнетом кріпацтва, Тарас Григорович Шевченко у своєму „Заповіті“ прохав нас згадувати про нього у вольній вже семьї —

„не злим тихим словом.“

Чотирнадцять років вже минуло з того часу, як помер він, кількома днями усього переживши той памятний акт нашого государственного и соціального життя, котрим 23 мільонам кріпацького колись люду Росії дана була воля, через що вони стали більш або менш рівноправними обивателями поміж особами з других привилежованих станів громади.

Поет-художник, тільки силою свого таланта видобувший ся из сфери неистнующого вже тепер кріпостного стану, з обстановин, при котрих діти мерли з голоду и холоду, поки батьки їх та матери одбували десь важку панщину або й теж помирали під канчуками їх поміщиків або за надто ревних економів, вийшовши з семьї, у котрій єго матуха щоденно сварила ся, лаяла ся и била ся з єго батьком за нікчемність будучого великого чоловіка, — весь вік співав гіркі, важкі пісні:

Думи мої, думи мої!
Дихо мені з вами!

часто почувте у єго книжці.

Усі ми знаємо сю книжку, и нема чого мені розводити ся тут про те, що багато де які місця з неї проказані єму були не одним почутем бажаня як найскорійшого знесеня ненавистного кріпацтва, а були натхнені тим загально-чоловічим поривом до идеалу життя, котрий примушував єго ліру одкликати ся на теми идей гусситизма або первих мучеників християнства, — теми довичні, помсжи котрими мисль ознесеню кріпацтва зъявляється лиш частностю нашого російського життя 30-х и 40-х років.

Завдаючи раз у раз тугу од того, що нема перед очима в дійстности того идеалу, котрий ще прийде колись возвістити мирові „апостол правди и науки“, так дуже (але надармо) жаданий Шевченком, він тільки деколи спочивав натомленною душею своєю на тих картинах з старої доби, коли воля.

Без холопа и без пана
Сама собі у жупані
Розверталася весела,
Оксамитом шляхи слала
И едвабом застирала,
И нікому не звертала —

або думав себе потішити мріями про ті часи, коли —

святая

На землю правда прилетить

И оживуть степи, озера,
 И не верстовні,
 А вольні, широкі
 Скрізь шляхи святі
 Простелються, и не найдуть
 Шляхів тих владки,
 А раби тими шляхами
 Позіходять ся до купи
 Раді та веселі,
 И пустиню опанують
 Веселі села!

Якби бажаючи хоч чим-нибудь приблизити ті мрії до нас, у всіх останніх віршах своїх він усе одно співав: „кохайте менших братів, обмивайте їх, витягайте з убожества їх матеріального и морального, навчаєте їх бути людьми!“ При сему він йшов за гуманними почуттями серця чоловічого, котрі не зникнуть ніколи, поки люде старати муть ся бути „людьми“ у тому високому змислі сього слова, яке давав ёму Шевченко у віршах про долю свою, що засадила ёго за книжку з словами:

„Учися серденько! колись
 З нас будуть люде —

Про те я, як думаю, й усі тут сидячі за столом, зістаю при переконані, що нинішнє наше згромадженє — не остатнє, не вважаючи на те, що кріпацтво вже тільки на ужиток архивів достає ся.

„Страдания народа,“ як сказав другий, близький до Шевченка по таланту й напрямку поет наш Некрасов у тільки що надрукованих віршах своїх*), „не зникнуть од тієї або другої реформи, а будуть ще довго пстнувати під тією або другою формою.“ Тим то для людей, хоч скільки небудь бажаючих запомоги лиху народа, завсїгди приятно буде зійти ся під прапором идей Шевченка, щоб прочитати або проспівати, як ми сегодні, ті місця з ёго творів, котрими він своїм послухачам, як сам каже —

Тугу розганяє,
 Хоч сам світом нудить.

Треба-б тільки, щоб такі збори, як нинішній, не проходили без жадних практичних наслідків; проте я й рішив си сказати тих кілька слів — не задля того, щоб виголосити який-небудь тост. Невподобно тости підіймати при тих обставинах, при котрих вже 14 літ пройшло після смерти Шевченка, и що-року збираються тут люде, шануючі ёго музу, а ще й доси не видані усі ёго твори, ані дневник ёго, ані переписка ёго, ані споминки ёго знакомих, якби слід того жадати од почитателів ёго таланта. Сі матеріали ще й доси не зібрані.

Проте я прохав би усіх, хто є тут, „помянути“ Шевченка не одним „тихим словом“, а ще й яким небудь ділом. Деякі наші літератори — Полонский, Тургенев, Марко-Вовчок вже обіцяли здати до громади що мають у руках з творів Шевченка, або що знають про ёго.

*) Элегія. Отечественныя Записки. 1875, Февраль, стор. 495 — 496.

Художник Ге хоче зібрати усі звістки про малярські праці Шевченка и зробити оцінку ёго діяльності на сѣму поли; якби ще кілька чоловік зъявило сѣгодня охоту попрацювати в ділі зібраня матеріялів про Шевченка, то на той рік ми знов зібрали ся б з більшим правом на ймена почитателів таланта Шевченка. Хай кожний, хто знає що небудь про ёго, зносить до купи усе, що має...

ПЕРЕГЛЯД ПОЛІТИЧНИЙ.

Справи австрійско-угорскої монархії.

Дня 6. Цвітня розпочались *засідання галицького сойму* по звичайних церемоніях. Намістник гр. Голуховський представив соймови нового маршалка гр. А. Потоцького. Вступна промова маршалка не мала ніякої цілї політичної, а ограничилась тільки до звичайних формальностей. Зі сторони ряду не внесено майже ніяких пропозицій, а позаяк и Виділ краєвий задля ранної пори соймового збору не міг випрацювати потрібних внесків, то не знаходимо на дневнім порядку соймових заїдань важних справ. Внесене п. Гавзнера о побільшеню числа послів з міст, пропозицїе о зміні розграниченя судів повітових в Галичині, внесок кс. Стемпка о ухваленю уставу против п'янства, внесок рядовий о приналежности судів в справах сервітутових, будова соймового будинку, справоздане з рахунків Виділу краєвого, вибори до всяких комісій и ріжнородні інтерпеляції — от и усе, чим доси займав ся сойм.

Найважнійшою з поміж тих справ є неперечно внесок п. Гавзнера. Справа побільшеня послів з міст до сойму вже від кількох літ точить ся в соймі и обговорює ся в дневниках. Брак достаточного заступництва интеллігенції в соймі, а лучше сказати, брак интелігентних заступників в соймі — викликав неперечно гадку о побільшеню послів з міст. Міста мають бути осередками освіти, интеллігенції и поступовости; в містах має скуплятись середна класа, животність кожного народу; скоро буде більше заступників з міст, тим самим буде більше заступників интеллігенції, більше животности в самих соймі, и сойм отряє ся з своєї оспалости. Так думають приклонники побільшеня послів з міст.

Тільки ж, думаємо, такі теоретичні виводи не зовсім сходять ся з дійсним станом Галичини. 23 послів входить до сойму гал. з вибору міст и торговельних комнат; крім Львова и Кракова ще 13 міст галицьких висилає заступників своїх (Перемишль, Станиславів, Тернопіль, Броди, Ярослав, Дрогобич, В'яла, Новий Сонч, Тарнів, Решів, Самбір, Стрий, и Коломия). Коли зважимо, що малі посілости вибирають до сойму тільки 74 послів, то годі сказати, щоб міста були так дуже покривджені, а то раз для того, що Галичина в загалі яко дуже переважно рілничий край не може рівнятись з иншими краями західними більше торговельними и промисловими, а в-друге, що и наші менші

міста мають сільський характер и не мають таких специфічно-відрубних справ, котрі би в соймі заступати належало. Що Жидова, суд повітовий, староство та уряд податковий творять переважно истоту наших міст — се сумний, але неперечний факт. — Які ж тут відрубні інтереси?.. Интеллігенція?.. Але ж интеллігенція репрезентує ся тут самими майже урядниками. А чи в користь було би для сойму нашого, коли б в его склад прибуло ще кільканайцять послів-урядників, се питання, на котре вже досвід дотеперішній дав досить ясну відповідь. Коли в соймі брак интеллігентних, працевитих и незалежних людей, то причина сього не в малім числі мійських послів, але в знеохоті до політичного діланя серед теперішних обставин. Побільшене мійських послів не спровадить більшої животности сойму, але більше заступників міщанського жидівства. Ми, досвідчені о наслідках тої сили для нашого люду, не маємо охоти ставати в єї обороні. Тим и проясняє ся, для чого и в самім соймі панує неохота против внеску п. Гавзнера — особливо між сільськими послами.

Про діланя інших соймів не маємо нічого знаменитого донести, хиба що ново вибрані молодочехи Слядковский и Вацек вступили до чеського сойму, відкликуючись до тогорічної декларації молодоческих послів, та другий подібний факт, що Італіянци з полудневого Тиролю від кількох літ в перший раз явили ся на соймі в Инсбруку.

Дуже характеристично малює Neue Freie Presse, хоч очевидно з централістичним задоволенем, теперішнє положенє красвих соймів: „Нинішні сойми не мають ніякого політичного змісту. Сімнайцять зборів громадських збирає ся на те, щоб залагодити адміністраційні справи красвих громад и виповнити широку їх автономію. Їх компетенція ограничена, а хоч конституція, здає ся, первісно віддала власть уставодательну соймам, а Раді державній надала тільки посередню силу, то предсі тепер опановує Рада державна цілий круг компетенцій, а навіть в непевних випадках перемагає могутча сила центрального тіла над слабими провінціональними корпораціями.“

В Уграх наробила багато шуму інтерпеляція Источого, виголошена в парламенті після цілоденної бесіди. П. Источи, порушивши прилюдно „пангюдаїзм“, зворухнув ціле гніздо шершенів. Ціла жидівсько ліберальна праса кинула ся на интерпелянта, скрізь розносить ся в имени лібералізму дневникарський крик в обороні жидів, а посол Источи підпадає найогиднішим насмішкам жидівсько-ліберальних газет. Для важности цілого питання з становища суспільно-економічного подаємо цілу интерпеляцію:

„Зваживши, що навіть після освідчення п. міністра визнань и просвіти з. д. 4. Липця 1874 не має в Европі держав, в котрій би мали жиди більший вплив и більшу вагу як на Уграх; — зваживши, що сей елемент дуже скоро множить ся в краю, и що залляне країну жидами особливо чужосторонними звернуло на себе прилюдну опінію; — зваживши, що сей елемент так задля внутрішніх своїх власностей як и задля зверхніх об'яв має не так ціху визнання, як пануючої колись в старожитности системи кастової, — що яко самостійна сила суспільна своїм одностайним стремлінням, всілякими непоконаними способами на політичній, суспільній и економічній поли що-дня робить здобич и випирає нежидівські еле-

менти а навіть грозить їх цілковитою загладою; — зваживши даліше, що жидівство творить організм космополітичний, що стоїть по-над інтереси державні и народні и тільки так довго оказує прихильність для народної справи, як довго чужі або сподівані взаємини політичні заповняють ему перевагу, а тим способом тільки визискує для себе справу народну; — зваживши, що не може бути заданем Угрів, щоби служити за поле для сеї економічної олігархії, и для касти, котра через таку олігархію стремить до свого політичного панованя; — зваживши вконець подібне становиско, яке наш ряд, вслід за прикладом инших європейських рядів, заховує супротив ультрамонтанізму и интернаціоналу и соціальної демокрації, котрі бодай у нас не суть так дуже небезпечні: — запитую ш. міністерство: 1) чи задумує внесенем приобіцяної а доси не предложені устава о инколяті (право поселеня) покласти таму напливони жидів з заграниці? 2) Чи ряд ставив би забори мирному рухови для власної оборони (зглядно на полю суспільнім) підійнятому через нежидівські елементи против тій наїздній касти? 3) Чи ряд в загалі думає в тій справі зайняти яку становну позицію, чи даліше придержується своєї неутральної політики?⁴

Справи заграничні.

Сердечне прийняте нашого цісаря народом италійским в Венеції причинилось не мало, щоб піднести з'їзд сей по-над обяву політичної ввіжливости. Велику важність сеї події узнає вся праса європейска, а декотрі днівники доносять, що при сій нагоді були порушені важні справи політичні. Подають навіть, які річи мали бути обговорювані при з'їзді, и розводять ся вже о наслідках нового поєднаня, — але все те лишень догадки, котрі одні другим противорічать. Все однакож треба сподіватись, що зближене до Австрії зробить Італію менше завязлою від Німеччини, як се доси було.

Увага загальна звернулась вскорі від Венецького з'їзду до Німеччини на нову яскраву обяву внішньої політики Бісмарка. В депеші до кабінету бельгійского вже давнішє висланій а тепер оголошеній робить він ряд бельгійский уважним, що праса бельгійска и всіякі важніші особи сеї держави оказують ся явно союзниками опозиції католицької в Німеччині, похваляючи и заохочуючи туюж Проте домагає ся Бісмарк, щоб Бельгія доповнила свої установи правні так, щоб могла перешкодити всякому діланю, котре б могло небезпечним бути для внутрєнного супокою держав сусідних; тепер бо не вистарчили права бельгійські навіть на те, щоб засудити Duchesne'a, котрий листовно офірував ся вбити Бісмарка. Кабінет бельгійский, ставляючи справу Duchesne'a ще раз перед суд, відповів застерігаючи ся против всяких жадань Німеччини що до уставодавства бельгійского, а ціла майже публицистика нєнімецька, особливо англійска и французска, виразила задивованє, що Бісмарк так низько сміє цінити независимість Бельгії, котра єсть стережена правами межинародними. Сей час появилась, якби відповідь на се, в однім з пів'урядових днівників берлінських статя, що ряд німецький череконав ся о приготованях

Франції до нової війни а під час такої Німеччина не може від Бельгії сподіватись правдивої нейтральності, коли вона тепер оказуєсь неприязною. По сім здавалось, що знов велика війна перед дверми, але показалося, що се був лишень великий шум, щоб переголосити фійско політичне денеші до Бельгії.

Поступоване против опозиції католицької продовжаєсь в двоякий спосіб. На полі законодавства прийнято вже уставу що до знесеня платні державної для непокірних єпископів а приготавлиє ся знесенє державних законів, котрі дозволяють церкві саморяд своїми справами, переписку з Папою. Крім того ведуть ся дальше процеси и карі против поодиноких єпископів.

У Франції декотрі міністри в своїх відозвах взивають до устанєня ряду республіканського.

В Гіспанії відозва Кабрери хоть не мала скорих більших наслідків, однакож незаперечно внесла розстрій у військо кардістів, котрий небавом мусить привести унадок претендента. Часто вже тепер чувати то о переходах з війська Карлоса до Альфонса, то о карах смерті, котрі виконують ся на зловлєних відступниках від Карлоса.

НОВИНКИ.

— **Загальні збори товариства „Просвіта“** відбудуть ся в Маю, дня 27., в четвер, в латинське свято (Боже Тіло). В тім місяці, здає ся, відбудуть ся також загальні збори *„товариства ім. Шевченка.“*

— **Руский театр у Львові.** Трупа панни Т. Романович дала у Львові від 11. Марця до 11. Цвітня 13 вистав, перших 10 в сали єзуїцького городу, а остатні три в театрі гр. Скарбка. В єзуїцькім городі грані були: 1.) Назар Стодоля; 2.) Заздрісна жінка и Слаба сторона; 3.) Каспер Румпельмаєр и Людвик XIV.; 4.) Песотник; 5.) Дон Жуан; 6.) Шельменко наймит; 7.) Підгіряне; 8.) Наталка Полтавка; 9.) Дови на мужа и Берко запечатаний; 10.) Від степеня до степеня. Відтак grano в театрі гр. Скарбка, у-куші з польськими представлєнями: 11.) Наталка Полтавка; 12.) Школяр на мандрівці; 13.) Заручини на селі (Сватанє на вечерницях або Українці). Grano отже 6 ориґінальних штук и 9 переложєних з французького, німецького и польського. Гра акторів була в загалі старанна. Участь публіки в сали єзуїцького городу не дуже велика, однако на кількох представлєнях, як Наталка Полтавка и на остатнім, заняті були майже всі місця. Головна причина малої участі публіки — маленькість и нужденність сали и положєне єї далеко від середня міста и неприступне задля злої дороги. — Представлєня в театрі гр. Скарбка знадиди численну публіку польську, особливо на першу и другу виставу. Помимо того, що гра наших артистів вже була нам досить знана, ми, признаємось, бояли ся о виступ їх в театрі гр. Скарбка, по-при виступленю польських столичних артистів, котрі завсїгди грали наперед. Однак показало ся, що Рускии своїм театром не повстадають ся: доказом сего симпатичні обявїи публіки и прихильні оцінки майже ві всіх польських газетях, котрі запрошують наш

театр, щоб и на другий раз, коли з'явиться ся у Львові, давав представлення разом з польськими артистами. Однак мусимо деякі свої уваги зробити що до вистав в театрі г-р. Скарбка. Наталку Полтавку треба трохи инакше инсценувати, именно 1-ий и 2-ий акт треба стягнути в оден (властиво вони и ставовлять лиш оден акт): бо тепер 1-й акт складає ся лише з 2 сцен, в котрих лишень! дві особи виступають, — подібно и 2-ий акт. Тим-то мало життя видко на сцені. Відтак придовгі діялоли треба скоротити, особливо коли грає ся перед мішаною публікою, котра бесіди Возьного й не розуміє, Гра акторів була добра, особливо сподобав ся п. Сановский в ролі Макогоненка, тільки роля Возьного невідповідно була обсаджена: п. Стефурак, котрий впрочім комічні ролі дуже добре грає, віддав її мляно.

На другу и третю виставу в театрі Скарбка вибрано дуже слабкі штуки: „Школяр на мандрівці“ є переклад слабенького польського оригіналу (Przybłąda), а „Заручини на селі“ ще слабшим первотвором українским. Однак дирекція руского театру є стілько в тім невинна, що дирекція польского театру жадала на ті два рази одноактових опереток з життя народного, яких у нас є небогато. Найгірше випало друге представлення через те, що мало життя було на сцені, а головну ролю школяря виголосив п. Лукіян, артист театру польского, так тихо, що майже зовсім не було можна его зрозуміти. — Зі Львова поїхав наш театр до Тернополя; сподіваємось, що тамашні Русини и в загалі тамашня публіка приймуть его щиро и сердечно, як и заслуге.

— **3 Бережан.** Перечитавши безъименну допись в 2-ім ч. Правди с. р. о науці руского язика в бережанській гімназії ждав я, чи по першій курсі не справить може дописуватель хибних вістей, які подає в згаданій дописи. Дарма! не джду ся; треба справити самому.

Не стану я боронити себе, бо говорити про domo sua на кожний злучай річ не дуже мила. Але відперти хибні вісти про моїх товаришів в заводі виджу ся примушенням тим більше, що товариші ці, котрих приязню чваню ся, котрих честь завжди мені дорога, могли би легко підозрівати, що або я сам, або хтось в моім имени згаданою дописею настав на їх честь.

В відповідь отже на поодинокі замітки скажу и я:

Сумно справді, що дирекція — и то видить ся не одної нашої гімназії — не має кому приділяти науки язика руского, а самим некваліфікованим до того; але в тім ні вина дирекції, ні вина наша, с. є. сих некваліфікованих до руского язика учителів. Вина в недостатку учителів кваліфікованих. А в чім глядати причини сього недостатку, се річ так загально відома, що и говорити о тім нема що. З тоїж самої причини и до польского и німецкого язика нема потрібного числа учителів. А до руского язика сей недостаток мусить оказати ся ще більшим ддятого, що з причини надъобовязковости предмету мусить він бути розділений в кожній гімназії що найменше між трьох учителів. Колиж хто не кваліфікує ся до викладання язика руского, а до інших предметів, то чи дивниця, що при скуднім часі не робить з дилетантизму умітних студій над русичною, що не старає ся о помічні книжки до тої науки або и не знає о них? А признавати ся підтак з тим, я по крайній мірі не видів бим причини стидати ся. Річ також конечна, що, доки Русинів стане, доти и будуть між ними різні гадки чи то „убіжденія“, и доти ріжно

вести ся буде наука русчини, як то буває и в инших предметах, хочби и в математиці, з чого однако не виходить, що зараз вже наука веде ся нездало. Тільки що до заміток против п. Паславского. — Що до заміток против о. Соневицкого, думаю, стане сказати, що тому професорови, за тактовне поступованє від товаришів як и молодежи и всеї околиці високо поважаному, котрого працю наші високі власти зарвігди узнають, наша митрополича консисторія дала тяжко почути свою власть за тое одно, що важив ся учебники релігії Цибика назвати зовсім нездалими. Колиж наконець додам, що, о скілько се мені може бути відомим, наука руского языка відбуває ся в нашій гімназії як найправильнійше на рівні и всіма иншими предметами, як найточнійше після истнующих приписів и пляну наукового, о чім свідчать протоколи конференцій так звичайних як и при нагоді ілюстрацій ц. к. инспектора відбуваних, то стане кождому ясно, як красну відплату дістали в дописи ч. 2. „Правди“ тутешні учителі Русини, котрим хотя недостає кваліфікації до руского языка, то не хибує певно як найліпшої волі и ревности в уділяню сеї науки.

На послідні слова безъименного дописователя відповідаючи могу запевнити его, що на Мазурах нема ні одного учителя Русина, до руского языка кваліфікованого, а тим, які там суть, так є добре, що — знаю се від них самих — зовсім не мають охоти переселяти ся сюда и виставляти ся на подібні злосливі напасти, на які би тут були наражені.

Константин Лучаківский,

учитель в гімназії бережанській.

(Поміщаємо дуже радо се письмо вп. К. Лучаківского, мусимо однако деякі свої уваги додати, именно: 1) Ані дописуватель не жадав ані редакция не жадає, щоби руского языка учили самі тільки кваліфіковані до того учителі; сам п. Лучаківский, о скілько знаємо, не має кваліфікації з русчини, а однако дописуватель признав ему спосібність до наукування сього языка. 2) Наглядати, щоб якого небудь предмету (отже и руского языка) учили лиш спосібні до того люде, повинні дирекция гімназії, тіло учительське и Рада шкільна; а сли між учителями якої гімназії нема спосібних, то належить о них постарати ся. 3) Кождий Русин яко приватний чоловік може мати які хоче „убіждения“, однак яко учитель мусить стосувати ся до учебників. Навіть учителям німецкого языка (де вже не о язык, але лише о правопись ходить) устави шкільні не позволяють цілком ити за своїми „убіждениями“. 4) Чуємо радо, що о. Соневицкий назвав учебники о. Цибика нездалими, — але чи се зробив *задля їх языка?* 5) Чи кваліфіковані чи ні, але таки суть на Мазурах учителі, котрі б потрапили ліпше учити руского языка, ніж не оден, що вчить его на Русь. Не гадаємо, щоби ні оден з них не хотів йти до східної Галичини; а в прочім, коби так о польський язык ходило, чи-ж Рада Шкільна вагала-б ся хоч одну хвилюк перенести и кількадесять учителів з одного кінця Галичини на другий? 6) Дописуватель зовсім не виступав против о. Соневицкого и в. яко против учителів в загалі, лиш против їх наукування руского языка. — *Редакция.*)

ПЕРЕЛІСКА РЕДАКЦІЇ.

— *Вп. Гр. Пивенькови.* Письмо Ваше дістали-смо; що до видавництва „Правди“ одніtimo ширше у найближшій н-рі. З поезій помістили би-смо першу незабаром, коли згодите ся, щоб випустити 10 віршів у середині від слів „Ну, що-ж? Тепер краще“ аж до слів „так серце зомліє“ (котрі вірші після нашої гадки неують звязь), а крім того кілька слів трохи змінити.

— *Вп. товариство „Дружний Литвар.“* Задля недостатку місця Ваших виказів не могли-смо в сім н-рі помістити.

ОГОЛОШЕНЄ КОНКУРЕУ.

Виділ „Рускої Бесіди“ у Львові приймає за написане в язиці рускім твори: *драматичних з співами (опереток, комедій з співами, мелодрам)* дві премій, першу в кюоті *о ві с т і з р.*, а другу в кюоті *с т о з р. а. в.* Твори мають бути оригінальні и основувати ся на *исторії* або на *переказах и обичаях* нашого народа.

Убігаючи ся о одну з тих премій зюольят свої праці надіслати найдалше до 1. Мая 1876 р. виділови „Рускої Бесіди“ у Львові.

До оціненя надісланих праць визначить виділ „Рускої Бесіди“ комісією з мужів фахових, котра більшостю голосів премії тим творам признасть, котрі за *релятивно найлучші* а враз за самі собою *добрі осудить.*

Преміювані кусні зістають власністю автора, а Р. Бесіда через преміюване позискує лиш право представляти їх в театрі *стольчїм* під єї зарядом, на-коли сами постарас ся о музику до тих творів.

Убігаючи ся о премії зюольят свої праці надсилати безымянно, а адреси свої подати в окремих опечатаних кувертах, подаючи зразом знак, по котрім їх працю від других можна відрізнити.

Від виділу „Рускої Бесіди.“

У Львові дня 10. Марця 1875.

Кароль Климович

на улиці Валовій, нр. 11, поручає:

Цукер найліпший в головах, 1 фунт по	29	кр.
„ другий	28	„
Кава Цейлон, велика	1 зр.	— „
„ добра	96 и 92	„
Мідали виборові	60	„
Розинки красні	44, 36 и 32	„
Гербата російська	1·80, 2, 3 и 4	зр.

Звертаю увагу на добірні вистоялі вина угорскі, по ціні від 60 кр. Особливо зеленяк по 1 зр. ав.

Одвічальний редактор: Др. Олександр Огоновский.

З друкарні Товариства Книжки Шевченка. — Від редакції Фр. Скарбачевго.

Виходить випусками в 2¹/₃ арк. 3. (15.) и 18. (30.) кожного місяця.

ПРАВДА

Редакция и адміністрація під и. 12. на уляци Осоломских.

письмо літературно-політичне.

„В своїй хаті своя правда и сила и воля.“

Ціна передплати: на рік 6 зр., на пів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50 кр. Оден нумер стоїть 30 кр. а. в. — За оголошеня (инсерати) платять ся по 5 кр. від одной стрічки дрібним друком.

В справі видавництва „Правди“.

Редакция „Правди“ діставала и дістає листи з Галичини и України, в котрих висказують ся бажаня передплатників и прихильників „Правди“ и подають ся всіякі проєкти що до ~~її~~ сеня єі. Дякуємо сердечно за оказувану нам прихильність; бажаня ж и радн наших передплатників поважаємо високо, тому и хочемо їх тут докладнійше обговорити. Задля того поміщаємо сей лист особи нам незнакомі з України (пропускаючи в нїм тільки дещо менше важного задля скороченя):

Високоповажна Редакціє! Обертаючись в-перше до Вашої ласки з моїм листом, я бажав би сказати про наше рідне письмо „Правда“ и про людей, котрі напинають усеї сили, щоб підтримати и збільшати сей орган на користь рідному ділу...

Перш усєго, ніхто не почне спорити, що, чим більша буде популярність якого письма, тим більше виграє идея, яку проводить письмо. Популярність „Правди“, на кілька мені знаємо, надто мала. Не далі як торік я чув з певних жерел, що на Україну винисувалось Вашого письма тільки 47 екземплярів! В Галичині у Вас єі розходилоь тогді-ж біля 400 екземплярів. И так письмо, від котрого майже залежить истнуванє цілої народности, письмо, котре боре ся за народну самостійність 16-ти мільонів людю, письмо, котрому треба мати историчне значіне, розходить ся по світові тільки в 450-ти ексемплярах! Від чого-ж така сумна доля дорогого для нас львівского письма? Від чого на українській же мові видавана „Основа“ мала далеко більше передплатників, а московскі журнали (як „Вѣстникъ Европы“, „Отечественные Записки“, „Дѣло“ и инші) лічать у себе їх по кілька тисяч? В наш вік поступу журнал чи часопись цінує ся по ідеї, котру він проводить. Идея „Правди“ не кілько не гірш примуваня якого небудь „Дѣла“ або „Вѣстника Европы“. Що-ж таке є, що боронить сій ідеї розростатись по світі, ширшати и рости через свій орган, що-часу добуваючи собі діячів и робітників проміж

тим людом, за котрого вона воює? Подумати, що Українці у нас, а у Вас Галичане на віки відцурались од усього рідного и зневажають все, що нагадає ім їхню родину, — ніхто не посміє: вже кілька було видавничих Тарасового Кобзаря на Україні, а тепера осталося ёго в продажі не більш двох книжок, та й ті, здає ся, куплені по двацять п'ять карбованців кожда...

Мав я у сім ділі розмову з одним знайомим, щирим народовцем, котрий однако сёго року не виписував „Правди“, тому, як казав, що „книжечка тоненька, небагацько в ній є, а коштує мовби и добра.“ Я доказував свому знайомому, що треба, як мога, більш завербовувати до виписки Вашого письма; що зібравшись з коштом „Правда“ почне видаватись в більших розмірах и поміщати ме в собі статі красці сёго-часних; — він казав, що так робити шляк; що треба перш „Правді“ по-лучшати, тогді в неї будуть и передилатники, и сказав мені, що він вже відіслав гроші на московский журнал. Такі слова мені завчастя лучалось слухати од людей, для котрих усе, що торкає ся України и Українців, представляє пряму вагу. Після сёго я задумавсь: згадавши, якою „Правда“ виходила торік и поза-торік, и зрівнявши її з московскими журналами, найшов тоненьку нашу „Правду“ з невеличкими повістями, котрі друкують ся по пів року, такою бідною, що мені аж жалко єї стало! Згадавши до того, що се у нас оден тільки на Україні орган, видаваний на українській мові, що се одно тільки письмо, котре воює за українську идею, мене взяло зло на тих людей, котрі зовуть себе патріотами, народовцями, народолюбцями и допустили до таких обставин воюющий за їх діло орган. Але споглянувши з другого боку, я знайшов де-яких з них и правими. И ось від чого: чоловік, котрий працює задля розвою тої громади, серед котрої він живе, як-що ся громада складає ся з людей освічених, в руках з яким nebude московским журналом, симпатизуючим нашій ідеї, зробить далеко більш, ніж з „Правдою“. Богата беллетристика сих журналів, до котрої найбільш прихильна громада, ні в якім разі не зрівнає ся з беллетристичними статями „Правди“. Романи и повісти знакомлять публіку з новим строем життя, передають їй сёго-часні ідеї; таку книжку всякий з охотою читати ме, тогді як збірник номерів „Правди“ за цілий рік подарує трёма, богато чотирма або п'ятьма коштовними статями. Сказати, що „Правда“ й дешевша; так на се-ж ніхто не вважає: хай вона красче більш коштує, та тільки більш и дає, — от як тут люде міркують!

Звідси моя Вам щира порада: щоб достати „Правді“ передилатників, щоб дати їй могу розходитись по світі и голосити свою идею, треба нам додати усіх сил, як мога більш, розширити и обогатити видане Вашого письма. У Вас тепер є власна друкарня; коли у Вас нема кошту и матеріялу — оберніть ся з проханєм до своїх людей, як у себе так и на Україну: ніхто, я гадаю, з них не відкаже шановній Редакції в такім щирім и полезнім ділі. Видайте два-три номери богатших над перші — и на той рік у Вас в двічі стане більш передилатників!

На се так щире и прихильне письмо — отсе наша відповідь:

Перед всім ми не гадаємо и не можемо робити конкуренцію російським журналам, таким як „Вѣстникъ Европы“, „Отечеств. Записки“ и и., котрі виходять книжками 30-аркушевими що місяць и против котрих „Правда“, хочби и в двоє більшою стала, все таки ще буде маленька. Ми не рахуємо на те, щоби той, хто передплачує „Правду“, не потребував вже російських журналів; тільки думаємо що „Правда“ для Українців повинна бути доповненєм російських журналів подаючи многі такі річи, котрих не знайдеш в тих журналах, и подаючи не тільки сі річи але и беллетристику и т. и. в рідній мові. Передплата ж „Правди“ не є так висока, щоби по-при якім російським журналі або газеті не можна виписувати и „Правди“.

Розширити значно об'єм „Правди“, підвисшаючи враз передплату, не можемо, задля того, що Галичане, а, именно народовіці галичкі, суть в загалі так бідні, що більше як 6 зр. на рік многим приходило б дуже тяжко платити, а через те ми може більше передплатників в Галичині би втратили ніж на Україні зискали.

Однако ми старали ся и стараємось неустанно всіми силами, щоби „Правду“ без підвисшеня передплати розширити. У минулих роцях побільшили об'єм кожного н-ра з 2-х арк. на $2\frac{1}{2}$ арк., що становить 6 аркушів на рік; а сего року зачинаємо „Правду“ через половину або й більше видавати дрібнішим друком, через що теперішні $2\frac{1}{2}$ арк. рівняють ся давнішим 3 аркушам. Так ми готові поступенно и дальше розширяти об'єм „Правди“. *Нехай н. пр. приступить тепер 70 — 80 нових передплатників, а ми станемо зараз кожний н-р. видавати в 3 аркуші.*

Видавництво „Правди“ не може мати від друкарні „товариства им. Шевченка“ такої підмоги, як многі гадають. Друкарня ся друкує нам вправді наше часописьмо за низшу ціну ніж яка-небудь инша друкарня, и за те складаємо товариству им. Шевченка прилюдно подяку: але взяти на себе видаване „Правди“ товариство се ані по своїм статутам не може, ані не можна від него с'єго жадати, бо воно все ще має багато клопоту и видатків з тим, щоби инвентар друкарні доповнити та довги повиплачувати.

Редакція „Правди“ старає ся також всіми силами, щоби внутренню вартість „Правди“ піднести. Се старанє наше, гадаємо, признасть кожний, хто порівнає н. пр. сей річник з минулим. Ми задля того й удавали ся до найзнаменитших писателів наших в Галичині и в Україні, просячи у них підмоги, и тепер знов прилюдно просимо всіх, хто може, причиняти ся своїми працями

до піднесення нашого часописьма, єдиного орґана малоруского в цілій Русі...

Ще кілька слів про домагання, які часто чуємо від Русинів галицьких, щоби „Правду“ видавати частійше, 4 або хоч 3 рази на місяць. Узнаємо дуже добре великий хосен такого частійшого видаваня: але трудности тут заходять так великі, що на довгий час ще о тім не можемо думати. На тепер можливе тільки побільшенє об'єму кожного н-ра, а се наступить, повторяємо ще раз, — без підвисшеня передплати — за побільшенем числа пре-
нумерантів.

ЧАСТЬ ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВА.

БУЖАНЕ.

(Прочитавши Хмельницьку П. Куліша.)

Бужане, Бужане;
Ви козачі люди,
Понесла ся ваша слава
Українов усюди.
У думках и піснях
Вас, герої-дуки,
Споминають, величають
Ваші праонуки.
Дали ви нам приклад,
Як за правду, волю
Оступитись й віддаляти
Гіркую педоло.

Тому, братя мої,
З просоня збудім ся
И пильнійше та щирійше
До праці возьмім ся:
Щоб правду добути,
А кривду здушити,
Бо вже тяжко безталанним
На сім світі жити!
Святої ми правди
Ще крихітку мали,
И ту злісні недоляшки
Вже нам відобрали.

Боронім ся, братя,
 Як колись Бужане:
 Або правди ся добемо,
 Або нас не стане!

Міщане Бужане,
 Ви козачі люди,
 Русин щирий и правдивий
 Про вас не забуде!
 И у думах, піснях
 Ме вас величати
 Й про лицароку вашу славу
 Внукам повідати.
 1868.

Данило Млака.

СЕМЕН ЖУК И ЇГО РОДИЧІ.

Хроніка.

Написав в 1873 році

О. Яковенко.

Ч А С Т Ь П Е Р Ш А.

(Дальше.)

VII.

Розлука з чоловіком, котрого кохаєш, нагонить завсігди и журбу и тугу; але не в кожнім зрості ся туга, ся журба виказують одинакий вплив. В молоді и в зрілі літа не однаково чувствує серце и любов и ненависть, и печаль и радість. Розлука Рисі з Джуром нагнала на Рисю велику журбу, велику тугу: але-ж Рися в-перше любила, в-перше и журилась! в-перше боліло її дівоче серце; в-перше рвалося воно з грудей — туди, за ним!.. в-перше до неї впав на душу камінь печали! Рися страшенно страждала, щиро мучилась; але-ж муки ті були першими муками в її житті... А перші муки не довговічні! — Тим то трохи-по-троху муки Рисі стали менш и менш: журба спадала, смуток мивав; молоде серце втихомирювалось и привикало ждати. Трохи-по-троху минали для Рисі безсонні ночі, душа заспокоювалась и зоставалося в серці тихе, спокійне кохає напоєне и приспане надією. А надія — надія

велика сила! кого вона не заспокоїть, кого не приспить, наче ніжна мати, пригорнувши до лона свою немовлющу дитину! Лишимо-ж ми до якого часу Рису з її надією, покіль не зустрінемося з нею в другій частині нашої хроніки, и вернімося до других наших знайомих, — жильців благодатної Жуківки!...

Незабавом після виїзду Джура з Жуківки, Семен поїхав у Смутний-Кут до Віренка. Хутор Віренка справді був якийсь смутний. Через невеличкий ставок лежала гребля обсажена вербами. На однім кінці греблі стояла хата на дві половини; на одшибі комора, далі конюшня плетена з ліщини, за конюшнею йшли хліви, повітка, за ними клуня; за клунею на горбі віковічня дубина; були дуби обіймищів в-двоє або и в-трое. В-праворуч тяглись тютюнники, а за ними садок з омшеником; в-ліворуч манячила довга біла каміниця, біля котрої стояли височенні залізні димарі: хоча й гордо, але смутно дивились вони округ себе на ті поруби лісів, котрі сплюндрували люде и дим з котрих перепустили у ті димарі, замислившись варить сахар, и виваривши замісто сахару — банкруцтво господарів Смутного-Куту!.. Отся каміниця — був сахарний завод, збудований попереднім господарем Смутного-Кута Ломачкою літ за пять до знесеня крпацтва. Ломачка був чоловік на всі руки!.. до чого хоч, привернеш ёго! Явився якийсь до ёго Німець з Прусів и підбив будовать завод. Збудували, насіяли буряків, стали робить сахар. Покіль були крпаки, покіль був даремний труд, не купована сила — завод йшов; але як знесли крпацтво та прийшлося наймать робітників — завод сів!.. Повести хазяйство вольною силою Ломачка не вмів, не вмів прирівнять до нового строю, хотів жить, як жив за крпацтва; а грошей нема! Став Ломачка позичать. Позичав, позичав: прийшлося отдавать — нічим!.. допозичався до того, що Смутний Кут продали публично з під молотка! Віренко перекупив ёго вже з других рук. — Так отсей то завод з своїми димарями був наче монумент того безголова, з яким наші пани вели свої хозяйства... се був печальний монумент печального крпацкого часу. На другім кінці греблі над самою дорогою стояв новенький чепуренький, покритий соломною домик з помалёваними віконіцями: двір біля домика був великий, чистий; під вікнами був цвітник. От — и уся оселя Смутного Кута! Округ ёго шумів ліс и ліс. Найблизше селище від Кута було за три верства. Проїждної дороги через Кут не лежало; ніщо й ніхто, крме Кутян, не ворухив тут спокою! Тихо було наче в монастирі и хутор Віренка походив більш на скит ченців, ніж на

оселю освічених мирян!.. Коли б мені довелось тікати од людей, щоб спасати душу, я б утік у Смутний Кут! тут би я оглядав природу, слухав, як на весні щебечуть соловії, трещать иволги и кують зазулі!.. слухав би, як шумить гай, як в осени и зимою скиглять сіроманці и реве вітер, и не чув би людскої річи, або віршій, чув би людей и дивився на їх тільки тогді, коли б сам того бажав... Отже Віренко поселився тут не ради спасеня душі, він поселився тут з семєю. Проблукавши по волі й по неволі літ десять по світу, сполосовавши Россию вдовж и впоперек од Білого до Чорного моря, од Висли до Волги, надивившись на людей и на їх жите, проковтнувши не одну мірку лиха, — він одкупився від циганских переїздів, одкупився дорогою ціною: молодими літами, жвавостю и здоровем; и здобувши вірну ніжну дружину, за котру б оддав увесь світ, поселився він з пею и з трёма маленькими дітками у Смутнім Куті, як мовляв він сам, „доживати віку“. Підтоптався він, спав з себе и не годився вже на жваву громадску працю; але серце ёго не зостарілось, воно молоділо від віри в кращу будучину народа... и сів Віренко в хуторі, бажючи заспокоїтись, пахати землю, доглядати своїх дітей и по волі взятись за деяку літературну працю.

Приятелів у Віренка було мало, а ворогів — доволі; бо Віренко не вмів ховати правди, різав він її кожному в вічі! не вмів він лукавловати думками, кривить душею: чоловік простий, без жодної задрости, чоловік з головою, справедливий, щирий... Таких людей у нас не люблять и вважають їх завжди за неспокійних, неживчих... Та воно й правда! як же вживеться брехня з справедливою, хитрость з щиростю!

Жук хоч и знав Віренка ще давно, коли він був дитиною, а Віренко молодшим паробком, — але знав він ёго тільки з виду. Тепер він пізнав Віренкову душу, серце, освіту и розвій и любив Віренка. Віренко не вважав на те, що він далеко старійший від Жука, більш знає жите и людей, більш має житевого досвіду! Ні, він ніколи, ні разу ні в чому не нагадав про се Жуку, а держався з ім як з ровесником, як з рівнею и на помилку Жука вказував так скусно, що Жуку здавалось, наче він сам зрозумів свою помилку. Одно слово: Віренко, не дававши ні якої пощади людям запослившим, більш усього оберегав самолюбє у людей прямих, чесних и простих.

„Правдиве самолюбє, правдиве самоповажанє,“ говорив Ві-

ренко, „така святиня у чоловіка, котрої не слід ображати: без самолюб'я, без самоповажання — чоловік все одно, що старий жіночий стоптаний черевик.“

Жук и Віренко здружились и стали частенько їздити один до другого. Раз Жук завів з Віренком розмову про своє любиме бажане: завести позичкову касу.

— „Діло добре,“ сказав Віренко, „та тільки піде воно вірно и стане міцно лиш тогді, коли ёго заложить на услові асоціації, коли до ёго прилучиться сільська громада.“

„Так, так!“ одповів Жук; „я инак и не мізкую! бо коли я сам від себе заведу касу, з сёго громаді невелика користь буде... Треба так діло ставити, щоб ёго вела сама громада, щоб громада зрозуміла усю користь від каси.“

— „Отсе й трудно!“ сказав Віренко. „Нема спору, що громадяне підуть до каси за позичкою, але самі, яко члени, до каси ледве чи прилучаться; бо між нашими сільськими людьми, хоча й живе поговорка „що в гурті каша їстися,“ але ж справжнёго гуртового духу нема!.. Спаси-Віг жидам та становим: вони з панамп вигнали сей дух и роз'єднали наших громадян.“

„Мені здається, ви помиляєтесь,“ одповів Жук. „Хиба наші „толоки“ не гуртова праця?“

— „Праця гуртова, але не для гурту а для одного чоловіка. Ось послухайте, я розкажу вам, як я пробовав завести асоціацію на селі. Отут верстов зо чотири од мого хутора єсть невеличке село Куцівка — на половину воно з „казенних“ крест'ян, на половину з „временно-обязаних“. У Куцівці нема ніякого млина и їздять Куцівці за 8 верст у млин, аж у Маряновку. У мене в хуторі теж святе: нема млина, усюди ліс; де не настав млин — не молоти ме він; а Куцівці мають у себе дуже вдаче для млина місце. От поїхав я у Куцівку в неділю: біля шинку, як водиться, зібралась громада. Став я їм говорити, щоб спорудити громадский вітряк. Я, кажу, дам дерево, залізо и каміне, а у вас свої майстри єсть, от и нехай вони поставлять у вас на могилі вітряк. Єсть у вас и чоловік такий, що колись мірошниковав у Маряновці: візьмемо ёго у мірошники, нехай він меле и мені и вам даром; а те млинове, що брати мемо з других хуторян, продамо и з тих грошей заплатимо мірошникові, а що зостанеться, будем складувати на всякий злучай, або купувати мемо гуртом сіль, деготь, ремінь.“ Слухали, слухали мене Куцівці и стали на тому, що „треба подумати“. Через тиждень приходять до мене. — „А що,“ питаю, „надумались?“ — „Надумались, пане!“ — „Що-ж?“ — „Та що, не приходиться так!..“

чудно якось, що млин не мати не хазяїна, и знов чудно, щоб и грошей не ділить... Ми придумали ось як: беріть собі оту нашу гору и ставте собі млин, а за землю молоти мете вам даром." Довго я бився з ними, нічого не вийшло! Хотів, щоб продали мені під млин землю, и на те не згодились. От я, щоб вивідать у їх ума, підслав шинкаря жида купити землю... Ну жидови згодились продати землю за три відра горілки, а мені говорили, що ні за що тієї землі не продадуть, бо може колись самі зберуться поставити вітряк... Не треба вам казати, що я не взяв через жидівські руки землі; ставити му у себе топчак; але-ж подумайте, як то трудно нашому братові заповідати яке будь діло з селянами! Не вірять вони нам, а до того й засліплені темнотою, так що й самі своїє користи не зрозуміють. Им завсігди здається, що пан хоче обдурити їх. Жид піддержує між ними недовіре до панів..."

„Що-ж! не можна їх и виноватити за се!.. недовіре — плод исторії."

— „Я й не виновачу їх... я кажу тільки про те, як довго ще треба ждати того часу, коли селяне стануть вважати и нас за людей и вірити муть нам більш ніж жидам." —

Така річ Віренка запалила Жука. Не довго думавши, став він побиваться, щоб завести позичкову касу. Порадився з матерю; мати згодилась з думкою Жука; хоча трохи и покивала головою, одначе не заборонила синові узяти тисячу карбованців, щоб заложити касу.

Раз в неділю після служби Жук завізвав до себе пан-отця и чоловік дваццять розумніших громадян з Куликівки и став им викладувати свої уваги про касу.

„Я дам вам в позичку," говорив Жук, „тисячу карбованців; от-се й буде Грунт, на котрому збудуємо касу. Хто пристане до товариства, повинен що місяця вкладувати в касу по четвертаку, значить: на рік 3 карбованці. Кожен товариш має право позичити у касі стільки грошей, скільки коштовати не половина його робочого товару. Приміром: у мене три пари волів; коштують вони 200 карбованців, значить в позичку мені з каси можна узяти 100 карб. — Срок позички положимо не дальш як на рік за 6 процентів. Отсю сумму и проценти можна виплачувати и частками, місячно. Половину барншів, котрі зберуться з процентів — будемо повертати на виплату моєї тисячи."

Громадяне мовчки слухали Жука и чухали потилиці.

„Що-ж! як вам здається моя річ?" снитав Жук.

— „Та воно, бачте, паничу! поздоров Боже вас!.. річ ваша гарна, та діло якесь чудне...“ одповів оден з громадян.

„Чим же воно чудне?“

— „Та тим, що у нас сего з-роду не було; привикли, бачте, ми позичать коли треба гроші, — хоч у вашого отця, як був живий... нехай над ним земля пером! хоч у вашої матусі, пошли їй и вам Господи многі літа!...“

„А в жида хиба не позичаєтє?“ спитав Жук.

— „Трапляється... беремо и в жида.“

„И виплачуєтє в двое?“

— „Буває! буває и в трое...“

„Ну, бач!.. так хиба вам не краще позичать у своій кассі ніж у жида?“

— „Де то вже не краще?... краще!.. та кажу ж, щосьчудне. Як ви порадите, батюшка?“ обернувся один козак до пан-отця.

— „Моя рада така, що Семен Иванович хоче вам добра! Тілько от и я не розберу: хто ж запраляти ме у нас кассою?“

„Як хто!“ одповів Жук; „и самеж товариство! Прпшіром: буде у нас 20 товаришів, ну й виберемо з їх чолокік пять, вони й запраляти муть...“

Стали громадяне думать між себе, стали радитьсє, розсуждять: один звертав увагу на те, що „де держати мемо гроші? хиба в церкві!“ другий дивовав сє тому, що виходить воно так, „наче чоловік сам у себе позичає“; а в кінець усі запитали пан-отця: чи не буде за се чого од пачальства? чи не оштрафують за се? чи не скажуть: як ви сміли заводить свою кассу, коли касса єсть при волости?“ Жук заспокоював їх, кажучи, що кассу не инак заведуть, як спитавши начальство, аж самого міністра, и знов став вясняти їм, як повинна завестись касса, як и хто орудовати ме єю, яка буде користь од неї и т. д.

Громадяне вірили, що Жук не хоче обманювати їх, не хоче підвести їх під геца, але все таки якось з сумлінем слухали єго, стоячи більш усеґо на тому, що „коли б за се не було чого від начальства.“

„Коли так,“ сказав Жук, „так зробім ось як: я випишу вам отсе все на бумазі, а ви підіть з нею до посередника, або не в город, до комісаря, та й попитайте, що вони скажуть.“

— „Хиба так!.. отак добре! так краще!“ одповіли громадяне.

Днів через три завернули до Жука Сопун и Оскерко. Слово по слову Оскерко спитав Жука:

— „А я чув, що ви добре діло підіймаєте: хочете завести позичкову кассу?“

„Хочу, та не знаю, чи буде вдача.“

— „Пильнуйте, щоб була касса для народа — се перший камінь, на котрому можна збудовать розвій народної сили...“

„Так!“ одповів Жук.

— „Знаєте, ведучи кассу и стоячи раз-у-раз біля народу, можна робить великий вплив на погляд народній, можна звертати уваги громади з касси и на що инче...“ говорив Оскерко.

Жук глянув на ёго так, наче пятака дав, и сказав: „я вас не зрозумів.“

— „Діло ясне,“ проводив Оскерко: „можна помаленьку привертати народ до вчення, вияснить ёму причину ёго убожества, здириство яко він терпить, ярмо котре він носить; нагадати ёму про старовину, про волю... одно слово: можна, заслонившись кассою, принести користь.“

Жук глянув на Оскерку: Оскерко спустив очи на чоботи... Жук всміхнувся и одповів:

„В одип віз не приходиться запрягати вола й коня. Коли я стану до касси примішувати и політику, так зроблю те, що вийде, як кажуть, ні Богу свічка, ні чорту кочерга! Народ треба спершу визволити з економічної неволі, з ярма спекулянтів и баришників; треба підняти ёго добробит, а коли у ёго буде що їсти й пити, тогді мож поговорити з ним и про щось инче... Але — се далекий ще час!..“

— „Отсе — то й шкодить нам,“ перебив ёго Оскерко, „що ми не навчилися ще й досі робить те сьогодні, що можна робить; а завжді одкладаємо на завтра те, що треба робить сьогодні!“

Жук розгорівся. „Ні!“ сказав він; „нам шкодить не те, а те, що ми привикли разом стріляти по два заяці! разом запрягати коня и вола;... не збудовавши хати ставимо піч... усюди нам треба примішати „щось инче...“ Заведемо школу для народа и зараз хлопцям и бухнемо: „нема Бога!“ Станемо розповідати про землю, про дощ — и приплетемо сюди и Січ и Гонту... нам, конечно, зараз замажуть рот... Ми тогді й сидимо зложивши руки, виноватимо уряд, плачемось, що нам усе заборонено, що нам нічого не можна робить!.. а діла справжнього, діла потрібного народови ми не бачимо!.. Усі ми ділимося на двое: одні спершу кричать, а потім плачуть; другі мовчать — та видають себе авторитетами, богами з Олімпіа: послухаєш їх, просто на речах, наче на органі, а кинься до діла? спитай отих „генералів“ — що вони роблять? нічогосинь-

ко!.. От-що нам шкодить!.. усякий хоче ватажковати, а робить нікому... „Усе пани та пани, а хто-ж на греблю?..“

Оскерко підскочив, и став видавать з себе завзятого червоного ліберала. Сопун підойшов до Жука и тихенько сіпнув ёго за полу...

Минуло ще тижнів зо два. Раз під двором Жучихи задзвонив дзвоник и зупинився візок, з котрого виліз якийсь мужчина и вийшов у двір.

— „Хто се такий приїхав?“ сказала Жучиха, дивлячись у вікно.

— „Се становий!“ одповів Иван и пішов одчинять приїздому двері.

— „Я отсе до вас по ділу,“ сказав становий Жукові.

„А хибаж у нас трапляється, щоб становий заїхав коли без діла?“ пошутковав Жук. „Ну, кажіть-же, яке там у вас діло до мене?“

Становий достав папери, подав Жуку и промовив: „вєлено з Губернії підсогласиць панів, чи не пожертвує хто чого на монумент Лермонтову... Так отсе я й до вас за снм...“

„Добре,“ одповів Жук, достав з кишені три карбоващі и подав іх становому, говорячи: „чим багаті, тим раді.“

Становий сховав гроші и папери и закурился папироску.

— „Скучно тепер на хуторі... Осінь... грязько...“ заговорив становий.

„Ми не скучаємо,“ одповів Жук.

— „Хиба у гості часто іздите?“

„Ні! більш дома! та й ні куди іздить.“

— „Де вам нікуди! кругом вас сусіди: он Хмара, Ракович, Колимієць; знов недавно переїхав сюди Віренко, чоловік звісний... та ви-ж ёго знаєте... ви, здається, були у ёго?“

„Був!“

— „Ну, от вам! хибя мало сусід... Я отсе зараз од Хмари, чув у ёго, що ви якусь кассу у Куликах завєли?“

„Не якусь, а позичкову, и не завів ще, а думаю завєсти,“ одповів трохи з серцем Жук...

— „А Хмара казав, що вже завєли.“

„Бреше ваш Хмара.“

— „Казав, що й громаду ви збирали у себе...“

„Збирив, тільки не громаду, а чоловік кілька...“

„Еге!.. бачте! а він каже: усю громаду; а й думаю, що як

же се так, що я про се нічого не чув... знов Хмара бідкується, що сю кассу ви завели на те, щоб поставити супротив ёго народ, перебить у ёго робітників..."

Жук не видержав — и подивившись на станового спитав: „Се ви у мене вивідуєте?... чули, що дзвонять, та не знаєте де! Ви-б просто так и сказали, що вам яко урядовому аґенту „треба знать усе, що діється у вас у стані”, та и розпитали-б мене про кассу, я-б вам и розказав усе, без Хмаринних побрехенёк..."

Становий почервонів, став заикатись и божиться, що він и на умі собі не мав розізнавать про кассу, а тільки так спитав, до слова... Жуку стало гидко слухать брехню, він взяв швидче папіроску и запалив її.

— „Паничу! до вас громада з Куликів прийшла,” сказав Иван Жуку, війшовши в кабінет.

Жук зирнув в вікно. На дворі стояло чимало народу... Становий став прощатись.

„Ні!” сказав ёму Жук, „од обіду я вас не пущу, особливо тепер. Я дуже радю, що громадяне прийшли при вас: ви послухаєте нашу розмову, знати мете, яку кассу ми заводимо... Ось ходімо до громади.”

Становий замислився, одначе не було що казать, мусів послухать Жука. З громади вишов наперед чоловік літ під 50, з сивими вусами; се був куликівський козак, Павло Замковий.

„Що скажете, люде добрі?” спитав Жук.

— „Усе добре, паничу!” одповіла громада.

„Добре, як добре! говоріть.”

— „Були ми з ваною бумагою у посередника, читав він її.”

„Що ж?” питав Жук.

— „Та нічого-ж!” одповів Павло. „Сказав, що кассу можна заводити, що за се нічого не буде... тільки, каже, треба писать в Губернію.”

„А вже ж треба... Я ж вам и тогді се говорив... та ще не в Губернію, а аж до міністра.”

— „Еге ж, еге!...” так отсе ми вже усі гуртом до вас: давайте радитья, та кінчать діло.”

У Жука од радощів аж серце тѣхнуло, аж очи заблищали.

„Давайте! давайте! будемо кінчать, „говорив він.

— „Роскажіть же паничу нам ще раз, як воно буде, щоб ми гаразд второпали.”

Жук знов виложив свої думки про кассу. Загула знов громада, знов стали править, хто куди! Вже стало вечеріть, як Жук

виїс з хати давно заготовлений проєкт Устави кассової и сказав, що хто пристає до касси — повиннен підписаться.

— „Цур ёму! ще й підписуваться! чи не можна б не підписувавшись? Та у нас и письменного нема!.. хто за нас підпише?“

— „Я підпишу,“ озвався становий. „Давайте руки!“

Громадяне подались трохи позад.

„Ну-те ж! давайте руки!“ говорив Жук.

— „Давайте братці! хто первий?“ сказав Замковий и оглянув громаду.

— „Хто ж первий? ти! ти давай, а ми за тобою.“

— „А може нехай хто другий, може ти Степане, даш попереду?“

— „Ні! я не хочу!.. нехай дає Митрохван.“

— „Чого Митрохван?.. хіба без мене нікому...“

— „Ну коли не ти, так нехай Тарас дає, де він? де ти Ховань! давай руку!“

— „Еге ж, як раз!“ озвався Ховань „давай ти, а я за тобою.“

— „Ні! я перший не дам; нехай другі дають! Он Опанас стоїть попереду, нехай він и дає... Давай діду руку... чуєш?“

— „Не оглух ще, чую,“ одповів Опанас... „Вже комусь, та треба давать... Чи мені, так и мені!.. а може поміряємось... Ось слухай, Павло! ке сюди твій ціпок, у тебе довший од мого: давайте, хлопці, міряться; чия буде зверху, тому й давать руку первому.“

— „Ну-те, годі дурить! що се вигадали! коли давать, так усім разом давать.“

— „Еге! еге! отак лучше!.. щоб не було ні першого ні останнього!“ загула громада и разом кілька рук простяглось до руки станового.

„Ну! дай же Боже час добрий!“ сказав Жук.

— „Дай Боже!“ одповіла громада; „тепер би, паничу, треба могорича.“

„За що?“ спитав Жук.

— „За отсю кассу.“

„От — тобі й на! ще й касси нема, а ми вже й могорича пить...“

— „Вже як хоче паничу! а треба по чарці! ми з роду не виходили з вашої господи без чарки.“

Винесли судію и випили по чарці.

(Дальше буде.)

Кілька слів о словарі

О. Партицкого.*)

Р. 1867 вийшов ві Львові німецько-руський словар О. Партицкого, учителя руского языка и літератури. Хотя сей словар виданий вже давно — бо майже перед 8 роками —, однак зі взгляду, що він, яко майже єдиний німецько-руський словар, в Галичині загално єсть уживаний, именно також молодіжю в школах, зі взгляду, що мабуть вже лиш мале число екземплярів сего словаря єсть нерозпродане, отже небавком треба буде новий словар видати, зі взгляду, що видане одвітного словаря в кождім язиці, в кождій словесности єсть дуже важне — прийняв ся я кілька слів о словари п. О. Партицкого сказати. Ним перейду до властивої річи, най вільно мені буде дещо про словар загално натякнути.

Безперечно видане словаря южно-руського языка подібно як и грамматики одвітної належить до первих наших потреб**). И лише тогді, коли одній и другій потребі як слід зарадить ся, мож буде з успіхом повести систематично науку нашого языка. Правда, були и тепер єсть люде, котрі вичують нашого языка из пісень, казок, приговорок и т. п., а також из писаній народних писателів и з давнійших памятників — тільки-ж наука така утрудлива, доходжене сущности нашого языка способом самоука мозольне и богато забираюче часу, а й надто не кождий рівно здібен одмітити зерна від полови; — тому то й бачим, як часто навіть писателі наші борять ся з формою, з вираженем, а нераз також доводить ся чути писателям від четців — часто задля поодиноких слів и вираженій — незаслужені догани и укори. Тому лиху може запобічи словар и грамматика. Я не хочу тим сказати, що словар и грамматика, хотьби и найліпші, чародійно можуть все направити и цілком нас вдовольнити, що язык мов той образ в рами даєть ся уняти в словар и грамматику: живе слово народа — се ріка величава текуща з жерел глибоких, котра запони не знає; трище вона все свіжими струями, а не раз — розуміє ся по упливі віків — значно удаляє ся від прежніго свого русла. Та все-ж заперечити не даєть ся, що словар и грамматика по можности вірно унявші язык в тій стадії, в якій він находить ся, значну діють прислугу самому языку, становлять ся єго регуляторами благодатними. Але и тні регулятори, хотьби були в овоім часі и найліпші, по яких кількадесяти або и більше роках, коли розвиток языка ступив дальше, стають непригожі, язикови не лъзя держатись давної своєї межі — и оказуєсь потреба уложити повий словар, нову грамматику, хотия все, розумієсь, зі взглядом на те, що попередно в тому длі зро-

*) Поміщасмо сю статью яко трактующую о важнім предметі и достарчающую також цінного матеріялу; однак не ві всім годимо ся з вл. автором. — Ред.

***) Грамматик у нас появилось кільканайцять. З тих грам. Я. Головацкого и М. Осадци стають дуже цінним матеріялом для будушого грамматика. *И. В.*

блено. О граматиці поговоримо иншим часом, тепер же поведемо річ про словар.

Словар певного языка єсть то збор всіх слів а також и зворотів в тім-же язиці уживаних. Вже з самого определєня (дефиніції), що таке словар, слідує, що словар, коли має однічати ціли, мусить бути уложєний *практично*, т. є. головню вміщати в собі той скарб лексикальний, який *дійсно* єсть в народі. Словар *повний* має загорнути по можности все богацтво лексикальне языка; в *приручній* досить вибрати збір слів важнійших и в розговорній бесіді частійше уживаних, *при чім має лучитись короткість з точністю*. Як до языка біднійшого або богатшого повний словар містити ме 100 — 400 тисячей слів и більше; въ *приручній* (як до объєму) вистанє 10—50 тисяч.

Словар *повний* (такий здає ся, у нас так скоро не появить ся, а порадию було-б, після нашої думки, щоб словар *повний* був руско-німецький, руско-российско-польский и пр. а не на відвороть німецько-русский и пр.) повинєн в собі обняти: а) слова в народі уживані; б) слова уживані писателями народними; в) звороти (фрази) як людові, так и такі, котрі у писателів находять ся; д) слова и вираженя з церковного, котрі у кожного нашого писателя, не виключаючи и Шевченка, находять ся; е) з термінів наукових втягнути треба тое, що найпотрібнійше, з одвітних писателів руских. *Нових слів* творити в словарі о скілько мож мало, вже за-для той причини, що слова неужиті ще, словарем захвалені, рідко коли приймають ся; лише тогді ново введєне слово легко ввійде в загальне уживанє, коло воно яким автором щасливо ужите само собою зверне увагу читателів. Що до а) и б) зауважимо, що робимо ріжницю межи словами народними (людовими) и словами у народних писателів стрічаними. Конечно у кожного народного писателя єсть більша часть слів людових, але у кожного єсть також частина слів ним самим на, народній лад утворєних. Таких слів цуратись, розуміє ся, не можем. Впрочім значно більша часть подібних слів протому мужикову навіть понятна. И так пр. люд говорить „журавлі летять ключами“. Данило Млака придає журавлям удалий епітет „*клячолетги*“. Сама річ, що такі утворєні слова мають місце в словарі. Инше діло з письменцями, в котрих ні ладу ні складу, як пр. з первоцвітами Кохнівченка, Подушки и многих галицких писарчуків. Их забавочки зовсім одєунути геть, складаючи словар! Також примітити мусим, що у словарі годить ся вмістити тож и слова з инших язиків загально вже прийаті. И так пр. прийняли ми, подібно як Німці и Поляки, з французького слова: *interessé* (intéressé, орудка, діло, зиск), *геній* (génie, віщ, віщун), *наївний* (naif), *дансер* (danseur, танцюра, таночник, плясальник), *квєрта* (covert) и пр. Тут належить також багато слів латиньских и грецких в цілім цивілізованім мирі уживаних (спеціальний, універсальний, артикул, принцип, исторія, міт, анокриф и пр.). Сі и сим подібні слова єуть вже власністю нашого языка, бо одержали, так сказати, право обивательства. — Що до в) Кождий язык має свої питомєні звороти, котрі належать до найважнійших его визнач, н. пр. sich wovon nähren = чимось живити ся (*а не з чого!*); jemandem rathen = когось порадити, комусь порадити; jemanden heirathen, з кимсь ожєнитись, на кимсь ожєнятись; zu sprechen anfangen = зняти річ; Gelübde thun = за-

Згадати належить також, яка різниця межі рівнозвучними виразами иноді у поодиноких язиках славянських буває. И так пр. в польск. *białogłowa* = *Frauenzimmer, femme*; у нас в южнорускім *білоголова* або *білоголовка* означає пташка, *Parus caudatus L., Schwanzmeise*, належачого до родини синиць (*Paridae, Meisen*) [Ся дуже красна и зовсім одвітна назва людова уживаєсь коло *Ожедлова*; годить ся, щоб її прийняти за наукову: синиця білоголовка]; — в росейск. напрасно звичайно = *eitel, vergebens, frustra*; у нас *напрасно* уж. коло Корчина, в Стрийщині) = *нагло, несподівано, напрасна смерть, напрасниця* = *plötzlicher Tod*; — чеськ. *světlice* = *Irrlicht, ильца, блудне світило*; в руск. *світлиця* польск. *świećlica* (досить рідко у Поляків уживане), чеськ. *světnice, Empfangzimmer, Salon*; — чеськ. *krk* = звичайно *der Hals, шия*; в руск. и польск. *карк, Nacken, Genick, dlouhokrký* = *довгоший, langhalsig*; — в руск. *дрзкий*, чеськ. *drzi, dreist, frech*; в польск. *dziarski, flink, tüchtig*; — руск. *обыій, обийий* = *communis, allgemein*; польск. *obcy* = *alienus, fremd*; руск. *сслок* = *Dorfbewohner, mieszkający na wsi; sedlák* = *Bauer, селянин, wiesniak*; — чеськ. *strom* = *Baum, дерево*; руск. *стромий* (кор. стрем. стремити) чеськ. *strmy*, польск. *stromy* = *jäh, steil*; на стрім (пр. летіти), *jählings, praecipiter*; — чеськ. *přiložník* = *Beischläfer, наложник, хабаль*; руск. *приложник* = *Beiwort, nomen adjectivum*; — чеськ. *plauý* = *wild*, в польск. *plonny* = *unfruchtbar, steril, nicht ergiebig*; в руск. *планки* = *Früchte wilder Apfel, Birn-und Pflaumenbäume*; (руск. полонний ужив в Стрийщині, а утвор. від полон, *plon, Ausbeute, Frucht*) значить *ergiebig, locuples*, пр. *полоніе жито*); — чеськ. *nádoba* = *Gefäß, судина, судник, начинне, церк. сосуд*; руск. *надоба, знадоба, знадїб, знадобок* = *Material, auch günstiger Umstand, Gelegenheit, нагода*, пр. користав з тої надоби ег *benützte die (günstige) Gelegenheit*; по *знадобі* напишу до Вас лист = *gelegentlich werde ich Ihnen einen Brief schreiben*; — в чеськ. *slepice* = *Henne, курка*; в руск. *сліниця* = *Bli ndbreme, Chrysops caccutiens L. (муха)* — декуда також падальник, попадниця або сілиця, *Blindschleiche, Anguis fragilis L. (гад)*; — руск. *тумах*, чеськ. *tumák* = *Thunfisch, Scomber thynnus L. (Thynnus vulgaris)*; польск. *tumak* = *куна лісова, Edelmarder, mustela martes L.*; — чеськ. *metelník* = *Voltigeur, Luftspringer, skoczek, скочникъ*; руск. *метельник*, *Wirbelwind* (кор. мет, відси також мести, пр. замелó снігом поля = *die Felder sind vom Schnee verweht*; *метелиця, метіль, метеля* = *Gestöber*; *метел*, також *wilde Bienen*; *метати werfen*; *мести, pokit* = *das Zimmer auskehren*; *поміт* = *Wurf (z. B. von Thieren)*, *мет* = *Wurf*; *одним метом, mit einem Wurf*; *заміт* = *zarzut, Einwurf*; *замети* = *Einwürfe*, але також яко *plurale tantum* = *vom Schnee verwehte Stellen*; *вимети* = *Auswürfe*, н. пр. *вульканічні вимети, vulkanische Auswürfe*; церк. *омети, Fransen, стряпки, ріси*; *ометиця, Abwürfe* (відкинені части при мелею мукки; пословиця: не посміє ся кметиця, тільки *ометиця* = *ein ordentlicher Mensch* (кметь, кметиця *eigentl. ein wohlhabender Bauer*) *lacht einen nicht aus, sondern ein Schuft, ein Plunder*); *перемітка*, *ein weisses dünnes Leinwandstück entsprechend zusammengelegt und gebunden, welches von verheirateten Frauen (молдици) in Podolien als Kopfbedeckung gebraucht wird. Oft sind diese*

Kopfbedeckungen mit goldenen oder farbigen Fäden recht hübsch bordirt; намітка = zarzutka, Ueberwurf; перемітати, перемітовати, umwerfen, überwerfen; пішов в мети-перемети, er fing an Luftsprünge zu machen, також er fing an unbesonnen zu handeln, er stürzte über Berg und Thal; меткий, мітний = rührig, behend; метелик = Schmetterling, papilio; мотиль, ідем; мотосити, мотосати = zergen, тормосити, сінати, метушити ся, мотосати ся, sich herumzerren; моторити = geschäftig sein, коротати ся, krzatać się; моторний, меторний = rührig, geschäftig, behend, fesch; метнути ся, метнутись = кинути ся, н. пр. метнув ся ратувати, er fing hastig zu retten an; (яко посволячене корінем можна уважати також и мотати, verwickeln, verwirren, zergen); чешк. mráka = Regenwolke, хмара дощева; руск. *мрака* = (düsterer) Nebel; — чешк. hostince = Restauration, гостиниця; — рус *гостиниць* = 1) шлях, дорога, котрою ідуть кушці-гості, Landstrasse, Handelsstrasse; битий шлях, битий гостиниць, шоссея, Heerstrasse, Chaussée; 2) Geschenk, н. пр. батько приніс нам з ярмарки гостинця = der Vater hat uns ein Jahrmarktsgeschenk gebracht; — чешк. opravce = Reformator; польск. *oprawca* = Henker, Schinder, луній, вішатель; — чешк. trup = Rumpf, тулуб, тулов, кадовб, опід; руск. *труп*, польск. *trup* = Leiche, cadaver; — в хорватскім: domovina = Vaterland, patria (Стросмаєра гасло: sve za vjenu i domovinu = все за віру и отчину); руск. *домовина* = Sarg, труна, трумна, трумно, трунва, деревиско, деревище (уж. в горах; у Вагилевича: Та вже сива бородонько не тобі ся бити — під зеленев муралюньков в *деревищи* гнити! Мадей); — чешк. vlast' = Vaterland, patria (тому vlastence = Patriot); руск. *власть* = влада, Gewalt, Macht; — чешк. hranice = Scheiterhaufen, костер, рідше також Grenze, в руск. *границя* звичайно Grenze; рідко також тоє самое що *грянь* = жар, тлінь, glühende Kohlen; — чешк. kostra = Skelet, гостяк; в руск. *костер* = Scheiterhaufen; костера = риба Acipenser Kostera, належача до роднини Осетрів; костар або костач — инша риба до мерени, Flussbarbe (Barbus fluviatilis) подібна (Barbus Petenyi?); костур = 1) Knüttel, 2) Kirschfink, Kernbeisser, fringilla coccothraustes, костогриз, костоглід; — чешк. poručnik = Vormund, опекун; польск. porucznik = Lieutenant, поручник, лейтнант, лейтман; сотник, centurio, чешк. poručík; — чешк. ret = Lippe, губа; руск. rot = Mund. и пр.

Если тоє самое слово уживане у нашім язичі в ріжнім значіню, треба се в словарі помістити и примірами пояснити, н. пр. *брехати*: 1) das Wort brechen, lügen, н. пр. брешуть люде, лучше плакати, як ніхто не бачить. Шевч. 2) von Hunden: bellen, in den Wind hinein bellen, klaffen, н. пр. пес бреше, а вітер несе; klaffen auch кліщити, н. пр. пес кліщить, der Hund klafft; пес закліщить, der Hund fängt zu klaffen an, der Hund wird klaffen; пси відкліснюють ся = von Zeit zu Zeit klaffen die Hunde; — *позор* (укр.), Schmach, Schimpf, з відти: *позорний* = schmähhlich, schimpflich; *позір* (гал.) 1) Stattlichkeit, Schönheit, Anmuth, для того *позірний*, stattlich, schön, н. пр. позірний хлопчик (в Стр.); 2) Schein, н. пр. на позір добрий; 3) Aufmerksamkeit: дай позір = gib Acht; als Commando: *позір!* = hab Acht! daher позорувати, Acht geben; 4) Blick, н. пр. позір у него дикий =

sein Blick ist wild; 5) Aussehen, Gestalt, habitus, н. пр. позір у него мов у розбішакі = er sieht aus wie ein Räuber.

То би були уваги, які би я загалом що до словаря и способу уклада- ня тогож мав висказати. За тим забираюсь до перегляду словаря пана О. П.

Лишаючи правонись пана П. на стороні, бо їй ніхто не послідо- вав, а навіть и сам батько відцурав ся свого дитяти, приходим ad rem.

Пан П. говорить в переднім слові, що „нема умѣтности, котра бѣ въ нѣй (народній письменности) не була заступленою.“ Говори Климе, най твое не гине! скажемо на се. Чи п. П. застановив ся над тим, що неправда з понятого зле патріотизму нігде так не карась, як у строгій науці? Що-ж подумаетьмучий читатель по перечитаню сеї перехвалки? Ото нич иншого, тільки або, що у автора круг знаній обме- жений, або що автор нарочно говорить неправду — и вже на первім кроці знеохотить ся. Дальше веде автор річ: „весь (!!) скарб укра- иньской бесѣди, о скільки менѣ книжки и словарѣ українській дозво- ляли, втягнувъ я въ сей словарь, крѣмъ того збиравъ я слова народнѣ въ нашихъ горахъ“ и пр. пр. Чваньба така тим більше поражає, коли подивимо ся, як словарець той зростом невеличкий (томик I. стор. 432, II. 375 в октаві). Відтак висказує автор надію, що мабуть скоро най- дуть ся люде умніи, котрі то „вимѣтнуть“ зъ его „словника“ що чуже, не наше, доновнять, що недостаточне etc. В горі автор сказав, що „весь“ скарб української бесѣди и народних слов галицких и українських втягнув у словар, аж ту згодом-перегодом довідуємось, що він за- горнув також и де-що „чужого, ненашого“ — а таки, сказати Богом- правдою, того багато.

Через кілька стрічок дальше: „виданий мною словарь не е слов- никомъ нарѣчія, але языка“. Відай автор щоби тут не сказати два рази *словар*, держав ся реченя: *varietas delectat*.

Дальше слідує порівнанє декотрих язиків славянських з нашими. Порівнане тое поверховне и недостаточне не може вдоволити філолога. Та годі про те багато розводитись: хто бо схоче порівнувати язики славянські, не удасть ся до підручного словаря, а шукати ме поученя в ділах Шафарика, Мікросяча и других філологів славянських.

Перейдім тепер до самого словаря. Бачимо тут дуже багато укван- них виразів, котрих на Руси не тільки нігде не учусь, але також и в книжках не доведе ся побачити. Та охота до кованя слів тим більше безплодною, бо тикаєсь загалом знаних понятій, на котрі більшою частю у люде суть свої вираженя. Зворотня (фразеологія) у тім сло- варі заступлена дуже слабо.

Перевертаючи лист за листом куди попало, устрояем взор наш у книжку и виписуем дословно, а побіч даем декотрі наші замічання.

Aeltern, родичі (*родич* переважно у нас и на Україні значить *consan- guineus*, *Verwandter*; родичі = *die Verwandten*; лише декуда в Галичині, именно близь міст, *родичі* уживають в значіню *родители*, *parentes*, *Eltern*).

Andächtling, святошок (*świętoszek*, святоша).

Andeutung, спомка (по що так калічити слова, коли єсть: згадка, наем).

Brastig, думний (нім. *stolz*, польск. *dumny*, в рускім гордий, пишний;

у люду: гарднй; — думний = gedankenvoll, sorgenschwer; після Adelung-a (Grammatisch kritisches Wörterbuch d. hochdeutschen Mundart): Brast, ein veraltetes Wort = Kummer, Gram, Sorgen, журба, грижа, гризота, печаль; — коренем посвоячене: bresthaft = mit einem Gebrechen des Leibes behaftet, уломний, скарплючений, bresthafter Soldat = verkümmerter Soldat; після Ziemann-a (mittelhochdeutsches Wörterbuch) Brast = Krachen, Gerassel, Tumult; хряск, тріск, ломот, гремот, хработ, рахкіт, тарахкотане, збурене, натовп, ворох, колот, заколот, замішане; — brasten verb. = krachen, prasseln, knittern, cреpitare = хряскати, тарахкотіти, грякотіти, тріскати, прискати; — відтак означало-б слово brastig = гризливий, згрявкий, печальний, печаливий; пагулююкватий, нуравий, горожіний; відприскливий.

Bratenfett, глустѣнь вѣдъ печспѣ. Кождому звісно, що в рускїм „глустий“ не може бути, лише товстий, а так товстїнь або й товщ печені, або товщ з печені. На розтоплену товщ говорять наш люд „тік“ (кор. тек), пр. пироги в тоці.)

Bagatelle, дурничка, маловартниця, дрѣблячокъ, нѣсеїтнїця (Перве слово уїде, хоть не всюди; друге нещасливо уковане, прочі що иншого означають. Дрѣблячок, а не дрѣблячокъ, означає малі сирятки, малі річи, а не багателю в обширнїм змислї; — ніскїтнїця = ні се ні то, ein paradoxes Zeug, sinnloses Geschwätz etc. Bagatelle по руски: дрѣбнїця, марнїця, річ малої ваги.)

Beifuss, билїця, чорнобилъ, чорнобило, нехвороць (Перше слово польське, bylica, друге добре, четверте означає властиво иншу хоть и подібну до чорнобиля рослину, Artemisia campestris).

Bremse, жукъ, овадъ, бомокъ (Помішане. Кожда дитина на селі знає розличити жука від оваду. Жук = хрущ Scarabaeus stercorarius, Rosskäfer, Mistkäfer; божки або овади = мухи доскуляючі скотини з родини tabanus Bremse).

Bremsen für (sic!) Pferde, кѣньскї клѣщѣ (Побачивши таку кумедну надпись, де-хто би подумав, що тї бремзи дають коням їсти мов овес, тому „für Pferde“. Однакож то має бути: Pferdebremse, gastrus equi, седзель конячий або гнидник, котрого люд, часом подібно як и иншу муху дротїла, hippobosca equina, Pferdelausfliege, невластиво зове „клїщами“. — Властиво клїщ = ixodes, Zecke.

Brosame, мякуш хлѣба, окрушки, недоїдки (Мякушка, мятушка, мякуш хлѣба = eigentl. das Weiche des Brodes; окрушки, кришки, кришинки, окрухи = Brocken, Brosamen; — недоїдки = Ueberbleibsel einer Mahlzeit, Rest von nicht ganz aufgegessenen Speisen).

Buttervogel, бѣлий мотиль (не тїлько бїлий, а загалом „мотиль“).

Calamität, злощастье (нещасність, нещасність, нещастє).

Colonist, слобожанъ, осадчїй (Не кождий колонїст слобожанином; слобожане були то поселенці, котрі для позискання від панів діставали значні вигоди, льготи, „слободи“ або свободи; именно богато слобод

постало за польських часів на Україні, именно в половині XVIII-ого віка; — *осадчий* не означає *осадця* (ном. sing. осадець, Colonist), а такого, котрий колонізує, осаджає осадців чи поселенців).

Charmant, гибкій, бадёрний, моторний, наскочний (sic!), звичайний, приятний (Властиве значіне французького *charmant* єсть повабний, приятний, милий, любий; відтак *Гречний* (той що к речи, до річи, д річи, зове ся *кречним, гречним, Гречним*, або, як на Уграх кажуть, *дрічним*; чемний (м. кчемний: той що к чему, зове ся „чемний“; що ні к чему, „нікчемний“; слово останнє взяте Поляками з нашої річи, тому то у них *niezemny*, хоть и говорять *ku niezemu*), привітний, привітливий, ввічливий; — гибкий = що дає ся згибати, згинати, *geschmeidig, biegsam*; бадёрний, (кор. др, дерти, дроти) = надутий, що дере ніс в гору, удає велику повагу, майже тоє, що нм. *übermüthig*; у Шевченка: бадёрити ся, може бути, що тут два слова силлял ся, именно бадё, батько, и дера, відтак бадёра, бадёрний, бадёрнитись; моторний (кор. мет), властиво: *flink, behend, rübrig*; потому також *fesch, hübsch*; — *наскочний* зовсім не до ладу; якби се и виглядало, коли-б шармант та був наскочний? — *звичайний* = той що звичай має, *welcher den Anstand bewahrt, anständig*. Можна бути звичайним, хоть и не шармантуючи; навряд и шармант може ніколи забути про „звичай“).

Cholerisch, сукристий (Сукристий ужив. в Самбірщині в значіню; *sapguinisch*, походить від „кров“; холеричний же походить від грецького *χολή* жовч).

Chloritschiefer, зеленець лунковатий (Автор словаря назвав *Chlor* зеленець, вітак и *Chloritschiefer*, зеленець лунковатий; однак в *хлориті* навіть и сліду нема з *хлору*, а названий так той мінерал від своєї зеленої барви з грецьк. *χλωρός*, зеленяво-жовтий. *Chloritschiefer* = *лупак хлоритовий*).

Centaur, півконтъ (Кентаврами звались в мітології древних істоти, котрі мали, після сказаня, від голови аж по - за грудь постать людську, а там конячу; уковане слово „півкінъ“ могло-б несвідомого навести на гадку, що *Centaur* кінъ недорослий, більший лощак.)

Datum, число; дано (Число значить *numerus, Zahl*; *Datum* з латинського значить дата, даное, звич. уживане в ч. мп. данні, н. пр. числа, події, з котрих дасть ся висновати дальший снуток; в листах и других подібних письмах розумієм через дату день, місяць, и рік разом з місцем, де письмо зістало виготовлене).

Drescher, змолопоць, змолоць (Ті слова поставлені в скобках, та зовсім нецотрібно, бо не рускі; вистануть: молотільник, змолотник.

Dunkelbraun, брунявий (темнобрунатний).

(Конець буде.)

ЧАСТЬ ПОЛІТИЧНО-СОЦІАЛЬНА

ВІДПОВІДЬ

авторови статі: „Еще нѣсколько словъ о реформѣ домової подати“ (Слово, Ч. 38, 1875).

Наша стаття о домовім податку в Ч. 6. „Правди“ викликала дуже горячковий артикул в „Слові“. Коля-б в нашій часописи могли знайти місце гумористичні и нівгумористичні артикули, ми дуже охотно подали-б нашим читателям цілий артикул „Слова“ против „Правди“, щоб подати разом образець, яка пристрасть опанувала наших противників и як то люде з райхсратовими гідностями и проводирскими претенсіями піймають в XIX-ім віці кардинальні засади умітності скарбової и як розуміють засади образованої полеміки.

На тепер мусимо відослати цікавих знов до ч. 38 „Слова“.

В загалі мусимо визнати, що не маємо охоти полемізувати з людьми, котрі навикли полемізувати тільки киданем пустих слів, грубими и лайливими виразами, галасом и криком*). И нині, коли підіймаємо річ з поводу статі в 38 ч. „Слова“, робимо се тільки задля закиду, якоби „Правда“ своєю статєю о домовім податку „грішила обманством люду“. Наколя-б „Слово“, що розпоряджає так пустими колюмнами, було подало цілу нашу статю (хотьби в переводі на свій „русскій“ язык), ми були-б звільнені від всякої дальшої полеміки. Тоді були би-смо певні, що навіть и читателі „Слова“ були би признали нам слухність.

Нам ходить передовсім о наш люд.

Чи нова устава податкова буде улегшенем тягарів податкових для нашого люду? А коли ні, то чи бодай ся устава не єсть поступом в умітнім переведеню податкового законодавства? — Таке питане поставили ми в ч. 6. „Правди“ и дали на се відповідь *з самої нової

* Дуже помиляє ся ш. автор артикулу „о до мової подати“, коли думас, що „Правда“ „также“ (нам в загалі не звісно, щоб хто небудь полемізував в віденським дописувателем „Слова“ о д. п.) „кинулась будьто съ критикою на допись „Слова“ о домової подати. — „Правда“ дала тільки короткий погляд на нову уставу податкову, а не могла впускатись в критику з ш. автором вже для того, що в часі писаня статі „Правди“ доперва 28. и 29. ч. „Слова“ появились. В ч. 28. „Слова“ повторив ш. автор бесіду міністра скарбу, а в ч. 29. напав на посла Кшечуновича. А так як „Правда“ мала властивий тект бесіди міністра, а до оборони п. Кшечуновича не почувалась — то критика „Правди“ на артикули в 28. и 29. ч. „Слова“ була зовсім злишною. В критику на послідуючі артикули ш. автора „Правда“ не може вже для того „кидатись“, бо тоді мусіла би ш. авторови передовсім примітивні засади сучасної науки скарбовости поясняти, що знов перейшло би не тільки обьем „Правди“, аде и найбільшої часописи.

устави и з її порівняннз з дотеперішною уставою. От-тому то сказано було: „Ми були-б раді, щоб бодай одно було правдою, а тоді можна би хоч в часті усправедливити наших послів.“ Вслідок був зовсім обективний, бо з самої устави. Буква устави, мисль устави и її конечні наслідки — не дадуть ся змінити ні „полякоманством“ ні пустим галасованем о „неоспоримомъ свѣдѣтельствѣ о неложной русскости“. Против устави помагає тільки сама устава!

В горячковім артикулі „Слова“ не подибуємо ні одного аргументу з устави. Сам ш. автор мусів признати, що нова устава податкова не тільки що не приносить для нашого люду полегшаня тягарів податкових, але противно мусить спровоидити більше обтяжене малого капіталу и тяжше оподатковане наших сільських и маломійських домів.

В статі „Правди“ про домовий податок вказано достаточню спо пекорність нової устави для нашого люду; крім того доказано, що нова устава домового податку не тільки не відповидає вимогам здобутих результатів умітності скарбової, але навіть в порівнянню з дотеперішною уставою ніякне може мати претенсії до умітної поступовости. Райхсратовий дописуватель „Слова“ не зміг нам оспорити ні одного ні другого. При таких обставинах годі чим небудь усправедливити поступованс руских послів. Ложність оборони ш. дописувателя „Слова“ впливає з самих фактів и з доводів, що мають свою підставу в самій уставі, а не в зловисливости, яку хоче „Слово“ и его дописуватель вмовити „Правді“.

Ми могли б на тім скінчити нашу відповідь. Але ш. дописуватель „Слова“, повиривавши поодинокі уступи з „Правди“ и підійнявши наведені нами слова Д-ра Л. Штайна, дав ясний доказ, що не тільки хотів би фалшувати мисль нашої статі, але навіть и мисль слів Д-ра Л. Штайна. З нашої статі бажав би вивести нелогіку, а похвальні слова Д-ра Л. Штайна о дотеперішній уставі з дня 23. Січня 1820 хотів би толкувати яко нагану тої устави.

Ш. дописуватель „Слова“, навівши (недокладно) устун з „Правди“ зглядом однаковости проценту, який буде оплачуватись (після нової устави) від „пожиткової“ вартости домів, више дальше: „Хорошо, лишь цюпрошаю, для него, „належить припускати“, будто стона процентова, относительно же податковый накладка, для всѣхъ будетъ одинаковый? Для чего не належить противное припускати, что при опредѣленіи податкового наклада годичная выгода съ домомъ, унятая въ числа, будетъ по дѣленюю на класы, и для каждого класа иная опредѣлится процентова стона на домовую подать и т. д.“

Для того, скажемо ш. авторови, що по перше, в уставі новий такого поділу на класи нема. А позаяк нова устава податкова єсть, як се ш. явтор за міністром повтoрив, кат а стральною, то такий поділ на класи повинен бути в тій, а не в иній уставі, бо після понятій скарбовости до катастру належить не тільки вислидити дохід (котрий має бути підставою податку), але и його означити и вимірити. Як при „грунтах“ — установка родів культури (Culturarten) належить до катастру, а зглядю спосіб установки таких родів культури до катастральной устави: то и при домах, коли б мав наступити такий поділ на класи (хочби и „годичної выгоды“), був би обійнятий в уставі те-

пер ухваленій, а не в другій, котра тогді була б також катас-
тральною уставою.

По друге „належить“ се принускати для того, що подібний внесок Д-ра Пленера при розправі над новою уставою упав. Др. Пленер домагав ся, щоб и для нечиншових домів установити степені т. є. класи вартости домів. З одної сторони тим положено би границі довірливости оцінкових комісій, а з другої сторони узгляднено би и інтерес податників. Такий proceder иснує в Франції и в Прусах.

Внесок дра Пленера упав при голосованю и — о скільки нам відомо — рускі послы не голосували за снм внеском.

По третє „належить принускати“ однаковість опроцентованя пожиткової вартости з домів и для того, що нова устава податкова тим власне ріжнить ся від дотеперішної, що в ній усунено дотихчасову класовість. Не перечимо зовсім, що переведенє дотеперішної класової устави могло бути в поодиноких випадках несправедливе, тим більше, що ту уставу переводили по селах домінії. Могло тим способом лучитись, що дім, котрий належав до висшої класи, уміщено в низшій, що замовчано про деякі мешкальні части дому и т. д. Як при ґрунтовім податку оказалось, що кількасот моргів ґрунту в Галичині неподатковано, так и при переведеню домового податку були и могли бути несправедливости и неправильности. Недокладности в переведеню устав проявляють ся и можуть проявитись на кождім полю законодавства.

Такі недокладности переведеня можуть лучитись и при новій уставі податкової.

Все те однак ні троха не промовляє на користь „особой“ логіки дописувателя „Слова“. Коли усунено класовість в домовім податку для гаданої однастайности в податках, коли не заступлено єї иншою установою (котра запевняла би пошанованє малого*) капіталу), коли, в конець, тим способом опущене класовости можна уважати яко одну з кардинальних засад нової устави податкової: то вже ж річ дуже ясна, що тільки ще фалшива наївність руского райхсеравтовца може потішатись ухваленем другої устави, котра би в противорічности з що ино ухваленою уїняла „годинчу выгоду домовъ въ класы.“

Надто ш. автор, кидуючи пусті фрази о холіці, позабув сам бути логічним в своїй статі.

Сперва обстає ш. автор за класовостю в домовім податку и надіє ся, що ще буде „годинная выгода съ домовъ унятая в класы“; а зараз в другім уступі слідить ся виказати, що ся класовість неспра-

*) Ш. автор говорить о тім, що нова устава каже мати „справедливий вглядъ на малі капіталы“, але не наводить відповідного уступу з уставу.

Ми не могли поділати таюого взгляду на „малі капіталы“ в новій уставі. Пригадаємо тільки ш. автором, що внесок п. Геровского, щоб привидти бідьцу кроту амортизаційну при хатах в Галичині, упав при голосованю. Крім того зводить ще ш. автор на забувати, що розначуванє влот амортизаційних коштів утриманя и т. д. належить до комісії о оцінкови, котрої склад для нашого люду є найнекористнійши.

ведлива и неконсеквентна. Ш. автора дуже обурює, що після патенту з 1820 р. доми XII-ої класи платили 20 кр. м. к., доми XI-ої класи 1 р. м. кон., доми X-ої класи вже 2 р. м. к. и т. д., — словом прогресивність*) в накладі податковим (що власне становить ціль устави клас) видає ся при додатку домовім ш. авторови великою „неконсеквенцією и несправедливістю.“

„Одно-дву-и три-избовый домъ платятъ по 20 кр. мон. кон. Домы одинаковы, а однакожь податъ отъ всеѣхъ одна и та сама“, каже ш. автор, а дальше триумфально кличе до нас: „крутѣтъ же теперь якъ ваша „эмога“, чи выкажете, будто дотеперѣшная система малому капиталу требованную вами ошадю въ оподаткованію обеспечастъ?“ Ми передовсім мусимо признати, що після такого розумованя не підмаємо, як ш. автор в тій самій статі міг ставати в обороні класовости в домовім податку не розуміючи, що єсть класовість в податку и яку вона має ціль.

Предсі до истоти класовости належить, що кілька предметів податкових (Steuerobjekte), хоч що до своєї величини не однаков і,

*) Ш. автор, впускаючись в критику податкового накладу поодиноких клас патенту з 23. Січня 1820, ставить намість тої прогресивности — свою питому прогресію и каже: „Совершенно иначе представлялось бы намъ дѣло тогда, если бы было определено: Одно- и дву-избовый домъ платитъ сороковца, три-избовый два сороковцы, 4-избовый три сороковцы, 5-избовый четыре сороковцы, 6-избовый пять сороковцовъ, а 7-избовый 2 зр.“ — Але ж се зовсім не прогресивний, а противно одинаковий наклад податковий. Малий и великий капитал після вашого проєкту (вийнятого живцем з нової устави) був би однаково діткнений таким податком; тут не може бути бесіди о якій небудь ошаді малого капіталу; на малий и на великий капитал наложений одинаковий наклад податковий. Возьмім приклад на числах, до чого дуже добре надає ся податок доходний. Після нашого розумія прогресію розвиває ся вона в такий спосіб:

з доходу від 600 р. до 1000 зр.	платить ся	1%	податку
„ над 1000 р. до 2000 зр.	„	2%	„
„ над 2000 р. до 3000 зр.	„	3%	„
„ над 3000 р. до 4000 зр.	„	4%	„

Після „особон“ прогресію ш. автора мало би бути так:

від 600 р. — 1000 р.	платить ся	6 — 10 р. т. є.	1%	податку
від 1000 р. — 2000 р.	„	10 — 20 р.	1%	„
від 2000 р. — 3000 р.	„	20 — 30 р.	1%	„
від 3000 р. — 4000 р.	„	30 — 40 р.	1%	„

Де ж тут була би прогресія? Наклад податковий одинаковий, а різниця тільки в суммі податковий. Се не було би ані прогресією, ані ошадю малого капіталу від оподаткованя.

Як довго маємо податки приходові (Ertragsteuer), так довго прогресія повинна остатись охороною для малого капіталу. Для того подибуємо прогресією не тільки в наших уставодавстві податковім, але и в прускім, французскім, англійскім и американськім. Доперва нова теорія виключного податку доходного витворила спір, чи не належало би прогресією усунути при виключнім податку доходнім, що доси ще в теоріи не рішено.

а тільки зближені, лутать ся в одну клясу. Річ очевидна, що при такім клясифікованю податковий предмет найбільшої величини з одної кляси низшої мало буде різнитись від найменшого податкового предмету найближшої кляси висшої. Се є конечність самого поділу. Так трикімнатний дім належить до XII-тої кляси (до котрої и однокімнатний дім належить), а чотирикімнатний дім належить вже до XI-ої кляси.

Вам видає ся се неконсеквентним и несправедливим, хоч ви признали за „Правдою“ користь клясовости в димовім податку. Але та гадаана неконсеквенция — все та сама, де не будь ви положите границю кляси. Така „мнима“ несправедливість устає тільки при цілковитім усуненю клясовости, бо там (як в новій уставі) нема вже ніякого поділу.

А предсі сей поділ на кляси — конечний: ви, ш. авторе, самі се признали „Правді“.

Ми тепер ще выясимо: чому він конечний. Ми вже в попередній нашій статі сказали, що малий капітал потребує до свого розвою більшої ощади від оподаткованя, як великий. Малий капітал потребує сеї ощади від оподаткованя для того, щоб міг легше відновлятись (репродукуватись). Раціональна економія всіх народів домагає ся такої протекції малого капіталу, можливости скорої репродукції малих капіталів в інтересі суспільности. Ми ж Русини ще в-двоє більше повинні домагатись такої підмоги малого капіталу и ёго відновлюваня (репродукції), бо малий капітал у нас — се ми ж самі, Русини, рускі селяне и рускі маломіщане. Розвій малого капіталу у нас — се розвій нашої рускости, о котрій ви так багато на вітер говорите а вашими ділами убиваєте!

Щоби уможливити таку ощадю малого капіталу від оподаткованя, витворено власне клясовість и з тим получену прогрессію в накладі податковім. Повний наклад податковий застосовує ся при великих капіталах, а при малих зменшає ся наклад податковий відповідно до малости капіталу. Сю засаду прочувано вже в старім и середнім віку, але доперва з часу французскої революції яснійше пінято. В р. 1793 ухвалив французский конвент під впливом духа таких людей, як Montesquieu, Rousseau и ин. — „un impôt gradué et progressive sur le luxe et les richesses, tant foncière que mobilière.“

Через таку ощадю малого капіталу від оподаткованя підмагає ся репродукция малого капіталу. Ось як се діє ся: малий капітал, репрезентований приміром однокімнатною хатою, платить дуже малий податок 20 кр. м. к.; але ся хата (а очевидно и капітал в ній репрезентований) може побільшатись о дві и три кімнати, не підпадаючи помимо того більшому податкови. И в тім власне залежить ощада малого капіталу від оподаткованя. Ся можливість побільшуваня малих капіталів без натиску податків є найважнішим фактором економічним в розвою малих капіталів. А нам власне ходить о те, щоб наші селяне и маломіщане могли здвигатись з своєї нужди — не підпадаючи за сей поступ більшим податкам. Так треба розуміти ощадю малих капіталів від оподаткованя, а лучше сказавши, так повинна устава податкова підмагати репродукції малих капіталів. Про сю важну економічну сторону податку говорить Др. Лоренц Штайн ось як: Je kleiner

nämlich die Summe des Ueberschusses, desto geringer ist auch die Neigung, sie zu kapitalisiren und desto grösser die Verlockung, sie für Genussmittel auszugeben. Dennoch ist der Process der Kapitalbildung gerade bei den kleinsten Ueberschüssen der wichtigste in der ganzen Volkswirtschaft. Daraus ergibt sich der somit leicht verständliche Grundsatz, das kleinste Reineinkommen ganz unbesteuert zu lassen, das kleine nur gering zu besteuern und erst das grosse mit dem vollen Steuerfuss zu belegen.“ (Fin. S. 457).

Коли ви, ш. авторе, говорите: „Если примемъ, что она (20 кр. м. к. податку) вымѣрена до можности дома одно-избового, тогда щадится не онъ, лишь дву- и три-избовый, отже спльнѣйшій отъ него“: то ми можемо тільки жаліти, що ви так піймаєте ощаду малого капіталу від оподаткованя. Для нас ясно и зрозуміло, що 20 кр. м. к. податку від хати одно-кімнатної єсть дуже мірним податком, а коли дво- и три-кімнатні хати не платять більшого податку як однокімнатна хата, то в тім тільки проявляє ся підмога для малої (однокімнатної) хати, побільшуватись аж до чотири-кімнатної без плачення за те податку, и так тільки можна розуміти ощаду капіталів від оподаткованя.

Розуміємо се для того так, бо нам ходить о ощаду малих капіталів в їх репродукції а не в їх консумції нерепродукційній.

Ось для чого видає ся нам ваше питанє: котрому домови відповідає 20 кр.-овий податок? — зовсім злишнім, бо кожний ознакломлений хоч троха з податками знає, що, коли наклад податковий XII-ої класи вносить 20 кр., то всі дома належачі до XII-ої класи мусять мати таку силу репродукційну, щоби могли сей податок перенести, — так що однокімнатна хата не може бути обтяженою тим накладом, а противно має можливість поносити сей податковий наклад.

III. автор дуже дивно зрозумів слова дра Штайна: Das einzig rationelle System ist bei richtiger Ausführung unzweifelhaft das österreichische etc. Нам видались ці слова так ясні и зрозумілі, що ми наводячи їх не давали ніяких приміток з нашої сторони, а тільки поклали більший натиск на слова: „bei richtiger Ausführung“, печатаючи їх розстріденими буквами. Се, здає ся, впровадило вас в блуд. Ми однак припускали, що хто пориває ої надавати тим словам иншу мисль аніж вони виражають, задасть собі труд прочитати цілий уступ з діла Штайна: Finanzwissenschaft, и для того подали-смо заравом и поклону сторону сего діла. Але вам, бачимо, мало залежить на сумлінности, бо ваша пристрасть доводить вас до того, що ви готові чорне назвати білим тільки з тої причини, що „Правда“ виказала, що воно чорне. Ви для того перевертаєте властиву мисль слів Штайна и говорите: „Штайнъ отже хвалить въ дотеперѣшной австрійской системѣ безусловно то, что она домовую подать отъ грунтовой, а клясовую отъ чиншовой отдѣляла. Но переведеня сей системы Штайнъ вовсе не похваляетъ и т. д.“, а відтак силуетесь виказати неконсеквенцію и несправедливість клясовости при домовім податку, за котрою на вступі вашого артикулу так дуже обстаєте, доказуючи тим самим, що після ^{вашої} ~~вашої~~ теорії належало би клясовість уважати яко переведене уставн, ^{типа} ~~типа~~ ^{васої} ~~васої~~ ^{когда} ~~когда~~ клясовість (як се ви самі на вступі мимо волі и невідомо признаєте) мусить бути обійдана уставою, отже не єсть вже

тільки переведенем устави, а належить до самої системи податкової. А предсі Штайн „безумовно“ хвалить австрійську систему домового податку.

Як би ш. автор був бодай прочитав стор. 265 з *Finanzwissenschaft* Штайна, то и йому може б розяснилось, що Штайн хвалить австрійську систему не тільки для того, „что она домовую подать отъ грунтовой, а клясовую отъ чиншовой отдѣлила.“ Адже ж на тій самій стороні обговорює Штайн и англійську и французьку систему домового податку; одна и друга відрізняє домовий податок від грунтового, чиншово-домовий від нечиншово-домового, а предсі Штайн їх не похваляє а називає просто нераціональними.

Ще гірше зрозумів ш. автор слова Штайна „bei richtiger Ausführung.“ Ш. автор виводить з того, що клясовість при домовім податку (нечиншовім), введена патентом р. 1820, має бути неправдивим переведенем сього патенту. Тим часом ся клясовість належить до істоти патенту з р. 1820 т. є. до самої устави. Відома річ, що ухвалене устав — а переведене устав належить до зовсім відрубних органів державних. Мішати саму уставу з єї переведенем и казати, що устава для того зла, що єї переведене зло, може тільки той, кому недостає розуміння примітивних засад и підстав правничих. „Правда“ не може вважати своєю ціллю „обучати“ в тім згляді кореспондентів „Слова“ з так високими претенсіями до провідирства. — Ми вже сказали, що переведене патенту з р. 1820 було и могло бути недокладним и неправдивим, бо спочивало в руках доміній. Але розуміємо, під переведенем сього патенту зовсім що иншого як ш. автор. Ми и не перечимо, що дотеперішня устава податкова могла бути де в чім удосконалена и справлена відповідно до зміни часу. Але сього не доказала нова устава, а противно, як ми вказали в нашій статі, оказалась вона зі взгляду на наш люд и наше міщанство шкодливим для нас реґресом. Ось для того покликали-смо ся и на авторитет Штайна, котрого слова вповні стверджають наш погляд.

Ми мусимо поперестати, вказувати дальші признаки недостачі умітного образования в виводах дописувателя „Слова.“ По категоричнім суді, який видав дописуватель „Слова“ о нас, ми сподівались бодай якихсь доказів на оправданє руских послів. А тим часом райсхратовий кореспондент закриває мізерію наших русских аристократів нападами на „Правду“, кидаючи на нас бодотом, на котре у образованих людей нема иншої відповіді крім погорди.

Ви закидуєте нам полонофільство и нерускість — але ви не в силі подати ні одного факту против нас. Ми же висказали ваші діла. Ви чванливо кличете, що ми не могли Вам (се-б то нашим послам в Відні) нічого закинути, та чіпили ся аж домового податку! Марна ваша радість! Чи ж одна справа о домовім податку не достаточна, щоби вказати вашу иґноранцію або — несовістність? Але ж рівночасно вказували-смо и инші Ваші гарні діла в Раді Державній: чи ж голосуючи за мільйоновими видатками на підмогу біржі, на виставу в Філядельфії и т. и. голосували-сте в обороні матеріяльних, а голосуючи за уставами позбавляючими наше духовенство незалежності, занебруючи боронити прав Буковинської Руси — чи виступали-сте за моральними

інтересами руского народа? Впрочім, ми обговоримо ще, як прийде час, основно и докладно цілу вашу діяльність в Раді державній...

Ми припускаємо впрочім, що може не всі до одного стали ся причиною такої нещасливої політики; може декотрий з послів не міг сам поодинокю виломатись з-під солідарности тих проводирів, що в райхсраті тримають язик за зубами, але своїм товаришам грозять „викинем“, коли не будуть голосувати за ними, а по міністеріях „хлопочуть“ для себе о запомоги, а для синнів о стипендії. Се могло би приватно уневиинити поодиноких, але не може оправдати поступованя цілости руских послів. За-для того мусимо обставати при наших суді о наших послах руских до Ради державній.

Що ж дотичить закиду, що „Правда“ обманює люд, то думаємо, що на се дали-смо цілковиту відповідь, виказавши ложність виводів ш. автора.*)

Не завадить, може, ще додати, що не тільки одна „Правда“ повстала против новій устави о податку домовім. З'їзд економістів у Відні, що відбув ся в Цвітню с. р., тож зганив сю „реформу“, и ухвалив зовсім инший спосіб реформуваня наших податків. Між иншими піднесено там також, як се ми в попередній статі нашій учинили, потребу більшої оццяди малого капіталу від оподаткованя. Neue freie Presse з тої причини говорить, що було б далеко лучше сталось, коли б не у х в а л е н о перед сим з'їздом австр. економістів нові устави о домовім податку. А предсі Neue Fr. Presse належала до протекторів нові устави!

*) Що до самої особи ш. автора відповідаємо коротко. Ш. автор. каже: „Доколь „Правда“ всесторонно не выкажетъ, которыми-то словами я въ моихъ выше наведенныхъ дописяхъ „мудрость“ министра финансовъ себя присвоилъ и якимъ-то болотомъ „Русская Рада“ посла Гайдамаху обкидала, дотоль „Правда“ у мене (и у всѣхъ русскихъ людей) не можетъ быть правдою, лишь простою клеветницею.“ Так передо всім „Правда“ не говорила, що ви собі присвоїли „мудрость“ міністра фінансів. Се дуже трудно, а для вас, очевидно, навіть не можливо присвоїти собі мудрість якого небудь міністра, а тим менше міністра фінансів. Коли ви так зрозуміли наші слова о вашій статі, то ми мусимо сказати, що ви робите собі „за много чести.“ Ми тільки сказали, що ви в Ч. 28. „Слова“ повторили (очевидно не цілу) бесіду міністра, не подаючи жерела — отже яко власний вимисл. О тім може кождий перекопатись, коли тільки порівнає бесіду міністра а ваш І. артикул в ч. 28 „Слова.“ Перепечатувати ваш артикул и бесіду міністра нам не ма потреби. — Що же до болотнистого артикулу „Русской Рады“ въ Ч. 5, то ось вам докази: „Русская Рада“, писана для „проевѣщенія“ народу, такими словами поучає сей народ о „прилициомъ“ способі публицистичного писаня: „...Гайдамаха если то все писавъ, то лишь дуриль выборовѣвъ, пуст нвъ имъ блахмана... Чи Гайдамаха, если мае хотъ капку розуму и хотъ капку руского чувства, може противъ тому голосовати (против нові устави податкової вісі!!)? Чи письмо тоє, що він писавъ, не єсть чистымъ блахманомъ, чтобы вамъ очи замылти?... Изъ, всѣхъ тыхъ послѣвъ на всю думу державну лишь двоухъ глухонѣмыхъ: Гайдамаха и Голомѣвъ,“ и т. д. Кождий, хоч би и против „Правди“ упереджений, мусить признати, що такий спосіб писаня для народу є „киданем болота.“ Глядіть же добре, п. райхсратовий защитителю „русскихъ аристократів“ — де ваша правда и хто „клеветецъ.“

Хроніка російська.

1875, Марець.

(„Русскій Вѣстникъ“ противъ современнаго украинофильства.“ Як стоить тепер справа українки в Росії. Концерти Лисенка и его відповіді „Русскому Вѣстнику“. Питаня робітничі. Проект „всесословної волости“. Судова реформа в Польщі. Конець унії в Холмищині. Напасти „Кіевлянина“. Населенє Києва. Саморідня поетка українка.

Прошлий раз, пишучи про Росію, ми жалкували, що українське питання спить там, так що, якби Вересай не співав в Петербурзі у Зимньому дворці у Великих князів, то по всій російській пресі чи й знали-б, що є у Росії 15-мільонний народ Українців. Коли-ж ось и з'явилося тое українське питання, хоч справді й дуже чудним способом. Підняли його вороги українського руху: „Русскій Вѣстникъ“ и „Кіевлянинъ“. И тому и другому, бачте, дуже заздро стало, як сміють Українці лічити своїм такого великого поета, як Шевченко. „Хиба-ж Ваш він?“ заголосили вони у один голос: „хиба ж смієте Ви помежи своїми лічити ще й таких писателів як Квітка, Котляревский, Максимович, Гоголь, Костомаров?“ Сміх тай годі!

Треба розказати, нашим читателям, як то повелося таке чудне *qui pro quo*. Вже з 1845 року заведена у Києві „Комісія для разбора древнихъ актовъ“, котра досі видала чи-мало вже материялу до історії Українського народу; вже Бог-зна' з якого часу Костомаров пише про те, що у Росії окрім усіх других є два народи — великорусский и українский; вже Бог-зна' з якого часу Максимович заявив ученому світові, що помежи славянськими мовами є одна зовсім відрубна и од польської и од великорускої — мова українська. У Галичині усі, хто говорить тою мовою, з роду й не думали про те, щоб вони вживали польську або московську мову. Але бачте, наче-б то тільки тепер догледівся до тої мови „Русскій Вѣстникъ“. Він не глузуючи думає завірити своїх читателів, що такої мови нема, бо й Шевченко навіть писав не по українськи, а по великоруски чи щоб то, а що тільки тепер почали вдумувати тую мову „зловредніи Українофилы“.

В статі під назвищем „Современное Украинфильство“ у номері за місяць Лютий сего року він розказує и про названу нами комісією и про Костомарова з його теорією про дві рускі народности и з його напрямком розбирати діяльність кожного історичного лица до глибини його серця и про послідователів теорії и методи Костомарова и лає їх, як тільки може ляяти „Русскій Вѣстникъ“; найбільшу-ж увагу звертає він на те, що в останні роки Українофильство знов підіймає свою голову, щоб занепасти и розвій руского царства и усе Славянство завести до загину; се горе и нещасте він бачить у тому, що від 1873 року в Києві заведений відділ географічного Товариства, котрий розпочав вже свої роботи по етнографії, географії и статистиці Полудневого краю Росії. Мало їм, каже, й сего: вони видають и пісні українского люду, наче-б то й справді треба так нікчемно час переводити (пригадуючи при сему збірник Антоновича и Драгоманова, що торік світ побачив).

Як би „Русскій Вѣстникъ“ казав тільки про такі нікчемні діла

Українофілів, котрі він вишукав тепер, та знов повторяв тільки ті ж ситуації, котрі вже добре самі себе побали, виходячи колись з уст збожеволівшого вже Каткова, то ми мусіли-б тільки посміяти ся з того, що московська преса взяла на себе ще раз протелувати серед громади російської ліберальні ідеї українофільства. Але він окрім всього того зачіпає й нашу часопись і нашу „Просвіту“, через що викликає нас на більше подрібний розказ про се діло, і на відповідь йому з того становища, яке ми займаємо у Галичині.

„Рускій Вѣстникъ“ розказує про те, що, разом з основанем географічного Відділа у Києві, і у Львові, котрі міста звязані тепер желізницею, українофіли теж завели свою „Просвіту“, свій журнал „Правду“ і починають писати „возмутительныя рѣчи“ против Росії. У послідній ситуації він нападає не на нас, а на тих Українців, котрі допомагають нашому ділу чи грошима чи працею. Запримітивши, що автор статі про Галичину у „Вѣстнику Европы“ 1873 р. прихильно відносить ся до напрямку нашої партії, а другий у „С. Петерб. Вѣдомостях“ за Май 1874 не поважає Старо-Русинів, він каже, що се — мусять бути люде з тих революціонерів українофілів, котрих переконане „до того часу держатись Росії, поки вона потрібна їм“ (стор. 839). Він вигукує перед цілою Росією і усім Слavianством поклик против сих м'ятежників, а послідним каже од себе: „Схаменіть ся! Ви йдете за тими-ж, що имя польске перед світом осоромили. Можна думати, що ви у них учили ся, бо чи-ж не так само, як і ви, робили агенти ненавистного р'яжонду?“

З сего легко можна бачити вже, чого-то бажає ся „Рускому Вѣстникови“. Він тою денунціяцією хоче українофілів зробити ворогами русского царства, якими були за часу повстаня Ляхи; він хоче читателям своїм втовкти у голову, що українофіли хотять таки кудись одділити ся од Росії (чи не до Турції, або до Персії?!); він хоче сказати, що українофіли вороги и царства и 60-мільонового народу русского. Під koniec каже їм, що вони — вороги й свого народу українского. Ему дуже хотіло б ся знати, які то вороги засидають гроші на типографію Шевченка до нас, а не в редакцію „Слова“, про „благотворителів“ котрого оповістили „С. Петербурскія Вѣдомости“. Чом, каже він, Товариство ім. Шевченка не йде за порадою „С. Петербургскихъ Вѣдомостей, котру ті дазали нашим славянським комітетам, и чом воно не оголосило имен жертвователів на типографію Шевченка?“ (стор. 829).

Тому, скажемо ми в одновідь, що ті патріоти, котрі дали гроші на заложене друкарні, не хотіли такого оголошеня, а така воля даючого дар всюди в цілім світі узглядняє ся. А навіть коли б и датели своєї волі не були заявили, то й само товариство ім. Шевченка, коли справді дав хто з Росії гроші, имени его не оголосило би, знаючи добре, що ще й доси така річ дуже багато значить у Росії, що усі Українофіли, починаючи від самого Костомарова, можуть накликати на себе денунціяцію о „измѣну отечеству.“ Як же-ж могло-б воно сказати, що такий то нам гроші з Росії прислав, коли російський журнал „Рускій Вѣстникъ“ не тільки б оголосив се имя яко имя „мятежника“, а може й заслав би одного з своїх редакторів

у ролі поліціянта забрати ёго у тюрму! Хіба ми не знаємо, що може зробити тая редакція, котра своїх пренумерантів може обляти ворогами за те тільки, що вони українофіли, се-б то люблять свою мову и поважають також Шевченка, поставившого тую мову на одно місце з другими Європейскими мовами?

Схаменіть ся, недолюдки, скажемо ми „Русскому Вѣстнику“ од себе и од лица нашої партії; не мішайте нас до діл своєї поліцейскої пресси! Нам діла нема до того, чи сей або той у нас пише по-українски, чи мовою „Русского Вѣстника“, або Дмитрія Ростовского, котрого ви нам за идеал ставите. Най пише собі хоч по турецьки, хоч по китайски, аби лиш писав діло та аби ёго розумів наш народ. Вам бажало би ся тільки, щоб народ наш, навчившись по Вашому, співав „Боже царя храни!“ Най учить ся, най співає хоч и по французьки „Vive le roi“, коли хто напише для нѣго таку пісню; бо усе одно, чи на тій чи на иншій мові буде він поважати свого царя, котрого має. Ми знаємо, що наш нарід вірний своїм царям. Але на що ви хочете тими та другими инсинуациями, виведеними з політичних відносин, одняти у нашого народа право на розвій своєї мови и своїх індивідуальних духовних відмін, право, против котрого не йшов и не йде ні оден цар на світі?! Чудним нам здає ся тее, що у Росії, де дуже сильна абсолютна власть царя, можуть такі припадки являти ся. В той сам час, коли у „Зимньому дворці“, місци, де тая власть живе, цар показує свою прихильність до української мови, слухаючи кобзаря Вересая, а діти царські даровують тому кобзареві табакерку на памятку, у Москві якийсь инсинуатор, котрий боїть ся имя свое прописати цілком, закриваючись у підпису букви Z, каже, що треба знищити мову українську и не давати ходу українофілам.

Треба було-б, щоби хтось з Українців, повертаючи слова сѣго Z против нѣго самого, сказав: „Ак ви смієте вважати своїми Шевченка, Квітку, Котляревского и других діячів нашої словесности? Хіба вони писали задля тих поліціянтів, котрі идуть против свого-ж таки українського народу, але лакають ся виставити свое имя явно?“

Але не скаже такого ні оден Українець, бо „Рускій Вѣстникъ“ знає, що народ український — темний народ и не вміє читати того, що він напише тільки для себе и для своїх приятелів. Він не буде знати того, що у сій статі ёго видалано, як тільки можна було, и за ёго дразливість и за недбалість и за прихильність до революціонізму и инсинуациям, за котрі ёго вже не звуть именем, а як собаку — якоюсь московскою кличкою — „мазени и ябедника“. Знає „Рускій Вѣстникъ“, що міністерство просвіти виганяє тепер учителів по народних школах, котрі надумали ся обьяснити школярям євангеліе по українски: тим він так и розходивсь против українофілів, ратуючих скільки ще можна при нинішних обставинах у Росії права свого народа на свою мову. Се ще можна зрозуміти. Але яке він мав право ганьбити той нарід російського царства, котрий стілько же любий російському цареві, як и Великорусей, при тому абсолютизмі, який панує у Росії, — ми не можемо зрозуміти.

Ще дивнішою видає ся нам тая смілість, з якою він обертає ся до нас и до нашої партії в Галичині. О нас, галицких народовцях,

борючих ся против клерикально-обскурантноі рутенщини и против не менше обскурантноі обще-руссекости за народну самостійність и в загалі за добро нашого народа, „Русскій Вѣстникъ“ каже, що ми стаємо через те ворогами свого народу!! Нехай „Русскій Вѣстникъ“ буде спокійний и нехай старає ся, щоб лиш він стілько був приятелем свого московского народу, скілько ми свого галицкого и українского.

Кінчаючи таким робом звістку про бучу на українофілів зі сторони „Русского Вѣстника“, у котрій мусіли ми змінити тон хроніки на тон відповіді, переходимо тепер до другого факта, такого-ж чудного й смішного. „Кієвлянинъ“, котрий так багато писав и пише небилець про українофілів, тепер раз перемінив тон. Давши перше так само, як тепер „Русскій Вѣстникъ“, діяльність київского Відділу Географічного Товариства за те, що воно хотіло йти слідом за „преступними“ гадками Шевченка, він тепер, пишучи про остатню книжку Куліша, почав вихвалити Шевченка, Костомарова и Максимовича, против котрих виступив Куліш. „Кієвскій Телеграфъ“ почав глузувати з нього за такі буцім-то зміни переконаній, хоч звісно, що діло не у тому, чи буде „Кієвлянинъ“ похвалити Шевченка чи ні, а у тому, як він буде відноситись до теперішнього руху українского. Его-ж, мусимо признати ся, нема и не буде мабуть ще дуже довго, бо при тих обставинах російської пресси, про котрі ми писали вже, ані „Кієвлянинъ“ ані „Кієвскій Телеграфъ“ не можуть бути українофільськими цілком. Нема чого й казати про те, щоб тепер була дозволена у Россиі яка небудь газета на українській мові; але й про діла українскі отверто писати не можна, хоч би хто й хотів и на „общерусській мові“.

Про те сказавши, що про українофільство піднялась розмова у „Русскому Вѣстнику“ и „Кієвскому Телеграфі“, ми зовсім не бачимо у тому справді якогось руху, користного для українофільства. Такі факти у Россиі можуть скоріш викликати реакцію против української мови, чого ми справді боїмо ся після згаданої статі „Русского Вѣстника.“ Про те з жалем завівши про сі факти замітку у нашу хроніку, переходимо до других.

З чисто українских діл чути було у тому місяці про два концерти, котрі давав автор першої нашої опери „Різдвяна ніч“ п. Лисенко у Петербурзі. Концерти ёго, як и перш було, складали ся з народних пісень славянских и з де-яких частин ёго опери. Окрім того у одному з концертів разом з артистами співав и народний кобзар Вересаї, котрий цілий місяць ще жив у Петербурзі и, як ми вже казали, був покликаний и у царскій дворець.

Той-же Лисенко написав відповідь „Русскому Вѣстнику“, у котрій стає за права української мови на розвій єї літературних форм. Жалуючи, що не можемо нашим читателям подати сеї відповіді, поміщеної в „Голосі“ з 31. Марця, скажемо тільки, що ми, радіючи сему фактові, дивуємось лише тим обставинам, при котрих Лисенко мусить писати в тій самій „поважній“ газеті, котра торік ганьбила як тільки мога тії-ж „українофільскія увлеченія“, се-б то дурищі, та й тепер не відрікає ся від своїх пересвідчень.

За тим з загальних інтересів цілої Россиі, що були розбирані по газетах того місяця, ми мусимо звернути увагу на те, що згадана нами

комісія про робітничу квестію закінчила свої праці, виробивши правила за для найму робітників и послуги; вона виробила форми так званої „робочої книжки“, у котрій мусять записувати свої договори наймателі и наймити. Проект єї буде внесений в „Государственный Совѣтъ“ и тогді стане вже законом. Що тичить ся до українских земель, то робоча книжка там буде щось значити хіба в фабриках цукру, де після неї будуть мусіти наймати; бо для скорих робіт на жезлізницях вона необовязуюча, так само, як не лічить ся вона обовязковою для найму тих робітників, що приходять з-далека. Відтак комісія, котра працювала над згаданою квестією, не звернула уваги на потреби полудневих малолюдних земель, де всі робітники приходять з-далека: їх відносини до поміщиків зістали ся неурегульованими правилами тої комісії.

Друге питання — стілько ж кумедне, скілько й ретроградне, завели на своєму зборі пани Петербурскої губернії, що заходили ся коло проекту так званої „всесословної волости“. Про сей проект дуже вже давно говорено у різних сферах: в 1870 — 1872 році три рази проєктувало таку волость Петербурске „земское собраніє“, а з 1873 взяли ся за него „дворяне“. Діло в тому, що після внесення кріпацтва старі адміністративні одиниці, в котрих командували над своїми „людьми“ пани, були замінені новими формами автономічних сільських громад, так званих „обществ“. На скілько незрушеною зістала ся тая автономія по данім з-початку „Положенію“ новими законами, котрі одмінили мирових посередників, — ми не будемо розбирати. Усеж таки сільська громада зіставала ся такою формою, на діяльність котрої дворяне поміщики не мали впливу. Але їм дуже хотіло ся вернути свою власть над житєм тої громади. От вони й випадали плян такої „всесословної волости“, у котрій всі діла адміністративні й судові вели б не самі мужики, а усі „сословія“, при чім дворянство мало б силу давати напрямок и показувати стежку „крестьянскому самоуправленію“: „крестьяне самі без поводаторів можуть загинути через своє варварство и через те, що соціалісти навчають їх кат зна' чому,“ казали дворяне. Задля сього взявши з старовини термін „волость,“ маючий тепер змисл найменшого адміністративного поділу, почали вони завіряти, що ся волость, а не сільська громада, мусить бути первим атомом, з котрих складають ся більш широкі форми життя. Таке зробив в минувшім році один Саратовский публіцист Трирогов, зацвнявши читателів у своїй брошурі, що тільки при злученю кількох сіл у одну волость и суд и адміністрація на найнижших инстанціях можуть добре розвивати ся. Тепер же на з'їзді дворян князь Лобанов-Ростовский и Граф Орлов-Давидов подали такий проект організації тої волости. Вона має з'їзд, складаючий ся 1) з заможних поміщиків, 2) середних поміщиків и 3) сільських громад; він з'їздить ся три рази на рік саме тогді, коли у мужиків иде робота, так що завжди більшість буде на стороні дворян; крестьяне ж тогді тільки можуть зрівняти ся у правах на голос, коли покнуть своє „общинное землевладѣніє“ и пороблять ся такими-ж поміщиками. Над сходом панує „волостний голова“, котрий назначає ся з дворян губернатором и настає на місце дотеперішних виборних сельс-

ких старостів и волостних старшин. У своїх маєтках дворяне мають поліцейську власть, котру, коли схотять, можуть передати другій особі — арендарю своему або-що, и за те звать ся „помістними старостами“ и т. д. Усі ці довжності земских голов, помістних старостів, волостних старшин и т. д., котрих обовязки трудно зрозуміти з проекту, дворяне забирають собі задля того, щоб цивілізувати невміючого управляти ся и парламентарствувати мужика; а щоб се усе дешевше коштувало царству, аніж дотепершня управа, проект пропонував сполучити власть судову и адміністративну.

Не треба додавати більш ніяких коментарів до сього проекту, взятого трохи не з X-ого століття феодальної Європи, и нема що казати, що він не міг выдержати ніякої критики. Уся російська печать, навіть сама ретроградна, заголосила против проекта дворян, а дебати їх під конець були заборонені рядом, котрий побачив, що діло йде о радикальній зміні „Положення 19. Лютого 1861 року“. Але з сього факту можна бачити, який напрямок має нинішнє панство петербурське, скомпромітувавше себе окрім того ще й невмінем або й нечестністю у веденю своїх власних „сословныхъ“, се-б то дворянских діл у тому-ж місяці.

Ще оден факт государственного законодавства Росії розбивавсь по газетах и журналах російських, се — судова реформа у Польщі, затверджена рядом 19-го Лютого сього року. Після того, як у 1864 р. виданий був закон о нових судах для цілої імперії, сей край зоставав доси при старих формах, яко край з окремнішими обставинами. Тепер він трохи зрівнює ся з иншими землями, але не зовсім, бо не всі ті пільги, які мають центральні губернії, дані Польщі: інституції присяжних, яка є у Росії, тут не буде, та окрім того Мирові суди и Предсідателі мирових з'їздів будуть назначати ся и зміняти ся рядом. Совіта присяжних повірених теж не буде у Польщі, так що тепер зроблена більш формальна реформа, котра колись ще тільки з'єднавши сей край з цілою імперією. Відтак з Польщі зроблений буде оден судовий округ з окремнішою палатою, заведені будуть мирові округи, мирові суди и громадські суди. Ся найнижша інстанція складати ме ся з громадського суду и лавників. Судя муонть мати не менше як 25 літ, скінчити бодай елементарну школу и мати в тій громаді стілько землі, скілько мас й громадський вїйт; лавники також муєять бути письменними. Апелация від сих судів подає ся у мировий зїзд. Ще одна відміна сих нових польських судів — та, що адміністративна власть мас право переносити деякі діла в другі округи, де вже не буде людського впливу на їх рішенє. Усі такі відміни мають цілю побільшати адміністративний догляд над судом у Польщі, через що й дана дуже мала частина автономії.

Що нарештє до справи уніяцкої, то вона вже закінчила ся, и у Петербурзі була депутація від священників и люду з подякою цареві за те, що почув їх бажанє з'єдинити ся з православною вірою. Помежи депутацією був оден, як кажуть, прямиий потомок Іпатія Поц'я, котрий найбільше причинив ся до введеня тої унії у 1595 р. Депутацію водили по цілому Петербургу, показували усе, що є там цінного, а 25-го Марця представили самому цареві. Нема що казати, що наші уніати не позичали слів для своєї краснорічності, пригадуючи віру предків,

від котрої так силоміць їх відорвано, и розказуючи про те щасте, котрого вони діждали ся тепер. Цар сказав їм в одповідь: „Вислухавши Вас, дякую насамперед Богови, благодать котрого влила в ваше серце гадку повернути ся у лоно православної церкви. Діди ваші до неї належали, и тепер вона знов Вас приймає до серця свого. Дякую Вам за тую потіху, що дали мені; вірю Вашій щирости у сьому ділі и покладаю надію на Бога, що він дасть Вам силу перейти по тій стежці, котру Ви собі вибрали.“

Такі факти більшого з'єдинення частин Россиі у одну цілість чи в ділі релігії чи суда відбули ся саме тогді, коли оден з найголовніших героїв такого единства Леонт'єв, друг и товариш збожеволішого Каткова, помер чи повісив ся десь у Москві. Москва почала правити панахиди и обіди у честь ёго, звісно по порученню міністерства просвіти, від котрого оден чиновник Георгієвській издив задля того у Москву, щоби в торжественнім слові показати всі заслуги Леонт'єва в справі нинішнёго класичного вихованя у Россиі.

Але з пропадом Леонт'єва и Каткова, як ми бачили, не перевели ся вороги українского руху, и „Русскій Вѣстникъ“, де тепер веде перед профессор Любимов, що недавно подав проєкт знищеня автономії російских університетів, дуже ёму не подобаючої ся, знов став, як ми казали, лаяти українофільство. Але можна думати, що найголовнішим центром такого українофобства, яке колись було у Москві, тепер стане Київ з редактором газети „Кієвлянинъ“ п. Шульгином, котрий бере наше „Слово“ під свою опіку. Правда, що Шульгин ще не вміє так докладно виливати свою злість против Українців и Українофільів, як то робив и робить „Русскій Вѣстникъ“; але бачучи, що „Московскіе Вѣдомости“ вже мовчать на сю тему, він починає по-трохи учитись тону зневаги до України, серед котрої виходить, и тепер не пропускає жадного номера, щоб як-небудь не гавкнути против українофільства: то ёму здає ся, що українофільство тепер „это — нічто глупое“, и се він каже саме тогді, коли у „Вѣстнику Европы“, журналі прихильно відносячим ся до українского руху, в розправі про Бѣлинского показує ся, що тільки за старі чася, а зовсім не тепер, той рух, не мавши демократичнёго змислу, викликав против себе зневагу зі сторони сьёго критика Великоросса; то дуже заздор стане „Кієвлянину“, що у Одессі вищукавъ молодий літературний талан сільскої дівчини — Ганки Ищенкової, про котру була корреспонденція у „Петербургскія Вѣдомости“; зачувши, що її хотять взяти у науку кнівські професори, він підіймає галас против такого соціяльно-революційного заміру: „Най краще, каже, вона зістає у Одессі, а то як вивчить ся, — буде з нею теж саме, що й з Вересаєм, котрого витягли аж у Петербург!“ То почне ні з того ні з сьёго нападати ся на гадку про вартість українскої мови для народної просвіти, з котрою він сам буцим згоджав ся, коли її торік підняв „Вѣстникъ Европы“. Тепер, бачте, „Кієвскій Телеграфъ“ опублікував результати одноденної переписи Києва. Вийшло, що по мовам у сьому адміністративному и науковому центрі України люд поділяє ся так: 59% говорять великорускою мовою (се-б то загально-россійскою літературною и народнёю великорускою), а по українски говорять тільки 39%. „Як же-ж сміють тепер деякі

українофіли, додає від себе до сих цифр „Кієвлянина”, „казати, що треба українську мову пестувати?” Хто ёго вже зна’, з чого, — Кієвлянин хоче міряти цифрами про Київ відносно мов по усій Україні: він забуває те, що у якому хоч селі під самим Кієвом, певне 99% розмовляють чисто по українськи, а на великоруску чи хоч и на загально російську мову припаде не більш як 1%.

Закінчаючи наш перегляд російських діл за місяць Марець, бажаємо и статистикам и українофобам таким, як п. Шульгин, більш розкривати очі на те, що навкруги них робить ся а не кипіти даремною злістю против української мови. Нехай Ганка Ищенко, скажемо од себе, коли почне учити ся, не забуває Шевченкової заповіді усім таким, як вона:

И чужому навчається,
И свого на цурається:
Бо хто матір забуває, —
Того Бог карає,
Чужі люде цураються
В хату не пускають!
Свої діти — мов чужі,
И немає злomu
На всій землі безконечній
Веселого дому!

Мабуть п. Шульгин од того й злий такий став, що забув сей заповіт Шевченка.

ПЕРЕГЛЯД ПОЛІТИЧНИЙ.

Справи австрійсько-угорської монархії.

Засідання галицького сойму тягнуть ся пеняво, відбувають ся рідко, тривають коротко и мало справ на них залагоджує ся. Від 6. Цвітня до 1. Мая було всього 9 засідань, з тих 7 перед святами великодними, а 2 по святах. Хоть перерва задля свят тривала довше ніж тиждень, то однак різні комісії соймові, котрі або виключно або в дуже значній більшості складають ся з Поляків, через той час нічого не приготували, так що в середу по святах (28. Цвітня) не було над чим радити, и маршалок мусів задля того засідане скоро замкнути а слідуєче аж на 3-ій день (30.) призначив.—Зі сторони ряду внесено проекти о охороні власности полёвої, проект дотичащий змін заключених в уставах мір и ваг на міри и ваги метричні, предложене в справі обняття закладів примусової роботи в заряд держави и деякі инші менше важні. Виділ краєвий виготовив справоздання в справі управильнення промислу нафтяного, в справі організації шпиталів у Львові и Кульнарковій, в справі толкованя уставу краєвої з 2. Мая 1873 о відносинах правних стану учительського, и деякі инші. З внесків приватних суть важнійші: внесок п. Енджеєвського о управильненню податку посмертного, внесок п. Тишковського о викупі права проінаційного в той спосіб, що вла-

стителі того права були б винагороджені оплатою, складаною за уділене шинкарських концесій, — подібний внесок п. Цивіньського, жадаючий заведення оплати від горячих напоїв, з котрої $\frac{3}{4}$ доходу мав би діставати дотеперішний властитель пропінацийного права, внесок п. Гавзнера о заложене медичного факультету в Львівському університеті, внесок п. Гошарда, взиваючий ряд до поставлення 37 інспекторів для шкіл народних замість теперішніх 20 в myśl §. 21. устави краєвої з р. 1873, и деякі інші. Внесено також кілька інтерпеляцій, між ними посла-селянина Іванишева, чому соймови не предложений проєкт до устави о уладженю *jura stolae*. Рішено доси дуже мало; найважнішою ухвалою було, щоби закупити ґрунт коло Езуїцького городу и поставити на тім ґрунті будинок для сойму.

Стирийський сойм, а тим самим посередно и інші долитавські сойми заіспокоєні трохи грозьбою ряду, що відбере їм право інтерпеляції. Іменно стирийський сойм уложив собі новий реґулямін, після котрого над одвітом комісаря рядового на інтерпеляцію можна вести дискуссию. В наслідок такої устави сойму намістник вїхав до Відня, а комісареви рядовому заборонив відповідати на інтерпеляції. Відтак урядова *Grazer Zeitung* помістила статю, в котрій доказувала, що сойми краєві властиво зовсім не мають права інтерпеляції. В деякихъ інших соймах ряд також ставив трудности інтерпеляціям, іменно коли інтерпелёвано в таких справах, котрі після гадки ряду належать до компетенції Ради державної. Однак впрочім комісарі рядові відповідають на інтерпеляції, а против статі *Grazer Zeitung* и намістника стирийського виступили навіть такі централістичні газети як *Neue fr. Presse*.

В соймі чеськім староческі послы не явились, тільки на завізане маршалка до появилення вислалы меморандум. Молодо-чеські послы, осуджаючи пасивну політику, жадали однако відчитаня и дискуссії над тим меморандум, однако сойм відкинув се жадане. Впрочім и староческі послы готові вступити до сойму, але лише тогді, як буде зміненя некористна для Чехів ординація виборова. За такою зміною алітують и молоді. Впрочім вражда між молодими и старими ще змогла ся, коли виді краєвий віддав завідательство чеським театром спілці молодочеській. Старочехи з тої причини посувають свою завзятість так далеко, що хотять заложити другий окремый чеський театр! Впрочім існуючий чеський театр народний має дістати від сойму субвенцію 300.000 зр. (на вкінчене будови и уряджене).

Сойм в горішній Австрії вже замкнений. *В долино-австрійськім соймі* піднесено справу нужди економічної з причини вістей, що фабрикант машин Зіль загрозив рознущенням кількох тисячей робітників задля недостатку роботи. Однак показало ся, що ці вісті були пересаджені.

В Грацу через кілька днів були *грізні демонстрації студентів* и робітників против пробуваючого там від недавна Альфонза, брата іспанского претендента дон Карлоса, за котрим ряд іспанський розіслав гончі листи, оскаржуючи его о убиство и інші прості злочинства. Ряд німецький задля того змусив его втікати з Німеччини, де він перше пробував. Против демонструючих виступало аж військо, котре и ранило кілька людей. Деяких студентів и робітників арештовано. Альфонзо посвоячений з пануючим австрійским домом.

Цісар по виїзді з Венеції *приїхав до Дальмації* и робить тепер проїзди по цілім сім краю, в котрім ще ніколи не був. Завзятуща вражда між дальматинскими Славянами и Італіяняцями однако не притяхає а проявляє ся часом навіть перед лицем цісаря. Німецкі централістичні газети боять ся, що ся подорож цісаря по краю, котрого намістник (ген. Родіч) єсть южно-славянским патріотом, визискана буде для полуднево-славянских цілей.

В *угорскім соймі* міністер-президент так відновів на інтерпеляцію п. Истоци в справі жидівській: Ряд держить ся зглядом всіх угорских обивателів одной політики и не робить ріжниці що до віри и народности. Алітації против жидів ряд піддержувати не буде. З еманципациєю жидів упало и ціле питанє жидівске. — Палата прийняла сю відновідь міністерства до відомости. Впрочім преса малярска як и централістична Віденьска, з малими внімками, виступила дуже неприхильно против інтерпеляції и против інтерпелянта. Згадати однакож належить, що централістична віденьска преса в найбільшій часті, а малярска також в немалій частині, знаходить ся в руках жидів.

Против немалярских, именно славянских народностей нове міністерство угорске оказує ся так само неприязним, як и давнійше. Найбільше терплять Словаки. Ми вже доносили, що давнійше міністерство у минувшім році замкнуло всі три словацкі гімназії; теперішнє ж забирає ся ще до остатної інституції народної Словаків, словацкої Матиці, котра, заложена великими жертвами словацких патріотів в 1863 році, до сего часу багато причинила ся до матеріяльного и морального піднесеня словацкого народа и тим самим хорошила сей нарід від маляризації. Отже ж малярский ряд в місяцю Цвітню с. р. застановив сі діланє, засеквестрував масток (до 80.000 зр.) и виточив слідство по поводу панславистичних алітацій, так само як в справі словацких гімназій. Що небавком товариство и замкнене буде, о тім ніхто не сумніває ся.

Неустановивими оказують ся Маляри и для німецкого язика, помімо того, що Німці-централісти тепер їх любими союзниками и одні другим помагають дусити Славян. В найновійшій часі малярский міністер комунікацій видав до дирекцій всіх угорских желізниць окружнє письмо, в котрім покликуює ся на давнійші розпорядженя що до уживаня малярского язика и ставить всім урядникам угорских желізниць не уміючим малярского язика 6-місячний термін до виученя его: від 1-ого бо Січня 1876 року малярский язык виключно має бути уживаний на всіх желізницях угорских. Тое письмо звернене против урядників-Німців, котрих при угорских желізницях має бути до 40%. З тої причини німецкі віденьскі газети підняли страшний крик и загрозили Уграм репрессаліями из сторони німецких желізниць. На те знов Маляри загрозили, що відберуть дебіт почтовий декотрим віденьским газетам. Ся остатня грозьба вправді оказалась кинена на вітер, але що до язика мабуть таки угорске міністерство не уступить.

Справи заграничні.

Король Італії по виїзді австрійского цісаря з Венеції приймав у себе в Неаполю принца-наслідника трону німецкого, бо сам цісар

Вільгельм задля недуга пробував в купелях в Вісбадені и лікарі заборонили ему їхати до Італії. — В італійськiм парламенті поставив був оден посол внесок, щоби по смерті Пія ІХ. знести устави, гарантуючі незалежність папі (того знесеня бажав дуже Бісмарк), але парламент відкинув той внесок.

Спір межі Німеччиною а Бельгією розсудним поступованем Бельгії як також и тим, що явно оказалась загальна антипатія до напастливого поступованя Бісмарка, вже так як би залагоджений. — В Прусах війна ряду против католицизму стає чим раз завзятійшою: знесено 3 устави державні, котрі дозволяли католицькій церкві самоуправу своїми справами. Тепер вніс ще ряд проєкт до устави о знесеню монастирів: всі ордени и всякі подібні конгрегації зносять ся, тільки товариства, займаючи ся виключно послугою хорих, можуть дальше иснувати під дозором держави; орденам, трудячим ся наукою, лишає ся чотири роки часу, всі прочі мають в пів року бути знесені. Майном знесених орденів буде тим часом завідувати ряд.

В Англії в найновіших часах католицка віра розширює ся дуже значно, особливо між аристократією, помімо знаменитої брошури, яку против неї, а властиво против догмату неомильности папи, написав був Глэдстон. В Лондоні отворено недавно католицький університет. — В Індіях (східних) настали деякі непорозуміння між англійським рядом, а декотрими підданими Англії королями. Одного з таких королів ряд англійський зсадив з трону.

У Франції тепер вакації парламентарні. Партії приготовляють ся пильно до виборів сенату. Теперішній парламент („збір народний“) має ще лиш ухвалити кілька конечних устав, а відтак ще перед кінцем сего року буде розвязаний.

В Турції знов, як се там дуже часто трапляєсь, наступила зміна міністерства. Нового великого везира Ессад Пашу віденські газети представляють яко приятеля Австрії, а прускі яко приятеля Німеччини. Попередній везир війшов був в непорозумінє з австрійсько-угорським послом ґр. Зичи через те, що везир не допустив, аби будову желізниць в Турції віддано австрійській опіці Ґірша, котру ґр. Зичи поширав и для котрої вже навіть султана був позискав.

В Гіспанії не було важних подій. Війско короля Альфонса XII виграло якусь малу битву, але через те війна ще не відмінила ся значно. Тільки ж з війська Карлоса не перестають виступати, именно офіцери.

НОВИНКИ.

— **Одвіт „Слову“.** З причини статі о домовім податку в 6 н-рі „Правди“ „русское Слово“ зробило велике „низхожденіє“ и зволило пустити ся в полеміку з таким „покутнимъ“ письмом, як „Правда“. Хотя „Слово“ заявляє виразно, що зробило се тільки ддя автора статей „о

домової подати“; поміщуваних в „Слові“: то однак тая честь велика, яку нам така першостепенна газета сим зробила, тронула нас глибоко и побуджає нас до висказання нашої найпокірнійшої подяки. Правда, що „Слово“ враз назвало „Правду“ орланом революційним, орланом якогось київського нігіліста, але сего не можемо ніяк за зле брати ш. редактори „Слова“, бо вже така, бачить ся, его натура, щоби денунціювати (або, як у Львові кажуть, бути „шпіндлём“.) Правда й те, що „Слово“ називає враз „Правду“ орланом польским, а російська „революційно-нігілістична“ партія зовсім противна Польщи, що й орлан тої партії „Впередь“ нераз заявляв, отже бути орланом польским а враз и революційно-нігілістичним с зовсім неможливо — але чи ж п. редактор „Слова“ винен тому, що він трохи „каліка на голову“? Правда дальше й те, що в Києві, о скілько знаємо, нема „нігілістів-революціонерів“, що „нігілісти-революціонери“ суть головно в Великій-Руси; наконець правда и те, що „Правда“, як би була орланом „нігілістично-революційним“, мусіла б таки бути орланом російским (московским), а сего чейже „Слово“ ніколи не признавало — але чи ж редактор „Слова“ обовязаний так як другі звичайні люде держати ся правила якоїсь там логіки та здорового розума?... Заявляємо отже ще раз „Слову“ подяку за велике нисхожденіе его, а враз и глибокий подив наш, що — в так мало словах потрафив п. редактор „Слова“ так багато абурдів помістити!...

На статью *Слова* „Еще нѣсколько словъ о реформѣ домової подати“ поміщаємо відповідь в передній статі часті політично-соціальної; в найближшій же н-рі помістимо ще одну статью в тій самій так важній справі домового податку (котру не могли-смо в сім числі змістити), де цифрами и позитивними датами вказано буде значіне сеї нової „реформи“ як найдокладнійше и найяснійше, так що, надіємось, самим найзагорільшим прихильникам наших райхсратовців стане ясно, чи нова устава хосен чи шкоду приносить нашому народови.

— **Загальні збори товариства им. Шевченка** відбудуть ся незабаром — в Маю або в Червню. Пригадуємо се особливо за для того, щоби звернути на се увагу тих, котрі хотять в члени того товариства вписати ся. Установа бо є така, що хочачий приступити яко дійстний член до товариства им. Шевченка має насамперед зголосити ся до виділу, хотя наконечно приймає его загальний збір. Сподіємось, що крім 30-ти кількох дотеперішних членів ще знайдуть ся люде між рускими народовцями, що не пожалують 100 зр. (котра то сума впрочім сплачує ся и ратами, навіть в 10 літах), аби піддержувати товариство, маюче так красну ціль як розвиває рускої літератури.

— **Руске ремісничє товариство у Львові „Побратим“**, завязанє перед 3-ма роками, через який-сь час гарно розвивало ся; однак тепер, замість розростати чим раз більше и дужати в силі, починає упадати. Головними причинами того суть недостаток людей, котрі би тим товариством щиро и ревно заняли ся, и апатія просвічених Русинів. Найбільше причинив ся до завязання „Побратима“ п. Маркія Желехівский, бувший учитель лімназіяльній у Львові, котрий відтак и щиро доглядав и пильнував свого діла. Коли ж в другій половині м-

нувшого року п. Ж. вїїхав зі Львова, не найшов ся на его місци чоловік, котрий би так само хотїв и вмїв заняти ся сим товариством. Руска интелїгенция також за мало интересувала ся ним. Вправді перед роком написало „Слово“ шумну передову статью за „Побратима“, в котрій між иншими сказано, що воно — Слово — доси недовірчиво споглядало на се товариство и задля того (!) Русь мало звертала увагу на него, але тепер, коли члени „Побратима“ особисто представили ся редакції „Слова“, то воно бере его в свою опіку; — однак в тої опіці „Слова“ був лише такий хосен, що п. редактор „Слова“ пожертвував 2 зр., а ще оден чоловік з партії „Слова“ 1 зр. 50 кр. на „Побратима“, и на тім вже и скінчило ся... Сумно було б однак дуже, як би ми дали тому товариству унасти. Вагу его для народної справи не потребуємо підносити, се кождий интелїгентний Русин сам добре знає. Але ж треба не тільки се знати й признавати, але и до діла взяти ся. Коли заложено подібне польске ремісниче товариство у Львові „Gwiazda“, то опікували ся нею (и опікують ся ще й нині) польські літерати, студенти и многі-многі инші патріоти. А у нас чи ж би не знайти вже кількох людей, що би заняли ся сею справою? Називаємо себе народоуцями, а оказуємо таку недбалість о міщанский наш нарід — в самім головнім місті краю, де є стілько сил наших, стілько університетської молодіжи!! Товариства наші: Руска Бесіда, товариство им. Шевченка, особливо ж Просвіто и Дружній Лихварю, звиваємо вас, допоможіть бідному міщанському народови рускому, дивгайте его, піддержуйте товариство „Побратим“, не жалуйте на тоє тої трошка праці! Нагородою вашою буде — гаразд и щастє того народа, и сила й слава Руси!...

— **Руский театр під дирекцією п. Т. Романович** поїхав зі Львова до Тернополя, як се вже доносили-смо. Від 17. до 27. Цвітня дані були 3 представлення (перерва мусіла настуити з причини свят великодних), именно грано: 1) Заздрісна жінка и Бувальщина; 2) Шельменко наймит; 3) Наталка Полтавка. Сяля театральна була завжди заповнена, именно також Поляками и Жидами; молодіж руска интересує ся дуже ревно руским театром и приходила завжди дуже численно. Найбільше заповнена була сяля театральна на виставі „Наталки-Полтавки“, помимо того що попередне представленє (Шелменка) з причини нового обладженя ріль не конче удало ся. — Говорячи про руский театр, мусимо ще раз рішущо спростувати донесене „Слова“, котре „сожалѣло“, що представлення театральні у Львові не могли відбувати ся в сали Дому Народного, бо „управляюцій совѣтъ Народного Дома“ не міг відступити тої сали задля контракту з Радою шкільною заключеного; вина невіднаймленя сали рускому театрови спадає отже після „Слова“ на „козакоманів“ и Поляків!!! Гарна логіка, нема що казати! Видко, що нишущий сі слова не мусів дійти до VII. класи лімназ., де учать логіки! Ми скажемо ще раз коротко и рішущо, що в контракті, заключенім між Домом Народним а Радою Шкільною зглядом винаймленя локальностей на школи, не ма ані пів слівця о театрі — всі отже подібні оправдуваня суть простою брехнею. Если тії оправдуваня походять лише від редакції „Слова“, то ми їм не дивуєм ся; але если и „Управляюцій Совѣтъ“ має в них уділ, то вони дуже сумне свідоцтво дають „Совітові“. — *Друга руска трупа театральна під дирекцією п. Ба-*

чимського давала представлення в Самборі и Дрогобичи, тепер дає в Стрпі а оісля має поїхати до Перемишля.

— **3 села.** (Про видавництво „Правди“. Школа в Могильниці, бесіда о. Павликів в Раді державній и дементум *Gazet-y Lwowsk-oi.*) На селі живучи, а ще в такім місци, де крім хлопа и пона иншої людини ні зазором не видко, куди лиш десь колись и то слабою хвилею доходить відгомон духового розвою, розумне и шире часописьмо то истий скарб, то одинока вірада, то вода перехована в жолудку вельблюда, котра кріпить чоловіка и без котрої прийшло би ся духови чоловіка зівянути и змарніти на тій безжизненій сагарі, де не слідно навіть маленької оазис кріпшого духового житя. Тому-то невисказано радо виглядаю я кожного числа Вашої „Правди“ и як тільки надходить 2-ий и 17-ий місяця, то зараз хочби умисного послаю на почту, а не ма вже певнішого способу щоб поспувати мені гумор добрий, як коли число яке спізнить ся або й не дійде зовсім. А якже зрадувала мене вість, що хв. Редакция старає ся обьем „Правди“ побільшити (и тепер вже починає де-які числа в три аркуші видавати). Показує то, що дух народний змагає ся поміж нашими письменними людьми. Коби то ще дочекати ся, щоб „Правда“ появляла ся частіше, хотяб и в меншім обьємі: для нас селюків було-б се дуже пригожим, бо було-б в нас більше занятя. Про мене — я не жалував би и докинути що до ціни передилатної. Не менше також видає ся мені важним и тоє, що хв. Редакция почала більше слідити и збирати поодинокі прояви нашого народного житя, з котрих входячи в їх причину можна вислідити, що розвій нашої народности спомагає а що спиняє, и обдумати потому средства оперті вже на фактичних датах. До сеї пори займало ся вправді „Слово“ такими річами, але як недостаточна була ся збірка, показало ся з того, що о. Павликів в своїй бесіді в Раді державній против дотеперішного устрою Ради шкільної не знав навести більше фактів над ту одну обстанову, що в Могильниці против волі громади заложившої школу язык польський єсть языком викладовим в тій школі, що вправді *Gazeta Lwowska* зараз дементувала, під котре дементум ми однак позволим собі підложити знак питання. Може вправді бути, що громада могильницка не подавала до Ради шкільної окружної о язык викладовий руский, а може се подане де небудь затратилось поміж актами Ради; може бути и се, що на папері стоїть для могильницкої школи записаний язык викладовий руский (чого у нас не буває на папері!) — я сего не знаю; знаючи однак теперішні відносини могильницкі, твердити можу, що в практиці так не єсть а особливо в тій школі могильницкій, де учитель єсть Поляк и *gorący patriota*. Яко додаток до збірника Вашого можу оновісти Вам не оден факт з ріжних обрубів нашого народного житя, може Вам се на що здасть ся.... *)

*) Донесеня о положеню нашого народа и працях над піднесенем его в ріжних сторонах краю єуть нам завжди дуже пожадані, и просимо сердечно о такі донесеня всіх нам прихильних людей; однако задля малого обьєму нашої часописи коротші донесен можуть скорше поміщуватись, ніж довгі. Другу часть сеї кореспонденції му- симо відложити на пізніше. — Ред.

— **З-під Торимірки.** (*Дещо про сільський народ Золочівско-Бродскої околиці під зглядом ёго материяльного и интелектуально-морального биту.*) I. Не багачко треба мені писати, щоб подати образок сільського народу нашої Золочівско-Бродскої околиці під зглядом ёго материяльного и интелектуально-морального биту. Бо як в цілій Галичині нашії так и тут народ дуже убогий — а може й найубожший. Ремеслом и в загалі яким-небудь промислом він майже й не займає ся. За ковалем, теслею, колісником, столярем а навіть ткачем треба довго шукати та далеко їздити, та й то дуже рідко здибати, особливо ковала або столяря мужика. Ремесло в нашії околиці — то леміш и чересло, та хоч и кажуть, що таке ремесло найлучше, але не в наших сторонах; — воно у нас дуже невдячне. Земля наша зимна та мокра, а височиною своєю рівнає ся з карпацькими горами. Вчасно захоплює нас зима, хоч не снігова — але морозьна, а пізно приходить весна. Та й тая весна у нас є зимна та холодна, що й годі її весною звати. Через теє то у нас весняна сівба опізнєє ся о три-чотири неділі в порівнаню з околицею, що тягне ся по той бік Золочева аж підо Львів. Прийде ж тую землю орати, то зверху вона зовсім засохла, що й плугом влупити годі, а за плугом заскірна вода виступає. Така земля у нас особливо на сім обшарі, що простягає ся від Поморян аж по самий Золочів а сюди аж по-під Залізіці та по-за Підкамінь, як села Накваша, Немч, Попівці, а далі аж по-під Борати, що під Бродами. И рідко де знайти землі иншої, хіба отчі піски та ромуші Сасівщини, що клином вбивають ся в нашу околицю и доходять аж до Плугова. Треба тую землю добре управляти, добре и часто гноїти, три-чотири рази виорати та за кожним разом вискородити, поки в неї зерно вкине ся. А вродить так, що й за роботу не верне ся. Морг не вродить більше як 4—6 кіп збіжа. Пшениця майже зовсім не родить ся и мало хто її сіє; навіть скарби не всі сіють, а як сіють, то тільки аби сіяти; бо зародить ся через пів з метлицею та все таки хоч трохи заснічена. Жито потребує доброї управи и то родить ся дуже з стоколосою. Ячмінь и гречка рідко коли вдають ся; оден тільки овес буває добрий. Бараболя родить ся тільки на гною тай то видає 4—5 зерен. Як же-ж прийде молотити, то копа жита и пів кірця чистого зерна не видасть, а з костярини буває корець, — а гречка дуже завідна буває на видаток як всюди так и в нас.

Після сёго ж то й зрозумно всякому буде, що материяльний бит тутешнёго народу не дуже мудрий; бо поле, що становить ёго увесь материяльний бит, дуже невдячне. Навіть тії шваби, що осіли під Вовчківцями та в Малинниках, не великі штуки доказують, хоч, правда, не борють ся з такою нуждою, як наші люде. Ще-ж то як де в якім селі наші люде працевитійші та запобігливіші, то й нужда в них не така. А треба ж Вам знати, що народ тутешній и о половину не такий роботящий, як на Поділю буває, а навіть, сказати б так, лінивий против подільського. Я гадаю, що ся ёго непрацевитість, якась лінивість и осналість має свою причину в тім, що в него нема й половини тої фізичної сили, яку бачимо в Подільских людеї, — не такий він твердий на зимно та непогоду, як Подоляки. А й теє має свою причину: він живить ся по-найбільше ягодами та губами, дуже рідко коли їсть

горох, фасолю, а часто буває так, що хліба у него не стане на 4—5 місяців и тогді живить ся одним тільки борщем пісним та без закришки и бараболою. А ще до того и вода буває болотяна та багниста а не жерельна, від чого и ёго віддихові органи нездорові. Ливійші від хлопів бувають баби, та ще й в додаток часто недбалі, не-господині, и нераз трафляе ся, що вона зове ся господиннею, а людяного борщу зварити та хліба спечи не вміє. А господарка сама між нашими людьми дуже низько стоїть: спосіб обробляти землю такий, який бував за їх дідів та батьків. Рідко де в котрім селі задивляють ся наші люде на господарку нового способу, що по скарбах заводить ся; ба навіть самі скарби рідко котрі господарять в спосіб поступовий, а найбільше дають жидам в носесіі; — а жида, звісно, не лучше за нашого мужика господарять.

Про економію й говорити не ма що. Вже статок тутешнёго господаря показує нам ясно на ёго економію. Шіснайцять-морговий господар (а се в нашій околиці найбільший) утримує четверо таких конят, що всі разом не мають сили й за одного швабського коня. Тіи конята худі, кушляві та сухоробрі такі, що, коли б не шкіра, то й кости розлетіли б ся, та от завбільшки доброї волоскої вівці. Літом па-суть ся звичайно по чорних як ріля пасовищах та замість оброку ді-стають зеленої трави. А зимою то тільки й їх, що оберемок якої там соломи раз на день. От-так то звичайно годують наші господарі своїх коней и вони тільки-що животіють. Товар рогатий тож такий нужден-ний по наших селах як и тіи коні, — а за расу й не питайте. Корови малі, сухоробрі та кушляві, вимля мало що й знати в них. Бо-ж то й годівля того товару чи не гірша від коней; наші ж бо господарі водять ся такою думкою, що коня більше треба пильнувати, як корови, бо кінв в тягарах ходить — а корова нічого не робить. Я сам бачив одного господаря, що навіть орав коровами — жінка поганяла; а як прийшло полудне, кинув чоловік коровам трохи хонти, жінка сіла під корови, видоїла — и від двох коров було стільки молока, що стало на полудне трилітній дитині спражити. Ось чому то у наших господарів так мало набілу, тільки що молока стане для дитини. Бо й як же-ж то можна, щоб такий господар трпмав 10—15 штук рогатого товару, де він до того ні свого пасовища не має, ні машини до різання січки в знімі? Як же-ж зважимо ще й тую обставину, що такий господар живить и зьодягає у себе часто-густо 8—12 душ родини й не-роднини спосібних до роботи, тільки для того, що ёму буде їх в живна потрібно: то вже всякий собі легко вобразити може, яка в него економія и під иншими зглядами и в тих дрібницях, що нашого малого господаря з ніг валять.

В него не знайдете покладного гроша, продати часто-густо нема що, а продає хліба дещо зо збіжа, аби податок оплатити. Якже-ж лучить ся ёму перенести ще яке нещасте, то вже тогді збуває худобу звичайно за безцін. А як стане в котрого хліба до нового и ґрунт не заставлений в жида и довгу нема, то от вам и богач. Але таких богачів небагацько знайдете на всю нашу околицю. Тут на 50 господарів стане двом хліба до нового, а на сто двох без жадного довгу; а на 40 маємо 15 таких, що вже и їх поле и весь господарський статок

того не стоїть, що виносять довги по жидах нароблені ні на що инше, як на оказії — на пиятику. А скільки ж то з-поміж тих задовжених вже тільки халупниками остали ся! Тим-то в нашій околиці майже нема такого села, де би жида не орудували мужичим полем в 50—200 моргів, роздобутим хитро-мудро не великим коштом не так за випожичений капітал, як за провізнію. Єсть навіть такі села, що на 700—800 душ мешканців буде 150 душ жидів. Нема по наших селах арендаря, щоб не засівав поля мужичого, коли ще не яко свою власність, то бодай яко провізнію. А народ наш и не журить ся тим, и байдуже собі, що ёго добро в жидівські руки переходить, а він сам з своєю родиною в поневірок пійдуть. Він завсігди тої гадки, що проданий ґрунт колись конечно до него або до ёго родини повернути ся мусить...

— **Справозданє касове товариства „Дружний Лихвар“ від дня**

25. Жовтня 1874. до кінця Лютого 1875. зр. кр.

А. Загальна сума з дня 25. Жовтня 1874. . 1212 55

Б. Стан каси від того часу побільшив ся, а именно:

а) вкладки членів	40	35
б) звернені відсотки	6	58
в) добровільні датки	10	82

В. Оборот касовий.

а) вкладок вклануло	40	35
б) звернені відсотки	6	58
в) добровільні датки	10	82
г) звернені позички	96	20
д) уділені позички	103	80
е) безповоротні видатки	14	19

Г. Всіх членів користало з позичок 20.

Д. Побільшив ся отже капітал о 43 66

Позістає загальна сума 1256 11

У Львові 28. Лютого 1875.

Др. Ганкевич,
голова.

Андрій Павлич,
касієр.

Чистий дохід з представлення театрального „Наталка Полтавка“, даного на користь товар. „Дружний Лихвар“ артистами рускої сцени під дирекцією панни Т. Романович в сали езуїцкого городу 1. Цвітня с. р., виносить: Прихід з білетів 174 зр. 50 кр., добровільні датки 24 зр. 80 кр., разом прихід 199 зр. 30 кр. Розхід 158 зр. 39 кр. Чистий дохід 40 зр. 91 кр. — Виділ „Дружнёго Лихваря“ складає паннам Т. и М. Романович, пп. Сановскому, Гриневецкому, Стефуракови и Людкевичу за їх щирю охоту и прекрасну гру, також всім панам, що мали уділ в представленю, як и вч. публиці, котра численним зібранем и наддатками причинила ся до узисканя повисше згаданого чистого доходу, найсердечнійшу подяку.

— **Посмертна згадка.** При кінці минушого року упокоїв ся в Іозефштаді фельдвებель Осип Сідер. Скінчив він гімназію в Тарнополи и зложив там екзамен доріплости ще перед покликаем до війська. В покійнику стратила громада наша многонадійного робітника. Ще яко гімназіяет займав ся студіями рідної мови, котру полюбив над усе в світі. На тій то рідній мові и зложив кілька поезій оригінальних и гарний переклад „Слова о полку Игоря“, а приготавляв ся до переводу Гомерового епосу. Ёго горяча любов до бідного народу, ёго правдиве посвячене для народної справи загрівали товаришів до щирої праці и зберегли для нёго їх серця. Осина идеали вічно жити муть в пам'яті ёго товаришів. Вічная ёму пам'ять !...

— **Поправки похибок.** В статі „*Руска Історія*“ в н-рі VII-ім на стор. 267, стрічка 12 з гори, замість *чорез* має бути *через*; на стор. 272, стр. 3 з гори, зам. *читати* м. б. *читати*; на стор. 274 стр. 13 з долу зам. *половецкими* м. б. *половецькими*, стр. 7 з долу зам. *князів* м б. *князів*. В н-рі VI-ім на стор. 227 стр. 11 з долу зам. *впусти* м. б. *випусти* (ту поправку мильно подано між поправками в ч. VII-ім поміщеними).

ПЕРЕПИСКА РЕДАКЦІИ.

— *Вл. Вол. Н. в Жабівці.* Очікуємо нетерпеливо письма від Вас. Тільки мусимо ёго скоро мати.... Жадаю давнійше книжочку и инше вишлемо сими днями. — *Вл. М. Непяга.* Ждемо одвіту від Вас, чи годите ся зглядом згаданой поезії чи ні; бо хотіли би-смо за-вчасу знати, щоб відповідно до того собі уладити. — *Вл. О. Б..... в Т.....* Лист вишлемо Вам сими днями, де и воё пояснимо.

Сей нр. „Правди“ спізнив ся з причини свят великодних и з причини, що видаємо ёго в три аркуші (дрібним друком). Послідуючий нр. (9-ий) виїде вже точно 3. (15.) Мая.

ОГОЛОШЕНЄ.

Кароль Климович

на улиці Валовій, нр. 11, поручає:

Цукер найліпший в головах, 1 фунт по	29	кр.
„ другий	28	„
Кава Цейлон, велика	1 зр.	— „
„ добра	96 и 92	„
Мідали виборові	60	„
Розинки красні	44, 36 и 32	„
Гербата російська	1-80, 2, 3 и 4 зр.	„
Звертаю увагу на добірні вистоялі вина угорскі, по ціні від 60 кр. Особливо зеленяк по 1 зр. ав.		

Одвічальний редактор: Др. **Олександр Огоновский.**

3 Друкарні Товариства Івана Шевченка. — Під зарядом Фр. Сарніцкого.

Виходить випу-
сками в 2¹/₃ арк.
3. (15.) в 18. (30.)
кожного місяця.

ПРАВДА

Редакція и ад-
міністрація під
н. 12. на улиці
Осолиських.

письмо літературно-політичне.

„В своїй хаті своя правда и сила и воля.“

Ціна передплати: на рік 6 зр., на пів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50 кр. Оден номер стоить 30 кр. а. в. — За оголошеня (инсерати) платять ся по 5 кр. від одной стрічки дрібним друком.

ЧАСТЬ ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВА.

На память 10. січня 1865 р.

М. А. К.

Як у неволі, на чужині
Кругом мене пославсь туман;
Й гризла туга по Україні,
Й здавалось, розум потухав;
В той час, коли остання сила
От-от вже кидала мене,
Холода кров и річ німіла,
Смерть підступала до мене;
В той тяжкий час, як клеветою
„Приятелі“ троїли груди —
Явилась ти мені зорюю
И не дала на вік заснуть.

Моя небесна, світла зоре!

Любови світоч и добра!
Живила ти мене в неволі,
Й на волю знову провела...
Ти вбите серце воскресила,
Житя нового налила,
Мій путь як сонце освітила,
Ожив, живу й співаю я:

„Благословен святий той світ,
Світ непорочної любови!
Благословене будь во вік
Дівоче серце й серця слово!“

О. В—р—ля.

СЕМЕН ЖУК И ЇГО РОДИЧІ.

Хроніка.

Написав в 1873 році

О. Яковенко.

ЧАСТЬ ПЕРША.

(Далше.)

VIII.

Жук землі не чув під собою, радіючи своїй вдачі! В голові його виріс вже цілий плян тієї користи, яку зробить громаді позичкова каса, и які тільки мрії не наvertsались у його в думках! Жид втікав з Куликів, не маючи більш ніякого пожитку! Куличане на бариші з каси купують гуртом сіль, деготь, товар шевський! за місто карбованця за пуд соли платять коповика!.. трохи-по-троху каса розробляється, Куличане поправляються, заводять школу; одно слово: в голові Жука виросла на місті роз'єдинених Куличан невеликочисленна, але міцна и зажиточна асоціація!..

Своїми radoщами Жук поділився и з ненею и з сестрами и побіг з благовістом до Віренка.

— „Добрий почин,” говорив Віренко, „половина діла... дай Боже, щоб не задержали тільки, а швидче затвердили вашу касу! тогді за вашим проводом, дивлячись на Куличан, може й наші Куцівці підіймуться!.. У вас краший ґрунт: раз що козаки — народ менш загнаний, а друге й головніше те, що вас Куличане знають з діда, з батька; я-ж для Куцівців новий чоловік, не диво, що вони мені не вірять.”

„Коли-б тільки пішла добре каса, зараз приймусь за школу,” говорив Жук.

— „Школа школою, її можна завести й тепер, стоїть тільки узятись добре; а от єсть важніше діло...” одмовив Віренко.

„Яке?” сполохнувся Жук.

— „Чи не звертали ви часом уваги на наше земство? чи не примітили, у яких воно руках? хто у нас гласними? хто в управі?.. А от-от нові вибори, треба обновить земств... треба їхати вам на вибори.”

„А ви поїдете?”

— „Як же! поїду! хоч мене тут и не знають, але поїду... Підсогласив вже й двох сусідів — може знаєте Булгаренка и Ивасенка: обидва — молоді люде, чесні и освічені.”

„Поїду и я.“

— „Ідьте! усякий чоловік, котрий бажає добра народови и має право голоса, повинен пробиватися в земство. — Конечно на перший раз мала надія на те, щоб нам удалось вигнать з земства отих злодіїв и бюрократів, що там позасідали, але будемо боротися, добре и одного свого чоловіка введемо... От, на приклад — вас... як ви про се думаєте?“

„Зовсім згоджуюсь з вами... Я рад би душею йти гласним, та певно не виберуть.“

— „Треба пробовать! Годі нам тільки пісні співать та одним Шевченком пробавлятися; час взятися и за діло — час вступить на реальний ґрунт!“

„Так се-б то виходить и пісню и поезию по боку... годі! не треба... долой Шевченко!.. finita поезия!“ закидав Жук, жевріючи.

— „Ні, не finita! без пісні, без поезії, без искусства жить не можна; але однією піснею, однією поезією нічого не вдієш! Пісня заохочує людей до роботи, пісня и поезия підіймають духа, енергію, патріотизм, підіймають духовне житє. Пісня, поезия, як и музика, мали великий вплив и велику заслугу в исторії народного розвою... Але можна співать, можна грать, та не завжді; треба спершу діло робить, думать про хліб, а наівшись вже и про пісню... Самі ви добре знаєте, що чоловік голодний и холодний не співати ме.“

„Правда ваша, але-ж и сухой реалізм — мусить довести чоловіка тільки до еґоїзму.“

— „Може й так, та на щож брать край! хіба реалізм не може зжитись разом з поезією? хіба він шкодить їй? реалізм — оден реалізм без поезії — зсушить чоловіка, и нема такого завзятого реаліста або матеріяліста в світі, котрий би ніколи не вдарився до поезії! нехай він як хоче становиться на дибі супротив поезії, супротив искусства, але колись таки и в ёму пробеться, прорветься така хвилина, в котру він забуде „матерію“ и з любовью послушає и пісню и музику и подивиться на Рафаельску Мадону... Поезия повинна доливать реалізм, так як дух доливає матерію!“

Жук замислився, а Віренко бігав по хаті мов молодий паробок: очи ёго світились, лице почервоніло, видно було, що в ёму прокинувся той жар молодости, котрий водив ёго на мочари для прохолоди; та ба — не прохолодив! іскра того жару тліла; тільки не завжді вже горіла поломям молодости.

— „Гляньмо хоч на Анлію,“ заговорив знов Віренко. „Чи вже-ж в Анлії або в Північних Державах Америки люде менше нашого прихильні до реальних боків житя? чи менше нашого там

громада кохається в економічних питаннях? а чи занехали-ж там пісню, поезію, музику и загалом искусство?! Я мовчу вже про те, що Англія — народ глибоко матеріяльний, не оддасть свого Шекспіра, свого Байрона ні за яке королівство; але зверну тільки нашу увагу на те, що в Англії все відають повагу не тільки таким великим поетам, як Байрон, а навіть и далеко-далеко меншим!.. Так-то, Семене Івановичу! моя думка така, що тільки духовні сліпці, котрі бажають и силкуються видавати себе за передовиків, проповідують хрестові походи против поезії и благовістять, що поезія — брехня, що вона затуманює, що наша інтелігентна громада одвертається од поезії через те, що поезія її не вдоволяє, бо ми, бачте, досі вже до того, що нас интересують инчі серйозні справи и питання!... Еге!.. Така проповідь мусить виходити з уст або людей темних, мало освічених, або від людей, котрим забажалось блиснуть „новим“ слівцем!.. Одначе: дарма!.. перемелеться, мука буде!.. и такі речі супротив поезії мають и деяку користь!.. поезії вони не вбють, а допоможуть вияснити ту истину: що поезія и искусство не шкодять реалізму в загалі, а особливо в розвою економічного добробиту; тільки, як я й сказав вже вам, треба спершу діло робити, хліб пахати, працювати, а за працю, або по праці — и пісню співати и впиватися поезією, музикою, искусством...“

„Все таки виходить,“ промовив Жук, „що на перше місце виступає реальне життя?“

— „Інак и не можна! інак и не повинно бути; а як тільки стане на впаки, то и буде те, що ми співати мемо, а під пісню інтелігентний народ наш будуть убожити, обдирати и одбирати и жиди и „панци“ и бюрократи! бо нікому буде заступитися за ёго, оборонити ёго: нам не буде часу, ми вдамося в пісню!...“

„Погано й без пісні... в пісні душа одпочиває!“ сказав Жук.

— „Запевно так! — але спочиває добре втомившись; а коли чоловік спочиває од байбацтва, од ліни, од жиру, так він доспочивається до того, що й на віки засне духовно!... Так, так Семен Іванович! — годі помагати народови „піснею“; будемо заїмогати ёму ділом!.. для сёго й повинні ми приборатися в усі ті кутки, де тільки можна реалізувати нашу любов до народа, нашу охоту и бажанє допомогти ёму.“

„Против сего я нічого й не кажу... мої думки ві всім згоджуються з вашими.“

— „Коли так, то и силкуйтесь пролізти у гласних!“

„А ви?“

— „Коли виберуть — и я не одмовлю. Тільки на се й сподіваться не можна... ви догадаєтесь, через що...“

Дождались виборів.

Виборча сая у повітовім місті трохи що вмістила у себе усіх виборців: тіснота и духота були страшенні. За столом председателя сидів високий сивоволосий товстий пан Дмитро Павлович Балабан. Прочитавши имена виборців и вибравши чоловік пять гласних стали оддыхать. Балабан, узрівши Хмару, підойшов до ёго, взяв під руку и став ходити з ним по салі, котра на час оддыху троха попросторнійшала; бо половина виборців повернула у другу хату „заморить червяка“. Пройшовши кілька раз повз Жука, Хмара підвів до ёго Балабана и промовив:

— „Семен Иванович! наш председатель бажає зазнаёмиться з вами.“

Жук встав, вклонився и простяг руку до товстої и пухкої руки Балабана.

— „Давно вже чую про вас,“ сказав Балабан Жуку, „давно бажаю зазнаёмиться з вами, та жалко, що ви й досі не завернули до мене, старого.“

„Вибачте мені! я недавно осівся в своїм хуторі, та й часу ще вільного не було... то се, то те.“

— „Знаю, знаю,“ перебив ёго Балабан, „ви чоловік невсипущий; чи давно живете в хуторі, а вже й кассу завели... що значить молода енергія!“

Жуку не сподобалась річ Балабана; він зрозумів, куди стриже Балабан, и промовив:

„Не завів ще, а коли заздрісні люде не перешкождать, так заведу.“

— „А! и ви тут!“ озвався Балабан до Булгаренка, котрий сидів поруч з Жуком.

— „Тут!“ одповів Булгаренко; „не приходится одставать од людей: куди люде, туди й ми.“

— „Що ж! може в гласні?“ спитав Балабан.

— „Коли виберуть, не одмовлю.“

— „От за се спаси-Біг!“ дяковав поважним голосом Балабан и повернувшись до Жука, спитав: „А ви будете балотуватись?“

„Буду! запевно візьму чорних, але буду...“

— „О ні! чого чорних! нам треба молодих, енергічних людей! ми вже підтопались! нам пора спочити, нехай ще молодіж погрудиться,“ говорив тоном проповіді Балабан.

Почали знов вибирать. Дойшла черга до Булгаренка... посчитали шарі — „вийшов!“ гукнув Балабан... Віренко, Жук и Иваненко стисли руку Булгаренку, Хмара й собі поздоровив ёго.

— „Вибирається в гласні — Віренко,“ гукнув Балабан. Кинули шарі, посчитали: „не вийшов!“ — почувся голос Балабана. — „И за те спаси-Біг!“ промовив Віренко; „тепер я знаю, що за мене єсть хоть 12 голосів, колись буде більш.“

Жуку випало ще менше голосів, ніж Віренку. — „Се, панове,“ озвався Балабан, „мусить бути помилка! треба в-друге кинуть шарі.“ Кинули в-друге — ще гірше! в перший раз за Жука було 8 голосів, а в-друге тільки 5...

Стали вибирать Хмару: „вийшов!“ гукнув Балабан. За Хмару було більш ніж $\frac{2}{3}$ виборчих голосів.

„Погано діло йде!“ шепнув Жук Віренкови.

— „Не гарно, але тривайте, що дальше буде,“ одповів Віренко.

Вибрали ще одного Жукового сусіда — козака з Куликів и священника з Жуківки.

„Хоч за се спаси-Біг!“ промовив Жук.

Стали вибирать управу. Предсідателем вибрали Балабана, а в члени одного волосного писаря та нашого знаёмого Хмару.

Жук не всидів на місци; схопився, плюнув и голосно промовив, наче-б то до Віренка: „Теребите путь и мостить мости!.. спершу крали, а тепер грабовати муть... Погибне мабуть моя каса!“

— „На двоє баба ворожила,“ одповів Віренко. „На завсе ж стояти муть Хмари, колись розійдуться... и в наше віконце загляне сонце...“

IX.

Натура Семена Жука була не з тих мізерних натур, котрі, взносячись духом дуже високо від удачі, ще низше падають від першої неудачі. Такі натури один мій знаёмий зове голодухими. Сі натури не звертають уваги на те, що доля однаково строга и до молодого й до старого, однаково стягує кожного, мов супонить; однаково важкою й грубою рукою веде по дорозі жита и молодця и діда; тільки що ми самі неоднаково примісаєм ту одинакову строгість людскої долі. Замолоду, коли чоловіка интересує трохи що не всяка нікчемниця, коли чоловік, шукаючи истини и добра, щиро обманує сам себе, тогді молода енергія проганяє од нас деякий мрачний погляд и ми не силкуємось придивляться и зрозуміть одинаковість

долиної строгости и мізкуємо, що доля одного гнітить, давить, душить; другого цілує, милує и гладить по голові. Через те пропадає у нас и енергія и сміливість борються з долею: борються до остатку, як борється з вітром могучий дуб, покіль або вітер не стомиться й затихне, або виверне з корінем дуба...

Жука не образило навіть те, що він не попав в гласниі: ёго брала досада тільки на те, що в управу вибрали Хмару.

„Будемо ждять ще три роки,“ сказав Жук и знов вдався до свого звичайного життя. А життя у ёго йшло рівно. Цілий день він вештався по хазайству, до всего придивлявся. Довгими осінними и зимовими вечерами він читав або розмовляв з сестрами, особливо любив він вести розмову з Соною. Прочитає Семен, або Соня яку-будь нову книжку (а в книжках недостачі у їх не було) — и йде один до другого, щоб швидче поділитися вчитаною новиною, порадиться, разом посудить, помислить, поспорить. Дені за день Соня становилась більш и більш потрібною для розмови, для поради Семену, и сама Соня так привикла до бесід з Семеном, що того дня, у який гості або що инче перебивали їй бесіду з Семеном, вона чувствовала, що наче не допила або не доїла, наче чогось їй не стає такого, без чого вона невдовсьлена.

Воєнні гості ходили до Жучихи спершу дуже часто, трохи не що дня. Соні и Семенови се так не вподобалось, що вони просили матір приймать гостей раз тільки в тиждень, в неділю.

— „Се якось не яково буде,“ говорила стара. „Як же таки так: прийдуть люде, а ми їх не приймемо, — скажемо: „тепер не до вас, приходіть в неділю!“ Не можна, діти, так! люде сміяти муться з нас.“

Соня и Семен стали спершу уговорювать матір, що тут не буде ні якої обиди ні для кого, що так водиться всюди у тих, котрі не люблять дзвонить язиками та пересипать з пустого в порожне; далі бачучи, що Жучиха не пристає на їх річ, перестали вговорювать и стали на тому, що вони не будуть завжди виходити до воєнних гостей, а сидіти муть собі у осібній хаті. Але їй се старій не сподобалось, и хоч вона й не суперечила дітям, одначе покрутила головою.

Частійше всіх заходив до Жучихи Оскерко и все лестився до Соні. Соня в душі не поважала и не долюбляла Оскерка, одначез все показувала вид, що приязно витає ёго, и віжливо, хоча й холодно, розмовляла з ним. Оскерко не запримичав, або може й не хотів запримичати Соїної холодности и більш и більш лестився до неї. Семенови з першого ж дня не сподобався Оскерко.

як чим довш, тим більш він не долюблював сего — як він говорив — „Гутаперчевого Литвина.“

Одної неділі зібрались у Жучихи усі воєнні л Віренко з дружиною. Соня сіла грати на роялі якусь сонату Бетговена, а Оскерко присівся до неї перевертати ноти. Игра виходила якась м'ягка, задушевна; звуки так якось попадали в саме серце и збирались там, щоб потім вибухнуть цілою течією чувства. Семен спершу стояв и слухав музику, потім сів собі в куточку, поодаль усіх, підперся рукою, встроїв очі на Соню и так замислився, наче втопився в хвилях тих високих звуків, котрі вилітали з-рід пучок Соні. Соната кінчалась бурним, гучним fortissimo. В останній раз пучки вдарили по клавішам, Семен скочив з свого місця, підбіг до Соні, обняв її за шийку и, поціловавши кріпко в чоло, промовив: „З душі тобі дякую.“

Оскерко й собі протяг руку до Соніної руки в ознаку своєї подяки. Семенови здалось, що Оскерко стиснув руку Соні. Він глянув на Оскерка и знов мов кров ударила йому в голову: він швидко пішов у другу хату. Не то ненависть, не то ревність почувствовав Жук в серці и увесь останній час вечера ходив якийсь сумний и дивився на Оскерка, наче на свого ворога.

„Що тобі за охота,“ говорив другого дня Жук Соні, „слухать задицяє отого Гутаперчевого Литвина.“

Соня з дивовижною глянула на Семена.

„Мене вчора велика досада взяла,“ говорив Жук далі, „як ти не заборонила йому стиснути твою руку... я бачив.“

Соня всміхнулась и сказала: „чи не мислиш ти, що я люблю Оскерку?“

„Сего я не знаю!.. може й любиш... хто вас розбере...“

— „Сеню! Сеню!“ одповіла Соня таким голосом, в котрому чути було и жаль и докір. „Не сором тобі так думати! чи вже ж би я тобі не сказала, коли-б справді кохала Оскерку!“

Семен встроїв в Соню свої чорні очі и так пронизував її своїм поглядом, так пильно дивився на неї, наче судя дивиться на провинника, котрий не тільки не признається, а одно твердить: „знати—нічого не знаю.“

— „Я мислила, Сеню, що ти лучше мене знаєш... Чи вже ж може тобі не прийшло на думку, що таких, як Оскерко, я не можу любити?!.. Ні!.. не полюблю я чоловіка, котрий стоїть нижче мене, на котрого мені треба дивиться з гори...“

Жук наче трохи заспокоївся, хоча йому й самому чудно стало, як навернулось до його питань: „и яке мені діло — кого вона

любить?« Одначе не на довго він заспокоївся. Трохи-по-троху очевиднійш становилась з ним якась переміна: став він сам замикатися в хаті ніби для того, щоб ніхто не перебивав ёму читати хемію — а перше сёго не було!... Сяде він біля столу, розкриє книжку, підпреться обома руками, вліпить очи в книжку, хоче читати, але очи не бачать книжки; думки якісь чудні лізуть в голову. Сидить він так собі довгенко, закриє книжку, встане, вийде в салю и мовчки ходить... довго ходить...

Серце матери єсть первій віщун: воно зараз почує, коли в дитини що-небудь незвичайне скоїлось. Жучиха зараз запримітила, що її син „чогось скучає“.

— „Що се ти, сину, не поїдеш до Віренка?“ говорила Жучиха Семенови.

„Не хочеться, матусю... нехай... завтра поїду!..“

— „Поїдь синку; а то засидівся дома... Тобі, мабуть, скучно... якийсь ти не веселий...“

„Ні, матусю! то вам так здається, а мені весело, як и завсїгдн.“

Жучиха тихенько повела головою; а Семен попросив Соню заграць ту Бетговену сонату, котру вона грала того вечора, як Оскерко перевертав їй ноти. Соня не одмовила и заграла. Жук знов так як и тогді дивився на Соню и так як и тогді поцілював її в подяку...

И на сей раз Жук, цілюючи Соню, почувствовав, що кров підходить в голову! в висках у ёго застукало, наче молотком, а в серци почулось ёму чувство — не злоби й ревности, як в першій раз, але якесь мягке, тихе, ніжне, спокійне чувство...

Минали дні. Жук становився все смутнійш и все більш и більш слідив за Сонею. Прийде Оскерко — Семен з Соні и очей не спустить, так и ходить слідом за нею, насторочить, мов заяць, уши, силкуючись піймать кожне слово и Оскерка и Соні. Розійдуться — Семена візьме сором від того, що він слідить за сестрою.

„Та що ж отсе діється зо мною! Господи! сам себе не розберу... чи не зсунувся я з глузду!.. Чого отсе я за нею сліджу... яке мені діло!... аж я своїм висліджуванем заподіваю и собі и їй велику наругу...“ думав Жук.

Трудний час наступив для Семена: кожен раз, як приходив Оскерко, Жука кидало в пропасницю... Нема Оскерка — Жук вірить, що Соня ёму правду сказала, що вона не любить Оскерка.

и не може його любити... Появиться Оскерко, заговорить з Сонею — для всіх очевидно, що Соня витає його тільки віжливо, як и кожного гостя, одному Семенови здається щось инче.. Залізе зараз до його в душу сумліне и мов якийсь голос невидимий шепче йому, що Соня не сказала йому правди, що Соня кохає Оскерку...

Соня не могла не запримитити, що брат слідить за нею, що він ніколи не покидає її на самоті з Оскеркою. И не досада брала її на Семена, але їй становилось якось приятно: хоча вона й не могла зрозуміть, чого для неї приятно висліжуване Семена.

Наступив великий піст; на дворі запахло весною, сніг починав розтавять. На первім тижни, по заведеному звичаю, Жучиха з усією семею говіла. Вернувшись у вечері од сповіді, Жучиха лягла раніше від звичайного спать; Семен сидів з сестрами. Розмова йшла про Джура, бо не за довго до того прийшов від його лист. Рися впала в смуток и пішла до себе в кімнату, Соня и Семен остались у двох и вели розмову: чи буде Рися щаслива за Джуром... Зазуля на годиннику прокуковала десять раз. Соня встала, щоб ити спать.

„Тривай ще трохи Соню! посидь!.. Мені щось дуже скучно на душі,“ сказав Семен.

Соня сіла и одповіла: „ну, добре, посижу, тільки з умовою: щоб ти сказав мені по правді те, про що я питаю...“

„А хіба я коли брехав тобі?“ спитав її Жук.

— „Ні, сего не було... та так... якось... знаєш...“

„Ну, кажи: — що?“

Соня підійшла ближше до Семена, стала перед ним, положила свої руки до його на плечи и сказала:

— „Ну, гледи ж Сенею! говори правду; кажи: від чого ти такий скучний?“

„Хто?.. я?.. я, здається... та з чого се ти взяла?..“

— „От — бач! бач!.. вже й починаєш викручуваться... й не хочеш прямо сказати!.. от — се вже не гарно.“

Семен замислився; він не ждав, щоб Соня дала йому таке питання, и не знав, що їй одповідать.. Брехать не хотілось, а правдивої причини свого сумованя він и сам мабуть собі не визнав.

— „Так що ж?“ допитувалась Соня, „скажеш, чи ні?“

„Що ж казати тобі?.. я й сам не знаю, що зо мною... здається, я й не скучаю... а так щось... таке иноді найде на мене,

що й не второпаю, що діється зо мною... часом приходять думка, чи здоровий у мене мозок..."

— „Я вірю тобі... може ти й не знаєш причини; бо може чи й шукав її. Хочеш, я тобі поможу: давай шукать разом причину твого смутку..."

Жук всміхнувся и сказав: „Гм!.. давай, коли не хочеш ще спать.“

— „Тебе ніхто нічим не образив?“ спитала Соня.

„Ні, ніхто.“

— „А Оскерко?... За що ти на ёго сердишся, за що ненавидиш ёго?“ и Соня скинула на Семена довгий допитливий погляд.

Семен почервонів, у висках у ёго застукали жили... Одначе він посилювався усміхнутися и одповів:

„Оскерко!.. що ти!.. чим би він образив мене?“

— „За що ж ти ёго ненавидиш?“

„За те, що він тебе кохає...“ одповів Жук и обвів своїми руками кругом Соніної шиї.

Соню кинуло в жар... вона почувствовала, що руки Семена горячі наче огонь: нагнулась до ёго чола, приложила губи — од чола несло жаром... Обоє мовчали...

— „Пора спать!“ проговорила швидким нерівним голосом Соня, поцілівала ще раз Семена и не пішла, а побігла в свою кімнату.

Рися вже спала. Соня не роздягалась, а впала на коліна перед образом Пречистої и горяче молилась! губи її не розкривались, видно було, що вона молилась без слов... Матове лице її, освічене матово-блідим світлом лампадки, здавалось на той час чимсь не земним; дивлячись з боку, можно було сказать, що то сама правда, сама чистота и невинність моляться перед образом Пречистої!... О, гарна, дуже гарна була в ту хвилину Соня! здавалось, що округ неї стоїть якийсь ореол божественности, котрий боронять, щоб ніхто смертний не підійшов до Соні, не перебив її високої чистої и святої молитви... бо й справді в той час уся Соня ввійшла в молитву, в огляданє Бога... вона уся тогді була молитва!...

Довго так стояла Соня, потім тихенько підвелась, глянула округ себе, ще раз звела очи на образ и в пів голоса промовила: „Господи! одверни ёго від мене, а мене від ёго!“

(Конець буде.)

Кілька слів о словарі

О. Партицкого.*)

(Конець.)

Ebene, байтракь (Ebene, рівня, рівнина, також низ; — байраками або чагарами зовуть на Україні яри порослі мішаним а буйним лісом; часто имено по-над самими ріками скалисті; дуже часто називають так и самі порости, що тягнуть ся ярами надрічними).

Ebenmass, розладь, розмірність (Ebenmass = розмірність; розлад = розстрій; в розлад їх привели = привели їх до незгоди.)

Eckzahn, клакь, кла (кло, plur. кла або клова, Eckzähne.)

Edel, знатний, благородний, шляхотний, прекрасний, дорогий, красний (edel, szlachetny = благородний, чесний; edel denkend, чесно мислящий; значний, знатний; Edelleute = знатні люде; — прекрасний, st. прекрасний = sehr schön; дорогий = theuer (doch Edelsteine дороге od. чесне каміне); дородний = schön, wohlgestaltet; красний = schön, roth (у нас в южнорускім в значіню „червоний“ красний рідко уживає ся, в великоруск. же дуже часто).

Edelknabe, пазь, щитоносець (Page, paż = паж, джура, джус, чура; — щитоносець = Schildträger.)

Einhüllen, опіляти, заплітати, закутати, обокрити (перші два слова уковані, а означали би, если би їх прийняти, зовсім що иншого; опіляти = впридобити полою, ослонити полою; заплітати = заслонити полою; закутати = verkarpen; обокрити = bedecken; — einhüllen, ослонити, обслонити.)

Erstarren, окаменіти, ожопіти, стрепоніти (?), оніміти, здупліти (?), задринтавіти (zdrętwieć?!), здеревіти, стверднути (sic!) (Окаменіти = versteinern; ожопіти виписав автор з словарця И. Магури, поміщеного в Галичанині з р. 1862 вип. III. и IV. стор. 253, тільки не зрозумів добре та й вишла чепуха. П. Магура пише: „Ожопіти, ожопити, hockend erstarren“. И зовсім справедливо: те значіне виходить, коли порівнаєм вираз ожопіти н. пр. з роснітским жопя, южнорускім піджопок (на піджопку сісти = niederhocken). Пан П. же хотів ліпше и коротше вдати и випустив „hockend“, тоє, що власне тут модулює значіне erstarren; — оніміти = stumm werden, verstummen; здупліти = здуплівити = hohl werden, modern; здеревіти = holzigt werden, verholzen, в невластивім значіню також = erstarren; ствердніти = hart werden, verhärten; — відтак на erstarren були би ліпше ті вирази: заціпеніти, сціпеніти, сціпенути, закостеніти, заоченіти (закоценіти), заковязнути, задубеніти, а також и задеревіти.)

Erdfahl, снідий, блеклий (Снідий = снідний, esculentus, essbar; сніди = зїдомі припаси; блеклий = decoloratus; fahl властиво половий (зрив. старосл. плавий, лат. flavus); про тоє erdfahl = половий як земля, сирій як земля. Русин однакож так не говорять; кажемо „чорний як земля“. Польск. śniady, brązlich = смуглий, смуглявий, смуглий, смуглявий; [смаглий від жовте, Hitze, Sonnenhitze; davon

смажити = pregehn, rösten; *смажний* = heiss, brennend, brennend heiss, н. пр. смажні уста; *смажний* eigentl. sonnverbrannt, von der Sonne gebräunt; смуглолиций = *адвор.*]).

Fels, щовбъ, бовдъ (?), кам'їна гора (sic!) (щовб = Gipfel, szczyt.)
Felsengeklüft, Felsenkluff, бескеда, вертепъ, яруга, балта, печера („бескидами“ зове наш нарид свої гори, се-б то Карпати [вираз „Карпати“ книжний и людски не звисний]; вертепи або вертеби має у люду ріжні значіня; вертепи = Abgründe, jäher steiler Weg, рідко коли Felsengeklüft. На Поділю, именно коло Більча, зовуть „вертебами“ малі в жерела богаті озерця; в церковнім вертеп = Krippe; — яруга = дєбра, узка долина межи горами, удоле; — балта або блат, о скілько знаю, означає велику и широко сокиру (зрив. булат); печера = Höhle, Gruft; — Felsenkluff = розпаліна, розколина, розсілина, розпучина в скалі; Felsengeklüft = розскале, вертепи межи скалами.)

Felsenwand, кам'їна ст'їна (стіна скали.)

Fischsamen, коросня (П. П. хісновав з гарного збірничка п. Магури; в Галичанині в печатаню помилено и місто Fischhamen випечатано Fischsamen, що однакож на стор. 327 справлено; п. П. на поправку не звернув уваги, а так після его словаря коросня [коросня, крошня або фатка] не означає прилад до иманя риб (Fischhamen, черпак), а молочко рибяче (F'schsamen!).

Flächenraum, площина (Fläche = площа, площина; Flächenraum oder Flächeninhalt = площність.)

Flöte, флюяра, соп'їлка (флюяра = eine Art Hirtenflöte, инструмент видаючий подібні тони що флет; соп'їлка, свистілка = Pfeife; Flöte = флет.)

Flintenlauf, ручнича труба (на Україні уживає люд: *рул.*)

Folter, битка, мука, мучене (битка = Rauferei; Folter = муки [pl.]

Filz, п'їльсь (pilśn = повсть.)

Forschen, винипати, нипати, (властиве значіне слова „винпати“ єсть: grübeln; forschen = слідити, вислідити, доходити.)

Forschung, бадашка (?), вислід, вислідка.)

Geburtsfest, роковини (роковини = jährliches Fest; Geburtsfest = празник родин, обхід родин.)

Grashecht, зелениста щука (молодий щупак, щуплик, молода щука.)

Grabstätte, гробъ, могила (гріб = Grab; могила = Grabhügel; — Grabstätte = гробовище, місце гробне.)

Graupe, крупи, логазя (крупи = Graupen; логазя = Gerstengraupen.)

Geschickt, лапшивий (?), лапший (?), сховний (?), моторний, ум'ївний (?), (спосібний, здібний, зручний.)

Goldammer, стронадля (trznadel = стернадка жовта, стерник жовтий, жовтурка, жовтопірка, жовтогрудка, жовтогруд, жовтобрюх.)

Geschlinge, легке (легке = Lunge; Geschlinge = подроби, подробиці.)

Gottesgebärerin, Мати Божа (Gottesmutter = Божа Мати; Gottesgebärerin, Богородиця; на тї синонімні понятя суть у нас особи вираженя, котрих поминути не годить ся.)

Gottesläugner, безбожникъ, богоборникъ (безбожник = Gottloser; Gottesläugner = заперечаючий естествоване Бога, одрікаюший ся Бога, Богоодступник; також Богоборецъ.)

- Gottesläugnung**, безбожництво, безбожність (Богоодступство, заперечене Бога; — безбоже, безбожність = Gottlosigkeit.)
- Gottesvergessen**, безбожний, нечестивий (нечестивий = unsittlich, unmoralisch; — Gottesvergessen = забуваючий Бога.)
- Genick**, каркъ, потилиця, потилокъ, потильниця, шия, вязи (Карк = Genick, Nacken; потилиця = Hinterkopf, часть *тильна* голови; шия = der Hals; вязи = властво ligamenta, Bänder; потом Wirbeln, vertebrae; на останку також Nacken, Genick, пр. вязи скрутити = das Genick brechen.)
- Gerölle**, розсипъ (рінь, рінячина = Gerölle; рінище, ріновище = Uferstelle, wo das Gerölle abgelagert wurde; зарінок = Schotterbank, Flussinsel; auch mit Gerölle bedeckte Ufertheile. — Schutt = розсип, румовище.)
- Gesindel**, зволочъ, нечесть, голота (Gesindel = наброд, брідня, збрід, збрідня, зволоч, голота, мотлош (уж. коло Борислава біля Дрогобича, зрив. польск. motloch). — Schande, Schmach, Unehre = нечесть.)
- Golddurst**, хѣтъ золота (пожаданє золота.)
- Gross**, — ungeheuer gross, гаведний (?), гавязний (?), ломоватий, величезний (прѣвеликий (уж. в Станіславівщині), величезний, величезний, величезний; також ломоватий (в Тернопільщині, від ломати ужив. в значіню: kolossal.)
- Halsschnur**, нитка перлѡвъ (sic!), намисто (Halsschnur = низка (т. є. нитка чи шнурочок насиланих або нанизаних) коралів, пацѡрок, перел и тим подібних украшеній; намисто, монисто = ein gewöhnlich aus mehreren mit Gold- und Silbermünzen gezierten Halsschnüren bestehender Halsschmuck der Bäuerinen.)
- Hauptsegel**, головне вітрильце (не вітрильце [Segelchen], а головне вітрило, головний парус.)
- Heimweh**, бана, банність (туга за домом, банованє за домом.)
- Hell**, прозорний (прозорний = pellucid, durchsichtig; ясний = hell.)
- Hirtenstab**, єпископска палиця (вперше чуємо, що єпископ та має *палицю*; доси бо все чули-сьмо „жезл владичий“.)
- Hartriegel**, крушина, дерень, свидъ (Крушина, скорух чорний або скрух чорний = Rhamnus frangula, Faulbaum; — дерен = cornus mascula, Hartriegel; свид = cornus sanguinea, rother Hornstrauch.)
- Haut**, — die abgelegte Haut einer Schlange, лѣновисько (лінище, ліновище, ліновиско = 1) abgestreifte Haut, Balg eines Thieres, welches sich gehäutet z. B. einer Schlange, Raupe u. dgl. — 2) Ort, wo die Häutung stattgefunden.)
- Hermaphrodit**, мѣшанецъ (мѣшанецъ = Mischling, Bastard; ирмафродит, обоплецъ = Hermaphrodit, Zwitter.)
- Klopffjagd**, ловля, на котрій жердками вистрашують дичину (нагінка, погінка, гінка, загін, штурівка.)
- Koppel**, свора, путо; пасовиско, вигдѣнь, пастѡвникъ (Koppel 1) вѣшало пр. у шпади; 2) смич, свора, на котрій ведуть пси, а також кількість псів на смичу упятих, eine Koppel Hunde = дая, свора псів (свора, зрив. польск. sfora, zwierać gad. вр.); 3) огорожа, ворине (г. вр.) 4) місце огороженє.)

- Kundschafter, видець (?), вилокъ (?) (видок в „Правді рускій“, пам'ятнику законодавства руского з столітя XI-ого, значить Augenzeuge.)
- Kreide, крийда, вапнюка, довгъ (крейда = Kreide; вапнюка = verächtlich statt вапник, Kalkstein; „довг“ означає крейда лише в перенесенім значінні и то в певній лиш ситуації, н. пр. на крейдку брати = брати на борг.)
- Landscheide, границя, межа, розгране (границя країв.)
- Landschlacht, земельна битва (битва на суходолі або на суші.)
- Landschreiber, земельний oder краєвий писаръ (сільський писар.)
- Lauf an einem Schießgewehre, труба (на Україні = дуло або руля; у нас ціпка; труба = Trompete.)
- Lawine, замѣть снѣгова, совіть (заміть снігова = Schneegestöber (сніговниця, метелиця); *совт* або *савб* = прилад до иманя риб; — Lawine = лавина, лава (лавниця) снігу з верхів високих гір зуваюча ся, засипуюча нераз цілі долини, сувала сніжні.)
- Leibestüßung, тѣлесне движенє, рухъ тѣла, движки тѣла (тілесне движенє = Körperbewegung; — Leibestüßung = вправа в рухах тіла.)
- Laxiren, каляти (властиве значіне слова „каляти“ есть besudeln; laxiren у люду: лаксовати, лаксом ити.)
- Legende, житє святого, святопись (сказанє; описанє житя або чудесного діланя святого, четія; напись на монетах.)
- Lehmwand, глиняна стѣна, дѣянка (глиняна стіна = Lehmwand; ліпянка = Lehmwerk, Lehmhütte, Klebwerk, зліпєць.)
- Lieblingsschriftsteller, улюблений писатель (письмакъ) (писатель = Schriftsteller; писак, письмен, писака = Skribler; писар, писець = Schreiber.)
- Machthaber могутень (?), повновластникъ (властель, властелин, властич, повновластник.)
- Makulatur, попудний (sic!) наперъ (попудом = дуже скоро, тельмом; попудний = дуже скорий; наглий, пр. попудна робота = робота „на гадаї, на балаї“; — *макулатура* означає папір друкований або писаний, котрого уживають до завиваня розличних річей; також нечиста рукопись, именно з первої руки.)
- Marktschreier, фаринникъ, дуrolюдъ (кликун торговий, окличник, викликач, крикун торговий.)
- Marmorarbeit, бѣлокамѣнна (sic!) робота (мраморна [мраморна od. маймурна] робота; статця [Statue] або що небудь иншого виділаного з мармору.)
- Marmor, мармуръ, бѣлий камѣнь (мрамор, мармур, маймур. Бувають мраморі білі, червоні, брунатні, чорні, пестрі и пр.)
- Marmorblock, грубий мармуръ (кряж мармуровий, бруо мармуровий.)
- Milde (gelinde), рахманний (Декуда в Галичині мають уживати рахманний яко синонім до „побожний“, але не до „лагідний, смирний“.)
- Meute, череда (череда псів, згряя собак, лая.)
- Molch, чорна ящериця (не конче чорна; ириця, водова ящериця, водяниця.)

- Meteor**, наповида (?), зъявище (в очи впадаюче, перемниаюче зъявище
воздушне, метеор.)
- Messerrücken**, задъ пока гило[ужив. коло Дрогобича] = Rücken des Messers, Säbels od. überhaupt eines scharfen Gegenstandes.)
- Messerschmied**, ножовникъ (nożownik = пожар; ножівник = піхва на ніж. Messerscheide.)
- Moder**, гнилизна, плісень, спорохиявина (гнилизна = Fäulniß; плісень = Schimmel; порохио, друхио, трухло, трухлина, трухлявина = Moder.)
- Nestel**, варкочъ (?) (властиво: гніздо (Nest) на голові, т. е. пук волося на верху голови упятпй.)
- Niederschlucken**, поглотнути (проглинути, проковтнути, пролигнути.)
- Nussknacker**, кліць до давленя орѣховъ (Nussknacker = 1) дускач (в Самбірщині), тискавка (коло Бродів), товкач до оріхів, товкачка, уменш. товкачок, товкачечка (ужив. на Україні) кліці до оріхів; 2) птиця *corvus caucasiacus*, дускогоріх, дускач, оріхолуп, крячка, сойка гірєка.)
- Oberfuss**, плєсна, верхъ ноги (плєсна, плєзна = Plattfuss, metatarsus.)
- Occident**, снадень (?).
- Ofenheerd**, припѣчокъ, ватра (припѣток = Hintertheil des Ofens; ватра aufgeschlagenes Feuer; овище, огниєко = Feuerheerd.)
- Ofenhüter**, костѣгрѣй (в українєкїм „пичкур“.)
- Ohnmächtig**, пѣвмерлий (?) (ohnmächtig = безвладний.)
- Ohrenbeichte**, ушна (sic) спєвѣдъ.
- Oel**, прохѣй (?) (гал. олій, укр. олія, дем. олійка, в гал. олієць.)
- Opiat**, насонє лѣкарєтва, зубова мазь (?) (Черєз „опіят“ розуміють лік маючий в собі опій (Opium), а стужачий до замѣрєченя, до усплєненя; на біль зубівъ занеують лѣкарї опіяги, имениъ tinctura opii, з чого однакож не слїдує, щобъ Opiat мож назвати „зубовою мазью.“)
- Opium**, сонє зѣльє (sic!), маковє молѣко (sic!) (Opium = opif; єсть то сокъ вишляваючий з надрїзанихъ головокъ маку єхїданого, на воздухѣ скоро густїючий и набираючий барви брунатно. Загустий той сокъ бгають у лієчки або колачки, як и бачино олій в гандлю; = маковє молѣко = Mohnmilch, цвєгає чєрєз утиранє макового насїня з водою в макїтрі або иншїй подѣбнїй посуднї.)
- Ornitholog**, знавєць птицъ (Знавєць птицъ = Vogelkenner; чєрєз „орнітолог“ розумїєм човѣка посїдаючого науковє знанє о птицях. И так и. пр. италинки (Vogelsteller) и торгуючі птицями (Vogelhändler) суть часто доситъ справними знавцями птицъ, чєрєз тоє однакож не суть єще орнітологами.)
- Osten**, схѣдєнь (?) (Osten = схїд, восхїд; — чєрєз „схїдєнь“ розумїє наш люд junger Trieb einer Pflanze, Schössling.)
- Packleinwand**, вангух, грубє полотно (Полотно до накованя; декуда „паклак“.)
- Picknik**, прїятельскїй обѣдъ (Picknik або Pickeniek з шведского = пікнік, бенкет, до которого кождий участникъ даткомъ прїчпняє ся, учта из сїльниихъ привосин урядженя.)

- Pflanzstadt**, садина, осада, слобожанське місто (шаби???) (Pflanzstadt = (grössere) Colonie, більша осада.)
- Porzellanen**, файфурскій (глина файфурска єсть то персть порцелана (Porzellanerde), значно запечена и тільки до виробів фаянсових (так звані „файфурки“) пригожа; Porzellanen, порцелановий, порцелановий.)
- Porzellanhändler**, файфурникъ (торгуючий порцеланю.)
- Porzellanfabrik**, файфурня (фабрика порцелани.)
- Priesterkäppchen**, ярмурка (Ярмурками або берлидками зовуть у нас звичайно шаламухи (шоломки, Käppchen), які жиди носять; — Priesterkäppchen = папайка, шоломка або шоломок священническій.)
- Rein**, огрядний (в словарця приложеніи до первого тома „Народних оповдань Марка Вовчка“ (С. Петербург, 1861) толкує ся слово „огрядний“ = полный, толстый; репну, репного сіаля.)
- Rahne**, брусъ (Rahne = дерево повалене вітром, валяк, звалин, логин, лежух; місце, де дерево од вітру вивернене зістало, виверть, польск. wykrocisko.)
- Reiher**, боцянъ (seltener чапля) (bosian, der Storch, ciconia alba, бусько, бусѣк, бусель, черногуз, неклейка, бучак, лелека; — Reiher (ardea cinerea), чапля, чаплюка, чапура, бушля, волованя; hie und da auch *риболов*, womit man aber gewöhnlich die verschiedenen Sterna-arten (Seeschwalben) zu benennen pflegt.)
- Ruthenschlag**, ударенье лозю (березиною), плетивъ (ударене різкою.)
- Rüssel**, хрюнька, хрюнь, рило (хрюнька, хрюнь = Schweinsrüssel; рило = Rüsssel.)
- Rückwirkung**, взадне дѣланье (wsteczne działanie пр. wody = вспятне ділане води.)
- Sarg**, гробъ (Sarg = домовина, труна; Grab = гріб, кор. грѣб.)
- Sanguinisch**, живий, веселий (живий = lebendig, lebhaft; веселий = froh.)
- Sargtuch**, смушокъ (смушок = Lammsfell, Schaffell; — покрывало на труну, капа на труну, рядно на домовину = Sargtuch.)
- Schachtel**, долобало („долобало“ не значить тоє, що видовбане, а тоє, що довбе або єлужить до довбання, тому *долобало*, *довбало* = 1) довбач, клюйдереву, клюздереву, рісца, Specht; 2) ein meisselartiges zum Aushöhlen dienendes Instrument. — Schachtel = шкатула, шкатулка, калитка, калита.)
- Schieferplatte**, дупкова дошка (пінта лупакова, таблиця лупакова, скрижаль луп.)
- Schiessbedarf**, стрѣливо (Schiessmaterial = стрѣливо; — Schiessbedarf = скількість потребуемого пороху.)
- Schiessgewehr**, стрѣльба (властиво стрѣльба = Schiessen; а відтак Schiessgewehr, тому то и співають у пісні: „За димом не видно, за стрѣльбов не вчує.“)
- Schiesspulver**, стрѣльбовий порохъ (стрѣльний порох.)
- Spießbock**, серниця (Spießer, Spießbock = молодий олень, що вперше має роги, шпичак. — Серниця = Rehweibchen, сернюк = Rehbock.)
- Schmalthier**, оленокъ (не оленок, а оленця, лая, мають більше ніж рік.)

Schmelzwerk, ясенцева робота (?) (Завод [заклад] до топлення крушків, руд; топниця; також топлення, топлені річи.)

Sowohl — als auch, такъ — якъ (У галицьких писателів стрічає ся часто так — як, однакож повинно уживатись як — так. Також и в російській єсть какъ — такъ, и у лучших писателів польських jak — tak. Люд наш завсе уживає як — так, н. пр. „Чом коконія зелена як в зимі, так в літі?“ — Що иншого значить так, як, н. пр. Чи так у вас, як у нас и пр.)

Selfenwasser, милни (mydliny = миловині.)

Spieler, грачъ, картяръ (грач = Spieler; картяр = Kartenverkäufer; — картяр, картій, карточник, картѣжник = Kartenspieler.)

Spinat, шиннакъ, лобода (що иншого шпинат, а що иншого лобода, Gänsefuss, chenopodium.)

Scorpion, медведюкъ, медведецъ (Scorpion = шкорпіон, niedźwiadek, належить до Паучаків [Arachnoidea], пменно до черевоцлених [Arthrogastra]. Шкорпіони лучають ся переважно в краях горячих, декотрі роди бувають також в Европі полудневій. Кусають ідко. У нас шкорпіонів нема; — медведюк, медведик, медведчук, медведюх = Maulwurfsgrille, Gryllotalpa vulgaris, turkuc podjadek, комаха (insectum) належача до саранчуків (Orthoptera), звірючка погана вправді, але не ідовита, хотій шкідна через підгризоване корінців на луках и полях. У нас роками дуже часта.)

Schuhflicker, партола, вертола-швецъ (?), ходачникъ, шевцюга (партола = Pflücker; ходачник = той, що „ходаки“ робить; шевцюга = Schuster (mit Verachtung); — Schuhflicker = прищипкар, прищипник, швецъ-полатайко, швецъ-латач.)

Seelenamt, панахда (Seelenamt = душстаровництво, душпастирство; — Seelenmesse = панахда, служба божа, відправлена за усопших християн; — паннихда з греч. παννυχίς (nās, nāsa, nās всякий, кожний, цілий, весь и νύξ ніч), властво: всеночне бдіне, потом молене о усопших або парастас (παράστασις, предстательство, ходатайство.)

Spitzzahn, зубъ сѣкачъ, передний зубъ, клевакъ (Сікач, передний зуб = Schneide- oder Vorderzahn; — клевак = Hauer, grosser, hervorstechender Eckzahn (z. B. beim Schweine); — кло, зуб кутний = Eck- oder Spitzzahn (у люду часто: зуби кутні = зуби черенні, Backenzähne, Kauzähne.)

Seufzen, востхнути, вздохати, янчѣти (sic!), стогнати (Seufzen = вздохати, зітхати; — stöhnen = jęczeć, стогнати.)

Stöhnen, стогнати, зойкати, айкати, ковірѣти, сковичати (стогнати = stöhnen; зойкати = jammern; зойк = Jammerschrei; айкати = aj schreien; ковірѣти = verkümmern, das Leben elend fristen; сковичати, heulen, winseln.)

Sprachorgan, губа (Губа = Lippe, Mund. — Оруде мовне = Sprachorgan.)

Stiefelschmiere, чорнило до чобѣтъ (чорнило до чобіт = Stiefelschwärze; — смаровило до чобіт = Stiefelschmiere.)

Sterbling, погыбша (здохла) вѣвця(?).

- Steppenfuchs**, корсакъ (Корсун, коршун, корсак = яструб малий, скригулець, *Astur nisus L.*, *Sperber*; — *Steppenfuchs* = лис степовий.)
- Stoppelgras**, стерниста трава (трава по стернищах ростуча, постерниця.)
- Stüber**, щукоть, штиверъ (перше польське *szczutek*, друге переключене з німецького; по руски: штовшик.)
- Sturm**, буря, непогода, негода, зав'я, суховійниця, бурянь (буря, шувір = *Sturm*; непогода, негода = *schlechtes Wetter*, *Unwetter*; — зав'я = *Windwehe*, *monceau*, *de neige fait par le vent*, звич. plur. *zavii*, снігові зав'ї, снігові замети; — суховійниця = *ein starker, trockener Wind*; — бурянь = хопта, хабуз, *Unkraut*.)
- Sturmwind**, **Sturmwetter**, бурян (бурян = *Unkraut*.)
- Sturzbad**, навальна купіль (купіль натрискова.)
- Subtraction**, одшибане (відшибати — *mit Gewalt wegziehen*, *wegreissen*, *wegstossen*; відшибане = *Wegstossen*, *Wegschlagen*.)
- Tod**, безголове (безголове = *Verderben*, *Verwirrung*, *Wirrwar*, *Elend*, на безголове, *zum Verderben*.)
- Tabackshandel**, торг табакою (тютюном) (Вираження торг табакою, гандляр деревом и т. п. уживані декотрими галицькими писателями, як рускими так и польськими (*handel tabaka*, *handlarz drzewem*) уважаю яко зовсім неологізми. В подібних случаях, після моєї думки, треба все класти другий падеж; протое: торг дерева, торг табаки, гандляр дерева. Інша річ при глаголах и сущниках глагольних, н. пр. торгувати деревом, торгуване деревом.)
- Taschenwörterbuch**, словарець (словарець = *Wörterbüchlein*, об'ємом малий словар; карманний словар = *Taschenwörterbuch*, словарець маючий такий формат, що книжку вигідно мож ховати и носити в кешени (кармані).)
- Tagthierchen**, поденька, денниця (Денниця, денничка = *Morgenstern*, *jutrzenka*.)
- Tagvogel**, денний мотиль (1) денний птах, птах ведучий жите денне; 2) денний мотиль, дневник.)
- Talg**, лій, смалець, сало (*Talg* = лій, н. пр. лоівки, лоєві свічки = *Talgkerzen*; — смалець, перетоплене сало, перетоплена солонина, тік з солонини = *Schmalz*; — сало, тук = *Schmer*.)
- Thräenthal**, долина плачу (падоль плачу, падоль земля.)
- Todtengespenst**, душа покійного oder помершого, мара, мертвець (душа покійного = *Seele des Verstorbenen*; мертвець = *der Todte*; мара = *dichter Nebel*, *Gespensst*, *Todtengespenst*; мари (pl.) = *Todtenbahre*. — *Todtengespenst* дословне мрець-опир.)
- Trespé**, стоколоса, костерева, мітлиця (стоколоса = *Bromus*, *Trespé*; костерева, костерява або кустриця = *Festuca*, *Schwingel*; мітлиця = *Apera spica venti*, *Windfahne*, *Ackerschmiele*. Ті трави меж собою вельми різнять ся. Подібна до мітлиці єсть половуха або половушка (*Agrostis vulgaris* *With*.)
- Tretrad** = допгаюче колесо (колесо наступове od. наступне.)
- Triefängigkeit**, слізюокість (каправість, від капати, *triefen*.)
- Toll**, галатинуватий (?)
- Treibjagd**, облазъ, облава (Облава = *Treibjagd*; — облази в польск. *upłazy* = *Lehnen*, *Gebirgslehnen*; так зовуть в горах наших збіця

порослі бивною травою а подекуди и корчами (краками, кущами), mit tuppigem Graswuchs bedeckte, hie und da auch mit Gesträuch bewachsene Bergabhänge, anders: лазн.)

Treibwerk, тягуще слово (прилад порушающий, рухало, пудиво, дивгало; ворота (pl.), триб; деколи також „прудиво“ (від прудити = eine Spannung veranlassen, z. B. корч напрудив жили = der Krampf spannte die Adern.)

Treibsand, курний пісок (навійний пісок, розвійний пісок, летучий пісок; vom Treibsand verwehte Stellen, навії піскові.)

Unthat, збродня (злодіяня.)

Ungelehrig, незалашивий (sic!) (непонятливий, непереймущий.)

Untrinkbar, чого пити не можь (не до питя, непитний.)

Unverderdlich, незонеуний (не до зіпсованя, незіпсований, неспортивий, незнищений.)

Unsauber, неогрядний (нечистий, нехарний, нечумазний; — неогрядний — nicht fett, nicht belcibt.)

Umstricken, обертковати (обсилити, обилести, обмотати.)

Urfelde, присяга немети (первісна затія, первісна котора [котора старорук. = Fehde], первісні сколотини, первістний заколот, первісна колотнеча; засорп.)

Verdauung, стравлення, потравь (травлене = Verdauung; потравця, потрав = отава, Grummet.)

Verwegen, смілий, одважний, зухвалий (смільй = kühn; відважний = muthig; смільвий, зуховатий, зухвалий, здувалий = keck, frech; — смільчакватий, смільий, смілький, идучий прожогом в небезпечность, загопстий = verwegen.)

Verbrennbar, згористий (sic!) (спалимый, спальний; також палкий [палкий brennbar; glühend heiss, brennend heiss]; — згористий у люду значить = spadzisty, abschüssig, н. пр. згористе поле.)

Verlieren, пострадати (страдати = leiden; пострадати = потерпіти, ausstehen, leiden; польск. postradać = потеряти, втеряти.)

Vordreschen, виколосити (на переді молотити, по-переду молотити.)

Vogelschlinge f., сільць (Schlingen сільки, сільці, смикл; — Vogelschlinge = сілька на птахя.)

Verbrechen, проступокъ, провинна; **Vergehen**, провинна, проступокъ (**Vergehen** а **Verbrechen** не єсть само одно: **Vergehen**, проступок, провинна, прогріх, прогрішєє; — **Verbrechen**, переступ, більше злодіяє, польск. zbrodnia.)

Voraussagen, будучити (?), ворожити, предсказати (наперед говорити, прорекати, пророчити [кому щось, н. пр. напроочив єму щастє]; — ворожити = wahrsagen.)

Vollmond = повня (люд, о скілько знаю, говорять „підповня“. У писателів українських стрічаємо однакож „місяць у повні“, н. пр. у М. Вовчка.)

Vorgefallen, приклучений (?).

Vorzug, здоба (здоба уживає ся в піснях в значіню здобич, die Beute.)

Wölfen, окотити ся (о вовкахъ) („окотити ся“ уживає ся о вівцях, заяцях; — о вовках же кажемо: оцєнити ся, в подібнім значіню також тікати ся, кичити ся, гильнити ся.)

- Wandhacken, Wandnagel**, кôлокъ (кôлокъ — Pflöck; гак стінний — Wandhacken; — цвях стінний — Wandnagel.)
- Wurmfrass**, порохо (порохо [Moder, vermodertes Holz] а червоточина, червоточини [Wurmfrass] не все одно.)
- Wunsch, жадоба, хôть, воля, бажанье** (Wunsch — жичене, желане; Begehren, Verlangen — бажане; Sucht — жада, жадоба; Wille — воля, хить [хить auch Lust, охота.]
- Wassergott, Морунъ** (бог водний.)
- Wassergöttin, морска богиня** (богиня водная; — Meergöttin, богиня морска.)
- Wasserbaumeister, водяний будôвникъ, сокирникъ** (майстер будівлі водної; сокирник майже тоє, що тесля, Zimmermann.)
- Weberschiffchen, човнокъ, човенокъ** (люд говорить завсе: човник, ген човника.)
- Weichselzopf, ковтокъ, ковтупъ** (ковток — Schluck; Bissen, Brod, и. пр. дасть Ein роток, дасть и ковток — буде роток, буде кусок — gibt Gott ein Häschen, so gibt er auch ein Gräschen.)
- Weltachse, ось od. снасть (?) свѣтова** (всь земля — Erdachse [natürlich eine ideale Linie]; снасть — Gerüst, Vorrichtung.)
- Zahllos, несмѣтний** (II. П. тоє слово взяв з великоруского; в малорускѣм: нечислимий, нечислений, незлічний, незлічний.)
- Zeitwort, часослово** (автор словаря хотів щось лучшего скласти, ніж утерті и в граматикахъ прийяті вже назви: дієслово, глагол; однакôж думаю, що все таки будуть уживатись вѣсше приведені назви. Вираз „глагол“ уживає ся також и в людôвій рѣчи, як в Галичині так и на Україні. И так и. пр. в Бережанщині співають [при віноклетинах]:
- Надлетіло потетко це, це, це!
Сіло собі в віконечко, щѣбече —
А за столом паненочки глаголет,
Марисеньці віночок лагодет.)
- Zickzack, викрутасъ** (sic!); клесомъ, въ кривульки, викрутасомъ. (Зик-зак; сли би вже хто упер ся руске слово на тоє мати, то був би вираз підходящий: зубень, зубак.)
- Zumuthung, домаганье, вимога** (також приписоване, присуджуване, присуда.)
- Zungendrescher, каверзникъ** (каверзник — Aufwiegler, Unruhestifter, auch Abenteurer; — Zungendrescher — пустомеля, тріскач.)
- Zusammenflechten, клѣяти (sic!)** (сплітати, сплести; kleieć — zusammenfügen, Klebwerk machen.)
- Zusammenschmieden, спогрѣти (sic!)**
- Zwerchfell, болона, перепонка** (болона — Haut; перепонка — dünne Scheidewand überhaupt; — Zwerchfell — перепонка дѣляча ямину грудну від черевної.)
- Zwitter, мѣшанецъ** (sic!) (мѣшанецъ означає Mischling, Bastard; а Zwitter — обоюлий, обоєго пола, двуполець. Zwitterblume двуполлий цвіт, цвіт совершенний.)
- Zucker, цукоръ, цукуръ** (sic!).
- Zwölfel, дванадѣсятка** (дванадѣсяток, дванадѣсятка не означає $\frac{1}{12}$, тоє, що містить в собі 12, дюжин, Dutzend; — Zwölfel — дванадѣсятина.)

То би були замічання, які би ми по короткім перегляді словаря п. П. учинили. До того доложимо, що в невеличкім тім словарці єсть споре множество слів неумістних, неблагоподобних и соблазняючих, виразів спорзних, порочних (*nota bene*: автор писав свій словарець, як сам виражав ся в публичних письмах, для молодежи). Примічаємо, що-сьмо тут, презираючи словар дуже скоро, лише малу частину похибок тамже находчих ся виписали. Окрім тих єсть єще, скажемо словами словаря п. П., „*несмітний безбаш*“ виразів найчуднійше укованих, а и толкованє слів німецких значною частю невірне; именно часто побиває ся п. П. на номенклятурі науковій, творючи найдивнійші в світі терміни.

Не можу залишити також о тім зганути, що п. П. в своїм словарці приводить слова німецкі застарілі и дуже рідко уживані, на котрих місци в словарі приручнім лучше було умістити вирази частійше уживані, в книжках и повседневній мови частійше лучаючі ся. И так находимо н. пр. *adjectivum brastig*, *subst. Fraiss* и инші рідше уживані слова, именно зложені.

Пану П. заманулось *весь скарб* нашої бесіди зятягнути у свій словар. Та ба! до того треба праці. Треба студіювати літературу стару и нову, треба самому ходити від села до села, прислуховатись бесіди и чудовій пісні селян, полюбити, порозуміти и в цілости обняти той наш язык, що то розтікає ся сірим вовком по землі, шизим орлом під облаки — квидить соловієм, то затурчить ніжною горлицею — тужить сивою зазулею, то знов клекче хижим яструбом-соколом — сміє ся калиновим лугом, то знов сумує темною мракою над чорним бором Бєскидским — зрадіє ясним лицем сонця, то насупить ся смолевими хмарами тучевими — колихає милим супокоем погодливої зоряної ночі літної, то угнівнє загрозить величавим громом серед блискавок хмари роздираючих — шевеліє легким вітерцем маєвим, то загуде борвієм завалюючим домами лієм високопенні — леліє срібним потоком, то шумить поважно Дніпром-Словутицею, стогне-реве розбитими філями по Порогах, або вне бушуючими вовнами Чорного моря — свище протяжним посвистом вітру гудяючого по узких зарінках Дністрових, або лунає свободним гомоном по розлогих степах України....

Єще раз скажемо, щоби навчити ся докладно языка, треба многолітній, совітної праці. Щиро попрацювавши яких двадцять — тридцять років, можна потім и прийнятись за виданє менше-більше повного словаря. Для обігнаня першої потреби порадно би зложити тимчасом *приручний* словар, котрий би приміром містив тільки слів, кілько у словарі п. О. П., а окрім того обіймав и одвітну часть (найпотрібнійшу) з зворотні (фразеологіі). Для зладження такого приручника вистанє рік, найбільше два літа праці, розуміє ся, совітної. В приручнику, єще раз повтаряєм, має лучитись *короткість з ясністю*.*)

И. Верхратский.

*) Помішаючи сю розправу — в тім роді у нас першу — хочемо 1) подати богаті матеріали, призбирані п. В. по більшій части межі народом, 2) заохотити и інших до збираня матеріалів и до виданя словаря руского (або руско-россійского, руско-польского, руско-німецкого и т. п.). Аж коли такий словар появить ся, можливо буде и видати цілком добрий словар німецко-, польско- або россійско-руский. — *Ред.*

ЧАСТЬ ПОЛІТИЧНО-СОЦІАЛЬНА

Реформа домового податку и „Слово“.

(Критична и практична розвідка, присвячена руским послам в Раді державній.)

Шановна редакція „Правди“ застерегла ся в 6. н-рі с. р. против подрібнішого розбору реформи домового податку за для недостатку місця. Однакож тепер, коли невідомий райхсратовець, осмілений тим застереженням, обернув kota хвостом, и, намість як в попередніх н-рах „Слова“ (нр. 28 — 37) оправдуватись против справедливих рекримінацій селян за приложене чинної руки до тої реформи, тепер в н-рі 38 „Слова“ підносить ту свою оборону до формальної апології новоухваленого проекту податкового, а на теоретичну критику загальних засад тої уставы ховає ся за свою *ultima ratio*: „полякоманство“:—тепер, я думаю, пора приглянутись тій уставі ближше и розібрати єї важніші постанови практично, щоб на усю *misera contribuens plebs*, успокоєну туманами „Слова“, *нове підписане того податку* не прийшло потім несподівано, як грім з ясного неба.

Для Галичини, де дотепер 96.⁰⁸/₁₀₀ % усіх домів в селах и містечках, з виімкою Львова, Кракова и Бродів (789.003 против 27.984 домів) *) платило *найнижчий* податок т. е. 1 зр. 63 кр., а взглядно 93 кр., — де таким чином значне підвишене того податку спаде цілим тягаром на ті доми, отже на найбіднішу и найчисленнішу верству, на селян; — для Галичини, а передовсім для рускої публіки становить се питане оден из найважніших и найжизненніших інтересів, до яких в послідних роках доторкнулась галицка публіцистика.

Нова реформа *не сталає ще уставою*; проект домового податку, ухвалений, з чинною помочою „русєких заступників“, в комнати послів и найшовший опісля в „твердо рускій“ публіцистиці таких горячих оборонців, — не перейшов ще комнати панів и не має санкції корони. Можна его ще піддати навіть острійшій, як моя, критиці, и трібувати в публіцистичній дорозі доповнити того, що пропустили рускі послы в парламенті; можна жадати від них оправдана. Чому від них именно, а не від польських послів, як се хоче „Слово“? Тому, що, після прийнятої в австрійскім парламентаризмі засади: заступництва „инте-

*) Всіх домів в Галичині, підлягаючих податкови клясовому, отже сільських и маломійських, с 816.987; з тих платять податок в найнижшій клясі 789 003. *Reform der direkten Steuern nach den Anträgen der Regierung. III. Statistische Tabellen. Wien. 1874. Tab. XI. pag 33.*

ресів“, польські послы робили тільки те, до чого мали право и обов'язок: заступали інтерес своїх мандантів. Ми жим мандату не давали, а справедливо оборони *селянських* інтересів можемо домагатись від руских послів. Отже се зовсім не „полякоманство“, а ретельно набуте право, коли нині нашу критику адресуємо власне до тих наших заступників.

Заданем сеї праці буде, розвідати на підставі автентичних дат и постанов нової устави: що в артикулах „Слова“ (нр. 28 — 38) є правди? Як виглядає в практиці новий податок, в прирівнанню до дотеперішнього? Як більше-менше він буде високий, від ріжного роду домів, и на скільки справедливійше розложений?

Похвалу, з якою невідомий п. Райхсрат рекомендує новий податок читателям „Слова“ и селянам, можна зібрати в тих словах: „Новий податок буде так розложений, що селянські домн будуть не тільки — розмірно до панских домів — платити менше, але и в *загалі будуть менчий податок* платити, між вони платили и платять до тепер.“ Скільки він, щоби дійти до такого вислідку, мусів видумати и написати свідомих и несвідомих неправд, побачимо в дальшій тязу моєї праці. Але тут зараз мушу схарактеризувати ті зручні способи, якими він ті свої грубі фалші намагає ся укрити перед цікавим читателем, и усунути як тільки можна найглибше з під критичного розбору. Се знаменує вже зараз з першого погляду его неспокійну совість. Він раз зарве проект устави з кінця, другий раз з початку, потім знов з кінця, щоби вернутись на ново до середни; говорить о мінімум оцінки комнати, а заверне до справ сервітутових и розказує, як оден пан цинив собі дуба на $\frac{1}{2}$ крейцаря; ну, се ще би може стояло з річею як небудь в звязку; — алеж бо він зараз одним душком починає трактувати о кризній угорского міністерства, о внесеню Вільдавера и Раді школьній (се усе в статі о податку домовім III. „Слово“ нр. 30), щоби перейти з того зовсім консеквентно до якогось урваного діялоу з Федьком Гайдамахою — и т. д. *in dulce infinitum*. Найцікавійше ж у тій грі „хованого“ от що: В своїй полеміці з „Правдою“ він витикає, що: „у Правді на подрібнійший розбір устави місця нема“, а сам, *з умислу*, не подає тексту ухваленого проекту, и замикає тим самим „Правді“ можливість такої подрібної критики; кажу: *з умислу* не подає того тексту, щоби читателі через порівнане тексту з его зручними виводами не пізнали ся самі на его вибігах. Во треба знати, як річ ся має з тим текстом. Позаяк він ще не єсть уставою, то и не ма его видрукованого автентично у дневнику устав державних; *єдиний* друкований текст, який ширша публіка може мати перед собою, єсть первістний проект міністерства, виданий ще на початку р. 1874; проект той пішов до комісії, в комісії підпав новому переробленю, з котрого вийшли два нові проекти: проект більшости и проект меншости, — оба, розуміє ся, не всюди згідні з текстом міністерского проекту. Сі оба проекти комісійні, видруковані, розуміє ся, тільки для ужитку послів, служили за підставу до обрад комнати послів, але ширшій публіці не дістались в руки, ані навіть польским газетам. Віденські ж газети, подаючи розправи и ухвали комнати послів над поодинокими §§-ми проекту, реферували найчастійше тільки, що: той и той § (котрий

ще до того не згоджував ся ніколи з н-ром §-у міністерського проекту) приняла комната після внесення більшости, або після внесення менчости, або із зміною такого-то слова *). Шановний п. Райхсрат повинен був ті зміни зіставити із записок стенографічних при своїм тексті, и після сего видрукувати цілий ухвалений текст в „Слові“, заким ще взяв ся до его інтерпретації на свій лад читателям „Слова“ и до витикань „Правді“, чому проекту не розібрала „подрібнійше.“ З тої причини и я инні, пишучи сі замітки, користуватись можу тільки з друкованого тексту міністерства (die Reform der directen Steuern mit Ausnahme der Grundsteuer, nach den Anträgen der Regierung. I. Gesetzentwürfe. a) Gebäudesteuer. Wien. Staatsdruckerei. 1874.), и з того, що можу зміркувати із скуних реляцій віденьських газет; задля того також неликувати буду проект після §§-ів того тексту.

I. Автор попереднього артикулу (пр. 6. Правди) познакомив вже читателів більше-менче з основними ріжницями між проектом нової устави, а уставою з р. 1820 и 1821, котра ще до тепер нормує домовий податок.

Дотеперішні устави відрізняли два роди домів, а після того и два роди домового податку: *чиншовий* и *класовий*. **) *Чиншовий* податок оплачують ті доми, котрі віднаймають ся за чиншом. Властитель такого дому мусить що року подати до уряду „фасию“, се-б то доносити, скільки дім его приносить чиншу на рік. Від того чиншу, по відтягненню певного проценту на кошти репарації, отже від чистого доходу, власть фінансова вимірює певний процент яко податок, а именно в Відні, у всіх століцях країв коронних, а в Галичині окрім Львова ще також в Бродях и Кракові; від чиншу брутто відшибає 15% на кошти репарації; від тогож, що лишить ся, платить ся тепер (з додатком „надзвичайним“ и додатком „воєнним“) — 26 $\frac{2}{3}$ % податку. В инчих осадах відшибає ся 30% на кошти, а від чистого чиншу оплачує ся податок 20% (також вже з державними додатками). ***) В тих осадах, в котрих більша половина домів віднаймаєсь (приносить чинш властителям), платять той чиншовий податок всі доми без виньмки, се-б то також и такі, котрі зовсім не віднаймають ся; тих чиншову вартість оцінює уряд через порівнанє з другими домами, котрі чинш приносять. Се трапляє ся переважно також тільки в містах; з поміж сіл, в котрих також всі доми платять чиншовий податок, а знаю в Галичині тільки Борислав; в західній Галичині, бути може, трапляють ся такі села частійше, де и пр. суть великі фабрики, копальні, и з тої причини много робітників, не

*) На фіру макулітури, якою єсть більша часть райхсратових записок стенографічних, ледви чи хто схотів би тратитись.

**) Dr. Johann Chlupp: Systemat. Handbuch der directen Steuern in Oesterreich. Prag 1856. — Józef Winhars: Zarysy treściwo o podatkach. Lwów 1872. — Kais. Patent vom 28. Jänner 1820. Galic. Provinzial-Gesetzsammlung 1820 и 1821.

***) Первістий податок чиншовий вносив в Відні и ст. 16%. До того прийшов в р. 1849 додаток $\frac{1}{3}$, се-б то 5 $\frac{1}{3}$ %, маючий заступати податок доходовой, — а в р. 1859, взглядо 1863. другий: воєний додаток в високости $\frac{1}{3}$ первістного податку, отже знов 5 $\frac{1}{3}$ %. Первістий податок в инчих осадах вносив 12%, до чого прийшли так само додатки $\frac{1}{3}$ и $\frac{1}{3}$, се-б то по 4%. Гл. Finanzgesetz für 1875 vom 22. Dezember 1874. R.-G.-Bl. Nr. 147 art. IV. a).

маючих власних хат. У всіх пичих осадах (т. є. в котрих або тільки менча половина домів приносить чинш, або зовсім таких домів не ма) всі доми, котрі дійсно не віднаймають ся, підлягають тільки *клясовому* податкови. Позаяк тут ніякого чиншу нема, то и податок не становить тут певного проценту від чиншу. Устава (дотеперішня) ділить такі доми після їх допускарної вартости на 12 кляс, приймаючи яко критерію вартости число комнат и те: чи вони з поверхом або тільки партерові, позаяк поверхи на домах вимагають більшого накладу капіталу и запевняють снідним поверхам більшу трівалість. И так належать до найнижшої XII-ої кляси всі доми з одною, двома и трёма комнатами; до XI-ої з 3 — 5 комн.; до X-ої з 6 — 7 к., коли дїм тільки партеровий. Доми з 6 — 7 к., але з поверхом, належать вже до IX-ої кляси, так само як доми партерові з 8 — 9 комнатами и дальше аж до найвищої кляси. Устава (примітїть добре, та сама устава податкова раз на завсїгди) призначила високість податку, який доми певної кляси мають оплачувати, а именно ведля слїдующей таблиці:

кляса	скільки комнат	партеровий чи з поверхом	дотеперішний цілий податок	
			зр.	кр.
XII.	1 — 3	все одно	1	63
XI.	4 — 5	все одно	4	90
X.	6 — 7	партерові	9	80
IX.	6 — 7	з поверхом партерові	14	70
	8 — 9			
VIII.	8 — 9	з поверхом партерові	19	60
	10 — 14			
VII.	10 — 14	з поверхом партерові	29	40
	15 — 18			
VI.	15 — 18	з поверхом партерові	39	20
	19 — 21			
V.	19 — 21	з поверхом партерові	58	80
	22 — 24			
IV.	22 — 24	з поверхом партерові	78	40
	25 — 27			
III.	25 — 27	з поверхом партерові	98	—
	28 — 29			

II.	28 — 29 30 — 35	з поверхом партерові	122	50
I.	30 — 35	з поверхом	147	—

Щоби пересвідчити ся, на скільки дотеперішний податок чиншовий и клясовий и котрі доми обтяжав, и чи справедливо тяжив на різних клясах людности: облічїм, скільки він репрезентував проценту від сирого (брутто) чиншу а взглядно пожитку, для того, що тільки той сирий чинш и пожиток можемо на підставі більше менше певній віднайти. Тут побачимо, що в Відні, Львові, Бродах, Кракові податок (чиншовий) вносив $22\frac{2}{3}\%$ сирого чиншу. *) Від инчих домів (по за висше названими головними містами), котрі чиншовому податкови підлягають, вносять дотеперішний податок $1\frac{1}{2}\%$ сирого чиншу.**) Приступаючи наконєць до тих сільських домів, котрі платять клясовий податок в низше оказаних незмінних квотах — то тут труднійше той процент від сирого пожитку облічити, по закн не маємо певної незмінної підстави до облічення їх пожитку. Однакж можемо собі тут помочи нормою, яку до облічення того сирого пожитку подає нова устава, по Вашому, п. райхсрат, зовсім справедлива. Після неї дїм з одною и з двома комнатами приносить сирий пожиток 10 зр.; від чога дотеперішний податок (XII кл.) 1 зр. 63 кр. — се-б то $16\frac{3}{10}\%$ сирого пожитку; дїм 3-комнатний, котрий до тепер платить також податок 1 зр. 63 кр., а таксеє ся після нової устави на 15 зр. сирого пожитку, платить таким чином тільки $10_{87}\%$. Доми в XI-ій клясі після такого самого обрахунку (чинш сирий одної комн. 6 зр., отже 4 — 5 комнат 24 — 30 зр.) платять тепер $16_{33} — 20_{41}\%$; в X-ій кл. (1 комната річного пожитку 8 зр.) $17_{5} — 20_{41}\%$; в IX-ій $20_{41} — 30_{62}\%$; в VIII-ій $17_{5} — 30_{62}\%$; в VII-ій $20_{41} — 24_{5} — 36_{75}\%$; в VI-ій $23_{33} — 32_{85}\%$; в V-ій $36_{62} — 38_{68}\%$; в IV-ій $36_{3} — 44_{5}\%$; в III-ій $43_{75} — 49\%$; в II-ій $50_{33}\%$ — $54_{7}\%$; в I-ій $52_{5} — 61_{2}\%$.

Остерігаю зараз, що той процент клясового податку тільки для того виходить на позір такий по лихварски високий у всіх клясах, що мінімум пожитку — котрий я тут приняв з нової устави — тає нова устава означила досить арбітрально: отже що до високости податкового проценту обрахунков не єсть зовсім певний; але за те дає нам той обрахунков досить певний образ стосунку, який заходить між податком (дотеперішним) домів різних кляс и ріжної структури и величини. З вїмжкою домів 3-комнатних, котрі після сего платять нерозмірно малий податок, всюди замітна певна раціональна прогрессия,

*) Возьмім приміром дїм, що приносить в названих містах 300 р. річного чиншу. Від того 15% коштів репарації лишить ся 255 р.; від того дотеперішний податок, як сказано висше, $26\frac{2}{3}\%$ = 67 зр. $98\frac{1}{3}$ кр., що значить — облічвши $—22\frac{2}{3}\%$ від 300.

**) Так само: від 300 р. — 30% коштів, лишаєсь 210 р.; від того, як сказано висше, 20% податок = 42 зр.; се значить, облічвши: 14% від 300 р.

так що доми вищої класи з більшим числом кімнат платять більший процент від сирого пожитку; а так само між домами рівної величини але партеровими и повершним заходить різниця проценту, котрий від домів з поверхами завжди єсть більший, позаяк, як се справедливо аргументує п. райхсрат (се власне мудрість міністерска), доми поверхові солідніше збудовані и триваліші ніж партерові. В тій прогресії доходимо до домів з 35-ма кімнатами, котрі після того обрахунку платять яко податок більше ніж 3 рази такий процент від сирого пожитку, як доми з одною и двома кімнатами; се замки магнацкі або великі монастирі, збудовані на цілі столітя; вони майже нічого не потребують на амортизацію капіталу, позаяк властители не прийде так скоро в konieczність, будувати їх на ново з фундаментів. При тім замічаємо також гуманний взгляд на бідніші класи людности и на дрібні капітали. Таким чином сей податок (клясовий) єсть zarazом так сказати: люксувним, се-б то податком, котрий новіші теоретики признають яко оден з найсправедливіших податків, бо трапляє сильніше богатих, котрі тішать ся без праці вигідним житєм, хіснують з капіталів зібраних їх предками, и уживають у всій повній особистої самостійности и горожанских прав.

Чиншовий податок в Відні, Львові, Кракові и Бродях рівняє ся по сему більше-менше клясовому податкови середущих кляе, позаяк з одной стороны сі доми солідніше збудовані и користують ся своїм положенем в центрах гандлю и промислу, з другої ж стороны не можуть поносити наклад рівний панским палатам, бо дають поміщене бездомній людности, котра платить вже заробковий податок, а на котру більшу половину чиншового податку звалюють властители домів. Менше від них, але все — по моєму—більше ніж доми 2-х—3-х найнижших кляе на селі, платять доми в провінціальних (повітових) містах и містечках. Але пригадаймо собі, що в тих, особливе менчих містах, більша половина домів деревяних; що у них містить ся ціла маса міщанского, безземельного пролетаріяту, котрий, не маючи власних домів, переважно поносить весь тягар чиншового податку, звалюваний на него властителями.

Впрочім я не заперечаю, що нерівности накладу трапляють ся и в старій уставі, хоч тільки виіткові, як приміром в домах 3-комнатних XII-ої класи. Але ж при тім треба памятати, що поділом домів на класи и означенем раз на завжди сталої квоти податкової для кожної з тих кляе, дана була можливість кождому, хто ставив дім на селі, поставити єго в такий солідности, в таких розмірах и з таким коштом, котрі відповідали певній високости податку, який хотів властитель на будуще платити. Міг собі приміром селянин до мешкальної комори и світлиці додати алькір—а платив податок такий самий, як би за одну кімнату платити мусів. Из статистичної табелі додано до міністерского проспекту*) бачимо, що справді маломіщане и селяне користали з тої вольности; бо коли домів 4- до 35-комнатних в Галичині є всего 27,984; то 3-комнатних домів є в Галичині 83.341; вправді називає п. Райхсрат

*) Reform der direkten Steuern. III. Statistische Tabellen p. 39.

доми 3-комнатні „панськими“ (!), опираючи на тім фалші всю свою дальшу аргументацію; алеж таким чином було би в Галичині дуже багато панів, бо 27.984 + 83.341, се-б то 111.325! — між тим, коли після Рапацького дворських обшарів в Галичині всего є 5.000); а допустивши, що на кождім обшарі є по 3 доми панські, — виходило би тільки 15.000. Отже зваживши ще, що, як кождий знає, „пані“ звичайно мають більші двори ніж з 3-ма кімнатами, все число 83.341 таких домів припадати мусить майже виключно на селян або біднійших маломіщан. Між тим ново ухвалена устава заборонює селянинови придати до своєї комори и світлиці ще алькір, під карюю плачення о половину висшого податку. Врешті — добре; признати треба, що и давня устава була декуди — в малых виїмках — несправедлива; за для того и справедливого від нової реформи можна було жадати врівняння тих дрібних нерівностей. Тим часом ми побачимо, як нова реформа памість того підносить ті нерівности до більшої потенції, и віддаючи отаксоване домів сільських а тим самим и наклад податку на самоволю адміністрації, ту нерівність робить ще гірше разячою.

II. Придивім ся тепер новій устави.

Modus облічення головної підстави до оподаткованя, т. є. чиншу, лишив ся при чиншовім податку той сам. *) Инакше стало ся з тими домами, котрі до тепер платили сталий податок клясовий, отже в містечках и селах. Щоби и ті доми підтягнути під однаку норму податкову з міськими домами, нова устава каже при кождім таким домі оцінювати его вартість пожиткову. Се кардинальна постанова, відріжняюча нову уставу від дотеперішної, и кардинальна помилка, котра дасть ся в знаки именно нікому нічому, як тільки нашим селянам. До таксованя як тої вартости пожиткової, так и проценту, який має ся відбити на кошти амортизації и репарації, творить нова устава нову принципцію, так званих комісій таксаційних. Комісія таксаційна (в повіті) складає ся з 7-х членів и 7-х заступників. Презеса и (заступника) и 3-х членів (и тількиж заступників) именує міністер скарбу; 1 члена (и заст.) двацять найвисше оподаткованих в повіті; а 2-х членів (и т. заст.) начальники громад свого повіту. II. райхсрат хвалить собі дуже той склад комісії, а навіть недвозначно дає пізнати, що се заслуга именно руских послів. Розуміє ся, що склад, який пропонували польські послы**), був би ще гірший; але власне найгірше именно те, що по відкиненю давнійшої засади: означеня проґресивного фіхш клясового податку, після нової устави такі комісії в загалі и с т н у в а т и мусять. Від їх оцінки залежати буде високість податку; коли приміром комісії в инчих краях коронних тримати ся будуть мінімум оцінки, поданого уставою, а комісії в Галичині приймуть висшу оцінку: то очевидно Галичина буде розмірно висший податок платити, як ті краї; коли комісія в Галичині панські доми буде таксувати після дозволеного уставою мінімум, а селянські доми висше

*) З виїмкою що до високости коштів амортизації и репарації, об чім пізніше.

**) Двох членів, намість громади, мали б вибирати найвисше оподатковані, або виділи рад повітових.

того *minimum*, до чого мають право: то и тут селяне будуть висший податок платити ніж богатші класи. Запитаєте мене, для чого не мають всі комісії всюди таксувати рівно? або на відворот, таксувати в Галичині низше, як в инчих краях, а панські доми висше ніж селянські? Відповідаю на перше питанє, що я на те поле пішов за паном райхсратом, котрий виразно инсинує комісіям можливу тенденційну оцінку, — а позаяк п. райхсрат в своїх виводах єсть міністеріальнійший, ніж сам міністер фінансів, то, думаю, ніхто мені за се допущене не зробить процесу. На друге питанє відповідаю: Коли б се правда могла бути, що припускає п. райхсрат, т. є. що оцінка могла би бути несправедлива, то поміркуймо, на чю некористь ся нерівність в таксованю би вийшла? Бачимо из складу комісії, що більшість голосів, а при тім ще и презеса, мають рядові урядники, и від них виключно буде залежати отаксованє, хоч сидіти будуть побіч них два вийти громадські. Знаємо, що в других краях коронних урядники більше можуть чути ся близькими з людностєю, ніж у нас, и що у нас спеціяльно менче солідарними з хлопами ніж з другими верствами людности, — розуміє ся, коли инсинуация п. райхсрата має який небудь позір правди. Отже колиб инсинуация п. райхсрата мала за собою правду, з чим я не годжусь, то висший розмірно податок платила би Галичина, а в Галичині — селяне. Однакож єсть и инча причина, для якої селяне будуть засуджені новою уставою на нерівність, а се именно така: комісії, а именно фіскалістичній більшости, мусить в фіскальнім інтересі ходити о підвншенє приходів держави, отже о як найвисше отаксованє. Против такого високого отаксованя єсть після устави рекурс до висших инстанцій. Розуміє ся, що кождий пан, кождий чоловік інтелігентний буде користати з того, и рекурувати в назначенім терміні до краєвої, до центральної комісії, а з відти и до міністерства. А скілько-ж наших неписьменних селян буде могло користати з сего права? скілько їх буде хоч розуміти ті результати отаксованя, котрі комісія має оголосити письменно за для можливих рекурсів? — Чия-ж се буде кривда? Такої мимовольної, бо уставою не наміреної, кривди давна устава не допускала, бо високість податку означена була в уставі и не зависіла від арбітральности таксацийних комісій. Однакож Ви, п. райхсрат, приймаєте за певне и за підставу своїх обрахунків, що комісії всюди при таксованю тримати ся будуть мінімальної високости, яку устава дозволяє. И маєте в тім певну рацию; сам п. міністер фінансів сказав при дебатах в Раді державній такі більше-менче слова: *Es ist ja natürlich, dass es ganz ausserordentliche Gründe sein müssten, welche die Schätzungskommissionen — die ja zur Hälfte aus Steuerträgern bestehen werden — zwingen würden, bei der Einschätzung über die durch das Gesetz festgesetzten Minimalsätze hinauszugehen.* Сі слова вельми важні и ми їх приймаємо до відомости, аби на них відкликатись. Слова сі будуть урядники (більшість комісії) памятати при отаксованю, и коли міністер своєї думки не змінить, будуть брати всюди *minimum*, як довго той сам міністер буде міністром. Але хто-ж нас упевнить, чи новий який міністер одного поранку не напише от такого рескрипту (зовсім легально): *Es ist ein Irrtum, wenn die Kommissionen das Gesetz dahin interpretiren zu müssen glauben, als ob bei der Einschä-*

tzung über das gestattete Minimum nicht hinausgegangen werden dürfte; im Gegenteil... und bei dem Deficit, das zu erwarten ist, darf ich mir die Hoffnung nehmen, das die Häuser nach ihrem wirklichen, und nicht nach dem imaginären Werte geschätzt werden. Се буде для кожної комісії зрозуміле. Такий рескрипт може и не вийде; але вже сама легальна можливість его доказує, що нова устава не творить „eine Selbstbesteuerung durch die Steuerträger“, як каже міністерство, ані „самооподатковане“, як каже за паніматков міністерияльний п. райхсрат, — але віддає вимір податку на власну волю адміністрації, чого давня устава не допускала.

III. Приходимо тепер до самої оцінки сирого пожитку сільських (и ма-домістечкових) домів. Нова устава (§. 15 с. мініст. тексту) каже: „Пожиткова вартість одної кімнати не може такувати ся при домах з одною кімнатною *менше* як 10 зр; при домах з двома и з трьома кімнатами *менше* як по 5 зр., при домах з 4—5-ма кімнатами *менше* як по 6 зр., а при всіх инчих домах *менше* як по 8 зр.“ О вміках поговоримо дальше. — Ті „найнижші цифри річного пожитку, каже п. райхсрат („Слово“ нр. 32.), суть то якби заборолла против спихання податного тягара з висших на низших“; бо, каже „нехай вшпрубує комісія річний пожиток з одно-або дво-кімнатного дому и на 11 — 12 — 13 зр; — а все ж такої не зможе вона пожитку з такого-ж 3-кімнатного дому прийняти низше, ніж 15 р.“ Те каже він в припущеню, що комісії будуть такувати несправедливо. Приймаючи сю суппозицію вірною, я запитаюсь п. Р.: А щож буде, як така комісія пожиток з одно-або двокімнатного дому отакує на 15 — 16 — 18 — 24 зр., чого устава не заборонює, — а дім 3-кімнатний отакує тільки на 15 р., а 4-кімнатний на 24 зр., на що устава дозволяє? Тоді буде дім з одною кімнатною платити такий самий податок, що и 4-кімнатний, а більший ніж дім з трьома кімнатами. Якеж тут „забороло“? „Забороло“ було би тільки тоді, и то слабе, якби устава побіч мінімуму установила була також максимальні квоти, по-за котрі не мож би було виходити таким комісіям, від котрих сам п. райхсрат боїть ся несправедливости в таксованю селянских домів. Найбезпечнійше ж для наших селян и найсправедливійше було, назначити сталі квоти податку в певній прогрессії, як се було дотепер, и увільнити їх від доброї чи (по думці п. райхсрата) злої волі комісій. Доми в Відні и в більших містах не залежать и по новій уставі від самоволі комісійної, но тут є певний дійсний чинш, котрого ніяка комісія ані зменшити ані побільшити не може.

Але перейдім до виіток. В Галичині, як знаємо, селянські доми бувають троякої структури. О мурованих не говорю, бо таких дуже мало. Отже є доми дерев'яні, т. зв. „дильовані“ — кладені „в зруб“ з бальків або „опілків“ (півкруглих пнів) в гірських и богатих в ліс повітах: „валковані“, се-б то городжені з вальків, котрі складають ся з солом и глини, в повітах, де є ще ліса достаток на дерев'яний зруб, але є вже и лишна солома; в кінці т. зв. „балабуховані“, се-б то муровані „балабухами“, зробленими з такоїж композиції соломи и глини, — се в повітах Тернопільскім, Чортківскім, де дерево дуже дороге. Инакших домів селянских в Галичині не ма, хіба десь в третім селі

циганська кузня в землі и землею крита, або рідка дуже хата якого найбіднішого „халупника“, плетена з хворостини. На тих фактичних відносинах збудував п. райхерат от-таку спекуляцію ad usum delphini, се-б то для потішення затрівожених новим податком селян („Слово“ нр. 28): „Повысшіи найблизшія цѣны годичной выгоды (се-б то висше приведені мініміа) домовъ должно розумѣти лишь о домахъ изъ *твердого* матеріала созданныхъ, отже о *мурованкахъ*; а *тлянки*, домы *деревляныи* и *горюемыи* належить (!) по соображенію всёхъ обстоятельствъ, *низше* оцѣнити.“ А в н-рі 36 „Слова“, на реклямацію якогось невірного Томи з Балугорода, поясняе се ширше; по наївнім виводі о „полудомах“ и „чвертьдомах“, котрого не стоїть тут повторяти, каже далше: „мы отже належимъ до изгнѣя, и будемъ до него и въ будущности належати, различіе бо между порядочно а плохо созданными домами должно... точно наблюдать. Одно-и двузбобовый, изъ твердого матеріала всецѣло, а *по крайней мѣрѣ на прочномъ подмурованіи* созданный домъ, долженъ не низше, якъ на 10 зр. цѣнитись.... Но простын лѣнянки должно низше 10 зр. выгоды цѣнити; такъ говоритъ новый законъ...“ — Чи не замічаєте, що п. райхерат вже в тім другім поясненію починае ретироватись? Коли в н-рі 28-ім залічив до тих виімок всі без виімки доми не муровані, то вже в н-рі 36-ім домів „*по крайней мѣрѣ на прочномъ подмурованіи*“ (отже хочби деревляных и лінденних) до тих виімок не залічує. Однакж, помімо тої ретиради, все ще ані в тім, що п. райхерат сказав в н-рі 28, ані що сказав в н-рі 36, *не ма одного слова правди*, а тільки свідоме уводжене селян. Бо нова устава виразно описує ті виімки з під загально прийнятого minimum (§. 15 с. alin. 2, мініст. тексту): „Nur bei den Morlakenhütten in Dalmatien, dann bei Rohrhütten, Erdhütten, oder aus *blossem* Ruthenflechtwerke oder *eingesamten* Pfloeken errichteten Hütten ist die Annahme eines geringeren Nutzungswertes gestattet.“ Отже передовсім маленька стилістична поправка: не *должно*, як ви думаете, але: можна; але се ще дурниця. Конець кінцем, що инчих виімок, як сі висше по німецки приведені, устава не допускає. Скажіть же мені, де тут єсть, що до тих виімок належать всі доми „*не муровані*“ або хоч „*прочно не підмуровані*“? Скажіть мені далше, сумлінні читателі, скільки є в вашім селі „Morlakenhütten in Dalmatien“, або Rohrhütten (з трощі), або „aus *blossem* Ruthenflechtwerke“, або „aus *eingesamten* Pfloeken“ збудованих хат? або Erdhütten (не Lehmhütten, отже виразно з землі, як у нас пр. кузні, котрі податку не платять и не будуть платити)? Дехто з Вас може мені назве якого цигана або якого найбужденнішого халупника або яку хпжу на поли при пасіці; але ж куди з відси аж до такого загального, категоричного: „ми будем и в будущности до виімок належати“? — Я ж Вам кажу, и то оперуючись на доказах, що противно: не тільки „ми“ (се-б то всі селяне в Галичині) не будемо належати до виімок, але навіть, як здає ся, ті малі виімки, які нам давала давна устава, нова устава зносить. Имено є в Галичині тепер 10.752 таких домів в XII-ій класі, котрі платять намість звичайного 1 зр. 63 кр. тільки 93 кр. класового податку, а то на підставі устави з 1820 р., котра каже, що Gebäude, die nur 1 Wohnbestandtheil haben und zudem einzeln, ausser allem Zusammenhang mit einer Ortschaft, folglich entfernt gelegen sind, zahlen nur die Hälfte der Steuer XII.

Klasse. Такої внімки не допускає нова устава; отже такі доми будуть тепер так само оцінюватись найменше на 10 зр. річного пожитку, як и всі інші. — Ту внімку давньої устави я навів умисне в дословнім німецькім тексті для того, що текст той позорно не згоджує ся з одною приміткою в міністерияльних статистичних табелях*). Именно додана до више приведеного числа 10.752 домів, котрі платять 93 кр. под, примітка, ще се усе суть: Rohrhütten in Galizien. Однакож приведеній текст устави ясній; а інших домів, котрі би 93 кр. в Галичині платили, в уставі з р. 1820 визначених нема; а звістні мені самому власне такі доми, в моім селі, далекі від села, хоч солідно як и другі (отже не Rohrhütten) збудовані, котрі власне платять 93 кр. податку. Отже очевидно заходить тут помилка в міністерських таблицях; а найправдоподібнійше те, що є и в Галичині скілька „Rohrhütten“; а укладаючий ті таблиці згенералізував, за для догідности, и ті тростяні доми, и доми в присілках під одною цифрою и під одним названем. Впрочім допустім, що тут не референт міністерияльний помиливсь, а я; то все таких 10.752 хат, котрі б яко „Rohrhütten“ належали до внімок нової устави, зовсім не „ми“, т. є. не всі галицькі селяне, коли зважимо, що в Галичині є всіх селянських домів (тільки з 1 або 2 комнатами)**) — 705.662, отже 70 раз більше. — Виходить, що из всего числа 705.662 домів селянських з одною або двома комнатами, 694.910 не буде зовсім належати до яких небудь внімок; а тільки прочих 10.752 — и то може — *позволяє* устава такеувати низше як по 10 зр.

IV. Від виміркованого тим способом сирого пожитку при сільських и маломіських хатах, а від признаного річного сирого чиншу в містах — має дальше коміссія означити, який процент треба відшибнути на кошти удержання (репарації) и амортизації капіталу. Замічаю, що тут не тільки сільські доми, але и доми даючі чинш залежати будуть від доброї або, по Вашому, злої волі властей адміністраційних. Однакож и тут устава робить різницю між домами чиншовими, а „пожитковими“. Задля докладности мушу привести дотичну постанову нової устави (§. 21 мініст. т.): Der Abzug der Erhaltung- und Amortisirungskosten wird für jeden Ort, in welchem die Steuer nach dem Zinsertrage (в містах) bemessen wird, nach dem von der Steuerbehörde erster Instanz zu erhebenden durchschnittlichen Bruttozinsertrage eines Gebäudebestandtheiles***), und zwar für jene Orte in welchen dieser Durchschnittspreis 100 fl. erreicht oder übersteigt, 10%; für jene Orte, wo dieser Durchschnittspreis 45 fl. erreicht oder übersteigt, mit 15%; für jene Orte, wo er 15 fl. übersteigt und 45 nicht erreicht, mit 20%; für Orte, wo er 5 fl. übersteigt und nicht höher als 15 fl. ist, mit 25%, endlich für jene Orte, in welchen derselbe sich auf oder unter 5 fl. herausstellt, mit 30% von dem Bruttozins gestattet.

*) Ref. d. dir. St. Stat. Tabell. pg. 35.

**) тамже pg. 39, 1 и 2. Galizien.

***) Прошу памягати: не Wohnungsbestandtheiles, тільки в загалі: Gebäudebestandtheiles — одної убікації, як приміром також е та йна etc.

Дальше alinea 4: In Orten, in welchen die Gebäude nach dem Nutzungswerthe (отже в селах) bestenert werden, hat die Commission das Abzugspersent für jedes einzelne Gebäude in Abstufungen von 5 zu 5 Perszent (отже приміром тільки 30 — 25 — 20, а не 31, 27 и т. д.) festzustellen; doch darf dasselbe nicht mehr als 30 Perszent des angenommenen Nutzungswerthes betragen.

Замітити треба передовсім, що в тут устава подас — знов на відворот тільки maximum, низше котрого, на користь властителей, комісія пійти не може; и що таким чином, колиб ходило о „вишрубоване“ податку в гору а тим самим и чистого чиншу и пожитку, коміссні склоннійші би були, взятись передовсіми до селян, се-б то знижити ім (як се дозволяє устава) процент на кошти низше максималних квот, бо від них не потребують ся бояти ніяких рекурсів. Придивім ся передовсім, як на сім §-і вийшов Відень, сей „камень преткновения“ між „Правдою“, паном райхсратом и п. Кржечуновичем, о котрім ми ще поговорило и пізнійше. Однакож поперед ще одна примітка, для лучшего порозуміння справи. Звістно, скілько в великих містах варте само місце, на котрім дім стоїть. Звістно и. пр. кождому, що ві Львові оден квадратний сажень ґрунту під дім, и то не в самім місті, але при езуїтцкім городі, платив ся до 50 зр., т. е. стілько, що в неподільскім селі можна купити 1600 раз стілько поля, бо цілий морг. В Відни такий сам квадратний сажень землі під дім иде на сотки и тисячі зр.; за ціну місця, на котрім оден дім стоїть у Відни, можна би в галицкім меншім місті купити цілу улицю домів. Властитель такої парцелі в Відни ставив на ній дім, и віднаймає его чиншовникам за грубий чинш; а від того чиншу платять податок. Той чинш—признасте—був би з того самого дому може в десятеро менчий, як би він не стояв на тім ґрунті, на котрім стоїть, се-б то не в Відни, але в якім малім галицкім місті. Щож дає ему таку високу ціну? Місце, ґрунт, на котрім стоїть. Виходить з сего, що чиншовники платять властителям не тільки за дім, але и за той ґрунт, може навіть за ґрунт багато разів більше, ніж за сам дім. Запитаєте за сим: якаж з сего користь для властителя? Користь така, що більша половина доходу приходить ему не з дому, котрий всеж таки потребує накладу, але з ґрунту, котрий стоїть вічно, не потребує отже ані амортизації, ані репарації; и противно чим довше він стоїть, тим він ціннійший, бо, звісно, ґрунти в містах идуть що-року в гору, бо міста як Відень підносять ся, будують ся, ростуть в людність. А при тім тая парцеля навіть не платить ґрунтового податку. Виходить з того, що тільки від тої частинки домового доходу, котра приходить з самого будинку, а не з ґрунту, повинен би ся відшибати процент на амортизацию и репарацію; уже поминувши те, що дім в Відни, соліднійше збудований, буде стояти довгі віки, — отже теж дуже мало потребує на амортизацию — и що більший капітал, якими в Відни дома будують ся, лекше сам ся зьамортизує (подвоїть ся) ніж малий капітал, яким будують ся дома у нас. Отже порозуміємо, для чого устава в вимірі коштів амортизації и репарації установляє певну прогрессію, позорно некористну для більших міст (де пересічний сирий чинш єсть більший), а позорно користну для менчих и для сіл. Се не єсть зовсім, як думає п. Райхс-

рат (пр. 38, полеміка з „Правдою“), протеловане менчих капіталів супротив більших, а чисто, по можности справедливе облічене дійсних коштів, котрі, як бачимо, в більших містах менчі, а в менчих більші в порівняню до сирого чиншу.

Ідїи дальше. В н-рі 33 „Слова“ розправляючи о тих коштах, п. райхсрат говорить: ... „противно же при громадних (се-б то великих) каменїцях, по великим містам, если годична вигода (пожиток) в видї чинша 100 зр. від одной комнати переносить, відшибає оя (після нової устави) тільки 10%, або так званий шістак від з. ринского.“ Замічу, що проущено тут, як бачимо з німецкого тексту, многоважне слово: „пересічна“ вартість всіх домів одной місцевости. Дальше (пр. 38 полеміка з „Правдою“) позаяк справді міністерский проект и проект комісійної більшости починав пробресїю не від 10%, але від 15%, хвалить п. Кшечуновича за сїю поправку ось як: „... не таю и того, что и п. Кшечуновичу удалось сильною рѣчью къ рѣшенію той поправки подпомогчи, чтобы въ областяхъ чиншовой подати, гдѣ одна изба надѣ 100 зр. чинша въ годъ несетъ, на репарацию и амортизацию. отшибано только 10%.“ Dixit et salvavit animam. Очевидно, що тут и він и п. Кшечунович мали Відень на думці; и в тій своїй думці дали для Відня те, що єму по справедливости належало ся; т. є. не оподаткували більших капіталів більше, як менчі, але тільки відшибли лиш такий процент на амортизацию, який він справді що найбільше на се видавати мусить. Однакож — не тіште ся преждевременно ви, иже не доброжелаете „крахістам“, ані ви, иже малі капітали хочете нацоїти и накормити. Бо во истину, кажу Вам, що и „шістак“ пана райхсрата — дурниця, а и не менче мудрість п. Кшечуновича, котрий по словам п. райхсрата цілий катастер має в мізинім пальці, що найменче тут зарахувалась. Осміляюсь се сказати на п. Кшечуновича, помимо того, що я (vide „Слово и п. райхсрата“) не тільки „нігіліст“, але и „полюкоман.“ Для доказу я не потребую и багато труду — жаль тільки, що панове послаи и того малого труду пожалували. Statistische Tabellen zur Reform der directen Steuern, таблиця IV., стор. 15 виказує пересічний сирій чинш дванаїцяти міст, в котрих чинші суть найвисші в цілій Австрії, між тими Відня, Львова и др. Се розуміє ся з р. 1871 — отже перед „крахом“ (значить — на довгі роки та високість коли не буде зменшатись, то певно не побільшатись). Бачимо з тої табелі, що з цілої Австрії найвисший пересічний чинш одной убїкаци (vide текст німецкий § 21: vom durchschnittlichen Bruttozins-ertrage eines Gebäudebestandtheiles) був в містечку Поля: 55 зр. 37 кр.; за сїм доперва слїдує Відень з пересічним сирим чиншом 50 зр. 34 кр.; за сїм Прага 49 зр. 92 кр.; за сїм Чернівці — 44 зр. 82 кр.; за сїм Львів — 40 зр. 36 кр., все від убїкаци, eines Gebäudebestandtheiles. Як бачимо, нема в цілій Австрії такої осадї, в котрій пересічний чинш досягав би або перестигав 100 зр. від одной убїкаци; отже и не ма такого міста, котре би підтягнути можна під вашу и пана Кшечуновича преславну поправку, се-б то в котрім на кошти амортизаци и репарациї треба би відшибати тільки 10% — той мудрий „шістак від ринского“. Значить так в Відни, як в Празі, Львові, Чернівцях а навіть по всякій правдоподібности у більшій частї всіх міст

в Галичині випадє той процент однакий — 15%. Кажу се о найбільшій часті Галицьких міст (и тих містечок и сіл, де всі дома чиншовий податок платять) тільки: правдоподібно; хоч властиве міг бим сказати, що правдоподібно у всіх тих містах без виімки, бо, як бачимо з дальшої табелі (Tab. VI рг. 23. рубрика 5), окрім Львова, Кракова и Бродів (в котрих 3-х містах разом взявши, той чинш пересічний єсть 33 зр. 59. кр.) у всіх инчих містах Галицьких платячих чиншовий податок (разом ті міста взявши) єсть той пересічний чинш — 21 зр. 27 кр., отже так в тих 3-х виімкових, як и в усіх других галицьких містах, також кожде поодинокю взявши, певно винесе пересічний чинш сирій одної убікації більше як по 15 зр.; се-б то всі вони (може з дуже малими виімками) будуть підтягнені що до проценту коштів під ту саму скалю, що Відень. Тільки в Моравії, Сальцбургу и Висшій Австрії той пересічний сирій чинш одної убікації у всіх позастолічних містах тих країв разом взявши, виносить менче як 15 зр.; отже тільки в тих трьох краях о більший ноловині міст и містечок повітових можна на певно сказати, що вони користуватись будуть инчою скалюю як Відень, т. е. відшибатись буде у них на кошта амортизації и репарації 20%, а взглядно, в Сальцбургу, навіть 30%. У всіх инших краях, а именно в Галичині, можна надіятись сего тільки виімково для маленького числа містечок.

Другий уступ приведецога висше §-а 21-ого говорить о домах, котрі чиншу не приносять, отже о сільських. У тих найвисший процент, який комісії на кошти відшибати можуть, єсть 30%, се-б то тільки для рази такий як в Відни. Отже припускає устава, що, коли наша сільська хата стояти буде аж 67 років, то каменяца у Відни буде стояти 125 років. Порівняйтеж тепер, скільки є таких хат в галицькім селі, котрі-б дожили 67 років, — а скільки в Відни камяниць, котрі пережили з горю по 200 років? Отже не зважаючи вже на те (що сказано висше), що часть капітала приносячога чинши в Відни амортизації не потребує, завсігда ще стосунок прийнятий уставою між домами в Відни а нашими селянскими не єсть рівний. Скажете: устава подає тільки „maximum“, висше котрої комісії вийти не можна, а комісія повинна увагу мати на всі обставини, и брати процент також низший в Відни ніж 15%, се-б то на некорнєть віденьських домів. Однакож — так само може комісія в галицькім селі теж зійти низше дозволеного найвишого проценту 30 — все буде залежати від самовольности адміністрації; а де людности треба буде на кожнім кроку боронити своїх інтересів супротив інтересів фіскуса, там — як думає? чи скорше поставлять на своїм богачі (хоч и скраховані) віденьські, підперті могучою пресою, котрих кожде слівце відбиває ся о шиби міністерияльних бюр, — чи може скорше нашому селянинови, для котрого кожний возний и старости має авторитет міністра?

Єсть тут ще одно, над чим з паном райхсратом перечитись не буду, бо не знаю, на скільки він має правди за собою; именно оповідає він, що нова устава дозволяє деяким селянским хатам (т. зв. у него „полудомам“) відшибати в деяких разях навіть 50% на кошта; текст міністерский дозволяє се тільки для домів, котрі збудовані або на чужім ґрунті або за так зв. Demolirungsreviers (приміром дома під мурами

кріпостей); але бути може — об сім не нахожу певної звістки в часописах —, що се в Раді державній розширено и на „Morlakenhütten in Dalmatien“ etc. Тоді вийшло-б се на користь тих 10.752 хат галицьких, про котрі говорено вище, отже, на всякий раз, для дуже малої частини людности.

Маючи тепер ті три головні засади нової устави перед собою, обібрані з тих латок, які їм свідомо або несвідомо неприпинав и. райхсратовець, можемо приступити до найважнішого заданя пинішної праці: до розвіданя *високости* нового податку. Паша приповідка каже: легше одному дурному сокиру в став кинути, як десятєм путним її в ставі найти; шановному и. райхсратови легше було занутати справу, як її нам тепер видобути з тої занутаности; и задля того не одну ясну річ треба було ще раз вниєпювати. — Дальша розвідка піде вже легше, и без ненотрібних відступів.

(Кінець буде.)

НОВИНКИ.

— **Перегляд політичний** и деякі статі з „Новинок“ мусіли-омо задля недостатку місця в нинішнім н-рі відложити до послідуячого н-ра.

— Пригадуємо, що **загальні збори „Просвіти“** відбудуть ся в Четвер, 15. (27.) с. м. Треба, щоби як найбільше членів зъ їхало ся з провінції, имено задля того, що на порядку дневнім буде також зміна статутів, а до того потрібна присутности $\frac{2}{3}$ всіх членів. Віділ постарав ся о знижене ціни їзди на залізницях.

— **Домовий податок и нові вибори до сойму.** В справі, для економічного положеня нашого краю так важній, *реформі домового податку*, поміщаємо ще одну статю, котра ту реформу представляє ще з одного, з практичного становища, и показує її в яркім, але не менше правдивім світлі. Ті веі вислідки, до котрих стая доходить, оперті на таких незбитих доказах и датах статистичних, котрі кожного, навіть найбільше збаламученого горячою апологією „Слова“, пересвідчити мусять. Задля тих богатих статистичних дат, котрі впрочім и озвостійний від реформи податкової мати будуть интерес для читателів „Правли“, статя набрала такого об'єму, що в однім н-рі помістити її не було можна; друга половина лишена до слідуячого н-ра „Правди“. Вже в нинішнім н-рі с простовно деякі важні дати и виводи статей податкових „Слова“; слідуячий нр. викаже тих фалшив більше; хоч не поперестане на тім негативнім результаті, але піде дальше и викаже, що процент податковий буде найменше вносити 25 від ста; що тогді як Відень буде платити *менше* або в *кайгиринг* разі рівно як до тепер, то малі міста будуть уподатковані далеко тяжше як до тепер; тогді як більші дома на селі (двори) дістануть дуже значну шільгу податкову, то дома селянські з одною и двома світлицями будуть платити *більше* як платили до тепер. Скільки имено більше, побачуть читателі в слідуячим н-рі. — Дотеперішніми и нинішню статью зроблена буде найважніша наша повинність, бо висвічена буде об'єктивна правда. Але відправа, яку ми стам даємо панам рутенським райхсратовцям и „Слову“, и в загалі справа нового

податку — має ще одну интересну сторону. Панове рутенські райхс-рати, вихвалюючи як слід нову уставу в „Слові“ и „Русській Раді“, задумують її ужити для пропаланди своїх кандидатур при будущих виборах соймових. В Коломиї, як доносить „Слово“, друкують вони цілу брошуру, нове поправне видане аполотії податкової реформи. Се було би смішне, як би не було такою криивою для здорового розсудку и для Мошонки наших селян. Бо треба тільки подумати: Ті самі люде, котрі свою нездібність до заступованя интересів селян и нашого краю показали так ясно и з таким некористним для економічного положеня селян наслідком, — ті самі люде звивають селян, аби їх ще раз вибрали до сойму и до Ради державної и понерають ті свої претенсії — чим? новою уставою податковою, котру вони ухвалили, и котра на селян накладає новий тягар податковий!!

Ми дотепер промовляємо ще тільки до нашої интелігенції; але від нас самих буде залежати, чи схочемо обізватись в тій справі також до селян. Стоїть тільки ті незбиті вислідки, котрі-смо виказали в „Правді“, представити ясно, добитно и коротко в брошурі... Ми могли би навіть до тої нашої брошури віддрукувати яко прилогу: брошуру рутенсько-фіскальну и всі дотичні артикули „Слова“ и „Русської Ради“, не виимаючи навіть и того, в котрім нас назвали „полякоманами, революціонерами и нігілістами“. Бо що до полякоманства — на се маємо легкий доказ противний; що-ж до денунціяції революціонерства — то навіть кождей селянин зрозуміє, що критикувати *проскт* податковий — ще зовсім не революция. Той сам проект критикувати будуть преці и в висшій комнаті Ради державної, и — надіятись треба — відкинуть; навіть и там коли его приймуть, може не санкціонувати его корона. Критикували его німецькі газети, польські, изби гандлєві, товариства правничі, з'їзд економістів в Відні — а ще з сего не вийшла до тепер ніяка „революция“, ані ніяка газета в цілім світі не назвала сего революціонерством. Честь денунціяції припадає виключно тільки „Слову“, котре ту профессию доправило вже до артизму. — Коли-ж теперішній час вважаємо для сеї справи не зовсім відповідним, то ніччя річ — як прийде вибрати послів до Ради державної. В Раді державній ухвалюють ся уставы до тикаючі найглибше матеріяльних интересів нашого краю и народу. Там мають ся ухвалювати дальші уставы, заробкова, доходова; прийдуть опісля и посередні податки, и всіякі такси від спадщин, и др. Люде, котрі подібні справи так мало студиюють и трактують так легко, як наші рутенці, не можуть засідати в Раді державній. И тогді буде нашим обовязком, недонустити їх вибору. Се нам прийде тогді ще лекше — если (чого не хочемо) нова реформа стане ся уставою. Бо до того часу устава ся буде вже переведена в жите, и наші селяне почують вже и самі на собі єї наслідки. Тогді навіть вже буде лишне, вияснювати ім, хто „полякомани“, а хто „нігілісти“.

Витяг з протоколу засідань виділу Товариства „Просвіта“, почавши від мая минувшого року.

ХІ. Засіданє з дня 19. грудня.

Присутні: Ом. Партицкий, Ом. Огоновский, Барвіньский, Романчук, Ганкевич, Савіцкий, Вахнянин, Стефанович.

1. Рішено вислати проф. Шанковському до Черновець книжки рускі для шкіл народних в 2 екземплярах в цілі предложения їх тамошній Раді шкільній для введення їх в народних школах на Буковині.
2. Рішено на внесок Партицького вислати до Рад повітових запрошене, щоби купували книжки видавництва „Просвіти“ на премії для шкіл в східній Галичині.
3. Рішено упорядкувати на ново бібліотеку „Просвіти“ и закупити деякі книжки для неї.
4. Рішено передрукувати українську книжку: „Про небо и землю“ на користь побільшення фонду стипендії им. Тараса Шевченка в 10.000 екземпл.
5. Принято до відомости, що п. Гузар задля недостатку часу виступає з виділу. На его місце завізвано проф. О. Борковського.

ХІІ. Засіданє з д. 23. січня 1875.

Проводить Партицький. Присутні: Ом. Огоновский, Ганкевич, Савицький, Барвінський, Стефанович, Борковський, Вахнянин, Романчук.

1. Партицький подає до відомости, що заходом п. Маркиля Желехівського удалось склонити деяких священників и селян до завязаня філії „Просвіти“ в Бортниках. Виділ годить ся на завязанє філії тамже и приймає в члени Просвіти слідучих членів тамошного провізоричного виділу: Дмитрія Колодницького священника в Загірочку, Филимона Огоновського свящ. и Мих. Слюзара учителя в Молотові, Ільяр. Дрогомирецького учителя в Бортниках. — Для ново приступаючих членів ухвалено деякі пільги и вигоди, имено: опустити декотрим вступну вкладку, знизити для учителів и селян річну вкладку на 1 зр. и давати по 1 екс. кожного популярного дільця gratis. 4 повнеше именованим членам дано повномочіє запросити членів повіту бобрєцького на збори повітові в цілі уконституованя виділу повітового.
2. Принято в члени товариства о. Омеляна Волянського, кооператора в Нових Залізнях.
3. Рішено розписати конкурс на написанє повістей для дітей, життєписей святих и оповідань историчних (з исторні рускої) в формі біографій за ренумерацією до 20 зр. за ориґінали, до 12 зр. за переклади.
4. Виділ приймає товариство ремісничє в Помор'янах „Порука“ и товариство в Збаражї „Надія“ в члени товариства.
5. Ухвалено справити вивіски для агентур.

ХІІІ. засіданє з д. 25. січня.

Присутні: Ильницький, Ом. Огоновский, Вахнянин, Савицький, Ганкевич, Борковський, Романчук, Барвінський, Партицький, Стефанович.

П. Желехівський и о. Колодницький предкладають слідучі особи до принятя в члени товариства:

Василя Иваськевича, війта в Сугрові; Юсифа Походжая, господаря в Отиневичах; Стефана Терлака, Яця Ганущака, Пилипа Ка-

пустяка, Івала Петровського, господарів в Сугрові; Микиту Оппєкова, Іллю Паздеркего, Прокопа Грицева, господарів в Голешеві; Гр. Ляшкова господаря в Букавині; Івана Ільчичина, господаря в Димидові; Федора Лучаковского, господаря в Дубрівлянах, Іосифа Пале; ничку, госп. в Вовчатичах; Дашла Слюзара дяка з Молотова; Михайла Калиця, госп. из Ходорова; Стевана Марущака, госп. в Боргниках; Гната Кашиньского, дяка из Загірочка; Алексея Любинецкого, госп. в Ходорові; Івана Штокаля, учителя з Огнєвич; Кліма Савицкого, учителя з Голешева; Яця Пруса и Панька Кота, господарів з Букавини. Всіх прийнято одноголосно.

ХІV. засіданє з д. 13. лютого.

Присутні: Голова Федорович, Вахнянин, Ом. Огоновский, Партицкий, Савицкий, Стефанович, Ганкевич, Романчук, Барницький.

1. Принято до відомости справозданє делегата висланого д. 2. лютого до Боргник в цілі уконституованя виділу повітового філії Просвіти в Боргниках. На зборах явилось 26 членів з повіту бобрецького. Яко гості були притомні: о. Антін Кульчицкий, нарох місцевий, Др. Володимір Ганкевич и проф. Вахнянин. Вибрано виділ, котрий зараз уконституовав ся. Вибрані: о. Дмитрій Колонидицкий священик з Загірочка яко голова; Філімон Огоновский священник з Молотова яко заступник голови; Михайло Слюзар, учитель в Молотоні, яко секретар; Пляріон Дрогомирецький, учитель в Боргниках яко касієр, и Стефан Марущак, господар з Боргник яко контролєр. На заступників до виділу вибрані: Гринь Дашків, господар з Букавини, и Гнат Кашиньской, дяк в Загірочку.
2. Філія в Боргниках жадає виділя „Правотаря“. П. Федор. заявив, що готов дати з своєї сторони 100 з. яко нагороду для працюючих коло уложєня Правотаря. Поручено ин. Барвінск. и Ганкев., щоби зібрали до того окремиї комітет, котрий-би в своїй часі здав справу виділови.
3. Рішено святкувати роковини смерти Т. Шевченка музикально-декляматорским вечєром разом з товариством им. Шевченка.
4. Принято в члєни товариства: Володиміра Лавровского, практиканта політичного в Бережанах; Сидора Бзєрекого, катихита в Золочеві, и Микиту Чехута, учителя народної школи в Грабківцях.
5. Касієр здає справу з руху грошевого за Вересєнь, Падоллєст и Грудєнь 1874 р.

Доходи:

з розпродажи книжок в загалі	379 зл. 66 кр.
з вкладок членів	135 „ 19 „
з добровільних датків	50 „ — „

6. Справозданє з руху книжкового за час від 10. жовтня 1874 до 1. січня 1875.

Популярних книжочок розійшло ся 9598 прим.
в загальній вартості 914 зол. р. 35 цент. — отже місячно розійшлось пересічно 4000 примірників.

7. Рішено друкувати дільце п. Бічал „о управѣ ролѣ.“

Одвічальний редактор: Др. Олександр Огоновский.

З друкарні Товариства Ілєни Шевченка. — Під надом Фр. Сєрїїного.

Виходять випу-
сками в 2¹/₂ арк.
З. (15.) и 18. (30.)
кожного місяця.

ПРАВДА

Редакция и ад-
міністрация під
н. 12. на улиці
Оссолінських.

письмо літературно-політичне.

„В своїй хаті своя правда и сила и воля.“

Ціна передилати: на рік 6 зр., на пів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50 кр. Один нумер стоїть 30 кр. а. в. — За оголошення (инсерати) платить ся по 5 кр. від одной стрічки дрібним друком.

ЧАСТЬ ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВА.

ДУШКА.

Ще дитиною в городі
Рожу посадила
Дівчинонька, щоб дівочий
Город прикрасила.
Буйна буря, град и туча
Частенько снадали,
Бідній рожи процвітати
В городі не дали...
Вже й дівчина мов калина
Цвите-процвітає,
Вже и серце дівочее
Козака кохає...
Козаченька в чужиньку
Далеку пігнали,
Молодого в чистім полі
З могилів звінчали...
А в городі біла рожа,
Що дівча садило,
Чудно, мов-би цвітка з раю,
Прекрасно зацвила;
Та зацвила, щоб дівчина
Єі не видала —
Во вже бідна у могилі
Вічно спочивала...

1870.

Даніло Млаха.

СЕМЕН ЖУК и ЇГО РОДИЧІ.

Хроніка.

Написав в 1873 році

О. Яковенко.

Ч А С Т Ь П Е Р Ш А.

(Конець.)

ІХ.

З того часу Соня стала держать себе по троху геть од Семена, силкуючись так, що він того не запримітив. Як тільки вони zostавались сам-на-сам, Соня завжді виходила з свого звичайно спокійного стану; то холод то жар перебігали по її жилам; вона якось мусилась; бесіда не йшла и залучивши першу хвилину, Соня спішно виходила з тієї кімнати, де сидів Жук, и не верталась вже туди, покіль не приходила мати, сестра або Губернантка.

Семен одначе спостеріг Соніні заміри и хоч не силковався не застагаться сам-на-сам з Сонею, одначе, коли вона виходила, ніколи не застановляв, не заперечував її йти... А тим часом Жучиха запримітила, що з сином її день-за-день щось не добре діється, що він все більш и більш нудиться и ніщо ёго не розважає. Приїде Віренко — и з ним Семен не той, що був колись; бесіду веде він не так вже жваво, а якось вяло, з неохотою... Стає Жучиха радить синові, щоб він поїхав куди небудь, розважився: Семен махне рукою и скаже: „не хочу! чого я поїду?!.. мені дома добре, не скучно... З чого ви, матусю, берете, що я скучаю, нуджусь?!.. мені весело...“

— „Не гніви, синку, Бога, не обманюй матери!.. я й бачу и серце мое чує, що щось у тебе не гаразд — та не розберу, що й від чого... Сказать би: закохався ти, — так, здається, ні в кого... А може — хто тебе знає! — хіба мало людей... так щож, коли кохаєш, нічого таїться... Бог помоч... одружись...“

А Жук на таку річ ціловав материні руки, та заспокоював її, що з ний нема ніякої переміни. Жучиха слухала, з недовірем хитала головою и думала, як-би вивідать правду; и з пан-отцем радилась и акафисти правила и Богови молилась — все не помагало!..

Наступила весна ві всій своїй красі: віс и земля убрались в нову свіжо-зелену одежу; вишні и яблоні вкрились білим цвітом: загули бжолы, защебетали жайворонки, посніпались трелі соловіїв, усе ожило, усе повеселіло!.. Тільки на Семена буцім ніякого впливу

не зробила весна!.. По прежнему ходив він замислений и смутний. До хозяйства брався якось не жваво: прийде до ёго Павло Миرونвич, стане Семен балакати з ним про сійбу, про саджене тютюну, слухає, дає поради, загадує те и те зробить: — але усе те Жук сповияв наче по приказу, наче дятого тільки, щоб хоч з формального боку показати матери, що він не нудиться, що він щиро береться за хазайшуванє!.. Одно слово: все те робив Жук для виду тільки, в душі ёго залягла якась апатия до усього... Навіть шутки Риси, котрі він було сам визиває, тепер стали сердити ёго...

Стояв раз славний весняний вечер: небо було чисте, зоряє; блідолиций місяць визирав з-за густих лип; соловії тріщали... Жучиха звеліла приготувати чай в саді під липою... уся Жучихина семья сиділа округ столу; самовар шумів и тільки він та соловії зворушували ту нерухому тишу, яка стояла того часу в повітрі!.. Усі мовчали, кожен думав про щось своє. Жук сидів против Соні и дивився на неї... Допивши свій чай, він підвів очи в гору и сказав:

„Соню! що, як би я вмер?...“

— „Що — що?“ перебила ёго Жучиха. — „Що се ти кажеш, Сеню?! Господь з тобою! що се ти...“

Семен спохватився: „та се я так, матусю, шуткую...“

— „Славні шутки! цур ім!.. в такий час жите саме лізе в душу, а ти нагадуєш про смерть.“

„Треба-ж колись и вмирати... Так чуєш, Соню! було-б тобі жаль мене, коли-б я вмер?“

— „Що за думки у тебе!“ одповіла Соня. „Не-відь що вигадав!“

„Не хочеш правди сказати!“

— „Та ну, годі Сеню!.. наче тобі більш ні про що говорить...“ знов перебила ёго мати.

„Та ви не гнівайтесь, матусю!.. так щось забажалось говорить про смерть... Мені здається иногді, що я скоро повинен вмерти... На що не гляну, усе мені верзеться, що усе и усі прощаються зо мною...“

Жучиха скочила з місця, перехрестила сина, поцілівала ёго и приложила руку до ёго голови. Голова була холодна...

„Ви вже зараз, матусю, й до голови!.. думаєте, що я не здужаю... Я зовсім здоров! Ходім лучше в хату... Нехай Соня заграє мені Бетговену сонату.“

— „Ні! не грати му сьогодні,“ одповіла Соня.

„Чому?“ спитав Жук.

— „Так!.. не хочу...“ Голос її тремтів, на очах блиснули слізи.

— „Що се з вами, діти?“ запитала Жучиха. „Один ні з сього ні з того збирається вмирати, а друга — плаче, хто її зна' чого.“ И на лиці Жучихи показаласть печаль... Вона стала пильно дивиться на Соню и на сина. Соня сиділа якось зажурена... очи її часто зупинялись на Семені... Семен сидів нагнувшись и дивлячись на стіла... Жучиха взяла Соню за руку и не переставала дивиться на неї: Соня дихала якось трудно, и тихенько прикусувала спідню губу, щоб не дати волі слёзам, котрі так и рвались з очей...

„Чи може-ж се статсья?!..“ мелькнуло в голові Жучихи. „Чи вже-ж таки? — ні! не повинно бути!.. Чи вже вони закохались? Чи вже-ж вони знають, що вона ёму не сестра?“ Жучиха тихенько випустила Соніну руку, встала и пішла в дім...

— „Так!.. так!..“ думала вона, сидячи на самоті у своїй хаті; „тепер мені ясно, чого він нудиться, чого він сумує... Так!.. він любить Соню... и вона ёго любить... Та від кого-ж вони дізнались, що вони не рідні між себе?.. Хіба Иван як чи не пронюхав? та де!.. від кого він би се взнав?! Одначе чи сяк, чи так... на все воля божа!.. Шож, коли вони закохались, Бог ім на поміч! нехай одружаться!..“

И рішила Жучиха не довго odkладувати, а на другий-ж день прямо переговорить з сином.

— „А знаєш що, Сенью!“ сказала вона ёму, позвавши до себе у хату. — „Хоч ти й не говориш мені правди, не признаєшся, але я сама добре бачу, що ти нудишся и сумуєш, и знаю від чого.“ Жук з дивовижею глянув на матір.

— „Знаю, знаю! усе знаю!..“ вела вона дальш. „И знаю, чим можна вигоїть тебе... тобі треба одружитсья... ти закоханий... А що, чи вгадала?..“

„Ні, мамо! не вгадали, я не закоханий.“

— „Ще й не признаєшся!.. годі таїтьсья!.. Одружись, синку.“

„Ні з ким, мамо!.. моя невіста ще на припечку кашу їсть,“ став шутковать Жук.

— „Ти не шуткуй, синку!.. я тобі не шуткома говорю, одружись!“

„Та що се ви, мамо! З ким же одружитсья?.. кого брать?“

— „Бери ту, котру любиш.“

„Значить: ні кого й брать, бо я ні кого не люблю.“

— „Чи справді?.. не брешеш ти?“ В голосі Жучихи Семен почув и докір и жаль и ніжну любов матери.

— „Хочеш, я скажу, кого ти любиш?“ питала мати.

„Кажіть, коли знаєте...“

— „Ну, слухай — Соною...“

Жук затрусився и похилився на бік; мати піддержала ёго... він упав до неї на груди и заривав наче дитина...

„Мамо! матусю!.. я не винен в тім... я знаю, що... я таїв свою любов... таїв навіть від самого себе... що-ж мені діяти, коли у мене не стало сили, чи може я не з'умів задушити се чувство... вирвать з коренем з свого серця любов до — сестри... Матусю! не гнівайтесь на мене.“

— „Годі, годі синуку! перестань, заспокойся! хтож тебе виноватить?.. ти ні в чім не винен... ну, полюбив, полюбив... щож — на все воля божа!.. Заспокойся! серце не камінь... ёму не вкажеш... сама знаю се добре...“

А Жук ривав и ривав...

— „Та спокійся бо, Сеню! серце моє!.. заспокойся!.. Господь з тобою! чого плакати, ти-ж нічого такого не заподіяв.“

„Нічого?!“ одповів хлипаючи син; „ще нічого!.. Матусю! я закохався — в сестру...“ и він не переставав ридати гістерично...

— „Ні, Сеню! ти — та заспокойся, та послухай, що я тобі скажу... Ну, закохався... щож! Соня — Соня тобі не сестра!..“

Жука мов хто обухом вчистив по голові!.. він — наче зацімів, наче скаменів... ёму здалось, що він збожевольнів, що навіть слух ёго обманює, що у ёго галюцинація.

„Що ви сказали, мамо!“

— „А те-ж, що Соня...“

„Ну-те?..“

— „Не сестра тобі!..“

„Не сестра!!“ скрикнув Жук. „Так вона не сестра!.. що се ви, мамо!.. се ви знущаетесь з мене, чи що?“

— „Нехай мене Бог боронить, щоб я з свого сина знущалась... Ось слухай! заспокойся!.. я тобі все розкажу. Окрім мене ніхто сего не знає, що вона не сестра тобі, не дочка мені!.. хто її родителі — один Бог знає... її підкинено до нас.“ И Жучиха розповіла синові усю подробицю.

Семен слухав її, впиваючись в кожне її слово: те, що він почув від неї, так здивовало ёго, що він сам собі не вірив; боявся, чи справді він слухає своїми ушами, чи справді він слухає свою рідну неньку!.. Слухаючи розповідь матери про Соною, він инколи хватав себе за голову, за уши; наче хотів завіряться, чи єсть у ёго голова, чи єсть у ёго уши, чи не позакладали їх, чи добре, чи правдиво він чує ними!..

Не то що трудно, а навіть просто не можна не то-б вірно, а хоч подібно описати той внутрішній, душевний стан, котрий охопив Жука. Завірившись, що перед ним не манія, а рідна неня, що він слухав її правдиві речі, Жук наче переродився. Він почувствовав, що до його вернулась прежня веселість, прежня жвавість, він став зовсім не той, яким був за годину до того. Здається мені, що стан його духа походив на той стан, в якому буває чоловік засуджений на смерть, чоловік, котрий спускав вже свою голову під катову сокиру и котрого потім одпустили и ослобонили!.. Він так вже попращався з житем, з людьми, що, визволившись з катових рук, мав справжнє право сказати, що він знов народився, став жити в-друге, встав з гроба!.. Так подібно и з Жуком було! він вже на віки прощався з Сонею: кривість, имя сестри — стояло перед ним такою бездною, через котру ні в вік, піяким побитом не можна, здавалось Жукови, перейти, щоб стати з Сонею у парі... сестра — на віки розділяла його од подружжя!.. Жук вже на віки, хоронив свою любов, на віки осудив себе любити без жодної надії любити и мовчати, любити и нудитися, любити и мучитися — мучиться пекельними муками, страждати — страшним стражданєм!.. Аж ось — одно слово його матери: „вона не сестра!“ воскресло, оживило його!.. педавні муки, нудьга, безнадійність, страданє — усе отсе наче рукою зняло, наче нічого сего не бувало... И перед ним виросла в одпу хвилю: любя кохалка — замісто сестри. Розпука вилилась з душі и душа налилась до краю світлою надією! Серце гризли не нудьга, не муки, а нектар блаженства и любови — наповав його!.. Хиба-ж після сего Жуку не можна було сказати, що він воскрес, що він став жити в-друге?!

И Жук прожогом кинувся до Соні, до своєї милої Соні, щоб проблагостити їй своє нове народженє. Не знайшовши Соні в домі, Жук побіг в сад, гукаючи: „Соню! Соню!.. де ти?“

Соня сиділа під тією-ж липою, де вчера Жук говорив, пючи чай, про смерть. Жук підбіг до неї, вхопив за обидві руки и голосом повним хвилівана спитав:

„Соню!. любя Соню!. скажи: чи ти хочеш мого щастя? чи хочеш, щоб я був на віки щасливим?“

Соня здивувалась!.. вона не розуміла, що діється з Семеном: він показався їй якимсь чудним, зовсім не тим, яким вона бачила його годину чи дві до того.

— „Що з тобою, Сенью?“

„Нічого!.. нічого!.. ти говори мені швидче: чи хочеш, чи бажаєш — мого щастя?“

— „Хиба у тебе єсть про се сумлінє? хиба ти сам сего не знаєш...”

„Не знаю!.. не знаю!.. моє щастє залежить од тебе... од однієї тебе...”

— „Він не здужає,” подумала про себе Соня. „Господи! треба-б єго повезти в Київ” — и нильно дивилась на єго.

„Сеню! ти, здається мені... не зовсім безпечний...”

„Думаєш: я не здужаю... що?.. ні! ні! я здоров, здоров так, як давно вже не бував... та ну бо, Соню! голубко! говори швидче: чи бажаєш мого щастя... чи хочеш стать на віки моєю... моєю дружиною?..“

Соня одступила назад, визволила свої руки з рук Жука и мимо волі осінила єго хрестом, говорячи: „Сеню! що се ти верзеш? подумай!.. та ти справді не здужаєш... ходім в дім, та ляж, спочинь... Що се ти — ти, наче, не при собі!...”

„При собі!.. зовсім при собі!.. не дивуйся, Соню, мой речі, не хрести мене, не думай, що я з глазду з сунувся, що в мене в голові туман... я здоров! не жахайся моєї речі... я справді питаю тебе: чи хочеш стать у парі зо мною?..“

— „Сестрі з братом?.. ти...”

„Цить, цить!.. ти мені не сестра, я тобі не брат...”

У Соні ринули слізи: остання річ Семена завірила її, що він отуманів, збожевольнів, їй стало єго жаль...

„Чого ти плачеш, Соню?” допитувався Жук. — „Ти не віриш мені? думаєш, що я брешу, що верзу нісенітницю?.. Ну, ходім до матусі!.. ходім, нехай вона тебе завірить, нехай вона тобі скаже, що ти мені не сестра.” И взявши Соню за руки, Жук бігом повів її в дім. Соня не суперечила: їй и самій хотілось швидче добраться в дім, позвать нєню, розказать їй, що Семен небезпечно занедужав, уложить єго швидче в постіль и послать за лікарем.

Жучиха сиділа в салі. Жук підбіг до неї з Сонею и сказав:

— „Матусю! серденько! завірте Соню, що вона мені не сестра... я їй говорив, та вона не вірить...”

А Соня мокрими від сліз очами глянула ніжно-жалібним поглядом и тихенько проговорила:

— „Мамо! треба швидче послать за лікарем.”

„Бачте, бачте!” скрикнув Жук, почувши слова Соні; „чуєте, мамо, що вона каже? вона думає, що я з ума зійшов!”

— „На що за лікарем?“ спитала спокійно Жучиха. „Сеня тобі правду говорить.“

Соня здвигнувшись, подалась трохи назад и тихо промовляла :

— „Правду?.. так значить, ви мені не мати?“

— „Ні, Сонечко, ні!“

— „Хто ж моя мати?“

— „Не знаю, моє серденько!“

— „Так я безрідна? так у мене й матери нема?... ніхто її й не знає!.. Де ж ви мене взяли?.. а батько мій хто?“

— „И про те не знаю!..“ одповіла Жучиха.

Соня спустилась на столець... ноги її и вся вона тремтіла.. холодний піт виступив на чолі. Зложивши хрестом на грудях руки, бліда як крейда сиділа Соня и говорила :

— „Так я безрідна!.. ні батька, ні нььки!“

Жучиха и Семен прийались заспокоювать Сою. Соня мовчала... тільки краплі холодного поту виступали більш и більш. Жучиха одвела її в спальню, вложила в постіль, вкрила теплим одіялом и сіла біля ліжка; а Семен, стоячи з боку, дивився и мовчав... Лице ёго якось витяглось, очи запали, на чолі понапинались жили... Багацько він пережив того дня!.. ёму здалось вже, що щастє, надія, мелькнувши наче блискавка, зноз покинули ёго, осудивши терпїть ще гірші муки.

Помовчавши, Жук тихим голосом промовив до матери :

„Мамо! послать би за лікарем?“

— „Пошли, синку, швидче!“

Жук на цинках вийшов з хати.

Два гонці побігли за лікарями!

А Соня, закривши очи, лежала наче мертва. Риса и Frl. Ганна, не знавши нічого, тільки дивовались: їм здавалось, що тут сподіялось щось чудне, але що именно — вони не могли зрозумїть.

Минуло годин зо дві, в котрі Жучиха не одходила від Сонїної постелі. Далі вона тихенько встала, нагнулась до лица Соні, и стала прислухаться, чи дише вона, чи ні. — „Пресвята Богородице! спаси її!“ промовила Жучиха. Очами повними сліз подивилась вона на образ Пречистої, перехрестила тричи Сою и подумала : „заснула!“

Нищечком, тихенько вийшла Жучиха з Сонїної спальні, а слідом за нею ввійшла туди Frl. Ганна.

XI.

Пізно вже в вечері привезли лікаря. Соня не спала, вона лежала без пам'яті, важко дихала; очі блищали, лице горіло... од неї так и палило.

Сівши біля недужої, лікар узяв пульса, посчитав, виняв з кишені трубочку и вставив під руку у самого плеча Соні... Живе срібло піднялось у трубочці до 40°. Лікар зробив серйозну міну в лиці...

— „Горячка!“ сказав він, написав рецепт и велів їхать за лікарствами, а сам принявся допомагать тим, що можно було достать дома...

Перед світом привезли й другого лікаря. И сей став проводить те-ж, то й перший: считать пульс, мірять температуру, слухать груди...

— „По моєму не горячка, а тільки нервовий припадок,“ сказав новий лікар. „Небезпечного нічого нема!“

У Жучихи й Семена наче гора звалилась з душі.

Одначе перший лікар не згожався и стояв на своїм, виводячи горячку з того, що Соня нікого не пізнавала и говорила нісенітницю.

В кінці обидва лікарі згодились на тім, що Соня дуже слаба, що їй треба спокій, що треба положиться на молоду силу природи и тільки помагать природі, та підкріплять сили недужої...

Великий смуток склався в домі и в дворі Жучихи через недуг Соні. Стара Жучиха ледве-ледве передвигала ноги. Вона разом мучилась и за Соню и за Семена: більш усіх в недужі Соні вона виноватила себе одну: „я-то, я, стара, та дурна; усе лихо заподіяла!... Щоб було мені спершу приготувить Соню, а потім їй сказать, що вона не дочка мені... так ні-ж! не з'юмила й сего — покарав мене Бог за гріхи!“

Про горе Семена й говорить нічого: він ходив, як кажуть, між життям и смертю. „Не жити же вона — и мене положать в одну могилу з нею,“ думав він.

А пан-отець що-дня служив молебні о выздоровленні болящої Софії.

Лікарі не виїздили з Жуківки...

Вісім днів Соня нікого не пізнавала и твердила чудні речі: „Безрідна!.. підкидачка“ — говорила вона... Сі слова розуміла тільки Жучиха та Семен.

Девятого дня Соні полегшало. Вона пізнала Жучиху и Семена и Рисю. Побачивши двох незнаємих муштин, Соня виразила на лиці дивовижу.

— „Се лікарі,“ сказала їй Жучиха.

— „А давно я не здужаю?“ спитала Соня.

Один з лікарів приложив пучку до своїх губ и дав Жучисі ознаку, що не треба говорити з недугою.

Днів через три лікарі поздоровили Соню, Жучиху и Семена и запевнивши, що тепер вже ніякої опасливости нема, поїхали до дому. Жучиха взяла з їх слово навідуватися хоч днів через два. Соня пролежала ще тижнів зо два. Як же ж вона змінилась! Яка вона стала блідо-жовта, худа, слаба!... молоде жите не било ключем, а паче малесенький огонёк у лампаді блищало у її в очах...

Не будемо говорити про радість Семена, про загальну радість усього Жучишиного дому — про ту радість, яка витала и світилась у всіх на лицах від одужованя Соні...

Минуло ще з місяць, чи й більше: Соня зовсім поправилась. Жук, не заводячи за увесь сей час ні разу розмови з Сонею про своє коханє, став тепер радиться з матерю, яким би побитом краще приступити до Соні?

— „Треба, синку, з осторогою!.. підождемо трохи!.. нехай ще вона поправляється, а я щось придумаю.“

Семен спустився ві всім на матір.

Зближалось 29. Лишца, день народження Рисі, котра вступала в 18-ий рік свого жита. Жучиха задумала святковать сей день як ради Рисі, так и ради видужаня Соні.

„Треба зїздить до Віренка,“ сказав Жук матери, „давно я в ёго не був.“

— „Конечно треба!“ одповіла мати.

„То може б и Соня поїхала з тобою, щоб подяковать Віренчуху... вона кілька раз заїздила до нас за час недуга Соні, а з нас ще й досі ніхто не був у неї... це гарно.“

Згодились, щоб другого дня з-ранку Семен з сестрою и Сонею поїхали до Віренка. Соня була якась весела, задовольнена сама собою. Підійшовши до Жука, вона сказала:

— „Сеню! хочеш — я заграю ту Бетговену сонату, що колись ти бажав?“

„Заграй!“ одповів Жук.

Соня грала з страстю и та страсть, наче луна, паче електрика обзивалась в душі и в серц, Жука; він не зводив своїх очей з Соні... Соня скінчила; Жук сидів мовчки...

— „И не подякуєш?“ сказала до ёго Соня. „Мабуть не гарно я грала, бо давно таки не грала! за час недугу не присідала до рояли.“

„Чи ти не втомилась?“ спитав її Жук, дивлячись на її блискучі очі.

— „Е, ні! мені так гарно якось на душі, так весело; що й сказати не можна... все б грала, та грала. Дупала: тебе розвеселю; аж ні! чого ти такий смутний?“

„Я? — так собі...“

— „Ні, не так!... я знаю!“ И Соня впиалась своїми очами в вічі Жука... В серци Жука піднімалась давнішня хуртовина; він збирав усі сили, щоб вдержатись, щоб нічого не сказати Соні, боячись, щоб знов чого не сталося не гаразд...

Жучиха сиділа в другій хаті з Рисею. Жук встав и намірився йти до їх. Соня загородила ёму дорогу и сказала:

— „Чого се ти від мене тікаєш, Сенью?... Я хочу поговорити з тобою... хочу дати тобі відповідь на твоє питане...“

„Яке?“

— „Забув!..“ в голосі Соні почувись слёзи.

Жук взяв її за руки и сказав: „Ну, ну, каж-ж: що ти хотіла? ну!.. серце, Соню!..“

— „Ти забув... знаєш: у саду питав мене — ще до мого недугу...“

Жук не знав, що діяти... він боявся промовити слова... недуг Соні страшною манією стояв перед ним...

— „Памятуєш: питав про щастє... казав: чи хочу я твого щастя... бери ёго!“

Соня схилила свою голову на плече Семена. Семен стиснув її и кріпко, кріпко поціловав... хвилини три ніхто не промовив ні слова...

„Ти любиш мене, Сонечко? ти моєю будеш?..“

— „Буду!.. твоя, твоя на віки!“ и знов замовкли, тільки чулось довге ціловане. А стара Жучиха дивилась на їх з другої хати и слёзи радості виступили на її очах.

„Ходім до пені! ходімо, скажемо їй!“ говорив Жук.

— „Ходім!“ одповіла Соня...

XII.

В хуторі у Віренка було одно любиме місце біля дому, де, в вольну годину, любив він спочивать: під вікнами стояло дві дикі старі престарі груші; стояли вони одна супротив другої; гілє їх сплелось між собою так густо, що вийшов такий намет, в котрий ніколи не проглядувало сонце. Біля сих груш Віренко завів цвітник, між грушами всипав землю піском, поставив стіл, ослін, и сидячи тут оглядував своє господарство; бо справді з сего місця воно було як на долоні.

Під сими ж грушами у холодку грались завжди за доброї години Віренкові діти. В сему ж холодку застав Віренка з діворою и Жук.

Віренко зрадів гостям.

„Поздоровляйте мене!“ сказав Жук, цілючись з Віренком. Голос ёго отдавав щирою радістю, лице наче сяло...

— „З чим? кажіть!“ спитав Віренко. „Кассу затвердили?“

„Ні, не те!... я женюсь!“

— „Оттак!.. час добрий!.. А кажіть, з ким?“

„З нею!“ одповів Жук, указуючи на Соню.

Віренко подивився на Жука таким поглядом, у котрому можно було зрозуміть, які думки вскочили в голову Віренка. „Чи в своїм він умі?“ подумав Віренко и спитав:

— „Шуткуєте!.. як же можно!..“

„Жениться з сестрою?..“ перебив Жук. „Так?.. ха—ха—ха! була сестрою, а стала невістою... буде жінкою.“

Віренко здвигнув плечима.

„Не дивуйтесь!“ сказав Жук. „Се правда,“ и розказав Віренкови историю Соні.

— „Ну, коли так,“ озвався Віренко після того, як замовк Жук, „то поздоровляю вас! дай Боже вам — щасте — долю!“

Жук запросив Віренка до себе за батька.

— „Добре, добре, буду... А коли ж весіле?“

„Не скоро ще!... на Соніні именини, в день св. Софії.“ —

Весело було 29. липця в домі Жучихи. Не тільки люде, а здається и стіни святковали и ділили радість старої Жучихи и її семі. На radoцах Жук зазвав не тільки своїх приятелів, а трохи чи не всіх своїх сусід.

Стали садовиться за обід. На дворі почувся дзвоник.

— „А хто се спізвився так?“ спитав Віренко.

„Се Хмара суне,“ одповів Жук, подивившись в вікно.

Війшов Хмара з жінкою.

— „Вас треба тричі поздоровлять,“ сказав Жукови Хмара.

„Через що тричі?“ спитав Жук.

— „Раз через те — що сьогодні народжене вашої сестри; друге — з зговором; а третє ось що — читайте!“

Хмара подав Жукови бумагу и додав: — „Я отсе прямо з города; учора в вечері був у комисаря, принесли при мені з почти папери; стали розпечатувать — и ваш тут. Я кажу комисареві: дайте, я одвезу сам своему сусідови, бо завтра буду у ёго в домі!“

„Браво!!“ крикнув Жук, кинувши погляд на той папір, котрий привіз ёму Хмара. „Браво! слухайте, панове! „Уставъ ссудо-сберегательной кассы въ селѣ Куликахъ, утвержденной г. Министромъ, препровождается для врученія учредителямъ,“ прочитав Жук.

Почались нові поздоровленя.

„Ну! се справді у нас разом велике свято!“ говорив Жук, радіючи, наче мала дитина, и цілуючи то щю то сестру то невісту то Віренка.

— „Жаль,“ сказав Хмара, „що наш предводитиль не захотів побитися зо мною о заклад. Я ёму говорив, що каса таке добре и вгодне и Богови и урядови и народови діло, що її без всякої суперечі затвердять; а він твердив, що ні, и ні!.. Отже на мое вийшло! Коли ж ви, Семене Ивановичу, одчините вашу кассу?“

„Про се за вірно не скажу... Прийде якийсь час!.. нехай люде оброблюються... вольнійше буде. Знаєте: швидкої роботи не хвалять.“

— „А на що ж ёго й одкладувать? грошей вам не добувають; певно, що вони у вас на готові; а чим швидче заможете народови, тим лучше,“ говорив Хмара. И довго ще він твердив, яке се користне для народа діло видував Жук.

Перед вечером в день св. Софії Жуківска церква була повнісенька народу; тиск був страшенний! В церкві горіло три панікадила, серед церкви стояв аналой, покритий білою новою парчею, царські двері вже були відчинені и пан-отець у білих ризах дожидав молодих. Хмара принявся порядковать у церкві и одпихать народ од аналою.

— „Розступіться бо! чого лізете?.. дайте ж молодим дорогу!.. бач налізли! и чого вони тут не бачили!“ гомонів Хмара.

— „Того, чого й ви не бачили,“ озвався чийсь голос.

— „Та розступіться, кажу вам!“

— „Розступимось, як треба буде... И чоґо він тут порядкує! ишов би до себе тай порядковав!“

— „Ти мовчи!“ огризнувся Хмара, сам не знаючи па кого...

— „Молоді! молоді!“ почувлось між людьми. Народ при сім слові — як один розступився па два боки и від дверей до аналоґа стало свободне місце. — „Гряди! гряди!“ гукнули півчі...

Кончилось вінчанє, стали виходити з церкви. Як же здивовались наші молоді, побачивши неждану картину. Не менш як сотня куликівських дівчат, завітчаних квітками и стрічками, у білих мережаних и вишитих сорочках, стояли лавою в два ряди од церковних дверей через увесь цвинтар и по улиці. Як тільки молоді вистувили з церкви на цвинтар, дівчата почали посипати перед ними путь квітками, говорячи: „щоб так на вас Господь сипав щастє, долю и вік довгий!“

Другого роду свято одбулось у Куликах на Покрову. В той день Жук реалізовав свою завітну думку, одиняючи двери позичкової каси. —

(Конець I. частини.)

Літературні звістки.

— **Нова часопись руска.** Дня 27. с. м. появил ся 1. нр. нової Газети школьної, котра має виходити у Львові два рази на місяць під редакцією О. Партицкого (в 1 арк.) Програма часописи виражена на 1. сторони такими словами: „Въ програмъ „Газеты школьной“ входить все, що лишъ зъ школою и зъ домашнимъ вихованємъ стоить въ звязи. Головну рубрику становити будуть розправи педагогічні и препарації для учителївъ на підставѣ учебникѡвъ школьныхъ. Артикулы, які зъ рѣжныхъ наукъ — зъ исторіи, зъ наукъ припродныхъ, зъ господарства, зъ літературы — подавати будемо, пригодять ся не лишъ дальшимъ кругамъ, по еще особливо тымъ учителямъ, що не мають спосѡбности и можности въ инший якіи спосѡбъ потрібныхъ вѣдомостей набути. Старанємъ редакційного комитету буде, скѡлько можъ, популярно и приступно такіи вѣдомости подавати. (До розправъ зъ фізики, зъ натуральной исторіи и зъ господарства долучать ся всякіи потрібніи иллюстрації).“ Також буде „газета шкільна“ поміщати всякіи именованія Ради шкільної и конкурси на посади учительскіи, корреспонденції, бібліографію, новинки. В склад редакції входить профессори и учителі в Львівській семінарній учительській: Партицкий, Курилович, о. Стефанович, Бічай. Зверх того обіцали свою підмогу: совітник шкіль-

ний о. Ильницький, др. Шараневич, др. Омел. Огоновский, др. Савіцький, а до фелетону Юрий Федькович.

І-й нр. містить, крім слова від редакції, статі: Перший день школи; пренарація до рускої Читанки для II. класы (переходить ся тут цілий оден кусник з тої читанки так, як его в школі брати треба); зъ фізики: де-що о баллонахъ (з 2 иллюстраціями); зъ господарства: о плугахъ (з 1 иллюстрацією); справоздане Рады школьної краєвоі о стані школъ нашого краю въ роцѣ 1874; женскій семінаріи учительскій; маївка на болоняхъ Пльєспеска (тую маївку відбували недавно кандидати Львівської учительської семінарії); именованя; бібліографія. В фелетоні поміщена звісна повістка українска з школярского житя: Дзвонярь.

Нопа часописъ відзначає ся дуже користно вибором матерії ясным, приступним уложенем статей. Не бачимо тут зовсім теоретичних розправ з педагогіки и т. и., тільки річи практично дібрані и практично уложені. Практичною стороною газети є також и те, що захована в ній правопись така, яка в шкільних книжках виключно уживає ся. Такої и тільки такої правописи повинно ся уживати и ві всіх популярних часописьмах и книжках, бо вона народови найприступнійша; всяка ж инша правопись лиш баламутить ледве присвоєні правописні понятя. Нехай „Слово“, „Другъ“, „Сіонъ“ пишуть якою хочуть правописею (и яким хочуть язиком): „Ластовка“, „Наука“ и т. д. повинні писати ся правописею шкільною.

— Иншої *газетки, призначеної для народу (?)* появил ся в м. Цвітні оден нр. яко додаток, котрий має від часу до часу виходити при „Раді рускій“ п. н. „Зоря коломыйска“. Є в ній, крім многих поезій, п. Вінцковського и таких инших поетів, в поті чола працюючих на ниві рускої поезії, також деякі трохи цікавіші статі писані прозою, з котрих особливо одна заслугує на увагу: признає ся в ній потреба виданя св. письма в народній мові, и обговорює ся переклад (Кобиланського) евангелія Луки, виданий Райхардом у Відни; критик хвалить в загалі сей переклад, а тільки не годить ся (справедливо) з правописею его. Видко з того, що потребу виданя св. письма и молитвенника в рускім язичі признає чим раз більше людей, и не за довго вже на противній стороні лишить ся само тільки однісеньке „Слово“, котре ще недавно дораджувало писати для народу яким небудь язиком, хочби язиком „Слова“ або „Карната“, бо коби лиш предмет був приступний понятям народа а спосіб представлення був легкий — то нарид зрозуміє! А чейже ж „Слово“ знає звісну анекдоту о Рутенцю, котрий запитав селянина: „Вопрошаю тя, земледільче, возможно ли сие брение без повреждения сапог переярсти?“ на що мужик відповів: „Та-бо, прошу пана, я не розумію по німецьки.“ А вже ж задля свого змісту и т. д. се питанє зрозуміде мужикови?...

— „Галицка Руска Матиця“ видала наконець в початку сего року (з датою року минувшого) „Литературный сборникъ, 1872 и 1873,“ 1 том в 700 стор. в 8. Том той містить „Сводную галицко-русскую летопись съ 1600 по 1700 годъ,“ т. е. збірник всякого роду записок и надписів, роблених сучасними людьми по ріжних книжках (на краях и чистих листах їх), на будинках, надгробниках, дзвонах и т. и. пред-

метах. Перша половина с. т. містить властиву літопись, в різних язиках: рускім (церковно-рускім з більшими або меншими примішками народного), польскім, латинскім, — а друга часть „прибавленія и примѣчанія“ автора, з котрих далеко більшу частину становлять знов нові записки подібного роду, як поміщені в властивій літописи. Літописю сю уложив крилошанин о. Ант. Петрушевич, на котрім однім и почиває ціла діяльність Матиці (хита що ще від часу до часу видасть о. Лепкий який „молитвословъ“).

— Коштом и заходом товариства „*Просвіта*“ що ино вийшла книжочка (64 стор. мал. 8-ки. Ціна 24 кр.) п. н.: **Практична наука селського господарства. Часть II. О управъ рѣль. Написавъ Иванъ Бьчай.** Перша часть сеї книжки вийшла перед двома літами и містила розправу о навозах. Галицко-руська література не богата в книжки господарскі, тому сі книжочки, з ілюстраціями и практично уложені, повинні знайти покуп, особливо між священниками, учителями на селі и також між світнішими селянами.

— **Рускі виклади в Львівскім університеті в році 1875.** До 1848 р. не було на світських виділах Львівського університета ніяких руских викладів, бо не мож такими вважати лекції філософії и т. и. в церковно-російскім язиці, які читав при кінци минушого а з початку сего столітя н. пр. Петро Лодій, „любомудрія умозрителнаго и дѣйствителнаго кесарево царскій народный профессор“. В 1849 р. заложена була на виділі філософічнім кафедра руского язика, котру аж до свого переселеня в Росцію (1867) займав Як. Головацкий, а від 1867 р. займає др. Омелян Огоновский. В р. 1862 за міністерства Шмерляна заложено дві рускі кафедри правничі, з котрих викладали спершу д-ри Лопушанський и Сроковский, а тепер викладають д-ри Ив. Добрянський и Олекс. Огоновский. За міністерства Гогенварта Львівський університет стратив зовсім давнійшу ціху німецку и вже тепер залежить від волі кожного професора, в якім з краєвих язиків хоче викладати: в польскім чи в рускім. Тепер є 2 професори на філософічнім, а 2 на правничім виділі, котрі викладають по руски. Іменно в сім році викладали и викладають: На виділі філософічнім др. *Ом. Огоновский* в 1. курсі: а) Погляд на всі три періоди літератури рускої; б) Язык старословенський: обяснене деяких статей з пам'ятників XI. в.; в) обяснене староруского пам'ятника: Волинсько-галицкая літопись; — в 2 курсі: а) Історія рускої літератури: період II. від прийнятя унії церковної до кінця XVIII. віка; б) наука о словотворі в язиках старословенскім и рускім; в) обяснене староруского пам'ятника Паломникъ Данила мнixa. Др. *Из. Шараневич* в 1 курсі: Історія Червоної Руси до кінця XVIII. віка. На виділі правничім: др. *Ив. Добрянський* в 1. курсі: австрійске карне право, в 2-ім: австрійський процес карний. Др. *Олекс. Огоновский* в 1. курсі: австрійске право приватне; — в 2. курсі: а) австр. право приватне, б) австр. право облігаційне, в) практичні вправи з австр. загального права приватного.

ЧАСТЬ ПОЛІТИЧНО-СОЦІАЛЬНА

Реформа домового податку и „Слово“.

(Критична и практична розвідка, присвячена руским послам
в Раді державній.)

(Конець.)

VI. „Високість податку (вимір), каже нова устава (текст міністер §. 20), означений буде в дорозі уставидаводства.“ „Правда“ в н-рі 6-ім піднесла тут ще одно питанє: — чи високість проценту, *стопи податкова*, буде після нової устави для всіх домів без ріжниць однакова. И відповідає на се питанє зовсім долічно, *що буде для всіх рівна*, придаючи заразом, що в тім містить ся в новій реформі велика несправедливість против менчих капіталів. *Аж по сім виявленю „Правди“* (як се зараз побачимо) провидів и. райхсратовець „Слова“ на очи, що се справді несправедливо, хоч для пана законодавця був час и місце, засғановитись над тим ще в Раді державній, коли тую несправедливість ухвалював. Отже доперва поучений „Правдою“, він (н-р. 38 Слова) пробує ся в іронічній тоні: „хорошо, лишь вопрошаю: для чего належить припускати, будьто стопи процентова, относительно же податковий накладъ будетъ одинаковый? Для чего не належить *противное* припустити, что при опредѣленіи податкового наклада годишня выгода, унятая въ числа, будетъ подѣленою на класы, и для каждого класа иная опредѣлится стопи на домовую подать,“ и доказує те свое „противное припущеніе“ тим, що „видимъ именно, что новый домово-катастральный законъ такъ при оцѣненію брутто выгоды, якъ и при отчисленію отсotковъ на репарацию и амортизацию, справедливый взглядъ на малыя капиталы имѣти наказуетъ. Но логика „Правды“ такого припущенія не можетъ робити...“

Умисне привожду ті слова ще раз, хоч вже їх приведено раз в „Правді“, аби на відворот придивити ся лоліці пана райхсрата. Хоч вже в попереднім виказано, що признанє новою уставою инчих процентів на кошта амортизациі и репарациі для домів в головних містах, и инчих для сїх и малих міст (и то не всіх) не есть ніяким протелованем або „имѣніемъ взгляда на меншіи капиталы“, а тільки дійсним, на природних, фактичних відносинах опертим облїченем правдивих коштів домів більших (в містах) отже тривалїйших, а домів малих и менче тривало збудованих, котрі тим самим справді забирають властителиви більше капіталу на напругу и амортизацию; але допустім, що се вельми грубе помїшанє понятій пана Р. має рацию, и що справді устава в тім намірила мати „взглядъ“ на менші капітали. Ну так, видно, устава признала потребу, вже тепер, при катастрофаню, той взглядъ виразити числами, и залварантувати; то чому ж ло-

те, що єсть намацальне, и прииму за певне, що міністерство на те тільки задало собі стілько праці, на те тільки робило коштові приготованя через 6 років, на те тільки боронило в Раді державній нової реформи, и робило з неї питанє кабінетове, аби — натягнути з тої реформи лиш тільки приходу, кілько давала и давня устава. Читателі напевно вже зрозуміли, куди я прямую. Я хочу на підставі авгентичних дат облічити, скілько би дала нова устава, якби процент податковий був справді 20%. Скоро з того облічення покаже ся, що сума податку від всіх домів в Австрії вийде така сама, як була до тепер, то я пристаю на гадку пана райхсрата, — я тогді скажу, що 20% вистарчить и що наклад процентовий — хоч може, але не мусить бути висший. Як же-ж би, борони Боже, показалось що инчого; як би показалось, що, прийавши 20%, сума податку буде менча ніж до тепер, то будемо мусіли стілько процентів до тих 20 додати, скілько потрібно, аби рижницю вирівнати, и дотягнути до суми дотеперішного приходу з домового податку. — Читателі зволють поступати за мною уважно и недовірливо, и коли що видало б ся ім неправдоподібним, провирити мій обрахунок, щоби опісля могли сказати, чи справді инакше може бути, а ніж так, як се з мого облічення вийде. Я нічого не утверджую а ргіогі, бо сам шукаю об'єктивної правди; часом мені прийде яка трудність при обрахунку: именно иногді подані в мініст. табелях дати дадуть ся на двоє комбінувати. Я в таких разех прииму з двох можливостей ту, котра буде промовляти *против* мого доказу, а за *выводами пана Райхсрата*, се-б то за найнизшим процентовим накладом. Читателі се самі побачуть.

VII. Отже приймім на тепер аксіомо п. Р., 20%, и оподаткуймо всі доми в Австрії новим податком після нової уставы, беручи доми в такім порядку, як іх обговорювали-сьмо висше.

1. **В Відні з околицими 21 осадями (Umgebung)** виносив від всіх домів, котрі від податку не були вільні, чистий чинш, вже по відшибленю 15%, на амортизацію и репаяцію (що той процент буде 15 а не 10, вказано висше) — 27,217.634 зр. (Stat. Tab. ст. 7, рубрика 7 з заду). Маємо тут вже чистий чинш до оподаткованя. Беремо, по Вашому, 20%, дає податок 5,443.527 зр.

Примітка. А був до тепер (в р. 1872) 7,258.034 зр., се-б то о 1,814.507 зр. більший. Могли би-сьмо на сім вже стати, и сказати до п. Р.: На підставі Вашого твердження о 20%, Відень буде платити о близько два міліони податку менче; се значить по перше, що ті спадаючі з Відня два міліони припаде заплатити ничим містам и селам, а по друге се маєте доказ, за котрий Ви дуже гніваєтесь на „Правду“, що такої Ваша устава протегує „крахістів“ и то грубо. Бо так як в Відні є всіх домів (по виключеню пових, отже вільних) 13,616, то з повисшої зпизки припало би на кождий дім віденський по 130 зр. презенту — через зпизженє дотеперішного податку, *річно*. Але я не пишу моєї статі тільки для виляня моєї нігілістичної и полякоманскої жовчи на п. Р., а для ш. читателів „Правди“, котрим залежить на розвіданю дійсної правди. Для того ходім дальше.

2. Доми в *прочих головних* містах окрім Відня, а взглядно в *Галичинні* ще в *Кракові и Бродах*, мають такий-же чистий чинш вже по

відшибленю тогож проценту амортиз. (15%), и чиншу з нових и публичних домів (котрі и після нової устави не платять податку) — 15,381.772 зр.; від того по Вашому 20% податок, дле — 3,076.354 зр.

Примітка. А платили до тепер 4,462.506 зр., отже о 1,386.152 зр більше; значить, зваживши що таких домів є в Австрії 25.972,*) то припав би після Вашої аксіоми, презент 50 и кілька зр. на кожний такий дім річно, отже також и на п. Площанского, яко властителя звісної каменички ві Львові. Мали би-сьмо таким чином до тепер вже більше як 3 міліони, котрі в консеквенці мусіли-б звалитись на маломищан и селян, и то на користь „крахістів“ и п. редактора „Слова“. Але будьмо великодушні, и ходім дальше, бо ми, „нігілісти“ и „полякомани“, не пишемо для „оклеветаня“ Слова, а для розвіданя правди.

3. Домів в менших містах**), по-за головними містами, місточках и чиншових селах є всіх в Австрії 228.664. З тих всіх домів, котрі після устави з р. 1849***) *побіч клясового податку платять чиншовий податок*, а після нової устави платити будуть після *чиншу, сирій чинш* вносіть разом 23,606.475 зр.****) Звертаю увагу Вашу: *сирій чинш*. Отже відшибнути треба процент на амортизацію и репарацию. Той процент, як бачили-сьмо в однім из попередних уступів (IV), не всюди буде рівний. Процент той, як знаємо, стосує ся після пересічного чиншу брутто одної убіації в кожній осаді. Ми не маємо и не можемо мати дат що до кожної осаді, але маємо такі пересічні цифри цілих країв, що більше-менше виїти мусить на одно. Після того поділити можемо всі краї Долитавії на слідуєчі три групи. Іменно *перша* — Буковина з Чернівцями; в тій вносіть чинш брутто пересічно від одної убіації 44 зр. 82 кр., отже, після приведеного під IV****) §-у 21 нової устави, хоч не підпадає під ту саму скалку що Відень (між 45 — 100 зр.), але вже дуже до неї зближає ся; задля того можемо сміло, на мою некористь, відшибнути для буковинських домів того розряду такий лиш процент, як для Віденських — 15%. Чинш сирій від всіх тих домів в Буковині вносіть 714.700 зр.; від того 15%, лишить ся чистий 607.495 зр. — До другої групи належать краї: Низша Австрія (20 зр. 74 кр.), Сірія (20 зр. 80 кр.), Каринтія (16 зр. 27 кр.), Побереже [Küstenland] (18 зр. 82 кр.), Дальмація (24 зр. 46 кр.), Чехи (16 зр. 32 кр.), Шлезія (15 зр. 72 кр.) и Галичина (21 зр. 27 кр.)*****); в тих краях, як бачимо, вносіть пересічний чинш брутто межі 15 зр. а 45 зр., отже для тих домів треба би після §. 21. відшибати 20%. Возьмім до тої групи ще також (на мою некористь) и Мораву, позаяк в ній та пересічна цифра вправді менче як 15 зр. (14 зр. 76 кр.) вносіть, але вже до 15 зр. ся збли-

*) Stat. Tab. II. pag. 6. рубрика 2 з 4. по відшибленю віденських домів.

**) до котрих давня устава лічила також Чернівці; за те не залічувала Бродів и Кракова.

***) Kais. Patent v. 1. Novemb. 1849, котрого текст приведеннй низше під X.

****) Stat. Tab. III. pag. 11. рубр. 1.

*****) „Правда“ нр. 9. стор. 369.

*****) Statist. Tab. VI.

в н-рі 8 „Правди“, що и так компетентна особа, як п. міністер скарбу, признає: що там, де високість стопи процентової від ріжного роду капіталів має бути *не однакова*, там мусять се бути виразно висказане в катастральній уставі; и мусять в тій самій уставі ті ріжні роди капіталів тісно и докладно бути розграничен клясами, „уняті в кляси“, як Ви кажете. Як скоро того в катастральній уставі домового податку не ма, то значить: *процент податковий для всіх домів без ріжниць буде однакий*.

VI. П. райхсрат приймає, буцім-то по словам п. міністра фінансів, майже за зовсім певне, що той процент податковий буде виносити 20⁰/₀; и на тій підставі видічив нашим селянам — чорне на білім, що хлопська хата одно- и двокомнатна платити буде 1 зр. 40 кр., отже 23 кр. менче ніж до тепер (нр. 28. Слова.). Після него буде податок справедливійше розложений, як до тепер, а то именно через се, що більші дома и богатші кляси людности будуть більше розмірно платити, ніж менчі дома и убожші кляси. Послухаймо другого такого райхсратовця. П. др. Іосиф Копп, депутований Віденський, о котрім можемо принустити, що він, тримаючи ся скалі податкової устави, бодай о 15⁰/₀ розумнійший від нашого п. Райхсрата, сказав до своїх виборців в Відні, на вібраню 3. мая с. р. здаючи ім справу з своєї посольської діяльности: *Die neubeschlossene Hauszinststeuer ist eine grosse Wohltat n a m e n t l i c h für Wien; es werden nämlich, indem die bisherige Hausklassensteuer auf gerechtere Grundlagen gestellt wurde (Hausklassensteuer — отже селянські дома), auch diese Häuser (селянські) zu einer ergiebigeren Beitragsleistung herbeigezogen.* Отже Ваш товариш райхсратовий, пане Р., признає ся до того, що ви заперечуєте: що такої Відень по новому податкови буде значно менче платити (*grosse Wohltat!*), як до тепер. Поміркуймо, чи має Ваш товариш яку рацию. Возьмім на хвильку — хоч викажемо дальше що инчого —, але возьмім на хвильку Ваш процент податковий 20⁰/₀. И пригадаймо собі, що вказано було на початку моєї статі, що податок дотеперішний від домів в Відні (від чистого чиншу 26²/₃ ⁰/₀) виносив 22 ³/₁₀ ⁰/₀ сирого чиншу; а податок дотеперішний клясовий від найменшого селяньского дому (в XII. кл.) 16 ¹/₃ ⁰/₀ сирого чиншу. Після нової устави виносив би податок від найменшого селяньского дому, по Вашому 20⁰/₀ від чистого чиншу, се значить від сирого чиншу — 14⁰/₀ *). В Відні ж новий податок 20⁰/₀ значить 17⁰/₀ від сирого чиншу.**) Отже коли давнійше ріжниця була 6⁰/₀ між домом в Відні а нашим селянским, то тепер тільки 3⁰/₀. Цілих 3⁰/₀ Відень зискав. Справді *grosse Wohltat*. Побачимо, на кім та *Wohltat* відібе ся. Правда, що після повнєшого обрахунку селянський дім супротив давнійшого податку мав би платити о 2¹/₃ ⁰/₀ менче, ніж до тепер. Але то тільки для того,

*) Після такого рахунку: 10 зр. річний пожиток; від того 30⁰/₀ коштів. лишає ся чисто 7 зр.; від того 20⁰/₀ податок = 1 зр. 40 кр.; се дає 14⁰/₀ від 10 зр.

**) Після такого самого обрахунку, взявши дохід (чинш) 10 зр. в Відні. Від того 15⁰/₀ коштів, лишає ся 8 зр. 50 кр.; від того 20⁰/₀ податок = 1 зр. 70 кр.; се дає 17⁰/₀ від 10 зр. Так само, розуміє ся, випало би, якби-сьмо взяли чинш 1000 зр.

що взяли-сьмо на хвилю Ваш 20%. Не знаю, звідки Ви берете ту именно високість проценту; Ви покликують на п. міністра фінансів. Алеж, як се кождому звісно, п. міністер, котрому потрібна була в промові за своїм проектом яка небудь цифра для виказання пропорції нового податку, в якій ріжні роди домів дійсно его будуть платити, взяв таку легку до лічення цифру 20. Однакож зараз застеріг ся, що таа цифра зовсім не має означати будущего дійсного проценту податкового; так як и се зрозумно, бо раз — се від него не буде залежати, а належить до компетенції Ради державної; по друге и Рада державна, як прийде час означеня того проценту, не може радитись в тім тільки власної доброї волі, але мусить ухвалити стілько, скілько потрібно буде до покритя бюджету. Ви ж, п. Р., взяли сей приклад рахунковий п. міністра за аксіому, и будусте на нім цілу свою спекуляцію, и то так на певню, що навіть до крейцара вирахували-сте, о скілько менше селяне будуть платити: о 23 крейцарів! Застережене п. міністра фінансів берете хіба тільки за жарт. Алеж се річ надто серіозна, щоби з нею можна було жартувати. П. міністер застеріг ся не на даремне. Ви побачите зараз самі на цифрах, що 20% — се марна иллюзія; будущий наклад процентовий не може виносити тільки 20 від ста, як се самі зараз признасте, а щоби Вашому голословному припущеню не противу ставити також тільки голословної нелиції, я попробую виказати цифрами, скілько сей процент найменче вніести *мусить*, аби нова устава досягнула своєї заміреної цілі, т. є. аби дала державі що найменче стілько приходу, скілько давав дотеперішний податок домовий. Звісно, що прихід, який дає державі дотеперішний податок домовий — (в р. 1872) 20,282,190 зр.*) — становить значну часть всего приходу держави. Звісно також, що, якби новий податок виніс менче сеї цифри, то не було б тої ріжниці ні звідки покрити; знаємо також, що ніяке міністерство не осмілило би ся вносити таку уставу податкову, котра би дотеперішний прихід того податку зменшила. Мусимо таким чином прийняти за певне, що наклад податковий після нової реформи означений буде, *мусить бути*, такий, щоби приніс державі стілько, скілько приносив давний податок, отже, з уваги на прийнятий нами рік, *що найменше* 20,282,190 зр. Я навіть міг би справедливо пійти дальше, покликуючись на слова п. міністра, що від нової устави „надієсь, вправді не через підвишене, але через рівнійший розклад, побільшеня приходу державного“ — и сказати, що нова устава має цілею побільшити прихід держави, отже роздобути більше як 20 міліонів, що найменше о дватри міліони. Однакож я буду для п. Р. великодушним, я беру тільки

*) За підставу мого цілого обрахунку беру р. 1872, для того, що за сей рік подає нам міністерський проєкт багатий и вірний матеріал статистичний, и що на підставі сего матеріалу власне міністерство внесло, а Рада державна ухвалила уставу о домовім податку. Подана вніше цифра розкладає ся так: 1) податок чиншовий в Відні и головних містах, а в Галичині крім Львова ще в Кракові и Бродах — 11,720,540 зр. (Stat. Tab. pag. 7); 2) податок чиншовий чистий у всіх других містах и селах — 1,955,455 зр. (тамже стор. 11 послідня рубр.); 3) податок клясовий 6,606,195 зр. (тамже ст. 37).

ліно, не зробила сего також тутка, з означенем розмірної високости накладу? Відповідь: бо сего устава в загалі не хоче, и не намірила. Але, бути може, п. райхсрат такої „нігілістичної“ доліки не понимає; може лекше зрозуміє таке *argumentum ad hominem*, на его питомім язичі: „...Если твой домъ за высоко оцѣнено на 200 зр., кривды не сдѣлано тебѣ (селянишови) ніякої, если только такийже тризбовый домъ тою самою мѣрою оцѣнено на 300 зр., четырензбовый на 480 зр. и т. д., ибо въ той самой сорозмѣрности пойдетъ и податъ, *отъ всѣхъ однакии отсотки отъ гульдена*, высокость которыхъ не члпа домовъ, но державна потреба *опредѣлитъ.*“ — Перечитайте се собі ще раз, и перетріть собі очя; бо се Ви читаете не в сні, але на яні, се не єсть мій жарт ані моя композиция: сі слова видруковані в „Слові“ нр. 32 з 1. (лат.) цвітня 1875, и то в статі V. о „реформѣ домової подати“*) *того самого автора*, котрий опісля, тільки дві неділі пізнійше, в н-рі 38 „Слова“ з 17. лат. цвітня 1875, в полемичнім артикулі против „Правди“, написав слова, приведені више: „хорошо, лишь попрошаю, для чего належитъ приускати“ etc. Порівнявши обі дати и оба тексти, кождий чоловік, уміючий читати, признаєть: по перше, що п. райхсратови ані в Раді державній, ані навіть ще на початку цвітня 1875 через голову не прийшла гадка — так проста и ясна: що одним и таким самим тягаром податковим обтяжати міліонові капітали и капітали 200-ринскові — се зовсім не має раціи; в початку ж цвітня с. р. п. райхсрат уважав се зовсім природним. *По друге*: що пану Р. *доперва по персчитано н-ра 6. „Правди“ з 30. марта 1875* (котру очевидно мусів читати десь по 1. цвітню) зробило ся трохи ясно в голові (розуміє ся, на скілько се в такій темноті може статись), и він пересвідчив ся, що се справді зовсім не справедливо. *По третє*: Честний чоловік, пізнавши свій блуд, був би щиро признав ся до вини, а п. Р. — в живі очі заперече „Правді“ того, що він сам зовсім категорично, без найменшого виганя висказав перед двома неділями. Так, пане райхсрат, дійсно, як Ви в н-рі 38 кажете: „Правда превозошла въ справедливости цигана“; але Ви его зовсім не перевисшили, а навіть противно, не оден може циган стоїть морально више. Хоч же ж я ані на хвилю не вагаюсь назвати такий Ваш спосіб полеміки перфідиею, якої приклад не легко би найти мож в якій небудь публицистиці, помимо того Ви за се вияснене повинні мені подякувати, и похіснуватись ним в тій брошурі, котру друкуете в Коломні о новім податку, для селян; як будете в ній передруковувати свої статі зі „Слова“, то не забудьте статю V. переробити після вашого нового „убѣдження.“ — инакше селяне пізнали б ся зараз на Вас.

Хоч впрочім вказано вже ясно и довідно в н-рі 8 Правди (стор. 312—313), що стопа податкова по мысли нової устави не може бути и не буде инакша, як тільки однаконою для всіх домів без жадної вплимки, я ще позволю собі покликати, для довершения доказу на се, свідків дуже компетентних в сій справі, имено міністра фінансів и Раду державну. Міністертво фінансів не внесло проекту домового податку

*) шпальта 4 послідній уступ.

відрубно, а внесло відразу проект реформи всіх безпосередніх податків; окрім ґрунтового (котрий на подібних засадах зреформований вже уставом з 1869 р.) висесні проекти заробкового, доходного и рентного податку. Всі ті проекти внесені були міністерством до Ради державної разом, яко цілость, и тільки задля фізичної неможливости не взято їх під обради и не ухвалено всіх разом; але взято передо всіми домовий податок під обраду, бо очевидно з него обіцую собі міністерства найбільшого побільшення доходу державного. Всі ті податкові проекти творять з домовим податком, и між собою, органічну цілость, як се вивідає міністерство в мотивах*): „При укладаню тих спеціальних уставов (домової, заробкової, доходного и рентного податку) мала ся завізідни на взгляді гадка загальної реформи; и таким чином представляють ся проєктовані тут поодинокі устави також тільки яко органічні части однолітої системи, так що відкинене хочби одного тільки з тих проєктів знищило би гармонію цілої будови.“ Комната послів, приступаючи до обради над одним з тих проєктів — податку домового —, прийняла тим самим и всі прочі проєкти в їх загальних рисах, и навіть се комісія висказала виразно. Між тими проєктами проєкт заробкового податку ділить заробкуючих на три класи**); а описля §. 6 каже: *die Erwerbsteuer wird mit dem im Wege des Gesetzes für jede Classe festgesetzten Perzentsatze bemessen.* А видите? тая (проєктована) устава катастральна, стояча з такоюж катастральною уставою домового податку в органічній звязи, застерігає для кожної класи окремії процент податковий, а не лише сего аж до будущої фінансової устави. Отже то єсть „вмієніє взгляда“ на менчі капітали; а крім того ще (§. 6.) *приказує* (а не дозволяє, як се при домовім податку о коштах амортизації и репарації) в другій класі від всего *доходу* відшибнути 150 зр.; від того, що лишеть ся, приказує ще дальше устава відшибнути гуртовним купцям и фабрикантам, отже великим капіталістам, 15⁰/₁₀; а инчим (ремісникам, дрібним купцям) 30⁰/₁₀; а доперва від того вимірює ся процент податковий, и то инчий як в класі I-ій або III-ій. В третій класі так само знов від плати річної аж до 1000 зр. має ся відшибнути ⁴/₅ частей, а тільки від ¹/₅ части вимірює ся податок; висшим платням відшибає ся менче. — А се не єсть те саме, що (Ви думали б, п. Р.) при *домах* відшибане коштів на амортизацію и репарацію; бо крім того всего ще, після дальшого 25 §-у, комісії мають отаксувати и відшибнути *всі видатки* (без ограничення maximum як при *домах*): *die wirklichen Betriebsauslagen und Erhaltungskosten*, се в класі II-ій; в класі I-ій відшибає ся приміром при акційних товариствах: цілий фонд резервовий (§. 24) и т. д. Отже показує ся, окрім доказу з самої натури річи поданого

*) Reform der directen Steuern. II. Motivenbericht pg. 3.

**) Ref. d. St. I. b. Erwerbsteuer. §. 2. проєкту: именно до I-ої класи належать акційні товариства, банки и т. п.; ті очевидно будуть платити найвисший процент; до II-ої класи купці, фабриканти и самостійні ремісники; до III-ої побераючи плату в відносинах службових (приміром бухгалтери, суб'єкти, урядники желізниць, робітники), ті очевидно будуть найнижше оподатковані.

жає. В тих 9 краях чинш сирій виносить разом 21,594.688 зр. Коли би-сьмо брали не пересічно цілі краї, але поодинокі осади, як велить устава, то, бути може, найшло би ся багато таких осад, в котрих би той процент амортиз. випасти мусів 15%, так як в Відни; але з другої сторони безперечно в більшій часті осад випасти би мусів знов процент більший, т. є. 25%. — Між тими двома єсть процент 20 посередній, и для того ми би могли его сміло приймати. Однакож, на мою некористь, щоби натягнути як найбільший податок, возьмім тільки 18%, се-б то тільки о 3% більше як у Відни, для кожного, навіть найлихшого місточка галицького. Відшибнувши его від сирого чиншу, дістанемо чистого 17,707.645 зр. — Третю групу складають краї: Висша Австрія (13 зр. 29 кр.) и Країна (9 зр. 31 кр.), отже межі 5 зр. а 15 зр. пересічного чиншу одної убікації. Таким чином, після §. 21, відшибатись у них буде 25% на кошта. — В кінци до послідного розряду, від 5 зр. и нивше, се-б то з процентом до відшиблення 30%, належить Сальцбург (4 зр. 43 кр. одна убк.). Ми однакож, завігди на некористь того доказу, підтягнім и Сальцбург до тої самої групи, що Висша Австрія и Країна. Чинш брутто в тих трех краях виносить разом 1,297.087 зр., а по відшибленю 25% коштів, чистий чинш 972.816 зр. Зібравши вої три групи разом, маємо у всій Австрії з 228.664 домів чиншових по-за Віднем и столицями країв (без Кракова и Бродів, але з Чернівцями) сирого чиншу 23,606.475 зр.; а по відшибленю 15, 18 а взглядно 25%, чистого чиншу 19,287.956 зр. Від того, по Вашому, 20% податок, дає 3,857.591 зр.

Примітка. А до тепер платили ті самі доми чиншового податку 1,955.455 зр. и клясового 1,340.611 зр., разом 3,296.066 зр. Отже тут новий податок вийшов би висший о пів міліона. Вправді ми его, як признаєть кождий, витягнули за надто високо через те, що відшибли-смо за малий процент на амортизацію; отже властиво був би він більше-менше тільки рівний старому, принявши аксіому пана Райхсрата (о 20%) вірною. — Однакож и так вже пізнати можемо, що тогді, як для Відня и столиць краєвих нова устава приносить значні користи, то для малих міст, місточок и чиншових сіл вона не дає ніякої користи, а, як побачимо дальше, зовсім противно.*)

*) До того уступу мушу, по видрукованю вже першої половини моєї розправи в 9. и-рі Прави, додати важну поправку. Имено на стор. 372, вірш, 9 поданий пересічний чинш брутто одної убікації малих міст и місточок в Галичині на 21 зр. 27 кр.; оя цифра вірна, однакож не вірне те, що я з неї випровадив, що *именно у переважній часті, а навіть у всіх тих містах галицьких* процент амортизаційний випадє тільки 15%, *отже такий сам як у Відни.* Зроблено се через помилку, при поспішнім читаню §-у 21, так як там розходилося мені особливе тільки о Відень. Однакож у Відню оя пересічна цифра єсть, як там подано вірно, 50 зр. 34 кр., отже, так як и сказано, Відень підлягає скалі назначеній для осад з пересічним чиншом між 45 а 100 зр. з процентом 15. Галичина ж, як пересвідчитись можна з приведеного на стор. 369 §-у 21, ведля скалі між 15 а 45 зр. (бо 21 зр. 27 кр.), підтягнена мусить бути під процент 20%, а не так як Відень 15. Се впрочім простую задля докладности; що сказано там о проценті и користи домів в Відни, лишаєсь неперушене и вірне; а

4. Приходимо до тих домів, котрі платять тільки *клясовий* податок; се-б то не віднаймають ся, отже таких домів, котрих *пожиткову* вартість річну мусять означити таксаційні комісії, як сказано вище під II.*) Ми бачили, які норми подає устава тим комісіям для таксовання ріжного рода домів. Приймаємо також за певне (що признає и п. Райхсрат в своїх обрахунках, и на що маємо також Гваранцію в приведених під II. словах п. міністра фінансів), що ті комісії, хочби лиш при першій таксованю, котре в сих роках наступити мусить, тримати ся будуть *найнижшій* скалі оцінки, на яку дозволяє устава, — так що приміром пожиток з домів одно- и двокомнатних отаксований буде не вище, як на 10 зр.; — з домів 3-комнатних не більше як по 5 зр. від комнати; з домів 4—5-комн. не більше як по 6 зр.; з домів 6—7- и т. д. комн. не більше як по 8 зр. пожитку від одной комнати. Пригадаю також сказане вище, що, коли-б тим комісіям инсинувати можна тенденційність при таксованю домів, то се могло-б вийти тільки на некористь *селянських* домів, т. е. на наложене ім більшого податку, як воім инчим клясам. Се последнее вийшло би тогді тільки на користь моєї тези: що новий податок більший буде именно для селянських хат; однакж я сего тут ще не висказую, позаяк не можемо на перед и без підстави кривдити ті комісії на їх чести, и позаяк на якийсь час опустити ся можемо на приведені слова міністра фін.: es mitssten ganz ausserordentliche Gründe sein etc. Задля того будемо, як инакше після сказаного и не можна, переважно таксувати після мінімум дозволеного уставою, так само як се робив також и п. Райхсрат в „Слові“.

Числа тих неотаксованих ще до тепер нами домів, котрі після давньої устави не платять жадного инчого податку а тільки *клясовий*, не маємо виказаного в статистичних табелях окремо. Маємо тільки (Stat. Tab. X.) виказане подрбно число всіх домів, котрі платять клясовий податок, без ріжницї, чи ті доми платять той податок виключно, чи клясовий податок побіч чиншового. Всіх таких домів разом є в Австрії (разом вже з ново-збудованими, отже вільними від податку) 2,638.866.**)

Міністерска табеля розділює се число подрбно після дванадцяти клясо давньої устави, подає число домів кожної кляси з осібна, так що з малими винятками знаємо о кождім з тих домів, скільки він має комнат. Се нам дуже вигідно для отаксованя тих домів після нової устави, бо, знаючи до якої кляси котрий дїм належить, знаємо також***) скільки він має комнат. Стоїть тогди тільки помножити число комнат всіх домів одной кляси через мінімальну пожиткову вартість одной комнати, а будемо мати загальну суму пожитку всіх домів той кляси. Але, як оказано,

зроблена помилка в нічїм не нарушає жадного з моїх виводів попередних, ані остаточного вислїду. Спростоване се я хотїв подати зараз на вступі нинїшної части, ще перед читанем и-ру 9-ого „Правди“, але вже перші два аркуші сєї другої части були тогді в друкарни, що може посвідчити редакція. Авт.

*) Правда ир. 9. стор. 365.

**) Stat. Tab. стор. 32, послїдня рубрика.

***) порівняй таблицку в и-рі 9. „Правди“ стор. 362.

а по друге — жи надто високо витягнули чистий чинш з тих чиншових домів (відшибаючи їм за малі проценти коштів); відтягнувши ж тепер той за високий пожиток (чинш) домів маломіських від пожитку всіх в загалі клясових домів, дістали-сьмо таким способом на відворот значно менчий (як дійсний) пожиток для чисто клясових (сільських) домів. Але се зовсім не мішає нашій розвідці, бо нам ходить особливе о загальну суму пожитку и податку всіх загалом домів в Австрії; колиж почастна сума в сільських домах вийшла за мала, то в тім самім розмірі вона була в (маломіських) чиншових домах за велика. З тої причини також ми не можемо тут порівнювати суми давного податку з сумою нового (будущого) податку з тих чисто клясових домів, бо порівнане вийшло би не вірне, так як вийшло не вірне вже під 3. при маломіських домах. Тільки що до домів в Відні, Львові и в загалі в столицях (крім Черновець) порівнане було вірне, бо оперте на позитивних, незмінних датах, взятих живцем из статистичної табелі. И тут буде порівнане вірне тогді, коли возьмемо обі групи разом. Именно після облічення під 3. и 4. дав би новий податок з 2,638.866 домів разом 5,555.405 зр.; а давав до тепер: клясовий 6,606.195 зр., и чиншовий 1,955.455 зр., разом 8,561.650 зр., отже о 3,006.245 зр. більше. Як бачимо, и тут податок зменшив би ся, колиб аксіома пана Р. — 20% накладу — була правдива. Ріжниця тільки така, що тогді як (се бачили-сьмо під 1. и 2.) на кожний дім в Відні припав би дарунок з річного (дотеперішого) податку по 130 зр.; на кожний дім в Празі, Львові и. т. д. по 50 зр.: то тут, на кожний з 2,638.866 домів дістало би ся по 1 зр. 20 шр. подарунку з дотеперішого податку. Колиж, як я маю надію, пересвідчимо ся на кінци сеї розвідки, що наклад податковий буде не 20, а найменче 25, то вийде, що Відень, Львів и. т. д. ще такої дістануть пільгу, а маломіщане и селяне заплатять ще більше, як до тепер.

Маємо таким чином вже всі доми в Австрії (розуміє ся Долітавській) оподатковані, які тільки можна було. А навіть *більше*, аніж вимагає нова устава; бо в висше приведенім загальнім числі клясових домів оподаткували-сьмо 12.797 домів цілком ново збудованих, и 2.882*) по части збудованих, котрі (так як и до тепер) и після нової устави від податку суть вільні, именно перші (12.000) цілком, другі (2.800) по части. На се маємо однакож таку компензату. Після дотеперішної устави були всі *помешканя* приходські (Pfarrerwohnungen) від податку вільні; після нової устави вільні від того податку будуть тільки приходські *канцелярії* (Pfarramtslocalitäten), т. є. в кожнім приходскім помешканю тільки одна або дві комнати. Прочі комнати приходських домів будуть потягнені до плачення податку. Тих ми доселі не оподатковали, не маючи потрібних дат. Скільки є приходських помешкань в Австрії? се можемо приближно так облічити. В Гали-

ток — и зовсім справедливо; якби він стояв на селі, не варт би був стілько, а може и менче як 80 зр.

*) Stat. Tab. pg. 33, rubr. 2, 3.

чині, котра не тільки абсолютно задля своєї величини, але також релятивно має приходів найбільше в цілій Австрії (задля роздробленя и численности руских парохій), є після п. Рапацького („Правда“ р. 1874, пр. 21, стор. 858) всіх приходів (руских и латинских) 2.877.*) Приймім, що в Чехах, другім найбільшим по Галичині краю, є теж стілько; разом отже 5.754. Так, як всі прочі (15) краї коронні разом взявши, що до об'єму и числа населеня рівняють ся двом названим перше краям разом**), то даймо їм теж 5.754 приходських домів; — разом буде всего 11.508 таких домів, котрих ми зовсім не оподаткували, хоч вони — по части — будуть платити податок. Сума ся вирівняє ся достаточнo з висше поданою сумою ново збудованих домів, хоч завжди ще на некористь мою, бо переважна часть тих нових домів (именно 12.797), котрі я оподаткував непотрібно, буде цілком вільна від податку, тоді як доми приходські тільки по части єго будуть платити.

VIII. *Приходимо помалу до конклюдії.* Ресумуючи головні дані, котрі-ємо розвідали в попереднім уступі, маємо:

1. в Відні домів 13.616 з чистим чинш. 27,217.634 зр., від того 20% подат. 5,443.527 зр.
2. в других етол. 25.972 " " 15,381.772 зр. " " 3,076.354 зр.
3. в проч. міст. 228.664 " ")
4. в селах 2.410.202 з чист. пож.) 27.777.027 зр. " " 5,555.405 зр.
разом домів 2.678.454 " " 70.376.433 зр. " 20% 14,075.286 зр.

Пригадаймо собі, як по драконски ми обійшли ся з домами мало-мієкими и панєкими, яких преріжних (зовсім неоправданих, бо їх комісії не ужиють.) способів ми ужили, аби ту суму пожитку и податку натягнути до найвищої високоєсти; пригадаймо собі, що, аби тую суму роздобути, ми проміж инчим:

далматинські хижі таксували по 9 зр., хоч комісії їх будуть певно цінити низше;

всі галицькі найлихші доми таксували по 10 зр., хоч певну (нехай и незначну) часть можна буде таксувати низше;

що всім *далматинским* хижам відшибали тільки 30% коштів, хоч могли, по увіреню п. Р., відшибати 50%;

всім домам чиншово-клясовим в малих містах и других осадах відшибали на кошти амортиз. тільки 15 — 18 и малій части 25%, хоч повинні були переважній части відшибнути 25, а навіть в однім краю 30%;

домам XI-ої кляси підшибли тільки 25%, а всім инчим домам від X. до I. кл. тільки 22½%, хоч повинні були, так як се дозволяє у-става и комісії по всій правдоподібности того тримати ся будуть, відшибнути без ріжницї 30%;

всі доми з 4-ма комнатами (клясові) таксували так, як би вони мали по 5 комнат; и в кінець від великої части ново збудованих (кляс.) домів залічили теж цілий податок, хоч вони від податку вольні, а не

*) отже стілько також помешкань приходських — *Pfarrerwohnungen*.

**) Галичина и Чехи мають разом 2.369 кв. миль и 10,585.233 годов людности; всі прочі краї разом 3.082 кв. м. и 9,809.747 годов людн.

котрій засідати буде двох селян, супротив 4-х людей, маючих зовсім протвнн погляди як наші; и в котрій *адміністрация* буде мала абсолютну більшість. И примітїть се добре: комісія, коли нашьскому будняковн признать найвншнй процент 30 до відшнбннн, не зробить жадного беззаконства; вона зробить зовсім після устави, и то тої устави, котру Ви п. Р. ухвалили, и котру ще и тепер бороните и славите так горячо. Але я знов роблю уступку для Вас. Я приймаю о 5 $\frac{1}{2}$ менчнй процент, и допускаю, що комісії *загалом* будуть відшнбати домам 4- и 5-комнатнм тїлько по 25 $\frac{1}{2}$ на кошта. Се дало б від повншої суми 1,337.707 зр.; лишаєсь чнстого пожитку 4,013.123 зр.

По третє. Всї прочї дома, з більше як 5 комнатами (дотеперїшнї класи X — I) мають тїлько одну скалю отаксованнн, усїм спїльну, по 8 зр. від одной комнати. Скїльдо дома в кождїй з тих десяти кляс мають комнати, не виказує подрїбно статнстнчна таблнця, для того, бо виказанї в нїї тїлько чнсла домїв кождой кляси; а як ми бачнли внше, в кождїй з тих кляс є дома з двоякнм чнслом комнат. Але ми се можемо обрахувати *легко и певно*, слїдуючнм способом. Всїх клясовнх домїв в Австрїї є, як сказано внше, 2,638.866, а в нпх *комнат* разом 6.093.585*). Від того чнсла відшнбнїм всї дома, а взглядно комнати XII-ої и XI-ої кляси, котрї-сьмо вже оподаткували, — а тїх є: домїв 2,541.572, а в нпх комнат 5,174.583. Коли сї чнсла відшнбнемо від повншнх, то лншнть ся нам неоподаткованнх ще домїв (X. — I. кл.) 97.294, а в нпх комнат 919.002, по 8 зр. кожда. — Тут менї уважннй а сумлїнннй читатель мїг бн зробити оден закид такий: Внше, при домах XI-ої кляси прнннв я, правда, на свою некорнсть, яко факт (неправднвнй), що дома в XI-їй кл. всї мають по 5 комнат, намїсть їх подїлити на 4- и на 5-комнатнї. Через се сума усїх домїв XII. и XI. кляси, котру тут відшнбаю, зробнлась бїльша, як єсть дїйсно. В консеквенцї отже внїде сума домїв прочнх 10 кляс менчою, протнв дїйсной сумн; а власне в тих 10 клясах одна комната цїннть ся о 2 зр. внше як в двох першнх. Для того я, знов на мою некорнсть, приймаю, що 178.361 домїв (по моему перше 5-комнатнх) XI-ої кляси, 100.000 домїв має тїлько 4 комнати, т. є. разом менче о 100.000 комнат; у тих 100.000 комнат взяли-сьмо по 6 зр. и вже оподаткували-сьмо передше. Колиж тепер сї комнати припали бн консеквентно до чнсла домїв десяти вншнх кляс, то прнїшло бн дати кождїй по 8 зр., се-б то по 2 зр. або разом 200.000 зр. бїльше пожитку, анїж дїйсно їм признано. Задля того тих 200.000 зр. долїчнмо ще туткн. Маємо отже передовсїм 919.002 комнат по 8 зр., т. є. 7,352.016 зр.; до того, як сказано, долїчнм 200.000 зр., — будемо матн 7,552.016 зр. снрого пожитку.

Пнтанє тепер, якнй процент на амортизацїю и репарацїю прнїмуть для тих домїв пересїчно комісії? Устава дозволяє, як знаємо, 30 $\frac{1}{2}$. И можемо бутн певнї, після того, що вже сказано внше, що тї комісії будуть и тут дуже часто такий процент прнзнавати. Але я не хочу вїрити в ннсннуацїї пана Р. Я прнпускаю, що тї комісії

*) Stat. Tab. X. стор. 33, послїдна рубрнка.

будуть — ідеальні комісії; що засідаючі в них урядники будуть ідеалами всіх урядників, пани ідеалами всіх панів, а селяне ідеалами заступників селянських інтересів: інтелігентними, вимовними и против адміністрації и панів до крайности упертими; и що ті комісії будуть далеко міністеряльніші, як сам п. міністер фінансів, се-б то не будуть вважати на приведені на початку сеї праці слова п. міністра: що комісії тільки в надзвичайних разях такувати будуть некористніше для оподаткованих, як допускає устава. Очевидно, що після таксованя таких ідеальних комісій доми в висших клясах, як приміром VI. до I. кл. (т. е. 15 з поверхом до 35 комнат) дістали би найнижший можливий процент на кошта, т. е. 20%. (Бо щоби яким небудь домам на селі, о котрих тут мова, признано лиш 15%, се-б то лиш стілько, як домам в Відни, се вже був би абсурд.) Але таких великих домів є з між висше приведеного всего числа розмірно дуже мало. Бо в 1-ій клясі 1655, в 2-ій 366, в 3-ій 643, в 4-ій 1.023, в 5-ій 1.661, в VI-ій 4.059, разом коло 9.000, отже ледве *десята* часть домів тих, про котрі тут мова. За те домів в VII-ій клясі (15 — 18 комн. без поверха и 10 — 14 з пов.) є 14½ тисяч, в VIII-ій (10—14 без пов. и 8 — 9 з пов.) 19 тисяч, в IX-ій кл. (8 — 9 и 6 — 7 комн.) 36 тисяч, в X-ій кл. (6—7 комн. без пов.) до 18 тисяч; разом близько 90.000 домів. Ті очевидно всі, а по крайній мірі переважна часть, дістануть що найменче 25%. Ми возьмемо *пересічне* число для всіх домів тих 10 кляс по 22½%; вправді устава дозволяє тільки скалю від 5 до 5 процент (отже або 20 або 25 и т. д.); але сказано: се число посередне для всіх домів. Від сирого пожитку 7,552.016 зр. — 22 и пів %, значить 1,699.204 зр., лишить ся чистого пожитку до оподаткованя 5,852,812 зр.

Разом зібравши, маємо після сего облічення :

моряцких хат в Дальм.	54.229 з чистим пож.	341.643 зр.
прочих домів з 1 комнат. XII. к.	791.265 " "	5,538.955 "
домів з 2 и 3 комн. XII. кляси	1,517.717 " "	12,030.494 "
домів з 4 и 5 к. в XI. клясі	178.361 " "	4,013.123 "
домів X. до I-ої кляси	97.294 " "	5,852.812 "
разом домів клясових	2,638.866 з чистим пож.	27,777.027 "
від того, як сказано відшибнім	228.664 з чистим чиншом	19,287.956 "
лишаєсь домів	2,410.202 з чист. пож.	8,489.071 зр.
до оподаткованя. Від того по Вашому 20% податок, дає		1,697.814 зр.

Запримітять тут читателі, що пожиток, а в консеквенції и податок з тих близько 1½ мільона сільських, чисто клясових домів вглядає надто малий в прирівняню до пожитку (и податку) тих 200 тисяч чиншових домів маломіських. Однакож се вяснює ся легко, по перше тим, що чинші, як знаємо, справді суть висші, аніж приймає устава для сільських домів пожитку, хочби сі доми були в висших клясах*);

* Приміром дім з 10 комнатами на селі, не винаймлений, такує нова устава на 80 зр. річного пожитку, тогді як такий сам дім в місті, хоч малим, дає чиншу, коли відчаймас ся, бодай з 200 або 300 зр. річно, и від такого чиншу платить пода-

приведене вище число 2,638.866 домів клясових обіймає не тільки всі дома *нечиншові* на селах и в малих місточках; в нім містить ся також число тих 228.664 домів чиншових (в малих містах и місточках), котрі побіч *чиншового* платять (до тепер) ще и *клясовий* податок.*) Ті послідні дома ми вже отаксували и оподаткували вище під З. Задля того мусіли би-сьмо тепер їх відшибнути від загального числа клясових домів, и отаксувати тепер тільки лишні дома, т. є. 2,410.202. Тільки-ж заходять трудність така, що не знаємо, з котрих именно кляс відлічити тих 200 тисяч чиншових домів, бо табеля їх не специфікує окреме. А се би становило велику ріжницю. Однакож ми маємо вже певну дату, именно чистий пожиток тих домів, котрий обрахували-сьмо вже під З. Задля того тепер можемо и мусимо отаксувати всі 2,638.866 домів клясових без ріжниці. Колиж від чистого пожитку, який вийде з того отаксування, відшибнемо чистий пожиток з домів чиншових під З., котрий вже знаємо, то лишить ся чистий пожиток тих 2,410.202 домів чисто клясових (в селах), о котрих власне мова.

Між приведеним вище загальним числом клясових домів маємо: *по перше* 2,363.211 домів XII-ої кляси, се-б то домів з одною, двома и тріма комнатами. Позаяк дома з *одною* комнатою підпадають инчому отаксованю, як дома з 2 або 3-ма, то їх треба з тої суми виділити. Домів з *одною* комнатою сьть в Австрії**) 845.494. В тім числі є також 71.355 тих гірших домів (в Дальмації, Галичині и Буковині), котрі до тепер платили половину, а також и чверть клясового податку XII. кл., а котрі и після нової устави можуть ся такеувати *ниже* прийнятого мінімуму 10 зр., и також — після п. Р. — кошта амортизації и репарації приймлено на 50%. Але, так як я в попередних уступах (II. и III.) виразив сумніне, чи ті виімки будуть мати важність також и для Галичини, то я Галицкі дома того роду (котрих є 10.752) и Буковинські (406) ***) , все на некористь моєї тези, залічую до правильних

*) Тільки дома в Відні, красних столицях, а в Галичині також (побіч Львова) в Кракові и Бродях платять після патенту з 1820 виключно лиш податок чиншовий, так званий первістний (*ursprüngliche Zinssteuer*). Дома у всіх прочих містах и чиншових селах (а в Буковині також в Чернівцях), хоч и віднаймають ся, и підлягають (від р. 1849) чиншовому т. зв. розширеному (*ausgedehnte Zinssteuer*) податкови, — але сьть при тім поклясифіковані, и наложений мають (формально тільки) клясовий податок. Приміром дім 4-комнатний в Перемишлі, котрий приносить чашу 300 зр. На такий дім припадав би податок чиншовий давньої устави, и дійсно платиться — 42 зр. Але той дім, яко 4-комнатний, належить до XI-ої кляси, з їхнш клясового податку 4 зр. 90 кр. Отже уряд податковий запише єму податку клясового 4 зр. 90 кр., а чиншового — решту, т. є. 37 зр. 10 кр. Так, що разом він платять 42 зр., значить стілько, що припадало би за чиншовий; як бачимо — той сам податок чиншовий, тільки під двома ріжними названями записаний и порахований. В статистичній табелі той дім виказаний раз в числі 228.664 домів чиншових, а другий раз між домами клясовими в числі 2,638.866, а спеціяльно між домами XI-ої кляси, котрих є 178.361.

**) Stat. Tab. стор. 39 рубр. I.

***) Rohrhütten in Galiz. und Bukowina.

домів; а тільки підтягаю під вимку *дальматинські* „Morlakenhütt-ten“. Тих є тільки (Таб. стат. стор. 35, рубр. послідня) 54,229. Допускаю, щоби не занадто зменшити загальної суми податку, що ті дальматинські хати будуть отаксовані тільки о 1 зр. нижше правильного мінімум, отже по 9 зр. Дає нам суму пожитку: 488,061 зр. Від того могли би-сьмо, по думці п. Р., відшибнути на кошта амортизації и репарації 50%; однакож, против интересов моєї тези, відшибнім тільки 30%. Лишає ся чистого пожитку до оподаткованя: 341,643 зр. Лишає ся *однокомнатних* домів, не підпадаючих вимці, 791,265, а річним пожитком по 10 зр., се дає пожитку 7,912,650 зр. Від того 30% коштів, т. є. 2,373,795 зр., — лишає ся чистого пожитку до оподаткованя 5,538,955 зр.

Дальше масмо, тоже в XII-ій класі, домів з двома кімнатами 1,115,867, т. є. 2,231,734 кімнат, — и домів з *тремя* кімнатами 401,850, т. є. 1,205,550 кімнат. Разом 1,517,717 домів, або 3,437,284 кімнат. Кожда кімната по 5 зр. пожитку (після нов. устави), значить 17,186,420 зр. сирого пожитку. Від того 30% на кошта, т. є. 5,155,926 зр., лишає ся чистого пожитку до оподаткованя 12,030,494 зр.

По *друге* маємо домів в XI-ій класі 178,361, т. є. *власне* домів з 4 и 5 кімнатами, се-б то таких, у котрих кімната після нової устави таксує ся на 6 зр. річного пожитку. З того загального числа домів XI-ої класи не маємо в статист. таблиці виказано, скільки домів має по 4, а скільки по 5 кімнат. Задля того не можемо на певно знати, скільки се загальне число домів містить у собі кімнат. Взяли би-сьмо через половину — и сказали: 89,180 домів має по 4 кімнат, се-б то 356,720 кімнат, а 89,180 домів по 5, се-б то 445,900 кімнат, и вийшло би разом тільки: 802,620 кімнат, по 6 зр. Але може би Ви ся не згодили. Ви б могли сказати: хто знає, чи 5-кімнатних нема $\frac{2}{3}$, а тільки $\frac{1}{3}$ 4-кімнатних; таким чином вийшло би далеко більше число кімнат, за сим далеко більша сума пожитку, а консеквентно и більший податок — на Вашу користь, а против мого наміреного доказу. Га, то я уступаю; я навіть ще більше для Вас зроблю, ніж Ви могли би жадати або надіятись від мене. Я одним замахом пера валю усі 4-кімнатні, отже менче видатні доми в Австрії, а на їх місце ставлю самі „панські“ доми з 5-ма кімнатами, и кажу: в цілій Австрії домів з 4-ма кімнатами не ма; є тільки в XI-ій класі (розуміє ся в селах и місточках) 178,361 домів, а кождий має по 5 кімнат. Таким чином дістанемо більше кімнат, бо 891,805. Кожда кімната по 6 зр., се-б то сирого пожитку 5,350,830 зр. Який же від того процент на амортизацію и репарацію маємо відшибнути? Устава дозволяє 30%, без взгляду на більше або менше число кімнат; а що *дозволяє* устава, сею чим більший пан, тим певнійше и осягне; певнійше пан, що має 5 кімнат, як наш селянин для своєї хижі; певнійше пан, що має замок з 35 кімнатами, як панок для свого двору з 5-ма кімнатами. На сім віковім и невідміннім правилі опершись, ми би могли сміло твердити, и не помилили бись, що не тільки при домах з 5 кімнатами, але и при всіх других домах, з 6, 10, 30, 35 кімнатами комісії приймуть найвигіднійшу скалю, т. є. 30%, так як дозволяє устава. Бо се, як ми виказали висше (під I), залежати буде від доброї волі комісії, а

оподатковані приходені помешканя дають за се дуже малу компенсацу:

А номимо того всего дістали ми з 20-процентового накладу податкового тільки 14,075.286 зр.!

Зробімо ще лишне, для успокоєня нашої вельми дражливої соцієти; допустім, що не *вийма* будуть становити злучаї отаксованя висшого, ніж дозволяє устава, — а противно: в більших домах будуть такі дома становити *виймку*, де комісії пристануть на мінімум дозволене уставою.

Отже допустім 1) що з-поміж 13.000 домів Віденських комісія з 10.000 домів, через відшибане меншого проценту амортиз., добуде на кождім домі по 100 зр. більше чистого чиншу, як ми приймали*); дістали би-сьмо таким чином ще звижку 1,000.000 чистого чиншу;

2. так само з-помежи 25.000 домів в инчих сторуах 20.000 домів по 50 зр. висше, як ми приймали; дістанемо звижку знов 1,000.000 зр. чиншу;

3. в конце з-помежи більших домів чиншово-клясових, т. є. 97.000 домів X. до I-ої кляси, приймім, що з 80.000 тихже отаксований буде кождий на 100 зр. чистого пожитку більше, а ніж ми (теж вже висше мінімальної скалі) отаксували — се дало би звижки 8,000.000 зр. чистого пожитку. Таким чином добули би-сьмо крайним напруженем ще звижку чистого пожитку на 11,000.000 зр. (що значить 220 міліонів капіталу!). Через се виросте цілий чистий пожиток австрійських домів з 70,376.433 зр. на **81,376.433 зр.** Від того, по Вашому, **20% податок** дає найвисшу можливу суму **16,275.287 зр.;**

між тим, коли **дотеперішний** (старий) податок приносив державі:

з Відня — — чиншовий	7,258.034 зр.
з инчих голов. міст „	4,462.506 „
з всіх инчих міст, містечок и сіл —	
чиншовий	1,955.455 „
и клясовий	6,606.195 „
разом 2,678.454 домів	20,282.190 „

Се-б то, коли би процент податковий по новій уставі виносив тільки 20% від ста, як твердить пан Райхсрат в „Слові“, то податок такий приніс би о цілїх **4,006.903 зр. менче** для держави, як примосив **дотеперішний** домовий податок. — „Welche Enttäuschung in finanzieller Beziehung!“ міг би тогді сказати міністер фінансів, коли б справді він, не облічивши поперед, допустив до ухваленя тільки 20% накладу и побачив такий дефіцит. Однакож в таких річах не може бути жадного Enttäuschung. Коли прийде до установленя проценту податкового, буде вже мав міністер скарбу, и буде мала Рада державна результати оцінки комісії таксаційних перед собою; на підставі тих результатів, котрі пієли всего того, що сказано висше, мусять вийти значно низші аніж ми приймали, буде облічено,

*) Се значить, що приміром від дому з чиншом 1000 зр. прийме замість 15% тільки 6% амортиз.!

який треба взяти процент податковий, аби податок приніс такий загальний дохід, як для бюджету потрібно, т. є. **найменче** такий, який приносить дотеперішній податок. Кажу *найменче такий сам*, а повинен ем властиво сказати: хоч о кілька мільонів *більший*. Бо пригадаю те, що сказано на початку устуну VI., що именно нова реформа податкова має на цілі *побільшенє* доходу держави. В мотивах до проєкту реформи висказало міністерство се дуже виразно*): *Allerdings dürfte durch diese Verallgemeinerung der Steuerpflicht sich auch eine Steigerung der Staatseinnahmen aus den Beiträgen der Staatsangehörigen ergeben, und die Regierung hat auch niemals ein Hehl daraus gemacht, dass sie solch einer naturgemässen Steigerung entgegenstehe.* Се впрочім ясне як сонце; як висказано в н-рі 7. „Правди“, само міністерство признає, що новий податок зовсім не відповідає науковій теорії; отже що нова реформа зовсім не має на цілі замінити пережилі давні теоретичні засади, на яких основане дотеперішнє австр. уставодавство податкове, на нову теорію (бо се би було „*Enttäuschung in fi n a n z i e l l e r B e z i e h u n g*“), а виключно тільки — взгляди *фінансові*, т. є. побільшенє приходу держави.

Однакож я, по моім заложеню, не думаю оператись на тім *Steigerung*. Я тільки ограничаюсь на такий конклюдзі: Скілький *мусить* бути той процент податковий, аби прихід з него (з нового податку) *вирівнав* дотеперішньому приходови податковому з тих самих домів? Як бачили-сьмо, 20%, прийнятий паном Райхсратом, дає від добутої найвисше можливої суми чистого пожитку 81,376.433 зр. прихід о 4 мільони менчий, як доконче потрібно; навіть 24% дає ще о 750.000 зр. менче як треба. Доперва 25% від повисшого пожитку дає суму приходу податкового стільку, яка що найменше потрібна, т. є. 20,341.108 зр., се-б то майже той сам прихід, що чинив давний податок, бо заледви тільки о мізерних 61.918 зр. більше, якої сумки міністерство, здає ся, зовсім не мало на гадці, коли говорило о сподіванім *Steigerung der Staatseinnahmen!*

Розуміє ся, що по всім, що було сказано висше, я ані на хвильку не сумніваюсь, що процент той випаде висший, ніж 25%; як думаю, скорше вже 27%. Але сего доказувати, на припущенях, не було цілею отсеї праці. Я тільки знамірив, на підставі незбитих и найавтентичніших дат, доказати, я, думаю, доказав-ем, що *будущий процент податковий від домів експосити буде найменше 25%*.

Ще оден закид против моєї аргументації міг би мати трохи позору правди в очах легкодушного або несумлінного опонента; для того мушу зараз на него відповісти. Именно в протягу того часу, заким устава нова в жите віде (а потріває се ще з-кілька років), чинші з домів чиншових можуть пійти в гору; через те загальна сума чистого пожитку підвиснить ся, а тим самим підвиснить ся и сума податку нового, хоч процент податковий був би тільки 20%. Правда; сума чиншу безперечно може з часом пійти висше; а навіть вже нині може єсть висша, як була в р. 1871 и 1872, з котрих всі дати подані в моїй розвідці похо-

*) Ref. d. d. Steuern. II. Motivenbericht pg. 2. al. 3.

дять. И то помимо того, що, як всі знаємо, від часу краху чинші у всіх більших містах або не йдуть вже в гору, або навіть (як в Відні) спадають. Се в загалі економічний закон, що високість проценту з кожного капіталу (чи він єсть в готових грошах, чи в нерухомих добрах) не може рости безгранично, а хвилює ся безперестанно між двома: максимальною и мінімальною цифрою, и так само як не може довго стояти на мінімальній границі, так само мусить, дійшовши до свого максимум, застановитись и вернутись в долину; на се власне маємо доказ добитий в „краху“ и сполучений з ним депрещіяції мійських домів. Так приміром, як се показує стат. табл. VII (стор. 24), в Відні загальна сума чиншу пішла абсолютно в долину з року 1867 на рік 1868 о 155.000 зр. — Колиж помимо того можливе, а навіть певне єсть, що загальна сума чиншу від р. 1871 (котрий взяли-сьмо за підставу всіх рахунків) до тепер и на будуще підвищить ся, то се вийде з того, що нові доми будують ся, отже повстають нові об'єкти, котрі ту суму чиншу підносять. Коли приміром вибудує ся оден новий дім з чиншом 1000 зр., то загальна сума чиншу піднесе ся о 1000 зр.*) Се правда, и через се, коли приміром в р. 1880 сума чистого чиншу підвищить ся в Відні з 27, допустім, на 30 мільонів, то в консеквенції сума податку 20% (нового) піднесе ся з 5,443.527 зр. на суму 6,000.000 зр. Однакож треба зважити, що так само, а навіть в більшім розмірі підвищив би ся и давний податок. Бо від тої самої суми висшого пожитку, давний податок (26 $\frac{2}{3}$ %⁰) винесе 7,998.000 зр., значить був би о 1,998.000 зр. більший, як буде новий; тогді як в р. 1871, котрий взяли-сьмо за підставу, ріжниця була менча, бо 20% нового накладу давав тільки о 1,814.507 зр. менче як давний. Так само буде и в инчих містах чиншових. Вже нині сума (давнього) податку виносить більше, як вносила в р. 1871; и коли би нині прийшло Раді державній означувати процент накладовий, то очевидно не брала би за критерію до порівняня суму податку давного в р. 1871, але з р. 1875, и до вирівняня ріжниці потребувала би вже більше, як ми приймали на підставі року 1871. Закине ще хто, що через побільшене загальної суми чиншу побільшить ся пересічний сирий чинш одної убікації, а через се доми Відня вступлять з часом до висшої скалі, в котрій процент амортизаційний відшибає ся не 15%, а тільки 10%. Відповідаю, що и се неможливе, бо, як довго сума чиншу з Відня (а так само инчих міст) підносить ся тільки *абсолютно*, т. є. тільки через побільшене числа домів, то пересічна цифра мусить лишити ся та сама. Однакож допустім ще (хоч сій можливости категорично можемо заперечити), що по „краху“ и релятивний чинш з поодинокого дому буде підвищити ся, и що через се пересічний сирий чинш одної убікації теж буде йти в гору, аж доки не дійде 100 зр., т. є. до скалі, в котрій процент амортизаційний має бути не 15, а тільки 10.

*) хоч знов на відворот через те побільшить ся конкуренція помешкань, и помешканя повинні подешевити. Примітити треба, що властиво ново збудований дім не підносить зараз суми податкової, бо на 25 років він від податку вольний. Але за те вступают кожного року під оподаткованє ті доми, котрі перед 12, 15 и 25 роками були збудовані, и до тепер були вольні, а тепер ім термін вольности кінчить ся.

Але — се дуже, и то дуже далекий такий час. Бо, як знаємо з попередного (уст. IV. нр. 9. „Правди“), пересічна цифра в р. 1871 була 50. Отже мусіла би ся подвоїти, т. є. дім з чиншом 10.000 зр. мусів би дійти до чиншу 20.000 зр. Се однакж могло би наступити доперва в тім далекім часі, коли би в Відни настав знов *grosser wirtschaftlicher Aufschwung* (як перед р. 1873), по котрім безпосередно мусів би зараз наступити, як знаємо, *grosser Krach*, а по сім річи вернули би до давнього порядку, т. є. до 15% аморт. — Кінець кінцем, які небудь би я собі робив трудности для мого доказу, вислідок завсігди виїде той сам: Процент податковий мусить винести коли не більше, то завсігди найменче 25%.

VIII. Дальші виводи, які дадуть ся зробити з того вислідку моєї праці, я міг би сміло лишити розсудкови читателів „Правди“. Але нам треба конечно ще розправитись з автором статей податкових и статі полемічної в „Слові“, шановним паном Райхсратом, именно спростувати ті практичні вислідки, які він випровадив з тої самої нової устави податкової, котру-сьмо в нинішній статі розібрали практично.

1. *Свідом*а лож єсть те, що Ви, п. Р., написали в своїй полеміці з „Правдою“, буцім то наклад процентовий не буде для всіх домів однакий; бо що *лож*, доказано в н-рі 8., а що *свідом*а, се виказав я тепер Вашими власними словами.

2. *Лож*, не знаю чи *свідом*а, єсть те, як Ви обраховуєте новий податок для „порядочного“ селяньского дому з одною и двома світлицями на 1 зр. 40 кр., и твердите після сего, що ті доми будуть о 23 кр. менче платити, як до тепер. Бо: такий дім після пресумції нової устави дає сирого пожитку *найменче* 10 зр.; від того *можна* (а не *должно*) відшибнути на кошта *найбільше* 30%, лишаєсь чистого (найменче) 7 зр., а від того податок *найменче* 25%, т. є. 1 зр. 75 кр., отже о 12 кр. *більше* від дотеперішного податку. И то в тім *найкористнійш*ім, маїже неправдоподібнім разі, як наклад буде тільки 25%. Бо дійсно, здає ся, буде 26%, се-б то 1 зр. 82 кр., т. є. о 19 кр. більше як до тепер.

3. Лож єсть, що (по Вашому) „ми“, се-б то вся маса селяньских домів з одною и двома комнатами в Галичині, „будемъ належати до изъятій“, и платити ще менче, бо тільки 70 кр. податку. Бо: вся маса селяньских домів, т. є. в Галичині: 267.112 з одною, и 427.798 домів з двома світлицями, будуть платити податок *правильний*, *найменче* 1 зр. 75 кр. А тільки дуже незначна частина, бо 10.752 домів *може* буде належати до „изъятій“. Який ті доми, коли би справді належали до „изъятій“, податок платити будуть? Коли комісія отаксеуе пожиток з такого дому о 2 зр. менче мінімального цензуса, отже на 8 зр., а відшибне, по Вашому, аж 50% на кошта, липити ся 4 зр.; від того 25% податок — дає 1 зр. податку, т. є. о 7 кр. більше, як до тепер (93 кр.). Комісія, розуміє ся, може отаксувати сирій пожиток и низше; але се залежить від єї ласки. А між тим лож єсть, буцім то склад тої комісії єсть для селян вигідний, и також лож єсть, буцім вона „*должна*“ такі виїмкові доми таксувати на менче, як 10 зр., або признавати коштів не менче як 50%. Бо устава на се тільки *дозволяє*, а не приказує, ані навіть дораджує.

4. Лож єсть, буцім то *панські* доми будуть за те платити більший податок, як платили до тепер. Бо возьмім приміром дім з 4-ма комнатами. Такий дім платив до тепер податок в XI-ій клясі — 4 зр. 90 кр. А після нової устави пожиток 6 зр. від одної компати, значить 24 зр.; від того 25 $\frac{1}{2}$ коштів, лишить ся 18 зр.; від того податок 25 $\frac{1}{2}$ — дає 4 зр. 50 кр., се-б то о 40 кр. *менше* як до тепер. Возьмемо дім з 19-ма комнатами, котрий до тепер платив в VI-ій клясі 39 зр. 20 кр. податку; одна комната по 8 зр., значить 152 зр.; від того хочби навіть тільки 20 $\frac{1}{2}$ коштів (намість 25 або 30 $\frac{1}{2}$), лишаєсь 121 зр. 60 кр.; від того податок 25 $\frac{1}{2}$, дає 30 зр. 40 кр., отже о 8 зр. 80 кр. менше як до тепер. Возьмім палату (на селі) з 35 комнатами, котра до тепер платила 122 зр. 50 кр. Одна комната по 8 зр., т. є. 280 зр.; від того хочби навіть тільки 15 $\frac{1}{2}$ коштів (як в Відни, намість 20 — 25 — 30 $\frac{1}{2}$), лишаєсь 238 зр. Від того 25 $\frac{1}{2}$ податок, дає тільки 59 зр. 50 кр., отже о 63 зр. менше як до тепер. А коли-б, чого и я не допускаю, процент податковий виносив 30 $\frac{1}{2}$, и коли-б комісія отаксувала (ausserordentliche Gründe!) комнату по 10 зр., и коли-б признала коштів тільки 10 $\frac{1}{2}$ (чого нема и в Відни): то завсігди ще податок (30 $\frac{1}{2}$!) виніс би тільки 9 $\frac{1}{2}$ зр. 50 кр., отже о 28 зр. *менше* як до тепер, тогді, як *противно селянська* хата з одною комн., колиб процент податковий був 30, при *мінімальнім* (звичайнім) отаксованю платила би 2 зр. 80 кр., значить о 1 зр. 17 кр. *більше, майже ще раз тільки*, що до тепер.

5. Дальше лож єсть, що Ви твердите, буцім то Відень, взявши по 20 $\frac{1}{2}$ податку, не буде платив *менше* податку, як платив до тепер. Бо: до тепер платив, як знаємо, 7,258.034 зр. А тепер буде, обрахуймо: Чистий чинш до оподаткованя 27,217.634 зр. Від того коли приймемо не 20 але 25 $\frac{1}{2}$ податок, дає 6,804.418 зр., значить о 453.616 зр. менше, як платив до тепер. З того пониженя податку припадає на кожний віденьський дім річно о 42 зр. *менше*, як платив до тепер: розуміє ся *пересічно*, бо се залежить від високости чиншу; возьмім на примір дім у Відни, що приносить річного сирого чиншу 4.000 зр., значить чистого 3.400 зр. Від того давніший податок 26 $\frac{2}{3}$ $\frac{1}{2}$ дає 906 зр. 55 кр. податку; а від того самого теперішній податок: 25 $\frac{1}{2}$, дає 850 зр. податку, т. є. о 56 зр. 55 кр. менше як до тепер. Се однакж єсть як на Відень малий дім; возьмім дім з чиншом 8000 зр., такий буде платити о 113 зр. менше, як платив, и т. д. Навіть як возьмемо 26 $\frac{1}{2}$, то ще завсігди Відень буде платити менше, як платив до тепер, о *звеш* 180.000 зр.; отже припаде на кожний дім ще завсігди пересічно по 13 зр. менше, як до тепер; тогді, як під тим самим умовом (стопа податк. 26%) селянська хата з одною стітлицею платити буде 1 зр. 82 кр., отже о 19 кр. *більше*, як до тепер.

П. Райхорат в н-рі 31. (арт. IV.) не вірить в те, але каже: „но припустѣмъ, чтобы оно и такъ было“ и пояснює те зменшенє (котре він тільки припускає) тим, що в Відни старі доми валять а нові ставлять; а позяк новим домам, по єго думці, донєрва в р. 1874 признала Рада державна увільненє від податку „на столько и столько“ літ (сам ухвалював, а не знає, на кілько именно літ? отже знайте, п. Р., що на 25): то, аргументує п. Райхорат, через се, бути може, приїде в податку в Відни менше, як до тепер.

Се свідчить тільки о иґноранці пана Р., котрий не з'явив и не схотів познакомитися з дотичним уставодавством дотеперішним, а хоче почувати „Правду“. Бо зменшене, яке вище вказано, обрховано *без взгляду на факт*, що Відень тепер перебудовує ся; колиж ще и то возьмемо на увагу, що сума податку ще більше піде в долину, хоч знов не так дуже; бо, п. Р., доми ново-збудовані в Відни мають право до увільнення від податку не доперва від р. 1873, але не много давніше, бо — ще від року 1835 (трицять и пять); в р. 1873 тільки се право, котре давніше було на 8 років, потім на 12 и 15 років, розширено на 25 років. Тепер дальше: увільнене таке мали не тільки доми в Відни, але и всі доми ново-збудовані в цілій Австрії, також и на селі; а в р. 1873 так само и тим домам признано вільність від податку на 25 літ, як и для Відня; отже ріжниця в сумі податковій між Віднем а прочими домами зовсім не через се змінить ся, а виключно, як вказано, *через низше, ніж до тепер, оподатковане Відня*.

6. В тім самім н-рі „Слова“ аргументує дальше п. Райхсрат: „Если же я во второмъ уступѣ сей статьи припустилъ, что *сума* домової подати изъ прочихъ мѣстъ (по-за Віднем), мѣстечекъ и селъ Цислейтаніи въ будущности можетъ значительно вышею статись, нежели теперъ, и въ сорозмѣрности до сумы домової подати съ Вѣдня совсѣмъ быти иною, якъ теперъ, то основаль я тоє принужденіе на слѣдующемъ обстоятельстве“: Се „обстоятельство“, по его дальшім виводі, залежати має именно в тім, що від якогось часу многі місточка и села перемінили свій давнійший характер; що именно почали в них доми віднаїматись, и дійшло до того, що тепер вже в таких осадах *більша* половина домів віднаїмаєсь чиншовникам; „но (каже дальше п. Р.) они платятъ податъ домово-класовую а не домово-чиншовую; *по новому же порядку* (новій уставі) перейдуть неотмѣнно до подати *домово-чиншової*, и тамъ домовая податъ станеть вдругъ противъ теперѣшней вышею, а черезъ то и сума домової подати изъ прочихъ мѣстъ, мѣстечекъ и селъ Цислейтаніи въ сравненіи съ Вѣднемъ побольшится, хотя онъ (Відень) столько же будетъ платити, что и теперъ“. Скільки слів в тім уступі, стільки ложей и доказів иґноранці шановного законодавця. Що Відень — хочби загальна стопа процентова була навіть 26%, не буде „столько же“ платити як до тепер, бачили-сьмо вже. А що менчі міста, місточка и села будуть багато більше платити, як до тепер, се також вже знаємо з давніших уступів моєї праці (де-сьмо їх оподаткували, именно тих 228,664 домів); але те побільшене вийде не з того „обстоятельства“, котре приводить п. Р., а вийде именно тільки через *вище оподатковане* нової устави. Бо: *не правда*, що ті доми (в малих містах, місточках и фабричних селах) платили тільки клясовий податок, а доперва „по новому порядку“ перейдуть до *чиншового* податку. Бо сей „новий порядок“ триває вже від року 1849 (сорок девять), отже досить вже *старий*. Патент цісарський з 10. жовтня 1849*) каже (§. 83): „die Besteuerung der Gebäude nach dem Zinsertragnisse wird (vom 1. No-

*) G. Chlupp, systemat. Handbuch der dir. Steuern in Oesterreich. Prag, 1856. Pg. 139, §. 100 и LGB. з 1849.

vember 1849) in den Kronländern, in denen die Gebäudesteuer eingeführt ist, auf *alle Gebäude* ausgedehnt, die ausserhalb der bis dahin der Hauszinssteuer unterworfenen Orte (d. i. ausserhalb Wien, Lemberg, Krakau, Brody etc.) — a) in Ortschaften gelegen sind, in denen **sämtliche Gebäude, oder wenigstens die Hälfte derselben** einen Zinsertrag durch Vermietung abwerfen, oder welche — b) ausser diesen Ortschaften gelegen, durch Vermietung wirklich benützt werden. — Оже нова устава не вивираджує тут нічого нового, а зiставляє в тiм зглядi те, що було до тепер. Рiжниця зайдє тiльки що до високости податку, а то iменно через такi „обстоятельства“: *По перше: після дотеперiшної устави* вiдшибано на кошти ренарациi и амортизациi вiд сирого чиншу 30%*), а після нової вiдшибатнєв буде тiльки 20% в переважнiй частин малих мiст, 25% в другiй, меншiй половинi тих малих мiст и мiстечок, а в дуже малiй частин доперра 30%, як се вказано в попередних уступах. *По друге: після дотеперiшної устави* вносили процент податковий 20%**); а *пiсля нової устави*, вже хочби також тiльки 20%, вивнесло би бiльше, з уваги на нижшi кошта амортизациi и ренарациi; але, як знаємо, буде стопа процентова вносити найменше 25%. В практицi виглядає се так: Дiм в Перемишли, Станiславовi, Тернополi приносить примiром 300 зр. чиншу. Вiд того — пiсля дотеперiшного (давної устави) — 30% на амортизацию и ренарацию, лишилось чистого 210 зр. Вiд того (зноу давна уст.) 20%, дає податку 42 зр.,***) пiсля давної устави. — Тепер пiсля нової устави той сам дiм: чинш 300 зр.; вiд того кошта 20%, лишаєсь чистого чиншу 240 зр. Вiд того новий податок 25%, дає 60 зр.; отже той сам дiм буде платити о 18 зр. бiльше як до тепер: — тогдi як такий сам дiм (300 зр. чиншу) в Вiднi платив до тепер 67 зр. 98 кр., а платити буде пiсля нової устави (25%) тiльки 63 зр. 75 кр., се-б то о 4 зр. 23 кр. менше як платив до тепер. Колиж той дiм стоiть в такiм найменшiм мiстечку або в такiм малiм селi, в котрiм бiльше половина домiв вiднаймає ся, а яко процент на амортизацию и ренарацию буде ему можна вiдшибнути максимум дозволене уставою, т. є. 30%: то чистий чинш вивнесе 210 зр., вiд того новий податок 25%, дає 52 зр. 50 кр., а платив до тепер (так як в Станiславовi, Перемишли, Тернополi) тiльки 42 зр., отже платити буде пiсля нової устави о 10 зр. 50 кр. бiльше, як платив до тепер.

*) §. 84 патенту з 1849.

**) Первiсно тiльки 12%; вiд р. 1868 20%, гл. Motivenbericht стор. 42. „Права“ нр. 9., стор. 361.

***) З тих 42 зр. податку — як ми бачили в примiтцi до того уступу, де-сьмо всi такi доми оподатковували — одна часть, то є. 4 зр. 90 кр. називає ся клясовий податок, а решта, т. є. 37 зр. 10 кр. — чиншовий. Називає ся тiльки, але о назу не ходить, бо платить дійсно и в загалi 42 зр.; се тогдi як дiм був 4-комнатний и належав до XI-ої класи; якже ж був дiм з 2-3 комнатами, отже належав до XII-ої класи, то платив так само 42 зр., тiльки тогдi припадало з того 1 зр. 63 кр. на клясовий, а решта — 40 зр. 37 кр. на чиншовий, и т. д.

Стілько в відповіді пану Райхсратови и „Слову“. А тепер ще до шан. читателів „Правди“.

ІХ. Іменно уважному читателеви насунуться тут може така увага: Се правда, що Відень буде платив багатю менче як до тепер, так само головні міста країв коронних, а за те малі міста и містечка дуже значно, а села не розмірно також значно більше податку з домів, як до тепер. Але може се не є несправедливо? Може справді доси Відень був неретяжений домовим податком, а за те малі міста, містечка и села ушливали в щастю, бо не платили з домів податку тільки, як би по справедливости повинні?

Алеж, милій читателю, Відень стоїть и до тепер, помимо, що платив той так значний податок; доми не опорожнювались и не заростали буряном, властители домів не покидали їх и не утікали на село, щоби достуити того щастя — плачення меншого податку. Противно, доми нові будувались не поединчо, навіть не улицями, але цілими передмістями. Се доказ, що податок не був за тяжкий, що був такий, як власне его Відень міг поносити. А звісно, не той податок єсть тяжкий, котрий єсть що до цифри високий, але той, котрого платити тяжко, або неможливо. Ви скажете може: ну, правда, знижено Відневи податок, але не так знов дуже; все ще доми в Відни, цифрами взявши, платити будуть виший податок, як доми на селі. А справді на цифрах так. Можемо навіть сю цифру докладно облічити. Сельський дім в Галичині ліплений з глини платити буде, як знаємо, після отаксована пожитку 10 зр., 25-процентового податку 1 зр. 75 кр. В Відни не ма такого дому, котрий би приносив пожитку (чиншу властиво) тільки 10 зр.; отже мусимо взяти, для перепровадження порівнянь, идеальну частину віденського дому, пменно таку, котра дає чиншу 10 зр. річно. Від того процент на кошта 15⁰/₁₀₀, лишаєсь чистого чиншу 8 зр. 50 кр.; від того 25⁰/₁₀₀ податок, дає 2 зр. 12¹/₂ кр. Отже о 37¹/₂ крейд. більше платити віденський міщанин, скажете, за такий сам пожиток чи вигоду, як наш селянин. Однакож, чи пожиток єсть справді той сам?

В пожитку селянскої (галицкої) хати, таксованім уставою на 10 зр. річно, не містить ся нічого більше ані менче, як лиш пожиток, чи пак вигода мешканя в глиняній, курній хаті, и то хаті, поставленій на кусневи ґрунту, котрий сам не має майже ніякої вартости; значить се тільки пожиток з тих чотирёх стін и стріхи, котрі стоять на тім ґрунті, з капіталу 200 зр. (принятого, розуміє ся, за високо), котрий що року значно зъуживає ся, — бо одного року соломьян стріха перегниє (а се трафляє ся по части що кілька років соломьян стріхам), другого року безрога зробить діру в стіні, третього року корова вивалить ціле вікно з рамцями и одвірком, четвертого дощ перемочить поваду и повада завалить ся; потім незадовго и деревяний зруб спорохніє, и не мяне 20 років — з давної хати жадна частина не лишить ся та сама, що була, розуміє ся в тім щасливім випадку, коли вся хата не погорить ще скорше— а трафляє ся се також дуже часто*).

*) В р. 1872 (з котрого маємо статистичні дати) погоріло в цілій Австрії 16.083 будинків; з того числа припадала на Галичину майже половина, бо 7.817; а з того числа було будинків соломою критих, отже очевидно селянских хат, 6406. Можемо

Вже не лічу того, що кілька разів до року, іноді по кождім більшім дощу, хата мусить ліпнати и білити ся, не тільки в середині, але з верха. — Сказано висше, що в тім пожитку 10 зр. не містить ся менче, як пожиток мешканця; однакож и се мушу спростувати; бо містить ся менче, як пожиток мешканця чоловіка. Чоловік мусить ся тою вигодою ділити з телятем, підвинком, квочкою на яйцях и гусятами. Тої часті пожитку мешканця худоби не повинен би трафляти домовий податок.

В пожитку (чиншу) 10 зр. в Відни містить ся пожиток вигідного мешканця в яснім и соліднім будинку, котрий дуже помалу згуживає ся, бо звісно, в Відни стоять домн и по 300 років; дальше містить ся в тім чиншу пожиток з ґрунту, на котрім дїм стоїть, и котрий має дуже значну вартість, котрий пожиток *poŕa bene* не згуживає ся ніколи, а противно, що року росте; дальше містить ся в тім чинші пожиток користаня з превигідної комунікації з всіма сторонами світа, з желізниць збігаючих ся в Відни, на котрих удержане дають контрибуенти (також и галицкі хати) міліони грошей; пожиток користаня з всіх средств просвіти, як фахових шкіл, університетів, політехніки, музеїв, на котрі вся Австрія, отже и наші хати дають річно великі суми; дальше пожиток користаня з вистав, як приміром вистави в р. 1873, на котру ми видали 8 міліонів; пожиток з опери надворної, на котру даємо пів міліона річно, и т. д. Запитаєте: щож дїм віденський и его чинш має за звязок з комунікацією, школами, оперою и т. д.? — Мас, бо в тих 10 зр. чиншу містить ся заплата и за ті всі вигоди; турнет, котрий приїжджає до Відни, платить високий чинш не тільки за 4 стїни, як заплатив би в галицкім селі, але за ґрунт, за місце и за всі вигоди, які ему дає мешкане именно в Відни; той сам дїм, перенесений 100 миль за Відень, не мав би для него такої пожиткової вартости, и він би за него не заплатив тільки чиншу. Спитайтеся, скільки властители домів в Відни заробили приміром на чиншу в часі вистави р. 1873, и заробили именно для того, що їх домн стояли тогді в Відни, а не в галицкім селі. И се усе коштує віденського мешканця тільки 37½ крейцара. Подумайтеж, скільки б усі ті вигоди стояли нашого селянина, як би він схотів з них користати; можете се навіть облічити, коли злучайно їздили-сьте в р. 1873 на виставу до Відни. Закинете ще, що правда, але ж побіч мешканя и всі инчі потреби житя віденського мешканця коштують дорожше, власне для того, що его дїм, его мешкане стоїть в Відни. Се також ні; то усе, що робітник, купець, властитель дому, урядник видасть в Відни на своє житє дорожше як де инде, не пропадає з Відня, лишає ся там, и мусить очевидно ужитися на користь

припустити, що всі соломою криті хати будуть належати до одно- и двокмнатних, котрих є, як знаємо, до 700.000. Ті всі хати потребують, аби зовсім вигоріти, більше менче 100 років. Отже за 50 років вигорить половина, за 25 років четверта часть. Що 25 років треба кожду четверту хату ставити на ново, бо погоріла. Ну, можна єя асекуровати, але звісно, що асекурація соломяної хати коштує більше, як безпечної від огню віденської; а є в Галичині такі села, в котрих ніяке товариство асекураційне, з обави страт, асекурації не приїме.

самого Відня. Робітник, що видасть більше на їду, відбере собі в дорожній заплаті за роботу в фабриці; фабрикант, що заплатить ему за роботу, відбере собі з продажу свого продукту н. пр. до Галичини, або н робітничої самоту. Отже тут Відень, яко пункт центральний промислу, не тратить нічого, и за се ему ніяка пільга в домовім податку не належить ся. Віденський властитель дому и его чиншівник, именно через се, що мешкає в Відни, в віденськїм домі тішить ся всею конституційною свободою, и визискує її до можливих границь; навіть его просьби и жаданя, не оперті на належитім ему праві, найдуть скорше послух, як такі-ж жаданя кожного нічого, хочби тільки для того, що не потребують робити такої далекої дороги; кождий австрійський муж державний слухає уважно кожного его слова, кождий навіть невисказаної жалоби; старає ся відгадати его невисказані мисли, для того, що він мешкає в Відни, в віденськїм домі. А вже певно не трафить ся в Відни такий староста, котрий би вислав до віденської громади возного з наказом, аби спдів так довго на екекуції, аж доки віденська громада не навчить ся по руски. Але селяне Бутимські коло Жовкви того зазнавали! А преці се кардинальна засада кожного усталодавства податкового: причиняти ся до коштів державних розмірно до користей матеріальних и моральних, які кому подає держава.

В кінци ще одно, об чім вже снімнено в „Правді“. 10 зр. пожитку, який селянщови устава облічує з 200 зр. капіталу, єсть его цілий пожиток и весь капітал: цілий оден дїм. Такий маленький капітал, як звісно, подвоює ся (репродукує ся) може за 20 років, а може и то ні; 10 зр. пожитку з такогуж капіталу в Відни єсть тільки ідеальною частиною 100 и більше раз більшого чиншу, и 100 раз більшого капіталу. А, звісно, такий значний капітал подвоює ся за 15 або и за 10 років.

Х. Так як моя розвідка дотичить властиво тільки державного податку, то снімну тут ще тільки мимоходом про дальші наслідки нової реформи. Звісно, що державний податок бере ся також за підставу до виміру додатку красвого, індемнізаційного, повітового, громадского. Зміна в відносинах того податку веде за собою и зміну відносин додатків автономічних. Нерівність розкладу податку державного виступає в висшій потенції через идучу за сям нерівність розкладу тих додатків.

Додаток красвий выносьть в сім році (здає ся мені) 30 крейцарів від 1 ринского податку (але податку без воєнного „душлягу“); індемнізаційний, здає ся, 50 кр.; повітовий пересічно у всіх повітах 7 кр.*), отже разом 87 кр. від ринского чистого податку. Се давало від домів XII-ої класи до тенер 81 кр., так що цілий податок з автономічними додатками выносив пересічно 2 зр. 44 кр. — Хотівши облічити, скілько вынесуть ті додатки від *нового* податку, мусимо мати на увазі, що вони накладались не на цілий дотенерішний податок, бо з відшибпенем воєнного додатку, отже в XII-ій класі не від цілих 1 зр. 63 кр., але від

*) Wiadomości statystyczne Wyzd. Kraj. Lwów 1873.

93 кр. Позаяк же тепер будуть мусіли накладатись на цілу квоту податкову, то для одержання такого самого доходу потрібно буде накладати менчий процент від ринського податку, розуміє ся, если потреби красві лишать ся ті самі; зважити також и те треба, що Галичина, через знижене податку в Відни, Празі, Трієсті и т. д., буде мусіла в загалі більший податок платити, а через се менчий процент буде треба наложити від того податку, аби на потреби красві дістати ту саму квоту. Більше менче, думаю, потрібний буде тільки наклад 50 кр. від ринського. Таким чином дім селянський з 1 и 2 комн. від 1 зр. 75 кр. податку буде мусів платити 50%; се дасть разом з податком 2 зр. 62 кр.; а через се загальний наклад селянського дому буде против дотеперішного о 18 крейцарів більший.— Колиж, як ми бачили, панські дома будуть платити значно менчий податок державний, а Львів, Краків и Броди також менчий як до тепер, то в тім самім стосунку зменшать ся їх причинок до видатків *красвіх*, а спеціально *Бродів**) також до видатків *повітових*. А наш селянин буде и на край и на повіт платити більше, хоч він помню того буде завсїгда належав до менчости так в соймі, як и в раді повітовій! Ну, ми, „полюкомани“, до того рук не приложили...

* * *

Розвідані в повисшій студії факта дадуть ся зібрати в слїдуючих коротких словах:

Реформа домового податку зворушує глибоко економічні відносини держави. Міліонів тягарі перевалюють ся з одних податкуючих верств на другі...

Така загальна революція економічних відносин держави, до якої повинна державу змушувати тільки надзвичайна, невідзводна konieczність, не має нині ніякої рації; бо не заходить така потреба змінювати ті відносини, триваючі від давна и усталені, до котрих людність монархії вже з давна заакомодувалась и вжилась.

Значну часть тягару податкового відоймлено Відневи и головним містам, а наложено на малі міста и села...

Значну часть тягару податкового звалено и в селах з великих капіталів на найменчі. Селяне платити будуть більший податок, як платили до тепер...

Сі великі зміни не тільки не були потрібні, але заводять и нерівність в розкладі тягару, бо накладають рівний тягар на нерівні сили. Попераючи великі капітали, підконують малі, бо відбирають їм по части можливість репродукції. —

Висока політика приходить иногді до дуже низьких (морально) результатів; централізм в цілм світі прямує ріжними дорогами, але до однаких цілей. Звісні приміром німецькі девізи: *Durch Licht zur Freiheit. Durch Freiheit zur Macht.* Се був поклик лібералів в Німеччині р. 1848. З того очевидно зробила ся там *Macht. Durch Macht zum*

*) Звісно, що Львів и Краків не належать до організації повітової.

„grossen wirtschaftlichen Aufschwung“. Durch „grossen Aufschwung“ zum grossen Krach. Durch grossen Krach zur Steuerfreiheit. Так Freiheit остаточно завжди побідити мусить. Переходячи з Німеччини до наших австрійських відносин, мусимо з д-ром Коппом сказати: Ja, diese Steuerreform ist eine grosse Wohltat für Wien und — Brody. Не дармо наші вірні слуги централізму и Шомер Израиль були великими приятелями при виборах до Ради державної.

1. (13.) Мая 1875.

Н. З. Ж.

ПЕРЕГЛЯД ПОЛІТИЧНИЙ.

Справи австрійско-угорської монархії.

Сойми краєві в Долитаві скінчили свої засідання в половині Мая, тільки галицький сойм радив аж до 29., а дальматинський зібрав ся аж до виїзді цісаря, 17. Мал. На другий раз поговоримо докладніше о сегорічній сесні соймів краєвих в загалі, а особливо галицького; тепер потуємо тільки найважніші ухвали галицького сойму: ухвалено именю знесенс проінаціи за винагородою дотеперішних властителей оплатами від консензів на шинки через 26 літ, по котрім часі ще 1 корчму будуть мали право задержати; також ухвалено уставу против піянства п и. Дуже цікаві були розправи бюджетові, — особливо над уділенем підмоги для „Просвіти“ на видане руских учебників. По завзятій опозиціи ш. Поляновского, Скржиньского и Хржановского а обороні о. Качали, ш. Каміньского и Зиблікевича сойм ухвалив дуже маленькою більшістю голосів підмогу (за підмогою голосували селяне рускі и мазурскі, більша часть Русинів и невеличка часть польське интелігенціи). „Просвіта“ з причини сих дебат соймових підмоги не приняла. Справу дорогову удало ся п. Кржецуновичу удусити в комісії.

В Угорщині сойм також замкнений — и тепер відбувають ся приготовлення до нових виборів.

Справи заграничні.

У Берліні гостив недавно цар російський и був прийманий надзвичайно сердечно яко найвірнійший и найцінніший приятель цісарского двору и народу німецького. Велику вагу сего з'їзду признає вся європейска журналістика, доказуючи тим самим, як переважуючий вплив на розвій політичних відносин Європи, а передовсім на тріванє або зірванє спокою, має сердечна приязнь трєх цісарів німецьких и славянских країв. Що з'їзд в Берліні веде за собою також діло політичне, видно и з того, що з царем приїхав також князь Горчаков. Всі голоси згоджують ся в надії, що се подібанє скріпить ще сильніше спокій, а навіть французскі дневники виражають довіре в добру волю царя російського и надію, що він не згодить ся на те, щоб гордому жовнярству німецькому вільно було ще раз нищити нарід французский. — Не за довго за царем російским приїхав и король шведский в гостину до Берліна.

Французский збір народний зібрав ся знову, щоб, як сподівають ся республіканці, сповнити остатній свій обовязок: приготувати вибори для збору відповідаючих новій конституції.

В *Англій* okazaлись, wraz з недовірем до сунокійного настроєня Німеччини, в ріжних виголошенях міністрів в парламєнті, особливо же в прєсї англійській, незаперечні прояви сильної волі, ужити всякої поваги а в потребі и сили до удержаня супокою.

В *Швайцарії* зістали народови предложені дві важні нові устави: перша запроводжаюча шлюби цивільні, друга дозволяюча брати уділ в заряді поодиноких кантонів всім Швайцарам, хотяйби и ново прибувшим до кантону. При голосованю перша устава зістала прийнята, друга відкинена, але одно и друге стало ся лишень дуже малою більшостю, так що тим okazaв ся сумний розділ народа на дві майже рівні партії.

НОВИНКИ.

— **Загальні збори „Просвіти“** відбули ся 27. с. м. Зібрало ся над 80 членів, між гми до 10 священників и учителів сельских и до 20 селян. Рішено не прийняти підмоги 2000 зр., ухваленої соймом на видаванє шкільних книжок; голова ж п. *Вол. Федорович подарував товариству 12.000. зр.* Впрочім пороблено деякі зміни в статуті и вибрано новий виділ и нового голову (знов п. Федоровича). Докладніші вісти подамо в послідуючим н-рі.

— **3 Бережан.** Вже в 7-ім ч. „Правди“ с. р. колеґа мій и приятель п. Лучаківський подав належиту відповідь на безъименну допись з Бережан, помещену в 2-ім ч. „Правди“ с. р., пояснюючи достаточо, як хибні вісти сей безъименний дописуватель подав о науці руского язпка на нашій гімназії. Декотрі однак річи наведені безъименним дописувателем, маючі явно на ціли мене в очах читателів а особливо учащої ся молодежи обезчестити, зістали еще моїм другом не досить докладно пояснені, що власне спонукує мене в обороні особистої чести еще кілька слів в відповідь дописувателю написати.

Не знаю, з відки знає мене так добре безъименний дописуватель, що поважає ся публично заперечити мені всяких студий потрібних до наукованя руского язика. Правда: не маю я еще кваліфікації з руского язика, однак слухаючи через один рік профєссора Міклосича у Відни, а потім через два літа проф. Огоновского у Львові и зложивши у того кілька колоквиї так з старого як и нового періоду рускої літератури, ніхто не може відмовити мені сумлінної праці а відтак и студий в рускім язичі. Впрочім не хочу в тім взгляді більше говорити, аби ся не видавало, що сам себе хвалю, а відсилаю ч. дописувателя поспитати ся об мені профєсора Др. Е. Огоновского, а від того може ся вивідати, о скілько правди сказав він в своїй дописи, приписуючи мені совершенно незнанє руского язика.

Дальше пише безъименний дописуватель, якоби я мав жалувати ся перед львівскими учителями-колеґами, що мені руский язк накинено в

висших класах та що я до него не приготований и жадних помічних книжок не маю и не знаю. На сю замітку п. дописувателя вже сам не знаю, що відповісти; от — хочаби бути гречним против Вас, пане дописувателю, мушу Вам сказати, що се тільки проста видумка з Вашої сторони. Я бо завсе еше в школах Гімн. будучи учив ся руского язика з замилованем, а и тепер з рівною любовю стараю ся мій матерній язык другим уділяти; також маючи під рукою скрипта з вкладів Др Міклосича и Дра. Огоновского а крім того много инших помічних книжок и ділаючи завсе студия над русчиною в ціли приготвлення ся до узискання кваліфікації з того предмета, не міг-ем щось подібного говорити и ніколи не говорив-ем перед якимись учителями-колегами, котрих у Львові близше мені знаємих я и не маю.

На послідні слова безъименного дописувателя, що я маю окремі якісь язикові и літературні гадки, чи — як дописуватель хоче — „убѣжденія“, мушу сказати, що школа не есть ареною політичною, де кождий міг би свої гадки при науці висказувати и учити як ему подобає ся, але в шкоді так учитель як и ученики мусять держати ся не тільки при науці руского язика але також всіх инших предметів приписаних учебників (як то впрочім цілком справедливо ви. редакция „Правди“ в увазі 3-тій замітила). Сей припис уважаючи яко найвідповіднійший, щоби наука якого нибудь предмету добре могла відбувати ся, завше я строго виконував и тепер виконую. Що так справді есть, що я завше и в науці руского язика поступав після истнующих приписів и плану наукового, о тім найлучше можуть посвідчити протоколи конференцій так звичайних через ц. к. директора як и через ц. к. инспектора при злучаю люстрації відбуваних. Ви. ц. к. инспектор С., люструючи так тамтого як и того року нашу Гімназію, був майже в кождій класі, де я учу руского язика, и не то щоби мені дещо закинув, але противно знайшов, що наука відбуває ся зовсім правильно. Се буде, гадаю, достаточне, щоб доказати, скільки правди сказав п. дописуватель в замітці, що мої лекції руского язика суть радше „игрою в піжмурки як наукою.“ Відай суд мужа науки и педагога більше значить як гадки недозрілих молодиків учеників, котрими, як видно, безъименний дописуватель послуговав ся. Ся обстановка покаже також аж надто явно, що дописувателю не ходило о научоване руского в бережанській Гімназії, а о зовсім иншого, бо тогді був би він з иншого вірнішого жерела вісти затягнув.

Бережани, 27. Цвітня (9. Мая) 1875.

Володимир Паславский,

учитель в Гімназії бережанській.

— 3 під Торимірки. (Дячо про сільський нарід Золочівско-Бродскої околиці під зглядом ёго матеріального и интелектуально-морального биту.) II. Причина, чому наш нарід так легко тратить ґрунти, дежить головно в тім, що він сам себе не тямить и не знає: хто він такий, під яким правом стоїть, и що ёму а що другому тее право прислугує. Відомостей він не має ніяких и під зглядом интелектуальним стоїть він на таким самім степені, як и під зглядом матеріальним. Навіть в вірі Христовій він темний невіжа, и рідко де знайти такого чоловіка, щоб був належито ознакомлений з *началами* віри хри-тианської. Він и не чує в собі потреби, придбати собі яких відомостей,

И тим то так дуже неохочо посилає він свої діти до школи, нераз аж екзекуціями змушений. Але по-часті и він за собою правду має, бо и сам бачить, що ёго дитина в тих школах нічого не навчить ся, марно час тратить и від господарки відвикає. Дитина, що вийде з теперішніх шкіл, до котрих 5—6 літ ходила, не вміє навіть добре прочитати, написати, дещо порахувати, а вже про які засновки до інтелектуальности и не питає. Спитає її: „а щож ти вмієш?“ — то вона вам виговорить які польські вірші, котрі кожного курсу на екзамені виголошувала перед інспектором — через цілих 5 років свого школярства. Бо-ж то и школярство наше не таке на ділі, як на папері. Так и. пр. наказує Рада шкільна, щоб дітей по сільських школах приучувати до господарки. И майже в кожній сільській школі побачите: на стіні висять порозвішувані маленькі возики, саночки, драбнишки и т. и. Але на що вони там висять, чи тільки аби висіли, чи аби украшали хату — не знаю Вам сказати. Але менше о те, бо такий стажок господарский кожда дитина сільська в свого батька, або в сусіда бачила и знає більше від свого батька, ніж в школі довідати ся може. Тільки-ж Рада шкільна приказуючи, приучувати дітвору по школах до господарки, хоче тее з практичного боку виконувати и наказує, щоб при школі був городець, садочок а навіть (як можна) пасіка, и щоб в тім городи сама дітвора робила. Але панове учителі обертають тое нераз в свою користь и заставляють шкільну дітвору до своєї домашної роботи та до своєї господарки, що тепер так широко розводять у себе. Вони заставляють школярів одних дрова рубати, других зо стаєи гній викидати, третих скотину пасти — а дівчат відсилають до пані учительки и там дістають вони свою роботу, воду носити, піре дерти, дітей колисати та бавити, а як в літі — то копати або полоти в городі. Ви побачите коло школи маленький садочок дичок; алеж и ті дички не діти садили, але їх таки батьки, що війт вигнав за шарварок на просьбу пана учителя — бо не за довго надъїде и. инспектор, то треба садочком похвалити ся. Не инакше йде у нас и з омною наукою. Пан учитель зайнятий своєю господаркою, рідко коли сидить з дітьми в шкільній хаті, але задасть дітям чи що читати, чи писати, а сам забирає ся до иншої роботи. Та й в тій науці не бачу я великої щирости просвітити нарід, а більше охоту ёго спольщити. Так и. пр. починають, після нової методи, дітей вчити читати від польского язика и не беруть ся до язика руского, поки вони польского добре не вивчать. А треба-ж те знати, що-то той польский язик для рускої дитини, що майже не чула и не пробовала иншого язика. Всякий, хто мав близьке зношене з нашим народом руским, розуміє тую трудність. майже неможливість вивчити ся по польски вимовляти, и я не потребує тут розписувати ся. Над наукою того язика тратять діти найбільше часу, и хоч трохи вивчать ся по польски читати, то таки завжди вони не стають ся Поляками. А се-ж роблять наші учителі найбільше для того, бо за тее дістають похвали від п. инспекторів та Ради шкільної — и всі їх инші провини прощають ся. До такої школи наш народ дуже неохочо посилає свої діти, а дуже часто навіть лучає ся, що до того сидувати мусять екзекуціями. Буває так, що батьки увільняють своїх дітей від школи. А тут діє ся найбільше надъужитя: панове учителі, в порозумінню з (мнимою) радою місцевою, вегавляють ся за увільненем

від школи дитини того батька, що розуміє ся на такім інтересі — и нераз увільняють ся такі діти від школи, котрим би тее жадною мірою не належало ся, а мусять ходити до школи тиі, котрі би повинні бути увільнені. Бо звичайно хто мастить, той и іде. Тим то нарід наш и тую школу *драчкою* вважає для себе, а не такою інституцією, котра-б доводила ёго до освіти и інтелектуальности. И ссж то найбільша причина, що освіта нашого народа в такій сталпаціи.

Тільки-ж и сёго всёго не можна розтягати на всіх сільських учителів без винімки; е и у нас такі учителі, що не запізнають свого становища и свого званя, та ревно заходять ся коло просвіти народнєі и то не тільки в школі, але и по-за школою. Тільки-ж и вони попадають на перепони тяжкі до побореня, перепони від тих людей, від котрих би мали надіяти ся помочи. Я укажу Вам на факт правдивий, що став ся в Кругові. Там єсть ревний учитель и ревно заходить ся коло добра народу. Не тільки в школі заслугує він на всяку похвалу, але и захищаване ёго по-за школою зовсім таке, як учителя бути повинно, и робить в тім згляді тільки що може. За ёго старанем заложила тамошня громада свій склепик, де можна дістати соли, нафти, сірників и т. и. Давнійше того склепика не було, а тільки жид-арендар тамошний тримав в коршмі тиі річи та дер з людей, що сам хотів; так и. пр. за топку соли мусіли люде жидови платити по 13—14 кр. Люде Кругівські вхопили ся за той склепик громадський, заложений учителем, тим більше, що можуть там всё далеко лучше дістати як у жида, та ще й далеко таньше. Жидови той склепик став солею в оці. Він уживав всяких способів, щоб до того не прийшло; а як вже прийшло до того, удав ся до тамошного зарядителя скарбу пана Нараевського и просив ёго, щоб він на тее вплинув, особливо на учителя — нехай би все тее понехало ся, бо для него велика втрата. Пан Н. покликав найперше до себе учителя и представляв ёму и толкував: на що ёму в тее вдавати ся и річи непотрібні починати. Учитель відповів впрост, що він на тее учителем, аби людей до доброго научати й наводити. „Niech pan to puści w trabę, co panu z tego, że ten lud będzie uczony i w dobrym bycie? A jeżeli pan mnie posłucha, to ja na pana nie zapomnę, będzie pan mieć u mnie utrzymanie na kilka krów i pastwiska i opału, co tylko panu będzie potrzeba.“ Так говорив пан Н. Учитель відповів ёму, що він все тее и утримане для коров и пасовиско и опал мати буде и від того люду, для котрого він посвятив ся, над котрого просвітою працює и працювати буде після свого переконаня и обовязку свого яко учителя народнєго. Побачивши пан Н., що годі що зробити з учителем, кинув ся він сам між темний нарід, и почав интригувати всякими способами и обіцянками та грозьбою людей від того відводити, а особливо представляти, що учитель для своєї власної користи зложив склеп. Не знаю Вам сказати, як тая справа нині стоїть, — знаю тільки, що склепик таки истнує.

Витяг з протоколу засіданя виділу Товариства „Просвіта“, почавши від мая минувшого року.

XV. засідане з д. 27. лютого.

Проводить голова Федорович. Присутні члени: Романчук, Ом. Огоновский, Партицкий, Вахнянин, Стефанович, Савіцкий.

1. Принято в члени товариства: о. Тита Ковальського, пароха в Спасові; о. Ореста Чеховича, пароха в Боратині; Федя Коцовського, Івана Любинецького, Василя Юревича, Федя Калиниці, господарів в Ходорові; Григорія Антопова, стражника в Бортниках; Ілька Баковського, столяря в Бортниках.
2. Рішено закупити з видаць Volks-und Jugendbibliothek Смаєра в Липску придатні для „Просвіти дільця.

XVI. Засіданє з дня 13. марця.

Проводить голова Федорович. Присутні члени: Ом. Огоновский, Партицкий, Романчук, Савіцкий, Ганкевич, Барвіньский.

1. Принято в члени товариства: Казимира Федоровича, академіка у Львові; о. Антонія Кульчицького, пароха в Бортниках; Василя Левицького, господаря в Букавині; Николая Сливку, Николая Стахова, и Николая Гнатова, господарів в Демидові.
2. Рішено, щоби загальні збори відбули ся 27. (лат.) мая.
3. Принято дільце уложене п. Павлішем після польського д-ра Яніковського (o ratunku w nagłych chorobach).

XVII. засіданє з д. 10. цвітня.

Проводить Ом. Партицкий. Присутні члени: Романчук, Вахнянин, Борковский, Савіцкий, Ганкевич, Барвіньский, Стефанович.

1. Рішено подати до сойму о субвенцію 3000 зр. на видаванє книжок шкільних.
2. Принято до відомости донесене о. Рожанського про заходи взглядом основаня філії в Рожнітові и донесене о. Цурковського зглядом філії в Заліщиках. Обом сям пан-отцям дано інструкції до відповідного поступованя.
3. Принято в члени товариства: Юліяня Бережницького, слух. філософії в Кракові, и И. Мандического, слух. прав у Львові; відтак о. Николая Михалевича, священника з Чернелєва руского, и Николая Писарчука, властителя дібр у Львові.
4. Принято до відомости освідченє п. Федьковича, що він „Просвіті“ як давнійше, так и тепер завсїгди прихильний, и що обовязує ся для неї и дальше працювати.
5. Принято до відомости донесене філії Бортницької, що охота селян ко читаню в приступленю в члени „Просвіти“ велика и змагає ся з кождим днем; що на послїднє засіданє філії зібрало ся з самого Демидова дві фіри селян, щоби вписатись в члени. Великим ревнителям в сій справі є Олекса Любинецький, господар и падамар з Ходорова.
6. Рішено постаратись о знижені ціни для переїзду на залізницях галицьких для членів „Просвіти“ на загальні збори в маю.
7. Рішено вислати до окружних рад шкільних спис книжок поцуплярних з просьбою о препорученє їх до бібліотек шкіл сільських.

Одвічальний редактор: Др. Олександр Огоновский.

В друкарні Товариства Імени Шевченка — Під зареком Фр. Сарніцького.

Виходить випу-
сками в 2¹/₃ арк.
з. (15.) и 18. (30.)
кожного місяця.

ПРАВДА

Редакція и ад-
міністрація під
н. 12. на улиці
Оссолінських.

ПИСЬМО ЛІТЕРАТУРНО-ПОЛІТИЧНЕ.

„В своїй хаті своя правда и сила и воля.“

Ціна передплати: на рік 6 зр., на пів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50 кр. Один номер стоїть 30 кр. а. в. — За оголошення (инсерати) платить ся по 5 кр. від одной стрічки дрібним друком.

ЧАСТЬ ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВА.

СОН ЦАРИЦІ МИЛИЦІ.

(Сербска народна дума.)^{*}

Переспів М. Нетяги.

Сон приснив ся цариці Милиці,
Вірній жінці славен-цар-Лазаря,
У Крушеві у палатах царских;
Ой приснив ся сон на-вдивовижу:
Наче сине проломилось небо,
Ясне сонце на степ в траву впало,
По травици до річки окотилось
У криницю на Косовім поли.
Плавле ж, плавле по криници сонце,
Его промінь по-під небо вдарив;
Над рікою ж скачуть сіроманці,
Из криниці сонце досягають,
Та не можуть ёго досягнути —
Ой палить їх грім та блискавиця.
Ясний місяць в мори потопас,
А по небі покотились зорі,
И Косово темрявою вкрилось;
Гайвороня у темряві краче,
А між ними журавлі гасають.

^{*} Српско народне прјесмо из Босне и Херцеговине г. 1867.

Оттакій то снів ся сон царици
 И стрівожив серце полохливе.
 Швидко-хутко з постелі схопилась,
 Умивалась, та молилась Богу
 О півночи, мов ранком веселим.
 Потім ще раз лягла на постели,
 Одягла ся, окрила ся шовком,
 Та й заспула мов ягничка тиха.

Ой приснив ся ж другий сон царици:
 Наче зняв ся яструб, хижа птиця,
 Из Стамбула, Костянтина-града;
 Прилітає на Косове поле,
 Та сідає уз Ситницю-річку.
 За ним лине два шуліки слідом,
 Два шуліки, два орли великі,
 За орлами дві вороні галки,
 А за ними усе инше птаство.
 И здавалось, хоч записягнути,
 Скільки літом на дереві листя,
 Стільки в поли наліталося птаства,
 Посідало на Косовім поли,
 З обох боків уз Ситницю-річку,
 З обох боків поуз річку сіло,
 И все поле Косове окрило;
 Коли б з неба яблуко упало,
 Не упало б на сирую землю,
 А на пташку малу чи велику;
 И птаство в поли табір розіклало.
 Коли ж лине соколів ватага,
 Лине грая, з города Крушева,
 Из палати олавен-цар-Лазаря;
 Прилітає на Косове поле,
 З хижим птаством чвару починає;
 Розганяє пташачі ватаги,
 Наганяє на Ситницю-річку,
 Дере піря, дере з них нещадно,
 Усе поле Косове встилає,
 И Ситницю-річку каламутить.
 Тільки ж дарма, нема з того вжитку,
 Налітає сила птаства в-друге,
 Побиває соколів сизеньких;
 Знемогли ся ж соколи сизенькі —
 Летить піря на Ситницю-річку.
 Підняда ся ж темрява у гору,
 Застушила, затемнила сонце,
 А в темряві журавлі гасають,
 Та шумує гайвороня чорне.

Оттак снів ся другий сон царици,
 И ще бiльше її пестрiвожив.
 З переляку вона пробудилась,
 Умивалась й Богови молилась.
 И умившись й Богу помолившись,
 Сумна сіла на мягкій постели,
 Похилила голову на руку,
 А слізоньки по обличчю ллють ся.
 Обтирає ж ревні слізи паня,
 Та йде, будить володаря свого,
 Володаря, славного Лазаря,
 Та до нього оттак промовляє:
 „Ой устань же, славний цар-Лазарю,
 „В ночі мені добрий сон приснив ся,
 „Може Бог дасть, то и добрѣ буде!“

Славен Лазар тее зачуває,
 На Милицю очі повертає,
 Та до неї оттак промовляє:
 „Ой Милице, жінко моя вірна!
 „Що такого тобі догодилось?
 „Чого плачеш ревними слізами?
 „Який тобі в ночі сон приснив ся,
 „Та чого ти так перелякалась?“

Ему паня тихо одмовляє,
 Й ревне плаче та слізми ридас:
 „Ти мій пане, славен цар-Лазарю!
 „Чудний мені сон в ночі приснив ся:
 „Наче сине проломилось небо,
 „Ясне сонце на степ в траву впало,
 „По травици у річку скотилось;
 „Над рікою ж скачуть сіроманці,
 „Из криниці сонце досягають,
 „Та не можуть його досягнути —
 „Ой смалить їх грім та блискавиця,
 „Ясний місяць в моря потопає,
 „А по небі зорі покотились,
 „И все поле пiтьмою окрилось.
 „А по поли гайвороня криче,
 „По Косові журавлі гасають —
 „Ясний промінь по-під небо вдарив.
 „Тоді мені другий сон приснив ся:
 „Наче зняв ся яструб, хижа птаха,
 „Из Стамбула, Костянтина-града,
 „Та сідає на Косовім поли.
 „За ним лине два шудічи слідом,
 „А за ними дві вороні-галки,
 „А за ними усе инше птаство,
 „Та сідає на Косовім поли,

„На Косові уз Ситницю-річку,
 „З обох боків поуз річку сіло,
 „Та у поли табір розіклало.
 „Коли ж лине соколів ватага,
 „Лине, грая, з царскої палати,
 „Из палати славного Лазаря,
 „Прилітає на Косове поле,
 „З хижим птаством чвару починає,
 „Розганяє пташачі ватаги,
 „Наче вовки в полонині вівці —
 „Наганяє на Ситницю-річку.
 „Тільки ж дармо, нема з того вжитку,
 „Налітає сила птаства в-друге,
 „Побиває соколів ватагу.
 „Полягають соколи сизенькі;
 „А що инші — то й ліку не має,
 „Скільки птаства трупом полягає:
 „Все Косово прєм устилає,
 „И Ситницю-річку каламутить.
 „Все Косово темрява окрила,
 „А в темряві гайвороня криче,
 „По Косові журавлі гасають;
 „Тогді страшно я перелякла ся.“

(Конець буде.)

ПРИГОДИ В МОЇЙ ПРОІЗДЦІ.

(Гумореска.)

„Подорожі образують чоловіка“ — сю гадку читав я вже дуже давно, в якійсь дуже красній книжці, хотяй в якій, нині не памятаю. Книжка тая, а ще більше може бл. п. старенький мій учитель з шкіль елементарних, оповідаючий нам дива о чужих краях, вщипили в грудь мою непогамовану охоту до подорожованя, котра мене довгий час неспокоїла и переслідувала. Пан учитель говорив як книжка, так красенько, так займаючо и з такою свідомістю річи, що ми, молоді школярі, порозтвиравши губи як воронята, з вліпленими на оповідаючого очима, сиділи тихенько — хоть мак сій, и думали о — другім сніданю або підвечірку, а кожний з нас, в наслідок того оповіданя пана учителя, набрав такої охоти до подорожованя, що був би цілим серцем вибрав ся в подорож на вакації хотьби сімлітні до дому....

Укінчивши елементарні школи, пішов я до висших, та ріс собі помалу, а в міру як ставав старшим, росла поступенно и моя пристрась до подорожованя; а коли-м вже почув ся обивателем академії — неперечно великим чоловіком, моя подорожованія достигла найвисшого пункту. Днями пересиджував я над Географією, атлантами, Глобами, описами подорожей, читав ріжні дотичні книжки, випитував о найменші подрібности подорожи тих, котрі були так щасливі, що дальше ніж я по за обрубом столиці наш старенький шар земний оглядали; а в ночі — ах Боже, в ночі! — їздив я то жидівскою будкою, то поштовим возом, то желізницею, на пароходах, а навіть балонами в повітрію по цілій Европі, звіджував всі краї, люстрував всі столиці — то заплакав на руїнах старого Риму, зітхнув жалко над памятниками штуки и цивілізації Греків стародавних, мірив оком колосальні піраміди, купав ся в Мертвім морі, бив поклони перед гробом Спасителя, то знов приглядався битві Іспанців з биками, заїдав присмаки повільних Англіїців, спивав пиво з Німцями, то числив сердечно на сотки палки нашим сватам Москалям — оглядаючись однако, чи хто не схоче мені рівною віддати мірою. Іншим разом воював-ем з Ботокудами, Папузанами, Омбайцями и иншою диковиною, гніваючись на них особливо за те, що називали свої дівчата красними, а котрі, вірте мені, суть дуже а дуже погані. Іхати! іхати в світ далекий, куди би мя очи несли — була моя гадка, думка, мое бажанє, мій идеал! Іхати Гвалт, а тут всі кешені, як-ем мав іх щось двацять, почавши від верхного сурдута а скінчивши на камісельці, пусті, що аж ляв бере! Ах кілько шістачків помандрувало на певні нумера на лотерію! кілько соток паперців реньскових перерахував я в душі, що мали мені бути нагородою за трафлене терно! кілько отче-нашів переклепало ся до всіх святих польских и руских, поєдиноко и всіх разом, щоби шістаки мої игрою в лотерію перемінили ся в ноти Банку народного віденьского! Де там! недоля якась лихая завзяла ся на мене, фортуна не засміяла ся навіть амбом ані екстрактом з вівіски лотерийної до мене нещасного!

Надійшли мої остатні вакації; весь мій маєток, до котрого належали також цвяшки вбиті в стіну до вішаня ручника и образця святого Миколая, котрого так сердечно но надармо о виграну терна просив-ем, спакував я в одну скринку и приїхав до дому, з сильним наміром, вимочи на моім вітцю субвенції що найменче на подорож по нашій нецивілізованій Галичині. Але щож! шріі мої зістали ирїями, хіба щобим був вибрав ся в подорож на спосіб бл. п. Апостолів, піхотою — а до такого способу мандрівки мене

не конечно тягнуло. Нераз в поговорці з моїм татуном представляв я їм, може ще краснійше и вимовнійше як бл. п. старенький мій учитель, хосен з такої проїздки, виказував документно, що я стану ся великим, ученим, досвідченим чоловіком, — перекопував-єм, що невольне мому бажаю єсть погрішенєм против прав засадничих через ограниченє моєї особистої вільности; все надармо! мої юридичні, філософічні, релігійні, практичні и теоретичні арґументації не віднесли найменшого наслідку. Мій отець, на цілий потік красної моєї бесіди, відповідав усміхом, — и повторяв знать яко добрий католик слова святійшого папи Пія IX.: *non possumus*, подаючи лаконічно яко повід неудилення мені грошевої підмоги на подорож — потреби вкладу в господарство. Що за проза, що за приростаїсть в понятях! погадав я недоволенний — и відходив неохотний, опускаючи татуна, щоби дальше думати в шопі на сіні мою миленьку думку о подорожованю...

Моя витревалість и мій смуток, видно, перебили в кінци и глухе на мої просьби довгий час небо. Було то якось на початку Серпня, день погідний мав ся до заходу, — я, закуривши цигаро, усів в тіни, на лавці свого виробу и дивив ся на краще небо и на червоне лице сонця, що, напикши землю цілий день немилосердно, йшло собі десь до моїх антиподів, щоби їм докучати. Нараз учув-єм легеньке поклепанє по рамени. — „О чім так думаєш?“ озвав ся за мною знакомий мені голос.

Я обернув ся: „Ах! а ти звідки тут взяв ся, Мільку?“ відповів-єм, побачивши мого доброго знакомого и давнійшого колеґу, — и зачали-сьмо сердечно витати ся, не видівши ся довший час з собою.

Мілько був мій колеґа від давних літ — разом ми все учили ся, разом переходили розличні колії доді школярської, темпераментом и успособленєм ми згоджували ся на волосок, однако дивили-сьмо ся на річи, час вакацій пробував він у мене або я у него, тож не диво, що були-сьмо собі приятелями від серця — гейби другі Кастор и Поллюкс. Отець Мілька був частковим властителем села, мав отже вправді невеликий, але чистий, добре загосподарований маєток, а що був запобігливий, чесний и працювитий чоловік, а Мілько єдинак у него — тож дїм той мож було сміло назвати достатним. Задля слабого здоровля Мілько не міг дальше ити з нами в школах, — а укінчивши гімназію осів на батьківщині, и займав ся господаркою, що мало так довго тревати, доки би здоровле єго цілком не поправило ся. Від часу нашої розлуки в школах не виділи-сьмо ся — не диво проте, що

не могли-сьмо досить навитати ся. Небавком прийшли мої родичі, посідали-сьмо всі в альтанці, и розмова йшла шпарко и весело о ріжних річах.

— „Знаєш, у тебе моя перша стация,“ озвав ся мій приятель до мене.

„Як-то, Мільку, чи гадаєш їх мати більше? Я гадав, що ти приїхав мене відвідати, та забавиш з кілька неділь?“

— „Дуже охотно учинив бим те, бо, як знаєш, все з задоволенєм пробував-єм в домі твоїх шановних родичів з тобою, але пинька инший маю намір. Ото послухай: отець мій виправив мене на переїздку, давши коні и потрібні гроші, щоби трохи розірвав ся — и поручив мені, знаючи о твоїй подорожованні, щоби тебе просив за товариша моєї проїздки. За границю, обіцяв мені отець, що поїдемо на безрік, а тепер мусимо обїхати хотьби всхідну половину нашого краю, звідати села, містечка, міста, поїхати в гори, а зрештою де нам сподобає ся. Маємо коні, гроші и час, здоровє и молодий вік — уладимо ся, як схочемо. Прибув я проте до тебе, щоби упросити тебе за товариша. Сли твоя охота до проїздки не щезла, сподію ся, що мені не відмовиш... но, згода?“

Гадав-єм, що серце мені трісне з утіхи... на відповідь став-єм цілувати и стискати Мілька з усеї сили. „Згода, згода! охотно поїдемо куди хочеш,“ відповів-єм и став рецитувати села на яких 10 миль до-вкола, через котрі мали-сьмо іхати.

„Знаєш, Мільку,“ став-єм правити в нападі доброго гумору: „я сподівав ся, що з кимось буду витати ся нині — бо права рука мене свербіла сильно від самого раня, рідкий гребінь упав мені три рази на землю; а коли краєв хліб, ніжик, випавши припадково з руки, впав шторцом и застряг так сильно в землю, що ледви-м его витягнув: очевидно була то ворожба твого приїзду.“

Мій отець усміхав ся — всі давали мені ріжні питання, жартували з мене и дрочили ся — але я на все не зважав, сміяв ся враз з ними и так був добре успособлений, що розгнівати мене було неможливо. Надійшов час вечері. Тут знову балакали-сьмо всіяко, и аж когут запіявший на цівніч пригадав нам, що час удати ся на спочинок.

Товариш мій спав як вбитий, коли я ще думав о проїзді. Охолонувши з першої радости, став я в душі розбирати, о кілько та проїздка сповнить мої мрії. Га, ість пес пса, як нема барана— гадав-єм; не увиджу я за границі, не увиджу испанских биків, не

заплачу над Римом, не скупаю ся в Мертвім морі, не буду слідити звичаїв, обичаїв, установ, способу життя Ботокудів, Новозеляндців, Філіпінців и иншої диковини: щож робити! то спізнаю хоть нашу Галичину, той „край медвежий“, котрий надармо трибували цивілізувати німецькі митці, а до котрого тепер и білі медведі полярні мають заглядати.

Вставши рано, я сейчас був готовий, бо окрім маленької скриньочки з шматем и одежею, скла на одно око, того незбутого товариша на мойй фанфаронаді в столиці, дальше помади на засіваючий ся вус, маленького кешенкового гребінця, мошонки грошевої, в котрій спочивали з собою в прикладній згоді картка лотерійна торічна з плястерком англійским замість грошей, и пушки на тютюн — не посідав-єм и крихіточки нічого більше. Гадав би хто, що та безгрошевість псовала мені гумор. Борони Боже! я тогді був зовсім в веселім настрою наших німецьких цивілізаторів, що, хотяй з пустими кешенями, худі и бліді, доходять до маєтку и об'єму тіла за помочю пудлів, малп и скрипок в проклятім медведячім краю.

Щастє, видно, усміхнуло ся мені на правду, бо и татуньо мой забули на своє non possumus и накормили по-трошки мою зголоднілу мошонку; мамуня причинили ся також датком и благословєством skutочним на дорогу.

Попрощавши ся зо всіми, поручивши сестрі пильнувати старанно песика мого „коракса“, усів-єм на візок Мілька и оба виїхали-сьмо з дому на мандрівку в світ Галицький. Не можу описати, що ся тогді в душі мойй діяло! Мав-єм пізнати нашу всхідну Галичину, той світ дивно мозаїкований Русинами руськими и руськими, Поляками римско-католицької и мойсеєвої віри, Німцями, Вірменами, русоїдами, русофілами, ляхоїдами, ляхофілами, етимологами и фонетиками, обрядовцями и латинізаторами; мав-єм нагоду, зіткнути ся з людьми чорного, червоного и білого піднебіня, ріжної барви и ріжного понятя!...

Подорож йшла весело и скочно, особливо для того, що гостинець ново шутрований давав нам понятє приємної їзди по нагілєвниці. Погода була чудесна, все усміхало ся до нас усміхом високопреподобних и преосвящєних, а радість цілої природи об'являла ся безчислєним множєством жучащих и зичащих божків, живлячих ся смачно кровю уцтивих наших коників. Розмовляли-сьмо з Мільком о всіляких предметах з філософії, політичної економії, исторії природної, фізики, астрономії, словом вели-сьмо дуже розумну бесіду — так що в великім западі залєдвї почувли-сьмо;

що половина сурдута Мілька и того випалила ся до крехти; аж тогді, коли нас обох добре запекло. Невідступний товариш нашої їзди, циґаро, скучило собі, видно, прислухувати ся тій мудрій нашій розмові, и покинувши циґарничку лежало собі свобідно на прикриваючих ся взаімно полах сурдутів. Очевидно, новий жовід до сміху, бо що до убраня виглядали-сьмо явби брата сяяскі.

По кількамилевій їзді затримали-сьмо ся на роґачці. Наче-кавши ся довго, щоби хто вийшов по гроші, стали-сьмо жиди з гори набирати — очевидно рег „ти“. Жив обужнув нас за такий непошановок, а взявши рипского, сказав: „Коли-сьте роґачку переїхали, мусите строг заплатити: рехти не видим.“ Сказавши, обернув ся, сховав ся до хати и зачинив дворі. Молода кров тим більше в тім неучтивім поступку жиди увиділа злочинство. Очевидно злізли-сьмо з візка и стали-сьмо припускати штурги до дверей и вікон, а коли то ніщо не помагало, загадали-сьмо з Мільком зробити жидови філя тим, що зашпинули-сьмо двері від хати з двору, щоби не міг вийти; а щоби и переїзджаючих не видів, загадали-сьмо замазати вікна хати глиною, що власне розжипена перед хатою лежала. Як загадали, взяли-сьмо ся сейчас до діла — позакасувавши рукави, стали-сьмо серед сміху мазати грубо глиною шиби. Робота була на укінчено, коли на гостивци загуркотіло, а красний повіз з двома панями затримав ся перед роґачкою.

„Гей там!“ обізвав ся голос з повозу; „ходіть по гроші!“

Сей час, як був-єм обдертий и обпалений, завалений цілий глиною, посишів-єм до повозу, щоби відібрати гроші а при тім придивити ся їдучим. Але хто опише мій стид и зачудованє! Пані їдучі були мої знакомі з столиці, з значного дому, бо жіпка и донька високого урядника, у котрого я з заховаєм великої етикетки бував и за порядного и честного молодця уходив, а навіть — так мені бодай здавало ся — припав-єм панні до смаку.

„Чи то ви? що ж то робите?“ спитали обі пані разом зачудовані, а кинувши гроші на землю, казали фірманови їхати. Вже повіз в туманах пороху щез давно, коли я з того стиду и остовпіння отямив ся; сейчас зібрав-єм розкинений гріш и поспішив до Мілька, котрий, укінчивши мазанє вікон, сидів на візку и чекав на мене. Остатний бо був нам час до відїзду, бо жид, не могучи дбути ся дверми, виліз на під, передер стріш и начав як навідений кричати на ціле горло: „валт!!“ Не чекаючи довго, казали-сьмо затяти коні и сильним клусом спішили-сьмо утікаючи перед дальшою жидівскою напастю.

От и знов надарив ся новий предмет до розмови, сміху и забави, хотай властиво тим несподіваним здібанси з знакомими мені жінщинами трохи и згриз-ем ся. „Знаєш, Мільку!“ сказав-ем до свого товариша; „я дуже з того не доволен, що вони мене пізнали; навіть не знаю, як тепер викрутити ся, коли з ними зйду ся.“

— „А по-щож маєш признавати ся, що то дійсно ти був? Скажи, що о нічим не знаєш — випреш ся всего и буде добре.“

„Не можна — пізнали мене напевно; радь инакше.“

— „Га, те розкажи ім факт правдиво!“

„Також не можна, бо будуть дивувати ся, що за ринського мстив-ем ся на янді.“

— „Велика річ! скажи, що взяв 10 ринских.“

„Не випадаеть —“

— „Но, то почекай же! скажеш, що маєш брата цілком подібного до тебе и станеш ім оповідати сам, що твій брат мав таку а таку пригоду, и власне так зробив як ми зробили. Будеш нарікати на єго пустацтво тай справа якось при добрім крученю залагодить ся...“

Серед шпаркої їзди, розговору и сміху — зійшов нам весело перший день проїздки; спека, порох, пристрасне куренє циґар відібрали нам охоту до їжі;—аж коли сонце клонило ся до заходу, горячо зменшало ся, а ми доїзжали до села, аж тогді учули-сьмо змученє и потребу випочинку, їжі и напою. Вісім миль віддалили-сьмо ся від дому. Понеже не мали-сьмо нічого пильного до дальшої їзди, то постановили-сьмо в селі, до котрого зближали-сьмо ся, переночувати. Може о чверть милі від села, при скрутї на приватну дорогу, стояла буда, импровизоване мешканє для вартівників. Коли-сьмо зїзджали до села, затримало нас двох добре підьохочених мужиків.

— „А що за одні?“

„Ну, та люде“ — була наша відповідь.

— „Ба! та що за люде? туди не вільно їздити людем — а звідки?“

„З Пацанова.“

— „А деж то той Пацанів?“

„На місяци.“

— „А чого тут їдете?“

„З приказом від бецирку, щоби всім пянницям по кількадесять патків виїдти.“

— „Маєте рехт, панове комісарі — їдтеж, їдте, а бийте найбільше мого сусїда Стефана, бо то найбільший в селі пяница;“

я з ним вже два літа о Грунт мамин правую ея, та годі що видерти.“

„Ну, бувайте здорові — вьо!“

— „Гов! гов! чекайте!“ закричали мужики — „ми тут цісарска варта!“

„Ну, та щож нам до того?“

— „Скидайте солому з брочки!“

„Подуріли-сьте? та на що? а яке ми поїдемо?“

— „Га, то не поможе! у нас є зараза на товар, є приказ всю солому від переїздаючих відбирати — таке є цісарске право...“

Не помогла промова, просьба, гнів ні грозьба: раді-нераді, мусіли-сьмо викинути до найменшого стебла солому, а посідавши на дні візка, на голих дошках ледви з тяжкою бідою вирвали-сьмо ся з напасливих рук наних вартівників.

Приїхали-сьмо до села и заїхали до коршми. Коршма, жотай, ліпша як церков и плебанія, була однако дуже мізерна, а вже-ж дуже мало — як се звичайно на селі, лежачим далше від публичного-гостинця — могла заспокоїти жаданя струджених, голодних и сира-гнених, подорожних. Коли заїхали-сьмо на підсіне коршми, було темно. На гуркіт візка вийшов жид з незміреним ліхтарем а малесенькою в нім свічкою, подивив ся на нас від ніг до голови, не сказав и слова — лиш вернув ся до комнати, зіставивши нас в темноті, не знаючих зовсім місцевости.

Чекали-сьмо хвилю сподіючи ся, що знов хто з світлом вийде, щоби нас вивести з лабирінту корчемного підсіня и запросити до хати — але на дармо. Мусіли-сьмо злізати и самі на омацки добивати ся жидівського приюта. Я вибрав сторону всхідну, а Мілько західну до розвіданя сіней корчми, и оба йшли-сьмо з руками на перед себе витягненими серед сміху и нарікань на темноту и на жида — в сторону, де нам на хвилю млаве світло шабасівки заблисло. Ідемо, аж нараз учув-єм лопіт, квік, хрунькаме и розпучливий крик Мілька взиваючий мене на поміч. Хотів-єм бічи, алеж тут влетів-єм до якогось самотріску. Рій курей, качок, гусей привитав мене тисячом найчудшійших голосів; хотів-єм утікати, але замість до дверей клітки, трафив-єм просто на невинні телятка, що сполошені несподіваними гістьми сгали надо мною ревати. Не зіставало мені ніщо більше, як ім вторувати: — зачав я, Мілько и фірман під небеса кричати, що и помогло, бо на таке терцетове реванє товарячих, птичих и людских голосів вилетів жид зо свічкою — и поспішив на ратунок. Показало ся при світлі, що я

постав ся в загороджу сіней, де в райській згоді спочивали птиці ріжного роду з телятками; що до Мілька, то той, идучи різко на перед, упав на купу свіжого навозу, в котрім спочивали по дневнім труді, против' волі и відомости господаря, тrefні звіятка, котрим природа відмовила рогів знать для того, щоби світ від поколеня обезпечити.

Сподівали-сьмо ся, що утримуючий таку гостинницю буде нас бодай перепрошувати — але завели-сьмо ся! Він, замість перепросни, став нас еще лаяти, що-сьмо ему тільки райваху наробили. Мо взаімній перемові прийшли-сьмо в кінци до комнати. Задуха, воня горівки и простого тютюну — ударили нас неприємно на самім вступі. За шинквасом сиділа стара, поморщена, обдерта и нехарна жидівка в штернбіндях на голові з зачатою сивєю панчохою в руці; за столом розсіли ся вигідно в ріжних поставах обивателі села, покріпляючі ся для проходу галицько-сільским Ale*). Коли вступили-сьмо до комнати, всіх очи звернули ся на нас; ми однако, не зважаючи на нікого, з густою міною перейшли ся кілька раз по обширній комнаті, а Мілько спитав жидя:

— „Дістанемо станцію?“

Жид, якби зачудований тим питанєм, не відповів ні слова, тільки глянув на стару жидівку за шинквасом.

— „Га, хйба там з нами в алькірі!“ загаркотіла стара — „бо иншого місця нема.“

— „А дістанемо що зысти?“

— „О дістанете! есть горівка, сулі, яйця.“

„Не велика потіха,“ сказав-ем до Мілька; але щож робити, пішли-сьмо оглядати наш нічліг. Описати его годі, та ласкаві читателі виобразять собі, як алькір жидівекій на селі в коршмі виглядає и що в собі криє. Брудні бети, старі поломаші меблі, стара брудна одіж, барилки и фляшки з горівкою, незмірене число всіякого роду заставів селянами зложених, все в неописанім пеладі — кілька книжок єврейских, ліхтарі мосяжні, кілька побитих склянок и філжанок, куфер великий зелений, предмет зігханя безгрошевих а дотепних урльонників — словом як в ковчезі Ноя; двєрі пописані крейдою то углєм самими числами, представляючими довги селян, вікна поліцені панером, заложені иматою або дощинками... Раді-нераді муєли-сьмо прийняти на нічліг устелений барліг з хлопских кожухів, прикритий простиралом ніколи непрапанім,

*) Ale (вимовля: ель), пиво англійске.

хоть з старости драгивим. Казали-сьмо собі дати горівки — а наш фірман приніс нам ріжні добрі річи до їжі, котрі мої мамуня без нашої відомости нам в бричку вложили. Кохана мамуня! не забували ніколи на мене — а от и тепер пам'ятали навіть на таку дрібноту а для нас таку велику річ, бо вибавила нас обох майже від смерти голодової!

Обмивши ся з пороху и покріпивши ся, мали-сьмо класти ся спати, коли двері отворили ся и станув перед нами підпитий селянин.

„Що там скажете, батьку?“ спитали-сьмо.

Селянин усміхнув ся, моргнув до нас кілька раз и вибелькотав з тяжкою бідю: „я... віт!“

„Ну! а щож доброго скажете нам, пане віте?“ спитав-ем.

Віт знов моргнув, усміхнув ся и сказав: „А ци то те... панове ось не дашки, що то бунтують ся?“

„Красну гісторію можемо ще з хлопами мати,“ сказав-ем по німецки до Мілька. — „Ні, віте, будьте спокійні, нам борше їсти и спати хоче ся, як бунтувати.“

— „Ага, та я то зараз пізнав, що ні, бо панове говорять по німецки — а то ви певне з бецирку комісарі? Дуже перепрашаю — я то так тільки жартом казав. — У нас хвала-бу товар вже не слабує, часом там десь на ратиці та на писки... У мого сусіда...“ хотів щось дальше говорити, але тільки моргнув, усміхнув ся и став сильно кашляти.

„Но, но, ми вправді з бецирку, але нині не час нам о тім говорити; — йдіть но а постарайте ся, щоби ми мали солому в сиджепе. Пильнуйте добре, щоби зарази не привозили, а тепер на добраніч напийте ся там и за наше здоровє. Бувайте здорові!“

Віт склонив ся нам бецирковим, моргнув ще раз радісно и пішов послухати нашого приказу, т. є. покріпити ся за наше здоровє. О соломі забув бідняка и ми мусіли на голих дотках їхати добрий кавалок за село, аж нам удало ся купити кілька вазанок соломи.

Ніч перебули-сьмо найгірше; я лежав головою и ногами до гори, ож в ямі, Мілько знов головою и ногами на діл, ож на горбку по середині. Жиди товкли ся до пізна в ночи, а коли ся втихомирили старі, зачинали жиденята одно по другім виводити плачі в дивні голоси. Але в літі ніч коротка, ми молоді, тож перебуло ся то все якось з свободою и сміхом. Скоро світ покріпивши ся остатками провіянтів даних нам мамунею, заплативши за все в три рази більше жидам, опустили-сьмо коршму, не чека-

ючи на можливий рапорт віта о заразі товару, и гнали-сьмо скоро, щоби чим борше з села дістати ся. — Мимо того, що нічліг дав нам досить предмету до бесіди, постановили-сьмо однако нігде більше в коршмі сільській не ночувати.

(Далше буде.)

Літературні звістки.

— **Иван (Нечуй-)Левіцький** е тепер головний и майже єдиний представитель літератури малорускої в Україні, имено коли Стороженко умер, Костомаров від давна пише тільки по великоруски (хотя о малоруских тематах), Куліш овоєю „Исторією возсоединенія Руси“ заняв трохи неясне основище, а Марко Вовчок не пише нічого ані по українски ані навіть о Україні. Ми вже в 3. н-рі донесли, що при самім кінці минувшого року вийшов новий, и то досить великий том его повістей (около 400 стор.), в котрім поміщена, крім двох коротеньких звісних читателям „Правді“ оповідань „Запорожці“ и „Не можна бабі Парасці вдержатись на осли“, довга повість „Хмари“, з котрої також дві частини були вже друковані в „Правді“: з 1873 р. „Новий чоловік“ и з 1874 р. „Елзамен“ (сего уступу в Київскім виданю нема). Небавком по появленю сих повістей вийшли сего року ще три твори п. Левіцького: 1) *Унія и Петро Могила, митрополит Київський*, дільце популярне; 2) *На Кожемяках*, комедия з міщанского житя київского, и 3) *Маруся Богуславка*, опера. Лишаючи обговорене сих трёх найновіщих творів на пізнійше, зганемо тепер трохи докладнійше тільки за повість „Хмари“, користуючись головно критикою, яку помістив „Київскій Телеграф“ (газета виходяча 3 рази на тиждень в Києві, котра тепер, имено коли від нового року С. Петерб. Вѣдомости перейшли під нашу редакцію, з всіх російских газет найбільше ще и найприхильнійше займає ся українскими справами) в 30. н-рі в 9. (21.) Марця с. р. Застерегаємо собі при тим, що пізнійше, коли сю книжку докладно прочитаємо, подамо и наш власний суд, коли-б він де в чім не згоджував ся з судом „Київ. Телеграфа“.

Повість „Хмари“ представляє исторію трёх родин, двох профессорів київської духовної академії, Туляка Воздвиженского и Канівця Дашковича, и полтавского поміщика Радюка. Дашковича назвали б ми отцем головної героїні, а Радюка головним героєм, коли б в повісті можна відрізнити головне від неголовного. В повісті дійствуют три покоління: купець Сухобрус, отець жінок Воздвиженского и Дашковича, сі жінки з їх чоловіками и доньки їх, Катерина и Ольга з їх адораторами, — и середне покоління може в рівній мірі бути признаним героями як и наймолодше. А навіть в наймолодшій поколіню київска институтка Ольга далеко менше героїною, ніж хуторска полтавска панночка Галя, котра ошо-

чатку притягає до себе серце Радюка, на котру тойже опісля без коначної причини забуває, а наконець знов без коначної причини з нею женить ся, зірвавши з Ольгою. В повісті представлені и два місяця дійства — Київ з духовною академією, єї студентами, профессорами, з студентами університета, институтом и село в Полтавщині з дрібними и середними панами. Идею повісті не легко поняти; здає ся, автор хотів показати, як безхосенна наука, як не твердо уґрунтоване виховане, сли воно не проникнуте національним чувством, національними прямованьями, сли воно в руках чужих людей. Однак в повісті представлені не наука-и виховане в загалі, хочби й чужі, а тільки семінарська наука и институтське виховане...

Національні прямованя в повісті має репрезентувати молодий студент Радюк. Але ж ціла єго любов до народа виражає ся тільки тим, що раз трохи поміг хорій бабі, а звичайно тільки бавить ся в деклямації та крім того ще надскакує паннам, котрим носить без ріжниць и Шевченка и *sr.* Монте-Хріста. Навіть не маючи наміру идеалізувати київську університетську молодіж 60-х років, не мож вважати представителем єї такого пусого чоловіка як Радюк: досить згадати недільні школи, щоденну школу, школу сільських учителів, слори українських студентів з польськими в засадничих народних и соціальних питаннях и много инших сторін тогдішнього студентського життя, котрі показують, що лучші представителі єго займались чимсь поважнішим ніж те, чим займає ся Радюк, а що тогді називано „горобцюванем“. Так отже не мож сказати, щоб ся повість п. Левіцкого була удатна, ані в композиції, ані в идеї, ані в способі представлення головного репрезентанта тої идеї. Крім того вона надто довга и багато в ній повторяє ся, особливо в описовій часті, в котрій однак подібують ся и прекрасні місця, дишущі щирим чувством любви до Києва...

Красота декотрих описів, кількох ліричних місць, вірність представлення життя хуторян, вірність и новість малюнку життя киево-подільських кушців, студентів и профессорів академії, и декотрих черт життя на пів схолястичних учених 40-х и 50-х років — все те в всякім разі робить повість п. Левіцкого цінним літературним твором. Зовсім вірно и після натури описані и місцеві Фамусові и Загорьцькі, котрі по вечері у проф. Дашковича зробили Радюкови репутацію „неблагонадежного“ чоловіка. „Такі панове не перевели ся и до сеї пори и скрегочуть зубами бачучи, як сильно змінилася ся суспільність и як значно упав їх кредит.“

— **Розмова про земні сили, А. Иванова.** *З деякими додатками та одмінками. Переклав на українську мову М. Комаров.* Київ 1875. 91 стор. 12.-н. — Се друга часть популярної енциклопедії, котрої перша вийшла минушого року п. н. „Розмова про небо та землю“, и звана вже й у нас, в Галичині, з виданя „Просвіти“ (3-ю часть в великорускім оригіналі становить „разказъ о жизни земной“ [біологія], а 4-у „разказъ о жизни человеческой“ [соціологія] — але єї остатні дві части мають вже бути слабші від перших). Ся книжочка складає ся з 7 частей, и містить найважніші науки з фізики и метеорології: про воздух, про воду и пари, про гук, про світло, про магнетизм и електрику и т. н. Від великоруского першовтору ріжнить ся ся книжочка тим, що в ній дещо зміненю

в укладі и в виборі фактів, особливо ж тим, що немало пододавано, н. пр. о аеронавтиці, о росі, инеі, снігу и граді, о зеркалах, о штучних магнетах и електричній машині, а 7-ий розділ навіть цілий ново доданий: що вигадали люде, щоб краще дознатись про всі оці сили и як повернули їх на користь собі? (Говорить ся тут именно о барометрі, термометрі, побільшаючих шклах и телескопах, о компасі и т. и.) — Спосіб виложеня е зарівно легкий и ясний, як 1-ої книжки; язык чистий народній; терміни більшою частю взяті або з народної бесіди (звукъ — гук) або з інших славянских языків (електрика — грозовина).

— **Сборник малороссийских заклинаний.** Составил П. Ефименко. Москва 1874 г. Під тим надписом вийшла при кінці минушого року, видана московским „Обществомъ исторіи и древностей російскихъ“, книжка, містяча в собі 221 „заклинаний“ (т. е. шептань, заговорів, проклятів и т. и.) малоруского народа. Коли Великоруси мають два такі збірники своїх „заклинаний“, Сахарова и Майкова, малорускі „заклинання“ являють ся тут перший раз в більшім числі зібрані и систематично уложені; перед сям виданям були тільки деякі поміщені в I-ім томі „Трудовъ експедиції“ Чубінского, а з галицких деякі (дуже небагато) в „Вѣнку“ (Відень, 1847). — П. Ефименко поділив в своїм збірнику „заклинаний“ на 8 відділів, цілком в той сам спосіб, як поділив Майков в своїм виданю великорускі „заклинання“ — се задля того, як каже сам п. Ефименко, щоб легше одні и другі порізувати між собою. Відділи тіи суть: 1. *любовь*; 2. *бракъ*; 3. *здоровье и бользни*; 4. *частный бытъ*; 5. *промыслы и занятія*; 6. *отношенія общественныя*; 7. *отношенія къ природѣ*; 8. *отношенія къ сверхъестественнымъ существамъ*. Крім головного тексту подані також и варіанти.

Позаяк „заклинання“ з одної сторони важні для пізнаня народа и мітології, а з другої сторони легко можуть цезнути в самім народі через піднесенє просвіти народної заведенєм шкіл, збудованем жеізниць и т. и.: то треба бути вдячним п. Ефименку, що подав нам такий досить повний збірник того не маловажного літературного матеріалу. — П. Ефименко wraz з одним членом „юго-западн. отдѣла имп. географ. общества“ забирають ся видати ще другий повнійший збірник „заклинаний“ малоруского народа. Добре б було, щоби и з Галичини, як хто має або може зібрати до того матеріали, післав їх для нового збірника (Адресувати найліпше „въ юго-западный отдѣлъ импер. географическаго общества въ Кіевъ“).

— В II. и III. книжці „*Чтеній въ московскомъ обществѣ исторіи и древностей російскихъ*“ поміщені (між иншим) **Реестри всего війска запороского** після Зборівского договору з королем Яном Казимиром 1649 р. — більше ніж 38.000 имен. Між иншими многі з малорускої шляхти можуть знайти собі в тім списі предків и поправити теперішній польский спосіб писаня своїх прізвищ (Чарних, Тарновских и и.).

ЧАСТЬ ПОЛІТИЧНО-СОЦІАЛЬНА

Хроніка російська.

1875, Цвітень.

Царські и народні свята у Цвітні. Пляство. Література популярна. Гр. Толстой, бр. Корф, Блінов. „Другъ народа“ и виданя „Соляного городка“. Просвіта народна и рад. Розправи газетарські о народній просвіті. Молодіж. Література соціально-революційна. Університети. Війско. Література українська. Новий спис людности. Університет в Сибірі.

У місяці Цвітні в Росії цар святкував хрестини своєї внуки Оксани Олександровни, потім справляв у Петербурзі так звану майську параду, котра, хотя називає ся маевою, ніколи не відбуває ся в Маю а завше в Цвітню, раз через те, що царська родина чим скорше втікає в Крим, як тільки у Петербурзі пройде лід по Неві, а по-друге для того, що у Маю військо йде на літні квартири. Відгак цар поїхав за границю, и, як вже звісно, насамперед зустрічали его у Берліні з великою прихильністю. У тім-же місяці Цвітню почав ся у Росії той нігде инде незваний „пожарний сезон“, котрий після офіційального обрахунку нищить на 60 мільонів маєтків, а усю „деревяну“ Росію спалює до чиста впродовж 15—20 років. Так дама себе знати весна Росії.

Нарід російський святкував у тім місяці крім свята царского еще Великдень. Се свято обходить ся у Росії так, що не дуже може зарекомендувати тую землю з її православними „обычаями“, котрими вона иногді хоче хвалити ся перед Европою. Як би хто схотів на первий тиждень великодних свят аж до поминального вівтірка проїхатись Росією вздовж від Петербурга до Одесси, або й поперек від Бреста до Саратова, або піднявши ся в гору глянути на неї з птичої перспективи, побачив би невітшний вид. Уся Росія в ті дні, від Тавриди до Балтика и від Висли до Уралу, вкрита пнями, що або валяють ся на землі, або штульгикають, як то кажуть, „мислѣтами“, се-б то ходять зикзаками. Уся Росія не гірку горілку й солодкі вина та меди більше ніж цілий тиждень, щоб не загубити старих своїх звичаїв; даремно пишуть про се газети, вираховуючи, що ціла третина часу у рік йде на різні свята, а з святами на пияництво! Той свобідний час, в котрім би нарід не тільки міг відпочати по трудах, але й розвинути свій розум читанем книжок, він обертає на пиятику и гультайство; як ми вже казали колись, не може не бути той нарід, котрий пияцтвом а не працею мусить піддержувати баляне бюджету государственного по розинісї приходів и доходів царства російского. З другого боку, хоч би й хотів він свобідний час обернути на читане книжок, то не найде їх так легко. Видань для народу нема в російській

имперії у рідній мові. Ї великорускі популярні книжки, але й тих мало; історія їх писання дуже цікава. Колись у початку 60-х років, коли всі пани загоріли ся послугувати „меншому братови“, Граф Л. Толстой розпочав був у своїй часописи „Ясная поляна“ видавати дуже гарні розкази, котрі могли читати ся не тільки малими хлопцями з простого великоруского люду, але й старими людьми. Але Граф одвернувся скоро від простого народу й почав писати романи з великого світу, яку працю и тепер веде у „Русскому Вѣстнику“ у новім своїм романі „Анна Каренина“; тим романом на безрибі не можуть нахвалити ся тепер російські рецензенти. Після Толстого ще оден пан розпочав свою службу народови, вже українському, в Верхньодніпровскім повіті Катеринославскої губернії. Се був барон Корф. Писав він дуже багато, але з того всього не було хісна, бо пустив ся у високу педагогіку, а не маючи талану, який був у другого російського педагога Ушинского, книжки свої писав так сухо и такою мовою, що їх дуже скоро почали лягати усі критики. Їму хотіло ся дійти до того-ж, до чого простував и Граф Толстой, щоб мову приблизити як найбільше до народної. Толстой у своїй „Ясной Поляні“, бачте, практикував иногді и таку методу, що завдавав хлопцям з своєї школи написати який-небудь розказ. Вони писали, а він, поправивши трохи склад, оставляв туюж мову и усі ті ідіюми, які уживали самі маленькі автори. Школа Толстого була в Бѣлевскім повіті Тульскої губернії — у тому місці, де и в старовину, як пише Костомарів в своїм романі „Кудеяр“, жінка Кудеяра, прихавши з України, найшла усе чуже, и хати и людей и звичаї и мову. Барон Корф же, яко „истинный сынъ“ инішній Росії, хотів на старі місця Запорожя перенести тую Тульську мову Графа Льва Толстого. У сему напрямку він пішов ще дальше и мабуть, покористувавши ся народним великорусским словарем Даля, повводив в свої книжки такі слова и такі ідіюми, котрі можуть зрозуміти хіба тільки Костромичі та Ярославці, бо їх не поняли навіть критики-педагоги, котрі дяляли его за дуже великий великоруссизм. Якими б не були панруссистами критики книжок пана барона, хоч вони може у політиці й стояли б за те, що краще для самих Українців, коли старе їх село Половиці буде звати ся „Екатеринославомъ“: а всеж таки усі заговорили про неможливість вводити у школу не тільки катеринославскої губернії, а й загально таку мову, котрої насамперед учитель мусить вивчитись из словаря Даля. З другого боку на своїй „невгавгавучій мові“*) барон Корф у своїх книжках „Малютка“, „Нашь другъ“ понаписував такого, що по просту вишло як горох з капустою: тут було й про те, як треба садити квочку, щоб вивела курятка, и як треба „срудосберегательні“ (позичкові) товариства закладати и як писати просьби у суди, — не було одного лиш пляну й зміслу, котрий дав книжкам Ушинского „Родному слову“ и „Дѣтскому міру“ велику славу помежи педагогічними книжками російськими.

*) Беремо сей вираз з „Кієвлянина“, котрий думає заглушити на Україні дух народної самовіжі, пронізуючи над Українофілами и їх книжечками, котрі, він каже, пишуть ся не по українскя, а „по-невгавгавучему“.

Торік у „Новому Времени“ з'явився був роман, у котрому автор хотів намалювати, як Корф з своїми „Малютками“ і розправами про „Обученіє грамотъ“ дбав тільки о свою славу, яко педагога, а зовсім не думав служити Українському народови и его просвіті. Але через поміщене того роману газета була закрита и не знати тепер, чи з'явиться той роман цілий в друку. Діло, котре розпочав барон, само себе вбило, не маючи ніякої реальної підстави, и тепер, як писали недавно корреспонденти з Верхнедніпровського повіту у столичній газети, школи у сему повіті не можуть навіть и називати ся именем шкіл: школярі в них мерзнуть, бо зимою вітер дме у хату крізь розбиті шибки, не мають на чім сидіти, не мають чим писати, нема на чім учити ся и т. д.

Був ще оден педагог у Росії в остатніх часах, Блінов, котрого розмалбваній буквар під заголовком „Наглядная азбука“ дістав нагороду на Віденській виставі и котрого книжка „Ученіє свѣтъ, а неученіє тьма“, містяча у собі повний курс так званого в Росії „родиновѣденія“, теж викликала не малу похвалу; але коронований за его систему Віденською виставою буквар був скоро заборонений російським рядом зовсім, не тільки задля ужитку в народній школі, — и друге его видане було спалене. Міністерство просвіти закрило ще одну часопись видавану для учителів під назвищем „Школьная жизнь“; тепер, як глянути на популярну літературу, яка є у Росії, мабуть ні на що буде дивити ся. Остала ся тільки виходяча у Києві часопись для народу „Другъ народа“ — одна на усю Росію з такого рода часописей, та ще виданя „Соляного городка“ у Петербурзі.

Про перву газету, видавану п. Андріяшевим (Київским Маратом), нема що багато говорити, бо вона веде ся вже кілька років без всякого певного напрямку, и нарід українский, для котрого вона призначена, з-роду читати її не буде, вже для того самого, що найголовніша сторона популярної книжки, мова, там зовсім не народна. Про виданя ж „Солоного городка“ почала тепер розмовляти російська преса, через що й ми думаємо, не буде лишнім, хоч трохи познакомити з ними наших читателів. „Солоний городок“ завів у Петербурзі бувший поліцеймайстер столиці п. Трепов, котрого имя знане в цілім світі з заведеня у Росії порядків тайної и явної поліції. Зложено окрему „комісію“, збудовано гарний музей педагогічних підмог, и почали воі, хто хотів, давати виклади для народу, беручи за се по 5 копійек від особи. Мисль була дуже гарна у основі, через що й Москва у себе теж хоче тепер завести такі-ж „народныя чтенія“. Але змісок тих „чтеній“, як оказало ся тепер, був зовсім инший: тим заводом адміністрація хотіла в свої руки забрати монополію на просвіту народа, як забрало вже її міністерство просвіти.*) Книжки за їх ініціативою видавані суть дуже слабецькі, так що нарід їх не читає, а тільки слава є, що щось робить

*) Недавно з Харкова просила інтелігенція, щоб и у сім городі дозволено було завести виклади для народу; але ряд не дозволив того, обіцявши в початку виробити оден загальний плян тих лекцій не дозволяючий ніяких місцевих відмін.

ся для народної просвіти. 80.000 примірників книжок, в котрих передруковані були найкращі з „чтений“ Солонного городка, не пішли в нарід, а барон Косоїнокий, котрий взяв ся був на свої гроші друкувати їх и розпродувати на ярмарках по селах и містах, вже з кінцем минушого року просив взяти від него се діло. Тепер же взяли ся до тих книжок критики, и в однім з остатних н-рів „Дѣла“ хтось показав, що книжки ті писані не тільки без жадного розуміння законів педагогіки, а навіть и без всякого змислу, з помилками у коректурі, у мові и в самім змісті їх. Газети російські підхопили сміливе и правдиве слово критика и через свята займали ся глузуванем з пияцтва російського народу и з книжок, котрі ему замість горілки хотять піднести его „друзья“.

Як розвивати ме ся у Росії дальше популярна література, коли графи и барони покинули думку про народню освіту, не знаємо сказати. У „Складщині“, літературному альманаху виданому торік на користь голодаючих Самарців, був оден душе гарний вірш, в котрім автор его так сказав: „Ми дуже щедрі, щоб давати хліб нашому народови, коли він голодає. Але що би ми сказали ему, як би він попросив у нас „духовного“ хліба? — Мусіли б признати ся, каже сам в відповідь, що такого хліба ми не запасли ще для нього, що й самі его не маємо.“ Сі дуже нещідливі для російської інтелігенції вірші дуже вірно характеризують нинішнє положенє. Графи и барони покинули „просвіщати“ нарід и вести его „за современными огнями“; а народвці російські не дбають про нього, хоч може й хотіли б тее робити. Для нас цікаві новіші розправи журналів и газет російських в ділі народнєї просвіти — особливо через те, що вони виявляють становиско того найголовнішого питання з життя народа. З горячої полеміки, котра веде ся тепер помежи російськими педагогами, можна бачити, що там є два або й три сторонництва: одні налягають на те, щоб в народних школах завести між розмовами учителя з школярами — також науку де-чого з космографії, геології, хемії, фізіології и з інших природописних наук; другі бажають, щоб школяр змів тільки читати, та учив ся катехиза та граматики, бо природописні науки по їх переконанню ведуть до атеїзму. Перші хотять, щоб як найширше розростали ся нові учительські семінарії, котрі давали б більш просвічених и знаючих методи учителів; другі — жалують, що священники и дяки сільські, котрі досі мали монополію наuczуваня, тратять її що-раз більше и більше. Нема що казати, що першого напрямку люде — Петербурські літератори и педагоги, а второго клерикального — московські, помежи котрими найголовнішим їх представителем зъявив ся Цвѣтков у „Русокому Вѣстнику“. Граф Толстой, викликавший теперішню полеміку, не стоїть ні на сій ні на тій стороні, а тільки почав лаяти нових педагогів за їх доведене нової наглядної методи до абсурду, виходячи: ще з особистого якогось патріотичного погляду, котрому не подобає ся, що нові методи переняли нові педагоги від Німців. Педагогічні журнали усі, які є у Росії, підняли ся против сєго глузуваня над ними гр. Толстого и старають ся захистити свій напрямок. Вони виголошують, що для народних шкіл мусять бути просторі хати, добре зроблені ослоня, гарні книжки и такі учителі, котрі окрім овоїх фахових знаній мали б

ще й знаня з фізіології, психології, антропології. „Вістникъ Европы“, котрий, помимо того, що став пропагувати спирітизм и рух столиків (яким у нас, в Галичині, займаю ся 1853 р.), усе таки стоїть за справжню освіту, помістив розумну статю про педагогів-дяків. Він прозиває їх остатними з могикан, вказує на те, що, хотя попи та дяки учили Росію трохи не 1000 літ від самого Ярослава, але до посліднього часу народ жив у страшній тьмі, тогді як книжки „нових“ педагогів Ушинокого, Евтушевского и и. розходять ся десятками и трохи не сотками тисяч примірників. Другі газети, як „Недѣля“, тільки глузують з цілої сеї педагогічної війни и показують, що „нові“ педагоги нічого нового тепер не дають окрім полемічних слів, а — що гірш усєго — переймаючи від Німців методи, не знають того народу, для котрого хотять працювати. Ціла ся борба літературна помежи педагогічними таборами російськими доказує тільки те, про що ми вже казали колись, недостачу сил и змоги до народнєї просвіти. Скільки б не кричали літерати про освіту, про єї потребу для народу, про найкращі методи й підмоги, нічого тут не вдіє тее царство, у котрому на 75 мільонів народу (як не лічати сюди ще Кавказу, Сибіри и Середнєї Азії, а то й на 86 мільонів народу) иде всєго 860 тисяч карбованців на рік на сільські школи. З другого боку, скільки б не силкували ся журнали показати, що теперішні популярні книжки Солоного городка — Бог зна' що, а не книжки, усе ж таки кращих книжок не буде, бо сил літературних, котрі працювали б на сєму поли, и нема й не буде, бо діло поставлено в самі тяжкі бюрократичні дуби.

Тая молодіж, котра б могла віддати и талан свій и працю на се діло, за руху демократичні забірає ся під арешт и засуджує ся за соціялізм, сепаратизм, комунізм и инші тяжкі переступи. Ряд не хоче допустити, щоб до народу говорено ъ его мовою и про все те, чого він хоче знати; народовці ж, які є найбільш помежи Великоруссами в те й помежи Поляками и Українцями, бажали б и мову у популярних книжках бачити не ту канцелярийну, якої держить ся міністерство просвіти, а народну, живу, и хотіли б розказувати народови про ті соціяльні відносини, за які він найрадше слухає и яких він надіє ся після „великих реформ нинішнього царствования“. Але не бачучи можливости сказати всє, що вони б хотіли и що узнають конче потрібним, и вважаючи границі, які дозволяє цензура до обговорюваня таких питань, недостаточними, вдають ся в соціялізм з революційним рухом. З того и виходить тая страшна колотнеча, котра збурює тепер російське царство. Богато молодих и талановитих сил в Великоросії, котрі вдали ся в той рух революційний, перед висліджуванем поліції мусіли втікати за границю. Ся еміграція росте що дня, порозбивала ся вже на партіи під проваторством тої або другої особистости (Бакуніна, Лаврова и и.). Далекю від рідного краю видає вона або журнали и книжки для своїх неофітів,*¹⁾ або пише книжочки для народу,

*¹⁾ Такі на пр. виданя так званої соціяльно-революційної партіи: „Государственность и анархія“, „Историческое развитие интернационала“, „Анархія по Прудону“, або цілий журнал „Вперед“; книжечки для народу суть и пр. „Хитрая механика“, „Четыри брата“, „Емельян Пугачевъ“, „Исторія ерашускаго крестьянина“ и и.

у котрих хоче підбурити его до революції. Чи революція, яку хотіли б підняти сі російські соціаль-демократи, конче потрібна и користна для Росії и самого народу російського, о тім сумніваємось; не будемо и про те казати, чи вона можлива: — одно дуже ясно видно, що вся діяльність еміграції що-дня збільшує у Росії реакцію зі сторони ряду. Лякаючись заграничних революційних книжок, котрі удає ся таки емігрантам провозити у Росію, ряд приказує арештувати кожного молодого чоловіка, котрий попаде ся з такою книжкою (кажуть, що тепер по тюрмах сидить вже коло 700 людей, над котрими скоро почне ся суд); студентів, що окрім того ще й дома бунтують, виганяють з шкіл, розсилають по різних городах и т. и. А зверх всього того йдуть від ряду цілі купи нових приказів, ограничаючих дуже свободу науки. У сему місяці на пр. вийшло таких приказів два. Бажаючи покарати студентів висших шкіл за читане забороненої літератури, цар приказав зложити нову комісію задля перегляду університетского уставу (під председательством Деянова); ся комісія мусить збільшати контролю над викладами університетских професорів, котрим також ряд вже не довіряє. Другий приказ дотикає ся книжок, котрі могли б читати садати. Мабуть у якогось з них найшли заборонену книжку; через те тепер приказує ся ім тільки тії книжки читати, котрі ім санкціонує ротний командир своїм підписом. Кождий жовнір (а поміж ними у Росії від сего року будуть вже и дворяне) мусить книжку, яку здобуде, давати начальству до підпису, а командир поперед, ніж підпише її, мусить її перечитати та й добре додивити ся, чи справді вона вийшла у Росії, чи то так тільки підписано, як и справді підписують емігранти на своїх книжечках „Москва“, тогді як вони видані де у Женеві.

До чого дійде той розлад помежи рядом и лучшими силами молодіжї російської, не можна до тепер сказати нічого. З наведених нами дат видно тільки, що ані одна ані друга сторона не хоче уступити. Молоді соціалісти не хотять и чути ні про яку лєгальну діяльність у себе дома, котрою вони при своїх інтеллігентних силах могли б багато зробити для літератури, переживаючої якусь аґонію. Нам прийшло ся раз зустріти одного емігранта-Українця: „Чом не хочете Ви писати по українски для свого народа таких книжок, котрі обьясняли б ему его соціальні права після Ваших нових реформ?“ питали ми его; „атже-ж простий нарід український не знає добре законів „Положенія о крестьянах“, порядків у нових судах ваших, прав, які він має у земских повітових и губерских радах (собраніях), законів про повинність военну, про податки, про робочі часи и таке инше. На Вашім місці ліпше було б розьяснити ему се все, аніж втікати за кордон!“

— „Як би ми й схотіли завести яку популярну літературу про сі діла хоч на самих лєгальних підставах, то зараз нас и позабирали б у тюрми!“ одповів він; „саму безвинну книжечку, котра б дотигала ся соціального становища мужика, ряд тепер не пустить в друк. Через те — краще з заграниці писати ему, що сам думаєш.“

И пишуть народовці такі книжки то у Цюриху то у Женеві, а їх товариші, що провозять тії книжки в Росію, идуть у тюрми. На-

рід же-ж остає ся в тім стані, в якому и був. Правда, для великоруского народу можуть знайти ся хоч які небудь книжки, видані школою їх „нових“ педагогів. Українці ж, як видно з того, які бібліотеки закладають для себе штундисти й шолопути, остають ся й доси при старій церковно-славянській літературі XVII. и XVIII. столітя. Кілька тисяч примірників книжок, виданих в Києві, котрих може б вистарчило на які два-три повіти нашої Галичини, не можуть, як видко, дати досить „духовного хліба“ кільканацяти мільціонам українського люду, и мусить він читати те, що зготовлено було для нєго ще давно.

Оставляючи се питанє про нарід, про котре почали міркувати й предствителі буржуазні російської на з'їзді фабрикантів машин и горних заводчиків, обертаємось до тих фактів діяльності ряду російського, про котрі звістки принесли нам газети. Зробивши спис жидівського населеня, загадав ряд на 1876 рік заповісти загальний спис людности цілої Россії, бо статистичні цифри з остатнєго спису 1858 року вже не вистарчають тим мілітарним цілям, за для котрих роблять ся у Россії такі „переписи“. Треба знати, що так звані „ревізії“, котрих від 1722 до 1858 було десять, дотикали ся тільки оподаткованих станів люду російського: вони давали знати, скільки доходу може дати царство и скільки жовнірів може поставити. Після военной реформи, котра притягла усі стани до жовнірської служби, тепер треба зробити загальний спис усіх станів, який й думає ряд заповісти на будущий рік. Тепер по царському приказу вже роблять ся до того заходи. Зміцнюючи дома военну силу свого царства, цар не хоче забувати й того значія своєї сили у Европі, на котре указують тепер заграничні газети: літом сєго року він хоче вже у своїй столиці зібрати конгрес міжнародний по старому питаню о „звичаях війни“. Побільшаючи славу свого царства военними силами, він не забуває й діл просвіти, и хоче вже дати Сибірі новий університет, о котрий просив его генерал-губернатор Казнаков. У сєму краю, чи цілій частині овіта, на котрий звернули увагу за остатні часи праці Ядринцева, Ровинського и Географічного Товариства російського, починає ся якась нова жизнь, викликана боротьбою мішаючих ся рас славянорускої и азіатської: одні (Ядринцев) кажуть, що там з тої мішанини народів утворює ся вже якась окрема місцева народність, котра, помимо того що поєє ся сифілітичною заразою и дає тільки ідіотів и кретинів, усе таки вже починає заявляти свідомі переконаня в децентралізаційнім дусі; через те вони й стоять за єї самостайність. Другі ж думають, що треба Сибір як найбільше переймати російським впливом, и, стоячи за культуртреберство російське, нагадують тим відносини Німців до нашої — Буковини. Плян збудованя там університету тим має ціну, що він покаже, на скільки можна надіяти ся на самовіжу Сибіру у сєму ділі.

Такі важнійші прояви життя російської громади и літератури показали ся за місяць Цвітень. У тім-же місяцю розпочав свої засіданя з'їзд фабрикантів машин и горних заводчиків; але сі засіданя, котрих дебати були дуже цікаві з економічного погляду на продуктивність Россії, затягли ся й на Май, через що ми розскажемо про них окремо у послідуючій хроніці.

СЕГОРІЧНА СЕСИЯ ГАЛИЦЬКОГО СОЙМУ.

Сегорічна сесія галицького сойму краевого зачала ся 6. (лат.) Цвітня, а скінчила ся 29. Мая. Через той час відбули ся 34 засіданя соймових. Матеріялів до нарад достарчили: ряд своїми предложениями, Виділ краєвий своїми справозданями и внески поодиноких послів в соймі.

Ряд вніс с. р. 7 предложеній: замкнене рахунків и преліминарів фондів індемнізаційних, внески о територіяльнім поділі краю и обнятю домів примусової праці (поправив) в заряд держави, наконець проекти устав: о мірах и вагах метричних, о компетенції судів в справах сервітутових и о охороні власности полёвої.

Виділ краєвий вніс 32 предложеній, з котрих найважніші устава доріжна и устава о піднесеню хову худоби. З незалагоджених на останній сесії справ устава громадска не була взновлена, а устава пропінаційна знаходила ся в старій, на попередній сесії вибраній комісії.

Від поодиноких послів вплинуло 38 внесків, в котрих важніші: внески пп. Тишковского и Кржечуновича о знесеню пропінації за винагородою дотеперішних властителей, внески кс. Стемпка и п. Андрійського против пянства, внесок кс. Стемпка против лихви (о ограниченю стоци процентовой), внесок п. Гавзнера о побільшеню числа послів в міст, о Качали о введене руского викладового язика в 4-класовій так званій гр. к. взорцевій школі у Львові, д-ра Антоневича о зміні устава о викладовім язичі в школах з справедливим увзглядненем Русинів, п. Білоуса о заложеню шкіл ремісничих и промислових и шкіл низших реальних, п. Гавзнера о заложеню медицинського факультета в Львівскім університеті, п. Скржинського о заложеню другої реальної школи у Львові, п. Гошарда о установленю 37 инспекторів шкіл народних (замість фактичних 30), о. Крижановского о розширеню науки німецького язика в школах народних и середних, угодовий внесок п. Каміньского о уладженю відносин польскої и рускої народности, Андрійського о урегулёваню належитостей правних, п. Сівца о знесеню рад повітових и декя інші.

Найважніші ухвали соймові, котрі підлягають ще санкції цесаря, суть: устава пропінаційна, устава полёва и устава карна против пянства. Уставу пропінаційну принято після внеску п. Кржечуновича, на котрий згодив ся и рядовий комісар; заходить проте обава, що устава ся буде санкціонована, хотя 37 послів Русинів и селян внесли против неї протест. Устава ся установляє, що теперішні властители пропінаційного права вишинку и продажі напоїв (в селах — міст вона не обовязує) зістануть при сім праві ще (найменше) 26 літ, по тім же часі тратять теє право, однако дістають за те винагороду узюкану з оплат складаних шинкарями и и. — и зістають на вічні часи в осіданю одного шинку. Ся остатня точка зовсім неутралізує цілу уставу, бо, як справедливо и на підставі дат статистичних виказав Dziennik polski, далеко більше число сіл має и може мати лиш по одним шинку. — Користнійша є устава полёва, ухвалена на внесок

ряду, маюча цілею хоронити власність полбву, щоб люде другим шкоди не робили. — Найхосеннійша ж з згаданих повисше трѣх устав в устава карна против пияства, ухвалена на внесок ксѣндза Стемпка и селянина Андрійвского, накладаюча кари грошеві або арешту на пияниц и шинкарів икладаюча обовязок на жандармерію и инші орлани безпечества доглядати точного виповнюваня сеі устави. Гроші за кару стягані впливають в громадеку касу на фонд місцевої позичкової каси.

Горячі и довгі добати вели ся о зміні давної, дуже несправедливої для громад а користої для панів устави доріжної. По стороні громад станули сим разом крім всіх селян послы рускі (окрім о. Завадовского), найбільша часть послів з міст и навіть деякі з властителів більших посідоостей, так що мож було мати надію на релгтивно користне переведене сеі устави. Однак що не принято проекту ані після внесеня більшости ані меншости коміссії доріжної, лише внесок п. Гневоша, щоби цілий проект звернути назад коміссії, котра б мала давнійше право декотрими новими постановами доповнити (и постановити, як має двір причиняти ся до доріг, сли не буде давати матеріяли): то цілий проект застряг в коміссії и не прийшов другий раз шід на раду сойму.

З ухвал соймових, не підлягаючих санкції монарха, деякі також суть немадоважні або бодай интересні. Занотуємо з них именно слідуючі: Сойм відкликав свою ухвалу з 1874 р., постановляючу заложити сталу публичну школу ветеринарні wraz з школою кованя коней и з шпиталем для звірят ві Львові, и ухвалив завізвати ряд до заложеня такої школи, жертвуючи на те Грунт з будинком и річну субвенцію з краевого фонда и застерігаючи собі, щоби викладовий язк був польскій (поправку „и руский“ більшість соймова відкинула). На петицію комітета, завязаного для спомагання священників-емігрантів з Холма, рішено на туюж ціль виплатити 3000 зр.; уладжено організацію шпиталу у Львові и закладу для божевільних в Кракові; виражено (на внесок п. Андрійвского) конечну потребу радикальної реформи законодательства о належитостях правних и ухвалено завізвати ряд до найскоршого переведеня тої реформи, а тимчасом до усуненя в дорозі адміністраційній деяких похибок и вадливостей в застосованю теперішних законів и принципів о належитостях правних. Интересні були дві дебати ~~в~~ Раді шкільній краевій. Перша позсталала при предложеню справоздана бюджетової коміссії о прелімінари шкільного фонда на р. 1876. Ся коміссія змінила була досить значно прелімінар, уложений Радою шкільною и предложеній соймови; однак гр. Голуховскій, яко президент Ради шкільної, виступив дуже горячо в обороні сі прелімінаря, и тогда кілька послів польских внесли, приняти прелімінар після жаданя гр. Голуховского и предложеня Ради шкільної, щоб тим Раді шкільній насупротив напастей в Віденськім райхсраті объявити повне довіре. Сей внесок и принято. Другий раз закінїла дуже горяча борба о Раду шкільну між п. Ковальским и др. а Поляками при укладаню бюджету, коли п. Ковальскій вніс вычеркнене ремунерацій для членів Ради шкільної. В обороні Ради шкільної виступив и комісар рядовий, и дебата прибрала дуже дразливий характер. Наконєць п. Скржиньскій

поставив внесок, щоби сойм формально ухвалив вотум довіря для Ради шкільної; тоді рускі послы опустили салю, а позіставші послы (польскі и польско-рускі, як о. Завадовскій) одногосно ухвалили вотум довіря; о. Качала не вийшов з салі, але сам оден голосував протів.

Многі справи (особливо такі, котрі не належать до компетенції сойму) рішив сойм в той спосіб, що ухвалив завізвати ряд до переведеня їх чи то в дорозі адміністраційній, чи уставою державною. Так на внесок кс. Стемпка ухвалено завізвати ряд до введеня уставу (протів лихви), ограничаючої стопу процентову при позичках; прийато внесок д-ра Гошарда, щоб ряд установив в Галичині, так як того обовязуюча вже устава вимагає, 37 инспекторів окружних, замість поставлених ним дотепер лиш 20; ухвалено завізвати ряд до заложеня другої реальної школи у Львові и Кракові (внесок п. Скржинського) и медичного факультету в університеті Львівскім (внесок п. Гавзнера); дальше ухвалив сойм віднести до ряду, щоб при экзаменах правничих у Львові и Кракові право польске було назад, як давнійше, предметом обовязковим (внесок п. Скржинського); в той сам спосіб ухвалив сойм (на внесок п. Дунаєвского) рівночасне відбуванє вакацій в університетах и середних школах (о скілько можна, в Липню и Серпню); ухвалено помноженє числа лікарів повітових, установленє посад повітових ветеринарів и реформу дотеперішого способу щепленя віспя, упорядкованє тариф желізничих и оподученє в-одно теперішних а будову нових желізниць в Галичині, и и.

Деякі справи переказав сойм виділови краєвому. Суть то найбільше петиції, котрі після спеціальних ухвал відослано до Виділу краєвого для залагодженя, подаючи звичайно враз и спосіб того залагодженя; на остатнім засіданю соймом відослано загалом всі незалагоджені в налаті петиції до Виділу краєвого не всказуючи напрямку, в якім мають бути залагоджені. З інших справ переказаних Виділови краєвому суть найважнійші: внесок о. дра. Крижановского, щоби німецький язик зачавши від 2.(!) класи в школах народних був предметом обовязковим, а в середних школах щоби крім науки язика німецкого в низших класах найменше оден предмет а в висших найменше два предмети викладали ся по німецки. Потреба науки німецкого язика в народних школах мотивована тим, що язика того потрібно до війска!!! Сойм відослав той внесок, підписаний 37 Рутено-русскими и селянами, до Виділу краєвого, щоб тойже в порозумію з Радою шкільною внесок розвідав и потому здав соймови справу. — Також відослано до Виділу краєвого внесок п. Білоуса звиваючий ряд до заложеня шкіл гончарства, гарбарства, кушнірства, дротярства, садівництва и рільництва в ріжних місточках краю. Виділ краєвий має в порозумію з Радою шкільною, статистичним бюром и Львівским промисловим музеєм розвідати найліпші місцевости для пропонованих шкіл и зажадати відтак від ряду заложеня тих шкіл. Так само и другий внесок п. Білоуса о поиранє у ряду стараня декотрих міст заложити у себе низші школи реальні відослано, яко петицію, до Виділу краєвого. — Агрономічну школу в Дублянах, удержувану товариством господарским, ухвалено в засаді прийати на краєвий фонд и поручено Виділови краєвому вести в тім

ділі дальші переговори, також уложити програму організації и етат тої школи.

В загалі сойм, після виказу *Gazet-y Lwowsk-oi*, на остатній сесні повязав до 36 ухвал підлягаючих санкції корони, около 55 ухвал не підлягаючих найвисшій санкції, рішив видати до 30 завізань до ряду и переказав 50 и кілька справ Виділови краєвому. Важних справ однако рішено зовсім не багато, а не рішено деякі такі, котрі власно для Русинів мають більшу вагу в соціяльнім або національнім згляді. Се именно справа доріжна, внесок угодий п. Каміньського и внески язикові о. Качали и д-ра Антоневица. (Сі три послідні або не були зовсім передані ні якій комісії або не прийшли з комісії до палати.)

Внесок Каміньського такий: „Зваживши, що в наших краю живуть дві народности, польска и руска, звязані з собою спільною и одвічною исторією и багато відносинами; зваживши, що уладжене відносин о народностах є для загального добра и гаразду краю дуже потрібним и пожаданим; зваживши, що справа уладження тих відносин, піднесена в соймі в 1869 р., до сеї пори наконецно не рішена — вис. сойм зволить постановити: Поручає ся Виділови краєвому, яко спеціальной комісії, щоби, рознізнавши одвітні відносини в краю, предложив краєвому соймови на послідуячій сесії соймівій проєкт до закона, а взглядно резолюцію до ряду в справі постійного и справедливого уладження відносин польскої и рускої народности в королівстві Галичині и Володимирі.“ Підписані 12 Поляків (Чарториский, Смолька и и.) и 5 Русинів (Качала, Кашевко, о. Завадовский и 2 селяне). Внесок той приняла ціла польска преса (окрім Станіславівскої *Gazet-y Podkarpacsk-oi*) дуже неприхильно, и він не був навіть поданий до першого читаня.

Внесок д-ра Антоневица: „Розваживши, що фреквенція учеників грецкогo обряду в середних школах східної Галичини зменшає ся; розваживши, що на той сумний стан впливає та обставина, що молодіж руска з народних руских шкіл находить трудність в переході до шкіл середних з викладовим язиком польским; розваживши, що зі взгляду на піднесене просвіти зменшене фреквенції не може бути байдужим—вношу: вис. сойм зволить ухвалити: Взиває ся комісія едукацийна, щоби в найкоротшій часі предложила вис. соймови до конституційного трактованя проєкт закона, зміняючий ухвалу краєву з 22. Червня 1867 р. (пр. 13. Вістн. зак. кр.) о викладовім язичі з справедливим увзглядненем потреб людности краю.“

Внесок о. Качали и промову в обороні сего внеску подамо в послідуячій н-рі, де ще також о діяльности сойму в загалі прийде ся нам кілька слів сказати.

Сойм краєвий и „Просвіта“.

Подаючи в попередній статті огляд діяльности галицкогo сойму в сегорічній сесії, а в окремім додатку знов справозданє з остатних за-

гальних зборів „Просвіти“, доповняємо ті донесеня описом дебати соймової над уділенем субвенції „Просвіти“. Жалуємо, що малий об'єм нашого часописьма не дозволяє нам всі бесіди привести дословно: ми мусимо обмежитись на витягу з стенографічних записок.

Як звісно, виділ „Просвіти“ вніс на руки о. Качали петицію до сойму о уділені підмоги 3000 зр. на видаване руских учебників для гімназій. З причини, що є тільки одна гімназія руска, видавництво руских учебників гімназіяльних мусить приносити тільки страти и ніхто, ані товариство яке ані який приватний чоловік, того б не підняв ся. Комісія бюджетова сойму увзглядила по часті ті обставини и постановила уділити підмогу на тую ціль в сумі 2000 зр.

Ся справа прийшла на порядок денний в соймі 25. (лат.) Мая, коли ухвалювано бюджет краєвий. Уділено підмогу польським театрам у Львові и Кракові и наступила позиція 3000 зр. на руский театр для Рускої Бесіди у Львові. Тоді встає п. Поляновский, властитель дібр з Скалатского, и ставить внесок, щоби сю позицію трактувати пізнійше разом з підмогою для товариства „Просвіта“, бо він хоче вказати, що книжки видавані „Просвітою“, товариством того самого сторонництва що и „Руска Бесіда“, и розкидувані по краю шкодливі и не ліпші як виданя Ставропілії. Помимо супротивлення руских послів, котрі хотіли, щоби справу підмоги для театру трактувати окремо, и також польських селян, з котрих оден озвав ся: *kiedyście dali na polski teatr, to dajcież i Rusinom na ruski* — більшість соймова прихилила ся до внеску п. Поляновского.

Обі позиції: запомога для руского театру и на рускі учебники прийшли отже разом під нараду, на ранішнім засіданю 26. Мая. Виступив знов *посол Поляновский* и сказав: Хотя не виступав-єж ніколи против Русинів и єсьм приятелем їх, однако мушу виступити не против підмоги але за инакшим ужитем єї, имено вношу, щоби суми 3000 зр. (для театру) и 2000 зр. (на книжки шкільні) віддати не Бесіді и Просвіті, але під опіку Виділу краєвого. „Театр руский буває и в моім повіті (NB. театр стоячий під зарядом Рускої Бесіди, т. е. труппа п. Романович, в повіті п. Поляновского ніколи не була — прим. ред.) и після тих, котрі там бувають, суджу чим він є. Бувають там також и цесліві и prawdziwi Rusini, але самі — головно ж бувають ті, котрі після мого переконання не симпатизують з Австрією але з ким иншим, и тії не приїздають самі, але привозять з собою инших людей, поважних господарів з села. Не питаю, що ся діє в театрі, але що ся діє по-за театром? Алітація тріваюча пізно в ніч!... Що до Просвіти, то вона дістає підмогу від 1872 р. Тоді ухвалено, не знаю з яких причин, підмогу без дискусії. В 1873 р. була ж дискусія и оден з послів сказав, що субвенціонуємо Просвіту для того, бо вона видає книжки, котрих „наміренем є тільки то що истинно моральне и красне“. Спускаючись на те, що Просвіта є субвенціонована отже неначе-б рекомендована соймом, наші ради повітові купують дільця Просвіти и розсилають до народних шкілок (Книжочки такі як „Що нас губить“ и їм подібні, яко призначені для старших людей, Просвіта звичайно не дає Радам повітовим для ужитку в школах — прим. ред.). В тих школах знайшов ся оден мій приятель, Русин, котрий пряслав

мені переклад декотрих уступів и питаю, чи вільно ооимови давати знамено хосенности товариству, що видає такі книжки. Позволю собі прочитати кілька місць в дословнім перекладі и доведу, як визнають там kwestию проінаціи супротив нас, як кажуть що „пан и хлоп ніколи спільного интересу не можуть мати“, як говорять, що „интерес панів є як найбільше взяти“ а ваш интерес як найменше дати. На іншій місці доказує ся, що є вражда між Русинами и Поляками, що Русини єуть на своїй землі наймитами у Поляків, між тим як Поляки повинні бути наймитами — таку бодай конклюдзію мож витягнути. Відтак виступає ся против цілого ряду, увіряючи що ряд є польський а Поляк не розуміє Русина, теперішні урядники єуть тільки Поляки. Оповідає ся о урядниках, що вони обаламучують, що питають громад, в якій мові хотять мати розпорядження, чи по польски чи по німецьки, а о рускій мові и не згадують. Наконєць приведу уступ, котрий доказує, що се не унія, але зміна обряду, а передо всім шизма! — Відтак п. Полновский читає 1) з книжочки „*Що нас губить а що нам помочи може*“ (III. вид. з 1874) оліднуючі кусники: а) Розговор II. стор. 15., Павло: Але-ж бо, правду сказати — аж до Свящ... Тому то и не оден священик мусів мовчати; б) ст. 21 Розговор III. від початку аж до — Павло: ... то велика кривда для людей. в) ст. 22, Кирило: Пани и жида радили вибрати пана або хлопа — аж до Свящ... Пана интерес більше взяти, хлопа менше дати, и таких річей много найде ся; г) ст. 23, Василь: Табо ще до того не казали поів вибєрати—аж до (ст. 26) Василь... най пише буквами польськими; д) ст. 31, розговор IV, Свящ. Давнійше казали пани: не треба хлопа учити, най буде дурний, так ліпше; не буде знав за кривду допоминати ся, а хоч и упігне ся, то кінця не виведе. 2) з книжочки „*Ластівка*“ 1874: а) ст. 55 Отже до такого чоловіка зайшов я у хату — аж до Чи би так Німець повісив рускі образи на своєю стіну? Де там! б) ст. 53, де захвалюють ся письма о. Наумовича, „автора знаного з тенденцій и багато виголошених пересвідченій шизматичких“; в) ст. 9, де священик селянина идучого до Почаєва не раз, але аж 3 рази поблагословив. „Звісно ж, каже п. П., що пропаганда шизматичка сильно старає ся о те, щоби галицких Русинів пхнути на богомоле до Почаєва, де шизматичкі священики пропагують шизму.“ Бєсідник кінчить, висказуючи свою гадку про внесок угодовий Камінського: „я приятель Русинів, 50 літ прожив-єм між ними, 27 літ господарую, ніхто мені не скаже и одної скарги на Русина чи-то в старостві чи в суді. Ми живемо в згоді и зроснені щиро.“ Хотять деякі кодифікації угоди, але угода була вже заключена в Городлі и Любліні. Що тая угода була добра и щира, доказом сам п. сиравоздавець (п. Зиблікевич), котрий в Кракові, найбільше польським місті, вольними голосами польськими вибраний президентом... Поручаю отже мій внесок.

В обороні руского театру и Просвіти виступив о. Качала, на котрім однако сего разу знати було фізичне умучене, ослабленє. Що до руского театру, каже о. Качала, то той стоїть під надзором Виділу краєвого, котрий до того и вибрав окрему коміссію. Що ж тикає ся Просвіти, то субвенція, яку вона отримала и яку коміссія бюджетова и на будущий рік їй дати хоче, призначена и уживає ся лише на ви-

дане книжок шкільних, а брошури популярні видає Просвіта за власні гроші. Відтак поясняє бесідник в загальні значіне книжок и кусників, приведених п. Поляновским. Переклад сих кусників мабуть и дословний, але не впливає з відси, що всі вираженя віддані в спосіб відповідаючий духови одного и другого языка. Особливо насуває ся таке сумніне що до синонімних буцім-то вираженій „правовірний“, „православний“ и „шизматичкий“. П. Поляновский приводив уступи з деяких книжок, не зважаючи коли ті книжки видані. Одна з тих книжок вийшла (в I. вид.) ще 1869 р., коли були інші відносини. Нині Просвіта и Бесіда суть товариствами сторонництва т. з. угодowego, котрому проводив бл. п. Лавровский; сторонництво тее хоче жити з Поляками в згоді, але враз и дбає о свою пародність. Воно хоче свою народність и свій язык розвивати відрубно як від польского так и від російского: не хоче, щоб Русини стали Москалями, але и не хоче, щоб стали ся Поляками. Що до пропінації, п. Поляновский повинен був приускати, що тая пропаланда відносить ся до давніших проєктів а именовано до тих, котрі мали на цілі викупно права пропінації з гарантією цілого краю за винагородою для управнених. Впрочім оли п. Поляновский вважає тую агітацію небезпечною, то най виточить цілу справу перед прокураторією и судом, але до сойму се не належить.

Др. Каміньский. П. Поляновский в своїй бесіді помішав річи, котрі з собою не стоять в звязи. Він говорив о книжочках Просвіти, котрі не суть книжками шкільними, алеж субвенция сойму тикає ся тільки книжок шкільних. Ті книжки стоять під контролею Рада шкільної и Виділу краевого, отже Виділ краєвий субвенцию аж тогді виплачує, коли Рада шкільна книжки одобрить. — Зовсім що иншого суть популярні книжочки Просвіти, тіє суть видавництвом приватним, а річи, котрі виходять приватно, не можуть впливати на відмову субвенції видавництву книжок шкільних. Впрочім и в тім, що відчитав п. Поляновский, не було нічого так страшного. Як би-смо з рівною докладністю переглянули польскі брошури, найшли би-смо там річи, котрі сторонництва в краю ще більше розъярують (браво з сторони Русинів). Товариство, против котрого виступив п. Поляновский, заслугує на огляднійше трактоване, бо stoi на gruncie państwowej idei polskiej (!). На тверджене п. Поляновского, покликуючого ся на Городло и Люблин, що угоди заключати не треба, бо незгоди не ма, відповідає п. Каміньский, що так само промовляють до Поляків Німці в Познаньскім (браву від Русинів).

П. Сьржитський (піднесеним голосом). Признаю ся, що в комісії бюджетовій голосував-ем за уділенем субвенції. Я робив се в добрій мысли, вірячи мужам, під котрих правленем стоїть Просвіта. В комісії питав я о. Качалу, чи виданя Просвіти суть добрі, и отримав-ем на те відповідь прихильну. Я вірив тим словам, бо був-ем певний, що посол краєвий и особа духовна не міг би похвалити таких річей, як ті, котрі соймови представив п. Поляновский. Не знаю, чи в польских книжках шкільних (!) знаходять ся такі шкодливі и переступні річи, але коли б так було, я б виступив против них так само рішучо як и нині против руских. В добре зьорганізованих державах,

в Німеччині, Франції, Англії, навіть в свободній Швейцарії и Америці пропагатори подібних тенденцій засіли б на лавці обвинених. У нас инакше ся діє, отже бодай не повинні-смо достарчувати грошей на те, щоб за їх помістю злонамірені агітатори сіяли зерно суспільної вражди (брава — галас).

П. *Хржановський* відповідає о. Качалі, що не б. п. Лавровський дав ініціативу до згоди, але згода вже давно на полях битв заключена и стверджена союзами историчними. Хто ж таке пише, як тов. Просвіта, той не до згоди прямує, але до вражди суспільної. О. Качала сказав, що прокуратория повинна против того выступити — я й лишаю се прокураторії, але гадаю, що сойм не повинен субвенціонувати таких книжок, против котрих має прокуратория выступити. Виказано тут тенденцію Просвіти, котра під маскою угодовости ширить такі книжки. О угоді в такий спосіб переводжуваній привів бим слова Гербурта: *jedni ościa, drugdy na wędkę łowia*. Буду голосувати за внеском п. Поляновського.

П. *Петруський* яко член Виділу краєвого поясняє, як доси поступав Виділ краєвий при асимилюваню заповоги ухвалюваної соймом для театру руского и для Просвіти. Театрови виплачувано субвенцію по вислуханю думки комітету, котрому мож завірити. Книжки шкільні Просвіти відсилав Виділ до Ради шкільної краєвої, и аж тоді, коли таяж посвідчила, що книжки суть нею дійсно потвержені, асимилювано субвенцію. Бесідник просить именем Виділу краєвого, щоб сойм подав директиву Виділові, як має трактувати дальше сі справи. На всякий злучай запевняє, що постушоване Виділу краєвого буде дуже осторожно.

Референт др. *Зиблікевич*: Буду як найсильніше боронити внеску коміссії, хотя задача тая не легка, коли два члени коміссії против него выступили. Сойм не субвенціонує Просвіти яко товариства, але тільки яко видавництво руских учебників. Насупротив факту, що язык руский заведений в школах, ми муіли б собі утворити таке видавництво, якби не було Просвіти. На книжки ж такі, з яких деякі уступи читав п. Поляновський, ніщо не йде з субвенції краєвої. А що до книжок шкільних не вкраде ся нічого шкодливого, забезпечена против сего має сойм в Раді шкільній, під котрої цензуру иде кожда шкільна книжка, а котрій вчера власне на внесок п. Скржиньського дали-смо вотум довірія. Если панове не розріжните між книжками шкільними видаваними Просвітою а книжочками популярними — то всяка аргументация устает. Я глубоко пересвідчений, що, як би усунути сего видавця руских книжок, то се було б тільки з шкодою для нас: бо суть сильні намагання певної партії, щоб зіпхнути Просвіту з сі теперішнього становища. На шасте наше, на шасте справи польської и рускої намагання тіи доси були без наслідків. Не попіраймо ж їх, бо вони вимірені на нашу шкоду. Я вважаю му се великою шкодою для справи рускої и польської, коли сойм в першій хвили дасть ся пірвати. Просвіта повздержує тих, котрі Бог знає куди пішли би, якби не те товариство. — Що до закидів п. Поляновського, то з повирваних куснів не дасть ся тенденція осудити, на те треба б прочитати ціле діло. Але й так не виджу ві всіх цитатах щось череступного. Не розумію н. пр., для чого п. По-

ляновокий відчитував уступи о тверезости. З тих причин рад би, щоби вис. палата голосувала за внеском коміссні.

При голосованю внесок коміссні прийато дуже слабою більшо-стю ледве кількох голосів. Шкода, що не прийато внеску п. Болеевского, котрий жадав именовного голосованя. О скілько мож було зміркувати, голосували за уділенем запомоги всі послы сяляне (Русини и Мазури), далеко більша часть руских послів з интелігенціи и около 20 Поляків; против голосували около 50 послів з польскої интелігенціи, кілька Рутено-русских и Поляко-русин о. Завадовский. Як доносить „Слово“, голосували против уділеня субвенціи також епископ о. Ступницький и п. Кашевко, оба члени Просвіти. Мы ожидаємо від обох сих панів або здементованя того донесеня, або мотивів свого поступованя.

Вслід за тою дебатом соймовою появили ся и статі в польській пресі, то паразфразуючі то доповняючі бесіду п. Поляновского, деякі написані в тоні, якого польска преса уживала супротив Русинів найбільше в 1848 и в 1861—62 pp. Три головні ціхи характеру нинішней Польщі, нетолеранция національна и політична, нетолеранция соціальна и нетолеранция релігійна, пробили ся ясно в бесіді п. Поляновского et comр. и в статях дневникарских. Націонал польський п. Поляновский не хоче допустити окремішнєго від Поляків народа руского и признати ему яко такому які небудь права; тут ему горячо секундує Dziennik polski, котрий, з свободою польского демократа, валить всі вислідки исторії, етнографії и філології и нині, в 1875 p., все еще (мало-)руский нарід вважає частиною народа польского, а (мало-)руский язык нарічем языка польского. Шляхтич польський п. Поляновский рад би, щоби рівноправність станів була лише теорією а хлоп щоби все ще стояв під „патриархальною“ властю пана; а коли хто поважить ся зганути хлопови о его правах, то той у него социаліст, комуніст, гайдамака и т. п. Католик п. Поляновский видить, як и далеко-далеко найбільша часть теперішних Поляків, в католицизмі и ультрамонтанстві єдине спасенє Польщі, и, як Німці стерегли Рену, так вони стережуть уніі в Галичині, як коли б унія доси помогла що Польщі заховати руский нарід в Галичині для польскої идеї! В загалі показує ся, що нинішні Поляки затратили не одну чесноту своїх дідів, але хиб їх не позбули ся майже ні одной...

Преса, вже не тільки польска, але и німецка, ческа и и., стала ще більше займати ся рускою справою, коли Просвіта на загальних зборах, що відбулись на другий день по тій дебаті соймовій, постановила субвенціи не прийати и заявила се соймови через инсьмо доручене маршалкови. Польска преса, котра від довшого часу рускою справою в загалі, имено що до становиска Русинів до Поляків, не займала ся а доперва порушила ся трохи, мовби уколена шпилькою, в наслідок внеску угодового п. Каміньского, тепер зачала кидати ся наче-б укушена скорпіюном. За внімкою Gazet-и Narodow-oi, Czas-y и Gazet-и Podkarpack-oi (виходячої в Станіславові) — и то лиш по части, бо п. пр. Gaz. Narodowa зробивши одного дня два кроки наперед в обороні Просвіти и Русинів, на другий день цючала ся бодай оден крок назад—вся проца польска преса, політична и неполітична, виступила против Просвіти и Русинів. Годі нам тут хочби лиш коротко характеризу-

вати виступлене кожного часописьма, приведемо лиш оден примір: Тиждєна часопись у Львові, Ruch Literacki, в передовій статі нападає на Русинів-пародовців, що вони вироблюють язык незрозумілий галицкым Русинам, до котрого беруть слова з українського (котрого, н. пр. Шевченка, галицький хлоп не розуміє!) и московского а не з польского, и изиває Раду шкільну, щоби вона, котрій Просвіта відкиненем субвенції дала вотум недовіри (! таке вотум народна партія дає Раді шкільній здавна, але тут о сойм ходило, а п. редактор Ruchu не знає навіть сойму від Ради шкільної відрізнити), позносила прийаті нею книжки щкільні и завела инші, в мові народа галицького, дуже близькій до польскої, а терміни наукові маюць ся брати з языка польского, котрий з всіх славянских має найдавнішу и найліпшу термінологію. Ruch liter. хотів би, бачить ся, такого языка ужити яко переходового до польского, и вказати, що польський jest właściwie książkowym językiem guskim. Розуміє ся, на яке небудь поважне трактована такі статі и проекти не заслугоють.

З Віденських газет именно Neue Fr. Presse, по поводу дебати соймової и загальних зборів Просвіти, дораджує Полякам, щоби поробили уступки Русинам и Німцям (!) галицкым. Найсимпатичніший був для нас голос праскої Politik, котра укоряє Рутено-русских, що вони ще не пізнали ся на тім, що служать Німцям яко Kanoponfutter, указує на вагу руху малорусского в Галичині и в Україні, з повним узнанем виражає ся о поступованю Просвіти, именно о неприятю субвенції, однак сподіває ся, що розжарені пристрасти успокоять ся и федералісти-Русини з федералістами-Поляками злучать ся при нових виборах до сойму. На се мусимо лиш сказати, що в соймах тепер зовсім не може бути груповане партий на федералістів и централістів, тут радить ся лише о справах чисто краєвих, — инше діло в Раді державній.

Найзабавнішу ролю грає „Слово“. Найсильніший аргумент єго о полякоманії галицких „Українофілів“ був той, що їх хвалять Поляки. Тепер той аргумент стратило и не знає дати собі ради. В н-рі з 8. Червня пише, що рух малоруский зовсім малий, а давніше писало, що страх що тіні Малоросси в Україні виробляють, так що Русокому з Галичини годі и показати ся там; в тім-же н-рі в передовій статі пише, як то Гр. Голуховский и Поляки страшно протєґують „малих“ Русинів, а зраз в послідуючім н-рі з 10. Мал також в передовій статі виказує фактами, як-то Поляки трактують „малих Русинів“ зовсім так само як „великих“!! Забавна також манія „Слова“ о великості: визнаючих идею окремішности малорусского народа від великорусского називає, буцім-то дуже дотепно, „малими“ Русинами; „Слову“, бачить ся, так дуже и сподобалась идея „общерусскости“ за те, що „общерусскій“ народ — великий; але коли б Хини були близше, то воно готово б и до хинської народности признати ся, лиш задля того, що той нарід ще далеко більший (5 разів) навіть від общерусского.

Ще кілька слів о загальних зборах Просвіти и о вражіню, яке єї виступлене зробило між галицкими Русинами. Збори ті були численніші ніж котрі небудь доси: явило ся на них зверх 80 членів. В перший раз явили ся селяне (з фідії Вортницької) и міщане (з Поморян),

разом до 20 чоловік. З самих справ трактованих на сих зборах мусимо піднести 4 яко найважніші. Першою є патріотична жертва п. Федоровича, жертва якої нині майже не знайти у всіх народностей и сторонництв в Галичині, щоб була не тільки так значна, але и так розумно призначена. Тепер зможе Просвіта вже зовсім сильно стати на ногах и далеко ширшу и міцнішу заявляти діяльність. Другою дуже радісною обставиною є чим раз більше змагаюче ся розширене книжок Просвіти: у минувшій році розійшло ся в Галичині до 30.000 екземпл. популярних видань Просвіти, котрі вид. тепер друкують ся в 8—10.000 прим. Також з вкладок членів у минувшій році далеко більше вилнуло ніж звичайно. Се вправді сумна об'ява, що з причини неплачення вкладок мусів видія Просвіти майже половинну членів вичеркнути, але зв'язище неплачення повторяє ся, часто ще в далеко більшій степені, ві всіх товариствах; безглядне ж поступоване виділу не можемо як тільки похвалити. Успішний розвій Просвіти не залежати ме від великого числа членів-фігурантів, але від щирої праці хочби и не так дуже многих людей для цілей товариства. В прочім многі з вичеркнених членів можуть еще назад бути прийнятими по сплаченю залягаючих вкладок. Третєю справою трактованою на загальних зборах була зміна статутів; найважніші зміни суть: 1) знижене вкладки річної (з 3 р.) на 2 р. и 1 р., и опущене вкладки вступної; 2) кождий член (замість 2 екс. по половині ціни) діставати буде 1 екс. популярних книжочок *gratis*; 3) до комплекту для відбуваня загальних зборів потрібно 40 членів (зам. $\frac{1}{5}$), а до зміни статутів 60 чл. (зам. $\frac{2}{4}$). Наконєць рішено на загальних зборах по довшій и цікавій дускусній майже односторонно не прийняти ухваленої соймом субвенції. Сей крок зовсім оправданий, не так виступленем пп. Поляновського et сопр., о котрих Просвіті бай-дуже, як мотивами, задля яких уділювано субвенцію, а котрі були виголошені в мовах пп. Камінського и Зиблікевича. Ми хочемо радо вірити, що сі панове, щоби прислужити ся Просвіті, більше сказали ніж справді гадають; але обставина, що для уратованя субвенції треба було виголошувати аж такі гадки як идею державної єдности руских народо-вців з Поляками и догідности перших для справи польскої, приказувала категорично Просвіті такі інсинуації віддалити, навіть зреченем ся субвенції, хоч се матеріально и шкоду приносить Просвіті. Впрочім патріотична и щедря жертва п. Федоровича не мала рішучого впливу на тую постанову загального збору, бо п. Федорович заявив виразно, що він дає 12.000 безъусловно, чи Просвіта прийме субвенцію чи єі зрече ся.

Се поступоване Просвіти знайшло одобрєне и взбудило ентузіязм між Русинами в цілім краю. Закиди якоїсь полякоманії або зависимости Просвіти від Поляків мусіли щезнути як мрак від сильного подуву вітру. З кількох сторін доходять нас повні узнаня для Просвіти голоси з краю, з котрих тут оден лише, яко примір, приведемо. З Дрогобича, в котрій стороні Просвіта може найменше мала прихильників, прийшла до голови товариства, п. Федоровича, така телеграма: „Русини міста Дрогобича поздоровляють Вас за Ваше славне діло. Приступаємо до Просвіти.“ Підписані 6 осіб з найзнаменитших репрезентантів Дрогобичких Русинів. — П. Поляновський докопав справді два значні діла:

и для своєї передше дуже маловажної особи зискав голосну славу (хочби Герострата), и замість пошкодити радше прислужив ся Просвіті. Заслуга тая належить ся також більшости польских послів в галицкім соймі и більшости польскої журналістики.

НОВИНКИ.

— Нововибраний виділ товариства „Просвіта“ уконституував ся в такий спосіб: заступником голови вибрано (по зреченю д-ра Омел. Огоновского) п. Даміана Гладилевича, секретарем п. Н. Вахнянина, скарбником д-ра Вол. Ганкевича, економом о. Стефановича, контролором п. Жуковского. Корреспонденції адміністраційні має вести п. Жуковский, літературні п. Барвіньский; надзір над бібліотекою поручено п. О. Партицкому. Відтак поділив ся виділ на секції: літературну и адміністраційну; до літературної вписали ся: др. Огоновский, Вахнянин, Барвіньский, Гладилевич, — до адміністраційної: др. Ганкевич, Стефанович, Жуковский, Партицкий, Борковский. Літературна секція вже уконституувала ся, вибравши головою д-ра Огоновского а секретарем Вахнянина.

— Дня 19. (31.) Мая відбули ся загальні збори Рускої Бесіди у Львові при досить слабім уділі членів, бо в 70 дійсних членів не явила ся навіть половина. З сировозданя, відчитаного господарем Бесіди, довідалисьмо ся, що Р. Бесіда в м. р. мала два процеси: оден з „управляючимь совѣтомъ Дома Народного“, котрий процесує Бесіду о неzapлачений чинш з давних літ (з тих літ, коли власне члени управл. Совѣта и завідували Рускою Бесідою) — той процес в першій інстанції вже не за довго буде рішений; другий процес видала була Бесіда п. Моленца о відшкодованє з причини зрваня контракту з єї чоловіком — сей процес вже рішений на користь товариства. Найважнішим заданем Р. Бесіди є удержуванє руского театру: виділ заключив в кінци 1873 р. на р. 1874, а в 1874 р. на р. 1875 контракти з п. Романович. Також розписав Виділ в 1873 дві премії (300 зр.) за найлучші твори драматичні, з тих одну в квоті 200 зр. признано п. Корн. Устияновичови за драму „Ярополж“ по справленю деяких хиб в тій драмі. В сім же році розписано (и оголошено в „Правді“) нові премії за твори драматичні годячі ся під музику. Принявши се сировозданє до відомости и вибравши контролора до справдженя рахунків за два минувші роки, заг. збір вибрав новий виділ з 9 членів, котрий опісля так уконституував ся: голова сов. др. Сроковский, заступник др. К. Сушкевич; госпоар А. Цурковский, бібліотекар о. Б. Шурко; секретар Витвицкий. Прочі члени виділу: Ганкевич, Вахнянин, Шухевич, Хромовский.

— Дві комісії для укладаня шкільних книжок. (*Додаток до теорії о рівноправности Поляків и Русинів в Галичині*). У Львові истнують дві комісії шкільні, польска и руска, обі утворені за часів и за ініціативою Ради шкільної краєвої, а властиво гр. Голуховского (хотя польска, в иншій формі, мабуть ще перед 1860 р. истнувала); обі мають задачу постарати ся о добрі книжки шкільні, особливо

для шкіл народних. В склад рускої комісії входять и працюють в ній професори університету др. Огоновский и Шараневич, совітник шкільний о. Ильницький и професори та учителі шкіл середніх Полянський, Партицкий и и.; de поміне належать також сов. др. Яновский, проф. теології др. Костек, проф. універс. др. Евс. Черкасский и и. Подібний склад з професорів університету и шкіл середніх е також комісії польської, тільки ж, розуміє ся, в одній и другій засідають не ті самі особи. Руска комісія, від коли введений руский язык викладовий в академічній лімназі у Львові, старає ся також о укладанє руских учебників для лімназий. Именно робота єї така: вона переглянула на-самперед всі учебники для шкіл народних, на борзі попоправляла що ся дало, на дальше ж старала ся о уложене нових, котру працю поручала або своїм членам або завзивала до неї и людей з по-за себе. Нині буквар и майже всі читанки рускі для шкіл народних уложені на ново, и на стілько перевиспають давнійші книжки, що самі пайзавятійші противники рускої комісії не могли відказати їм найбільших похвал (як „Слово“ читанці для III. класу, уложеної п. Партицким). Так само на ново уложені малий катихизм и исторія біблійна, инші книжки значно поправлені и перероблені и з всіх книжок для шкіл народних лише оден більший катихизм лишив ся ще в давній лихий формі, бо єго поправленє або переробленє починає остаточнo в руках не комісії шкільної але консисторії. Книжок для лімназий за часу истнованя рускої комісії вийшло 16 (2 суть ще в друку) накладом „Просвіти“, а 2 накладом Матиці. Одним з перших діл рускої комісії було уложити правопись одвітну потребам (мало)руского языка, котра би ві всіх шкільних книжках консеквентно була переведена; єю правопись и уложила комісія в 1869 р. на підставі граматики д-ра Осадци. Другою великою и довгого часу вимогающею працею комісії було уложити руску наукову терміноложію для граматики, математики и и. Єго доконала комісія, при помочи фахових людей з по-за неї. Для многих книжок, именно читанок, комісія наперед уклала програму, план, докладний и подрібний. Матеріяли або цілі книжки надіслані комісії то на повнім засіданю читає, то приділяє референтам; відтак або відкидає або одобрєє, почім книжка иде до Ради шкільної для законечного принятя, котре й звичайно наступало, бо Рада шкільна звичайно опускала ся на суд комісії шкільної. Такі були и суть праці и такі результати тих праць рускої комісії шкільної. — Далеко менше мала праці комісія польська, вже задля того, що питанє о правописи, о терміноложію и в загалі языкове дуже мало або жадного заходу їй не робило. Вона ще й займала ся тільки книжками для шкіл низших, а для середніх лише одними читанками.

Якаж нагорода за ті праці комісіям? Польська комісія що два роки або й *що-року* діставала и дістає до пару тисячей гульд., так що на одного члена припадало по 200 до 300 зр. Членам польської комісії вчислює ся и ремунерує ся кожний найменший час, кожда найменша праця в комісії и в справах комісії. Руска комісія за *шість* літ свого значно більшого діланя дістала з милости Ір. намістника разом 700 гульд., т. є. кожний член по 100 гульд.!! Але може польська комісія побирає гроші з якого опецияльнo польского фонду?

Коби и так було, то обов'язком було б ряду постарати ся о подібний фонд и для Русинів. Але ж спеціально польського фонду не ма, бо идуть на те гроші з т. з. Normalschulfond, до котрого входять и польські и рускі гроші... Члени рускої комісії працюють вправді з патріотизму; вони розпочавши свою працю не мали жадної надії на матеріяльну нагороду. Але тут питання ремунації стало вже питанням засадничим, тут иде о засаду рівноправности. Для чого фонди публичні, фонди краєві мають бути уживані тільки на користь одної сторони (котра ще й може менше на те заслуге)? З того становища виходячи, руска комісія внесла в II-ій половині минушого року до президні Ради шкільної подане о ремунацію; однак чекала місяць, п' другий, и третій, и ще більше — аж наконєць в пів року польска комісія дістас за минувший рік чи півтора року ремунацію до 2000 зр., а на подане рускої комісії нема одвіту. Тоді идуть два члени рускої комісії до Гр. намістника, щоб представити ему сю справу и розвідати причину такого нерівного поступованя. Гр. намістник мав прийняти членів комісії дуже сердечно, признавав рускій комісії, що вона багато робить, більше навіть як польска, але в кінці заявив, що не ма для неї жадного фонду; буде вправді старати ся, щоби щось роздобутп, але на певно приобіцяти не може. — Нам дивно, що для рускої комісії фондів не ма, а для польської знайшли ся, хотя руска скорше внесла подане. Не завидуємо зовсім членам польської комісії їх ремунацій: нехай дістають и тисячі з приватних кешень, але з публичних фондів инше діло — тут иде, кажемо ще раз, о засаду... Гадаємо, що руска комісія найлучше зробить, коли сю цілу справу предложить міністерству просвіти...

— **3 під Торимірки.** (*Дещо про сільский нарід Золочівско-Бродскої околиці під зглядом ёго матеріяльного и интелектуально-морального биту.*) III. Нужденні економічні обставини нашого народа, нужденне живлене себе, всілякі домашні клопоти стають ся дуже часто причиною ёго пиянства. А пиянство руйнує ёго до останку и матеріяльно и морально и стає ся великою перепоною до ёго освіти. — Не знайдете майже ні одного мужика на всю нашу околицю, щоб хоч во три рази до року добре не выпив ся. Правда, тепер и в нас заворушила ся гадка, заподити брацтва тверезости; та що за користь з того, коли и тою многоважною справою мало хто щиро займатп ся хоче, и дуже часто все те тільки на демонстрацію виходить. Но и тут буває так, що самі священники боять ся жидів против себе зрушити, а деякі вважають тую справу тверезости не средством до моральности, але самою цілею котру осягнути мають, та завівши у себе таке брацтво гадають, що вже все зробили и все покінчили. Але годі заперечити и того, що багачею маємо в нашій околиці и таких священників, що порозуміли тую справу правдиво и щиро нею займають ся, а заводячи у себе брацтва тверезости старають ся заразом зносити звичай 2—3-недільних оказій, як: весіль, хрестин, похоронів, що відбувають ся и в нашій околиці через так довгий час пиятиками. За теж то не оджо стає їм на перешкоді. Найбільшою перешкою до того єсть крайна темнота народа: він вірить яким небудь нашештам, лякаючим и відстрашуючим ёго від того діла; а потім и сама матеріяльна за-

висимість від жида не дозволяє їм того кроку вчинити. А підкопана повага священників, се третя перепона. По церквах голосять ся послання и куренди митрополіти: народ слухає їх, але не ділає віри и сему, що з божого місця голосить ся; він иде до своїх Шмулів, Мошків, Срулів, розказує що чув в церкві а навіть що на сповіди чув — и питає в жидів поради, що ёму робити. Всякий здогадає ся, яка тая жидівска порада, чие вона добро а чию гибель на ціли має. Ми и писати о тім не гадаємо, хоч и багацько цікавого дало би ся сказати. Алеж бо се и не дивниця. Жидова, ся пташина, що ні сіє ні оре а збирає, и єдино тому материяльно вмагає ся, що вміє користати та висвати темний наш народ, вже з засади своєї не може спокійно приглядати ся сій справі тверезости, и мусить обрушувати ся, бо хоче себе и свій бит на будуще обезпечити. Ми ж и не дивуємо ся сему, и гадаємо, що всякий, хто до сеї справи тверезости забирає ся, приготував ся на таку перешкоду. Нас тільки дивує инша перепона, тяжша до поконання, перепона що походить від дворів та скарбів (розуміє ся польських, бо руских скарбів у нас нема). Тії-ж бо наші Поляки (скарби), ті самі, що так дуже всюди, де тільки лучить ся, кричать *oświaty dla ludu!* виноватять в тім найчастійше самих священників, випнеують цілі статі по своїх дневниках гарними фразами про добро народа — ті самі стають ся найбільшими противниками в справі тверезости народу нашого. Хто б читав тіі дневники польскі по за границями, а не бачив своїми очима Галичини и єї народу, той дивував би ся: „чого ж то тіі Русини нарикають так дуже на Поляків и їх rzady, чого вони називають Поляків ворогами руского народа, коли вони так щиро домагають ся морального и інтелектуального двигнення того народа?“⁴ От власне тому — відповімо на тее —, що у Поляків инше на язичі, а инше на думці. Ся-ж бо вся дневникарска річ панів польських та кож тільки до якогось часу, тільки хвилева демонстрація против braci Polaków *mojżeszowego wuznania* за те, що не хотіли остатними часами стати по стороні політики Поляків, а прихилили ся до політики рядові.

На закінчене моєї річи наведу вам факт правдивий, дуже недавний, що показує, як то шило в мішку не втаїть ся, и правда як олива на верх виїде. Стало ся тое в Пеняках, селі графа Волод. Дідушицького. Весь двір того пана дуже ревнио промовляє за просвітою народнєю, всі ёго офіціялісти в тую трубу трублять, и де тільки зійдуть ся, тільки й бесіди, що про *oświatę ludową*. А треба знати, що народ Пеняцкий так під взглядом материяльним, як и інтелектуально моральним на всю нашу околицю найнипше стоїть. Єсть там два священники — руский и латинський —, оба молоді, оба недавно там настали — співтора року тому назад — и оба застали своїх прихожан крайне збубожілими, темними та рознитими. Не знаю, як там латинник заходить ся коло своїх прихожан; знаю Вам сказати тільки за руского священника, що він з цілою душою посвятив ся на добро того народа. Не тільки що в неділі й в свята не відійде у него відправа, щоб не було науки та катихизації: він ще шукає спосібности сходити ся з людьми, упоминає и наукає їх при кожній спосібности а найбільше кладе натиск на тее, щоб конець положити

п'янству. Але мабуть дуже заведбаний той народ, бо всяка ёго наука мов горох о стіну відбиває ся, и мимо своєї невтомної праці, він не бачить плодів своїх трудів. Після набоженства в свята або в неділі народ просто з церкви иде до коршми и там перед жидами розмірковує собі надо всім, що чув в церкві. За теє уминав священник своїх прихожан показуючи, який великий гріх через те поповняють, що о предметах своєї віри з невірними обрадовують ся, и на яку небезпечність самих себе виставляють и свою віру. Лучило ся на самі Йорданські свята. Священник вийшов обійти село з кропильом, а переходячи дорогою по при коршму, побачив там майже всю громаду зібрану. Не понехав же-ж и той спосібної хвилі хоч короткими словами упінути їх, вдаряючи на те, що негарно для господарів коло коршми перестойкувати та ще в такий день святий в тую пору, коли священник вийшов їх хати и обістя свяченою водою окропляти. На ті слова громада розійшла ся; але деякі зухвальці рекрути та екслокаї — екс-фірмани двірські на церкві священникови зібрали ся наново до коршми, ще и музику найняли. Вже пізно в вечер ходила вся коршма від гульні захмеленої молодіжи... Тим часом оден з господарів, що на всі Пеляки найбільшим богачем славить ся, взяв з собою свого сина, поставив ёго в однім виході з коршми а сам став в другім — оба мали палки — и крикнув: „тікайте: ксеїндз иде!“ Всі почали втікати з коршми, кидуючи всё та не полативши жидови — одні в одні двери а другі в другі, и кождий дістав палкою по плечах. Жид поніє в тім шкоди, навіть бас музиці розбили. Минуло після того пару неділь — и ніхто до коршми не заглядав. Жид почав крутити ся и пійшов на скаргу до зарядителя скарбу и. Свѣнткевича — графа не було в дома. Розуміє ся, весь повід до того и всю вину приписувано священникови. П. Свѣнткевич шукав спосібности зійти ся з священником и погрозити ся ёму. Незабавом надарила ся тає спосібність: священник пійшов до зарядителя підписати квіт на дрова опалові, палежні священникови. П. Свѣнткевич скористав з доброї спосібности и почав свою річ тим, що ніколи з руского священника того не сподівав ся, и борше можна було того надіяти ся від латинника — того єзуїта, як від священника руского. „A wie ksiądz, говорив він дальше, że i żyd mógł by księdza za to skarzyć? Niech ksiądz w takie rzeczy niepotrzebne się nie wdaje.“ — „То są bardzo potrzebne rzeczy, сказав священник, bo nie przyprowadziwszy ten naród do trzeźwości, nie można i myśleć o jakim tam oświeceniu tego narodu.“ — „Ale księże proboszcza! jak to może być, żeby ten chłop nie pił? Z czegoż będzie się ta aręda utrzymywać — a wiedzieć księdzu trzeba, że skarb właściwie tylko z propinacyi się utrzymuje — — —“ Так, видите, шило в мішку не втаїть ся; хоч поправді дуже нам треба сумнівати ся, щоби и граф Дідушицкий такої був гадки, якої пан Свѣнткевич. А все-ж, як би там воно й було, ясно нам, що ті пані Поляки, що так всюди викрикують за оświatę ludową, заступають самі дорогу до просвіти для того темного та нужденного хлопа.

М. Селюк.

До сего н-ра долучене яко надзвичайний додаток „Справозданє річне зъ діяльности товариства Просвѣта. за часъ відъ 15. мая 1874 до 27. мая 1875.“

В Києві в книгарні

М. Левченка и Л. Ильницького

на *В. Владимирській улиці біля театру*

приймається підписка на **Правду**. Ціна за 1 рік без пересилки 6 рубл.,
з пересилкою 7 рубл.

Тамже знаходиться склад и продажа між иншими слідующих книжок:

1. *Антонович и Драгоманов* — Историческія пісні южнорусского народа. Изданіє съ предисловіємъ, примѣчаніями и объясненіями. Кієвъ 1874. Ц. 1 р. 50 коп.
2. *Ефименко* — Заклинанія южнорусского народа. Москва 1874. Ц. 30 коп.
3. Записки Кієвскаго отдѣла императорскаго русскаго географическаго общества. К. 1874. Ц. 1 р. 80 к.
4. *Закревскій* — Лѣтописное описаніє Кієва. 2 т. съ атласомъ. М. Ц. 7 р.
5. *Комаров* — Розмова про небо та землю. К. 1874. Ц. 8 к.
6. " — Розмова про земні сили. К. 1875. Ц. 15 к.
7. *Лисенко* — Збірник українських пісень. Виш. 1-ий и 2-ий. Ціна одного виш. 2 р. 50 к.
8. *Левіцький И.* — Повісті. К. 1874. Ц. 1 р. 50 к.
9. " — Маруся Богуславка. К. 1875. Ц. 15 к.
10. " — На Кожемъяхах. Комедія. К. 1875. Ц. 25 к.
11. " — Рибалка Панаас Круть. К. 1874. Ц. 8 к.
12. " — Унія и Петро Могила. К. 1874. Ц. 6 к.
13. *Левченко* — Опытъ словаря русско-украинскаго. Кієвъ 1874. Ц. 1 р. 30 к.
14. *Масловъ* — Т. Г. Шевченко. Біографическій очеркъ. М. 1874. Ц. 30 к.
15. *Номис* — Українські приказки, прислів'я и таке инше. Спб. 1874. Ц. 2 р.
16. *Рудченко* — Чумацькі народні пісньи з нотами. К. 1874. Ц. 1 р. 30 к.
17. " — Народні южнорусскія сказки. К. 1872. В. II. Ц. 1 р.
18. *Старицький* — Байки Крилова. К. 1874. Ц. 10 к.
19. " — Сорочинський ярмарок. К. 1874. Ц. 10 к.
20. " — Різдвяна ніч. II. вид. К. 1875. Ц. 35 к.
21. *Опатович* — Оповіданя з святого писання. К. 1874. Ц. 10 к.
22. *Симанкевичъ* — Римское католичество и его ієрархія въ подольской губерніи. Кам. II. Ц. 2 р.
23. *Лобода* — Тарас Бульба. К. 1874. Ц. 25 к.
24. Выдумки Кієвлянина и польскихъ газетъ о малорусскомъ патріотизмѣ. К. 1874. Ц. 20 к.

Тамже можна знайти мало не всі книжки по исторіи и етнографіи южнорусского краю.

Одвічальний редактор: Др. **Олександр Огоновскій.**

3 Друкарні Товариства Книжк Школяна. — Щд зародом Фр. Серіацького.

Виходить вни-
скамі в 2 $\frac{1}{2}$ арк.
3. (15.) и 18. (30.)
кожного місяця.

ПРАВДА

Редакция и ад-
міністрация під
н. 12. на улицы
Оссодинских.

ПИСЬМО ЛІТЕРАТУРНО-ПОЛІТИЧНЕ.

„В своїй хаті своя правда и сила и воля.“

Ціна передплати: на рік 6 зр., на пів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50
кр. Оден номер стоїть 30 кр. а. в. — За оголошеня (инсерати) платить ся
по 5 кр. від одной стрічки дрібним друком.

ЧАСТЬ ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВА.

СОН ЦАРИЦІ МИЛИЦІ.

(Сербска народна дума.)

Переспів М. Нетяги.

(Конець.)

Чує тес та цар славен Лазар,
Его серце туга обіймає;
Тільки дармо, нема з того вжитку,
Добрий лицар, лицарского серця,
Розважає свою любу жінку,
И до неї оттак промовляє:
„Моя жінко, царице Милице!
„Я сей сон твій тобі розгадаю:
„Те що снилось, люба моя жінко,
„Наче синє проломилось небо —
„То в нас наше царство завоюють;
„А що сонце на степ в траву впало,
„По травици у річку скотилось —
„То моя се голова поляже!
„Ой поляже у степу широкім,
„По травици скотить ся до річки,
„Щоб невіри єї не спіймали;
„А що місяць потонув у мори —
„То поляже хан турецкий трупом;
„Що по небі зорі покотились —
„То се трупом наші слуги ляжуть;
„А що промінь из Ситниці-річки

„По-під хмари, по-під небо вдарив —
 „То вести-муть моє тіло біле
 „И відтять голову до церкви;
 „А що сонце плаває по річці,
 „Біля неї сіроманці скачуть —
 „То моя се голова поплине,
 „Біля неї ганяти-муть Турки,
 „Та из річки голов досягати;
 „А що палить грім та блискавиця —
 „То се Серби рубати-муть Турків,
 „Не даючи голови моєї;
 „А що штьма Косово окрила —
 „То наринуть сюди бісурмени;
 „Що по поли гайвороня краче —
 „То в нас будуть судьями везири;
 „Що між ними журавлі гасають —
 „То під ними стогнати-ме рая
 „По вік віки, моя любя жінко!...
 „А що другий сон тобі приснив ся,
 „Наче зняв ся яструб, хижа птиця,
 „Из Стамбула, моя любя жінко,
 „Та сідає на Косовім поли —
 „То се вийде хан турецький з війском
 „Та заляже все Косове поле;
 „А що за ним два шуліки лине,
 „Два шуліки, два орли великі —
 „То султанські два дуки-везири;
 „Що за ними дві ворони-галки —
 „То шти-муть два кати червоні,
 „Два катюги, два Арани чорні,
 „Постинають вони старших наших,
 „Та поставлять своє отамане;
 „Що за ними усе инше птаство —
 „То наліне бісурменство хиже
 „Из Стамбула до Єдреня-града,
 „А з Єдреня та аж до Медини,
 „И вся спля та на нас ударить;
 „А що птиця на Косові сіла,
 „З обох боків уз річку Ситницю,
 „Біля неї усе инше птаство,
 „И все поле Косове окрило,
 „З обох боків поуз річку сіло —
 „То се прийдуть турецькі потуги
 „Тай розкинуть табір на Косові;
 „А що лине соколів ватага,
 „З мого замку, з царської палати,
 „Та сідає на Косовім поли,
 „Розганяє пташачі ватаги,
 „Наче вовки в полонині вівці —

„То се наші воєводи славні
 „В прах розібють турецькі ватаги;
 „Те що сила птаства налітає,
 „Та соколів сизих побиває —
 „Се поляже лицарство хоробре;
 „Те що густо сипле ся з них піря,
 „И Косово встеляє ся пірем —
 „Се лицарські голови поляжуть,
 „Все Косово труп лицарський вкриє;
 „Те що летить на Ситницю річку
 „И в Ситниці води каламутить —
 „Кров лицарська річку скаламутить,
 „Кров лицарська, та кров кінська, чорна;
 „Що Косово темрява окрила,
 „Заступила місяць и всі зорі —
 „То брат з братом знати ся не схоче,
 „Темним людом гордувати будуть;
 „Що по поли чорний ворог краче —
 „Запанують поганці над нами;
 „Що по поли журавлі гасають —
 „То застогнуть наші сербські люде
 „Сиротами у ярмі турецьким,
 „У неволи, у тяжкій кормизі.“

Так цар любу жінку розважає,
 А у неї ревні слізи ллють ся,
 По обличчю котять ся та ллють ся,
 Наче жемчуг по сорочці білій.
 Цар до неї тогді промовляє:
 „Ой Милице, ти моя царице!
 „Не жури ся, не лякай ся, серце,
 „А як Бог дасть, так и добре буде;
 „Жаль же-ж мені, що ти ревне плачеш;
 „Єсть у тебе володар твій славний,
 „Єсть у тебе ще й сини и дочки,
 „Єсть и зяті, славні лицарі,
 „Ще ж у тебе жне и твій батько.
 „Єсть у тебе девять братів славних,
 „Девять братів, девять Юговенків,
 „Наче девять соколів сизеньких,
 „И ні в кого нема таких жвавих.
 „Шеж ти маєш у Росії сина,
 „Та Степана високого — сина;
 „Хоч би Турки всіх в неволю взяли,
 „Так не зможуть Степана узяти,
 „А він візьме свою рідну неньку,
 „И повезе тебе у Росию,
 „У богате наше государство:
 „А в те царство Турки не заходять.“

До цариці теє промовляє,
 И царицю отсим розважає,
 И швидко-хутко сам на ноги зняв ся,
 Та відходить до сераю мужів.
 Там дванайцять сидить воеводів,
 А між ними Обиленко Милош.
 Тоді цар їх здоровить-витає,
 Вони разом всі царя здоровлять,
 Підняли ся усі, поставали,
 И цілують Лазареву руку;
 А цар Лазар садить біля себе
 Всіх чергою одного по одним,
 И починає сон оповідати:
 „Сеї ночі та два сні приснились
 „Моїй жінці, цариці Милици:
 „Що сон перший, мої любі діти,
 „Наче сине проломилось небо,
 „Ясне сонце на степ в траву впало,
 „По травици у річку скотилось,
 „Ясний місяць потонув у мори,
 „А по небі покотились зорі
 „И Косово пільмою окрилось.
 „Тоді другий сон приснив ся пані:
 „Наче лине яструб, хижа птиця,
 „Из Стамбула, Костянтина-града,
 „Та сідає на Косовім поли
 „З обох боків уз Ситницю-річку;
 „За ним лине два шуліки слідом,
 „Два шуліки, два орли великі,
 „А за ними дві вороні-галки,
 „А за ними усе инше птаство,
 „Та сідає на Косовім поли
 „З обох боків уз Ситницю-річку;
 „З обох боків поуз річку сіло,
 „И табір в поли собі розложило.
 „Коли ж лине соколів ватага,
 „Та из сходу, з царської палати,
 „И починає з хижим птастом чвару,
 „Розганяє пташачі ватаги,
 „Наганяє на Ситницю річку,
 „Дере піря, дере з них нещадно,
 „И все поле Косове встеляє,
 „И Ситницю річку каламутить.
 „Тільки ж дармо, нема з того вжитку!
 „Яструб хижий та ще й ёго птаство
 „Побиває соколів сизеньких,
 „Та їх трупом річку каламутить.
 „И все поле пільмою окрилось,
 „А по поли гайвороне краче,

„По Косові журавлі гасають.
 „Братя мої, мої воеводи!
 „Мое серце туга обіймає,
 „И здає ся, мої любі діти,
 „Що прийшов вже час и та година,
 „Коли вдарить на нас Сербів Турок,
 „И в нас царство наше завоює!“

Чують тее сербські воеводи,
 И їх серце туга обгортає;
 Мовчить кождий, ніщо не говорять.
 А між ними лицар добрий, славний
 В него розум и лицарске серце,
 А зове ся Обпленко Милош,
 Розважає володаря свого:
 „Ти мій царю, славний володарю!
 „Сон то мара, оден Бог то віра!
 „Так як Бог дасть, так и добре буде.“
 Отсим Милош царя розважає,
 А Милоша цар благословляє.

А тимчасом час якийсь минає,
 Из Стамбула вістянець приходить:
 „Цар-Лазарю з города Крушева!
 „Збирай військо, веди на Косово,
 „Пішли мені та ключі городські,
 „Та ще й гарач вишли за сім років!“

ПРИГОДИ В МОЙ ПРОІЗДЦІ.

(Гумореска.)

(Дальше.)

Чим дальше їхали-сьмо, тим менше знана околиця, всё нас займало, всё звертало на себе нашу увагу. Розправляли-сьмо Бог знає о чім — наш фірман, веселий хлонак, мішав ся часом та кож до нашої розмови, намавляв, заохочував до філів, робив на свою руку ріжні збитки — очевидно був то дуже пожаданий то-вариш в дорозі.

Не хочачи тримати ся скучного, битого гостинця, пустили-сьмо ся дорогою приватною; їхали-сьмо Бог знає якими дорогами — помежи поля, куди тільки вбиті сліди приватного тракту нам видіти давали ся. Аж от нараз нестало нам дороги, чи, ліпше ска-

завши, стали-сьмо на перехрестю, де п'ять доріг єднаких одна другу перетинали. Кожда з них вела в иншу сторону, мовби до 5 частей світа; затримали-сьмо ся на хвилию, щоб нарадити ся, куди маємо їхати. Стояв там вправді стовп з п'ятьма руками деревяними вказуючими дорогу, але де кожда дорога вела, з затертого напису годі було дізнати ся.

„Га, то почекаймо трохи, може хто надійде, та спитаєм о дальшу дорогу!“ сказав-єм до Мілька — и стали-сьмо попасати. Зїли-сьмо решту наших принасів домових, попили водою з близької кернички — але ніхто не надходив.

Попасши так з годинку на роздорожу, коли ніхто не показав ся, пустили-сьмо ся дорогою, котра нам здавалась найбільше убитою, на перед.

Але якеж було наше зачудованє, коли, може по чвертьгодинній їзді, дорога з початку бита чим раз більше стала звужати ся и ставала гіршою а наконець суголовками завела нас просто до—пасіки...

„Но, добре!“ кажу, „огляньмо и пасіку — та знов попасем трошечки, мусить тут хтось бути, певне недалеко з-відси село, — впросимо ся десь на обід.“ — Зїзли-сьмо з візка, и идемо до буди стоячої при пасіці. З далека вже учули-сьмо спів аугнфонів на ноту церковну. — „Ага! певне пасіка належить до священника,“ погадали-сьмо, „а дяк пильнує, щоби пчоли не дармували.“ Дійсно, учувши наші кроки, вийшов з буди чоловік молодий, обгорілого лица, з кепска по міщаньски вбраний; узрівши нас, склонив ся и сказав: — „А з-відки панове?“

„Менше о теє, з-відки; але де туди виїдемо? — бо ми зблудили; не могли би-сьте нам, пане реєнтий, показати до села до рогу?“ була наша відповідь.

— „Ну, та деж я реєнтий? Я лише піддячий,“ сказав молодець, зітхнувши жалко.

„Но, добре — алеж можеш бути небавком дяком.“

— „Ба, коби не ті гласи, котрих якось не може навчити ся!“

„Га, все на сім світі иде трудно, однак працею таки переможеш; але не в тім тепер річ: дістанемо ся з-відси до села? и куди? далеко з-відси?“

— „А то панове певно галюми, їдуть до нашої паннунці,“ відповів дячок и поцілував нас обох в руки. „Най панове будуть ласкаві, як зістануть священниками, мене приймити за дяка; я умію добре чоботи чистити, повозити кіньями...“

„Но, но, добре, добре, мій коханий. Якось то вже буде — але далеко з-відси до села?“

— „Ні! от зо два гони.“

„А кудиж іде ся до села?“

— „От так, тими суголовками — по-за тамтой хрест, потім возьмете гатьга від себе, потім трошечки на ліво — без гору — побіч себе, зйдете на долину, возьмете вісьта через міст, по-при Максимову хату — по-за коршму, на перед себе без маленький горбочок, колю Стефанової стодоли, по-при річку, тай просто зайдете на плебанію.“

„Ну, тепер вже знаємо добре, хотьби серед ночі, то графимо. — А у вашого пан-отця багато панянок?“

— „Є чотири, файні як оріхи.“

„А пан-отець багаті?“

— „Го, го! я дуже! Мають такі стирти сіна! — а імость продають що року фасолі, цибулі, бураків що страх!“

„А приймуть нас на обід и в гостину?“

— „Га, га, га! чому ні? будуть ся дуже тішити панами, бо паннуці мене нераз питають ся: Федьку! а не видів-есь там, щоби до нас хто іхав? — Я сяду з панами тай завезу вас — як позволите.“

„О дуже радо, збирай ся!“

„А як у вас дома говорять, по руски чи по польски?“

— „Ет — всіяко: часом так, часом так, але до мене то все по руски, хоть я умію добре по польски.“

„А до ваших панянок не приїздить які каваліри?“

— „Та їздить там якийсь! але такий недобрий, все йно сварить на мене, що кепско ему пуцую чоботи, а я Біг-ме' рад би як найліпше; та щож я винен, коли кепский шварц, и ще гірші щітки...“

„То може єго нині застанемо?“

— „Ні, Богу дякувати! поїхав собі вчера и не приїде аж за тиждень.“

„А може не застанемо нікого дома у пан-отця?“

— „Ні, суть всі дома, бо наша Феська відає ся.“

Розмова наша серед їзди тревала може з годину, бо, як шан. читателі видять, були-сьмо на стілько недискретні, що, користаючи з наївности дячка, вдирали-сьмо ся в тайну життя приватного незнаємих нам осіб. Але хто-ж нецікавий на такі річі? — а особливо треба дарувати нам, котрі, пустивши ся задля розривки в дорогу, в недостатку інших займаючих річей, мусили-сьмо хоть

таким способом урозмаїчувати скучну часами подорож. Розмовою дядка бавили-сьмо ся вправді до ситу, але мимо того „два гони“ здавали ся нам трохи за довгі — може бути, що рови, вивози, ями, словом найстрашніша дорога були тому причиною. Дячок оповідав нам о товарі, конях и всій худобі пан-отця — кілько вони сіють, що мішають тютюн турецький з домородним, кілько імость видають челяди на вечер, котра панушця варить каву — словом всілякі а всілякі річи, о котрих нам и не конче потрібно було знати...

В кінци по двох годинах мозольної їзди показало ся нам село — самі були би-сьмо, на опис дороги через дядка, ніколи до него не трафилн. В селі провідник наш зліз, и удав ся „городами“ на плебанію, щоби увідомити о нашій приїзді.

Не мали-сьмо нічого против тому, раз щоби не зробити в домі великого клопоту, потім, щоби домові приготувилн ся на наше прийняте, бо — Богом а правдою сказавши — кучно нам було дуже за-про голод.

— „З-відки маю сказати, що приїздимо,“ спитав наш цікавий фірман, „як би мене випитували ся?“

„З-під Львова, з села Н.; скажеш, що наш отець дуже маєтний священник, а и ми маємо бути священниками та шукаємо жінок, — що ми властиво тут приїхали, а тільки удаємо що ідемо дальше; памятай, щобишь ся не зляпав, а о конях не забувай; як би нам випало довше тут забавити, а тобі кепско було: то скажи нам, а поїдемо дальше. Що день скажеш нам: о що? хто? и як тебе випитував ся?“

Зближали-сьмо ся до плебанії. Хлопак наш тріснув кілька раз сильно з батога и візок з шумом и гуркотом вточив ся на подвіре плебанії. Тьма псів заїло брехаючих з ріжних сторін повитала нас наперед; сиділи-сьмо на візку, боячи ся злізати. По добрій хвили показало ся кілька головок дівочих в вікні — и аж тогді вибігла опасла дівка з коромеслом и кивнувши, щоби-сьмо злізали, стала немилосерна псам за ревність їх платити ударами.

Мешканє пан-отця виглядало з верха приємно и чисто, а що чистота була в загалі чеснотою домівників, пізнали-сьмо з того, що примірно чистісенькі платя и горнятка вигрівали ся на сонци перед вікнами при вході.

Вступили-сьмо в дім — в дверех привитав нас пан-отець з люлечкою на мірно довгім цибушку, чоловік около 50 літ маючий, здоровий и приємний видом. Борода значно віросла не причиняла ся вправді до дуже порядного вигляданя, але хтож з го-

сподарів на селі, ще до того в жнива, в п'ятницю в полудне виглядає оголений?

„Єсьм Н., а се мій брат М.; дарують пан-отець, що сміємо Вас непокоїти; але в переїзді до родини змучивши ся, хотіли-сьмо трохи відітхнути, а яко поповичі судили-сьмо найти найліпший приют у Вашого Преподобия — але сли би-сьмо мали зробити найменшу прикрість, тогді ми сейчас віддалимо ся.“

— „Але що там як той каже — панове говорите! що ви можете мені за прикрість зробити? Русин каже: гість в дім — Бог в дім! прошу близше, розгостіть ся — от добре трафилісьте, власне маємо сідати до обіду — прошу, розгостіть ся.“

„Знаеш,“ шепнув-ем до Мілька, „при такій ширости господаря трудно нам маскувати ся — скажім правду!“

— „Встримай ся хвильку, може то має свій повід.“

Примадивши туалету, війшли-сьмо до „бавяльного“ покою. Всяди чисто, порядно, небогато але досить з смаком уряджено в цілости. Не так в поєдиноких частях: и так на сервантці, заставленій ріжного рода пуделками, склянками и фліжанками, в котрих лежало кілька одвічних писанок великодних, містили ся, не знаю чому, 5 разом на хрест зіплених проскурор; — під столом в кутику, досить зграбнім, спочивала рядом мозольно через дячка вилянцована пара чобіт єгомостя; над зеркалом причіплене було павяче перо, а за образом Михаїла Куземского, рисованого ще яко схолярха, стреміли заткані кілька прутиків лози з цвітної неділі. Зілар в золотих рамах, не идучий, украшав стіну, а на вікні висів зіпсований барометер. На канапі застали-сьмо якісь, знать святочні, дамські убраня и обойчик пан-отця новісєвський. За комодою стояли палиці, цибухи и барилочка з горівкою, на комоді — чисто попросовані хустки колєрові, сині и червоні, и бревяр з зеленими стяжками, що нас утвердило в догадці, що пан-отець нюхають табаку и читають бревяр. Перед канапою на столі лежало альбум з фотографіями найбільше наших єпископів, крилошан, послів и таких инших галицко-руських знаменитостей, тарілка з трукною на мухи и красно вичесаний пукель волося. Під стіною стояв великих розмірів, кулявий на одну ногу фортеп'ян — а на нїм ріжні ноти, перо обдерте знать яко сказівка до нот, и Бог знає чому маленька книжечка, носяча незмірно багато слідів з мух, т. зв. Status animarum села. — Але досить того опису, щоби не впасти в підозріне, що я зісливий.

Запрошено нас до покою бавяльного, и пан-отець просив нас сідати, заким накриють до столу... Усіли-сьмо, — але Мілько

скочив ще борше як усів; причина тому була малесенька нпилька, що злосливо укрила ся в кріслі. Щастє, що не було пань, — бо було би багато сміху, а так скінчило ся на тім, що Мілько пересів ся, але осторожнійше, на инше крісло.

— „А з-відки то панове прибувають?“

„З-під Львова,“ була наша відповідь.

— „А щож там ві Львові доброго чувати? певне панове способлять ся до священнического стану?“

— „Так!“ сказав Мілько, „мимо нашої волі.“

— „А то чому?“

— „Бо ми хотіли ити на права, але отець инакше нами зарядили.“

— „Ой, вже то певно, що всюди ліпше! Священик наш найбіднійший, особливо з-початку, заким дістане добру парафію та чого доробить ся — у нас то ще хвала-Бо...“

Двері отворили ся и вийшли пані. — Повставали-сьмо и сложили ся.

— „Моя жінка, а то мої дочки“ — Ми знов склонили ся.

— „Прошу сідати хвилюку, заким накриють до столу“ — сказала імость, и усіла на канапі, а панни вишукували собі тимчасом хвилеві занятя: одна бавила ся стоячою на вікні квіткою, друга крутила в руках кавалок паперу в трубку, третя притримувала гинучі від трутизни мухи, четверта обривала на пальчиках задрки. Пан-отець, усівши побіч нас, пускав клуби диму мішаного тютюну.

— „Але горячо на дворі нині“ — сказали імость.

„Справді, дуже горячо; ми можемо о тім докладно сказати, бо іхали-сьмо без перестанку від рапа.“

— „А то з-відки панове ідуть?“ — спитала мамуня.

„Нині з села З., де перебули-сьмо ніч в коршмі.“

— „А чомуж не у священника? Тож не годить ся минати своїх, бо панове певно сини священника.“

— „Так,“ сказав пан-отець випереджаючи нашу відповідь, „и самі суть укінченими семінаристами.“

— „А щож там в світі чувати? най но панове нам оповідають — ві Львові? як там? що там? О ми Вас так скоро не пустимо від себе, мусимо о всім довідати ся; панове певне ідете тепер до своїх суджених...“

„О ні, пані! Ми ще цілком вільні — ідемо до родини на вакаці...“

— „Як там наші Русини тримають ся?“

„Добре, хвала-Бо! особливо молода партія чим рав більше заявляє життя, хоч старі гнівають ся за те...“

— „Бог бо то знає, за котрими тепер тягнути! У нас священники тримають ся старшої партії — бо то звичайно там суть крилошане, совітники, старі, поважні та розумні люде...“

— „А чим-же, прошу, ти старші так відзначились від тільки літ? що вони так багато розумного та хосенного зробили?“ спитав Мілько.

— „Ба, завше то люде старші, крилошане, стояли на переді руского народа... а то молодики, заводять якийсь новий язик, сприяють Полякам...“

— „О скільки я знаю, пишуть и бесідують ти молодики так, як у нас люде на селі говорять, — а и панство преці не говорите бесідою, котру старші хотять завести. Старість и уряд або становище не приносить ще розуму з собою — а що тичить ся приязни з Поляками, то ручу, що є то власне тільки вигадка старшої партії, щоби реакцію против неї повстаючу здискредитувати — вигадка в ціли власної оборони.“

— „Ну, та так у нас кажуть всі старші люде; повідають, що до молоді не належить ніхто крім школярів — от та якихсь там кількох шалапутів...“

— „Звичайно, як старі, що уперті в своїх пересудах не хотять зійти з поля, на котрім нічого не зробили, та не хотять узнати хотьби найліпшу волю молодших; не маючи ж ім що більше закинути над молодість, відкликують ся на повагу свого віку, так якби то спорохнілий пень дерева був, для того що старший, ліпший від сильного молодого дуба.“

Пан-отець видко поміркував, що ми належимо до „молодої“ партії, тож, хотяй очевидно ділив гадку старших и своєї жінки, озвав ся: — „Вже то панове мають також рацию — то не ма що говорити; я хотя віком до старших належу, однак ніколи не держав цілком з ними, але узнаю також благородні стремління молодих...“

Імость зміркувала ся також и, хотячи направити ніби свою попередню бесіду, сказала: „Но, та то певне, що ви добре говорите, и я и мій чоловік и мої діти — ми всі більше Вашу сторону тримаємо; я йно казала, що у нас тут так священники говорять... Але що там — Татку! попроси по панів на цигарка, нім накриють до стола.“

— „Фуню! иди по там в моїй шафці..“ тут пошентав щось пан-отець наймолодшій доньці до ушка. — Фуня, гарна дівчинка,

може 14-літна, поскочила до другого покою, перевернула вітвираючи шафку з поспіху каламар з атраментом — и сей-час принесла нам мокрі як хлющ ци́бара.

— „Прошу — позвольте панове, нім накріють до столу. Муню! дай но сірничків —“ Муня, також гарна дівчина, побігла и сей-час принесла сірнички.

— „Люню, а на попіл мисочку — там на моїй шафці коло каламаря.“ Сей-час Люня, не менше гарна від своїх сестер, поскочила як ланя, принесла дві мисочки и поставила одну передо мною, другу перед Мільком.

Нічим уклоном подякували-сьмо за гречність панні Люни.

Стали-сьмо курити.

— „Панове може знають також алюмна Н. — він старає ся о мою Нюню; власне що нині віддыхав, поверне аж за тиждень.“

„Особисто не маємо приємности знати, але чули-сьмо нераз о нім —“

— „Може що злого?“ поспитала борзо панна Нюня.

„О ні, пані! будьте спокійні, противно, чули-сьмо лиш добре о пану Н. — можемо погратулювати пані такого чоловіка.“

Панна Нюня подякувала нам взором и зірвала галузку шірту, знати нехотючи, з вазонка стоячого на вікні....

— „Ах, бо-ж то тяжко тепер о добрих людей на світі! особливо тії алюмни, жадають в посагу тисячів — а деж то бідного священника на селі, що має діти, стати на тисячі — — —“

Двері отворили ся — а через шпару вихилила ся голова дівчини, що нас від псів освободила. — „Прошу імости...“ озвала ся и замкнула двері.

— „Перепрашаю дуже, що виїду на хвилию — Дівчата, Муню! заграй но що панам, заким накріють до столу!“ сказали пані-матка и вийшли на призив служниці.

— „Де-ж тільки обрусів старчить накривати —“ шепнув Мілько до мене, „я голодний, що мені в горлі висохло — зів бим на колоді и пальцями, а тут знать дсперва курку ріжуть.“

„Цить — не поможе, мовчи и чекай — наїш ся —“

Коли ми незначно шептали, пан-отець отворили фортепян, положили ноти — панна Муня усіла, а зграбні білі єї пальчики заграли красну, хотяй дуже знаву, „Молитву дівиці.“

Панна Муня мала дійсно досить добру техніку, та щож — фортепян старушок онімів, и декотрими клявішами уперто не хотів відзивати ся, а декотрі видавали незгідливі тони — цілість однако випала досить добре.

Пан-отець поглянув на нас, якби чекав похвали. —

„Справді, знаменитий талант,“ сказав-єм — оба уклонили-сьмо ся. — „Дякуємо за вже а просимо о ще —“ додав Мілько.

„Шкода, що фортеп'ян не конче добрий,“ тягнув-єм дальше; „игра панни Муні видала би ся нерівно ліпше на добрім інструменті.“

— „Правда,“ одвітив пан-отець, „алеж бо вони всі у мене на тім п'янї учили ся — то и так диво, що еше тримає ся! на нім ще моя жінка учила ся и дістала его з виправою.“

— „А то дійсно твердої натури!“ замітив злосливо Мілько, знати з голоду.

— „А панове не граєте жаден?“ спитав пан-отець.

„О противно!“ підхватив-єм борзо, „мій брат, кажуть люде, що неконечно зле грає — я не умію.“

— „А, то просимо! дуже просимо! будьте ласкаві!“ озвали ся пан-отець и панни разом.

Мілько глянув злісно на мене, бо ему не игра а лиш іжа була в голові.

— „Я не можу грати — дуже перепрашаю...“

— „Але чому? просимо! конечно!“

— „Я бою ся компромітациі по майстерській игрі панни Муні.“

— „Ей не жартуйте, то не годить ся — я жалую, що перед знахорами вибралам ся — просимо! дуже! конечно! будьте ласкаві — —“

Рад-нерад, мусів Мілько улягнути просьбам красних панянок и пан-отця; сів до п'яна и ударив кілька аккордів. Мілько грав красно вправді, але — не знаю чи з голоду чи зі злости на мене — грав щось такого, таку мішанину з розличних трудних пес, що ані я ані ніхто з прислухуючих ся — ані певно він сам не розумів. Коли скінчив, встав и склонив ся.

— „Ах щож то за чудесний кавалок! то певне з якоїсь опери? Добре, що знаємо, що ви граєте; мусите тепер у нас сидіти и нам пригравати. — Видиш Муню! видите дівчата, то так ся грає! и ви може би-сьте так колись грали, коби-сьте хотіли вправляти ся — що я ся наговорю! видите, як то красно. Що то за кавалок, прошу?“

— „Смерть голодова — якогось — забув-єм, увязненого, дуже красний кавалок, але трудний, я дивую ся, щом его потрафив на память.“

Четверта з полудня вибила — двері отворили ся, імость запросили нас до обіду. Церемонія впрошування на перед тревала би Бог знає доки, коби не Мілько, що взяв дві панни по-під руки и пійшов на перед: я зробив то само, а за нашим прикладом пішли и пан-отець, взявши імость під боки. Знов по довгих церемоніях посідали-сьмо до столу. Страви були двоякого рода — для пань, в честь св. пятниці, пісні, а для нас єретиків, до котрих пан-отець рад-нерад для компанії зачислив ся, мясні. На селі годі вимисляти, щоби обід для несподіваних гостей випав в всіх найменших подрібностях добре; тож и тут були похибки против параграфів Гастрономії, але голод пайліпший кухар. Особливо я и Мілько іли як — попові наймити, и зовсім не супротивляли ся, коли по комії то імость то пан-отець придавали нам дарів божих з полумисків на наші тарелі. — На сам кінець принесено мамалигу, улюблену страву господарства з цілою родиною.

— „Панове певно не любите мамалиги,“ спитали імость.

„О, противно,“ відповів-єм з гречности. Мілько ж, знать урадований, що заспокоїв горячий голод, став лемішку тую під небеса вихваляти яко улюблену свою страву, що я аж здивував ся, тим більше що знав-єм, що він дуже не любив мамалиги. — Алеж був за те укараний, бо панна Люня, хочачи вволити его смакови, зготовила єму на вечеру власними руками відличну мамалигу. Бідний Мілько крутив ся як на веретені — але дотримав слова, наїв ся досить на ціле жите!

По обіді подано нам чорну каву в бавяльнім покою, де тим самим порядком удали-сьмо ся, що до обіду.

Мілько був в незвичайно добрім гуморі — сипав дотепом и анекдотами як з рукава, смішив, бавив, приговорював, що аж мило. Грав на пані, очевидно, не смерть голодову, співав — ціле товариство розпливало ся над его талантом. Надійшов вечер — знов перекуска: ми дістали каву правдиву, а панги пили або каву з паленого жита и кукурузи або окропок з молоком. По перекусці знов бавили-сьмо ся в игри товарискі, словом, як пізнали-сьмо самі, уважано пас за дуже — дуже пожаданнях гостей, а виражено нам отверто, що так борзо не відискаємо волю до дальшої подорожи. Аж зібар, видзвонивши північ, покликав нас до спочинку.

Ніч однако не так приємно нам минула, як день. Змучені дорогою и переспавши попередню ніч не конче добре, заснули-сьмо вправді борзо — але заледви все в домі успокоїло ся, коли мій товариш зірвав ся на рівні ноги и як опарений став дивними

голосами ревати и по покою бігати. — Зірвав-єм ся и я, гадаючи що ошалів бідачиско. На крик, лопіт и стук в нашім покою, прилетіли перелякані господарство з родиною, зі взгляду на певне, як думали, небезпеченство наше, зовсім в нічних убранях, кожде з них з свічкою; а навіть дівка, що нас від псів оборонила, надлетіла з тим самим, що поперед, коромеслом. По переведенім доходженю показало ся, що причиною того замішаня був невинний заяць панни Люні, що в часі тишини нічної натрафив в своїх мандрівках по покою на голову спячого Мілька и став знать нею бавити ся. Мілько мав, бачить ся, по мамалізї, сон неспокійний; тож учувши якогось потвора об'їдаючого єму голову, переляк ся и став немилосердно кричати и бігати по покою, вивертаючи при тім горшки з молоком, тарелі и інші брати, що в нашій спальні були поскладані.

Очевидно, що прибувши нам на поміч, увидівши що не грозить нам ні яке небезпеченство и отямивши ся з перестрашу, повертали сей-час до своєї спальні. Засоромлене було взаїмне.

— „Як тут ся завтра показати світови!“ сказав по хвили Мілько.

„То не показуймо ся зовсім! збираймо ся, ранок небавком — утікаймо що скорше, заким з ким побачимо ся!“ відповів-єм. „Лишимо картку — з перепрошенєм за нашу негречність и прикромсти; — щастє, що уходили-сьмо під чужим іменем за алюмнів.“

— „Га, нема часу до страченя!“ озвав ся Мілько; „добре ти радиш — я піду казати запрягати, а ти пиши картку.“

Стали-сьмо збирати ся по-тиху, як можна.

— „Ба, а як же я виїду на двір, коли там тільки псів?“ зажурив ся Мілько.

„Дурниця, от-тут є одежі пан-отця, яко кандидат духовного стану не будеш в них кепско виглядати. Убери ся в них и йди, буди фірмана, най сей-час запрягає и виїздить за браму; я зараз сідаю писати прощанє, заберу річи наші — и виїдемо...“

Мілько зробив ведля моеї ради. Недовго тревало, ми зібрали ся, спакували наші річи — и коли домівники спали, снячи о нічній пригоді, ми драпнули тихесенько в дальшу дорогу. Що там пан-отець, імость и панни о нас собі гадали, що говорили — не знаю; літ досить від того часу минуло, а я ні з ким з тої родини не видів ся, и слиби мені випало ще коли через тєє село їхати, то мпмо гостинности панства Н. ніколи там не покажу ся — хоть-бим мав з найбільшими невігодами в коршмі почувати.

Іхали-сьмо борзо — сонце зійшло аж тоді, коли ми зо дві милі дороги лишили за собою дім гостинного священика. Мимо того віддаленя, на саму гадку о тій нічній події Мілька аж мурашки переходили по тілі; він стидав ся о тім говорити, а навіть споглянути на мене — дивили-сьмо ся кожний в противну сторону. Від часу до часу лиш голосне протягле зіване було нашою єдиною розмовою.

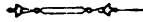
Жаль мені стало на кінець Мілька, що так посумнів — и озвав-сьм ся:

„Дурниця, Мільку! то на людях буває — Що ж так великого стало ся? а впрочім чи ми коли з ними зійдемо ся, чи будемо їх коли видіти? Навіть з правдивого имени не знають нас.“

— „Ет! або то мені так тото вже и в голові!“ сказав Мілько надробляючи міною — „я журю ся, що-сьмо без сніданя виїхали, не тою дрібнотою! Та якби-сьмо не мали жадної комедії, то би нам кучно було їхати.“

Я потвердив єго думку, и мало по-малу розв'язали ся нам язикь — давна веселість и свобода вернули назад.

(Дальше буде.)

Visum repertum.

(Нова казка для тих дітей, що єі не будуть читати.)

То був кінець місяця мая року ..75. Весна, котра того року троха була опізнилась, з кінцем того місяця зійшла на землю у войї своїй благодати — з ясним, синим небом, світлим сонічком, срібно-пухою росою, зеленою левад и білим цвітом садів. Високо над землею розбивалась поетичні жайворонки; в цвіті вишень и черешень критичні пчолы шукали за медом; на землі чоловік заходив ся не зовсім практично над прозою роботи на насущний хліб. На широкім зелепім лані з пів копи парубків и дівчат положо папску пшеницю; на другім лані санали робітники бараболю; жінки на своїх загонах садили росаду. Якпійсь пізний-Иван волочив на засохлій рілі засіяну гречку; причину такого опізнення зрозумів кожний, хто зараз недалеко єго ниви, на границі, побачив аж три коршми, одна близько другої, а при кождїй великі шмати поля з зеленою, рослою озиминою.

Поперек через всі ниви и лани идуть рядом стовпи телеграфічні и по при них желізна дорога. Час від часу переходять з гуком и свистом поїзди желізниці, одні прямуючи до великого міста, котре з за недалеких горбів виглядає своїми вежами; другі вертають в сторону

протівну — ид западови сонця. Машина, як охвачений кінь, віддихає тяжко, „робить боками“, тягнучи за собою нечислений ряд возів з набором; конець поїзду ще не вийшов з по-за мійських горбів а чоло поїзду з машиною вже не за довго сховає ся на западнім закруті. И мужик при бороні, и робітники на панскім лані, и окомон, що стоїть над робітниками, поставали и дивять ся за ним з глуноватим виразом зачудованя на лиці. Вони що-дня що дві години так стають и дивять ся на те саме; ні одному з них не прийде на думку, що таке в тих возах виправляє ся в далеку дорогу на запад? що то — чисте, повне зерно подільської пшениці и вибірнго жита; грубі пороги дубові, що росли на тім місци, де тепер пустий карчунок, засипаний піском и рідкими безпотрібними пняками; одним словом весь найліпший плід іх землі, и іх тяжкого труду. Вони на те зерно орали, вони его сіяли и зібравши очистили, але — білий хліб з него будуть істи англійські робітники и німецькі міщане; вони тих волів випасали, але мясо з них буде годувало віденского барона з Ringstrasse, або якого фабриканта пуговиць, котрий прише ім незабаром з тих самих волів копита и роги. Он дивить: з по-за західного закрута, за котрим зникло ваше збіже, закурилась пара. Прїїздає новий поїзд до нас. Машина посвистує собі так весело, так легкодушно як віденський дауди и соне так з горда тим поспішним тактом, як може чули-сте вірменского шляхтича з під Городенки або Бережан. Який легенький набір! 5—6 возів; поїзд гонить, аж від вітру за ним порох з дороги піднімаєсь. Се, бачите, запад прислав вам запла-ту за плоди вашої праці.

Але робітники и окомон и пізний Иван так само без мисли витріщили очі як и перше; потім ті зітхнули, другий сплюнув а третій почіхав ся в голову, и прийнялись дальше за своєю роботу. Може хоч той пастушок, що сидить на рові при коровах и читає якусь книжчину, зрозуміє, що то за великанський драмат відгриває ся перед его очима? Хиба, як підросте, а „неконцессіоновані“ шинкарі дозволять его научити, що він з ними не має „смільного интересу“;... тепер ще він чує під ногами тверду землю, але звідки-ж би єму тепер прийшло на думку, що тая земля, котра так непорушено стоїть під его ногами, непізначно, помалу висуває ся з під него; що тая „мати наша“, як землю поетично називає наш мужик, має прорізані жили, а з них жива кров без перестанку, без повороту точить ся и точить и відпливає в чужі богаті краї, на далекі моря. Якже ж би він міг се подумати, коли те не прийде на думку и панови тих коров, що він іх пасе.

Поїзд присів до двірця и остановив ся; коло него зарілось робучим людом. Поспішно вибирають з него пакунки, носять, важать, ладують на вози. Помимо неприязни, з якою ми дивились на той мало-важний дар западу присланий нам за наші сотки тисячів сотнарів збіжа, ми бачимо зараз знамено впливу западної цивілізації: рух, побуджене до праці, до живого житя; неначе-б з серця, котре бе ся дои далеко в западних центрах промислу, вдарила свіжа хвиля животного соку до нас. Вози з набором розбігають ся по всіх улицях міста, стають перед склепами, тут виладовують пуделка з модними капелюшками; одно таке пуделко, важке в 5 фунтів, стоїть може за оден віз желізничий чільного жита; оден поставець легкого сукна — за три вози нашої вовни; оден

мандель гарних меблів за наш цілий ліс. Але перед другим склепом добувають и другі дари западу; великі присилки з книгами. Ті книги розказують о нових здобутках науки, о всім що найбільші и найліпші люде цілого світа мислять и роблять для добра людскости; приспівші газети оповідають о всіх об'явах життя народів Европи и Америки; о бою, який веде безперестанно сила фізична з правом, поступ з реакцією, праця з капіталом, вільність з деспотизмом, просвіта з темнотою. Живий здоровий ум може почерпнути щедро з тої завжди свіжої, ніколи не всихаючої криниці; мисли виляють ся, серця кріплять ся; домашні заступники таких самих ідей набирають нової сили до дальшої праці. Так як сонце від сходу принесло нам весну, розбудило життя в природі, так західна цивілізація безперестанно шле до нас світло своєї науки, тепло своїх ідей и будить и піднімає жите в духовім світі...

Тільки в причільній світлиці великого темного будинку при „кравківській торговиці“ не видно и не чути ані тої небесної весни в природі, ані тої земної, людскої. Вікна позамикані и закриті тяжкими заслонами, в світлиці мрачно и душно. Кількоро людей стоячи обступили постіль хорого. Півголосна, уривана розмова; хорий страждає тяжко. Він кидає ся, вимахує руками, закриває собі очи, очевидно говорить з горячки. „Waśni! podburza! bluźni! О, чи ви хочете мене убити? як мене очи болять від того світла! чого так ясно! замкніть віконниці!... забудьте вікна!... Що за воздух!... мені свіже повітря віддихає заперас... Закадіть ладаном, запаліть оковиту, але так, щоби я світла не бачив!“ Свідки того поглянули смутно по собі: „Чому коєндз Хелмський не вертає? тут тільки ще св. вода з Люрд помочи може... А ось може и він!“ — и поглянули всі на двері. За дверми почулась розмова; тихий голос локая и гнівна, голосна відповідь. „Тут лежить небезпечно хорий, — чи Ви католик? Вам тут не можна вийти“ — чути було тихий голос локая. — „Як то,“ гукнув гнівний голос другої особи, „хорий? кому ж можна до хорого, як не мені, лікареві?“ — „Там вже є найліпший тутешній лікар, др. Кржечунович, — а післали ще по св. воду...“

Тут залунав сильний штурханець, и чути було, як локай покотив ся по землі. Двері відомкли ся и в них показав ся незнакомий, освічений ясним світлом з надвору. „Де хорий?“ спитав він голосно. — „Цитьте, обізвав ся голос дра К., не будіть его.“ Але незнакомий вступив без обави в світлицю. „Як Ви его лічите? В такій пітьмі! Ви его тим самим убете.“ Він приступив до вікон, и підтягнув заслони; ясний світ розійшов ся по світлиці. Хорий заквив собі лице руками, и застогнав. Незнакомий доктор став насеред світлиці, и роздув ніздрі. „Що се за запах? тут чути наче горівку? Що!“ кликнув він на весь голос, „се-ж комната, в котрій засідала перед годиною комісія пропінційна! И ви тут положили хорого?“ Він шурнув кулаком в найблизше вікно; дві шиби вилетіло, до хати вступив пруд свіжого повітря.

Але тая нагла зміна, намість помочи, зашкодила. Хорий затряс ся, хлипнув ще раз воздуху, закашляв ся, и простягнувсь на постелі. Все, що в нім було ще живого, вилетіло з него; лишилось нерухоме, мертво тіло. Др. Кржечунович взяв тогді незнакомого поважно за руку, и привів до постелі. „Що Ви зробили, шановний колего? Він через сильну критацію на вчерашнім засіданю соймовім дістав удару на мозок;

тільки герметичне відсторонене від світла и від свіжого воздуха могло его ще вирагувати; его організм привик був до темности и того запаху. Ви его убили.“ Незнакомий нахилив ся недовіркою над мерцем, и стукнув тричі пальцем об его чоло; чоло віддало голос як порожній горнець. Незнакомий усміхнув ся и глянув на дра Кр.: „Чи чуєте? порожня, зовсім порожня. Тут повинен сидіти мозок, а его, як чуєте, нема. Ergo — де нема мозку, там не могло бути удару на мозок; Ваша діагноза не устоїть ся перед сим ясним фактом, шановний колего.“ Доктора К. сей несподіваний оборот річи видимо заинтересував. Він, не зважаючи на тихий плач двох других людей, що відсунули ся до другого кута, обізвав ся поспішно до незнакогого: „То якже, шановний товаришу по науці, виясните хоробу и наступившу напрасну смерть?“ Незнакомий поміркував хвильку. „Гм, хоробу? смерть?.. Побачимо: насамперед треба нам порозумітись: що Ви називаєте хоробою? Чи также тільки ослаблене и утрату найважніших функций душевних — розуму и волі? В таких разі сей моральний кадавер був хорий від народження, а беручи річ докладно — від того віку, в котрім він повинен був прийти до розуму. Як же-ж він не мав властивого розуму, то не міг мати и того, що ми називаємо людською волею; він мав тільки суррогат того, природні забаги, по польски порędu, по німецки Triebe, управляні, намість розумом — инстинктом его раси. Якийсь незвичайний висилек тих функций мусів їх тепер ослабити; слабість хронічна перейшла в остру; але на злучай — коли він справді вмер, то хто знає, чи тільки не морально: *morales*, котру треба добре відрізнити від звичайної смерти фізичної. Его організм фізичний виглядає здорово и здібний до механічного чину; ви бачите, які він має здорові, гнучкі сугави. Але пригляньмось его лицу. Як він его сильно заквив руками! Попробуємо їх відоймити.“ Він нахилив ся над пациентом, з силою відоймив ему руки и — глянувши одним оком на его лице, відскочив як пилка від постелі. „Га, га, га! та се пан По-но по... Га, га, га! се наш Демостенес соймовий! Га, га, га!“ Давний доктор не сміяв ся, а реготав ся на весь голос, як навіджений, підскакуючи по світлиці. „Чомуж Ви мені сего зараз не сказали?“ Він приступив знов до постелі, и з чувством подивив ся на „Демостенеса“. Мертвець лежав тепер з відкритим лицем у всім своїм маєстаті, але не у тім, який придає чоловікови смерть; се був маєстат шляхецкий; лице лежало як зріле яблуко, на подушці, пухнате, румяне, з „старопольским марсом“; воно мало вираз звісної добродушної сердитости — мимоволі нагадуючи старосвітського окомона або мандатора паццинного часу, котрий, як присуджував винному кару, то робив се в патріярхальним „старо-народовим“ гумором: „Ти мудю! будь ласкав, положиись! Не хочеш? а попросіть но его хлопці на лавку, най я ему вліплю причастие.“

„Чомуж Ви мені сего не сказали — сміяв ся незнакомий доктор дальше — га, га, га! а бодай Вас! То що иншого; тепер я Вам все виясню. Я его хоробу студіював з галерії соймової. Послухайте, шановний товаришу по Ескуляці. З его власних, автобіографічних и генеалогічних споминок я Вам збудую вою исторію розвою его слабости від часу его народження, — ба, що я кажу, від 5 генераций его предків, бо се хороба фамилійна. Его предки перед п'ятьма генерациями були так

ласкаві — з якого краю? не записала історія, але певно з Корони, або з Литви, бо інших цивілізованих країв тогді ще не було в Європі — привандрувати в Жовківські сторони. Чи Ви піймаєте всю великість тої ласки для Русинів, а спеціяльно для руских хлопів того щасливого села? Вони-ж могли від свого короля домагатись „наданя“ в Короні, або спровадити собі польских хлопів; але ні, — їх чуле серце тягнуло сюди, нести світло цивілізації в Жовківські пустині, освітити ним темні голови руских хлопів, памятаючи на угоду, котру заключили предки тих предків в Городді и Люблині з предками властителей тих хлопів. Нової кодифікації тої угоди вони не потребували, бо вони носили її в серцю; друга контрактова сторона, рускі хлопів, коли її не мала также в серцю, ну, то ім не завадило параграфи угодові андлікувати поверховно, куди попало. Врешті, як воно там и не було, але інтерес їх був завжди спільний, его предків з рускими хлопами: хлопів робили на панокім лані, — пани предки їли з того самого лану хліб; хлопів брали горівку в їх арендаря, — пани предки брали від того самого арендаря гроші за пропінання. Така спільність інтересів тривала через 5¹/₂ генерацій ненарушено; ніколи пани предки не позивали своїх хлопів до суду, бо, як зайшло яке мале непорозумінє, то зараз їх загодив давнійше подотаросці, а пізнійше мандатор. Аж прийшов той нещасливий рік 1849! Австрійский (бррр!) парламент підніс соціяльну революцію, и — дивно, що тогді не став ся кінець світа. Він поважив ся тої спільний інтерес назвати египетским; він осмілив ся розірвати відвічну згоду, заключену між рускими хлопами и панами на тисячи полях битв, ще перед Городдом и Люблином, и видерши нам їх з під серця, заплатив нам за се підлою монетою. За 60 мільонів австрійскої валюти — він думав — можна зречись того спільного інтересу! Чуле, набальсамоване серце предків мусіло тогді обернутись в мурований родинний гроб! Але відвернім ся від того сумного образу, роздираючого серце кожного щирого патріота, стоячого на ґрунті звісної державної ідеї. Вернім ся до нашого пациента. Він дістав в спадщині добре, чуле серце своїх предків. Він и. пр. дозволив себе охрестити рускому попови. Вже в невинній дитині, лічивший свій вік не на роки, а дні, Ви бачите тую ласкавість; бо якже-ж! хто ему, потомкови пяти генерацій, був би завидував, якби він був дав охреститись ґнізненскому примасови, або навіть папі римскому! Така чулість серця не опускала его через ціле его жите. Через 50 років він, не вважаючи що міг простудитись або набавити ся катару, робив дерев'яній, рускій церковці тую честь — що неділі приходив до неї в половині проповіді, щоби усі прихожане его бачили, и з его побожности брали собі тим ліпший приклад. Він через тих 50 років що неділі позволяв фалшивому співови руского дяка ображати свої делікатні, вельми музикальні уха, хоч зовсім не потребував того, бо міг, як захотів, записати фонд на вивчене и удержане хору добрих голосів, бо мав до сего, яко патрон церкви, повне право... Се вже маєте оден важкий блуд в его умисловім організмі. Бо в здоровім тілі мусить бути захована рівновага органів, так фізичних як и духових. Як серце его було надто чуле, то его голова мусіла за те уступити далеко на другій плян.

„Дальше. Вправді не викрито до тепер ще ніякого документу історичного (маймо надію, що се удасть ся одному з теперішних істо-

риків державної ідеї), на підставі котрого вже тепер можна би в певності виказати, що оден з его предків був батьком династії Пясів, Ягайлонів або яких инчих королів; але знаємо, що его предки, як були шляхтичами і мали свою загороду, були рівні будь-котрому воеводи, могли бути вибрані на королів, и з допомогою політичної системи: *krój stoi — pierządem*, рядили великою державою. Мало того. Ті предки, всеposito що були *bene nati et possessionati*, воювали над Алтою, під Жовтими водами, Берестечком, Збаражем (котрі місяця, мимоходом сказавши, такими-ж сильними документами угоди, як и поля під Кірхгольмом и Хотинном) и в инчих сто битвах. Одно и друге виробило в тих предках не тільки незвичайну відвагу, але и незвичайне почуте власної, шляхетскої гідности, амбіції. Ті обі власности, так перша, як и поля, як загоджені рускі хлопи и инчий живий и мертвий инвентар, дорогою спадщини перейшли з предків на нашого паціента. Він заявив одну и другу на 100 полях кінських гонитв, при 1000 зелених столах, и на 10 сессиях соймових. А звісно, що такі дві власности, коли надто переважають над инчими людськими здібностями, придушують в чоловіці, по перше, живе почуте справедливости, по друге почуте поважання мніний других людей, котрі не суть *bene nati et possessionati*: по третє вирождують в чоловіці в високім степені дражливість на кожде суперечне мніне, котре він тогді приймає як особисту уразу своєї амбіції.

„Пригляньтесь тепер тій голові, и скажіть самі, чи побіч тих трёх важких власностей умислових для розуму тут не було місце надто тісне? Об сім ми пересвідчились вже передше, простою механічною пробою. Крім того я для підпори мого теоретичного вислідку подаю Вам ще такі практичні докази. Ми з его орації знаємо, що він 50 років жив в Жовківскім, де весь нарід говорить по руски; его піп руский хрестив; в него на певно мамкою була Русинка, котра туу функцію сповняла за „панске“, годуючи „ясного панича“ руским молоком; так само локай, камердинер, кухта, пістунка, нянька, гардеробяна, швачка, прачка и т. д. и т. д., з котрими він малям, а по части підростком бувши, мусів часто спотикатись. Знаємо, що він 27 років вже сам в своїм селі господарить; и яко господар напевно мусів через цілий той час щодень спотикатись и розмовляти з своїм карбовим, гуменним, атаманом, стаєнним, стандретом, побережниками, парубками, жєнцями, косарями, молотільниками, громадским вітом, присяжними, „депутатами“, провізорами, и — коли в его селі руский піп завів школу, також з шкільним комітетом. Всі ті люде — Русини, и не говорили до него певне инакше, як тільки по руски. Він через 50 років кождої неділі, не личивши свят, був в рускій церкві, отже вислухав 2600 руских проповідей, хочби тільки по половині; и слухати їх мусів уважно, бо преці, яко властителя пропінатції, мусіло его троха интересувати, хочби через одну цікавість, питанє: чи піп говорить також що о панстві до консументів его горівки, и чи він виступає за. — чи против тверезости? Усе те він чув по руски. Тепер же подумайте: Він, як сам ся признав в своїй орації, не розуміє до тепер ще рускої мови; а ще лучше об тім самі можете пересвідчитись, порівнявши его орацію в „Ластівкою“... Ну, скажете, алеж, щоби за 50 років життя, при так глибоко в серці закопанім, сільнім интересі его з рускими

хлопами, навчитись — не говорити, але хочби розуміти по руски, до того треба капинки інтелігенції. А, я я нічого инчого не кажу, я тільки констатую, що він того не навчив ся; видно, не доставало ему власне тої капиночки.

„Другий примір. Я був тільки раз в рускій церкві, а памятаю собі добре, що не тільки священник (був се великий католик, кс. Томаш Баревнч) благословив и хрестив ся завжди по три рази, але також и всі парафіяне. Ну, се нам, латинникам, легко запам'ятати, бо для нас се річ незвичайна. Багато інтелігенції до сего не потрібно. А бачите ж нашого пацієнта? Він вислухав 2600 служб божих руских, а в кожній сам священник хрестить ся и благословить найменче з 10 разів трикратно, отже-ж він бачив в своїм житю 78.000 руских хрестів. Якже-ж перерахував о такім-же хресті в „Ластівці“, то він той 78.001-ий, 2-ий и 3-ий хрест взяв за найважнійше знамено православія. Таке ці про що лучить ся у нас дуже часто, але тільки людям дуже слабой пам'яті, отже и слабой інтелігенції.“

Незнакомий остановив ся хвилюк и глянув на олухачів. Др. Кржечунович слухав его уважно, з саркастичним усміхом на лиці; другий свідок сів, спершись ліктями на столі, заткнув собі уха, и читав уважно нр. 122. Ojczyznę, и плакав ревно; слези одна по другій котились по его лицю, и спадали дощем на папір, зливаючись в маленьке озеро разом з патріотичною водою, розлятою щедро по всій газеті. Третій свідок стояв близьше, и мав таку хмару гніву на лиці, що здавалось, тут-тут загремить, заблїсне, и перун гніву ударить просто в святотатські уста незнакомого. Але він здержував ще той гнів в собі. „Чи вже скінчили-сьте?“ сикнув він крізь стиснені зуби до незнакомого. — „Ні ще; Ваша пильна увага побуджає мене, представити Вам ще оден факт для докладности мого візиту геретичу. Ви собі певно пригадуєте, як на сесії соймовій р. 1873 рускі послы запитували комісаря рядового, чи ц. к. рядови звісно, що оден ц. к. староста вислав до одной руской громади, котра осмілилась до него написати руске письмо, так зв. „штрафбота“, аби сидів на екзекуції так довго, аж тая громада не навчить ся писати по польски? И як на се питане ц. к. комісар відповів, що — правда, ряд об сім знає, але позаяк о сім довідав ся за пізно, тогді, як вже ц. к. староста перепис ся дуже далеко, на ц. к. староство Рипівске, то — річ скінчена? Ну, се усе правда, бо факт ствердив п. радця намістництва Барманский, котрий, як звісно, фраз не говорить, — и факт се такий цікавий, що кождий, з якою такою памятю и інтелігенцією, міг его зрозуміти и запам'ятати, хоч на ті 2 роки. Наш пацієнт се чув, бо був на тім засіданю соймовім, а навіть его тая справа мусіла більше заинтересувати, як кого иншого, — бо він родом и послом з Жовківського, а факт став ся в селі Бутимі, під Жовквою, а той староста був Жовківский. А преці на усе те наш пацієнт, коли мав свою нещасливу орацію, забув зовсім: слаба пам'ять, и неясне, дуже неясне зрозуміне донеслости того факту, разом з его всіми попереджаючими и послідующими обставинами. Мягке серце — амбіція, слаба голова — відвага; чоловікови, котрий посідає такі моральні власности, дуже небезпечно пускаться на ховзку дорогу соймового посла. Бо як він раз відде до соймової сади, то особиста відвага

слідє его вириватись зараз з бесідою о річи, котрої він очевидно розуміти не може. Така бесіда, розуміє ся, не може удатись, и викликує иногді навіть в нашім соймі зовсім противні наслідки, як було оратором намірено. Се у такого чоловіка з такою амбіцією и таким серцем — мусить ділати смертельно. Наш оратор, не зважаючи на те небезпеченство, дав ся вибрати на посла. Се було его перше и найбільше нещастє. Він прийшов до сойму; тут вела ся річ о того бідного руєкого хлопа, о его просвіту, о его охорону против найгіршого діла, яким ему грожено: против книжок. Від чогож би було нашого пацієнта мягке серце, идуче з лицарекою відвагою завсїгди в парі? Він встав — всі голови піднесли; він промовив — вони поникли; *venit, vidit, et — hostes vicerunt*. Слабість хронічна, *anaemia moralis*, перейшла, наслідком такого виходу, в дуже злосливу, особливо для політичних мужів, хоробу — *morbus blamage*.

„Я не потребую Вам, шановний товаришу по Ескуляпі, пригадувати звісне правило, що хороба ніколи не истнеє сама одна; вона завсїгди провадить за собою инчі слабости, в органах найбільше до надпсованих зближенях. Так и тут; він ще правдоподібно в шкільних літах захирів на *horror librorum, księgowstret*, як ся слабість називає ся по польски (у Русинів вона не обявляє ся так прилюдно, то и не прийшли ще до технічного терміну); до того, як се звичайно діє ся, прийшла ще задума конфесійна, *melancholia ultramontanica*, обявляюча ся тим, що хорий думає: хто не вить в неомилність папи и не тримає ся певних ритуалів, той має в собі живого чорта. Те и друге викликає в таких хорих ще и той феномен, що вони не терплять світла ані вольного воздуху; найраднійше люблять пітьму, и наслідком того ніколи не знають більше світа, як тільки, що в дірці від вікна. Я, не знаючи, що за хорий тут лежить, не заховав потрібної осторожности, и спровадив конечну катастрофу, хоч вона и так колись наступити мусіла. Осудить тепер самі.”

Тут сентиментальний читатель *Ojczyzny*, котрий якийсь час вже почав був прислухуватись его річи, зірвав ся и схопив незнакомого доктора за руку. „Чоловіче, що ти за оден?! Тебе певно вислали сюди ті, що вербують вже війська до забурень соціальних, що зраджують найзисні добра суспільности: свободу совісти, порядок, згоду суспільну, навіть ще гірше, вже розривають вал, котрий нас ділить від заграничного неприятели! Ти розриваєш ропіючу рану, и ропа розливає ся вже по....“ Незнакомий доктор, намість чекати кінця бесіди, вхопив его за пульс и виймив годинник. „Гм, гм, хочете знати, що я за оден? Я — новий директор певного добротинного закладу на Кульпаркові, и починаю боєтись, чи не буду мусів назначити и Вам не за довго безплатне поміщенє в одній з моїх найліпше обезпечених кватир.“ Він підніс очи, и замітив и другого, як той підносив з гнівом до него руку. Незнакомий подивив ся и на того з видимим сочувем. „Чи и Ви хочете, аби Вам пульс помацати? ні?“ — Але той, піднесши руку до неба, вибухнув довго здержуванім гнівом: „Ні, того вже аж надто! Ані в вольній Франції, ані в вольній Англії, ані в демократичній и вольній Швайцарії таких гадок виповідати не вольно; а хто їх виповідає, той одвічає перед судом. Там він не сидів би в директорськім бюрі на Кульпаркові, а на лаві об-

винених перед судом.“ И закінчив гласом велиім: „До прокуратора з ним!“

„До прокуратора з ним!“ завтуровав ему посідатель Оґеузузну.

„До прокуратора!“ відозвалось, неначе ехо, від постелі мерця. На сей несподіваний голос всі разом замовкли, а оба доктори насторожили уха. Кульпарківський директор, користаючи з того застановлення воєнних кроків, промовив поважно: „Чи чуєте? Заждіть же-ж ще хвилю, заким заведете мене до прокуратора; мимоходом сказавши, прокуратори бувають люде розумні, а з такими Вам не добре вдаватись. Бачте, в наших пацієнті є ще трохи душі; его легке робить як за життя, и має силу, випускати віддих через гортань, и добувати з неї артикуловані звуки; значить він має більше-менче стілько, скілько мав перед своїм моральним самоубийством. Тільки-ж, як бачимо на сім прикладі, треба ему завдати яке средство стимулятивне, analepticum, щоби оживити в нім всі жизненні сили его тіла.“

— „Може би води з Люрд?“ замітив успокоєний amator прокураторні.

„Ні, се було би ще за слабе, а впрочім він и так має досить води в собі. Ему треба завдати або чогось дуже приємного, або чогось дуже прикрого, або на відміну — одного и другого. Перечитайте ему петицію „Просвіти“; думаю, що то — средство дуже сильне.“ Сентиментальний читатель Оґеузузну, пошукавши в актах, найшов те письмо, и з неохотою, але з вірою в добрий наслідок, почав читати. Перші слова визвали три морщини гніву на марсовім чолі пацієнта: але чим дальше до кінця, тим скорше морщини никли, и на устах видно було навіть щось якби легкий усміх задоволення. Доктор ударив ся по чолі. „Е, я забув зовсім на ступінь інтелігенції нашого Демостенеса. Він очевидно не в силі зрозуміти всю донеслість сего письма. Він не вхопив властивої мысли, моральної науки, а поняв — в духу Dziennik-a polsk-ого — лиш тільки, що більшість соймова зискала назад 2.000 зр. до своєї розпорядности. Треба ему, коли він вже на тій дорозі, щось сильнішого в тім самім духу. Відчитайте-но ему ще §. 4. устави пропінацийної.“

Всі три слухачі кинулись до акту, котрий висів на головній стіні, в гарних, золотих рамцях. Жаден не хотів відступити другому приємности читання тої magna charta галицких вольностей; аж погодив їх Кульпарківський директор, виложивши ім, що, правда, всі вони зміня того параграфу дуже добре розуміють, але ніхто не годен слів тих відчитати з таким чувством, як тої дитини рідний батько. Рідний батько з тріюмом здохнів рамці, и виголосив урочистим голосом, помалу и добитно, цілий §., котрий постановляє, що, по заплачено вартости пропінаций, властители будуть мати право на вічні часи шинкувати горівку без ніякого консензу. Перечитавши, він впав в такий фєрвор, що до тексту додав ще від себе маленький коментар, викладаючи, що то за золоте право такий неконцессіонований шинок. Чому? бо їх буде мало; консензи на другі шинки буде видавати ряд тільки порядним людям; не дасть консенсу ані конокрадам, ані лихварям, ані всім инчим таким, котрі кожду коршму до тепер робили головною стацією всіляких недозволених промислів, и через те за коршму могли платити властители дуже значну аренду. Коли-ж таких порядних арендаторів буде

дуже мало, то всі інші будуть мусіли добиватись о аренду того одного неконцесіонованого шинку за великі гроші.

Скінчивши читане, вони глянули на постіль. У пацієнта ніздрі розширились, лице виглядалось зовсім и прийняло вираз як в голодного чоловіка, до котрого усміхає ся отіл добре заставлений. Але він ані ворухнув ся. Директор з Кульпаркова усміхнув ся меланхолічно. „Бачите — лік починає ділати, а тепер, поки час, ужймо яркого контрасту. Але!“ — тут доктор з Кульпаркова зробив вельми серъозну міну — „мої панове! я Вас роблю уважними: я чую в собі силу, одним ліком его воскресити до життя; тільки-ж я не маю сили, его через те зробити инакшим, як він був; такі люде суть безсмертні! він, як ожис, буде вже потому жити вічно. Подумайте-ж, чи добре буде для нашого краю, для Вашого народу, для Вашої партії, коли будете мати вічно таких людей, як я его схарактеризував передше? Се не одна звичайна особа, се тип, котрий найде послідувателів, сторонників, котрий колись всіх Ваших потягне за собою, коли се доси ще не сталося. Гляньте в вікно: там весна; світить ясне сонце, віє вольний, свіжий воздух; гляньте на землю — тут люде живють и хотять жити, борють ся з перешкодами, які ім поставили давні віки темноти и неволі, поступають наперед. Єму те світло, той воздух — прикрі; оживши, він буде терпіти вічні муки, бо він від них нігде не втече ані заховаєсь. Так само як не закрийте рукою сонця, ані не задмухаєте губою вітру, а тільки вивезте сміх людей такою пробою: так и він и Ви, коли схочете хоронити себе и тих, котрим Ви накидаєтесь ошкікунами, від впливу цивілізації, вивезте тільки сміх Європи, а поступу не здержите. Подумайте-ж добре, и скажіть самі, чи не лучше мертвого лишити в супокою, и віддати те, що належить до Вашого фамілійного гробу, тому-ж гробови?“

„Ні!“ кликнули всі три з щирим, сердечним патосом, „поверни его нам; нам таких людей треба. Наша партія без него би не истнувала; наш нарід без тих людей не доконав би своєї цивілізаційної місії! Поверни его до життя, або ми закличемо: *Polizei!*“

„Га,“ сказав незнакомий зітхнувши, „нехай Ваша воля стане ся, Ви того хотіли. Відступіть же ся, бо я буду — чарувати.“ Вони з страхом відступились. Кульпарківський доктор нахилив ся над мерцем, зробив над ним знамено хреста, и почав рівним, поважним голосом говорити:

„Благословю тебе по раз перший!“ — Лице вмерлого не змінило свого задоволеного виразу.

„Благословю тебе по раз другий!“ Лице вмерлого прибрало вираз сумнівого ожданя; его уха піднеслись троха, але очи лишились замкнуті. Тоді доктор підніє голос:

„И бла-го-сло-вю те-бе по раз третій!“ Сказав и відскочив на бік.

Тоді сталося печуване чудо. Чоловік, лежавший на постели, підніє ся сильним рухом в гору, отворив очи, скочив на рівні ноги, здохнув руки до гори, и кликнув великим голосом: *Włóżni!!* по *trzykroć błogosławi* — по *trzykroć błóżni!* И — вибіг з світлиці и зник в найтемніших закутках коритаря. За ним вибігли з радісними окликажи всі три его приятелі.

Наш чарівник стояв хвиляку з пронічним усміхом на середині пустої світлиці. Потім стямив ся, засвітав арію з оперетки „три пари черевиків“ виходячи з будинку, я пішов своєю дорогою. По дорозі, видко, забув вже цілу свою пригоду, бо очевидно его голову заприятали мисли над своїм фаховим ділом; — він моркотів собі під носом: „Оден Кульпарківський заклад для Галичини — то капля в морі, зерно піску на березі, оден шинок для властителів проінації.“

† † †

Літературні звістки.

— Коштом и заходом товариства „Просвіта“ вийшла в минушнім місяцю книжка п. н. „**Вексель и лихва наша бѣда. Наука про те, якъ нашій люде мають ратуватись вѣдъ лихварскихъ рукъ и зъ векслѣвыхъ довгѣвъ и якъ можна хоронити нашій маетки вѣдъ заглады.** Написавъ *Володимиръ Барвѣнскій*.“ 88 стор. 16-ки. Ціна 12 кр. (Друковано в 8.000 прим.) — Книжочка ся складає ся з двох частей: „I. Про те, якъ то вексель доводить нашихъ людей до нещастя.“ Розказано тут (в формі оповіданя), як порядний господар, зятягнувши раз невеликий довг у арендаря и давши на те вексель, впадає відтак в що-раз більші довги а наконєць, ошуканий з векслѣм и не знавши як поступити, тратить цілий маєток и йде на жєбри. Образок се, який тепер мож часто побачити в Галичині, особливо всхідній. Часть II. окладає ся з 10 розділів: „1. На що є вексель и хто повиненъ его уживати? 2. Що значить вексель? 3. О заплатѣ веколю; 4. О поруцѣ вѣ векслѣвыхъ справахъ; 5. О наказѣ заплаты; 6. О пѣдписахъ на векслю; 7. О терминахъ або часахъ; 8. Якъ зголоситись до суду до присяги? 9. Що належить чинити, якъ впрокъ вийде несправедливый? 10. О заступникахъ або повномочникахъ.“ — В сій 2-ій части є популярним способом виложено все, що наш селянин о векслѣх знати повинен, щоби встеріг ся від бѣди, а понавши в який клопіт щоби знав як ся ратувати. Наука пояснена часто прикладами и подано також 5 формулярів ріжних поданъ до суду и т. и. Розуміє ся, тая книжочка не може и не хоче заступити цілком адвоката, як не заступить жадна популярно-медичинальна книжочка лікаря: одна и друга мають більше цілею запобігати наперед можливій шкоді, ніж наставшу вже шкоду направити; але и коли небезпеченство настало, подають деколи цілковитий спосіб як ратуватись, а звичайно бодай подають, що в першій хвили треба робити, заким властивий лікар (адвокат) прийде. В тім згляді отже ділицє п. Барвѣнського має велику ціну и, сподіємось, принесе немало хісна нашому народови. Бажати-б тільки в другій части сего дѣльця місяцями ще єснійшого, популярнійшого представлєня, нераз лекшого стилізованя; коч автор, видко, уникав не-потрібного уживаня правничого стилю (и правничих термінів), то однак часом придала би ся в тім згляді ще більша радикальність. Однак се

дрібні похибки насупротив великої цінности цілої книжочки в загалі. — Ся книжочка є у нас першим популяризованим правничих відомостей, які в щоденнім життю потрібні; а що книжка затитулована також „*Рускій правотарь народный*“, то сподіваємо ся, що буде виходити більше подібних ділець яко дальших частей „*Правотаря*“. Бажаємо, щоби се видавництво постунало як найскорше наперед и щоби як найбільше людей, особливо маючих практичний досвід, взяло в нім уділ.

— **Переглядъ южно-руском исторіи бдъ р. 1337 — 1450. Написавъ Подолянинъ.** *Львовъ. 1875. Накладомъ Галицко-Русскои Матици.* 84 стор. 16-ки, з мапою Русі-Польщі-Литви в XIV. стол. и родоводом династії Гедиминової и Ягайлової. Ціна 34 кр. — В сій книжочці поміщена исторія (Малої) Русі „бдъ вимертя династії Романовичѣвъ (1337) до смерти Свидригайла (1450).“ Автор надав тому періодови надпис „*Русь пбдданьча*“, и поділив его на два менші періоди: „*I. Одъ вимертя Романовичѣвъ аж до панованя Ягайлонбвъ (1337 — 1386); II. Одъ вступленя Владислава Ягайлы на тронъ польскій аж до смерти Свидригайла (1386 — 1450).*“ Очевидно є ся книжочка продовженням „*Вѣстей про землю и дѣѣ Русинбвъ*“, написаних Денисом з Покутя, котрих I. випуск, обіймаючий руску исторію від початку аж до вимертя Ростиславичів (1199), вийшов 1869, а другий, сягаючий до 1337 р., вийшов 1870, оба накладом Матици. Третій випуск, як и два перші, відзначають ся дуже користно особливо тим, що подають яеній перегляд досить заматаной исторіи Русі; язык в загалі чистий, спосіб представленя популяричний (хотя дільце призначене не для простого народа), тільки не всюди однакий: в одних місцях цілком зближений до понятій селянина, котрий перейшов лише сільську школу, в інших зрозумілий хіба такому, котрий ходив до висшої гімназії. Що до самого змісту, то автор користував ся, видко, особливо в 3-ій часті, найбільше „*Исторією Галицко-Володимирскои Русі*“ д-ра Шараневича, що очевидно зовсім не зменшає вартости дільця. В загалі витаємо радо сей третій випуск, и бажаємо, щоби и дальші за ним як найскорше наступили.

— **Фонетична правопись** зискує у нас чим раз більше прихильників. Перед кількома тиждями надіслав нам оден священик, котрий до недавна був етимологом, розправу о фонетичній правописи, з моттом: „*В имени правда*“. Не поміщаємо однако сеї розправи, раз задля того, що в загалі не хочемо займатися питаннями чисто правописними, а друге, що ш. автор відступає від т. з. кулішівки и пропонує трохи відмінну правопись, бо хоче доповнити азбуку кулішівки ще новими буквами, вменно на *ль, ш, зь* и т. д. Також приймає, як Серби, букву *ј*. Ми же; хотя не заперечуємо, що и т. з. кулішівка має свої недостатки, однако держимо ся засади „*das Bessere ist des Guten Feind*“, и не хочемо без дуже конечних причин зміняти те, що вже єсть до певного степеня прийате. — Впрочім питане правописне стоїть тепер на порядку деннім и у інших народів, а всюди перемагає напрямок фонетичний: так Мадяри ще перед 1½ роком постановили в своїй правописи перевести більше засаду фонетики, чим має займатися академія наук в Пешті; а в Німеччині, по безконечних спорах и всіляких предложениях, звисний німецкий учений и прихильник фонетики Raumer дістав урядове порученє від канцлерства уложити проект правописи,

котра би в цілій Німеччині загально мала прийняти ся. Розуміє ся само собою, що в так розвиненій літературі як німецька нараз радикальна зміна правопису є майже неможлива; але така радикальна зміна і непотрібна, бо німецька правопись вже и тепер є в більшій часті фонетична. Що Французи, а особливо Англіїці, свою до абсурду доведену етимологію також мусять колись покинути, се вже тепер мож вважати за певне.

— Недавно виїшла в Кременчузі книжка: „Переспів з старосвітської грамоти XII. в. Слова о полку Игоревѣ“. П. Кендзерский, автор того переспіву, инакше взяв ся до діла як Шевченко и Максимович; він загадав зробити скільки мож близький, так сказати фотографічний переклад, заховавши сам розмір вірша первотвору. Гадка дуже добра, и навіть не трудна до переведеня, бо первотвір на стільки близький до нинішньої малорускої мови, що тільки змінити деякі архаїзми и славянїзми, змінити форми и — стане зрозумілий Русинови. Однак п. Кендзерский взяв ся до діла не знаючи добре народної бесіди, дум и пісень народних. Тому виїшов у него язик штучний, ломаний, солодково-нудкий. Перекладчик старав ся, замість о скільки мож зблизити мову до первотвору, віддаляти її від него; для того проста и ясна фраза первотвору у него нераз перекручена; старорускі слова, що заховались и доси в устах народа, н. пр. *тъма, мла, сила, стяг, ратай, оболонь, незнаемий* — замінені синонімами, нераз навіть неудачними, н. пр. *мч, туман, великий шмат, хорогов, погонич, плугатар, площина, незнатъ-який*; а ті слова, котрих вже не мож було замінити иншими, зіпсовані всілякими приставками, н. пр. *гочи* зам. „очи“, *гоблако* зам. „облак“, *хворобрий* зам. „хоробрий“, *вгрозь* зам. „гроза“ и т. и. Дальше п. Кендзерский за-надто часто и нераз зовсім недоладно уживає зменчених и збільшених форм; каже пр. *братил, братуха*, навіть *братикуха*; руська *земелька, смілотонька, шелемега, містега, човнега* (зам. шолом, місто, човен); „на токові животику (! жите) складають, віють *душечку* від тіла“, або „стеріг ёго еси *гоголиком* на водичці, *часньками* та на *хвиленьках черполетоньками*“, — або „*дятелки токутоньком доріженьку* ік річенці явують“. — Так само и що до прислівників: рідко подібати звичайні форми: „там“, „тут“ и т. д., а все майже *тутки, тамки, осьдечки, ондечки*. Наконєць дуже часто п. Кендзерский вставляє непотрібні слова и частиці, як *мов, це, ген, ось, он, но* и и. Н. пр. „пѣти было пѣонъ Игореви, того внуку“ — у него „*боляновому б це ось унуці*“; зам. „зъ Дону великого“ — „від великого *он* Дону“; зам. „отець ихъ, Святославъ грозный“ — „*такимъ йіх бо он* батечко, Святослав *той* грозовий“; або зам. „Игорь и Всеволодъ“ — „Игорь *ось* та *ген* Всеволод“. Що тикає ся граматики, то п. Кендзерский не багато дбає о єї правила: н. пр. часто уживає хибно час давно минувший замість минушого, н. пр. *утали були* Игореві знамена. Тутки брати *розлучили ся були* на березі бистрої Кояли; тутки гуляночку *закмчили були*.... И инших похибок против складні и науки о формах немало: „біля Курско“; на кривавої травичці“ и т. и.

(За Кієв. Телеграф-ом.)

ЧАСТЬ ПОЛІТИЧНО-СОЦІАЛЬНА

Внесок и бесіда о. Качали

о введеному руского викладового язика в головній т. з. греко-католицкій школі у Львові.

На засіданню галицького сойму з дня 8-ого Мая о. Степан Качала поставив слідующий внесок:

„В цілім краю Русини ні одної головної людвої школи з руским викладовим язиком не мають. — Вже довший час допоминають ся вони о одну таку школу у Львові, де єсть гімназія руска и єуть рускі виклади на університеті, де для Поляків знаходить ся більше шкіл головних и кідьканийцять людвоих з викладовим язиком польским. — Справедливе тєє жадане не зістало до тепер увагляднене під ріжними позорами, а то: якости хто инший мав становити в тій справі, або що треба зміни устави, або що школа має перейти на громаду, и т. д., як тєє нам в соймї в 1873 р. сказано. — Артикул I. устави краєвої о язичі викладовим в школах людвоих прислугує тим, котрі школу утримують.“ — Школа головна так звана греко-католицка взорова у Львові не перейшла до тепер на громаду, є вона в цілости до нинішнєго дня удержувана з фонду шкільного нормального, котрий-то фонд від 1. Січня 1874 перейшов на край. — Край отже тую школу утримус. — Репрезентациєю краю єсть сойм. Соймови для того прислугує право становити о язичі викладовим в тій школі. — Фонд краєвий, до котрого Русини зарівно контрибують, доплачує до шкіл людвоих, як предміновано, више 344.000 зр., а однакож в жадній школі головній язик руский яко викладовий не єсть допущений.

„В имя голошеного рівноуправнєня Русинів з Поляками підписані вносять: вис. Сойм зводить постановити: „В головній школі взоровій у Львові так званій греко-католицкій має бути заведений поступенно язик руский яко викладовий для всіх предметів науки з наступаючим роком шкільним.““ — *Стефан Качала*, внескодатель. Иванішів, Коциловский, Воднар, Андріівский, Керепин, Гайдамаха, Коцко, Селех, Губар, Завадовский, Лісевич, Галька, Заклинський, Петрушевич, Ковальский, Кульчицкий, Антоневиц, Шашкевиц, Фецак, Козановиц, Яворский, др. Яновский, др. Крижановский, Білоус, Мандичевский, Фортуна, Павликів, Кашево, Сівец, Міхальскі.

При першім читанню сєго внеску, на засіданню сойму з 10. Мая, о. Качала так промовив:

„... Внесок сєй поставив-єм головно для того, що ві Львові є руска гімназія, єуть рускі виклади в університеті а однакож нема рускої головної [т. є. 4-клясової] школи. Підготовленем до гімназії натурально мусить служити школа головна — отже де є руска гімназія,

там и головна школа бути повинна : того вимагає, мені здає ся, простий розум, того вимагає логіка.

Не по раз перший являє ся тая kwestія тут в нашій соймі; вже підносили її небіщик віцемаршалок Лавровський, а недавно посол Павликів. Я підношу тую kwestію по третій раз и дав би Бог, щоби вона скінчила ся з ліпшим наслідком....

Відомо, що внесок посла Лавровського не дочекав ся навіть жадної відповіді : застряг десь в комісії — и на тім ся скінчило. На внесок посла Павликова мали-сьмо виправді відповідь, але відповідь відмовну. Я не мав би о тім що більше мовити, однакж не можу поминути тих арґументів, котрими мотивовано тую відповідь, бо легко може бути, що комісія шкільна знов на ті арґументи ся покличе, або може новими подібними відповідь. Отже я для того маю тее справоздане перед собою и хочу привести наведені в нім пункти, задля котрих нашому желаню відмовлено. Сказано там, що такому желаню оупротивляють ся устами, и приведено всі, які тільки в тім згляді дали ся зацитувати.

Насамперед покликуює ся справоздане на уставу державну з 14. Мая 1869, в котрій в §. 6-ім сказано, що о язиці викладовім в школах людских становить власть шкільна по вислуханю тих, котрі школу утримують. Се в уставі шкільній державній. Отже перший голос має той, хто школу удержує, а другий голос має власть шкільна краєва. Дальше каже справоздане, що в тім самім дусі писані суть також наші устами краєві. Наводить ся тут з уставу шкільної о язиці викладовім в школах (з дня 22. Юнія 1867) два уступи, котрі відносять ся до шкіл людских. Перший параграф звучить так (читає):

„Право становлення о язиці викладовім в школах людских прислугує тим, котрі школу утримують,“ а §. 2. (читає): „Сли школа побирає підмоги з фондів публичних, право становлення, котрий язык, руский чи польский, має бути викладовим, виконує громада разом з властев шкільнов краєвов в той спосіб, що постановлення того роду зависять від затвердження власти шкільної краєвої.“

Виправді сказано тут, що громада виконує тее право, — але я ся питаю, яка громада? Вказує те слово підмога, розуміє ся, тая громада, котра на школу дає, а сли тее не вистарчас, тогді фонд краєвий або инший фонд публичний приходить їй в поміч. Отже скакано тут виразно: Хто школу удержує, той має становити о язиці викладовім. Протпвно той, котрий нічо на школу не дає, той и о язиці викладовім становити не може. Тні наведені уступи, здає ся, не були комісії на руку, бо вона иде дальше и цитує уставу краєву з 2. Мая 1873. В сій уставі, именно в §. 14., постановлено засаду: „закладане и утримоване шкіл людских є обовязком громади.“ И з того власне уступу видедуковано, що громада має становити о язиці викладовім; розуміє ся, така тільки громада, котра причиняє ся до удержання школи, — але де ся не причиняє, там и о язиці викладовім становити не має права: а власне школа головна, о котрій тут мова, є такою, котра стоїть цілком на фондї краєвій и від громади цілком а цілком нічого не побирає. Отже громада Львівська становити о язиці викладовім в тій школі права мати не може. Признала виправді комісія шкільна, що удержане школи т. з. греко-католицкої у Львові тяжить на фондї нормальнім, котрий то

фонд перейшов на край — але разом додала, що то може бути тільки хвилево і що тая школа може перейти на громаду Львівську, — і з того, що може перейти на громаду і громада може ся колись до неї причиняти, дедукує для громади право становити о язиці викладовім, а так дає, признає їй право наперед незаслужене. Я думаю, що, доки громада до тої школи ся не причиняє, доти не має права становити о язиці викладовім. Школа може колись на громаду перейти, то правда, — але ще не перейшла; а щоби перейшла скоро, того и Рада шкільна не сподіє ся. Свідчить о тім бюджет шкільний, де на стор. 10 ціла сума на утримане тої школи потрібна є прелімінована вже навіть на р. 1876. Отже тая школа є до тепер на фондї краєвім, и так, здає ся, зістане и дальше. Я для того не вносив зміни уставу, бо не виджу, в чім би тут зміна була потрібна, бо постановлене уставу вистарчає, що, хто школу удержує, становить о язиці викладовім: школу удержує фонд краєвий, отже край — репрезентациєю краю є сойм, отже сойм має перший голос и орікає, який язык викладовий в тій школі бути повинен. Устава отже нашому жаданю не спротивляє ся. Вправді оден член Ради шкільної краєвої, коли порушив-єм тую kwestию, сказав ми, що завізьемо зараз громаду, щоби тую школу взяла на себе. Я запитав: „а як не схоче?“ — „То змусимо її до того,“ сказав. Я на тее скажу: хіба для того, аби Русинам не дати нічого.

Я думаю, що більше політично би було зіставити тую школу Русинам, и суджу, що Полякам ся кривда не стане. Ві Львові досить є шкіл з викладовім языком польским, а слиби їх колись було за мало, може громада Львівська, замість коштів на удержане тої школи, нову школу утворити, а ми узискали б одну руску школу. Комісія шкільна (тогдішня, розуміє ся), а властиво єї референт, сам, здає ся, не вірив в твердість своїх аргументів, бо так сказав: хотяйби сойм и становив о викладовім язиці в тій школі, то однакож комісія того не дораджує — а чому? бо в тій школі за мало учеників, бо тільки 100 Русинів! — Ві Львові є 12.000 Русинів, а ще и з околиць приходять. Чому ж би не мало стати учеників для одної школи, а властиво для одної класи, бо я не жадаю нараз а тільки поступенно введеня руского языка. Сли там мало руских учеників, то покажіть мені школу людову [у Львові], в котрій би їх не було. Вони записують ся там, де ім догіднійше, бо всюди є язык викладовий польский, а нігде нема руского. Таку відповідь дала нам тогді комісія; є то відповідь така, яку звичайно дає ся там, де ся нічого не хоче уділити.

Можна би тут піднести заміт, що школа людова є институцією громадскою, має стосувати ся до потреб громади, а Русини Львівські ще ся не домагали, аби ім отворити одну руску школу. Алеж панове! не всі школи мають характер тільки институції громадскої: суть школи округові, а власне тая школа до таких є зачислена, де не тільки з міст, але и з сіл приходять молодіж, аби поберати науку. Отже власне хоть одна така школа бути повинна. Сли ся запитаємо, для чого Русини до сего часу жадної школи з викладовім руским языком не мають, на тее дав нам відповідь тогді при дебаті посол Черкавський; сказав він: *est lex, etiam si dura, tamen est lex*. Признав він, що устава є тверда, але я на тее скажу що иншого.

Там в Познаньськім братя наші Поляки борються ся також против централизації, не вільно їм учити ся в народнім язичі польським, як нам тут не вільно учити ся по руски, — а що їм там кажуть? Подібно як нам посол Черкавський: *est lex, etiamsi dura, tamen est lex*. Чи панове таку відповідь похваляете? Я, панове, шаную право, доки воно обов'язує. Однакож то не перешкоджає, аби в дорозі стосовній домагати ся зміни тих твердих прав, а бодай того, щоби на нашу некористь не були викладані. Скаржите ся панове на поступоване Русинів в Відни, особливо на атак на Раду шкільну, котрого там допустили єя. Як відомо, я тої політики не похваляю, бо я би волів, аби ми дома погодили ся, — але згода може бути тільки на фактах а не на красивих словах, и де нема фактів, там о угоді мови бути не може. Але тут чую з одної и з другої сторони, що угода єсть неможлива, бо Русини кажуть, що Поляки нічого дати не хотять, а Поляки кажуть, що дай Русинам що хочеш, то вони ніколи не будуть задоволені. [Ознаки задоволення в соймі.] Я питаю ся наперед, що-сте дали? Сльибим хотів тее вичислити, не був бим в амбарасі, а фактом є, що Русини, котрі не малу часть а власне половину людности в краю становлять, до сего часу ані одної школи людовой з руским язиком викладовим не мають. На таких фактах, не знаю, чи о угоді може бути мова. Панове знаєте, що я стояв на становиску угодовім — але я хочу угоди на справедливости опертої, бо инакше ніколи до якогось спокою не прийдемо и ніколи добра в краю не буде. Ми з нашої сторони не много ся домагаємо, н. пр. тепер тільки одної школи. Але ви з вашої сторони покиньте мисль польщення Руси, бо завше ми то за такий намір уважати мусимо. Тут говорив тепер посол Стемпек о просвіті, що є потрібна в краю, що брак єї поводом лихви — але то певно, що просвіта тільки на матернім язичі дасть ся скоро осягнути. На кождім иншім завсігди ся утрудняє. Отже ми сли хочемо край ратувати, належить старати ся о просвіту, и о просвіту в язичі народнім. Сли того видіти не хотять, то що тому за причина? Ото що оден мислить, що чия школа, того будучність, а другий виразно каже, що Русинів треба польщити. Я би тих панів відіслав до истории, бо тая гадка не нова, практикує ся вона через цілу историю Польщі — и що вона принесла?

Принесла тее лихо, в яким ми знаходимо ся. Русини раді заховати народну свою відрубність, и власне бажали би, щоби їм на тій дорозі не кладено перешкоди. Не тут місце ані час над тим ся розводити, але я єсьм того пересвідченя, що, слиби Поляки свій власний интерес добре понимали — колиб справи малорускої не було, повинні б її піднести и підтримувати. Коли ділають противно, шкодять тільки власному интересови.

Мої панове! Коли тут минувшого року посол Білоус поставив внесок о реальну школу з руским и німецьким язиком, не відсидали-сте того внеску навіть до коміссії, тільки сказали-сте: жадайте руского язика, той вам дамо, але німецького не хочемо. Я не жадаю німецького язика, я тільки вношу о одну школу головню з руским викладовим язиком. Здає ми ся, що того заміту мені зробити не можете. Внескови тому устава не противлять ся. Школи головної з руским язиком ви-

кладовим домагає ся доліка и справедливість; поручаю для того вис. палаті той внесок и прошу, щоби був відосланий до комісії шкільної и щоби був рішений з ліпшим результатом як попередно.“ [Браво!]

Внесок той по волі внескодателя відослано до комісії шкільної в соймі, однако тая до кінця сесії соймової не виголовила и не предложила повній палаті справоздана о нім, хотя часу (від 10. до 29. Мая) було досить и внесок був поставлений в такій формі, що прийняте або не прийняте его соймом могло доказати охоту або неохоту Поляків до угоди з Русинами...

ПЕРЕГЛЯД ПОЛІТИЧНИЙ.

Справи австрійско-угорської монархії.

До половини Мая тривали засідання соймів краєвих в Долітавії (окрім галицького и дальмацького). Здавалось би, що сойми, по віднятю ім права вибираня послів до Ради державної, покинувши займати ся високою політикою, розвинуть хосенну діяльність в справах адміністративних и т. и. своїх країв. Однакож сі надії не цілком сповнили ся; причиною того був по части сам ряд, котрий став чим раз дальше ступати на дорозі ограничення компетенції соймів краєвих, так що сьго вже й самим централістам стало за багато. И так самі централістичні сойми, як стирийський и долішно-австрійський, різко виступили против намагань ряду ограничити право інтерпеляційне соймів; тиїж сойми, а також чеський и моравський, отже знов самі централістичні, підносили и питаля, належачі властиво до компетенції Ради державної, в той спосіб, що постановляля розбирати, о скілько деякі устави, ухвалені Радою державною, відповідають потребам країв; наконець знов широко-централістичні сойми, як стирийський и моравський, відкинули думку ряду, щоби сойми самі подали руку до ограничення автономії виробленем проектів що до змін політичної адміністрації.

Ворба національна вела ся в сій сесії соймів не менше як в давніших: В соймі моравскім домагали ся Чехи заложеня деяких шкіль чеських и також зміни ординації виборової — Німці-централісти справедливі сі жаданя відкинули. В соймі чеськім (молодо-)чеські послаи домагали ся також зміни устави виборової в духу більшої справедливости для Чехів, однако ухвалено зміну в душі централістичнім. Внесок дати 300.000 зр. на вибудоване чеського театру упав, призволено тільки 60.000.

Окрім завзятої борби з Німцями не перестають Чехи еще вести рівно завзяту борбу між собою. Обі їх партії закидають одна другій, що єї політика не довела ні до чого. И справді Німці поступають з Чехами, як у нас Поляки з Русинами: „старим“ не хотять нічого дати яко ворогам непримиримим, з котрими після їх гадки не мож пактувати тільки бороти ся на смерть; а молодим також не дають нічого,

Бо не видять для себе ні якої користі в угоді, заключеній з меншою противників, між тим як більшість тихже могла б дальше зістати на своїм неприянім становищі.

Против молодих Чехів виступив и сам Паляцкий з довшою статєю в Рокрок-у „О роздорі в народі чеськім“. Зміст сеї статі такий: Причини роздору в народі чеськім суть уже в характері народнім всіх Славян, котрі не хотять визнавати ніякої дисципліни ні поваги и дробять ся на малі щепи, котрі лучать ся тільки в злучаю небезпеченства и тільки на короткий час, чим дають над собою перевагу Німцям и Мадярам, котрі цілком инакше поступають. Пал. не перестає однако ще уповати в провидіне боже, бо ратунок еще можливий. Первою надією Паляцкого є те, що династія и Австрія потребують конче Чехів; сли однако монархия не має волі ані сили вимірити Чехам справедливість, то Чехи не чувствуют ся в совісті обовязаними, причиняти ся до єї удержаня. Другою надією є рескрипт з 12. Вересня 1871; тому не треба тратити надії. Нарід чеський не истнує через Австрію, але сам через себе: отже треба скріпляти сили и духа, а тогді ніякої катастрофи не треба буде лякати ся.

Як Чехи з Німцями, так борють ся в *Дальмації* Славяне з Італійцями, котрі, помимо того що становлять лише $\frac{1}{10}$ людности, хотять панувати над $\frac{9}{10}$ Славянами, в чім їм помагають Німці-централісти. Коли цісар через цілий місяць робив проїзди в Дальмації, заходячи до всіх закутків сего найбільше з всіх залуценого краю, щоб пізнати наочно єго нужду, єго потребу, то навіть и перед лицем цісаря продовжалась завзята борба обох народностей; а при відъїзді цісаря (14. Мая) тільки вийти всіх 57 громад славянских чи околів дальмацких, з бурмистром міста Дубровника попереду прийшли зложити цісареві подяку, що „приїхав до Дальмації, того славянского краю;“ начальники ж 17 громад италійских (міських) не явились, щоби попрощатись. Мож сподівати ся, що їзда цісаря до Дальмації принесе великі користі для того краю; и так вже ухвалено на раді міністрів зложити окрему комісією з урядників міністерства справ внутренних, котра, на основі замічань цісаря в часі єго подорожи, має представити позитивні внески, які би реформи треба зробити в Дальмації під зглядом просвіти, комунікації, культури краєвої, здоровья и т. и.; внески сі мають предложити ся Раді державній вже на найблизшій сессії.

Аж по відъїзді цісаря з Дальмації зачав свої наради дальмацкий сойм, котрі скінчились 9. Червня по залагодженю всіх справ. На остатнім засіданю одна часть италійских послів не явилась, тільки письменно заявили, що дальше в нарадах сойму уділу брати не можуть, бо оден з них, Боямонті, бурмистр міста Спальято, був в Себеніко напастований славянскою людністю. Італійцям ходило однак очевидно лиш о те, щоб вивликати скандал в соймі, аби єго зірвати; між тим сойм замкнено, бо и так вже покінчив свої роботи. Рівночасно повисилали Італійці телебрами до віденьских газет, а тіі зараз и піднесли великі крики, що Славяне гноблять Італійців в Дальмації, и жадали уступленя намістника Родича, бо він — Славянин. Між тим сконстатовано урядово, що Боямонтому зроблено лише котячу музику,

котра тревала около 10 минут; а винних вже укарано. Намаганя централістів Італіянів и Німців против Славян дальмацких вже — марні.

Довго говорено, що *цісар має в осени с. р. приїзтити до Буковини*, коли буде отвирати ся університет и також буде обходити ся 100-літня памятка прилученя Буковини до Австрії. Що до обходу сеї памятки, то Румуни в сусідній Румунії загрозили демонстраціями, — а знов що до прийнятя цісаря в Буковині федералісти тамошні не приступили до офіційального комітету, протестуючи против поступованю буковинських централістів, котрі хочять, щоб вони самі вступили яко репрезентанти Буковини супротив цісаря. З тих и ще з деяких інших причин цісар занехав на сей рік гадку поїхати до Буковини, и освідчив се депутації сойму буковинського, котра приїхала до Відня з запросинами до навщєня їх краю; висказав однако враз надію, що приїде до Буковини на другий рік. — Ідучи до Буковини мав цісар якийсь час забавити и в Галичині, и сойм вже був назначив 25.000 зр. на прийнятя цісаря; тепер, розуміє ся, и ся подорож занехана. Щоби потішити Поляків (як кажуть Віденьські газети), котрі, по свому санівінічному темпераменту, зараз великі надії собі робили з тої подорожжі цісаря, надано міністру Земляковському титул тайного совітника.

Довгий час займали ся газети не тільки австрійські але и заграничні *брошуру архикнязя Іоана Сальватора*, майора артилерії, котрий домагав ся в ній як найліпшого узброєня Австрії з причини грабежливости Прус, и в загалі дораджував політику відпорну а не алресивну и союз з Росією. За написанє тої брошури архикнязь був з Темешвару перенесений до Кракова, однако з авансом. Опісля появила ся в Липоку відповідь на тую брошуру п. н. „Увага“, котрої автор видає себе за австрійського офіціра и дораджує, щоби Австрія сполучила ся тісно з Німеччиною и провадила на всході політику алресивну. З Віденьських централістичних газет самі найзнаменитші (як Neue Fr. Presse) виступили також против брошури архикн. Іоанна Сальватора, а за союзом з Німеччиною. Отже на те знов появила ся статя в Віденьській війсковій газеті Militär. Zeitung, котрої автором має бути опять архикнязь Іоан Сальватор. В сій статі виказано, що автором „Уваг“ може бути тільки Прусак, — виказано, що для Австрії союз з Німеччиною не єсть потрібний, а для Німеччини союз з Австрією потрібний лиш на так довго, доки Німеччина при неутральності або за поможею Австрії не перебуде щасливо війн, які її очікують. Автор статі виказує дальше, як Пруси підконують Австрію, ширячи прусачене між єї молодежю шкільною и намагаючи її зруйнувати фінансово, а помагає їм в тім ділі велика часть німецької преси в Австрії, побираюча запомоги від ряду пруского. На раду авторя „Уваг“, щоб Австрія розширювала ся на всхід, відповідає архикнязь, що Росія далеко більше має змоги на міоце перестарілої Турції утворити державу славянску и що, на злучай війни Австрії в Росією, Славяне турецькі станули б по стороні Росії а не Австрії. Статі архикн. Іоанна Сальватора важні задля того, що автор їх споріднений з цісарем и що по-за ним стоїть, як кажуть, маршалок полівий архикнязь Альбрехт; звісно ж, що нинішня внутрення політика Австрії, опира-

юча ся годовно на Німцях (и Мадярах), є наслідком заграничної політики єї, т. є. союзу з Німеччиною.

Мадярський сойм був закритий 24. Мая бесідою треновою, в котрій сказано, що неприязні обставини перешкодили залагодженю многих справ а висунули на перше місце питаня фінансові; дальше згадано за праці доконані теперішним соймом, як зміни деяких точок угоди з Кроацією, переведене спровінціалізована Пограничя військового, зміну системи виборової и д. и. Новий сойм на підставі нової вже системи виборової має зібрати ся 28. Серпня. Тепер кишить алітація виборова в цілій Угорщині. Найпізніше з всіх соймів в австрійско-угорській монархії скінчилися засіданя сойму хорватского, бо аж 15. Червня. Звісний радикал Маканец виступав дуже остро против угорского ряду и жадав наконечного розвязаня справи що до прилученя Далматії до Хорватії. Однак сойм перейшов над єго внеском до порядку дневного.

Справи заграничні.

Борба на папері між публицистикою європейскою о тім, чи Німеччина захотіла супокій зірвати чи ні, а сли хотіла, чи сѣму перешкодив цар російський, закінчилась. Найбільше ще річ сю вияснив в англійскім парламенті міністер справ заграничних, виказуючи, що оскоре узброєне Франції збудило в Німеччині підозріваня, котрі легко би були могли привести її до виповідженя війни, коли-б не був знайшов ся вплив успокоючий. З цілого ж поступованя Англії при сій нагоді оказалось явно, що вона значно відступила від своїх попередних симпатій для Німеччини а приближилася до Франції.

Приязна звязь трѣх цїсарів, забезпечуюча тріване супокою, тепер знов заманієстує ся тим, що цар буде вертати з Німеччини через Чехи, а тут привитає єго цїсар австрійський.

У Франції трактує збір народний закони доповняючі конституцію республіки, при чім партії монархічні уживають всякої нагоди, щоби уставодавство се або по своїй волі справити або хотяй спиянити. Однакж оглядне поступоване республіканців и відповідне новим законам заховане міністерства дають поруку, що збір не за довго по удачнім залагодженю своєї задачі розвяже ся а нові вибори в осени будуть могли перевести ся.

В Гіспанії війна домашня тріває дальше. Ряд Альфонса, ослаблений нею, мусів шукати підпомоги у партії ліберальної и для того взяв назад деякі свої попередні розпорядженя ограничаючі свободу и позволив, щоб, як в часі передвиборчїм, свобідно могли бути на зборах публичних обговорювані всякі проекти устав конституційної монархії. Наслідком того зближилось до короля досить значне число вартних людей, котрі доси держались в опозиції а тепер сполученими силами хотять принятись за роботу около уладженя держави. — З боевища доносять о деяких користях війск Альфонса.

На порядку дневнім италійского парламенту стояв довший час внесений рядом закон, подаючий надзвичайні средства до усуненя сумного стану в Сицилії, де уорганізований бандитизм більшу має власть

ніж ряд короля. Протів сего закона сильно виступила значна часть, послів, доказуючи або що той закон не потрібний, або не вистарчаючий й за те воли всенародній дуже небезпечний. Доперва по незвичайних борбах парламентарних, котрі и истноване міністерства загрожали, прийнято незначною більшстю сей закон з змінами, на котрі ся и ряд згодив. Не сподівають ся однакож загально від него великого получшеня сицилійских відносин.

В Греції трон Григорія I. здає ся в небезпеченстві. По ріжних пробах з всякими партиями віддав король нарешті ряд партії чисто демократичній, але и ся не вміе привести порядок в краю и утримати тим силу династії, так що говорять о скорім уступленю короля з трону. Офіційальні вісти заперечают се катеґорично.

НОВИНКИ.

— **Загальні збори товариства им. Шевченка** не відбули ся ані не відбудуть ся в місяцю Червню с. р., але аж в другій половині Жовтня. Виділ відложив именоване скликане загальних зборів з тої причини, що сего домагала ся значна часть членів товариства, як з провінції так и мешкаючих у Львові. Теперішній виділ, хотя головно займає ся піднесенем друкарні, не занеухе цілком и справ літературних, именоване видавництва книжок. Так старає ся о зібране и видане поетичних творів Ст. Руданского (перекладаних и ориґінальних), а недавно дістав позволене від Марка Вовчка видати его оповіданя накладом товариства у Львові. — Пригадуємо, що хотячі вписати ся в члени товариства им. Шевченка повинні наперед зголосити ся до виділу, котрий доперва представить їх загальному зборови.

— **Порука.** Як донесли-сьмо в 1. н-рі нашого часописьма з с. р., завязало ся в містечку Поморянах, Золочівского околу, товариство руских міщан під назвою „Порука“, котрого цілею єсть образоване и матеріяльна підмога своїх членів. Коли зголосило ся до 50 людей, хотячих приступити до нового товариства, уложено статуту и подано до ц. к. намістництва до потвердження. Намістництво потвердило предложені статуту и відтак в вівторок великодний відбули ся перші загальні збори „Поруки.“

По короткій промові провадящого зборови и по справозданню провізоричного виділу приступлено до вибору голови и виділу товариства. Головою вибраний почесний член о. Михаїл Рудницький, парох руский в Поморянах (Після статута головою може бути вибраний тільки почесний член з інтеліґенції). В склад виділу війшли міщане: Данило Стасюк, Федір Павлюк, Федір Гр. Макух, Федір Ив. Макух, Стефан Стасюк, Петро Мовчко, Иван Жуковский, Иосиф Макух. — По зааґожденю деяких справ и внесків членів загальний збір прийав в почесні члени товариство „Просвіту“, котра пожертвувала до бібліотеки „Поруки“ по одному екземплярєви кожного свого виданя. Мизим зъявищєм

на зборах були делегати з сусідних сіл і місточок, а именно делегати з місточка Трудовача, котрі прибули в тій цілі, щоби придивити ся порядкам нового товариства і завязати колись у себе або подібне товариство, або хоч філію „Просвіти“. З околичних священиків явив ся на зборах тільки о. Іневич, руский парох з Розгадова.

Нове товариство розвиває ся дуже гарно. До тепер числить над 60 членів и має свій власний локаль, в котрім поміщена читальня товариства, складаюча ся з всіх популярних видань „Просвіти“ и всіх інших періодичних видань популярних. Щоб побільшити фонди на розширене читальні, постановив виділ „Поруки“ просити переїзджаючих через Поморяни сторонних міщан, щоби не заїжджали до шинку лише до локалю „Поруки“, де не тільки можуть собі вигідно відпочити, але и дещо прочитати, — а за се мають зложити до каси товариства малий добровільний даток на побільшене читальні.

Поодинокі члени-міщане оказують також немало жертвенности. Так заступник голови, Д. Стасюк, цожертвував 100 зр.; именно за тії гроші має ся закупити світло церковне, котре буде відтак розпродувати ся, а чистий дохід впливати ме до каси товариства. Коли додамо до того, що члени „Поруки“ явили ся с. р. на загальних зборах „Просвіти“, дальше, що просили директорку руского народного театру панну Романович, щоби загостила з своєю трупою и до Поморян, обіцюючи їй з своєї сторони всяку можливу поміч: то сміло можна сказати, що товариство тее подає красні надії на будучність, що воно принесе немало хісна справі руского міщанства и справі загальній.

— **Голоси з краю о „Просвіти“ и п. Федоровичу.** Рішуще виступлене „Просвіти“ насупротив сойму краевого и патріотична жертвенність п. Федоровича знаходять чим раз більше узнане в краю, навіть між такими Русинами, котрі до недавна виступали яко противники „Просвіти“. В остатнім н-рі помістили-смо телеграму, надіслану Дрогобицькими Русинами до п. Федоровича; тепер можемо ще пару інших таких фактів подати. В Стегниківцях, у декана о. Роздольского, на міссі, всі 20 присутні священики підписали адресу довірїя и. В. Федоровичеви (тільки оден о. Наумович не хотів підписати). З Золочівских сторін одержали-сьмо відписи адреси до п. Федоровича, котру тут и поміщаємо: „Високоповажний Добродію и щирий руский Народолюбче! З великою радостею приняла ціла руска родина Твое високопатріотичне діло до вдячної відомости, котрим відішхнув Ти славно всяку поміч нещирої руки чужої, а правдиво патріотичним прикладом просвітив дорогу до єдино ушасливаючої и прославляючої народ — народнїї самопомочи. До того хору веселого народнїї надії и слави для Тебе, великий наш Патріоте, долучаємо еквалївно наш гелос, в тїонїйшїм кіяку зібраних трудолюбців народних. Чолом перед Тобою! Честь Тобі! — В Бужку 10. (22.) Червня 1875. Аванасий Пашковскїй, Кар. Віштоняк, Николай Пачовскїй, Иван Левицкїй, Іосїф Трилєвскїй, Данило Таячкєвич, священики руки над-Бужних Золочівских сторін; Андрїй Сумик, укіичений богослов.“ — Адреси довірїя, приготовляють ся, як чуємо, також и в інших сторонах.

— **Соймова дебата о „Просвіти“ и єпископ Ступницькїй.** В остатнім н-рі в отаті „Сойм краєвий и Просвіта“ подали-смо донесєне „Слова“,

що Є. Преосв. єпископ Ступницький голосував против уділення субвенції „Просвіті“, хотя єсть єї членом. Виділ „Просвіти“, бажуючи пере-свідчатися о правдивости того факту, відіс єя письменщю до єп. Ступницького и отримав від нєго лист, в котрім Є. Преосвящ. поясняє своє поступованє в слідуєчній спосіб: Є. Преосв. уважали, що „Просвіта“, яко товариство ділаєuche для загального добра, має право жадати запомоги з фондів краєвих, на котрі не тільки Поляки але и Русини додатки до податків оплачують. Позаяк однакож при дебатах показало ся, що більшість польских послів вважає уділенє субвенції „Просвіті“ за якусь милостину и майже за средство, щоб „Просвіта“ в замін за підмогу покинула своє народне становище: то Є. Преосвященство, вважаючи приняте субвенції під такими укоряючими обставинами яко незгідне з честю „Просвіти“ и чуєчи ся оскорблєним на чєсти яко Русин, не голосував за уділенєм субвенції — однако в спосіб зовсім недемонстраційний.

Подаючи се пояснюване Є. Преосвященства до відомости наших читателів, простуємо враз наше донєсєне о п. Кашевку о стілько, що п. Кашевко в часі дебати сеймової о „Просвіті“ вже не був членом сєго товариства. П. Кашевко вправді вписав ся був до „Просвіти“ за житя бл. п. Лавровского, однакож обовязки свої яко члена „Просвіти“ занедбував до того стєнення, що не платив навіть приписаних статутами вкладок; задля того виділ „Просвіти“ вычеркнув єго из спису членів в самім початку Мая с. р.

Від редакції.

З сим н-ром кінчить ся II. квартал VIII-ого роцника „Правди.“ Просимо наших прєнумерантів як найскорше прислати прєдплату, а всіх наших прихильників як найчисленнійше передплатувати и розширяти наше часописьмо, а тим способом всpirати намаганя редакції відносити що-раз більше сей єдиний орган малоруский в цілій Русі.

Ціна передплати: на чверть року I р. 50 кр., на пів року 3 зр. Адресувати в Адміністрацію „Правди“ на ул. Оссолинских и. 12. — Як достаточнo побільшити єя число прєнумерантів, станемо зараз видавати нождий нр. в три аркуші, без підвишеня ціни передплатної.

Просимо також, слиби хто з минушого роцника міг нам відступити нр. 9, або з сєго роцника нр. 3-ий и 4-ий, прислати нам сі н-ри, або бодай о тім нас увідомити. Ми приймемо їх з вдячностю або в заміну або навіть за заплаотою.

З причини, що в екземплярах 10-ого н-ра, розісланих нашим Галицким за-Львівским передплатникам, 2-ий аркуш, через але розміщенє 8 колѹмн. хибно був видрукований, розсилаємо ім сей аркуш в новім поправленім відбитку. Не вислали-сьмо єго зараз в 11-ім н-ром тільки для того, що тогді вислало ся враз яко додаток 1½-аркушове Справозданє Просвіти, отже при рівночасній висилці ще того аркуша треба би було більшу належитість почтову платити.

В Києві в книгарні

М. Левченка и Л. Ильницького

на В. Владимирській улиці біля театру

приймається підписка на **Правду**. Ціна за 1 рік без пересилки 6 рубл., з пересилкою 7 рубл.

Тамже знаходиться оклад и продажа між иншими слідующих книжок:

1. *Антонович и Драгоманов* — Историческія пѣсни южнорусскаго народа. Изданіе съ предисловіемъ, примѣчаніями и объясненіями. Кіевъ 1874. Ц. 1 р. 50 коп.
2. *Ефименко* — Заклинанія южнорусскаго народа. Москва 1874. Ц. 30 коп.
3. Записки Кіевскаго отдѣла императорскаго русскаго географическаго общества. К. 1874. Ц. 1 р. 80 к.
4. *Захрєвскій* — Лѣтописное описаніе Кіева. 2 т. съ атласомъ. М. Ц. 7 р.
5. *Кожаров* — Розмова про небо та землю. К. 1874. Ц. 8 к.
6. " — Розмова про земні сили. К. 1875. Ц. 15 к.
7. *Лисенко* — Збірник українських пісень. Вип. 1-ий и 2-ий. Ціна одного вип. 2 р. 50 к.
8. *Левіцький И.* — Повісті. К. 1874. Ц. 1 р. 50 к.
9. " — Маруся Богуславка. К. 1875. Ц. 15 к.
10. " — На Кожемьяках. Комедія. К. 1875. Ц. 25 к.
11. " — Рибалка Панас Круть. К. 1874. Ц. 8 к.
12. " — Унія и Петро Могила. К. 1874. Ц. 6 к.
13. *Левченко* — Опытъ словаря русско-украинскаго. Кіевъ 1874. Ц. 1 р. 30 к.
14. *Маслов* — Т. Г. Шевченко. Біографическій очеркъ. М. 1874. Ц. 30 к.
15. *Ножис* — Українські приказки, прислів'я и таке инше. Спб. 1874. Ц. 2 р.
16. *Рудченко* — Чумацькі народні пісні з нотами. К. 1874. Ц. 1 р. 30 к.
17. " — Народныя южнорусскія сказки. К. 1872. В. II. Ц. 1 р.
18. *Старицький* — Байки Крилова. К. 1874. Ц. 10 к.
19. " — Сорочинскій ярмарок. К. 1874. Ц. 10 к.
20. " — Різвяна ніч. II. вид. К. 1875. Ц. 35 к.
21. *Опатович* — Оповіданя з святого писання. К. 1874. Ц. 10 к.
22. *Симашкевич* — Римское католичество и его ієрархія въ подольской губерніи. Кам. II. Ц. 2 р.
23. *Добода* — Тарас Бульба. К. 1874. Ц. 25 к.
24. *Выдужки* Кіевлянина и польскихъ газетъ о малоруссокомъ патріотизмѣ. К. 1874. Ц. 20 к.

Тамже можна знайти мало не всі книжки по исторіи и етнографіі южнорусскаго краю.

Одвічальний редактор: Др. Олександр Огоновскій.

В друкарні Товариства Книжк. Школяра. — Під зарядом Фр. Сергійского.

Виходить випу-
сками в 2¹/₂ арк.
3. (15.) и 18. (30.)
кожного місяця.

ПРАВДА

Редакция и ад-
міністрация під
к. 12. на улиці
Оссольских.

ПИСЬМО ЛІТЕРАТУРНО-ПОЛІТИЧНЕ.

„В своїй хаті своя правда и сила и воля.“

Ціна передплати: на рік 6 зр., на пів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50 кр. Один номер стоїть 30 кр. а. в. — За оголошеня (инсерати) платять ся по 8 кр. від одной стрічки дрібним друком.

ЧАСТЬ ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВА.

НАД ПРУТОМ.

Останні лучі сонця святого
У синих горах мруть и конають;
Що лягла спати ясна царця,
Смуги червоні нам повідають.
В пшениці перепеличку чути,
И соловя чути, тѣхкае мило,
Деркач озвав ся, чвірінок грас,
Мушки літають... Вже ся зъявило
Блїде личенько місяця-князя,
Зірки яскраві тліють-сияють.
Корови ситі домів вертають,
Ричать зарінком, пишно ступають;
Над Прутом вже ся до купи збили,
В порон вступають, дивлять ся в воду
На срібний місяць... З того вже боку
Та ждуть дівчата там коло броду.
Опер ся в пристань їх перовізник,
И до дому гонять люде корови...
Дзвіночка голос чути долинов
З дзвіниці тої там з-над дуброви...
Риболов сивий плюснув у воду,
Зловив марину й летить вже далій —
Домів спочити всё повертає...
На Пруті ще оя колишуть в фалі
Качки та гуси... Скрізь утихає,
Лиш ще в млиночку камінь гуркотить

И з горбочка тихий вітер заносить
 Флюяри любі тужніи ноти...
 А там на Пруті, де кучеряві
 Верби низенько вітя схилили,
 Кормилю плюсло, сплыва надходить;
 Глубінь бездонну вже переплили
 Гуцули гожі й сперли ся в беріг,
 Огонь на ватрі пильно роздули,
 На кіл яловий котел поклали
 И пісню „Чорна горо“ співали...
 Минула північ, місяць підходить,
 Бережем мрака ся простирає,
 Кормич вродливий ліг на бербеня,
 Заснув солодко, лиха не знає...
 И вже утихло там у млиночку,
 Вітрець из гори віє з тихенька...
 И всё поснуло — в снах ся колише;
 Лиш Прут синенький, річка миленька,
 Долів втікає, не спочиває,
 Хиба лиш з лугом трохи помовить
 И швидко далій й „краю мій милий
 Бувай здоровий“ — вже ся й прощає.

1866.

Данило Млаха.

ПРИГОДИ В МОЇЙ ПРОІЗДЦІ.

(Гумореска.)

(Дальше.)

Люде идучі в поле на роботу дали нам догадати ся, що небавком
 десь перед нами буде село — и дійсно, вніхавши на горбок, узріли-
 сьмо в кітлинї порозкиданї сельскї хати. Село було велике, бо мало
 и церков и костел, котрі то обї святинї божї якби задивляли ся
 на теперішні відносини обох обрядів, бо стояли відверненї від себе
 на двох противних кінцях села. Костел, як парадисер, сторчав думно
 и споглядав з погордою на бідну деревляну церковцю, що, розсівши
 ся в формї хреста на горбку при плебанїї, тоскливо споглядала
 на свої діти похиленим на бік хрестиком банї. При вїзді стояв
 очевидно стовп з метрикою села, виписаною на желїзній таблиці,
 котру то метрику хлопці сельскї замість печатки болотом обстем-
 плювали; дальше о кілька кроків приглядав ся цікаво переїзджаючим

фірам св. Іоан Непомукен, що, завандрувавши десь з-над Молдави до „медведячого краю“ навертали Русняків, навіть в часі найбільшої спеки не скидав свого ковніря з горностаєвого футра. Набожний наш нарід пообвішував єго вінцями жита, знать щоби не бідував в голоді так як ось н. пр. ми — слиби єму коли прийшла охота наш край опустити. Недалеко від нєго стояла третя фігура, камінний хрест з зображенєм Спасителя. Напись на постументі в части затерта, але число 1848 дало нам дорозуміти ся, що фігура та поставлена на знак людєм того села, що Господь їх більше панщиною карати не буде. Дивна річ, и тут незгода між св. Іоаном а тою фігурою: св. Іоан дивив ся філярно на идучих, а Спаситель взніс руки до Отця небесного, щоби поблагословив и освітив темного селянина.

— „Га, говори що хочеш — я до священника руского не заїду!“ сказав до мене Мілько.

„Добре, заїдьмо до коршми!“

— „Коли там не дадуть нам їсти.“

„Розпитаємо ся близше у когось, та дасть Бог, що знайдуть ся люде, що дадуть нам сніданок.“

Коли так говоримо, наш фірман задивив ся знать на купку идучих з граблями в поле красавиць, виїхав на горбок — и заледве спостерегли-сьмо ся, як візок перевернув ся а ми оба як непишні в дивних перевертах вилетіли коміть головою на дорогу.

Сміх дівчат дістав ся нам в уділі — щасте наше, що не потовкли-сьмо ся. Що-ж було робити иншого, як не сміяти ся? Гірше при тім однако вийшов наш візок, бо колесо поломило ся.

На просьбу нашого гарного хлопака дівчата поскладали граблі на візок, и помогли завести заслабшу нашу локобмбію до коваля. Ишли-сьмо як яка процессія через село на велику втіху сельської дівтори и серед побрїхуваня псів з кожної сельської хати.

Згодивши коваля, казали-сьмо направляти колесо, а самі пішли до костела, де власне дзвонили, щоби побачити, чи має він причину так гордити ся.

Де там! — пусто, брудно, убого. — Ксєндз пробощ моркотів незрозуміло службу божу — а пан орґаніста для розривки кількох дрїмаючих дідів пригравав на попсованих орґанах якусь старосвітську пісню набожну. Оглядали-сьмо образи наших сельско-галицких Рафаїлів. Особливо сподобав ся нам образ, представляючий танець кощія з людьми кожного стану. Дуже то красний малюнок; дивно однако, що навіть селянин був в конфедератці, отже самі Поляки витинали

гопака з смертю! Чи то може перечуте загиблея ідеї о Польщі? не хочу судити!

Заняті пригляданем образам, не зважали-сьмо, що служба божа скінчила ся, и що ксєндз пробощ вже були за нами приглядаючи ся нам з незапереченим вдоволенєм, що ми преці на красоті образів его святині пізнали ся. Стояли-сьмо перед зьображенєм крещеня Спасителя в Іордані, и варто було дивити ся на то чудо: св. Іоан в фєлоні, якого в лат. обряді уживають, з хрестиком золотим в руці, стояв на горбку и тримав до гори взнесений збанок камішний, знать куплений на ярмарку під св. Юром у Львові; під горбком плинув Іордан. Спаситель, скривлений якби укусив квасне яблуко, обвинений в простираню, стояв по коліна в ріці, и угинав ся під тягаром води лючої ся з збанка ксєндза Іоана Крестителя. На горі образу провидіне боже — як догадали-сьмо ся з заверненого ока незміреного розміру, лежачого на тригранній жовтій підставці, а під провидінем а над Спасителем уносив ся дух св. в виді индика; в перспективі далеко були виображені чорти в фраках, як утікають перестрашені, а громи в зикзаках побивають їх.... Образ був в красних золотих рамах.

„Знаєш Мільку, що подібного образа не знайде певне в цїлій Галичині.“

— „То правда!“

„Я его відрисую.“

— „Не потрафиш.“

— „Перепрашаю дуже, хіба за датком по зможности на відновленє вівтаря св. Філомєни,“ озвав ся несподівано за нами кс. пробощ.

Обернули-сьмо ся и поздоровили уклоном заговорившого до нас.

— „А, панове певно малярі?“

„Ні, але хотяй не малярі, не можемо досить начудувати ся смакови и фантазії того чудесного образа.“

Кс. пробощ видно задоволені були тою похвалою, уділеною богомазови.

— „А з ким же маю честь?“

Представили-сьмо ся яко укінчені правники — туристи.

— „А.... дуже мені приємно... — Но, що то за образ, правда? ану вгадайте панове, хто его малював?“

„Записаний з Монахії —“

Кс. пробощ усміхнув ся з задоволенєм. — „Правда, що так виглядає? я то також кажу — а чи дасте віру, що той образ

єсть ділом мого парафіянина, простого селянина, котрий сам з себе так малює.“

— „Чи може бути? Знаменитий талант! що за графне понятє предмету, колоратура, правдивість виразу в лицах осіб и вірна копія природи ві всіх подрібностях!“ відповів Мілько поважно.

„И з-відки той Рафаїл сільський прийшов на так красну гадку? таке угрупованє?“ спитав-єм.

Кс. пробощ зробили мішу, з котрої легко було догадати ся, що він сам а не хто инший подав гадку и уклад, а селянин гадку тую лиш убрав в фарби; — очевидно, що похвали з нашої сторони посипали ся ряснійше.

— „Ану, що коштує, вгадайте панове?“

„200 зр. найменше,“ відповів-єм.

— „Е, що ви кажете, хиба на жарт!“ відповіли кс. пробощ. Зляк-єм ся, чи не сказав-єм за мало.

— „Може гадасте з рамами?“

„Ні, за сам образ,“ сказав-єм, „рама осібно, на рамах я не знаю ся.“

— „Ож видите, образ той коштує — уважайте — 10 зр., а рами 20, тож разом 30 зр.“

„Не може бути! то жарт! кс. пробощ хотять нам показати, що ми о малярстві и виображеня не маємо!“ плели-сьмо з Мільком на велику утіху и задоволенє пробоща.

— „Ні, дійсно так, панове! не жартую; я сам знаю, що то не до увіреня, алеж так єсть справді.“

— „Я зараз заплачу за той образ его ціну, щоби післати до Львова на виставу,“ сказав Мілько („або пішло до вашої церкви вікно вибите заткати“, шепнув мені до уха).

— „З охотою продав бим Вам той образ, але власне и я мав тую гадку; — по виставі можу вам служити, а я кажу тут Казимірови другий намалювати єще красше.“

Оглядали-сьмо потім ще ріжні инші річи. Кс. пробощ вдоволенний, що знайшов перший раз знахорів, показував нам все, що тільки очима видіти можна було, чи варто чи не варто; ми очевидно вихваляли, аж нам самим кучило ся.

„Але нам час іхати,“ озвав-єм ся до Мілька; „ми попрощаєм кс. пробоща, и дякуємо красенько за показанє нам тільки красот.“

— „Го, го, го! де? що? іхати? а як плєбанію опустити? та ви певне без сніданя? а прошу до мене вступити!“

„Сміємо скористати з гостинности кс. пробоща,“ була моя відповідь.

Кс. пробощ мешкав недалеко костела. Ідучи розмовляли-сьмо о образах, о малярі сельскім, о дотаціі плебанії.

— „Го! я мушу панам ще не одно показати з праць мого Казимира, що суть у мене дома; дійстно то варто видіти.“

Прийшли-сьмо до плебанії. Кс. пробощ, чоловік 45 до 50 літ маючий, румяний и дуже опаслий, засапав ся так, що мусів випочивати хвильку на ґанковій лавці. Усівши, обтер піт, ліуючий ся з чола, колёровою хусткою и закликав: „Панно Дорото, а дайте но нам кави! тут на ґанок!“ — Панна Дорота, стара, бридка баба, на клик пробоща вихилила голову, а узрівши нас, стала, як зачули-сьмо, проклинати гостей; о скілько з долітаючих нас слів вирозуміти мож було, скупство її до того побуджало.

Дано нам перекуску, для голодних не согіршу, але скупство визирало з всёго. Закурили-сьмо люльки, а кс. пробощ став нам показувати дальші малюнки свого Казимира. Цілий покій був ними заповнений, але дійстно, годі нам було пійняти цілковитий брак змислу кс. пробоща. Поминувши, що Казимір на своїй палеті знать не мав більше фарб крім червоної, синїї, зеленої и жовтої, бо ними завсігди и всі образи були малёвані, кожде лице святих було до лица людского неподібне: уста на бакир, очи хинські, ніс займаючий половину лица и т. д., словом були то дивогляди не до описаня. Крім святих виділи-сьмо Пія ІХ. и літографію архієпископа Львівского лат. Між фотографіями сестрінок кс. пробоща, котрих аж 12 начислили-сьмо, був там також портрет кс. пробоща з молодих его літ, маючий рівне право бути моім або Мілька портретом.

Уряджене покою, крім того богатства образів, було скромне: ліжко величезних розмірів жовто політуроване, прикрите капою, на котрій впадало в очи зьображене сцени Іосифа з панею Путифаровою; на стіні, по над ліжком, старенький диван, на ній понавішувані реліквії наоколо незмірного срібного зиларка кешенкового; дальше бюрко з хрестиками и бревьярами, софа широка витовчена так, що можна було пізнати, куди головою а куди ногами кс. пробощ на ній спочивали; велика жовта шафа на сукні, на ній метрики, ліхтарі з лоевими свічками, щипці и ріжні папери; за шафою в куті склад на чоботи, цибухи в кождім куті, и крисел кілька вибиваних незґрабних.

Кс. пробощ просив нас сідати; балакали-сьмо о всіляких річах, очевидно що наш стан та характер и ціль ізди мусіли-сьмо докладно оповідати.

— „Панове юристи — гм! красний то завід, и я хотів конче ити на права, але отець мій—дай ім Боже небо!—не позволив. Не пізнав ся на моїх юридичних здібностях,“ сказав кс. пробощ и задумав ся хвилю.

— „Но, та вжеж кс. пробощ, здає ся, не можуть дуже нарікати на свій стан и своє становище?“ замітив Мілько.

— „Гм! та, славити Господа, ні; запрацювало ся там трохи головою та грудьми, але щож з того, коли то чоловік не може мати мимо того супокою.“

— „А щож так не дає супокою кс. пробощу? сли вільно спитати ся.“

— „Ет, що там багато говорити! досить спитати ся, на що Господь Бог сей плюгавий парід, тих Русинів, тих Русняків, сотворив? Хиба, щоби нам докучали!“

„Та менше, на що їх Бог сотворив,“ сказав-єм, „але на що син Божий їх відкупив?“

— „То сама правда — я певне того не був би зробив!“

— „Та и я ні! алеж ви гадаєте, що Исус тоє зробив? де-там! власне, що ні — а то ті шизматики тільки до нас липнуть и хотять через нас дійти ласки Божої! Іх відкупитель то цар московский, а сотворитель чорт; деж в їх церкві єсть Бог? Я би свого парохіянина викляв, як би пішов на попівське Аллилуя-помилуя.“

Кс. пробощ видно були великим нашим неприятелем, бо крім тут наведеного уступу бесіди, котра достаточо свідчить о розумі шановного духовника, було там тільки бесіди, а ксєндз пробощ тільки нам досолили, що ручу, колиб були дізнали ся, що я також Русин, була би мене певне не минула сумна доля бл. п. Іони, був бим закінчив надійне мое жите в зграбно заокругленім животі кс. пробоща, и не міг написати отсеї повістки! Брр... як згадаю собі на тую хвилю! кс. пробощ зіпріті, личко як гарбузик наду-те, з гніву на Русинів почервоніле як вишня, а уста видавали клуби диму як комин локомотиви! Хто знає, як би було випало те роздражене кс. пробоща ему на здоровє, коби Мілько не був запитав, з-відки та злість походить?

— „Я, видите, з-маленьку не терпів Русинів, хотяй отець мій до русняцтва признавав ся и був руского обряду — от звичайно швець! бо що можна доброго и порядного у Русняків сподівати ся? — для того я и отця мого не любив. — Укінчивши школи яко вітверта голова, з відзначенєм, пізнав-єм, що мій отець

не грішив великим розумом, коли тримав ся того мерзеного обряда. Я не пішов в єго сліди, став Поляком — душею и тілом... Маю всього подостатком, єсмь паном..."

— „Не о тєє річ иде, кс. пробощу,“ озвав ся Мілько, „але мали-сьте нам сказати, чому тепер так Русинів не любите?“

— „Правда! збочив-єм з дороги! алеж бо на саму гадку о Русняках годі мені втримати ся від гніву. От виобразить собі, той піп тутешній—що він мені зробив! заняв моїх пару мулів з свого збіжа и каже собі платити за шкоду!“

— „А то нечувана річ! дійсно,“ озвав ся Мілько, „то конець світа! Преці мули Ваші не суть Русинами — що він має за право!“

— „Правда? правда? Оже видите, той пописко все мішає ся до моїх інтересів, самі нас зачіпають, а потім кричать, що ми їх утискаєм. Але добре, що Ви, панове юристи, навинули ся тут, до мене Бог вас ссилає. Я власне мав писати скаргу на него, але тепер напишу скаргу и виточу процес о образу чести.“

— „Очевидно, слухна річ! треба научити попа!“ озвав ся Мілько.

— „Так, так, прошу-ж вас проте, зістаньте у мене на обіді, а по обіді будете ласкаві мені помочи, упокорити того зухвалця.“

„Добре, дуже радо,“ сказали-сьмо оба; „спустить ся, отче, тільки на нас, все буде добре: Русняк прийде певне Вас перепрашати.“

— „Отже того я власне хочу, а прийму єго в сінях, перед порогом. Але добре, прошу вас, допікайте єму, пишіть, ображайте, прозивайте; я нічого не бою ся — я маю гріш, а єго мушу навчити.“

Довго тревало, заким кс. пробощ успокоїли ся, и ми могли звернути бесіду на иншу матерію. Кс. пробощ, видячи в нас покорителів свого ворога, котрого по християнськи не тершів, став для нас дуже добрий, казав зварити добрий обід, дав вина, чорної кави, хотів навіть, щоби-сьмо переспали ся — для набраня ліпшого концепту до скарги. Вимовили-сьмо ся з того. Кс. пробощ завів нас до саду до альтанки, приніс папір и инші прибори до писаня, щоби в холоді ліпше нам ишли мисли, а сам удав ся назад до покою на пообідну дрімку, котра тревала звичайно дві години.

— „Що тут з тим мулом робити?“ спитав мене Мілько.

„Дурниця,“ відповів-єм, „диви-по, які грушки! ходім їсти!“ Серед сміху, жартів, приговорок, стали-сьмо обривати грушки пречудесного смаку — а деревина, що їх родила, видко була в особли-

вім пошанівку у кс. пробоща, бо була старанно оплетена плотиком до-окола. Очевидно, що и кешені не остали ся порожні. Вернули-сьмо до альтани,—але щож тут писати? Знов сміх! а тут чим раз то більше часу минало: кс. пробощ готов збудити ся, а ми не тільки нічого не написали, але и ціле дерево з грушок оббили. Щастє, що наш хлопак від коваля надїхав; затримали-сьмо его коло города.

— „Га, та треба конечно щось написати,“ каже до мене Мілько.

„Добре,“ відповів-см, „иди ти, нарви ще ріжних овочів и на-кайдай в візок, а я тут напишу сам скаргу на попа.“

Сів-см, взяв аркуш паперу и написав на середині великими польськими буквами отсей вірш по руски:

Мулів кривди ми німстити
Не уміем, пане!
Метїть ся самі; за своїми
Ліпше свій обстане.

Подякував-см потім за обідець и за грушки, та підписавши ся: „Русняки чистої крові“ посідали-сьмо оба з Мільком на візок — тай гей-же далі в світ галицький. Коли кс. пробощ пробудили ся? що казали перечитавши таку супліку? кільки лиха в нас кленучи всадили? — того не знаю, бо більше до него не вертали-сьмо ся, а и не знаємо також, як справа з мулами скінчила ся.

День був горячий; іхали-сьмо полями; жнива поступали жваво, збіже селян стояло в полукіпках, а лани панські, хотїя колосе до землі приклякло, були ненарушені. Проклятий 1848 рік прогнав панщину! Хлоп став ся зухвалим, не хоче робити перше другому з власною шкодою! Мимоволі пригадав-см собі строфу з пісні о панщині:

„Ми не вміем молотити,
Наші жінки жати;
Ми не знали, що так тяжко
На хліб працювати.“

Сонце мало ся до заходу, спека зменшила ся а навіть цілком устала, бо вітер, зірвавший ся десь від півночі, став крутити ся и мести тумани пороку в дивачних перевертах. З-далека учули-сьмо, як загремїло, хмара зближала ся до нас и здавала ся вибирати собі місце саме над нашим візком. Страх мимовільний огорнув нас. Коби-сьмо були забобонні, гадали би-сьмо були, що то була кара божа за зроблений кс. пробощеві збиток. Небавком став глибокими краплями з-початку рідко, потім що-раз густійше серед громів и блискавиць прати нас дощ. Дійсно, був то трохи за густий дощ на нашу рідку одєжу; тулили-сьмо ся як могли під наше покритє, все не помогло. Небавком, пливали-сьмо як пиріжки в воді; аві одної нї-

точки не було на нас сухої. Купіль така, хочай не конче приємна, не поспувала нам однако доброго гумору, — бо и чогож мали-сьмо гнівати ся? Всяк дар совершен єсть сходай свише, тож и ми перемокли совершенно. Єдно лиш здавало нам ся дивно, що и в небі не знали за рівноуправнене та. мабуть задивили ся на наш вис. сойм и нашу польску автономію, бо коли о якої пів чверти милі ані капля дощу не спада, нам дістали ся в уділі цілі струї.

Щастє, що на світі все має свій кінець; тож и дощ скінчив ся, а ми поїхали в дальшу дорогу, успокоючи наш голод досконалими грушками кс. Русоїда. Пізно смерком доїхали-сьмо до якогось села — як воно звало ся, годі було дізнати ся, бо з таблиці жєлізної утримали ся лиш рами: середина, котру мабуть хлопаки взяли собі за ціль при киданю камінями, вже давно попрощала ся з сим світом. Перша хата при вїзді була пікола. Пізнати се мож було то по стовпі, високім, дубовім, в вилки закінченім, між котрими містив ся під маленьким дашком звінок; а відтак ще ліпше по овальній вивісці, брудно-жовто малєваній, на котрій чорними буквами було по польски написано: „школа тривьяльна“.

— „Диви! Польща на лоні Австрії!“ сказав Мілько — „але де тут заїхати?“

„Поспитаємо в школі, пана учителя,“ відповів-єж. Сталн-сьмо коло школи. Фабрика тая, де виучує ся тепер наш теший нарід як любити польску вітчину, не думала ще тогді о своїм теперішнім щастю, именно що визволить ся з під батьків-крилошан, а дістане за маму-опікунку наймудрійшу институцію в Галичині, славетну Раду шкільну. Тож школа в селі, до котрого вїзджали-сьмо, стояла собі на бакир — смутна, обдерта, опущена, з набуреною стріхою, з позаліплюваними вікнами — дійстний образ Русина на своїй рідній землі. Мали-сьмо вїйти до тої діравої палати муз галицких, коли на порозі появил ся якби прикликаний пан світлодавець, и став нам цікаво приглядати ся. П. учитель переступив вже термін житя, по котрім чоловік, не доробивший ся богацтва, стає ся ведля московскої пословиці кругом дураком; був зросту середнєго, сухий; очи мав великі, вистаючі, що здавались чим раз більше на верх вилізати; ніс великий, сухий, круглий, ведучий бесїду з підігнутою бородою; волосє, як звичайно у учених людей, непорядно утримане, брудної барви, покривало ріденько розумну голову; лице сухе, але почервонїле, а властиво посинїле від обьятий червоної хустки на шиї, криючої старанно перед світом ковнір. П. учитель мав на собі дуже старий зелений фрак, на котрім був лиш оден бронзовий гужик, мецєвної барви панталюни на ремінці и чоботи, добрі на літо,

бо з численними люфтами. Станувши на порозі як буква Х, тягнув він дим тютюновий з короткого черешневого цибушка власного виробу и з шемницкої білої люльки, відпочиваючи видко з великим задоволенням по дневнім труді.

Приступив-єм ближше и спитав-єм: „Чи маю честь говорити з паном професором?“

— „Або що?“ відповів світлодавець и фукнув мені в очи клубом диму з бакупу, що виріс під тіпею стріхи шкільної.

„Га, бо хотіли би-сьмо впросити ся на ніч до Вас, бо-сьмо перемакли и помучили ся,“ сказав-єм.

— „Гм, а ви що за одні?“

„Братанки кс. крилошанина Н.,“ відповів-єм резолютно.

— „Того, що єсть над нашими школами?“

„Того самого,“ сказав-єм сміло, узрівши, що посвоячене моє з о. Н. впливало магічно на пана учителя, хотяй крилошанин той був мені так само свояком, як хінський цісар.

— „А... прошу, дуже прошу, зайдте, злізайте, розгостіть ся панове!“

Заїхали-сьмо. П. учитель поміг сам коні випрягчи и завести до стаїні; ми тим часом в школі стали перебирати ся и розвішувати мокру одежу. Надійшов п. учитель, зачали-сьмо балакати. Зараз на вступі довідали-сьмо ся, що він укінчив реторику в Бучачи, що має 40 хлопців а 20 дівчат в школі, що Федько найліпше учить ся; виділи-сьмо скриптури, книжки, взори до писаня, таблицю, різлу и инші реквізита шкільні; дізнали-сьмо ся, кілько він літ єсть учителем и кілько світ тішить ся его истнованем, чому доси не оженив ся, котрий хлоп в селі наймаєтнійший, котрий хлопець найліпше читає в церкві апостоля, кілько кіп збіжя має дідич, який єсть стан господарства місцевого пан-отця — и в кінци, з якою він сам єсть прихильністю, поважанем и почитанем для цілої всесвітлійшої консисторії в загалі, а для нашого мнимого стрія и для нас обох в особливости. Все, все оповідав нам бувший ретор бучацкий так докладно и в таких подрібностях, що хоть в десятій части хотіли би-сьмо так докладно знати о деяких наших руских институціях...

— „Не маєте що перекусити, пане професор?“ спитав Мілько, „бо якось нам трошечка вже кучно без їжі.“

— „Ах бодай тя! на віки забудь! правда! таж певне, що пани голодні, — але-ж коли я нічого не маю!“

„Може би можна тут що купити?“ спитав-єм.

— „Де там! не дістане! от я колись-тут був слабій — ніби зовсім на холеру,“ — та навіть круп на кашу не мір-єм дістати,

бо то каша має бути дуже добрий лік на біль в середині. Але, правда, я пішла до пана економа; рихтик, все буде добре! Гей, Івасю! Івасю!”

Пан учитель кричав, але Івася не видно було.

— „Десь вже заліз; позвольте панове, я сам піду — то недалечко.“

Дійсно по не дуже довгим часі вернув професор з веселою міною.

— „Но, а щож там, пане добродію, удало ся Вам що дістати?“ спитав Мілько.

— „Гм! от власне кепско — на нині, але завтра то буде за тебе добре!“

— „Як то розумієте?“

— „Та то так: я на смерть забув, видите панове, як би мені запліщило в голові, що то завтра імянини панни Нікодеми, найстаршої дочки економа! Вони там дива приготовляють: тільки пекуть, варять, смажуть — тільки фляшок з вином, пивом, румом, що ледви ми душа з утіхи не вискочила, як-ем все то побачив! Запросили мене на завтра на вечер, а коли сказав-ем, що маю гостей, зараз стали просити пан економ, пані економова и панни, щоби-сьте були ласкаві прийти зо мною. Тож прилучаю ся до їх просьби, и прошу також, щоби-сьте панове були ласкаві ити завтра зо мною. То дуже добрі люде, будете танцювати з файними паннами, — буде досить гостей, а вже що до їдла и питя — то хоть розпережи ся!“

— „Но, та то все добре; але якже, нині нічо не будемо їсти? змиждуйте ся!“

— „Га, та видите, панове — та... трудно... але за тоє завтра! ах Боже!“

— „Ба, алеж до завтра ми помремо з голоду!“

— „Но, то я піду ще раз, може що принесу перекусити; але прошу, будьте панове ласкаві уложити мені яку коротку примовку, так дотепну, до келишка: о, бо я, хоть старий, але філяр, дотепний и веселий! то всі панни и пані у економа мені признають и кажуть, що без мене нема жадної забави.“

— „Но, но, добре, добре! — идіть, идіть! якось тото вже буде.“

Професор побіг. Ми лишили ся, очікуючи нетерпеливо его повороту.

По хвили вернув — и приніс нам дійсно по шкляшці кави, булки и масла и лист від пана економа з запросинами на завтрашній вечер.

Говорили-сьмо ще довго. Професор нудив нас промовою до кедлишка, котру мусіли-сьмо ему уложити. Мілько редагував бесіду и плів несотворені річи, професор списував все сквапливо, особливо слова котрих не розумів, а за кождим уступом, вираженим більше поетично, вставав и дякував осібно.

Так зійшов нам час до пізна, а потім удали-сьмо ся на спочиня. Світлодавець однако не спав до раня, бо учив ся бідняка бесіди подиктованої Мільком на память, повтаряючи кожде слово по кількашайцять раз з осібна.

(Конець буде.)

СУД ЧЕХА

О МУЗИЦІ СЛАВЯНСЬКІЙ В ЗАГАЛІ А О ЮЖНОРУСЬКІЙ В ОСОБЛИВОСТІ.

„Правда часто нівечить ся, а все таки визначить ся.“ Тую пословицю мож примінити именно до всего, що южноруске. Кілько разів лучилось нам читати хибні толки на примір що до южноруского языка; кілько разів чули-сьмо и сусідів и своїх виражаючих ся з неуваженем о язиці южнорускім, сій короні языків славянських; кілько разів доводилось нам навіть у таких Руснів, котрі люблять свое питоменне, рідне, стрічати миіне, мов сусідні язики красші нашого; кілько разів кривавилось нам серце, коли чули-сьмо в товаристві безтолкових, недотепних и незрячих *Русняків*, розказуючих серед загального сміху слухателів анекдоти грубі и мерзкі або инші небиліці ступневаною манерою Котляревского в тій святій мові, що

голосна та правдива
Як Господа слово.

Важка наруга, котру заподіювали отті нерозумні людці ріднєму слову, пересувалась мов черв поганій по сніжній лилі. И дійсно краса и милозвучність нашого языка и тогді визначувалась, так як відбивав краса лилі від поганого червака соваючого по цвіту гідке тілице. Так, справді так діялось и десь межи нами. Сумні обставини, серед котрих зростаєм, у многих затирають почувствоване власної гідности, спізнане своєї народности и важкою уморою давять так, що и самі не вспіють помігати тих грузів, якими несвідучо засипують народню святиню.

Богато взійшло и восходить из лона южноруского народа одличних писателів и инших славних мужів працюючих для других племен славянських — а згадають-же хоч про них яко про синів южної Руси?... А що вже и казати про тих „древних“ патріотів, що то у всім народнім, у людській річи, рівняючи її з старославянщиною або россиїщиною, бачуть все лише спорчене и „исковеркане“!...

Однакож „правда часто нівечить ся, а все таки визначить ся“⁴. Краса нашого языка, яко языка народа мешкаючого в самім осередку земель славянських, мовби в серці Славянщини, языка пребогатого, милозвучного и помежи всіми славянськими *органічно* найвище розвитого, хоть и довго запізнавана, в новіших часах найшла прецінь узане учених філологів славянських, а гадка, яку прорекли мужі глибокої науки, згодом-перегодом почала ділати на загал, на вкорінені пересуди, розъяснюючи мов передсвіт темную мраку... А так, відай, еще и в наше віконце заблісне колись сонце, відай лучша доля ожидае наш язык, *а грядущі віки дивовати-мутъ ся, як міг язык такий красний так довго бути в занедбаню и запустію*. Як би и упостачувались обставини, в нас увірне кріпче, що недалекий може вже час, коли наша Русь южна буде предметом пильних студій у всіх Славян.

Доселі однакож стрічали-сьмо — з немногими висемками — досить байдужести у Русинів до свого ріднєго, а у племен нам посвячених, именно у сусідуючих з нами, багато недовіря ба навіть ворогуваня до всего, що зве ся южноруским. Тим приятнійше вражине зробила на нас статя п. Макса *Конопаска*, поміщена в „Hudebnich Listech“ (Листях про музику) за р. 1874, а також и оцінка тої статї поміщена в ческім письмі „Světozor“ р. VIII. 1874, де висказуєсь великої досяглости правда и подае объективно осуд нашої народнєй южнорускої музики.

Нечисленний але бодрий народ ческий видав вже багато учених, занимаючих ся всею Славянщиною а бистроумно проглядаючих важні питання, які мали в будущій виникнути в світі славянськім. П. Конопасок править про общу музику славянську, визнаваючи тні принципи, що з музичного лише тое, що з народа походить, мусить бути ужитим за підвалини, на котрих з успіхом мож збудовати відомство народне. Що до питання, як належить плекати музику славянську, голосить, що вже в самім початку треба Чехам прямовати к розвитку музики славянської. Треба, каже, збирати невтомно всякі мелодїи народних пісень славянських, а маючи матерьял о скілько мож найбогатший, мелодїи упорядковати, а тогді природно вивинєсь мелодїя, на котрій слїдує класти закладини гудьби славянської. Збираємо протое, що нам під рукою виростае на основі співу народнєго, нові мелодїи, збираємо про тое, що наші побратимці Славяне з залюбованем плекають на поли своєї племінної музики (*hubdy kmpové*), ба и тогді, коли вони вже й упорють ся з своєю працею, ми заєдно збирати-мемо. В тім разі однакож, коли поодинокі племена славянські мати-мутъ після матернєй своєї мови також власну музику свою, тогді вже и бесїди не може бути о музиці всім Славянам общій. Неуступність, з якою кождий Славянин супротив „братям“ придержуєсь свого, єсть историчне знамя. — Далше звертаєсь шановний автор до питання, де шукати правої музики славянської, и виводить и виказуе як на долони, що *славянська музыка в цілій своїй чистоті и правоті задержалась у племені южноруского*, поселеного в осередні огромних земель славянських, куди чужоземні, неславянські впливи не могли мати приступу. Цілий уступ трактующий о музиці южнорускій вельми важний для всіх Славян в загалі, а для нас Русинів в особливости, тому то и подаємо его майже в дословнім переводі.

„Гадаю,“ говорять п. Конопасок, „що найстарша а власне єдино права славянська музика, іменно тота музика, котра від прадавна с. є. вже перед утворенєм держави велико-моравської обща була воім Славянам, що тота музика єсть досегоднішня музика руска (dovavádní hudba rusinská). Хоть и виявляю тут свій незрушний пересвід, заховую собі в слідуючих строках висказати о тій річі по крайній мірі яко о догадці, а вельми живу собі, щоби те, що тут подам яко догадку, лишено було яко питанє до розв'язаня мужам званим, іменно дієписцям, філологам, и др. На певне покладаю, що мое мніє іх вироки в будучности потвердять.

Думка в мене така, що все славянське, яким воно мусіло бути в своїй первітности, могло заховатись лише в щепі рускім (и kmepe rusinskeho) без переміни аж до сегодня — и що кождому Славянину путевати к людови рускому, сли хоче з власного вида и слуху набути свідомости о тім, хто були єго прапредкове, як жили, як думали и чувствовали, як говорили и співали, як живились и одягались, який був іх побит домашний, які мали звичаї и обичаї. Все те можна яко у самого жерела студієвати лише єще між людом руским, з вислідком всюди однаким, так само в оселях найбільше віддалених по склонах Карпатских, як в кождім пробутку рускім від Сяну аж по Дністер, Дн и Дніпро; як в низинах подільских так у Гірняків, Гуцулів, так у всіх Козаків — всюди помітити те саме. Суть де які одміни, то має се причину лише місцеву. В засновах єсть собі все руске, як в Подолі и в Волині, так в Україні и в Козаччині аж на волос. Велика тая часть Славянства має скрізь тую самую музику, а тая єсть в заснові ино сама одна пісьнь народна. Се дуже запопадним показом, котрий мусить взбудити найбільший подив, коли зважимо, що Русин уважає за вітчизну місце, де зродив ся, що правий Русин з низшої верстви люду не знає окрім тої своєї батьківщини з прочого великого світу нічого, и що самий верх счастья тут на землі бачить в тім, коли доля зволить єму батьківщини ніколи аж до смерті не опускаєти.

Люд кільканайцять-мільонний, межі котрим розлягаєсь лише один-єдиний спів — ані о собі не знає. Хто вчив весь той люд тої єдиної, тої общої пісні та в котрій добі?

Сли є що на світі, що би людский розум оторопило, вірю, щоби то мусіло бути подібні питання. Русин не вміє читати, не вміє писати; що так принагідно вчує в корчі о злучаєх своєї околиці, як о бувальщині так о теперішности, тоє стає єму дієписю всемирною. Єго єдиною школою єсть церков. Що тут чує священника відправляючого в неділі и свята, за тоє платить; тому також приймає тоє одним ухом, щоби другим випустити; а до того єсть се рік-річно ціліський час без переміни завсїгди те саме. Окрім священника не має Русин иншого вчителя. Що „там в дворі“ говорять и діють, де польский пан сидить, те все уважає Русин за надто польське, схитріле, нещире и всьєму тому не вірить. Кождоє иншого чоловіка в сурдугі, коли зайде такий до єго батьківщини, Русин найрадше оминеє. Знає він добре, що то не буває звичайно ніхто другий, як якийсь галапас (паразит) канцелярський (kancelářský holič), котрий цілнить на єго кешеню або доконечне шукає в люді „жервавої данини“.

Русин (селянин) живе про себе и не змінює власновільно в своїй життї, в своїм побуті нічого, хоть часом и стикаєсь з людьми иншого стану, инших звичаїв. Все, що Русин діє и виконує, належить до обруба покою и миру, в якім могли пробувати племена, що жили серед великанської держави славянської. Всюди на границях огромних земель славянських кипіла завзята борба; властивости Славян підлягли многим змінам, ба Славяне самі змінились в многим. Тая то зміна проявилась за-для розмаїтости чужих народів, з котрими прийшлоє Славянщині стикатись, розлично, тут способом таким, инде инаким, так що нині Славяне від границі кожної з Славянами від границі сіверної лише з трудностю порозумівають ся, а також пограничні Славяне на всході живучі значно ріжнять ся від Славян західних.

Однакож в самім осереді великої держави, куди борба з чужими живлами (стихиями) не досягала ані вплив тих живел не мав приступу, тут заховалось все в своїй первоті, тут нічо не змінилось. Усі ті керваві бої, що посеред держави славянської межі самими славянськими племенами возникли и вскипли, видають ся яко усобиці в зрівнаню з вічними заколотами и которами пограничних Славян з чужими живлами на юзі, на сівері, на всході и заході, лише яко мир, а плин часу не змінив Русина ні в чім — він остав Славянином, Славянином з кожного згляду, навперек тому, що підляг з одного боку Полякам, з другого боку пак, що переміг его Москаль (Rus).

Чужі живла его не дотикались ніколи, а понеже з власного наклону Русин прямо не мінить ся, то и остав до днеська таким, яким був первітн — Славянином. Розуміє ся, що говорю лишень о рускім людї сільскім, серед котрого и глядати пісни народної. Руска шляхта перейшла на однім боці до табору лядского, на другім боці пак змосковцилась (poruštila), що и було причиною, що так многа річ без дяки уступити мусіла раз натовпу польскому, то знов впливови московскому. Лише пісня руска уживала завсе у всіх обставинах повної свободи, а про те захоувалась аж по тую хвилю в первітній свіжести.

Те дивне заховане єдиної пісни було лише можливе в самім осередку славянської держави. Коли-б лише одна часть середного Славянства була припустила зміни своєї пісни, а коли-б тая зміна була удалась ино з одним тоном той-ж пісни, то би могло се пригодитись лише в неспокійний час усобиць піднятих межі племенами славянськими, а руска народна пісьнь обьявляла би ся нині по крайній мірі в двох одмінах. Але Русини співають аж до сегодня на всіх місцях лишень ту одну одностайну пісьнь.

З того виходить на яв, що тая пісьнь, котра перетривала всякі пригоди в народі рускім, начало своє мати мусить в найстарішій, в правікім Славянстві. Руска пісьнь творить закладниці народної гудьби словінско-угорської, народнїї гудьби юго-славянської, ба и гудьби московскої. Вона обіймає в собі тонові твори, спільні всім народним пісням угорским, сербским и московским, а хто би міг о тім похибовати, що тї первиці славянського народного співу були колись майном и Чехів и Ляхів? Що в плинї часу цілого може тисячелїтя вмїшалось до славянської вдачі в музиці також дуг, те нам ніяк на шкоду. Ми Чехове и Ляхове утужнили під тяготою важкої судьби так, що мягка наша вдача перемїнилась

в *dur.* Руска піснь остала напротив тому в своїй славянській первітності, то єсть остала наскрізь *moll.* У Югославян вже и у Россян починають нестало мінитись оба тонові роди.

Був час, коли я при студіїваню славянських пісень народних, рівно як кождий инший, звернув головню увагу к множеству и розличности їх, а так сталося, що жертвовав цілі два роки (1859 — 60) збираню пісень руских. Кождий Русин з-окрема знає теж крім ової головної а всеобщої народної пісні, котра ніколи не змінє ся, про власну потребу еще також піснь свою домашню, т. є. околиці, де родив ся. Один її співає так, другий инак, а на кождім місци учуєш її инакше. Я був досить неноворотним, щоб уснів узбирати всі тоті пісні, як славянські народні співи. Одного вечера однакож, коли наслухав ся співаню працюючого гончаря и в нотах собі їх помітив, роз'яснилося мені в умі нараз. Записки и оловце випали ми з рук, а по-неволи прийшло мені на язык питає: „Як собі співає пташок?“ Співає він такої багато ріжних пісень; тії однакож складає лише з кількох певних творів, котрі ему природа вклала до горлочки. Він пічне н. пр. твором А, к котрому припіває твір D; з того перейде к фігурці B, щоби закінчити твором C. То єсть ціле єго співне багатство, має теж лише ті згадані чотири твори. По хвильці пічне пісеню нову, т. є. він не зачне опять твором А, але втне гнєть B, повторює відтак кількакрати фігуру C, а кінчає твором D и т. д. Даймо на те, щоби н. пр. соловії володів 19 визначеними фігурами свого співу; з'уважмо, як велика розмаїть співних комбінацій вже з тих то 19 первиць удає ся нам; та я однакож росте прямо в багатство невичерете, коли придаєм к тим то первицям еще властиві моменти сложности, такі довольні протягуваня або скорочєня первітних творів соловіїного співу. Математика удіє нам так почот розмаїтих зложеній, якими чаровні пісні того то вечірного співачка являють ся, піймивим, але з'уважємось перед превеликістю того почоту, на котрий не находимо и ніякого мірила. А дійсне, як соловії складає Русин піснь свою. Усякі твори руского народного співу осередують ся в єго *коломиїці*, єсть вона головна а єдина піснь руска, на котру всі знамена и всі обставини вказують яко на найстаршу піснь славянську, котра на цілій осереді славянських обшарів днесь як и за прадавна співаєсь одностійно устами многих мільонів Славян. Вся руска музика опирає ся на коломиїці, а коли не суть всі мої попередні аргументації хибні, то може єдана коломиїка уважаною бути за первий и угольний камінь в славянській музиці. Тота первітна славянська музика є наскрізь рода *moll*-ового. Кождий Славянин запєвно чує як я, що в характері славянським (*v ro- vaze slovanské*) тоє мусіло визначитись, а проте єсть дуже добре, що у Чехів и Ляхів розвинув ся — можемо сміло рєчи: наслідком исторії — такий род *dur*-овий. Нині же кождий з наших музиків, котрий працювати знаміряє для гудьби славянської, най бачить, де и в кого єму студіївати оба тоті характерні музичні. А велика ріжниця межі оним *moll*, котрого уживають на заході Європи, а нашим славянським *moll*. Там уживають єго то заядя модуляції, то заядя лагідного переходу довго триваючого *dur*, або в цілі викликания ефекту. Наше *moll* однакож є глибоко чувстове а рівномірно проймає. Там проявляє ся лише з причин майже введених, у нас же є вицвітом природного, внутренного чувства. — Так Славянин

опіває собі способом, який примічаємо у півців окригених в природі т. є. подоба его пісні починають на тих закладах, які Творець вложив у вдачу співу пташиного. Для того то дійсне не прорекаємо гадки надто смілої и пересадної, коли скажемо, що Славянин собі співав вже тогді, коли крім пташини в цілім світі жадного еще не було учителя співу. А тим и вивернено прямо все, що ино говорили и говорять о впливі, який мало мати християнство при введеню у славянській землі на правий спів народно-славянський.⁴

В десятім и посліднім розділі своєї статі подає п. Конопасек в нотах визначене славянське коло (руську коломиїку), найперше в творах найбільше поединчих, первітних, потому з декотрими оздобами и варіаціями, як се проявляє ся межі людом руским. Стата ціла, написана основно и з залюбованем до предмету, свідчить вимовно о авторі. Виречене его оміле а правдиве вельми нас урадовало, але як нам и приятно, що брат-Чех пильно збирає наші рускі мелодії, цінить їх и любує ся ними, так знов з другого боку сумно нам становилось, чому то ми самі, живучі посеред нашого люду, переховавшого так багато дорогоцінних первичь славянських, не взялись як слід до збираня наших безчисленних, пречудових мелодий. Знаю з досвіду, що кожде майже село має властиві варіації пісні народної. Тож до праці кождей Русин, що знаєє на музиці! Збираймо мелодії о скілько мож з кожного села и видаваймо їх хотьби и невеличкими збірниками яко матеріяли до закладин музики славянської, для прослави руского имени и Славянщини. А дасть Біг, удійстнить ся велична гадка піднесена нашими побратимцями Чехами, постане музика славянська. А музика, як каже п. Конопасек, то нічо иншого, лише мова, мова чувства, так як річ язикова мовою єсть розуму. Музикою переносимо до душі слухателя тоє, що чуємо, а річю тоє, що мислимо. Тож коли судьба розділила и розпорошила Славян так, що говорять ріжними говорами, що поодинокі щепи виплекали окремі літератури а діти одної колієсь матери язиково тепер лиш з трудностю порозумівають ся — най хоть в музиці з'єдинять ся, най вespółну мають мову чувства!

И. В.

Олекеа Стороженко.

Зо смертю Олекеи Стороженка втратила Україна одного з найбільше талантливих робітників на ниві словесній. Тяжка то втрата для нашої молодой літератури, багатой справді живими поетичними народними елементами, але досиль ще бідной на діяльність. Ясним світлом сияють имена: Шевченко, Основяненко, Марко Вовчок, Нечуй, але не много сих имен.

Подавши у 2-ім н-рі с. р. коротку звістку про смерть Олекеи Стороженка, заходились ми пильно, щоб зібрати повний матеріял до его біографії. Однак заходи наші були марні; тож подаємо хоч тні короткі звістки про его жите и діяльність, які ми подибади у російських газетах,

именно у „Одесскому Вѣстнику“. Не тратимо однак надії, що хтось з ближших знайомих покійника надішле нам докладніший опис его життя и діяльности, так интересний для кожного, хто тільки интересує ся українскою літературою.

Олексі Петровичу Стороженкови було 68 літ, коли він упокоїв ся (7. (19). Падолиста 1874). У послідні часи, він недугував на аневризми, котрого він набавив ся від контузии в часі воєнної служби, 2. Мая 1829 р. в битві під Журжею. Будущому біографови приїде ся оцінити О. П. Стороженка яко діяча на полі загальної діяльности и яко художника в висшій и обширнійшій змислі слова и в обох сих напрямках осудити его другом народу и людскости, з світлою головою, з чистим и теплим серцем. О. П. Стороженко був талантливий музик, живописець и скульптор. За скульптурні роботи він одержав медаль, а за проєкт памятника літописцеві Несторови удостоїв ся имени художника. На воєнній полі він пробував сперва у Турції, в Польщі в 1831 р. в рядах російського війська, потім зіставав при Генерал-Губернаторі у Києві, при міністрі внутрішніх справ чиновником особіних припоручений, від р. 1863-ого при М. Н. Муравьєви в западнім краю, а в послідній часи проживав у своїй невеличкій садибі Тришині, близь Бреста, и сповняв довжність „уїздного предводителя дворянства“ (маршалка повітового) и предсідателя мирового з'їзду. До характеристики его особистости и службової діяльности додамо слідуєче: коли у западнім краю підійняло ся питанє о язиці богослуженя для католиків того краю, котрі принадлежать до рускої народности, то О. П. Стороженко явив ся горячим поборником руского языка, но подибавав оппозицію у поглядах декотрих адміністративних осіб.

Коли западний край довго буде памятати службову діяльність О. П. Стороженка, то українска народність и література схоронять теплу и віковичню память об его заслугах коло народнєго українского слова. О. П. Стороженко писав по російськи и по українськи, але він здобув собі титул українского писателя. Від українского народнєго духа він у нічим ніколи не міг и не хотів відчужити ся.

Першим его значнійшим твором був роман „Братья Близнецы“, взятий з побиту Малороссии XVII-ого віку. Він був написаний по російськи, поміщений в „Библиотеку для Чтенія“ Дружинина и потому переведений на німецьке. В 1831 р. виїшли его оповіданя з українского бити, написані по українськи, під заголовком: „Українські Оповідання Олексі Стороженка“ (2 томи, 22 оповідань и одна драма Гаркуша). Що до сих оповідань, то навіть и не-знатоки українского языка очаровують ся ними; хто не знає его оповіданя „Вуси“, переповненого таким українським гумором? Ті оповіданя бистро винесли его на перве місце між сучасними українськими беллетристами. Ті оповіданя, самого ріжнородного змісту и колориту, визначають ся чисто народним українським духом, историчним знанєм и надзвичайно вірним, поетичним язиком. Він був на стілько близьким до чисто народнєго розказу, що его повісти не ріжнять ся від тих сказок, що їх списав из уст народа.

Такий енергичний и світлий ум, як О. П. Стороженко, не міг не оставити після себе неукінчених трудів и цілої колекції мемоарів, записок, вислідвань, письм и т. и. Ми не сумніваємо ся, що на Україні,

именно між близькими к нѣму людьми, знайдуться світлі збірачі і видавці всіх тих дорогоцінних пам'яток і матеріалів, до котрих належать — крім множества літературних его творів, розкинутих по ріжночасних виданнях, и одного шутливого розказу, уже „пристроеного“ в Петербурзі — дві знамениті роботи: „Былое но минувшее“ и „Марко Проклятий“. Перве — мемоари в формі романа, представляючи польське товариство в 60-х роках, так близьке и всесторонно знакове авторови; ряд в високім степені интересних правдивих подій и осіб з посліднього польского повстання. Єще ширше и далеко глибоше обдуманий ним второй его творів: „Марко Проклятий“, котрий печатаєся у теперішній час у Одесі, и котрий передає в доброго цілю Б. И. Б-му. Судячи по главах и по плану автора, нарисованому для дальших глав в письмах до п. Б., можна заключати, що та поема представляє цілу українську епопею, обнимаючи всі важніші битові историчні хвдї. З переказів и подань людових о мітичній особі Марка-скитальця звів творчий талант автора діло величає! Фантазія народних мітів о Марку, підкріплена и ведена по митецьки Стороженком у тій его роботі, розкриває перед нами світ повний живописних образів, виконаних по усяким правилам естетики, приманючий нас тим більше, що обивний нашим рідним духом. Стороженко зберав до свого Марка через кільканащять літ матеріали, тож шкода велика, що твір той не зістав у цілости укінчений. (Частини з него були поміщені в „Правді“ з р. 1870.)

Тим закінчаємо коротку нашу згадку про Стороженка, припоручаючи пам'ять его усім щирим патріотам.

Літературні звістки.

— Пам'ятники русской старины въ западныхъ губерніяхъ имперіи. Т. IV. 1875. — Ся книжка буде остатнім томом видання, робленого за гроші російского ряду задля доказу, що західня частина Росії, хоч довго була під Польщею, але все-таки зіставала православною. Задля того зібрані були усі останки православної культури у сѣму краю, и видавалися подібні книжки яко додаток до дорогих и великих малянок церквей, старих руских замків, орнаментики и т. и. Сей четвертий том містить у собі широкий розказ про исторію города Вільни и багато инших матеріалів церковної православної просвіти по всіх западноруских краях бувшої території Литовско-Польского царства від XV-ого столітя до XIX-ого.

Виймаємо деякі интересні дати з того дуже цікавого діла. Як видно зі списів усіх друкваних книжок, за весь час, відколи почали друкувати церковно-славянські книжки, аж до XIX-ого столітя у тій території надруковано 1295 таких книжок, коли в XIX ім столітю вже тільки 310. Тут тоді почали вже друкувати ся книжки на народних мовах. (У Вільні на пр. за часи від 1854 до 1864 року у 12 друкарнях було надруковано 152 книжок на (велико-)рускій мові, на польській 865, на жмудській 171, на латинській 180, на єврейській 706, на инших

чужих мовах 30 книжок, коли вже церковно-славянської не було жадної.) Київ, Львів, Вільна, Чернігів и Почаїв — се були найголовніші центри, де містилися друкарні з церковно-славянськими типами впродовж XVI — XVIII-ого століття. Так у Києві від 1604 р. до 1800 було надруковано 517 книжок, помежи котрими твори київських академиків займають перше місце після біблій и других богослужебних книжок; у Львові, де поміж заголовками ми зустрічаємо різні „ляменти“, „привіти“ тій або другій особі, діла П. Беринди, Волковича, а також и переклади з Аристотеля, а то й „Благоутробіє Марка Аврелія“ написане „Київськими юношами“, усіх книжок вишовших за роки 1574 — 1793 лічить ся 146; у Вільні (де друкували ся праці Мелетія Смотрицького, Лаврентія Зизанія, Леонтия Карповича и и.) від 1525-ого до 1809-ого року 129 книжок; у Чернігові від 1646 до 1700 (се-б то за часи ще литовські) 35 книжок, а у XVIII-ім стол. 95, що дає всего 130 книжок; наконець у Почаєві за роки 1618, а потім від 1742 до 1800 р. 100 книжок.

Далі слідуєть ще 23 міста або села, у котрих вже менше сотні було надруковано книжок, у такому порядку: Супрасль, Могилів, Унів, Гродно, Єве, Острог, Кутейно, Новгород-Сіверський, Варшава, Краків, Луцк, Кременець, Довге Поле, Стратин, Угорци, Дермань, Четвертня, Познань, Чорна, Рахманов, Крилос, Полоцк и Буйничі. Окрім того незвісним зістає ся ще місце друкування 13 книжок, а з міст по-за територією Польско-Литовської держави ще одна книжка (біблія руска Скорини 1517 — 19) була надрукована у Празі. Найстаршою роковою датою для друкованих книжок церковно-славянських являє ся 1491 рік книжки, друкованої у Кракові; після него по старшинству літ слідуєть: Вільна, Львів, Острог, Стратин, Дермань, Київ. Що тичать ся наконець до Галицьких міст и сіл, то плодovitість наших друкарнь характеризує ся слідуєчими цифрами: у Крилосі під Галичем в 1606 році була надрукована 1 книжка, у Стратині Бережанського повіту, з котрого в р. 1615 друкарня перенесена була у Київ, від 1604 до 1606 було надруковано 2 книжки, в Угорцях (Самбірського пов.) за 1618 до 1620 дві книжки, а коли ся друкарня перенесла ся в 1625 р. у Четвертню над Стриєм, там було надруковано ще дві; наконець у Буковинському Довгому Полю за 1635 — 1650 роки було надруковано 3 книжки, а в Уневі (Золочівського повіту) за 1600 — 1747 р. 34 книжок.

Порівнюючи відтак всі отсі дати, бачимо, що найбільше число книжок церковно-славянських вишло у згаданих нами з початку п'яти містах, більш усєго — центрах братств и монастирів, тогді як у Острозі від 1580 до 1686 вишло усєго 21 книжок. Се підтверджує мисль Куліша, що робітниками у друкарнях завсїгда бували міщане и черці, бо книжне діло по своїй сутності є не сільська праця, а городська, але не відіймає у прозваного від Куліша „лицеміром“ Константина Острожського права иніціативи у сєму ділі, бо він завів свою друкарню (1580) тогді ще, коли з великих міст тільки у Львові и Вільні було надруковано кілька книжок, а Київ ще зовсім не мав друкарні.

— П. Українець, звісний добре нашим читателям з статей, поміщених 1873 и 1874 в „Правді“, написав лист до редакції Львівського „Друга“, споводований статьею Друга „Новое направление украинской литературы“. П. Українець каже: се зовсім не новий напрямок укра-

їської літератури, що ся література „не тільки не враждебна великорусской, но и не вредна общерусской въ Россіи, не противна стремленію Галичанъ вѣйти въ духовую связь съ нашимъ русскимъ обществомъ“ — бо ті гадки висказувались часто и в Россіи и в Галичині. Що до розмірів української літератури, то многі Українці, а навіть Великоросси, границі, зазначені в статях Українця в „Правді“, вважають надто тісними. У Россіи з скілько-небудь освічених людей ніхто не скаже, що українська література непотрібна. Вправді „складъ жизненныхъ условій дѣлае тое, що Костомаровъ и Кулишъ пишуть свои монографіи язькомъ, который у насъ (в Россіи) de facto общерусскій: но, певно, еслибы Костомаровъ выдалъ своего Богдана Хмельницкого по малоруски, то здоровомыслящіи люди взглянулибы только на тое, чи достаточно живимъ, чистимъ и народнымъ его языкъ, — а великоруссы або бы постарались підучитись, чтобы читати его въ оригиналь; або перевели бы его.“ В Галичині ж и „Слово“ и „Другъ“ пишуть язьками, віддільними від „русского“, мішаниною „русского“ и галицького з цілою безоднею германізмів и полонізмів; коли б же писали більше по (народно-)галицьки и по українски, то вийшло би и більше по „русски“ а навіть більше по „великорусски“. Що через малоруску літературу Галичане природнійше можуть вѣйти в органічну звязъ з „общерусскою“ культурою, сѣго доказом М. Шашкевич и и., а навіть „Слово“ з 1863-4 рр. и „Другъ“. „Всяка бо сила рѣчей не прекоротить вліянія на Галичанъ галицькой народной почвы и преданій, а тая почва и преданія мають найблизшихъ родственниковъ на Украинѣ“. Галичане и їх діти будуть конечно слухати казок и пісень українских, в політико-національних спорах з Поляками будуть частійше згадувати Хмельницкого ніж Івана Ш., більше будуть читати Костомарова ніж Соловьева, Шевченка ніж Некрасова и т. д. Познакомлене ж з „настоящею русскою литературою“ не тільки не відверне, але й доведе „искреннѣйшихъ и догадливѣйшихъ“ до українофільства, як се діе ся и з українофілами російскими.

На сі логічні на фактах оперті виводи п. Українця, котрий хотів своїм письмом залагодити роздвоєне між рускими партіями в Галичині, подав „Другъ“ таку відповідь: 1. „Українцы у насъ партіи викликали и піддержують.“ 2. „Мы совсѣмъ не оглядаемся на Россію“, ми вірні „нашому правительству и нашему народу... Дайте намъ спокій съ украинщиною и съ великорущиною, мы маемъ свой языкъ!“ 3. „Нашъ языкъ много сотъ лѣтъ уже развиваеся разомъ съ польскимъ, у нас долгий часъ учили такожъ по нѣмцки;... мы беремъ такожъ взглядъ на языкъ церковный, съ которымъ нашъ народъ за надто тѣсно связанный“. 4. „Правда, що ми еще подъ взглядомъ письменного языка совершенства не осягнули, але стараемся о тое. Если народъ нашъ хоть троха письменно выобразуеся и выступатъ поэты та инши литераты въ полномъ значеню того слова, на той часъ знайдуть они и языкъ имъ потрібный.“ 5. „Не ходитъ намъ такъ дуже о фонетику, бо и мы пишемъ фонетикою..., але Кулишъ откинулъ азбуку, которою Русины отъ давна писали, а зробилъ собѣ зъ нею нову.“

Гадок наших про ою відповідь висказувати не потребуємо: — вона сама за себе говорить.

ЧАСТЬ ПОЛІТИЧНО-СОЦІАЛЬНА

Хроніка російська.

1875, Май.

Справи українські. Російські реформи а український нарід. Постанови ряду. Празник „возсоединенія“ в Холмі. Коміссія. Реформа університетів. Коміссія телеграфічна. Звїзд фабрикантив машини и котельники.

Отвираючи в нашій часописи рубрику о справах російських в формі дуже коротких хронік, на які тільки й вистарчає у нас місця, ми задумали покористуватись сими хроніками и для подавання нашим читателям найважніших звісток про справи, котрі зі всіх російських нас найбільше обходять, т. є. про справи українські. Але, як читателі бачили, не багато ми таких звісток подали, бо й не багато ми могли вишукати фактів оказуючих дужане и ширшане у Росії ідеї української. Переглядаючи задля наших хронік газети и журнали російські, нам, правда, иноді трафляло ся подібати историчні имена, з котрими виступали колись Українці на оборону своєї справи; але ці имена згадують ся тепер у російській пресі більше задля чудного якогось докору Українцям за нивігнію їх неміч и недбалість. Пишуть и. пр. „Отечественныя Записки“ або „Дѣло“ про земскі справи: виходить, що у тих сторонах на Україні, де истнують вже земства, ся справа стоїть далеко гірше ніж в Великій Руси. У Черниговщині земці віддають свою автономічну учительську семінарію міністерству просвіти; у Полтавщині не мають таких друкарнь, які завело собі Вятске земство або нише; „народні представителі“—мужики у малоросійських земствах являють ся людом темним, неосвіченим, не знаючим, як и що говорити на земскпх зборах. „А се-ж — славні потомки Богданів Хмільницьких, Паліїв и и., котрі вміли колись повертати не тільки економічними, а навіть и політичними справами!“ глузують при сім злучаю „Отеч. Записки“ и дорікають „представителів української землі“ за те, що не вміють користувати ся тими формами автономії, які їм дали російські закони.

Докір такий був би тогді справедливий, колиб потомки Хмільницьких та Паліїв, зарівно як їх прадіди, все тільки самі були завідували своїми справами, справами свого народа, колиб виховане, розвій свого народа все від них були залежали. Коли ж система централізаційна не лишила свобідного розвою народови українському, то годі нині винаватити той народ за невміне того, чого не мав можливости навчити ся, годі его винаватити за те, що став таким, яким его зробила опікунка-система....

Правда, вже більше як пятнацять літ чуємо все про Росію, що вона поступає на перед и у економічному добробяті и у соціальному и у політичному и у умственно-моральному: але того поступу мало що йде на користь українському людови. Правда, у тім часі вкрила ся Росія желізницями: але народови простому мало з того хісна (бо усе

він отогне, не дуже користуючись ними), а навіть и продуктивності краю підупала, як довіряти бесідам членів Петербурского з'їзду фабрикантів машин, а торгівля загранична збільшилася, як пишуть самі „Отеч. Записки“. Правда, вироблено реформи у земстві, у суді, у посесіях землею: але не багато з того вигадує собі український народ, не чуючи зрозумілої для себе мови у суді и у земських засіданнях, де не вміє отже й здобути своїх прав; як видно з дописи у „Кіев. Телеграфі“, він не вміє користуватись и такими економічними інституціями, як позичкові каси, уставів котрих він не зрозуміє, поки ему не об'яснять їх на його мові.*) Правда, адміністрація и зверхня сила держави російської дуже розвинулась, и по цілій Європі, чи то в Парижу чи у Берліні, поважають и боять ся сили Горчакова и Роснії: але дома у внутренньому житю ми не бачимо нігде (окрім Фінляндії) ясного зрозуміння автономічності частин імперії; ні у Поляків ні в Українців не запримітно прогресу живих демократичних ідей, котрі дають державі силу внутренню, а не видиму тільки; навіть и у великорускій літературі вільного голосу мало чути, бо, як вже казали-смо, багато гарних сил, справжніх народовців, замість — хочби й в як тісних границях — працювати на реальнім ґрунті у Роснії, можливими средствами прямували до можливих цілей, вдає ся в плани революційні и відтак або заповнає тюрми або втікає за границю...

Ми, що до розвою політичної сили Роснії, згоджуємо ся в загалі з поглядами сербської „Застави“ (нр. 52 „Руски цар је сад на врхунцу славе и моћи своје“) та чеських „Narodni listy“ (нр. 132 „Německo-ruská demonstrace na Špřewě“), котрі бачуть у сему не дуже гарні авспіци для славянських народів и для маленьких та слабих царств,—и до гучних звісток про силу російського царства не маємо особлившої цікавості.—Виходячи з національно-демократичного погляду, по котрому автономічні права, даючі землі и народови справжнє жите, мусять у полудневій Роснії звязатись з питанем про мову тамошнього простого люду, ми з більшою цікавостю кидаємо ся и до таких дрібних фактів дорогої нам и за кордоном справи, як н. пр. з'явленє талану української поетки Ищенкової, ніж на инші діла російські маючі для загалу сеї держави далеко більшу вагу. За сеї наш погляд, котрий и скорочує дуже в наших російських хроніках звістки про Росію в загалі, дорікали нам наші прихильники на Україні яко за вузкий: але, стоячи трохи не єдинцем коло праці на поли розвою української мови, ми мусимо звертати увагу більш на такі формальні питання. Річ дуже проста: у сій праці нам часто дуже бракує сил літературних; маючи надію, що по тім боці кордону, серед т. з. 15-мільйонного народу, вони з'являть ся нам на заповому, ми й прислухуємоь до усього, що чути там з фактів такого роду. Жаль тільки, що таких фактів не знаходимо багато....

*) При тім, як довідуємоь з другої дописи у „Кіев. Телеграфі“, видумали панн на Україні нову форму експлуатації мужиків, т. з. панщану и півпанщину, нагадуючи зовсім наші великі и малі порції; пан дає 18 карбованців чоловікови и 12 жіні за те, щоб вони робили ему 104 днів (се-б то по 2 дні у тиждень) на рік, а за кождий невідроблений день стягає по 50 копійк карн.

Переходимо тепер до проявів, які показували ся у різних сферах політично-соціального життя Росії в загалі у місяцю Маю, котрі були трактовані в російській пресі.

З приказів політичного характеру а централізаторського напрямку за остатні часи треба згадати об'явлені з Емс від 14. Маю о прилученню судових діл царства Польського до загального міністерства справедливости після заведення там однакових з цілою імперією форм суду, про котрі ми згадували в попередніх хроніках. (Наші Поляки, а також и Чехи, радіють иногді, коли побачуть у російських приказах ряду слово „Царство Польське“, замість терміну „Привислянскі губернії“. Той рік раз, побачивши перше слово у російських газетах, заголосили и польські и чеські газети, що то мусить означати якийсь федералістичний рух у прямуваню російської внутренні політики. Але сі мрії Славян на зміну у Росії централістичного напрямку походять з загального незнання того, що у тій державі діє ся. Вони не могли б того казати, як би мали змогу докладніше додивляти ся до загального напрямку життя и образа мислей у Росії.) — Другі закони, більш або менш характеру консервативного, не мають якого небудь рішучого значіння, хоч де-які з них и характеризують напрямок нинішнього законодавства російського. З таких законів писано було по газетах на пр. про заборону жінкам вести адвокатські діла, про установленне нової цензури для книжок, котрі читають салдати, и инше. Ще оден ліберальний закон що-до справ релігійних вийшов про секту Менонітів, котрим дозволено йти у воєнну службу тільки у казарменну, щоб не нарушати їх релігійних переконань, забороняючих вбивати людей. Пресса віднесла ся до того закона, величаючи милосердіє царське до своїх підданих и толероване їх скрупулів релігійних, хоч тая сама пресса так само вихваляла ряд за нарушене свободи релігійної инших иновірців — уніятів. Остатних, як вона відчувала, перейшло на православне у 243 парохіях Сідлецької, Люблинської, Сувалківської и Ломжинської губернії 237,100 чоловік; зістало ся ще неприлученими до православия — 27,000. Дня 11. (23.) Маю святковано в Холмі „возсоєдиненіє“ холмської епархії з православною церквою дуже торжественно, бо ряд призначив на те, крім дарунків для церковей и осіб, 12,000 зр. и вислав люблинського губернатора и много инших високопоставлених осіб. Від имени міністра ливив ся тайний совітник Маков; генерал-губернатор гр. Котцебуе, котрий з-початку нерадо видів не так введенне унії, як насильний спосіб того введення и для усунення заходячих при тім „непорядків“ в рапорті до міністерства радив „прогнать Галичань“ (се-б то руских священників з Галичини), не приїхав сам, тільки вислав заступника. Саму церемонію „возсоєдиненія“ відправив архієпископ Варшавський Іоаннікий. Перед службою Божою мав адміністратор Попель проповідь, в котрій говорив о розширеню християнства в Славянщині и в Росії, відтак о підступних прямуванях Латинян, о насильнім введеню унії, дальше перейшов до теперішнього свята, котре після єго слів прискорив найбільше папа, оголосивши себе неомильним и заборонивши в минувшій році правити службу Божу по восточному обряду, а приказавши держати ся незаконно введенних латинських обрядків. По службі Божій угощувало щедро наряд на публичнім пляцу міста, а для

значніших був приготований обід на 120 осіб. Ввечір надійшла з Петербурга телеграма, що адміністратор Попель именованій Люблинским єпископом, вікарієм Варшавського архієпископа. Всі члени консисторії и благочинні дістали багаті дари від синода и від імператора. Дня 22. Мая (3. Червня), на Вознесение, відбув ся ще другий празник в Холмі, на котрий приїхали архієпископ Варшавський Іоаннікий и митрополит Київський и Галицький Арсеній.

Більше, ніж о холмських уніях, писала російська преса про так звані комісії, з'їзди и конференції, котрі займали ся ріжними питаннями. Чудна доля сих комісій у Росії. Як тільки прочують про них російські газети, з-початку думають, що може що-небудь буде й доброго з того; але небагом вже так звані ліберальні орлани російські починають турбувати ся про злий напрям, який приймає котра комісія; пишуть багато против того напрямку, и під кінець, коли вже цілком ясно стане, чого бажає комісія, лають ся коли тільки можна, що не те вийшло, чого б бажало ся лібералам. За сей рік таке не раз вже скоїло ся, починаючи від питання про всесословну волость, про котру ми згадували. Була потім ще одна комісія про робітничому питанню, котра з-початку подавала всілякі надії російській пресі. Скінчило ся на тім, що всі газети побачили у результаті тільки одно гарне постановлене тої комісії — заборону дітям до 12 літ найматись на роботи, бо по всіх других питаннях проект „робочої книжки“ розв'язав руки наймателям, віддавши в їх руки наймитів и не гарантувавши ні скілько прав остатніх. Таких же комісій ждуть й на-дальше. Але скликана перед літом комісія за для перероблення університетського уставу 1863 року, у котру під предсідательством товариша міністра взяті ректори з усіх університетів, вже й наперед збудила против себе усю громаду російську. Не тільки газети повстали против можливих тенденцій тої комісії, але и поодинокі люде з університетського стану поспішили заявити свій протест, або й цілі університети у всьому своєму складі. Так зробив на пр. Київський університет; бувшому ректору єго, котрого уряд скінчив ся перед скликанем сеї комісії, усі професори, товариші єго, зробили публичну овацію на обіді, щоб показати, як вони цинили в нім працєвника в університетському Совіті (сенаті), зложеному на підставі старих законів 1863 року. Діло у тому, що тими законами дана була автономія університетам у виборі собі професорів и їх підготовленю з окінчених студентів; ті ж закони давали університетам и інші автономічні права. Тепер же коли професор Любимов, оден з найголовніших сотрудників Московської пресси після смерті Леонтьєва*), почав писати у Русокому Вїстнику свої пляни реформи уні-

*) Оден з братів Каткова застрѣлив ся, а Леонтьєв просто вмер, а не повісивсь, як було у нас сказано помилкою. Методій Катков, брат редактора Михаїла Каткова, хотів був вбити Леонтьєва, за що єго засадили між вартів; тогді він випросяв собі у сторожа ручник чи що, та й повісивсь. Про се багато дуже писало ся в російських газетах, через що й вийшла у нас помилка: трудно нам дуже відізнати имена сих знаменитих лиць у російській пресі, котра до тогож задля більшої шаноби називає їх не прізвищами, а именами в „отчеством“: Михаїл Никиєрович, Методій

верситетів російських, по котрим треба усі університетські вольности знищити і побільшити адміністративний догляд над ними, петербурский „Голосъ“, яко „ліберальна“ і трохи не одинака газета, знаюча як викручуватись від кар грошевих і арестів, почав виступати против тих Московских реформаторів. „Нехай, каже „Голосъ“, звуть нас консерваторами за те, що ми стоїмо за старий устав 1863; але ми завше будемо стояти за вольний розвій університетської науки, тогді як наші прогресисти хотять его знищити“. „Голосъ“ попирає свою думку поглядом цілої освіченої громади російської, котра тим більше против нової форми університетської, що у згадану комісію покликаний і Любимов і ще оден звісний своїм клерикальним і обскурантним напрямком член міністерства Георгієвский. Через се газети вслід за „Голосомъ“ і думка громади так идуть тепер против тої реформи. Але вже видко, що, не вбачаючи на такі протести, комісія, зібравши ся вже мабуть з осени, поведе своє діло далеко не по ліберальному шляху.

У тому ж місяці Маю розпочала ся у російській столиці ще одна велика інтернаціональна конференція з представителів телеграфічного діла від 18 держав всього світа; але про тую конференцію звісток нема, бо про неї не знає нічого й „Голосъ“ навіть, котрий хвалить ся і своїм лібералізмом і тим, що роблячи иногді опозицію рядови, від него поперед усіх вивідує про всі політичні діла*). Цілью тої конференції—завести єдинство у телеграфічних уставах всього світа**).

Найбільшою з комісій зз місяць Май був з'їзд російських фабрикантів машин і „горних заводчиків“ (працівників в копальнях). Хоч з'їзд сей був приватним, але він, протягшись від 22. Цвітня до 11. Мая, почавсь і закінчивсь річею Великого князя Константина Миколаєвича, котрий був почесним предсідателем того з'їзду; се придало з'їздови офіційний характер і дає надію, що просьби російської буржуазії до ряду будуть мати вплив на законодавство в тій справі. Праці з'їзду дотикали ся продуктивності Росії як що до видобування мінеральних скарбів з землі так і до фабрик, котрі вироблюють машини. З-початку сього року на загальних роковинах російської Академії Наук був відчит про здобутки природничих наук на поли висліджування природного добра російського царства і головною мислю тій инавгурації була та, що в XIX. століттю величати ся своєю саможністю може тільки земля, маюча окрім хліба і живности ще досить желіза і камінного вугля. Треба, казав учений академик, звертати увагу на все, що може

Никіфорович, Павло Михайлович и т. д. Серед сього лабиринту имен мабуть и заблудив наш хронікар у 8. н-рі „Правди“.

*) „Голосъ“ має тепер більше ніж 15.000 преанумерантів, бо ворог его, „С. Петерб. Вѣдомости“, не маючи жадного редактора, виходять тільки в таким виді як за ошователя тої газети, Петра В., т. є. складають ся з самих тільки висератів.

**) Приводимо факт, котрий тільки й міг у сій справі подати „Голосъ“ про довготу російських телеграфів за остатній час. В 1862 році було у Росії при 158 телеграфічних станціях протягу телеграфічної лінії на 36.000 верств; тепер вже є 715 станцій и телеграфу на 113.000 верстов. У першому році телеграм заслано було 714.919; тепер же передає ся 1,617.640 депеш.

побільшати у Росії здобуване тих двох продуктів землі: коли наука показує нам, що не тільки на Уралі, а й в полудневій Росії коло Дону и Дніпра знаходять ся вуголь и желізо, то обовязком практиків викопувати тее добро на користь нашої держави, бо тільки з тим добром можемо ми конкурувати з другими землями. Здавалось би, що тая російська буржуазія, котра зійшла ся на згаданий нами з'їзд, повинна б послухати поради, яку давала російська наука від лица Академії. Але вийшло так, що представителі машинної продуктивности на з'їзді слухали тільки голосу свого власного бажання грошей, а не вислідів науки, бо вони повернули діло зовсім не так, як того потребують загальні інтереси добробиту Росії. Пюдамо деякі факти, які приводили ся у дебатах на з'їзді, хоч и дуже суперечні оден з другим, а усе ж таки маюючі нинішнє становище гірної и металічної продуктивности Росії.

Найголовнішим місцем, де здобувають метали, є, як звісно, Урал; в нім є 138 копальнь и він дає 70% усього здобуваного желіза у Росії, як лічити до неї й Польщу и Фінляндію. Але діло самого здобування зле стоїть нам и не дуже в гору пішло за остатні роки, як видко з обрахунку, який подавали на з'їзді. Так у 1860 році було витоплено желіза $14\frac{1}{2}$ мільйонів пудів, а в 1872 усього 17 мільйонів, се-б то продуктивність за сі 12 літ підняла ся тільки на 19%, тоді як на пр. Стирія зробила поступ за сей час на 56%. Не від того так помалу підіймає ся ся продуктивність, що желіза там мало:—єго багато; а від того, що на копальнях є до 12 мільйонів карбованців довгу, та нема й охоти заводити ліпші способи топити єго; до того ще й лісу потрібного задля бессемерованія вже не вистарчає, а вуголь підвозити — дорого. Як возьмемо на увагу той факт, що для самого ремонту попсованих желізниць у Росії потрібно 7 мільйонів пудів желіза, то вже з сєго видко, як мало желіза можуть дати Росії єї власні скарби. З сєго виходило б, що треба як найбільше підняти продуктивність копальнь, до чого й мусіли б прямувати усі члени з'їзду. Але не забуваймо, що окрім властителів копальнь, котрі дають сирій матеріял, на тому з'їзді ще були й фабриканти машин, котрих інтерес — заробляти на виробці рельсів и машин. Фабрик машин, як казали у одному місці, Росія має тепер 167; а з них 125 такі, котрі тільки ремонтують желізниці, ладять знов попсовані машини; инші, правда, роблять и нові машини, але найбільше з готових частин їх, котрі випилюють з-за границі. Ціна усеї продуктивности їх на рік вилічена була у одній газеті на 46 мільйонів, а другим членом з'їзду (котрий налічив не 167, а вже 350 фабрик машин) на 49 мільйонів карбованців на рік. Чи сак чи так, а як взяти тее на увагу, що вони можуть за рік зложити з готових заграничних матеріялів тільки 285 локомотивів та 12.000 валонів, то й видко, що того числа не може вистарчити на всі желізниці, котрі тепер простягли ся по Росії на 20.000 верств, яке число до року більшає (у 1861 їх було усього на 2.000 верст). Але не самі желізниці, на котрих наживають ся тільки концессіонери, потребують у Росії машин. Велика потреба їх чує ся вже и по селах, и там також тая потреба дуже росте: рільничих и инших до сільського господарства потрібних машин привезено було у Росію з-за кордону у 1869 році за 711.000

карбованців, а у 1873 вже за 1,546.000 карбованців; та й окрім сих багато розходять ся по Росії маленьких машин, найбільше швацьких и всяких інших. Звісно, що йдуть вони уої з-за кордону, хоч и були вже обложені досить великим митом. Але истнуючі доси мита мають на цілі протектувати скорійше копальні, аніж фабрики машин. Про те фабриканти машин, бажаючи розвинувші ся потреби народу на свою користь обернути, заголосили на з'їзді про неминучість протекційної системи для своїх фабрик. Вказуючи на те, що й на желізниці у Росії дають усе, що їм треба, чужоземці, вони виступили за підвищенням протекційного мита на чужоземні машини, за преміями и підмогою грошевиим російским фабрикантам машин и за тим навіть, щоб ряд (ерар) не робив замовлень на чужині, а усе завдавав тільки своїм. Один з ораторів казав навіть и таке, що далеко приємніше буде колись бити ворогів тими списами, котрі вироблені будуть своїми силами вітчизни в своїх російских фабриках, на що представитель воєнної сили на з'їзді сказав, що, хоч и було б від ряду загадано їм отілько, скілько єму тепер потрібно, то вони не спромогли би ся все виробити в своїх фабриках.

Само собою понятно, що на з'їзді зустріли ся дві сторони, з котрих кожда стояла за свої власні інтереси: фабриканти машин тягнули за великим митом на чужоземні машини и на вільний привіз сирого невиробленого желіза; властители копалень, котрим на їх копальнях потрібні машини, навпаки хотіли здобути вільний привіз машин а велике мито на желізо. Скінчило ся на тім, що верх взяли фабриканти машин и виробили таку протекційну систему на машини, що один з членів з'їзду аж злякав ся и під кінець засіданій представив своє окреме мнєнє. Він вилічив усе, що платив російский люд у 1873 році за чужоземні машини, по истнуючій доси тарифі, и те, що мусів би він заплатити тогді, як би була тарифа пропонована з'їздом, и вишло, що приплата на побільшанє тарифи рівняє ся 13,000.000 карбованців. Про те він казав на з'їзді: „Чи-ж є у Вас, панове, Бог у серці, розум у голові? Як вже для наших фабрикантів машин потрібна протекція, то нехай вона буде у преміях або підмогах від ряду, а не будемо здирати уживаючих ті машини!“ Помимо сего протесту з'їзд буржуазії постановив випросити у ряду потвердження тої тарифи, яку він виробив. Борючись за власні свої інтереси, вони ніяк не могли уступити поля здобичі концесіонерам желізниць, котрих хотять вони через контролєм ряду примусити замовляти рельси у себе, а не за кордоном. Вони вилічили, скілько у Москві и Петербурзі живе агентів заграничних фабрик, котрі пошуковують замовлень (617 чоловік); вилічили, що концесіонери, замовляючи локомотиви за кордоном, за весь час будованя желізниць вигляділи для своєї кешені 17 мільйонів карбованців, бо хоч би й самі рельси взяти, то російські коштують на Уралі 2 карбованці, а привезені з Англії — по 80 коп. пуд. Але, бажаючи стягнути в концесіонерів як найбільше, фабриканти й слухати не хотіли того, що, накладаючи високе протекційне мито на машини, вони бють по кешені не тільки концесіонерів, а и всіх, що уживають машини — друкарів, швачок-дівчат, слюсарів и т. д.

Застереженє своїх власних інтересів, без огляду на добробит цілої громади, є тепер загальною пругою життя висших російских клас, як

ми не раз вже казали: тому не дивно, що, коли пани й дворяне у земствах дбають тільки про свої кешені а не про ті обовязки, які беруть на себе, то буржуазія, зійшовша ся на з'їзд, також не инакше поступила. Чи поліпшає-ж від того добробит Росії и чи побільшає у ній парових машин, коли н. пр. пароходи для рік, котрі коштують 22.000 карбованців, обложені будуть митом на 7.000 карбованців, ми не знаємо; чи будуть лучшими локомотиви у Росії від того, що за кожду зроблену на російській фабриці фабриканти будуть діставати по 1250, 1500 и 1750 карбованців премії, як хотять собі випросити — теж трудно оказати; чи піде в гору машинове рільництво через те, що від машин до сього потрібних буде оплачувати ся 10% — 20% мита — теж не видко. Яно тільки для усіх, що, коли законом потверджені будуть домагання фабрикантів машин, вони зароблять собі немало.

Цікаві для нас відносини, у яких станули на з'їзді фабриканти машин північної Росії до копалень полудневих єї сторін. У Херсонській и Катеринославській губерніях коло села Кривий Ріг (на річці Саксагані, що тече у Ингулець помежи сим Ингульцем и Базавлугом) вишукано скарб залізної руди на 20 верст завширшки и 50 завдовжки, про висліджуване котрого зайшла вже и газетна полеміка. Один з членів з'їзду пропонував був дати протекцію полудневикам чи в субсидії, чи в увільненню від мита машин, потрібних на здобуване заліза коло Кривого Рогу, а також камінного вугля межі Александровском и Маріуполем и у Донському бассейні. Але против дозволу везти у на-Дніпрянські и Донські місця машини з-за кордону без оплати, для збудованя там фабрик заліза, підняли ся усі члени з'їзду. Велика суперечка про се була и у виділі и на остатньому загальному згромадженю з'їзду, на котрому відкинено пропонуваня тої протекції Полудневи, бо, як казано, субсидії ведуть тільки до спекуляцій. Відтак північні фабриканти машин Великоросії, держучи в себе у рабстві своїх північних пожиткователів, не забули про те, що українські землі мусять доплачувати їм на північ не мало податків чи у тій, чи у другій формі... Про потребу розвою копальні заліза коло Базавлуга не було кому сказати на з'їзді нічого; та хоч би й був хто з Українських багатирів (хоч би той самий Поль, котрому належать ої міста) та хотів и сказати що-небудь про се, мабуть не багато-б було помогло, бо не мав би до сього правної підстави. Инше діло Фінляндія: коли на з'їзді зайшла така сама річ про неї, представитель єї Фурунгельм сказав (не сам, а через перекладача, бо не вмів ні слова по російски): „нас не чіпайте! міркуйте собі про тарифу властивої Росії, скільки хочете, а нашого не змінуйте, бо нам и при старій (з 1868 р.) добре буде!“ З'їзд мусів виключити усякі дебати про Фінляндію після такого виступленя єї представителя. Централістичний орган „Голосъ“, котрий радів з того, що Поляки (так звані тепер Привислянці) згоджували ся з усім, аби їм лиш знести тарифу камінного угля шлеского, підняв злобні річи за се на Фінляндців, котрі нігде не хотять забувати своїх автономічних прав, даючих їм великі вигоди у економічних питаннях (гл. нр. 129). Той-же „Голосъ“, впрочім лаючи з'їзд за єго прямоване до протекційної системи, перелічив, що доброго зроби́в з'їзд для народу на своїх засіданнях.

От тї заслуги его: він постановив просити ряд о наукові висліджуваня у Олонецкій губернії, на Уралі, в Польщі, на Дону и Дніпрі, и о вироблене геологічних мап сих земель; просити о зменшене робочих годин для робітників в фабриках з 16 и 17 на 10 у день и о зменшене свят до 65 на рік; о заведене шкіл при фабриках, задля чого усі фабрики поставили собі обовязком вносити по 1 карбованцю від кожного робітника у Технічне Товариство, котре має давати учителів для тих шкіл. Вирочім про робочі години и заборону малим дітям наймати ся на фабрики міркувала ще й робітнича комісія, про котру ми казали, а про зменшене неробочих днів (се-б то свят) міркує вже більше як цілий рік (від 19. марця 1874) ще окрема комісія з членів міністерства царских маестностей и св. Синоду.

А тим часом поки сі усі комісії працювали для себе чи для законів, „деревяна Россия“ тягла далі свій пожарний сезон: пожари були и у Козині (Київскої губернії) и у Орлі и у Моршанску (Тамбовскої губ.); остатній город згорів трохи не весь; у полудневих губерніях народ дивив ся зі страхом на те, який урожай дасть Біг на сей рік, бо й в Херсонскої и Катеринославскої и Полтавскої приходили не потішаючі звістки про се. Міркуючи про продуктивні сили Росії en grand, земці російські не дуже дбають про заведене у малих місточках и селах приборів до гашеня пожарів. Займаючи по 4 и 5 місць служебних у земських управах, як пишуть „Отеч. Записки“, вони не дуже старають ся пізнати свою сторону и далеко пішли назад від кметів Слова о Шолку Игореві: „пути имъ невѣдоми, яруги незнаеми“; а чи є вовки у губернії, чи ідять вони скотину у мужика, та чи не треба чогось вигадати, щоб вовків тих вигубляти — про те вони не дбають*), потішаючи себе газетними звітками про славу Росії у економічному и політичному змислі.

*) От дати: у Київскої губернії вовки зїли у мужиків у 1871 році 2.425 штук більшої скотини и 7.753 малої; у 1872 — 2.409 більшої и 8.378 малої; у 1873 — 2.708 и 9.527 („Кіевлянинъ”).

ПЕРЕГЛЯД ЧАСОПИСЕЙ.

Під надписом „Галицкія отношенія кіевского отдѣла славянскаго благотворительнаго комитета“ поміщена була в „Київскім Телеграфі“ (нр. 62) статя з підписом М. Драгоманова, котру подаємо тут в витягу, раз що вона сама сама собою для нас дуже интересна, а друге, щоби пояснити деякі непорозуміня ш. автора що до „Правди“ и галицких народовців.

Київский відділ славянскаго блотгтворительнаго комітета находить ся тепер в дуже нужденнім положеню. Средства его зменшають ся з кождим роком, $\frac{3}{4}$ его членів не платять невеличкої річної вкладки (5 рубл.), а з платячих на загальні збори в день свв. Кирила и Меоо-

дия явилось тільки 7 осіб! Зваживши, що в Києві давно вже були славянські симпатії (ще в половині 40-их років був там кирило-методієвський кружок п. Костомарова и его приятелів), зваживши, що Київська преса чим раз більше займає ся справами славянськими, не мож сказати, щоби такий упадок походив від байдужости тамошньої суспільности до Славян: найскорше причин его треба шукати в самім відділі славян. комітета.

Такі причини суть — між иншими — назва „благотворительный“, запомагане поодиноким Славян замість науково-літературної праці, и ворогане деяких виливових осіб комітета против Слянофілів з відмінними від відділу поглядами. Найліпше можна пізнати и оцінити діяльність Київського відділу з его відносин до австро-угорських Русинів, котрі відносини викликали вже цілу апологічну и полемічну літературу в бесідах бувшого председателя К. відділу п. Ріельмана, в статях „Кіевлянина“ и „Русскихъ Вѣдомостей“*), наконець довгий лемент п. З. в „Русск-ім Вѣстник-у“ („Современное украинофильство“).

Відділ обібрав собі похвальну ціль піддержувати національне самопізнане и симпатії до Росії в австрійско-руських землях. Але замість щоби насамперед розширити в Австрії памятники російської літератури и подати можливість тамошним Русинам ближше познакомити ся з нею, він став посилати гроші на піддержуванє літературних видань, котрі духом своїм нагадують часи Симеона Полоцького, а що до язика представляють неорганічну мішанину церковно-славянщини, малоруского, російського, польського и німецького язиків, т. є. щось таке, чого в Росії ні оден чоловік з літературним образованием и за кару більше як пів сторони не зміг би прочитати (яко приклад поданий оден уступ в сегорічнього „Слова“). Відділ не погадав и о тім, що запомага 250—400 рубл. Газети, котра истнує від 1861 р. и виходить 3 рази на тиждень, така дрібна и нікчемна, що її ніхто, хто себе сяк-так поважає, не возьме. Відділ не зміг довідатись, що в Галичині суть інституції далеко богатші від него, н. пр. Ставропілія, Народний Дім, а котрі майже нічого не дають на літературу.

В друкованім справозданю за 1871—72 р. Київський відділ славян. комітета оголосив, кому він дав по 250—350 р. Справоздане те дістало ся до Газет, до російських, а відтак и галицьких польських и до „Правди“.

*) В Московских „Русских Вѣдомостях“ з 14. Марця були овгорювані австрійско-руські справи и відносини галицьких Русинів до Росії. Було там сказано, як наше „Слово“ вірне „русскимъ преданіямъ“, а має у Росії тільки 27 пренумерацій; про нас же, народовців, було сказано, що Маляри дали нам 10.000 зр. на виробленє нової букви *л*, що „Просвіта“ побирає субвенцію від сойму, отже служить интересам Польків, и т. и. Ми не згадували нічого о сій статі, бо годі нам згадувати про всякі дурниці, які подобає ся кому з Русских у Москві и Києві, або з Рутено-руських у Львові написати; так само не згадуємо також о всіляких небиліцях, які пишуть польські часописьма. Зганувши однак тепер при нагоді о статі „Русских Вѣдомостей“ мусимо їм пояснити, що буква *л* уживалась з давен-давня в Галичині, а „Галицко-руська Матица“ на перших загальних зборах в 1849 р. виривно ухвалила на звук *г* уживати букви *л*. — Прим. ред. „Правди“.

Але всі крики польських газет о зраді, о московській интризі не могли и не можуть мати ніяких реальних наслідків, бо австрійський ряд знає добре, що слав. комітет є товариство приватне; редактори „Слова“ н. пр. від того и волос з голови не спав.

Однако прийшли вибори до Ради державної, и ніяково було признаватись старій клерикальній партії, котра що йно заключила союз з „Шомер-Израелём“, що єи орлан бере за помосу з Росії. Тому виїшла від неї корреспонденція до Neue Freie Presse, які то вірноконституційні та лояльні старі Рутенці и їх проводирі, а як за те 2 з партії української поїхали до Києва та привезли відтам гроші від слав. комітету на видаване „Правди.“ Між тим Gazeta narodowa, хотячи в часі виборів здискредитувати рутенських проводирів, написала о „Рускій Раді“, що вона дістає великі сумми від московского ряду. Але на се доказів не вмїла більше привести як тільки оден факт з 250 рублями. О всім тим було розказано в „С. Петерб. Вѣдомостях“, де було и зганено о обороні адвоката Мохнацкого, по словам котрого в Росії панує кнут, и о поступованю „Слова“, котре встидало ся признаватись до того, що побирає субвенцію, а бесїду адвоката з-початку хвалило, опісля ж фалшувало або опускало місця, котрі б могли єго компромітувати в Росії.

Тєс розъясненє, котре з-початку подїлало и на „Кієвлянина“, визвало звісне письмо п. Площанского до редактора Кієвлянина з денунціяціями на Кієвських Українців, а особливо корреспондента С. Петерб. Вѣдомостей. Однако коли С. Петерб. Вѣдомости виказали всю слабість оборони и напасти п. Площанского, ніхто з єго оборонців не осмілив ся виступити явно, и аж значно пізнійше появилась статя п. Z. в Русск-ім Вѣстник-у. Між тим галицькі молодці, котрі їздили за запомогами до Києва и Одесси, поміщали „оригінальні телеграми и корреспонденції з Петербурга“ в Віденських газетах, що в Росії викрито великий заговор стоячий в звязи з рухом малоруским, що кількох профессорів кїєвского університета арестовано, сам університет замкнено и т. и. А в кінці таких корреспонденцій подавано Росії, яко єдиний спосіб спасенія, раду, прятягати учителів з австрійських Славян.

Тні, котрим справді дорога справа сполученія моральних елементів славянських товариств, тні, котрим прикро бачити, як понижають славянське пмя всілякі пройдисвіти, що за десяток рублів або гудьденів продадуть душу свою першому ліпшому, не повинні б були пропустити без уваги всі наведені факти, а коли вже так стало ся, то повинні би бути вдячні людям, котрі, будучи більш других ознакомлені з австрійськими Славянами, від часу до часу беруть на себе немилу роботу очищати справу славянської взаїмности від шумовиня. Але замість того самозвані „славяноревнителі“ певної сорти плачуть на те, що „современные украинофилы“ интригують против славянської єдности та „доносять на друзей Росії между Галичанами.“

Деяким, хотя дуже слабым, оправданєм такого поступованія славяноревнителів (каже „Кієв. Телеграф“) може послужити поступованє Львівської редакції „Правди“. Именно закидує К. Т. „Правді“ и в загалі народній партії між Галицькими Русинами, що, подібно як Львівськi соіdisant „общеруссы“ були и суть передовіи австрорутенцями клерикально-

бюрократичної барви, так и Львівські народовці и Українці-філи розуміють рух український найбільш формально и, справляючи що-року поминки за Шевченка, остають ся в немалій частині також австро-рутенцями и терплять між собою навіть уніятоке ультрамонтанство. Дятого в Галичині до сеї пори можливі борби на смерть за букви, або безконечні спори на тему: бути чи не бути малорускій літературі... Між иншим Львівська редакція „Правди“ гадає, що вона зовсім означила свою програму, коли написала, що вона „признає самостійність Русинів від русских“ и стремить ся розвинути *руську* а не *русскую* літературу, котру будьто представляють в Галичині „Слово“ або „Другъ“. Алеж який се буде язик, якого рода и духа будуть книжки писані сим язиком, при помочи якого рода ооюзників буде дієвувати *руська* партія в Австрії, — се для „Правди“ діло підрядне. Тому-то друкарня товариства им. Шевченка за два роки не зібралась надрукувати ані стрічки Шевченка для галицького народа, а між тим, чисто задля зиску, друкує „Рускій Сіонъ“, орган ультрамонтанско-уніятского клерикалізму; тому-то редакція „Правди“ не находить слів критики в відносинах до „Просвіти“, котрої члени, при всім своїм патріотизмі, зложили до каси товариства за 7 літ воєго 700 гульд., так що товариство не могло-б існувати, як би не діставало субвенції з фондів краєвих, задля чого мусить „лявірувати“ перед більшістю соймовою; тому-то „Правда“ піддержує політику посла Качала, котрий вважає толеранцію релігійну и цивільні шлюби ділом сатани и, не зівставивши вибраним в рускім скалатскім окрузі, прийняв вибір в польскім бохеньскім и яко член польского клуба депутатів мусить мовчати в Відні, коли йде дебата о руских справах. Редакція „Правди“ не чужа и инсинуациям: вона дивить ся як на відступство на те, що деякі Галичане називають себе „русскими“ а не „Русинами“; вона дорікає п. Площанському не стілько за те, що він, побираючи запомогу від славянского комітета, понижає гідність пресси и віднімає оредства, котрі могли-б бути ужиті більш продуктивно, але за те, що він служить „убѣжденіямъ“ славянского комітета.

Але хто хоч трохи з увагою слідив за галицькою пресою в дватри остатні роки, той не міг не завважати ріжниць в поглядах між Львівською редакцією „Правди“ а єї українськими корреспондентами. Хто вбачливо додивляв ся, не міг не завважати збільшеня числа добрих малоруских и руских книжок в різних галицьких товариствах в Відні и в Львові, и зростаючого числа статей в „Правді“ о різних наших руских діячах и о суспільнім житю в Росії, о російській літературі и и., не міг пропустити и статей перед и по з'їзді археологічнім в Києві, а котрих видко, що до идей Українців в Росії пристають и передові Галичане.

Все те повинні би завважати ті, котрі видають себе заинтересованими справою рускої єдности и славянської взаємности; все те показує, що ся справа поступає на перед именно заходами тих, котрим закидують противділанє їй а котрі хочуть лиш живої єдности, а не мертвої, и взаємности чесних и просвічених людей, а не обскурантів и ташкентців. Але щоб на тім пізнати ся, треба без пристрасти слідити за справою и мати яснійші представлення о Галичині ніж загал російської публіки а навіть пресси, котра менше знає о Галичині ніж о Абисинії.

Уважно и без пристрасти слідити за всіма проявами життя в галицько-руській суспільности, критично до них відносити ся, стоячи вище кружкових спорів, являти ся посередником, де треба, в имя просвіти и интересів руского народа — се повинен би славянський комітет. Але київський відділ поступав инакше — и прийшов до упадку. Упадок той можна-б відвернути хіба з великим трудом, и збільшеною науково-літературною працею, зверненою найбільше до австрійско-руських сторін; именно на тепер тільки знакомленем галицької суспільности з життям російським за помощью книжок о Росії, як російських так и малоруских. Нехай би Київський відділ поставив собі за задачу поступенно уложити систематичні збірники найважніших праць наукових и беллетристичних а) Малоросії, б) Великоїросії, в) о суспільности всеросійській (особливо твори російських класиків), и заосмотрював ними поступенно бібліотеки університетів (у Львові и Чернівцях), гімназій, студентських товариств в Галичині, Буковині и Угорській Русі: такого діла тепер чути потребу, (як показує приклад „Січи“ в Відні), а оли славянський комітет тої потреби не зрозуміє, то зарадить ся їй и без него.

Нашу відповідь задля недостатку місця в оім н-рі мусямо відложити до наступуючого н-ра.

ПЕРЕГЛЯД ПОЛІТИЧНИЙ.

Справи австрійско-угорської монархії.

Дня 29. Червня умер нечаяно **цісар Фердинанд I.** в 82-ім році життя в Празі. Вступивши по смерти свого отця Франца I. 1835 р. на трон, панував слабовитий на тілі монарх серед спокійних часів при помочи ославленого Метерніха, котрого ему отець остатнєю волею яко дорадника поручив. В бурних часах 1848 р. мягкий, лагідний характер цісаря не рад був острым мірам, яких конечно бажало ся его дорадникам, кн. Віндішгрецу и и., и наконец 2. Грудня т. р. зложив корону, не маючи дітей, в руки Є. В. цісаря Франц-Іосифа. Від того часу пробував без устанку в Празі а великого свого маєтку уживав на добрі діла. Чехи втратили в нім „остатнєго коронованого короля Чехії“ и задля того чеські газети через кілька днів виходили в жалібних обвідках. Для Руснів имя Фердинанда Добротливого злучене з знесенем панщини (15. Мая 1848); також жертвував покійник що року значні суми на будованє и украшенє многих руских церквей. Вічная ему память!

З 1. Лищем с. р. війшов в жите *загальний трактат поштовий*, уложений на конгресі поштовім берненьськім. До сего трактату приступили всі держави європейські и декотрі за-європейські, як *Зьєдиноні дєржави американські* и *Єгипет*. Всі ті краї становлять союз поштовий, в котрім на всякі пересилки листові и в онзєці з одного краю до другого наложена однака оплата. За лист, котрий не важить більше як 15 грамів, платить ся 10 кр., за карту корреспожденційну 5 кр.; за пере-

виборова все те усунула. Партия т. зв. ліберальна, се-б то рядова, котра повстала з фузи давніших Деакистів и лівці, буде мати в новім соймі більше ніж дві третини своїх послів. Однак старий Деак вже не буде їй проводити, бо задля хобоби не хотів прийняти вибору; — з фузи найбільше скористала давнійша лівця, бо в теперішній ліберальній партії буде мати 60% своїх членів, а деакистів вийшло лиш 40%, коли передше було противно. Партия консервативна Шенея дуже слабо буде репрезентована в новім соймі; мало що сильнішою буде також скрайня лівця и „націонали“ (Серби, Румуни и т. д.).

НОВИНКИ.

— **Могила Тараса Шевченка.** Оден „подорожній“ пише в „Кіевск. Телеграфъ“: Проїзджаючи почтовим трактом з Таращі на Канів, я мусів чекати на парохід з Києва та вибрав ся на Чернечу або (як її нарід називає) *Тарасову гору*, щоб одвідати могилу Шевченка, котру я звіджував перед роком. Але щож на сей раз я побачив! Нижній поклав каменів, що становлять підвалини могили, зовсім ушкоджений, великі плити камінні повитягані и доокола в недаді порозкидані; желізна, груба скоба наоколо цілого чотирокутника відогнута: видко, що хтось хотів покористуватись тим цінним матеріалом. Верхня часть могили також значно ушкоджена, по боках земля поусувала ся, віроятно не так від ніг почитателів великого чоловіка и поета, що сюди приходять, як від нечистих стіп місцевих злодів. В загалі и цілий пляц наоколо могили запустів; череда, що тут все пасе ся, пооб'їдала вже всі корчі и овочеві дерева, котрі недавно так гарно отіняли вершок Тарасової гори.

Як так дальше піде, то за рік, найдальше за два, ціла околиця довкола могили и сама могила буде зовсім винищена и запустіла. На перший раз міг би и частокіл або хоч високий пліт охоронити могилу від розграблення матеріалу, з котрого вона складає ся. Конче потрібно ще наняти сторожа з-поміж найблизших горі мешканців, котрий би відповідав за всі шкоди.

Яка сотня з всяких надписів на хресті з повними іменами, отчествами и призвищами, що голосно говорять: „и ми тут були, и нас сюди заносило“ — сі люде не понесли би великих страт, як би зібрали невеличку суму на реставрацію могили и охоронене єї на будуще від нищення...

На тую ціль-зложили в редакції „Правди“ вп. пп.: др. К. Сушкєвич 5 зр., О. Партицкий 15 екземп. книжки „Провідні ідеї Тараса Шевченка“ (сю книжку мож дістати в Рускій Весіді по ціні 35 кр.), А. Н. 1 зр., др. В. Ганкевич 1 зр., Ю. Семенюк 50 кр., У. Р.....ич 50 кр.; академики: Л. Заклинський 1 зр., М. Ковшевич 1 зр., А. Павлїш 1 зр., Р. Литвинович 1 зр., И. Рудницький 1 зр., А. Горбачевський 50 кр., Я. Соколовский 20 кр.; Е. Гузар 1 зр., Н. Цегольський 1 зр., О. Цегольський 1 зр., А. Копертинський 1 зр., А. Оноферко 60 кр., В. Голінатий 50 кр., И. Маркевич 50 кр., Е. Левіцкий 50 кр., І. Дуб-

чевский 50 кр., А. Мойсеович 50 кр., Н. Галушинский 50 кр., Ю. Твардівнич 50 кр., И. Алексевич 50 кр., И. Глиньский 50 кр., И. Воввудка 50 кр., А. Лонкевич 50 кр., А. Січинський 50 кр., А. Тимус 50 кр., М. Соловка 50 кр., О. Заячківский 50 кр., Балько 50 кр., К. Ясницький 50 кр., Ст. Макогонський 50 кр., О. Яворовский 50 кр., Білінкевич 32 кр., И. Шпитко 30 кр., Борис 30 кр., Т. Яворовский 30 кр., В. Решетилевич 30 кр., І. Щуровский 20 кр., В. Рожеївский 20 кр., Давидович 20 кр., Авдикозич 20 кр., Стефанович 20 кр., Строцкий 10 кр., Богатчук 10 кр. — разом 30 зр. 52 кр. грішми и книжки вартости 5 зр. 25 кр.

— Адресса довірія до п. Федоровича. З Тернополя и околиці вилано отсеку адресу п. Федоровичови:

„Высокоповажный Добродію! Фактъ злучившій ся на загальныхъ зборахъ товариства „Просвѣта“ дня 15. (27.) мая повитала мы подписаній съ щирою радостію.

Коли бо народъ, будучи на земли споконъ-вѣку своѣй все еще комѳрникомъ, по кровавыхъ судьбахъ зачинае нынѣ прозирати и боритись съ темнотою духовою и нуждою матеріальною съ темноты выплывающею; коли одушевилась громадка людей мыслею объ его добру моральномъ и матеріальномъ и складае ленту на престѣлѣ добра всеобщого, вѣдоймаючи собѣ неразъ вѣдъ устъ кусокъ хлѣба гѳркого: на видъ обновляющей ся такъ жизни народнои занепокоивъ ся духъ злобы и лжи; лукаве его око не вносить стѣтла новыхъ идей, которія хоть поволи а все-жъ такой проколюють ся. Що „самъ нічого не научаявъ ся ави нічого не забувъ“ и боячись потерять свое мнине значѣне и выгоды общественній, силуеть вѣнъ придавити пробудившесь наокрыи жите въ зародѣ и прибѣгае черезъ тов до денунціаціѣ.

Не диво отже, що Товариство „Просвѣта“ сталоь предметомъ лукавыхъ инсинуаціѣ.

Але вѣдпиралочи напасть зъ належнымъ почутемъ своего достоинства и самостоятельности, яка 20-миліонному народови правомъ природы належитъ ся, „Просвѣта“ дала тымъ свѣтлый доказъ своєї независимости и заманифестовала рускому міру, що почуваеть вона до обовязку тѳлько для своего народа и бере отвѣчальнѳсть за свои дѣла тѳлько передъ тымъ однимъ своимъ зверхникомъ.

Чиномъ такимъ вызволилось Товариство рѣшущо съ-пѳдъ опѣки не прихильныхъ сусѣдѳвъ а вѣдъ теперь датуватись буде не тѳлько нова доба „Просвѣты“, але фактъ такои досяглости знайде заслужене мѣсце въ исторіи.

Вы же, Высокоповажаныи Добродію, що своимъ пожертвованемъ и приводомъ Товариству въ такъ рѣшущо и критичну пору поддержали честь имени руского, приймають отсимъ заявлене нащого найискреннѣйшого uznania и поважания и будьте увѣреніи, що, якъ въ давину народъ нашъ славивъ своихъ щирыхъ гетманѳвъ, такъ тымъ сердечнѣйше спомяне вѣнъ новыхъ гетманѳвъ духа!

Смѣло и крѣпко тою трудною але певною дорогою! а дасть Богъ зреализують ся завѣтній слова народнои гениа: „Въ своѣй хатѣ своя правда и сила и воля.“

Тернопѳль дня 7. (19.) Червця 1875.

Адресу сю підписали около 40 людей з різних станів (священники, професори, учителі народні, міщане, урядники) по найбільшій частині не члени Просвіти — а деякі навіть до недавня противники Просвіти.

— **Culturträger-и нашого часу.** Громада Яснище в повіті Бродськім заложила недавно тому у себе школу, розуміє ся з руским язиком викладовим. Коли б у нашій Галичині власти шкільні строго наглядали виконане законів шкільних, тогді учитель Ясницької рускої школи не поомів би у першій класі учити дітей иншого язика як тільки руского, науку язика польського мусів би відложити аж до другої класи, тим більше, що в Ясницькій школі нема ані одної дитини польської. Але у нас инакше звичайно діє ся. Виконане закона о викладовім язичі залежить по найбільшій частині від доброї волі самого учителя, по частині знову від того, чи инспектор окружний є більше або менше сфанатизований патріот польський. Отже и Ясницька школа віддана є такому учителеви, котрому не на думці виконувати закон о науці материнського язика в школах народних, а котрого старанем є — ширити польщину на Руси. Яких же середств доберає він до того? Ото п. Карнелі — так на имя сему Culturträger-ови — поприберав насамперед всіх школярів в конфедератки, и розпочинає науку з дітьми першої класи не в руским язичі а в польским. При таким складі річей годі сподіватись, щоб діти хоч крихіточку скористали з науки. Вони більше туманіють, як щоби образувались, більше приймають муки учачись чужого язика, як щоби заохочувались до школи. Росказували нам наочні свідки, що на екзамені за перший швірік хлопці ледви кілька букв з латинської азбуки могли розпізнати, а про руске ані один нічого не знав. Се споводувало пана Мьончиньского, делегата ради шкільної, до зроблення уваги, що годі такою методою, опертою лиш на фалшивім патріотизмі, вести науки в школі, а треба бодай в другім швіроку занятись щиро наукою руского язика. Чи п. Карнелі взяв собі сей заміт до серця, чи ні — об сім не знаємо, але знаємо що иншого. Ото сей п. К. дуже часто приходить п'яний до школи, а по за школою уганяє по всіх хрестинах, комашнях и цілєе старші (?) женцини по руках, та ще приговорює: „Пийте люде! Не уважайте на слова попів, котрі вам заказують уживати горівки; я урядник, я ліпше ті річі розумію!“ Ми не хотіли дати сему росказови віру, але нам заручувано, що о сім факті від року вже знає тамошній инспектор окружний, п. Сонседский, ба, що більше, що навіть и сама Рада шкільна краєва зістала о всім урядово завідомлена, а до сего часу нічого не зробила !!!...

И якже при таких обставинах може наш нарід полюбити шкільну институцію, и послати туди своїх дітей, де замість науки п'яний чоловік надягає на хлопців конфедератки и учить їх чужого язика?! Ми дивуємось дуже терпеливості властей шкільних и сподіємось, що п. инспектор округа Бродского справдить росказаний нами факт урядово або, коли вже зробив донос об сім Раді шкільній краєвій, видобуде его з коша, де зложений ad acta. Дивно нам також, длячого шкільна Рада місцева, котра ж має „надзирати над уділюванем приписаної науки“ и „надзирати над поведенем учителів“, а властиве чому парох Яснищ, котрий є мабуть одинокий чоловік з интелігенці у тій місцевій Раді шкільній, на таке не тільки недефальне але и скандальне поступоване не звертає уваги!...

— **Посмертна згадка.** Дня 20. Червня с. р. помер в Бужку по короткій але тяжкій недузї Іван Юліян Гродський, слухач філософії, в 25-ім році свого життя.

Тяжко не згадати за чоловіка, котрий, добиваючи ся становиска в світі, переміг и поборов безчисленні перешкоди, котрий, хоть о молодих еще силах, душою и тілом служив свому народови.

Немало світла був би той молодий цвіт порозносив поміж темних людей — аж тут неумолима еудьба викопаала ему позаранну могилу. Немалу страту понесла наша народність через его смерть — а особливо наша сцена руска, для котрої скупого репертоару перевів він много штук. Бачили-сьмо в его теці шкіци до оригінальних драм чисто народної барви (покійник бував по розмаїтих сторонах нашої Руси и придивляв си щиро нашій домашній жизни, народним звичаям и поведінкам), однак ненадійно заскочила его смерть и то в чужій стороні, де він ся єі найменше сподівав. Покійник яко чоловік правого характеру лишив по собі незабутну воспоминку у тих всіх, котрі его знали.

Записуючи отже коротенько ту посмертну згадку, вивопняю той сумний обовязок з щирим желанем покійникови Вічної памяти!

К. Вінтоняк, завідатель Бужка.

— **Подяка.** Дня 8. (20.) Червня упокоїв ся в Бужку в Золочівськім околі по короткій но тяжкій болізни мій брат Юліян Гродський, слухач філософії, в 25-ім р. свого життя. Віддалений від родинного кружка, найшов він в домі всеч. О. К. Вінтоняка щирий и сердечний приют, щирих приятелів, свою рідню, котрі не щадили ні трудів ні видатків и пожертвованій, з правдиво християньскою и братнєю помощю осолоджали покійникови его послідні хвилі. Честь нехай буде Вам за те, всеч. Отче Вінтоняк! Не менше чуюсь обовязаним зложити подяку ВПрепод. Отцю Ружицкому з Струтинна нижнєго, котрий, довідавшись, що покійник заслаб, сейчас щирим датком поспішив ему в поміч, як и всім Всеч. ОО., котрі зволли ласкаво особистий уділ приняти в похороні покійника, супроводжаючи его на кладовище и проповідаючи двічі над его могилою, имено: Всеч. ОО. Пашковскому з Олеська, Тарнавскому з Підліся, Левіцкому з Петрич, Трилєвскому з Ожидова, Тянйкевичу з Закомаря и Пачовскому з Жулич. Приймїть Всеч. ОО. сердечну подяку и щироруске Спася-Біг!

*Володимір Гродський,
учитель в Дублянах.*

— **Оголошенє.** З причини надходячих ваканцій подає ся до публичної відомости, що всі письма, дотичащі товариства „Дружний Лихвар“, мають подавати ся до канцелярії товариства „Просвіта“ у Львові, ул. Підвале, ч. 7. Каса передає ся п. контролорови Раф. Стеблецькому, практикантови в дирекції скарбу, до котрого тамже можна удати ся.

У Львові дня 10. Липця 1875.

Від виділу товар. „Дружний Лихвар“.

А. Павлиш, касієр.

До сего н-ра долучений „Додаток промислово-торговельний“.

Одвічальний редактор: Др. Олександр Огоновский.

В друкарні Товариства Ілани Шевченка. — Під надзором Фр. Середиченка.

Виходять випу-
сками в 2^{1/2} арк.
З. (15.) и 18. (30.)
кожного місяця.

ПРАВДА

Редакція в ад-
міністрація під
н. 12. на улиці
Осолодинок.

ПИСЬМО ЛІТЕРАТУРНО-ПОЛІТИЧНЕ.

„В своїй хаті своя правда и сила и воля.“

Ціна передплати: на рік 6 зр., на пів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50
кр. Оден номер стоить 30 кр. а. в. — За оголошення (инсерати) платити ся
після тарифи.

ЧАСТЬ ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВА.

И Д І Я Д И Г О М Е Р А

ЗБІРКА ШЕСТА.

Вільний переклад Степана Руданского.

Стріча Діюмида з Главком.

- Главко Гіпполохів з Тидеевим сином
120. Уже виступали, готовні битись.
И тільки почали до себе зближатись,
Первий обізався Діюмид хоробрий:
„Хто ти небоязний из смертного люду?
Бо я тебе в бою не видав ніколи,
125. А тепер ти, бачу, всіх опережаеш,
Що на мое довге ратище виходиш.
То діти нещасних, що йдуть против мене!
Колиж ти безсмертний и прибув из неба,
То я ис богами битися не буду.
130. Бо и син Дриянта, Ликоор! могучий,
За те не мав віку, що з богами бився,
Що напав на мамок бога Діюниса
И гнав іх по Нисеї, аж китяхи винні
Вони погубили, так він іх батожив
135. Ременем воловим; Діюнис од страху
Аж у море скочив и вже ёго Фета
Втшила — так тяжко він перелякався.
За те и повстали всі боги спокійні
И ёго Кроненко осліпив, и жив він

140. Мало, бо спротивів всім богам безсмертним.
 Так и я з богами битися не хочу!
 А коли ти смертний и живишся хлібом,
 Так иди — скоріше з смертею зійдешся!⁴
 Аж син Гіпполохів до нього промовив:
145. „Що тобі, Тидьенку, про мій рід питати?
 Як листя по лісі, так люди на світі;
 Один лист од вітру опаде, а другий
 Дерево пускає, весна розвиває:
 Так и ми — той гине, а той виростає.
150. Но коли питаєш, то я тобі й скажу,
 Щоб и ти знав рід мій, відомий для многих.
 Єсть город Ефира в закутку Арґеї,
 Там колись Сизиф був за всіх наймудрійший,
 Сизиф Еоленко, и мав сына Главка;
155. А Главко мав сина того Белрофонта,
 Що був и хороший и до всього вдатний.
 Та Пройт зазломислив, ёго з дому вигнав;
 Бо зі всіх Арґеїв він був заможнійший
 И Дій ёму всіх їх під ціпком поставив.
160. А то була в нього цариця Антея,
 Вона й забажала з молодим обнятися;
 Лиш Беллорофонта на те не склонила
 И стала цареви на нього брехати:
 „Чи сам умри Пройте, чи вбий Белрофонта,
165. Що бажав зо мною на-силу обнятися.“
 Мовила — почув він и жовч ёго взяла.
 Но вбити самому серця не дістало;
 Так він ёго з листом послав у Ликию,
 А лист написав він на склеяній дощці,
170. И післав до тестя, щоб там ёго вбито.
 И пішов він з богом у тую Ликию,
 Прибув до Ликиї, текучого Ксанеу;
 Володар Ликійський прийняв ёго щиро,
 Девять день вів учту и по волу різав.
175. Но коли зірниця десятая встала,
 Він и став питати, чи не має в нього
 Яких небудь листів од зятя, од Пройта.
 И тільки пробіг він зятевні листя,
 Враз ёму Хімайру повелів убити,
180. Що її не люде, а боги родили:
 То-то з чола лев був, из заду дракон був,
 З боку коза була и огнем пишала.
 Но и ту побив він, на богів оддавшись.
 У друге ходив він з Солимами битись,
185. И то, казав, бійка найтяжшая була.
 В третій раз побив він сильних Амазонок.
 А коли з побою назад повертався,
 Лучшіи з Ликійців засіду зробили

- На нѣго, по й тні назад не вернулись —
 190. Усіх перебив їх Белрофонт хоробрий.
 Тоді цар дознався, що він божий сцадок,
 Оставив при собі, видав свою дочку
 И дав половину царскої поваги.
 А Ликийці дали найкрасчого поля,
 195. Щоб мав де орати и садки садити.
 И в нѣго родилось два сини и дочка,
 Гіполох, Исандер и Лаодамія;
 Та Лаодамія, що з Діем обнялась
 И од нѣго мала сина Сарпедона.
 200. Но й він наслідок богам опротивів,
 И він одинокий по степах Алейских
 Блукав и боявся сліду чоловіка.
 Син ёго Исандер згинув од Арея,
 Як ходив хоробрий з Солимами биться.
 205. А тую у гніві вбила Артеміда.
 Но Гіполох живий, він мене исплодив
 И послав у Трою и наказав дуже,
 Щоби я храбрився, опережав других,
 Та щоб не соромив батьківського роду,
 210. Лучшого в Ефірі и в цілій Ликиї.
 З такого я роду и з такої крови.“
 Мовив — и помякчав Діомид хоробрий;
 Ратище усунув у землю родючу
 И мило до Главка почав говорити:
 215. „Та ти ж мені давний батьківский знакомий!
 Бо Ойней поважний раз Белрофонта
 Двацять днів у себе приймав яко гостя,
 И вони друг другу гостинного дали:
 Ойней так дав тому пояс червонястий,
 220. А Белрофонт тому чарку золотую,
 И я її дома ідуци оставив.
 Тидея не знаю, бо я ще малим був,
 Як гинуло в Тебах Ахейское військо.
 Так будьмо знакомі, я в тебе в Арбеї,
 225. Ти в мене в Ликиї, коли я там буду.
 А тут и на звалках друг друга минаймо!
 Много є для мене Троян та посильних,
 Бити кого бог дасть и ноги нагонять;
 Много є й Ахеїв, бити кого хочеш.
 230. Даваймо ж мінятись на наші збруї,
 Щоб відали люди, що ми не чужі.“
 Мовили — и разом з коней позлізали,
 Взялися за руки, клятвою поклялись.
 И поміг Кроненко Главку з Діомидом
 235. Поміняти зброю золоту на мідну,
 Зброю стоволову на девятьволову. —

ПРИГОДИ В МОЇЙ ПРОІЗДЦІ.

(Гуморесна.)

(Конець.)

Наступаючий день перейшов нам сяк-так: оглядали-сьмо звалиска замку недалеко від села стоячого, записували перекази що до того замку, оглядали околицю — аж надійшов вечер. П. учитель став приборатись, за кожною зятягнуеною на себе штукаю Гардероби питав нас о мніне, казав нам ціну єї, оповідав, хто її робив, як довго вже є у нёго и при якій спосібности украшала красцу фігуру шановного просвітителя народа. При тім оглядав він и сукно на наших фраках и шкірку на наших чоботах, а особливо подобала ся єму Мількова краватка, котру таксував дуже високо. Мілько подарував її пану профессору, котрий не мав нічого пильнійшого, як в сей час нею приборати ся, розказуючи нам, що та власпе краватка буде малнесом на дівчата. П. учитель виглядав як мода з року 1840 з краваткою моди о двацять кілька літ пізнійшої.

Рушили-сьмо до п. економа. Зараз на вступі привитав нас господар. Мілько, не знати з відки, запрезентував сміло себе яко доктора прав, а мене яко доктора медицини. Зьумів-єм ся на той збиток колеґи, та годі було на нёго сварити, тим більше що титули тиї велике вражіне зробили на домівниках, гостях и п. профессору. Не буде хвальбою, сли скажу, що уважали нас всі за найдостойнійших гостей; мужчини, самі касієри, лісничі, економи, горальники, говорили до нас з шанобою; пані придивляли ся нам з доволєнем, а панянки — так нам бодай здавало ся — споглядали на нас з тужливими взорами; діти-ж ріжного віку, зросту и пола, куплячи ся коло мам, дивили ся, особливо на мене, з певним родом страху — знать бояли ся, щобим ім не хотів віспу щіпити. Цостановили-сьмо бути демократами чистої крови, и застосувати ся до товариства. Присутність наша була з початку пригнітаюча для кількох дандих; оден лиш учитель, гордий, що ми єго гості а він наш давнійший знаёмий, оповідав, поправляючи унисне все свою краватку, ближші подрібности о нас — пересаджаючи очевидно все на нашу користь. Випивши гербату на перших місцях між панями и паннами, котрим ввічливо услугували-сьмо, станули-сьмо до тапцю, Мілько з панною Нікодемою, я з молодшою донькою господарства. Мілько танцював справді гарно, тож єму поручено провід танцям. Що він при тім

не виробляв, що наплів ся дівчатам всяких небилиць, то Бог оден знає, але наслідком того було, що нас обох окричано душею товариства, кожний наш рух наслідувало, а кожне слово уважано за дуже дотепне и гідне гомеричного сміху. З профессором доказували-сьмо дива, мужчини мало нас не зацілували, пані говорили гречности, що годі було обтріпати ся, а панни хотіли нас на смерть заганцювати. Музика хлопска, складаюча ся з скрипки, баса и решета, діставши від нас більше ніж була згоджена за цілу піч, грала скажено, всі тупали запятками и ногами до підлоги, якби хотіли дім завалити; словом, дивлячі ся на нас через отворені двері и вікна дівки и парубки могли справедливо гадати, що при нас ціле товариство ошаліло. Такої охоти не було еще у пана економа, як люде запам'ятовують: що то ті „пані зі Львова“ можуть!

Не замутило на хвилю веселости омліне одної з панянок, бо я, яко лікар, вилявши фляшку вишного оцту на головку красавиці, відчувив її зараз и пустив ся з нею в танець. Мілько твердив, що его танцерка умисне ему у руках зімліла; але то злосливий хлопець — не варто ему вірити!

В часі павзи в танцях, котру красавиці раді би були значно скоротити, приступив до мене господар дому, и сказав з ушанованєм:

— „Просив бим пана консиляра на хвильку.“

Уважав-ем, що вже давно щось шептано о мені — и догадав-ем ся, що треба буде когось лічити.

„Чим могу служити?“ відповів-ем привітливо.

— „Ото пані Н. має до Вас велику просьбу.“

Пані Н., лісничева, склонила ся и сказала:

— „От біда, пане консиляру! дитина моя має з уродження язык прирослий, коби-сьте були ласкаві, ій той язичок підрізати.“

Зробив-ем дуже задумчиву міну — роздзявляв-ем по кілька раз дитині губу, перевертав ій язык, словом робив-ем, що здавало ся мені потрібним, в кішци освідчив-ем, що не маючи при собі конечних инструментів не могу, мимо щирої охоти, приступити до операції, але що повертаючи за тиждень охотно тую малу річ залагоджу.

Гадав-ем, що пізнають ся на моім жарті — де там! противно, узнаю мене за дуже здібного лікаря — и кожний з присутних старав ся користати з спосібности, щоби зарадити ся мене на свою слабість. Одного боліла голова, другий мав вічний катар, третій все гикав, — панни терпіли на прищі на языках, біте серця — пані на сверб ніг — діти на біль в середині — що я там о різних слабостях подовідував ся, то годі и казати! Я на все знайшов ліки —

мятка, горівка, кізловий лій, перець, порох з медом — и розмаїту всячину ординував-єм — всі були вдоволені, для того, що я „не заливав“ мікстурами а ординував прості домові средства. Мількови яко юристови вело ся також несогірше, хотяй тільки мав виображення о правах, що я о медицині. Словом успіхи наші були не до описаня; мало нас не носили по руках, а коби прийшло було до того, щоби-сьмо були могли признати ся, що єсьмо Русинами, ціла зібрана там Полонія була би нам певне офірувала що найменше теки міністрів при in spe королю польскім.

Пізно в чочи, дано нам вечеру. Имянини панни Нікодеми спровадили смерть багато дробу и инших звіраток домових, тож вечера складала ся головнио з двох родів мяса: з курей и з мяса звіратка, котре — Бог знає чому — прозвано французом; особливо остатне приходило ві всіх можливих видах: яко козбаса, кишка, печеня, схаб, студжені ноги, кров, мозок, шинка, сальцесон, припкана солонина, печінка и легке. Пан профессор мало з шкіри не вискочив, коли споглянув на тіі лажітки: тож на перемину шептав то мені то Мількови до уха: „а що? не казав-єм, що нині будем уживати як царі!“ — Позасідали-сьмо до столу, але гадав-єм, що живі не вийдемо — годовано нас як Язя Ивасика Паталасика; що хвиля мусіли-сьмо зїдати по кавальчику мяса за здорове то одной то другої красявиці, а пані дому перепрошувала нас що хвиля, що нема навіть телятини, але то все з вини Мошка арендаря, котрий, забувши на празник имянин, забув и телятку жите відобрати. Парні такої, як жию, не памятаю; гадав-єм, що на смерть заім ся; Мілько ледви дихав — а однак всі дивували ся нашим міским апетитам, бо решта гостей, як панове так пані, ілі мовби на-взаводи; а що вже пан профессор, то той міг би був дійсно лекції в ідженю давати, а так був занятий, що на бесіду, котру мав виголосити при тоасті, забув на віки.

Скінчила ся в кінци вечера: зачато пити тоасти вином з поблизького місточка купленим. Тут тільки хитроці виратували нас від смерти; оба з Мільком станули-сьмо коло великого олеандра, кожний тоаст замість до губи йшов на коріня невинної цвітки, а було там тільки того, що дивно нам було, чому олеандер з місяця не рушив ся — бо що в виноград замінив ся, о тім нема що сумнівати ся. Наслідком тоастів було, що всі забули о божім світі, а кожного з мужчин натура виступила на яв: одні сперечали ся, другі говорили не до річи, треті сміяли ся — словом нам тверезим здавало ся, що ми в домі зійшовших з розуму. Пані и панни повеселіи також — Господи Боже! що ми тогді подовідували ся!

Кожда з пань оповідала то мені то Мількови про найсолодші хвилі свого життя, т. є. коли єї чоловік до неї ще залицав ся; а панянки вдихали сердечно — и давали нам досить недвозначно до пізнання, що вони раді би сердечно з міськими людьми подружити ся! Тамір, сміх, веселість прибирали що раз то більші розміри, старі зачали з молодими шаліти, танцювати, кричати и бавити ся — все що жило, навіть діти, стали танцювати, словом гадав-єм, що жид, продаючий вино, насипав до него дурійки; порядку нігде ані за гріші — виглядало там якби на якім соймі. Особливо профессор рвав ся до танцю з паннами, але мав все нещасте, що падав, потягаючи за собою свою танцерку; летяча за ним без памяти пара побільшала купу, и так йшло дальше; з-відси сміх, зойк и крик.

Не було нам дальше що робити; шепнув-єм на ухо Мількови, щоби-сьмо виносили ся. Спостережено наш замір — и з-початку не хотіли нас пустити, але упертість наша перемогла. Прощали-сьмо ся сердечно. Мужчини стали на ново за здорове наше пити, и лишили ся в хаті, а пані и панни — бо то вже свитало — вийшли на прохід и відпроварили нас аж до школи. Такої процесії не памятаю; обділивши наші танцерки крадькома поцілунками, попраццали-сьмо ся и аж, розтягнувши ся на соломі в школі, відітхнули-сьмо свобідно.

Спали-сьмо не дуже довго, бо служниця панства економів принесла нам каву и всіляких присмаків. Профессора не було, тож и діти, прийшовші на науку, нагнали-сьмо до дому. Не було нам довше що робити; проте, написавши крейдою на таблиці пращальне слово до пана профессора, пустили-сьмо ся в дальшу подорож без цілі.

По дорозі, по части спали-сьмо, по части бесідували, сміяли ся, робили свої уваги — як то звичайно по такім балю буває, як нема ліпшої роботи. По цілодневній ізді зятагнули-сьмо ся над вечером до якогось місточка. Вечер був дуже красний; ідучи через улиці до заїздного дому завважали-сьмо, що люде по улиці густо спують ся. Розгостивши ся в заїзнім домі, спитав-єм жидка, що тому за причина.

— „Ну, то панове не знають, що нині нового бурмістра обібрали та має бути факельцу?“ була відповідь зачудованого нашою невідомостою жидка. —

Вийшли-сьмо на місто, щоби людам приглянути ся; ціла маломіська інтелігенція и всі жиди вилягли роями на пляц перед мешкане ново обраного пана бурмістра, всі в святочних строях. З-початку не звертано на нас уваги, але коли переходили-сьмо ся

може за часто поміж згромадженими, яли поодинокі кільця стоячих на нас показувати, споглядати на нас, робити свої уваги. Затримали-сьмо ся обіч стоячого самітно на боці и, як з лица видно було, незадоволеного, а навіть загніваного чоловіка, чудно убраного, що нерухожо споглядав на зібраних людей а з-під ока лиш липав від часу до часу на помешканє бурмістра. Хотіли-сьмо довідати ся щось близшого о п. бурмістрі, о поході з свічами и о відносинах місточка, тож запитав-ем по руски:

„Прошу вас, чоловіче, хто тут був перше бурмістром?“

Незнакомий зморщив брови, змірив мене від ніг до голови и воркнув по польски: „Я не жаден чоловік — що Вам до того?“

На тую відповідь стали-сьмо оба з Мільком свіяти ся.

— „Гм! то певне попередний бурмістр; мусів добре місту досолити, коли новим вибором всі так тішать ся!“ докинув Мілько.

Незнакомий махнув рукою, як би хотів нас добрим ударом почастувати, а видячи, що ми хочемо відходити, крикнув:

— „А прокляті москалі! як смієте тут в нашім краю по московски говорити? Що ви за одні? Що маєте за право мене питати ся? Поліцай! замкнути їх сей-час до арешту!“

Ми стуманіли на той приклик! думали-сьмо, що то варят або пляний, и не вірили, щоби у нас було ще місто, де-б хто небудь жіг першого ліпшого замикати до арешту! Ми гадали, що то лиш наша консистория має подібні привилеїї, — а тут показало ся, що и сей світський чоловік в єї права вдирає ся. Хотіли-сьмо що відповісти, але заким опамятали-сьмо ся, вже сторож публичного порядку привів нас до сіней близького маїстрату, и віддав свому товаришови, щоби нас уквив перед світом.

Не було перед ким оправдувати ся; довідали-сьмо ся лиш, що справді власне той чоловік був ексбурмістром, що був дійство зненавиджений, бо був дуже прудкий, перекупний, несправедливий. Кінчачи час свого достоїнства, а діткнений бесідою Мілька, хотів видно послідний ще раз на нас ужити свої власти.

Арешт був не конче приємний: темно, нечисто, вохко — як звичайно в арешті. Мимо того не могли-сьмо втримати ся від сміху. Стали-сьмо розпамтувати нашу долю. Недавно вивиснувано нас під небеса, а тепер замкнено в норі и понижено як яких злодіїв. Були би-сьмо може на лиху долю нарікали, коби-сьмо не мали багато прикладів на інших людях, особливо на Поляках, що то раз хотій незаслужено удостоювали ся польского in spe трону, а потім рівно незаслужено, помішані з болотом, служили за ціль дотепів попередним своїм почитателям. „Польский“ край, польський

обичай!... Угода в соймі Русшів з Поляками тоді не була ще пропонована, князі не були ще нашими патронами и оборонцями против Россії, унія люблинська ще не була святкована — тож не було перед ким и пожалувати ся, годі було шукати права. Ми говорили по руски, отже були-сьмо очевидно російськими еміссаріями до перекупованя священиків рублями и до шпігованя повстанців.

Скучило ся нам в кінці сидіти и зачали-сьмо стукати в двері.

— „Що там?“ спитав нас поліціянт.

— „Як то, що там?“ сказав Мілько; „щож то, ти гадаєш, що тут так добре сидіти?“

— „Ну, а щож я пораджу?“

— „Ба, та нам все одно; роби як хочеш, але ми тут сидіти не будем!“

— „Но, а як же буде? таж я не могу без приказу вас випустити.“

— „А ми не можемо на такий приказ довше тут сидіти.“

— „А чому ж?“

— „Так, чому? бо нам ся тут кучить, ми хочемо їсти, спати.“

— „Та то правда, але...“

— „Але що?“

— „Буде мені біда...“

— „Ей що там багато говорити! На, маєш тут на горівку, та скажеш, що ми повтікали. — Бери небоже, бо завтра нічо не дістанеш, а ми вийдемо за дурно.“

Поліціянт ще вагав ся, чи нас пустити, але ми не нагадували ся довго — и вийшли з арешту. Було вже коло одинайцяти години.

— „Знаєш, велику мав бим охоту пімстити ся на тім легарі, що нас казав замкнути,“ сказав до мене Мілько, „тільки не знаю его мешканя.“

„Та и я не від того, в заїзді довідаємо ся.“

Пішли-сьмо до нашої станції. Дістали-сьмо ся однако до дому з тяжкою бідою, бо брама була замкнена, а в цілім домі якби всі поглухли, ніхто не відзивав ся и не приходив отворити, хоттяй кричали-сьмо під небеса и пукали до вікон и до брами. Аж по довгих випитуванях зі сторожи вітвиряючого жидка, а лебітимаці з нашої сторони, впущено нас до середини; але, коли пустили-сьмо ся йти до нашої комнати, жидок затримав нас словом: „не можна!“

— „Якто не можна? таж ми преці наняли покій и наши річи суть там!“ офукнув ся Мілько.

— „Та що з того?“ була відповідь жидка.

— „Якто що з того? тож маємо право там ночувати!“

— „Ба, коли нема місця тепер!“

— „А деж ся поділо — вікном преці не втікло?“

— „Ну, та не утікло, але там є пані.“

— „Які пані?“

— „Аж три — одна стара а дві молоді!“

— „З-відки? що? як?“

— „Або я знаю з-відки, якісь своячки давного бурмистра; він тут мешкає на першім поверсі, але що має сам мало місця, то все у нас наймає станції для своїх гостей, як нікого у нас нема.“

— „Таж преці ми були: якже ти міг пустити їх?! А деж ми будемо почувати?“

— „Або я знаю — я гадав, що панове переночують собі вигідно в арешті, тай не прийдуть на ніч до нас. Може панове пересплять ся на візку?“

— „А давно приїхали ті пані?“

— „Приїхали зараз по панах, але що йно замкнули ся в станції.“

— „Гм! а не маєш ти способу викурити їх з нашого покою?“ спитав Мілько жидка.

Жидок споглянув на нас з-під ока.

— „Но, я не жартую — на, тут маєш нагороду,“ сказав Мілько и вручив жидкови ноту банкову.

Жидок взяв гроші, заспалість з лица его уступила місце усмішці. — „Добре,“ сказав, „лягайте ж панове на візку, як би-сьте спали, а як я зачну кричати, кричіть и ви зі всієї сили.“

Були-сьмо цікаві, що з того буде. Жидок отворив другу браму по тиху, назбирав камінців малих повну жменю, а оден більший камінь взяв в другу руку. Приступив з двору під вікно и парнув камінцями що сила в шиби; шкло забренькотіло, а з середини розляг ся крик переляку. Ми сміяли ся до розпуку. Мигом прилетів жид в браму з великим стуком и треском, ударив більшим каменем в двері, аж задудніла камяниця, впав сам на землю и став кричати: „Валт! Ми не могли втримати ся від сміху, але, не хочючи псувати плянів жидка, кричали-сьмо також ніби з перестрашу — все виглядало так, як би хто з улиці отворив браму и кинув каменем на жидка. В наслідок лопоту, крику пань

и нашого и призиву жидка всі, що були в кам'яниці, позлітали ся на долину и обступили кричащого; всі випитували ся о причину, жид кричав: Гвалт! и відказував на якогось свого знаємого, котрий ніби засівши ся на него зробив ему тільки перестрашу. Збиток удав ся, пані дійсно не хотіли довше в станції пробувати, боячи ся дальшого нападу. Але и ми не мало зачудовали ся, коли узріли-сьмо, що пані тіи були власне мої знаємі з столиці, тоті самі, котрі мене обдарили кількома крейцарами на рогачці. Якась протлива доля все мене з ними зводила.

Пан ексбурмистр, коли нас узрів як ми витали ся з его своячками, пізнавши в нас своїх вязнів, також зачудовав ся не мало;— заклопотане видимо малювало ся на его лиці. Не сказав однак ані слова, а склонивши ся лиш легко, казав зі станції забрати всі річи, и попровадив перелякані пані до себе на гору. Всё утихло, ми розгостили ся в комнаті вигідно и стали ще мимо пізної пори барашкувати.

Недовго тревало, коли до тогож заїздного дому з гуркотом и стуком заїхав якийсь незнаємий.

Жидок, що пам таку зробив прислугу, прибіг до нас и став просити, щоби-сьмо гостя приймили на ніч, заручаючи нам, що дістанемо дуже веселого купана.

„Щож то за оден?“ спитав-ем жидка.

— „Тут з околиці властитель села, він сам дуже веселий и філяр, як з панями познакомить ся, то вас обцілує — и певно не пустить, щоби вас до себе не запросив.“

„Коли-ж тут нема місця — чомуж не даси ему осібної станції?“

— „Бо більше нема у нас, лише той оден покій — най панове будуть ласкаві, то дуже добрий паниско, я ручу за него.“

Ще не рішили-сьмо ся, що маємо зробити, коли в дверех появил ся незнакомий.

— „Га, добрий вечер, панове! приймете мене на нічліг в комірне?“

— „Просимо,“ відповів Мілько; „але не знаю, чи буде нам тут досить простору.“

— „При добрій згоді помістимо ся. — Жиде, зноси річи!“

Незнаємий був в віку до 40 літ, але крепкий, милого лиця, а з очей видно було, що філяр, веселий и склонний до жартів. Представили-сьмо ся взаімно, — а коли послугач зносив річи, незнакомий розгощав ся. Поступоване его и поведене було таке свійске, таке приязне, що в сей час були-сьмо па поуфній з со-

бою стопі. Пан Н. казав ще дати вечеру и вина; сиділи-сьмо и на желанє нашого гостя оповідали-сьмо наші пригоди в проїзді, не минаючи и способу ужитого жидком перед хвилию. Н. сміяв ся, договорював, оповідав знов пригоди свого жита, бавив нас анекдотами, словом був для нас дуже пожаданим кумпаном, так що аж десь над ранком удали-сьмо ся на спочинок.

Що жид сказав, те справдило ся: Н. запросив нас до себе, а ми запросили ти охотно прийали.

Рано наш новий знаєший пішов за справунками, а ми удали ся до бюро телеграфічного, щоби довідати ся, що ся дома діє. Коли вернули-сьмо до дому, застали-сьмо запросини від папа ексбурмистра на сніданє. Очевидно, вже для наших знаємих пань, не відказали-сьмо. Пан Н., хотяй незнаєший, причіпив ся до нас и всі три пішли-сьмо на гору. На вступі виділи-сьмо, що пап ексбурмистр був дуже заклопотаний — хотяй дуже гречно и привітливо нас приймав.

— „Єсьм Н. з П.“ представив ся наш новий приятель; „приводжу папу начальникови збіглеців з арешту.“

— „Я дуже, дуже перепрашаю... то помилка... я був те... не памятав ся...“

— „Певно! при виборі нового бурмистра було сніданє, обід, вечера, легко память стратити; але то добре, добре тим хлопчи-скам так!“

Видячи, що наш товариш негречно за нами вступає ся, хотяй в души тішили-сьмо ся з того, звернули-сьмо бесіду на иншу дорогу, особливо що власне вийшла панна Леонтина и панна Марія з нами привитати ся.

Говорили-сьмо о всім о нашій подорожи, запираючи ся пригоди на рогацці; п. Н. впав в добрий гумор, плів без кінця, сміяв ся з вчерашних страхів, словом ми з п. ексбурмистром, а сей з паном Н. погодили ся. Розмова йшла весело, зістали-сьмо на обіді, потім на вечери.

Коли о всім була бесіда, то не можна було оминути, щоби ще раз не вернути до нашого арештованя.

— „Дуже панів перепрашаю — и прошу, простіть мені мій поступок,“ сказав п. ексбурмистр до нас.

„Зовсім за сам чин не гніваємо ся,“ відповів-єм, „бо ми, ви-бераючи ся в прїїздку, були приготоваці на ріжну судьбу и всілякі пригоди; то лиш нас найбільше діткнуло, що нас замкнено яко Русинів.“

— „Або панове дійсно Русини?“ спитав зачудований господар.

„Так,“ відповів-єм, „пані можуть то потвердити.“

— „Е! но преціж не такі Русини, як в столици, що-то не навидять Поляків!“ сказала панна Марія.

— „Такі самісенькі, або не багато від них відмінні. Любимо Поляків яко людей, сусідів, другів, але не любимо їх, сли нам наші права заперечають, сли нас понижають, — а що так єсть, годі пану господареви самому заперечити. Наші відносини до Москалів суть подібні як до Поляків: як тут в Галичині від Поляків, так в Россиі від Москалів мусимо жадати пошанованя наших прав яко окремишнёго народа.“

Бесіда перепесла ся на поле політики, паїни и пані брали живий уділ, ми тримали ся різко, а як наші арґументи не могли переконати, то добивав наш товариш, розумний космополіт, своїми удачними дотепами.

Бог знає, доки були би-сьмо сиділи и бесідували, коби не слуга, що приніс нам телеґраму. Отець Мілька взивав его сей час до повороту. Очевидно, що о умовленій проїзді до нашого товариша не могло бути й мови. На великий жаль нашого нового господарства, а ще більший наш власний, мусіли-сьмо вертати хутко до дому. Місяць цілий їздили-сьмо, або лучше скитали-сьмо ся, по наших медведячійм краю. Не одно виділо ся, не одного набрали-сьмо досвіду, хотяй тільки смішні пригоди нашої проїздки описав-єм. Манія до їзди до сего часу мене не опустила — и охотно вибрав бим ся знов колись в таку проїздку; але Мілько оженив ся и обняв господарство по вітцю; занятий дома не має ніколи часу, а и мені ніколи вже пустакувати! Но слибим ще раз знов пустив ся в світ, не залишу моім шановним читателям сю подорож описати.

1870.

Др. В. Лучаківский.

РУСКА ІСТОРІЯ

В ЖИЄПИСЯХ ЄІ НАЙГОЛОВНІЙШИХ ДІЯТЕЛІВ.

М. КОСТОМАРОВА.

(Переложив Ол. Барвіньский.)

Перший відділ: Панованє дому св. Володимира.

V.

Князь Андрій Боголюбский.

В другій половині XII-го столітя рускої історії появляють ся зароди того ходу подій, що розвинув ся и установив ся вже під впливом татарского завоюваня. Наш давний літописець, перелічуючи вітви славянсько-русского племени, вказує на Полян, Деревлян, Сіверян и т. д., але, говорячи вже по переказу про події IX-го и X-го столітя, залічає в склад руского світа Мерю, сторону заселену фінським племенем тої-ж назви, що займала просторонь нинішних губерній: володимирської, ярославської, костромської и часті московської и тверської; на рівни з тим народом ставить суплеменні и сусідні ёму племена: Мурому на полудне від Мери и Вєсь на північ від тої-ж Мери по бігови Шексни и около Білоозера. Уже в незапамятні часи славянські поселенці заходили в сторону тих народів и поселялись там, як то показують славянські назви города Ростова в землі Мери, и Білоозера в землі Вєси. Жаль, що не знаємо ходу славянської колонізації в сих землях; неперечно, що вона з прийнятем християнства змагалась, повставали городи з рускими мешканцями, а самі туземці приймаючи християнство теряли разом з поганьством свою народність и поступенно зливали ся з Русинами, деякі ж покидали свою прежню отчину и утікали дальше на схід. Недавні розкопуваня могил заходом Гр. Уварова в землі Мери показують, що поганьство и давня народність вже вигасали в XII-ім столітю, а бодай пізнійші могили з признаками мерянської народности можна віднести до сеї доби. Після письменних памятників в XII-ім столітю стрічаємо в сих місцях значне число городів неперечно руских: — Ростов, Суздаль, Переяславль-Заліський, Дмитрів, Углич, Зубців, Молога, Юрев, Володимир, Москву, Ярославль, Галич-Мерський, Городець и и. Нєспокої в полудневій Русі спонукали єі тамошних мешканців переселяти ся в сю сторону. Народ Мери стояв на низькім

степени просвіти, не творив самостійного політичного тіла и при тім не був воївний, як показує лише оруже в ёго могилах; тому він легко підчиняв ся власти и впливови Русинів. В сім-то краю, котрий колонізували приходці з різних славянсько-руських земель, творилась нова вітва славянсько-руської народности, що дала початок великорускому народови; вітва ся в дальшій тоці історії обняла всі інші народні вітви в рускій землі, многі з них зовсім загорнула и зляла з собою, а інші вітви підчинила своєму впливови. Недостача свідочств про хід рускої колонізації в сім краю становить в нашій історії дуже важну прогалину, котрої нічим заступити. Мимо того однак можна вже и у давних часах замітити сі власности, що в загалі становили віддільні признаки великорускої народности: скуплене сил у власній землі, напрямок розширити свої оселі и підчинити собі інші землі. Се пробиває ся вже в історії борби Юрія суздальського за Київ з Изъяславом Мстиславичем. Се був первий початок напрямку підчинити рускі землі первенству східно-руської землі. Юрій хотів утвердити ся в Києві, тому що очевидно гнобив ёго побут у східній стороні; та коли вийдемо в змисл подій тогочасних, то побачимо, що вже тоді разом з тим лучив ся напрямок руских мешканців суздальської землі панувати в Києві. Се видно з того, що Юрій заволодівши Києвом держав ся в нім при помочи Суздальців, що з ним прийшли. Київляне гледіли на княжене Юрія, як на чуже пануванє, а потім по смерті Юрія в 1157 р. поубивали всіх Суздальців, котрим Юрій поручив заряд краю. Опісля син Юрія Андрій не думав вже переселяти ся в Київ и хотів остаючись в суздальській землі панувати над Києвом и іншими рускими землями таким робом, щоб суздальська земля обняла первенство, як перше Київ. Від Андрія починає визначати ся яркими чертами самостійність суздальсько-ростовської землі и разом з тим напрямок до первенства в рускім світі. В сю добу виступив в перший раз на історичну видівню нарід великоруский. Андрій був перший великоруский князь; він своєю діяльністю дав початок и показав образець своїм потомкам; вони-то мали при обставинах прихильних довершити того, що назначив їх предок.

Андрій родив ся в суздальській або докладнійше в ростовско-суздальській землі, там прожив він дитинний вік и першу молодість, там відобрав він перші вражіння, після котрих склались у него погляди на жизнь и понятя. Доля кинула ёго у вир безвиходних усобиць, що панували в полудневій Руси. Після Мономаха, що був князем київским з вибору землі, княжили в Києві оден з дру-

гим два сини його, Мстислав и Ярополк; спору в них за землю не було, и їх можемо залічити до справдешних земських вибраних князів, як и їх отця, тому що Київлянам дорога була память Мономаха и вони любили його синів. Але в 1139 році чернигівський князь Всеволод Ольгович вигнав третєго мономахового сина, слабого и ограниченого Вячеслава, и оружем заволодів Києвом. Сим відкрила ся дорога до безконечного неладу в полудневій Русі. Всеволод держав ся в Києві при помочи своїх Чернигівців. Він хотів забезпечити для свого роду Київ: Всеволод предложив Київлянам вибрати брата його Игоря. Київляне мимоволі згодились. Та як тільки Всеволод умер, в 1146 р.; Київляне вибрали собі князем сина старшого Мономаховича, Изяслава Мстиславича, а Игоря зложили. Коли ж за Игоря підняли війну його брати, Київляне убили прилюдно Игоря, дарма що він вже відцурав ся світа и вступив в печерський монастир.

Изяслав щасливо справив ся з Ольговичами, та против него піднявсь новий невсипущий суперник, дядько його, князь суздальський Юрій Довгорукий, молодший син Володимира Мономаха. Почалась довголітна борба и в ей борбі брав участь Андрій. Справи замотувались так, що здавалось, усобици не буде кінця. Київ кілька разів переходив то в руки Изяслава, то в руки Юрія; Київляне зовсім збились з дороги: впевняють Изяслава, що готові умерати за него, а потім перевозять Юрія через Дніпро до себе и змушують Изяслава втікати; приймають до себе Юрія, опісля ж зносять ся з Изяславом и призивають його до себе, а виганяють Юрія; та в загалі легко уступають всякій силі. Київляне не зважаючи на таку непостійність, вимушену обставинами, незмінно любили Изяслава и ненавиділи Юрія з його Суздальцями. Підчас тої усобиці Андрій не раз показував хоробрість в битвах, та нераз трібував установити супокій між роздражненими суперними сторонами, всё було дармо. 1151 р., коли Изяслав на час взяв рішущу перевагу, Андрій вговорював отця, щоб переселити ся в суздальську землю, и спішив ся сам перше від него уйти до сєго краю — у Володимир-на-Клязмі, пригород, що дав йому отець в уділ. Але Юрій ні за що не хотів лишити полудневої Русі, знов зачав добивати ся Києва, наконєць в 1154 р. заволодів ним и посадив Андрія у Вишгороді. Юрій бажав мати того сина близько себе, здає ся тому, щоб передати йому київське княжене, и в тій ціли він призначив віддалепі від Києва городи Ростов и Суздаль меншим своїм синам. Та Андрія не мали ніякі надії в полудневій Русі. Андрій був стілько ж хоробрий,

скільки й розумний, стільки ж вирахований у своїх замірах, скільки й смілий у виповненню. Він був дуже жадний панування, щоб міг погодити ся з тогдішнім станом в Полудневій Русі, де доля князя постійно залежала и від забагів інших князів и від примхи дружин и городів. Крім того сусідство Половців не давало и на будуще ні якої поруки на установлене порядку в полудневій Русі, тому що Половці були добрим орудием князів, котрі задумували силою добивати ся городів. Андрій рішив ся самовольно утечи на все в суздальську землю. Крок був важний; сучасний літописець вважав се потрібним особливо замітити, що Андрій рішив ся на то без отцівського благословеня.

У Андрія, як видно, доспів тогді плян не тільки віддалити ся в суздальську землю, але утвердити в ній осередок, з котрого можно б повертати справами рускими. Літопись говорить, що з ним були в порозуміню ёго свояки, бояре Кучкови. Думаємо, що він мав тогді багаго сторонників так в суздальській землі, як и в київській. Се перше видно з того, що в ростовско-суздальській землі любили ёго и скоро по тім оказали сю любов, настановляючи ёго князем по виборі; про се друге свідчать признаки значного переселеня мешканців київської землі в суздальську. Але Андрій, що поступав в сім злучаю против отцівської волі, мусів освятити свої поступки в очах народу яким небудь правом. До сеї пори в почутю Русинів для князів истнувало двоєке право — походження и вибору, але оба ті права перепутали ся и втерали значіне, особливо в полудневій Русі. Князі, мимо всякого старшинства по роді, добивались княжих столів, а вибиране перестало бути єдинопдушним вибором всеї землі и залежало від воєнної товпи — від дружин, так що в самім ділі удержувалось ще тільки одно право — право бути князями на Русі особам з рурикового дому. Але який князь мав де княжити, для того вже не було ніякого иншого права крім сили й успіху. Треба було установити нове право. Андрій найшов ёго; се було висше безпосередне благословене релігії.

Був у Вишгороді в женьській монастири образ св. Богородиці, привезений з Царгороду; після переказу малював ёго св. євангелист Лука. Росказували про него чуда, говорили між иншим, що, поставлений під стіною, образ сей в ночи сам відходив від стіни и ставав посеред церкви, неначе показуючи, що бажає перейти в инше місце. Взяти ёго явно не було можна, тому що мешканці б на се не дозволили. Андрій задумав украдкою взяти ёго, перенести в суздальську землю, дарувати таким робом сій зе-

шли святиню поважану на Русі и тим показати, що над сею землею спочиває особливе благословенє Боже. Підмовивши священника женского монастиря Миколая и диякона Нестора, Андрій забрав в ночи чудотворний образ з монастиря и разом з княгиною и помічниками своїми зараз потім утік в суздальську землю. Підчас подорожи того образу в суздальську землю діялись чуда: в дорозі уздоровляв він хорих. Андрій мав на думці підняти город Володимир висше старших городів Суздаля и Ростова, та він задержував сю думку до часу в тайні, тому переїхав через Володимир з образом и не лишив ёго там, де він оісля по ёго думці мав бути. Та не хотів Андрій везти ёго ні в Суздаль ні в Ростов, тому що після ёго пляну не треба було тим городам давати первенства. Десять верст від Володимира в дорозі до Суздаля сталося чудо: коні під образом нараз станули; запрягають инших сильнійших, и ті не можуть рушити воза з місця.

Князь задержав ся; розпняли шатро. Князь заснув а рано оповістив, що ёму являлась у сні Божа Мати з грамотою в руках и наказала не везти єї образу в Ростов, а поставити ёго у Володимирі, на тім же місци, де приключилось се привидженє, покласти камінну церкву в имя Різдва Богородиці и оснувати при ній монастир. В память такого привидженя намалювано образ, що зображав Божу Матір в такім виді, як явилась Андрієви з грамотою в руці. Тоді на місци привидженя заложено село, назване Боголюбовим. Андрій поклав там богату камінну церкву; єї наряди и образи були украшені дорогоцінними камями и розпусткою (смайлю), стовпи и двері блищали позолотою. Там поставив він тимчасом образ св. Икону; на рамах, що для него спорудив Андрій, було 15 фунтів золота, багато жемчуга, дорогоцінного камя и срібла.

Село Боголюбово, що заложив Андрій, сталося любим місцем ёго цобуту и від того ж пішло в исторії прозвище Боголюбского.

Не знаємо, що робив Андрій до смерти отця, та неперечно він в тім часі справував ся так, що догодив усій землі. Коли отець умер в Києві по бенкеті у якогось Петрила, 15-го мая 1157 р., Ростовці и Суздальці з усею землею вибрали єдинодушно Андрія князем усеї своєї землі и таким робом нарушили заповіт Юрия, що призначав Ростов и Суздаль молодшим синам. Та Андрій не поїхав ні в Суздаль, ні в Ростов, а оснував свою столицю у Володимирі, поклав там величаву церкву Успєня Богоро-

диці з позолоченим верхом*) з білого каменя, привезеного водою з Болгарії. В тій церкві поставив він взятий з Вишгорода образ, що з того часу почав звати ся Володимирским.

З того часу Андрій явпо показав свій замір вчинити Володимир, що доси був тільки пригородом, головним городом усеї землі и поставити ёго висше старих городів, Ростова и Суздаля. Андрій памятав про се, що в старих городах були старі перекази й привички, котрі обмежали власть князя. Ростовці и Суздальці вибрали Андрія на вічі. Вони вважали власть князя низше від своєї вічевої власти; живучи в Ростові або Суздалі міг Андрій дізнавати опору и мусів би йти під лад городянам, що горділись своїм старшинством. Напротив у Володимирі, котрий завдячував ёму своє вивисшене, своє нове старшинство над землею, воля народня мусіла йти рука в руку з волею князя. Город Володимир, перше малий и незначний, сильно розріс ся и населив ся за Андрія. Мешканці ёго були найбільше переселенці, що зайшли до Андрія з полудневої Русі на нову оселю. На се ясно указують назви урочищ у Володимирі; там були ріка Либедь, Печерний город, Золоті Ворота з церквою над ними, як в Києві, и Десятинна церква Богородиці. Наслідуючи Київ дав Андрій церкві, що поклав у Володимирі, десятину из своїх стад и з торгу и крім того город Гороховець и села. Андрій ставив багато церков, закладав монастирі и не жалував видатків на украшене храмів. Крім церкви Успенія, що дивувала сучасних людей величиною и блеском икопостаса, свічників, стінною живописю та богатою позолотою, він поклав у Володимирі монастирі Спаский, Вознесеньский, соборну церкву Спаса в Переяславлі, церкву св. Теодора Стратилата, котрому приписував своє спасенє підчас одної битви, коли разом з отцем брав уділ в княжих усобицях на полудни; також поставив церкву Покрови при устю Нерли и багато інших камінних церков. Андрій спроваджував до того майстрів з Заходу, а між тим стала розвивати ся и руска штука, так що за Андрієвого наслідника рускі майстри вже без помочи чужоземців ставили и малювали свої церкви.

В ставленю богатих церков пробиває ся так добробит краю, як и політичний такт Андрія. Кожда нова церква була важною подією, що розбуджувала увагу народу и повагу для єї оснувателя. Андрій розумів, що духовенство становило тогді одиноку просві-

*) Після одних вістий, був оден купол, після інших — пять; се перше правдоподібніше, тому що в тих часах ставлено звичайно церкви з одним верхом.

чену силу, и умів позискати любов ёго, а тим самим скріпляв свою власть в народі. В житю видавався він ровесникам яко набожний и благочестивий чоловік. Ёго все можна було видіти в церкві, як він молив ся, як проливав слёзи жалю и голосно вздыхав. Хоч ёго княжі тіуни а навіть духовні, котрим він сприяв, дозволяли собі грабити и инші лиха чинити, але Андрій прилюдно роздавав милостиню убогим, кормив черців и черниць и за то чув, як похвалявали ёго християнське милосердие. Часто по ночах він входив до церкви, сам запацював свічки и довго молив ся перед образами.

В тих часах залічали до благочестивих подвигів князя, що становили ёго славу, також війни ёго з невірними. В сусідстві з волостю Андрія, над Волгою, було царство Болгарске. Болгари, нарід финського, або правдоподібнійше змішаного племені, ще в десятім столітю прийняли мугамеданство. Вони дивно вже жили в незгоді з Русинами, набігали на рускі краї и рускі князі нераз ходили битись з ними: такі битви вважано богоугодним ділом. Андрій два рази воював з тим народом и перший раз виправив ся з війском против него в 1164 р. Він взяв з собою св. образ Богородиці, привезений з Вишгороду; духовенство йшло пішки и несло образ під знаменами. Сам князь и ціле військо перед походом приймало св. тайни. Похід скінчив ся вдало; князь болгарский утік; Русини взяли город Ибрагимів (в наших літописях Брахимів). Князь Андрій и духовні приписували сю побіду чудотворній силі образу Богородиці; подію сю поставлено рядом з многими чудами, що походили від того образу, и на спомин того-ж установлено празник з водосвященем, що й доси відбуває ся 1-го серпня. Патриарх царгородский тим радше потвердив сей празник, бо припадав разом з празником грецкого императора Мануїла, що побив Сарацинів, а побіду сю приписували чудотворній силі животворящего хреста и хоругви ис зьображенем Христа Спасителя.

Але не так прихильний бажаню Андрія був патриарх Лука Хризоверх, коли Андрій звернув ся до него з просьбою, щоб посвятив митрополитом для Володимира ёго любийця Теодора. Сею новою установою хотів Андрій рішучо підняти у гору Володимир, що залежав від ростовської епархії; тогді Володимир не тільки став би висше Ростова и Суздалья, але набрав би ще передового духовного значіня в раді руских городів инших земель. Але патриархи після давного звичаю східної церкви не легко и не зразу годились на всякі зміни в порядку церковної управи. И сям разом не згодивсь патриарх на таку важну перемену, тим більше, що ростовский епископ Нестор ще жив и утік тогді в Царгород перед

Андрієм, котрий ёго не любив и прослідував. По кількох літах однако, 1168 р., любимець Андрія Теодор поїхав в Царгород и випросив собі посвященє хоч не на митрополита, то на єпископа ростовського. Він хоч вважав ся ростовским, але по бажаню Андрія мав жити у Володимирі, позаяк на се позволив патріарх. Таким робом ёго любимий Володимир, хоч не міг в духовній управі одержати того первенства в Русі, котре принадлежало Києву, а все ж ставав висше Ростова, яко місце побиту єпископа. Як Андрій ні за що мав Київ, так и любимець ёго Теодор згордів, що не хотів знати київського митрополита : він не поїхав до него за благословенєм а вважав, що доволі ёму поставленя в єпископи від патріарха. Але сим нарушив він давний порядок на Русі, отже володимирське духовенство не хотіло ёго слухати ; народ ворухив ся. Теодор замкнув церкви и наказав відправляти богослуженє. Коли вірити літописям, то Теодор з тої причини, щоби силою приневолювати до послуху ёго верховній власті, позваляв собі страшенні варварства : мучив непокірних игуменів, монахів, священників и простих людей, виривав їм бороди, відрубав голови, випікав очи, вирізував язики, забираючи майно у своїх жертв. Хоч літописець и говорить, що він поступав таким робом не слухаючи Андрія, котрий ёго посилав висвятитись в Київ, то годі припустити, щоби всё то могло діятись під правленєм такого властлюбного князя против ёго волі. Коли подібні варварства не пересадні, то могли вони діятись тільки за відомостю Андрія, а бодай Андрій дививсь крізь пальці на провини свого любимця и пожертвував ёго тільки тогді, коли побачив, що народне зворушенє змагає ся и може мати небезпечні наслідки. Якби се ні було, Андрій післяв наконець Теодора до київського митрополита, котрий казав лиходієви відрубати праву руку, відрізати язик и виколоти очи. Се — після византийського звичаю.

Андрієви не вдалось поставити свій Володимир в церковних відносинах на ступень митрополії. Та Андрій в тім згляді начертав вже рано то, що сподіялось опісля за ёго наслідників.

(Дальше буде.)

Український націоналізм.

В остатні часи почали докоряти давним и новим україноким писателям за націоналізм в їх творах и навіть доказувати, що націоналізм був причиною того, що українська література не розвилася гаразд, як того можна було сподіватись, бо не зачепила українських громадських інтересів. Сказати по правді, причина слабого розвитку давнішої української літератури в 30-х и 40-х роках була та, що на правобережній Україні, під російським рядом, розвивалися польські школи, університет в Вільні, лицей в Кремянци. Дуже проста річ, що на правобічній Україні не було кому не тільки писати, але навіть и читати по українски. Харківський великоруский університет, не вважаючи на своїх німецьких, польських и великоруских професорів, зараз вивів маленьку українську інтелегентну громадку; але українська література все таки не розвилася гаразд, бо учені Українці більше писали язиком школи, великоруским, ніж українским; Великороссія перетягла до себе багато наших талантів; часть їх часлала на покуту на північ и тим дуже задержала розвите нашої літератури, вбивши навіть талант Шевченків. Недавно Київська газета „Київській Телеграфъ“ почала нарікати на український націоналізм, як на велике лихо в українській літературі, що може допровадити її до якоїсь національної *узкості*, и доходить до якоїсь націоналофобії, знаходячи націоналізм навіть там, де ёго стілько як кіт наплакав, по народній приказці; але для націоналофобії що тільки сіро, то й вовк! По сій причині мені хотілось би трохи вияснити, що таке український націоналізм в наші часи, щоб побачити, чи справді український націоналізм така нікчемна річ, для котрої українська література дурно гаїть час.

Націоналізм, говорячи загално, то любов народа до тих прикмет своєї народности, котрими він одрізняється од инчих народів; то природній потяг народа обороняти ті прикмети од впливу чужої народности, розвивати їх, щоб жити в тих формах, в яких вивела ёго на арену природа й гісторія. У тих народів, що встигли збудувати собі сильне політичне царство, що грають значну політичну роль, націоналізм вже показується як сила, чи природня, чи репресивна, щоб задушити инчі народности, ассимілювати їх и розтягти свої етнографічні границі. Україна, не маючи самостійности, не замазала рук своїх репресивним націоналізмом, як инчі європейські народи; вона тільки сякувалася одбитись од впливу чужого націоналізму и оборонити свої національні прикмети. Ся природня и зовсім нікому не шкодлива форма націоналізму виявилася и в українській літературі, в обороні національного теперішнього и минушого життя давньої України.

Український народ обгортують усякі народи: Татари, Черкеси, Великорусси, Литовці, Поляки, Словаки, Мадяри, Ромуни й Болгары. Окрім того на полудни України живе багато Греків, Німців, Армян, а в городах и в містечках скрізь розсіпані Жиди. З сих усіх народів українська література зачепила тільки Жидів, Великоруссів и польських панів, зовсім не маючи в думці зачіпати польський народ в самій Польщі,

або мазурскі села, котрих є багато на Подлясі, в Галичині и на Волині. З сього ми можемо бачити, що український націоналізм не *рисовий*, не *релігійний*, а *соціальний*. Тим то ёго не можна назвати ні узким, ні нікчемним, а тим більше шкодливим. Тим то він вартий уваги більше, ніж де-хто про него думає.

Роля Жидів на Україні, як и скрізь де вони живуть, така звисна на всему світі, що про те не варто б и слів тратити. Як роблять Жиди, так и наш народ дивиться на них, та и повинна ставати до них українська література, хоч конечно гуманізм накладає на літературу повинність пам'ятати про людську натуру Жида, хоч и попсованого морально од пят до самого тімя, до самої ярмулки на тімбі. Українська література, як и народ, ніколи не дивилась на Жидів з чистого національного боку. И козаки й гайдамаки, и теперішній народ, и література не любили Жидів не як Жидів, за їх віру и язик, а як експлоататорів народа, для котрих нема нічого святого, нічого людського, нема чести ні совісті, як діло йдеться на те, щоб обдурювати народ, де можна и як можна, щоб нагарбати собі народнього добро, зоставивши народ и в голоді и в холоді, хоч би він пропадав під тином. Ще треба пам'ятати, що самі Жиди великі націонали, та ще в ерусалимско-небесному смаку: що вони ненавидять *lois*-іновіріців, як Турки Гяврів, ставлять себе без міри високо, що вони од того наглі й горді, де чують свою силу, и ніколи не люблять того краю, де живуть, як свого рідного, не приростуть до него душею. В погляді на Жидів не може бути й мови про узкий націоналізм. Коли козаки й гайдамаки різали Жидів, то не за те, що вони славили Гбогу, а за те, що вони були орудниками польських репресалій, грабили народне добро, нівечили народ и знущались над ёго святощами. И тепер ми нераз чули од селян, що в Жида нема душі, а тільки пара, бо як би в него була душа, то він не обдурював би так людей. Що до Жидів, то тут ми маємо питане не національне, а економічне, соціальне.

Українська література не може так само поминути и Великороссів.

Од великої государственної и літературної централізації, великорущина на всі застави впливає в українську жизнь. Великорущина пливе до нас через адміністрацію, а найбільше через губернаторів и єпископів, котрі на Україні всі Великоросси; через висчі, середні, низчі и народні школи, через літературу, через московське військо, а в конець усього через помосковлене українське дворянство й духовенство, котре робить на Україні великоруске діло. Великорущина загрибає жар в нашій печі нашими-ж таки руками. Якої шкоди наробила на Україні великорущина, ми зараз розкажемо.

Великорущина помосковила зовсім наше дворянство. Хоч воно має себе за українське, але язиком, просвітою, симпатіями воно великоруске. Наші багатчі пани зовсім не знають народного язика, нехтують ним, як мужичим, не горнутья душею до інтересів свого народа, свого краю. Багато з них живе по столицях и дає дітей в катковский ліцей. И там, де дворянство національне, и там воно одрізняється од народа и встоює за свої дворянські інтереси. Нашому дворянству трудніше горнутись до народа, як якому инчому; ёму трудно демократизоватись, хоч би воно того й схотіло, бо воно одрізняється од народа не тільки, як верхній

громадський шар, але ще й пофарбований великорускою фарбою, з чужим инчим язиком, з инчими громадськими и літературними ідеалами. Наші пани двічі пани, хоч вони того й не знають, а найбільше українські *барини!* Характер української жінчини, в загалі височий од характеру Українця и енергічнійший, тепер зовсім зникчєнів між нашими панами. Українська дворянка и багата купчиха тепер чисте лихо на Україні, щирий ворог всего українського. Вона більше од мужчини ненавидить все українське и цурається ёго, як чорт ладану, вигонить ёго з семьи, з дому, перекинує прислугу так само, як и польська пані. Українська дворянка й купчиха то клерикалка, то царистка, то катковщиця, швидко може буде перероблена на классика и в загалі вона великороссиянка. Тип єї самий шкодливий тепер на Україні, и ще тим більше, що жінчина консервативна, має великий вплив на чоловіка и на дітей. Тільки молодше женське покоління скидає з своїх очей ту полуду, та й то не дуже хапається. Тим то нашому дворянству трудно демократизуватись ділом, а не теорією, практикою а не розумом. А вже писателів з дворян нам трудно дождатись, бо вони не чують народнього слова з уст матерій и не надихаються до глибини душі народним духом: вони будуть писати для Москви й Петербурга, а не для України. Теж саме треба сказати про городян, про купецтво; навіть про молодше покоління духовенства.

Між нашим панством и народом стіною стоїть великорущина: панство й народ то дві національності на Україні, або трохи не дві. Зійтись їм у нас труднійше, ніж де инде. Дуже наївно вимовились молоді наші священики на моє питанє, на що вони розмовляють з селянами по великоруски и говорять проповіді в церкві московським язиком. „А для того, щоб мужики лучче нас слухали и боялись, бо, як говориш до мужика по мужичи, то він стає за пане-брата,“ одказали мені молоді священики. Правда впливає тут, як олива на воді: великорущина то сила, котрою можна трохи налякати народ и легче загнати ёго в ярмо, а проста мова все-таки якось трохи рівняє мужиків з панами. Все таки з рідною мовою чоловік здається не такий далекий и чужий. Менче різні, більше буде прихильности. Чи не для того, щоб мужики більше боялись, и наше дворянство так ухопилось до великорущини?

Гірше од усєго, що великорущина, пожераючи українщину, часто вносить в українську семью великий нелад, велику деморалізацію. В дворянстві и в височому купецтві, де вже зовсім запанувала великорущина, там того не буває, бо батьки й діти там уже одним московським широм мазані. Але в низчому купецтві, в міщанстві, в сільському духовенстві великорущина робить велику моральну пакость. Де тільки молодше покоління семьи вхопило трохи великорущини чи в школі, чи по-за школою, а старше покоління ще зостається національним, там діти часто ооромляються батьків. Де тільки батько-мати, дядьки й тітки не вміють говорити по московски, а сини, дочки, небожі й небоги трошки вміють штокати, там діти стидаються батьків, як простих, старосвітських людей, хоч би наука дітей була лише в тому, що вони вміють тільки закидати по великоруски. В таких семьях часто трапляється, що при високих гостях, що вміють уже штокати, діти ховають батьків и родичів

десь у далеких задних кімнатах, у цекарні, як стид задя себе. Про се погане діло згадував ще Полтавець проф. Юркевич, коли не поміляємось, в брошурі „О воспитаніи“, и ёго слова підхопила одна газета, що ніби вони були написані, каже, навмисне для України. Наші космополіти певно зросли в обрусілих семьях, що того не розуміють, але то певна річ, що ніхто не назве таких стосунків в семі гарними й нормальними. Як позаводили на Україні великорускі народні школи, се погане сімя воінається вже в повітове міщанство, и, що гірш од усёго, и в сільський народ. Школярі з урядових великоруских народних шкіл вже гнуть себе на кацапів и панків, задержують кирпу в гору, не поважають української національності и своїх простих батьків, нехтують усім народним, кидаютъ свої народні пісні и опівають салдацкі великорускі, поують и ламають народний язык. Часто громади здають сей нікчемний продукт великорускої, ненаціональної школи в москалі. Ще дуже цікава річ, що наше сільске духовенство, забороняючи опівати селянам колядки й щедрівки, нігде не заборонило ім опівати гядких салдацких стидних пісень, бо... бо вони великорускі... А як наш народ попоуе своєю літературою, то на чому буде тогді стояти наша книжна література? Тогді певно народ, „эта естественная область украинской беллетристики“ (як каже Київ. Телеграфъ), стане, прикинемо ми, вже зовсім „не естествоною“. А нам тогді скажуть, що під нашими ногами вже нема ґрунту для літератури; або нам зостанеться звіоний ламаний язык вольного в „Наталці Полтавці“. В братах Славанах, що продають себе и свої ідеї в Россії за зайву гривню грошей, ми бачимо будущий свій образ національних покрусів, для котрих не шкода ні теперішнього, ні минушого, для котрих будуще то добрий шматок хлібця та зайва сотня карбованців в якій небуде національній шкірі, що вже й тепер трапляється бачити на Україні.

Все лихо сталося од того, що великорущина на Україні одягла себе в культурний колорит, а з усёго українского здерла культурну одержу и викинула ёго на чорний двір. Вона себе обчистила, облагородила, а нас обмужичила й опоганила. И вийшло так, що ненаціональна наука и просвіта на Україні стала хороговою панства, и до чого тільки доторкнеться великорущина, там зоставляє після себе панский слід, хоч би навіть все діло було в великорускій мові. Українщина зосталася в мужичому, в простому колориті, не шляхетніе, а час од часу ще більше принижується, втрачає людске достоїнство и шанобу, стає смішною. Конечно великорущина и ввійшла до нас, и стоїть у нас за помочю одних репрессалій, бо заводячи школи на Україні, Россія не помилилась завести в школи народний українский язык, а завела свій, великоруский. Національний елемент міг би знов спасти українщину од приниження й посміху, бо й з посміха люде бувають, каже народня приказка. Не поважати-меться народний язык, народня пісня, народня література, не поважати-меться и сам народ. Нам треба, не гаючи дурно часу и слів, облагородити свою національність, поставити її так, як вона стоїть у всіх порядних европейских а навіть неевропейских народів, не гаючи часу на те, доки вести національну літературу и язык, и чи далеко вести її, чи недалеко, и чому доти, а не далі, а як далі, то чи добре

воно буде, чи не розгнівається Великороссія й великоруска література, що знаходить собі базар на Україні для збування свого не Бог-зна' якого літературного краму. Внутрішня політика нехай буде політикою, а література нехай буде літературою. Гнути літературу під форму політики небезпечне діло, и можна тим її поламати й покалічити.

А ще більше шкодять нам ті Великорусси, чиновники, наші цивілізатори, що їх насидають на адміністративну службу на Україну, ті придворні камергери й камерюнкри, що займають високі місця у нас и нічогооїнько путнього для України не роблять, тільки приїзджають „на кормлення“ розкішним хлібом, и рідко навіть виходять з хати; ті професори Великоросси, що ламають науку по своєму смаку и ганяють все наше. Як люде чужої нації, вони дуже погано пораяються у нас: втискають нас в свої форми без жалю, без серця, якомсь немилосердно. Вони силкуються заводити в нас великорущину, хоч и свої люді, щоб *выслужиться*, пораяються в нас дуже добре на чужу користь. В час польського повстаня Великорусси-адміністратори дуріли на Україні й Білій Руси, маючи нас за сподичених, и надалували нас на катковско-великоруский лад так, що аж кістки тріщали: и хрести рубали на дорогах, и строїли великорускі хати, и заставляли співати великоруских пісень, убрали учениць в школах в сарафани, насилали на Волинь и Полісе цілі чумацкі фіри зелізних здорових хрестилень, щоб наші священники погружали дітей по великоруски, а не обливали и т. д. Великорусси-єпископи розсилають до сільских українских священників *секрестныя предписаня* не проповідувати в церкві українским язиком. Всі Великорусси-адміністратори на Україні дбають тільки про свої національні и адміністраторські интереси, а не про українські, и вбивають немилосердно до смерти нашу національну жизнь. Ми знаємо дуже погані й фанатичні діла Великороссів урядників и професорів на Україні, такі діла, котрих чоловік нашої нації ніколи не зробив би, хоч би він був тричи перевертнем. Так и. пр. один ректор І., прощаючись з кінчившими курс студентами, сказав, маючи нас за *обрусьвших*: „Мнѣ поручено истреблять историческіе памятники Малороссіи, и я вамъ совѣтую дѣлать то же...“ и т. д. Що роблять чужі люде в чужій стороні, на що вони придатні, те можна бачити тепер в Польщі, де на одно путне діло знайдеться десять чорних.

До сего всего треба додати, що великорущина через свої школи одбиває багато наших интелігентних людеф од наших интересів, накидаючи свої: краде в нас багато літературних сил на свою користь, що могли-б працювати для українского народа на літературному поли, а своїх сил нам не дає. А хто хотів би працювати на поли питямої літератури, то не кождий з'єуміє, бо не знає народнього язика, бо ёму ёго не дає великоруска школа; и набирається смаку до великорущини, до котрої вже ёго й тягне. Ще треба сказати, що великорущина на Україні, перекручуючи нашу громаду, так її гладить и малює, що вона тратить свою національну оригінальність и з неї виходить, для українского художника або поета, ні Богови свічка, ні чортови кочерга. Як би тепер воскрес Гоголь, то не знайшов би для своєї музи и тих оригінальних національних типів, які були за ёго часу, так вималювала москвичина нашу українску громаду. Витові тиця громади то діло

цілих віків! то велика втрата для українських художників; а інтелігентні типи у нас не швидко наростають, и ще довго будуть скелетами для художників, бо в нас нема свободи для їх зросту: їм не можна сміливо виступити на діло, на боротьбу, їм треба ховатись по закутках, а в закутках по лѣхах и картофля пускає жовте бліде бадилля...

От таку то шкоду робить великорука національність на Україні! Українська література не може поминути сього, хоч би й хотіла, бо то діло не узке и не пусте. Як тільки вона зачепить україноку жизнь, вона скрізь наткнеться на шкодливий слід великорушчини, и ві діло виявити той слід и допомогти Україні. Я не знаю, чим тут українокий націоналізм узкий, коли він виступає против великорушчини, котра грає соціяльну ролю в нашій жизни, пеуючи гармонію в нашому розвитку, вносячи моральний нелад в громадські шари и українську семью, призначаючи все українське в очах самого українського народа, залутуючи нас на ході нашого вольного розвитку и зовсім збиваючи нашу громаду з пантелику.

Третіх зачепила українська література — Поляків, але ми вже сказали, що вона зачепила не польський народ, а тільки польську шляхту, розсипану на етнографічній території українського племена. Польська шляхта и між нею наша шляхта, тільки сполячена, впливає на нас найбільше в Галичині, потім на Україні до Дніпра и на Білій Русі. Все, що ми сказали про великорушчину на Україні, все те до слова треба прикласти до польської шляхти в Галичині. Вона тепер грає там таку нечесну и репресивну ролю, як великорушчина на Україні, и має собі на умі те саме, що мають Великоросси. Вої польські порядки в Галичині прямують до сполячення українського племена. Польська шляхта в Галичині, то тіж катковці, тільки в польській шкурі; вони для нас так само шкодливі, як и великорускі катковці. Полякам на Україні и Білій Русі великорушчина звязала руки, а як би вона їм дала волю, то вони робили-б те діло, що и в Галичині. До 30 років вона таки и робила єго, як їй попускав віжки великоруский ряд. Польські пани в Галичині и на Україні з більшої части католицькі клерикали, катковско-польські націонали, папісти, роялісти будучої Польщі и аристократи, и тим їх можна сміливо в очі назвати ворогами українського народа и всего українського. Наш літературний рух, наш націоналізм, наш демократизм, наша гісторія, язик, віра — се все їм подобається, як собаці цибуля. Вони тільки гаряче люблять наші плодючі поля, сіножати, наші старі ліси, *порції* чи найдешевшу працю нашого народа на їх ланах та фабриках. В низьких и найнижьких своїх шарах, серед польських посессорів, економів, лісничих, фабричних писарів, між котрими в глибокій Польщі вже й не чути аристократичнєго духу, де ви вже бачите чесних и порядних людей, на Україні ви и в убогій шляхецькій хатині знайдете аристократичні претензії, панський дурний гонор, охоту жити широко по пански, польські політичні претензії на Україну, знайдете таку ненависть до українського народа и українщини, як и в польських великих панів. В Галичині польська шляхта и єзуїти ведуть проналанду, ідять нашу народність цілими селами, збивають з пантелику наше міщанство, а на Підлясі й уніятоке духовенство, котре зробило ворогом українщини. Чи може-ж українська література и/норувати такі будяки, паньхані на нашій земді?

Чи не має вона права заглянути в хати польської шляхти и розвідати, що там за люде? що там за идеали онуються в шляхецьких головах? Чи там наші щирі прихильники, чи лихі вороги?

И знов ми бачимо, що український націоналізм и тут соціальний, бо він має на думці боронити українську жизнь од того, що хоче її перевернути зовсім до гори на свою користь. Та ще до того ми маємо діло з польським ретроградним націоналізмом, з польсько-катковским духом, таким шкочливим, як и великоруский ретроградний націоналізм.

Те саме треба сказати й про Мадярів, хоч їх ще й не зачіпала українська література, бо у писателів угорської Руси ще й доси забиті памороки то Мадярами, то великорускими катковцями. Але прийде час и для угорської Руси.

Так то нас обгортують, до нас лізуть у хату чужі націоналісти, з своїми репресивними и ретроградними тенденціями, а на Україні Українці нарікають на українську літературу за єї націоналізм. Космополітизм дуже добра річ для великих націй, бо він дає їм ще більшу силу; тим то вони так репетують против націоналізма, як недавно навіть „Вѣстникъ Европы“. Добре ёму говорити, коли він безпечний в своїй національності, а другий кінець літературного великоруского ланцюга без сорома бе націоналізм инчих народів, по чому влучає, и сам „Вѣстникъ Европы“, без сорома казка, вже говорить про „походъ въ Индію“... щоб заберати нові землі мабуть для гуманного космополітизма. Наша українська література повинна зечепити націоналізм, але тільки против тих народів, що ми згадували, бо наш націоналізм звязується з свободою. Ми не бажаємо, щоб українська література тільки крутилася на тому одному колесі. Правда, нам добрі сусіди задали тільки зайву роботу, та щож маємо робити, коли так сталося! Але при тому ми бажаємо, щоб українська література, не кидаючи націоналізма, широко розвивала європейські світові ліберальні ідеї, беручи їх прямо з європейського жерела, а не перехоплюючи їх з дьсятих рук. Про гісторичний український націоналізм ми не маємо на думці тепер говорити.

Два листи Шевченка.

Чотирнадцять літ вже минуло від смерті найбільшого поета-кобзаря України: що року майже відправляють єму святочно поминки у Львові, також у Відни, у Петербурзі и по инших містах; багато відчитів було читаних, багато бесід про нёго сказаних — та що з того? Що знали-смо про Шевченка в рік по єго смерті, те знаємо и в 14 літ! Доброго повного видання самих поетичних творів єго ще й тепер нема; ті, що є, суть нераз перекручені або незрозумілі, бо недостає коментаря, котрий єдино міг би їх пояснити — докладної біографії поета. Та, як так дальше піде, то й не буде. Близші знакомі Шевченка вже не молоді літами: як не розкажуть нам скоро воєго вірно и докладно, що знають про нёго, то се піде з ними у гріб — и перший поет-кобзар України буде якоюсь на шів митичною особою для наших потомків.

Не так роблять Німці та інші просвічені народи: ті збирають щільно кождий листок, кожду анекдотку про своїх поетів; кільки вони писали про своїх Лессінгів та Шіллерів и Геттх! А ми — доси є з повнійші хотя ще дуже неадастаточні біографії Шевченка: з тих одна великоруска, одна польська, а одна німецька, а рускої нема ні одної!...

Понизше поміщаємо два листи Тараса Шевченка, писані по українски, оден ще нігде не друкований, а оден друкований у Росії в часописі не дуже розширеній, а у Галичині мабуть зовсім и не знаній. Нехай се буде тільки початком; нехай люде, котрі мають які листи або письма Шевченка, тим спонукані, видадуть їх на світ, а всякий, хто знає що близшого про него розказати, нехай оповість поки час. Ми радо всякі такі матеріали помістимо у нашім часописьмі.

У н-рі 5-ім „Русскої Старини“, часописи посвяченої гісторії Росії XVIII-ого и XIX-ого столітя, надрукований оден лист Шевченка до Костомарова з 1847 року, писаний два місяці перед звісним арестом нашого поета. Редакція „Русскої Старини“ відшукака той лист десь помежи старими паперами на одному базарі Петербурскому, де продають непотрібне шматє з старих канцелярій. Костомаров додав від себе замітку, що він сього листу не відобрав з невідомих причин, хоч в чаі писаня его був профессором в Київскім університеті. Мабуть тогді перехопила его поліція и сховала яко доказ революційного народства Шевченка и Костомарова, а потім закинула. От він *):

1847 Февр. 1. Борзніа.

Друже мій великий Миколає!

Я отсе й доси є в Борзні и не роблю нічогосінько, лежу собі та й годі; у Київ страх іхати не хочеться, а треба; колиб то Ви були такі трудящі й добрі, щоб розпитали в університеті (хоч у Глушановського, він усі діла знає), чи я утверджений при університеті, чи ні; та й напишіть до мене у славний город Борзну на имя Виктора Миколаєвича Забьлы з передачею мені. Та ще ось що: пошліть Хому до мого товариша, нехай він возьме у его портфель, ящик або скриньку з красками й Шекспира, та ще й брилі й все сєє сохраниць

*) Редакція „Русскої Старини“, поміщаючи сєй лист, мабуть не знала, в які мові він писаний, бо зроду мабуть не чула таких еіологічних термінів, як „українська“ або „малоруска“ мова. Се видко з того, що в тім самім н-рі сєй часописи подана бібліографічна звістка про книжку вже більше ніж рік надруковану: „Кобзарь Остапъ Вересай, его музыка и исполняемя имъ пѣсни“. Отже критик „Русскої Старини“, побачивши тепер сю книжку, здивував ся дуже, що вона писана в деяких місцях якоюсь чудною мовою. Сподобавши собі вельми думи „про бурю на Чорному морі“, про „Хведора Безрідного“, про „трѣх братів з Азова“, він дуже жалкує, що подибає там незрозумілі и поперекручувані „русскія“ слова, через що немало праці завдало ему читанє сих дум. Він скажить ся й на те, що зустрів у тій книжці якусь чудну правопись, не одвічаючи самій мові. Так в. пр. каже він, слова „світе мій“ и „який гарній“ виголошують оя зовсім однаково (се-б то що до звука а=і!), а писані різно. — Се для чисто науковї часописи, для ученого (?) рецензента трохи за велика невідомість. Правда, що й самі Українці не мало винні: чому не постараять оя о добру граматуку и повний словар малоруского язьма?

у себе, бо товариш мій хоче їхати з Києва. Як побачите Юзефовича, то поклоніться од мене. О братстві не пишу, бо нічого й писати; як зійдемош, то поплачем. Куліш блаженствує, а Василь Білозер поїхав у Полтаву одсещуватись од учительства. А я й кружю мене діється ні эле ні добре, — подвизаюсь потроху то коло чарочок, то що; колиб то Бог дав мені притулитись до університету, дуже добре було б! Напишіть, будьте ласкаві, як що добре почувете. Свої композиції з гришми або сам привезу, або пришло з Чернигова. Оставайтесь здорові. Не забувайте ж щирого брата

Т. Г. Шевченко.

Костомаров поясняє, що Шевченко жив тоді в Борзні у свого друга Виктора Миколаевича Забіля, котрий писав вірші по українськи. Шевченко хотів був отримати місце професора малярства при київськім університеті и вже був назначений на се місце, — тільки арест его перешкодав у сѣму ділі. „Блаженство“ Куліша, про котре згадує сей лист, є не що инше, як шлюб, котрий відбув ся коло того часу. Василь Білозер — се той сам Білозерський, що опісля був редактором „Основи“, а в 1847 році був учителем у Полтавській военній школі. Він хотів був тоді взяти одставку, щоб їхати з Кулішем за границю; але сей плян ім не удав ся. Ще одну примітку робить Костомаров до слова „братство“, що є у листі. Він обьяняє его не тим Кирило-Меєодиевським братством, котре, здає ся, було поводом доносу Юзефовича на Костомарова, — а тим, що воно відносить ся до кріпацького стану, у якому був тоді народ на Україні. „Звісно,“ каже Костомаров, „що кріпацтво завжди турбовало Шевченка и було одним з найчастійших мотивів его поезії.“ Але нам здає ся, що тут скорійш можна бачити вказане на поодинокій факт, а не розуміти сѣго слова, яко загальну идею про братерство.

Другий лист Шевченка, котрий тут подаємо, походить вже з красших часів для української літератури — з того року, коли почала видавати ся „Основа“. Сей лист писаний був до Марка Вовчка, котра нам и передала его тепер, приобіцявши враз заслати у редакцію до нас де-які з нових своїх українських повістей. Вона була тоді у Дрездні, а Шевченко у Петербурзі. Кожанчиков, про котрого згадує ся у листі, є один з найзаможнійших книгарів-видавців у Петербурзі, котрий хотів був видавати „Ледацицю“ Марка Вовчка. От лист той:

25. Мая.

Спаси-бі тобі, моя доню лобая, моя єдина, що ти мене хоч у Дрездені згадала. Я ще й досі тут, — не пускають до дому. Печатають не дають. Не знаю, що й робити! Чи не повіситься часом? Ні, не повішусь, а втечу на Україну, оженюсь и вернуся як умитий в столицю. Коли Ви вернетесь до нас? Як би через рік, то дуже добре було б. З Кожанчиковим я бачився позавчора и він мені нічого не казав про „Ледацицю“. Серденько моє! не посилайте поки-що нічого отим книгарям — поки Вас лихю не прискрипало; бо вони не бачать, а носом чують наші слідки. А в тім робіть, як знаєте. В осени буде у нас свій журнал під редакцією Білозерського и Макарова. Підждіть трошки. А поки-що, — нехай Вам Бог помагає на все добре. Тричи цілую Вас и Вашого Богдася. Амінь.

Т. Шевченко.

Як мати-мете час, то питіть до мене через Камінецького, бо він знає-ме де я повертаюсь.

Недавно прислав п. Броніслав Залеский з Парижа листи Шевченка, писані по російськи до того-ж Залеского з Ново-Петровска в р. 1853—1859, до Академії наукової в Кракові, щоби їх надрукувала. Академія не рішилась надрукувати, а відтак п. Залеский зажадав звороту тих листів. Ми маємо у себе зроблений коротенький витяг з всіх 14 листів, враз з коментарем самого Залеского. Але що маємо надію дістати самі листи в оригіналі, то встримуємо ся з поміщенем того витягу.

ЧАСТЬ ПОЛІТИЧНО-СОЦІАЛЬНА.

ПЕРЕГЛЯД ЧАСОПИСЕЙ.

В тій рубриці помістили-смо (в скороченю) у посліднім н-рі статью Київського Телеграфа „Галицкія отношенія кіевскаго отдѣла славянскаго благотворительнаго комитета“, в котрій містять ся й деякі закиди против „Правди“ и против народної партії в Галичині в загалі. На ті закиди мусимо тут, хочби лиш коротко, одвітити.

Перед усім закидає нам К. Т., що и ми, народовці, в певній частині єсмо — австро-рутенцями. В чім однако та наша рутенщина залежить, не сказано виразно, тільки наступає кілька більш спеціальних закидів, котрих сума більше-менше запевне має становити рутенщину. Переходимо отже до тих спеціальних закидів.

„Галицкія народовці терплять між собою навіть уніятське ультрамонтанство“, сказано в статі К. Телеграфа. Закид сей не перший раз чуємо, однак він опирає ся на недостаточнім знаню галицко-руських відносин. Фактично у нас між уніятами нема навіть ультрамонтанського сторонництва, бо тих наших кілька ультрамонтанів, хотя по більшій часті високо в гієрархії суть поставлені, стоять цілком відьособнені, и під зглядом ультрамонтанських тенденцій не мають жадного впливу. Инше діло *клерикалізм*; той є між галицкими Русинами и то в високих степенях; але о тім поговоримо нязше. Кількох тих уніятських ультрамонтанів в Галичині до народної партії не належать и ніколи з нею не йшли рука в руку; за те нераз йшли рука в руку з нашими „общеруссами“, котрим и в загалі далеко близші духом. Впрочім не вагаємо ся сказати, що ми, коли не йдемо з нашими ультрамонтанами разом, то се не задля самого відмінного релігійного пересвідчення, але більше задля відмінних національних, літературних, політичних и соціальних понятій. Під зглядом самої тільки релігії нам байдуже, чи хто ультрамонтан чи найкомплетнійший раціоналіст.

Що в Галичині можливі борби на смерть за букви, се правда, — але не зі сторони народовців. Тільки наші „общеруссы“ видять спасенє народне в з, ы и ъ, а ми, коли не уживаємо сих букв, то зовсім не з засадничих причин, лиш або з наукових, або просто для вигоди (атжеж обчислено, що коли-б друк або письмо якого діла без з-а заняло 16 аркушів, з з-ом займе 17!). Наконєць ми не уживаємо тих букв для того, щоб и тим способом зближити нашу літературу до української. Однак питанє правописне вважаємо дуже підрядним, и ми готові и по три з-и писати, коли-б наші противники згодили ся лишє писати по народному, по нашому.

Далеко важнійше діло „спори на тему: бути чи не бути малорускій літературі“. Се питанє у нас дуже важне, се наше питанє життєнне; бо з всьго колишньєго добра наших дідів зістала нам в спадщині майже тільки одна мова — всь инше то лиха доля, то злість ворогів, то наконєць наша вина запропастила. Ті, котрі кажуть: не бути малорускій літературі, тим самим и кажуть: покиньмо нашу мову.... Правда, що се питанє: бути чи не бути малорускій літературі, фактично вже рішенє, бо малоруска література вже єсть; але не раз оказує ся потреба розібрати се питанє и теоретично, щоби для тої літератури, для праці коло неї, позискати як найбільше людей. Трапляє ся нераз, що люде здібні, працюючі на полі літературнім, ступлять на фалшиву дорогу, в наслідок фалшивих теоретичних понятій — тих людей щоб звернути, не жаль и довшого спору. Розуміє ся однак, що з часом таких спорів мусить бути що-раз менше, як се вже й тепер оказує ся.

О „Слові“ и „Другу“ ми не казали, що вони репрезентують у нас великоруску літературу, хотя під певним зглядом, бодай о „Слові“, и мож би се сказати. Розуміє ся, що ся репрезентанція виглядає дуже, дуже нужденно. Але ми казали и кажемо що иншого. „Слово“ прямує до великорущина; воно майже від початку свого иснуваня, але більш систематично від 1866 р., старає ся вціпити великорущину у нас. Видячи, що від разу годі у нас великорущину ввести (деякі проби ще в 50-х роках зовсім не удали ся, книжки и газети писані по великоруски — або ніби-то по великоруски — публіка рішучо відкинула), взяло ся на способи: воно старало ся поступенно форми, слова и конструкторні великорускі вводити в нашу письменну мову. Тим способом справді многі привикали до великорущина: и саме „Слово“ и его читателі чим раз більше приучували ся російського языка. (В загалі однак успіхи „Слова“ малі: з 9 газет, які тепер виходять у Галичині, лишє одно „Слово“ пише буцім-то по великоруски, а и воно ради своїх власних переддлаників не сміє ще уживати деяких великоруских форм. Всі инші пишуть языком більше або менше до народного зближеним. Навіть „Другъ“, о котрім здавалось би, що буде наслідником рано згасшого „Бояна“, не пішов цілком тою дорогою. Зі шкіль язык „Слова“ виключений зовсім, а книжки в цім не появляють ся жадні — окрім „Сборника“ Матиці.)

Закидує ся дальше „Правд“, що вона не означила достаточнє своєї програми, написавши тільки, що вона признає „самостайність Русинів від русских“ и стремить ся розвивати *руску* а не *русскую* літературу; який-ж се буде язык, якого рода и духа будуть книжки писані сим языком, при допомозі якого рода союзників буде дійствовувати *руська* партия в Австрії

— се для „Правди“ діло підрядне. Отже-ж, скажемо, ми справді гадаємо, що ціль наша досить ясно означена тим, коли каже ся, що ми хочемо хоронити и розвивати нашу (малоруску) національність, а именно розвивати нашу (малоруску) літературу. Способи чи средства, якими ся ціль має ся осягнути, виправді не виражені в тій дефініції, але вона або конечно з самої дефініції випливають, або суть справді ділом підрядним. Хоронити нашу національність — значить хоронити наш люд, бо люд и народ (нація) у нас, котрі не маємо ні шляхти ні буржуазії, суть понятя ідентичні. Яким способом розвій нашої національності, отже нашого люду, має ся відбувати, було вже при нагоді сказано. Идеї нишніґо віку и певні здобутки сєгочасної науки мусять, розуміє ся, бути збужитковані, однако при тім належить також узгляднити властивости нашого народа, его характер, его погляди, его понятя, які в ильній часів у нєго виробились. В такім дусі бажаємо щоби у нас писано книжки; яким же язиком, про се коли не за багаго то певне не за мало мови було у нас. При помочи якого рода союзників буде дійствовати *руська* партія в Австрії, се діло хотя не зовсім маловажне, однако підрядне в порівнаню до ціли, як якій прямуємо. Ми н. пр. нерадо видимо між партією федералістичною в Австрії також клерикалів (а навіть ультрамонтанів) и фєвдалів; та щож коли головна наша ціль, охорона нашої національності, категорично не допускає нам ити з т. зв. ліберальними и поступовими елементами...

Не трудно нам відперти закиди піднесені против товариству им. Шевченка. Що воно за два (recte півтора) роки не надрукувало ані стрічки Шевченка для галицького народу, се має свою добру причину: просвіта народу у нас донерва в початках, а від Шевченка просвіти народу не мож зачинати. Відтак товариство им. Шевченка має перед всім задачу видавати книжки для рускої інтеллігенції, а до видаваня книжок для народу причиняє ся посередно друкуючи дешево книжки „Просвіти“. Що для зиску друкарня товариства им. Шевченка друкує „Рускій Сіонъ“, такий закид не розуміємо як можна робити. Як би котра друкарня хотіла в тім згляді руководити ся засадами, то не тільки не було-б хісна з неї, але и не могла-б утриматись. Треба відріжнити видавництва самого товариства від робіт прийманих друкарнею. Власним накладом товариство повинно видавати лиш те, що одвічає его засадам, и не гледіти тут на зиск або втрату; друкарня-ж мусить всім и все друкувати, що лиш зиск матеріальний приносить.

Послідуючі закиди тикають ся знов „Правди“. „Правда“ не знайшла слів критики на „Просвіту“, котрої члени за 7 літ зложили всєго 700 зр., через що товариство се змушене удаватись о запомогу до сойму и для того лявірувати перед соймовою більшістю. — Ми задачу публичної критики розуміємо так, що вона, именно насупротив власної партії, повинна виступити тогді, коли нема иншого способу зарадити злому. Отже-ж в „Просвіті“ конечно не завсігді ишло всє так, як би повинно: але що тут не конче аж публичної критики в „Правді“ було треба, се оказало ся наглядно тим, що в посліднім (1874/5) р. вкладки членів принесли вже 500 зр. Хибно також приписано „Просвіті“ якась „лявірованє“ перед соймовою більшістю: ясным доказом против сєго твердження

є дебата в останній сесії сеймовій о „Просвіті“ — (сю хибність уznam впрочім описля мабуть и „Кіев. Телеграф“).

Що до політики о. Качала, котру „Правда“ піддержує, то знов вп. автор статі в „Кіев. Телеграф-і“ в багатьох фалшиво її зрозумів. Іменно можемо вивенити єго, що о. Качала скорше релігійну нетолеранцію вважає ділом сатани ніж толеранцію и має погляди в ділах віри и релігії на стілько ліберальні, на скілько се лиш згідне з єго становищем яко священника. Також и шлюбом цивільним о. Качала не з засади противний, а тільки, о скілько знаємо, не годить ся з тим, щоби їх *тенер в Галичині* введено. Погляди самої „Правди“ на сі справи були висказані у минушнім році при нагоді дебат конфессійних в Раді державній. „Правда“ вступила против *деяких* постанов уставн конфессійної не задля того, що ся устава надто ліберальна, тільки тому, що вона за мало ліберальна або фалшиво-ліберальна. Во ми правдивий лібералізм и свободу розуміємо не яко свободу для своєї тільки „ліберальної“ партії и своїх „ліберальних“ ідей, але яко толеранцію для всіх и всяких хочби най-противніших и найнеприязніших ідей и партій.... Що до інших закидів против політики и поступоваія о. Качала, поговоримо о них при другій нагоді.

Останній закид зроблений „Правді“ в „Кіев. Телеграф-і“ тикає ся виступленя „Правди“ против тих Галичан, котрі вважають себе „руськими“ а не „Русинами“. Ми на поступованє сих людей не можемо инакше поглядати як на відступство, „пзмѣну“, подібно як задивляємо ся и на поступованє тих, що вважають себе gente Rutheni, natione Poloni. Погляд наш тілько більше оправданий, що наші „руськіє“ не відразу заявили себе такими: передше вони, як самі сказали, кляли душу и тіло, що вони Русинами, частиною самостайного 15-міліонного народа, — а свою „общерусскость“ заявили публично аж тогді, коли по битві під Садовою здавалось їм, що Россія забере Галичину и отворить свій світлий рай именно для проповідників сеї нової ідеї общерусскости. Що наше поступованє так далеко відстоїть від наших противників як небо від землі, діло ясне. Придамо ще оден приклад: коли „Слово“, не маючи на се тїни доказу ані найменшої підстави, згадувало нераз, що „Правда“ видає ся за польські гроші, „Правда“ не одно, що знає о „Слові“, поминає мовчки. Так донесено нам перед кількома місяцями з зовсім вірного жерела, що п. Площанский (за що? не знаємо) дістав від п. міністра просвіти в Россії 500 рублів на руки одного Угро-Русса, — однак ми зовсім и не згадували про се. Що ми дорікаємо п. Площанському за те, що він служить „убѣжденіямъ“ славянського благотворительного комітета, сѣму винен сам благотворительний комітет. Якби сей комітет служив справді славянским цілям, а не цілям самої Россії, а властиво тої партії у Россії, котра прямує до „обрусѣнія“ всіх Славян: тогді б ми з таким закидом против п. Площанского не вступали...

Пояснивши в той спосіб закиди против нас висказані в „Кіев. Телеграф-і“, мусимо на кінци ще одно додати. *Руска* (українська) партія в Галичині не є властиво партією політичною ані соціальною ані навіть літературною ані якою небудь подібною; їй аналогію годі знайти між партіями якого небудь иншого народа в світі: вона є національною дає ся з всіх тих особястостей, котрі, вважаючи малоруский нарід и язык

самостійними п окремішними п від польського п від великоруского, хотять плекати п розвивати ту національну индивидуальність. Се повинні мати на увазі всі ті, котрі пишуть о справах п партнях галицьких, не оминаючи, розуміє ся, й того, що ми повисше яко инші ціхи п прямоваля нашої партії подали.

ПЕРЕГЛЯД ПОЛІТИЧНИЙ.

Справи австрійско-угорської монархії.

Урядова Wiener Zeitung помістила *виказ приходу з податку консумпційного в р. 1874*, уложений рахунковим департементом ц. к. міністерства фінансів. Той виказ констатує, що всього приходу з консумпційного податку в р. 1874 було о 6,935.339 зр. менше ніж в р. 1873, а именно було менше приходу податків: з пива о 1,728.920 зр., се ж значить, що збужитковано пива менше о 2,010.372 відер в вартости 8,041.488 зр. Від вина зменшив ся податок о 513.677 зр., отже зменшила ся консумпція о 195.314 відер в вартости 2,733,396 зр. Від мяса зменшив ся податок о 81,294 зр., отже консумпція о 6,401.100 фунт. в вартости 1,280.220 зр. Від збіжа (пшениці, жита, вівса, проса, кукурузи п муки з них) зменшив ся податок о 451.679 зр., отже консумпція о 3,226.421 мір (метців) в вартости 13,712.289 зр. Наконєць від цукру зменшив ся податок о 3,337.207 зр., отже консумпція була менша о 7,416.014 сотн. в вартости 126,072.238 зр. Тії цифри свідчать вимовно о страшнім упадку добробита Австрії; не тільки заможні кляса, але ціла людність, видко, діткнена сильно економічною нуждою; атже ж хліб п мясо не суть предметами люксусовими, без котрих мож обійти ся!

Щоби той нужденний стан у найближшій будучности мав поправити ся, на те нема ні найменшої надії. У минувшім році бодай досить добрі *жнива* піддержували убогу людність монархії; на сей рік п в Долитаві п в Угорщині заповідають лихші жнива то з причини довгої посухи то декуди з причини розливів, градів п т. и. Спекуляція зараз пустила ся тут на гру; в наслідок того вже тепер ціна збіжа значно пішла в гору.

Лихі жнива для хліборобів суть, особливо в Галичині, добрими жнивами для *лихварів-жидів*. Але не тільки найнижша кляса людности терпить у нас від сих пявок. Недавно „I. загальне стоваришенє урядників австр.-угорської монархії“ видало брошуру п. и. Das Beamtenelend in Galizien, в котрій в страшних образах представляєс нужду галицьких урядників від жидів-лихварів п жадає помочи від ряду. Оден судовий процес такого лихваря-жиди у Відні звернув на се лихо увагу п Віденської пресси. Галицькі суди, котрі перше якось не вміли собі ради давати з лихварями-обманщиками, зачали тепер трохи енергичніше до них брати ся, п кількох таких злочинців засуджено на більший або менший арест. Тепер же підняли галицькі жиди страшенні крики п нуж писати скарги до міністерства, що в Галичині переслідує ся страшно die verfassungstreuen Elemente! Міністер справедливости п. Глязер мав справді в наслідок

подання посла д-ра Генісмана, що був колись адвокатом у Львові, вдати окружник до галицьких судів, в котрім жадає від них оправдання поручає їм строгу безсторонність. Ми, знаючі галицькі відносини мабуть ліпше від п. Глязера, гадаємо, що интерес справедливости и гуманности вимагав окорше завізвати галицьких прокураторів и суди до докладнійшого висліджуваня и острійшого караня обманств лихварів...

Змова робітників в Берні вже якби скінчена. Робітники відступили від свого первісного домаганя нормальній тарифи для всіх робітників, за те деякі фабрики, котрі менше платили ніж інші, підвисшили платню. Страту, яку зазнали фабрики через змову в протягу 5 неділь, обчислюють на 960.000 зр.. а страту робітників 110,000 зр.

Між Австрією а *Румунією* заключена *конвенція торговельна*, котра має бути користна для обох сторін, особливо ж для Угорщини. Инакше однако задивляє ся на тую конвенцію румунська опозиция, котра дуже остро виступила против неї в парламенті; між иншими й задля того, що сею конвенцією застережено зненавидженим жидам в Румунії право купчити и стало осідати.

По виборах соймових в *Угорщині* наступили зараз и вибори до сойму *хорватского*. Як в Угорщині перемогла зовсім партия рядова, а національна опозиция поражена (голова сербскої опозиції и редактор „Застави“ Мілетіч не вибраний), так в Хорватії перемогла партия уміркована, бажаюча жити у згоді з Угорщиною на підставі послідній угоди з нею; голова ж опозиції, Макаїец, котрий домагав ся все нових уступок від Мадярів для независимости Хорватії, упав в своїм виборнім окрузі, де передше вибір его переходив майже одногласно.

Справи заграничні.

Сего літа відбувають ся многі *звізди монархів*. Ми вже доносили о звізді цісаря Франц-Іосифа з королем Італії и о призді царя и короля шведского до Берліна. Відтак ще відбув ся звізд цісаря російского и австрійского в Чехах, звізд цісаря німецького и австрійского в Сальцбургу, призд короля Швеції до Росції; вже й не згадувати о їздах инших членів пануючих домів німецького, англійского, австрійского. Результатом тих звіздів вважають нове скріплене союзу між Австрією, Німеччиною и Росцією.

В *Німеччині* в найновійшій часі опозиция католиків трохи ослабла; декотрі католицкі єпископи піддають ся церковним уставам пруским. Сполучена з католицкою опозицією опозиция партикуляристична не устає в борбі против централізаторских тенденцій Прус, однак без видимих результатів: недавно в виборах до баварского сойму т. зв. патріотична партия узникала вправді більшість, однак лише двох голосів; не буде отже, здає ся, могла звалити теперішнього ліберального міністерства. За те партия юнкерска, давнійше головна підпора Бісмарка, стала дуже ояльно в своїм органі *Kreuz-Zeitung* против кн. канцлера виступати, закидаючи єму, що він, ще з давніших часів зобовязаний жидівскому банкерови Бляйхредерови, віддав в его руки на руїну всі фінансові справи німецького цісарства и змарнував узискапі від Французів мільярди.

У Франції збор народний прийняв вже нарештє, помимо опозиції ліберальної лівизи, уставу „о вольности висшого научуваня“, котра устава дає немалий вплив на ціле вихованє будучого покоління церкви. Також прийнято нарештє уставу о верховних властях. Відтак ухвалено відроченє сесії народного збору в Серпнию аж до Листопада. Таким способом розв'язанє теперішнього збору народного мабуть не буде могло зараз наступити, а нові загальні вибори до нового збору народного не будуть могли відбутися скорше як на весну у будучім році.

Турція знов має клопіт. Між тим як розширяє свої границі в Арабії, приводячи одного еміра та князя по другім в підданство, вибухли з нев'яснених ще причин непокої в Герцеговині близько границі австрійської. Чи се тільки мала ворохобня, чи з того настане більше повстанє, ще не знати; газети доносять тільки, що мешканці одної околиці розпочали борбу з Турками, видаючи оклики: „Най живє цїсар Франц-Йосиф I.“ Турція вислала вже військо, а Австрія обсадила також свою границю.

НОВИНКИ.

— 1. Липня (19. Червня) умер в Києві професор государственного права в Новоросійській університеті, **Андрій Петрович Пригара**. Покійний був родом з Полтавської губернії, скінчив університет в Києві, в р. 1868 обороняв в Києві магістерську розправу „*Опыт историческаго изслѣдованія о состоянїи городскихъ обывателей при Петрѣ Великомѣ*“, и після того дістав згадану катедру в Одесі. Надмірна праця вплинула шкодливо на его здоровє и він після запаленя легких в 1873 р. виїхав в Італію; але й там, як и опісля до самої смерти, не переставав працювати, писав з Італії корреспонденції до „Кіев. Телеграфа“ и працював коло зачатого давнійше діла „*О федеративномъ строе*“, викладаючи в ній свою найлюбійшу идею, идею децентралізації. Повернувши з Неаполя в Київ, умер нечаяно, не змігши докінчити того діла. Займав ся також щиро елементарною просвітою народу; доказом сього невеличка его брошурка „*о томъ какъ царь далъ крестьянамъ волю и о новыхъ порядкахъ*“ (земстві, суді). Покійний лишив по собі щирий жалє в широких кружках в Полтавщині, Києві, Одесі, а також у Львові, де пробував в проїзді до Італії и вписав ся в члени „Просвіти“. Вічная ему пам'ять!

— **Греко-католическа школа у Львові**. О. Качала в бесіді соймовій, в котрій попірав свій внесок о введеню руского викладового язика в т. з. гр.-кат. взорцевій школі у Львові, привів слова одного члена Ради шкільної, що Рада шкільна краєва змусить місто Львів взяти утриманє тої школи на себе, а тогді, розуміє ся, право становити о викладовім язикі в ній буде мати Львівська рада міська, отже введе язик польський. („Правда“, пр. 12, стор. 495.) Як звісно, внесок о. Качали не був рішений а мабуть и розбираний навіть в комісії соймовій. Між тим Рада шкільна справді сеї справи не зацікавилася. Недавно, по поводу нової організації шкіл народних в Галичині, видала рескрипт до президнї Львівського маїстрату, щобя громада міста Львова прийняла на себе удержанє гр.-кат. головної школи. В тим рескрипті підносить Рада шкільна краєва, що сю школу узнає за етатову, що громада

міста Львова має її удержувати після існуючих приписів, що право презентованя учителів належати-ме до громади, що належить розписати конкурс на посади учительські при тій школі, и що ціла тая організація повинна бути переведена до 1. Версня с. р. Львівський маістрат розглядав ся в актах и знайшов акт ще з часів цісаря Іосифа, що на удержанє тої школи призначає ся ґрунт, котрий нині стоить пустою. На тій підставі Рада міста Львова на засіданю з 1. Липця постановила подати представлене до Ради шкільної, що „громада м. Львова признає ся до обовязку удержувати тую школу (тепер нічим не причиняє ся до єї удержуваня), але зі взгляду, що тая школа посідає певний фонд, хотіла-б війти в переговори и довідати ся, якого роду є маєток тої школи. В данім разі має ся рекуррувати до міністерства.“ Так отже Рада шкільна спішить ся, щоби до зібраня нового сойму справа єєї школи була вже остаточно уладжена и щоби не міг появити ся другий раз подібний внесок як о. Качали. Тоді Русинам не позістане нічого иншого, як внести *зложєне нової школи головної з руским викладовим язиком у Львові на кошт краю*: мотивів до єго внеску не забракне....

— **Наука и політика у Поляків.** В Червню відбували ся загальні засіданя академії наук в Кракові, в другій половині Липця з'їзд педагогічний в Станіславові, а відтак з'їзд натуралістів и лікарів у Львові. Здавалось бя, що всі ті з'їзди и згромадженя, в котрих брали участь самі мужі учені и педагоги, будуть и обертати ся чисто на поли науки и педагогіки, без всякої примішки політики. Однак не зовсім так сталося. Іменно на з'їзді товариства педагогічного Станіславівска польска інтелігенція виправляла дуже не в пору польські демонстрації, повиставлявшн триюмфальні луки з надписами о єдности Польщі и Руся и т. и. Не обійшло ся також и на самім — в прочім не дуже численнім — зборі педагогів без вираженій довірія Ради шкільній и т. и. маніфестацій, в котрих мимо волі мусіли брати участь и рускі учителі. Час би вже раз був товариству педагогічному зрозуміти стілько, що такі маніфестації підвласних учителів для верховної єєї власти, Ради шкільної, котра має *jus gladii* над ними, не мають жадного значіня и жадного зміслу. Учителі ж Русиня, належачі або приступаючі до товариства педагогічного, повинні з гори заявити, що вони застерігають ся против всяким демонстраціям товариства, котрі з цією єго не стоять ні в якій звязи. Впрочім що наука повинна бути вільною від політики, зачинають поволі пізнавати и Поляки. Так *Gazeta Narodowa* взивала виразно, щоби з'їзд натуралістів и лікарів, на котрий з'їхало немало гостей Поляків з Росії и з Познаня, відбув ся цілком без політичних маніфестацій. Однак таж сама *Gazeta Narodowa*, як и ціла польска преса, підняла страшений крик, коли Краківска академія наук прибрала собі в члени ґр. Уварова — „*Moskala*“, помимо того, що тойже ґр. Уваров так ліберально и безсторонно поступав супротив Поляків на археологічнім з'їзді в Києві. Так само виступила польска преса зглядом катедри географії в університеті Львівскім, коли подав ся п. Вахнянин о стипендію в цілі осягненя єєї катедри, так що справді й стипендії п. Вахнянинови не уділено. Знов так само поступила польска преса, коли на катедру славянских язиків в Кракові сам краківський університет запропонував Русина п. Ом. Калужняцкого. Деякі газети польські

виступили тогді навіть з доктриною, що в таких разях не повинна рішати наука, але і взгляд на політичне переконане кандидата!—З такими засадами найменше повинні виступати Поляки, котрих національність, після утрати політичної самостійности, більше має користі від польских поетів, учених и артистів (Mickiewicz-ів та Матейк-ів), ніж від їх політиків.

— Колюмни „Слова“, „Руского Сіона“ (и „Рускої Ради“) все ще переповнені описанем всіляких „**МИССИЙНЫХ ТОРЖЕСТВЪ**“, маючих заводити и укріпляти **тверезість** між нашим народом. Ми свою гадку про се діло висказали вже в 2-ім н-рі нашої часописи з с. р., а тепер и „Слово“ зачинає приходити до пізнання правди. От як пише оден корреспондент его: „Рух той (до закладаня брацтв тверезости) заслуговував би на повне узнанє, колиб наше вч. духовенство на założено брацтва тверезости або на відправленю „**миссийныхъ торжествъ**“ не кінчило вже всіго діла. Заведе ся брацтво тверезости, відправить ся тут або там „**місія**“, и на тім конець, а наслідки ось які: спершу тайні, відтак явні рецидиви з подвійною силою, бо шинкарі не сплять, горілонька манить, істи на переднівку хоче ся, по роботі в поли хоче ся покріпитись, — и пиятика, спершу тайна, потім така явна, зачинає ся впадъ, на пово, а сли не всюди вже зачала ся, то незабаром зачне ся; лежить бо то вже в природі річи, що, як викорениш на яком поли злоє, посади або посій на тім місци добре. Але о такім садженю и сіяню ні слиху ні диху...“ Ми пригадуємо нашим місіонерам, и в загалі всему духовенству як и всім людям, котрі мають змогу на наш нарід впливати, щоби враз старали ся змінити спесіб життя нашого народу, наклонити его до уживаня здорової и посильнішої страви а закинення острих постів, підносити его просвіту розширюванем популярних книжочок и закладанем читальнь, заохотити его до оцадности, заводити громадскі шпихлірі и каси позижикової и т. н.—тогді и тверезість буде опирати ся на твердім ґрунті... До легшого ж достижєня всіго того причинило би ся дуже багато закладанє філій „**Просвіти**“...

— Дня 24. (12.) Серпня мають відбути ся в Галичи загальні збори **Товариства имени Качковского**, котре подібну, тільки ще ширшу ціль собі поставило, як „**Просвіта**“. Товариство се завязалось більше ніж перед роком, однако до сеї пори не оказувало діяльности, по части з причини, що статути его пізно були потверджені рядом, по части з причини невідповідної его організації (члени виділу н. пр. проживають кождий в иншім місци, по кільканайцять и кількадесять миль оден від другого віддалений!). Членами товариства им. Качковского суть майже виключно селяне и священники (тепер має їх бути зверх 1000); за 1 зр. річної вкладки вони мають діставати даром всі виданя товариства. Перша книжочка появилась сими днями п. н. „**Съ Богомъ**“. Заложитель и теперішній голова о. Наумович в своїй відозві, скликуючій на загальні збори до Галича, указує на давні славні часи за Романа и Данила, відтак на нужду, яку тернів руский нарід від нападів татарских, а наконець на ще більшу нужду, котру тернить тепер, де „**тысячи-тысячи** роднѣ русскихъ уже безъ ґрунту, служатъ чужимъ и въ грубахъ имъ палятъ, а пшеницю зъ ихъ ґрунтѣвъ собирає чужій и панує...“; тому взиває до борби з темнотою, котра всіму тому причиною. **Ми до такої борби за-**

силаємо щиро-руське Помагай-Віг! — *на-коли тільки ся борба справді буде вимірена против всякої темноти и вести ся буде оружьем чистої правди и науки...*

— Дня 30. (18.) Червня положено **первий камінь під другу міську церков** у Львові при Домі Народнім. Акт сей відбув ся цілком тихо: крил. оо. Кульчицкий и Павликів відправили одвітне богослуженє, п. Ковальский ударив первий камінь три рази молотком, хор бурсаків відспівав „многая літа“ — и на тім всё скінчило ся. Крім згаданих осіб було при сім акті ще лиш кілька членів „управляющего совѣта“ Дому Народного. Угольний камінь має бути положений мабуть на другий рік, як цісар приїде до Галичини. Будованє зачато офіційально від 30. Червня, т. е. від положеня первого каменя.

— **Руский театр** під дирекцією п-и Теоф. Романович, виїхавши зі Львова, давав представлення в Тернополи; з відтам удав ся до Борщова, відтак до Улашковице, а тепер пробуває в Снятині. Сподіваємось, що знайде всюди сердечне и симпатичне прип'яте, на яке щира воля и ревна праця панни директорки и членів труппи заслугоє.—Труппа п. *Бачинского* дає тепер представлення в Городку.

— **Григорияньский календар** заведений вже — в *Єгипті* на приказ Єгипетского віцекороля. Можна собі вобразити, як не легко прийде магомеданским Єгиптянам, котрі привикли числити після літ місячних від утечі Магомеда, тепер числити після років сонічних від різдва И. Христа! Темнота народа, давня привычка и фанатизм релігійний вельми стоять на перешкодї реформі. — Що ся реформа однако дуже хосенна, чей ніхто не схоче заперечити. Єгипет тут випередив значну часть Европи, в котрій православна и уніятська церков ще доси опирає ся поступови науки. Може Россія, котра так бажає, щоб її вважано державою поступовою, пійде за прикладом африканської держави; атже ж се діло у Россії, в православної церкві, и в десятій части не так трудне як в Єгипті. Найбільше дає ся в знаки ріжниця між юліянським а григорияньским календарем у нас в Галичині — де святкованє двояких свят не малу шкоду приносить розвоєви економічному и просвіті краю... Кажемо се явно, хотя знаємо добре, що наші рутено-руськє противники крикнуть на нас, що ми хочемо спольщеня Руси! Ми таких криків зовсім не боїмо ся... Однако на наших єпископів и наші консясторії не покладаємо в тій справі ні найменшої надії. Може, як би Россія приїшла григорияньский календар, то й вони б пішли за нею. А може я тогді скажуть: „Ми совсѣмъ не оглядаємъ ся на Россію... Дайте намъ спокій сь Ростією.“ ?...

— Дня (1.) 13. Липця 1875 відправила ся **поминальна служба Божя за бл. п. Юліяна Гродского**, слухача філософії, в церкві рускої семінарїи у Львові, за старанєм товариства Дружній Лихвар. Відправою заняли ся Впр. Оо. Тороньский и Пюрко, а хором пп. семінаристи, за що виділ „Дружнёго Лихвьяра“ обом Впр. Оо. и пп. семінаристам щирою подяку складає. — У Львові 14. Липця 1875.

Від виділу товариства „Дружній Лихвар“.

До сего н-ра долучений „Додаток промислово-торговельний“.

Одвічальний редактор: **Др. Олександр Огоновский.**

В друкарні Товариства Школы Школяк. — Ща заредак Фр. Сергійского.

Виходить випу-
сками в 2¹/₂ арк.
3. (15.) и 18. (30.)
кождогд місяця.

ПРАВДА

Редакция и ад-
міністрация під
н. 12. на улиці
Осолянских.

письмо літературно-політичне.

„В своїй хаті своя правда и сила и воля.“

Ціна передплати: на рік 6 зр., на шів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50 кр. Один номер стоить 30 кр. а. в. — За оголошеня (инсерати) платить ся після тарифи.

ВГАДКА ПРО СІЧ.

Жайворонку! божа птицѣ!
Чом так неспокійно и беш ся й літаеш?
Квиллиш жалосливо, неначе шукаеш
Чогось по-під гаєм зеленим в травици?
Не суне по небу гроза сніговица,
Всѣ рѣзкішо пахне на божій землі;
Природа цвітуча раєм віддихає,
Сміють ся болоня, а пташки уої
Щебечуть, співають у гаю-розмаю —
Якеж твое горе и темна журица?

Одвічає птиця жалібниця:
„Ой плачу я, плачу, паду ся й літаю,
Бо мого гніздочка уже не спізнаю,
Що в нім розпираєсь погана зигзиця.
Ой так, чоловіче! Чар сили цариця
Прокинула дивом у мому гнізді
Одно из діточок, котрі вигриваю,
В непевну зозулю, що діти мої
З гнізда вишихає, на землю друляє.
Порадь! мої діти в траві в повитици.“

Жайворонку! божа птицѣ!
Якої-ж ти ради від мене бажаеш?
Коли у гніздочко небачна пукаеш
Зозуленьку сиву, чудо-чарівницю.
У друге, пташино, непевной зигзиці
В гніздочко, що звила, ти більш не пусти!
И над діточками май лучше старане!
И виростуть любі твої діочки
И розвеселять тя звучним щебетанем —
Тому стережи ся ворожої птиці!

Квлянтъ, плаче пташинонька,
 До сонця взлітає...
 А у моїй головоньці
 Думи виростають.
 Зворушили ся, гуляють,
 Сіли й нагадали
 Про гніздо у нашім краю,
 Що в степу звивали
 Запорожці; про Січ-матер,
 Про вітця старого,
 Про могили ті високі
 Шляху Дніпрового.
 Жаль збудили — и буйниі
 З хати випускаю,
 Щоб пішли на луг широкий
 До Дніпра-Дунаю.
 Шарахнули, полетіли
 Горами, долами —
 Утомились и прісіли
 Над Дніпра водами.
 Тихо, тихо лють ся хвилі,
 Не ревуть пороги,
 Не шумить буйний вітрило —
 Все неначе в гробі.
 У болоті закисає
 Славная Хортиця,
 Де Січ була, величная
 Козацка збройниця.
 Дике поле, що по нѣму
 Козаки ходили,
 Села різнолюдні й ролі
 И міста покрили.
 Из Орди, що тут гуляла
 И в полон люд брала,
 Навіть сліду в дикім поліу
 Більше не осталоось...
 Всѣ минуло, прошуміло,
 И всѣ забуваєсь —
 Инша жизнь тут закипіла,
 Мало хто й згадає
 Про Січ, матер волі й слави
 Тої України,
 Про єї життя криваві
 И славні години.

А бувало, що греміли
 Славою пороги
 И лякали в семім небі
 Турецкого бога.

На вид саблі козацкої
 Польща омлівала,
 Татарва в Криму конала,
 И Москва дріжала.
 Так! — а нині по Україні,
 По свободі й славі,
 Лиш могли в степу синім
 Видні величаві.
 А Хортиця у болоті
 Кисне потапає,
 И прибіжища свобода
 Нам не нагадає.

Деж поділись? чом не встануть
 Пишні гетьмани?
 Конашевич, Остриця
 И усі Богдани?
 Горе, горе! не повстануть,
 А якби повстали
 Из руїни, що зробили:
 Ми б самі їх гнали,
 Хоч з слёзами. — Запорожці
 Знали воювати,
 Та не знали й не хотіли
 Волі шанувати.
 Жили пишно, розцвітались,
 Жите гайнували —
 И в коріню необачні
 Гнили, завмерали.
 Из богатирів овободи
 Виросли тирани;
 Розбишаки поробились
 З козаків. Гетьмани
 Безталанну Україну
 Здерли, зруйнували
 И з обиллюваним обличем
 Слід царский лизали.
 Тое військо, що віками
 Перед себе гнало
 Дику орду, ляцьке кодро,
 На коліна впало
 Перед жменею Текеля
 Москалів и руки
 Дало в дуби заковати
 На неволі муки...
 Вольну волю прогуляли,
 Славу всю пропили —
 И голота по-під плоти
 Ворогів пустилась

Жебрати помилованя,
 Жебрати підмоги
 И гріхів тяжких прощєня
 И смерти від Бога.

И сконало Запороже —
 Остались могили...
 Тільки з тяжкої роботи
 Коваків лишилось! —
 „Більш нічого?“
 Більш нічого.
 „Суд страшний від Бога!“

Як тії тучі, що прорвавшись
 На землю грянуть, не лишають
 По собі лиш руїну краю:
 Так Січ з врагами упоравшись
 Україну з краю до краю
 Розвалинами завалила
 И себе під ними задавила.

Україно! ти мучениця!
 В твоїй святій, благій души
 Кривди и мука без ваги
 Заплакали болєм пекучим
 И висадили там ирвучий
 Боляк. Він довго, довго рвав;
 Болів, палив и набирав;
 Поки доспів и провалився
 И затроїв всю кров твою
 И ненавистю й пімстою.
 А сукровиця боляка,
 Кров Січи, пімсти на врага,
 Твоя кров власная, прогнила,
 Тебе на одр твій положила,
 Одр болізни нещасная!
 Одпочивай! прийди до себе!
 Коли нового ще житя
 И слави й щастя и добра
 Тобі трудній судило небо —
 А Січ, буйна твоя душа,
 Нехай нам стане днесь в потрібі;
 Нехай научить нас з житя
 Свого и доброго и злого,
 Як нам вестись. Най стереже,
 Остерігає нас від всього;
 А від *недбалства* наді все;
 Идем бо до житя нового,
 И як заслужим — так буде.

Ой, Українці! Галичане!
 Нехай на сій святій землі
 У мирі и у гаразді
 Новая Січ почнесь, повстане!
 Без буйности и без догани —
 Нехай вигтає, мов в яри
 По лютій и тяжкій зимі
 Благое сонечко весняне.
 Вий ся ж, гніздо нового строю!
 Витай нам ладом и красою,
Науки праведним силнем
 Над нашими людьми й землями!
 А як просвітиш тепло, ясно
 Промінем власним люд нещасний,
 И благодатию поглянеш:
 То загоїш всі наші рани
 И даш нам мир и волю красну —
 Устань! устань, нова Січ-мамо!

Устань! ми довгими віками
 Живцем у гріб закопані
 В гіркій розпуці и нужді
 Жили, подоптані братами,
 Безчоловічними Ляхами,
 Гірш скота, що в жидів в ярі;
 Аж нас закликав из утроби
 Землі солодкий волі глас...
 Ми встали и в тяжку двер гроба
 Били так довго, раз-у-раз
 Воскресням громом, божим дзвоном,
 Що застогнала двер хорому
 И пирсли ретязі неволі;
 И вийшли з гробу ми на волю
 Голодні чести и житя,
 Спрагнені всёго, о що „я“,
 Те людске „я“ Богів все молить.

Прийди ж до нас, устань між нами
 И розсвіти ся по-над нами!
 Однак не крицею, желізом,
 Що жизнь не родить, тільки ріже;
 Не пімсти страшними огнями —
 А всіх щедрот благих водами
 Цілющими. Залий всі рани,
 Що нам завдав наш пай тяжкий;
 Але не дуй ся у гординю,
 Як ті Ляхи, що навіть нині,
 Хотяй подоптані самі,
 Не кличуть волі, кличуть панства

И шімсти, всякого тиранства
Собі, а братови підданства —
На тій, не ихній вже землі.

И наведи нас на всё красне
И мирне и всёго нещастя
Причину темную : недбальство,
Непевну буйність и зухвальство
И зависти всі хоти, всі,
Ти в нашім серцю сполови!
Осет и кукіль, весь бурян,
Що занечистив божий лан
Душі народа, очисти!
И заохочуй нас до праці
— Беззавистної на палати —
Біля своєї убогой хати;
И засияй нам тихим ладом!
А виведеш тогді готовий
Народ на празник — лиш не крови,
На празник мира и любви
Усіх братерских нам народів.
Підеш там ис усіми в згоді,
Не віддурають ся тебе,
З обличем світлим там підеш
И часть заслужену приймеш
Помежи вольними братами;
Устань! сияй! веди нас, мамо!

Корнило Н. Устиянович.

РІВ 1775 —

СТОЛІТНЯ РІЧНИЦЯ зруйнованя Січи Запороскої.

(Написав Володимир Барвіньський).

Борба Руси-України в кінці XVI. и в початку XVII. віку була переважно релігійна. Сусідство поганих гонд татарских викликало збройну силу козацтва. Невсипуца війна „народу християнського“ з „невірним Бісурманами“ була засновком Січи запороскої на самім далекім узграничю українских земель. Січ запороска була осередком руских воєвників, школою лицарства-козацтва и найбільшою твердиною Руси-України, звідкіля виходили найкращі воєвники рускі на оборону своєї України. Задля того козаки-Запорожці вважались не тільки рідними синами Руси-України и

єднали собі широку славу на всій рідній країні, — але й надто їх слава розходилась и по широкому світі, и королі и передові люде Польщі вважали їх великою підмогою Річи-Посполитої и обороною миру християнського.

Як же ж розпочалась в Річи Посполитій захланність латинського попівства и шляхоцтва на православну віру и єї широку владу, як стало латинство що раз більше пригнітати православних людей у всіх можливих правах: тогді звернулось козацтво в середину тих земель, котрих воно доси стерегло против „Бисурманщини“, та попробувало своїх спіс и шаблук на плечах тих, що доси безпечно розвельможились на Руси-Україні з своїми порядками и з латинскою вірою. Тільки ж и тогді ще борба козацтва була переважно релігійною, а так, як не всюди однаково перемагало латинство, як ще в початках часто и вельможні пани и міщане ставали в обороні рускої віри и гамували загани латинства — то й козачі подвиги серед краю були в початках тільки спорадичні и більше місцевого як загального характеру. Не позбулось козацтво сєго характеру ще й тогді, коли стало в обороні прав самого козацтва против централізуючої власти коронних гетьманів Річи-Посполитої. Не обіймаючи всіх інтересів руского народу, не находило козацтво и участі маси народу.

Але ж не тільки одні релігійні неприятели завелись у Річи-Посполитій. Важніша річ була в тім, що в Річи-Посполитій виробилось могуче розкіпне можновладство, що за тою силою можновладців поникла сила королівска и пани-вельможі не тільки на соймах и соймках становили права и порядки після свого інтересу, але й у своїх маєностях на своїх територіях ще в більшій мірі и по-за границями сих шляхоцких прав и статутів становили свою шляхоцку волю єдиним правом над поселянами.

Визволитись из сєго панского гнету, від цілковитого закріпощеня шляхтичами, и скинути з себе сї невольничі кайдани наложені шляхоцкими порядками суспільного житя в Польщі — було найбільшим бажанєм, найбільшим інтересом цілого народу руско-українського. Се була найважніша причина, що підіймала руский народ до повстаня против Польщі.

Треба було відкликатись до сєго загального інтересу народнєго, треба було стати в обороні всіх сих знехтованих прав народних, щоб здійняти усю масу народа и запевнити собі загальну підмогу.

Вчинив се Богдан Хмельницький закликаючи своїми універсалами весь народ руский до повстаня против Польщі, обіцюючи ви-

гнати на все панів з України и розтягнути козацкі права на ціле поспільство, що стілько ж значило як визволене усіх поселян з тяжкого підданства. Ось тому то ні разу ще не підійнялось стілько народу за козаками, ні разу ще не зняла ся така страшна сила против Польщі, и ніколи ще так широко и з таким запалом не розширялось повстанє. Польща не встояла против такої сили и скоро покорились вельможні пани перед своїми давнійшими підданими. За Хмельниччини, хоч не на довго, з'єднали ся интереси козацтва и цілого руского народу, з часів „батька“ Хмельницького лишилась незатерта память славного лицарства-козацтва в усіх частинах Руси-України и виробилась найбільша популярність „лицарів-невміряк“ між руским народом.

Але ж не сповнилась обіцянка „батька“ Богдана, не сповнились и надії, що скоро вирости між народом. В Зборівскім а опися и в Білоцерковскім трактаті забезпечено и розширено права козацтва и православної віри, надано привилегії гетьманам, але про визволенє закріпощеного люду, про усуненє панского гнету и шляхоцкого ярма не згадано ні словом. Ось и не за довго стали вертатись пани-шляхтичі на свої маєтности та давні порядки під оком гетьманским та дозором козацким наново заводити. Але ж не того дожидався руский народ після славної боротьби. Тяжко було повертатись у давні пута після кривавої війни за вольную волю: не на те кидалось поспільство у ряди козачі, щоб вислуживши цілу кампанію допомочи панам-козакам до панованя а самим відатись у неволю панську. Задля того почались нові насиля и напани на панів, що поважились засісти давним порядком у своїх маєностях и заставляти народ у нові пута. Мимо заключеного миру починає ся партизантска війна черни и поодиноких козацких відділів против панів, бо „знай Ляше: по Случ наше!“ кричала чернь и чернечі козаки. Тільки ж „батько“ Хмельницький став тепер звивати до понеханя сих напастей на панів, та казав піддаватись воли панских порядків. Оттогді то побачив народ, що ёго вивели в поле, що Зборівскі та Білоцерковскі трактати не склались в користь народу а на безпеку панів и козаків, що тисячі народу боролись не за свої права, але за розширенє прав козацких. З того часу що раз більше змагалась невіра народу до гетьмана, кодишнёго „батька“ стали проклонами проклинати та за новим гетьманом покликати, стала й охота до козацкої війни між народом що раз більше потухати. Коли ж ще з польської сторони не можна було впевнитись тривалого супокою и намість усуненя непорядків анархия що раз змагалась и здало ся аж до гетьманської булав

добералась а й надто ще Кримці своїми загонами по Україні тяжкого лиха народови наносили, — оттогді надумавсь старий Богдан Хмельницький віддатись у протекторат Московского царя.

Р. 1654 піддалась козацка Україна протекторатови Москви під слідуючими головніишими вимінками: 1. Привилеїї надані королями польськими мають бути свято доховані; 2. Цар не буде мішатись в внутрішні справи адміністраційні и судові, позіставляючи козакам їх власні права; 3. Козацкого війська має бути 60.000, а в часі війни може гетьман стілько зібрати війська, скілько зможе удержати; 4. По смерті гетьмана вибирають козаки нового гетьмана без впливу царского; гетьман може приймати заграничних послів, тільки має об сім увідомляти царя; 5. В війні з Польщею и Татарами можуть козаки заховати неутральність; 6. Царські воеводи мають пробувати в Києві але не мішатись в справи козацкі; уряди не можна віддавати Москалям; 7. В потребі має цар прислати посилки на просьбу гетьмана, котрий ними верховодити має; 8. Шляхта задержує свої привилеїї и права и виберає своїх урядників.

З поміж трёх кандидатів протекторских: Польщі, Москви и Турци — Москва найбільші подавала надії доброго протекторату, а то раз вже для того, що була православна, а в друге и для того, що доси ще нічим не далась в знаки ні українському народови ні самим козакам. Заприсяжені обіцянки одновірного царя могли задля того уважатись яко велика порука самостійности козаків и України.

Годі тут говорити про симпатіи або антипатіи народні. Переяславский акт з р. 1654 був дипломатичним ділом козацтва, а не ассиміляцією двох народів, до чого недоставало найконечніиших умовій т. є. самовіжой волі народної. Сей Переяславский акт був ділом політичним забезпечуючим Хмельницкому гетьманство, козакам більші права а народови віру православному з більшою порукою, як того можна було сподіватись по Поляках або Турках серед тогдішних обставин.

Чи на добро вийшов новий протекторат для України и для козаків — на те найлучше відповісти фактами. Акт Переяславский не був нічим иншим, як тільки новим скріпленем прав козацких а залишенем прав народних. В статях Переяславских так само мало т. є. нічого не говорить ся за долю закріпощеного народу, як и в Зборівскім и Білоцерковскім трактаті.

Ось чому не получшала доля України и після Переяславского акту. Народ не бачив ні Зборівского ні Білоцерковского трактату ні статей Переяславского акту. Він бачив тільки події, що виходили після сих актів, а події були для народу сумні, невідрадні. Розвельможене козацтво переймалось духом то шляхецким то навпослі

боярским и не прийнявши душею и тілом народнього идеалу за часів Богдана Хмельницького — не могло тим менше спісля станути виразом того идеалу. За козацкою старшиною плодилось козацке можновладство, що гонило за маєтками, почестями и ласками.

Русь-Україна стає ся полем неустанної борби трёх сусідів о панованє над Україною. Москалі, Поляки и Турки, а разом з ними відповідні сторонники між козаками на взаводи торгують ся по сёгобичній Україні и вкривають її кістями та попелом*). Народ переселює ся на тогочісну Україну, де була велика просторонь

*) Наводимо тут опис стану України після „руїни“, коли вже Україна сёгобична знов почала залюднитись. Московский священник Иван Лукьянов так описує сумний стан сёгобичній Україні: „И поидохомъ (з Павлоичи в Немирів) въ степь глубокую; и бысть намъ сіє путное шестіе печально и уныливо, бяше бо видѣти ни града, ни села; аще бо и быша прежде сего грады красны и нарочиты селы вѣдѣніемъ — но нынѣ точію пусто мѣсто и неизоляемо, не бѣ видѣти челоуѣка. Пустыня велія и звѣрей множество: козы дикія и волки, лоси, медвѣди. Нынѣ же все разровсано да разорено отъ Крымцевъ (чи тільки?). А земля вѣло угодна и хлѣбородна и овошчу всякаго много: сады что дикій лѣсъ: яблоки, орѣхи воложскіе, сливы, дули, — да все пустыня; но дадутъ собаки Татаре населиться; только населятєя селы, а они собаки, пришедъ, и разорятъ; а всёхъ людей въ полонъ поберутъ. *Не погрѣшу ту землю назватъ златою*, понеже всего много на ней родить ся. И идохомъ тою пустынею пять день, ничто же видѣхомъ отъ челоуѣка. (Гл. Антоновичъ: Послѣднія вр. к.) — А літописецъ Величко оєь як описує Україну тогочасну: „и проходя тогочісную иже отъ Корсуна и Бѣлой-Церкви, Малоросійскую Украинну, потімъ на Волинь и далѣй странствуя, видѣхъ многіє грады и замки безлюдніє и пустые; валы, негдєсь трудами людскими аки холмы и горы выспенаніє и только звѣремъ дикимъ приближнємъ и водвореніємъ сущи. Муры заєь, яко то: въ Чолганскомъ, въ Константиновѣ, въ Бердичевѣ, въ Збаражѣ, въ Сокалю, що тилко на шляху намъ въ походѣ воєсковомъ лучилєя, видѣхъ єдни малолюдніє, другіє весьма пустіє, разваленіє, къ землѣ прилинувшіє, заплѣснєліє, непотребнємъ биліємъ заросліє и тилко гнѣздящихся въ себѣ змієвъ и разныхъ гадовъ и червей содержачіє. Поглянувши паки, видѣхъ пространніє, тогочіспіє, Украинно-Малоросійскіє поля и розлегліє долины, лѣсы и обширніє садове, и красніє дубравы, рѣки, ставы, ієзера — запустѣліє, мхомъ, тростіємъ и непотребною лядиною заросліє. И невоує Поляки, жалѣючи утраты Украинны оной тогочіспіє, расєь свѣта полекого въ своихъ универсалахъ єя нарицаху и провозглашаху; понеже оная предъ войною Хмѣльницького, бысть аки вторая земля обѣтованая, медомъ и млекоомъ капающая.“ (Літопись Величка Т. I. ст. 4 — 5).

Тільки ж не єдні „собаки Татарє“ так спустошили Україну. Як мало Россія дбала про долю України, виходить ясно з договору Россіи з Турчиєю р. 1681, котрим Россія обовязалась „від Києва до Запороз по єбє сторони Дніпра городів и городків не ділати“, и з договору Россіи з Польщею 1686, котрим постановлено, що збурені міста від місточка Стаєк вниз Дніпра, имено: Ржищів, Трехтимирів, Кавіє, Люпні, Сокольна, Черкаси, Боровниця, Бужин, Воронків, Кридів и Чигрин, мають остатись *пустими* так як були. А р. 1700 жадав ще російскій рѣд, щоб нагадати шляхтѣ сєй договор з р. 1686!!!

незаселеної и нікому неналежної землі. Втерявши надію прогону панів по-за Случ, шукає народ своєї волі на Задніпрянщині, де ще не бачив ні польського шляхтича ні могучого арендатора. Інші ж поселенці як змога ратують ся від панської нахаби, то втискаючись між козаків, то збираючись у гайдамацкі шайки, щоб мстити свою кривду на своїх кривдителях.

Але й в той спосіб не найшов народ український своєї волі. Тогобичня Україна скоро залюднилась новими осадниками, слобожанські землі попались в дарі старшинам козацким а за тими повернула давна неволя. „Гетьман пороздавав старшині маєтності,“ говорили бідлашні, „а старшина, поділившись нашими братами, позаписувала собі и своїм дітям в вічність и тільки що ще до плуга не запрягають, а там вже як хочуть так повертають наче-б своїми невольниками*.“ Як сказано, старшина козацка вбившись у маєтки не далеко відкотилась від польської шляхти. А надто ще й приступ посполитим людям у козаки зборонено. И знов нічого не позіставало закріпощеному людови, як тільки підійматись на своїх панів. Ось и здійняли ся (1686 р.) чернь-козаки и мужики на своїх панів, та не тільки панів, „не тільки арендаторів, але й інших людей и крамарів безьумні брали и маєтки їх між себе розшарпували, а декотрих и самих на смерть забивали и ріжні збитки и мордерства над ними виповняли.“

З другої ж сторони козацкі гетьмани старають ся відграничити козаків від простолюдців, закаувають козацким полковим старшинам втягати в полкові „компути“ міщан и тяглих людей и тим способом перегороджують перехід закріпощених у вольні люде.

Непорядки, що викликали криваве повстанє руского народу, не переставали а ще більше змагались після прилученя України під протекторат Московского царя. Живі події ясно доказували, що Москва не задля добра самої України стала єї притектором. Москва саме тогді перебувала тяжку кризис и видобувалась в європейську державу. Відірване України від Польщі було смертним ударом для Польщі, але прилучене України до Москви яко самостійного краю ніяк не сходилось з московскою політикою. Козаки мали помагати Москві у руйнованю сили Річи-Посполитої, и тим велику чинили прислугу царям Московским. Тільки ж скоро почала Москва

*) Державці земель (дідичи и їх посесори) мали не тільки право до землі и до ужитків, але також потягали простолюдців до роботи : „до правовая греблі, до вожева дров, до кошеня и прятаня сіна и до інших своїх потреб.“ Крім того давали простолюдні „державцям“ значний чини в грошах, часть щорічного збору хліба „осепшину“, десятину від худоби, и ріжні дашки від взіляких плодів.. (Гл. Антонович: Послѣдній времена козачества etc. Київ 1868.)

переназначувати Україну на свій лад. Велика сила гетьманів и неограничена самостійність козаків мусіли підпасти великій переміні. Ся переміна скоро наступила, як тільки почула Москва свою перевагу над Польщею. Вже за Юрія Хмельницького (10. Жовтня 1659) ограничено власть гетьманську, порозсаджувано по Україні густі гарнізони московські и московських бояр, ограничено свободу козаків в виборі гетьмана и наложено нові тягарі.

Андрусовским договором (1667) поділено Україну між Москву и Польщу. Роз'єднане України освящено межинародним трактатом, а тим часом Дорошенко, не вбачаючи добра ні з одної ні з другої сторони, підіймає непопулярну гадку турецького протекторату, щоб поєднати роздерту сусідами Україну. И знов настає новий склад козацких партій, знов розпочинає ся нова боротьба з новою комбінацією. Вийшло на те, що співано у пісні :

Ой тепер наші славні Запорожці
Та у великому жалю;
Що не знають, кому покорить ся
И яковому царю.

Вслід за сим висиленем Руси-України никне що раз єї самостійність, значіне гетьманів и сила козацтва. Кожда вижебрана булава у престолу царского приносить що раз більше ограничене автономіє України з сторони царского ряду. При гетьмані Самойловичу відійнято гетьманам власть судову над козаками, заборонено зноситись з сусідами и всі листи наказано відсилати цареві. Козаки не будуть мати на дальше участи в дипломатичних умовах а тільки царским рескриптом завідомляти-ме ся гетьмана о пунктах дотичачих козаків. Гетьманови зборонено подавати збройну поміч и находити сусідські границі. Так що раз більше никла сила гетьманів и цілого козацтва, аж поки після упадку Мазепи зовсім не обезвладнено гетьмана установленем „малоросійської колелії“ р. 1722. Малоросійська колелія, зложена під резиденцією російського Генерала з трьох штабових офіцирів и трьох старшин Генеральних, рядила цілою „Малоросією“. зносила ся з сенатом у Петербурзі и видавала розкази гетьманови. Послідний гетьман Кирило Разумовский, любимець цариці Єлисавети, виведений в графи, був посліднєю тінею славних колись гетьманів. Манифестом Катерини II. з 10. Листопада 1764 опорожнено уряд гетьманский на Україні по всі часи. Так скінчилась славна „Гетьманщина“. Автономічна колись Україна стала ся зовсім підвладною провінцією Росії. Хто не зміг виказати свого права козацтва, мусів поступати у поспільство с. в. у кріпацтво. Росія, відбєраючи автономію Україні,

завершила сильною рукою централізму закріпощеня народу.

Разом з упадком Гетьманщини хилив ся и сам народ до упадку. Коли козацтво не змогло трівало підійняти загального інтересу народнєго с. є. визволеня цілого народу з під власти панів и панских порядків, — то народ мусів сам як мога боронити сєго інтересу свого. Велике число козаків, що зняло ся до війни за Богдана Хмельницького, мусіло навпослі зредуватись після заключених з Поляками трактатів. Колишні козаки мали знов повертати у панський послух. Їх доля не мала получшати після здобутої перемоги над Поляками.

Ось чому ще за часів Хмельницького починають ся напади на панів и панські маєтки вже не з сторони самого козацтва, але з сторони самого народу під ослоною и підмогою козацкої черни. Мимо заключених трактатів з польскими королями народ на ново підіймав ся в обороні своїх прав, як тільки пани стали назад повертати на Україну и наново заводити свої давні порядки. Коли ж ті повстаня „черни“ оказують ся дуже слабими и не можуть обійняти цілої України, то причина сєго не в ослабленю почутя самостійности народу и єго бажаня видобутись на волю, але в тім, що гетьманське (у реєстри списане) козацтво не бере уділу в тих повстанях. Сам гетьман взиває поспільство до послуху панам и забороняє козакам спомогати неслухняний народ в дальшій борбі з панами. Повстане поспільства, лишене збройної підмоги козацтва, вже тим самим мусіло прийняти недисциплінарний характер гайдамацький и розбитись в партизантку.

Крім того починає ся переселенє народу на Задніпрянщину, де ще були вольні землі без утяжливого панюваня панских порядків. Скоро тільки було можна вибитись на волю одною зміною оселеня, народ український охочо лишає непевну боротьбу з панами и переходить у великій масі на Задніпрянщину. Правобічна Україна що раз більше вилюдняє ся, а тим самим и опір народу против панів в правобічній Україні мусить що раз більше слабнути. Так бачимо, що відступництво козацких гетьманів від властивої справи народнєї, можливість визволитись з під панского гнету через переселенє на Задніпрянщину а наконєць и иснуванє козацтва и Запорожя, що періодично чимало абсорбувало незадоволених сил з поміж поспільства, не дозволяли сконцентруватись поспільству до вибитнішого и загальнішого опору против панству.

Не тяжко було б доказати, що народ український мимо того розстрілени своїх сил невтомно рвав ся до свого ідеалу: до повної волі и рівноправности. Доволі буде вказати на такий об'яв, як борба полковника Семена Палія з шляхтою. Зайнявши Хвастів, Семен Палій без помочи а навіть против волі гетьманської закладає перші почини зреалізованого ідеалу народу руского. Семен Палій невеликими силами воює и проганяє польських панів и звільняє поселаян від підданчих повинностей. Мимо тяжких перепон Хвастівщина змагає ся силою, людністю и добробитом. Визволені села витають Палія як свого спасителя, а слава ёго живо розходить ся між народом и творить ёго найлюбішим героєм народним. В протягу кільканайцяти літ (1684—1709) Семен Палій зумів перевести малими силами в малим об'ємі (бо тільки в землях Білоцерковського полку) те, чого не зуміли козацькі гетьмани осуцити в протягу кількох віків при помочи цілого народу. Хвастівщина являє ся мініатурою зреалізованого ідеалу руского народу. Але панські интриги, підступ Мазени, ёго дух шляхоцкий и честолюбивий знищили усю працю Палія и закінчили почате діло ссилкою Палія у Сибір. Тож и не диво, що народня поезия так симпатично оспівує Семена Палія и так жалібно тужить за своїм справдішним героєм.

Такі появи житненности руского народу появлялись в менших розмірах и по инших сторонах Руси-України. Тільки ж треба пам'ятати, що тогочасні обставини зовсім противились повному розвою ідеалу рівноправности и волі, який був головною ознакою політичнёго життя руского народу. Упадок Польщі ще заздалегідь не був упадком шляхецкого строю суспільности, а Россия задля свого державного складу була сильною підпорою панованя дворянства над нопільством. А вже ж, як сказано, Россия довершила власною рукою закріпощенє люду. Серед такого сусідства не міг руский народ осягнути свого ідеалу, бо потерявши свою висшу верству на користь Росії и Польщі, зруйнований у своїм матеріальнім добробиті не міг ні-з-відки зачерпнути нових сил цивілізаційних до піддержаня свого первістку.

Ось тому являє ся Гайдамачина вже тільки (1768) послідним кривавим висиленєм руского народу за своє сутя, послідним страшним протестом народу против наложених кайдан неволі. — Се була послідня сцена довговікової боротьби самого народу за свою волю.

* * *

Який же уділ брало Січове козацтво у тій борбі руского народу з своїми ворогами?

Як сказано, Січ була мілітарною школою Руси-України. Сперва утікали у Січ всі прослідовані, незадоволені и покривджені, щоб жити на волі та відомстити свою кривду на тяжких ворогах. Хто не міг поміститись між городовими козаками, хто не міг погодитись з своїми панами и тяжкою на них палав пімстою, хто втерів надію на своє добро загарбане панами, — той втікав у Запороже між бездомних козаків-Запорожців. Воюючи з Татарами и Туркайми, випасаючи свої стада на непроглядних степах, торгуючи по Дніпру між Кримом а Україною — козаки-Запорожці мали запевнений бит и вважали себе споконвічними панами тих непроглядних земель, що ім тільки одним були відомі, над котрими тільки вони вміли панувати и против ворога забезпечатись.

Склад самого товариства, положенє Січи, неустанна майже війна — все те разом витворило зовсім відрубний характер Запорожців великої завзятости, неустрашеної смілости и гордої самостійности. Вписуючись у Запорожці все забував козак, не забував тільки своєї України, своєї віри и своїх панів-кривдителів. Вирікаючись усєго, Запорожець не вирікавсь тільки своєї волі. Шляхоцтво було нобілітациєю маєтних, запороске козацтво нобілітациєю заслужених.

Ось тому було Запороже гартом духа українско-руского народу, огнищем волі и підмогою воюючої України. З первих часів зістає Запороже в неустаннім контактї з Україною в єї боротьбі за волю и самостійність. Перші гетьмани являють ся запороскими учениками и операють ся на авторитет Запороскої Січи. З Січи, як би з живущого жерела, випливають нові сили, нові подвиги, нові затажці Руси-України.

Коли ж наврослі закипіла, так сказати б, домова війна між козаками и козацкими гетьманами, кождий претендент до гетьманської булави старає позискати для себе Запорожців, вважаючи на їх силу и вплив моральний. У всіх важнійших подіях вікової боротьби Руси-України мають козаки-Запорожці велику иніціативу або немало-значний уділ. В Січовому копі гомонить слава Руси-України, але й чутні там боли и стони руского народу. И наврослі, коли вже городове козацтво розвельможилось панами-державцями по Україні, Запорожці споконвіку демократичні недобрим оком глядять на панів-козаків городових. Скоро по Україні підіймають ся гайдамацкі шайки пліндруючи маєтки панські, Запорожці то явно то крадькома беруть уділ в тих партизантках. На чолі кождої шайки являє ся

козак-Запорожець, а бодай кождий проводир хоче бути Запорожцем, наче б усе, що походить з Запорожя, було усвящене в очах народа и мало який висший авторитет.

Ось и зрозумно стане, чому Запороже, хоч відгороджене широкими степами від Руси-України наче остров серед татарского моря, не тратить ніколи свого народнього характеру, по всі часи остає ся в живих взаєминах з Русю-Україною, и чому козаки-Запорожці у піснях народних знаходять так велику симпатію и являють ся такими любимими героями народними*).

Запорожці як и козаки в загалі мали двоєке значіне. Січ и козацтво були твором конечности. Положене краю, неустанні напади азиятицких горд и безсильність державної власти в Річи-Посполитій мусіли викликати таку добровільну (самохітну) оборону краю, яким було козацтво у першім своїм почині. Так оборона краю як и цілої східної части Европи від напливу азиятизму становить велику заслугу козаків в культурній исторії світа. Як скоро ж проминула потуга горд азиятицких и Туреччини, що лякали цілий світ цивілізований заглодою, як скоро упала сила сеї антицивілізацийної потуги, козацтво яко оборона против сеї потуги мусіло статись и дійсно сталось злишним анахронізмом. Упадок Січи и Козацтва цілого був в тім згляді конечности, котра нікому ніякої шкоди не могла принести.

З другої ж сторони Запороже и козацтво так городове як и низове було обороною Руси-України против єї ворогів, а то вже не тільки азиятицких але й передо всім неазиятицких. В тім згляді було козацтво обороною самостійности Руси-України, єї волі, єї прав и історичного посланництва против чужосторонним европей-

*) На славу Козаків-Запорожців належить піднести одну дуже важну річ. Манифестом Катерини II. в 14. Грудня 1766 оголошено замір уложєня нового кодексу заковів для Росії, „Нового Уложєня“. На се завізяно депутатів усіх „сословій“ до уложєня комісії, котрій поручено б уложєне сього великого діла. И Запорожців візяно, щоб вислали свого депутата. Запорожці вибрали двох депутатів и дали їм инструкцію, чого мають домагатись від сеї нової кодифікації. Між иншими наказано депутатам домагатись потвердженя „прав и вольностей прежних, наданих від королів Польських и князів Литовських и потверджєних Росейскими Государями *войску Запорожскому, народу Малороссийскому, духовному чину и шляхетству* и щоби вони внесені були *особно* в Генеральне Собрание ку вічній памяти“. З того виходить ясно, що Запорожці ще в самі послідні часи мали почуте своєї належности до (мало-)русского народу и почувались до оборони прав цілого нагоду (м.-)русского. О скілько те почуте самостійности Запорожців вплинуло на постановлене зруйнования Січи — нині для браку материялів дотичаєх самого зруйнования Січи не дасть оя докладно означити.

ским змаганням. Сам факт, що и в борбі Руси-України з її неазіатичкими ворогами прийшло до повного з'єднання інтересів козацтва з інтересами цілого руского народу, свідчить довідно, що козацтво (так городове як и низове) було питомим твором історичного духа народнєго, огнищем єго політичнєго житя, новим об'явом державности руского народу.

Трагічна історія нашого народу виказує, що се зіляне (з'їдентифіковане) інтересів козацтва и цілого народу не довго тривало, що-раз розділялось и рїзшило ся, аж поки нарештє не витворилось в три відрубні прояви: городове козацтво перетворює ся в класу панів, січове козацтво задержує тільки характер пограничної міліції, а решта руского народу остає ся крєпаками.

Складати вину за витворенє сєго стану річей на одно козацтво, а ще бїльше на Січ Запороску — значило би обвиняти частину за цілість. Виводити з сєго стану річей неживотність руского народу и єго неспосібність до державного житя — значило би запізнавати правдиву історію и незаперечимі факти, нехтувати вікову боротьбу и не узглядити географічного и міжнароднєго положеня краю. Плакати задля сєго стану річей — значило би грїшити против конечности історичного розвою и против животности самого народу.

Можемо сміло сказати, що витворенє сєго стану річей (панства, мілітаризму и крїпацтва) зовсім не було питомим плодом Руси-України а плодом її сусідів-протекторів. Польща була вже так пересякла, так чутка від розховстаного пацства-шляхоцтва, а Москва-Россия так була умасна царским деспотизмом, дворянским лизунством и панско-болярскою захланністю, що Русь-Україна, висилена и спустошена віковою борбю, відтята навкруги від цивілізованого світу з'анґренованим шляхоцтвом, боярством и диким татарством, ніяк не могла очистити свого народнєго идеалу від грязи, що з усіх сторін насувалась на її землі и обліпляла її власних синів. Скоро Україна не змогла після Хмельницького остоятись о своїй силі а мусіла шукати протекторату, — то упадок самостійности мусів спровадити образ житя або з давної Поліщі, або з Москви або з Туреччини. Іншого виходу абсолютно не мож було виждати.

За Богдана Хмельницького рїшилась доля Руси-України. Хмельницький, відкликавшись до загального інтересу цілого руского народу, з'їмів здійняти против Польщі невидані доси сили и переміг сим загальним інтересом народним новосвітнєго житя людского

специфічний інтерес шляхоцкий середньовічного строю. Шляхта поклонилаь и мусіла поклонитись перед цілим народом.

Як же ж небавом через нерозум Хмельницького знов станув по одній стороні шляхоцко-польський інтерес, а по другій знов тільки шляхоцко-козацький інтерес, побіда мусіла остатись по тій стороні, де була сила державна. По тій стороні ставала однолита організаційна сила державна, по сій дерлось козацтво з чернею и престолюдцем. Се було конечним упадком Русь-України. Після сёго кроку Хмельницького вже ні протекторат Москви, ні протекторат Туреччини, ні поміч Шведів не могли видобути на верх первісного ідеалу народнёго підійнятої Русь-України. Русь-Україна добивалась завчасу ідеалу новосвітнёго жита: рівноправности и висвободження поспільства. Скоро Русь-Україна не могла твердо стати цілою своєю силою на сім ідеалі — до чого тільки зуповна самостійність могла допровадити —, Русь-Україна не могла осягнути сёго ідеалу вже ні через Россию ні через яку иншу державу, бо тогді ще ні в одній сусідній державі не перемагав а навіть не здіймавь сей ідеал вольности цілого народу, рівности усіх обителів.

Після сёго стане ясно, чому кождий тямущий чоловік чути-ме великий жаль за сим упадком Русь-України, але не пожалує ні упадку козащини ні зруйнованя Січи (Січи и козацтва сам их про себе).

Тільки ж сим ще не сказано, що належить одобрити знищенє автономії Русь-України и зруйнованя Січи царськими порядками. Повільний акт знищеня автономії України и зруйнованя Січи являє ся не инакше, як тільки яко звичайний акт самовільного завоєваня, насильного нищеня, межинароднёго недодержаня договорів, — котрий тут о стілько сумнійший, що лучить ся з ним підступ, віроломство и цілковита деморалізація пануючих сфер.

Одобрити сей самовільний акт зруйнованя автономії України и Запороскої Січи значило б стілько, що признати право грубої сили в житю межинароднім, освятити віроломство и безправа назвати правом. Ті, що знищили автономію України и самостійність руского народу та зруйнували Січ Запороску, далеко ще не були апостолами новосвітнёго жита народів и не могли поставити такого ідеалу, за який боров ся руский народ.

На сам акт зруйнованя Січи можемо зовсім об'єктивно глядіти. В часі зруйнованя Січи — автономія України вже давно була знищена. Русь-Україна не задержала тогді вже ні крихти своєї самостійности, а Січ Запороска, хоч би була и дальше истнувала,

так само мало помогла б була пропацій автономії, як и саме зруйноває Січи.

Коли не можемо ніяк одобрити навіть акту зруйнованя Січи, то чинимо се передовсім зі взгляду на честь народу. Як небудь піймати річи, а заперечити не дасть ся, що зруйноване Січи було самовіжим закінченем нищення посліднього відтинку автономії України. Руйнувала Запороску Січ та сама рука, що систематично знищила протекторску самостійність України, запевнену грамотами и присягами російських царів и цариць, почавши від Алексія Михайловича аж до Катерини II. Зруйновано Січ не тільки задля єї злишности, але й найбільш задля того, що козаки-Запорожці, твердо обстаючи при своїх правах, голосно и невтомно нагадували Переяславский трактат, царські присяги и царску поруку самостійности не тільки самої Січи, але и цілого „Малорусского народу“, що дальше козаки-Запорожці до послідних часів брали участь в подвигах народу руского, и все таки могли ще мати симпатію у народу. Все те чинило Січ-Запорожців не тільки злишними але, що більше, небезпечними для централізуючої власти. Не можемо дальше одобрити акту зруйнованя Січи и зі взгляду на сам спосіб виконаня. Що стає ся анахронічним и злишним, що видіє само собою, те можна усунути и без підступного коварства и неусправедливленого насилля. Кілька місяців перед зруйнованєм Січи впевняла ще цариця Катерина запороских депутатів, що приверне Запорожцям їх права; ще недавно писав Потемкин, головний мотор зруйнованя Січи, до кошового Запороского підхлібляючі листи и просив гостинця пишучи: „будь ласкавъ, батьку, пришли миѣ гарнаго татарскаго коня, чтобъ козаковать годился“ (21. Червця 1774). А вскорі потім ті самі голови мотивували зруйноване Січи: гайдамацтвом и нападами на „наших любих сусідів“ Поляків и Турків! Козакам - Запорожцям заневняв Текелій зуповну безпечність, але після добровільного підданя — підтягнуено чимало Запорожців під суд военний, а полковникам: Порогні, Чорному, Делехови, Куликови и Гарді, отаманам Параличови и Головці сконфісковано їх маєтки.

Як не будь судити, а знищене козацтва и зруйноване Січи було знищенем частини руского народу, що була тогді у верху народу. Знищене частини народу може тільки тогді знайти рацию и усправедливлене, коли діє ся для добра народу самого. А знищене козацтва и Січи Запороскої не було задля добра руского народу, а тільки одною ознакою неприхильности для сѣго народу. Тим и являє ся зруйноване Січи Запороскої переважно яко підступне насиліє.

*
*
*

Переходимо тепер до самого опису зруйнованя Січи Запороскої 1775 р.

Не в перший се раз зруйновано Запорожців и їх славний кош. Як Мазепа прихилився на сторону Кароля XII. против Петра В., козаки Запорожці пішли за гетьманом „обох берегів Дніпра и войск Запороских“, присланих від царского гетьмана Івана Скоропадского послів: еромонаха Жураховского и сотника Василя Савича обезчестили, а до царя вислали докірне письмо з угрозами. Під кошовим Гордієнком стало около 8.000 Запорожців и майже вся старшина по стороні короля Шведского під місточком Будищі (1709). Задля того вислав цар полковника Петра Яковлева, щоб уговорити Січовиків на сторону царску и склонити їх до вибору нового кошового. Тільки ж Запорожці прийняли сі запросини вистрілами з гармат и ружя на військо російське и убили одного полковника, кількох офіцирів и до 400 солдатів. Тоді полковник Яковлев wraz з Чигринским полковником Галаганом заатакували Січ и 14. р. Мая 1709 взяли її приступом. Багато Запорожців убито и полонено, около 100 гармат и богато добичі дісталось в руки Россиян, а Січ „стару“ зруйновано до кореня так, що ледви сліди по ній остали ся.

Запорожці перепеслись до Криму. Царским маніфестом з дня 26. р. Мая 1709 оголошено об тім прилюдно и показано збороняти Запорожцям напово селитись в Січи и инних їх давних осадах а тим, що би повернулись, дозволити селитись в „Малій Росії“ яко по селянам. Запорожці пішли шукати чужої опіки. Спершу хотіли стати кошом на устю річки Камінки в Дніпер (в Херсонській Губ.), але Скоропадский и Бутурлин зруйнували сей кош 1711. Опісля заложили Запорожці свій кош на давнім урочищу на Олешках на берегу нижнього Дніпра.

На Олешках оставались козаки-Запорожці від 1711 до 1734 р., дізнаючи великої напасти від татарских горд кочовничих и мабуть від самого хана. Р. 1730 підійняв російський Генерал Гр. Вайсбах гадку укріплення полудневих границь цілою лінією твердинь и редут. Указом з р. 1731 поручено Вайсбахови виконане сеї так званої „Старої або Української лінії“ з військовими осадами. Наглядаючи сі роботи переконав ся Гр. Вайсбах, що и твердині не дадуть такої безпеки против татарских нападів як колишня Січ Запороска. Ось и задумав заманити назад козаків-Запорожців у російську територію. Діло було не тяжке, бо Запорожці, наскучавши собі на чужині під

татарским протектором, дуже бажали повернутись на рідну землю.

Р. 1733 наступило „помилуване“ війська Запороского, а в Марці 1734 заложили Запорожці „Нову Січ“ над річкою Підпільною вісім верстов від старої Січі.

Так очутились Запорожці знов під протектором Росії на колишніх своїх землях, котрі, як самі Запорожці говорили, належали споконвіку Запорожцям. Нова Січ скоро здвиглась на новій оселі, а козацькі зівовики знов постали на запороских землях. А ті землі запороскі широко простирались, як далеко тільки сягала оборонна сила запороского козацтва. Тільки одні Запорожці добре знали границі сих своїх земель, бо, оселяючись зівовиками, випасаючи великі стада, та ловлячи рибу и всіяку звірину, вони одні знали, де ступила козацька нога и де засягло їх пануванє. Запорожці тим більше цінили усі свої „вольности“ (як вони називали свою земську займанщину), що тільки вони змогли відганяти напади Татар на сі землі и обезпечитись против всякій напасти.

Запорожці, повернувши на рідну землю, мусіли прийняти в безпосередне сусідство свого коша Гарнізон російського війська, що тут-же під самим боком Нової Січі мав наглядати непевних Запорожців. Крім того змінились и на Україні обставини. В Києві була вже „Малоросійська колеґія“, що управляла цілою Україною и простягала свою власть на нову Січ. Тільки ж Запорожці нехтували иснуванє сеї колеґії и через своїх депутатів у Москві и Петербурзі домагались, щоб їм було діло тільки з „иностраним сенатом“ у Петербурзі а не з малоросійською колеґією. Оперались Запорожці на тім, що цариця (Анна), простивши їм їх вину и прийнявши їх у свою милість, признала тим самим всі права затвержені и надані козакам и Україні царскими и королівскими грамотами и царскими присягами. На таких засновках стали Запорожці жити у Новій Січі. Правду треба сказати, Запорожці добре вислугувались Росії за їх „помилуванє“. Скоро по заснованю Нової Січі запалала війна між Росією а Турцією. Запорожці були и проводирами и першою сторожею російського війська, що звільна стягаючись в тяжких масах не знало ні дороги по степах, ні степової війни з Турками и Татарами. Багато війська російського гинуло у самій дорозі по степах; одні Запорожці були звичайні и до степового клімату и до степового життя и до степової війни. Тож и вислугувались російські генерали славними Запорожцями, як тільки могли. По передових сторожах, по найнебезпечніших місцях, до вислідження татарских сил, до тяжкої партизантки — всюди и все висилано Запорожців.

И на диво славно бились Запорожці, хоч їх сила числом не могла міряться ні до російського ні до татарського війська. Посипались похвали на Запорожців від Генералів и від цариці, а кошового навіть ордером у блискучих камінях пошановано.

Такіж самі заслуги для добра Росії принесли Запорожці и в новій війні з Турцією від р. 1769 — 1774, званій Румянцівскою. Запорожці були учителями Росиян, як воювати Турків и Татар хитростю и сміливістю; тільки що ученики в сміливости не могли ніяк зрівнати своїм учителям. Військо Запороске так визначалось своєю відвагою и витревалістю, що перші бояре вважали собі за честь вписуватись у Січ, хоч тої Січи в своїм житю на очи не бачили. Так славний навпослі Потемкин просив кошового власноручним письмом, щоб вписав ёго у Запорожці. Спокій Кучук-Кайнарджинский (1774) закінчив війну. Турки и Татаре були так обезсилені, що Росия перед ними не потребувала вже лякатись о свої полудневі границі. Поруч з тими війнами, що мали обезпечити Росию против Криму, перемінялась и Украина и степ козацкий. З р. 1740 підіймає Росия колонізацію полудневих країн, що доси оставались майже виключно під панованєм Запорожців. Насамперед починає ся закладанє твердинь з військовими гарнізонами. Навпослі (1750) позваляє Росия селитись Сербам на полудневих землях и завзиває нових колоністів. Се були початки Ново-Сербії, новоросійської губернії. На землях, що вважались доси Запороскими, осідають поселенці з ріжних країв и народів и займають під управу ту землю, де стояли козацкі зівовики, де випасались козацкі стада, де самі Запорожці проживали ловлею и відбивались від Татар. Сия способом офіційально зайнято одну часть земель Запороских и повернено військову селитьбу з німецькою дисципліною и цілим рядом шанців, що мали стерегти полудневу границу.

Таку самовольну займанщину без призову Запороского коша вважали Запорожці нарушенєм своїх одвічних прав на ті землі. Затрівожились Запорожці про свою власність тим більше, що царица не дозволяла селитись Українцям на сих нових землях, а тільки закликала туди самих заграничних заволок з очевидним заміром знеутралізувати вплив и значіне Запорожців.

Зміркували Запорожці, що тут „Москаль хоче Запорожців в мішок убрати“ та тільки ще надумує ся, як би сей мішок добре завязати. От и стали Запорожці сих непрошених поселенців из своїх земель проганяти та свої зівовики на ново заводити, а тим часом висилають своїх депутатів у Москву и Петербург з поклонами до цариці, щоб вона прав козацких споконвічних не рухала и Запо-

рожцям їх давних земель не відбєрала. Депутати Січові мали з собою всі грамоти королів польських, гетьманів козацких и царів та цариць московських. Прибувши до „Пітера“, вони царици и старшині „иностранныхъ дѣлъ“ низенько кланялись, дорогі подарунки у футрах, конях и верблюдах віддавали, але як тільки до річи добрались, так твердо при своїх правах стояли: вони покликувались на свої грамоти з архиву Січового, покликувались и на універсали Богдана Хмельницького и на трактат Переяславский и на царські присяги и тим всім доказували, що се безправно запороскі землі чужим людям на власність дано. Докази Запорожців були мабуть дуже ясні, бо ніхто из сенаторів не противив ся тим доказам. Цариця хвалила Запорожців и обіщувала зіслати коміссію до розгляду прав запороских на місци; бояре брали подарунки и утримували Запорожців в надії, що їх права назад привернуть ся; — а тим часом на запороских землях все дальше и дальше селились чужі осадники и вже другу губернію Азовску під боком запороских земель заложено. Та не тільки одну землю відбирано у Запорожців. Запорожці з давен-давна вели чималу торгівлю між Україною а Кримом: рибою, солею, кіньми, верблюдами и всіляким товаром, винами и турецькими виробами. На сю з давен-давна вольну торгівлю накладала тепер Россия великі данини, так що торгівля Запорожців мусіла під тим тягаром упадати. Ось и на се заносили запороскі депутати свої скарги перед царицею и перед сенатом „иностранныхъ дѣлъ“. Ходили запороскі депутати від цариці до сенату, від сенатора до сенатора, але діло їх не йшло наперед, хоч вони просиджували по цілих майже роках у Петербурзі. Одні туманили Запорожців, що універсалу Хмельницького и інших грамот нема в петербурскім архиві, „другі“, писали депутати до коша, „роблять надію, що можна відшукати документи, тільки, не вдоволивши колежских (сенаторских чиновників) до наших діл назначених, правди не скажуть. Ось для того, хоч ми и декотрих по чести обдарили и від них надіємо ся помочи, то ще и других більших треба обіслати и упросити. Для того вельможности вашої и всего війска покірно просимо: чи не можна би чорних футер, чорних вільчурів три або дві як найскорше прислати. Бо без того не можна обійтись: не давши, и говорить весело не хотять“... А дальше знов пишуть:... „не забудьте на вільчури, бо тут не вдоволивши добра ніяк не виходиш. Уміють тут брати и червінці“.*)

*) Гл. Скалковский История Новой Сѣчи, Т. II. ст. 190 — 191.

Підкупне дворянство уводило Запорожців надіями на їх права, а тим часом генерал-Губернатор Гр. Потемкин заводив нові порядки на Україні и Запорожю. Як перше Потемкин, оставши поименним Запорожцем, ласкаво промавляв до кошового батька, так тепер, побачивши твердий опір Запорожців при своїх правах, став їм грозити и здає ся може и перший подав царици гадку зруйнованя Січи. Ось як виражає ся народня пісня о сих запороских депутациях у Петербург, в котрих и кошовий судя Головатий брав уділ:

„Ой вже ж наш батько Головатий
 Та нічого не зможе,
 Все каже, що Потемкин горлагий
 Усе тее переможе...
 И Нечоса кричав, кричав,
 Хотів по своєму зробити,
 А далі охрип — Текелю післав,
 Щоб нашу Січ сполонити.“

Ще пробували депутати Запороскі в Петербурзі, піддержувані обіцянками царици и чиповників, ще Запорожці обставали при своїх зімовиках и почасти відганяли чужих осадців з своїх земель, — як Потемкин дістав від царици Катерини приказ зайняти Січ и все Запороже збройною рукою. В тій цілі вислав Потемкин Генерал-поручника Петра Текелія*) против Запорожців. Їму помагав князь Прозоровский, колишній товариин козацтва у поході 1770—1774 р.

Корпус Текелія виправлений против Січи складав ся з пяти відділів. Перший відділ, котрим доводив сам Текелій, складав ся з драгунів, гузарів, піхоти и донских козаків; другий під проводом Чорби — з гузарів, пікинерів и донских козаків; третій під проводом Лопухина — з піхоти, трьох донских полків и гузарів; четвертий під проводом Гр. Бальмена — з драгунів, піхоти и двох донских полків; а пятій під проводом Звірєва — з драгунів, гузарів и донских козаків.

Так отже для зайнятя Запороскої Січи, де було всього до 10.000 козаків и 20 гармат, вів Текелій 8 полків регулярної кавалерії, 20 гузарских и 17 драгунских шкадрон, 10 піхотних регулярних и 13 донско-козацких полків. Належить також завважати, що ціле військо складалось або з Россян, або з Донців, Молдаван, Угрів, Сибірців и інших чужинців.

*) Текелій після Скалковогого був Сербином, після других и по своїм имени виходить на Угря.

Російське військо так несподівано и тихо підійшло до самої Січи, що Запорожці не скорше стямались, аж вже ціла Січ навколо була обступлена Москалями. Тож и співає пісня народня, що Кошовий, поглянувши у віконце та побачивши Москалів, не знав сперва, що се має значити, тай каже до Запорожців: „гей діти, що нам робити? ось иде військо нашої цариці закликати нас, щоб ми знов Татар зганяли як саранчу.“ — „Ой ні, батьку, кажуть на те Запорожці, не туди нас кличуть, не туди звернені московські гармати своїми горлами, а просто на нас!“

И справді не до Криму а просто на Січ звертали Москалі свої гармати и своє військо. Дня 16. (4. р.) Червця підійшов Текелій з своїм війском до Січи и оточив Січ з усіх сторін російськими війсками. Потім вислав полковника Мисюрева до Кошового, щоб його до себе визвати. Козаки спершу не хотіли припустити Мисюрева до коша. Як же ж побачили, що Січ навкруги обставлена війском и гарматами, та що й човни на річці Підпільній вже у Московских руках, так що нікуди було втікати а й надто и опору ніяк не можна було ставити, тоді вже пустили Мисюрева до кошового атамана. Кошовий (Петро Калнишевский) виїхав до Текелія з козацкою старшиною.

Текелій казав їх арештувати, а сам вступив дня 17. Червця 1775 у Січ запороску и зайняв її російським війском. Тепер почали спусувати и грабити Запороске майно, воєнні припаси, війскову касу, артилерію и т. д. Також сконфісковано маєтки кошового Калнишевского, писаря Глоби и суду Головатого и інших козацких старшин. Багато козаків арештовано и віддано під суд войсковий. Ось як описує Корж, колишній Запорожець, се атакуванє Січи:

„Текелій атакував Січ таким способом: прийшовши з армією до Дніпра, дав приказ своїм полкам, щоб всі зближались до Запорожя в той сам день т. е. на самі Зелені свята и обсадили всі запороскі займища по Дніпрі.

Сам Текелій з своєю дивізією и з артилерією приблизив ся того ж самого дня до Січи и став о два гони від неї, розбив свій табор и казав вимірити всі гармати против Січи. Так стояв Текелій два дні а тим часом займали Москалі всі запороскі паланки, містечка и всі слободи по цілому Запорожю. На третій день післав Текелій свого курера у Січ и просив всю старшинну Запороску до себе у гості. В Січи вже знали об тім, що Москалі Січ навколо обступили. Кошовий, отримавши запросини від Текелія, скликав всіх курених отаманів на тайну нараду и став ра-

дитись: „а що, панове отамани, будемо тепер робити? Ось Москаль у гості нас кличе, чи підемо, чи не підемо?“ Тоді отамани, ватажки и інші характерники почали між собою сперечатись: одні годили ся на те, щоб здати ся, а другі противили ся сьому, надіючись на своє характерство; и говорили: „Нехай Текелій приведе ще тільки війська, як се, то ми все в пух розібемо, як мух передавимо. Чи то можна Січ и славне Запороже Москалеви віддати за Спаси-Біг? Сьго ніколи, поки світ сонця, не буде.“ Такими відважними були усі сіроми, бурлаки и нежонаті. Вони не мали ніяких своїх осад то й бунтувались, нічого не наражаючи крім життя! Але ж більша часть так з поміж отаманів як и з поміж богатих козаків, що мали жінки и діти*) и ріжні достатки у зімовиках, так говорили: „хоч ми військо Текелія до ноги витнемо, так все таки біда буде, бо ті полки, що зайняли наші паланки и слободи, почувши про се понищать всі наші пожитки а жінок и дітей наших смертею карати-муть.“ Але найбільш вгмоняв бунтовників січовий архимандрит В. Сокальський. Він убравсь в одужу церковну, взяв хрест у руки и почав вговорювати бунтуючих: „Бійте ся Бога! Ви християне и підіймаєте руки на християн! Ви християне и хочете проливати кров єдиноутробну! Убійтесь Бога и покиньте таке діло! Видно, вже така доля наша!“ От вже и не знали самі Запорожці, що робити, а там и кажуть до кошового: „Ну, батьку вельможний пане! тепер як хоч, так и думай з сими гістьми, а ми готові тебе слухати, чи йти чи не йти!“ — Тоді каже кошовий: „годі братця не йти, бо вже се не дурниця; ви самі бачите, що Москаль нас атакував кругом и пушки всі на нас зьоружив; уже се гості такі, що пійшовши до них не знають чи всі вернемось! Але нехай там вже! нічого вже довше думати. Господи допоможи. Дай Боже в час добрий! Ходімо, панове отамани! Що буде те буде, а буде так, як Бог дасть!“ Потім взяли хліб и сіль и всі пішли до Текелія. Піднесли єму хліб и сіль тай кажуть: „кланяємо ся вашій милости хлібом и сіллю!“ — „Благодарю Запорожники за хліб и сіль,“ відповів їм Текелій, а слуги казав взяти від них хліб и сіль. Потім розпитував, хто у них кошовий, які по нім перші старшини и як називають ся. Кошовий Калниш (Калнишевський) стояв саме перед ним та сказав, що се він кошовий а з ним судя Косап и писар Глоба, а другі всі курінні

*) Се помиляє ся Корж, бо у Січі жонатих козаків не було и бути не могло. Корж, оповідаючи про зруйноване Січчя в 180-ім році, міг дещо позабути.

отамани з усіх 40 куренів. Тоді просив Текелій кошового сідати, и других посадив, та побалакавши ще де-що з ними взяв з собою часть офіцерів и охоронного війська и пішов з козацкою старшиною у Січ. Прийшовши до Січі спитав Текелій кошового: „Куди-ж ти мене, кошовий, насамперед поведеш у гості?“ Кошовий попросив Текелія и всіх офіцерів до свого куреня и дав усім гостям богатий обід в деревяних ваганах (мисках) и коряках (черпалах) з ложками и деревяними тарілками. Попоївши подякував Текелій за страву и дуже дивувався, що усе начинє а навіть и посудки до напиків були дерев'яні, а страви дуже смачні и добірні. Текелій розпитував кошового, хто їм варить їсти и чому вони ідять з корит, коли страва у них така смачна и добірна. Тоді відповів йому Січовик Строць (отаман курінний): „хоч з корита та до сита, а ви хоч з миски та худі“ (бо Текелій був ростом високий, але худий). Текелій спитав атамана: „что это за нарѣчіє, я его не понимаю.“ Строць, поклонившись йому, почав об'ясняти: „Звиніть мене, Ваша милість, ви їсте страву з блюд, та лицем худі, а ми їмо з корит, та ситі. Ось гляньте, добродію, на всіх нас, які ми, и розбирайте мою пословицу. Ми все з корит їли, та у волі и свободі жили и ніякого горя не знали; а ваша жизнь під страхом и трепетом по всякий час, так що с'єгодні пан, а завтра пропав. А тоді и кажинні и золоті посудини ні на що. Так скажіть, добродію, чи не правду я кажу?“ — „Ну, Строць, благодарю за пословицу; она такъ справедлива, что справедливѣе быть не можетъ и никогда ее забыть не могу.“ Потім попрощався Текелій з кошовим и з отаманами и довго ще розглядав ся по всій Січі. Вернувши у табор, сидів Текелій більше як тиждень у таборі. А тим часом приходили московські офіцери и солдати у Січ, то знов Січовики у табор и гуляли разом. Опісля прикликав Текелій кошового, писаря и судю, прочитав указ цариці и казав їм лагодитись у Петербург до цариці. Косап вмөр в тім часі а так виправлено до Петербурга тільки Калниша и Глоба. Потім зайняв Текелій Січ и привів усіх Запорожців до присяги. Як побачили ж Запорожці, що їх старшину виправлено до Петербурга, а Москалі свої порядки и звичаї заводять, зворушились вони и стали думати та гадати: як би тут Москаля у шори убрати, а самим десь помандрувати. И придумали ось що: зібрали передовсім 50 козаків и пістали до Текелія з хлібом и сіллю в гості. Прийшли ті козаки до Текелія та кажуть: „Кланяємо ся, добродію, хлібом и сіллю!“ — „Благодарствую Запорожники за хлѣбъ и за соль“, каже Текелій; „что вы мнѣ скажете?“ — „А ось що, добродію: чули ми, що нам вже без пись-

менного вида и без білетів не можна нікуди з Січи вихилатись.“ — „Так, так, Запорожники, не отлучайтесь нікуда безъ вѣдома моего.“ — „Та для того-ж то відома, пане, ми и прийшли, щоб нам хоч оден білет на всіх написали; бо ми будемо купи держать ся и нікуди не розпидвемось.“ — „Хорошо, хорошо, какъ же у васъ прежде бывало?“ — „Та у нас, пане, білетів ніколи не бувало, ні батьки ні діди мамі їх не знали, та й прадіди не чували, а хто куди хотів, той туди їхав и йшов.“ — „Да куда же вы хочете теперь идти съ билетами?“ — „В Тиигул*), добродію, на заробітки до ями**). Нема ні сорочки, ні чобіт, ні як бачите, гола сірома; а ще-ж треба буде коли небудь и подушне заплатити, та и панам хоч трохи уділити.“ Текелій голосно засміяв ся и каже: „Ступайте, ступайте, Запорожники, съ Богомъ, зароботывайте себѣ, да ти въ казну то собирайте.“ — „Чуємо, добродію, чуємо,“ и поклонившись пішли всі разом в єго канцелярию. Текелій прикликав адъютанта и казав видати білети на всіх 50 козаків. Тоді зібрались вони зі своєю амуніцією и всілякими припасами, взяли кілька чайок та нічною порою тайком зашуміли веслами у Тиигул. Та не тільки вони одні, але скільки могло поміститись, може и з 1.000 козаків наживало пятами Текелію. За кілька донь знов з 50 козаків прийшло до Текелія по білети, та діставши їх знов так вчинили як тамті. Як побачили козаки, що білетів нікому не відказують, то ще більша часть козацтва ужила сеі хитрости у Тиигул. Таким чином вибралась уся сірома з усіх куренів через „Тиигул“ під Турка. Остались тільки сліпі, каліки и старі діди. Наконєць зміркували вже й Москалі, що Січ вже майже зовсім пустою стала; так и стали доносити Текелію, що в Січи вже мало що й сліду з козаків осталось. Схопив ся Текелій за голову, та тільки питає офіцерів: „гдѣжь они? и куда ушли? вѣдь они просили билетовъ въ Тиигуль на зароботки?“ Дуже розсердив ся Текелій та так засумував, зажурился, що через ціліський день до нікого ні слова не проговорив и нікуди не виходив. Як ось злов являють ся и послідні Січовики, може з десять їх було, и кланяють ся хлібом и сіллю та кажуть: „кажи нам, вельможный пане, видати билети на заробитки.“ — „Да вамъ куда уже билетъ, злые Запорожники,“ крикнув Текелій. — „В Тиигул, пане, до ями.“ — „Въ Тиигуль, въ Тиигуль, все въ Тиигуль,“ розкричав ся Текелій „а городъ пустый оставили; не

*) Тиигул, річка в Одеськім уїзді. На Тиигул йти значить стільки що: за границю, у Турцію.

**) До ями йти — за рибалки.

вело вамъ нікому билетовъ видавать!“ и відправив їх з очей. Тільки ж и ті послідні хоч без білетів наживали пятами слідом за своїми товаришами. Ось тогді то прикликав Текелій всіх курінних отаманів до себе. Прийшло їх не більше як оден десяток, а він до них з гнівом: „чтожь вы пришли ко мнѣ не всѣ?“ — „Як же нам, пане, всім прийти, коли нема нікого по куренях.“ — „Да гдѣжь они, что ихъ нѣтъ?“ — „Отамани, пане, роззіхались по зимовиках, а сірома без вісти розбрилась. Та й ми думаємо до дому; чого ми будемо и ким будемо комендувати? Старшину від нас відобрали, а козацкого війська нема!“ — „Да гдѣжь ваше войско,“ закричав Текелій, „и гдѣ ваши козаки?“ — „Як пане де? а вже-ж ви ім пане білети подавали на заробітки, туди де риба ні-по-чому, чи в Тилигул, чи що.“ Тогді Текелій ще більше розсердив ся, покричав на отаманів и вигнав їх з кімнати. Так пересидів він ще якийсь час коло Січи, а потім поїхав у столицю. А військо ёго стояло сім літ в Запороских землях, аж поки московскі звичаї зовсім не взяли верх*).

Дня 17. (5.) Червця 1775 р. зайняв Текелій Січ Запороску. Старшину козацку, кошового Калнишевского, судю и писаря вислано у Петербург, де за них и слух запав, так що не знати, що з ними стало ся. Текелій оголосив Запорожцям волю цариці: що військо Запороске зносить ся, що кождий, чи старшина, чи козак може вернутись до своєї родини, звідкіля прийшов, або остатись в „Новоросійскім“ краю, тільки не инакше як другі мешканці сего краю т. е. яко військові або звичайні поселяне. Виключені були тільки старшини, що попали у гнів цариці. А таких було не мало, між иншими військовий старшина Порожня, полковники: Чорний, Делех, Кулик и Гараджа, а куренні отамани: Паралич и Головка и писар Вирмінка. Сих піддано під суд військовий и розіслапо по ріжних твердинях. Их маєтки и зимовики сконфісковано. Крім того забрапо стада богато других козаків. Узискана сума з продажі тих заграблених маєтків виносила 29.912 р. Війскову артилерію, касу и часть Запороского архиву вислано у Петербург; військові стада зайняті Москалями дістались опісля повим поселенцям Грекам и Арнаутам. — Січ сама була зовсім зруйнована. Пушкарню засипано, курені розібрапо, навіть могильні хрести, памятки и дзвінницю збурено и знищено, так що ні оден балѣк не остав ся на другім. Навіть Покровску церкву Січову обдерто з сі украшень, не рушено одних хиба мурів. Січ

*) Подаємо се оповіданє Коржа після Скалковского, Історія Н. С.

переінілась навпослі в Село Покровск. Из славного Запорожя остались тільки рови, вали и поломані хрести, порозкидані могили...

„Ой Боже ж наш, Боже милостивий,
Вродились ми в світі нещасливі,
Служили вірно у полі и на морі
Тай остались убогі и босі и голі...“

Як ні стерегли Москалі Січи, а через ріку Підпільну, де не було догляду Москалів, пробралось около 5000 козаків під проводом Ляха и на чайках поїхали Дніпром у Туреччину. Се були ті Запорожці, що хотіли битись до посліднього з Москалями за свою самостійність. За призволенем Порти заложили козаки „Запороску Січ“ на дунайскім острові (Гедріллі-Богазі).

Маніфестом з дня 17. (5.) Серпня 1775 р. обвістила Катерина II. цілій Россії о зруйнованю Січи, о знищеню Коша и навіть самого имени „війска Запороского Низового“. Як послідний промінь вечірнього сонця блищить, голубе небо кармазином обливає, а потім гасне за чорною хмарою тучевою, — так и послідний остаток колишньої славної Руси-України, єї славних козаків, товаришів и свідків вікової борби руского народу за свою волю счез за темною хмарою деспотизму. Се погасла послідня тїнь колишньої автономії України. Ще бурлакували Запорожці по турецких землях, а вже підростали нові сини Руси-України, що здійнялись навпослі за Русь-Україну на новім полі: слова и науки! Не виирав се руский народ, а перероджувавсь у нове жите.

Малоруска національність.

Між всіми славянскими народами найсумнійше є тепер положенє народа малоруского. В бігу часів він утратив всё, що становить силу и славу інших народів. Не тільки не має політичної самостійности, але не посідає й автономії, а надто розділений є між дві (а узгляднивши майже цілковиту відрубність Угорщини від Австрії, то й три) держави, в котрих зістає під переможним впливом інших пануючих народів. На внутр він утратив цілу виспу а навіть майже цілу середню клясу, котрі не тільки відрекли ся своєї народности, але й стали завзятими противниками єї. Ціху народну заховав у більшій часті малоруских земель майже лише люд, хлоп на селі та часть простого міщанства. Сей же люд

усюди бідний, темний, експлоатований и гнетений зі всіх боків и всякими способами... Навіть духовенство, сі природні опікуни и хоронителі народа и народности, в далеко більшій часті (именно на Україні) являють ся більш гнобителями и експлоататорами темного люду и відrekli ся идеї своєї національности. Тільки нелічна интелігенція, котра по-часті виходить з люду, має самовіжу народну, тримає ся вірно люду та старає ся удержувати народну хоругов.

Таким положенем малоруского народа старають ся покорити-статись можнійші сусіди, близькі свояки его. Польща и Россия, забравши нам ті частини народа, котрі соціальним положенем, маєткою и просвітою найбільше відзначають ся, хотять нам забрати и решту народа, заперечаючи нам — чого другого такого нема в цілїм світі! — нашу народну самостійність и відрубність від них. Під впливом їх теорій и в наслідок нашого нужденного положеня цивілізований світ забув на нас, а просвічені люде Європи, знаючі за всіякі народці и дикі племена в Африці, Америці и Австралії, не знають, що тут-же, майже під їх боком, живе самостійний народ, складаючий ся з що-найменше 15 мільонів душ!...

Сумний став! Та не легше стане серцю, коли погадаємо, що ми в великій часті самі тому винні. Атже ж и ми колись мали и самостійність політичну и силу и славу на зверх (за князя Данила та гетьмана Хмельницького знав и шанував нас світ!), и богацтва и всякі добра у внутрі — та не тільки лиха доля та люті вороги, Татаре, Поляки та Москалі се все нам відобрали. Наше лінивство, наше недбальство, наша байдужість до свого рідного, наші усобиці и розділи на партії та інші такі причини не менше причинили ся до нашого упадку.

Не дивниця ж, що були и суть між нами люде, котрі з невірою поглядають на справу нашу народну, котрі, опираючись на досвіді бувальщини и на теперішнім нашим положеню, не вірять в будучність нашого народа и вважають найкористнійшим ділом покинути всяку гадку о нашій народній самостійности и злити ся в одно з народом, котрий нам найбільш споріднений и найсвітлійшу може мати будучність, яким-то народом по гадці декотрих має бути нарід польський, по гадці інших, численнійших, нарід великоруский.

Чи справді ж так? чи справді ми вже маємо загнути руки, схилити шию та дивити ся мовчки, як другі за нас та не для нас роблять? або як робити, то все таки властиво на користь не-нашу, бо нас, нашої индивідуальности, вже не буде?

Перед всім тратити самохітно свою індивідуальність є неприродно як у поодинокого чоловіка так у цілого народу. Чоловік з-малку бажає не тільки не мати над собою пана, але й бажає жити житєм індивідуальним. Се ж природно: бо кождий має свій більше або менше окремий характер, окремі бажання. Навіть по смерті приємніша чоловікови гадка, що буде жити дальше житєм індивідуальним, ніж щоб розплинув ся в безконечність. Ще більше ся любов до заховання своєї індивідуальности являє ся у народів. Нема майже прикладу на світі, щоб який нарід свідомо и самохітно зрік ся своєї індивідуальности на користь другого або злив ся в одно з другим. Противно, бачимо, що навіть те, що природно здає ся становити одну спільну індивідуальність, розпавшись на частини любує ся в тім, щоб сі частини жили окремішним и самостійним житєм. Погляньмо н. пр. (щоб не згадувати за старинний світ) на Гіспанію и Португалію: язик обох народів зовсім подібний — ріжнить ся майже тільки Граматично —, походженє племінне, положенє Географічне, интерес державний, навіть по часті гісторія — всё пре до єдности, а вони однак становлять окремішні індивідуальности не тільки народні але й державні! И не видно навіть великого прямованя до єдности. Коли при кінці 16. столітя сполучена була Португалія з Гіспанією, вже по 60 літах за горячим намаганем цілого народу відорвалась; а и в новішій часі, перед 10 літами, парламент португальський заманіює стув насупротив Гіспанії и цілої Європи, що Португальці бажать завсїгди позістати Португальцями. — Подібне старанє заховати свою народну індивідуальність бачимо у Данців, Шведів, Норвегійців.

Се природне, инстинктивне прямованє народів до заховання своєї індивідуальности (маємо тут на гадці не індивідуальність політичну, політичну самостійність, але індивідуальність національну, національність, котра и без політичної самостійности може бути зхорвана) є й зовсім оправдане. Захованє своєї національности не є вправді остаточною цілею якого-небудь народа, але ся ціль, культурний розвій, дасть ся найліпше в рамках національности досягнути (розуміє ся, сли народ має потрібні до того условия). Всі ті ціхи, котрі становлять національність якогось народа, не суть випадкові: вони виробились в плині віків під вплинем фізичних и моральних сил. Тому сих ціх не легко позбути ся, и втисканє національного характеру, національних властивостей в нові форми не може бути користним для того, з ким ся операция відбуває ся. З давними формами, котрі природно у нього виробились, єму конечно було добре,

вигідно; нові форми, хочби самі по собі були ліпші, для нього мусять бути гіршими. Нехай чужа мова, чужа віра, чужі обичаї будуть и лучші, та для кожного те красше, що его власне. Нехай чужа мова буде більш розвинена, чужа література богатша: легше просвіта прийме ся між народом, коли вона подає ся ему в его власній мові, за помочю его власної літератури. Навіть штука не в кождім згляді є так космополітична, як нераз говорить. Відіймім Шевченкови его рідну мову, и він втратить свое значіне (як се доказують невдачні проби Шевченка писати поезиї в великорускій мові). Та впрочім вага націоналізму узнана загально, и звісно, як велику ролю грає идея національності у теперішньому столітю....

Зречи ся своєї індивідуальности може хотіти лиш той, хто не має почутя своєї вартости, своєї гідности. Утрата індивідуальности є неволя найтяжша з всіх неволь, бо неволя не тільки тіла але й духа. Не можемо отже самохітно тратити свою індивідуальність, — але може ми втратимо її против нашої волі, по неминучій конечности?

Малоруский народ по числу людности займає друге місце між народами славянскими: тільки оден великоруский народ численніший, всі інші, польский, ческий, сербо-хорватский значно менші від него. А однак ні оден з тих народів не думає о затраті своєї індивідуальности, — для чого ж ся доля мала би спіткати одних Русинів?

Але ті народи може більшу мають внутрішню силу, може менш сильних мають противників, може не находять ся та й не находились ніколи в так нужденнім положеню як тепер Русини? — Яка сила народа малоруского, показує історія. Винищений усобицями князів и набігами татарскими, дістав ся малоруский народ під панованє Литви и Польщі; а однак віковий гнет релігійний, соціальний и національний, всемогучість польскої шляхти, махінації єзуїтів при висшости польскої культури и цивілізації не змогли его винародовити, спольщити. Значна частина нашого народа від більше ніж 200 літ зістає під панованєм російским; небезпеченство винародовленя тут тим більше, що хоронителькою національности не може тут бути віра, великий фактор у люду: — а однак здужано знищити тільки те, що становить окрасу народа, але сама підстава народности, сам корінь єї, люд, остав ся в загалі таким, яким був. Треба ж зважити, що до не дуже давних часів и в Росії и в Австрії опір против намагань винародовленя був ставлений більш інстинктивно, без властивої самовіжі народної, більш пасивно, в часах крайнього абсолютизму; тепер же визнає

ся що-раз більше інтелігентна кляса в народі, котра борбу національну, борбу о бит, веде вже з самовіжею, веде після якогось пляну. А ся борба у Австрії тим легша, що конституція подає борцям за народність и народ могучі оружия в руки, оружя вільного слова и письма, и дає народови до певного степеня можливість рішати самому свою долю. Що и в Росії такий час надійти мусить, о тім чейже ніхто не сумніває ся. Як важним фактором є пробуджене самовіжі народної, видно в Галичині, де, помимо всяких похибок роблених проводирами народа, скріплене рускої народности в остатних 30—40 літах є фактом незаперечимим. А в Україні виступлене Шевченка, того не тільки людского але и національного поета, чи ж осталося без наслідків? — Сли борба малоруского народа о свою народність є тяжша від борби инших славянских народів задля того, що веде ся против близько посвяченим елементам, отже заміна національности є легша: то знов Русини мають тую користь перед иншими, що борються ся з елементами культурно слабшими від тих, з котрими воюють декотрі инші Славяне (з Німцями). Атже кількадесять літ тому Чехи ще в гіршім положеню були ніж нині ми, а однако розумною и певтомною працею внесли ся до того степеня, що з деяких взглядів мусять їм завидувати не тільки всі инші народи славянські але й деякі з так званих *par excellence* культурних народів Европи.

Звичаї и обичаї, гісторичні традиції, характер, віра, мова нашого народа и в загалі все те, що становить его відрубність від инших побратимих народів и надає ему ціху окремішнєї самостійної національности, все те становить враз и охорону его від винародовлення. В борбі против Поляків, крім вродженої нашому людови антипатії до польского панства, котре головню польську народність представляє, є найзнаменитшою охороною для рускої народности віра и мова. Та національна борба з Поляками чим раз більше зближає ся до кінця, не тільки тому, що ми дужаємо в силу, але ще більше тому, що Поляки чим раз більше тратять силу — іменно там, де польський елемент являє ся тільки яко чужа каста, не маюча ґрунту під ногами, не маючи народу. Яка б ні була наша конституція (в Австрії), а все таки, чим довше вона трівати-ме, тим більше мусить упадати вплив шляхти, отже Польщі (на Руси), а тим більше приходити-ме парід до пізнання свого соціального значіння, тим більше протє буде взмагати ся значінє народу, отже сила рущини. Подібно як шляхта польська або спольщена в Галичині, так и дворянство російське або зросійщенє в Україні є важним

фактором, служачим до нашого винародовлюваня; Враз з дворянством грають там ролю русифікаторів ще всемогуча російська бюрократія и духовенство. Однак як Росія буде поступати дальше на дорозі ліберальних реформ Александра II. (що наступити мусить помимо хвилевого консервативного або й реакційного напрямку), то вплив чиновництва мусить упасти, а більша просвіта народа хочби и в російській мові подавана — звалить и вплив духовенства, коли воно не стане по стороні народу. Коли ж ті головні фактори російщини упадуть, то упаде и сам елемент російський. До того ж часу наш нарід не зросійщить ся, бо не втратить своєї мови: а хочби школа й не подавала єму лектури у рідній мові, то він її знайде по-за школою. Опісля ж, коли значіне люду взможе ся, він сам буде диктувати, в якій мові має ся вести наука в єго (людовій) школі. Що малоруский язык не затратить ся, за се нам ручить перед всім сам тойже язык, котрий знамениті філолоґи одні висше великоруского языка ставили, другі над всі славянські язики переносили; ручить нам дальше за се література, що в сім язиці розвила ся, а котра в короткім часі свого истнованя видала таких знаменитих писателів и такі знамениті твори. Така мова и така література не гинуть так легко! Я як не загине мова, то незагине и народність.

Коли так захоронене и розвій малорускої національности оказує ся потрібним для малоруского народа, а скоро затрата єї являє ся неможливою: то захорона и розвій малорускої народности суть єще konieczними для добра Славянства а тим посередно и для добра цілої людскости. Доля малоруского народа в великій часті звязана з долею Славянщини: се оказує вже географічне положене єго посеред великоруского, польского и чехо-словацкого народів. До сєго часу Славянщина не відограла ще великої ролі у гісторії всесвітній. Але ж не можна припустити, щоб вона й ніколи не мала такої ролі відограти: великість сєго племені, єго географічне положене, єго природні здібности, дотеперішня єго діяльність сєго не допускають. Щоб яку небудь велику ролю відограти, на те потрібна єдність (не конче політична, нехай би лиш духова). Єдність дасть ся осягнути и через централізацію и через федерацію. Сцентралізована Славянщина (духово, політичний устрій поминаємо тут) представляла б таку цілість, в котрій би поодинокі теперішні славянські народи стратили свою индивидуальність и злилися в одно однолите и одностайне тіло; розуміє ся, така національна єдність не повстала би тим способом, щоб кождий з теперішних славянских народів вніс в неї відповідну часть своєї національно-

сти (такий амальгам є просто беззислици), але найсильніший народ славянський заховав би свою індивідуальність зовсім, а всі інші свою стратили б на користь тої одної: а що найсильніший є народ великоруский, то всі інші славянські народи мусіли би змосковщитись. Припустім, що се й можливо, — але було би воно корисно для Славянщини, для людскости? Перед всім змосковщене славянських народів, котрі від більше ніж тисяча літ живуть зовсім окремішнім житєм и виробили собі зовсім окремий язык, літературу и т. д., вимогало би великої праці и довгого часу — а через цілий той час Славянщина, збуживаючи всі сили на таке перетворюване поодиноких національностей, не могла б ступати наперед, не могла б брати уділу у прогресі людскости: час той був би для єї культурного розвою страчений. А й тогді, коли б вже таке національне з'єднене наступило, хосен з него був би невеликий. Так з'єднечена Славянщина представляла б вправді велику и однолиту, але мертву масу (мертву, розуміє ся, окрім народа великоруского), бо того н. пр. що тепер Серб яко Серб під оживляючим впливом своїх національних традицій и т. и. та на своїй прадідній мові здужає виконати, стілько ніколи не здужав би виконати ставши Великоруссом. Коли б те, що кождий славянський народ робить або здужає робити заховуючи свою національність, виразити певними цифрами: то сила сцентралізованої Славянщини далеко не рівналась би суммі всіх тих цифер, але становила б далеко менше число. Таку повну сумму становила б сила всеї Славянщини тільки тогді, коли б Славянщина становила таку єдність, в котрій сила поодиноких народів не була б зменшена, т. є. при федерації. Федерация ж славянська не могла б обійтись без малоруского народа яко окремішнєї індивідуальности, а навіть в такій федерації малоруский нарід мусів би заняти важне и почесне місце яко фактор, котрий би посередничив, удержував звязь між великоруским народом а іншими Славянами. До такої ролі способлять малоруский народ особливо єго геобграфічне положене и те, що він найбільш удержував би рівновагу між переможним великоруским народом а всіми іншими народами славянськими. Федерация славянська, славянофільство є й справді идеалом Русинів и в Галичині (від Маркияна Шашкевича) и в Україні (Кирило-методіївський кружок в Києві) — а також и идеалом найбільшої часті славянських народів. Найменше їй прихильні Поляки, а відтак и Великорусси. Але ж Поляки тільки тим способом можуть відискати свої національні права (розуміє ся, в етнографічних границях), а Велико-

руси на всякий спосіб мали б перше місце, стояли б на чолі, були би проводирами у славянській федерації.

Але як у будучности уформує ся Славянщина, яка буде єї доля, се в більшій часті не від нас залежить, и тому ми, працюючи коло нашого народа, не можемо багато на те рефлектувати. Яка ж буде доля нашого народа, як він розіве ся, се вже в дуже великій часті почиває в наших руках. Нехай як небудь лютують вороги, нехай як небудь неприявні будуть обставини: народ, котрий має жизнену силу в собі а веде себе добре, таки їх переборе. Вони можуть его розвій спинити, але цілком его не зрибють.

Як же-ж треба вести наш народ, щоб він розвивавсь, красував ся, щоби сповняв свою ціль, щоби враз з другими народами причиняв ся до розвою людскости?

Наш народ находить ся в наслідок некористного гісторичного розвою в остатних віках в далеко інших обставинах ніж другі народи: — відповідно тому мусить бути и инакше уладжена наша праця коло дальшого розвитку народа. У інших народів до недавня головною підставою народа була найвисша кляса, шляхта, тепер у більшій часті буває и середня кляса, буржоазія: — у нас шляхти и буржоазії майже нема, у нас є майже тільки люд: той люд, здужавший сам оден заховати ся від винародовлення, становить у нас враз и народ (націю), на тім люді мусимо оперти й нашу народність.

Чи можна однак довго на самім люді оперти народність? чи може такий люд-народ поступати на-рівни з другими народами у культурнім розвою — без шляхти, без буржоазії?

Шляхта у найновішій часі майже усюди, втративши свої привилегії втратила и своє значіне, так що и у інших народів стала и стає чим раз більше злишною. Ще й давно маленька Швайцарія майже зовсім без шляхти здужала виробити собі волю и заховати свою независимість. З'єдинені Держави північної Америки зовсім без шляхти розвинули ся и взнесли ся скорше и висше ніж не одна держава Європи. Противно сильна шляхта тепер нераз буває тільки шкодою для цілости народа, коли — як се звичайно діє ся — хоче визискувати свою позицію на некористь інших кляс. Тож се, що не маємо шляхти, може нам навіть більше користи ніж шкоди принести.

Однакож сам люд, сама найнижша клясса, хочби и як високо стояла добробитом и просвітою, не може ще на завжди вистарчити, не може сама собою становити народа. Підставу нинішньої суспільности становлять інтелігенція и капітал, и без сих двох

факторів о самостійнім культурнім розвою якої жebудь народної індивідуальности не може бути й мови. Сі два фактори конечні отже и малорускій народности: тільки ж вони не потребують и не повинні иснувати в формі мовби окремої касты, але можуть дуже добре витворитись и повинні все наново витворюватись з люду. Тим способом кляса, у котрої буде капітал, промисл, інтелігенция, буде все в живій гармонічній звязи з людом, подібно як се діє ся в З'єдинених Державах північної Америки, де нема жадного розділу між станами, де рівність не тільки иснує перед правом, але до певного степеня й в соціальнім житю, де жаден стан ані чесний заробок не ставить чоловіка низше від других.

Нічого нам отже побивати ся за тим, щоби тую шляхту або тую інтелігенцію и т. д., котрі колись були нашими а опісля винародовились, конечно назад до себе притягати. Коли ж хто з них хоче приступити до нас, до народу, переняти ся нашими ідеями, помагати нам у нашій праці коло народа, ми завсігди готові подати руку и приймити его щиро и сердечно до нашого гурту.

Кляса інтелігенції, промисловців и т. д., котра повинна витворити ся в достаточнім числі з нашого люду, може становити тільки певний не дуже великий процент того люду, щб внесе ся понад загал его через просвіту и працю. Однак и решта люду не може бути лишена яко темна масса, але мусить скрізь одержувати просвіту, и то навіть в більшій мірі, ніж звичайно у народів западної Европи, у котрих середня кляса та ще й висша становлять головну силу.

Щоби ж ми могли просвіту люду добре повести, мусимо перед всім той люд добре пізнати. Ми мусимо пізнати, чого сему людови недостає, що его болить, чого він бажає, як він думає; ми не тільки мусимо пізнати его бит и стан, его жите, его звичаї и обичаї, але й его характер, его погляди, цілу душу его; тогді доперва спізнаємо, що и як ему треба подавати. Щоби ж се ще лучше спізнати, мусимо заглянути добре и до гісторії нашого народа: там довідаємось, як поступав собі наш народ в сім або тім разі и що ему на пожиток а що на шкodu виходило; там довідаємось, до чого прямував наш народ, чому він сего або того не досягнув и як був би міг досягнути. Отже пізнати наш люд, яким він є тепер, и гісторію нашого народа — се першою конечною вимогою до просвічуваня нашого люду.

По друге, щб ми могли просвічати наш люд, мусимо передше просвітити самих себе. Ми мусимо стояти на висоті нинішній

науки, ми мусимо познакомити ся з ідеями нинішнього віку. Сю нашу культуру, нашу науку мусимо з'ужитковати просвічаючи наш люд. Однак ми повинні дуже обережні бути в перейманю нових ідей з заходу Європи. Те, що є певним, незаперечним вислідком науки, повинно, розуміє ся, и нами бути яко таке узнане и прийняте. Але стережім ся всякі які-небудь ідеї и теорії, котрі тільки зродять ся в головах французских або німецьких філософів, хочби й мали хвилеву славу, переносити зараз на наш ґрунт. В загалі ми мусимо все розважати, о скільки наш люд є здібний переняти яку науку або ідею, бо часом и правда може зашкодити. Західня культура мусить бути застосована и в згоду приведена з поняттями, з поглядами, з ідеями нашого народу, сли має ним прийняти ся без шкоди для него...

Майже не менше важним ділом, як ширене просвіти між нашим людом, є поліпшене его материяльного бити. Добрий материяльний бит причинає ся й до піднесеня просвіти, як знов з другої сторони просвіта причинає ся до поліпшення материяльного бита. Одно з другим иде рука в руку — о одно и друге ми повинні старати ся.

Працюючи над нашим людом, ми, розуміє ся, не можемо минути и тих потреб, які має тепер наша — вправді не дуже численна — інтеліґенція. По части, розуміє ся, суть ті потреби такі самі, як и потреби ишних народів (волі, науки и т. д.): тих и можна добивати ся у купі з другими. По частиж суть се спеціальні потреби інтеліґенції рускої: сі відносять ся головню до хороненя своєї національности и до уможливленя підносити свій люд. Ті потреби то власною працею над своєю літературою и т. и., то розумною и енерґічною політвкою мусимо старати ся заспокоїти.

Такі повинні бути наші заходи, наші праці. Яких способів маємо уживати, щоби наш люд материяльно и морально піднести, щоби до сего люду достаточну інтеліґенцію виробити — се залежатиме від місця, від часу, від ріжних обставин. Притім ми, подаючи людови просвіту, хочемо держатись тільки чистої правди и науки, не накидаючи людови з гори жадних тенденцій. Як люд наш просвітить ся достаточну, як буде мати притім достаточну, вірну єму інтеліґенцією: тогді він сам з тою інтеліґенцією виберуть собі дорогу, котрою хотять дальше ступати... Задане теперішнього покоління — вести люд до того степеня розвою.

У тій праці над нашим людом не повинні нам перепони ставити ні ряди ні инші народи. Ми не прямуємо ані до політичних

ані до соціальних революцій, ані австро-угорські Русини не бажають відорвати ся від австрійсько-угорської монархії, ані українські Русини від російської: одні и другі хочуть, будучи Русинами, позістати враз вірними підданими. Моральну звязь однако повинні становити Русини всіх країв и сторін. Атже ж ми всі рідні братя, ми всі прямуємо до одної ціли; котрий де чим може, нехай другого споможе.... Як рядам так и народам не грозить від нас ні яке небезпеченство. Вправді розвій нашого народа и нашої народности робить відбудоване Польщі в давних границях неможливим; але за утрату сеї від самих розважнійших патріотів польських покиненої мрії відплатимо ся тим, що вспирати-мемо справедливі и умірковані домагання Поляків в їх етнографічних границях. Так само при розвою нашої народности Великорусси мусять освоїти ся з тою гадкою, що їх народ в самій їх державі є найменше о 12 мілліонів менший, ніж вони хотіли б; але замість 12 мілліонів безсильних невольників вони дістануть стількож вірних сильних союзників, котрі враз з ними щиро працювати-муть для добра спільної держави. Як народам так и рядам наш народ, за зазнану з їх сторони прихильність, прийшовши до своєї мети докаже, що він вміє бути вдячним.

Сто літ минуло від часу, коли знищено остаток автономії руско-українського народа, Січ Запороску, що желізом боронила сей народ від лютих ворогів. И нині Русь мусить нераз бороти ся против нападів ворогів, але вже не желізом, аде словом, словом правди и науки. До такої борби кличе мати Русь-Україна всіх вірних синів своїх... Але не досить відперти напад неприятели, — треба еще збудувати твердиню, де можна жити безпечно против дальших нападів. Такою твердинею, такою новою Січею нехай буде просвіта нашого люду. До праці отже, до будови! Час небезпечний, вороги сильці: — до зброї! Нехай, як колись за других сто літ прийде подібна річниця, воно застане народ руский вже світлий, славний, щасливий!

У. Рич С.

До сего н-ра долучений „Додаток промислово-торговельний“.

Одвічальний редактор: Др. Олександр Огоновский.

Виходить випу-
сками в 2^{1/2} арк.
3. (15.) в 18. (30.)
кожного місяця.

ПРАВДА

Редакція и ад-
міністрація під
н. 12. на улиці
Оссоліиских.

письмо літературно-політичне.

„В своїй хаті своя правда и сила и воля.“

Ціна передплати: на рік 6 зр., на пів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50 кр. Оден нумер стоить 30 кр. а. в. — За оголошеня (инсерати) платить ся після тарифи.

ЧАСТЬ ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВА.

ДУМКА.

„Чого плаче, чого вiane
Твое серце, Наддніпряне?
Чом так тяжко все вздыхаеш,
В Дніпро сумно поглядаеш?
Чи ти хочеш в нім втопити
Свою тугу, чи скінчити
Житє свое ти думаеш?
Чом ти гадков не взліташ
В свої стени, свої бори
Геть аж там над сине море,
До Києва, до Чигрина,
Де вславилась Україна
Під Богданом отаманом,
Козаччини славним паном,
До Вод-Жовтих, до Корсуня,
Де храм мали ворон, чума,
До Силопу, Трапезонту,
До берегів Гелеспонту,
До Буджаку, Переколу,
До Хотиньского окопу?“...

— „Гірше, гірше, милий брате,
Душі-серцю споминати
Славу, долю, що бували
Та руїною ушали;
Бо та згадка наповняє
Трійлом серце, розриває

Груди на дві половини,
А козацькі очі сині
Заступає темнов тьмою
Та кривавою слёзою..“

В Дніпро дивить він, вздыхає,
Плаче, тужить — бо не знає,
Як ся тої згадки збути
И по віки-вік забути
Бувальщину славну, долю,
Козацькую силу й волю.

1866.

Данило Млака.

СЕМЕН ЖУК и ЇГО РОДИЧІ.

Хроніка.

Написав в 1873 році

О. Яковенко.

ЧАСТЬ ДРУГА. *)

I.

В Баден-Бадені супротив Hotel de Paris єсть невеличкий, дуже гарний, тинистий садок, увесь измержаний доріжками. По краям доріжки обсажені пишними квітками. Серед саду фонтан, округ фонтана майданчик обсажений віковичними липами, кленами и каштанами. На майданчику и де-не-де по доріжкам постановлені під деревами, наче в зелених шатрах, столики. Починаючи з весни, як тільки дерево покриється листом, що дня в отсёму садку грає музика и завжді тут тиск людей: одні сидять коло столиків и аж сопуть — так тягнуть пиво; другі смакують каву, инчі дивляться на порожні пляшки з етикетю „Lafitte“. И якої тільки не стрінеш національності, якої не почувеш мови! німецька, англійська, найбільш

*) В першій часті хроніки „Семен Жук“ примічено де-які помилки, котрі просимо читателів наших поправити. Ось ті помилки:

Надруковано:		треба читати:	Надруковано:		треба читати:
стор.	стр.	Пр. 1.	стор.	стр.	
4	26	„зйду“	—	зйзджу	
10	22	авелья	—	авица	
11	6	я з роду	—	а з роду	
„	20	Провинили	—	Провинилики	
			12	35	У літа — Уліта
			„	41	винувати — виноватити
			13	21	збірничкові — збірничкові
			„	33	вєя потівєка — вєєє в потівєка

француска, хоч Французів тут найменше; найменш великоруска и польська, хоч Великорусів и Поляків тут найбільше... Звісно, що Великоруси, як тільки переїдуть межу свого царства, зараз кидають рідну мову и розмовляють по французки: по своєму за кордоном Великоруси говорять тільки тогді, як даються між собою, або як зійдуться де в закутку сам-на-сам; тогді вирветься у них рідне слово; але говорить по великоруски публично — велика більшість Великорусів за кордоном, хто ёго зна' через що, не хоче, чи сорониться, чи що.

Садок и Hotel de Paris держав якийсь Німець з польським назвищем. (У той час Поляки не кляли ще Німців и братались з ними.) Ходила гутірка, що господар Hotel de Paris був просто утікач з Волни, що він служив у Россії урядником, вкрав якусь рядову сумму и чкурнув до Байста, у котрого купив чи випрохав вид саксонского підданця и оселився в Баден-Бадені; але така гутірка може й брехенька; вірно тільки те, що Готфрід фон Цапінський (господар Hotel de Paris) вмів говорить и по польському,

Надруковано:		треба читати:		Надруковано:		треба читати:	
стор. стр.				стор. стр.			
		Нр. 2.					
46	7	„Се ти ще?	— Ще ти—ще?	258	5	Н, в хати	— Ні, в хати
48	9	земному	— зеленому	262	4	до очей,	— до очей,
"	38	Дойдїть	— Ти йдїть	263	19	вимолюючи	— вимолюючи
50	15	скупчала	— скупчала			Н. 8.	
"	17	скупчала	— скупчала	295	24	лукавловать	— лукавловать
51	20	на гриби	— по гриби	296	8	на услові	— на основі
		Нр. 3.		"	30	по два	— на два
95	20	не наженуть	— не поженуть	300	28	Кольмісьць	— Коломісьць
96	5	сораниши	— сограаниши	302	11	даси	— даси
"	17	Тарасовою	— Висилівною			Н. 9.	
"	22	Сїмя	— Семя	338	26	и земство	— земство
98	19	мати	— бабуся	"	30	Ивасенка	— Ивасенка
		Нр. 4.		339	32	Рафаельску	— Рафаєльову
133	3	Обидва	— Обидва	342	27	Хмары	— хмары
		Н. 5.		"	35	примісємо	— примісємо
171	16	хисейному	— хисейному	346	19	зозуля	— зозуля
172	35	рукави	— рукава			Н. 10.	
178	Між 9 и 10	отр. випущено	— „Ні!“	378	2	так, що він	— так, щоб він
		Н. 7.		"	5	мучилась	— мучилась
253	6	поставили	— поставили	379	12	в саду	— в саду
"	11	усіли	— усілясь	382	14	бездною	— бездною
"	• 16	вдиравсья	— вдарьтсья	"	31	вчєра	— вчєра
254	39	ведуть тривод?	— ведуть у тривод?	385	12	те-ж, то й	— те-ж, що й
256	5	єсім	— в сїм	387	2	и в серці	— и в серці

и по великорускому и по нашому; по нашому тільки він дуже твердо вимовляв *и*, наче великоруске *ы*, и *ю* наче *у*...

Велика саля в Н. d. Paris теж саме що дня була повна всякого народу. Тут округ зелених столів и біля рулеток не було пустого місця, особливо ж рулетка и карти приманювали великий патовп в час моєї хроніки. Мабуть и рулетка и сі поклонники чули, що рулетка доживає останні дні свого, занадто довгого віку, що от-от засвербить у Наполеона III. додоя и захоче він „охрестить“ огнем свого одинчика и запросить у куми під Седан того „железного з трёма волосками чоловіка“, котрий во имя волі и народности виганяє з сойму народних послів и заганяє їх у тюрми, котрий именем „парляментаризма“ спутава и зануздав берлінский парлямент и водить ёго, мов циган ведмідя на ланцюзі... Еге! мабуть баденска рулетка чула, що „герої“ другої половини XIX-ого віку, ограбивши ні в чім неповинну Францію, проковтнувши и не подавившись Ельзас и Лотарингію, доберуться и до баденских вертеців рулетки и карт. Чи сподівалась тогді рулетка до себе в гості Бісмарка, чи ні, а вірно те, що усі Баденці запримітили, що тієї весни зйїзд „гостей чужоземців“ був у Баден-Бадені незвичайний и ніколи ще не кипіла така страшенна, завзята и горяча праця біля рулетки и зелених столиків, як тогді...

А може ще й природа приманювала чужоземців в отой невеличкий та чепуренький и огрядний Баден-Баден, бо й природа округ Бадена аж надто гарна.

Чи сяк, чи так, а наїзд у Бадені був великий, найбільш гостей наїхало з Россії. Я не стрічав ще такого чоловіка, котрий б, іхавши з Россії чи „на води“ чи з ученою задачею, поминув Баден-Баден... Вже ж не даром завелось там и „русское дерево“...

Вечоріло: стояв кінець цвітня; на дворі ще було видно, але в вікнах Н. d. Paris світ газових рожекв и ламп спорився вже з надвірним світом, наче перший проганяв останнєго, а сей не хотів ще кидати людей...

Округ однієї рулетки стояло чоловік дваццять: и на лиці и в погляді кожного з них світились якісь хижі, користні, неспокоїні гадки; кожен, вліпивши очі в рулетку, так подався до неї грудьми, наче чекав тієї хвилини, щоб можна було попередить усіх п одному накинуться на рулетку. Дивлячись на сих людей з боку, не можна було не прочитати на лиці кожного, що він мислить: „ех! коли-б на мою долю! Господи! поможи мені!“ Аж ось рулетка стала...

— „Я виграв!“ скрикнув молодий чоловік з невеличкою борідкою. То був наш знаємий Джур. Обіруч вхопив він за

червінці, брав їх в жмені и хватаючи порывисто пхав золото в кишені.

— „Буде! годі!“ сказав він и прожогом метнувся до дверей.

— „Go to? co? już koniec?.. to po moskiewsku!...“

— „C'est une bassesse!“

— „Ja!.. das ist recht schweinish!“

— „Это ужь ни на что не похоже-сь!“

— „C'est lâche —“

почулось біля рулетки разом кілька голосів; бо ніхто з гравших не сподівався, щоб Джур, узявши з кону усі гроші, зараз забастовав гру; ніхто не сподівався, щоб він зломив звичаї рулетки: тям то усі й здивовались Джуровому забастованю и кожен по своєю пустив недобре слово слідом за Джуром. Але Джур не чув того нічого. В ту годину він був несамовитий; вийшовши на улицу, він землі не чув під собою; не йшов, а тюпав, придержуючи обома руками свої кишені: чи на те він придержував, щоб червінці не повискакували, чи може сам собі не вірив и лапаючи кишені хотів завітись, чи справді він виграв, чи не в галюцинації він? Піт котився у нього з лоба по лицю, а він все тюпав та тюпав швидче до дому... Ось він и дома, у готелю. Вткнувши швидче ключ у замок, він так повернув його, що в замку аж затріщало щось... Вийшовши в свою кімнату, він вихопив ключ и знов замкнувся з середини; попробував, чи кріпко засунуті клямочки у вікнах, спустив завіски на вікнах, засвітив свічку. пішов за шпрму и, сівши на ліжку, принявся виймать з кишені золото, кладучи його в шапку; останній червонець вискочив з рук и покотився по долівці під ліжку — Джур прожогом кинувся доставать його.

— „Ой! як втопився я!“ сказав голосно сам собі Джур и держачи обома руками шапку з грішми, не зводив з них очей. Він з роду не бачив стілько золота, не диво, що він притиснув шапку до грудей и воміхнувся. Завітні гадки, завітні мрії його в очевиді починали справджаться; скільки раз пестив він думки: як би так, щоб и швидче и більше набирать грошей, як би то гарно він тогді став жить, як би розкішно обставив своє кубю, завів коной, їздив протягом. Але, ще їхавши у Жуківку, отсі його мрії — були тільки мріяни; а ось не минуло й року, а вже жить його смелиться перед ним скатертю!..

Там його жде молода, гарна невіста, там з нею гроші и земля; тут у нього жовні кишені золота, наче з неба; а там, трохи дальше, мріда перед Джуром добра лікарська практика, знов гроші, усі йому кланяться, поважають. У Джура аж дух захватувало од таких

думок, и довгенько він сидів наче нерухомий, дивлячись на свою шапку повну золота...

— „Скільки ж тут? треба ж полічити!“ подумав він и став розкладувать російські червінці до російських, французкі до французких и т. д. Руки ёго тряслись наче од пропасниці, очи горіли, щоки розжеврідись, губи тремтіли: справді він походив на Скупого Лицаря. И налічив Джур золота на сім з половиною тисяч карб. — „А я гадав більш!“ подумав він; „ну, та й те добре; не знаю тільки, кого дякувати: чи Бога, чи чорта... Е, та все одно! аби гроші!..“ З сим словом достав він свій сак, вложив бережно в не́го гроші, переложивши їх папером, хустками и сорочками, щоб не брязкали, замкнув сак, повісив ключ собі на шию, и став ходити по хаті, глядячи обома руками борідку. — „Добре!.. добре!..“ думав він, ходячи; „7¹/₂ тисяч!.. добре!.. ну, та й втомився ж я, треба спочити.“

Джур ляг, але сон не йшов до не́го: старі, закохані думки гуртом лізли в голову и разом з образом Риси проганяли сон. Лежить Джур на однім боці — перед ним Жуківка и Рися; перевернеться на другий — червінці, будинки, практика; забється лицем в подушки — ёму верзеться, що злодій вліз в вікно и бере ёго сак... Довго так перевертався Джур, далі схопився, засвітив свічку, глянув на годинник: пів до четвертої, світ!.. він, наче опарений, обувся, убрався, подзвонив кельнера, попросив ёго посчитать, скільки має заплатити, и достать у першім поїзді білет до Дрездена.

Кельнер поклонився и пішов, дивуючись на Джура; а Джур замислився: „Що ж я робити-му в Дрездені? чого я туди поїду? чи не красче б в Ніццу, або до Парижа, а не то в Рим!.. чи може в Жуківку?“ — и різні гадки засновали в голові Джура...

Тимчасом скажемо, як Джур опинився в Баден-Бадені. Вернувшись з Жуківки, він через два тижні вже іхав за кордон. Де він роздобув грошей, про се я не знаю. Між студентами багато де-чого говорили, та чи все ж те переймать, що на воді біжить? Одні говорили, що університет післав ёго „усовершенствоваться въ науках“; другі перечили, кажучи, що се неправда, бо були студенти, котрі красче Джура скінчили університет и більш мали права на заемогу від університета; треті казали, що профессор Бокогрій якось умудрився так, що Джур взяв якусь стипендію... Та для нас все — одно!.. ми знаємо, що Джур з Россиі завернув спершу до Відня, пробув там до лютого, подався в Прагу и з кінцем лекції думав поїхать на якийсь час в Жуківку, але стрівся з якимсь приятелем, котрий підбив ёго прожити літо в Европі, а потім звернув

Джура на „учену задачу“ розвідати де-які мінеральні води и написати про них докторську дисертацію. Ся порада дуже сподобалась Джурови, через те найбільш, що в Н. була лічебниця штучних мінеральних вод. „Изучивши“ натуральні води біля самих криниць, їх хемічний склад, їх вплив на недужих и написавши про се трактат, запевно одержиш вплив на лічебницю в Н., значить — прямо підеш по дорозі на добру практику... Осівши на сій думці, Джур післав в Жуківку лист, просячи вибачить ёму, що не може додержати обіцянки и приїхать літом. Ідучи „изучать“ мінеральні води, Джур и ёго приятель задержались з цікавості у Баден-Бадені, и вже, як водиться, завернули подивиться и на рулетку. Першого вечера приятель Джура щось виграв, на другий вечер ще більш, на третій став підмовлять и Джура примазаться до рулетки. Джур не згодився, але на четвертий вечер знов таки пішов в Н. d. Paris з задачею „придивляться як страждуть людські нерви“. Так ходили вони кілька раз: Джуровому приятелеви доводилось и програвать и вигравать. Дивлячись на „нерви“, Джур не міг не запримитить и того, як пригорщі червінців переходять з однієї кишені в другу, як часом один червонець потягне сотні других: и „учена задача“ стала мішатися у Джура з заздростю... Він рішився поставити два червінці и взят двадцять; поставив 10 и взяв сто; поставив 50 и взяв усі ті червінці, котрі ми бачили у нёго....

II.

Тревожний стан душі не покидав Джура всю дорогу з Баден-Бадена. Він не випускав з рук свого сака: ёму здавалось, що кожен пасажир відає, що в тім саці лежать червінці, и кожен тільки про те й мітикує, як би викрасти ті гроші, кожен тільки жде тієї години, щоб Джур кріпко заснув... И кріпиться Джур, щоб не заснуть; а сон, мов умисне, так и лізе до нёго, так и сплющує ёму очи. И от почалось боротє фізичної потреби заснуть и душевного остраху, щоб не проспять сака!... Сидить Джур у куточку вагона, поодаль від других пасажирів и то раз-по-раз курить, то кпнжку читає, то в вікно дивиться; одно слово: кріпиться Джур наче стара баба на „Діянні“, пильнуючи не проспять, як „дочитаються Христа“... Знеможе сон Джура, от и заснув Джур, але чи мине година чи ні, він прокинеться та швидче до сака: чи цілий, чи ні? —

И довгою, безконечно довгою здалась Джурови дорога. „И чога я поїхав в Дрезден?“ став думать Джур; „справді чога я там не бачив? чи не лучче б було податися чи в Гайдельберґ, чи в Базель,

а то в Дрезден!.. И чоґо?.. сказано задуріла, затуманилась зовсім голова... Ну, та нічого робить!.. нехай и так, побачимо ще й Дрезден!...“

Аж ось и Дрезден! Зрадів Джур, митю вибіг з вагона, сів в перший омнібус, звелів везти в Hotel Sax. Прчепурившись, зараз подався в банк и тільки тоґді трохи заспокоївся, як здав своє золото в банк и взяв білет на своє имя.

— „Тепер нехай крадуть!“ думав він... „тепер ляжу виспатися.“ Ліг він спать и проспав увесь день, спочиваючи, наче після якої трудної, тяжкої праці. Треба сказать, що Джур втомився більш душевно, ніж фізично: несподіваний сліпий талан укнив ёго мозок таким туманом, підняв ёго нервову систему так, що ёму великого труда стояло держать свої мисли хоч в аби-якім порядку; не диво, що він сам не знав, куди ёму іхать и чоґо він поїхав в Дрезден. Щасте як и нещасте часто несуть з собою повну торбину тревоги, неспокою и лиха...

Довгий сон заспокоїв Джурові нерви; вставши, він став спокійнійше мислити: що ж дальше діяти, куди податься? Найбільш тягло ёго в Жуківку: „поїхать,“ думав він, „уговорить Жучиху и Рісю на весіле тепер, доказать їм, що одклад не йде в лад... одружиться... та тоґді з молодою жінкою и в Н. добре, як би так!“

Довгенько Джур переберав усякі пляни и став на тім, щоб написать до Жучихи лист, просячи її згоди на весіле, и ждять одповіди в Дрездені. Піславши лист, Джур принявся оглядувать столицю Саксонії.

Хиба ж в Дрездені ні на що й подивиться! Одна Галерія картин чоґо стоїть! То величезний неоцінний скарб трохи що не всесвітнёґо искусства. Ходиш по садах тієї Галерії, дивишся, любуєшся и впиваєшся тим нектаром, котрий щедрою рукою ле зібрана там живопись... тут читаєш историю живописи, историю її розвою, историю мисли, бачиш душі великих художників: Рубенс, Мурільо, Корреджіо, Рафаель....

Завернув и Джур в Галерію картин. Обійшовши усі салі в низу, він сів перед Мадонною и задивився на неї. Трохи зґодя рядом з ним сіло дві дами: одна висока, літ за 35, повновіда, так здоровем и несло од неї; друга понизька и така худа и жовта, що не можна було вґадать її віку. Дами мовчки дивились на Мадонну а Джур став придивляться до високої дами. Справді ж бо и біла Мадонни не гріх було подивиться и довго дивиться на неї! Що таке було у неї, чим вона причаровувала до себе — сего не скажеш, хочби скілько не дивився на неї, хочби скілько не силковався описать її

красу; так само як не скажеш, який вираз у Мадонни... Скільки не нюхай рожу — не скажеш, чим вона пахне; скільки не слухай, а не скажеш, яка чарівнича сила лежить в трелях соловія и чим тебе чарують ёго пісні!.. Людска мова не має, и не буде мати слів и виразів, щоб виразить погляд Мадонни, пахощі рожі и гармонію соловія. Отже колиб я був художником-малярем и колиб довелось мені списать тип українско-рускої красавиці, я б красчого и вірнішого не видумав, як обличчє отієї високої дами, на котру задивився Джур.

— „Час вже й до дому,“ сказала дама своїй товарищі.

Російска мова за кордоном — мов громовина підбила цікавість Джура и він усіма очами впився в даму.

— „Спочиньмо ще трохи, я дуже втомилась,“ одповіла друга дама. „Та й очей не хочеться звести з отсієї картини, так би все дивилась на неї; и чим довше дивилися на неї, тим красче вона становиться.“

Джур не видержав и змішався в розмову.

— „Ото — то й єсть велика сила великих художників,“ сказав він; „з першого погляду їх твори наче й не примітні, але вони ростуть перед вами великанами тим більш, чим більш ви спізнаєте їх.“

— „Ви руский?“ спитала висока дама, дивлячись диво-вижно на Джура.

— „Еге! з України,“ одповів він.

— „О, як же я рада сёму! я сама Українка, з Полтавщини, и щиро люблю своїх земляків, особливо ж рада стрічати їх за кордоном...“ Дама простягла до Джура свою руку и додала: „Я—Лаврова, може чули...“

— „А я доктор Джур“ (у Росії усі лікарі зовуть себе докторами).

— „Давно ви в Дрездені?“ питала Лаврова.

— „З тиждень, чи що; а ви?“

— „И я не що давно! я їду в Швейцарію, там мій син у шкоді, давно не бачила ёго, треба провідать.“

Щира розмова завязалась швидко, як звичайно заходить вона, коли де на чужині стріпнуться земляки. Лаврова зазвала до себе Джура. Вона жила в „Н. Victoria“, наймаючи пять розкішно обставлених кімнат.

Уляна Петровна Лаврова, з роду Многогрішних, була дочкою багатого полтавского папа Бовдура — до мозку кісток омскаленого Генерала; дід її, по батькові, був просто Бовдур, син

же ёго, служачи у Павловій Гвардії, носячи довгу косу и поси-
паючи волосє пудрою, до предковичного свого українского при-
звища додав московске — *оф*; бо звістно, якось ніяково вимо-
вить „Генерал Бовдур!“ — зовсім не те „Генераль Бовдуровъ...“
Якось приятнійш и звук, та й більш оддає „российским“ патріо-
тизмом. Дочки Бовдурова (синів не було) одержали те вихованє
и ту освіту, яку давали на Україні богаті пани літ 20 назад,
„московско-француске“.

Не довго дівовала Уляна: на першій балі, котрий задав Бовду-
ров задля піснацятеліття дочки, вона сподобалась лйб-Гвардійскому
полковникові родом з Калуги, Лаврову, чоловікові в-двое старійшому
від неї; а Уляні сподобався мундир Лаврова. ёго вуси и ёго жи-
гуноватість. Через рік вони й побрались. Перші два чи три роки
жили вони собі наче-б то и в любови; відтак пішли між ними сварки,
жінка ревновала чоловіка, чоловік — жінку и дійшло до того, що
Уляна Петровна зісталась тільки номінально Лавровою. Почали вони
заводити свої раути и округ неї стала збираться ціла орда джигу-
нів... Хлинув час демократичного дощу и в салоні Уляни Петровни
трохи-по-троху став заноситься демократичний, хоча звістно фал-
шивий дух и подув вітер „запомоги темним, меншим братам“.
Уляна Петровна під впливом одного червоного демократа-космополіта,
в котрого вона закохалась, зробилась горячою демократкою. Не
вспіла вона ще зовсім одемократизоваться, як коханця її лікарі
послали кудись пить кумис, там на кумисі він и дуба дав... Ши-
роке серце неodemократки не довго пустовало и приголубило собі
инжинера Чайку, завзятого націонала. Чайка требовав, щоб Уляна
Петровна, кохаючи ёго, кохала и ёго идеї и служила ім. Він став
будить у душі Лаврової родові українські традиції, став її підбивать
на реалізованє її речей про „запомогу меншим братам“ и прине-
волив, що вона подарувала своїм „временно обяваннимъ“ селянам
увесь викуп за землю. То був значний подарунок и вічний спомин
Чайці; через ёго коханє більш ніж тисяча чоловік одержали добрі
надії землю. За проводом Чайки Лаврова стала одвертаться од
своїх приятелів-аристократів и в салоні її заведлись мережані сорочки,
свитки и українська річ. Уляна Петровна з своїх стотисячних до-
ходів стала уділять десятки карбованців на народні школи и книжки.
И пішла про неї луна скрізь и по Україні и за Україною. Уряд
став коситься на Лаврову, особливо на Чайку. Хтось порадив їй
іхати за кордон: вона взяла свого одинчика Васю и одвезла ёго
в Цюрих, щоб там ёго виховували „Українцем“. Вертаючись в Рос-
сію вона завернула до Пешта, щоб вклониться Деякові, бачилась

з Тюрюм десь; була и у Паляцкогo и в Рігера, думала завернуть и до Львова, та не стало часу, бо прийшла звістка від Чайки, щоб вона швидче верталась до дому, бо ёму „треба їхать на службу в Иркутск“. Правда: Чайка спинався против такої служби, хотів взяти одставку; але ёму переказали, що одставку ёму дадуть, а в Иркутск все таки він поїде. Він поїхав „на службу“. Лаврова спершу думала й собі податися слідом за Чайкою до Иркутска, та чогось так передумала, поплакала, пожурилась и не поїхала, а забралась до себе в село и стала сумувать. Добра доля змиловалась над нею и на розвагу її післала вже знаёмого нам Сопуна. Сопун провадив тіж ідеї, що й Чайка, через се то Лаврова швидко здружилась з ним, та так здружилась, що Сопун перебрався й жить до неї... На селі, звістно, скучно: піде Сопун в свою роту, помуштрує солдатів и нічого ёму більш робить; та й муштра та опротивіла ёму, наче гірка редька. А з Лавровою все таки перекинеться живійш словом. Отже через зиму Сопуна погнали з ёго солдатами в Чернигівщину и Лаврова знов засмутилась; та нагадала, що час провідать сина, и подалась за кордон, взявши з собою на розвагу дочку одного небогатого полупанка, Марусю Чепурну.

Ідучи до сина, вона не хваталась и задержалась у Дрездені, розмисливши виписати сюди й Васю. Вона взяла гарно обстановлену квартиру и завела свій гурт знаємих... Чайка вже вилетів у неї з голови... Щоденними гостями її в Дрездені були поручник в одставці Кронід Нельговский, родом з Пирятини, уніятський піп з Галичини Иван Коцюк, та поміщик з Роменського повіту Максим Поздраватий. Нельговському по виду було літ 27; високий, плечистий, трохи лисий, з мускулистими здоровими червоними руками. Ёго чорне кучеряве волосє, вираз палких, круглих чорних очей, оливковий цвіт лица, густі підстрижені вуси и довгий острій ніс видавали ёго якимсь Азіятом, особливо в той час, як він бував разом з Коцюком, чоловіком худощавим, низеньким, блідим и засмученим. Нельговский видавав, що він їздить по Європі з порукою якоїсь української громади, щоб вислідить жите робітників в Швейцарії, Бельгії и в Німеччині; справді ж він байдиковав и дальше Саксонії не був. Коцюк чоловік літ 30, мав в Галичині добрий прихід; але, поховавши в одно літо жінку и двоє дітей, лишив свою парафію и потяг по Європі розносити свою журбу. Поздраватий — давній знаємий Лаврової, стрівся з нею, ідучи за кордон, в Варшаві и разом з нею приїхав до Дрездена. Поздраватий — з коліски крепак, відтак вихованець кадетського корпусу (воєнної гімназії), потім гусар, ремонтир и, як усі ремонтіри, завзятий гуляка и джи-

гуя; в кінець — ротмістр в одставці и нікчемний хозяїн. Ярмаркові безсонні ночі, вино, карти, московські циганки, актриси — отсе все разом вивітрило з Ноздроватого усе людске, крім образу, и зробило ёго насмішкою не тільки над панями в загалі, а навіть живою насмішкою над полтавским панством, котре, правду сказати, и все гуртом не що инче, як насмішка долі над людским родом. — Шість літ Ноздроватий був виборним маршалком, на третій вибори ёго скинули, за те що він „ліберал“. Ноздроватий розсердився, плюнув и оддавни свої землі жидові в аренду, поїхав за кордон, щоб там травоядних Німців наділять українскими грішми... Лаврова радо держала біля себе Ноздроватого за те, що він умів справити усяку її поруку, приносив їй що-дня усі Дрезденські новини, особливо ж новини з „российско-дрезденської колонії“.

У Лаврової була та щаслива вдача, що кожен, з ким вона заговорила, розмовляв з нею, наче з давнією знаємою: так якось навчилася вона вгадувати людей и вдарять у власний тон кожного. Так було и з Джуром: швидко всім спізнався з Лавровою и став її щоденним гостем. Лаврова ходила и їздила з ним на прогульки, що-дня закликала ёго до себе обідати и слухала ёго розмови. Ноздроватий, розпитавши Лаврової хто такий Джур, махнув рукою, сказав: „хлопоман, сапкюлот, лікариска“ и не звернув на него ні якої уваги. Коцюк не оддалявся од Джура, але й не зближався з ним. За те Нельговский з першого погляду не любив Джура, косився на него, кривився, паче кислиць наївшись, спорився з ним, перебивав, ловив на слові и силковався показати Лавровій, що у Джура менше против него и освіти и досвіду и розвою.

(Дальше буде.)

РУСКА ІСТОРІЯ

В ЖИЄПИСЯХ ЇЇ НАЙГОЛОВНІЙШИХ ДІЯТЕЛІВ.

М. КОСТОМАРОВА.

(Переложив Ол. Барвіньский.)

Перший відділ: Панованє дому св. Володимира.

Князь Андрій Боголюбский.

(Дальше.)

Андрія посадила на княженє уся земля з ущербом прав менших братів, що мали княжити там після заповіту отцівського. Рішущий

в своїх справах, Андрій випередив всякі з їх сторони змагання до усобиць, разом вигнав своїх братів Мстислава, Василька, осьмилітнього Всеволода (1162) и прогнав від себе двох племянників Ростиславичів. Брати разом ис своєю матір'ю, грецкою царівною, виправились в Грецію, де грецький імператор Мануїл прийняв їх дуже радо. Се вигнання не тільки не було подією противною землі, але навіть в літописях воно приписуєсь неначе-б земській волі. Андрій виганяв також бояр, котрі не здавались ёму зовсім вірними. Такі способи скупляли в ёго руках єдину владу над усею ростовско-суздальською землею и тим самим давали сій землі значіне найсильнішій між рускими землями, тим більше, що була вільна від усобиць и спокійна в тім часі від всякого нападу з-за границі. Та з другої сторони сими способами Андрій призбирував собі що раз більше ворогів, що були готові при спосібности погубити ёго всяким можливим робом.

Взявши в свої руки владу в ростовско-суздальській землі, Андрій зручно користувався усіма обставинами, щоб показати своє первенство у всій Русі; вдаючись в усобиці в інших руских землях він бажав, рішати їх по своїй волі. Головною и постійною цілю ёго діяльності було понижити значіне Києва, позбавити давнього старшинства над рускими городами, переносючи се старшинство на Володимир, а разом з тим підчинити собі вольний и багатий Новгород. Він добивав ся того, щоби після свого бажання віддавати ті два важніші города з їх землями тим князям, котрих він схоче посадити на княжене и котрі вдячні за се будуть признавати ёго старшинство. Коли по смерті Юрія Довгорукого повстав спір о Київ між чернігівським князем Изъяславом Давидовичем и Ростиславом, братом Изъяслава Мстиславича, Андрій опікувався Изъяславом, хоч перше сей князь був ворогом ёго отця. В 1160 р. він з'їхав ся з ним у Волоку и задумав вигнати Ростиславового сина Святослава з Новгороду. В Новгороді вже від кількох літ був нелад; закликали и виганяли то тих, то інших князів. Недовго перед тим, ще за Юрія, княжив там брат Андрія Мстислав. В 1158 р. Новгородці вигнали ёго и закликали синів Ростислава, Святослава и Давида: першого посадили в Новгороді, другого в Торжку, але й против них скоро утворилась в Новгороді неприязна партія. Надіючись помочи від тої партії, Андрій післав у Новгород таку жадобу: „Най буде вам звісно, що я бажая добиватись Новгороду добром або злом; щоб ви цілували мені хрест, що хочете мати мене своїм князем, а мені вам добра бажати.“ Такий відклик скрипів зворушене в Новгороді, часто стали збиратись бурливі віча.

Спершу Новгородці, ведені прихильниками Андрія, колотились тому, що Новгород удержує разом двох князів и домагались вигнати Давида из Торжка. Святослав сповнив їх волю и вислав брата з Новгородської землі, але й потім противники його не дали Святославови супокою, підбурювали против него нарід и довели до того, що товпа спіймала Святослава на Городищу и відослала під сторожею в Ладогу; його жінку замкнули в монастир св. Варвари; закували княжих дружинників, майно їх заграбили, а потім післали просити у Андрія сина на княжене. Андрій дбав, щоб ім по можности давати не тих князів, яких вони домагати-муть ся, а тих, котрих він сам ім дати схоче. Андрій післав ім не сина, а свого племянника Мстислава Ростиславича. Але в слідуємім році (1161), коли Ростислав побив и убив Изъяслава Давидовича и укріпив ся в Києві, Андрій погодив ся з ним и казав Новгородцям взяти знов до себе на княжене того Святослава Ростиславича, котрого вони недавно вигнали и притім, як виражає ся літописець, „на всій воли його“. Андрієви очевидно було всё одно, чи сей, чи инший князь княжити-ме в Новгороді, щоб тільки сей князь був посаджений з його руки, та щоб таким способом для Новгородців війшло в звичай приймати князів від суздальського князя. В 1166 р. умер київський князь Ростислав, чоловік уступчивий, що під koniecь погодив ся з суздальським князем и йому догоджав. Київським князем вибрали Мстислава Изъяславича. Крім того, що сей князь був сином ненависного Андрієви Изъяслава Мстиславича, з котрим так завзято боров ся його отець, Андрій сам ненавидів сего князя, але й Мстислав був не з таких, щоб догоджати кому небудь, хто-б тільки задумав показати над ним власть. У покійного Ростислава було пять синів: Святослав, що княжив в Новгороді, Давид, Роман, Рурик и Мстислав. Спершу Мстислав Изъяславич жив з тими своїми двоюродними братами в згоді, та потім на велику радість Андрія між ними приязнь стала розриватись. Поча ось задля Новгорода. Новгородці як и перше не погодились ис своїм князем Святославом и вигнали його, а потім післали до київського Мстислава просити в него сина. Мстислав, не бажаючи колотнечі з Ростиславичами, зволікав з рішенем. Тим часом зневажений Святослав удав ся до Андрія; за Святославом стали смоленські князі, його брати. З ними злучились и Полочане, що перше не були в згоді з Новгородом. Тоді Андрій рішущо зажадав від Новгородців, щоби вони знов прийняли вигнаного Святослава: „Не буде вам иншого князя крім сего,“ казав він ім сказати и прислав на поміч Святославови и його союзникам військо против Новгорода. Союзники спалили Новий Торг, спустошили новгородські села и перетяли звязь

Новгорода з Києвом, щоб не дати Новгородцям зійти ся з Мстиславом київским. Новгородці почули зневагу своїх прав, побачили як дуже напосілись на їх свободу, розпалились и не тільки не здались на домагане Андрія, але убили посадника Захарія и деяких інших, сторонників Святослава, за тайні зносини з сим князем, вибрали иншого посадника именем Якуна и нашли спосібність сповістити про все Мстислава Изъяславича и ще раз просили у него сина на княженє. В тім часі як раз вспіли київські бояре Бориславичі роздвоїти Мстислава з двома Ростиславичами Давидом и Руриком*). Коли вслід за тим Новгородці знов прислали до Мстислава просити сина, він вже не вагав ся и післав до них сина свого Романа. Ростиславичі по сій події стались явними ворогами Мстислава. Андрій зараз и покористував ся тим, щоб ити на Мстислава. Рязанські и муромські князі вже перше були з Андрієм в згоді, злучені війною против Болгар. Полочане війшли з ним в союз з вражди против Новгородови; на Волини був єго союзником дорогобужський князь Володимир, дядько Мстислава, давнійший єго суперник за Київ. Андрій тайно зніс ся з князями сіверскими Олегом и Игорем; в Переяславлю рускім княжив брат Андрія Гліб незмінно єму вірний; з Глібом був також другий брат, молодий Всеволод, що вернув з Царгорода и дістав княженє в Остерскім Городці в полудневій Русі. Всєго, таким способом, було до 11 князів з дружинами и ратниками. Суздальским війском проводив син Андрія Мстислав и боярин Борис Жидиславич. На стороні Мстислава був брат Андрія Михайло, що княжив в Торжку; не знаючи, що против него зброять ся, Мстислав Изъяславич вислав єго з Берендіями на поміч синові в Новгород; та Роман Ростиславич перетяв єму дорогу и взяв єго в полон.

*) Суперечка почалась з того, що слуги Ростиславичів украли Мстиславові коні и наложили на них свої знаки. Бояре Бориславичі Петро и Нестор впевнили Давида, що Мстислав з мести за се хоче, прикликавши їх на обід, взяти під сторожу. По якімсь часі Мстислав справді запрооив на обід Давида и Рурика. Сі князі з намови бояр зажадали насамперед, щоб Мстислав цілував хрест, що ім не вдіє ні якого лиха. Мстислав обидив ся; образилась за него й дружина єго: „не годить ся тобі хрест цілувати — говорили єго дружинники —; без нашої відомости тобі годі було ні задумувати, ні чинити то, що вони говорять, а ми всі знаємо твою щирю любов до братів, знаємо, що ти правий перед Богом и людьми. Пішли до них и скажи: я цілую хрест на се, що не задумував ніякого лиха против вас, тільки ви мені видайте того, що на мене лихословить.“ Обі сторони цілували на се хрест, але Давид потім не сповнив бажаня Мстислава. „Коли я видам тих, що мені говорили — сказав він —, то опісля мені ніхто нічого не скаже.“ Звідтіля и остигли взаємни між Мстиславом и Ростиславичами.

Підручники Андрія зійшлись з військами різних руских земель у Вишгороді і з початком Марця заложили стан під Києвом, близько кирилівського монастиря, и розсуваючись окружили весь город. Загально Київляне ніколи и перше не видержували осади и здавались звичайно князям, що приходили добувати Києва силою. И тепер вони видержали тільки три дні. Берендіи и Торки, що стояли за Мстиславом Изъяславичем, склонні були до зради. Коли вороги стали сильно напирати з заду на Мстислава Изъяславича, кївська дружина сказала ёму: „чого, княже, стоїш, нам їх не перемогти.“ Мстислав утік до Василева, не вспівши взяти з собою жінки и сина. За ним гнали и стріляли. Києва добули 12. марця, в середу другої неділі посту 1169 р., и цілий розграбили и спалили в двох днях. Не щадили ні старих, ні малих, ні полу, ні зросту, ні церков, ні монастирів. Запалили навіть печерський монастир. Вивезли з Києва не тільки приватне майно, але й образи, ризи и дзвони. Така жорстокість буде нам понятна, коли згадаємо, як перед дванадцяти літами Київляне побивали у себе всіх Суздальців по смерти Юрия Довгорукого; певно між Суздальцями були люди, що мстились тепер за свою рідню; що до Чернигівців, то вони давно враждували на Київ, а вражда ся змагалась від довгої вражди між Мономаховичами и Ольговичами.

Андрій дінняв свої цілі. Давний Київ втеряв своє вікове старшинство. Колись горед богатий, заслужив собі у чужоземців, що ёго звідували, назву другого Константинополя, та вже й перше усе теряв свій блиск через усобиці, а тепер ёго ограбили, спалили, позбавили много мешканців, поубивавши або позаберавши в неволю, обсіяли и збезчестили інші рускі землі, неначе-б мстились на них за ёго прежнее пануване над ними. Андрій посадив в нём свого покірнього брата Гліба, з заміром на будущину настановляти там такого князя, якого ёму схоче ся дати Києву.

Справившись з Києвом, Андрій по черзі хотів справитись и з Новгородом. Ті самі князі, що ходили з ним на Київ, з тими самими військами, що знищили давню столицю рускої землі, пішли на північ, щоб приготувати ту саму долю и Новгородови, яка довелась Києву. „Не будемо горорити — розправляє суздальський літописець, прихильний Андрієви и ёго політиці —, що Новгородці праві, що вони здавна від прародичів князів наших вольні; а коли-б и так було, то хіба-ж прежні князі казали їм ломати хрестне ідудуване и сміяти ся з внуків їх и правнуків?“ Уже в трьх церквах новгородських на трьх образах плакала Пресв. Богородиця: вона привиділа лихо, що збиралось над Новгородом и ёго землею; вона

молила Сина свого не передавати Новгородців погибелі як Содому и Гомору, але помилувати їх як Ниневитян. Зимом 1170 р. явилось грізне військо під Новгородом — Суздальці, Смольняне, Рязанці, Муромці и Полочане. В протягу трьох днів вони вносили остроги коло Новгороду, а четвертого дня почали приступ. Новгородці бились хоробро, але потім стали слабнути. Вороги Новгорода, надіючись побіди, завчасу наперед ділили між собою жеребом новгородські улиці, жістки и діти новгородські, подібно як се вчинили з Київлянами; але в почи з вітвірка на середу другої неділі посту — як оповідає переказ — новгородський архієпископ Іоан молив ся перед образом Спаса и учув голос від образу: „Иди на Илину улицу в церкву Спаса, возьми образ Пресв. Богородиці и винеси на забороло стіни и вона спасе Новгород.“ На другий день Іоан з Новгородцями виніс образ на стіну у Загородного кінця між Добрининою и Прускою улицею. Туча стріл посипала ся на него; образ обернувся назад; з очий ёго потекли слёзи и упали на фелон єпископа. На Суздальців найшов дур; між ними повстав нелад и вони стали стріляти одні на других. Так оповідає переказ. Князь Роман Мстиславич в вечер 25. лютого з Новгородцями побив Суздальців и їх союзників. Сучасний літописець, розказуючи про сю подію, нічого не говорить про образ, але приписує сю побіду „силі чесного хреста, заступленю Богородиці и молитвам владыки“. Вороги утікли. Новгородці спіймали стілько Суздальців, що продавали їх за безцін (по 2 ногати)*). Леґенда про спасене Новгороду мала важне значіне на будущину, піддержуючи моральну силу Новгороду в борбі ёго з Суздальськими князями. Опісля вона мала навіть загальне церковне значіне в цілій Русі: образ, котрому приписували чудотворне спасене Новгорода від Андрієвого війська, став ся під именем Знаменьского одним з найзнаменитших образів Божої Матери, почитаних на Русі. Празник в єї честь установили Новгородці 27. листопада, и православна церква ёго й доси обходить.

Незабаром, однако, вражда остигла и Новгородці погодились з Андрієм. Слідуючого року вони не злюбили Романа Мстиславича и вигнали від себе. Тоді був неурожай и повстала дорожня в Новгороді. Новгородцям треба було брати хліб из суздальської землі, и се було головною причиною скорого супокою з Андрієм. За ёго згодою вони взяли собі князем Рурика Ростиславича, а в 1172 р., прогнавши ёго від себе, випросили в Андрія сина Юрія. Нов-

*) В гривні 20 ногат. По обрахованю Карамзіна 6 ногат рівні 50 к. Т. П. прим. 79.

город все таки виграв в тім згляді, що Андрій мусів поважати права Новгороду и хоч послав ёму князів, та вже не инакше, як на всій волі новгородській.

Мимо пораженя Києва, Андрієви довелось ще раз посилати там військо, щоб удержати ёго в своїй власті. Князь Гліб, що ёго настановив Андрій, умер. За згодою Ростиславичів заняв був Київ дядько їх Володимир Дорогобуский, давний союзник Андрія, але Андрій наказав ёму без проволоки виїхати и заявив, що відступає Київ Романови Ростиславичеві, князеві лагідному й покірному. „Ви назвали мене своїм отцем — наказав Андрій сказати Ростиславичам —, хочу вам добра и даю Романови братови вашому Київ.“ По якімсь часі Андрій задумав вигнати Романа Ростиславича. Чи він був недовольний з Ростиславичів, добачаючи в них гордошів, чи просто наміряв посадити там брата и тому треба ёму було їх вигнати, — як би се не було, він зачіпив тих князів, післав до них свого мечника Микла, жадаючи видачі Григорія Хотовича и двох инших лиць; „вони — говорив він — зіпали з сего світа брата мого Гліба; вони всі нам вороги.“ Ростиславичі знали, що се из сторони Андрія ніщо инше тільки зачіпка, тому не рішались видати людей, котрих уважали невинними, и дали їм спосіб спасти ся. Сего тільки й треба було Андрієви. Він написав їм таке строге слово: „коли ви не жнете по моїй волі, то ти, Рурику, заберай ся геть з Києва, а ти, Давиде, заберай ся з Вишегорода, а ти, Мстиславе, з Білгорода; лишає ся вам Смоленськ: там діїть ся як знаєте.“ Роман послухав и поїхав в Смоленськ. Андрій віддав Київ братови Михайлови, з котрим погодив ся. Михайло лишив ся поки-що в Торческу, де перше княжив, и післав в Київ брата свого Всеволода з племянником Ярополком Ростиславичем. Та инші Ростиславичі не були такі безмовні, як Роман. Вони вислали до Андрія посла з объясненнями, але Андрій не дав відповіді. Тоді вони в ночи вийшли до Києва, спіймали Всеволода и Ярополка, облягли самого Михайла в Торческу, примусили ёго зречи ся Києва и вдоволяти ся Переяславем, що ёму відступили, а самі вернули в Київ и посадили на київскім столі одного з поміж себе: Рурика Ростиславича. Сам непостійний Михайло, котрого Андрій забезпечив в Києві, відступив знов від Андрія и пристав до Ростиславичів, бо він вже против Андрія и Ростиславичів виступав за Мстиславом Изяславичем. Андрій, дізнавшись про все, сильно розгнівав ся, а тут як раз радили ёму дати поміч против Ростиславичів: чернігівський князь Святослав Всеволодович задумував підчас замішок заволодіти Києвом и підмовляв Андрія на Ростиславичів; разом з ним держались и инші

князі Ольговичі. Посол присланий в имени тих князів говорив Андрієви: „хто тобі ворог, той и нам ворог; ми з тобою готові.“

Гордий Андрій прикликав свого мечника и сказав: „Ідь до Ростиславичів и скажи їм ось-що: ви не поступаєте по моїй волі; за то ти, Рурику, заберай ся в Смоленськ до брата в свою отчину, а ти, Давиде, заберай ся в Берлад, не позволяю тобі бути в рускій землі; а Мстиславови скажи так: ти всё накоїв; я не позволяю тобі бути в рускій землі.“

Михно переказав Ростиславичам поручене свого князя. З усіх найбільш не стерпів сєї річи Мстислав. „Він — говорить ровесник — змалку не привик нікого боятись крім єдиного Бога. Він казав остричи Михнови волося на голові и бороді и сказав: „Іди до свого князя и перекажи від нас своєму князеви ось-що: Ми тебе доси вважали отцем и любили, а ти прислав до нас такі річи, що вважаш мене не князем, а підручником и простим чоловіком; роби, що-сь задумав. Бог усєму судя!““

Андрій розъярив ся, як побачив остриженого Михна и почув, що сказав Мстислав. Під головним проводом Андрієвого сина Юрія и боярина Жидиславича виправилось велике військо Суздальської землі — Ростовці, Суздальці, Володимирці, Переяславці, Білозерці, Муромці и Рязанці. Андрій висилаючи їх сказав: „Ви женить Рурика и Давида з мосї отчини, а Мстислава возьміть: нічого ёму не робить и привезить до мене.“ До них прилучились Новгородці. Вони йшли через смоленську землю; бідний Роман, побачивши в себе таких гостей, не міг супротивляти ся и мусів на жадобу Андрія післати з ними своїх Смольнян. Уся та сила вступила в чернигівську землю и там злучив ся з нею Святослав Всеволодович з братами. З другої сторони Андрій підняв на Київ сили полоцької землі: Турівських, Пинських и Городеньських князів, підчинених Полоцкови. Михайло Юрєвич відступив од Ростиславичів и разом з Всеволодом и двома племянниками поспішив заволодіти Києвом. Ростиславичі не спиняли ёго. Рурик запер ся в Білгороді, Мстислав у Вишгороді, а Давида післали в Галич просити помочи у Ярослава (Осмомисла). Всё військо переважно напирало на Вишгород, щоб взяти Мстислава, як приказав Андрій. Багато було крику, шуму, траскоту, пилу, мало убитих, але багато ранєних. Девять неділь стояло се військо. Двоєрідний брат Ростиславичів, Ярослав Изъяславич Луцкий, що прийшов з усею волинською землею; гледів для себе старшиньства и Київського стола, чого добивав ся також Святослав Всеволодович чернигівський, найстарший князь у війську. Самого Андрія тут не було, щоби рі-

шити своїм спір своєю могутчою волею; а всі ті князі, самі того не пізнавали, тільки тому явилися під Вишгород, щоб дати змогу Андрієви назначити в Київ такого князя, якого йому схоче ся. Ярослав, не погодившись з Святославом Всеволодовичем, відступив од союзників, перейшов до Ростиславичів и посунув ся на Білгород, щоб злучитись з Руриком Ростиславичем и ударити на облягаючих. В тім часі союзникам грозив прихід Галичан на поміч Ростиславичам, на завізане Давида. З своїм сторони більша часть союзників не мала ні поводів, ні охоти дальше вести завзяту війну. Смольнян втягнули були зовсім на силу. Новгородці були несупокійні и змінні, легко остигали до діла, до котрого приступили мимоходом; здає ся, що й Полочане и інші війська з білоруских городів не визначались особливою ревністю, бо для них се було зовсім рівнодушно, до кого буде належати Київ. Се всё разом було причиною, що, як тільки союзники побачили зріст неприятельської сили, то в стані їх повстав переполох и вони нічо перед досвітком утікали в такім неладі, що багато переправляючись через Дніпро потонуло. Мстислав випав з міста, пігнав за ними, заняв їх табор и забрав полон. Ся побіда над дванайцяти князями и силами так великих земель вславила Мстислава Ростиславича між ровесниками и дала йому назву Хороброго. „Так то — говорить літописець, — князь Андрій який був розумний в усіх справах, а втратив змисл свій пеповздержністю: розпалив ся гнівом, згордів и несправедливо похвалив ся; а похвалу и гордощі диявол вселяє в серце чоловіка.“

Ростиславичі відступили Київ Ярославови Луцкому, котрий, як можна було надіятись, не довго в нім просидів, и бідна стара столиця знов стала переходити з рук до рук. Але доля єї вже не залежала від волі суздальських князів, як то хотілось Андрієви. Слідуючого року Ростиславичі готові були погодити ся з Андрієм, як тільки на київськім престолі сяде брат їх Роман. Андрієви певно милійше було б бачити там покірнього собі Романа, як ненависну вітву Изъяслава Мстиславича або Ольговичів, родових ворогів Мономахового племені; здає ся и Ростиславичі мали се на думці війшовши з Андрієм в зносини. Та Андрій отягав ся з рішучою відповідію. „Підождіть троха — сказав він —, пішлю до братів своїх на Русь.“ Андрій, як видно, не рішив в своїм розумі, в чію користь висказати суд. Несподівана, насильна смерть перетала всі його пляни.

(Конець буде.)

Літературні звістки.

— Пісня про царя Івана Василевича, молодого опричника, да одважного крамаренка Калашника. З Лермонтова пер. М. Старицький. *Київ 1875, стор. 24.* — Імя п. М. Старицького відоме нашим читателям: п. Старицький переложив казки Андерсена, де-які байки з Крилова и написав, по Гоголевій темі, оперетку „Різдвяна Ніч“; тепер він видав переложену з Лермонтова „Пісню про царя Івана Вас.“ Можна сміло сказати, що з усіх літературних праць п. Старицького остатня — єсть найцінніша. Конечно образи перекладу далеко відступають від образів оригіналу; се й не диво! бо український народ, не знаючи в своїй історії таких варварів, таких хижих натур, таких страшених мучителів, яким був Московський цар Іван Грізний, не виробив и слів на вираз таких образів. В „Пісню“ однако досить добре малює ся обличчє царя:

„От насутив цар брови чорні
И на ёго звів очи гострі,
Мов шуляк вирнув з неба синёго...“

Тільки не знаємо, на що слово оригіналу „ястреб“ замінено словом „шуляк“.

„Пісня“ розповідає, як царський „вірний слуга“ Кирибеевич закохав ся в жінку крамаря Калашникова и підстерігши раз, як вона верталась у вечері з церкви до дому, переняв її и став цілувати и милувати; а вона, вирвавшись, прибігла до дому и розказала про сю напасть мужеві. Як ось цар звелів потішити себе кулачками: на кулачках виступив першим Кирибеевич, викликаючи охотників бити ся. Супротив нёго виступив Калашников и побив. Цар, бачучи, що ёго любий опричник побитий, розгнівав ся и казав укарати Калашникова „смертю лютою та ганебною“.

— На Кожум'яках, комедія в п'яти діях. *Київ 1875 р., стор. 106.* На сій книжці не виставлено імени автора, але, дякуючи оповісткам Ільницького и Левченка, знаємо, що автором комедії є автор „Хмар“ Іван Левіцький. Отже, читаючи саму комедію, нераз питаєш сам себе: чи справді ж її написав Левіцький, той сам Левіцький, що написав и „Причепу“ и „Дві Московки“? чи не помилились часом в своїх оповістках Ільницький и Левченко? або чи не другий який Левіцький написав „На Кожум'яках“? така, справді, чудна отся комедія! Ось слухайте: У заможного крамаря, міщанина Рябкова, є дочка Евфросина; а Рябкова жінка має сестру Горщину, вдову перекупку, у котрої тож єсть дочка Оленка. Евфросина помазалась якимсь пенсіоном, батько й мати душі в неї не чують, убирають її наче панночку, в шовки, и не сміють супротив неї слова промовити. Евфросина дере в гору ніс, гордує своїми родичами и знущає ся з тітки. До неї залицяє ся цілюрник Гострохвостий; але стрівшись з Оленкою, Гострохвостий, яко джигун, не втерпів, щоб не вдаритись и до Оленки, котра й красча з лиця своєї сестри. Гострохвостий обіщє Оленці одружитись з нею, а тим часом сватає ся до Евфросини, заручає ся з нею и от вже зібрались ити під вінець, як вскакує в двір Горщина и починає ся на дворі у Рябка велика буча. Гор-

пина кричить, що не пустить до вінця; Гострохвостий кричить, що Горщину засадить у тюрму, — усі репетують; а в кінець усі гуртом, навіть і сама невіста, виганяють Гострохвостого з двору.

Справжнього комізму ні в характерах дієвих лиць ні в їх діях нема, коли не вважати за комізм міщанскі лайки, сварки и пите горілки. Нам здає ся, що наші драматичні писателі, як п. Старицький и автор на „Кожумяках“, не дуже гаразд одрізняють комізм від сміхотворства а часом и від грубого глузована. Мусимо ще додати, що той-же самий сюжет, розказаний просто яко повість, зробив би далеко більший и красчий вплив на читателя, ніж комедія, котра для сцени ще більш не годить ся як для читаня.

— **Историческія пісні малорусскаго народа, съ объясненіями В. Антоновича и М. Драгоманова. Томъ II. выпускъ I. Кіевъ 1875, стор. 166, ціна 80 к.** — Пп. Антонович и Драгоманов проводять, хоч и не дуже швидко, свою працю, розпочату торік: видали 1-ий выпуск другого тому историчних пісень нашого народу. Подаючи коротеньку звістку про сей выпуск, ми не будемо тут розбирати сю працю критично. В новий выпуск введені пісні и думи про боротьбу руского народу з Поляками за часи Хмельницького и окрім того в додатку вірші про Гетьмана Сагайдачного и з епохи Хмельницького, та драма „Милость Божа Україну од обид людських свободившая“, котру, як кажуть, написав Феодан Прокопович.

Редактори збірника вибирали виключно пісні историчні и до того такі тільки, котрі мають характер соціально-економічний, той именно характер, який мали війни Хмельницького з Поляками. Такого загального погляду на боротьбу за часів Хмельницького України з Ляхами ми не ділимо; бо историчні факти свідчать нам, що Україна піднялась против Ляхів не ради одного соціально-економічного строю а ради усіх утисків, котрі терпів народ від Ляхів и Жидів. Для нас дуже чудно читати, що шановні редактори пісень знайшли в козацьких думках „неприкриття грабительскія побужденія“. Сподіваємось, що, діждавши другого випуска пісень, ми вкажемо редакторам на докази їх помилок як про грабоване козацьке так и про де-що инше, введене в додатки під піснями, як на пр. про те що голова Нечая похована у Києві.

— **Geographia Galicyi. Podręcznik dla uczniów seminariów nauczycielskich i dla nauczycieli szkół ludowych, ułożył Lucjan Tatomir. We Lwowie 1874.** Стор. XVI и 262 8-и. — Книжка ся, хотя має дату минушого року, появила ся аж в першій половині сього року в торговлі книгарскій. Автор сі, висший учитель мужескої семінарії у Львові, призначив її властиво для учительских семінарій и народних учителів, однако вона дуже придатна и всякому, хто з географією та статистикою Галичини хоче познакомити ся, — не тільки задля того, що властиво иншої подібної книжки так якоб не було, але й задля дійсної своєї вартости. Вартість сю становлять, як се о книжках з подібною цілею само собою розуміє ся, не нові розвідки або нові погляди автора, але совістне и докладне збужитковане всяких матеріялів и жерел. Матеріяли ті наводить автор в передмові; не подибуємо там однако між иншими зацитованого дільця Рапацкого *Ludność Galicyi*, хотя не на однім місци видно, що автор користував ся ним. Книжка п. Татоміра складає ся з слідующих 15 розділів: 1. *Położenie, rozległość i granice.* 2. *Układ pionowy i poziomy*

czyli plastyka. 3. Główny dział wód, stoki kraju i jego wody. 4. Klimat i fizyografia kraju. 5. Podział kraju na powiaty. 6. Ludność. 7. Płody. 8. Przemysł. 9. Środki komunikacyi. 10. Handel. 11. Urządzenia państwowe. 12. Władze i urządzenia duchowne. 13. Oświata. 14. Urządzenia społeczne. 15. Pamiątki historyczne. — Найважливіші відзнаки цієї книжки суть: ясний, легко зрозумілий виклад, гарні описи и образове представлене и видиме прямоване до безсторонности. Ясність и популярність в представленю. оказує ся скрізь в цілій книжці; гарні описи подибуємо н. пр. в розділі 4-ім: опис Поділля, верховини, в роз. 6-ім характеристика народів польского и руского и ріжних їх родів, в роз. 7-ім: опис копальні в Віличці, в Борнславо и п. Прямоване до безсторонности (важна прикмета у польского автора, хочби и в шкільній книжці) видно всюди; де говорять ся о Русинах и їх відносинах до Поляків. Розділ 13-ий трактующий о школах, повинен би пієла нашої гадки ще спеціальнійше бути уложеный (позаяк се діло призначене перед всім для шкіл и учителів), н. пр. не зганено там нічого за язык викладовий в школах; цікаво було б тапер знати, в котрих містах суть виділові школи, и т. п. Розділ 16. подає короткий перегляд гісторії Галичини а відтак спис місцевостей заслугующих на увагу зі взгляду на споминки або останки гісторичні. Властивої ж топографії нема у сій книжці, бо міста важні задля свого промыслу, торгівлі, людности и т. п. суть лише поміщені в дотичних розділах — але не зведені до купи. Се добре може для школи, але невигідне для позашкільного ужитку. — Жалуємо, що не маємо місця для докладнійшої оцінки цієї книжки. Мусимо ще тільки виразити наше бажане, щоб подібна книжка появила ся як найскорше в рускій мові, а тим часом можемо сю книжку поручити нашим читателям.

— Від Червня с. р. стало виходити у Львові нове часописьмо польске п. н. *Przegląd ekonomiczny, tygodnik poświęcony sprawom gospodarczym, handlowym i przemysłowym*. Руска література далека ще до того, щоба мати всякі фахові часописьма; тому звертали-мемо увагу від часу до часу и на такі часописьма в інших мовах, котрі особливо мають мету причиняти ся до розвою економічного нашого краю. Такими з польских часописей здають ся бути *Bartnik postepowy*, за котрий ми вже давнійше згадували, и *Przegląd ekonomiczny*.

— **Нові книжки рускі:** *Списъ книгъ, находящихся въ магазинѣ Ставропигійскаго Заведенія во Львовѣ*. Львовъ, 1875. (Ся книжка має певне значіне для бібліографії). — В Перемишлі вийшла брошурка п. н. „*Незабудька*“, п. *Веселенка*, посвячена о. Наумовичеви. Ціна 15 кр. — В Коломні вийшла брошурка: „*Начеркъ пчелництва*“. Ціна 25 кр. — Накладом Галицко-рускої Матиці вийшли: „*Начала розумного земледілля для меншихъ земледільцевъ, списалъ Игнатій Галья*, священникъ львовской архієпархіи.“ Ціна 15 кр. — Буковинско-рускі академіки (члени товариства „*Буковина*“ в Відні) видали книжочку „*поучительную, посвященную русскому народу въ Буковинѣ*“ п. н. „*Голосъ до народа*“. Ціна 12 кр. — З друкарні товариства им. Шевченка вийшла „*Коротка исторія малоруского народа. Написав Иван Маркевич*. Перша половина. Відень 1875.“ Ціна 25 кр. — У Відні вийшла: „*Парова машина*. Казка. Коштом и заходом В. Кістки.“ — О важнійших з сих книжок донесемо докладнійше в наступаючих н-рах „*Правда*“.

ЧАСТЬ ПОЛІТИЧНО-СОЦІАЛЬНА.

Хроніка російська.

1875, Червень, Липень.

Пожари. Голод. Ознаки покою и реформи военні. Соціалісти. Циркуляри міністерські и голоси пресси. Суд над 9 соціалістами в Петербурзі. Бунт хлопський в Чигринській повіті. Положене и характер російської пресси. Війна против українофільства. Російська преса о Галиччині. Статистика малорусского народа. Обрусительні тенденції. Земства. Школи. Українська мова. Ще деякі реформи судові и адміністративні и нові закони. Дрібні вісти.

Голод, що страє ся над Україною у сѣму році, и пожари по цілій Росії — такі звістки подає російська преса за літні місяці про свій благодит. Після того, як у Маю 2.234 пожари зъїли скарбу народнѣго на 5 мільонів карбованців, у Червню, як вже видічено, було ще 2.255 пожарів, котрі наробили шкоди вже на 11½ мільонів. За місяць Липень теж тільки й чутки було, що про пожари. Горіло и по селах и по городах; з більших міст після Моршанска ще Пултуск (у Польщи) и Брянск вигоріли трохи не до тла; у остатнѣму. страти налічують на 1 мільон карб. Після сѣго пожару цар видав нещасним на запомогу 15.000 карб.; громада російська озвала ся у Петербурзі теж на просьбу о поміч різними театральними представленнями на користь погорілих. Про ініціативу на збиране грошей для погорілих у провінції щось не чуто було, як и звичайно буває се у Росії, де усе починає ся від царя, йдучого поперед свого народу.

Крім звісток про пожари, по приказу міністра справ внутренних, збирано телеграфом звістки од губернаторів про те, як уродив хліб за се літо. На запитане его з 8-го и 10-го Липня, з поданих ему відповідей з 48 губерній видко було, що у 19 губерніях або мало що уродило, або й зовсім нічого. У Польщи (Келецькій, Ломжинській, Калишській губерніях) град витовк збіжа на 2 мільони карб.; у других місцях північної Росії стала ся тая-ж пригода. Але найгірше випало усім так званим хлібородним, се-б то українським губерніям. Посуха, при котрій через ціле літо не було дощів, випалила там не тільки збіже, а навіть и усю траву: у Чернягівській, Київській, Подільській, Волинській, Катеринославській, Полтавській, Харківській, Херсонській и Бессарабській губерніях не тільки не зберуть насія на нові засіви, а й сіна на сей рік для худоби не буде. Жучки, саранча та ще якась міль (у Звенигородському уїзді) поїли усе, чоґо не спекло сонце. Господарі пани и мужики сумують и не знають, за що взяти ся, бачучи перед собою голод. Правда, у Катеринославщині земський губерський збор збирав ся вже задля сѣго и видумав господарям кредит на 50.000 карб., щоб вони хоч засіяти мали чим; другі земства також хотять видавати запасні капітали. На сѣму ж боці Дніпра, у так званому Юго-Западному краю, де земств ще нема й де адміністрація, що заступає їх місце,

позакривала бувші у 60-х роках збіжєві малазини, не звісно, що вона тепер зробить против нещастя неурожаю. Демократична газета „Київскій Телеграфъ“, подаючи багато звісток про тую пригудо, каже, що палятивами якими-небудь тут не запоможеш, що треба народови дати більш сили против буржуазі; друга газета того-ж краю більш аристократично-буржуазна, „Київлянинъ“, боронячи інтересси плутократі, пише статі про те, як багато желізних доріг прибавило ся тепер задля вивозу хліба з Юго-Западного краю, наче й справді прийде ся его тепер вивозити по тим усім дорогам, що вона вилічує.

Таким робом, на місци будучого голоду на сей рік — на Україні, не багато чутно ні зі сторони адміністрації ні зі сторони місцевої пресси задля відогнаня того страшна; треба надію мати на міністра, котрий чейже не даром заходивсь у свій час збирати звістки про урожай: побачивши, як стоїть діло, він може поспіє замовити у Донских и Саратовских стєнах хоч сїна для України, поки там его не випалили по своему звичаю Татаре и Калмики.

Тим часом, як горіли по Росії города від огню й збіжє від сонця, по великих центрах за се літо немало було спалєно иллюминацій, бо міщанє зустрїчали свого и чужого царя. У Варшаві, де цар робив перегляд війск и де наслідникови трону Ляхи піднесли „хліб-сіль“, у Гродні и у Вільні цар був з кінцем Червня; а на початку Липня приїхав з Москви у Петербург Шведскій король Оскар II. По злучаю празників, відбувавших ся з тої причини у Петербурзі, офіціальный орган російского ряду „Правительственный Вѣстникъ“ написав статю про мир и супокій, котрий мусить осїнити Европу у другій половині XIX-ого столїтя після нечуваних до сєго часу збїздів царів. Кілько мож-покладати на такі слова, з котрими сходить ся фарисейскій тон усіх європейских великих політичних органів, видко з того, що російскій цар видав вже на сей рік приказ про новий набір війска, у котрім вимагає ся з Росії не 150.000, як було поставлено новим війсковим законом, а вже 180.000 новобранців. Що напрямком до миру (котрий зъявляє ся у нахилі російского ряду до таких справ як загальна почтова або межинародна телеграфічна конвенції) не перевношає военного настрою тої держави, видко ще и з других фактів політичної діяльности єї. Такі реформи, як податкова, котра повинна б завершити соціальный єї перестрій після знесеня кріпацтва и заведеня нових судів, лежить вже 13-ий рік занєханою, тогді як реформи у военных справах ніяк не забувають ся. За сї місяці видані закони про особнєтє и маєткові права вояків, котрими заборонєно офіцірам брати шлюб до 25—28 літ, без дозволу начальства; виїшов новий „Воинскій уставъ“ про кари провинивших ся жовнірів, котрий лишає, як кажуть газети, ті-ж самі арєсти и різги, що й були в уставі 1869 року, тільки додає ще грошеві кари. У міністерстві війни виробляє ся ще новий проект нової „военно-конної повинности“, котру хоче тое міністерство на сносїб прусскій накласти на земскі уирави и народ, яко натуральну повинность. Також иснує ще одєн комітет, котрий виробляє проект закона для зборганізованя окремого війска, „тюрємної стражи“, з власним формєнним убранєм и окреим оружєм, з своїми командирами и т. д. Ся тюрємна стража буде мати своїм фаховим обовязком стерегти засадже-

них в тюрми, а на основане сеї стражи потрібно буде, як кажуть, 50 мільонів карб. Як згадаємо той галас, який піднесено у нас в Австрії, коли донесли газети, що бюджет міністерства війни на сей рік має бути підвищений о 7 мільонів, то мусимо чекати и у Росії такого ж протесту пресси, коли сей закон про тюремну стражу справить ся.

Не пускаючись у політичні міркуваня про те, на що и против яких внїшних ворогів Росії потрібно зміцненя пішого війська и кавалерїи, ми думаємо, що тюремна стража зъявилась тепер потрібною більше ніж коли-небудь від того, що число революційної молодіжи як за кордоном так и у Росії росте чим далі все більше и більше. Соціалїсти, про котрих ми вже згадували, викликали сям літом переподох у Росії. Спочатку міністер просвіти написав циркуляр до усіх закладів наукових, у котрому объявив, що у 37 губерніях показала ся революційна пропаганда. Дальше сказано в сїм циркулярї, що, коли уся російська громада злегка дивить ся на те, що серед неї робить ся, то міністер вже обертає ся до своїх учителів и профессорів, щоб хоч вони піддержали порядок у державі. Демократично-ліберальна газета „Недѣля“ сказала при сему припадку, що преса мабуть не прикликє ся на міркуваня по сему ділу, бо міністер просвіти ссилає ся на міністра справедливости, котрий відкрив, що й „батьки и матери підводили своїх дітей“ до того революційного соціалїзму; але він не показав, які-то були теорїи соціалїстичні помежи молодіжю и як піддержували їх старі люде. Інші газети передрукували циркуляр міністра, не додавши до нѣго ані слова від себе. Були й такі газети (найголовнїйше „Голосъ“), котрі, згоджуючись з мислями міністра, почали дорікати громаді російській за тую байдужість єї до інтелектуальних бур серед молодіжи, при котрій ніхто вже не бачить, де біле а де чорне, а усі тільки лають ся, бо усі чогось невдоволені нічим. Тая газета у одному з фелетонів своїх поробила цитати з ретроградних російських газет „Русского Міру“, „Гражданина“, „Русского Вѣстника“ про земскї інститути, про університетску науку и т. и. и порівняла їх з цитатами з закордонного журналу російської соціально-революційної еміграції „Впередъ“. Обидва напрямки лають и університети и земства; „Голосъ“, обляявши їх обох, и указуючи на міністра просвіти як на єдиного чоловіка, котрий бажає щастя Росії, бо відкриває переступну пропаганду, — сам трохи не що нумера лає то те то друге земство. Така загальна картина того напрямку у російській громаді, про котру ми вже нераз згадували.

У місяцю Липню відбув ся в Петербурзі суд над 9-ма чоловіками, котрі стаповили першу серію обвинених о соціалїзм. Справа вела ся у окремїм зборї Сената и показалось, як поширшав за одєн рік буйний напрямок молодїої соціальної партїи у Росії. Пригадуючи собі торїшне діло Долгушина и Панипа, засланих у Сибір за книжечки, котрі вони з товаришами розносили у народ, ми мусимо конче прийти до такого результату: тогдї судили їх тільки за дві книжки; тепер вже ми бачимо цілу серію таких книжечок, у котрих російскї соціалїсти доказують народови, що єму далеко б красше було жити зовсім без царя и тих привілеюваних станів, котрі тепер исную-

ють*). Оказало ся на суді, що, підмовляючи робітників або й солдатів лейб-гвардії Московського полка розносити ці книжечки, пропандисти об'ясняли їм на словах, як у Франції вбили колись царя, як справа свободи йшла у Америці; вони казали їм, що всього народу у Росії є 82 мільони, тогді як війська — тільки 800.000, що пропандистів таких як вони є 1500, тогді як поліція, котрій призначено їх ловити, усього 500 чоловік. Два студенти Дьяков и Сіряков (обидва з Вологодської губернії), роздаючи ці книжки робітникам в фабриці Чешера, підмовили до того-ж робітників Герасимова и Александрова. Яку смілість мали вони, видно з того, що йшли просто до жовнірів у казарми и там розказували про теж саме, поки їх не увязнено. На суді обидва студенти не хотіли нічого казати на свою оборону, бо против них, як вони казали, свідками було 3 людей з поліції. Чотирёх з усіх осуждених заслано на каторжні роботи: Дьякова на 10 літ, Герасимова и Александрова на 9, Сірякова на 6; инших віддано або у арестантські роботи, або посаджено під арест.

Цікаво в цілій сій справі те, що ми бачили доси лиш 9 чоловік з усіх увязнених з 38 губерній, котрих число подають на більше ніж 700. Про других поки-що ніхто не звіщає, що вони зробили або за що їх арестовано; а російський міністер просвіти хоче, щоби громада, се-б то преса, котра не має права дотикати ся політичних справ так, як би їй хотілось, сказала своє слово про революціонерів або ще й помогла знищити їх.

Дивно й чудно дивити ся з боку на сю пресу російську, котра удає, що висліджує всі головніші факти життя, але про многі з них або зовсім мовчить, або тільки признає ся, що мусить мовчати. Так вийшло недавно з Чигиринськими неспокоями. Справа про наріз землі дуже цікава для пресси веде ся вже там кілька літ, а тільки тепер „Кієвлянинъ“ об'явив, що хоч щось там и було, але ему не вільно писати про те. Як довідали-смо ся з других жерел, там було ціле повстанє. Мужики, котрим закон дав право вибирати сякий чи такий розділ землі, забажали там собі розділу після душ, а не участкового. Остатній ж був в інтересі панотва, и начальство зробило его, не вважаючи на їх протести. Мужики не хотіли підписувати протокол и вислали своїх депутатів аж у Петербург. Тіи замість царя, до котрого йшли, побачили там вязницю, у котру їх всаджано на кілька тяжіів. Прочі мужики в Чигиринскім повіті не признавали таки того, що зроблено було против їх волі, и коли вже наконець жадано від них нових податків, котрих їм не прийшлося би платити при наділі після душ, вони не хотіли платити, а сказали начальству, що вони не підпишуть того, чого від них жадують, або як и підпишуть то з приміткою, що вони були до того примушені. На них вислали з Златополя конне вій-

*) Ось назвища цих книжечок: „Хитрая Механика“, „Сказка о четырехъ братьяхъ“, „Сборникъ новыхъ псеснь“, „Емелька Пугачовъ“, „Исторія французскаго крестьянина“, „О мученикѣ Николаѣ“, „Чтой то, братцы, плохо живется на Русю“. Окрім друкованих найшли ще 6 рукописів такого-ж напрямку и статі в журнала „Впередъ!“

око. „Робіть з нами, що хочете!“ казали мужики и полягали на землю. Командир приказав драгунам топтати їх, але коні не слухали и не йшли на безборужних людей, котрі таким робом тільки зневіряють ся у законах, над ними поставлених.

Чом не можна було про се усе писати, „Кієвлянинъ“ не каже, бо воі добре знають причини, з котрих терпить нинішня російська преса. „Кієвскій Телеграфъ“ жалувавсь нераз вже на те, що ему про засіданя кіївскої Ради міскої не вільно писати. Та й не тільки провінцияльна преса, а навіть и столицна, маюча більше свободи, жалкує ся все на лхї свої обставини. З одной критичної статі про нинішню російську літературу у „Недѣля“ бачимо, що тепер уї такі статі, котрими колись славили ся Бѣлинскій, Добролюбов, Писарев — „втратили свій руководящій характер, а для простого озмисленого слова у руководних статях ще нема місця“, бо „усяка гласность парализована.“ Не маючи можливости писати свобідно о своїх справах, мисль літератів російських рве ся кудись у периферіи и там заявляє себе деспотизмом и якоюсь осібною шовіністичною пихою. Про справи Франції, Гіспанії, Юго-славянства и навіть нашої Галичини російські газети пишуть так, як тільки можна ліберально; про свої ж — або мовчать зовсім, або пишуть якимсь дивним фарисейским тоном. Результатом сего утиску є те, що найкрасші молоді сили або втікають з Росії, або приймають, як каже тая-ж „Недѣля“, римску науку *taedium vitae*, котра доводить багато кого до самоубійств.

От приклади того, як може забрехати ся преса у Росії. „Кієвлянинъ“, почавши ще тамтого року борбу против українофілів, а обьявивши себе „хлопоманом“, назвав недавно той народ, серед котрого він живе и котрому буцім-то служить, „не руськимъ даже не малоруськимъ, — а руськимъ, какимъ онъ всегда былъ и есть въ нашемъ краѣ“. Щоб завірити своїх читателів, що Малороссів зовсім нема на світі, він замовив собі одну корреспонденцію з границь великорусского и малорусского народа, з Курської губернії. Услужливий корреспондент написав ему, що у тих місцях Малоросси багато де-чого переймають від Великороссів, навіть співають иногді якусь великорусоку пісню „Гоць, калинушка моя!“ Вивівши з того, що Малороссів зовсім нема на світі, він напустив ся потім на Костомарова за его „Кудеяра“, у котрім остатній, по его словам, хотів усіх Великороссів представити звірями и людододами, задля чого й вибрав за найгодовнішу особу своєї повісти Ивана Грозного. Костомаров дав ему відповідь у „Кієв. Телеграфі“, що він не винен, що Грозний був справді трохи не людодоом; але що він, ще здавна розказуючи про відміни двох руських народів, бажав їм завше братаня, а не тих сварок, які по словам „Кієвлянина“ и „Русского Вѣстника“ буцім-то хотять завести українофіли. Добре знаючи, що тії українофіли ніяк не можуть сказати усєго, чого вони хотіли б, „Кієвлянинъ“ виводить з того, що вони й самі не увірляи ся ще дотепно, чи є справді два народи руські, чи тільки один.

Сей езуїтизм, котрий усвоили собі Великорусси у відносинах до українского питання, дуже вражає нас, як тон палуочий у російській журналістиці. Мало того, що Великоросси мають за собою право сильного: як бачили наші читателі з одной українскої дописи до нашої газети,

вони не встидають ся ще й сього способу чисто єзуїтского у відносинах своїх до ненавистного їм українофільства. „Як хочете знати, каже „Кіевскій Телеграфъ“, чого бажають тепер українофіли, прочитайте у „Вѣстнику Европы“ статью одного з них (Л. Д.); вона жадає тільки, щоб у народних школах на Україні була заведена українська мова викладовою! — ‘Брешете ви!’ кажуть великорускі єзуїти устами „Кіевл.“ и „Русск. Вѣстника“; ‘знаємо ми Вас з Вашою викладовою мовою у народних школах! Вам бажало б ся своє царство хахлацьке з своїми університетами, своїми гімназіями збудувати! Ви раді були б и свое вйсько и свої фінанси окремі завести! Ви — мятежники, ви — невдячні діти общерусскої матери! Може й справді, що ви не бажаєте тепер нічого окрім народних шкіл з народною мовою; але ми певне знаємо, що Ви — переступники, и коли не наробили ще доси гріхів против царства російського, то конче їх наробите, за що и повинні карі.“

Такі ж відносини російської пресси и ряду до усього, що тільки не великоруске, як завряє нас „Вѣстникъ Европы“ у своїй хроніці по внутреним ділам за місяць Червень. Нема гірше, як читати усе се и бачити, до чого може довести прессу, сю найсвободнішу вигадку чоловічого ума, поліцейська цензура и єзуїтські відносини до неї пануючої більшости.

Крім недостатку свободи від цензури и адміністрації ще инша нужда угнітає російську прессу. Російські літературні сили, як справедливо нарікає хронікар „Отечественних Записок“, взяті у рабство видавців-антерпренерів, котрі зовсім не дбають за які ідеальні цілі и дивлять ся тільки на те, щоб зробити добрий інтерес. До чого доводять такі відносини, ми виділя на „Новоросійск-ім Телеграф-і“, котрого сотрудники, не могучи погодити ся з поглядами видавника, всі виступили з редакції. Подібне сталося тепер з „Кіевскимъ Телеграфомъ“. Се часопись, котра з всіх російських газет (про журнали, се-б то місячні виданя, ми тут не говоримо) найбільше прихильна — чи найменше неприхильна — українофільству, найбільш справедливо и без руссифікаторских тенденцій обертала ся до всіх других Славян и в загалі найбільше зближалась до наших поглядів. Отже в 90. н-рі з 30. іюля (12. Серпня) поміщене в ній на самім переді заявлене 13-х сотрудників, що вони „вслідствие разногласія въ мнѣніяхъ относительно веденія газеты, возникшаго между издательницею, г-жею Гогоцкой“, и ними — з днем 1. (13.) Серпня виступають з редакції „Кіевского Телеграфа“. Підписані: В. Б. Антоновичъ, В. Л. Беренштамъ, Ф. Г. Волковъ, М. П. Драгомановъ, П. И. Житецкій, Н. И. Зиберъ, А. В. Классовскій, И. П. Новицкій, К. Р. Овсянній, А. Д. Ушинскій, Г. Г. Цвѣтковскій, П. П. Чубинскій, Я. Н. Шульгинъ. Опісля заявив своє виступлене також проф. Романович-Славатинскій. — Сей факт навів на нас гіркі думки. Ми пригадали собі одного Словака, котрий їздив у Росію студіювати єї літературу и повернувши до дому розказував таке: „Літературне діло там широко йде: багато паперу тратить ся на літературу, але мало у тій літературі жизненого огня. Сказати по-правді, тон найкрасчих поетів з погляду народного — се не тон чоловіка доспілого, се навіть ще не фантастичні мрії молодця; се тон дитини, що у колисці ще тільки плаче та стогне, не знаючи, чим би собі допомогти. Але що до справ словян-

ских, то треба нам кинути всяку надію на те, що там може колись запауувати идея того жаданого нами усіма федералізму, хоч у літературній сфері.“

Що до чужих дотикає ся, там, як ми казали, преса російська держить ся гордого нічим вже незупиненого лібералізму и пускає ся у такі широкі виклади, які тільки й бажалось би бачити у ній о своїх домашніх справах. Галичина, як ми казали, збудила цікавість. Окрім „Кієвского Телеграфа“, куди йдуть докладні кореспонденції про діла нашої „Просвіти“, нами займали ся ще „Петербуржскія Вѣдомости“ під новою редакцією и „Кієвлянинъ“. Кореспондент першої газети розказаав усю историю нашого краю и народу від 1848 року; схарактеризував діяльність святоюрської партії 3-ма чертами (прихильністю до Росії и до московских рублів, до церковних православних обрядів и до цюваня української мови), він ставить яко доказане, що не тільки Галичина, а навіть и Серби и Болгари тягнуть до Росії и єї православних порядків, а потім лає обидві наші партії — и святоюрську и молодю — за те, що вони не виробили собі доси літературної мови. Лишаючи на боці питанє про православие, про схлонности и нахили нашого народа „С.Петербуржскимъ Вѣдомостямъ“, ми не можемо не остановитись на тому доріканю, котре вони відносять до молоді партії, простуючої по народному шляху до української або малорускої мови. Дописуватель „Петерб. Вѣдомостей“ добре знає, якої праці потрібно „Слову“, щоб виробити у нас общеруску мову; він бачив, як укладає ся та газета, виходяча в значній часті за російські гроші; він знає, що там нераз більша половина тексту просто передруковує ся з „Русского мира“ або з инших російських газет. Знає він добре и те, що народна партія у Галичині не може мати великої запомоги у єї літературних працях від Українців, бо тепер на Україні дуже мало хто займає ся тою мовою, котру ми вважаємо своєю; знає, що ми стоїмо не гішше, як Словаки серед Угрів, що ми не маємо у себе академи, котра могла б працювати коло такого виробу мови, який є у Велико-росії. Але він жадає від нас тої чистоти и правильности мови, яку має на пр. великоруска. Нам не завидно, що великоруска мова у розвою літературному нашу далеко випередила, бо се діло припадку: перенесіть столицю російського царства у Тифліс, та прикажіть усему 80-мільоновому народови працювати на користь грузинської мови, то й буде ся мова вироблена и з граматичної и лексикальної сторони. Нас тільки дивує те, що, кажучи про мову молоді партії „русинської“, дописуватель „Петерб. Вѣдомостей“ відрізняє її яко галицьку від української або малорускої. Він міг бачити у нашій літературі, яка вона не є, и праці єго сограждан-Українців. Що ані ми ані вони далеко ще не пішли, — хто тому винен?!

Заходив ся про Галичину писати й „Кієвлянинъ“. Дуже реторично описав він и долини и гори наші й весь „театръ Черногорья Гудульскаго“, що усе видає ся єму яко „форпостъ“ Росії на заході трохи не такий, який вона має на сході у Ташкенті и коло Китаю. Бохня и Величка, Мармарош и Токай з своєю сіллю и своїми виноградями — усе по єго плянам мусить стати колись „общерусскимъ достоянїемъ“; але єму перешкоджають, як він собі думає, якіє Ві-

деньські комісії, котрі примушують нас писати як замість *как* и т. д. Сі комісії, каже, довели вже до того, що наш Русин тільки „сь самопожертвованиями можетъ изучить свой литературный языкъ.“ Найбільше горе нашого народу, з его клерикального погляду, не у тому, що він ість чир (від котрого відвернув би ся не тільки Лях але и другий его більш привиклий до бідованя експлоататор — жид), а в тому, що народ наш ніяк не хоче вірити у „русского Бога“. Ми радо слухали б від „Кіевлянина“ усе, що би тільки писав про наш край, якби у сім его интересованю нами ми не бачили тогож сзуїтизму, про котрий ми казали висше.

(Конецъ буде.)

Що діє ся на Україні.

I.

Українский „сепаратизм“. Земля и промисл в Черниговщини. Експлоатація народа. Касси позичкові. Старане земств о народню просвіту.

Запевно читателі „Правди“ добре памятають, що з початку 1860-х років, як на сонній Україні розбудилось українофільство, російський ряд, ставши на підвалини київських и московських, а особливо польських доносів, став вважати українофілів за сепаратистів. Отже українофільський політичний сепаратизм й до сего часу нічим не дав себе знати, та й ніколи не дасть, бо політичного сепаратизму в засадах українофілів нема; зате сам ряд наробив сепаратизму, в котрому й доси держить Україну и від котрого правобережна Україна и доси не може ні відхрестити ся, ні відмолити ся. Лівобережна Україна давно вже користує ся и земскою и судовою реформами, а в правобережній нема ні нових судів, ні земства: в правобережній Україні як було до українофільства, так є и нині: господарюють чиновники, жида и Поляки, а український народ тільки мовчки зносить здирства, експлоатацію, та ніколи ще жовнірські „приклади...“ Коли правобережну Україну виведуть з „сепаратизма“, сего ніхто, навіть и сам ряд, не знає; не знає через те, що такий сепаратизм дуже користний для правобережних панів, чиновників, пошів, жидів и Ляхів: всі вони гуртом и дурять висший уряд, завіряючи, що на правому березі Дніпра не слідує ще заводити ні судової, ні земскої реформи.

Покіль російський ряд додумає ся до того, що спізнає де брехня а де правда, покіль він замість панско-жидівського и попівско-бюрократичного господарства на правому березі Дніпра заведе господарство руко-народне, земске, ми станемо час від часу оглядати, що роблять земці на лівобережній Україні. Беремо на перший раз Черніговщину.

Характер ґрунту в Черніговщині дуже різний; починаючи голим зернистим піском и солончаками, він доходить до самого гарного чорнозему, через що и добробит селян в Черніговщині вельми неоднаковий: тогді як у суражському, мглинському, частках новозибковського, городницького, остерського и сосницького повітів селянин не може жити з одного

хліборобства и ніколи не прохарчує себе хлібороб своїм хлібом, ніколи не обходить ся без купованого хліба, в північних повітах Черніговщини можна добре жити з хліборобства и бит сільських хліборобів був би дуже добрий, колиб селяне мали більше землі и колиб їх не обдирали пани, жида и поли.

Така неоднаковість ґрунту землі була натуральною причиною того, що мешканці Черніговщини ведуть дуже різні промисли, хотяй все таки найбільша частина кохає ся в хліборобстві. Є повіти, котрі мають характер фабричний, на пр. стародубський; в других повітах розведено гончарство, колесництво, дегтярство; знов є повіти такі, де селяне виготовляють мпнове и жорнове каміне, крейду, плетуть рибальські знаряди, строять човни и т. п. Всі ці промисли стоять на дуже низькому розвоі — раз через те, що селяне не вміють злучити ся до асоціації, а в друге через те, що селяне не мають достатків, щоб поодиноко, без асоціації підняти, розвиги свій промисл. Сею то темнотою селян и їх убожеством и користують ся жида и инчі експлоататори. Майстерства свої селяне збувають на ярмарках; але ярмарки бувають не завсїгди, а грошей селянинови треба завсїгди. В самий горячий час селянинови нігде взяти грошей, ярмарок далеко, ждати довго, а хліба купити треба зараз; зараз треба заплатити податки и оброки: збірщики не ждуть, не ждати-ме и піп и не повінчас, не охрестить дитину, поки не візьме наперед плати. Значить треба селянинови добувати грошей зараз. Деж їх у селі добудеш як не у жида, або в „кулака“? От и приходить ся селянинови, по воли — чи по неволи, або продавати своє майстерство не за те, що воно справді коштує, а за те, що дадуть кулаки, — або ж позичити гроші и платити страшенні відсотки.

Запомогті такій біді селян, вирвати їх з кабали селянских банкирів — значить визволити їх з економічного крпацтва и тим самим дати спосіб підняти ся и розвивати ся сільским майстерствам. Такою допомогою міг стати селянам дешевий кредит на короткі часи — а такий кредит дають тільки селянські кредитові асоціації, або позичкові каси.

На сей бік давно вже звертали увагу як в Німеччині, так пізнійше (1865 р.) и в Росії, особливо ж хватились в Росії за позичкові каси з того часу, як стали заводити земства: так Новгородске земство за два-три роки спорудило для селян 14 позичкових кас. Черніговске земство хоч и бачило велику потребу кас для селян, хотя у него стояла перед очима праця на сім поли новгородского земства, але воно спало, аж покіль не розбудив єго міністер фінансів своїм приказом в 1871 р., у котрім, виясняючи користь и потребу позичкових кас, радив земству найскорійше и найбільше заводити на селах такі каси. Губ. земство в кінці 1871 р. прокинулось и розпізнало користь з позичкових кас. Стали радити ся: хто повинен взяти ініціативу в закладаню кас: чи земство, чи самі селяне? и хто повинен господарювати в касах? Тут-то знайшлись люде, котрі вияснили земству, що селяне кругом опутані „кулаками“, через що сподівати ся на ініціативу самих селян не можна; бо кулаки и не допустять її и до другого Пришествія. Губ. земство установило виділити 15.000 карб. (трохи не 23.000 гульд.) на заводини сільских позичкових товариств. Однак

ще мипув цілий рік (1872), покіль радились повітові земства про те, яким побитом заводити позичкові товариства? и тільки в 1873 р. починають ся заводитись касси за підмогою земства.

Першим обізвав ся сосницький повіт, в котрому в 1873 р. заведено сім кас, за ним пішов мглинський повіт и завів 4 касси, а потім и черніговський зібрав ся на одну. В 1874 р. касси знов притихли и за весь рік заведено тільки дві касси: одну в ніжинському повіті, другу в мглинському. В сім році ще заведено дві: одну в мглинському, другу в городницькому повіті. Таким побитом за пять літ на всю Черніговщину ледве заведлось 16 позичкових кас, та й то в повіті, як козелецький, остерекий, борзенський, глуховський и инчі, в котрих и доси нема ні одної касси.

Дуже б цікаво знати: через що при таких добрих умовах — так туго йде справа заведення позичкових кас? (Губ. земство не жадує грошей, бо усі заведені вже 16 товариств взяли в позичку на 12 літ за 5% гроші у губ. земства, щоб заложити фонди позичкових кас. Найбільша сума, котру дає губ. земство в позичку одному товариству, в 1.500 карб. (карбованець = $1\frac{1}{2}$ гульд., або ще докладнійше 1 гульден = 63 коп.). Усім 16 товариствам губ. земство позичило 21.000 карб.) — Так чом же не заводять ся більше товариств? де причина такої апатії? Нігде більше, здає ся нам, як у тій страшній темноті, в котрій чиновники, попи и експлоататори держать сільський люд. Не можна не сказати, що й на повітових землях лежить велика вина в сім ділі, особливо на земських повітових управах. На скільки довідуюмось, земські повітові управи як в Черніговщині, так и в Полтавщині, зложені з людей, у котрих замість бажання добра народови, розвита любов до своєї кишені, а та кишеня наповняє ся жидами и кулаками. Заводити народні позичкові касси значить виходити на боротьбу супротив кулаків; а коли кулаки и жиди користнійші для управських кишень ніж селяне, так нічого й сподівати ся, щоб повітові управи пропадавали касси, се-б то процагували те, що спустошує їх власні кишені.

Однако гляньмо ще, що вдіяли ті позичкові товариства, котрі заведені до 1875 р. Усіх товариств було 14, а товаришів у них 710 чоловік. Капітал товаришів складає ся з 7.816 карб. — За 1874 р. в позичку було взято в усіх 14 товариствах 27.699 карб. Чистої користи товариства одержали в 1874 р. — 1.290 карб. Виплатили товариства губерському земству позиченої сумми 943 карб.

Окрім сумми позиченої товариствами у губ. земства (18.065 карб.) два товариства з мглинського повіту позичили ще по 2000 карб. у Государств. банку.

Число товаришів прибільшує ся дуже швидко и значно; на пр. товариство, котре в 1873 р. мало 40 товаришів, на 1. (13.) Січня 1875 р. мало вже 109 товаришів.

Подасмо разом ще одну звістку про те, скільки черніговські повітові земства видали від 1867 р. грошей на народню просвіту. Факти сі дуже цікаві и з них можна зробити чимало деяких викладів; але на сей раз ми приведемо тільки цифри, а що до викладів, так зробимо їх незабавом разом з викладами роботи полтавського земства в справі на-

роднєї просвіти. Починаючи з 1. (13.) Січня 1867 р. до 1. (13.) Січня 1875 р. повітові земства в Черніговщині на народню просвіту видали:

Черніговське повітове	8.555	карб.
Остерське	18.104	"
Козелецьке	21.721	"
Городницьке	10.141	"
Сосницьке	17.682	"
Ніженське	46.463	"
Борзенське	69.135	"
Конотопське	12.410	"
Кролевецьке	13.305	"
Глухівське	50.130	"
Новозибковське	23.160	"
Стародубське	7.100	"
Новгород-Сіверське	7.056	"
Суражське	3.555	"
Мглинське	5.041	"

А разом всі повітові земства за вісім літ видали на народню просвіту 303.668 карб. На першій місці по видаткам стоїть борзенське, глухівське и ніжинське земство, на остатнім — суражське. Але треба уваглядити те, що суражський и мглинський повіти пережили три годні роки, и в ті роки, як и в инчі на пр. 1867, 1868, 1870, нічого на народню просвіту не давали. При таких увагах на остатне місце мусить ити черніговський повіт, котрий до 1870 р. на народню просвіту не давав ні одної копійки; потім давши в 1870 р. 2.000 к., на другий рік уменшив сю сумму на половину, и в остатній раз на 1874 р. дав 2.335 к. Нам здає ся, що величина сумми на народню просвіту в кождім повіті пропорціональна тому, скілько між гласними є панів, пошів и жидів. Однак про се все в другий раз.

ПЕРЕГЛЯД ПОЛІТИЧНИЙ.

Справи австрійсько-угорської монархії.

Дня 3. Серпня умер по більше ніж 2-міс. хоробі намістник Галичини *г-р. Агенор Голуховський*. Покійник, походячий з небагатої и не дуже старої аристократичної родини, вступив в службу рядову за Меттерніха и поступаючи від найнижшого ступня шо-раз вище зівстав в 1849 р., по „винаходчику Русинів“ *г-р. Стадоні*, губернатором (всхідній) часті Галичини. Піоля упадку Баха именовано єго в Серпню 1859 р. міністром справ внутренних; яко такий був автором звісного диплома з 20. Жовтня 1860 р., инъавгуровавшого нову еру в внутренній гісторії Австрії. Однак вже в Грудню того-ж 1860 р. мусів уступити, аж в Вересню 1866 р. за Белькредиа знов був именований губернатором Галичини. В наслідок поступованя єго при прийнятю резолюції польської в Галицкім соймі позиція єго сталась неможливою, аж знов за Гогенварта в тре-

тій раз вістав намістником Галиччини, на котрім становищі лишив ся и по упадку Гогенварта, піддержуваний именовано довірнем монарха. Бюрократизм, аристократизм и католицизм—се головні риси характеру покійника, и тільки в сих границях заявляв ся польским патріотом. За Стадіона и в початках свого першого Губернаторства виступав яко руский патріот, вписав ся до Матиці и т. д., так що тогдішна Рада руска виражала ему кількократно свое довірне и дякувала цесареві за его номінацію; однако опісля, особливо в дальших роках свого першого и в часі другого Губернаторства, оказав ся в противнім світлі, що становить и немало частину его заслуг у Поляків. Дальше прислужив ся Полякам введенням польского языка в школах и урядах в цілій Галиччині за часів Bürger-міністерства, протелованем Поляків, особливо шляхоцкого роду, в урядах и уладженем справ сервітутових, котре випало в найбільшій часті на користь панів а на шкоду руского народа. Покійник поклав однак неперечні заслуги и для цілого краю: будованем доріг, піднесенем шкіл и видаленем німецьких урядників з краю, через що отворили ся многі передше мало доступні посади и для Русинів. Яко добрий адміністратор и ошадний чоловік потрафив від часу свого першого Губернаторства узискати мільоновий масток. Для Поляків смерть его, котрий яко довірник корони вмів боронити іх привилеій и автономії краю супротив централізаторско-германізаційних тенденцій теперішнього міністерства, е немалою стратою.

Постійну рубрику майже всіх часописей австрійских становить від смерти г-ра Голуховского обговорюване питання, хто вістане его наслідником. Виступають именовано три кандидатури: г-р Альфреда Потоцкого, д-ра Земляковского и бар. Поссінгера. Першого кандидує особливо польска шляхта и табор *Gazet-и Narodow-oi*, другого польска псевдodemократія, партія *Dziennik-a Polsk-ого*, третєго партія рутено-руская, котра однак ще радше виділа б намістником якого генерала. Централістичні газети вагають ся між пп. Земляковским и Поссінгером, однак більше перехиляють ся до першого, твердячи, що номінацією д-ра Земляковского утішить ся цілий край, особливо ж и Русини! „Руска Рада“ вправді раз (1873 р.) серіозно дебатувала о тім, чи вислати адресу довірія п. Земляковскому чи ні; але народна партія знає д-ра Земляковского тільки яко скрайного полонізатора, котрий навіть не признає истнованя Русинів яко окремішніє від Поляків народности — тому з воіх кандидатур тая була б ій найпротивнійша. Зрештою ми не горячимо ся за жадним кандидатом; — що доброго Русини зазнали за Губернаторства генералів Менсдорфа або Павлартена, або за часу „штатгалтерайлітера“ п. Поссінгера, ми не можемо добачити.

Газети австрійскі не перестають займатися *неуждою економічною*. Великий упадок промислу австрійского оказують змови робітників в Берні, ва котрі ми згадували передше, а котрі були викликані самими властителями фабрик, що не були в стані удержувати такого значного числа робітників як давнійше. Дальшим доказом упадку австрійского промислу е доля одной з перших фірм європейских, фабрики машин Зіля в Відні и Вікер-Найштадт, котра мала вже оголосити банкрутство, через що були б позбавлені хліба кілька тисяч робітників, аж довжники и инші інтересовані постановили утворити з неї товариство акційне,

в котре входить и Зілля, в котре вкладає 600.000 зр. ряд, а Віденьска щадниця позичає $1\frac{1}{2}$ мільона зр. Упадок фірми Зілля наступив в наслідок заборони російського ряду спроваджувати до рос. желізниць машини з заграниці. Також друга фабрика, маюча европейску славу, фабрика вагонів Рінгоффера в Празі, захитала ся и загрозвила, що розпустить 800 робітників; ряд старає ся прийти їй в поміч.

Міністерство торгівлі видало недавно урядове справозданє з своєї діяльности в р. 1874; з него довідуємось, що в 1873 р. вислано поштою 266 мільонів листів, а в р. 1874 лиш 245 міль.; число звичайних посилок спало з $5\frac{1}{2}$ міль. на 4 міль., вартість посилок грошових з 4.270 міль. зр. на 3.062 міль. зр. Нових желізниць отворено в р. 1873 на 110 миль, в р. 1874 лише 44 миль (будовано однак 154 миль).

При таких обставинах для міністра фінансів нелегким заданєм є управильненє валюти, чого домагають ся газети. Вправді ажю спало (особливо перед кількома неділями, тепер знов трохи підмобить ся) так низько, як не бувало від 1859 р. — але се наслідком того, що Німеччина в сім році взяла за підставу монетну золоту замість давнійшого срібла и з інших припадкових причин, через що вартість срібла скоро знижила ся. Інші держави, Франция помимо втрачених мільярдів, Италия помимо некористного стану фінансів, забрались до привернення натуральної валюти в звійкій монеті, але в Австрії се на тепер мабуть ще лиш *pium desiderium*.

Спільні делегации мають зібратися в другій половині Вересия. Тому скликано в остатніх днях Серпня сойм хорватський и мадярський, щоб повибирали послів до делегаций. — Міністер війни предложить спільним делегациям бюджет війсковий в загальній суммі 103,430.000 зр. (без жаринарки); з того припадає 92,230.000 зр. на ординарию, а 11,200.000 на екстраординарні видатки. В загалі бюджет міністра війни на р. 1876 перевищає бюджет з р. 1875 о 7,173.000 зр., з чого припадає 6,000.000 на нові знаряди воєнні. Газети німецькі и мадярські з причини того 7-мільонового додатку підняли були великий крик; більше уміркovanі жадають, щоб ті 6,000.000 розложити на кілька літ.

Справи заграничні.

Увага цілої Європи звернена тепер на *повстанє турецьких Славян*, котре розпочало ся в Герцоговині, краю гористім, положенім на воїд від Дальмації, а споводованє було лютим поступованєм Турків оупротив християн. Турция з-початку, бачить ся, невелику вагу прикладає до герцоговинських неспокоїв, и помимо налягань герцоговинського Державша баші не вислано зараз війск до придушення повстаня. Вправді трібувала Турция, як бодай сама заявляла в дипломатичнім окіляннїку, добриши способами наклонити повстанців до згоди; але ті угодові намаганя турецьких властей не мусіли бути відповідно проваджені, бо вони пхнули людність тільки до більшого опору. Кілька дрібних побід зміцнили и розширили скоро повстанє; а небавком зачали приходити и цілими громадами охотники з Сербії, з Черногори и Австрії. Вправді Сербія и Черногоря мали обіцяти Турції, що будуть заховувати неутральність; але нарід в обох тих краях є сильно збурений и домагає ся отвертої війни

з Турками. В наслідок того теперішнє міністерство в Сербії вже подалось до димісії, и як дальше так піде, то князі Мілян Сербський и Никита Черногорський не довго зможуть опирати ся воли всенародній. Поступованє Австрії насупротив повстаня не досить рішуще. Вправді англійська міністерияльна газета Standard закидує Австрії виразно кокетованє з турецькими Славянами и намір загорнути часть турецько-славянської землі, але з другого боку Австрія дозволяє Туркам перевозити морем через свою територію (однак лише через Клек, не через Рагузу) військо и живність а забороняє збирати складки для повстанців. Нам здає ся, що таким нерішущим поступованєм Австрія, подібно як в Кримській війні, не догодить а знеохотить до себе обі сторони; лучше б цілком покинути застарілі и фалшиві теорії о ненарушимости Турції а всипрати тільки ідеї гуманности и волі, котрі суть тут репрезентовані незлупречно Славянами. Але більша часть німецьких відецьких газет з ненависти против Славян противить ся тому, щоб Австрія за них вступала ся; противна навіть, щоб Австрія загорнула часть Герцоговини, бо се скріпило би тільки елемент славянський! Тож и не видко у повстанців тепер вже тих симпатій до Австрії, які мали обявляти ся в початках повстаня (мабуть між католиками герцоговинськими, котрих є коло 50.000, православних є коло 180.000, могамедан коло 70.000); симпатії ті звернені тепер до Сербії и Черногори, Вирочім повстанє розширилось вже и на Боснію, куди внесли єго сербські охотники. Тільки ж що в Боснії ще більш ніж в Герцоговині богатша и вища кляса Славян потурчилась, хотя задержала свою мову; и ті реневати гірш правдивих Турків виступають против християнських братів. Бій точить ся неперестанно; сила повстанців складає ся з кількох відділів, а в кождім відділі має бути по кількатисячей (навіть до 8.000) людей збройних, котрі, як кажуть, мають навіть гармати, добрих начальників, а притім займають корсетні позиції в гористім и до веденя партизантської війни дуже догіднім краю. Тепер Турція вже схаменулась; настало нове міністерство и війна має провадити ся енергічно. Але вже вмішалась и дипломатія. Три „північні“ держави, Россия, Німеччина и Австрія, и три „західні“, Англія, Франція и Італія, трібують спокійним способом, интєрвенцією своєю и на дорозі переговорів, зробити кєнець повстаню. Відтак Турція и сі держави висилають своїх делегатів до сільної конференції, котра має відбути ся в Мостарі, головнім місті Герцоговини.

НОВИНКИ.

— **Черновецкий університет.** Дня 4. Жовтня с. р. має святочно обходити ся отворенє нового німецького університета в Чернівцях. Враз же буде обходити ся и 100-літній юбилей прилученя Буковини до Австрії, когрий злучено задля того з обходом отвореня університета, бо бояно ся, що сам юбилей не впаде досить святочно, коли цісар на него не приїде а румунська федералістична шляхта демонстраційно відсуне ся від обходу єго. Щоби оба празники як найсвятоточнійше обхо-

джено, утворив ся комітет з „старих студентів“ („буршів“) під проводом маршалка кравого Кохановського; а ряд зі своєї сторони позапрошував другі університети (між ними Львівський и Краківський), щоб взяли уділ в святкованю. Як доносить Presse, мають всі курси трѣх факультетів бути від разу отворені, тільки лекції математики и наук природних мають розпочати ся аж в наступаючім році. Значну часть профессорів вже именовано, між тими також для славянської філології (п. Омеляна Калужняцкогo). Катедра руского язика и літератури, видко, не буде утворена; а сему винні рускі послы до Ради державної, всі без виньки, найбільше ж о. Юзичинский, котрий засідав в коміссії бюджетовій (гл. нр. 6-ий „Правди“).

— **Загальні збори товариства М. Качковського** відбули ся в Галичи дня 24. с. м. Членів а також и гостей явило ся багато. Постановлено змінити статут, именно 1) щоби в часі загальних зборів відбувалась також вистава знарядів господарських, и 2) щоби закладано філії; відтак вибрано нового предсідателя (знов о Наумовича) и новий виділ. Близші вісти подамо в наступаючім н-рі.

— **Адреса п. Федоровичеви.** Виділ філії Провісти в Бортниках вивслав п. В. Федоровичеви, голові Провісти, таку адресу :

„Високоповажний Добродію! Мов блискавица черелетіла по всій галицій Русі радісна вість, що за Твоєю, Високоповажний Добродію, иніціативою відпочнула Русь на загальних зборах „Провісти“ нещирю поміч чужої руки, а визволявшись тим чином з чужої опіки, піднесла и держить сміло прапор свого самопізнаня, своєї волі и свого народного достоїнства. Но тотя щира народна воля, поступати на раз виткненій дорозі всенародної провісти своїми силами не оглядаючись на ніяку поміч, ниділа би, если б Ти, Високоповажний Добродію, не прийшов Твоїм великим, високопатріотичним ділом сему в поміч. Тож справедливо шле Тобі вдячна Русь зі всіх сторін адреси довіря, а ми, репрезентанти філії Товариства „Провісти“, котре так гарно під Твоїм умним проводом з дня на день розвиває ся, не були би правдивими синами Русі, слиби-сьмо ся не прилучили до того всенародного в честь Твою співаного хору. Слава Тобі проте, щирий руский Народолюбче, за Твоє велике діло, котре в нинішнім, матеріалізмом на скрізь персякненім віці, одиницев сияє в Твою честь а в пожиток нашого темного, забутого но доброго руского народа. Имя Твоє записано буде в исторії відродженя нашого народа золотими, незатертими буквами. Честь и слава Тобі!“

Виділ філії Товариства „Провіста“ в Бортниках.

Дня 10. л. Липня 1875.

Слідують підписи.

— **Снятин 7. Серпня 1875.** (*Руский театр в Снятині.*) Від місяця дає руский народний театр під зарядом панни Теофіли Романович представлена у Снятині. Признати мусимо, що рідко котра труппа провіціональна зможе в протягу одного року и при такі ограничених средотвах допроводити до такого стану, и дійсно, похвали у Львові ім уділяні суть тільки слабим узнанем праці и старанности панни директорки, котра не зважаючи на власний интерес офірвала себе сцені, и тільки сценою и для сцени народної жие и працює. Перед роком при самім завязаню труппи гостила панна Романович у Снятині, але крім легких

фарс, водвілів и народних образців не могла давати жадних більших штук. Тепер передставляно між иншими оригінальні: Чорноморський побит на Кубані Кухаренка, Назар Стодоля Шевченка, Сватане на Гончарівці Основяненка, Підгіряне Гушалевича, и и. З переложених: Фалшері банкнотів, образець в 6 актах з німецького, перел. Наторський; Актор Синичка, комедия в 5 актах з французского, перел. Кропивницький; Великі політики малого міста, комедия в 3 актах з німецького, перел. Гриневецький; 30 літ або жпте шулера, з французского; Шельменко волостний писар, перекладу Барвіньського; Шельменко наймит, перекладу Климковича; Дон Жуан, фантастична трагі-комедия, и и. А в репертоарі трупи знаходить ся ще багато инших оригінальних и переложених більших штук, котрі переплітають ся меншими оперетками, образцями и фарсами. Видко з того отже, кілька праці, труду и заходу стояло припrowаджене трупи до можности даваня таких штук, в так короткім часі.

Що до акторів згадати мусимо наперед ч. Марка Кропивницького, родом Українця, рутинованого и працєвитого артиста, котрий кожній сцені може принести славу. В ролях типових, як сотника в Назарі Стодоля, Шельменка, Синички, Стецька в Сватаню на Гончарівці незрівняний. В грі ёго не видно найменшої пересади, кожда роль глибоко понята, кожний рух и кожда интонация обдуманя, натуральна. При тім образований чоловік, учений музик-композитор, співак солєвий и літерат—може в короткім часі багато причинити ся до розвою нашої сцени, и стане ся з своїми солєвими співаками, як Удовиця, Сміх и и., в короткім часі любимцем всеї публіки. Згадати також належить ся, що зовсім безкористно задає собі багато труду при инструованю молодих акторів и инсценізації нових штук, за що все належить ся ёму прилюдна подяка.

Наторський старий артист, в ролях старців незрівняний, також в ролях висшої коміки и жидів неуступающий и знаменитим акторам, задає ёму лишень багато труду слаба знакомість малорусского языка. Свій Монодрам „Ридане Жида у корши з поводу ветремерезливости“ мусів повторяти.

Иван Гриневецький в чорних характерах, як Варнера в Житю шулера, не уступає нікому. Дуже добрий також в ролях висшої коміки. Талантливий и працєвитий може ще далеко допровадити.

Вітошинський и Людкевич добрі співаки и танцери: перший добре грає ролі поважні, слабше любовників, не будучи досить оборотним в тих ролях; другий має за малий зріст на любовника, однак в ролях сільських парубків прегарний. Поляк з роду, у тім однім році вивчив оя руского языка, що тепер мов родовитий Русин говорить.

Стефурак—рутинований актор в ролях низької коміки, має тільки одну привычку пересаджувати в характеристізації и грі, при чім разять нераз ёго гвалтовні рухи.

Плошевський грає добре ролі старих слуг и комічні, не знає однак добре бесіди и рідко коли уміє добре ролю.

З женщин сама деректорка має в ролях поважних вироблену славу, а проте розписувати ся о ній не потребуємо. — Її сестра п. Марія Романович що ино повернула з купелей, куди виїхала для покріплення здоровля, и має первий раз виступити в Підгірянах 8-ого с. м.

II. Вітошинська добра в декотрих ролях, однак не видно по ній, щоб вона задавала собі труду и вистудіювала ролі. При слабім голосі тим більше повинна працювати, щоб и гра йшла поточнійше, и щоб трохи приглушувала суфлера.

III. Косовська грає добре а деколи и дуже добре комічні ролі старших женщин, пиячок и т. под.

IV. Семків и Ляновська молоді артистки, надають ся добре и видно по них працю и старанність. Перва може в поважних а друга в наївних ролях в короткім часі при праці як до тепер виробити собі славу.

Найбільше дав ся чути брак любовників и (в небутності п. М. Романович) любовниць. На ролі любовників були ще п. Душинекий, котрого гра, хотія добра и з розумлінем, однак є занадто претенсіональна, и надал ся ино до ролі поважнійших любовників. П. Виберович може виробити ся, але потребує ще школи и доброго взору. Руками особливо мало що володіє, и в декотрих ефектовнійших сценах виглядав більше на розначалоного, ніж на унесеного радостю.

На кінці мусимо ще докинути пару слів що до языка даваних штук. Ніхто певно не заперечить, що студіюм граматки не належить ані до дирекції театру, ані до акторів. Вони беруть штуку, як є написана, и грають її вірно після первопису. Однак разячою є завжди якрава різниця від полонізмів и великорусенізмів аж до скрайних українських провінціалізмів. Після нашої гадки повинен би видіти Рускої Бесіди, антерпренер театру, зложити комісією, котра би переглядом усіх — по крайній мірі повнійших перекладів заняла ся и справляла їх так в граматичнім, як и в лексикальнім згляді. Гадасмо, що розрізнити належить три класи характерів: людей образованих, котрі уживають бесіди загально прийятої, людей говорячих попованою мовою, як дяків, салдатів, рекрутів, жидів и т. п., и селян. Для перших мусить впровадити ся одностайна бесіда, так звана саленова, и тут театр міг би бути одним средством більше до впровадження одностайности в бесіді. Другим прислужає велика так звана *licentia poetica*, и годі давати які норми авторам. Що до третих же мусить ся остро зважати на наріче уживане у тій або сій стороні. Годі виобразити собі щось більше разячого, як н. пр. мужика з-під Самбора закидаючого провінціалізмами українськими и на відворот.

По 15-тім серпню виїжджає товариство до Кіцманя и до Черновець. Жичимо ім як найбільшого уділу Буковинців, бо наші Покутяне так слабо навіщали театр, що рідко коли лишила ся надвишка над дивні видатки — що певно ані до заохоченя дирекції, ані до піднесеня усмія акторів не причиняє ся. Сусідні священники з виімкою 2-х або 3-х цілком не показували ся.

— На реставрацію могили Тараса Шевченка в Каневі зложили в редакції „Правди“ вп. пп.: Олекс. Барвіньский 1 зр.; Густав Дроздовский 1 зр., Тома Мелешкевич 50 кр., Иван Негребецкий 50 кр., Остап Давидович 50 кр., Ильярий Огоновский 50 кр., Гавриіл Горецкий 20 кр.; Владислав Лябош 40 кр., Юрій Бадовинац 20 кр. (последні два пп. суть Кроатами), — разом 4 зр. 80 кр.

Одвічальний редактор: Др. Олександр Огоновский.

3 друкарні Товариства Ілєкс Шевченка. — Під редакцією Фр. Сераїдого:

Виходить випусками в 2¹/₂ арк. 3. (15.) и 18. (30.) кожного місяця.

ПРАВДА

Редакція и адміністрація під в. 12. на улиці Осволимих.

письмо літературно-політичне.

„В своїй хаті своя правда и сила и воля.“

Ціна передплати: на рік 6 зр., на пів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50 кр. Оден нумер стоїть 30 кр. а. в. — За оголошеня (инсерати) платити ся після тарифи.

ЧАСТЬ ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВА.

ДО „ПРАВДИ“.

Від Чорного моря,
З далекого краю,
Від щирого серця
Русинам бажаю:
Любови та мира,
Та з нами союза...
Нехай не голосить
Шевченкова муза!
Нехай нас кордони
Могли роз'єднати:

Але всім Русинам
Ти, „Правдонько“, мажи.
Всіх ти, ніби діток,
До купи збираєш:
Хороших голубиш,
Поганих караш...
Процвітай же, „Правдо“!
З далекого краю
Тобі, яко неньці,
Поклін посилаю.

Олекса Шаржинский.

З великоруского.

Ой, якби то річка та побігла в гору,
Якби так жпло ся, як то в першу пору.
Ой якби зимою квітки розцвітали,
Якби ми кохали, та не покидали.
Якби в синім морі змірять дно канатом,
Якби можна вірять цікавим дівчатам!
Ой якби баби всі були молодиці,
Якби то в горілці поменше водиці.
Якби всяк раз чарка та в горло вливалась,
Якби та неправда к чортам убєралась.
Та якби голодний кашу в борщ токмачив,
Та якби неправди чоловік не бачив!

Олекса Шаржинский.

СЕМЕН ЖУК И ЁГО РОДИЧІ.

Хроніка.

Написав в 1873 році

О. Яковенко.

ЧАСТЬ ДРУГА.

(Дальше.)

III.

Дні минали. Джур більш и більш здружувався з Лавровою; не було такого дня, щоб вони не бачились: то гуляли пішки, то їздили чи в фіякрі, чи по Ельбі на пароході. Про розвідуване мінеральних вод він вже й забув. Відповідь з Жуківки не приходила и часом находили на нёго через те неспокійні гадки; але находили не на довго!.. Так в ясний літний день набіжить хмарка, поліе часом и дощ, та не на довго.... Година, друга, и знов ясно... Так и з Джуром: набіжить неспокійна думка про Жуківку, він швидко до Лаврової, — слово по слову, трошки жартів, трошки вигадок, и на душі у нёго знов ясно, знов спокійно.

Нельговский и Поздраватій по давнєму були вхожі до Лаврової. Тільки стали вони примічать, що Уляна Петровна стає з ними щось ніби не та, як була до знаємости з Джуром. Давнійша приязнь, щирість, душевне тепло якось минали, уступаючи місце индиферентизмові, холодові и витаню наче по заказу.

— „Вона витає нас,“ говорив Поздраватій Нельговському, „так, наче ліберальний Губернатор витає коміссаря...“ •

— „Ба! хіба не бачите,“ відповідав Нельговский, „чого се так! разом двом панам не можна служити: єдиного возлюбить, дуугого возненавидить...“

— „Плюньмо на неї, та й годі!“

— „На що!.. нехай собі грається з лікарчиком; натішиться, тай до нас обернеться.“

Раз якось Нельговский прийшов до Лаврової дуже стомлений. „Ох! якже ж я втомився!“ сказав він, обтираючи на своїй лисині піт.

— „Що ж ви робили, що так втомились?“ спитав ёго Коцюк.

— „Був аж на трёх заводах...“

— „Учиться ходили, чи що?“ вколола ёго Лаврова.

По лице Нельговського пробігла паче судорога. — „Рад би и повчиться и вивчиться, та пізно здумав,“ одповів він; „нехай вже молодші учаться майстерством: а нам з вами, Уляно Петровна, годі!.. пізно... ми з вами повернули вже на четвертий хрещик.“ Останні слова Нельговський вимовив з притиском, бажаючи тим показати Лавровій, що він зрозумів її шпильку и умисне кольнув и її.

Джур став гризти нігті, Коцюк дивився на свої чоботи и бив кулак об кулак, а Поздраватий всміхнувся и став розглядувати на стіні якусь картину; Лаврова ж ніби це примітила тієї шпильки и спитала: „Справді, чого ви були на заводах?“

— „Хіба ж ви самі не знаєте... я ж вже нераз говорив вам, що моя місія розвідати жите робочих.“

— „На що се вам?“ спитав ёго Поздраватий.

— „Се моя задача! спізнавши добрі и злі сторони жита робочих; можна вказати, чим допомогти робочому и у пас на Україні.“

— „Нічим не треба допомогать,“ озвався Джур, якось ліниво и не перестаючи гризти нігті.

— „По вашому — жите робочих так добре йде, що ніякої допомоги не потребує?“ спитав з иронією Нельговський.

— „Я не знаю, як воно йде: чи погано, чи добре; бо я ёго не розвідував...“ одповів Джур кризь зуби.

— „Се и не розвідувавши, відомо усім, що жите не тільки робочих, а й загалом маси селян — дуже зле, як на Україні, так и в Галичині и всюди,“ промовив зітхнувши Коцюк, „и довго воно таким буде, покіль не засвітить сонце справжнього, національного розвою, просвіти и волі.“

— „Воля не тільки узко-національна, але воля й добробит усеґо чоловічества тоґді тільки й засяє, як ми не будемо лізти з своєю допомогою; як кожен робочий, кожен хлібороб зарубає собі на пучці девізу: сам собі помагай!“ промовив докторально Джур.

Нельговський аж руками сплеснув од такої речі; в очах ёго и на лиці показалаь разом и радість и злість. — „Таку саму проповідь читав я — забув вже в якому романі...“ одповів він. „Коли не помиляюсь, здається, хтось з героїв Шпільгагена проводить таке мудре, таке гуманне правило, не вважаючи на те, що на дні сієї філософської проповіді лежить самий гідкий, самий узкий еґоїзм...“

Джур всміхнувся.

— „Чим сміяться,“ заговорив знов Нельговский; „так ви краще, добродію! гаразд розберіть вашу пораду, ваше правило, та тоді и побачите, до чого воно доведе.“

— „Я давно вже розібрав,“ одповів Джур таким голосом, в котрому чулось, що він не хоче дальше спорить; але Нельговского не так-то легко було вгамовати!... стоїло тільки зачепити його за робоче питанє и він вже не переставав говорити поти, поки зоставався з ним хоч один чоловік, котрого він вважав за свого слухача.

— „Ні, мабуть ви не гаразд розібрали,“ говорив Джурові Нельговский; „бо коли б ви розібрали своє правило, то не проповідували б такого зла.“

— „По вашому злу, а по моєму добро,“ огризався Джур.

— „Я здаюсь на суд других: нехай другі скажуть, чия правда. Ось слухайте, панове. Пан Джур каже: „помагай кожен сам собі,“ се-б то: ні на чию за допомогу не сподівайся. Щоб помогать собі, треба: раз — уміть помогать, знать чим и як помогать, а друге — крім знання потрібна фізична сила, потрібне здоровє. Яким же побитом, скажіть мені, помогати-ме собі чоловік темний, чоловік недужий?... Се так!... се глум, тай годі! „Помагай сам собі“ значить: коли я йдучи по дорозі бачу, що чоловік спотикнувся, впав, переломив собі ногу, не здужає підвестись з місця, я не повинен за допомогти йому и замість того, щоб одвезти його до дому або в больницу, скажу йому: помагай сам собі... От що виходить з вашого правила...“

Джурові не хотілось споритись и борозити свої думки; але не приходилось же й замовчати, бо з того и Ноздроватий, а може й Лаврова, вивели б, що він остався в дурнях. Нельговский б тоді триюфовав, а Джур любив сам триюфувати... Він сказав:

— „Ви берете через край!... Яке хочете правило доведіть до крайности, виїде нісенітниця.“

— „Ні! є старе правило: люби ближнього як сам себе,“ вмівався Коцюк; „доводьте се правило хоч до якої крайности, з нього не виїде нісенітниця.“

— „Тривайте! тривайте! я ще не договорив,“ провадив Нельговский, стоячи серед хати в театральній позиції и махаючи обома руками. „Правило пана Джура для робітників и в загалі таки для „мужика“ — не просто правило, а приговор на смерть. „Помагай сам собі“, кажу я недужому, — ‘Рад би’, каже він, ‘та не вмю.’ — „Не вмієш, так умирай!“ — „Помагай сам собі,“ кажу я голодному, „роби, працюй.“ — ‘Робив би,’ одказує голодний,

‘та нігде и нічого; працёвав би, та сили нема, здорова нема.’ — „Нема, так умирай!“ — Третій на мою пораду скаже: ‘я й роблю, и працюю, та за роботу мало платять, дітям на хліб нестас, жінка нездужас.’ — „Було не жениться,“ скажу я; „було вбить природу“... От-що! се таке правило, якого й Мальтус и Рикардо не проповідували... Так, так! нехай живуть тільки богатирі, та рентьери, та банкери, одно слово: хто може жить без чужої заповоги — той живи; а хто не вміє чи не може сам собі заповогти, кого природа не наділила ні таланом ні силою ні здоровем ні енергією, кому люде не дали ні освіти, ні землі, ні роботи: той не повинен жить, той вмирай!“ — и Нельговский розвів округ себе руками.

— „Виходить, що й філантропіі не треба,“ вставив своє слово Коцюк.

— „А ви думаете,“ обізвався з злостью Джур, „що з філантропіі люде мають користь?... як раз! Філантропи не хочуть чи не можуть зрозуміти, що вони варять воду, що вони гатять ту безодню прорву, котра вік була, есть и буде, котрої не можна загатить, котра зветься боротем за житьє.“

— „Отаке ловись!... виходить, що філантропія даремна річ... дурниця?“ питав Нельговский Джура, ставши перед ним и заложивши обідві руки в кишені.

— „По моєму дурниця.“

— „Ви шуткуете, чи правду кажете?“ допитувався Нельговский, не зводячи своїх великих очей з Джура.

— „Ведучи серьёзну розмову я ніколи не шуткую.“

— „Чудно!... а виходить, наче шутки.“

— „Від чого ж се так виходить?“ огризнувся Джур, сердячись більш и більш.

Лаврова слухала и мовчала; для неї неприятно було, що розмова починала переходить в якусь горячу спірку; вона хотіла б переменить сю розмову на що инче, та не знала, як би лучше се зробити, за кого вступиться. Йй здавалось, що правда не за Джуrom, але виразить се вона не хотіла, щоб не підляти в огонь олію.

А Нельговский и Ноздроватий раділи, що Джур сидить лаче на голках.

— „Від того воно так виходить,“ відповідав Нельговский, переговорюючи Джура, „що проповіді про самопоміч, прс знесенє філантропіі — суть не що инше, як такий идеалізм, до якого не доходив ще найидеальнійший идеаліст.“

Джур зареготався... „А ви як міркуєте, пане Коцюк?“ спитав він.

Коцюк зрозумів иронію Джура и сказав: „По моєму п. Нельговский правду сказав! сі проповіді — коли не самий крайній ідеалізм, то самий еґоїстичний, самий найгірший реалізм; а чи те чи друге — все одно: давайте ёму назву яку хочете, од назви діло не переміниться, а все таки вийде те, що проповідь „помагай кожен сам собі“ така проповідь, од котрої повинен тікати и затикати уши усякий чоловік, котрий бажає добра и щастя рідному краю на підставі демократії, а не плутократії.“

Ноздроватий, котрий до сего часу мовчав, озвався й собі. — „Тривайте, господа!“ заговорив він мішаючи великорускі и українсько-руські слова: „господин Джур говорить: „кожний помагай сам собі“; господин Нельговский виводить з сего, що, коли занедужав чоловік, не пужно ёго лічити, значить: не пужно и лікарів, а господин Джур сам лікар.“

Джур не дав ёму договорити: він встав з свого місця и сміючись сказав: „Хиба й ви за підмогу мужикові, за підмогу робітникові, за флантропію?.. Коли так, то скажіть, будьте ласкаві: як ви допомагаєте своїм „крестянам“, визволеним з вашого кріпацтва?... чи допомагаєте ви їм, коли трафиться, що у них нічим заплатити вам оброку за землю?“

Панска кров заговорила в жилах Ноздроватого: — „До сего нікому діла нема,“ одповів він.

— „Еге! то-то „нема діла“! — бо ми оброком з селян живемо, на оброці їздимо до Німців, щоб вступатися за німецького мужика“... говорив Джур.

— „Вже ж не кожному безштаньку мішатися в мої діла, в моє житє —“ різко сказав Ноздроватий и увесь почервонів.

— „Отсе як раз по пански, по полтавоки,“ усміхнувся Джур.

— „Панове, панове! годі вам!“ озвалась Лаврова, бачучи, що між Джуром и Ноздроватим піднімається фуґа, и знаючи гусарську вдачу Ноздроватого, котрому не дорого стояло и вдарити Джура. — „Прошу вас панове, не спорить!... цур ёму! чого спорити!... Страх, як не люблю в своїй хаті сварки.“

Ноздроватий притих и сказав: „ваша хата для мене храм, ваше слою для мене закон... а з господином Джуром ми докінчимо річ де-інде.“ Ноздроватий взяв шанку, попросився з Лавровою и пішов, не кивнувши навіть Джурові головою.

Бажаючи розвіять той неприємний вплив, який зробили слова Ноздроватого, Лаврова сказала Нельговському: „Знаєте що? поїдьмо завтра на гулянку в Шандав.“

— „Чи їхать, так и їхать,“ одповів нехотя Нельговский.

— „А ви з нами?“ спитала Лаврова Коцюка.

— „Коли візьмете!“

— „Ну, значить всі гургом! певно, що й Ноздроватий поїде... я ёго вдачу знаю, він до завтраго одійде.“

И знов усі замовкли. Нельговский попросився и пішов, кажучи, що він втомився и хоче спочить.

Джур просидів у Лаврової до пізна. — Прийшовши до дому, він застав у себе на столі карточку Нельговского и якесь письмо; у Джуря наче що ёкнуло в серці, швидче розпечатав він письмо: воно було від Ноздроватого. Ноздроватий писав Джурові, що такі наруги, яку заподіяв ёму у Лаврової сёгодня Джур, „змиваються тільки кровю“ и що він препоручив Нельговському умотивиться: коли, де и яким оружєм повинен одбутись поединок. На карточці Нельговского стояло: „за одповідю зайду до вас завтра в ранці о 8-ій годині.“

Джур кинуло в жар. „От-тобі й на!... отсе так!... от-тобі бабусю и юрьів день!... Що ж ёго діяти?“... и різні думки забігали в голові Джуря. Ходячи великими ступнями по хаті, він усе тер рукою по лобі, наче хотів витерти відтім пораду для себе; далі взяв шапку, загасив свічку и тюпки побіг до Лаврової.

Лаврова ще не спала; вона дуже здивовалась побачивши Джуря: лице ёго горіло, він задихався, шіт так цівкою и котив по лицю.

— „Що се з вами? що за знак? кажіть швидче!“ питала Лаврова.

Джур подав їй письмо Ноздроватого и карточку Нельговского: „Прочитайте, все визнаєте... порадыте, що робить!“ сказав; він и швидче сів на диван: ноги в него тряслись.

Лаврова прочитала.

— „А що?“ спитав Джур.

— „Ноздроватий, завсігди Ноздроватий!... собака — собакою й пропаде... горбатого хиба могила виправить.“

— „Добре! але що ж я мушу робити?“

— „Певно, що не стріляться!“

— „А як же? треба ж прийнять завив... хиба оповістити поліцію — чи що?“

— „Плюнуть, тай годі!“

— „Тогді він мені всенародно заплює очи... Ні, так не приходитьсь!“

Лаврова задумалась. — „Виходить: чи сову об пень, чи пень об сову — сові не легше,“ сказала вона. „Не стріляться погано; стріляться ще поганійше. Я знаю, чоґо Ноздроватий хоче... тут все лихо коїть Нельговский... та зась! не діждуть вони... От-що я придумала: идіть вкладуйтесь, та зараз на залізницю.“

— „Куди?“ спитав Джур, наче не дочувши останнього слова.

— „На залізницю, та з Дрездена; нехай шукає вітра в поли.“

— „Не можна так.“

— „Чому не можна?“

— „Раз: Ноздроватий подумає, що я перелякався ёґо та втік; а в друге ні з чим, у мене грошей нема, жду з дому.“ Джур нікому не признавався про свій вигранш.

— „Вовка бояться, так и в ліс не ходить! нехай собі думає, що хоче... а що до грошей, так от вони вам; идіть швидко справляйтесь,“ сказала Лаврова, подаючи Джурови гроші.

— „Ні!“ одповів Джур, трохи подумавши, „не приходитьсь... лучше нехай він мене вбе!“

— „Годі вам верзти невідь-що! идіть, беріть білети и для себе и для мене.“

— „И ви поїдете?“ скликнув Джур.

— „З вами разом... поїдемо хоч — ну все одно, в Мюнхен, чи що; бо в Швайцарію не можна: вони знають, що мій син там; довідавшись, що я поїхала в один час з вами, вони й собі подадуться за нами... я знаю, чоґо ім треба.“

Джур поціловав Лаврову в руку...

Другого дня в ранці Нельговский о 8-мій годині стояв вже біля дверей Джурової кімнати. Двері були замкнуті, він постукав; ніхто не обзивав ся. Нельговский до кельнера... Довідавшись, що Джур у ночи виїхав, Нельговский тільки руками розвів!... „Отсе вже не по пански, а чорт батька знає, по якому!“ сказав він и плюнувши подався до Ноздроватого.

Не менше здивовався и Нельговский и Ноздроватий и Коцюк, довідавшись, що й Лаврова тієї-ж ночи виїхала з Дрездена.

— „Се вони так в Шандав,“ шутковав Коцюк.

— „Ну, від мене він не втече,“ говорив Ноздроватий, „я знайду ёґо и в Росії.“

— „Для мене,“ сказав Нельговский, „він все одно, що горішній сніг; та Лаврової жаль! гарна пані!“

IV.

Ключем кипить и парує в паровику вода; з димаря преться дим и вискакують искри; колеса під ваїонами гуготять по залізних рельсах; парова сила везе з Дрездена швидкий поїзд, а в тому поїзді їде Лаврова и Джур.

Сидить Джур рядом з Лавровою, дивиться на неї, любується її красою, веде сердечну розмову; весело їму, спокійно.... Тільки ж — глянь! и пробіжить на чолі у неїо якась нервова дрижа.

— „А що, коли він поженеться за мною?“ мигне в голові Джура думка про Поздроватого. „От не було печали там чорти накачали!.. и надало мені зачепить єго!.. щоб було змовчать, нехай би говорив собі, що хотів; так ні ж!.. десь мене біс сіпонував за язик... Правду кажуть, що язик мій — ворог мій, так воно й вийшло. Та ні! не пожепється!.. се не Россія! тут не з подорожними*) и не на почтових їздять!.. Та й куди б він погнався за мною! Ёму одна дорога, мені десять!..“ И заспокоїться знов Джур.

А колеса гудуть! стації мелькають — ось и Мюнхен!

Лаврова ще на дорозі подала синові телеграфом звістку, щоб їхав не до Дрездена, а в Мюнхен; Джур же й собі послав лист в Жуківку, звіщаючи про свій переїзд, „щоб изучить адельгайдский солоний ключ біля Мюнхена.“

Тижднів через два чи що, Француз Гувернер привіз до Лаврової її одинчика Васю. Хлопя було вбране в одєжу українского покрою: широченні червоні шовкові штани; сорочка з батисту, біла наче сніг, аж вилискується, вимережані и вишиті шовком и золотом рукави; пазуха трохи розхристана...

— „От Ваш и мій Українець,“ сказала Лаврова Джурові.

Джур глянув на хлопця поглядом авторитета, всміхнувся и спитав Лаврову: — „На що ви єго так убрали?“

— „На те, що він Українець.“

— „Начеб то Українцям не можна ходити в європейскому убрані? начеб то Українцям треба носить поверх себе таку відзнаку, щоб зараз видно було, що то Українець, а не Фін!“

Не сподобалась Лавровій така річ, вона кинула з боку на Джура якийсь визивающий погляд и сказала:

— „В національнім убрані єсть своя користь, воно раз-у-раз нагадує дитині, до якого роду вона належить.“

*) Подорожними зовуться в Россії білєди на праві брати почтових коней.

— „Треба, щоб дитина и без виставки знала, хто вона є.“

— „Хиба против сего хто суперечить?.. Певно що треба; та мені здається, що й національний розвій має свою азбуку, свій буквар, як и грамота и письменство. Не вивчивши букв, не вміти-же дитина читать... Перша азбука, перше слово національного виховання и розвою — єсть рідна річ, далі убрание...“

— „По моєму красче всего, щоб дитина росла и розвивалась прямо тільки людиною...“

— „И виросла и розвилась космополітом?“ перебила Джура Лаврова.

— „Еге! а що ж?! космополітизм не вадить добру ніякої особної нації, ні добру загалом усіх людей.“

— „Тото бо й то, що вадить! та ще й як вадить!“

— „Отсе для мене новина! сего я з роду не чув,“ сказав Джур з усмішкою.

— „А хиба вже ви й не думали про те, що на світі більше того, про що ви не чули... Ви скажіть мені от-що: чи єсть у космополітів реальний ґрунт? на якій ниві життя реалізували космополіти свою працю? де користь, де плоди космополітичної праці? Нема! бо космополіти однаково працюють и на Німців и на Шведів и на Жидів, и через те праця їх розлітається по всьому світу такими крапельками, що з неї й плода ніякого нема.“

— „Се так ваші Полтавці думають, бо вони дальше свого носа нічого не бачать; а ви оберніться до исторії, та гляньте перни усеґо хоч на християнство! чи просвіта християнством — не єсть плодом космополітичної праці?“

Лаврова не знала, що сказати, и швидко звернула на шутку. „Полтавці! дались вам Полтавці!.. може ще скажете: полтавські пани?.. знайшли, де Богу молиться... Хиба не самі ви, дивлячись на Ноздроватого, рівняли полтавських панів до помийниці... Та цур їм! ви красче покажіть мені такий народ, котрий б, стоячи на космополітичному ґрунті, добився собі волі и добра!“

— „А перша революция Французів...“

— „От-тобі й на!.. хиба руїна великої революції вибухла не на національнм ґрунті?.. Годі! годі!.. ви мене не переспорите!“ И Лаврова силковалась швидко перевести розмову на що инче.

— „Лишенько мені! який ти, Василю, блідий,“ говорила вона, дивлячись на сина. „Чи тебе там добре годують?“

— „Добре, мамуню!“

— „Чогож ти такий худий!.. аж перепався, и очі позападали... Чи здоров ти? у тебе ніщо не болить?“

— „Ні, не болить.“

— „А ходи до мене, Васю!“ кликнув ёго Джур.

— „Е!.. та який ж бо ти малокровний! Ось подивіться сюди, Уляна Петровна! от ви й зрозумієте, чого він худий и блідий.“ Джур підвів Васю до матери и потяг у не́го трошки в низ кожу під оком. „Бачите,“ сказав він Лавровій, „дивіться, яке бліде, крови наче нема зовсім. А ушн! Господи! мов з воску, аж світяться!.. Ёго треба гоїть и добре гоїть... треба купаться, та жити в селі!“

Лаврова задумалась...

— „Знаєте, що я надумала?“ сказала вона трохи згодя Джурові.

— „Кажіть, що?“

— „Вам нічого робить у Мюнхені?“

— „Не можна сего сказати, у мене всюди робота є: тут я розвідую воду з адельгайдської криниці... А хйба що?“

— „Я думала, чи не взялись би ви лічить мого Васю? Виберіть місце, кудиб нам ёго повезти, и поїдемо... Чого сидіти-мемо у Мюнхені?.. Що ви на се скажете?“

У Джура одповідь була готова, одначе він не зразу дав її, а трошки подумав.

— „Гм!“ сказав він. „було б и гріхом и соромом не згодиться з вами; доглядаючи вашого сина, я й свою роботу проводити-му... Добре! поїдемо...“

— „Спаси-Біг вам!“ промовила Лаврова стискуючи кріпко Джуромі руку. „Тільки я даром не хочу... положіть плату.“

— „Ну, те годі! се вже невідь що ви вигадуете! Я й так не розп'ятився ще з вами... ні якої плати не треба.“

— „Без плати не хочу.“

Джур трохи покобенився, а далі згодився и на плату... Умовились и не довго думавши переїхали в невеличке село В. на березі Рена.

(Дальше буде.)

РУСКА ІСТОРІЯ

В ЖИТЕПИСЯХ Ї НАЙГОЛОВНІЙШИХ ДІЯТЕЛІВ.

М. КОСТОМАРОВА.

(Переложив Ол. Барвіньский.)

Перший відділ: Пановане дому св. Володимира.

Князь Андрій Боголюбський.

(Конець.) •

При усім своїм розумі, хитрости, переворотности, Андрій не установив нічого тривалого в руских землях. Одиною побудкою усїї ёго діяльности була жадоба власти; він бажав утворити около себе таке положенє, щоб міг переміщувати князів з місця на місце, як шахових хлопців, посилати їх з дружинами сюди й туди, по своїй волі примушувати дружити ся між собою и сварити ся и спонукати їх всіх чи хоч чи нехоч признавати ёго найстаршим и передовим. В тій цілі він досить зручно користувався непевними и часто недоладними відносинами князів, незгодою між городами и землями, підбурював и роздував страсти партій. Добру услугу робив ёму також внутрішній нелад в Новгороді и неурожаї повгородської землі и давнє відчуженє полоцкої землі від инших руских земель, и родова неприязнь Ольговичів и Мономаховичів и несподівані зворушеня в роді спору Ростиславичів з Мстиславом Изяславичем. Найбільше ж допомагали ёму ті дикі противогорожанські власности ще неуладженого товариства, при котрих люди не вмюють погодити особисті цілі з суспільними, и легко можна розрушити страсти надією на обопільний грабіж. Всє то однако були часові способи и тому мали часовий характер. Крім жадоби особисто панувати над князями, у Андрія ледво був який-небудь инший идеал нового порядку для руских земель. Що до ёго відносин до власної суздальско-ростовської землі, то він гледів на ню, неначе на осібу землю від прочої Руси, однак мала вона панувати над Русю. Таким робом дбав він про добробиг своєї землі, старав ся обогатити її релігійною святинею и в тім часі віддав на спустошенє Київ з усім тим, що було там здавна святого для усїї Руси. Як оцінила ёго заходи сама суздальско-ростовська земля, показує ёго смерть.

Властилюбний князь, вигнавши братів и тих бояр, що не зо всім ёго слухали, панував у своїй землі самовластно. Він забув,

що ёго вибрав народ, и обгяжав народ податками через своїх посадників и тіунів и самовольно карав смертю, кого хотів. Страшенні варварства, переказані в літописах про єпископа Теодора, ёго любимця, доволі кидають мрачну тінь на добу Андрієвого князювання, хоч би тільки половина того, що розказувалось, була правда. Андрій, як видно, що-раз робив ся більше й більше жорстокиим. Він постійно жив в селі Боголюбіві; там постиг ёго кінець. Був у него улюблений слуга Яким Кучкович. Князь розказав казнити ёго брата. Яким почав говорити до своїх приятелів: „Сёгодня того, другого казнив, а завтра казнить и нас: справмось з тим князем!“ В п'ятницю 28. Червця 1775 р. зібралась рада в домі Кучкового зятя Петра. Було там людей 20 а між ними ключник Андрієв Амбал, родом Ясин (Яси — нарід кавкаського племені: думають, що се Кабардинці), и Жид Єфрем Мойзич. Замітно (яко загальна черта подібних людей), що прибічними Андрія були чужоземці: причуваючи, що свої мають повід нелюбити ёго, він очевидно думав обезпечити ся тим способом — и помилив ся. На раді рішили вбити князя тої-ж ночі. Андрій, після вісти одної літописи, спав сам оден; після інших, коло него був хлопець. Сприсяжені вийшли на своє діло и вступили на сам перед до погребу, напились для смілости вина а потім пішли до Андрієвої спальні.

— „Пане, пане!“ сказав оден, стукаючи в двері.

— „Хто там?“ відкликнув ся Андрій.

— „Прокіп,“ відповіли ёму. Прокіп був вірним слугою

Андрія.

— „Ні, паробче, ти не Прокіп,“ відповів, догадавшись, Андрій и кинувсь гледіти меча. Був у нього меч св. Бориса, котрому він приписував особливу силу, але меча у себе не найшов: Амбал ключник вчасно ёго виніс.

Сприсяжені вломали двері и кинулись на Андрія. Князь був сильний и став боротись з ними. В п'тьмі убийці ранили одного из своїх, але потім, розрізавши князя, ударяли ёго мечами, саблями и списами. Думаючи, що вже скінчили з ним, відійшли вони, але князь зібрав останні сили, вискочив за ними, стутив ся из сходів и сховав ся під сінні. Убийці почули ёго стогнає.

„Князь зійшов з сінній в низ,“ закричав оден.

„Подивім ся,“ сказали інші и кинулись назад до спальні. Князя там не було.

„Ми згнули — закричали вони — скорше, скорше гледіть ёго!“

Запалили скоро свічки и слідом крови на сходах найшли князя: він сидів, притиснувшись за сходним стовпом, и молив ся.

Петро Кучкович відсік йому праву руку. Князь вспів промовити: „Господи, в руки твої передаю духа мого!“ и закінчив жизнь.

Вже розсвітало. Убийці найшли Прокопа, княжого любимця, и забили його. Відтіль знов війшли вони на сіни, набрали золота, дорогоцінних камінів, жемчуга, всякого майна и вєслали вложивши на коний, що приготовали їм одномишленники їх. Самі ж вони задягнули княжу зброю и зібрали своїх. „Що,“ говорили вони, „як на нас прийде дружина володимирська?“ — „Пішлемо у Володимир,“ рішили лиходумці.

Вони післали до Володимирців, сповістили їх про подію и казали повісти: „Коли хто з вас що небудь подумає на нас, то ми з тими справимось. Не в нас самих була дума; и вані в одній думі з нами.“

Володимирці відповіли: „хто з вамн в думі, той з вами най буде, а наше діло сторона.“

Цілий дім Андрія розграбили. Так поступали відповідно тогдішнім звичаям и понятям. Майно казенного громадскою волею все віддавалось на „потокъ и разграбленіє“ (задержанє и грабіж). Розьодіте тіло князя викинули на город.

Був між слугами князя оден Київлянин Кузьмище. Дізнавшись, що князь убитий, він ходив и питав то того, то иншого: „Де мій пан?“

Їму відповіли: „От там в городі лежить, та не смій його діткнути. Се всі тобі говорять: хочемо його кинути псам. А хто прибере його, той наш ворог и того убемо.“

Але Кузьмище не настрашив ся грізбою, найшов тіло князя и став голосити над ним.

До него йшов Амбал.

„Амбал, враже — закричав Кузьмище, побачивши його —, кинь коверець або що небудь пстелити, або чим небудь прикрити нашого пана!“

„Геть! — сказав Амбал — ми його викинемо псам.“

„Ах ти єретик — закричав Кузьмище —, як псам викинути? А памятаєш, Жиде, в яким плагю ти прийшов сюди? Ти цілий в бархаті стоїш, а князь лежить голый! Змилуй ся, подай що-небудь.“

Амбал кинув йому коверець и корзю (верхній плащ). Кузьмище обвинув тим тіло вбитого и пішов до церкви.

„Відчпніть святиню!“ сказав Кузьмище людям, котрих там стрітив. Сі люди були вже з радощів п'яні. Вони відповіли: „кинь його тут в присінку. От ще ти собі напивав з ним смутку!“

Кузьмище положив тіло в присінку, накрив ёго корзном и голосив над ним так :

„Вже, пане, тебе твої парібки не знають, а перше, бувало, гість прийде з Царгорода або з інших сторін рускої землі, то чи латинник, чи християнин, чи поганець, ти бувало скажеш: поведіть ёго в церкву и в палати, най видять всі правдиве християнство и хрестять ся; и Болгари и Жиди и всяка погань — всі, що виділи славу Божу и церковну прикрасу, плачуть за тобою; а ті не кажуть тебе в церкві положити.“

Тіло Андрія лежало два дні и дві ночі в присінку. Духовенство на рішалося відчинити церкву и відправити над ним панахиду. На третій день прийшов игумен монастиря Кузьми и Даміяна, звернув ся до боголюбских крилошан и говорив :

„Чи довго нам гледіти на старших игуменів? Чи довго сёму князеви так лежати? Отворіть святиню, я відправлю панахиду; вложім ёго в домовину, най лежить тут, поки злоба не перестане: тогді прийдуть з Володимира и понесуть ёго там.“

За ёго порадою, отворили церков, положили тіло в камінну домовину и відспівали над ним панахиду. Сёму, як видно, вже ніхто не перешкодив.

Між тим показалося, що убийці вдіяли поступок, котрий многим припав дуже до вподоби. Правленя Андрієвого не навиділи. Народ, почувши, що ёго вбили, кинувсь не на убийців, а противно робив дальше, що вони розпочали. Боголюбовці розграбили цілий княжий дім, де було нагромаджено золота, срібла, дорогої одіжи, повбивали ёго дітских и мечників (післанців и сторожу), дісталося и майстрам, котрих збирав Андрій, замовляючи в них роботу.

Грабували и в Володимирі, але там якийсь духовний, именем Микулиця (мабуть той самий піп Миколай, що поміг в 1151 р. Андрієви тайно взяти у Вишгороді образ Богородиці), в ризах перейшов городом з чудотворним образом; се зробило таке вражінє, що зворушенє втихло. Вість про убийство Андрія скоро розійшла ся по землі: всюди народ ворухив ся, нападав на княжих посадників и тиунів, котрими всі гдили ся задля способів їх управи; їх доми ограблено, а інших навіть убито.

Не раніше як в шість днів по смерті князя, Володимирці певаче схаменулись и рішили привезти тіло вбитого. Пятого липця вони вислали игумена богородицького монастиря Теодула, з деместником (співачом церковним) Лукою и з двигарями за тілом в Боголюбово, а Микулиці сказали: збери всіх попів, вберіть

ся в ризи, станьте перед образом Богородиці, перед Срібними воротами и ждiть князя! — Срібними воротами звались ті ворота, що виходили на дорогу в Боголюбово; з противної сторони були Золоті ворота.

Народня товпа вийшла з города. Коли похоронний похід став приближатись, показалося княже знамя, чутно було погребальний спів, тоді намість злости вступив смуток; згадали, що покійник лишив не тільки лихі діла, але й добрі, згадали його ревність в ставляню церков и оплакували князя.

Його поховали в церкві св. Богородиці. Неперечно, що ненависть до Андрія не була уділом одної незначної партії, але її поділяв народ. Инакше годі об'яснити сю обставину, що тіло князя лежало непоховане цілий тиждень и народ, почувши про насильну смерть свого князя, звернув ся не на убийців його, а на його повірників и слуг. Та з другої сторони, коли поступки сього князя безмірно властлюбного викликали злість народу, то все таки його діяльність в своїй основі годилась з духом и характером тої землі, котрою він управляв. Се найяснійше можна бачити из слідуєчих подій и усеї исторії ростовско-суздальского краю до самого татарского нападy.

Ростовці и Суздальці, особливо сі перші, були недовольні Андрієм за відзнаку оказувану городови Володимирови, и чувство досади зараз проявилось по смерті Андрія. Ростовці прикликали племянників Андрієвих, Ростиславичів, але вони не сміли явитись в паньстві дядька и проживали в рязанській землі. Володимирці закликали брата Андрієвого Михайла, що жив в Чернигові. Дійшло було до усобиці: Ростовці взяли верх, змусили Володимирців прийняти одного з Ростиславичів, Ярополка, и відзивались про Володимирців так: „Вони наші холопи и мулярі: ми їх город спалимо або посадника в нім від себе настановимо.“ Та посаджені князі Ростиславичі, догоджуючи одним Ростовцям, обурили против себе несправедливими поборами Володимирців и цілу землю. „Ми вольних князів приймаємо до себе,“ говорили Володимирці. Тому, коли Володимирці прогнали від себе Ярополка Ростиславича и знов закликали до себе Михайла, то вся земля була по стороні города Володимира. Михайло скоро вмер и Володимирці на вічі вибрали молодшого сина Юрія Довгорукого Всеволода (хрестне имя його було Дмитро). Ростовці трібували повстати против него з Ростиславичами, та те поведось. За Ростиславичів пішов против Всеволода рязанський князь Гліб, однак його побили на голову и взяли в полон разом з Ростиславичами и ростовскими боярами, що його

піддержували. Гліб умер в тюрмі. Злість Володимирців на Ростиславичів була так велика, що вони покусились були осліпити їх против волі Всеволода. Причиною тої злоби обьясняє ся тим, що Ростиславичі разом з Рязанцями навели на землю Половців. З того часу зворушени на довго втихають в ростовско-суздальській землі. З усього видно, що и в Ростові партія, що ненавиділа город Володимир и добивалась власти и первенства над усею землею, складалась переважно з бояр, котрі не вміли придбати любови усього народу и потягнути ёго за собою. В самих Ростові мешканці вважали бояр и віддавали їх Всеволодови. Потім, як розбито Рязанців и розсіяно партію ростовских бояр, неприхильних Всеволодови, Ростов був супокійний. Всеволод княжив довго (до 1212 р.) и в многім дальше провадив політику Андрієву, хоч поступав більш умірено и лагідно. В ростовско-суздальській землі в загалі любив ёго народ. У відносинах до Новгороду він користувався всіма обставинами, щоб піддержувати своє первенство и вплив над ним. Але він уступав Новгородцям в злучаю крайного упору з їх сторони и все удавав, що шанує новгородську волю. Замітно при тім, що Всеволод в справах з Новгородом мусів хватати ся крутих способів не з особистої побудки, а по бажанню дружини. Таким робом, коли він не погодивсь з Новгородцями и обляг Торжок и вже готов був відступити и помирити ся, дружина кричала: „княже, ми не прийшли з ними цілуватись,“ и Торжок занято и спалено. З многих черт видно, що гадка про підчинене Новгороду була гадкою всієї ростовско-суздальської землі, а не самих ві князів, и тому то опісля Новгородці так завзято воювали не тільки з самими князями, а загално з Суздальцями и ненавиділи їх навіть тогді, коли годились з їх князями. З другої сторони Всеволод піддержував первенство над рязаньськими князями и в 1208 р., користуючись неладом в рязаньській землі, посадив там сина свого Ярослава. Але разом з тим князем напали в рязаньську землю Суздальці и взяли в свої руки всю управу; тому Рязанці, що перше самі видали Всеволодови своїх князів и добровільно вибрали Ярослава, не втерпіли, піднялись усєю землею, закували Суздальців и засадили в погребі, де їх багато подушилось. Тому Всеволод не зміг удержати для себе рязаньської землі.

Князь Всеволод користувався новагою и в полудневій Русі, годив полудневоруских князів, що сварились між собою, а навіть в далекій Галичі оден князь віддавав ся під ёго опіку. По смерті Всеволода наступила коротка усобиця; викликали її переважно Новгородці. Та в 1219 р., по смерті старшого Всеволодового сина

Константина, настановлено у Володимирі князем другого сина ёго Юрія, и ростовско-суздальська земля до самого татарского нападу була вольна від княжих усобиць. Треба примітити, що в сій землі княжило разом кількох князів, братів и племянників Юрія, та всі вони поступали згідно. Всі вони рядили в згоді з народом и сама власть їх залежала від народу. Таким робом, коли Всеволод розділив уділи між своїми синами и Ярославови віддав Переяславль-Заліський, то Ярослав, приїхавши в сей город, скликав народ в соборній церкві св. Спаса и сказав: „Брати Переяславці! Отець мій відійшов до Бога, вас віддав мені, а мене віддав вам в руки. Скажіть, брати, чи бажаєте мене мати своїм князем?“ Переяславці відповіли: „Вельми бажаємо, нехай так буде! Ти наш пан.“ И всі цілували ёму хрест.

Се була доба добробиту східної Русі. Земля заселялась; ставили ся церкви и монастирі, штука піднялась до такого степеня, що Русини вже не потребували чужосторонних майстрів: в них були свої будівничі и малярі. Разом з тим нирилась там и книжна просвіта. Ростовський владика Кирило заложив бібліотеку; під ёго проводом перекладано з грецкого и переписувано всякі твори духовної літератури. Кілька рукописий, що збереглись з тої доби, показують, що переписуване доходило до значної краси. Княжна чернігівська Евфросина, дочка Михайла Всеволодовича, завела в Суздалі школу для дівчат, де вчили грамоти, письма и церковного співу. Правда, книжна просвіта була односторонна и вела до монастирської жизни, а тому оберталась тільки у вибранім кружку духовних, мало проникала в народню масу, не обіймала животних потреб; але при всім тім треба примітити, що ростовско-суздальська земля и з тими убогими починами просвіти стояла тогді висше полудневих земель, де раньші почини всякої науки загубились від внутрішнього неладу и половецкого спустошеня. Час Юрія був також добою значного розширення Русі на північний-схід. На місци зливу рік: Сухоні и Юга заложено город Устюг, що набрав скоро важного торгового значія. Камські Болгари заволоділи були ним, але Юрій побив їх, змусив заключити супокій, увільнити всіх полонників, дати закладників и вбезпечити супокій клятвою. З другої сторони Русини посувались по Волзі, ввійшли в землю мордовську и при зливі рік Оки з Волгою оснували Нижній-Новгород. Мордва, що була під управою многих князків, не в силах була устояти против натиску руского племені; тогді як одні мордовські князі гледіли помочи Болгар против Русинів, инші, спіймані з необачка, віддавались руским квязям яко підручники и звались „ротниками“

(тому що склали „роту“, т. є. присягу). Так в 1228 р. князі двох мордовських племен Мокші и Ерзи: Пуреша и Пургас, взято воювали між собою. Пуреша став ся ротником князя Юрия и просив у него помочи против свого суперника, а Пургас прикликував до себе на поміч против Пуреші болгарского князя. Але болгарский князь не вспів нічого вдіяти, а Русини війшли в землю Пургаса Ерзю (звану в літописи Русь Пургасову), опустошили її и загнали Мораву в неприступні дрімучі ліси. В 1230 р. Пургас виправив ся був на Нижній-Новгород, але його відбили, а син Пуреші напав на нього з Половцями и в-конець спустошив його землю. Сі події сильно підмагали руску колонізацію на сході. Чужоземці покидали свої прежні оселі, утікали на полудне або йшли за Волгу, а остатки їх, удержуючись в прежній землі, приймали християнство и скоро ставались Русинами. Східно-русский народний елемент, розширяючись дальше на схід, разом з тим приймав в себе чужоплемінну кров и таким робом, зберігаючи основу славянської народности, все більш и більш мішав ся з иншими. Так розвивав ся и установляв ся тип великорусского народу.

Політичні часописи на Україні.

Читателі наші, сподівасмося, знають, що сяке-такє громадянське жите заворушилось в Росії після скінчання кримської баталії в кінци пятьдесятих років. Кримська поражка протерла очі російському рядови: він зрозумів, до якої слабости можна довести царство, держачи народ и мисли у тих залізних рукавицях, у котрих пробувало громадянське жите в Росії до Кримської війни. Безталанний кінець сеї війни зробив великий вплив, як на російський ряд, так и на громаду. Почулась потреба в Росії нового строю жита, и на перше місце виступила потреба волі, знесене кріпацтва, знесене цензури, свобода слова и т. д. Громадські думки заворушились и на сонній Україні, а заворушились вони требовали собі пристановища. Показалась потреба провінціальних часописей. Правда, в Росії и до того були провінціальні органи пресси, заведені ще в 1830 роках, так звані „Губернскія Вѣдомости“; вони видавались и видаються в кождім губернскім місті самим рядом; але маючи узку и суху офіціальну сферу, маючи редакторами урядників, людей темних, без жадної просвіти, „Губ. Вѣдомости“ ніколи не були часописю; то був ні для кого непотрібний друкований папір, в котрому оповіщалося, де яка коняка прибудилась, де продавати-меться з-під молотка яка худоба, и таке инче. Редактори урядники до того зникчєніли „Губ. Вѣд.“, що навіть указані в программі етнографічні, географічні и статистичні відділи не появлялись. Очевидно, що така преса

не могла стати пристанищем мисли, на стільки хоч живої, на скільки мисль виходила живою з-під червоного цензурского чорнила.

Стали прийматися за видане приватних часописей люде громадські. Перший почин вийшов з Києва, де фон-Юнк заложив першу неофіційну політичну часопись, виходячу й доси тричі на тиждень під назвою „Кієвській Телеграфъ“. Незабавом попробували завести часописи у Чернігові и в Полтаві. У Чернігові в 1861 р. став під редакторством Леоніда Глібова видаватися що тижня „Черниговській Листокъ“. Часопись ся була дуже невеличка, в один аркуш, але дуже прихильна до українофільства: тут друковались праці наших українських писателів: Куліша, Номиса, Лазаревского, Лашинюка, Конисского и инч. З певністю можна сказати, що з часом, трохи-по-троху, часопись Глібова розпустилась би ширше и заняла б видне місце в українській пресі; але ж, як на лихо, жите „Черниг. Листка“ випало недобре: спершу недуг редактора зацсовав був на якийсь час видане часопися, а потім наступив 1863 р., зайшла московска колотнеча, визвірився державець московської пресси Катков на українофільство; задзвонили московські дзвони, загавкали московські „охранители“ и нацьковали ряд на українофільство. Між инчими „охранительными мѣрами“ треба було закатати й видане „Черниговского Листка“.

В Полтаві сталось ще гірше. Ще в 1860 році О. Конисский заходився видавати „Полтавській Городовій Листокъ“, бажаючи усю користь з видання обертати на заведену тогді в Полтаві дівочу семикласну гімназію. Ряд не дозволив сего видання. Тогді в 1861 р. Полтавці замислили видавати щотижневу політичну часопись „Ниву“ и вибрали в редактори жінку полтавского прокурора, Великоросса Злигостева. Ряд пронюхав, що се редактор тільки номінальний, а що справжнім редактором має бути О. Конисский, и через те відмовив дозволу видавати „Ниву“. Через рік піднялась колотнеча и в Полтаві: Конисского заслали аж у Вологду и з того часу й доси в Полтаві не проявлялась вже й думка про видавництво часописи.

Українофільів придушили. Але українофільство намалюване Катковим и доносимаи з Києва, а разом и польска заверюха дали де-кому можливість покористоватися з них у своєю кпшеню. Спершу видумали потребу „обрусїня“. Така нова „ідея“ вимагала и свого печатного орлана и от представителем ідеї „обрусїня“ явився у Києві ех-профессор Шульгин и завів на рядову субсидію політичну часопись „Кієвлянина“, котра від року 1864 видається й доси тричі на тиждень. Як 1864 рік, так и далі, аж до 1871 р., стояв для „Кієвлянина“ золотий вік. Ряд давав йому що року 6000 карб. (9000 зр.) и обовязкових передплатників. — Спершу субсидію „Кієвлянину“ давала адміністрація з контрибуційного збору, а тепер від 1871 р. дає міністерство просвіти. Про засади „Кієвлянина“ нема що говорити. Політичні и соціальні засади ёго завжди підлащувались туди, з якого боку віє вітер. Спершу він тровив Поляків, описля ж як вийшли для Поляків полегча, він став проповідувати „сближеніє“. — Коли ж в повітрі стояла тиша и вітер ні відки не віяв, „Кієвлянинъ“ накидався на жидів и гризся доти, покиль жиди не приносили йому geld-ів; тогді він починав вати против українства и розпускав овій жаглик в надїисом: „донось“.

Таку бучу він замислив було окувдити торік и за нікчемний переклад „Тараса Бульби“ почав цьковать усіх українофілів, обвиняючи їх о політичний сепаратизм и призиваючи на їх години московський грім и петербурську блискавку. Але на сей раз заряди виїшли „холостні“ и „Кієвлянину“ разом з нашим п. Площанским не вдалось обманити російський ряд. Правда, Площанский трохи таки погрів руки біля київських „охранителів“ и за свою инсинуацію взяв кілька там карбованців, але „Кієвлянин“ так нічим и не поживився. Не знаємо, яку користь приніс „Кієвлянин“ рядови и кого він своїм впливом „обрусив“; але довідуємось з доброго жерела, що п. Шульгин з „Кієвлянина“ що-року кладе в свою кишеню кілька тисяч рублів.

Дивлячись на „Кієвлянин“, задрість взяла и других київських „обрусителів“. Директор 1-ої київської гімназії Андріяшев погадав, що, коли „Кієвлянину“ дають субсидію, коли п. Шульгин за „обрусієніє“ гребе гроші лопатою, так чом же и йому, Андріяшеву, не взяти субсидію?! таж и він чоловік не аби-який, не ликом шитий! От и став він видавати спершу від 1865 року „Народный календарь“, а потім часопись „Другъ Народа“. Живаість п. Андріяшева дійшла до того, що він задумав „обрусити“ и місяці и свята и надруковав у своїм календарі, що в лютому є 30 днів... Отже про те дармо! він все таки добився субсидії 1500 карб. — Видання Андріяшева не тільки що антинаціональні, антинародні, але в них ніякого ладу, ніякої засади нема, и часом можна знайти таку нісенітницю, якої не вдерє и гімназіяст з 3-її класи. Отже Андріяшев грубо ріжнється від Шульгина: тогді як останній гирчить, лається, сердиться, перший щось белькоче, наче води в рот набравши; або просить, хнпче наче вередлива дитина, а не то якось з острахом плаче...

В кінці 60-х років російський ряд став по-троху виходити з переполоху й знимати ті кайдани, котрі він наложив на слово з 1863-ого року. Стали знов появлятись в провінціях лриватні часописи. У Воронежі появился „Воронежский Телеграф“ двичи в тиждень и „Донъ“, тож двичи на тиждень. У Харкові „Губерн. Вѣдомости“ передано в аренду приватній особі; програма їх стала ширша, часопись стала політичною и виходить що-дня. Але всі оті три часописи такі, що їх хйба можна нагадати, а говорити про них нічого й не варто. Від 1870 року у Таганрозі п. Браславский заложив політичну часопись „Азовский Вѣстник“, двичи на тиждень. Спершу ся часопись цензуровалась у Таганрозі и більше-менше походила на часопись; але швидко її скрутили и веліли посилати на цензуру в Москву. Нехай сам читатель домислитсья, як то добре для політичної часописи виходячої двичи в тиждень, цензураватись за 2000 верств! Покиль рукопись з Таганрога добереться до Москви и вернеться назад з підписом „дозволено цензурою“, то треба по залізници не менше тижня... Отже й не диво, що „Азовский Вѣстник“ подає своїм читателям такі вісти, про котрі вони днів 10 вже як взнали з других часописей. Инколи в „Азов. Вѣстнику“ попадаються дуже цікаві фелетони, в котрих просвічує прихильність до українофільства; а в 46-ім н-рі сего року ми зустріли цікавий лист зг Львова; в оім листі корреспондент з великою увагою и доброю омпативною говорять про наші рускі справи в Галичині, особливо про това-

риства „Просвіту“ и „Имени Шевченка“, враз же гепкує з „твердих Русинів“, а найбільше з тої мови, котрою п. Площанский видає своє „Слово“. Корреспондент говорить, що „Слово“ видається такою мовою, якою „нігде ніякий живий чоловік не говорить“.

Тогож часу завелось в Одесі дві щоденних політичних часописей: „Новоросійскія Вѣдомости“ під редакторством Гросуль-Толстого и „Новоросійскій Телеграфъ“ спершу під редакторством Картамишова, а потім через пів року під редакторством Серебренникова. Перша часопись не довго видавалась и швидко закрилась; остання йшла до 1873 року. „Новоросійскій Телеграфъ“ хоч и не мав міцних засад, але держався більш національного прямованя, котре дуже ясно було висказано в артикулі п. Конисского „О театрѣ вообще, а о Екатеринославскомъ въ особенності“, и колиб видавець и редактор п. Серебренников красче вів свою справу, то ёго часопись засновалась би міцно; але ж невдачний до газетного діла п. Серебренников збанкротовався, хоча й мав геть-то доволі передплатників, и в 1873 р. закрпв свою часопись, а Одеса зісталась з одним своїм „Одесскимъ Вѣстникомъ“, котрий до 1872 р. був часописью урядовою, а від 1872 став приватною и ніяк не останеться ні на якому принципі. Раз він видає з себе космополіта, в-друге націонала, в-третє — побиває жидів, а потім розпинається за жидів и сам лізе в жида.

З початку сего року п. Озмидов став видавати в Одесі під редакторством російського педагога Золотова щоденну політичну часопись „Новоросійскій Телеграфъ.“ Перші нумера нової часописи обіцяли наче що й путне: здавалось, що ся часопись стане на демократично-радикальних підвалинах, прямуючи, як и усі російські „ліберали“, до космополітизму. Але минув тиждень и видавець Озмидов показав, що у нёго нема инчих засад, инчого прямованя окрім власної кишені и грошей. Він оджежовав собі „комерческу хронику“ и почав провадити в ній ідеї спекулянтів, ідеї баряшів и обирая селянина. А редактор Золотов в попередних артикулах розпинався за піднесенє економічного добробиту того-ж самого селянина, котрого експлуатувати благословляв п. Озмидов. Що-ж дивного, що усі красчі сотрудники через тиждень покинули „Новор. Телеграфъ“, и з того часу Золотов и Озмидов гарцюють в своїй часописи, граючи в прямоване, наче нечистий перед утренею! Самий мудрійший стародавних мудреців не скаже вам, чого держиться Золотов? які засади політичні він хвалить, куди прямує, що годять и який путь своїм читателям він показує до тої мети, котра зветься *загальним громадским добром*? На першім місци, конечно, п. Золотов носиться з космополітизмом; але-ж — се инак и бути не може, бо в Росії велика більшість „лібералів“ сідлають перш усёго космополітичного коня, раз через те, що се самий дешевий лібералізм, а друге те, що космополітизм *визволяє* від усякої практичної праці!.. Можна говорити не перестаючи и *нічогісенько* не роблячи. Ставши ж націоналом — треба не слів, а праці, а російські ліберали не дуже то вдачні до праці!.. Инколи п. Золотов пустить манію демократизму, а через день зликається и стане підносити плутократію и всяких рентьєрів. Скаже слово за робочих, а потім в 20 нумерах пише за заводчиків и фабрикантів. Або вставить одно чи два слова против

українських пошів, за їх здріство з народа, а потім — дивись! проповідує, що земщина повинна положити пошам від себе плату крім тої, котру дає ряд, бо попи проводаторі народа и ніколи не були урядовою кастою и поліцією в рясах. — В остатнім часі пп. Золотов и Озмидов показали и доказали в очевидь, що на поли московского фанатизму и нетерпимости вони зайшли ще дальше ніж Катков або Шульгин, або київський профессор Сильвестр Гогоцький. Ми подавали вже звістку про артикул „Русск. Вѣстника“ — „Современное Украинофильство“; до сего артикулу недавно в тім-же Рус. Вѣстнику додав и свою „неповну п. Гогоцький... на те, мов и мій глек на канусту.“ З сего проводу озвався и п. Золотов в 164. н-рі „Новоросійского Телеграфа.“ П. Золотов виступає против українофільства з такими аргументами, против котрих якось соромно й говорити. Шануючи нашу справу, ми кинули б в неї гразкою, колиб вступили в полемику з „Новор. Телеграфом“, котрому й доси бованіє в очах „політичний сепаратизм українофільів“. Однакож щоб наші читателі могли самі осудити, якими аргументами п. Золотов побиває нашу справу, випишемо кінець ёго статі против українофільства: „Сила кожного царства,“ віщує п. Золотов, „має своєю основою *едність віри и мови*. Коли в 1863 року де-хто запутався в українофільстві, то час вже обдуматись. Період „Основи“, коли був допущений (??) навіть (!) переклад Євангелія на „малоросійское нарѣчіє“, коли розходились кулішівські твори и перекладались на „малоросійское нарѣчіє“ де-які учебники, сей період минув на віки (?), за що й хвала Богови.“ Питаємо кожного здорового умом и чесного серцем чоловіка, чи можна полемізувати супротив таких аргументів?... Еге! Одеський Катков 1875 р. далеко попередив московского Каткова 1863 р.; та воно й натурально! за 12 літ повинен бути преоре!...

Щоб скінчити нашу бесіду про політичні часописи на Україні, ми мусимо вернути ся до Києва и сказати ще кілька слів про „Київскій Телеграфъ.“ Не маючи в своїх основах ніякого справжнёго політичного принципу, ся часопись до половини 1874 р. плѣнталась наче вітряк и в ряду політичних часописей стала, як кажуть, „притчею во языцѣхъ“. У половині 1874 р. „Київ. Телеграфъ“ купила жінка київского профессора п. Гогоцькая и за шів року (до 1875 р.) мала повну спроможність пересвідчитися, що єї часопись вельми здискредитована и, щоб підняти єї кредит и поставити справді як політичне письмо, треба добрих сил и чогось „новенького“. Такою новиною для п. Гогоцької почудось українофільство и вона намовила київских українофільів взяти в свої руки „Київ. Телеграфъ“. Таким побитом часопись п. Гогоцької и видавала з себе орган російських українофільів до 1. (13.) Августа, а від сего дня усі сотрудники-українофіли, не порозумівшись за щось з видавницею, покинули часопись. Однакож п. Гогоцька оповіщає, що єї часопись и дальше не покине того прямованя, котре було метою єї, се-б то „українофільства“. Нам здає ся, що п. Гогоцька говорить щирю правду, бо *того українофільства*, котрого органом був Київ. Телеграфъ, и не можна кинути; бо без *такого* українофільства ніяка політично-демократична часопись не може истновати на українській землі.

Щоб наша річ була яснійша, мусимо додати, що ми ніколи не вважали „Київ. Телеграфъ“ як *справжній* національно-українскій ор-

ган. Ми бачимо в нѣму сегочасові ідеї демократизму, ідеї соціального строю, але *політична* ідей українофільства ми не бачили. Ті ідеї, котрі проводив К. Тел., суть ідеї всевітні, *однаково потрібні* усім людям и стілько ж українофільські, скілько н. пр. и бельофільські. Перенесіть ту саму часопись з Києва в Париж — и вона стане французофільскою. Ми горіли бажанем прочитати, щоб Київ. Телеграфъ виявив ся в чисто-українскім *демократично-національнім питаню* и оказав *своє* слово про те національне становище, котрого повинна бажати и домагатись українська земля и котрого вона *не може* обминути и не занятя серед славянської семі, серед семі усього світа. *Такого слова* часопись п. Гогоцької не промовила. Звертати вину на цензуру не слід; бо хоч російська цензура и геть-то строга, але ж де-які артикули Київ. Телеграфа свідчать, що цензура не заборонила б слова про національне становище України, колиб Київ. Телегр. хотів промовити те слово. З другого боку попадались такі артикули, в котрих К. Телегр. робив такі промахи по українофільському питаню (чи умісне, чи не умісне, про се не беремось судити), що ёго „українофільство“ можна б поставити майже рядом з тим українофільством, котрого не заперече и „Кієвлянинъ“.

Отже нам все таки було б прикро, колиб вихід сотрудників-українофілів привів до того, щоб К. Телегр. закритися; бо ми бажемо житя кождей *честній* часописи, хоч би й не годились а нею в поглядах и засадах.

З усього сего, що ми сказали, видно, що на великій обширі полудневої Росії, заселеної 13 мільонами українського народу, *нетнує* *всім* політичних часописей, и між ними тільки *дві* щоденних! Чи треба ж додавати які небудь коментарії до такого страшного убожества! В губерських містах: Катеринославі, Симферополі, Катеринодарі, Херсоні, Полтаві, Чернігові, Каменці, Кишиневі, Мінську и Житомирі не видається не то щоб політичної, але навіть жадної літературної часописи. Нам здається, що причина такого убожества лежить не тільки в централістичному московському прямованю, не тільки в адміністративних и цензурних російських умовах, але *найбільше* в індіферентизмі и російському космополітизмі краєвої інтеллігенції. За доказом не далеко ходити: через що Київ. Телеграфъ має тільки 700 передплатників? хибя цензура або адміністрація мішає підписуватись на нѣго?!

Далі ми бачимо, що між восьмома політичними часописями *немає ні одної* не то що чисто-українофільської, але навіть хочби й літературної, котра б видавалась українскою мовою. Таким побитом в полудневій Росії народ український не має пі одної часописи на тій мові, котру б він розумів! Цікава річ: чи вже ж би російський ряд заборонив видавати в українській мові яку небудь господарську часопись, приміром про хліборобство? Сподіваємось, що ні! А господарська часопись принесла б народови користь *в-двоє*. Тимп „метеликами“, котрі видаються ряди-в-годи у Києві, не можна просвітити народа, вже через одно те, що більша половина „метеликів“ не мають у собі нічого такого, що б прямовало до задачі народної просвіти и добробуту.

Літературні звістки.

— У першій половині сього року умер недалеко Борушковець на Волини **Спиридон Осташевський**, оден з тих небагатьох польско-руських поетів, котрих найзнаменитшим репрезентантом був Тома Падура, а слабими репрезентантами їх в Галичині суть Плятон Коотецкий и Лев Венгліньский. Покійник походив з польської шляхетської родини, родивсь в Україні и більшу часть життя провів у власнім селі Мишарівці в губернії Подільській. В 1831 р. брав уділ в польськім повстаню, де, яко незвичайно сильний и великий зростом, відзначивсь особистою бравурою. В 1863 р. за те, що достарчував повстанцям коней, зброї и живности, заслано его на Сибір, з-відки по кількох літах повернув. Умер, маючи близько 80 літ.

Осташевський писав де-що по польськи, але тільки прозою (*Miłośnik koni* и *Ojciec sółkom*). В язиці рускім написав багато казок, оригінальних и переложених з польського. З тих видав найперше: „*Лів котки казок*“, а відтак „*Лів сотки казок*“. Казки ці писані віршом, дуже кумедно и з великою вервою. Мова їх чиста — подільско нарiччє, в котрiм подибують ся декуди й слова неуживані в простій обхiдцi велянина: бо в повітах Пiнському, овруцькому, радомискому и мовжрському є багато бiднiйших помiщикiв, котрi ще й доси не цурають ся мови овоїх предкiв. Крім казок уложив Осташевський кiлька пiсень руских, в котрих однакo пробиває ся чисто-польський патріотизм. Бо Осташевський, як и инші поети того-ж напрямку, не віддiляв ніколи рускої народности від польської: вважав її тільки яко галузь головного пня, а против принаючих самостійности (мало-)рускої народности виступав яко против небезпечних сепаратистів.

— **L' Ukraine et ses chansons historiques par M. Alfred Rambaud.** Від недавнього часу, іменно від остатньої французско-німецької війни, починають Французи ще більше майже ніж Німці звертати свою увагу на Славянщину, а в тій Славянщині не уходить їх бачности и Мала Русь. Особливо двох франц. учених интересують ся живо нашими справами, пп. Leges и Rambaud, котрі оба були и на археологічнім конгресі в Києві, и відтак писали о сім конгресі в літературно-наукових часописах французских. Оба мужі правдиво учені, знають добре славянські мови, а при тім безсторонні и не споглядають на Славянщину погордливым взором многих своїх земляків або німецьких Kulturtraeger-ів.

В 9. томі *Revue de deux mondes* з сього року поміщена повисше згадана стаття *L' Ukraine et ses chansons historiques*. Розправа тая становить нарис малорускої народної літератури и написана на підставі „Истореских пiснiй“ Антоновича и Драгоманова, „Чумацких пiснiй“ Рудченка, „Остапа Вересаю“ Русова и Лисенка, „Записок“ юго-запад. Отдiла Географ. Общ., „Трудовъ“ експедиції Чубинського, книжок Куліша „Записки о Южной Руси“ и „Исторія возсоединенія Руси“ и цвітневої книжки „Древней и новой Россiи“. Основно знаючи малоруский язик, ш. автор перейшов докладно згадані книжки, и тому его стаття майже зовсім вільна від помилок, яких повно майже ві всіх книж-

ках чужинців о Росії. Деякі річи, н. пр. „Правда“ Вересає, переложені удачно на французский язык: так само удачно и вірно вложена фабула деяких историчних пісень, н. пр. думи про Хведора Безрідного и н. (переклад хибний тільки в однім місци думи про Марусю Богуславку). О характері малорускої народної поезії каже п. Рамбо, що вона в неустанній борбі против панства виробила собі характер существенно-демократичний (*essentiellement democratique*), яким в загалі відзначає ся и цілий склад малоруского народного життя. Інтелігентці українській ставить автор в заслугу, що вона живо интересує ся життям народа и его літературою и що українські учені не гордують займатися укладанем книжок для народа в народній мові. — В загалі ціла стаття п. Рамбо дуже цікава; в найважніших похибок єї указуємо в иншім місци на те, що число малоруского народа подано тільки на 10—11 мільонів.

— **Нові книжки — рускі:** *Исторія католицкоу церкви*, учебникъ для шкѣлъ выдѣловыхъ, реальныхъ и гимназій, *ведля Кароля Дѳрблера*, профессора науки религій высшої школы реальной въ Вѣднѣ, на языкъ рускій переложивъ В. И. Ціна 40 кр. — Д-ра Евгенія *Яноты Чутанка нѣмца* для 3. и 4. класу шкѣлъ гимназіальныхъ. Пѣсля другого побільшеного виданя для молодежи рускою приладивъ Амвросій Шанковскій, ц. к. профессоръ гімн., почетный горожанинъ мѣста Коломыѣ. У Львовѣ, 1875. Коштомъ и заходомъ Товариства „Просвѣта“. Ціна 1 зр. 50 кр. а. в. — *Народныи обряды у Славянъ, полскимъ въ черновецкой Русской Бесѣдѣ въ мартѣ мѣсяцѣ 1875 г. Иванъ Бранникъ*, гимн. проф. (Передрукъ з „Слова“.) — *Казнь молдавского господари Ивана Подковы* (Передрукъ з фелетона „Слова“.) — *Наука пѣмля, підручникъ для учителей и учениковъ съ многими пѣснями*. Составилъ *Иларіонъ Шушковскій*. Вѣдень 1875. Накладомъ автора. Типомъ Л. Сомера в Комп. Стор. 92 XVI-и. — Накладомъ Галицко-руской Матиці вийшла книжочка п. н.: *Сельская господиня*, то есть: що сельская дѣвчина впередъ всего знати повинна, чтобы изъ ней колись хорошая была сельская господиня, написавъ Игнатій Галька, священникъ изъ Львовской архієпархіи.“ Ціна 12 кр.

— — **польскі.** Др. *Изидор Шараневич*, профессор в университеті, издав (из читаноі в Краківскій академіі розправи): *Rzut oka na beneficja kościoła ruskiego za czasów Rzeczypospolitej polskiej pod względem historyi, przedewszystkiem o stosunku świeckiego duchowieństwa ruskiego w Galicyi do ziemi w tym okresie*. Lwów 1875. Ціна 50 кр. а. в. — 2) *Krótki opis geograficzny i topograficzny austriacko-węgierskiej monarchii dla użytku klas niższych szkół średnich*. Lwów, 1875. Ціна 1 зр.

— — **німецкі.** *Адольф Липп*, инспектор и шеф коммерціального відділа при желізници Кароля Людвика у Львові, автор знаменитого діла *Die Verkehrs-und Handelsverhältnisse Galiciens*, издав недавно книжку п. н. *Der Kohlenexport nach Osten*. Wien, 1875. Ціна 12 зр.

— — **французскі.** Згаданий нераз нами французскій учений *Louis Leger* издав: *Etudes slaves. Voyages et littérature*. Paris, Ernest Leroux editeur 1875.

ЧАСТЬ ПОЛІТИЧНО-СОЦІАЛЬНА.

Хроніка російська.

1875; Червень, Липень.

Пожари. Голод. Ознаки покою и реформи восни. Соціалісти. Циркуляри міністерські и голоси пресси. Суд над 9 соціалістами в Петербурзі. Бунт хлопський в Чигринській повіті. Положенє и характер російської пресси. Війна против українофільства. Російська преса о Галичині. Статистика малоруского народа. Обрусительні тенденції. Земства. Школи. Українська мова. Ще деякі реформи судові и адміністративні и нові закони. Дрібні вісти.

(Конець.)

Але покинемо тую пресу, котра має такі тенденції, и обернемося до більше об'єктивної, котра теж заинтересувала оя Галичиною и українськими частями Росії. У „Вістнику Європа“ поміщена стаття Драгоманова про збірники Чубінського, видані Географічним російським Товариством в Юго-западному краю. З тої статі, котра між иншим докazuje, що найбільше ополячене сєго краю почало ся з кінцем XVIII-ого столітя, виймаємо деякі цікаві для нас дані, ставляючи против них статистичні цифри з другого більше офіціального виданя Географічного товариства. Усєго люду на 3 губернії Чубінській лічить 5,795.750, котра цифра розпадає ся після народностей так:

Малороссів	4,850.000 (83 $\frac{1}{2}$ %)
Жидів	750.000
Поляків	91.000
Великорусів	50.000
Німців	33.000
Молдаван	12.000
Всіх инших	9.750 (багато Чехів).

З загального числа Поляків лічить оя панів (дворян) 67.300, міщан 19.600 а хлопів-селян тільки 5.100, тогді як малоруска людність найбільше селянска. Землі у польських поміщиків — 6 мільонів десятин, у руских 1 $\frac{1}{2}$ мільона, а у хлопів — 4 мільони. Сі цифри показують соціалні відносини націй у Юго-Западному краю а також и те, о скільки за остатні 8—10 років побільшало українського люду у тих трьох губерніях, де кілька літ назад було тільки 4,230.000, що становило 77 $\frac{1}{3}$ % українського люду.*) О скільки сі цифри одвічають дій-

*) От які цифри подає про українско (малоруске) населенє за 60-ті роки Географічний словар виданий Географічним Товариством, з указанєм на проценти вго серед загального числа людности у губерніях:

у Полтавській	1,840.000 (96%)	Волинській	1,150.000 (73%)
Черниговській	1,390.000 (93%)	Кубанській	350.000 (68%)
Харківській	1,355.000 (85%)	Катеринославській	810.000 (67%)
Київській	1,680.000 (84%)	Таврицькій	300.000 (49%)
Подольській	1,400.000 (75%)	Херсонській	580.000 (44%)

сності, ми не знаємо (бо що до статистики, то тільки тепер пішла чутка, що при міністерстві справ внутрешних буде заложений окремиий „Статистическій Совѣтъ“; котрого обовязком буде обробляти тую науку офіційально); ми виставляємо їх яко дати, взяті з праці ученого товариства того царства, у котрім офіційні газети, щоб прислужити ся пануючому централізаційному напрямкові, не стидяють ся сказати, що 18-мільонового народу зовсім нема, йдучи просто навперек наукових фактів. Статю свою у „Вѣстнику Европы“ згаданий автор кінчить бажанем, щоб у Юго-Западному краю з'явив ся и енергічно розвивав ся той напрямок, котрий, остаючись руским и держачись народного почути и родової звязи з краєм, підбуджав би молодіж до широких культурних праць. Як би 2—3 незалежні органи завели ся у Києві та в Вільні, не треба було б змагати ся про те, яка нація бажає Роснії щастя, а яка виростає на загубу того царства, каже автор — и зовсім вірно, бо свобода пресси и свобода заявленя різних національних потреб як усяка свобода веде тільки до поліпшеня добробиту держави.

Але російський централізм и якесь незрозуміле пригнетене усякого вольного слова мабуть не послухає тих простих слів правди. Замість бажаної автором вольности, ми чуємо зовсім про що инше. „Петербургскія Відомости“, котрі здивували нас на кілька днів тим, що виходили без редактора и окладали ся з самих инсертів, найшиш наконець собі редактора, и видавник їх Баймаков пояснив усе діло. Са гісторія, з котрої видно, що 5 чоловік, представлених рядови яко редактори, не були допущені до редакторства, дуже окомілікована гісторія, и ми випишемо тільки кілька слів видавника, котрі усе пояснюють. Він каже, що чудно було б забажати тепер щось таке писати у газеті, чого не хоче ряд: „правительство зорко и внимательно слѣдитъ за прессой, такъ что никому и въ голову придти не можетъ идти въ разрѣзъ съ видами и стремленіями правительства.“ Се каже чоловік, знаючий добре обставини пресси як у провінціях, так и у самій столиці. З того ми виводимо, що, хоч би й справді завели ся нові органи у Вільні и Києві, то мусіли б вони взяти той-же централістичний напрямок, котрого держить ся ряд у сих краях и котрий не може зродити ніяких широких бажаній у молодіж. Напрямок сей дає тільки про „обрусѣніє“ сих країв, задля чого и новий університет, який хоче

Курекій	800.000 (4x%)	Астраханскій	40.000 (10%)
Воронежскій	780.000 (38%)	Саратовскій	113.000 (7%)
У Землі Донскій	290.000 (30%)	Самарскій	55.000 (4%)
Бессарабскій	200.000 (20%)	Орловскій	11.000 (1%)
Мінскій	180.000 (18%)	Тамбовскій	2.000 (1%)
		Усього — 13,276,000	

Як до сих 13¼ мільонів додати близько пів мільона, що живуть у Люблинській губернії, та ще 3-пів мільона, що є на Кавказі, та 3½ мільони австрійских Русинів, то я буде усього руско-українського народу коло 18 мільонів.

Сі цифри ми беремо з більше або менше офіційальних російських жерел и випишемо їх задля того ще, що недавно у французькому Revue de deux mondes була поміщена статя під надписом L'Ukraine et ses chansons historiques par M. A. Rambaud, котра налічує усього малоруського народу тільки 10—11 мільонів.

отворити міністер просвіти у північно-західному краю, він думає поставити вже не у Вільні а у Полоцку, бо то — старий город нинішньої привилеюваної з націй російських.

Туюж мету обрусєння мають и заводжувані тепер по містах Західного краю*) городські управи и думи (ради міські) по уставу 1870 р., з котрих доси була заведена тільки одна — у Києві, яко в центрі найбільше „обрушонному“. Що ряд має на цілі обрушати оскільки можна усі ці губернії, видно з того, що, даючи їм городську автономію, він не хоче дати їм земських, губерських соймів и уїдних (повітових) соймів, котрі заведені тепер — з 68 губерній и 14 областей Росії — тільки у 34 губерніях (або лучше, у 35-ї уїздах). Сего літа виїшов приказ завести земські установи у землі Війока Донокого, так що се вже буде 35-та губернія з земством, а Західний край ще не може дістати тих автономій. Ряд не боїть ся дати автономію містам, де велика сила бюрократії вже дала значний континент з пануючої и привилеюваної народности; у сільських же громадах ряд боїть ся, щоб разом з автономією народною не зъявив ся свій окремиї сепаратизм и партикуляризм.

Вона й те правда, що не дуже багато ініціативи виявляють російські земства у своїй діяльності, бо на пр. доси з усіх 34 реформованих губерній тільки 6 (Херсон, Чернігів, Кишинев, Перм, Владимир, Ярославль) завели у себе свої земські журнали, в котрих друкують ся протоколи їх засідань и розбирають ся найважніші господарські питання. Правда й те, що в більшій частині земств, як каже „Голосъ“, панує партія так званих Фадѣв-ців, се-б то партія бюрократичного канцеляризму, зневажающа усе, окрім аристократично-буржуазних культурних станів народу. Але все таки заходи земств коло доріг, больниць и шкіл у своїх округах принесли вже не мало користі людови у тих губерніях, де вже істнують земства. Найкористіиша и найбільше бажана праця земств, звісно, тичить ся шкіл, бо широка держава російська не може вдоволати наглій потребі науки усім своїм частинам. Так на пр. сего літа подтверджені царем и мають отворити ся на новий 1875/6 рік сім реалок (з котрих 5 припадає на Великорущину а 2 — у Новозибкові и Катеринославі — на Україну) и дві пролімназии у Ташкенті; виїшов закон о зміні 7-класових гімназий на 8-класові: але усі газети з початку нового академічного року кричать, що мало шкіл, куди-б віддавати дітей у науку.**)

*) Західний край ділить ся на Сѣверо-Західний и Юго-Західний, и містить у собі 9 білоруских и українських губерній, котрі дістали ся Росії після першого розділу Польщі у 1772 р. Тіи суць: Витебська, Могилівська, Гродненська, Віленська, Ковенська, Мінська, Волинська, Київська и Подольська.

**) З 1885 хлопців, котрі по усіх 97 російських гімназиях здавали экзамен доспілости, як показує справозданє міністра за той рік, выдержало той экзамен тільки 918 чоловік. Як ще лічити 9 університетів, поминувши другі вищі школи, куди також треба мати свідоцтво доспілости, то на кождий університет з усіма видами єго припадає по 100 нових студентів. З того видно, що студентів на університетах мало; але у нижших класах усіх оередних шкіл у Росії, як усі жалують ся, місць дуже мало. Сі жалоби відуть и з Києва и з Харкова и з Одеси и з усіх більше культурних міст.

блять багато для побільшання шкіл и не стільки середних, як народних. У воіх 3-х губерніях Юго-Западного краю, де земств нема, у 1872 році н. пр. 1 школа припадала на 7.636 чоловік, а 1 школяр на 249 душ людности, тоді як у ближній Чернигівській губернії, де над школами працюють земства, усіх школярів у народних школах було 17.150 (з них 16.000 хлопців и 1.150 дівчат), що дає там 1 школяря на 100 чоловік людности. Сі поодинокі цифри як и ті загальні, що уїздні земства видають на народні школи 5.000—10.000 рб.*) річно, показують добре, на скільки піднесла б ся просвіта у народі по всіх Западних губерніях, якби тут були заведені земства. Але той фантом зради царю и державі усіх, хто не є з привилеєіованої великорусскої нації, шкодить сьму цілому краю и він доси не може діювати тих прав, якими вже користують ся другі частини держави.

З другого боку багато справі проовіти шкодить и те, про що хоч кажи хоч не кажи у Росії — ніхто з маючих власть не послухає: народна мова у народні школи не пускає ся, як чужа; через те и книжки популярні для України пишуть ся також на місці по великоруски, коли не йдуть просто з Солоного Городка Петербурского. Видавник обрусительної кїівскої газети „Другъ народа“, п. Андріяшев, видав для свого народа недавно таку „Народну Читальню“, котру остро скритикував „Кїевскій Телеграфъ“ за єї зміст, не тикаючи ся єї мови. Андріяшев же, котрий оказавсь великим неуком и у сій праці, як и у всіх своїх других, зараз поспішив стати під знамено общеруского, чи то великорусского офіціального народолюбія. У „Кїевському Телеграфі“ и у „Кїевлянині“ він надрукував признанє своїх общеруских симпатій, котрі при звїсному напрямку у Росії усе оправдують. Пан Андріяшев хоче сказати: „То нічого, що я пишу для народа чорт зна' що, бо я стараю ся вгодити пануючому напрямкови централїзма. Через те, що б я не писав для українского люду, гаразд буде для нєго, бо ціл' моя оправдує усе!“ Ради єєї цілі п. Андріяшев колись доказував, що українскої мови нема, бо та мова, котроку говорять по всій полудневій

*) Се цифра середня, бо бувають земства, котрі зовсім нічого не дають на школи, або, як Новомосковске (Катеринославскої губ.) — усього тільки 60 карбованців, котрих не може вистарчити й на одну школу, бо по урядовому обрахованю для кожної школи в губерніях без земства потрібно 230 карбованців (180 учителеви, 25 священникови и 25 на книжки). Другі уїздні земства дають більше: Сосницьке на пр. (Чернигівскої губернії), маючи більше ніж 18 шкіл, дає на них 7.310 карб., при чім на кожду школу приходить по 350 карб. (з котрих 200 йде учителяви). Найліпше, здає ся, справа земских шкіл на Україні стоїть у Маріупольському уїзді (Катеринославскої губернії), де на народні школи видає ся 10.000 карб. на рік, при чім учителям призначено по 400 карб. платні при готовій квартири. Як що за середню цифру шкільного бюджету кожного уїздного земства ми возьмемо 7.000 карб. (при чім, здає ся, не дуже помилуємось), то се при 354 уїздах з земствами дасть коло 2½ мільонів розходу земств на народну просвіту. Така цифра у порівнаню з тим, що дає міністерство на народні школи, буде дуже велика для 34 губерній и ліпше від усього показує, як багато вже зробили земства російські, помимо того, що згадані нами Фадїєв-ці бажають більш видавати гроші не на просвіту люду, а на гімназїи для заможнійших людей.

Росії, є — великоруска, тільки зіпсована деякими польськими виразами, котрих вона має цілі сотні тисяч! Ми вже раз мали злучай казати про се, що, поки не буде доброї граматики української та повного словаря української мови, спори про українську (малоруску) мову не устануть. Бо тепер на пр. „Кієвській Телеграфъ“ каже, що наші наречія близькі до словацького, Андрияшев каже, що українська мова — цілком близька до великорускої, „Кієвлянинъ“ каже, що єї зовсім нема; значнійша часть польської журналістики твердить, що польська мова є книжна мова Русинів; а який небудь чеський „Оравску Tydennik“ (гл. нр. 19. и 39. з с. р.) буде доказувати, що малоруска мова далеко ближша до чеської, аніж до польської.*)

Але єї уєї думки мусять колись дати місце слову правди и науки. Горе тільки, що се слово ми може не скоро почуємо; бо щось не чути, щоб російська Академія, котра колись заходила ся була укладати український словар по пляну Срезневского, тепер щось робила, а поодинокі сили, не бачучи у українській інтелігенції нахилу до свого народного, простують, як показує недавня допись до нашої газети, по шляху „общерусскаго единства“.

Обертаючись знов до новинок тої общерусської держави, ми усе бачимо самі тільки адміністративно-воєнні реформи централістичного напрямку. Так за се літо вийшов ще царський указ о заведеню у Варшавським судовім окрузі законів 1875 року: „присяжныхъ повѣренныхъ“, се-б то судебных казенних адвокатів там має назначити сам міністер справедливости, бо инакше вони будуть люде з „польськими предубѣждениями“. З Азятичкою Россією, над адміністративним переділом котрої працювала одна комісія від 1873 р., теж якусь реформу хотять зробити, по котрій вона розділять ся на дві головні частини з меньшими підрозділами. У першу (западну) половину увійдуть губернії: Оренбурска, Уфійська, Тобольська, Томська, Єнісейська, Иркутська, Якутська и Земля Внутренней Орди. Друга ж, котра буде зватись за-Уральскою(?) Сибірю, розпаде ся на 3 генерал-губернаторства: Омське, Ташкентське и Амурське. До остатнього прийде и весь остров Сахалін, другу половину котрого недавно Японія віддала вже Росії, узавши собі замість неї Курільські острови. Зрозумно само собою, що на вої ті краї потрібно

*) Якими чудними аргументами доказують Великоросси, Чехи та Польки єдність або близькість малорускої мови до їхньої, ось приміри: „Русскій Миръ“ каже, що дефініцію „Грамматика єсть искусство (?!) правильно говорить и писать“ не мож (?!) на малоруській язык инакше переложити, як „Граматыка є выключество (!!) правильне говорити и писати“. Оравску Tydennik заключає на близькість малорускої мови до чеської з слів пісень, як „Ой ти, дівчино зарученая! Чого ж ти ходиш засмученая?“ котрих справді не треба перекладати на чеське, щоб їх зрозуміти Чехови. Подібно и Dziennik litewski у 60-их рр. доказував єдність польського и малоруського языка словами пісні: „Два голуби воду пили, а два колотили — Бодай ти не оконали, що нас розлучили!“ — Щож на такі аргументи казати? хіба відослати аргументаторів до Гімназій, нехай — причують ся... Додамо, що „Русскій Миръ“ далеко лучшим, ніж науку в малоруській мові, вважає введеме в малоросійських школах церковно-славянського языка!

буде не мало війська и при новім уладженю, як було и при старім, бо там щось не зовсім супокійно: на Кавказі збунтовали ся Сванети и, як кажуть, вирізали цілий гарнізон, котрий їх мав зупиняти. На азиатских границях за Каспійским морем, за котрі „Голосъ“ підіймав був бучу и спорив з англійскою пресою, були також якісь неспокої.

З інших новинок у внутренніх справах маємо взяти у нашу хроніку ще хіба те, що скоро мабуть потверджений буде рядом проект будівлі Донецької желізниць, котра має злучити Волгу з Чорним морем. — На користь народа вийшов новий гарний циркуляр міністра справ внутренніх, наказуючий поліції не завертати тих мужиків, котрим, як пішли на зарібки, минув термін паспорта. Доси було так, що вони мусли вертати ся до дому у своє село особисто, хочби се було верстов 300—500. Сим циркуляром міністра приказує ся висилати їм поштою паспорти на ті місця, де вони заробляють.

Се здає ся и все, що було головнішого у Росії у внутренній політиці за місяці Червень и Липень сього року. Щоб наші хроніки не були надто абстрактними, ми хочемо иногді приглядати ся и поодиноким фактам, маюючим звичай сеї сторони. Правда, такі факти, які ми можемо нині подати, не дуже рекомендують обичай и звичай російські; але вони підбивають на собі тую темноту, у котрій живе масса простого люду, а котрої не розігнала просвіта серед других станів російської громади.

У одній дописи „Голоса“ читаємо, що „хахлакці“ семі десь недалеко під Києвом біснують ся, жінки під назвищем „одмін“ зъявляють ся серед села голісінькі и щось пророкують и помагають бити других жінок, привязаних до стовпа. — Багато шкоди терплять господарі на Україні від конокрадів, котрих повно по всіх містах; у Новомиргороді зібрала ся їх громада більше як 80 чоловік и заложили собі товариство, прозває „Золотою конторою“, котре від 1871 року краде коней де тільки хотіло. А що членами тої золотої контори були и поліційні чиновники, то з нею нічого не можна було зробити, и всякий знав, що, коли процаде кінь, то треба йти его викупити у конторі, бо инакше ніяк не відбереш. Так ся контора конокрадів истнувала спокійно в-продовж 4 літ, поки єї не віддали всю під суд.

У однім місті дякон не хотів вінчати, поки молоді не дадуть єму грошей, и даявсь за се серед церкви з поцом: „Жрїть,“ казав єму у церкві прилюдно, „мої гроші! вам завидно, що я заробляю!“ У другій церкві піп з дяконом посварили ся при самім олтарі, и побили ся так, що престол залили кровю. У Чапдинці Штунцисти позбирали вої свої икони, звязали їх шнурками, тягали по калюжі, плювали на них и дотпали ногами, а потім, приволікши їх до поля, просили єго, щоб він вибавив їх від сих нікому не потрібних ідолів. За се засудили їх сікти різками. По всій Україні окрім Штунцистів и Шолопутів, на котрих засилають слідителів, зъявляють ся ще й другі якісь секти нігілістичного напрямку (на Дону), котрі не хотять пйти горілки, бажають нових більш раціональних релігійних установ, але, рвучись до євангельских идеалів, не находять собі ані у книжках, котрі вони читають, ані

у своїй голові нічого більше відповідного до життя, ніж були доси пануючі серед них перекопаня.

А тим часом висші, так звані культурні верстви також не находять собі праці та кидають ся у таку епидемію, як спіритизм, до того степеня, що трохи не всі газети и журнали мусягь їх оброзумлювати. — У Петербурзі веде ся вже кілька місяців справа якогось Овєлипкава, котрий підпалив великі млини на кілька десятків тисяч.

У війську після торічної реформи не дуже скоро заводить ся новий більш гуманний лад. У одній роті Гренадерского полка у Москві капітан Шипунов бив завсїгди своїх жовнірів так, що, коли вже позбивав свої кулаки на їх лицах, він починав їх бити боком шаблі, палками, кидав на землю, донтав ногами, так що часто після такої розирави командира переносили москаликів з муштри просто у лазарет. Шість літ терпіли вони, наконець постановили, що „так служити нельзя!“ и коли він раз прийшов на муштру и сказав їм звичайне у Росії поздоровленє „здорово ребята!“, вони сму не відповіли, як того вимагає військова етикета, „здравія жєлаємь!“ Почавсь за сей військовий бунт над жовнірями тяжкий суд. Полковник Біскупський давав деяким з них по 102 палки, щоб довідати ся, хто „зачинщик“ бунту. Після такого суду, котрий трївав не мало часу, посадили їх ще під арест на 2—3 тижні. Коли відтак на суді запитали Шипунова, як сму вистарчало сили духа и сили рук, щоб так знущати ся над своїми жовнірями, він обьяснив, що се він робив „не помня себя!“ Багато чого й ще гіршого робить ся у нас „не помня себя“, каже по сїму злучаю „Недбля“.

Не маючи більше місяця, щоб слїдити за поодинокими фактами життя у Росії, остаємо ся поки-що лише при сих, лишаючи заповнене сеї рубрики на той час, коли з політичних справ нам зовсім мало представить ся матеріялу для наших хронік. Розказуючи про бїжучі випадки, ми не старали ся вибирати найгірші, найпоганїйші, а просто винисували з газет такі, які нам попадали ся в руку з першого разу. Другий раз коли-небудь постараємо ся вибрати з них найхарактеристичнїйші.

ПЕРЕГЛЯД ПОЛІТИЧНИЙ.

Справи австрійско-угорської монархії.

Ще на передостатній сесії галицького сойму ухвалено одногосно т. з. *уставу против лихви*, в котрій лихва не узнає ся вправді яко підлягаюча карі, але судам має бути дозволено тільки до певної високости признавати проценти и призволяти на езекуцію. Позаяк же таку уставу наконецно може ухвалити тільки Рада державна, то посод др. Ридзевский поставив там відповідний рішеню галицького сойму внесок. Коммісія Ради державної освідчила ся против сего внеску, в самій же Раді державній (на повнім засіданю) має ся справа трактувати ся аж в Жовтню чи в Падолисті, коли Рада державна збере ся. Отже з того поводу міністер справедливости розіслав письмо до судів га-

лицьких, в котрім запитує о їх гадку, оперту на досвіді, що до проекту д-ра Ридзовського. З тону письма п. міністра видно, що він рад би, щоб в справозданнях судів не було жадної згадки о жидах яко о тих, котрі найбільше займають ся в Галичині лихвою, и що п. міністер противний проекту галицького сойму и д-ра Ридзовського.

Між угорським и долитавським міністерством точать ся переговори що до заложеня окремішнєго банку національного для видаваня банкнот в Угорщині и що до *ревізії тарифи цлової*. О другій з сих справ радить тепер конференция угорска в Пешті над пропозициями долитавського міністерства; що до справи банкової, то ряд угорський вислав був лист до долитавського міністерства, на котрий лист міністер де Претіс дав недавно відновідь. В тій відновіді говорить п. міністер між иншим о приверсною валюти, що хотів би зробити в 7 літах, о довгу 80-мільоном (затягнєнім в ц. к. національнім банку) и способі его покритя; відновідь п. де Претіса на жаданє угорського ряду, щоб угорські банкноти мали примусовий курс и в Долитаві, уложена дуже осторожно. — Централістичні німецькі газети дуже розгнівані на Мадярів и закидають ім надмірні претенсії в справах цлової и банкової; про те, кажуть, лучше вже, щоб була унія персональна між Австриєю и Угорщиною, ніж дати ся експлоатувати Мадярам при теперішній формі дуалізму.

Сойм хорватський був скликаний, як вже згадували-смо, на короткий час в другій половині минушого місяця на те, щоб вибрав депутатів до сойму угорського, котрий знов має вибрати делегатів до спільних делегаций, що зійдуть ся 21. с. м. З засідань хорватського сойму заслугує на увагу найперше інтерпелляция голови оппозиції п. Маканеца (котрий, хотя при виборах упав в своїм окрузі, за те в двох инших округах вибраний був одногolosно). П. Маканец питає, чи не схоче бан зажадати від сойму хорватского 100.000 зр. на підмогу для емігрантів з Боснії, що втікають до Хорвації? Бан Мазураніч відповів, що удержуване емігрантів належить до міністерства справ заграничних и що сума 100.000 зр. була б тяжка для бюджету Хорватії. — На рескрипт королівський відновів сойм адресою, котрої одем уступ відносить ся до подій в Туреччині и виражає довірие Хорватів до політики Гр. Андраши, „що ряд спільний австро-угорський сильною рукою и при помочи могучих союзників стереже найвисші інтереси людскости а при тім старає ся обезпечити супокій не тільки монархії, але и иншим просвіченим державам Европи.“ Помимо того виразу довірїя, Мадяри и централісти німецькі розгнівались на сойм хорватський, що займає ся справами політики заграничної, до чого він некомпетентний. Маканец же, котрого всякі внески сойм відкинув, зложив мандат посольський. По вибраню послів до сойму угорського замкнено сойм хорватський 30. Серпня.

Сойм угорський отворено 31. Серпня бесідою троновною, в котрій висказано, що майже на кождім поли потрібні суть далеко сягаючі уставодавчі постанови, а именно конечним є управильнене фінансів, бо забезпечене державного біту Угорщини вимагає, поби як найскорше привернено рівновагу в бюджеті. Дальше заповідає бесіда тронова проекти до устав о напрямі адміністрації, судовництва, викінчене сіти жеізниць.

чої, о уреґульованю висшої комнати, о рішеню питань реліґійних и су-
пружества, о залагодженю справи банкової и о переговорах межн
обома частями монархії що до угоди, котру в р. 1867 и 1868 на 10
літ заключено. Наконєць виражає ся надія, що помимо найновіших ви-
падків супокій буде захований и сойм зможе без перешкоди працювати
над своїми задачами — Президентом комнати послів вибраний Гичи,
президентом комнати висшої ґр. Майлат. В комнати висшій зґорґані-
зовалась досить сильна партія консервативна Sennyeu-a.

Справи заграничні.

Ще 31. Лицця повстанці Герцоговинські видали маніфест, в котрім
представляють сумний стан християнских мешканців в Туреччині, ко-
трі отже постановили радше лягти в бою ніж дальше так жити; вони
відзивають ся до Сербії и Черногори просячи о поміч, дальше просять
о поміч и всіх инших Славян, а наконєць и всіх людей без ріжниць
віри и народности. Маніфест сей підписали 7 чоловік „в имени Виділу
центрального для освободження Раясів“. З босвица однако доходять досить
сумні вісті для повстанців. Турецкі війска від адриатицкого моря через
Клек війшли в Герцоговину зовсім не зуиняні повстанцями, котрих
начальний полководець Любобратич тогді не був при війску. Тим спосо-
бом увільняли Турки від облоги місто Требнію, котре повстанці були
облягли и хотіли турецьку залогу голодом змусити до піддання. Відтак
заняло турецьке війско манастир Дуже, котрий, укріплений сильним
муром, був одним з найголовніших пунктів для повстанців. Се дійсні
и важні поражки повстанців. Вправді відтак вже мали повстанці побити
й Турків, особливо під Новезію, — але се за мала користь насупротив
тих поражок. Зрештою вісті з босвица приходять дуже нелєвні, бо
кожда сторона укладає їх тенденційно. Між тим як славянські газети
доносять о побідах повстанців и що повстане ширять ся, туркофільські
Віденьські газети, именно Neue freie Presse запевняє, що повстане слабне
и небавком цілком устане, и лає дипломатію, що вона дала обаламутитись
полуднево-славянским брехням и занепокоїлась якимсь повстанєм, коли
руху Герцоговинского не можна було навіть назвати повстанєм; через
вмішанє дипломати, каже N. F. Presse, роздус ся тільки більше огонь,
котрий був би не вибухнув так, коли б було від початку говорило ся
о повстаню лиш як о гайдамацтві. Neue fr. Presse виводить дальше,
що буцім-то оказалось ясно, що тільки одна Турція має силу панувати
и удержувати лад на Балканскім полуострові, а полудневі Славяне да-
леко не спосібні до того.

Заходи дипломатії до сего часу не мають значного успіха. Деле-
гати європейских держав, конзулі заграничні, зібрали ся в Мостарі, щоб
посередничити між Турцією и повстанцями. Але начальники повстанців
цілком не явили ся, а зібрали ся в иншім місці и видали маніфест,
в котрім жадають повної самоуправи Герцоговини и Боснії; з своїми
братами магомеданскої віри хотять жити в рівности и згоді, хотять
рядити ся самі під князем з якої небудь християнскої династії. Від-
носяни їх до Турції хотять щоб були такі самі, як Сербії и Румунії;
готові платити Турції уміркований гарач и прийняти на себе відповідну

часть турецкого довгу державного. — Яко причини, чому не прийшли на переговори з конзулами до Мостару, подають, що Мостар є місто турецке и переговори мусіли б вести ся під прессиею Турків, що нема ніякої поруки, що Турція сповнить умови заключені з конзулами, и що вона давнійших своїх обітниця ніколи не додержувала, тільки по кожній дипломатичній интервенції гнет ще збільшала, — тому їй не можна вірити. Відтак конзулі зачали радити ся, щоб яким иншим способом мож зійти ся и переговорювати ся з начальниками повстанців; між тим Сервер баша похвалився, що заким се наступить, він повстане зовсім придушить. Вирочім Сервер баша обіцкое тим, що до певного часу піддадут ся, повну амнестию а Герцоговині не перестає обіцювати реформи. — Відвагу повстанців піддержують и ті ознаки симпатії, які появляють ся не тільки межн Славянами (в Чехах и в Росії збирають ся складки для повстанців, а навіть польська Gazeta Podkarpacka завізвала до того-ж), але и в Англії, де бувший міністер гьорд Россель завізвав до складок, а відтак ще відбув ся мітінг у Лондоні на користь повстаня.

Чи повстане буде мати успіх, залежить найбільше від *Сербії* и *Чорногори*. Отже ж людність обох сих держав не тільки симпатизує сердечно повстаню, але й піддержує его висилкою охотників и т. и.; але чи оба сі краї розпочнуть війну з Турцією, ще не знати. Чорногорському князеві закидують навіть нещирість супротив повстанців; бо коли їх манить обіцянками, тимчасом має укладати ся з Турцією, щоб як найбільше узскагати від неї за заховане супокою. В Сербії ж вправді настало міністерство зложено з мужів партії руху (Омладина), але бесіда тренова князя, від котрої надіяно ся, що рішуть питане супокою й війни, зовсім не роз'яснила непевности.

В *Іспанії* в остатних часах війска короля Альфонса віднесли досить значні користи над Карлістами; вменно піддала їм ся важна кріпость Карлістів Сео де Урель.

НОВИНКИ.

— **Вимір податку ґрунтового.** Для управилення податку ґрунтового зьорганізовано в Галичині перед 6 літами коміссії, на кожний повіт окрему, під верховним зарядом центральних краєвих коміссій у Львові, в Тернополі и в Кракові. Ті коміссії уложили тепер т. з. тарифу класифікаційну ґрунтів орних, сіножатей, огородів, пасовищ, полонин, ставів и лісів, в котрій оцінено ґрунти и т. д. в той спосіб, що вираховано, кілько 1 морґ приносить чистого доходу по відшибненю всіх коштів. Після високости того доходу, отже-ж и після вартости ґрунту, поділено ґрунти на 8 клас. Той поділ отже на класи и та оцінка поміщені в тарифі класифікаційній, котру розіслано всім начальникам громад и властителям більших посілостей. Кожній громаді вільно через своїх заступників заглянути ще й в акти катастрофні, де по-

дані суть всі причини, задля котрих які ціни положено. Коли б отже котра громада виділа, що єї ґрунти за високо оцінено, що вони тільки не родять, або що видатки на роботу суть більші, може против тому *найдалше до 30. (лат.) Вересня с. р.* реклямувати. Сподіваємось, що наші священники, учителі и всі люде, котрим добро нашого народа лежить на серцю, звертати-муть на те увагу наших громад, щоби сю справу не маловажили, бо від наконечного уложеня тарифи класифікаційної буде залежати оподаткованє іх ґрунтів и т. д. на яких кілька-десять літ; нехай отже розглянуть ся добре в сій справі и реклямують, кому треба, в означенім терміні, бо пізніші реклямації не будуть приймати ся.

— **Загальні збори товариства Михайла Качковського.** Як вже згадували-смо, відбули ся дня 24. (лат.) Серпня загальні збори товариства М. Качковського в Галичи. Ранком того дня відправлено службу Божу, по котрій о. Наумович сказав слово до народа о великих заслугах Мих. Качковського для руского народа и виложив коротенько ціль товариства, названого его именем. Відтак члени товариства и инші люде йшли в церкви при грі музики на ринок, де уставлене було умисно шатро (шопа), в котрім відбули ся збори. При вході до „шопи“ бурмистр Галича прийняв о. Наумовича хлібом, солею и медом, а о. Наумович дякуючи указав на давну славу Галича и виразив надію, що від него (з шопи) виїде світло и спасенє руского народа. Членів явило ся 600 до 700 люда, на половину майже священники, на половину селяне. Многі з них поприїжджали и з дальших сторін. Перші лавки заняті були дамами; явило ся також 4 репортерів газет. О. Наумович яко предсідатель около 12-ої години в полудне отворив засіданє, представив рядового комісаря и перервав засіданє на одну годину. По тій перерві відчитано перед всім телеграфами, котрих надійшло 25 з ріжних сторін Галичини, з Буковини и з Відня, и два листи (один з Угорщини). Потім православний священник з Буковини о. Андрійчук, делегат Черновецької „Рускої Бесіди“, привитав збор именем Буковинської Руси, підніє заслуги б. п. Качковського и о. Наумовича и єдинство буковинських Русинів з галицкими. О. Наумович подякувавши сказав теж, що галицька и буковинська Русь одно руске тіло и одно серце, не ділять іх ні віра ні Дністер и Прут. Відтак виступив п. Купчанко, укінчений академик з Відня, и сказав, що Буковина єсть руский край, хотя якийсь час належала до Румунії, бо до 1352 р. мешкали в ній самі Русини, а також назва края, більшість мешканців-Русинів и т. п. підтверджують руский характер Буковини. Однак нарід там нужденніший ніж в Галичині, бо мало хто о него дбає; для того треба буковинским Русинам разом ити и сполученими силами працювати з галицкими.

Потім приступлено до дневного порядку. Из справозданя відчитаного секретарем товариства о. Шушковским довідали ся зібрані члени и гості, що товариство Качковського, заложене за ініціативою о. Наумовича, має вже 2600 членів, котрі зложили звищ 2000 зр.; з тих видано на друк книжок и т. п. 1988 зр., так що в касі готівкою лишилось 22 р. — Відтак наступила розправа над внеском виділу, щоби в часі загальних зборів відбувалась и вистава господарських знарядів, котрі б и вилововувались. Деякі члени були тому противні, однако ці-

оля довгої и досить скучної дебати о тім, хто має сформулувати внесок виділу, рішено поручити будучому виділову зміну статутів в тім дусі, щоби були и вистави и лосоване господарских знарядів. — Наступили тепер внески членів. О. Лопатинский вніс таку зміну статутів, щоб товариство могло мати свої філії на провінції. По довшій дебати за и против внесок сей прийнято и поручено будучому виділову постарати ся о зміну статутів в тім дусі. — Відтак о. Стругинский з Станіславівського став протестувати против вираженій о. Наумовича и Купчанка, що в Буковині и в Галичині є одна віра: бо в Буковині православне а в Галичині унія. Голосні крики, що бесідник відступає від предмету нарад, не дали сму докінчити свої річі. Дуже розумний внесок поставив академик п. Павлик, жадаючий, щоби збор вибрав комісією, котра б занялась перекладом ов. письма на народну мову. Против внеску говорили оо. Мардерович и Шушковский; сей последний признає, що нарід не розуміє добре св. письма в церковно-славянскім язичі, та и не оден священик его добре не розуміє, однак вважає внесок п. Павлика не на часі. За внеском говорив о. Николай Огоновский, котрий на закиди, що нарід наш не домагає ся такого перекладу, відповів, що нарід и заложена наших товариств, Бесід, Рускої Рада и т. д. не домагав ся, а однак вони заложени. При голосованю внесок п. Павлика відкинено! — Наконєць вніс ще оден селянин, Сербин, щоби в кождім селі кождий чоловік давав по одному крейцарю на рік на просвіту, и щоби відправляти Службу Божу за пок. цісаря Фердинанда и за здорове цісаря Франц-Йосифа. О. Наумович пояснив, що проект сей дуже гарний але що товариство не має права накладати податок хочби одного крейцаря.

По уділеню абсолютної бувшому виділову через контрольну комісією приступлено до вибору нового виділу. О. Наумович заявив, що не може бути дальше головою товариства, бо мешкає 90 миль від Коломиї, отже не зможе бувати на засіданях виділу; однак коли на внесок о. Мардеровича збір виразив свою просьбу, рішив ся о. Наумович ще на сей раз той обовязок прийняти. Заступником голови вибраний п. Кузьма, ад'юнкт судовий в Коломиї. Членами виділу вбрані пп.: Никанковский з Коломиї, І. Кобринский з Мишина, Юл. Красіцкий з Саджавки, Ів. Шмериковский з Сорок, Щербан зі Львова, Шушковский з Коломиї, Ів. Левицкий з Боднарова и Андрейчук з Буковини.

Засіданє закінчилося бесідами о. Моха, котрий подякував в имени товариства о. Наумовичу за его праці коло просвіти народної, о. Заклинського, котрий дякував міщанам Галича за сердечне прийняте, и о. Дудкевича, котрий виразив бажанє, щоби світска интелігенція більше уділу брала в таких зборищах и в загалі в справах народних. — По засіданю удали ся згромаджені на замкову гору, де до пізна при гри музички и співах забавляли ся.

Збори ті звернули на себе загальну увагу в Галичині, а навіть по-части й по за Галичиною, тут именно й задля того, що ними пере-страшилися дуже Жиди и зачали кричати на гвалт в своїх львівських и віденьських орбанах, а також удавали ся до властей, щоб вислано віско на їх оборону; а коли їм сего відказано, то хотіли навіть утікати з Галича. Потім однак успокоїлися и не тільки переконалися, що їм не гро-

зять ніяка різня, але ще й могли робити лешети. — Що до характеру самих зборів, по представлялись вони зовсім поважно під зглядом числа осіб, котрі на них появили ся; не так однако представлялись під зглядом інтересности дебат, які ведено, и вражіня, яке зробили. Дебати велись довгі и скучні, по-части задля того, що бувший видіх не сформулував докладно внеску, котрий ставив. О. Наумович, председатель, говорив дуже тихо и вже й тому не міг дебатами так керувати, як треба; при тім дебатуючі майже зовсім не рефлектували на селян, для котрих отже сі дебати були неинтересні. В загалі не мож було добачити належитого ладу. На сі річи треба б звернути увагу, якби знов коли мали подібні збори скликуватись. Належить однак застановитись також над тим, чи хосен з таких зборів є так великий, щоб бодай зрівноважив ті видатки грошей и страту часу, які через такий зіезд конечно мусять наступити. Замітно наконець, що звернула дуже увагу неприсутність проводирів з Ради рускої, Дому народного и т. д. Чи може пан Павлюков, Кудльицкий, Ковальский и т. д. не приїхали задля того, що не хотіли виступити в підрядній роли перед священниками и селянами, та що першу ролю тут грав сельский по части підвластний ім піп?..

— **3 Перемиского.** (*Просвіта народна и ц. к. урядник.*) Як надтуживають навіть ціє. урядники своєі власти, щоб спинити просвіту сільского народу руского, може послужити яко примір се, що оповідає нам один з наших читателів, котрий злучайно пробував сих вакацій в Перемиским. В селі, де шкільну науку веде дуже працюватий учитель, де діти дуже пильно ходять до школи, де не тільки межи молодіжю але й межи старшими багато є людей письменних, де справи громадські ведуть ся звичайно в старім будинку шкільнім не в корчмі, гадзи дуже охотно сходять ся в свята до сеї-ж школи, корчму минають хоть и міссий ще не мали у себе, довгів на лихву не знають, хоть землі мають не много: — в такім селі не добачиш жадної книжки рускої ані Просвітою виданої, ані о. Наумовичем. Яка-ж сему причина? Громада по-при всій своїй заможности має деякі заляглости податкові. Пан инспектор податковий не занедбує при кождім своїм явленю в селі як найревнійше слідити и вивідувати ся, чи люде читають що и що читають, а переконавшн ся, що руских книжок не читають, хвалить за се громаду и обіцює, що так порядній громаді и підюжде ще з екзекуцією податків. Розуміє ся само собою, що люде, знаючи о власти пана инспектора и боячи ся екзекуції, волять и не знати нічого о жадних руских книжках, щоб тільки не прогнивати могучого пана, якого ще чують безпосередно над собою.

— **3-під Отрита.** (*Школа народна в Лютовисках.*) Вже майже 6 літ тому, як три громади: Лютовиска, Журавин и Кривка піднялись поставити школу народну в місточку Лютовисках. Під проводом тамошнього пароха о. Игн. Петровского будова шкільного будинку поступала досить скоро; але теперішній парох, о. Володислав Лісковацкий, так мало дбає о се діло, що від Марця 1873-ого року під недбалім дозором начальств громадских *три* громади за *два* роки змогли тільки комин поставити и підлогу дати, а знарядів шкільних справили тільки дві лавки, котрі ще до того поломали гості, що зібрались в школі на якісь пред-

ставленю малічнім. Коли ж вже на весні минушого року призначено до тої школи учителя и сей учитель явив ся, о. Лісковацкій замість заохотити громаду, щоб як найскорше кінчила будову школи, порадив зложити 40 зр. яко відчеине учителеви! И справді учитель забрав ся, взявши ті 40 зр. Але на весні сего року наслано знов учителя, п. Józefa Górsk-ого, щоб зачав науку з 1. Цвітнем; той не застав ані стола и стільця для себе ані лавок для дітей. Надармо чекав цілий місяць, аж наконець зачав науку 1. Мая, а діти (45 з трех сіл, и то по більшій части жида з місточка) мусіли через півтретя місяця (аж до 10. Липця) стояти або на підлозі сидіти, а учитель мусів плечима стіни підпирати. Мож було надіятись, що бодай в вакаціи Рада шкільна місцева, котрої головою є о. Лісковацкій, постарав ся, щоб справлено що треба; між тим в перших днях Вересня мас зачати ся наука в школі, а тут нема нічого крім голих стін!.. Язик викладовий в Лютовичкій школі єсть польський, хотя діти суть майже всі обряду грецького и не чують ніколи и слова по польски, — винавши жидиків міських, та й ті переважно по руски бесіднують.

Нарід в сих околицях єсть так темний, а людей займаючих ся его просвітою так мало, що аж жаль сказати. Школа в Лютовисках є першою в сій околиці, и мабуть й тому їй так тяжко уладитись. Багато могли б однак зробити священники, але в сих сторонах мало є таких, котрі б дбали о добро народа, о его просвіту. О Лісковацкій н. пр. через півтретя року не мав майже ні одной науки недільної в церкві, а и до школи не прийшов и разу, щоб дітей катихизму учити, так що се — з власної волі — мусів учитель робити..

ПЕРЕПИСКА РЕДАКЦІІ.

Вп. виділови філії „Просвіти“ в Бортниках. Письмо Ваше до редакції ми відобрали и дякуємо сердечно за оказану нам прихильність. — *Вп. Вас. Н. в Жабівці.* Очікуємо від Вас звістки що до відомих Вам статей. — *Вп. И. В.....му.* Переклади Горация ми б поміщали, однак що до способу перекладаня ми з Вами не годимось. Проба Вами надіслана за надто формою подібна до польських перекладів, а за мало до першовтору; лучше було б відкинути рим, а за те ритм більше зближити до ориґіналу. Притім язик в таких перекладах повинен бути зовсім чистим, чого у Вас ще не бачимо. — *Вп. Л. Г. в Б.* Річник III-ій „Правди“ з 1869 р. можна ще дістати по ціні 3 зр. без перекладу Пентатевха, а по 4 зр. 50 кр. враз з сям перекладом. — *Вп. И. Е..... в З.* Бюст Шевченка можна дістати по 7 зр. Пр. 14-ий висилаємо; що Ви его не дістали в-час, винна тільки почта. — *Вп. дописувателеви з-над Коронци.* Погляди Ваші в загалі (хотя не зовсім) з нашими згідні; однак допись за довга на малий об'єм нашої часописи. — Всіх пп., котрі хотять, щоб їх листи до редакції „Правди“ дійшли, просимо сі листи франкувати, бо нефранкованих листів редакция не приймає.

Одвічальний редактор: Др. Олександр Огоновский.

В друкарні Товариства Насели Шевченка. — Під редакцією Фр. Сербинського.

Виходить випу-
скамв в 2 $\frac{1}{2}$ арк.
з. (15.) и 18. (30.)
кожного місяця.

ПРАВДА

Редакція и ад-
міністрація під
н. 12. на улиці
Осоливицких.

письмо літературно-політичне.

„В своїй хаті своя правда и сила и воля.“

Ціна передплати: на рік 6 зр., на пів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50 кр. Один номер стоїть 30 кр. а. в. — За оголошення (інсерати) платять ся після тарифи.

ЧАСТЬ ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВА.

ДУМКА.

Тихо округ мене,
Все спокійно спить!...
Що ж мені не спиться,
Чом душа болить?
Куди рветься серце?
Чого ёму жаль?
Чи воно віщує
Ще журбу й печаль?
Чи нове кренацтво,
Чи нову неволю,
Злу, лиху народу
Невсипущу долю?

Тихо округ мене:
Одвіту нема!...
Хиба ж заговорить
До мене тюрма?...
Сонну Україну
Вбожество гнітить,
И народ голодний
Стогне та мовчить....

Замовкни серденько!
Годі! не щемі!...
До красчої долі
Ми не дожили:
Даремно учили,
Даремно жили,

Даремно любили
Та слези лили!
Голодному треба
Не пісню співать —
Землею та хлібом
Треба помагати!...

1872.

Θ. В — р — лл.

СЕМЕН ЖУК и ЁГО РОДИЧІ.

Хроніка.

Написав в 1873 році

О. Яковенко.

ЧАСТЬ ДРУГА.

IV.

(Дальше.)

Непримітно летів час для Джура и Лаврової. Ренська природа, повітре, щоденні прогулки пішки, на коняч, або лодкою чи парохом по Рену, так наче причаровали Джура и Лаврову, що, здається, для їх крім їх не було нікого!.. Тай справді ж чудовне місце вибрали вони для себе! Світлий, чистий, широкий срібний Рен тихою хвилею котився між двома ядро зеленими берегами, наче волосожар по блакитному небу. Невеличке, чистеньке, чепурненьке село В. так примостилося на взгірї, наче поверх дерев и виноградних кущів визирало на Рен и любовалось ёго течією, або наче спорилось з ним питаючи: хто з нас красчий? чи ти, чи я? А що за краса була особливо тихої місячної ночі — так и сказати не можна!.. По чистому блакитному небі величаво, торжественно еле-еле пливе місяць!.. та який чистий, який срібно-блідий! та який світ ёго ніжний, м'який, та як мило він оддається в воді Рена!.. так би и заговорив до ёго!.. Здається він усе знає, що у тебе на умі, що на серці, и всміхаючись з своєї висоти дражнить тебе таким дражнінем ніжности и любови, котрим би ніколи-ніколи не побажав скінчитися!.. так и кортить тебе обняти, пригорнути до себе и кріпко-кріпко поціловати матір-природу!.. И тут пізнаєш серцем велику силу природи, силу її чар, силу її чарівничого впливу на чувство... тут то забуваєш світ з ёго недолею й неволею, з ёго кровю и слізми, з ёго безко-

нечними муками и страшенним деспотизмом щасливого над безталанним, багатого над убогим; забувавш усе зло-лихе, яке панує на землі, и якась невидима рука з повної чаші наливає в твоє серце чувство любви, братерства и всепрощеня!.. Мені здається, що оттакі чари пічної краси природи розмячили б и навернули до любви и добра серце й душу самого за grubілого изверга, и коли б од мене залежало, коли б я мав достатки: я би певно завів там, де стоїть село В., хутор, щоб поправлять самих страшених злочинців. И справді — скажіть мені, юристи и філософи и всі карателі людских провинностей, що краще и мерщій поправить людське серце: чи темні стіни воючої тюрми з залізними замками и кайданами, чи чарівнича сила краси-природи?!..

Дождався Джур одповіди з Жуківки. Семен писав до ёго, що через недуг Соні так довго не одповідав; звіщав, що він жениться, и звав до себе дружковати; а в кінци листа додав, що Рися и стара запевнені, що Джур приїде в Жуківку на весіле и тогді вони дадуть одповідь и на питанє про ёго шлюб з Рисєю.

Джур трохи скривився, прочитавши лист, и подумав: „так он — як Семен!.. швидко! не сподівався я, щоб так швидко він здружився... Та й не пише, з ким? каже: я ёго невісту знаю... Хто ж би се така?.. Ні! не догадаюсь... Одначе ж як тут мені быть? не поїхать — не гарно; поїхать — не можна... не можна! раз, що треба довести до кінця гоїне хлопця, в-друге — Лаврова розсердиться, в третє знов незабавом почнуть лекції, треба слухать... Сам не знаю, що й робить!.. чи сак, чи так — негарно; чи пень об сову, чи сову об пень: сові все однаково буде...“

Довго Джур думав; думки ходили ходором; одна другу виганяла з голови и кожна, не звивши собі гнізда, швидче втікала. „От морока!“ заговорив Джур; „ні, не поїду! не можна... Так и напишу Жукові, що нездужаю, або пі коли“... и знов наче Джур ходить по хаті, гладить свою бороду и думать; прийде й така тумка, щоб порадиться з Лавровою; та якже радиться? треба сказать тогді правду, признаться, що у Жуківці ёго невіста... Не можна сего... збрехать: сказать, що дома хтось занедужав небезпечно, батько або мати? — скаже: покажи лист, стане допитуваться!.. Не поїду тай годі!“ Застрявши на сій думці, Джур — день-за-день все збирався писать Жукові одповідь и день-за-день все одкладавав.

Люде кажуть, що одклад не йде на лад. Воно й правда! Не пішов и Джурові на лад ёго одклад одповіди.

Джур жив в однім домі з Лавровою: у неї було чотири кімнати в низу, а у ёго дві невеличких на мезанині: вікна з ёго кімнат виходили на Рен и з їх одкривався чудовний краєзір, особливо в час заходу сонця. Лаврова часто приходила в кімнати Джура, щоб любоваться на Рен, як сонце, лягаючи спать, обіле ёго кривяним колёром!.. Раз Джура не було дома, як зайшла до ёго Лаврова: сидячи біля ёго столика, котрий стояв у самісенького вікна, вона якось інстинктивно взяла зі столу зложену в четверо и списану бумажку. и стала вертїть її в руках, не зводячи очей з червоної води Рена и з багряного краю неба.

Сонце сховалось, Лаврова спустила очи на стїл; наче що торкнуло її розгорнуть бумажку: погляд її упав на дату и перші слова: „Друже Антоне!“ То був Жуків лист до Джура... Жіноча цікавість не видержала — Лаврова стала читать чужий лист. Чим дальш вона читала, тим більш на лиці її перебігало якесь дергане, брови спускались у низ: от вона дочитала, лист випав з рук, руки затряслись... ще кілька хвилин — Лаврова встала, сціпила зуби, губи чогось перекосилились, вона бережно зложила лист, положила ёго на своє місце и пішла до дому, не дивлячись вже більш ні на Рен ні на небо.

Дома Лаврова прийшла швидче в свою спочивальню и велїла служанці, щоб її ні за чим и ні для кого не тревожили, бо у неї голова болить и хоче вона заспокоїться.

Другого дня як тільки прийшов до Лаврової Джур, вона зараз пішла з ним гулять на берег. Сївши в холодку під деревом, Лаврова задивилась на Рен и задумалась.

— „Чого ви такі смутні?“ спитав її Джур; „мабуть у вас ще й доси не перестала болить голова?“

— „Вона в мене й не болїла; болїло и болить серце...“

— „Се ж від чого?“ спитав усміхаючись Джур.

— „Од людскої брехні.“

— „Єсть від чого!.. хіба ви й доси не привили... Пора зрозумїть, що наш час єсть час панованя брехні: брехня так вїлась в людей, що люде брешуть раз-у-раз, щиро вірячи, що говорять правду.“

— „А про себе як ви думаете? чи й ви належите до таких людей, чи ні?“ И Лаврова так подивилась на Джура, що він не видержав того погляду; спутив у низ очи, взяв з землі каміничик, кинув ёго в воду и проговорив:

— „Я не судья сам собі, нехай люде мене судять!“

— „Одначе ж?... а ну-те, признайтесь, чи не доводилось вам брехать „вірячи“, що ви говорите неправду?“

Лице Джурове трохи витяглося. „Чого вона від мене хоче? на що се вона бе?“ подумав Джур и одповів:

— „Здається: ні.“

— „Що здається так, те може здаватись и инак... Я хочу... чусте: хо-о-чу, щоб ви по чистій совісти признались..! щоб сказали правду... Не відмагайтесь, не виставляйте свого „здається“, а скажіть просто.“

— „Та на що се вам?“ спитав дивуючись Джур и глянув з підобья на Лаврову. Вираз Лаврові показував, що вона не шуткує, що її „хо-о-чу“ нічим не перетнеш...

— „Треба! дуже треба...“

— „Може й так обійдетесь... се у вас просто верідованє,“ шутковав Джур.

— „Помиляєтесь... я не вередую и не шуткую, а хочу знать, що ви за чоловік?“ одповіла Лаврова строгим голосом.

— „Та що се сталося з вами? хіба ви в-перше мене бачите? чи ніби ви не знаєте, що я за чоловік?“

— „То-то й ба, що не знаю! скажіть мені, на що ви мене дурили? га!“

— „Коли се?.. як?.. в чім? Бог з вами, Уляно Петровна!.. щоб я — я... дурив вас...“ торохтів Джур.

— „Ви, именно ви! ви дурили мене!“ перебила ёго Лаврова. „Коли у вас нема сміливости згадать, признаться, так я сама вам поможу: ви божились, клялись, що одну мене любите, що серце ваше вольне... Се правда? говоріть!..“

— „Се свята правда...“

Лаврова не всиділа на місци... „Ви й тепер ще брешете!.. а який лист вам прислали з Жуківки? про яку невісту до Вас пишуть?“

Джур и руки опустил... ёму ясно тепер стало, про що веде річ Лаврова. „Треба вивернутись,“ пробігло у ёго в голові. — „Коли вже так, коли на те пішло, що ви знали чужу тайну, так я вам все скажу... тільки для того скажу, щоб вас заспокоїть, а не для того, щоб обороняться самому... Був час у мої дитинні літа, ще студентом — я закохався в одну дівчину и вона в мене, думав одружитись з нею... Але то давна річ... ще до виїзду за кордон те коханє минуло; серце мов стало вольним, и коли я завірив вас, що тільки вас одну кохаю — то завірив и завірив у правді.“

— „На що ж вас вважають як нареченого? чому ви не написали, що ви не жених більш для неї?“ допитувалась Лаврова.

— „Я, виїхавши з Жуківки, нічого не писав; на всі листи до мене не відповідав.“

— „Брехня!.. як вона знає, де ви? як вона знає вашу адресу?“ перебила Лаврова.

— „Хиба світ клином зайшовся! хиба не можна розпитати у людей? Буть же такі, що переписуються зо мною...“

— „Гм!.. а на останній лист послали відповідь?“

— „И не думав посилати.“

— „А коли ж пошлете?“

— „Ніколи!.. на що писати!.. швидче забудуть...“

Лаврова замовкла... В серці її піднялось бороть: ревність хоч трохи й заспокоїлась, але зовсім ще не минула; річ Джур ще не запевнила її зовсім; одначе ж виступило и кохане и жаль... Вона починала думати, що може вона образила Джур без вини.

— Ох, ох, ох!“ зітхнув Джур... „Гріх вам, Уляно Петровна! гріх!.. Серце моє повне чистого кохання до вас... воно усе ваше, воно одними вами живе и дихає; святій вас нема для ёго нічого и нікого... а ви“ — и знов Джур зітхнув и замигав рісницями... Лаврова мовчала.

— „Уляно Петровна!“ заговорив Джур жалібним голосом; „хочте — вірте, хочте — не вірте, а я клянуся вам, що без вас мені жити не було й не буде... тільки з вами я спізнав свято життя, тільки з вами хочеться жити!“ И з сим словом Джур нахилився и став ціловати руки Лаврової... Лаврова схилила и свою голову и поцілівала Джур в шию...

— „Я вірю тобі, Антосю!.. я твоя, на віки твоя.“ Лаврова почула, що з очей Джур капують їй на руки слізи... — „Годі!.. годі! Антосю! не плач!.. я виновата, я образила тебе!“

— „Улясю!.. Улясю!..“ хлипав Джур, не випускаючи рук Лаврової.

Лаврова обвила ёго округ шиї и що сили було, притисла ёго до своїх грудей... Серце Джурове розривалось! в ёму ще лежав слід Рисиного образу, ще тліла іскорка чистого світлого кохання до Риси; а з другого боку стояла краса Лаврової, з нежонатю волею, з великими матеріальними достатками... Лаврова впила своїми коралевими губами в Джурові уста и в ту хвилину з серця Джур вилетів образ Риси, вилетіла Жуківка и потухла остання іскра кохання до Риси... Потухла!.. луна ціловання одгукнулась десь на хвилях Рена и тільки та луна та тихі хвилі світлого Рена були свідками, як Рися умерла, на віки умерла для Джурового серця...

Вернувшись до дому, Джур вхопив Жуків лист и стиснув ёго в руці. Кров наче з цебра хлинула до ёго в голову; в очах стемніло; він вхопився однією рукою за стіл, ноги затрусидись; він швидче сів... Дивився він и округ себе и в даль и на небо, и нічого не бачив... скрізь ёму здавалось темно... Седів він якось без жисли, наче дереваний, наче прикований... Так минуло з годину. Джур очнувся: він був увесь мокрий, цівки холодного поту бігли з чола по лицю... „Один тому час!“ сказав Джур и з якоюсь ярою злістю принявся рвать Жуків лист...

— „Конець!“ сказав він кидаючи у грубу останній шматок листа. „Конець!.. Не жди, Семене, ні мене ні одповіді!.. Прощай Рися!..“ Він зачинив дверці у грубі, передягся, умився и цішов у низ обідать до Лаврової...

У вечері Лаврова и Джур довго — довго іздили по Рону на лодці.

V.

Не одна гадка повернулась в голові Рисі про те, що Джур не приїхав дружковать, та навіть не прислав и одповідь на Семенів лист. Покиль справляли весіле, сякі-такі весільні забобони одводили на якийсь час Рисіні думки од Джура... А ось спінчилось весіле, жите пішло звичайною чергою, наступила осінь, заперла вона Рися в домі и в той час, коли Семен и Соня впивались своїм щастем, серце Рисі гризла невсипуща тревога. „Де він? що з ним? чом не пише? чом не приїхав? яи живий він? чи не забув він мене?“ такі питання клубком випльсь в молодій голові, и ні сама Рися, ні її кривні не давали їй одповіді... Думав Рися, думав, чого-чого не передумає, — а все таки не заспокоїть себе: поїде вона до Віренка, поживе там день, другий, вернеться до дому и знов ходить замислена, наче не своя. Зберуться гості, Маслоковський и Оскерко почнуть увиватьєя коло Рисі — и залицяне їх нажене на неї ще більшу тугу.

— „Даремне ти, Рися, тревожишся,“ стане говорити Семен; „певно, що Джурові ніколи, тим він и не їде и не пише.“

— „Говори... ніколи!...“ одмовить Рися; „маче багацько треба часу, щоб написать лист!.. Ні! не „ніколи“; а з ним щось недобре діється... може вмер!..“

— „Вже и вмер зараз... Тривай, и лист приїде и Джур воскресне з мертвих и приїде в Жуківку.“

Рися тільки зітхне на такі речі, а не заспокоїтьєя; та навіть и Семен хоч и не говорив, а починав думать, що Джур забув

про Рисю, або може и вмер. Став Жук мізковать, як би довідаться про Джура. „Дай напишу,“ думав він, „лист до Бокогрія: хоч він и незнаймий мені, але дарма! він приятель Джурові и певно знає, де Джур.“

Не довго прийшлось ждять Бокогрієвої відповіді, та тільки вона не вдовольнила Жука. Бокогрій писав, що після листу з Дрездена Джур и до ёго не пише, хоча він послав Джурові два листи. Жук не сказав про переписку з Бокогрієм Рисі, а тільки порадився з матерю и з жінкою.

— „Ох, ох, ох!“ зітхала стара Жучиха. „Я й давно бачу, що з сего дива не буде пива, та мовчу вже!... Нехай буде, як Господь дасть.“

— „Що до мене,“ відповідав Жук, „так я радніший, коли Рися не буде з Джуrom; тільки жаль бере, дивлячись на неї... зовсім бідолашна змарніла.“

— „Треба б її чимсь розважить.“

— „Чим же ви її розважите, матусю?“

— „Може б поїхали ви гуртом у Київ, там все таки люде, город; а тут у нас хутор... Стара я людина, вік свій у хуторі звиквала, та й то иногді скучно буває, а то-ж то вам — молодим!.. Ось ну, Сеню! бери Соню та Рисю, та в Київ, а я на хазяйстві зостанусь.“

— „Ледве, мамо, чи поїде Рися!.. а про те треба поговорить з нею.“

— „Поговори, синку!“

Повів Семен про се річ з сестрою.

— „Чого ж ми поїдемо до Києва?“ сказала Рися. „На розвагу — кажеш ти! Гм! не розважить мене Київ... коли б ще більшої туги не нагнав... Ні, Сеню, не поїду я! ідь ти, коли хочеш, з Сонею, а я домовати-му...“

— „Що ж ти висидиш дома?“

— „Те-ж святе, що и в Києві.“

— „Ні, Рисю! не те. Там люде, освічена громада, там університет... там гніздо думок...“

— „Може се й так, не спорити-му, бо Києва зовсім не знаю; але що ж! кажу тобі, що мої думки — сам знаєш чим засновані; рада б я одкараскатися од них, одчепитися: не могу, чи не вмію... не сходить він у мене з думок... Коли б я знала, що з ним? чом не пише: я тогді б знала, що робить!.. у мене б дістало сили разом порвать, забуть усе минуше... вирвать з коренем те, що татло до ёго.“

— „Тягло!.. хіба тепер не тягне?“

— „Не скажу, що ні! але тягне більш до того, щоб освідчитися, чом він мовчить?“

Така розмова з Рисею трохи заспокоїла Жука. Він бачив, що в Рисі минула хвиля сердечної хуртовини, що вона домагається вже не того, щоб бачить Джура а тільки одного: знать причину, чому він мовчить. — „Коли так,“ подумав Жук, „треба щирійш прийнятися за розвідки, треба смілійше йти на зустріч тому, що сталось з Джуrom; а що б з ним не сталось — Рися сміло зустріне.“

Так, „сміло“! бо Рися стала трохи не та, якою її стрів Джур. Рік, котрий пройшов од часу виїзду Джура з Жуківки, не марно минув для Риси... Книжки, розмови з братом, особливо ж з Віренком зробили великий вплив на духовний розвій Риси, и певно сам Джур, стрівши тепер Рисю, не пізнав би в їй тієї молоді, веселої, безжурної Риси, котру він спізнав у Жуківці. Рися за рік виросла багато духовно! кругозір її поширив: молоде, дівоче довіре підорвалось впливом аналізу, на котрий навертав її раз-у-раз в своїх розмовах Віренко. И молодий здоровий розум Риси став аналізувать не тільки те жите, яке вона бачила округ себе, не тільки ті речі, які вона чула од Джура, а й те, про що вона читала.

Стала Рися шукать „правди“; стала добиваться того идеала, котрий вивів би її на пряму стежку из її сумлінній. Вона ясно бачила, що жите округ її людей йде негарно, що воно не так би повинно йти; але як? вона не вмiла дати собі поради. Її бажалось, щоб її „идеал“ взяв її за руку и повів тим путем, де б вона змогла принести якусь реальну користь людям. И от раз якось сидячи одна на самоті, стала Рися добираться до духовної сторони Джура, стала думать над питанням: чи вдовольнить Джур тому идеалу, який вона собі намалёвала, чи поведе він її на ту дорогу, котра веде до правди, до добра, до безкористного служованя громадского? — Стала вона, як умiла, анатомовать Джурову моральну сторону; згадала ёго розмови, ті засадки, котрі він видавав, и стала шукать у їх чогось правдивого, живого. Чим більш вона думала — тим нижше спускався перед нею Джур... „Ні!“ подумала Рися після довгих думок, „не такого, як Джур, нового чоловіка я хотiла б знайти... Одне ж... все таки... я люблю Джура... Треба своїми думками поділитися з Сенею, що то він скаже.“

И ось через кілька днів заводять Рися розмову з Семеном про Джура.

— „Скажи, Сеню, правду: як ти вважаєш Джура? які у ёго засади? що він за чоловік?“

— „Правду!.. гм! а не розсердишся?“

— „Ні!“

— „Таж ёго любиш!“

— „Так що-ж, що люблю! Хиба не можна слухать правди про того, кого любиш!“

— „Можна... та, бач, моя правда не вподобається тобі... крута дуже.“

— „Дарма, говори!“

Жук подивився на сестру: лице Рисі и погляд були звичайно спокійні.

— „Ну, слухай,“ сказав Жук... „По моёму Джур — перш усього великий егоїст; далі „космополіт“, політичних засад у ёго не було й нема... гроші — ёго світоч; він пробереться в „люде“; буде колись багатим; буде лічить — та збираєть гроші...“

— „Тай годі?“ спитала журливо Рися.

— „Тай годі!.. чого ж ще тобі? ти чого б хотіла од ёго? може думаєш, що він чоловік-громадянин, що у ёго єсть громадска користь?... ні!..“

Рися ще більш замислилась...

— „Чом же ти мені давнійше про се не сказав?“ спитала вона брата, грохи помовчавши.

— „Хиба ти мене питала про се? Я бачив, що ти так закохана в Джура, що у тебе нема и в світі нічого над Джуром...“

— „Се правда... я так думала.“

— „А тепер думаєш так?“

— „Ні!“

— „А любиш ёго й тепер?“

— „Люблю.“

— „И пішла б за ёго?“

Рися задумалась.

— „Що ж мовчиш, Рисю?“

— „Що?.. не скажу тобі навірно, чи пішла б, чи ні... Я ёго люблю; але одружитися з ним... треба подумать ще...“

Жук обняв Рисю. — „Ну, коли так, Рисю,“ сказав він, „так тепер я тобі скажу, що ти не будеш за Джуром...“

— „Чому?“

— „Тому, що він тобі не пара, ти вже не любиш ёго.“

— „Сего я не скажу: правда, тепер я не рвусь вже так до ёго, як рік назад, але колиб він тепер явився, сказав: ходім під вінець! я б може й пішла...“

— „И була б нещастна.“

— „Може!.. а все таки треба, щоб я довідалась, де він и що з ним...“
(Дальше буде.)

РУСКА ІСТОРІЯ

В ЖИТЕПИСЯХ ЄІ НАЙГОЛОВНІЙШИХ ДІЯТЕЛІВ.

М. КОСТОМАРОВА.

(Переложив Ол. Барвіньский.)

Перший відділ: Панованє дому св. Володимира.

Князь Мстислав Удатний.

В першій четвертині XIII-ого столітя визначає ся блискучими чертами діяльність князя Мстислава, котрого ровесники прозвали „Удатний“, а пізнійші историки „Удалим“. Ся особистість може справедливо назвати ся образцем характеру, який тільки иґг виробитись умовами жизни дотатарської удільно-вічевої доби. Сей князь позискав знаменитість не тим, чим инші передові особистости тогочасні, котрих житеписи подаємо. Він не стремів до нових цілий, не дав нового обороту ході, подій, не творив нового первообразу суспільного ладу. Се був напротив оборонець старини, хоронитель истнующого, борець за правду, але за ту правду, котрої образ зложив ся вже перше. Ёго побудки и стремліня були так неозначені, як и стремліня, що управляли ёго віком. Ёго доблести и ёго недостачі посять на собі відтиск всёго, що разом виробила удільна жизнь. Се був найлучший чоловік свого часу, та не переходив тої черти, котру собі назначив дух попередних віків; и в тім згляді жизнь ёго виражала сучасну ёму суспільність.

В тих часах син наслідував в очах сучасних честь або нечесть по отцю. Який був отець, таким перед часом готові були вважати сина. Сим означалось моральне значіне князя при вступленю ёго в діяльність. Від него дожидали, щоб дальше провадив отцівські діла, и тільки дальша доля зависіла від ёго власних поступків. Отець сёго князя Мстислав Ростиславич придбав собі таку добру память, як мало котрий з князів. Він був сином Ро-

стислава Мстиславича смоленського князя, правнуком Мономаха, вславився богатырською обороною Вишгорода, відбиваючись од властлюбних заборів Андрія Боголюбського. Коли опісля прикликали його Новгородці, одержав славу перемоги над Чудю, хоробро и невсипущо беріг волі Великого Новгороду и позискав собі горячу любов у Новгородців. В 1180 р. він умер в молодих літах в Новгороді и був одиноким з вибраних новгородських князів, котрим дісталась честь, що похоронили їх в св. Софії. Память його так дорога була для Новгородців, що гріб його був предметом поклонів, а його опісля залічили до збору святих. Ровесники прозвали його „Хоробрим“, и ця назва лишилась йому в історії. Та не тільки хоробрістю — він визначався також побожною и ділами милосердя, всіма прикметами, котрими в очах його віку могла украшатись княжа особистість. Як ровесники любили сього князя — показує відзив літописця; крім загальних похвал, які після літописного звичаю давались и иншим князям, говорячи про него літописець уживає таких виразів, котрі очевидно можна приложити тільки до него самого: „Він все поривався до великих діл. И не було землі в Русі, що би не хотіла його мати в себе и не любила його. И не може вся земля руска забути о доблестях його. И Чорні Клобуки не можуть забути його приголублена.“ Ця батьківська слава, ця любов Новгородців до него и усєї рускої землі зробили дорогу до ще більшої слави його синави.

Мстислав Мстиславич стався звісним в історії тим, що, допомагаючи дядькови своєму Рурикови против чернігівського князя Всеволода, хоробро боронив против него Торческ, та мусів вибратись з полудневої Русі. Він дістав уділ в Торопці, що творив частку смоленської землі, и довго проживав там, не визначившись нічим особливим. Він був вже не в першій молодості и мав заможну дочку, коли новгородські ворохобні вивели його на славу видівню.

Великий Новгород давно ввійшов в тісну звязь, та разом з тим почались и пригоди з суздальсько-ростовською землею и з володимирськими князями, що мали первенство в сій землі. З часів Андрія Боголюбського князі ті бажали наложити руку на Новгород и старались, щоб в Новгороді були князі з їх дому и оставали їх підручниками. Новгород завзято боронив своєї волі, та ніяким побитом не міг розв'язатись з володимирськими князями, тому що в самім Новгороді була партія, задля вигод прихильна суздальській землі. До сього спонукували Новгородців їх торгові діла. Новгородська земля була до крайности бідна в рільничі плоди.

Добробит Новгороду опирався тільки на торговлю. Тому для Новгороду було щоденною потребою бути в добрих відносинах з такою землею, відкіля він міг діставати хліб для власного прожитку и всякі сирі плоди, що вивожено за границю, особливо віск, и де б з своєї сторони Новгородці могли збувати заморські товари. Київська Русь підупадала: її неперестанно пустошили кочовники и сильно розстроїли як княжі усобиці, так и поражене, що наніс Києву Андрій Боголюбский. Суздальско-ростовська земля напротив в порівнянню з иншими землями була більш віддалена від нападів чужоплемянних, менше страдала від усобиць, чим раз процвітала, налюднялась и природно стала спосібним краєм для торгівлі. Крім того вона була в порівнянню близша до Новгороду, як инші землі урожайні, и зноситись з нею було тим лекше. Всяка вражда Новгороду з князями тої землі відзивалась погубно в господарстві Новгороду и ёго торгових ділах; тому-то в Новгороді були все багаті и впливові люди, що бажали, як би се ні було, жити в згоді з тим краєм. Суздальські князі добре розуміли таку залежність новгородских діл від їх країв и тому сміло позваляли собі насильних поступків з Новгородом. Через цілий час дальшого княження суздальского князя Всеволода Юревича, Новгород не любив того князя, вадив ся з ним, та не міг визволитись від него. Из своєї сторони Всеволод, щоб не обурити Новгородців, лестив ся часом їх самолюбству, показував поверховно шанобу воли Великого Новгороду, а потім при злучаю давав їм почути свою желізну руку. В 1209 р., догоджуючи прихильній ёму партії, він вивів з Новгороду старшого свого сина Константина и післав другого сина Святослава без вибору вольного, неначе бажуючи показати, що має право назначати в Новгород такого князя, який ёму буде до впадоби. Однак в Новгороді крім партії, що задля власних вигод склонялась до суздальского князя, була усе противна партія, що ненавиділа в загалі князів суздальской землі и не хотіла, щоб відтілі князі приходили княжити в Новгород. Ся партія взяла тогді верх и звернулась на своїх противників — сторонників суздальских князів. Народ зложив посадника Дмитра, обвинив ёго, що обтяжає людей, розграбував и спалив двори богачів, що жили з користи суздальской партії. Всеволод, з мести за таку народню розправу, казав задержувати новгородских кушів, що їздили по ёго волости, відбрати в них товари и не позволяв з своєї землі пускати хліба в Новгород. Се було 1210 року.

В тім часі якби з нечовя являє ся в новгородській землі то-ропечкий князь Мстислав. В давних переказах не видно, щоб ёго

закликав хто-небудь. Мстислав являє ся яко борець за правду, а правдою для Новгороду було збережене його старинної волі. Зимою ненадійно напав Мстислав на Торжок, сіймав дворян Святослава Всеволодовича и новоторского посадника, що держав ся суздальської сторони, закував и вислав в Новгород и переказав Новгородцям таке слово:

„Кланяюсь св. Софії и гробови отця мого и всім Новгородцям; я прийшов до вас, почувши, що князі вас утнітають; жаль мені своєї отчини!“

Новгородці набрали духа, замовкли партії, притаїлись користобливі побудження. Всі хоч чи нехоч стали заодно. Князя Святослава, Всеволодового сина, з його дворянами посадили під сторожу на владичнім дворі и післали до Мстислава з чесною річю: „види, княже, на стіл.“

Мстислав прибув у Новгород и його посадили на столі. Зібралось військо новгородської землі: Мстислав повів його на Всеволода, та як дійшов до Плоскої — прийшли до него послы Всеволодові з таким словом від свого князя: „Ти меді син, я тобі отець; визволи сина мого Святослава и мужів його, а я визволю новгородских гостей з їх товарами и поправлю заподіяне лихо.“

Всеволод був осторожний и умів в час уступити. Мстислав не мав чого дертись. З обох сторін цілували хрест. Мстислав вернув у Новгород витязем, не проливши ні каплі крови.

Слідуючого року (1211), на жадане Мстислава змінили новгородского владика Митрофана, сторонника князя суздальского. Хоч його наставлено ис згодою віча, однак на предложене Всеволода; и тому його вибір здавав ся тогді несвобідним. Його зложили и вислали в Торопець, наслідний уділ Мстислава. На його місце вибрали Антонія из Хутиньского монастиря. Яко світський був він боярином и звав ся Добриня Ядрейкович, ходив у Царгород поклонитись святощам и описав свою подорож, а по повороті постриг ся в монахи; се був чоловік противний суздальській партії. Мстислав їздив по новгородській землі, заводив порядок, ставив твердині и церкви; потім підняв два походи на Чудь разом ис Псковичами и Торопчанами. В першій — взяв чудський город Оденпе. В другій — підчинив Новгородови всю чудську землю аж до моря. Взявши з підбитих данину, він дав дві третини Новгородцям, а третину своїм дворянам (дружині).

Коли Мстислав повернув з чудского походу, прийшов до него заклик з полудневої Руси, щоб рішив повставшу там усобицю. Київський князь Рурик Ростиславич, дядько Мстислава, умер. Чер-

київський князь Всеволод, прозваний Червоний, вигнав з київської землі Рурикових синів і племянників і сам заволодів Києвом: кілька літ перед тим в Галич народним судом повісили його свояків Игоревичів; Всеволод обвиняв вигнаних київських князів о участь і прийняв на себе вид мстника за казненних. Вигнані звернулись до Мстислава. Знов прикладив ся Мстиславови злучай виступити за правду. Вітва Мономаховичів з-давна княжила в Києві; народня воля землі не раз проявляла ся в їх користь. Ольговичі напратив покушались на Київ і запановували в нім тільки насильно. Мстислав зібрав віче і став просити Новгородців, щоб дали поміч його вигнаним своякам.

Новгородці одноголосно закричали: „Куди, княже, поглянеш очима, туди обернемось своїми головами!“

Мстислав з Новгородцями і своєю дружиною посунувся до Смоленська. Там прилучились до него Смольняне. Війско пішло дальше, але тут на дорозі Новгородці поперечились ис Смольнянами. Одного Смольнянина убили в колотнечи, а потім незгода дійшла до того, що Новгородці не хотіли йти дальше. Хоч як їх намовляв Мстислав, Новгородці нічого не слухали; тоді Мстислав поклонив ся їм и, попрощавшись з ними приязно, дальше йшов ис своєю дружиною и Смольнянами.

Новгородці охаменились. Зібрали віче. Посадник Твердислав говорив: „Брати, як наші діди й отці страдали за руску землю, так и ми ходім ис своїм князем.“ Всі знов пішли за Мстиславом, дігнали його и злучились з ним.

Вони завоювали городи чернігівські над Дніпром, взяли приступом Річицю, підійшли від Вишгород. Тут настунила битва. Мстислав побідив. Двох князів Ольгового роду попали в полон. Вишегородці отворили ворота. Тоді Всеволод Червоний побачив, що справа його програна, и утік за Дніпро, а Київляне отворили ворота и поклонились князеві Мстиславові. На київській столі посадили його двоєродного брата Мстислава Романовича. Запровадивши лад в Києві, Мстислав виправив ся до Чернигова, простояв під городом дванайцять днів, заключив супокій и взяв від Всеволода дари як від побіджемого.

Він вернув ис славою в Новгород и сам Великий Новгород підіймав ся в гору його подвигами, бо новгородска земля рішала долю далеких руских країв.

Та Мстислав мав велику охоту до трудів и подвигів, тому не було йому до внодобы, що в Новгороді не щезала партія прихильна суздальській землі. Явилось до Мстислава посольство

з Польщі, куди вже проникла ёго слава. Краківський князь Лешко закликав ёго, щоб відняв Галич в Угрів, котрі, користаючись бучами в галичкій землі, посадили там свого королевича.

Мстислав на вічі поклонив ся Великому Новгородови и сказав: „Єсть у мене діла на Русі; а ви вольні в князях.“

Отже й виправив ся в Галич з дружиною.

В Галичи именованого неповнолітнього угорського королевича Коломана управляли угорський воевода Бенедикт Лисий и боярин Судислав, голова боярської партії, що прикликала Угрів. Мстислав вигнав їх обох з Галича, засів у тім городі и заручив дочку свою Анну за Данила, що княжив у Володимирі-Волинськїм. Данило був сином Романа, що два рази княжив у Галичи, и ёго самого в молодости вже не раз закликали и виганяли Галичане.

Незабаром довелось Мстиславу поперечити ся з Лешком, котрий закликав ёго в Галич. Князь Данило удав ся до Мстислава и скаргою на Лешка, що він заняв часть волинської землі, и просив помочи, щоб відобрати в него своє наслідство. Мстислав, усе вірний даному слову, сказав: „Лешко мій друг, я не могу підняти ся на него; гляди собі инших другів!“ Тоді Данило розправив ся сам и відобрав у польського князя край, що він собі присвоїв. Лешко думав, що Мстислав потакує поступкам свого зятя, заключив союз з Уграми и став воювати разом и против Мстислава и против Данила. Мстиславі воеводи, що повинні були перші відпирати ворогів, лихо вели діло и здали Уграм и Полякам Перемишль и Городок. Мстислав лишив оборону Галича князеві Данилови и ёго двоюродному братові Олександрові Белзкому, а сам став на Зубрі. Олександр не послухав и відійшов, а Данило хоробро відбивав ся в городі; коли ж вороги, лишивши осаду, пішли на Мстислава, Мстислав казав Данилови вийти з Галича. Данило по рицарски перебивав ся крізь неприятельську силу з боярином Глібом Зеремівичем и иншими и з великим трудом, терплячи при тім голод, злучив ся з Мстиславом. Мстислав похвалив зятя за мужність и сказав: „Иди, княже, тепер у свій Володимир, а я піду до Половців, будемо мститись за свою зневагу.“

Та Мстислав виправив ся не до Половців, а на північ. Прийшла до него вість, що князі знов угнітають ёго дорогий Новгород, и він поспішив видобути ёго з біди.

Коли Мстислав вийшов з Новгорода, взяла там верх суздальська партія: поводячись торговими интересами, вона рішила закликати до себе князем одного з Всеволодових синів Ярослава, чоловіка звичаю строгого. До него відправились посадник, тисяц-

кий и десять старших купців. Владика Антоній, хоч и в духу неприхильний такій переміні, мусів стрічати нового князя з почетом.

Сей князь став зараз розправлятися з неприхильними и противниками, казав двох з них спіймати, Якуна Зуболомича и Тому Доброщинича, новоторського посадника, и відослав їх обох заковати в Твер. Опісля, по намові Ярослава на вічі, сторонники ёго розграбили дім тисяцкого Якуна, спіймали жінку ёго и князь взяв під сторожу ёго сина. Противна ёму партія зворушилась. Пруси (мешканці прускої улиці) убили Євстрата и сина ёго Луготу, здає ся сторонників Ярослава. Розсерджений такою народнєю розправою, Ярослав лишив на Городищі намістника Хбтя Григоровича, а сам пішов в Торжок и задумав велике діло „замінити Торжок в Новгород“.

Город Новий Торг або Торжок, новгородский пригород, давнійше одержав важне торгове значіне. Новоторжці стали перечитись з Новгородцями и природно бажали більшої або меншої независимости від Новгорода. Положене Торжка було таке, що добрі відносини з суздальскою землею були для ёго мешканців крайною конечністю. Як тільки в Новгороді повстала незгода з суздальськими князями и починались неприязні виступленя из сторони сих останних против Новгорода, перш усёго дїставалось Торжку; суздальські князі займали сей пограничний город новгородської землі. Так в 1181-ім році Всеволод Юревич, роз'єдинившись з Новгородцями, не зміг був дібратись до самого Новгорода, та взяв Новий Торг и збурих ёго. И перше бували приклади, що ті новгородські князі, що були підручниками суздальських князів, вигнані з Новгорода, йшли в Торжок и мали там пристановище, щоб з помічю з суздальскої землі шкодити Новгородови. (Так в 1196 р. поступив князь Ярослав Володимирович.) Сим разом Ярослав Всеволодович поступав більш рішущо. Він мав вже приклад на суздальській землі, де князі підняли значіне пригорода Володимира и понижили повагу старих городів: Ростова и Суздаля. За прикладом отця и дядька хотів Ярослав то само вдїяти в Новгородській землі: вчинити Новий Торг столицею землі, а Новгород звести на степень пригорода. Обставини помагали ёму. В Новгородській землі мороз надвередив хліб; повстала дорожня страшна для бідних людей. Ярослав не пускав ні одного воза з хлібом в Новгород. В Новгороді почав ся голод. Родичі за шматок хліба продавали дітий своїх в неволю. Люди умирали з голоду на площах и улицах; мерці валялись по дорогах и пси шарпали їх. Нов-

городці післали до князя Ярослава просити ёго до себе, та Ярослав нічого не відповів їм и задержав послів. Новгородці в-друге післали до сёго князя з такою річю : „Иди в свою батьківщину до св. Софії, а не хочеш ити — то скажи!“ Ярослав знов задержав послів и нічого не сказав Новгородови, та сим разом тільки постарав ся о то, щоб вивезти відтам свою жінку, дочку Мстислава Мстиславича. Він казав спинати на дорогах новгородських купців и держав їх в Торжку. Тоді, по словам літописця, в Новгороді була велика печаль и плач.

В таких прикрих обставинах знов явив ся Мстислав визволити Великий Новгород и уйшов щасливо перед відділом из сто Новгородців, що вислав Ярослав, щоб не допускати Мстислава до города. Сей відділ сам піддав ся Мстиславови. В 1216 р. 11-го лютого Удатний прибув у Новгород, казав спіймати и закувати Ярославових дворян, приїхав на Ярославів двір на віче, поцілував хрест Великому Новгородови и сказав : „Або поверну новгородських мужів и новгородські волости, або голову свою положу за Великий Новгород!“ — „На жите и смерть готові з тобою!“ відповіли Новгородці.

Перш усёго Мстислав вислав до Ярослава священника Юрія, з церкви Іоана на Торговищи, з такою річю : „Сину мій, визволи мужів и купців новгородських, иди з Нового Торга и возьми зо мною любов!“ Ярослав не тільки відправив священника без мирного слова, але, якби на посміх над бажанем свого тестя, казав закувати спійманих Новгородців и заслати у вязниці по різних містах, а товари и майно роздав своїй дружині. Число таких в'язнів, мабуть убільшене, літописець подає до двох тисяч.

Коли вість об тім дійшла в Новгород, Мстислав казав дзвонити на віче на Ярославовім дворі, явив ся посеред народу и сказав :

„Підемо, брати, погледимо мужів своїх, ваших братів, вернемо волости ваші, най не буде Новий Торг Великим Новгородом, ні Новгород Торжком! Де св. Софія, тут и Новгород; и в многім Бог и в малім Бог и правда!“

Новгородці не самі були. На поклик Мстислава йшли за них Псковичі з братом Мстиславовим Володимиром, а опісля прилучились и Смольняне з племянником Мстиславовим Володимиром Руриковичем. На щасте Новгородцям, в самій Суздальській землі по смерти Всеволода Юревича, був тоді спір між старшим сином ёго Константином Ростовским и молодшим Юриєм, котрому отець, против права старшого брата, завіщав старшинство в Суздаль-

скій землі. Мстислав заявив, що оборонюючи новгородське діло він рівночасно виступає за правду и в Суздальській землі хоче привернути права старшого брата.

В 1216 році 1-го Марця військо рушило в похід через Селігер, а за два дні утікло кількох знатних Новгородців до Ярослава з своїми сім'ями, котрим могло б приключитись яке лихо від народнього гніву. В проході через торопецьку землю дозволив Мстислав своїм воєвникам збирати харч для себе и для коней, але строго наказував нападати на людей. Брат Ярославів Святослав присів був на поміч братови, та Мстислав прогнав його від Ржева. Поступаючи даліше Мстислав взяв Зубців, над рікою Вазузею злучився з Смольнянами и, ставши над рікою Холохольнею, післав від имени свого союзних князів и Новгорода, подавати Ярославови супокій и винагороду.

Ярослав відповів: „Не хочу супокою; рушайте и йдіть — сто наших буде на одного вашого!“

„Ти, Ярославе, з силою, а ми з хрестом!“ сказали тогді між собою союзні князі.

Новгородці кричали: „Йти як Торжку!“ — „Ні, не як Торжку,“ відповів Мстислав. „Коли підемо як Торжку, то спустошимо новгородську землю; підім краще як Переяславлю; єсть у нас там третій друг.“

Новгородці не знали, де Ярослав: чи в Твери чи в Торжку; пішли як Твери и стали бурити й палити села. Ярослав почув об сім и утік в Твер, та дізнавшись, що вороги йдуть даліше в Суздальську землю, утік в Переяславль. Мстислав вислав боярина Явльда до Константина Ростовського з вістю, а сам з Новгородцями переправлявся саньми по льоду. Дорогою вони спалили городи Шешю и Дубну, а Псковичі и Смольняне взяли город Коснятин. По дорозі прибув до них посол від Константина з поклоном. Він посилав союзникам 500 людей війська на поміч. Скоро лід став таяти. Вони покинули сані, сіли на коней и поїхали як Переяславлю, дізнавшись, що Ярослав вже там. Коло городища над річкою Сарою 9-го цвітня, у велику суботу, прийшов до них Константин з своїми Ростовцями. Князі взаємно цілували хрест, вислали Псковичів як Ростову, а самі, відсвяткувавши великдень, пішли під Переяславль. Ярослава там вже не було; він утік до брата Юрія у Володимир, де готовилось велике військо.

(Даліше буде.)

Літературні звістки.

— **Dr. A. Schäffle. Bau und Leben des socialen Körpers.** *Encyklopädischer Entwurf einer realen Anatomie, Physiologie und Psychologie der menschlichen Gesellschaft, mit besonderer Rücksicht auf die Volkswirtschaft als socialen Stoffwechsel.* I. Band. Tübingen 1875, Verlag der H. Laupp'schen Buchhandlung. — Се найновіше діло автора книжки *Socialismus und Kapitalismus* потверджує на ново, що бувший міністер торгівлі за Гогенварта є одним з найзнаменитших коли не найзнаменитшим сучасним національним економом. Сею книжкою доказав др. Шеффле того, що трибували Фурер, Сен-Сімон и и., се-б то увільнив національну економію з її залежності від юридично-політичних наук и постановив її яко самостійну науку.

Др. Шеффле приступає в своїй книжці з філософичною сондою до аналізу суспільности, він хоче неясні понятя національної економії и її відносини до суспільности усунути и цілість зложити в наукову систему. В першій загальній часті прямує до переглядної аналізи, головню на підставі соціальних фактів нинішньої європейської цивілізації; друга часть має обговорювати головні групи суспільних інституцій и функцій. В своїй розправі застосовує др. Шеффле систему наук природних и уважає суспільність яко організм, котрий в своїх остатних елементах мовби молекулах представляє ся яко сполучене найменших ужизнених зародків, комірок, котрі, сполучені між собою субстанцією інтрацелюлярною, складають ся в тканини, з котрих знов повстають розличні органи органічного тіла а тим самим єго загальна поява и загальне дійство. Соціальне тіло приймає в себе органічні и неорганічні тіла яко матеріял своєї будови и представляє ся нарештє яко комплекс осіб и внішних дібр, яко висша інтегралка и дифференціалка всіх органічних и неорганічних тіл и рухів.

Двигателем життя, соціальною первістною коміркою є у д-ра Шеффля не індивідуум, але родина (фамілія). З неї виростають, відповідно звірячому організмови, перві соціальні тканини, яко то споріднене, спільність племінна, народна и расова. Тую аналогію розвиває автор и дальше и то також на функції різних родів тканин; відтак утворюють ся органи соціального тіла через зложене з поєднаних тканин. Так переходить автор цілу організацію людського тіла и цілу організацію суспільности, розкладає и складає на ново суспільне тіло. — Всім частям суспільности признає ся рівноправність на найширшій підставі, консеквентно розвиває ся з того рівноправність всіх народів и всіх рас. — (Pol.)

— **Внутрення організація Січі Запороскої.** *Kuryer Warszawski* в корреспонденції з Каліша доносить: „Архив давних актів в Калішу належить безперечно до найбогатших и найліпше упорядкованих старавем архівіста п. Шанявського. В теперішних часах єго численний збір актів и документів збогачений привилеїями міст и осад Губернії Каліської, котрі відповідно до розпорядження властей прислані були до архіву трибунальського. Отже п. Шанявський в актах и привилеїях зістаючих під єго зарядом винайшов кілька цінних даних відносячих

ся до історії України, а враз багато подрібностей незаних доси нашими істориками а обявляючих внутренню організацію Січи Запороскої. На підставі тих жерел уложив він широку статю, котра незадовго під надписом *Przyczynki do historyi Ukrainy* появить ся в одній з наших газет.

— **Акти и документи до історії рускої.** „Кієвлянинъ“ доносить, що комісія, визначена до прийнятя рукописей и старих друків з бібліотеки Києво-Видубицького монастиря, знайшла 4 писані книжки літурґічні з XVIII-ого віку и около 30 друкованих з трѣх послѣдних віків. Монастирський архив оказав ся дуже багатим; що до старинностей и богатства захованих в нім документів перевишає всі архиви разом инших монастирів київских. Просторий рефектар цілком завалений столами наперів. Найдавнїйші з документів сягають кінця першої половини XVI-ого віку и йдуть від того часу майже без перерви аж до початку сего столїтя. Суть то найбільше акти королів польских, митрополитів київских, добродїїв монастиря, відтак листи и порученя архимандритів, постанови духовного собору монастиря и т. д.

— **Перегляд російских журналів.** В Лищевій книжці *Русского Вѣстника* поміщена статя: „Прибавленіє къ статѣ: Еще нѣсколько словъ объ украинофилахъ“. С. С. Гогоцкаго. — В Серпневій и Вересневій книжках *Вѣстника Европы*: Ново-кельтское и провансальское движеніє во Франціи. М. П. Драгоманова. — В Серпневій книжці *Отечественныхъ Записокъ*: Въ глуши. Романъ Марка Вовчка. Часть вторая. — В Вересневій книжці *Древней и Новой России*: Къ вопросу о слѣдахъ великорусскаго богатырскаго эпоса въ Малороссіи. Письмо къ О. Θ. Миллеру М. П. Драгоманова. — В Вересневій книжці *Русской старины*: Николай Васильевичъ Гоголь и неизданныя подлинныя его письма, съ предисловіємъ и примѣчаніями профессора О. Θ. Миллера.

— **Нові книжки в Россіи:** а) **великорускі:** *Исторія русской литературы.* И. Соснецкаго. Изд. 2, испр. и доп., Салаевыхъ. Москва. Тип. Орлова. 420 стор. 8-и. 4200 екземп. Ц. 1 р. 25 коп. — *Сцены изъ еврейскаго, русскаго и малороссійскаго народнаго быта.* В. Дмитрієва. Кієвъ. Тип. Кульженко. 35 стор. 8-и. 1000 екз. — *Кієвъ и его предмѣстїя:* Шулявка, Соломенка съ Протасовымъ Ярмомъ, Байкова гора и Демиєвка съ Салерной слабодкой по череписи 2. марта 1874 года, произведенной и разработанной Юго-западнымъ Отдѣломъ Императорскаго Русскаго Географическаго Общества.

— б) **малорускі:** *Бичокъ або бездїтні люди и стьвки.* П. Данилевскаго. Тьольсь. Тип. Чанцева. 40 стор. 8-и. — *Наймишка.* Т. Г. Шевченка. Кієвъ. Тип. Фрица. 30 стор. 12-и. 5000 екз.

— Дня 20. с. м. умер в 42-ім році житя чеський поет **Густав Полегар-Моравский.** Він видав поезіи (Думки, Циприси, оновідане віршом Пан Вишинский), кілька комедій и драм, також повістей и новель; через короткій час ще в первій молодости був актором, драматургом чеського театру и редактором фелетона при *Рокрок-у*, але жирне здоровє не дозволяло ему довго займатися сими ділами.

ЧАСТЬ ПОЛІТИЧНО-СОЦІАЛЬНА.

Що діє ся на Україні.

II.

На що видають земства гроші? Народні школи и користи з них. Економічний стан українського народу. Єдиний спосіб, як зарадити лиху.

Сподіваємось, що наші читателі не будуть ремствувати на нас за те, що ми ще раз вернемось до Чернігівського земства. Ми вже бачили, яку суму грошей видали повітові земства на Черніговщині. Окрім того Губер. земство видало від себе на народню просвіту 90.414 карб., значить за вісім літ від 1867 до 1875 р. чернігівські земці на просвіту народа видали 354.852 карб. Треба додати, що, як не велика ся сума, але не всі земства давали що року гроші на просвіту; так на прикл. в 1867 р. чернігівське, стародубське, новгород-сіверське, суражське и городницьке, в 1868 р. ще й мглинське нічого не давали и тільки від 1871 р. починають усі повітові земства давати гроші на народню просвіту, та й то видатки йдуть дуже не однакові: Чернігівське повітове земство більш не дає в рік як 2.355 карб.; остирське почало з 516 карб. и дійшло до 2.880; козелецьке, почавши з 811 к., дає тепер 6.000 карб.; сосницьке давало спершу 300 карб., тепер дає 8.900. Щедрійші всіх видатки ніжинського земства — по 13.500 карб., и борзенського, по 15.000 карб. що року.

Отже хоч и здає ся нам великою осьмилітня сума видатків чернігівського земства на народню просвіту, але коли ми її прирівняємо до суми усіх загальних видатків земства за той-же час, то сума на просвіту покаже ся нам аж надто невеликою. Усіх видатків за 8 літ чернігівська земщина зробила разом 4,082.963 карб., значить на народню просвіту приходиться ся менше ніж десята часть. Куди ж пішла остання сума? на яку народню користь обернуті ті гроші, котрі збирали з народа? Се річ дуже цікава и на ній варто задержати ся довше. На заведене позичкових кас, як ми вже говорили, земщина видала в позичку 30.000 карб. На заведене в повітах медичинської за-помоги земщина видала 373.500 карб. И се сума значна, але для народа користи з неї мало; бо лікарів треба народови шукати и серед дня во свічкую. Найбільший видаток став на мирові суди — на сю потребу за весь час видано 747.349 карб. Отже зложивши до купи усі видатки на просвіту, медицину, суди и каси — буде півтора міліона карб. таких видатків, котрі більше чи менше пішли на такі справи, де народови є хоч сяка-такя користь; останні 2½ міліони пішли для народа більш марно. Не можна не примітити, що земщина з народних грошей дуже щедра на жаловане членам земських управ. На сю справу земщина видала по повітам 575.660 р., а на Губерську управу 160.660 карб. Значить, на жаловане управским урядникам трохи не стільки ж, скільки разом и на просвіту и на медицину! Або говорячи иншими словами, чернігівська земщина заплатила більше семисот тисяч карб.

за те, що з неї зібрали більш 4 мільйонів, а з сих 4 мільйонів на народню потребу повернули третину, а $\frac{2}{3}$ видали на такі справи, з котрих народови — як з цапа — ні молока, ні вовни!..

Тяжким каменем на шпі українских земщин лежать так звані „обязательные разходы“, на котрі хоч не хоч, а подавай гроші и котрі забирають більшу половину усього земского збору. Для доказу гляньмо на 1871 рік. У тому році увесь земский збор складував:

У Полтавщині 650.000 карб., з них „на обязательные разходы“ пішло 465.000 к. В Черніговщині всего збору 590.000, з них урядових видатків 280.000; в Катеринославщині збору 577.000, а з них урядових видатків 279.000 карб.; в Харковщині всего збору 403.000, з них на обовязкові видатки 247.000 карбованців.

Вже се одно не дає нам права дуже виноватити земщину за те, що діло народнєї просвіти на Україні йде дуже слабо. Приміром в 1871 р. було земских шкіл в Полтавщині 462, або 1 школа на 4.000 душ; а в Катеринославщині ще гірше: там на всю губернію було 4.500 учеників!!

Отже все отсе було б дарма! нехай би земщина и небагацько мала шкіл, то коли б ті школи, що вона заводить, були путні и давали добрі плоди, — а то нічого сєго нема! и можна сміло сказати, що ті мільйони, котрі народ платить на свою просвіту, идуть не тільки марно, не тільки без користи для України, але з національного погляду виходить, що Україна заводить земскі школи и видає гроші на ту просвіту, котра веде до знищеня нашої власної національности. Відомо, що на Україні ряд строго дивиться, щоб в школах не учили по українски, а по московски, и щоб навіть українскі книжки ні яким способом не попадали в народні школи. Яка з того користь виходить — свідчить той факт, що недавно у миргородському повіті явилось 1.590 хлопців з народних шкіл здавати екзамен, щоб дістати пільгу від військової служби. (В Росії тому, хто здасть екзамен на окінчене народної школи: читати, писати, чотири справи з арифметики и молитви, дає оя пільга, се-б то військова служба вменшає ся на шів року.) Отже з тих 1.590 душ ні один не здав екзамена! Сей факт, сконстатований офіційально, говорить сам за себе и ледве чи треба додавати до нєго які коментарі!..

Після сєго нема нічого дивного, що така просвіта народня не оказує ніякого впливу на розвій в народі економічного добробиту: навпаки можна сказати, що така просвіта має вплив на знищене сільского добробиту; бо селянини, не маючи з шкіл певної користи, видає в ті школи гроші з власної кишені!..

Економічний побит українского народу такий поганий, такий знищєний, що гіршого й ледве чи можна придумати! Минаючи пожежі, минаючи хвори на скотину, забуваючи неурожаї — одно слово вважаючи так, ніби нема на Україні ніяких надзвичайних лихих злучаїв, ми й тоді побачимо, що велика більшість селян на Україні не мають спроможности з своїх доходів виплачувати одні лиш податки. Для приміру возьмемо селянина з Полтавщини и подивимось на єго економічний побит тільки з того боку, з якого малюють єго московскі часописи; своєго ж не будемо додавати нічого.

Возьмім семью, у котрій чотири робітники (такі семі дуже рідко, найбільш 2 робітники). Така семья має земельний наділ — найбільше як 10 десятин, з котрих три десятини толокує, чотири під житом, а три під яриною. За доброго урожаю з 4-х десятин збирає ся 60 кіп жита або 360 пудів зерна. Коли се все зерно пустить в продаж, за нєго дадуть 126 карб. Ярини збере ся найбільше 30 кіп, а на гроші 60 карб. Ото 186 карб. и єсть *весь дохід з землі* и до того дохід — *brutto*. Тепер порахуймо видатки сеї семі. Подушних, оброку за землю и збору на земщину складають не менше 70 карб.; на водость, писаря, рекрута и инче 10 карб.; на церкву, церковного сторожа, на кватеру, причту церковному 3 карб., попови за сповідь и причастие 50 коп. Крім того піп прийде двичи з молитвою, двичи з крестом, двичи з кропилом: за все се треба заплатити не менше карбованця, всего виходить 84½ карб. Значить з доходу *brutto* зіставалось би 95½ карб. Алеж очевидно кождому, що всего хліба не можна селянинови продати, треба щось собі на харч лишити; нехай найбільше він продасть як половину — на 90 карб., котрі и підуть на видатки казні, земщині, волости й попови... Треба ж чимсь одягтись, обутись, кушити соли, дегтю, купити колесо, діжку, полагодити хлів, клуню... де ж взяти на се все гроші? Добре, коли є робота на стороні, то ще сяк-так: роблячи зимовий день по 15 к. на своїй *харчах* — мужик заробить карб. 2½ — 3 за місяць, и сяк-так зверне ся; а більше так що залязить жидови в довг, в по-зичку, и вилізе з нєго тільки тогді, як стане старцем, спродавши худобу и хату и кинувши землю...

Нічого не вбільшуючи, ми скажемо, що велика більшість селян на всій Україні — банкроти, неоплатні довжники жидів и кулаків. Причиною такого страшенно тяжкого побиту селян на першім місци стоїть *недостача землі и висока плата за неї оброку*; далі йдуть великі податки, а потім ще низька, дешева плата за роботу; послідками ж сего являє ся вже зовсім натурально жидівска лихва, страшенині проценти и знищенє селян, так що Україна заселена тепер трохи не уся українцями-жебраками. Очевидно, що ми говоримо про темну народню массу, не займаючи панів, про котрих поговоримо незабавом.

Чим же можна запомогти такому народному лиху? яким побитом можна визволити народ з єго економічного крєпацтва? Заводїть школи, позичкові каси, заводїть усякі асоціації на селах, одним словом: дайте народови просвіту и дешевий кредит — и економічне крєпацтво впаде! Такі речи ми чули нераз и против користи з них нічого не можна сказати, додавши тільки, що школа лише тогді стане користною народови, коли вона буде *національною*. — Однакож и школа и каси при загальнім соціальнім погляді не що инше як *паліятиви*, а треба добратись до кореня, треба придумати щось раціональне, щось тке, що б від разу знесло крєпацтво и від разу поставило на добрім ґрунті економічний побит народа. Спосіб для сего є один тільки: *наділити селян землею, в такій мірі*, при котрій упало б економічне крєпацтво; конечно наділити не за такий високий оброк, який платять тепер за землю; до всего сего зменьшити до самого остатнєго мінімуму сякого рода податки и налоги. Тільки при таких умовах Україна оживе, очунає; тільки при таких умовах народ визволить ся з економічного крє-

пацтва и тільки тогді підніме ся в краю культура. Здає ся, не треба говорити про те, що є ще чимало и других способів піднятя народного добробиту, але всі вони, скільки б їх не було, тільки доповняють той, на котрий ми що-йно показали, и котрий по нашій гадці є *conditio sine qua non!*

Ми дуже б раді були, дуже б цікаві були послухати такого філософа, котрий б придумав спосіб визволення українського народу з економічного крпацтва без національної просвіти и без наділа народа землею в тій мірі, яка потрібна народови! На наш же погляд другого способу нема и не буде до того часу, покіль український народ буде народом-хліборобом. Ми впевнені, що з хліборобства український народ ніколи не вийде, буде кохатись у нёму вічно и через те спасене народа України — в землі.

О. Старий.

„Русскій Вѣстникъ“ про українофільство.

У книжці „Русского Вѣстника“ за місяць Червень сёго року є статя під надписом: „Еще нѣсколько словъ объ Украинно-филлахъ“, у котрій профессор філософії на Київському університеті Гогоцький пише про непотрібність у Росії напрямку, котрий зве ся українофільством. Ми звертаємо увагу на сю статю, позаяк вона робить закиди окрім усього ще й „какой-то Галицкой мнимой ‘Правдѣ’, враждебной Россіи“.

Автора статі ми знаємо яко ученого, що написав великий „Філософскій лексиконъ“, про котрий мало хто й коли згадує у російській літературі, и яко публициста, що писав ще у 1859, 1863 и 1864 роках статі против української мови, про котрі він тепер сам згадує. Як видно з надпису его статі, він хоче сказати майже остатнє слово, після котрого, як він думає, вже не буде й бесіди про українську мову и український народ. Дивлячись на усе, що перед ним робить ся, з висоти філософської катедри и опоглядаючи на українофільський рух з вузького віконця свого ученого кабінету, автор названої статі прозиває українофільство якоюсь хоробою на православному люді Юга и Юго-Запада Росії; усі книжки, які зъявляють ся тепер в українській мові, він зве штучним ділом, маючим метою скласти або вигадати нову нікому непотрібну мову задля того, щоб знищити православний люд на Юві и Юго-Западі Росії. Догадавши ся, що такого знищення бажають якісь чужі сусіде (мабуть Ляхи), він каже, що зовсім непотрібний розвій тої мови, котру він зве „просторѣчїемъ“ и котрою розмовляють тільки з слугами. Доказує се він так, що, якби й спитали малоруского мужика, в якій мові він хотів би учити ся, то той конче не схотів би учити ся на тому „просторѣчїи“, котрим розмовляє тільки служба, вже й через те, що общеруска літературна мова для дітей українских так добре зрозуміла, як и своя рідна. Се він сам добре знає, бо до 7 літ розмовляв не инакше як по українски, а потім дуже легко навчдв ся по руски, се-б то загалом культурної

российскої мови, котра вироблена працями літератів Юга, Захода и Північних сторін. Проте він думає, що далеко краще було б, замість того щоб писати книжки по українски, старати ся о заведенне таких шкіл для дівчат, у котрих найголовнішу увагу звернено б на навчене їх чистої великорускої вимови и підсипано ще трохи якогось спеціально-клерикального напрямку, який вже й є у дівочій школі пані А. Д. Блудової.

Такі свої централістичні переконання профессор стверджує тою філософічною підставою, що заснови для життя народів мають силу на цілі тисячі літ, через що різні експерименти з „новими“ ідеями и „новими“ мовами — ніяк простити не можна нікому з Українців, бо питане про малоруску мову — є питанем життя або смерті.

Ми згоджуємось з сим остатнім виводом знаменитого філософа, як и з тими поодинокими фактами, що на пр. він легко у 7 літ навчив ся по „общерусски“; але ми хотіли б знати, що розуміє автор статі під життям а що — під смертю? З его ряду мислей видно, що під життям він хоче розуміти знищене серед народу его „просторьчія“ и збережене за помощью общекультурної російської мови якихсь старих ідеалів життя, а під смертю — розвій української мови до ступеня літературної мови и зміцнення якихсь „нових“ ідей. Отже під новими ідеями профессор розуміє перед всім ідею національності и ідею свободного розвитку мови. Дивно таке чути з уст профессора філософії, котрий у своєму лексиконі, коли заходила річ про Греків, усе було вихваляв їх національну самовіжу и свободу писати тою або другою мовою з усіх їх „просторьчій“, що й поставило колись Греків на таку інтелектуальну висоту, до котрої мало який нарід підіймив ся. Але — *quod licet Jovi, non licet bovi*, думає профессор; проте й знаходить, що те, що було дуже старим и для Греків — виходить ще новим для українського народу. Він той нарід обрікає на таке існуванне, у якому ми бачимо ще хіба які африканські племена, трохи зовсім не вміючі розпоряджати ся даром мови. При таких відносинах до мови того народу, з котрого вийшов автор статі, він бажає, щоб панували у життю якісь старі ідеали, котрі по его філософським переконанням мусять тривати через цілі тисячі літ. У сих его ідеалах ми не можемо бачити византийських ідеалів, котрими жила Россия до реформ Петра, бо тогді ще не було ідеї о змосковщеню усього під оден централістичний вид російської держави. Видко по всьому, що ему дуже подобають ся ідеали нової Росії з XVIII-ого столітя и досі. Се, як знаємо, був час знищення на Україні усіх окремих форм її життя и підведення її під загальну мірку дореформовних російських порядків; се був час заселення України великорусскими бюрократами и поміщиками-дворянами, при чім вільний опочатку нарід український заводив ся в кріпацтво. Бюрократична и помещичья аристократія ся, щоб ще більше відрізнити себе від народу, розмовляла поміж собою по французки, а иногді — по великоруски, а на сім боці Дніпра — то й по польски. Вона у сих 3-х мовах бачила соб *vzlachetnego*; через що й кождий, хто через рядову службу видавив з простої маси и народа у середину вищих інтелігентних клас, теж кидав як майскоріше рідну українську мову, міняючи її на котру з привилежованих мов. Пішли потім реформи російські: кри-

пацка, судова, земска, городска, війскава. Українска мішана аристократія и бюрократія трохи одумала ся, бачучи себе поставленою ближче до народа по царському указу; але усе, що вона зробила, була заміна французкої и польської мови — загально-российскою, се-б то великорускою. Не кинула вона своїх старих ідеалів — дивити ся на рядову службу як на найвищу честь, якої тільки може вона домагати ся. Проте й тепер у земствах, які заведені у полудневій Роснії, и на котрі аристократія дивить ся тільки як на нові місця служби рядової, панують централістичні напрямки що до мови, а то й — що до місцевої самоуправи. Найвишші верстви аристократії російської окрім того мають ще якісь (подібно високій аристократії у інших державах) окремі нахили до чернецтва, шістизма, абсолютизма и панрусизма. Така н. пр. пані Блудова, котрої біографію знаходимо у надрукованій недавно у Липську книжці про російських придворних. Подруживши з Погодином, вона задумала піддержувати на Україні православие и великоруску народність против впливу Ляхів, результатом чого й була школа для дівчат, на котру показує п. Гогоцький як на зразок, для слідуваня за ним. Що робить ся у оїй школі, ми добре не знаємо; але з уоього видно, що українські дівчата винародовляють ся там, як и по усіх школах російської імперії. П. Гогоцький, показуючи на те, що тепер далеко вже більше шкіл російських на Україні, аніж за часу коли він учивсь, лічить се діло винародовлення українського народу и знищення его мови за якесь дуже старе діло, а прихильність деяких українофілів до української мови — зве „новими ідеями“, задля того, щоб іх тим назвищем скомпромітувати. Він наче справді забув, що, коли зовсім не було ще на Україні шкіл задля обрусїнія українського народу, вже й тогді являв ся протест против загальности одної мови для України в Великому Русью в творах Котляревського, Гулака - Артемовського, Квітки и и. а також в перших пробах Шевченка. Нічого нового нема у тому, що тепер знов почали з'являти ся на Україні книжки писані по українски; нічого нового нема й у тій гадці п. професора про видумане української мови, котра наче-б то є не що инше, як попована великорусина. Ся пісня вже дуже стара: знав її ще й Шевченко, коли у трицятих ще роках писав про себе:

„Бреше, скажуть, сякий-такий,

(Звичайно не в очи)

А так тільки — пеує мову

Та людей морочить!

И справді казали так про нїго тогді ще нани російські, котрі знали більше по французки, аніж по своему. Кажуть и доси усі пані и підпанки, що за ними полізли до одної пануючої великорускої мови; та й не вони одні тепер се кажуть. Наплоджуючий ся тепер на Україні новий стан буржуазії з так званих „жельзнодорожнихъ дѣятелей“ и „заводчиковъ“, межі котрими ми бачимо найбільше чужинців, Німців, Французів, Жидів, Ляхів — весь сей люд у одно слово скаже за паном Гогоцьким, що для української мови, яко мови простого люду, зовсім непотрібно ніякого розвою, що и истнуване єї — діло зроблене формовно и штучно.

Але не о те ходять, що більшість подасть голос за паном Гогоцким. Річ о тім иде, де жизнь а де смерть для полудневих країн Росії: чи того ім треба, щоб усі п'явки, котрі насіли на український нарід, починаючи від воєнних и адміністративних чиновників и кінчаючи панством и буржуазією, зміцняли свою силу на некористь народу рядом з зміцненем серед українського люду великорущини? чи того, щоб усі прояви життя як економічного так и морально-інтелектуального розвивали ся під свободними нічим не стіснюваними формами? П. Гогоцкий, як и слід глибокому філософу, боїть ся слова „свобода“, прете й закидає інсинуаціями на людей, що з ним не згоджують ся. Костомаров колись казав: „щоб рішити питане про українську мову и годність єї для школи, заведіть на Україні добрі школи з українскою викладавою мовою, а тогді й запитайте нарід: чи хоче він у сій мові учити ся, чи на обще-русській?“ П. Гогоцкий, як філософ, добре мабуть знає, що один з найневійших способів добрати ся до чого-небудь лежить у аналітичному и експериментальному розборі діла; але, яко публицист, він не згоджує ся з Костомаровим и, довго не думуючи, а рігріг рішає за весь український люд, що, коли єго запитати про се, він не схоче учити ся по свому, а дасть першенство великорускій мові. Яка у нєго філософска консеквенція, видко з того, що до такого загального виводу приводить єго поодпнокій факт, що він малим дуже легко навчив ся по російській. А в того вже виходить, що мови, на котрій він розмовляв ще дитиною, зовсім нема и що ніклувати єя кожо неї — діла зовсім нерозумне.

Чудно нам, Галичанам, читати такі аргументи п. Гогоцкого. Ш. п. профессор мабуть гадає, що оказав нам щось нове и дуже переконуюче, а між тим ми давно такі самісінькі аргументи чули від Поляків ще в 1861, а навіть в 1848 р., и слова н. Гогоцкого виглядають якби живцем передожені з польского, а тільки вираз „polski“ заступлений виразом „русский“! Як пп. Гогоцкий, Шульгин, Андрияшев et consortes в Росії, так пп. Домбчанський, Захарясович, Баревич et consortes в Галичині твердять, що (мало-)русский нарід не хоче учити ся в євоїй простій, мужицкій мові, тільки в євоїй образованій мові (там у великорускій, тут) у польській: як тамті панове, говоривши дітьми по малоруски, легко потім вивчили ся языка великорусского, так само сі панове, говоривши теж дітьми по малоруски, легко — може навіть справді ще легче від п. Гогоцкого — навчили ся по польски. Цікаве діло при тім, що аргументи ті як и в загаді борбу против малорускої національності підносять не так родовиті Великорусси и Поляки, як зросспіщені и спольщені Малорусси! Коли ж п. Гогоцкий хоче, щоб єго аргументи признати важними для України, то з таким самим правом треба аргументи наших gente Rutheni ratione Poloni признати важними для Галичини — отже галицкі Русини повинні зречи ся євої мови и євої національності на користь польскої! А того може й сам п. Гогоцкий не бажав би. А може єму се й байдуже?..

Крім того всеєго виходить ще у п. Гогоцкого, що українофільствувати, се-б то жалувати свій нарід, коли єго обдирають різні п'явки, и заходити ся коло єго літератури — діла зовсім небезпечне у політичному зміслі. Ми не казали б нічого про таку дурницю, якби

вона не малювала нам, на якій висоті можуть стояти у російського професора. політичні его переконала. Окрім того він и нас тут зачіпає. Він навчає російську публіку и публицистику, як треба їм відносити ся до нашої газети: „треба, каже він, показувати, що напрямом „Правда“ іде ся до ворогування з Росією“. Погляд сей на відносини нашої часописи до Росії ми подибували не тільки у п. Гогоцького, але и у деяких галицких общерусів; хотя не можемо уважати его як який закид, котрий би нас дуже дотикав, то однако в інтересі правди и для докладнішого пояснення наших тенденцій хочемо раз на завігди сю річ вяснити. Отже ж примускає у нас якогось ворогування против Росії ми мусимо цазвати просто абсурдом: таке ворогуване зрозуміле у Польків, котрі потребують конче знищити або бодай побороти Росію, щоб відбудувати давню Польщу; але як можемо бути ворогами Росії ми, котрим ані в голову не приходить ані не може прийти, щоб відривати від Росії Україну? Ми коли бажаємо щастя-долі Україні, то мусимо бажати щастя-долі й Росії, и бажали б власне у згоді з Росією а не напротив неї розвивати свою національність на Україні. Такий же розвій нашої національності не тільки не вважаємо шкодливим для Росії, але ще й дуже корисним: бо він замість духової мертвоти введе в діяльність живі сили чимало спосібного народа. Як же-ж не можна тим російським лібералам, котрі не годять ся з централізаторскою системою, закинути, що вони не бажать добра Росії: так не можна сего и о нас сказати. Вправді ми цілком инакше поступаємо, як наші так зв. москвофільські органи у Галичині, котрі тільки хвалять те, що робить ся у Росії: але не той найліпший приятель, котрий найбільше хвалить, лише той, котрий найбільше правду говорить... Хйба може п. Гогоцький ідентифікує Росією з слякою або такою системою, котра у Росії паує а против котрої ми можемо виступати? Але в такім злучаю упадок его злюбленої системи мусів би становити и упадок Росії, — тогді ж ми лучше судимо о Росії від п. Гогоцького, бо ми гадаємо, що не одна система упаде в Росії, а Россия буде стояти!

Ми отже можемо до держави російської прикладати тільки сяку або таку критику, а що найбільше давати в своїй часописи місце тим голосам з України, котрим зачинено рот у Росії при єї цензурних порядках. О скільки ми знаємо російську пресу, бачимо, що там про що вгодно писати можна, аби тільки не про права національностей. Що ж тут за вражда против тої держави, коли ми помістимо иногді корреспонденцію з України про те, що там нема ходу українській мові, що нарід український що-дня бльше й бльше московщить ся з-за тенденцій хвилевої системи? Маючи право у Австрії писати про се, ми думаємо, що не тільки не підносимо хоругов вражди против Росії, але скільки можемо помагаємо їй рішати питання єї внутрішнієї політики, показуючи на нерівноправність мов єї народів.

Як не філософуйте, пане Гогоцький, по питаню о українській мові и українофільстві, як не бажайте для Росії тої мертвої „жизни“, котрої ви бажали б для неї: реинтеграція народів вашої держави мусить не тепер так в четвер статі на порозі діл до рішення, коли тільки Россия піде тим прогрессивним шляхом, яким вона хотіла б ити яко держава європейска. Коли виступить на порядок денний у Росії питає

про народности, коли заговорять наконець у Росії не тільки у учених, а й у публицистичних книжках про неминучість строїти жизнь на засновах самовіжі народів царства російського: тогді добачуть и філософи и публицисти російські, що наша „Правда“ справді була „правдою“, а не брехнею, як здає ся п. Гогоцкому. Тогді побачуть вони, що ніякого ворогування не підіймали ми против царства російського, а бажали єму, як и австрійському и всякому иншому — одного: світла науки и свободи у житю. Однак сліпому показувати тее, чого він не бачить — тільки дармо час переводити! Проте лишаємо п. Гогоцкому право розписувати „Ще кілька слів“ та й „ще кілька деяких слів“ (як він зробив у липцевій книжці „Русского Вѣстника“, де появилсь ще додаток до его попередучої статі) про українофільство. Ми ж остаємо ся при своїх переконаннях про те, що у полудневій Росії конче потрібний розвій національної самовіжі простого українского люду. Запомагати сѣму розвою нам, Богу дякувати, ніхто не забороняє. Ми ждемо тільки, щоб и на Україні скінчив ся той кошмар „обрусїня“ и централізації, котрий, як бачимо, там дуже tener панує и мутить у головах.

Проте ще раз, як и було вже нераз, робимо поклик до усіх українских народовців від Чорноморї до Висли:— не вважаючи на філософські примхи „Русского Вѣстника“ и других централістичних орбанів російських—приставати до нашої праці на поли виробу руско-української мови на послугу ідеям свободи и людскости. Нехай сими спільними працями, скажемо словами нашого великого поета:

Забудеться срамотня
Давная година
И оживе добра слава,
Слава України!

ПЕРЕГЛЯД ЧАСОПИСЕЙ.

Герцоговинске и босняцке повстанє против Турків, нігде правди діти, не найшло такої загальної симпатії в Европі, на яку заслуге справа борючого ся всею силою тяжко мученого народа против своїх гнобителів, яку симпатію знайшло н. пр. в двадцятих роках повстанє Греків. Здає ся, мов би в протягу близько пів віку світ поступив далеко на дорозі чистого реалізму и матеріялізму: більшість европейської пресої, попереду т. з. ліберальні дневники, поглядають на нинішню борбу турецких Славян не з становища гуманности, тільки з становища власної користи. Так провователька Віденської журналістики Neue freie Presse всякими насмішками що-дня обсипує повстанців а велїчає силу Турції, и від кількох вже неділей голосить, що повстанє так якби придалене — се ж все тому, що в побіді турецких Славян, в здужаню полудневої Славянщини видить небезпеченство для панованя Німців в Австрії; подібно боять ся о своє панованє Маляри. Англійська пресоа ище звичайно в дуї англійских капіталістів, котрі грубі гроші мають на дов-

гах у Турції и тому раді б як найдовше удержувати Турцію, щоб могли свої гроші відобрати; дарма, що лорд Россель зложив 50 ф. ст.: дивники англійські обсміяли его, а навіть демократизуючі Daily News висказали, що піднесене Славянщини в Туреччині ніяк не може викликати в цивілізованій Європі якого-небудь ентузіазму. Польські газети, котрі вже для аналогії долі турецьких Славян з їх власною повинні заявляти симпатію до повстання, держать ся традиції — зрештою не дуже давної — приязни Турції до Польщі: Турція, каже Dziennik polski, давала и дає завоігди безпечну охорону польським емігрантам,— наче б сього не робили так само н. пр. Швейцарія и Англія и наче б Поляки не могли знайти гостинности и у вольній державі полуднево-славянській! Але мабуть така приязнь до Турції походить у Поляків ще й від того, що Турцію вважають природною неприятелькою Росії... Досить, що з галицьких польських газет одна тільки Gazeta podkarpacka освідчилась цілком ясно за повстанем и завізвала до складок на Герцоговинців, — але мабуть небагато тих складок зібрала...

Трохи дивно було нам побачити в хорі пресси виступаючої против повстання також журнал російських соціялістів, виходячий в Лондоні „Впередь!“⁴. Позаяк зачатий недавно в Росії процес против соціялістів-революціонерів звертає на них загальну увагу и позаяк знаємо напевно, що сі соціялісти-революціонери хотять в свою агітацію втягнути також и малорускі части Росії, то для схарактеризованя сего сторонництва поміщаємо головні частини передової статі Вперед-а з 1. Вересня в дословнім перекладі:

...„Перший повід до ворохобні був, як видить ся, повід економічний, відказ платити тяжкі податки. Але що ино повід той привів до битки, що мно пали вистріли в прооміках Балканів, що ино бризнула кров на ті поля, в протягу віків політи кровю: як економічне питане уступило на задній плян. В имя старої національної борби Славян против Турків, в имя старої расової борби Европійців против Азіятів, в имя старої релігійної борби християнства против іслама — в одну масу, одушевлену одною страстею, змішались и оброблюючі землю и пануючі над землею, на шів зголоднілі робітники и богачі експлоататори, радикали різних одтінків и прихильники Карагеоргієвичів, Обреновичів, віроповіддані Франц Іосіфа австрійського, Николая черногорського и, здає ся, Александра російського, православні и католики, скелтики и попи. Хижакі, що нажили мільйони експлоатацією народа, послають тисячі червінців туди-ж, куди посилає овій гріш пролетарій Хорват. Суспільні вороги бють ся, умеряють и триюмфують разом. Воі питаня великої економічної борби нашого часу відсунені на другий плян и забуті. Одна пристрасть, одна идея одушевляє воіх: бий Турка! бий поганого! бий нехриста!...

...„Ми писали перед двома роками, що „ми симпатизуємо глибоко борбі воіх наших братів-Славян против панованя застарілої культури Турції... але ми симпатизуємо тій борбі на стілько, на скілько в ній проявляє ся прямоване до лучшої загально людскої будучности“. Ми готові повторити се й тепер. Так, ми глибоко сочувствуємо всякій борбі невинно пригнетеного и притисненого против его гнобителя, борбі всякої громади людей за їх свободу и независимість. Для нас и спартан-

скі королі, що вмирали за волю Греції в борбі против Ксерксів, и на пів божевільна Жанна д'Арк під Орлеаном — світлі типи старого світа, наповненого мрачними типами простих грабежників, отвёртих ебіотів и лютих фанатиків-катів. Ми не можемо віднестиь инакше як з поважанем и до польских повстанців и до ирландских фенійців, котрі ще вчера умирали в бою против сильного ворога й томпили ся та томлять ся в тюрмах, в казематах, в копальнях. Ми признаємо їх героїзм и сочувствуємо ему, але и се — борці старого світа, борці за идеали, котрі оказали ся безсильними для добра людскости, для добра мас. Перед нами ціле жите героїчної діяльности Маццінія и Гарибальдія; вони дожили до того, що могли видіти плоди тої діяльности, и сими плодами оказались — нинішня Італія Віктора Емануїла...

„Для нас є одна свята війна: се — війна праці против капітала, війна робітника против пустого грабежника; війна вольних братских мас пролетаріята против системи держав, котрі пригнітають маси и розділяють між собою землю на політичні території, людей на ворогуючі національности, щоб легше висисати кров и піт народа. Від тої пори, коли в світі зачато проповідати евангеліе рабочего соціалізма, всяка сила, ужита на иншу борбу, є сила страчена для поступу людскости; всяка капля крови, пролита на олтарі старих идеалів релігійних, державних и національних, є жертва принесена фалшивим богам. Борба за свою або тую релію беззміслена, коли всі реліії оказують ся „болезненними призраками чело́вчества“, вироблюючого ся з животинного и полусвідомого стану до світового погляду здорового реалізма и раціональної справедливости. Борба за самостійність сеї або тої державної території єсть безцільна страта сил для мас, котрі будуть пригнетені и експлоатовані всякою державною властею при теперішнім ладі. Борба за національність є илюзія, коли соціальний переворот знищить одним ударом всяку національну противоположність и роздільність и оголосить братерство всеї людскости. Єдина независимість, за котру варто и треба бороти ся, єсть независимість праці від всіх угнетаючих її грабежних елементів. Єдина свобода, за котру варто и належить проливати кров, є свобода розвою всіх робочих груп для установленя гармонічного ладу нової рівноправної соціальної суспільности. Єдина віра, котра може и повинна одушевляти чоловіка до енергійної борби, є віра в можливість осуцнення реальної справедливости в соціальнім устрою.“

„Длятого ми тільки з глибоким жалем можемо споглядати на нинішнє повстанє... Ми не можемо навіть вірити, що узисканє національної независимости повинно бути першим кроком для можливої зачатя борби за соціальну революцію... ми знаємо противно, що пропаганда соціалізму розлилась в містах Угорщини перед установленем дуалізма; в Чехії и Хорватії робітничі славянські громади поутворювались під загальнім знаменом робітничої міжнародної борби. Тому ми пересвідчені, що соціалізм може так добре приняти ся у робітників підвластных народностей як и політично самостійних....“

...„Ми слажемо нашим братьям одно. Памятайте, що ті економічні и політичні грабежники, враз з котрими ви нині бете ся як братья, будуть завтра вашими найлютішими ворогами, и що нинішня участь

в гісторичній бурі не знищила і не знищить ні одного з тих суцес-
твенних економічних протиставностей, котрі ділять сучасну люд-
скість на два непримиримі табори, експлоатованих і експлоатовуючих,
жертв і грабешників. Памятайте, що тлі, котрих ви убиваєте як ворогів,
тлі, котрі убивають довкола вас ваших братів, суть в превеликій
чолі пролетарії иншого шлемени, котрі були і повинні бути вчера, ко-
трі будуть і повинні бути завтра вашими братами.... Ніхто і ніщо не
в силах вдержати вас від нинішньої дороги... але серед братовбийчої
борби... памятайте, що... нинішня буря перейде, і тогді вам треба буде
зачати на-ново, зачати з самого початку вашу проповідь єдиної святої
війни, війни против світа грабешників."

Ми залишуємо нині розбирати питання, чи такий соціальний лад,
до якого прямує „Впередь!“ і в загалі соціалісти, дасть ся досягнути;
а коли б и даь ся досягнути, чи дасть ся тревало удержати; наконець
коли б удержав ся, чи приніс би він бажане людскости щасте — се
все нині минаємо: нині хочемо піднести тільки дві точки. „Впередь“
бажає, щоб борба Герцоговинців и Босняків була тільки борбою еко-
номічною... Точніюнько того самого бажає й Neue freie Presse, котру
чейже ніхто не помовить о велику прихильність до турецьких раясів,
а бажає для того, бо чисто економічна борба не була б ніколи так
страшною для Турції, не стягнула б на себе уваги цілого світа и
дала б ся скоро всякими-такими уступками и обітницями залагодити.
Та са, чоловік не одного хліба потребує, суть еще більші, моральні до-
бра, дарма що „Впередь“ борців за сі добра називає борцями старого
світа!.. Нинішня ж борба турецьких Славян, оставши головно націо-
нальною и релігійною, не перестала бути ще й економічною: вона веде
ся против всякого гнету и за всяку свободу.

Дальше „Впередь“ здає ся бажати, щоб герцоговинські и боснякські
пролетарії, замість бити ся з турецькими пролетарями, ополучили ся
з ними и розпочали враз з ними борбу против експлоатоватів-богатів.
Се — дуже ідеально-наївний погляд, така гадка, щоб турецький проле-
тарій, котрий до того економічно не єсть так дуже придавлений, гучив
ся як з братом в пролетарієм славянским, котрого не тільки смертельно
ненавидить, але котрого навіть паном він як псом яким погорджує!
Розуміє ся, що пролетарій-Славяннин терпить нераз також від Славя-
нина-пана, але щоб тяжкі гнобителі свого простого люду були и між
славянськими патріотами, воєнниками в теперішнім повстаню, сеґо вже
не мож припустити. Славянський пан, коли хоче дуже експлоатовати
люду, стає звичайно сторонником Турків, и найчастійше зрікає ся навіть
свої віри и своєї народности, бо власне приязнь и поміч Турків улег-
чає ему експлоатоване люду. Так отже любов своєї національности и
вірність своєї віри ідуть тут звичайно разом з любовю до свого бідного
простого люду... Але соціалісти російські, належачи до забезпеченого
в своїм національним биті народа, не мають понятя о ідеї національ-
ности, котру називають ідеєю старого світа, коли вона зродилась аж
в 19. віці; зовсім игнорують також культурне значіне релігії: у них
на всі болі и нужди людскости є оден універсальний лік: соціальний
перестрій цілої людскої суспільности!..

ПЕРЕГЛЯД ПОЛІТИЧНИЙ.

Справи австрійсько-угорської монархії.

Коли в 1867 р. заключена була т. з. угода між Австрією а Уграми, застережено, що за 10 літ має наступити ревізія сеї угоди. Часть сеї угоди становить *договор торговельно-цловий*, и сей договір Угри, вважаючи его некористним для себе, вже тепер наперед вимовили та задля того точать ся переговори о его відновлене на нових підставах. В загалі Угри поміркували, що ціла фінансова угода, після котрої вони на спільні видатки цілої монархії мають платити 30%, а для них не вигідна. Вони нарікають, що крім сих 30% вони платять ще и значну часть з 70% припадаючих на Долитавію, именно в той опосіб, що в Долитаві, яко більше фабричній, побирають ся податки сталі и несталі від тих всіх продуктів, котрі найбільше спотребовують Угри, отже властиво Угри ті податки сплачують. Вони домагають ся отже звороту податку на користь Угорщини, бодай від декотрих продуктів вироблюваних в Австрії а спотребовуваних в Угорщині. До того промисловці и фабриканти Долитаві, підупавши після великого тракоту біржевого з Мая 1873 р., раді б упадаючу индустрию ратувати підвищенем ціа від товарів фабричних привожених з-за границі. Угри ж, яко край рільничий, бажали б противно ту оплату ще знизити, а за те підвишити ціа чисто фінансові, т. е. такі, котрі мають на цілі не охоропу власної индустрии, але прибільшене доходу державі. Отже в справі ревізії цлово-торговельного договору відбувала ся тепер конференція в Відні, в котрій брали участь делегати австрійського и угорського міністерств, именно фінансів и торговлі. Конференція ся відбувала ся вже й передше, а 13. с. ж. зачала ся на-ново по 2-місячній перерві, и скінчила ся 23. Результати єї ще докладно не звісні. При неоднакости інтересів обох половин монархії справедливу угоду дуже трудно поставити. Німці, як вже згадували-смо, закидують Уграм надмірні претенсії и прямованя до використання Долитаві.

Австрійське міністерство торговлі займає ся *справами менших галицьких желізниць*, котрі, як звісно, находять ся в лихих фінансовім положеню. Як доносять віденьські дневники, ряд загадав перевести ліквідацію сих желізниць и віддати їх в руки нового товариства, котре має ся доперва утворити. З желізницею Альбрехта вже угода зроблена, и тільки має бути ще потверджена загальним збором товариства желізничого и Радою державною. Під новий заряд мала б прийти ся желізниця від 1. Січня 1876. Тепер укладає ся ряд з желізницею Дністрянскою, и здає ся, що також прийде до угоди. Відтак, кажуть, гадає ряд вибудувати лінії Стрий-Бескид и угорську лінію Бескид-Мунгач, також лінію Грибів-Загіре, и з тих ліній, також з желізниць Альбрехта, Дністрянської, Тарновско-Лелюхівської утворити одну велику желізницю; дотичний проєкт мав би бути предложений Раді державній, скоро тільки збере ся. В комбінацію сю може вйти и желізниця Перемішль-Дупків, коли б Угри на се згодились.

Угорський сойм відповів на бесіду тронову адресою, котра не відзначає ся ні якою новою гадкою и є тільки парафразою бесіди тронивої. Репрезентант угорських Сербів, Мілетіч (котрий, подібно як в хорватському соймі Маканец, унав при перших виборах, але вибраний був опісля остентаційно) виступив з окремишнією адресою, в котрій жадає ревізії устави о народностях, щоб немадрські народности були рівно управлені з Мадырами; промовляв за прилученем Далматії до країв корони св. Стефана, именно до Хорватії; бажає освободження Боснії и Герцоговини через прилученє до Сербії. Адресу сю відчитано, але зараз и відкинено. Шеней виступив вправді з шумною бесідою, але прилучив ся до адреси ліберальної більшости, котру прийнято без великих дебат, що загальну звернуло увагу, бо Мадыри при таких нагодах любили пописувати ся бесідами. — Міністер фінансів предложив соймову бюджет на р. 1876 з обясненем, після котрого дефіцит має виносити тільки 8 мільонів зр. Деак, котрий через аклямацію вибраний був послом в Пешті але з причини слабости мандату не приймив, тепер при повторнім виборі знов одногосодно окликаний послом, и, подужавши, обіцяв, що мандат прийме. Дня 20. с. м. відпочив ся сойм аж до 4. Падоляста.

Спільні делегації зібрали ся в Відні 21. с. м. Австрійска делегація вибрала гр. Шмерлінґа президентом, а Рехсавера віцепрезидентом. П. Шмерлінґ, розбираючи в довшій бесіді теперішнє положенє держави, сказав: Помимо пальных матеріялів нагромаджених на границі, удало ся доси заховати мир. Не можемо затаїти, що сі події зробили нам вже досить значні видатки. Тим живіше отже відзиває ся наше бажанє, щоб рядови и его союзником удало ся в задовольючий опосіб уладити сю справу витворенем положеня діл, котре б повторене повстаня зробило неправдоподібним. Делегація цілком певно ухвалить средства для лучшего кормленя жовнірів. И справа нових гармат мусить бути рішена. Инстинкт охоронний не позволяє нам в сій справі лишати ся з заду. З другої сторони треба признати, що фінансові відносини держави в сій хвили не суть дуже щасливі, задля чого заданє, котре маємо поред собою, є справді прикре и в самім ділі трудне. Приступім однак відважно до сего заданя и мабуть удасть ся нам розвязати его в задовольючий опосіб. Дня 22. с. м. обі делегації приймав цісар, и відповів на промову президентів, що рахує на досвідчений патріотизм в попіраню его ряду, що для безпечности монархії и стереження єї інтересів єсть конечним. Рух в декотрих провінциях турецької держави безпосередно дотикає монархії в многих зглядах. Наші сердечні взаємини з обома сусідними монарствами и приятельські взаємини з иншими державами кажуть однако надіятись на певно, що супокій монархії и мир Европи будуть заховані. — Видатки спільного бюджету на р. 1876 вносять 107,586.686 зр. звичайних (о 220.757 зр. менше як в р. 1875), и 7,140.798 надзвичайних (о 2,053.530 зр. більше як в 1875 р.), разом видатків 114,727.484 зр. (о 1,906.161 зр. більше як в р. 1875). По відшлябненю власних доходів спільного міністерства, вносячих 5,222.704 зр., и надвижки з мит в суммі 14,251,000 зр. лишить ся до покритя сума 95,253.780 зр., з чого 65,344.093 припадає на Австрію а 29,909.987 на Угорщину. Крім того міністерство війни жадає на заосмотрене армії новими гарматами 17,797.000 зр., з котрих на р. 1876 jako першу

рату жадає 8 $\frac{1}{2}$ мільона. — На засіданню комісії делегації угорської з 24. с. м. архієпископ Гайнальд просив о деякі вясненія в справах орієнтальних. Гр. Андраши вяснив напярмок своєї дотеперішньої діяльності; цілї єї трояка: удержанє європейського мира, оборона власних інтересів монархії и як найбільше улегченє клопотів, викликаних воєною. Що до першого, Гр. Андраши, опираючись на згідні поступованя трьох цїсарств, вважає надію удержаня покою узасадненою. Що до другого, єго особисте пересвідченє єсть, що інтереси монархії зовсім забезпечені. Що до діяльності, маючої запобігти повтореню непокоїв, вона стиснена границями управнєня и можливості; в тих границях Гр. Андр. сподїває ся осягнути добрі успіхи. — Книжка червона (дипломатичні акти) сєго року не буде предложена делегаціям, предложені будуть тільки торговельно-полїтичні корреспонденції и справоздана.

Справи заграничні.

Повстанє герцоговинське помімо перехвалок Сервера баші досї не тільки не придушенє але в остатних часах сточили повстанці навіть кілька щасливих битв; особливо в Главскім долі побито Гуссейна башу, котрий сам був тяжко ранений; з 2000 Турків 200 полягли, тільки-ж ранені, а прочі ледве повтікали до Требїні. З 5000 людей, котрих привели Турки через Клек, вже ледве половина має бути здатна до бою. Битки трафляють ся що пару днів, очевидно випадають часом и на некористь повстанців. Головному відділові в Герцоговинї проводить Любобратич; крім него є багато дрібних відділів, в котрих має бути й досить Гарибальдистів. И в Боснії повстанє не притихло, там проводить піп Жарко. Війна проводить ся в спосіб партизантський: повстанці переривають Туркам комунїкацію, відбирають живність, а коли більшї відділи турецкі против них вирушають, то вони або роблять засідки або цофають ся в недоступні гори, щоб по відходї турецького війська знов ту саму маневру зачинати. Притім мають герцоговинські повстанці опору в Чорногорї, куди ся цофають, и звідки, помімо неутральності князя, набирають підмогу; таку саму опору мають бошняцкі повстанці в Сербії, котра відграничена від Боснії рікою Дріною. Тому Турція громадить значнійшї сили на границі Сербії и спроваджує війська аж з найдалїших сторін Азїї з-над границь Перзїї. Котру околицю в місяцях повстаня займають турецкі війська, там допускають ся всяких варварств и лютостей; тому християнські піддані великими громадами утікають до Чорногорї и Австрїї, и так в Австрїї є вже 70.000 а в Чорногорї 30.000 збігців, котрих прокормленє сєму малому краю дуже тяжко приходить. — Дипломатия ж європейська при тїм всім не дуже славно грає ролю; європейські держави посередно самі винні, що вибухло теперішнє повстанє. Бо хотя вони в р. 1856 султана привели до того, що видав т. з. *гатигумаюм*, котрий запевняє всім турецьким підданим рівноправність релїгїйну и національну, однак сї постанови ніколи не бували виконувані, а держави європейські о те и не дбали. Так и тепер виравді повислали конзулів своїх, щоб уговорювали начальників повстаня, але ті справедливо, покликаючи ся на минувшість, відповіли, що не можуть

спуститись на обітниці Турції але жадають від європейських держав забезпечення, що ці обітниці будуть додержані; так консулі мусіли повернути з нічим.

Сербія доки не могла рішитись, щоб видати Турції війну. Причини тому суть налягання и грозиби європейської дипломатії и також недостаточне приготоване до війни. На бесіду тренову відновила скупщина по довгих нарадах адресою, прийятою більшістю 71 голосів против 44, котра паразує тільки неясну и двозначну бесіду тренову и не домагає ся видати Турції війни. Однак враз мада скупщина вшотосувати тайне письмо до ряду, в котрім війни виразно жадає(?).

НОВИНКИ.

— Черновецький університет. Професорами в Черновецькім університеті іменовані: 1) на факультеті теологічнім оо.: Вас. Митрофанович, Евс. Попович, Ис. Ончуль, Вас. Рєшта, Ал. Коморошан и Кон. Попович; 2) на факультеті юридичнім пп.: Ф. Шуллер-Ліблєй, Конст. Томащук, Фр. Кляйнвектер, Фр. Верінг, Раб. Капштайн и Люд. Шієнер; 3) на філософічнім факультеті цп.: Ив. Вробель, Ферд. Шілвер да Блюменталь, Ал. Гольдбахер, Ом. Калужнякскій, Ив. Лезерт, Ос. Штробель, Ал. Будинскій и Ант. Марти. Лекції з математики и наук природних, котрі після давнішого плану мали розпочати ся аж в будущім році, будуть — бодай по часті — вже й у сім році читати ся. Також буде викладати ся не тільки румунска література (бібліотекарем університетским п. Сберою), але й руска література, д-ром Клим. Ганкевичем, секретарем університета; оба ці панове мають заняти ті катедри провізорично, ако суспенди. Що до сил наукових, новий університет представляє ся не конче дуже користно: названі висше професори (по більшій часті надзвичайні) суть майже всі в науковім світі або мало або зовсім незнані особистости, або, як знані, то не конче з доброї сторони; вони вибрані по більшій часті або з доцентів університетских або з учителів шкіл середних и інших подібних закладів. Коли вже сей університет призначений, щоб нести культуру німецьку на захід, то треба було ся культуру ліпше запрезентувати ніж зможе новий університет, треба було знайти до него знаменитости наукові (як зробили Німці з Страсбургом), хочби и в матеріальними жертвами. Однак між молодшими професорами суть и здібні люде, котрі з часом будуть могли виробитись. Над интересують перед воім катедри славянської етіології и рускої літератури; жаль нам, що не можемо поклати повного довіря в професорам цих катедр, що вони відповідать зовсім становищам. Особливо п. Ганкевича, знаємо вправді яко автора одного філософічного діяця (*Geschichte der slavischen Philosophie*), однак зовсім не знаємо яко докладного знателя руского языка и літератури. Не хочемо однак наперед осуджати, а хочемо чекати и судити кожного на основі его діяльности... Сенат черновецького університета уконституував ся 21. а. м. в такий спосіб: ректором вибраний одноголосно п. Томащук (посол до Ради

державної і бувший совітник окарбовий в Чернівцях, котрий дуже заслужив ся коло заложеня черновецкого університета, чоловік здібний, хотя ледве чи з зовсім достаточним теоретичним виобразованем), проректором Евс. Попович; деканом богословского факультета Митрофанович, продеканом Ончуль, сенатором Коморошан; деканом правничого факультета Шуллер-Лібльой, продеканом Кляйнвехтер, сенатором Канштайн; деканом філософічного факультета Вробель, продеканом Ціллявер, сенатором Калужняцкый.

— **Нова філія „Просвіти“.** Русини з Тарнополя и з тамошній околиці заложили в Тарнополі філію товариства „Просвіта“. Конституційні збори відбули ся дня 29. с. м. Центральний відділ „Просвіти“ вислав яко своїх делегатів пп. Вахнянина и д-ра Ганкевича. Докладніші звітки подамо у найближшій н-рі. — Се, вже друга філія „Просвіти“, а сподіваємось, що повинні небагатьом заложитись и дальші. Мабуть заложенє сеї філії дало повід до телеграмми зі Львова до Neue freie Presse, що закладає ся кілька філій товариства Качковського. Се товариство вже й для того не може філії закладати, що в первістнім статуті єго о філіях нема жадної згадки, а рішена недавно на загальних зборах зміна статута, уможлиwiająча закладанє філій, ще не потверджена намістництвом.

— **Семинарії учительські в східній Галичині и руский язик.** Звісно, що в чотирох семинаріях учительских Галичини, трьох мужеских (у Львові, Станіславові и Тарнополі) и одній женській (у Львові), повинна відбувати ся наука що найменше половини предметів в рускїм язїці. Так приписує розпоряджїне міністерияльне, виданє ще тогді (за Гогенварта), коли семинарії учительські в Галичині основувано. Звісно й те, як виконала Рада шкільна під президентурою гр. Голуховского ою волю міністерства: замість щоб половину предметів учено по руски, заведено там вобго-на-вобго науку — руского язика яко предмета наукового! Однак ще в половині минушого року міністер просвіти п. Штремаєр видав острє припорученє нашій Раді шкільній краєвій, щоб найдальше в сім році згаданє розпоряджїне міністерияльне точно було переведенє. Цїлий сей рескрипт п. Штремаєра помістїло було „Слово“, и наші міністерияльні мамелюки „дикували“ дуже з того поводу, що ось їх служенє Німцям-централїстам преці на щось придало оя. Однак після рескрипту п. міністра вже в першій половині минушого року повинна була Рада шкільна поробити всі потрібні приготовленя до виконаня мініст. розпоряджїня; замість того другий п. міністер, др. Земляковський, прихавши в осени на засіданя галицкого ояму, пішов и до учительської семинарії у Львові, розвідав всю справу на місци и — рескрипт єго віджели, п. міністра просвіти, зїстав мертвою буквою. Надармо ми ще в Груднї м. р. звертали увагу на те, що Рада шкільна ніяких приготовлень до введєня руского викладового язика не робить: ніхто більше за тим не обїзвав оя, а наші пп. райхорати в тім часі за Німцями припускали штурм до Ради шкільної краєвої, та гадали, що вона вже обалєна, коли Рада державна приняла звістний внесок зреорганізованя галицкої Ради шкільної. Між тим в семинаріях учительских руского язика як не було так нема, а Рада шкільна яка була така й є, дарма що страшила єго опікуна и заступника гр. Голуховского! Теперішній ряд не

наче таку політику заховує против Русинів, що оказує ся для них дуже справедливим и ласкавим в словах — в райхораті и на письмі, зате на ділі не дає їм нічого; насупротив же Поляків поступає так, що грозить їм словами в сиріає дідами... Нехай же наші шп. райхорати, коли вже хватили ся подіяти служути тому рядови, бодай уповаляють ся у него о яку-таку заштату, бодай щоби допильнував виконаня своїх власних приказів!...

— **Касино святоюрське у Львові.** Ще в 1862-ім р. założone у Львові за старанем пок. Давровського перше касино руске на цілу Галичину під назвою „Руска Бесіда“. Се касино, дуже опшпатично прийняте всіми Русинами, стало в короткім часі огнищем публичного життя руского у Львові. Однак се не довго трівало; святоюрські достойники нерадо виділи, що на Русоку Бесіду приходили и молоді рускі академики, котрі не віддавали їм такого глибокого почитаня, яке їм — по їх думці — яко гієрархічним достойникам и природним проводирям Руси належало ся. Найперше отже заборонено академікам вступ на Русоку Бесіду. Відтак коли у нас отворилась партія общерусская а „Слово“ стало всякими способами нападати чародовців, рутено-руськіє вже й старших „українофілів“ не пускали до Бесіди. Виключне панованє їх скінчилось однако в р. 1870, коли тии народовцям, котрі ще в давніших літ знаходились в Бесіді, удало ся вибрати виділ переважно з людей іх партії зложеній. Виправді „українофіли“ не надтуживали ніколи своєї переваги, приймали до Бесіди всіх без ріжницї іх політичних або літературних пересвідченій, уважаючи касино власне за таке нейтральне місце, де всі Русини повинні з собою сходити ся як для забави так и для взаїмного вивченєня своїх гадок; — однако противники іх не могли сего знести, щоб до якого небудь товариства вони належали а не буди в нїм проводирями, не панували в нїм абсолютно. Тому повели вступили з Рускої Бесіди, а надто щоб її знищити, „управляючій совѣтъ Народного Дому“ вимовив ій локаль в Народнім Домі и виточив процес о незаплаченє чиншу за давнійші два літа, т. е. власне за такі два літа, в котрих самі члени „управляючого совѣта“ були враз и в виділі Рускої Бесіди и завідували самі єї справами! Що до локалю, то Руска Бесіда процес прогнала и мусіла з Дому Народного уступити ся; о зальгаючий будим-то чинш процес точить ся ще все и є надія, що сям разом виграє „Руска Бесіда“. На всякий спосіб надії святоюрців і галицких „русских“, що Руска Бесіда без них упаде, на сповидились, и самі святоюрці виїшли найгірше з своїм поступованєм, бо від кількох літ зістають без касина. Отже ж їм дуже забажалоє мати в около себе людей, котрі б в покорі слухали іх слів мудрости; зачали проте думати о заложеню нового касина, и вже перед 1½ роками вербували до него Львівских Русинів. Однак коли не змогли найти більше як 15 одномишленників, то мусіли своєю думку покинути. Між тим недостаток специфічно святоюрського касина давав ся чути и тинь оєльских єванделийцак, прихильникам и початателям святоюрських достейників, особливо послан соймоним в.т.в., котрі частійше або на довгий час привіджають до Львова. Отже тепер Львівскі и зальвівскі святоюрці зачали на ново вербунок: запросили порозсилано всім львівским священникам, котрих самих є кількадесят, а найбільша часть з них, вже щоб приподобатись своїм на-

стоятели, не сміли відмовити, хотя и ніколи не думали о яким касині. Так само звербувано и трохи світоких людей. А навіть розсилено за-просили и де деяких світоких членів Рускої Бесіди, помімо того що запрошувачі оказались и оказують ся найзавзятійшими її ворогами — так якби в святоюрскім касині було стільки принади, що вони зараз поки-нуть своє а приступлять до сего!... Нове касино має бути в тім са-мим локалю в Домі Народнім, в котрім містилась давнійше Руска Бесіда, помімо того що святоюрці, коли виймали той локаль Рускій Бесіди, мотивували се перед еудом тим, що вони потребують сего локалю на канцелярню для Дому Народного! Впрочім шанси нового касина не великі, а навіть вже вивзалась борба між світокими его членами а святоюрскими достойниками... Для Рускої Бесіди впрочім заложено святоюрского касина може бути ще й користним, воно побудить наро-домців, щоб тим реннійше дбали про свою институцію и старали ся її розвивати и підносити. Розуміє ся, що Руска Бесіда буде як и доси приймати в члени воєних часних Русинів без різниці: вона буде протє завжди мати характер загально рускій, коли нове Русское касино слу-житиме тільки спеціально святоюрским цілям.

— Поправки похибом. В 17-ім ч. Правди в Рускій Исторії зайшли наступляючі помилки: стор. 677, стрічка з гори 11, зам. 1775 має бути 1175; стор. 677, стрічка з долу 8, зам. ступити має бути слу-ства; стор. 679, стрічка з гори 11, зам. на рішалоос має бути не ріша-лось; стор. 679, стрічка з долу 12, зам. 1151 р. має бути 1155 р.; стор. 682, стрічка з долу 1, зам. князям має бути князю. — В ч. 13. в поезії „Над Прауном“ на стор. 506 вірш 13-ий з гори замість бер-бена має бути бервена.

ПЕРЕПИСКА РЕДАКЦІІ.

— *Вн. Л. Г.*..... в Мн. VII. реч. „Правди“ (в 1874 р.) нам при-дасть ся; просимо прислати за послідатюю. — *Вн. О. Б.*..... в Терк. Одвітимо небавком листом на питає що до п..... — *Вн. Кузми Вол.* Перекладу „Термодами“ Чайковського не можемо ужити. В загалі про-симо тих вп. панів, котрі хотять перекладати повісти и т. н. з чужих язиків для нашого ужитку, щоби перше з нами порозуміли ся. — *Вн. Ив. Мар.*...у. В сім році поезії Ваші (2 переклади з Некрасова и 1 думка) не можуть бути поміщені; на другий рік — побачимо.

Від редакції.

З сьм н-ром хитили ся III. квартал VIII-ого роцлика „Правди.“ Просимо наших пражмерантів як найкорше прислати перевплату, а всьх наших прихильників як найчленнійше передплатувати а розши-ряти наше часописьмо, а тим способом встирати намаганя редакції підносити що-раз більше сей єдиний орган малоруский в цілій Русі.

Ціна передплати: на чверть року 1 р. 50 коп.; на ціл року 3 р. Адресувати в Адміністрацію „Правди“ на ул. Фосалитских н. 42. — Як достаточне побільшить ся число пражмерантів, отамоме зараз видавати кождий нр. в три аркуші, без підвошення ціни передплатної.

Одвічальний редактор: Др. Олександр Огоновский.

В друкарні Товариства Книжки Школярів. — Від редакції Фр. Сергієвича.

Виходить випусками в 2¹/₂ арк.
3. (15.) и 18. (30.)
кожного місяця.

ПРАВДА

Редакція и адміністрація під
п. 12. на улиці
Осоловських.

письмо літературно-політичне.

„В своїй хаті своя правда и сила и воля.“

Ціна передплати: на рік 6 зр., на пів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50 кр. Один номер стоить 30 кр. а. в. — За оголошеня (инсерати) платить ся після тарифи.

ЧАСТЬ ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВА.

ДЕМОН.

ПОЕМА ЛЕРМОНТОВА.*)

З великорускої мови переложили

Руданський и Гетьманець.

ЧАСТКА ПЕРВА.

I.

*Похмурый демон, дух одлучний,
Над грішним миром пролітав,
И рій тих спогадів найлучших
Ему з колишнёго зринав —
Про дні, коли в ясній оселі
Сняв він, ясний херувим,
Коли по чистій, синій стелі
Комета бігла перед ним
И помінялись з ним любила
Усміхом щирим, привітним;
Коли в жадобі, що палила
Его до знаня, він зорив

Крізь тумани довічних днів
На Божі пишноти й чари,
И зірок розкидані отари
В безодній обширі слідив;
Коли він вірив и любив,
Щасливий дух первостворіня,
Не знав ні злobia, ні зневіря, —
И не страхав тогді ёго
Віків рад марних... и багато,
Багато дечого... й воёго
Не мав він сили пригадати!*

*) Подаючи в перший раз переклад більшої поеми Лермонтова, великоруского поета, гадасмо, будо не лишним сказати про него кілька слів.

Лермонтов — перворядний лірик за часів Пушкіна и Гоголя. Его співи були одгуком бабронівських пісень; але не мали тільки того безрадiсного зневіря, яким одбивала муза великого опівця часів французкої революції и 1815 року. Ні, не було пак у що й вірити нашому співакови; оден тільки лютий стогн розпуки прамів вир-

II.

В пустелях світа він блукав
Давно без заміру й спочину,
Й вік за віком оглядав,
Як за годиною годину.
Землі слабої володар,

Він сіяв зло — та без потіхи:
Могущим силам не було
Ані запини, ні поміхи, —
Боротися нема кому...
Й зло надокучило йому!

III.

*И над вершиною Казбека
Вигнанець з раю пролітав.
Під ним, немов криштал, здалека
Снігами вкритий шиньль снігав.
А там глибоко десь чорніла
Крива розцілина страшна;
По ній гадюкою мигтіла
Даряла хвиля навісна,

Та Терек пдигав, як левиця
Заніжняна, и піна та
Космами падала з хребта,
А він ревів. Й звір и птиця,
Що там кружляє в вищніи,
Ревіне хижее вчували,
А золоті хмарки, ясні
Аж из палкої сторони

ватись из грудей у великорусского поэта 30-х років. Подужий голос его пісень як-раз одбивав напрямок тогочасних думок и вражав наболілі серця. Его слелі, приладжені до музики, співались по всій освітній Росесі. Проте талан у Лермонтова не досяг до повного розвитку: раз — обставини тогочаснього життя не давали спростоги его розумови проевітати ся досконало, а в-друге — й умер він надто рано.

„Демон“ — се найулюбленіший твір его хлопячої музи (він его написав, маючи заледве 15 років; але потім вже багато де-чого виправив). И в сім молодім уже ділі почувли ся и особлива достота Лермонтовскої музи, и великий, могущий талан: орлячий літ вигаду, завзятість серця, критичний напрямок мисли, та ще до того треба додати — чарівну оману его вірша и мови. Сама суть у поемі „Демон“ позичена Лермонтовим у східних казок; але образ его Демона трохи подібний и до байронівского Люцифера („Кайн“) и до Сатани Мільтона („Загублений Рай“). У нім виявив він ту силу, яку в світі юрба зве *мисим*; але се *мисе* — не що друге, як одважний и гордий протест розума супротив влади; се *мисе* — е початок сумління, зневіря и боротьби за знати та за волю.

Демона вигнано з раю за те, що він ворог блаженного спокою, що він однако здатний и ненавидіти й любити. Хороший він, привадний у своїй неспорушній гордині; він ворущить спочути до своєї трагічної долі, за яку він купив слободу собі и право, дивитись на *добро* з „холодним усміхом зневаги“. Оттакій-то герой в оповіданю молодого Лермонтова.

З пізнійших творів поста надто звертають увагу: „*Мирі*“ — усе те-ж саме вмаганє за волю; „*Герой нашего времени*“ — герой у сему романі дійшов до холодної розпуки, и, в зневазі, на все одповідає якимсь отрутним сміхом; потім же „*Пісня про купця Калашникова*“, епічне оповіданє з часів Івана Грізного — досконалість в художньому стямі!

Ото-ж подаємо переклад „Демона“ покійного Руданьского. Однак переклад сей був ще геть-то не виправлений и де-яких частин зовсім бракувало; для того остатне обробленє й доробленє взяв на себе ласкаво п. Гетьманець и ті місця, які визначені зізвездочками, его перу належать цілком.

Его на північ провозжали.
 И скелі скупчені, смутні
 Над ним схплюлись головами,
 Немов в таємничому сні,
 Та хвилі стежили. — Рядами
 По скелях замчища з шпильями
 Дивились грізно в тумані:
 Сторожовні велетні

Кавказу вільному до брами.
 И хижо й пишно разом мляр
 Там красував... Так недовір
 Окинув все зневажним оком
 Творіня Боже, кілька зміг,
 И на чолі ёго високім
 Ніякий одслід не подіг!*

IV.

Минули дикі вершини
 И перед ним издалеки,
 Мов тії пишні килимки,
 Засяли Грузії долини.
 Край чарівший! Старі руїни
 И полусонні річки,
 Що по камінях тихо грають,
 И дикі рожі, де співають
 Свої любощі пташечки,
 И тїнь кріслатого чинару
 И невмираючі плющі,

И затінки, куди в кущі
 Ховається олень од жару.
 Тепло и світ, життя и рух,
 Квіток и смирни милий дух,
 Полудня пал и нестоц ночи
 И зорі — мов дівочі очі...
 Так дивні ж дива Божих рук
 В душі пекельній не збудили
 Ні думки нової, ні сили;
 И що одлучній оглядав,
 Все зневажав, всім гидував.

V.

Крови и сліз своїх підданих
 Не жалувал старий Гудал,
 И дїм високий, двір широкий
 Коло Арагви збудував.
 Там на одскалинах що-ранку

Встає величчя тїнь од замку,
 И вниз од башти до води
 Рябіють сходи, и туди,
 В чадру сховавши свою вроду,
 Тамара сходить до воду.

VI.

Бувало мовчки сумний дїм
 З гори дивився на долини,
 Тепер велика учта в нїм...
 Бреньчать цимбали, ллються вина:
 В Тамари сватаня. Гудал
 Усю родину покликав.
 На кривлі, вкритій килимами,
 Сидить Тамара молода,
 Немов та квітка між квітками;
 Кругом дівчага — співи, смїх,
 И час за часом між потїх
 Спливає. Сонечко сіда'.
 Дівчата плещуть. Молода
 Схопила бубон и рукою
 Вертить ёго над головою,

Сама ж то разом поплине,
 То мов закохана я стане,
 Гарячим очима гляне,
 Живою брівкою моргне;
 То вигнеться, мов тая лізка,
 То знов, як човник по ставку,
 Сковзне по м'ягкїм килимку
 Її манесенькая ніжка.
 А усміхнеться — то й не знать,
 До чого смїх той прирівнять:
 Воно б сказати, из-за хмар
 Виходить місяць молодий
 И розливає свої чари
 На хибку воду... так куди
 Его рівняти до Тамари!

VII.

Клянусь я промінем зорі,
Спняем Сходу и Заходу —
Ані єдиний из царів
Таких очей та милих брів
Не цілував іще из роду;
Та и гаремний водоплив
Своею милою росою
Ні разу душною порою

Такого стану не кропив;
Ані чия рука земная
Кругом високого чола
Кося такої не плела...
Та що й казати? У цілім краю,
Клянусь, як світ позбувся раю—
Краса така що не цвіла!

VIII.

Остатній раз вона гуляла
У батька рідного Гудала
И веселилась, як своя;
А завтра, завтра... що за доля!
Чужая хата и неволя,
И незнаёма семья!
И думки різні, як хмари,
Міняли личенько Тамари.

За те у неї кожний рух
Таким був простим, любим, милим,
Таким живим та повним сили,
Що най и сам нечистий дух
Літаючи на ніюю гляне:
И тому в серці тьмяно стане...
Він давних братій спомяне
И одвернется — и зігхне...

IX.

И дух поглянув... По хвилині
З його сердешнієї пустині
Знялися дивні голоси.
Темряві хмари пощезали
И ясні зорі заблищали
Добра, кохана та краси.
И довго дух зорив очами,
Не навтішався дивом тим;
Немов ті зорі за зорями,
Слувались думи перед ним —
Все думи давні, думи нудні...
И не злітає дух заблудній,

Немов прикований стоїть.
А серце стогне, замирає,
И мовою невинних літ
До нього знову промовляє;
И став лукавий, и не знає,
На ві-що б думку навернуть?
Себе самого омануть? —
Та слів не має оманути;
І покинуть, позабуть? —
Не дав Бог сили позабути;
Та хоч би Бог йому й давав,
Так він тепер би не прийняв!

X.

А молодий іще до дня
Сідлає карого коня,
До молододі поспішає,
И до вечірної зорі
На сіножатні береги
Ріки Арагви прибуває.
За ним верблюдів довгий ряд —
Під багатенними дарами
На-силу плутають погами,
Та брязкоталами бряжчать.

И славний дідич Сінодала
Перед веде як ватажок.
Пристав, мов литий, поясок;
Пістолів, шаблі и кинджалу
Оправа золотом блищить;
Ружі з нарізками стирчать,
И вітер грає рукавами
Его нового жунаана;
Жунаан увесь у галунах,
Сідло гаптоване квітками,

Уздечка в китицях, а кинь,
Кругом зашнурений як змії,
Сня вільний, жвавий Карабаху,
Хроне и коситься од страху.
Трудна дорога надійшла:

На право річка скаженіє,
На ліво — прикрая скала...
Проміня гаснуть, вечоріє;
Густий туман ветас з води —
Став поганяти молодий.

XI.

Аж от, на самім роздорожьї
Мала каплиця; з давних літ
Плющем повитая стоїть;
И в ній лежить угодник божий;
Так з того ж часу — все одно
Куди хрещений не снішиться,
До ворогів чи до гостей,
А до угодника костей
Усе заходить помолиться.
И та молитва всіх спасала
Од бузувірського кинджала.
Молялися батьки й діди
И вся родина молодого;
Так самовірний молодий,
По науценю духа злого,

Не зупинився край святого о.
Він до коханої хапався
И в мислях з нею цідувавсь,
Та и забувоя помолиться.
Аж от, на право, з-за гори,
Мелькнув одян, ось два и три,
А далі й бахнула рушниця.
Підвівся князь на стременах,
Коня ударив острогами,
Понравив шапку и як птах
Вперед полинув між горами.
А се — знов бахнуло в горах...
Розлягся стогон по долині...
Не довго билися Грузини —
Кінчили справу на ножах.

XII.

Кінчилась справа — и до купи
Верблюдя збилися, стоять
И сумно дивляться на труни.
А вже над трупами креслять
Свої круги голодні птахи...
Не поховають їх молахи
Під плитами в монастирі.
И рідні сестри й матері

До них не прийдуть помолиться;
За те на праведних кістках
Колиось стояти-ме каплиця,
И плющ зелений по боках
Мов сіткою її обкине,
И черехожий по горах
Нераз помолиться й спочине.

XIII.

А карий пташкою летить,
Бряжчать опущені вудила,
Мотається густая грива,
И сивий порох з-під копиг
Високими стовпами веться,
И кров и піна на кони;
А в золотому стремени,

На гриву схилений, трясеться
Убитий лицар. Кров не летється,
Вона застигла як смола
На кінській гриві. Кінь из бою
Поше було єго стрілою,
Так куля ж вірною метою
Его и в темряві знайшла.

(Дальше буде.)

СЕМЕН ЖУК и ЇГО РОДИЧІ.

Хроніка.

Написав в 1873 році

О. Яковенко.

Ч А С Т Ь Д Р У Г А.

V.

(Дальше.)

В ту саму годину, як Рися вела з братом сю розмову, в хату війшов Віренко. Перед Віренком ніхто з Жуків ні в чім не таївся и Віренко давно знав про коханє Риси.

— „Ех! годі Вам, Орино Йвановно, нудиться,“ говорив Віренко. „Нудьгою нічого не поможете.“

— „Що ж діяти,“ питала Рися, „коли нудьга не кидає мене?“

— „Так ви її покиньте!“

— „Рада б душа в рай, так гріхи не пускають.“

— „Які там у вас гріхи! ви гаразд и согрішите не вмієте,“ шутковав Віренко. „Ви от — розберіть гарненько: чом Джур не іде и не пише? Або вмер, або забув, або ніколи: коли вмер — вічна ёму память! коли забув — значить память у ёго коротка, не стоїть и він ні спомину, ні жалю; а коли ніколи, ну, тривайте, колись буде вольнійш...“

— „Ви жартуете, а мені не до жартів.“

— „Сїй богу, не жартую! Вам просто скучно в Жуківці, діла у вас нема ні якого, ось возьміться за діло.“

— „За яке?“

— „Хиба мало діла! Братчик ваш завів кассу, а ви заведіть школу... Не хочете сего, вивчіться акушерству або медицині. И посудіть самі, яку велику користь ви принесете націй околиці. Я чув нераз ваші бажаня помагать народові, от и помагайте; помагайте ёму не в городі, а в селі: наша сила в селі, та в землі... А що вам Джур! забудьте ёго!.. знаючи ваш розвій, ваш погляд, я ніколи б не радив вам стать з Джуром у парі.“

— „А що, а що, Рисяю?! хиба не те саме я тобі казав?“ заторохтів Семен.

— „Постій, постій!.. чом же б ви не радили мені?“ спитала Рися у Віренка.

— „А тому, що, вийшовши за Джура, ви переїдете жить в город, про Куличан тогді й байдуже... тогді з вас користи селянам ні якої...“

— „Чудно! хіба, живучи в городі, не можна працювати на користь селянам?“ перебила Рися.

— „Можна! та зверніть увагу на те, що праця городян — більш праця теоритична. Теоретиків у нас — хоч греблю гати, а практиків нема... через се й виходить, що говорять у нас багато, а роблять мало. Цур ёму, тому городові! в городах єсть и без нас кому працювать, працюймо в селі!.. Кажу ж вам, наша сила, наше спасене в селі, та в землі... Чи так, Семене Іванович?“

— „З городів идуть на села проводаторі цивілізації, без городян села б запліснівіли,“ одповів Жук.

— „Гай, гай!“ всміхнувся Віренко. „А чи багато ж тих міссіонерів у нас; де ті плоди, котрі вирости на селах з кореня городянської цивілізації? в чім полегшало нашому селянинові? — Яким він був темним літ 200 назад, такий й тепер! Скажете може, що цивілізація визволила ёго з крѣпацтва; а хіба не цивілізація запропастила ёго? хіба, давши особисту волю крѣпакам, „цивілізація“ не наділа на всіх селян ярма економічного рабства? хіба „цивілізація“ земства не сковує більше й більше своїми податками наших селян? А все з городів иде таке добро... и все именем цивілізації...“

— „Е, ні! ні!“ перебив Жук; „тут виповата не городянська цивілізація, а та фалшива дорога, котрою йшла цивілізація... стоїть тільки звернуть на пряму дорогу.“

— „Так, але хто ж зверне? певно, що не ті цивілізатори и ватажки, що посідали в городах... Треба пильновать, щоб селяне самі звернули на путь цивілізації, треба, щоб городянські цивілізатори покинули теоритичну роботу в городах, та взялись за роботу в селах, та повели цивілізацію „з низу в гору“. Всяка рослина йде в гору з землі... Дайте селянам землю, у їх буде хліб; уменьшіть налоги — у селян будуть гроші, не буде жидівської лихви; дайте учителів — вони самі заведуть школи... от що! землі й землі, світу и світу дайте селянам!“

— „От тільки заговорили про землю, зараз и являються земці,“ заговорив Жук, дидлячись в вікно. „Хмара приїхав.“

— „Хмара з-проста не приїде..., але я не хочу й бачить ёго,“ сказала Рися и пішла в свою кімнату.

Хмара справді не з-проста приїхав. Полебезивши де-що з Семеном и з Віренком, Хмара сказав:

— „Я отсе до вас, Семене Иванович! будьте ласкаві допоможіть мені... вибився з грошей, зарадьте мене з касси вашої.“

— „Не можна,“ одповів Жук; „ви не товариш по кассі.“

— „А хйба з касси дають позичку тільки товаришам?“ питав Хмара.

— „Тільки!“

— „Так щож! коли так, то й я пристану в товариші, запишіть и мене.“

— „Добре, тільки ж ви знаєте мабуть, що тепер у нас вже сто товаришів и ми нових приймаємо по вибору; а вибирає не сама адміністрація, а все товариство.“

— „Що ж! певно, що мене виберуть... я ж не аби-хто, а таки й чиновник и член земскої управи и не аби-який хазяїн...“

— „Запевно, що виберуть,“ сказав Жук. „От на тім тиждні в суботу збирати-меться товариство, я заявлю про вас.“

— „Отсе й добре; бо в суботу и я буду в Куликах з посередником.“

— „Чого?“

— „Та хйба ви не чули, яку мороку накинulo нам земство з Губернії?“

— „Не чув! кажіть, будьте ласкаві!“

— „Просто чудеса! велять нам, щоб ми підмовляли селянські громади заводити школи. Яка громада постановить приговор, що дасть будівлю на школу и учителеві, и давати-ме сторожа, топливо и провізію учителеві, так повітове земство по-полом з Губерским давати-муть учителів и платити-муть учителям... Ну, тепер самі осудіть: чи се таки до ладу? раз, що наше повітове земство и так вже тратить на народні школи тисячу сто карб. — а се не шутка! а друге, де таки видано, щоб мужики самі стали здохочуваться до вчена?! та й на що воно ім, хйба треба вмить читать и писать на те, щоб орать землю? Повидумують отам у Чернігові невідь що, а ти тут їзди та валандайся з мужвою...“

Віренко став барабанити пучками по столу, а Жук сказав:

— „Я не згоджуюсь з вами! школи дуже потрібні нашим селянам и земство се добре видумало, тільки треба намовити селян.“

— „Ого-то й воно: „підмовить...“ Легко сказати!.. так то й підмовиш мужика! От коли б в шинок, він би з-разу послухав,

а до школи ледве... Та й що за підмовлюване мужика! просто звелить тай годі! Святе діло було у нас, як служив я окружним начальником: гукнеш було, прикажеш — усе, що хоч, як з землі виросте.“

— „Чи пробували ж ви вже підмовлять яку громаду?“ спитав Віренко.

— „Пробували! іздив сам предсідатель у Хмелівку, цілісенький дещ бився в громадою, нічого не вийшло. Як затялись, одно твердять: не треба нам школи, тай годі!“

— „Чудно щось!“ промовив Віренко.

— „Нічого не чудно!“ одповів Хмара. „Мужик, кажуть, ворона, а хитрійший чорта: вони добре знають, що школа ім хліба не дасть, а платить на школу треба... Огже в Батурині була казенна школа, тепер нема: покідь були окружні начальники та приказували старшинам заганять діти в школи, потіль и школи були: нестало окружних — и школи опустіли, ніхто не посилає дітей...“

— „На те єсть свої причини,“ сказав Жук.

— „Які?“ спитав Хмара.

— „Раз ті, що приневолювали дітей учиться, а друге, що в школах погано вчили и били.“

— „А ви б то гадаєте, що можна не приневолювать?.. можна вивчить не бивши? Гай! гай! се ви так говорите, що не знаєте зовсім мужика... Вже ж ми й не мужики, а хіба нас не драли, як вчили? хіба даром кажуть люде, що за битого двох небитих дають?“

Віренко одвернувся и вийшов у другу кімнату; Жуку гідко було спориться з Хмарою, він перевів розмову на що инче.

— „Пора б нам, Семене Иванович, розквитоваться за отой клинок — знаєте? що торік ще я говорив вам... а то от-от наїдуть межовать.“

— „Не за мною діло стало: давайте, спитаймо старих люде, виберім третчиків, нехай розсудять.“

— „Що ж судить — коли земля моя!“

— „Ви кажете, що ваша, а я кажу, що моя: от и нехай люде розсудять, хто прав, хто виноват.“

— „Слушайте, Семене Иванович!“ залезбизив Хмара, беручи Жука за обидві руки; „що вам стоїть той клинок: двісті квадратних сажнів землі, та 17 дубків... Се для вас — тьфу, а для мене, чоловіка бідного, се велике діло, тай межа не буде зіпсована у мене. Уступіть ви мені той клинок!“

— „Як же я вам ёго уступлю, коли він не мій?“

— „А чий же він?“

— „Ви кажете, що ваш.“

— „А ви — що ваш.“

— „Еге! значить: ні ви мені, ні я вам не можемо уступать; треба, щоб нас люде або суд розвів.“

— „Отсе нехай Господь криє! з роду не сподівався, щоб довелось з вами судиться.“

— „Судиться не сором,“ сказав Жук.

Довго ще Хмара лебезовав, заходив він коло Жука и сяк и так — нічого не вдіяв; Жук стояв на своєму: „нехай люде або суд розведуть нас!“ З тим Хмара и поїхав, обіцюючись скоро навідається до Жука.

Того ж дня в вечері зібрались у Жучихи воєнні. Сопун зайшов у кабінет до Жука и став роздивляти на стінах портрети.

— „Се хто такий?“ спитав Сопун, показуючи на одну фотографію.

— „Мій знаємий, разом були на університеті; та, здається, ви стрічали ёго и у нас в домі — лікар Джур.“

— „Ба! тепер нагадую!.. так, так! бачив я ёго у вас. Чи ви знаєте, де він тепер?“

— „Хто ёго зна! давно вже не пише до мене... він був за кордоном; може доси вернув в Россию.“

— „Ні, й доси за кордоном.“

Жук схопився и причинив двері.

— „Ви як про се знаєте?“ спитав він Сопуна.

— „Моя знаєма писала... писала, правда, давно, ще з початку осени... Джур у неї лікарем, у неї й живе, десь на Рені; писала и в якім городі, та забув.“

Жук посилювався затаїть свою цікавість и замовк, думаючи розпитать у Сопуна подробицю другим часом. — Але Сопун прийнявся сам широко вести розповідь про Лаврову, про її красу, про її розвій, и виходила з ёго розповіді Лаврова чимсь таким високим, що, як кажуть, ні пером написати ні в казці розказать.

VI.

На другий день Жук не витерпів и побіг до Сопуна на розвідки про Джура. Ті вісти, котрі він одібрав про Джура, особливо ж про Лаврову, запевнили ёго, що Рися вилетіла з Джурової голови. „Як же тепер зробіть,“ думав Жук, вернувшись до дому, „чи просто з одного разу все розказать Риси, чи трохи-

по-троху підготувить її?“ Їму здавалось, що краще кінчать в один раз; але прийшла думка, що треба спершу порадитися з старою и з дружиною.

— „Боязко, сину, говорить з-разу,“ радила стара Жучиха.

— „Чого боязко?“

— „Щоб не було так, як з Сонею... цур їму! Мене накарав міх, так я й торби боюсь... лучше, синку, повагом!“

— „А ти, Соню, як думаєш?“ спитав Семен.

— „По моєму, не слід тягти; одклад не йде в лад; Рися й сама трохи не завірена, що Джур забув про неї.“

— „Ну, як знаєте діти... та тільки коли б воно знов не вийшло чого!.. крий Боже!.. Заступи нас, свята Варваро!“ И Жучиха набожно перехрестилась и глянула на образ.

Отже того дня якось и сам Жук не рішився заговорить з Рисею, наче їму жаль її було, наче жаль було розвіять ту мрію, в котрій ходила Рися, и котра сиравді — давно розвітрилась.

Другого дня в вечері, сидячи за чаєм, Жук завів річ про Джура; силкуючись, щоб бесіда йшла весело, він згадував часи свого студентства. згадував усе, що знав смішного про Джура. Рися мовчки перегортувала листки якоїсь нової книжки, а Жучиха не спускала з Риси очей: вона запримітила, що Рися ніби прикусує губи, ніби їй немилла Семенова розмова, — и стара не помилилась.

— „Годі, Семене, шутковать!“ озвалась Рися. „Мені здається, що тебе кортить сказати щось нове про Джура; ну и говорив би швидче, просто, без обичків... так?“

Семен не видержав строгого погляду Риси, засоромився и мовчав.

— „Ну, що ж мовчиш?“ допитувала Рися, „говори!..“

— „Коли говорять, так слухай!“ И Семен принявся розказувать, що взнав од Сопуна про Джура. Рися сиділа мовчки, підперши голову обома руками и поставивши лікті на стіл. Вона сціпила зуби и дивилась на верх стіни, наче перед її очима не стояла та стіна и не закривала далекого безкраєго краєзору.

Жук ходив по кімнаті. Стара плела чулок, Сося щось шила, самовар потух, у хаті було тихо наче в усі, тільки рівні ступні Жука тревожили ту могильну тишу... Усі мовчали, кожен чув себе в якомусь незвичайнім стані.

Так минула ціла година, ніхто не починав розмови, наче в кожного приріс язик до піднебіння.

— „Чи так — то й так,“ озвалась Рися, встала, попрощалась и пішла до себе в кімнату.

— „Чи я ёго любила, чи тільки на хвилю закохалась у ёго?“ питала сама себе Рися, сівши біля столу. „Ні!.. я не любила ёго!.. ёго любить не можна... він чоловік без серця... А він?.. він... чи не насміхався він з моєї молодости?.. чи було в ёго хоч капелиночки кохання до мене?“ Рися стала згадувать знов усе те минуше, що було в те літо, як Джур гостёвав у їх. Думки її так наперлись в один бік, що вона в кожному слові Джура бачила насмішку... О, Боже ж мій!“ скрикнула вона; „яка ж я була дурна, не розумна!.. Ні!.. так робить не можна!.. я повинна покарати ёго... я покараю ёго — не за те, що він закохався в другу, а за те, що він сміявся з мене...“ Рися схопила папір и перо и стала щось писать; але слова не йшли, рука тряслась, вона швидко швидко перо, порвала на шматки папір и стала швидко ходити по кімнаті.

— „Ні!.. нема сили... дух захватуює!.. та й що писать и куди писать?..“ Вона напилась води... Двері тихенько рипнули и ввійшла Жучиха.

— „Ти не спиш доню?“

Рися здивовалась. „Чого се ви, матусю, прийшли?“

— „Провідать тебе, чи здорова ти?“

— „Здорова, ненечко! не турбуйтеся, идіть спать!“

— „Ти дуже бліда, Рисю! а очи як горять!.. я трошки посижу у тебе.“

— „Посидьте.“

— „Що ж, Рисю, ти думаєш робить?“ спитала Жучиха трохи згодя.

— „Ще й сама не знаю, мамо! Знаю добре тільки одно: що, коли правда усе те, що я чула од Сені, так коли б Джур яким чудом переродився, став таким, яким би я хотіла ёго бачити; коли б заприсягав, що любить мене, що не жити-ме без мене; коли б я завірилась, що справді без мене він не може жити: то й тогді б я не обернулась до ёго.... Честні люди так не роблять, як він: коли він вже не любить мене — я за се не ремствую, але чом він просто не написав мені про се, а замовк? значить він не любив мене, він тільки сміявся... Идїть, мамо, спать! не безпокойтесь про мене, я спокійна.“

Жучиха журливо глянула на дочку, зітхнула, перехрестила її, поціловала и пішла.

Рися лягла спать. Не спалось їй; над нею нависла хмара не пудьги, а жалю; їй все таки верзлось одно: що Джур сміявся

над нею. В серце до неї стала пробиватись пімста. „Я вимещу ёму... я посміюсь над ним ще гірше, ніж він з мене... Я ёго знайду... знайду під землею... Я стану перед ним як манія, не дам ёму супокую ні на годину; скажу: „от се тобі плата за твоє коханє...“ Потім... потім...“ Вона й сама не знала, що „потім“. Незвичайне чувство злости давило її; її гчдело то в жар, то в холод. К світу чувство трохи вгамовалось и Рися заснула.

— „Матусю!“ говорила другого дня Рися матери; „я через тиждень поїду.“

— „Куди?“ спитала з дивовижею стара.

— „За кордон.“

— „Що ти, Рисю! чого ти поїдеш?“

— „Чого?... поїду вчиться... а може — може й Джура знайду де...“

Жучиха ще більш здивовалась: учора Рися одрікалась од Джура, а сегодня говорить, що поїде шукать ёго!..

— „На що він тобі здався? — ти ж учора говорила...“

— „Говорила, що не обернусь до ёго. — Так, але я не на те й шукати-му ёго... я знайду ёго, щоб посміятись над ним...“

— „Цур ёму, серденько! викинь ёго з голови, забудь про ёго! — Чому ти там учити-меншя?“

— „Медицині буду вчиться... поїду в Цюрих, вивчусь и вернусь до вас в Жуківку...“

— „Мій вік... Рисю! сама знаєш: день до вечера... заїдеш, я вже й не побачу тебе.“ Жучиха стала плакати. Слєзи матери тревожили Рисю, лона прицалась заспокоювать її.

Семен и Соня хоч и здивовались на бажанє Риси, але не одговорювали її їхать в Цюрих. Про Джура Жук не безпечився, він запевно думав, що Рися й сама сказала, що не бігати-ме по Европі, шукаючи Джура, а буде силковатись розізнать, де він, и взнавши запевно про се, явиться перед ёго, „щоб помстить, щоб посміятись з ёго“.

VII.

Зібралось товариство позичкової касси. Обсудивши належачі справи, Жук заявив, що Хмара проситьсь, щоб ёго прийняли в товариші.

— „На що нам Хмара? у нас досить товаришів и без ёго,“ обізався хтось з громади.

— „Не треба, не треба ёго! він пан и до того ще баламут; цур ёго!“ говорили в другім кімці хати.

— „Тривайте, люде добрі! так не можна!“ заговорив голова, „треба на шарі кинуть.“

— „Що там ще на шарі! Не треба ёго, одно слово: не треба, тай годі!“ гупорили товариші.

— „Треба по закону,“ озвався Жук.

Довгенько стояла спірка, чи приймать Хмару в товариство, чи ні? в кінець кинули шарами: голова почав считать шарі и — ні одного на право!..

— „А що? а що?! хйба не правду говорили, що не варт було й часу тратить?! Казали просто: не треба; нічого було й на шарі!“

Тим часом у другім кімці села зібралась куликівська громада радитья про школу. Мусів прихать мировий посередник и Хмара. Як ось приверпули и ті громадяне, котрі були на зборі в товаристві касси. Стали говорить, як Хмару не прийняли в товариство: піднявся сміх, регіт, глузи. Шуткам не було кінця. Кожен силковався вставить своє слово, щоб посміяться з Хмари.

— „Добре, добре братці зробили, що не прийняли ёго... И так иногді буває тьямно, а то ще як наверне Хмара, так певно, що й серед зимы йти-ме дощ... ха-ха-ха!“

— „Бач, куди хотів запустить свої лапи... ласий до чужого добра... Ні!.. дзусь!“

— „Годі вам зуби скалить!“ гукнув старий дід на молодіж. „Підняли голос, наче в шинку... тривайте, от прибіжить Хмара, так тогді притихнете з-разу; з-разу хвости підберете... знаєм вас!“

— „Куди ж пак! як раз отсе тїк и злякаємось!.. есть чого! не бачили Хмари!.. ха-ха!“

Почувся дзвінок... показався трояном тарантас; з него виліз спершу Хмара, а за ним вивалився товстий наче жлукто, виголений наче Німець, мировий посередник Гуж. Громада замовкла, звичайно зняли шапки и поклонились.

— „Чи вся громада?“ спитав Хмара.

— „Мабуть уся, а може хто й зістався на припечку кашу їсти,“ одповів хтось з громадян.

— „Ти не шуткий, собачий сину! Я не шутковать пріхав з вами!“ гукнув Гуж.

— „Та які ж тут шутки... ми не шуткуємо.“

— „Начальство веліло школу завести у вас: чи потрібна вона вам, чи ні?“ спитав посередник громаду.

— „Воля начальства! коли треба, нехай заводить, а про вас байдуже,“ обізвася старий Косаренко.

— „Треба, щоб ви дали хату на школу.“

— „Де ж ми візьмемо її? у нас зайвої хати нема.“

— „Вибудуйте!“

— „Ні з чого и нікому; у нас майстрів нема... та й спро- міжності — Бог дасть!“

— „Так як же?“ питає Гуж.

— „Хто його знає як — я не знаю як!... нехай громада говорить. — Громадяне! говоріть!“ обізвася Косаренко.

— „Говоріть, діду, ви, а ми за вами!“

— „Хиба мені в тій школі вчиться?.. про мене — байдуже, мені її не треба! А коли начальство хоче, так се його воля, нехай заводить, нехай буде... його воля!“

— „Дурні ви! ось слухайте, що я скажу.“ И Гуж прийняв розповідать, яка користь буде з школи. Громада слухала и мовчала.

„Ну, що ж! зрозуміли?“ питає Гуж.

— „Та, поздоров Боже вас! зрозуміли усе добре: виходить велика користь: дай хату на школу, дай хату учителеві, дай харчі, заплати сторожу, дай топливо, усе дай, та дай.“

— „За те діти ваші вчити-муться,“ вмішався Хмара.

— „А чому вони вчити-муться там?“

— „Читать, писать, апостола читать в церкві.“

— „Овва, велика користь! апостола у нас и дячок добре читає, а хто хоче — той и в священника вивчиться читать апостола; та й що нам з того апостола... коли усі будемо читать, так нікому буде й слухать...“

— „Чого ж би ти хотів?“

— „Е! чого б я хотів? я б хотів, щоб навчали хлопця чоботи шить, сокиру насталить, оскард загартовать, лушню зробить — от, що б я хотів! А то апостола читать.. у дяка хліб одбивать... такої школи нам не треба...“

— „Не треба... не треба!“ гукнула разом громада. „Он у Бучівцях — покіль не було школи, люде були сяк-так, а як завели школу та навчились читать апостола, зовсім люде подурнішали.“

— „Що з дурними говоріть? приказать ім, тай годі!“ сказав Хмара.

— „Не можна приказувать, треба пересвідчить,“ одповів Гуж и послав до поца, зовучи щоб прийшов „убіждать“ громаду. Прий-

шов піп; почав текстами доводити користь школи. Громадяне мовчки ковиряли ціпками землю.

— „Дякуємо начальству за ёго ласку, що не забуває про нас; але коли нам потрібна буде школа, так ми її й самі заведемо без начальства,“ сказав Косаренко.

— „Як, як?“ перебив ёго Гуж. „Без начальства, так се ти против начальства! се ти бунтуєш! Я тебе за се в тюрму, стара собако!“

— „Як же я бунтую?“

— „Мовчи!“ крикнув Гуж. — Косаренко подався назад, насунув шапку и поплентався до дому. З ёго проводу стали и другі розходиться.

— „Се справдешний бунт!“ підбивав Гужа Хмара. „Гляньте! усі розійшлись: як вони сміли розходиться?“

Довго ще бились Гуж и Хмара и поїхали назад з нічим; громада не дала приговора на школу.

— „Се все так Жук стріть,“ сказав ідучи Хмара Гужові.

— „Чи правда?“

— „Побий мене святий хрест, коли брешу! се все він на пакость земству и начальству... бунтує народ... звісно, він недовірок: в Бога не вірує, начальства не признає... шігіліст.“

— „Еге! ге!.. так он воно що! Ну коли так, то се річ друга; треба ёму втерти носа, треба ёго підборкати.“

— „А чи знаєте ще те, що Жука до всёго підстроює отой Віренко?“

— „Се той Сибирець, що недавно вернули ёго з Сибіри?“

— „Еге!“

— „Цитьте ж — се не переливки! Тут діло не просте: то-то я бачу, що Куличаче піднімаються на дибі... аж бач, воно що!.. Не даром же вони против апостолів таке несли... бач, каже, з апостолів нема користі: нам треба шевців та ковалів, а не апостолів... бач! Тривайте ж!.. так вонэ не буде! Отакі то греблі рвуть... Поганай ти, диявол! швидче!“ гукаув Гуж на погоняча.

(Дальше буде.)

РУСКА ІСТОРІЯ

В ЖИТЕПИСЯХ ЄЇ НАЙГОЛОВНІЙШИХ ДІЯТЕЛІВ.

М. КОСТОМАРОВА.

(Переложив Ол. Барвіньский.)

Перший відділ: Панованє дому св. Володимира.

Князь Мстислав Удатний.

(*Дальше.*)

Уся Суздальська земля узброїлась ; из сіл пігнали на війну ратаїв. До Суздальців пристали Муромці, Городчане и Бродники (сим останним именем звались шайки східних степів). „Син ишов на отця, брат на брата, невольники на панів,“ говорить літописець, указуючи на се, що в суздальськїм війську були Новоторжці а навіть Новгородці ; з Новгородцями против Суздальської землі йшли Ростовці з своїм князем.

Зібране суздальське військо розложилось над рікою Гзою ; Мстислав з Новгородцями и Володимир ис Псковичами стали коло Юрева, а Константин з Ростовцями став над рікою Липицею. Мстислав післав сотского Ларіона до Юрія :

„Кланяємо ся тобі, від тебе не маємо кривди. Кривда нам від Ярослава.“

Князь Юрій відповів : „Ми з братом Ярославом оден чоловік.“

Тоді Мстислав післав того-ж Ларіона до Ярослава з таким словом : „Визволи мужів моїх Новгородців и Новоторжців, верни волости, що-сь заняв, Волок віддай ; помири ся з нами и цілуй хрест, а крови проливати не будемо.“

Ярослав одповів : „Миру не хочемо ; мужі ваші у мене ; з далека ви прийшли, а вийшли, як риби на сухо.“

Почули від Ларіона сю річ Новгородці, и Мстислав знов післав сказати князям : „Брати Юрію и Ярославе ! Ми прийшли не кров проливати ; не дай Боже дійти до сєго ; ми прийшли розправитись між собою ; ми одного племені : даймо старшинство Константинови и посадім єго у Володимирі, а вам уся Суздальська земля !“

„Скажи братам нашим Мстиславови и Володимирови,“ відповіли Ярослав и Юрій : „прийти ви прийшли, але куди думаєте

уйти? А братови Копстантину скажи: Переможи нас: твоя буде вся земля!“

Певні себе суздальські князі завчасно хвалились майбутньою перемогою і справили у себе в шатрі бенкет з боярами. Деяких із старих бояр смутило те, що на стороні противників була правда, освячена старими звичаями. Один з них, Творимир, звернув ся до князів з такою річю:

„Князі Юрию и Ярославе! Менші брата у вашій волі; та по моїй гадці краще б вам помиритись и дати старшинство Константинови! Не дивіть, що їх менше, як наших; князі Ростиславового племені мудрі, рішучі и хоробрі, и мужі їх Новгородці и Смольняне відважні в бою: а про Мстислава Мстиславича самі знаєте, що хоробрість дана йому більш усіх; подумайте, панове!“

Молодим князям не сподобалась така річ. За те інші бояре, молодші, лестились їм и говорили так: „Князі Юрию и Ярославе! Ніколи того не бувало, ні за отців ваших, ні за дідів, ні за прадідів, щоби хто з війском ввійшов у сильну Суздальську землю и ввійшов з неї ціло; та хочби вся руска земля пішла на нас: и Галицька, и Київська, и Смоленська, и Чернігівська, и Новгородська, и Рязанська, то й тогді нічого з нами не вдіють; а що ті полки — там ми їх сідлами закидаємо!“

Такі слова припали до вподоби князям. Вони скликали бояр и начальних людей и сказали їм таку річ:

„Сам товар прийшов в руки: дістануть ся вам коні, броні, одіж; а хто чоловіка возьме живцем, сам буде убитий; хоч у кого и золотом будуть шиті нараменники, и того бий; подвійна буде від нас нагорода! Не лишимо живим нікого. А хто з полку втече та спіймаємо його, того кажемо вішати и розпинати; а хто з князів попаде нам в руки, то вже ми про них тогді потолкуємо.“

Відпустивши людей, князі вернулись у своє шатро и в певній надії на перемогу стали ділити між собою волости переможених; и сказав Юрій: „Мені, брате Ярославе, Володимирську и Ростовську землю, а тобі Новгород, а Смоленськ братови нашому Святослави, а Київ даймо чернігівським князям, а Галич нам!“ Літописець говорить, що вони навіть писали грамоти в такім зміслі, и ці грамоти після перемоги над ними попали в руки Смольнянам.

Мстислав з Новгородцями, Псковичами и Смольнянами стояв все ще коло Юрева. Він не зовсім довіряв ростовському князеві; хоч загальні види злучили ростовського князя з Новгородцями, то все він таки був оден з суздальських князів и коли б брати з ним погодились, то він, здає ся, пішов би разом з ними, як би справа

приняла виключно змісл борби цілої Суздальської землі з Новгородскою.

Вечером по бенкеті у князів Суздальских прибув від них до Мстислава гонець з завізванем виступити до бою над Липицею. Війна виглядала наче поєдинок; вороги сходились до бою на умовлене перед тим місце.

Мстислав и ёго союзники прикликали зараз Константина, потолкували з ним широко и довели до хрестного цілуваня: він присягнув на те, що не перейде до братів и не зрадить союзників. Вслід за тим посунулись в ночи Новгородці и їх союзники над Липицю.

Суздальські полки також виступили нічу; в стані Константина заграли в труби и воєвники ёго разом крикнули. Тоді, коли вірити новгородському переказови, на Суздальців найшов переполох и самі князі, що так недавно у виобразни ділили між собою волости побіджених, трохи що не повтікали.

Ис світом Новгородці з союзниками були вже на Липици. Ворогів, що визивали їх до бою в то місце, де була рівнина, там не було: вони перейшли через ліс и стали на горі, що звалась Авдова гора. Тоді Новгородці и їх союзники також пішли від ріки Липиці в сторону и стали на горі, що звалась Юрева. В пизу під нею протікав ручай, званий Тунег, а на другій стороні долини була гора Авдова, де стояли Суздальці. Якийсь час вороги гляділи одні на других при ранішнім сонци и не починали битви. Мстислав усе ще задержав вид, що вийшов до бою тільки з крайної конечности, що виною всёго упрямество и несправедливість суздальских князів, и що він сам волить супокій як війну. Він ще раз вислав до Юрия трёх мужів з таким словом:

„Помирись, а не помирись, то або ви відсіль відступите на рівне місце и ми на вас підемо, або ми відступимо ик Липици, а ви на нас нападайте.“

Юрий відповів:

„Миру не приймаю и не відступлю; ви перейшли через нашу землю, так крім сеї зарослі не перейдете.“

Суздальські князі казали в низу загородити пліт и вбити коли: вони думали, що вороги на них ударять нічу.

Одержавши відповідь од Юрия, Мстислав визвав охотників, удаду молодіж, и пустив їх починати битву. Молодці бились взято до вечера: тоді був великий вітер и стало дуже холодно. Воєвники Мстислава сердились, що вороги ухиляють ся від рішущого бою.

Рано союзники рішили йти під Володимир и стали збератись.

Суздальці замітили в неприязельскім таборі горопашність и нагально стали сходити з гори, думаючи на Новгородців и їх союзників ударити з заду; але Новгородці зараз обернулись на них.

Тут князі розпочали раду. Ростовський князь сказав: „Коли ми підемо мимо них, вони нас займуть з заду, а люди мої не відважні до бою: розійдуть ся в городи.“

На се відповів Мстислав: „Брати, гора нам не може помогти и гора не побідить нас; гляньте на силу чесного хреста и на правду: підімо до них!“

Розпалені ёго словами союзні князі почали уставляти військо в боевий порядок. З своєї сторони Суздальці, побачивши що противники не йдуть дальше, самі почали уставлятись. Новгородці з Мстиславом и Псковичі ис своїм князем займали середину, на однім краю стояли Смольняне, на другім — Ростовці з Константином. У Константина були славні витязі Олександр Попович ис слугою Торопом и Добриня Різанич, по прізвищу „Золотий Пояс“. Напротив Псковичів став Ярослав ис своїми полками; в ряді з ними були збігли Новгородці и Новоторжці, з ними стояли Муромці, Городчане и Бродники. Против Мстислава и Новгородців стояла вся Суздальська земля з князем Юриєм, а против Константина и Ростовців ёго молодші брати.

Мстислав, проїзджаючи перед рядами Новгородців, говорив: „Брати! ми війшли в землю сильну: погляньмо на Бога и покріпим ся; не оглядайтесь назад: утечею не уйдеш; забудьмо, брати, жінок, дітий и доми свої: идіть до бою, як кому любо умирати, хто на кони, хто пішо!“

„Ми на конях не хочемо умирати — ми будемо битись пішо, як батьки наші бились над Колокшею!“ сказали Новгородці.

Новгородці скинули з себе верхню одіж, чоботи и босі побігли наперед з криком. За їх прикладом пішли Смольняне, та скинувши чоботи, обвинули собі ноги. Смольнянам проводив Ивор Михайлович; він їхав верхом так, щоб ёго бачили воєвники. За ним слідували князі з дружиною тож на конях. З противної сторони кинулись до бою піші Ярославові люди. Ивор проїздив через зарослі и під ним спотикнув ся кінь; піші Новгородці випередили ёго и счіпились з неприятелем: були в роботі будави и топорі. Підняв ся страшний крик.

Суздальці дали тягу: Новгородці збили з пантелику стяг (знамя) Ярослава. Потім приспів Ивор ис Смольнянами. Дібрались

до другого стяга. Князі з дружинами оставались по заду. Тут Мстислав, побачивши що молодці зайшли дуже далеко и неприятельська сила може їх окружити и знищити, закричав : „не дай Боже, брати, видавати сих добрих людей!“ И він пустив ся наперед крізь свою піхоту ; за ним пішли й інші князі. Настала завзята борба. Юрий и Ярослав тягу дали, лишивши свій табор. Мабуть вчинили се в надії, що противники кинуть ся грабити, а тим часом можна буде вернутись и ударити на них. Та Мстислав закричав : „Брати Новгородці, не кидайтесь на табор, тільки бийте їх ; а то — вони вернуть ся и знищать нас.“ Новгородці послухали и дальше бились завзято, а Смольняне лишили битву и стали грабити табор. Сам Мстислав тричі проіхав крізь неприятельські полки, побиваючи на право и на ліво топором, що був привязаний до ёго руки шнурком.

Всіх розбито ; багато Суздальців упало під ударами топорів новгородских и смоленських, багато потонуло в утечи, багато ранених прибігло у Володимир, Переяславль, Юрев и там повмерали. „Така-то була,“ говорить літописець, „слава Юрия и Ярослава ; даремна була їх хвальба : на прах замінились сильні полки їх.“ Сімнайцять знамен Юриевих, тринайцять Ярославових и до сто труб и бубнів дісталось витязям. Шістьдесят людей взято в полон ; убитих ворогів літописець налічив 9203, а в Новгородців и Смольнян убитих було тільки 5 людей : цифри, розуміє ся, басчні. Неперечно тільки се, що Суздальців розбито на голову.

Сю замітну битву сточено в четвер 21. цвітня 1216 р. Насамперед утік Ярослав ; Юрий слідував за ним : він заїздив три коні, приїхав без сідла на четвертім у Володимир в полудне того-ж дня, босий и тільки в сорочці. В городі лишились тільки попи, черці, жінки и діти, народ не воєвничий. Побачивши своїх, вони втішились : думали, що вертають витязі ; мабуть и перше вповняли їх : „наші переможуть!“ Однак Юрий не вернув витязем ; змішаний іздив він около стін города и кричав : „укріпляйте город.“ Тоді замість радощів повстав плач. В-вечер збільшилась тривога, коли з нещасного побоевища стали збератись біглеці : хто ранений а хто нагий и босий. Цілу ніч сходились вони оден за другим.

Рано зібрав князь віче и говорив : „Брати Володимирці, замкнемо ся в город и станем відбиватись.“

„З ким затворимось?“ відповіли ёму. „Брати наші полягли, інші взяті в полон, а ті, що прибігли, беззорожні : з ким станемо до бою?“

„Усё то я знаю,“ говорив Юрий. „Прошу тільки: не видавайте мене ні Мстиславови, ні братови мому Константинови! Лучше я сам по своїй волі виїду з города.“ Володимирці обіцяли.

Союзники підступили під город в неділю 29. цвітня, и обіхали ёго до вкола.

В ночі з нечлі на понеділок запалив ся княжий двір у Володимирі. Новгородці хотіли взяти город приступом, та Мстислав не пустив їх; на другу ніч знов повстав пожар; Смольняне хотіли йти на приступ, однак їх спинив князь Володимир Рурикович. Не звісно, що було причиною сих пожарів: чи злучай, чи випадкове в користь облягаючих, або кидане огню через стіну. Та після другого пожару Юрий прислав поклін князям и казав повісти: „Не дійте мені лиха сёгодня; завтра я виїду з города.“ Раю Юрий з двома молодшими братами явив ся у Мстислава и ёго союзників и сказав: „Брати, кланяюсь вам и чолом бю: жите лишіть и накорміть хлібом; а брат мій Константин у вашій волі!“ Юрий подав дари князям и вони помирились з ним.

Мстислав дав таке рішене: Константинови взяти Володимир, а Юрию віддати Радилів-Городець.

Без проволоки зладнали чайки й насади. В них сіла дружина князя Юрия; одна чайка дожидала самого князя з ёго жінкою. Юрий помолив ся в останній раз в церкві Богородиці, поклонив ся гробови отця и сказав: Суди, Боже, брата мого Ярослава: він мене довів до сёго!“ З ним відправив ся владика.

У Володимир втіхав Константин. Городяне вийшли ёму на зустріч з хрестами и цілували ёму хрест на вірність. Він щедро обдарував своїх союзників: Новгородців, Псковичів и Смольнян.

Упрямий и жорстокий Ярослав з побоевища утікав в Переяславль так скоро, що заїздив чотири коні, а на п'ятім приїхав у город. В пориві досади приказав він позаковувати всіх Новгородців и Смольнян, які тільки були в городі в торгових и інших справах. Новгородців казав він кинути в погребі и тісні кімнати; їх було півтораста людей и багато з них подусилось; п'ятнацять Смольнян держали в заперті осібно и вони всі остали живі.

Мстислав з союзниками 3. мая підходив під Переяславль. Разом з ним ишов ис своїм полком Константин. Не допустивши їх до Переяславля, Ярослав сам добровільно вийшов и явив ся у брата свого Константина.

Константин взяв ся помирити Мстислава з Ярославом. Ярослав післяв щедрі дари князям и Новгородцям. Та Мстислав не пішов у город, не хотів бачити Ярослава, а жадав тільки, щоби

дочка ёго, жінка Ярославова, приїхала до него, и щоби всіх задержаних Новгородців, що ще були живі, безпроволочно визволено и ёму прислано. Жадане витязя сповнено. Надармо потім Ярослав посилав до Мстислава з просьбою, щоб відпустив жінку. „Справді мене хрест побив!“ казав він. Мстислав показав ся неприхильним и відїхав з дочкою в Новгород.

Сею побідною війною Мстислав утвердив при Новгороді високе моральне значіне и показав, що не можна безкарно нарушати ёго права и самостійности; також установив він з Новгородцями угоду в Суздальській землі, як перше вчинив се в Київській з тими-ж Новгородцями. Ні оден князь не зділав того для Новгородців, що зділав для них Мстислав Удатний: та вони, як показує дальша історія, мало користувались ёго заслугами.

Слідуючого року, лишивши жінку и сина в Новгороді, Мстислав ходив з новгородськими боярами в Київ, відай для приготування будущего походу в Галич, а повернувши з Києва в Новгород взяв під сторожу Станимира з сином. Здає ся, Суздальска партія оживала, и против Мстислава загадувано хитрощі. Мстислав впрочім скоро випустив ёго. Те-ж саме потім сталось и в Торжку, де посаджено сина Мстиславового Василя. Мстислав взяв там під сторожу Борислава Некуришинича, але також простив ёму и випустив. Сі злучаї показують, що й Мстислав по всім тім, що вчинив для Новгороду, не міг надїятись довго там бути в згоді з усіми: він мав противників. В тім часі вмер в Торжку син ёго Василь; тіло ёго привезли в Новгород и похоронили близько дідівського гробу в св. Софії. Оплакавши сина, удатний князь незабаром після того явив ся на вічі и сказав:

„Клянюсь св. Софії, гробови отця мого и вам! Хочу погледіти Галича, а вас не забуду. Дай Боже, лягти коло гробу отця мого, у св. Софії!“

Новгородці просили ёго лишитись з ними. Все дармо. Мстислав відїхав, и на все. Не довелось ёму лягти у св. Софії.

(Конець буде.)

КРИТИКА.

Коли ж виясниться?

(За вводом повісти Н. Левіцького „Хмари“.)

И день иде, и ніч иде,
И, голову схиливши в руки,
Дивуєшся: чому не иде
Апостол правди и науки.

Шевченко.

Торік, трохи що не в кінці вже року, видані у Києві повісти п. И. Левіцького (Нечуя) особіною книжкою. Читателі „Правди“ давно вже знаємі з повістями п. Левіцького; бо частки „Хмар“ и коротенькі етюди „Запорожці“ и „Не можна бабі Парасці вдержатись на селі“ печатались в „Правді“. Через се ми й не будемо розказувать самої сути сих повістей. Ми бажаємо розглянути тільки одну повість „Хмари“, та й то не саму повість, а тільки характери деяких героїв „Хмар“. Просимо читателя не сподіватися від нас розгляду „Хмар“ на підвалинах чистої естетики. Сего ми не зробимо, не через те, щоб маловажали естетику — ні! за естетичним розвитком ми вважаємо великий вплив и на инчі сторони громадского життя; але на сей раз ми не ставимо своєю задачою естетичну критику: ми подивимось на героїв „Хмар“ з инчого боку, бажаючи врозуміти, що завело в хмари тих героїв, яким побитом можна б розігнать хмари и коли виясниться на годину в нашому громадському житті?..

Вірно те, що без естетичного розвитку можна огрубіти; але ще вірніше, що самою чистою естетикою не можна розігнать тих темних хмар, котрі повисли над нашою громадою, як в загалі, так особляво над тією часткою громади, котра зветься інтелігентною, котра повинна бути провідателем в народне жите нових ідей, освіти, політично-національного и економічного розвитку, *стоячи на ґрунті моральному*. Важнійша річ та, що отсі чорні хмари не розходяться, а більш и більш нависають; більш и більш темніє в нашому житті; серце наше більш и більш холодне и стине и не обзивається до народних нужд! Хмари деморалізації, хмари вузкого еґоїзму, хмари бюрократизму и поганого індіферентизму — до всего, крім грошей, застилають нам світ науки, світ моральности, світ *громадского добра*! — Хмара космополітизму, маска праці, буцім-то на народню користь, ширяться и ширяться, и виходять недолюдки; виходять не люде з національним розвитком — а наймити банкірів, у котрих рідний край там, де гроші, де задовольнене еґоїзму. За хмарами такої деморалізації не видно світу! Хмари закрили від нашої громади остатнєго часу безконечно тяжку долю, страшенне убожество наших селян! закрили наше загальне духовне убожество, закрили нашу темноту, наші національні рани!.. Громада загалом — наче осліпла!.. але ж в самій правді вона не осліпла, а тільки хмари засліпили її. Прямоване до еґоїстичної матеріальної користи нанустигло

на очі нашої інтелігенції ту темну воду, котра не дає нам бачити нічого, що стоїть вище матеріально-економічної користі.

З такими обставинами — не час говорити про чисту естетику; але, не цураючись естетики, треба братись за щось инче, за щось міцнійше, за щось таке, що б розігнало хмар нашої деморалізації и вивело нас на путь національного и економічного розвитку, — розвитку без егоїзму, розвитком для загальної громадянської користі. Конечно на такий путь нігде и ніколи громада не виходила *уса и разом*, завжди виводять її поодинокі провідаторі. Чи єсть же у нас такі провідаторі, котрі б вели нашу громаду з хмар на ясну, добру годину? Не час тепер говорити про таких поодиноких провідаторів, про те як вони з'являються, як живуть и т. д. Ми на сей раз маємо увагу подивитись тільки на героїв п. Левіцького и пошукать, чи нема між ними таких людей, котрі б вивели нас з хмар, котрі б хочби й тільки показали нам стежку до розігнання хмар; таких людей, котрі б навіть хоч сказали б нам, *коли ж воно виясниться?*

I.

Головних діячів в повісті п. Левіцького два: професор Дашкович и студент Радюк. — Дашкович син сільського священника з Київщини; він являється читателю в першій раз студентом Київської духовної академії. Вийшовши з академії, Дашкович оженився з дочкою того купця, Сухобруса, Степанидою, в котру закохався ще студентом, и став професором в академії; швидко піднявся він між професорами своїми лекціями по історії філософії. З кожним роком лекції його були луччі й луччі; він не довго був в академії, його скоро попросили професором в московський університет; але в Москві він скоро окучив до дому и за Києвом и перейшов в київський університет. Дашкович любив науку для науки и закопувався все глибше в книжки. Для своїх університетських лекцій йому треба було дуже добре познакомитись з наукою. Він був цікавий не до однієї філософії, и другі науки звертали на себе його увагу. В його шафах и столах лежали товсті купи паперу, списані його рукою“ (стор. 50, 51, 53, 87).

Вже й тут Дашкович здається нам чудним якимсь чоловіком! Він професор філософії, він любить науку, значить и йде поруч з нею; на його лиці був розум, мисль и сила“ (стор. 9): але як же сей освічений філософ не розумів, що любов „науки для науки“ нічого не варта! Ще дивнійше для нас становиться, коли згадаємо, що скінчане Дашковичем академії, його професура в Москві и перші роки професорства в Київському університеті припадають на той час, коли не тільки в західній Європі, а навіть и в Росії була збуджена мисль *життя громадського*, наука для життя а не для науки... Хіба таки Дашкович не читав сучасних йому філософів Європи? Хіба він не чув про Білланського, Герцена, Грановського?.. чудно! Але, бачте, Дашкович бажав „вгадати ті ідеї, які колись об'являться в нашому плем'ї (українсько-руському?) и попередити (чого ж так, що попередити?) в великорускім, коли ваші (великорускі) давні царі встигли збудувати міцне царство, а потім и в нашім українському, а потім ідеї мира славянського... Яка то філосо-

фія засвітить на берегах Москви, Неви, Дунаю, а там може й на берегах Дніпра и Чорного моря“ (стор. 90)... Справді, коли б Дашкович жив з *людьми*, то ёму не треба було „вгадувати“ тих ідей; бо вони вже и в *той* час виявились! и з тогочасової професури хіба Дашкович та свояк ёго Воздвиженский не примічали виявленя и панованя, в невеличкій часті рускої інтелігенції, ідеї волі и освіти, визволеня крєпаків, вольної пресси, економічного розвою и т. д. — Автор наче й сам запримітив сю помилку, и наче бажаючи згладити її додає, що „під впливом московської славянофільської школи Дашкович почав приступати до свого народа, до своєї національності аж надто оддалеки. Ёго філософська думка виїхала з Москви и потім поплила не прямо в Україну, а обминула її, простуючи через Прагу, через Варшаву, через Білгород, а потім до України. Дашковичова філософія дуже широко хотіла розпустити свої крила, щоб обхопити всю славянщину, а посли він и сам не счувся, як він поминув Україну“ (ст. 239). Нам здається, що він поминув Україну зовсім натурально, через те що ступав дуже широко! Хіба и в наш час мало таких українських радикалів, котрі „минають“ свій край, свій народ через те, що біжать дуже далеко, ступають дуже широко! и те, що вчитають з книжок, силкуються зараз ввести в народне жите, не звертаючи уваги на народній склад и розвій... Запевне коли б Дашкович більш звертав думки на те, що було *біля* *нёго* и *кругом* *нёго*, він би любив науку не тільки для науки; коли б він перш між вгадувати, яка філософія засвітить на Дунаю, подивився, який „світ“ світить на Дніпрі, він би „не минув України“.

Чим більш ми знаёмимось з Дашковичем, тим більш бачимо, що п. Левіцкий не справився з ним: так багацько у Дашковича противорічя и з собою и з тим, що діялось між живими людьми.

Ось слухайте: Минувши Україну и розпустивши широко на всю славянщину крила своєї філософії, Дашкович не забув, що у *нёго* дочка на зрості, що вона невіста, и завів що тижня вечери для своєї молодої дочки, закликаючи на вечери молодих студентів, а з ними Болгар и Сербів (ст. 239). Понав на сі вечери и Українець, студент Радюк, и от коли зайшла між Радюком и Дашковичем розмова про українский народ, українську національність, народню літературу и народній язык, так „обидва вони ніби знайшли Америку, и не могли натішитись тією новиною“ (ст. 244). Нехай би ся розмова була новиною для Радюка, але для Дашковича, котрий замірявся вгадувати, які ідеї опанують Україну, розмова про українську національність и літературу не повинні б бути *новиною*! — Не повинні! але були, через те що у Дашковича не було жадного національного розвою, и не диво, що він скоро „зовсім звернув на инчу дорогу, почав забувати свій народ“, котрого, додаю я од себе, він и не знав, „свою літературу“, котру ще менше знав ніж народ свій, „и чогось вчешився до чистої науки та до Славян, неначе в їх було все щасте України, все щасте українського народу“ (стор. 267).

На наш погляд Дашкович ніколи й не звертав з цієї дороги, и нічого було чіплятися ёму „до чистої науки“, коли він увесь вік усе покидав її и „любив науку для науки“. Ще раз кажемо, що не одян Дашкович, а всі „учені“, люблячі „науку для науки“, „учені“, не ма-

ючі національного ґрунту в своїм розвою, нічого красивого й не заповідують, як залізуть у ті хмари славянщини, або й космополітизму, у які забрався Дашкович. И дивоватись тут нічого! космополітизм — коли не зовсім мрія, утопія, так він пристав тільки творам великих гениів, а не кожному рядовому чоловікови.. Справді: дайте нам тип — тип *живого* космополіта, або Славянина, що се за чоловік буде? се буде нікчемний лежбока, у котрого або „не всі дома“, або хмари у голові; або він буде брехун, котрий, не хочаючи, не велиючи працювати, реалізувати свої речі в очевидь. на тій ниві де можна и треба працювати, проповідує працю *всі людскости*. О, се великі люде на маленькі діла!.. и коли у них не „жуки у голові“, то вони й самі добре знають, що проповідь їх про космополітичну працю єсть проповідь нікчемниці, проповідь утопії! — Скажіть мені: як можна працювати рядовому чоловікови *космополітично*? Хиба де єсть народ космополіт? Нема чоловіка без лица, нема народу без національности!.. працювати користно для народу можна тільки працюючи на національнім ґрунті!

Одначе ходім у слід за Дашковичем. Перевертаєте ви пять листків и Дашкович знов перед вами стоїть з инчим духом! Тільки що ми бачили, що Дашкович „почав забувати свій народ“, якось чеера пять листків хвалить він Радюка и ставить сему великою заслугою те, що Радюк „любить свій народ, що Радюк націонал“ (стор. 279). Тут автор узав на себе психологічний гріх!.. Хто забув *свій* народ, для того нічого не стоїть и в другому любов до ового народу. На стор. 284 автор знов додає, що Дашкович „зовсім заплутався, то в науці, то в славянським питаньї. Він усе сидів и читав, навіть писав півня в великорускі журнали... став скося поглядати на молодих людей“. — Нам здасться раз, що Дашкович дуже *швидко* покооився на молодіж, се б було вірно психологічно, коли б од часу бго приязни до молодіжи, коли він став її зазивати до себе, и до часу, як він став коситися на молодіж — пройшли десятки літ; одні ідеї и погляди пережили другі; а то сего нічого не було. Друге, що автор даремно докоряє Дашковичови тим, що він заплутався в славянокому питаньї и „по чужих нивах росівав те сімя науки, котре повинен був посіяти на своїй убогій ниві“ (стор. 284). Для Дашковича й не було другого виходу: він був „Славянин“ по своїм засадам; для українского народу, для України-Руси — він *завгіди* був чоловік не від міру, чоловік — мертвий. До такого виходу и в наш час доходять усі ті професори и передовики, котрі путаються в славянських питанях, минаючи Україну-Русь яко окремішню самостайну національність! Так и в наш час инчі професори, соромлячиось просто виказати себе радикалами-космополітами, маскуються українофільством, видають з себе горячих українофілів, а на самому ділі — розсівають сімя науки и своєї праці не на ниві рускої землі, а де попало: и в Москві, и в Римі, и в Лондоні!.. Се ті-ж самі Дашковичі нашого часу: тільки Дашкович окутався хмарою філософії — а Дашковичі нашого часу брешуть и окутуються хмарою езуїтизму... траняться ім вийти, хоч против волі, на чисту воду, на працю національну: вони дадуть нам посліду, а чоло сіють в Москві, бо вони для вашої мови и літератури одмежовують розвій межами розвою масси. Пишіть, мов, по українски тільки про те, до чого дійшов розвій масси;

а що вище маси, про те по українски писати не слід; для того єсть „російська“ мова... „Випереджати жизни, кажуть отой Дашковичі, не можна.“ — Конечно, не ми отанем симпатизовати Дашковичу за те, що він сімя науки кинув на чужу, а не на свою ниву, але й докорять ёго тим не можна, бо хоч він и каже, що „колинь молодим и він мав идеї, ті котрі проповідують народовці [идеї: „злитися зовсім з народом“], але ми ёму тут не вірямо: *таких* идеї *у него ніколи* не було, такі идеї ніколи не воплощались у ёго душі, у ёго серці. Те, що він задавався питанням про філософію и идеї на берегах Дніпра, ще не доказ того, що у него оправді панували в душі идеї народовців: то були ёго думки, мрія, а не идея національного розвою. Той, хто присвоїв собі идеї національні, хто зжився з ними, для того вони плоть ёго плоти, дух ёго духу, без них — як без душі, він не може жити: бо він живе *тими идеями и для тих идеї*. У таких людей — літа и старість не мають такого впливу на національні идеї, які показав Дашкович, говорячи, що идеї народовців „за старостю літ повисокакували у него з голови“ (стор. 310). Ні! вони не повисокакували, а їх ніколи й не було в голові Дашковича; бо коли б *идеї* народовців сиділи у голові Дашковича, він пересадив би їх и в голову дочці своїй, котра „українські пісні чула тільки од кухарки“ (стор. 253), котра, вийшовши з інститута, „не няла віри, щоб книжки були писані не аристократами“, котра, видно, не чула ні про Кольцова ні про Ломоносова (се гріх п. Левіцького против інститутської освіти), а навіть и про Шевченка... Ще додати треба, що дочка Дашковича входила в жите за часу найбільшого розвою демократизму, націоналізму, за часу лучшей пори в Росії. — Кажу ще раз: коли б в голові Дашковича були справжні идеї народовців, він прищепив би їх до своєї Ольги и вона не говорила б про него, що він крім філософії и свого кабинету нічого не знає“ (стор. 307). Дашкович любив Україну інстинктивно, він дивовався стихам Шевченка, говорив (примітіть авторову протіворіч), що то „божественна поезія, високі думи“ (стор. 311); але так би він говорив и про поезію Міцкевича, Пушкіна, Байрона, Гайне, Шекспіра и кожного поета-генія. Твори Шевченка наповнують душу Дашковича не національною идеєю, не тією идеєю, котрою мучився дух Генія-поета „за братів-крепаків“, не тією идеєю, котру носили націоналі, а просто поетичною красою, силою могутого слова.

Коли б в голові и в серці Дашковича сиділи справжні національно-українські *идеї*, він не сидів би мовчки тогді, як в ёго очах, в ёго хаті ёго гості напали на Радюка, обізвали ёго сепаратистом за те, що він промовив, що „нам потрібний національний ґрунт, народ, наша рідна поезія, наш язик“ (стор. 321). На Радюка трохи не з кулаками лівуть за ёго правдиві речі, обзивають ёго „черкесом“, глузують, що „знайшли народовці якусь нову націю“; свояк Дашковича Вездвиженокий репетує, що народовців „скрутить треба залізними обручами“, а Дашкович мовчить, ні слова не промовив, наче води в рот набрав! Ні, не так би зробив чоловік з *идеями*! Скажуть, що Дашковий підтоптався, зостарівся; так що ж! хйба *дух* старіє, хйба в підтоптаному тілі не живе юний дух, хйба идеї старіються з тілом?.. хйба од старости „високакують“ з голови ті идеї, що залізли туди за-молоду?

Хиба старість, літа в тяжка неволя и недоли вигнали з Шевченка ті ідеї, котрі десять літ виганяли з нього за Уралом? Лучший довід нашої речі ви. н. Костомаров. Літами він геть-то зостарівся (певно, що він старший Дашковича, певно, що жите ёго далеко не таке спокійне, як Дашковича): а хиба старість вигнала з нього ті потямно-національні ідеї, котрі опановали ёго ще з молоду? Люде потямно освічені, люде правдиво и щиро люблячі свій край, люде закохані в національні ідеї, люде з серцем, з бажанєм добра овому краю — старіючись літами, не старіють а кріпнуть духом, не осідають так як осів Дашкович (стор. 325), а піднімаються коли не своїми новими працями и творами, так своїм впливом на нове покоління. У таких же мізерних натур, як Дашкович, конечно, не вгадаєш, що кого попереджале зостарітись: чи дух чи тіло? а не диво, що від старости од них відлітають ті гадки, котрі їм здавались наче ідеї, а хмари, що закривали од них справжні ідеї, нависають над ними більше й більше, покіль не нависнуть так, як нависли вони над Дашковичем, котрий скінчав на тім, що „розпочав велике писане про філософію Китаю и Индії“...

Справді дальше нікуди було йти Дашковичу з овоєю „наукою для науки“... він тільки даремне потеряв час, блукаючи в своїми мріями по Европі и по Славянщині; ёму б користнійше було й починать від Китаю и Индії, вже через одно те, що він, *яко ученый, яко профессор, профессор часу піднятя національно-демократичних ідей и діла*, більш належав до Китаю ніж до Европи.

Такий то Дашкович! По нашому се натура мізерна, без характеру, натура нікчемна. Не говоріть панове, що таким ёго зробила бурса, кнівока духовна академія и жите! Ні! що київска академія заслонує чернечими хмарами світ ідей, світ науки, се правда; але натури міцні, натури не такі пентюховаті як Дашкович — вибиваються з-під тих хмар и виходять на світ. Ні Чернишевского ні Добролюбова не засліпили хмари ченців... Чом же Дашкович не вибився з тих хмар, а ще більш укутався ними? а вибїтись ёму, вийти на світ, освітитись ідеями и просвічати ними других — для Дашковича можна було, коли б у него була для того хіть. Згадайте тільки, що в часи ёго и в Москві и в Києві були вже *живі* люде; по Росії носилось вже слово Білінского, потім Герцена; гучно вже обзивалась муза Шевченка, слова Бовчка, речі Чернишевского и Добролюбова!.. Перед очима Дашковича скоїлась заверюха в 1848 р. в Галичині, воскресли Русини в Галичині, визволені крєпаки в Росії; але Дашкович нічого сего не бачив и не чув, бо ёго вкрили хмари „науки для науки“, хмари славянофільства. Навіть найкрасчий час профессорского жита в Києві, час Пирогова, и той не мав впливу на мізерну натуру закорузлого філозофа...

Отже який мізерний сей профессор, який він для нас несимпатичний, а коли б ми поставили ёго поруч з профессурою нашого часу, то ми знайшли б у Дашковича такі підвалини, котрі б примусили нас поставити ёго на перше місце и може б визвали до него симпатію. У Дашковича певно не було (бо автор нам не показує сёго боку) однієї тієї сторони, котра оддає од себе вонючим міязмом між профессурою нашого часу. Дашкович не ліз в лакеї, не гнався за мундирами, хрестами и лентами, не гнувся в три погібелі перед начальниками, щоб виканю-

чити подарунок хутору, або „аренду“, як се роблять філософи нашого часу. Він не йшов до жидів в найми за гроші, не робив з своєї професури приманку для легковірних людей, не оддавав свого імени на прокат банкіром, не ставив задачою свого життя — гроші и вузки матеріяльні користи, не будував на перепродаж будинків, не оддавав в позичку грошей за жидівські проценти, не розвивав між молодіжю ні біржевої горячки, ні езуїтского примованя до космополітизму, під виставкою українофільства. Видима річ, що у освіченого, морального чоловіка такі сторони не будуть заслугою, и Дашковичу ми їх ставимо в заслугу тільки рівняючи ёго з тими Воздвиженскими, котрі прийшли до нас не з Тули и Орла, а з Київщини и інших міст нашого краю, и котрі панують в наших храмах науки и „люблять“ науку не для науки“, як Дашкович, а для свого мізерного егоїзму; „люблять“ її як приманку, як виставку, щоб прибільшити свої матеріяльно-користні задачі.

Між Воздвиженскими нашого часу старий Дашкович був би сонцем; одначе таке сонце не розжене хмар, не виведе нас на ясну, годинну стежку національного розвою... Ні! не в таких людях наше спасене, не в Дашковичах, не в Воздвиженских наша сила, не на них наша надія. Не професура розжене наші хмари; вона й сама укуталась в хмари и укутує хмарами нашу молодіж — и ті хмари й темніші й страшніші і тих хмар, котрі покрили Дашковича, страшніші через те, що сі хмари — суть хмари великої деморалізації...

Хто ж одначе з героїв „Хмар“ виведе нас на ясну годинну стежку? хто розжене хмари? чи не Радюк? А подивімось на нёго, що се за чоловік?

О. Кошовий.

(Конець буде.)

Літературні звістки.

— Нові газети и журнали в Росії. „Правительственный Вѣстникъ“ подає сп'яс 11 свіжо концессіонованих періодичних видань, котрі будуть виходити „съ дозволенія предварительной цензуры“; між ними є 6 великоруских, 4 польських а 1 в єврейскім язиці. В великорускій мові мають видаватись: 1) „Библиотека техническихъ произведений“, місячний журнал, в Петербурзі; 2) „Листокъ педагогическаго музея“ (Н. Фену), місячне видане, в Петербурзі; 3) „Журналъ для вѣсть“, з додатком „Охотничьихъ Записокъ“, тижневий журнал в Москві; 4) „Народный Листокъ“, видавництво комітета „общества распространенія полезныхъ книгъ“ в Москві, в неозначених часах виходу, шлея того як набирає ся матеріялу; 5) „Донская Пчела“, політична газета, два рази на тиждень, в Ростові-на-Дону; 6) „Листокъ Объявлений“, в Казани, три рази на тиждень. — В польській мові мають виходити: 1) *Biesiada Literacka*, тижневий беллетристичний журнал, в Варшаві; 2) *Ateneum*, учено-літературний місячний журнал, в Вар-

шаві; 3) *Gazeta Lubelska*, сільсько-господарська і торгова газета, чотири рази на тиждень; 4) *Korrespondent Płocki*, фінансово-торгово-рільничка газета, два рази на тиждень. — В єврейській мові має видаватись: „*Га-Цефіра*“ („Ранішня Зоря“), політична тижнева газета в Варшаві. — „*Рускій Міръ*“ подає яко поголоску, що адміністративні сфери Росії займають ся питанням, чи не дати провінціональній пресі більшої свободи, подібної яку має преса столиця (в Петербурзі і Москві); именно мала б бути знесена „предварительная цензура“, а кавці мали б бути на половину зменшені.

— „Голосъ“ доносить, що вийшов в світ первий том „**Славянскаго Сборника**“, виданого Петербурским відділом „славянскаго благотворительнаго комитета“. По гадці видавців „Славянскій Сборникъ“ призначає ся виключно для знакомлення з славянськими народностями и буде виходити по мірі призбираних статей. Другий и третій том вже друкують ся; первий обіймає більше як 40 друкованих аркушів и продає ся по 3 рублі. В нім поміщені між иншими розправи: „Карпатская Русь“ Я. Є. Головацкаго, „Исторія словаковъ“ Пича, „Старообрядцы въ Добруджѣ“, „Положеніе райи въ современной Босніи“ Н. А. Попова и и.

— *Gazeta Narodowa* пише: „Записуємо нове имя, молодого писателя на поли праць гісторичних. Є ним п. *Kazimierz Górski*, котрого розправу п. н. **Stosunki Kazimierza Sprawiedliwego z Rusią** маємо власне перед собою. Автор розвинув в тій праці незвичайний засіб ерудиції и okazaв ся совістним писателем. Не можемо тут подавати подрібної критики... скажемо тільки, що праця ся зробила на нас добре вражінє и що в п. Казимірі Гурскім витаємо на тій дорозі, по котрій ступав Лелевель, Морачевскій и Шайноха, дуже пожаданого и пожиточного робітника.“

— Урядова *Gazeta Lwowska* поміщає в фелетонах оповіданя и образки гісторичні або взяті з життя руского народу новіших часів. Так в н-рах 109—122 з сего року поміщенє оповіданє: *Opryszek, opowieść zdarzeń prawdziwych*. Якийсь п. dr. Antoni J. розказує „на підставі актів урядових Комнати кримінальної подільскої, описаних на 9.375 аркушах“, жите славного подільского розбійника Кармелюка. „Рускій Фра-Діаволь“ (так его називає автор) виглядає тут зовсім инакше ніж в оповіданю Марка Вовчка „Кармелюк“ (поміщенім в I-ім рочику „Правди“), а також цілком инакше як у книжці п. Максимова „Сибір и каторга“. Др. І. представляє Кармелюка звичайним жорстоким розбійником, котрий найтяжшими муками вбивав свої жертви; „людови він не давав опіки, але здирав его без устанку, а не бунтував его против панів“; твердженє п. Максимова, що „Кармелюк ратував останки козацької волі против фантазіи панів“, називає др. І. смічним: — він признає Кармелюкови тільки багато енергії и сили. Після д-ра І. Кармелюк вбивав ся властиво Устим Кармачок, и аж пізніше прозваний був Кармелюком; родив ся 1788 р. в селі Головчинцах в Літинськім повіті. Оженивши ся, служив 6 літ в панскім дворі, але за якийсь непослух відданий був 1812 р. до війська. Се й їхнуло его на дорогу розбишацтва; він дезертував, став злодієм и розбишакою, був 3 рази висланий на Сибір и 3 рази втік, був пострахом цілого північного По-

дія а навіть и дальших сторін, аж в 1835 р. в хаті своєї коханки був підступом вбитий. На скільки др. І. вірно представив жите Кармелюка, можна б тільки осудити маючи в руках урядові акти, котрими він користав ся; але вже й з самого оповіданя видко, що суд его о Кармелюку не досить безсторонний, бо деякі факти не зовсім згідні з тим судом. Розправу свою кінчить п. І. висказанем свого погляду на козацькі бунти и на Шевченка: Острияниця, Павлюк, Нечай, Кривонос, Палій и т. д. — всі без висемки були прості „гайдамаки и розбишаки“, котрим лише о те ходило, щоби „нічого не робіти, пити, гуляти“; проте п. І. дає польских поетів української школи Чайковського, Гославокого, також Гоциньського и Богдана Залеского, що вони апотеозували тих розбишаків. А о Шевченку каже, що він „зовсім инакше виглядав за життя як по смерті, особливо від часу, kiedy pewne stronnictwo, z niejasno wyurpisaniem na sztandarze zadaniem, zaczęło go uważać za pierwowzór arcykapłana ludowej wolności“. Полемизувати тут против тих поглядів фелетоніста Gazet-и Lwowsk-oi ми не гадаємо; тільки мусямо виразити наше зачудоване, що урядова газета, котра б повинна бути взорцем безсторонности, поміщає такі виходки против Шевченка и українофілів!.. В н-рах 150—158 тойже др. І. в статі „*Książę Sarmacy. Obrazek z drugiej połowy XVII. stulecia*“ оповідає жите и смерть Юрія Хмельницького, именно від 1685 р., коли Хмільниченко ферманом султанским именованій був гетьманом України и князем Сарматії. И ся статя написана в дузі дуже неприязнім руцині, козацтву и „хлопоту“.. Особливо ненавидить автор Хмельницьких, котрих рід називає родом супів.

— **Нові рускі книжки.** Накладом товариства „Провіта“ вишла нова книжка для народу під надписом: „*Rozkazy pro silny przyrody.* (Після виданя Кієвского.) Часть І. У Львові 1875. Друковано въ 10.000 примѣрникахъ.“ Ся книжочка обіймає 4 розділи: 1) Про воздухъ (повѣтре) та вѣтеръ. 2) Про воду та пару. 3) Про гукъ (шумъ) та тишину. 4) Про свѣтло та темряву. Про Київске видане сеї книжки ми вже згадували в н-рі 11-ім. Ціна львівского виданя 10 кр. — Нова шкільна книжка для гімназий що ино вишла п. н.: „*Минералогія для низшихъ класъ середнихъ шкѣлъ, съ нѣмецкихъ учебниковъ Зиґм. Феллекера и І. Лейниса перевѣвъ на рускій языкъ М. Полянскій, профессоръ при ц. к. академ. гимназії во Львові. Львовъ 1875.*“ Ціна 50 кр. а. в.

— **Нові газети польські у Львові.** Від Жовтня сего року стали у Львові виходити дві нові газети польські: 1) *Goniec Lwowski*, виходить що-дня и поміщає місцеву и замісцеву хропіку и всіякі дрібні вісти в роді *Kurjera Warszawsk-ого* и львівского *Kurjera Polsk-ого*; 2) *Kongresponent handlowy*, виходить (під редакцією Гольдмана) в оден аркуш що дві неділі в польскім и німецкім язиці, и містить всіякі торгові вісти.

ЧАСТЬ ПОЛІТИЧНО-СОЦІАЛЬНА.

ПЕРЕГЛЯД ПОЛІТИЧНИЙ.

Справи австрійсько-угорської монархії.

Спільні делегації відбувають дальше свої засідання. В долитавській фінансовій комісії інтересівано г-р Андрашия, подібно як в угорській, о відносинах Австрії до заграничних держав, особливо до Турції и до повстаня. Г-р Андраши відповів подібно як в комісії угорської делегації. Обі делегації призволили 8 $\frac{1}{2}$ мільйона на нові гармати; нові проби з тими гарматами відбувались в присутности членів спільних делегацій, и мали випасти дуже добре, так що навіть Neue fr. Presse, котра передше промовляла горячо против гармат ген. Ухациюса а за сталевими гарматами пруского фабриканта Крупна, тепер признала вартість перших. Деякі дрібніші жаданя міністра війни, н. пр. на реорганізацію штабу генерального, делегація австрійська відкинула; угорська делегація як завжди так и сего року більше оказує жертвенности на цілі восні.

Neue freie Presse помістила дві статі звісного з 1848 р. и з часів Гогенварта (проектом зробити Австрію конституційно-монархічною федерацією, подібно як Швайцарія єсть републиканскою федерацією) *д-ра Адольфа Фішгоффа*, котрі вийшли и окремою брошурою. Д-р Фішгоф займає ся там питанням, як би дались зредувати великі війська, удержувані державами європейскими, відповідно до фінансових сил кожної держави. Він пропонує, щоб, подібно як порозумівають ся з собою кабінети, порозумівались и народи через мужів свого довіря, котрі б з собою сходились, умовлялись и відтак кожний в своїм краю ділав відповідно тій умові. Проект д-ра Фішгоффа звернув на себе в журналістиці австрійській велику увагу, и вже забирають ся переводити его в практиці.

Сими днями відбували ся в *Чехії вибори послів до Ради державної*, котра скликана на депь 19. Жовтня. „Молоді“ поставили своїх окремих кандидатів в більшій часті виборових округів сільських и міських; однако и послы іх партії не мають ити до Ради державної так довго, як довго більшість чеських послів буде тому противна. Мабуть се іх становище (бо фактично тепер нема різниці між вибором „молодого“ а „старого“ до Ради держ.) й було причиною, що кандидати „молодих“ пропали при виборах: з іх кандидатів вибраний тільки оден! Впрочім вибрано самих „старих“. Найлучше було б, коли б „молоді“ виступали з окремими кандидатами лиш там, де ведуть окрему політику, т. є. при виборах до сойму: там виборці й мають інтерес вибирати іх кандидатів.

Чеські газети, загнівані на Росію задля єї неприхильного поступованя против повстаня полудневих Славян, оповідають, що до *упадку міністерства Гогенварта* найбільше причинилась Росія, бо російсь-

ський посол в Відні Новиковъ в 1871 р. на приказ свого ряду спротивив ся санкціонованю гогенвартівської угоди з Чехами!! А коли Чехи тогді жалували ся на се поступоване Россії, сказано їм, що Россія може тільки православних Славян спомогати!..

Дня 4. с. м. обходжено в *Чернівцях* *отворене університету* и враз 100-ї роковини прилученя Буковини до Австрії. Німецкі газети переповнені описами того празника. Приїхав на него міністер Штремаер, прибули депутати кількох університетів австрійських и німецких, багато німецких буршів, були торжественні бесіди, бенкети, забави, коммерси и т. и. Ромуни, особливо шляхта, не брали участи в тим празнику. Кілько студентів вписало ся до нового університета, ще не знати.

Справи заграничні.

Справи турецкі ще завжди найбільше звертають на себе увагу цілої Европи. *Повстанє в Герцоговині и Боснії* не вгасє, хотя в остатних двох тижнях не чути було о значнійших битвах. Число всіх повстанців в Герцоговині має тепер вносити до 14.000, з котрих одна третина має набивані з заду карабіни, а дві третини мають звичайні. Амуніції и живности має бути подостатком. Повстанці готовлять ся удержувати повстанє через зиму, надіючись, що з весною змінять ся обставини на їх користь. Між тим дипломатия европейска не перестає займатися справами повстаня, хотя місія конзулів скінчилась на нічім. Газети славянські, особливо чеські, загнївані найбільше на Россію, у котрій півофіціальный *Journal de St. Petersburg* захвалював введене реформ адміністраційних в Боснії и Герцоговині зі сторони Турції, котра й обіщє такі реформи, яко найліпший спосіб до закінченя повстаня и задоволеня раясів! „Панславистичні идеї збуджувати, якийсь час підсичувати або одобрятн, а відтак їх зараз яко хоробливых, ложних або шкодливых з Петербурга відперти ся, се належить до нерідких появ німецько-российскої тактики над Невою,“ каже *Politik* и додає, що симпатії полудневих Славян звернуть ся до Анлії, котра більше дбає о сих Славян, ніж російський ряд и нарід. — Гарібальді в однім листі виразив свою симпатію до повстаня; Турків, каже, час би вже прогнати до Азії.

Особливо напирє европейска дипломатия на *Сербію*, де більшість народа а навіть и більшість скупчини хоче війни, хотя се жаданє в адресі скупчини не було виразно висказанє. Князь Мілан дня 4. с. м. зъявив ся сам в скупчині, жагадав довіря для себе и відтак відпустив міністерство Рістіча, зложене з членів сторонництва Омладини, туряючого о відбудованю великосербскої держави. Нове міністерство вже зложене; президентом его єсть Калєвич, бувший предсідатель скупчини. Характер нового міністерства ще не зовсім ясный, до него входять и деякі члени Омладини.

Між тим *Турція*, хотя енерлічно веде борбу на поли дипломатичнім и боевім, винищилась на поли фінансовім. Майже дві третини своїх річних доходів мусять Турція видавати на оплачуване відсотків від довгів, а тільки одна третина йде на потреби державні. При тим гос-

подарка фінансова як найлихша, а на потреби султанські (удержуване гаремів) йде безлік грошей. Коли тепер ще прийшли великі видатки з причини поветаня, то Турція не могла сего выдержати и оголосила, що через пять літ буде платити лише половину відсотків від довгів, се-б то оголосила половичне банкрутство. Се заявлене турецького ряду викликало велике обурене в західній Европі и мають наступити представлення из сторони интересованих держав.

Россия займає ся тепер більше ніж справами полудневих Славян, котрих генерал Игнатієв відсилає до ласки султана, справами азиатськими, де розпочалась війна з пограничним Кокандом. Генерал Кавфман завовує сей край, однак війна, здає ся, протягне са довше и розширять ся и на сусідні краї.

НОВИНКИ.

— **Институт „Дім Народний“ у Львові.** В днях 29. и 30. Вересня відбули ся загальні збори членів „Дому Народного“. Всіх членів явило ся над 60, між ними над 40 з по-за Львова. Член „управляючого совѣта“ о. Лепкий відчитав справозданє з діяльности совѣта за час від 30. Вересня 1874 до 29. Вересня 1875, а касієр п. Мацілиньский предложив „розсчеť касы“. Довідали-смо ся з него, що Дім Народний мав в 1874-ім році всего приходу 33.660 зр. в готових грошах и 2.552 в ефектах, а розходу 29.068 грішми и 2.100 в ефектах, отже лишило ся в касі з кінцем 1874 р. готівкою 4.591 зр. и в ефектах 452 зр. Важнійші позиції приходу були: за винаймлене Дому Народного и 3 інших камяниць 25.483 зр., з 1873 р. лишило ся 3.235 зр. готівкою и 400 зр. в ефектах; останній прихід 4.932 зр. готівкою и 52 в ефектах становили добровільні датки, позички и депозити. З розходів були найважнійші: податок від Дому Народного и 3 інших камяниць 7.747 зр., снлата довгів 5.172 зр. готівкою и 2.100 зр. в ефектах (між тимп 3.572 яко самі відсотки), гонорарія (предсідателеви, касієрови, адвокато-ви, инжинерови и адміністраторови села Білки) 1.283 зр., видатки канцелярійні 425 зр., адміністрація (надзирателеви Дому Народного, сторожам, на ассекурацію и т. п.) 2.947 зр., запомоги (для учеників бурсы Дому Народного 800 зр., иншим 758 зр., разом) 1.558 зр. Се справозданє касове збор приняв до відомости и уділив „управляющому совѣтови“ абсолюторию; враз же постановлено вибрати комісію з 3 членів, котра б на будуще переглядала рахунки. — Було б дуже пожадано, щоби „управляющій совѣтъ“ оголошував докладнійші справозданя касові, ніж сегорічне, де навіть при одній позиції (289 зр.) зовсім не виражено, на що гроші видані. Також було б дуже пожадано, щоби був оголошений стан майна Дому Народного; так лише знаємо, що нерухомого маєтку посідає Институт Дому Народного чотири камяниці у Львові п села Костенив-Білка; а довгів знаємо лише о 30.000 взятых з вдовичо-сиротницького фонду Львівської архієпархії и о 6.000

зр. тяжачих на селах Білка и Костенів; на села сі видано доси около 32.000 зр., вони ще тепер не приносять жадного доходу, и лиш що від сего року приходу з них тільки, що вони самі удержують ся. О господарці в Дому Народнім кружать многі не дуже користні поголоски; ми не хочемо їх нотувати, бо не знаємо, чи и о скільки вони мають яку підставу: — на всякий спосіб користнійше було б для самого інститута, коли б оголошенем докладних рахунків від самого заложєня Дому Народного як и виказу тепершнєго его стану маєткового справа була вияснена и можливим іпсинуациям кінець положено. Моральне право домагати ся такого виясненя мають не тільки ті, котрих „управляющому совѣтови“ подобає ся прийняти в члени, але в загалі нарід руский, котрий своїми датками заложив Дім Народний. „Управляющій совѣтъ“ систематично всіх „українофілів“ не приймає за членів, хочби вони й сповнили всякі статутум приписані вимоги; коли ж годі припустити, що кілька „українофілів“ змогли б запанувати цілим інститутум, то таке поступованє „управляющого совѣта“ дає тільки повід до підозріваня, що „совѣтъ“ боїть ся можливих інтерпеляций від людей, котрі супротив всяких пренподобий и благородий могли б сміло и отверто виступити...

Найважнійші постанови загального збору були: в справі будованя церкви при Народнім Дому ухвалено, щоби торжественне положенє угольного каменя відбуло ся по можности в Маю 1876 р. и щоби на сю урочистість запросити нарід и власти, також и дати музикально-декляматорский вечер; на будову церкви призначено річно 5000 зр., а коли буде треба, то й більше. На стипендію 3. (15.) мая, призначєну для самих селянских дітей, зібрано доси 640 зр., и задля того о. А. Заклинский (з Богородчан) закидає „управляющому совѣтови“, що мало дбає о сю справу. Відтак ухвалено роздати в 1876 р. 800 зр. бідним ученикам в квотах найбільше по 40 зр. Зглядом бідних учеників в бурі Дому Народного постановлено лишити „усмотрѣнію управляющого совѣта на содержаніє учениковъ опредѣлити нужную суму“; о. Пелєх жадав яснійших и вигіднійших комнат для тих учеників, але внесок его відкинено. — Довші розправи вели ся над „дѣвочимъ воспиталищемъ“ в Бучачу. Початок до заложєня сего „воспиталища“ зробив о. Цибики, подарувавши на тую цілє овій дім в Бучачу, котрий ему не приносив ні найменшого доходу: але що той дім оказав ся недогідним, то закуплено из складок и грошей даних Народним Домом подоминіканський кляштор, котрий трохи зрєставровано и котрий тепер цїнить ся на 17.000 зр.(?) Референт „управл. совѣта“ о. Павликов нарікав на „строительный комитетъ“, котрий рідко відбуває засіданя и не предложив жадних рахунків, а председатель „строительного комитета“ о. Курилович з Бучача нарікав, що сей комітет прислав 2 рази загальні и подрібні рахунки а також важні протоколи, а референт „управл. совѣта“ о тім нічого й не знає! Наконєць рішено: 1) уложити инвентар бучацкої реальности; 2) уложити проект, яким має бути тое „воспиталище“ и звідки взяти на него фонди; 3) уложити виказ приходів и розходів від часу прийнятя сего інститута під заряд Дому Народного; 4) розглянути, чи не лучше було б продати реальність в Бучачи а „воспиталище“ заложити у Львові або в якім иншій місті. Сям всім має

заняти ся „управляюцій совѣтъ“, котрому и в справах адміністраційних лишено вільну руку. — Постановивши відтак ще прийняти другого урядника при Народнім Домі в річну платоку 500 зр. и помешканем и установивши бюджет на р. 1876, приступив збір до вибору нового „управляющего совѣта“. Предсідателем вибрано знов одноголосно крилош. о. Кульчицкого, а членами крилошан оо. Петрушевича, Павликова, Малиновского и Шведицкого, оо. Ленкого и Делькевича, и шп. Ковальского и Гавришкевича, в загалі тих самих, що були членами „управл. совѣта“ в 1875 р., тільки що замість п. Геровского и о. Крижановского вибрано оо. Петрушевича и Делькевича; заступниками вибрано о. Крижановского и шп. Кулачковского, Добрянского и Геровского.

Деякі польські газети займали ся ближе сегорічними загальними зборами членів Дому Народного, именно Ојезузна зробила замітку, що в святоюрскім таборі при zaloженю „Русского Касина“ и на загальних зборах Дому народного показалося роздвоєне, витворились два відтинки: одні остались вірними давнішим традиціям и розуміють руский нарід яко темну масу сельского люду в східній Галичині, репрезентовану своїми священиками и консисторіями; найвишшими ідеалами їх політики суть юліанський календар, грецькі обряди релігійні, зміцнене власти духовенства и т. и. З того чисто святоюрского сторонництва виростає тепер відтінок ліберальний, котрий не хоче признавати священиків єдиними и виключними представителями руцини; суть то по більшій часті молоді люде, що туряють о цілковитім ассимилюваню східної Галичини з Росією. Старі Святоюрці ж суть в души тільки платонічними прихильниками Росії и православия, ім бо перед воім ходить о вплив и власть священиків, а в Росії перший-ліпший урядник або офіцер більше значив би в суспільній ієрархії ніж значать тепер у нас горді проводирі „галицко-русского народа“; вони кокетують отже з Росією тільки „на пострах Дяхам“. Проте молоді світські члени руссофільскої партії закидають старим святоюрцям гіпокрізію и особисту амбіцію задля того, що послідні интерес своєї касты ставлять по-над идеал „все-русского единства“. На загальних зборах Дому Народного мали руссофіли виступити з острою критикою против „управляющего совѣта“ з річними недостаточних рахунків и т. и., и роздрознене між обома сторонами мало бути дуже велике. На ті заміти Ојезузн-и відповідає „Слово“, що „оттѣнковъ у насъ нѣтъ, а єсть поодинокія личности въ народной ієрархіи, которыя дешевымъ способомъ, благерствомъ безъ трудовъ, хотѣли бы заняти вездѣ видное мѣсто, именно желали бы фигуировати яко члєны комитетовъ, комисій и проч., не думая исполнити связанныхъ съ тѣмъ должностей. Оппозицію противъ поодинокихъ личностей, якъ духовного такъ мірского сословія, при выборахъ въ комитеты не можно считати роспаденіємъ одной русской партіи на два отѣнки.“

Ми крім заміток висказаних повисше, маємо ще от-що сказати: Переглядаючи цілу діяльність институту „Дім Народний“, бачимо, що вся користь єго для руского народа залежить в тім, що кільканадцять руских учеників дістають що-року по 40 зр. замогою та що в бурсі Народного Дому містять ся двадцять и кілька бідних руских школярів,

Та й то до удержання бурсаків причиняє ся тільки Дім Народний 800-ма зр. и помешканем, в більшій же часті залежить удержане їх від жертвенности и доброї волі приватних людей. До просвіти руского народу, до піддвигнення его, до піднесеня нашої літератури и т. д. Народний Дім нічим не причиняє ся. Бібліотека в Домі Народнім не отворена и мабуть цілком не упорядкована; для руского театру велика саля Народного Дому стоїть замкнена. Атже вартість цілого майна Народного Дому виносить кількясот тисяч, а користь з него така, яку мож би мати з капіталу 30.000 зр.!! И нема навіть надії, щоби скоро було ліпше: не знаємо виравді, чи чистий дохід в наступаючих роках не буде більший від доходу в кількох остатних роках; але судячи після сих-же, чистий дохід буде виносити що-року 5—6.000 зр., а *стілько-ж* призначено на будову церкви, отже весь чистий дохід піде на церков, а з Народного Дому через які кільканайцять або й кількадесят літ такий буде хосен, який є й тепер! Справді, рускі народовці з певного згляду можуть тільки раді бути, що їх не приймають в члени „Народного Дому“; бодай не спаде на них одвічальність за лихе ведене найбільшої рускої інституції в Галичині!...

— В Тернополи 5. Жовтня. Нема може ні в однім з провінціальних міст Галичини так значного кружка інтелігентних Русонів, як в наших подільскім Тернополи, а до того ще й міщанство достарчує поважне число тямучих и розумних руских людей; по судах же та школах зустрінеш чимало щирих и ревних патріотів руских. Деякі з них знані Вам навіть в літературних праць, як др. Лучаковский, Александер Барвінський. Недоставало тільки, щоби сі красні інтелігентні сили злучити до спільної праці для добра народного. Отже й се стало ся в сих днях, бо, як Ви вже й доносили у „Правді“, завязалась тут 29. Вересня філія товариства „Просвіта“. На зборах явилось 25 членів: міщане-обивателі, урядники, учителі и замісцеві священники, між котрими мило повитали-смо старенького отця Скоморовского. Збори відкрив горячою промовою делегат центрального виділу, проф. Наталь Вахнянин, а провід зборам обіймив др. Володимир Лучаковский. Др. Волод. Ганкевич вяснив, в яких відноснах має бути філія до центрального виділу, а відтак наступили вибори до виділу філіяльного. Вибрані: др. В. Лучаковский, адвокат краєвий, яко голова; Александер Барвінський, професор в учительській семінарії, Лев Шехович, адъюнкт судовий о. Северин Навроцкий, катихит в учительській семінарії, и Петро Левіцький, професор гімназіяльний. Крім сих панів приступили тепер до „Просвіти“ и ввійшли до філії Тернопільської: а) в Тернополя: Вікт. Загайкевич, учитель гімназ.; Конст. Горбаль, учит. гімн.; Евг. Алексевич, священник; Фед. Чорненький, концип. фін.; Ст. Трач, учитель; Юр. Леців, учитель; Ост. Чвартацкий, авскулт. суд.; Ив. Максимишин, урядн. почт.; Т. Кордуба, мельник; Он. Ткачук, мельник; Коморовский, офіц. суд.; Логинський, прокуратор; Зен. Котович, адъюнкт суд.; Вас. Занько, авск. суд.; Едм. Сохацкий, ветеринар; Ник. Дудикевич; б) з околиці Тернопільської: о. Іос. Скоморовский, парох в Березовици Великій, Іос. Студинський, парох в Китячці; Ник. Кордуба, свящ. в Острові; Мих. Сковоронський, дяк в Острові; Ив. Лунь, господар в Острові; Мих. Ивасечко, свящ. в Камінках; Ил. Роздольский, декан в Стегниківцях;

Гр. Чубатий, парох в Ступках; Чировский, завідатель парохії в Купчинцях; Іос. Вітошинський, пар. в Денноові; Іос. Чачковський, парох в Товстім; Ал. Поховський, парох в Покропивни; Іос. Барвіньський, завід. пар. в Гарбузові; Мих. Бабій, господ. в Гарбузові.

По виборах до виділу філіяльного наступили дебати над внесками членів. П. Н. Вахнянин при сій нагоді зазначив те, що центральний виділ „Просвіти“ звернув тепер в виданих товариства більшу увагу на заспокоєнне реальних потреб народа: він старає ся передовсім в популярних розправах подавати народови практичні ради в справах дотикаючих его найближше, як в ділах векслівих, рекламацій від побору військового и т. и. При тім и днесено велику стійність брошури Вол. Барвіньського „Про пекслї и лихву“. Відтак и. Вахнянин поставив внесок, щоби філія старалась о поміщуване сільських школярів у промисловців и купців; небавком, казав бесідник, при наростаючій людности не стане для народу землі під управу, намножить ся пролетаряту, а відпливу для него ні якого не буде. Внесок сей викликав живу дискуссию и в-кінці був одногласно прийнятій.

При сім мусимо зложити прилюдну подяку всечесному пану бурмістрови, котрий відступив на збори безплатно салю засідань Ради міскої.

— **Міністер Штремаєр у Львові.** Ідучи на утворене університету до Черновець, п. міністер просвіти забавив оден день у Львові. Через той час авіджував заклади наукові, університет, гімназії, учительські семінарії а навіть школи народні, и всюди розвідував, як веде ся наука німецького языка. Кажуть, що п. міністер був задоволений тим знанем німецького языка, яке застав у молодежи гімназіальної. Ми надіялись, що, навіщаючи имено семінарії учительські, п. міністер схоче переконати ся, о скілько виконують ся его власні розпоряджіня, видані перед 1 $\frac{1}{2}$ роками, що до науки руского языка. Однак п. міністер и не запитав о те. Отже ж ми зовсім не противні тому, що п. міштер так дуже дбає о німецький язык; ми навіть раді б, щоб наша молодіж більше знала по німецьки, ніж тепер знає: однак п. міністер повинен враз, стоячи по-над спорами сторонництва и національностей, дбати о те, щоб кождому було свое право. Що руский язык в семінариях учительських е управлений, доказує навіть власне розпоряджіне п. міністра; але спосіб, в який и. міністер дбає о виконане свого розпоряджіня, здаєсь указувати, що воно мало цілею не вимірити справедливість Русинам, але тільки надати *позір*, що ряд дбає и про Русинів... Сподіваємось, що наші послы в Раді державній, имено о. Качала, не занехають при першій нагоді в тій справі поставити інтерпеляцию до ряду...

— **Катедра географії в Львівскім університеті.** Як звісно нашим читателям, через якийсь час кружила в сферах університетських у Львові вість, що міністерство просвіти надало п. Нат. Вахнянинови стипендию в цілі, щоб міг слухати викладів географії на заграничних університетах и приспособляти ся до обнятя катедри географії у Львові. Опісля однак розголошено, що ряд, заким рішить ся кому небудь дати сию стипендию, рознише конкуре на саму катедру. Тепер же доносять польські газети, що таки уділено стипендию — однак не п. Вахнянинови, але профес. в Львівській реальній школі п. Бенонему. Виравді

п. Беноні ніколи не займав ся географією, нігде не слухав викладів географії, нічим не доказав що має замишлене до сеї науки, а п. Вахнянини слухав викладів географії в Відні и видав парис географії (після німецького), о котрім з похватою згануз публично п. Духинький — П. Беноні займав ся більше політикою; він єсть членом klubu postępowego polskiego, попираючого п. міністра Земляковського...

— Ojczyzna в корреспонденції з Києва, а за нею й Gazeta Narodowa, донесла, що профессор старинної історії в Київскім університеті, **Михаїл Петрович Драгоманов**, позбавлений катедри и арестованний за те, будім він був начальником соціалістичного заговору на Україні. Довідуємось з певного жерела, що п. Драгоманов за арестовано, тільки віднято ему катедру (до чого мав багато причинитись донос звісного доносчика Юзєфовича), и то „безь обясненія причинь“.

— **Ученики-Русини в Львівских гімназіях.** У Львові, як звісно, є три гімназіи: одна з викладовим язиком руским, одна з німецьким, одна з польскім. До рускої гімназіи ходять майже самі Русини, воїх до 280, між тими кількох латинского обряду; властивих Поляків є в тій гімназіи ледве 10. До німецької гімназіи ходять найбільше жиди, котрі в деяких класах, н. пр. в 1-ій, становлять більше ніж 2 третини учеників (звиж 100 на 150). Русинів є в тій гімназіи 70. В польській гімназіи руский язик викладає ся лиш через дві години на тиждень, як каліграфія, опів и т. и., и навіть наука релігії веде ся в язичі польскім; однако є там більше ніж 100 учеників-Русинів! Навіть молитви перед наукою и по науці кажуть ученикам Русинам відмовляти по польоки — против всякого права!.. Руский катихит дивить ся на те спокійно, а руских родичів надить воїякими способами, щоб посилати своїх дітей до польокої гімназіи, для того, щоб міг побирати ремунерацию за науку язика руского. Тим катихитом є о. Опуфрій Лещкий, член „управляючого совѣта“ Дому Народного, Матиці и пр. и пр.

Від редакції.

З сям н-ром зачав ся IV. квартал VIII-ого рочника „Правди.“ Просимо наших пренумерантів як найскорше прислати передплату, а всіх наших прихильників як найчисленнійше передплатувати и розширвати наше часописьмо, а тим способом встирати намаганя редакції підносити що-раз більше сєй єдиний орган малоруский в цілій Руси.

Ціна передплати: на чверть року 1 р. 50 кр., на пів року 3 зр. Адресувати в Адміністрацію „Правди“ на ул. Оссолинских н. 12. — Як достаточо побільшить ся число пренумерантів, станемо зараз видавати кождий нр. в три аркуші, без підвишеня ціни передплатної.

З першого півроку сєго рочника вже не маємо всіх чисел; тільки III-ій квартал можна ще за пренумераційну ціну — 1 зр. 50 кр. — дістати. З давнійших рочників маємо ще II-ий по ціні 4 зр., III-ий по ціні 4 зр. 50 кр. з св. письмом (пентатевхом), а 3 зр. без св. письма; V-ий по ціні 3 зр. и VI-ий по ціні 4 зр.

Одвічальний редактор: Др. **Олександр Огоновский.**

В Друкарні Товариства Івана Шевченка. — Під надом Фр. Сергієвского.

Виходять випу-
сками в 2¹/₂ арк.
3. (15.) и 18. (30.)
кожного місяця.

ПРАВДА

Редакція и ад-
міністрація під
п. 12. на улиці
Осолинських.

письмо літературно-політичне.

„В своїй хаті своя правда и сила и воля.“

Ціна передплати: на рік 6 зр., на пів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50
кр. Оден нумер стоїть 30 кр. а. в. — За оголошення (инсерати) платить ся
після тарифи.

ЧАСТЬ ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВА.

ДЕМОН.

ПОЕМА ЛЕРМОНТОВА.

З великорускої мови переложили

Руданський и Гетьманець.

ЧАСТКА ПЕРВА.

(Далше.)

XIV.

Гудал наляканий схопився,
А за Гудалом и весь рід:
Та чий же кінь то повалився
Коло самісіньких воріт?
И що за лицар нещасливий
Лежить на карому коні?
Нога застигла в стремені,

Рука схолонула на гриві...
Не довго ждав ёго Гудал,
Не довго й мила виглядала;
Він слово дав и не зламав,
Прибув на вечір до Гудала...
Та вже до Суденного дня
Не сяде більше на коня!

XV.

Як божий грім, упала кара
На всю Гудалову семью:
Старий сумує, а Тамара
Не бачить свіга од жалю.
Аж от, вечірнію добою
Зачула голос над собою:
„Не плач, дитятко молоде!
„Твоя слёза не упаде
„На труп живуюцю росою...

„Вона лиш очи стуманя'
„Та біле личко опала',
„А він не чує и не знає
„Ні твоїх мук ані жалю.
„Він там далеко у раю,
„Як біла хмаронька, літає
„И чує дивні голоси,
„И для небесної краси
„Красу земную забуває.

„Повір, що світ такий пустий,
 „Така пуста ёго утвора,
 „Що він не варт и краплі горя
 „Такого янгола, як ти.
 *В повітрянім океані,
 „Без стерня и без вітрил,
 „Тихо плаває в тумані
 „Ціле займиско світл.
 „И в полянах неомірних,
 „Без ознаки и сліда,
 „Хмарок ясних, непокірних
 „Пробігаються стада.
 „Час зустрічі, час розлуки
 „Ім — ні втіха, ні печаль;
 „Ім — що буде, то не мука,
 „Що було, того не жаль!
 „Під годину злої долі
 „Іх собі ти спомяни,
 „И в недолі будь без болі,

„Та без жалю, як вони!*

„Як тільки ніч густую сітку
 „По-над Кавказом розвине;
 „Як тільки світ в її намітку
 „И завинеться и засне;
 „Як тільки вітер підійметься
 „И по травичі зашумить,
 „И пташка сонна стрепенеться
 „Та защебече й полетить;
 „Як під зеленою вербою,
 „Облита пізньою росою,
 „Нічна квітка розцвіте,
 „И ясний місяць изійде
 „Над піднебесною горою:
 „Я кожний раз из вищини
 „До тебе буду прилітати
 „И давни та чудні сні
 „На сонні очи навівати.“

XVI.

*Занишкли речи; десь навдали
 Ще голоси їх замирили.
 Тамара скочила бліда,
 Та полохливими очима
 Навколо дико погляда’;
 У неї стисло під грудима
 Новим болінем, на чолі
 Тривога грала, и її
 Ні до нестяму, ні до страти
 Було не можна порівняти.
 Немов вся разом зайнялась,
 Ії вся кров огнем взялась;
 Душа, ламаючи кайдани,
 Кудись линула, де в тумані
 Іще бренив чудовий глас.
 Вже перед світом її очи
 Жаданий сон якось стулив;

Але ж и він гадки збував
 Якимсь-то маревом пророчим:
 Пришлець з туманом на чолі,
 Блистучий дивною красою,
 Схилився над нею головою,
 И оком смутним на ній
 З таким коханем він дивився,
 Немов за нею б то журився:
 То був не янгол з висоти,
 Ії зборонник пресвятий —
 Вінець з проміння дорогого
 Не покрашав чола ясно́го;
 То був не з пекла сатана,
 Злобливий мучень. — Ні! він
 схожий
 На вечір був — ясний, погожий:
 Ні світлий день, ні ніч смутна!*

ЧАСТКА ДРУГА.

I.

*„Ох, тату — батеньку рідний!
 Не лай, не жур мене! Погрози
 Покинь! Я плачу. Вачиш слёзи?
 Не перві, околе, вони!*

У мене любий під землею:
 Скажи ж моім ти женихам,
 Що я ім серця не оддам,
 Що я не буду ні чиею;

Що з того дня, як милий труп
 Ми заонали під горою,
 Мене напав лукавий дух
 И не дає мені спокою:
 Чи на годинку задрімну —
 Сумні сні до світа будять,
 Чи говорити що почну —
 Мої думки далеко блудять;
 Мене огнем пече що-мить,
 Я сохну, вяну, як білина;

В мене оттут, оттут болять!
 Чи я ж у тебе не дитина?..
 Не жур мене, не лай мене,
 Оддай мене до монастиру,
 Молитись буду Богу щиро,
 То Бог помилує мене.
 Для мене світ краси не має,
 Мені ва світі тягота:
 Нехай же келія свята
 Мене живою поховає!“

II.

И в монастир, помежи гори,
 Тамару бідну одвели,
 И волосяниі убори
 На юні перса надягли;
 Але ж и жоретка волосія,
 Як перед тим бувало шовк,
 Не подавала їй спасія
 Од грішних мислей та думок.

Бувало молиться сірома
 Коло святого вітваря,
 А співанка давня знаєма
 По думці ходить, як мара;
 Або у самому кадилі
 Приставитьсья, бувало, милий
 И як зоря горить, горить...
 Та тільки душу туманить.

III.

В яру меж дикими скелями,
 Чорніє давній монастир;
 *Чинар розкладистий, густий,
 Стрункі тополі геть рядами
 Его укрили. В гущійні
 Біліє мур. Як сонце пада'
 За гори сніи, на вікні
 Там часом блимає дямпада;

А в холодку кругом хрести
 Святых черниць. Квіткам цвісти
 Було там любо. А за ними*
 По голім каміню з вершини
 Вода погожая біжить,
 И лється тихо на долину,
 И дикий терен и калину
 Живими бризками росить.

IV.

*На північ видко було гори.
 Вони, коли погаснуть зорі
 И сонце новий світ несе,
 Коли глибоко десь в долині
 Димок синесенький повзе,
 А дзвін и стогле п реве,
 До церкви будячи Грузинів,
 Коли Арменка йде здалі
 По воду тихою ступою, —
 Тоді верхівя сніжняні,

Немов ті хмароньки, ясною
 Вишнево-синією стіною
 В прозорій слались глибини.
 А коли проміні румяні
 У-вечір гасли, всі вони
 Були в рожевій пелені.
 Один Казбек в шлику срібрянім,
 Кавказа гордий, дужий цар,
 Стояв сумний повисче хмар.*

V.

Так серце ж грішнее Тамари
 Нечисті думи закували;
 И божий світ не веселить;
 Потемотніли зорі-очи,
 Ії бездольную вялить
 И сонця світ, и темність ночі.
 Бувало тільки з-за горбка
 На землю ніч спадати має,

Нещасна вже до божника
 Як божевільна припадає
 И плаче й стогне, як мара...
 А подорожній проїзджає
 И думає, що то в горах
 Злий дух прикований конає...
 Та швидче коні поганя'.

VI.

Бліда, помучана, сумна
 Тамара часто край вікна
 Просиджує и дні и ночі...
 В далеку даль затопить очи,
 И цілий день сумує, жде.
 Ії шепче хтось: „пожди! прийде!“
 *Не дармо ж сні ії пестили,
 Не дармо той з'являвся ії,
 В чіих очах був смуток милий,
 В чіих річах був непокій.
 Одно ії випало — нудитись,
 Сама не відає, чому?

Захоче Богу помолитись —
 А серце молитися ёму!
 Нещасна звалиться в постелю,
 Але ж и постіль не свіжить:
 Вогнем ії подушка горить,
 Мов пеклом хто дихнув в оселю.*
 Вона зривається, тремтить,
 Палають груди — ні дихнути,
 Не видко світа — тьма густа...
 И блудять руки пригорнути,
 И поцілунку ждуть уста.

VII.

Сховалось сонце за узгір'я,
 Туман по Грузії осів;
 На монастирські подвір'я
 Одлучній янгол прилетів;
 И довго, довго він не смів
 Святого місця дотикатись.
 Була година, що хотів
 Од злої думки одцуратись.
 Як хмара чорний та сумний,
 Він ходить все коло стін
 И за нечутними стопами
 Йде шепіт тихий між листами.
 А далі глянув на вікно:
 Аж миля жде когось давно
 З гарячим серцем та устами.
 *От, стихло все... а се здалі
 Чудово гуслі загули,
 И пісня тихо зачалася;
 Вона мов смутком понялася,
 И звуки ті лились, лились —

Немов з сумних очей чергою
 Слєза спадас за слєзою;
 И разом співи ті були
 Такі ласкаві, чарівні,
 Немов би янголи святні
 Ту пісню склали для землі.
 Здавалось, сам ясний, крилатий
 З святого неба прилетів,*
 Старого друга привитати
 И про діла забутих днів
 Почав, сумуючи, співати —
 Важку думу розважати.
 *Одлучний дух спинився враз,
 Принав чолом до муру тихо...
 И в ёго грудях в перший раз
 Заворушилось давнє лихо: *
 Его вогнем ніби пече,
 Летіти хоче — й не злітає,
 Крило на місці застиває,
 Не підіймається з плечей,

И из погашених очей
Слѣза горячая спадає,
А де скотилася вона,

И до сѣго часу край вікна
Лежить важка, камінна плита,
Наскрізь пропалаяна й пробита,

(Дальше буде.)

СЕМЕН ЖУК И ЁГО РОДИЧІ.

Хроніка.

Написав в 1873 році

О. Яковенко.

ЧАСТЬ ДРУГА.

(Дальше.)

VIII.

Рися поїхала... В домі Жуків стало якось не так як було: усе стояло на своїх місцях; тіж стіни, таж мебель, тіж люде, не має тільки однієї Риси — и кожному чоловікові з боку стало примітно, що внізд Риси нагнав якийсь смуток на дім Жуків. Стара Жучиха ходила наче не своя: то вештається и суетиться мовчки по всіх хатах, то сяде знов, як скоро по смерті було мужа, під своїм любимим вікном, плете чулок; пучки її перебігають по прутках, а очи вставляються и дивляться кудись далеко: не на гумно вже, як колись було, не на сад, не на церкву,— ні, вони дивляться кудись висше церкви, низше неба, наче хочуть знайти ту далеку країну, куди заїхала Рися.

Минуло тижнів шість. Од Риси прийшло два листи: один з Відня, другий з Цюриха: писала Рися, що вона записалась в університет, що екзамен здала добре. Семен и Сеня на радощах аж в долоні сплеснули; Жучиха всміхнулась, глянула на образ, перехрестилась и знов взялась за чулок.

Аж ось заголосили під ворітьми дзвінки и біля Жучишиного двору зупинилось три вози. Сім чоловік в панському убранні ввійшли в дім, по-зад усіх стояв наш знаємий Хмара.

— „Що воно за оказія?“ подумала Жучиха. „Що се за гості, та ще як раз на обід... Лишенько ж мені!.. треба швидко бігти до куховаря, щоб страви стало на всіх.“

Жук и собі не мало здивовався, побачивши між гістьми офіцера в жандармскім убрані... Один з гостей з гербовими Гудзиками виступив наперед, підойшов до Жука и спитав :

— „Ви Семен Иванович Жук?“

— „Я,“ одповів Жук.

— „Я судовий слідователь, а отсе зі мною товариш прокурора, комісар, жандармский офіцер и становий; а ото останні — ваші сусіди: дворяне Хмара и Кабанець; я взяв їх за свідків... По волі начальства я мушу потрусить вас.“

Жук трохи поблід. В душі ёго закипіла злість. „Порядки благоустроеного государства“ підняли в ёму цілу хуртовину: він в очевидь бачив, на скілько заспокоєне в „благоустроєному государстві“ жите частных людей. Як євангельский злодій, про котрого сказано, що ніхто не відає, коли прийде „тать в нощи“, так и слуги „благоустроеного государства“ вриваються, коли захочуть, в дім кожного и роблять, що хочуть...

Жук пересилив себе и спокійно спитав слідователя:

— „Чого ж ви шукати-мете, трусячи мене?“

— „Законопротивних бумаг и книг.“

— „Добре! шукайте!.. Тільки спершу обявіть мені, як слідує по закону: з якої причини ви трусити-мете мене?..“

— „З волі и по приказу начальства...“

— „Се не причина —“

— „Другої ми не знаємо...“

— „Та, коли так, то й я вас не знаю; будьте ласкаві, покажіть мені приказ начальства, щоб я завірився, що ви справді од начальства, и щоб я знав, що ви чиновники, а не хто инчий...“

— „Хто ж инчий має право трусити?“ одповів слідователь.

— „Всяково буває... самі добре знаєте...“

— „Се-б то як?“ перебив товариш прокурора, „се-б то ми самозванці?“

— „Я сего не кажу, я хочу запевнитися, що ви не самозванці.“

— „От становий и сусіди ваші Кабанець и Хмара запевнять вас, хто ми; а приказу ми вам не покажемо... не гайте нам часу, ведіть у кабинет!..“

Жук здвигнув плечима.

— „Коли по волі не хочете, ми потрусимо по неволі; поламаємо замки у вашому бюрі и потрусимо,“ сказав слідователь.

— „Робіть, що хочете,“ одповів Жук.

Принялись трусить. Передивились усі столи, скрині, переширили усі мишачі вірки; дивились у груби, лазили на горища, ходили по коморах, в омшанику, були и в клуні... Одложили на бій вид могили Шевченка, книжку Бока „Про здорового и недужного чоловіка“ и два якісь листи. Скінчали трусеницю, стали розпитувать Жука. „Де печатана книжка Бока?“ спитав слідователь.

— „В Москві, — хиба не бачите?“ одповів Жук.

— „Гм! тут нема першого листка... може воно печаталось у Лондоні —“

— „Може,“ сказав сміючись Жук.

— „А що отсе за листи у вас, відкіль и від кого?“

Жук глянув на листи и сказав:

— „Один з Чернігова од мого товариша, другий з Києва од лікаря.“

— „А про яке отсе товариство пишуть до вас з Чернігова?“

— „Се писалось кілька літ назад, як клопотався я завести позичкову кассу.“

— „Гм!“

Чиновники стали ще раз читать той лист. Перечитали... переглянулись один з другим и вернули Жуку.

Написали акт, що нічого законопротивного не знайшли, и стали прощаться просячи у Жуків вибаченя, що потревожили їх: „Знаєте,“ говорив жандарм, „наше діло підневольне, ми не по своїй волі; велять — повинні слухать.“

Чиновники поїхали, зістався Хмара, щоб поговорить „про свої сусідські діла“.

— „Чи знаєте, Семене Иванович, що отсе усе значить?“ сказав Хмара, лестячись до Жука.

— „Добре знаю: те значить, що вас не прийняли в позичкове товариство...“

— „Що ви, що ви! Господь з вами! щоб я пішов на таке паскудне діло!.. Оборони мене Боже!.. От нехай мене отсей святий хрест побє!“ Хмара перехрестився.... „А я дорогою випитав у слідователя: се на вас зробив донос Гуж.“

— „За що?“

— „Не знаю.“

— „Е! ви всі одного Бога чорти, усі одним миром мазані!.. Коли б правда ваша, що Гуж зробив донос, так певно, що ви ёго підбили, — бо за що б Гуж доносив на мене?..“

— „У ёго вже натура така: може хотів вислужиться... отже й скріпився... так ёму й треба!..“

— „Тревайте!“ перебив ёго Жук; „коли ваша правда, так я подам на Гужа жалобу, за те, що він зробив донос, и напишу, що довідався про се од вас.“

— „Борони Боже!“ скрикнув Хмара, підскачовши з свого місця... „Як се можна! я вам по дружбі, потайно се сказав, а ви хочете писать!.. Як се можна!.. ви мене погубите, за се мене в Сибір запроторять...“

— „От я виходить, що тут якась брехня есть!.. Ну, та се ваше діло; а я знаю що робити, знаю, що бучу підняв не сам Гуж: без підпапу дрова не горять...“

Хмара ще раз забожився, що він не сном ні духом не причастен ні до чого, що все се Гуж скуёвдив, попросився и поїхав.

Через пів року у Куликах поселився жандармский унтер-офицер. Рідкий дєп виймався такий, щоб він чого-небудь не замутився у двір, а часом и в дім до Жучихи: то рука заболить— прийде лікарства просить; то прийде позичить чорнило, або купить чого и т. и...

(Дальше буде.)

МОІ ДАВНІ ЗНАЁМІ.

(Етюдн з життя.)

I.

Марта Михайловна Перепечка.

Марту Михайловну Перепечку я спізнав давно, літ 20 назад: я тогді був ще молодим паробком, а вона дівчиною літ 16-и. Гарна була тогді Марта Михайловна, або, як звали її тогді, Мартуна: просто-козир-дівка! Зростом висока, плечі закруглені, широкі, білі наче вапно; стан стронкий, тоненький; ручки малюсенькі, кожа на їх так и одливала блідорожевим колёром! коса довга, товста, чорна — як ніч!.. як заплете було стрічки, та спустить, так трохи що не до землі... чоло широке, пряме; під ним, наче дві чорні павки гнулись брови, обвиваючи великі очи з довгими рісницями!.. Ой! що то за очи були!.. згадаєш їх, так и тепер помолодєш!.. темно-сині, наче крило у ворона, а погляд — погляду їх з-роду, з-віку я не забуду!.. мабуть, коли б вмерши я встав з гроба, то б первим ділом згадав очи Мартуні! такого по-

гляду я більш нігде и ні в кого не бачив... Гляне було Мартуня, так з очей її наче искри летять, наче хто на тебе приском кине!.. дивишся, мовчиш, нічого не промовиш, покиль вона не зведе з тебе свого погляду!.. так наче хто річ одбере, наче нічим станеш... Якась чудна, небесна сила була у погляді Мартуні!..

Щож дивного, що я закохався в Мартуню! дивно б було, коли б и не закохався в таку красу!.. То було перше моє кохане!.. Не вернеться воно, ні! перше кохане и перші муки не вертаються! Тай добре! цур ёму! що, коли б у 40 літ та заклекотіла кров тим клекотом, котрий клекотить у 20 літ!.. гай, гай!.. та хто ёго зна', що б и робив чоловік!.. Двацять літ минуло, а й досі, наче сёгодні, памятаю, як тремтіло, як билось у мене серце до Мартуні! А як стисне вона було у мене руку, то завжді було другою вхоплюсь за лівий бік!.. так якось інстинктивно! ніби-то придержать серце, щоб не вискочило...

Отже й не побрались ми, а через що? так собі!.. раз при мені Мартуня стусонула межі плечі дівчину за те, що не швидко подала їй рукавички. — Се було ще за крѣпацтва, так, звістно, з слугами не панькались так, як тепер!.. о, ні! тогді було малесенька панска дитинка, материне молоко ще не одсохне у неї на губах, а вже й воно бється!..

И хто ёго знає, чоґо я не злюбив Мартуню за той духопелик!.. служанки мені не жаль було, я знав, що її плечі привикли до духопеликів, и сама побита нічого не сказала, навіть и в очах її не видко було, щоб від Мартуниного духопелика стало їй або боляче, або соромно!..

Отже не злюбив я Мартуню, тай годі... швидче попрощався, вернувся до дому, та й ударився в слёзи!.. Молоді слёзи не дорогі; тим, видно, и румсав я довго, наче мала дитинка!.. румсав, аж поки не стомився и не заснув. И мати й сестри питали: „чоґо плачу?“ — не сказав! мовчав, та плакав! Виплакався, вислався добре и, хто ёго знає чоґо, на другий дѣнь подався геть-геть далеко од Мартуні!.. Та так и не стрічався з нею, навіть и не чув про неї нічоґо цілі двацять літ, аж поки знов не навернувся до рідного хутора.

Хутор шій недалеко од того села, де жила и тепер живе Марта Михайловна: землі наші межа в межу.

Вернувся на хутор: пустокою якось оддає від ёго! матуся вмерла, сестри пішли між люде; дом похилився, на клуні криша провалилась, у колодізі дубова соха згнила, а й товста була!.. в ишенику порожні улики, а колись були з медом и з бджолами,

огорожу кругом обнесли на топливо, верби на греблі повсихали... Не диво! двацять літ минуло, а двацять літ у нас — се жите цілого покоління! Все старіє... один час, хоч и швидко минає, а ніколи не старіє: він тільки людей старить! зістарів и мене він... а може й не один він! хиба люде не докладавали рук, щоб зістарить мене!..

Зістарівся й пасічник мій Василь Чміль. Покинув ёго чоловіком не старим, в силі, при здоровю, а тепер — он який згорблений, голова як лунь, борода сива, на силу переступає з ноги на ногу.... Каже, и в ёго було лихо и він, каже, випив дві неповних!.. жінку поховав, сина взято в некрути, дочку видав за між, а вона взяла та й повісилась! Зістався Василь самотою: и бджоли перемерли и собака ёго любима Ратуй, що все у пасіці з ним жила, и вона здохла...

„Тільки я ще й вештаюсь!.. та вже не довго й мені,“ говорив Василь до мене. „И ви, добродію, подались!.. бачте, и голова лиса, и на чолі смужки, и лице якесь пожовкле; а чи таким ви були, як... пам'ятуєте... ходили до Марти Михайловни!..“

— „Літа, Василю!..“

— „Еге! літа! хиба ваші літа які? Літа! гм!.. знаю я — літа!.. а Марта Михайловна часто нагадує вас!.. як тільки зустріне мене — перше слово про вас.“

— „Хиба вона ще... й...“

— „И досі дівує... пора б... так як замовлено... и женихів багацько було: були між ними и не аби які люде, присватувався и ваш шуряк... Не пішла... перебирала все; ну и доперебиралась! тепер рада б обіруч хоч и за старого: так ніхто не бере...“ Василь хитро подивився на мене и додав: „усе на вас сподівалась... тепер як почула, що ви одружи ись, и ся надія пропала.“

— „А мати її й батько?“ питаю я.

— „Давно повмирали... вона одна живе, з'убожіла дуже... Та може поїдете до її, навідаєтесь?“

— „А що ти думаєш? давай, справді поїду!“

И поїхав!

Колись біленький, чепуренький будинок Перепечки — стояв тепер якось сумно! такий карявий, рудий, не побілений: на широкім дворі, де красовалась шовкова трава, рута, рожа и море квіток, тепер лежали величнні купи, наче стоги, березових тоненьких гіл'єк, начухраних з хворосту. Перед рундуком порозстиляні рядна, на ряднах сушиться против сонця, фасоля; біля ряден сидить старенька баба и пряде куделю, заткнувши гребінь за

пояс... Ворота в двір замкнуті, ввійхати не можна. Я ступив у фіртку. Величenna чорна собака, що лежала біля баби, почувши, що я ляпнув клямкою у фіртці, кинулась до мене.

— „Проведіть, бабусю!“

— „Ідіть, ідіть! не бійтесь, вона не займе... Цу-цу, цу-цу!.. Чухрай!“ А Чухрай не слухав баби и кидався на мене.

— „Що ж отсе мені в світі робити!“ говорила баба. „Вража собака не слухає мене, не йде сюди, а мені не можна одійти од фасолі... капосні свині так и накинуться!“

— „Проведи, Вивде!“ озвався хтось з-за перелазу, „а я й сама подивлюсь за фасолею... йди швидче!“

Баба стала проганяць Чухрая.

— „Чи дома Марта Михайловна?“ спитав я.

— „А тож де — як не дома!.. он-де вони стоять,“ одповіла баба.

На першім ступні рундука, на котрому инде протрухли дошки, стояла Марта Михайловна, покривши голову білою хусткою. Глянув я на неї и здивовався!.. Боже! чи справді отсе перед мене стоїть прежня Мартуня? Де отсе узялося у неї худе жовто-зелене лице?.. хиба ж були у Мартуні такі сині дуги під очами? хиба руки у неї такі костляві, чорні?.. Та се може не Мартуня?.. придивляюсь, глянув на очи: вона! вона... моя прежня Мартуня! її очи, її погляд! познав я їх...

— „Здорові були, Марто Михайловна!“ кажу їй.

Дивиться вона на мене, придивляється, пізнає...

— „Що?“ питаю, „не пізнаєте?“

— „Пізнала!..“ одповіла вона, и з грудей її мимовольно од неї вилетіло тихе, тяжке зітхане...

— „Боже! Боже! як ви змінились!.. тільки по голосу й пізнала вас!.. просимо ж до хати!“ говорила Перепечка.

Вступили в хату. Шпалєри позсиняли, на помості — скрізь лисини; у вікнах дві шибки вибито и заклеєно синім сахарним папером; на стелі рижі плями, видно, що дощ пробивався в хату... оддає якось цвілью...

Сіли... Марта Михайловна встала в мене свої очи и жалібно хитала головою!.. мені показалося, що очи у неї вохкі!..

— „Не таким я вас знала! не таким!..“ говорила Марта Михайловна, и знов показалося мені, наче голос її тремтить, наче чується в ёму якась и сумна и жалібна нота... „Тай постаріли ж ви!.. а лисина!.. лисина через усю голову!.. де ж ділись ваші кучері? чи в снігах, чи в степах ви їх покинули?“ допитувалася

Марта Михайловна. И я вже не та!.. ні! ой, літа, літа!.. Чи давно ж ви приїхали в наші ліси? чи на довго?"

— „Не знаю ще... може й зовсім.“

— „Господь з вами!“ одповіла Марта Михайловна, хрестячи мене, хто її знає на що. „Де таки вам жить в наших вертепах!“

— „Чом же мені не жить тут? ви ж живете.“

— „Я... я... инче діло... Та й яке вже моє житє!..“ Вона зітхнула.

— „Що ж у вас нового?" спитав я її, и спитав тільки так, ради того, щоб що небудь сказати.

— „Хиба за 20 літ мало чого нового!.. усєго й не згадаєш... Коверзуна Ёсипа знали?" спитала Перепечка.

— „Знав.“

— „Пропав!.. був літ десять опекуном над дітьми Торби... звісно — крав, шахрвав, поки сироти росли... Виросши кажуть: дай одчїт... А який там одчїт?.. не дав; ёго під суд... в тюрму засадили; посидів він, мабуть, більш півроку; та, видно — наскучило, не дождався поки суд приїхав... отрути приняв... мишяку, чи що... Отже й затерли, замяли, сказали що причинна вдарила, а яка там причинна! — просто не хотів чоловік ити в Сибір, тай годї.. А Лісового Симеона не забули?"

— „Нї... а що?"

— „Спився з кругу... в старцях тепер... И Величко пропав!.. зазнався був... а далі знюхався з жидами, сахарний завод завів: горїлку став гнать, та й догнався до того, що усю худобу з під барабана продали... сам тепер десь у Литві служить... а жінка вмерла... Но що вже був добрий хазїїн Чайка, и віп звівся... старцем живе... усїм тепер погано стало...“

— „Чого так?"

— „Порядки нові пішли... крестяи одібрали, земство видумали, школи, нові суди... и все таке нове... найгірш, що людей одібрали... Ну, коли вже царю мало своїх — нехай би вже брав собі й наших, та без землі; а то й землю одібрали... земля не царська, а наша... знищили всїх и ще нищать, нові налоги видумують... усе плати та плати, а з чого ёго взять?.. Криїт Господи, як погано стало жити!“

— „И вам погано?"

— „Мені?.. та мені ще в-двоє гірш... Хиба не знаєте: сирота, одинока... зьубожїла... доходів нема... було землі 200 десятин: сто на крестяи одібрали, а 30 продала на прожиток; аж ви знаєте, що за покійного отця у нас на коцюшні два шестерики

стояло, а тепер одна без клуба кобила, та й тієї нікому запрягти... Було три плуги волів — тепер и поганого назимка нема... було десять коров — усі чума взяла... Тяжко!.. думаю продать останню землю и двір та піду в черниці...“

— „Що ви, Марта Михайловна!.. чого вам у черниці?“

— „Душу спасать... не можна тут жити... нічим жити!..“

— „У вас ліси є...“

— „Що ліси!.. тепер ліси гниють... он, подивіться, скільки на дворі хворосту гниє. Колись то все гроші були; тепер гниє. Привезуть березину на дрова, почухрають: цівку попалаять, а гіля пропадає, гниє. Колись за таке гіле добрі гроші платили...“

— „Хто ж куповав їх?“ спитав я, дивуючись, щоб за різки та платили добрі гроші.

— „И станові куповали, и окружний куповав, у поліцію брали и инвалідний начальник куповав.“

— „На що?“

— „Треба було... хіба не знаєте? сікли... чи солтата ви-сікти, чи кого другого, все різки треба: от и купують було у нас. А тепер — на що ім, коли нікого сікти? тепер усі папами стали... бить не можна!.. Погано!“

Перепечка задумалась, я став курить.

— „Чи не купите ви у мене сего добра?“ спитала мене ні з сего пі з того Марта Михайловна.

Я здвигнув тільки плечима и кажу:

— „На що воно мені?“

— „Пригодиться... у печі топить, або й на що друге: я б дешево продала, по четвертаку б за віз продала: купіть!“

— „Та на що ж мені?“ одмагався я: „у мене свого лісу доволі.“

— „Знаю, знаю, та свій ще рубать треба, а се готовий. Купіть! греблю загатите...“

— „У мене й греблі нема.“

— „Так на що инче повернете.“

— „Ні, не треба мені!“

— „Жаль!.. а я думала, що хоч ви допоможете мені, беззащитній сироті... Аж ні! пропадає хворост!.. А може ви порадите кому купити? На залізну дорогу чи не купили б?“

— „Там різок не треба.“

— „Тепер, кажуть, хворост у ціні; ви свій по чім продаєте?“

— „Всяково буває: и 4 и 5 карб. за сажень... так у мене не такий хорост, а настоящий, що на плетінь иде, дубовий та лісковий.“

Поговорили ще трошки, я вже хотів їхать, аж ось вийшла якась замазана, у сажі молодиця, очіпок на бік подався: — „Чи не пора пироги виймать?“ спитала вона Перепечку.

— „Ох мені лихо!“ крикнула Марта Михайловна. „Я й забула! пропали пироги... перепеклись!.. а ти сама й байдуже!.. у! дивись!“ докоряла вона молодицю. „Иди ж, иди, чого стоїш зложивши руки, наче сёгодні проведена!.. Кажу тобі: йди та виймай швидче! та зараз, вийнявши з печи, поклади в решето, та накрій подушкою... чуєш?“

— „Чую, не позакладало ще!“ одповіла молодиця и пішла.

— „Ні, треба самій піти! а то вона занівечить мені пироги... Вибачте, я на годиночку!“ И з сим словом Марта Михайловна потюпала в кухню.

А я глянув в сад: скрізь кропива та бурян... вишні, яблоні, груші на половину повсихали... пуста!..

— „Що се, ви за шапку взялись?“ сказала вернувшись Марта Михайловна.

— „Час до дому.“

— „И не думайте!.. двацять літ не бачились, та так би отсе на часиночку... Ні... не пущу! зараз пироги подадуть.“

Таж сама молодиця принесла пироги.

— „Прощу покорно! призволяйтесь,“ говорила Марта Михайловна.

Не з'їсти пирога — все одно, що до самого серця образить Марту Михайловну. Я присунувся до пирогів, а Марта Михайловна підкладувала мені сметани и якось гордо розповідала, що ніхто в сусідстві не спече таких пирогів як вона.

— „Я чула, що ви вже жонаті?“ запитала послі пирогів Перепечка.

— „Жонатий.“

— „А я й досі дівую... сумно одній; одначе б нічого, привкла, коли б тільки більші достатки та менші налоги...“

„Со духи праведних скончавшіяся —“ почувся голос на улиці. — „Еге! се Грицька Соломаху ховають,“ сказала Перепечка, дивлячись в вікно. „Вічна ёму память и царство небесне! добрий був чоловік, та чудний... чудно так и вмер... Ви не знаєц ёго?“

— „Ні, не знав.“

— „Е, чудний чоловік був! Він з козаків: и що за вдачний чоловік був! Так, хто й зна', пічому не вчився, а усе знав: и швець, и крзвець, и коваль, и боднар, и печник — куди кинь, так клин... Землі своєї у ёго не було; він безбатченко, сирота... Пристав у прийми до багатой: жінка возьми, та й запий... стала по шинкам ходить... він її просить не пить, а вона ще гірше! Красива була з себе: статна, румяна... Стала гулять, станового до себе причаровала... Грицько якось и підстеріг, та, не вам кажучи, и вимазав становому дегтем голову... а жінці нічого и не сказав... дурний!.. де б взяли її та сполосовать од шиї до п'ят!.. Прочув про се исправник; приїхав, за щось причепився до Грицька, зо подушне б то чи що, та й висік ёго... От Грицько й запив... та отсе з перепою и Богу душу оддав... Кажуть: став пити з того, що не виніс сорому; та я сему не вірю... великий там сором, що ёго висікли! Овва! велика цяця!.. и не-таких, як він, січуть... Він спився од даня: жінка дала ёму такого зіля — от и спився!“

У мене чогось стиснуло у грудях: чи од пирогів Марти Михайловни, чи од розповіді її про Грицька, не знаю! Певно, що од пирогів... Я взявся за шапку.

— „Та посидьте бо — ще хоч трошечки!“ запрошувала Перепечка.

— „Ні, пора до двора.“

О. Я. К—й.

РУСКА ИСТОРИЯ

В ЖИТЕЛІСЯХ ЄІ НАЙГОЛОВНІЙШИХ ДІЯТЕЛІВ.

М. КОСТОМАРОВА.

(Переложив Ол. Барвіньский.)

Перший відділ: Пановане дому св. Володимира.

Князь Мстислав Удатний.

(Конець.)

Коли Мстислав лишив був Галич, попав ся він тогді в руки Угрів. Там знов посадили королевича Коломана, а головним воеводою був назначений бан Фильний, що в літописях наших зве

ся „Филья прегордий“. Він дуже гордував Русинами, порівнював їх з глиняними горшками, а себе з каменем, примовляючи: „Оде камінь багато горшків. побе.“ Була ще у нього й друга примовка: острый меч, борзий кінь — багато Руси! (т. є. завоюю.) Їго гордість дражнила Галичан и він не довіряв їм. Мстислав Удатний тим часом прикликав Половців и йшов на Галич (1218). З ним був Володимир Рурикович, що недавно помагав йому в борбі з Суздальською землею. Почувши то, Фильшій укріпив Галич а в середині города замінив в твердиню церкву св. Богородиці; се ще більш роздражнило против него Русинів, бо добачали в сім зневагу святині. Поляки помагали Уграм. Фильшій не допускав Мстислава до города. Він взяв з собою галицького боярина Судислава и інших и вийшов на зустріч Мстиславови. Поляки становили праву сторону його війська, а Галичане и Угри ліву. Руске військо тож розділилось на дві половини. Одною проводив Мстислав, другою — Володимир, а Половці стали дальше, щоб ударити на неприятеля тогді, коли попадуть на них Русини. Мстислав, замітивши, що Поляки стоять досить далеко від Угрів, побачив, що треба діяти: зараз одділив ся від Володимира и вийшов на горб, де кріпив своє військо именем чесного хреста. Володимир дуже відказував на него за се и говорив, що Мстислав погубить всё руске військо. Поляки нагально ударили на Володимира, змусили його до утечі и пігнали за ним, так що він угорске військо втратив з очий. Але тогді Мстислав и Половці разом кинулись на Угрів. Різня була завзята, Русини побии Угрів. Самого Фильшія взято в полон; всі його Угри упали духом. Поляки, прогнавши Володимира, набравши добичі, вертали з великим полоном и співали побідні пісні и не знали, що сталось з їх союзниками; аж тут нараз натрапили на витязів, а з другої сторони рускі біглеці звернулись на них. Полякі зовсім розбили. Половці заберали побіджених в полон, жадно кидались до коний, збруи и одежі; однако Русини, по приказу Мстислава, не кидались на добичу, тільки бии ворогів без пожалуваня. Стони и крики побитих доходили до Галича. По цілому полю валялись тіла непоховані; вода в ріці зачервонилась від крови.

Мстислав, взявши з собою свійяного Фильшія, домагав ся здачі Галича и обіцав повне помилуванє. Сам Фильшій післав від себе раду, щоб здали ся, бо не було ні якої надії на побіду. Три рази посилав Мстислав и предкладав, щоб піддались. Однак Угри, що сиділи в Галичи, оперались а навіть виганяли з города Галичан з жінками и дітьми, бо боялись зради та й для того, щоб

не годувати їх під час облоги. Тоді заявив Мстислав, що тепер вже не буде помилювання осадженим. Угри в своїй певности були так необачні, що зважали тільки на одні ворота, а між тим Русини підкопались, підземною дорогою дістались в город, одбили від воріт Угрів, ошоломлених ненадійним нападом, и отворили Мстиславови ворота.

Рано Мстислав війшов до Галича. Коломан з жінкою и знатнійші Угри з своїми жінками заперлись в церкві св. Богородиці. Мстислав підступив під церкву и домагав ся здачі. Угри не здавались. Безвіда томило їх. Мстислав сам післав Коломанови посудину змної води. Угри дякували за таку великодушність, ділили між собою воду мало-що не по капли, однак все таки не піддавались. Наконець коли їх став змагати голод, вони отворили церковні двері и упросили Мстислава, щоб ім хоч жите дарував. Угорські барони з своїми жінками и трохи Поляків дістались в полон Половцям и Русинам. Самого спійманого Коломана з жінкою Мстислав виправив в Торческ. Галицка земля з великою втіхою признала витязя князем своїм. Селяне добивали Угрів, що розбіглись з битви. Русини величали Мстислава „своїм світом“, називали „сильним соколом“, говорили, що сам Бог поручив ёму меч, щоб усмирих гордых чужоземців. Бояре, що придержувались Угрів, здавали ся на ласку витязя. Головніший з них, Судислав, прийшов до Мстислава, обіймав ёго коліна и просив помилювання. Мстислав не тільки простив ёму, але навіть дав в заряд Звенигород. Данило приїхав до тестя з малою дружиною и поздоровляв ёго. Вони бенкетували и радувались; а з ними радувалась уся галицка земля.

Коли угорський король Андрій почув о нещастю, що довельсь синові, вислав до Мстислава домагане, щоб визволив спійманого, в противнім злучаю грозив післати велике військо. Однако Мстислава годі було настрашити грізьбою. Він одповів, що побіда залежить від Бога и він, Мстислав, надіючись на Бога, готов стрітити неприятельські сили. Король мало-по-малу лишив свій гордий тон: ёго жінка осібним посольством упросила Мстислава змилюватись и визволити сина. З своєї сторони бояре скоро замітили слабі сторони характеру Мстислава, добились впливу на него и всякими способами наклапали до супокою з угорським королем. Мстислав при усій своїй хоробрости и воєнности все був склонний до супокою и починав війну тільки тоді, коли противники не хотіли миритись на умовах, котрі він признавав згідними з правдою. В 1221 р. Мстислав не тільки помирих ся з Уграми

и Поляками, але заключив дружну умову з угорским королем, заручив дочку свою Марию з ёго сином Андрієм и віддав будучому зятєви в посіданє Перемишль.

Однак по двох літах доля взивала Мстислава до иншого подвигу. В тім часі, коли рускі князі и дружини їх теряли сили в усобицях, в незвісних східних сторонах діялись великі перевероти. На північній граници Хиньської імперії хан Темучин, володар Монголів, народу перше підвладного Татарам-Ніучам, став ся сам володарем численних татарських племен, збурих часть хиньської імперії и взяв Пекин, потім звернув ся на захід, завоював и збурих могучу и цвитуху імперію Турків харазких*) и положив основу найобширнійшої імперії, що коли-небудь истнувала в Азії. Він володів незмірними просторами від Амура до Волги, управляв многими народами, що складали ёго военну силу, и був прозваний Чинґис-Ханом, т. е. великим ханом. Ёго военні загопи досягли Половців. Татарє зіткнулись з Половцями на східнім березі каспійского моря, де Половці жили в згоді з Алянами (мешканцями Даґестана). Щоб відтягнути Половців від того союзу, проводирі полку, що вислав Чинґис-Хан, спершу хитро здружили ся з ними, впевнивши їх, що Татарє, одноплеменні з ними, не хотять виступати против них неприязно. Половці повірили їм и відступили Алянів; однак потім Монголи, розправившись з Алянами, підбили й Половців. Половецких князів, вже хрещених, Юрія Кончаковича и Данила Кобяковича убито. Татарє гнались за їх товаришами до валу Половецкого, що відділяв землю половецку від рускої.

Половецкий хан Котян, тесть Мстислава Удатного, прибіг в Галич до зятя ис страшною вістю, що йде из сходу страшенна сила незвісних завоєвників: „Сёгодня відняли нашу землю, завтра вашу візьмуть,“ говорив він.

Мстислав розіслав вістунів до різних руских князів и скликав їх на раду про загальну справу в Київ. Багато князів зїхалось сюда. Там були Мстислав Романович київский, Мстислав Удатний галицкий, Мстислав чернигівский, Данило Романович волинський, Михайло Всеволодович, сини Всеволода Червоного и багато инших. Тільки суздальский Юрій не приїхав на раду. Хан Котян щедро обдарив руских князів: кіньми, верблюдами, буйволами и невольницями, а инший князь половецкий, Бастий, охрестив ся. Мстислав Удатний просив руских князів спішити на по-

*) Бухара, Самар анд, Герат, Балк, Хива и и.

міч Половцям: „Як ми їм не поможемо,“ говорив він, „то Половці пристануть до ворогів и сила їх стане більша.“ По довгих нарадах князі рішили сполученими силами йти в похід. „Лучше зустрічати ворога в чужій землі, як в своїй,“ говорили Русини.

Місце збору назначено було на Дніпровім острові, званім Варяський (відай Хортиця). Туди сходили ся з своїми князями Київляне, Чернигівці, Смольняне, Галлчане, Волинці. Цілий Дніпро вкрив ся їх суднами. Из Курска, Трубчевска, Путивля йшли туди князі з своїми дружинами, суходелом на конях, а тисяч Галичан з воєводами Юриєм Домажиричем и Держикраєм Володиславичем переплили Дністром в море и, вступивши в Дніпро, стали при ріці Хортиці.

Коло Заруба явились у руских князів татарські послы з таким словом: „Зучуємо, що йдете против нас, послухавши Половців, а ми вашої землі не тикали, ні городів ваших, ні сіл ваших; не на вас прийшли, тільки прийшли по воли Божій на холопів и конюхів своїх Половців. Помиріть ся з нами; коли втекуть до вас, — гоніть від себе и заберайте їх майно; ми чули, що й вам вони заподіяли багато лиха; ми їх и за се бемо.“

Однакож князі, замість відповіді, позабивали послів. Неперечно вони поступили так з тої причини, що Половці оповідали їм, як Татаре хитро одурили їх: предложили дружбу, щоб роз'єдинити їх з Алянами, потім напали на них самих.

Збор відбув ся в цвітню 1224 р. Коли всі зійшли ся, військо посунулось долі Дніпром и стало станом не доходячи Олешя. Тут прийшли до них другі татарські послы и говорили так: „Ви послухали Половців и позабивали послів наших; тепер идіть на нас, ну так идіть; ми вас не тикали: над всіми нами Бог.“

Князі на сей раз відпустили послів ціло. Передні татарські відділи стали появлятись над Дніпром. Мстислав Удатний перейшов через Дніпро з 1000 воєвниками. З ним пішли Данило Романович, Мстислав Німий, Олег Курський и інші молоді князі. Вони розбили и прогнали сторожевий відділ. Біглеці заховали свого воеводу Гемебега в яму в якімсь половецкім кургані. Половці відшукали ёго там и упросили Мстислава, щоб позволив їм убити ёго. Мстислав шгов дальше.

Між тим в стані рускім над Дніпром розберали, які се вороги. Юрий Домажирич говорив: „Вони визначають ся jako добрі стрільці и знамениті вояки.“ Інші ж одказували ёму: „Се народ простий, гірш Половців.“ Молоді князі піднукували старих ити вперед: „Мстиславе и ти, другий Мстиславе, ходімо на них!“

Ві второк 21. мая Русини знялись зо стану и пішли в степ. Вони скоро зустрілись з татарским загоном. Рускі стрільці розсіяли ёго и ім дісталось в добычу багато товару. Вісім днів ишли вони до ріки Калки, де знов стрігли татарський загон, котрий побив ся з ними и щез. Мстислав Удатний випередив руских князів, казав Данилови перейти Калку и сам перейшов вслід за ним з заднёю сторожою. Нараз перед ними виступили татарські полки. „Ладнайтесь!“ закричав Мстислав. Русини кинулись до бою. Двадцять-трилітний Данило метнув ся вперед и був ранений в груди, однак не замітив сёго и дальше бив ся. Хоробро бились и Мстислав Німий и Олег курский. Однакож сила татарска перемогла їх; Данило обернув свого коня назад; за ним помчались и инші. Утік и Мстислав Удатний в перший раз в своїй жизни.

Між тим инші рускі князі перейшли через Калку, розложились станом и вислали на перед Яруна з Половцями. Татаре з розгоном ударили на Половців. Половці кинулись назад, звернулись на руский стан и потолочили ёго. Русини ще не успіли зладнатись, як почалась страшна різня; Русини, змішані через Половців, утекли.

Підчас загального побігу Русинів оден Мстислав Романович не сходив з місця и стояв на високім каменистім березі Калки з зятем своїм Андрієм и Дубровицким князем Олександром. Більша часть Татар гналась за втікаючими, а оден загон з Бродниками окружив трёх хоробрих князів, що огородили себе кілем и відбивались від них неустанно три дні и три ночи. Трудно було Татарам перемогти їх силою и вони вхопились хитроців. Якийсь Плоскня, що гетьманував над Бродниками, вмовляв князів, щоб здались Татарам на викуп, и цілував хрест на се, що вони остануть живими. Князі повірили и вийшли, та Плоскня зараз звязав їх и видав Татарам.

Татаре, взявши твердиню, повбивали всіх руских вояків, що там були, а звязаних князів положили під доски, а самі засіли на досках обідати. Так скінчили жизнь свою нещасні князі.

Татаре гнались за втікаючими до самого Дніпра и по дорозі вбили шістьох князів, а між тими Мстислава чернигівського. Мстислав Удатний утік перед погонею и, добившись до Дніпра, спалив и пустив по ріці судна, що стояли на березі, щоб не дати змоги Татарам переправитись через ріку, а сам з останками розбитих вернув у Галич.*).

*) Літописець виставляє Мстислава внаоче провинником нещастя Русинів над Калкою, говорячи, що він з зависти не звістив обох Мстиславів про Татар тагді,

Поражка князів нагнала Руси загального страху, що змагався від наглого з'явлення незнамого ворога. Вражінє, яке вдіяла на уми ся подія, виражає ся ясно в словах сучасного літописця: „Прийшли — говорить він — невідомі народи, про котрих ніхто гаразд не знає, хто вони такі и відкіля прийшли и яким язиком говорять и якого вони племени и яка в них віра; одні говорять, що їх зовуть Татарє, а инші — Таурмени, инші знов — Печєніги.“ Книжники толкували, що се ті самі народи, про котрих говорив Методий Татарський: „Гедеон колись-то загнав їх в пустиню Егрієвску, між сходом и півночю, и вони мусять вийти відтам перед кішцем світа и заповолити багато земель.“

Після пещастя, що довелось Мстиславови над Калкою, становище ёго в Галичи не було тревале; бояре не любили ёго и наставляли на него, та й він сам по своїй простодушности ставав ся нераз жертвою їх хитрощів. В слідуючім 1225 році ёго трохи-що не повадили з зятем ёго Данилом. Князь Олександр безкий, чоловік хитрий, ненавидів Данила и наговорив Мстиславови, буцім зять хоче убити ёго и підмовляє на него Ляхів. Палкий Мстислав піддав ся обмовцеви. Дійшло діло до війни. Данило, відплачуючись Олександрови, спустошив белзку землю и розбив загон Мстислава, висланий на поміч Олександрови. Роздражнений Мстислав кликав вже половецького хана Котяна, та на щастє обмова відкрилась. Олександр підослав до Мстислава якогось Яна, котрий так нескладно став перед ним брехати, що Мстислав побачив обману. Тесть и зять помирились и Мстислав в знак дружби подарував Данилови незвичайного коня, обдарував Данилову жінку Ашу, свою дочку. З того часу він вже не перечив ся з Данилом.

Однак в Галичи не кінчились бучі. В 1226 р. оден боярин, Жирослав, наговорив боярам-товаришам, буцім Мстислав закликає свого теста Котяна на те, щоб вибити бояр. Бояре повірили и скрились в карпатські гори, відкіль звістили Мстислава об тім, що

коли Данило зіткнув ся з ними. Однак се винуванє годі признати справедливим. Не говоримо вже про се, що така черта суперечна з характером Мстислава, на скілько він нам звісний з прежних ёго діл, сама хода подій така, що поведженє Мстислава в сей дєнь легко обьяснє ся иншими побудками. Мстислав пішов наперед инших князів и кілька днів вже з ними не мав ніяких взаємин. Перейшовши через Калку, він зустрів неспадібно татарські полки; ёму довелось так нагло розпочати бій з неприятелем и ёго відділ був так нечислений, що перше треба було думати про власне спасєнє, ніж давати знати князям. Справедливійше можна б було дорікати Мстиславови злишнім юнацтвом и нерозвагою, задля чого він, чоловік вже не молодий и до-свідний, пішов на перед з горячою молодіжю, не роздумуючи об тім, що може зустрітита в дорозі и попасти на сили неприятельські, що далеко пореважає ёго власні.

ім сказав Жирослав. Мстислав післав до них духовну особу именем Тимотея. Тимотей заляв ся перед боярами, що князь нічого не задумує против них и перший раз чує об тім. Він вговорив бояр, щоб приїхали до Мстислава. Мстислав обличив перед ними Жирослава и прогнав ёго від себе.

Наконець бояре вспіли таки позбутись Мстислава з Галича. Королевич Андрій, що ёму Мстислав заручив свою дочку и віддав Перемишль, за підмогою боярина Семюнка утік до отця и підводив ёго, щоб відняв у Мстислава Галич. Бояре з своєї сторони представляли королеви, що вони не хочять Мстислава, а бажають Андрія. Король пішов з війском в Галичину. Поляки з воеводою Пакославом помагали ёму. Занявши Перемишль и Звенигород, король не важивсь їхати в Галич: віщуни віщували ёму, що він не буде жити, як побачить Галич. Король зачав забрати галицькі пригороди. Ёму вдалось взяти Теробовлю, Тихомлю, та під Кременцем ёго відбили и він повернув назад ик Звенигороду. Тут вийшов против него Мстислав, вступив до бою и розбив ёго. Король хутко втік домів. Мстислав зміркував, що ёму годі довше проживати з боярами, и хотів віддати Галич Данилови, однакож бояре Судислав и Гліб Зереміевич, що грали тогді головну ролю між боярами, здержали ёго. „Ні тебе, ні Данила не хочять бояре — говорили вони, — віддай заручену дочку свою за королевича Андрія и посади ёго в Галич; від него все можеш взяти ёго назад, коли захочеш, а віддаси Данилови — по вік не буде тобі Галича!“

Мстислав шанував усе волю землі и поступив так, як бажали єї люди, що були тогді, по своїй силі, заступниками землі. Мстислав оддав дочку свою за Андрія и з нею також Галич, а сам задержав для себе Понизє и відїхав в Торческ. Скоро жалував він своєї легковірности, бо Данила ненавиділи тільки бояре, а простий галицький народ бажав ёго. Дізнавшись об сім, Мстислав через посла Данилового Демяна післав таке слово Данилови: „Сину! згрішив я, не дав тобі Галича.“ Гліб Зереміевич старав ся всіми силами не допустити Мстислава видїтись з Данилом и передати в руки ёго землю и дім и дітий.

Слідуючого після того року (1228) Мстислав умер: з Торческа поїхав він в Київ, заслаб в дорозі и вмер, успівши постригти ся в схиму після тогдішнього звичаю набожних князів. Після вісти польского историка, тіло ёго похоронене було в Києві в церкві св. Хреста, що сам її поклав*).

*) Нині єї церкви нема и могила Мстислава незвісна.

КРИТИКА.

Коли ж виясниться?

(За проводом повісти Н. Левіцного „Хмаря“.)

(Конєць.)

II.

Студент Радюк був родом з Полтавщиня, снн не дуже багатого поміщика, одставного гусарина. Радюку не довелось з молоком нььки висать ні підвалин національного розвою, ні рідної мови, ні любови до народу; бо мати ёго, хоч и сама Полтавка, хоч з роду Искр, але вихована була в харківському институті „по французки и по москoвски“ (стор. 147). Правда, батько Радюка — козачий снн — орудовав не тільки „чудовним українским язиком“, але й інстинктивним коханем України; та що ж з того!.. чоловік без жадного національного розвою, чоловік без національної просвіти, старий Радюк навчав тільки сина анекдотам, та не перечив дитині череймать од наймитів українські пісні — п учитись говорити по українски, грати з хлопцями в гилки и цурки, дерти горобців у повітках и їсти козельки и щавель. Та й за се старий Радюк воював з жінкою своєю, котра бажала виховати сина по своєму: „щоб снн не росказував мужичих казок мужичюю мовою“. Радючка дорікала свого мужа, що він „зовсім зіпсує дитину“, але Радюк заспокоював її вигадками та побрехеньками, и коли Радючка питала „що вийде з того хлопця?“ — Радюк одповідав: „гусарин вийде, як ёго батько.“ (стор. 151.) Як бачите, старі Радюки не далеко заходили в виховані сина! батько жадав тільки, щоб снн ёго вийшов „гусарином“, а мати и вдовольнялась тим...

Тяжко становиться на душі од такого вихованя, — тим більше тяжко, що воно факт не тільки минушого, а й сегочасового житя великої більшости українских дворян в Россії! Та навіть и не одних дворян... Ще тяжче, що сю національну пляму українсько-руські поміщики и не силкуються стерти, так вони в неї закарявили, що їм и в голови не приходить думка, щоб дітей своїх виховати не гусаринами, не конно-гвардійцями, не камер-пажами и лизоблюдами, а людьми свого рідного краю. Ми знали и знаємо близько чимало україно-руских поміщиків, знаємо и дуже богатих и не дуже богатих—я всі вони виховують своїх дітей однаково: дочки-панночки, білоручки, без жадного національного ознаку, без жадного політичного розвою; а сини „россіяне“ лакеї, або баришники. Нам доводилось стрічати дуже богатих поміщиків україно-філів — и там те-ж святе. Нарядять вони Гриця або Павлуся свого в українске убранє и завезуть виховувати в Дрезден, або й дома оддадуть на руки Німця; стане у Гриця пробиватись вус — и родителі ёго и він сам червоніють од українского убрания, соромляються мови своєї родини и, яко мога, пруться, щоб той Гриць, гетьманский правнук, швидче вліз в камергерске убранє! Та що й казать! нехай приїде в Україну-Русь новий Діоґен и скілько хоче шукає між „поміщи-

ками": не знайде ні одного з національним розвоєм, з національними звичаями в домі и в семьї. Всї вони окутані хмарами москвофільства, або всеросійщини, або космополітизму; а найбільш и частійш хмарами индиферентизму. Найбільша вина за таке семейне вихованє дітей падає на голови ненєк. Рускі жєнщини и в Україні и в Галичинї стануть у великому одвіті перед судом исторії! у них знайдеться хіба одна одповідь: „ми самі були рабнями и родили рабів; ми самі сиділи в темноті и не вмїли освічувати дітей; ми самі не мали ні національного, ні політичного розвою, через те не давали єго й дітям.“ Так! а чом же ви, пані, не говорили и не говорите *дома в семьї* рідною мовою? на що ви в Галичинї держитесь польскої, а в Україні „російскої“ мови? що ви на се скажете? Не знаю я, що ви скажете, а знаю, що до сего часу ви не вмїли и не хотїли обняти те *найголовнїйше* поле вихованя в семьї, котре вам указано самою природою!.. Час вам, рускі жєнщини — одуматись, час взятись за освіту, за вихованє дітей, час, щоб ви кормили дітей Руси молоком Руси, а не молоком Польщі и Москви. Спитайте самі себе, рускі жєнщини, що ви до сего часу зробили для добра свого краю? яку частку ви маєте в исторії нашого національного розвою? де ваша праця на сїй ниві? Спитайте, подивїться и в себе и коло себе, що скаже вам ваша совість!..

Молодого Радюка оддали вчитися в Київ в Гїмназїю, де панувала великоруска мова. „Павлик (назва Радюка) вернувся до дому на вакації, стративши слїд української національности и язика.“ (стор. 151.) Тут ми не можемо погодитися з п. Левїцким; не можемо вірити, щоб школяр за такий короткий час, менш пів-року, стратив свою рідну мову. Те поколінє, до котрого ми належимо, старше од покоління Радюка лїт на 20, и в наш час великоруска мова панувала далеко не менше, ніж в час Радюкового вченя в Гїмназїї; однакже ми не стратили своєї мови... Нїяка в свїті школа, нїяка мова не має, и не може мати такого міцного впливу, щоб в такий невеликий час стерти у школярів їх рідну мову. Коли ж у Радюка Гїмназїя за пів року стерла „слїд українського язика“, так значить там и стирати нічого було; значить ні у наймитів, ні в пастухів, ні в паробків, ні в батька він не навчився „українському язика“.

Після сего нам здається не зовсім натуральним перескоком и те, що Радюк, скінчивши Гїмназїю и приїхавши до дому на вакації з університету, „говорив чистим українским язиком“ — (стор. 159). Де ж він навчився? Автор каже, що „в університеті почалося для Радюка нове житє. Європейські ідеї почали вже заходити з наукою и все бїльше й бїльше ширились між молодими людьми. Радюк почав думати своєю головою и почув, що він переродився...“ Він богацько читав, „у єго були українські й рускі (велико-?), французькі й німецькі книжки. Європейська просвіта, європейські ідеї, все те разом наплило в єго голову, зачепило всі єго думи. Він разом хотів все те прикласти до свого народа, до України.“ — Добре, але ж де він вивчився говорити по українски и вивчився знов таки так швидко?

В університеті між товаришами Радюк був передовиком (стор. 154): „всі єго любили за розум, добрість и щирість“. Пробуванє и розвій Радюка в університеті и приїзд єго до дому, єго розмову з роди-

телями и сусідами, ёго горячі речі, дивовижу на нёго сусідів и гурторку про нёго між сусідами автор списав нам дуже вірно. Читаючи, як Радюк розмовляє про свої ідеї де треба де й не треба, як сіє іх и на чорнозём и на камінь, як він розкажує, що він „націонал“, и т. и.— так и бачиш живих людей перед собою, тих людей, котрих було „чима-ло“ з початку 1860-их років! нам доводилося у ті часи стрічати Радюків скрізь од Кубані до Карпатів. Доводилося нераз нам и чути и читати докір тим людям за те, що вони богацько говорпли, *а нічого не робили*. Такого докору українсько-руська молодіж 1860-их років зовсім не заслужила и самий докір не має за собою ні зерна правди. Що Радюки багато говорили, говорили більш ніж подобало, се правда, але виноватить іх за се не можна: бо тим самим вони давали данину и своёму часу и своій молодости. Треба тільки згадати, хто тогді не говорив, хто не гукав? треба спитати, хто більш горохтів: чи молодіж українсько-руська, чи великоруска? и хто ж винен в сёму? хто приневолював молодіж говорити, кричати, гукати? Раз її приневолював Герценовский „Колокол“, нікчемні проклямації „Великоруса“, „Землі й волі“ и божевільна грізьба великоруских радикалів, грізьба урядові в тім, що, коли він не дасть волі до дня тисячелітя Росії (1862 р.), так „мы обратимся къ пароду“. В-друге сама молодість приневолювала Радюків кричати й гукати, часом и нісенітницю! Хто ж з нас не був молодим? хто з нас в паробочі літа не кричав?.. Винуватить Радюків за те, що вони богацько кричали — значить, забувши про свою власну молодість, виноватить и самих себе... Сегочасова молодіж не кричить, ёе гукає, але що ж вона робить? де сі праця? куди вона простує?.. Але про се річ буде ще, а тепер додамо, що неправда й те, що Радюки *нічого не робили*. Радюки не гірш нас знали, що ім „треба діла“; але, мало ще знаючи народне українске жите, мало знаючи жите в загалі, ставши „націоналами“ не з *колиски*, а трохи що не вчора, вони не знали, *де шукати, де знайти діло?* через те вони зовсім натурально й робили так, як и Радюк п. Левіцького, се-б то: „скрізь проповідував свої ідеї, котрі не давали ёму спокою, муляли ёму в голові, доки він не порозносив іх по сусідах.“ Знов таки и за се вина лежить не на Радюку, а в тім, що не було людей, котрі б вивели Радюка на путь праці, котрі б сказали ёму, *де и як* треба працювати. Одним словом: над Радюками нависли ті благодатні хмари, з котрих лється теплий, літній дощ; дощ, без котрого надходить посуха и гине рослина. Дощ пішов, було й де сіяти, але сіячів не було, не було навіть людей, котрі б сказали Радюкам, *де сіяти* и яку пашню сіяти. Було богацько погоничів, та не було плугаторів... Не було кому вивести Радюків з хмар на ясну годинну стежку національного розвою, національно користної праці. Як тільки де появлявся правдивий проводатор и говорив: „ось-де треба орати и сіяти“, Радюки щиро, з любовю, з героїчною енергією, тією енергією, котра живе тільки в молодих серцях, брались за працю и орали наче воли. Хйба не Радюки будовали и держали недільні и щоденні народні школи? хйба не Радюки йшли волостними писарями? Але що ж!.. Автор „Хмар“ з историчною вірністю говорить, що „все те мусило сходити и рости само по собі, не полите водою й росою, без всякої помочи, під горячим камінем и піском“

(стор. 175). И не диво, що як Радюк „більше думав про свій народ и Україну, то ёго душа ніби тонула в якусь темну безодню, де не було ні дна ні верху, де не було завіщо вхопитись“ (тамже). И от покіль Радюки шукали, *за щоб* вхопитись, вхопились *за них!*.. Дашковичі з товариством покрились хмарами „науки для науки“, хмарами шуканя „славянської“ філософії, хмарами космополітизму; а тим часом над Радюками нависали нічі хмари: хмари Говорського, Каткова, Шульгина и инчіх; хмари Ляхів з доносами на українофілів, хмари трусениці, хмари російської реакції. Згадайте панове справді час 1860—1866 року! почніть згадувати хоч з адреси подольських Ляхів-шляхтичів и з процесса, котрий визвала та адреса! Аж сумно становиться!.. Гріх би був не пригадати де-чого з тих одповідей, котрі дали російському сенату подольські маршали, як позвали їх до „суду“ за адресу. Лптинський маршал Іосиф Радзієвський говорив, що адресу о прилучені Подоля до Царства польского вони написали через те, що „в сусідній Австрії, під зарядом уряду систематично проводиться розділ на племена, з чого и на Подолі родилась українська партия, котра спершу зъоружила против панів народ, а потім в „Основі“ и „Дпі“ стала доказувати, що вони (Ляхи) ради користи и паювання над народом вیرهлись з своєї паці и віри.“ — А Гайсинський маршалок Іосиф Лапковський пішов далеко дальше: він просто заявив, що „в Києві розвивається товариство Шевченка, якихсь *комуністичних* прямиованій, маючи своєю задачею збунтовати народ и викоренити властників землі“ (Дивись Жур. Мин. Юст. 1863 р. нр. 4, Априль, стор. 163—188). А що діялось тогді в Києві! Адміністрація у Києві и за Києвом була завалена доносами Ляхів на Українофілів. Коли б ми стали усе те згадувати, що писалось и печаталось *против* українофілів, нам би пришлось написати дуже велику книжку!.. Доноси лились як вода з прорви и тими доносами, коли б зібрати їх, можна б загатить греблю од Мокви до Варшави. Поляки на оій ниві щиро працёвали: вони не тільки самі гавкали на українофілів, а за ними гавкали, хто за гроші, а хто з сліпоти — и Говорскі и Шульгини и Каткови!.. Перед урядом українофілів виявили вони трохи нё страшнішими від Омеляна Пугачова!.. И як з лотоків вода, ринуло на українофілів арешти и заслання.. Опиялись Радюки и в Колі, и в Сибірі, и в Вятці — одним словом Радюків хватали и розсидали без суда. И для нас дуже дивно, що Радюк п. Левіцького якось задержався, не понав в заслане, хоча „скрізь проповідував свої сміливі идеі, доки не дійшла про ёго чутка до міської поліції. Сусіди почали остерегати батька й матір и просили їх трохи придержувати сына, щоб не добути якого лиха“ (стор. 226). Нашої цікавости про се „Хмари“ не вдовольняють! — Радюк, закохавшись в Масюківну, вернувся в Київ, скінчив університет, став вхожим в дім Дашковича и закохався в ёго дочку Ольгу. В домі Дашковича ми стрічаємо Радюка знов тим-же таки горячим українофілом, він проповідує и там свої идеі. Тільки ті идеі на институтку Ольгу Дашковичівну не мають вже того впливу, який вони робили на неосвічених, але й не скалічених духовно хуторянок. В домі Дашковича, окреме самого господаря, гости и свояки сміються з Радюка и питають, „чи не Черкео він?“

Автор „Хмар“ не дуже правдиво списав дивовижу інститутських начальниць і деяких „аристократів“ над тим, що їм довелось чути од Радюка про українофільство. Видно, що ся верства, її жите, її погляди відомі автору не дуже близько. — Але і нам до них на сей раз не багато діла, ми до них ще вернемося в другім місці, а тепер підемо у слід Радюка.

Ольга полюбила Радюка, але одружитись з ним не хоче: „дайте мені часу подумати!“ каже вона. И батько и мати Ольжині раді б видати дочку за Радюка, навіть Дашкович вихваляє Радюка перед Ольгою за те, що він „любить свій народ, націонал, не говорун“; але „не такого мужа як Радюк звикла бачити Ольга в своїх мріях“ (стор. 281). „Вона собі малёвала супруга з блискучими еполетами, в стрічках (?) и хрестах, и з добримй достатками“ и просто вирекла своій матери: „не буду я жінкою Радюка“ (ibid.). Одначе вона не призналась так просто Радюкови и він ходив и ходив до Дашковича, носячи в серці щире кохане до Ольги и надію, що вона буде ёго жінкою. —

Раз зібрались у Дашковича гості и тут в розмові про українофільство, українофілів „судили, знущались над ними“. Радюк не справився так легко з гостями Дашковича, як справлявся з гостями овоїх родителів; и от він став просить Ольгу, щоб вона заступилась за українофілів „хоч одним словом“; — Ольга мовчала.

— „Чи вже ж и ви стояти-мете за такі думки, за такі гадки, які оттам тільки що говорились“ (в другій хаті між гістьми Дашковича)? питає Радюк Ольгу: вона мовчала.

— „Так ви стоїте не за мене?“ допитувався Радюк; а Ольга мовчала и мовчки пішла до другої кімнати. „Так вона не за мене, а за них!“ подумав Радюк и почув, що втратив Ольгу на віки. (стор. 323.)

По нашому Ольга, яко вихована на институтських гнилих основах, основах незнання, темноти и московско-аристократичної французчини, поступила відповідно самій до себе, натурально. Дивуватись ёму можуть тільки такі мало досвідчені люде як Радюк, дивуватись можна тільки тому, що ні Дашкович ні Радюк не мали ніякого впливу на розвій Ольги, після виходу її з институту.

Одначе Радюк укритий хмарою кохання не міг индиферентно судити, так як ми тепер: він вхопив шанку и побіг з Дашковичового дому.

Той вечер рішив усе для Радюка. „Прощай моя любов! моя чиста, свята, осміяна любов, прощай мое дороге щасте!“ сказав собі Радюк... Так скінчив він з Ольгою, але той конець став ёму початком иншого зла. Гості, котрі гостёвали того вечера у Дашковича, наслухавшись Радюкової розмови, стали розносити по всему Києву вісти, що Радюк чоловік страшний, має в голові думку знищити церкву и государство и набрався страшної пошести з Парижа и Німеччини; „ёго не можна пустити ні в школу, ні в канцелярію, ёго б було варто вкинути зараз в тюрму“... „До Радюка стало чіпляться начальство, де він був на службі, натякнуло ёму, щоб він шукав собі де-інде місця. Він попросився в лімназію, ёго не прийняли. Радюк поїхав до батька в село“ (стор. 327). Автор не говорить нам: що робив Радюк в селі, але ми бачимо, що селянске жите не привязало до себе Радюка, и дивно, що він не

знайшов собі діла на селі! Який б негарний час не стояв, а все б таки можна було знайти якесь користне діло для народа, таке діло, за котре б не накинудася адміністрація. Ми конечно не виноватимо Радюка, хоч би він и нічого не робив на селі, бо він був чоловік *теорії*: він трохи що не зовсім не знав життя *таким яким воно є*, и нігде було йому опізнати життя: в університеті и серед своєї київської громади він жив теоріями, впивався ними, инколи навіть заходив „в хмари“ теорії, а в домі Дашковича стояли густі хмари кохання до Ольги та хмари „науки для науки“. Правда, Радюк бував и на селі *вакаціями*, але ж хіба „за час вакації“ можна спізнати практичне життя народа? А не спізнавши життя, не знати-меш и того що треба, чого не треба народови.. З одної ідеальної любови до народа, як з козла, — ні молока, ні вовни. Не було б нічого дивного, коли б ми поставили яко догад — що може такі думки примусили Радюка вернутись до Києва. Автор розказує, „що чимало минуло часу; Радюк, поховавши матір, приїхав з батьком и з сестрами в Київ. Начальство в Києві стало лучше, в Києві почалася тиша; Радюка знов прийняли на службу. Він знов взявся за науку и почав готуватись до університетської катедри, а далі одружився з першим своїм коханем, Галею Масюківною.“ (стор. 327 — 332.)

И конаць! Дуже б цікаво знати: чи дали в університеті катедру Радюкови, чи ні? Кажу: цікаво, бо ми знаємо, що в українсько-руських університетах (Києві, Харкові, Одесі) між профессурою можна знайти кого хочте, тільки ледве чи знайдете Радюка. Єсть профессори, особливо в Києві, баришники, банкири, спекулятори, найбільше єсть бюрократів; єсть москвофіли, пруссофіли, російські ліберали, консерватори, радикали, космополіти и найбільш индиферентисти до всего, крім грошей; здається, можна знайти и „нормального чоловіка“, та ледве чи знайдете Радюка; коли ж и єсть Радюк який, то певно він замурувався подібно як печерські „угодники“: та жалко, що над ним нема таких дощечок з написами, які лаврівські ченці позаводили в печерах над мурами угодників. Знов таки й се не диво! хмари легкої наживи покрили в наш час усю Европу: в Лондоні из тих хмар вийшов Тічборн, у Відні Оффенгайм; у Росії Кокорев, Варшавський, Губонін та игуменія Митрофанія: щож дивного, що ті хмари не минули и України и покрили навіть університети так, що з голов профессури світить не світ науки а блискавиця акції и грошей...

Я говорив, що не-що давно було богацько Радюків, тепер щось їх не видко; де ж вони подівались? чи вже ж їх усіх так обгорнули „хмари“, що й не розбереш, де Радюк, а де Оффенгайм?

Частина Радюків одвідала заслання, друга вдалась „на службу“, третя на села. Не всі Радюки зістались Радюками. Одні, вертаючись з заслання, поїхали тією дорогою, на котрій можна видавать з себе ніби то Радюка, а справді — бути индиферентистом, можна бідкуватись про ледачу долю робочого чоловіка, а справді викручувать з того ж таки робочого — усе що можна викрутити на свою егоїстичну користь; — Радюки, котрі вдались до служби, почали обростать мохом бюрократизму. Ми не докоряємо Радюкам „службою“... ні! ми щиро бажаємо, щоб між урядниками, починаючи з сільського писаря и кінчаючи міністрами, було яко мога більш Радюків: але ми докоряємо їх бюрократизмом. Мабуть

у наших урядників з Радюків так мало було морального и національного твердого ґрунту, що вони якось швидко перероджуються з націоналів в космополітів, в російських и австрійських лібералів и становляться бюрократами, з негарною ознакою сего слова.

Єсть ще невелика частка як старих так и нових Радюків, котрі працюють собі тихенько, вважаючи не на чини и хрести, не на гроші, не на еґоїзм, але на громадску національно-народню користь! вони не гукають про себе, як гукав Радюк п. Левіцького, що вони націонали; ні! між Радюками нашого часу *діло* — *опереджає слово*. Тільки наше горе, що таких людей у нас дуже ще мало; але гаразд те, що оі люде не звертають уваги на городянске жите, а працюють *по селам*, біля народу, навчаючи єго не словом, а *ділом*. За те ж городянські націонал-радикали дражнять сих людей „ченцями“. Дарма! був колись час, що ченці вносили між людей освіту и добро, боронили, як и в Україні, віру и національність; отже може й „ченці“ нашого часу своєю працею, своєю роботою піднимуть вітер, котрий розжене хмари. Ми напевно віримо, що наші селянські „ченці“ не звернуть з тої тропи, котрою вони вдуть; не підуть путем профессорского аскетизму и педантизму, не підуть дорогою „російського або австрійського ліберала“, чи, що для нашого національно-економічного розвою все одно — путем „нормального чоловіка“, и заведуть на селах ті нові „обятелі“, з котрих текти-ме и народня освіта и народній добробит. Одначе ж праця одних тільки „ченців“ не виведе наш народ *звсім* на ясну годинну стежку; треба, щоб на запомогу „ченцям“ виїшли наші жінчини и внесли в свої семьи, в виховане своїх дітей справжні національні и економічні основи. Тоді тільки *гуртввою роботою* розженемо хмари и тоді певне, що влясниться.

Незабавом сподіваємося повести ширше річ про роботу, яка належить до жінцим.

О. Кошовий.

Біля Збруча, Квітень 1875 р.

Закладни черновецкого університета и 100. роковини прилученя Буковини до Австрії.

Якби взялися так як треба,
То й мудрість би була своя.

Шваченко.

Я приїхав до Черновець 3. Жовтня по-полудни, тим самим потягом, котрим прибув и міністер Штремаєр; не дивниця проте, що з старшиною міста и нового університета виїшло множество цікавих людей до святочно прибраного двірця желізниці. Посеред товпи відзначались німецькі бурші в червоних, синих та зелених шапочках, деякі з трибарвними шарфами через плечі: вони приїхали з різних сторін Німеччини на закладни німецького університета.

В місті всюди рух, всюди гамір: множество людей всякого роду і стану роїть ся по улицах. З балконів, удекорованих килимами, цвітами, повівають хоругви всілякі: і буковинок і галицькі, і польські і руські і німецькі, а найбільше чорно-жовтих, австрійських. В многих вікнах приготовлені транспаренти до ілюмінації, декуди ракети і штучні огні, а недалеко дому рядового (Regierungshaus) моздірі. Видко, приготовляе ся великий фестин...

Вечером в Неділю и в Понеділок велика, світла ілюмінація, якої Львів ніколи не бачив, з походами факльовими при грі музики через місто. Що там строїв, уніформів, пестрого мира — годі описати! Огнєві стражі майже з цілої Галичини, делегати з університетів и міст, множество цікавих, що поприїздили на позорище з жінками и дітьми, становили нечислену ріжнобарвну товпу... Вечером в Неділю була воїгее на честь міністра у бурмістра, на котрій було до 600 осіб. В Понеділок великий обід, а ві Второк вечером давали німецькі бурші так званий *комерс*.

Найважнішим днем був Понеділок, 4. Жовтня, властивий день празника отвореня університета и 100. роковин прилученя Буковини до Австрії, а враз и день имени Є. Вел. цісаря. На пляцу великім, обмеженім від півночи волоскою катедрою, гарним и великим будинком, від заходу домом карним, від полудневого входу красною палатою рядовою, а впрочім гарно прибраними кам'яницями — відбув ся найперше празник прилученя Буковини до Австрії. З трьох сторін замикали сей пляц трибуни амфітеатральшо уставлені, украшені хоругвами, фестонами листяними, цвітами и біндами; четвертий бік замикав шпалір війська. На середині пляцу стояла що йно викінчена, закрита ще статуа Австрії. День був дуже красний. Множество народу займало трибуни; далеко більше множество товпило ся в-округи сего пляцу, тиснуло ся улицями, залагало вікна, балкони, дахи и комини довколїшних кам'яниць. На пляцу роїли ся стражі огнєві в ріжнобарвних мундурах, делегати розличних товариств и майже всіх громад Буковини, студенти в ряди уставлені, капелі музичні, бурші, комісарі порядку и и. О 11-ій годині перед полуднем при гуку моздірів зближив ся похід, зложений з міністра Штремаера, старшини міскої, корпорації університета, членів виділа краевого, репрезентантів всіх урядів, військовости, делегатів сторонних університетів, приїздних запрошених гостей и и., а за ними безлічне множество люда воїляких язиків. Лиш шляхти буковинскої (румунскої) не було: вона вся нароком виїхала на сі дні з Черновець... По вистрілах з моздірів відспівав мужеский хор гарний гимн святочний, умисне уложений на сей празник, до когрого кождої строїи складно прилягав австрійский гимн народний. По співі наступила склада бурмістра, дотичаща празника, а на даний знак спали заслони з статуи Австрії, дуже удачної, що нараз гарно засіяла в золотім блеску сонця. Відтак знов сальви з моздірів, стрільб, музика військова відограла гимн народний — и кінець сему святу. Похід звернув ся тепер до університета, де відбулась инавгурація его... в панґерманськїм дуї.

Значіне Черновецкоґо університета спізнаємо, коли розсмотримо відносини людности Буковинскої и розберемо ті бесіди, котрі при отвореню університета говорено. — В Буковині мешкають два народи:

волоський (румунський) и руский, майже рівні числом, та не рівні бо-гацтвом... Се диво, що той Русин всюди бідний: его дука, вельможі, пани перейшли в чужий табор, и лиш оден хлоп-рільник остав ся. Таке и на Буковині. Коли в Росси руский шляхтич став Москалем або Поляком, в Угорщині Мадяром, в Галичині Поляком: то на Буковині він став Волохом. Однакo руска мова на Буковині ще до нині зістала конвєрзацийною — не тільки межі Русинами, але й межі Волохами и Вірменами, не тільки межі простим народом, але й між интеллігенцією, а навіть межі сільскою шляхтою. В Чернівцях найчистіше учеш бесіду руску, таку самісіньку, якою ми говоримо, якою пише Федькович и Данило Млака. Се очевидно доказує, що язык руский є не менше культурний як волоський, и що тут легко и гарно розвинула б ся культура руска, коби лиш були спосібні огородники, котрі б вміли и хотіли щиро идеяти гарну руску рослинку... До тепер на Буковині земля ще лежить облогом: там и сям прозябне яка руска квіточка, та й звяне...

Отже на тій підставі, що Волохи не суть культурним народом а їх язык культурним языком, а Русини ще й бідні, основали Німці свій плян зацепити на Буковині культуру німецьку. Се мало б стати ся через заложенє німецького університета, через вціпленє межі молодіжю житя німецьких буршів и через удержуванє німецького языка в школах, урядах и судах. Тенденції германізаторські, які до недавна панували в Галичині, де тепер однакo уступили тенденціям полонізаторским, перенесли ся на Буковину, де для них бачуть лучше поле. Пригляньмо ся, о скільки вони тут оправдані и які для них представляють ся шанси.

Німців в Буковині нема — хіба деякий урядник, учитель або військовий, переселений тут як екзотична рослина. Але є в Чернівцях ипожєство Жидів, а в їх руках почивають всі маєтки міста, випрочім дуже задовоженного; всі кавярні, трактиєрні, готелі суть жидівські — нема ані одного християньского; всі красші кам'яниці, всі еквіпажі (крім трёх) суть власністю Жидів. Отже Жиди становлять в Чернівцях и на Буковині підставу німецького елемента, и будуть, вціпляючи німецьку культуру, враз и зміцняти елемент жидівський, розкладаючий, як звіно, жизнь народню, висисаючий животні соки з краю и народа...

Прислухаймо ся тепер усяким бесідникам, що промовляли при отвореню черновецького університета. Делегат університета Штрабурского сказав, що він приїхав за волею Бісмарка, що серце німецьке радує ся новим ділом: бо, як заложенєм університета в Штрабургу основана сторожа німецької культури над Реном, так черновецьким університетом заснована друга сторожа німецької культури, на сході, над Прутом... А ректор Черновецького університета, др. Томащук, що вирік ся рускої народности и став Німцем, так як теперішній ректор Львівського університета вирік ся руского роду и став Поляком, тому що нема користи служити своєму бідному народови, сказав в инавгураційній мові тоті чудні слова: „Нема просвіти ні культури — лиш одна Германська!“ Чи п. Томащук не знав гісторії культури всевітньої? чи може в своїм запалі, бажаючи добити ся слави, почетеї, титулів, не тямив, що говорить? або, окружений німецькою та жидівскою товпою, котра

плескала в долоні за кожною его фразою схлібляючою Германському елементови, не дбав про те, як осудить се діло гісторія?...

Ми не заперечуем однако, що в теперішніх обставинах не міг поветати инший університет, як німецький; ми не заперечуем и того, що отворене й німецького університета може принести хосен краєви в загалі, а Русинам Буковинским в особливости. Якби на тім університеті професори руского язика й літератури и славянської філології відповіли належито своїй задачі; якби крім того завязало ся в Чернівцях товариство народно-руске, котре б щиро и ревно працювало для руского люду и рускої інтеллігенції словом и ділом, наукою и помочою, пропагандою тверезости, закладанем громадских шпихлірів, кас позичкових, склепів, читальнь, розшпруванем добрих популярних книжочок, стоварищуванем руских ремісників, розбудженем національного духа у рускої молодіжи и т. д.: то в Чернівцях и на Буковині розвинула б ся красна культура — але не жидівско-німецька, тільки своя... Тепер же того всього не має...

Сироваджено буршів, також попробирали ся за буршів Черновецкі жида, и виправлено фестин буршівский в цирку, гарно пристроєнім в празничну салю. Коло $\frac{1}{2}$ 9 год. вечером розляг ся по цирку трічи прикрий стук, від сильного удару рапіром по голім столі... *Silentium!* Зачервонілий старший бурш вступив на трибуну з величезним стаканом пива в правій руці, и витав всіх буршів и їх товариства порозкидані по цілім світі, властивою буршам череплітаною латинскими словами промовою, котру закінчив вихилєнем стакану пива. Всі присутні гості пили також пиво и ілі, відтак співано знану буршівську пісню *Gaudeamus igitur*, потім наступили розговори, гамір. За якийсь час озвав ся знов трикратний стукіт рапіра; знов виступив бурш, говорив о німецькій культурі и випив пиво... Аж застукано третій раз, и вступив на трибуну сам ректор п. Томащук, ніби-то бурш старий, з стаканом пива в руках. Говорив, що німецька культура — то сонце, що має своє власне світло, а австрійські народи — то трабанти, котрі від того сонця дістають теплоту и світло... Мені ж знов прийшов на гадку такий-же старий бурш у Львові, котрий межи польськими буршами виступає з мовами... вони ему плещуть в долоні, а він тішить ся и радує ся: а прозабув також, що его руска мати родила, до руского лона горнула, руским молоком кормила и рускі пісні до сну співала... И я, вслухавши бесіду п. Томащука, з прикрим чувством встиду и болю відійшов до дому...

Буковино, Буковино! шкода твоєі вроди, твого теплого підсоня, твоєі богатих оболонь и гір лісистих! ти могла б бути раєм маленьким, якби жидова не пригнітала до землі твого доброго и любого народа, не висисала ему крови з-під серця, а тепер загадує еще й придушити его розум... Русини Буковинські! возьміть ся щиро до праці для свого бідного народа, та працюйте на своїй ниві, розвивайте рідне слово, не шукайте чужих богів — а просвітіте свій темний варід, и зъжиткуєте німецьку культуру на его користь, а не дасте їй вийти на користь жидівску...

Літературні звістки.

— **Рускі виклади в Львівському університеті.** В сім курсі відбувають ся на світських віділах Львівського університета отсі виклади в язиці рускім: *На віділі філософичнім* викладають: 1) др. Омелян Огоновский: а) Обясненя літописи Нестора, 2 год.; б) Історію рускої літератури в XI-ім и XII-ім в., 2 год.; в) Славянску мітологію, 1 год.— 2) Др. Исидор Шараневич: Історію Червоної Руси з XVII. віка, 3 год. *На віділі правничім* викладають: 1) др. Олександр Огоновский: Австрійске право приватне, 8 год; 2) др. Іван Добрянский: Австрійске право карне, 6 год. — (*На віділі теологічнім* викладають по руски: 1) др. Франц Костек: Теологію пасторальну, 9 год.; 2) Іван Віличко: Катихитику и Методику, 5 год.)

— На засіданю виділу філософичного краківської **Академії наук** з дня 11. с. м. зложив секретар академії проф. Шуфський між пишними надісланими працями також розправу д-ра Омел. Огоновского „О прияменниках в язиці старославянскім, рускім и польскім“ и Зил. Гльоґера „Назви весільні, вираженя и предмети уживані при весільних обрядах люду на просторони колишньої річнесполитої“.

— В Києві вийшли недавно: **Гайдамаки. Т. Г. Шевченко.** Тип. Фрица. 92 стор. 8-п. 5000 екз. Ціна 10 коп.

— Дня 11. Жовтня (29. Вересня) умер російський поет **ґр. Алексѣй Константиновичъ Толстой** в Черниговській губернії, в своїй маєтности Красний Ріг. Він родив ся 1817 р. в Петербурзі, але дитинні літа прожив в Чернигівській губернії. По короткій службі на поли дипломатичнім мандрував кілька літ по Німеччині, Франції и Італії. Відтак в Кримській війні служив яко майор, а по війні взяв диміссію. Головний час літературної діяльності ґр. Толстого були перші літа Кримської війни. Поезії свої и інші твори поміщав особливо в російських журналах „Современнику“, „Русской Бесѣдѣ“, „Русскому Вѣстнику“, „Отечественныхъ Запискахъ“ и „Вѣстнику Европы“. Написавши багато дрібніших поезій, баллад, також дві більші поеми „Грѣшница“ и „Іоаниъ Дамаскинъ“; видав в 1861 р. історичний роман „Князь Серебряный“; роман сей написав ґр. Толстой, роблячи гісторичні студія до написаня трагедії з житя царя Івана Грозного. Така трагедія появилась в 1866 р. в „Отечественныхъ Запискахъ“ п. т. „Смерть Іоаниа Грозного“ и була дуже прихильно прийата и в печати и на сцені: вона належить до найлучших драм в російській літературі. Неначе одну цілість з сею трагедією становлять дві дальші трагедії: „Царь Федоръ Іоанновичъ“ и „Царь Борисъ“; критика осудила їх трохи слабшими від „Смерти Іоаниа Грозного“. В „Вѣстнику Европы“ від 1868 до 1871 р. було помічене множество дрібних поезій ґр. Толстого.

ЧАСТЬ ПОЛІТИЧНО-СОЦІАЛЬНА.

ПЕРЕГЛЯД ПОЛІТИЧНИЙ.

Справи австрійсько-угорської монархії.

Спільні делегації окінчили свої засідання 18. Жовтня, котрого-то дня оголошено делегатам санкціоноване спільної устави фінансової, а 19. Жовтня зачали ся *засідання Ради державної*. Клерикальні послы з Тиролю, межы котрыма вів ся спір, чи мають вступати до Ради державної чи ні, погодили ся и явили ся всі; так само и послы чеські з Моравії, помимо противних завізань староческих органів. Не явили ся тільки, як звичайно, Чехи. Міністер фінансів предложив прелімінар бюджету на р. 1876; після того розходи вносять 403,870.000 зр. (о 21,588.000 зр. більше ніж в р. 1875), з того 15,295.000 в звичайних а 6,293.000 зр. в надзвичайних розходах. Розхід побільшив ся особливо на сплату довгів, на спільні видатки (узброєне армії), проценти державного довгу и запомогу желізняцям. Прихід прелімінований в сумі 378,942.000 зр., се-б то о 5,852.000 зр. більше ніж в сім році. Міністер яко конечну підносить регуляцію валюты, приходи мають побільшити ся „реформою“ податковою. Недобір на 1876 р. буде вносити 24,928.000 зр., т. е. о 15,736.000 зр. більше як в минувшім році. Сей вивід бюджетовий приняла комната послів холодно, деякі уступи визвали навіть сильне незадоволенє. Дневники не тільки оппозиційні але и вірно-централістичні також незадоволені особливо тим, що п. міністер заповідає підвишенє теперішних податків (в виді реформи) а навіть и наложєне нових. В прелімінарі бюджету на 1876 р. вже не вставлена ніяка квота на запомогу для кат. духовенства, бо в тім-же році вже платня для духовенства має бути урегульована. — На засіданю з 21. с. м. бар. Келлерсберг вніс користну для людности зміну устави о управильненю податку ґрунтового; однакж внесок сей відослано до коміссні по промові Вольфрума, що внесок вправді зовсім оправедливий, але в західних краях таксація ґрунтів вже окінчена, а в Галичині ще ні, отже стада би ся кривда західним краям! Відтак прийнято внесок п. Шаршмідта переміняючий закон о регуляції ґрунтового податку так, що головна сума, яку має принести ґрунтовий податок, в дорозі закона буде постановлятися що 15 літ. Дальше займала ся Рада державна уставою о риболовстві; помимо того, що в генеральній дебаті державно-правна оппозиція и Поляки закидували Раді державній некомпетенцію ухваляти туу уставу, більшість рішила приступити до спеціальної дискусії. — На порядок дневний в найблизших днях має прийти внесок Вільдавера о надзорі шкільнім, вимірений против тирольских ультрамонтанів и також против Галицкої Ради шкільної. Внесок той мав рішити ся ще на попередній сессії, в Марцію сего року, однакж тогді рад був в труднім положеню, а бояв ся виступленя з Ради державної Поляків, отже виміг на більшости Ради державної, щоби той внесок відрочено

до осені. Поляки гадали, що внесок Вільдавера вже цілком не прийде під наради, але завели ся, и зачали готовитись до сильної опозиції...

Між тим як грім з ясного неба спало на Поляків донесене півгурядової Politische Correspondenz, що „цісар постановою з 23. с. м. розпорядив, що на будуще именоване директорів при школах середних в Галичині має підлягати наконечню рішенню цісарокому, а учителів в тих школах має именовувати міністер просвіти; Галицка Рада шкільна буде тільки пропозиції предкладати міністерству просвіти, котре и ві всіх службових відносинах буде висшою инстанцією для цілого персоналу учительского.“ Таким способом розятю лордський узол: Галицка Рада шкільна без постанови Ради державної зредукована до становища инших Рад шкільних краєвих. Як зі становища автономії краєвої оя постанова цісарска єсть рефресом, так з другої сторони вона була майже конечністю при поступованю нашої Ради шкільної, поступуючої так абсолютно и безглядно, що не тільки вої рускі але и польскі газети муоїли против неї виступати. Однако доперва будучність покаже, о скільки тая постанова, користна для Русинів в засаді, буде для них користна и в дійсности: бо если міністерство буде завжди так точно держати оя пропозиції Ради шкільної, як держало оя н. пр. при обсаджуваню місць учителів и директорів в семінариях учительских, то невеликий буде з неї хоєн!..

В наслідок тої постанови цісарокої, наступившої за ухвалою всего долитавокого міністерства окрім д-ра Земляковского, др. Земляковский мав подати ся до димісії, однако цісар досі сеї димісії не прийняв. Після Газет-и Narodow-oi др. Земляковский позістає в міністерстві, а навіть не подавав ся формально о димісію.

Німецкі централістичні послы найбільше интересують оя тепер оправою цлово-торговельною, як и людність німецка, особливо в Відни, интересує ся нею дуже. Дня 28. с. м. зішли оя делегати трёх клубів централістичних и по живих розправах дійшли до повного порозуміння. Здає ся, що ухвалили не уступити Уграм, хочби мало прийти до зірваня союзу торговельно-цлового.

Справи заграничні.

Повстанє в Герцоговині и Боснії треває дальше и приходять вісти навіть о значнійших битвах між повстанцями а Турками. Показує ся навіть, що и инші провінції турецкі суть підіновані, що істнує заговор також в Болгарії, в Альбанії и на острові Крети. Як доносить Neue fr. Presse, зі сторони Россії и Німеччини лишено Австрії дальшу ініціативу в дипломатичнім діланю. Боснійска людність не здібна до бою все ще емігрує на австрійську територію; вправді Турки обіцюють емігрантам повертаючим до краю повну безпечність и всякі шільги, але повертаючих ріжуть а їх мешканя палять. Австрійско угорска держава видає тепер вже перевічно 10.000 злр. що-день на удержанє емігрантів, а ті видатки, здає ся, ще побільшать ся. Дописуватель одного дневника так описує розпачливе положенє Босняків и Герцоговинців: „Я видів сотки родин, ще схоронили ся на скалах безплідних и диких, а котрі від трёх неділь позбавлені хати, одежі, напою и теплої страви.“

Мусть бути дуже тяжка самоволя турецька, скоро ті люде рішили ся радше терпіти найтежший недостаток, аніж їй піддати ся. — Турецькі війська нарушили границю сербську; коли Сербія на те жалувала ся, заявила Турція, що се стало ся в наслідок непорозуміння. Також послі шістьох держав європейських робили Турці з того поводу представлення; Турція обіцяла перевести слідство и укарати винних.

В *Сербії* відбув ся 17. с. м. одлюб князя Міляна Обреновича з панною Наталею Кечкою, богатою дочкою бувшого російського генерала. Цар російський вислав на одлюб яко ового репрезентанта генерала Сумарокова, котрий в часі шлюбного бенкету на тоаст Міляна в честь царя російського відповів заявленем великої прихильности царя для князя и народу сербського. Одлюб відбув ся з великою виставностю и при великій радості народа, як донесли телеграми. Однак з тими телеграфами не дуже згідні інші вісті, що по улицях Білгорода появляли ся плякати против князя Міляна; редактора газети „Исток“ и багато інших осіб арестовано; в приватних домах відбували ся ревізії.

В *Румунії* відправлено 12. с. м., яко одвіт на 100. роковини прилученя Буковини до Австрії святковані в Чернівцях, торжественну помпальну службу богу в Ясовах за душу молдавського господаря Григорія Лики, котрий 1777 р. був убитий Турками за те, що виступав против занятя Буковини Австрією. Буковинські Румуни вислали на той обхід депутацию.

Цісар *Німеччини* Вільгельм приїхав 19. с. м. до Мединюляну и був королем Віктором Емануїлом дуже торжественно прийнятий. На обіді внесли оба монархи дуже сердечні тоасти. Князь Бісмарк не товаришив цісареві. — Небавком зійде ся парламент німецький, в котрім сподівають ся великих борб ліберальних депутатських проти в кн. Бісмаркови з причини реакційної внутрішньої політики Бісмарка, яка проявляє ся именно в овіжїм проєкті новелі карної. Кажуть однак, що кн. Бісмарк постановив своєю внутрішню політику так само беззглядно и рішучо перевести, як перевів знішню; а коли б знайшов енергічну оппозицію у партії ліберальної, то відкличе ся до народу. — В Баварії, єдинім німецьким краю, котрий задержав більшу независимість, вибрано сего літа сойм в більшости католицько-партикуляристичний; сей сойм малою більшостю голосів ухвалив адресу вимірену против політики міністерства, котрому закидає, що запропащує права Баварії на користь гегемонії прускої. Задля того міністерство баварське подалось до димісії; однак король не приймив тої димісії, противно виразив міністерству своє довіре.

У *Франції*, котра зі всіх країв Європи економічно найкраще розвиває ся, не устають спори партий, а именно уживають ся бонапартисти. Їх головний провдатор Рує недавно на Корсиці мав бесіду, в котрій промовляв за ревізією конституції. Напротив же Тьер, котрий знов вступає в акцію, словом и письмом промовляє за республікою; особливо звернула на себе увагу не тільки в Франції але и в цілій Європі єго бесіда в Аркашон під Бордо, в котрій заявив, що республіку вважає усталеною. Франція може при тім, задля мирного успособлення Європи, числити на симпатию и не буде відьособнена.

НОВИНКИ.

— **Статистика Черновецького університета.** Урядова Czernowitzer-Zeitung подає виказ студентів, записаних в Черновецькім університеті. В загалі є: 1) на виділі теологічній 35 порядочних и 6 надпорядочних; 2) на виділі правничій 68 поряд., 14 надпор. и 8 госпітантів; 3) на виділі філософійчій 27 пор. и 8 надп. — отже разом 130 студентів пор., 28 надп. и 8 госпітантів. Відтягнувши від числа 130 поряд. студентів 35 теологів, остає поряд. студентів світських виділів, для котрих властиво університети закладають ся, 95.

Після країв є студентів (поряд. на світських факульт.): з Буковини 48, з Галичини 41, з прочої Австрії 3, з Угорщини 1, з Румунії 2. — Після народностей є Німців 48 (між тими 33 Жидів), Русинів 24 (16 на правн., 8 на філос. виділі), Поляків 13, Румунів 10. — Після віри: православних 17, рим.-кат. 26, гр.-кат. 16, вірм.-кат. 2, протестантів 1, жидів 33. Отже Жиди з Німцями становлять більшу половину студентів, а Жиди самі перемагають числом значно кожду вишу народність: вони становлять більше ніж $\frac{1}{3}$, Русини $\frac{1}{4}$ студентів. Цікаво, що всіх Румунів є лише 10, а з-за границь Австрії, з Румунії, Турції, Сербії, Бессарабії и т. д. є лише 2 студ.!

Що до шкіл, прийшло з гімназій Буковинських 47 студ. (з Черновецької 40, з Сучави 7), з гімназій Галицьких 6, з угорських 2; з університета Віденського 24, Львівського 14, з інших 2.

На 1-ім році виділу правничого є 33 студ., на 2-ім 16, на 3-ім 12, на 4-ім 7. — На виклад Калужняцького старославянської граматики вписалось 2, на Ганкевича виклад рускої літератури 4 (порядочних и надпорядочних слухачів).

Ряд старає ся впроцім всякими способами знайти як найбільше студентів до Черновецького університета: так з 20 стипендій по 105 зр., основаних цісарським рескриптом з 17. Червня 1850 для Русинів філософійчного и правничого виділу, 10 перенесено до університету Черновецького. Також зібрано в Чернівцях за ініціативою міністра Штремаєра до 1000 зр. на фонд стипендійний.

— **Статистика Львівського університета.** Всіх студентів в Львівськім університеті є в сім році 890, з тих 821 порядочних, 45 надпорядочних и 24 фармацевтів. На виділі філософійчій є всіх студентів 158, з тих 132 поряд., 2 надп. и 24 фармацевтів; на виділі правничій є всіх студентів 522, з тих 503 поряд. и 19 надпор.; на виділі теологічній є всіх 210, з тих 186 поряд. и 24 надпор. Отже на обох світських виділах є порядочних студентів 635.

Після народности є на всіх трьох виділах порядочних и надпоряд. студентів 485 Поляків, Русинів 358, Жидів и Німців 47 (се-б то 44 Жидів и 3 Німців). На виділі філософійчій є Поляків 105, Русинів 49, інших 4; на виділі правничій Поляків 338, Русинів 141, інших 43; на виділі теологічній Поляків 42, Русинів 168. На обох світських виділах разом є Поляків 443, Русинів 190, а інших народн. 47. Отже Русини переважають числом Поляків лише на виділі теологічній (4 рази), на

виділі філософічним Русини становлять майже лише половину, а на виділі правничім майже лише $\frac{2}{5}$ (42% Поляків). Сей стосунок є дуже некористний для Русинів, коли зважимо, що Поляки мають для себе ще другий університет, в Кракові, в котрім число руских студентів мабуть не буде и 20. Не дивниця ж, що в урядах, судах и школах таку перевагу мають Поляки и польский язык!...

Числа після релігії суть майже такі самі як після народностей, бо всіх студентів греко-катол. обряду почислено яко Русинів, всіх рим.-кат. яко Поляків, а всіх єврейської віри яко Жидів. Студентів вірменсько-катол. віри є лише 5 и тіи вчислені меж Поляків; протестантів є 3, вони пораховані яко Німці. — Після „приналежности“ тільки 7 студентів (на факультеті правничім) суть з-за границі, воі інші суть під-тапими австрійськими.

— **3 Львівського університета** доносять нам о дуже яскравім надъужитю деяких університетських властей супротив русини. Понеже однако справа, о котрій нас звіщають, не так ще не вяснена як не рішена, то вдержуємо ся на тепер подавати докладні подрібности о ній. Однако не залишимо за нею слідити и в своїм часі подати її до відомости не тільки рускої публіки але и сфер, котрі мають обовязок и право наглядати над порядком в університетах и точним виконуванем законів.

— **Рускі академики у Львові.** Ми вже нераз згадували, що між теперішніми рускими академиками не видко вже ані того горячого патріотизму ані тої любови до науки, яким відзначала ся руска молодіж в 60-х роках. Подають нам свіжі докази того. На руских викладах в університеті показує ся дуже мало слухачів: на що ж бо й слухати рускої літератури, рускої гісторії и т. и., коли сих наук при екзаменах юристам зовсім не буде треба а и філософіи можуть без них обійти ся?... А навіть на обовязкові виклади правничі в рускій мові деякі не записують ся, а записують ся на ті самі виклади польські! Так з самого 3-го року прав вписалося 7 студентів на виклади польські, шп. И. Юр., Н. По., Стр., Реш., С. Ку., И. Ма., М. Ма., Лог. — Який пожиток з тих панів буде колись мати нарід, коли вони вже тепер, в віці котрий буває найбільше відьний від егоїзму и найбільше готовий до любови и пожертвованій, оказують ся байдужими до справ народних, до народної мови?...

— **Русини в женьській семінарії учительській у Львові.** Як перестерігає ся народна и язикова рівноправність в женьській семінарії учительській у Львові, видко з того, що учениці тої семінарії ходять на польські екогорти и до латинських костелів... Є там вправді руский катихит, але сей катихит є враз и при мужескій семінарії, отже не може рівночасно в двох закладах свої обовязки сновняти. Руского язика на першім році женьської семінарії учить Поляк п. Z., котрий по руски не вміє, а котрому уділоване науки руского язика має послужити лише до посвідчення, що він до сего предмета кваліфікований: коли п. Z. буде подавати ся о яку посаду, до котрої потрібне знате русини, то може вказати ся, що він по руски знає, бо учив руского язика!! Така-то польська логіка! — Не можемо притім не виразити нашого зачудованія, чому так мало Русинок вписує ся до семінарії: чи ж не кучше, замість давати доньки до приватних конвктів, де звичайно и згадки нема

о руцині, посилати їх до семінарії, де и воіх предметів лучш учать учителя и бодай яко-тако руский язик мусить узглядняти ся? А чим більше Русинок би там було, тим ще більше мусіла б узгляднятиось рущина. Сего року в цілій женській семінарії є лише 11 Русинок!

— **Велика нужда рускої учащої ся молодежи.** Русини Галичкі не тільки не мають численної інтеллігенції, але и не мають богатого а навіть заможного міщанства и селянства: вони, з малими винятками, становлять сам пролетаріат. Не дивниця ж, що й мало є рускої молодежи в середних школах: бо ані учитель народний ані маломіщанин або селянин не є в стані давати сина до иншого міста до школи, оплачувати за него шкільні такси, купувати ему книжки и инші потреби шкільні, справити ему одєжу и оплачувати для него харч и помешканє при тєнерішній дорожні. Задля того звичайно лише родичі з близших місцевостей дають дітей до більшого міста, наймають ім мешканє у якого сторожа або зарібника, а харч (муку, бульбу, фасолю, хліб и т. п.) від часу до часу присилають з дому, на скільки можуть, и то звичайно лиш одєн-два роки, а відтак хлопець змушений вже сам про себе дбати. Правда, що таке жите вироблює инюгді ояльні характери, — але кільки то молодих сил иде через тє марно! або тратять здорєве, або змушені задля браку удєржаня покидати науку... Найяокравійше показує ся тая нужда між учениками рускої (академічної) гімназії у Львові: ученики нераз задля недостатку чобіт, одєжі по кільки днів не можуть приходити до школи, а кільки то вони намучать ся голодом! Львівські бурси можуть тільки маленьку часть тих бідняків помістити, а инших запомог так якби не було... Задля того з великою радостю витаємо вість, що учителя рускої гімназії у Львові (до котрої ходять майже виключочно Русини) загадали взяти ся до придбання способів и утворєня фонду, з котрого би бідні ученики тої гімназії могли діставати запомогу. Сподіваємо ся, що заможнійші Русини дооколичних сторін Львова а навіть и цілого краю прийдуть в поміч сим щирим намаганям руских учителів (котрі й самі при тім приносять й матеріяльні жертви) и запоможуть по силам бідну молодіж єдиної рускої гімназії в цілій простороні руского краю...

— **Унія Матейки и Видіа краєвий.** Звісний образ славного польского маляря Матейки, представляючий *унію Любєльську*, закупив для „краю“ комітет, зложений з кільканацяти Поляків, за гроші зібрані добровільними складками, и дарував єго виділові краєвому для поміщення в соймовій сали. Однак видіа краєвий, розпаноуючи тепєр конкурє на пляні до будинку соймового, призначив в тім пляні образ „унію“ не до головної сали соймової але до одної з комнат побічних. З того поводу підняли польські газети великий крик и жадають, щоб видіа краєвий або помістив образ в соймовій сали, або ті що образ дарували відберуть єго и помістять тимчасом в институті Оссолинских. Се и справді було б найлучше, навіть для самих Поляків: бо на що придасть ся ім, коли образ п. Матейки буде репрезєнтантам руского народа неустанно пригадувати, як Поляки додержували унію... буде неустанною перєсторєгою для Русинів стерєгти ся всяких умов и договорів з Поляками?..

— **Найновійший лік руско-українского народа.** В 1875 році полковник Генєрального штабу А. Ф. Риттихь видав книжку „Племенной

составъ контингентовъ русскої арміи и мужескаго населенія Европейскої Россіи.“ В сій книжці п. Риттих показує нам найновіший лік, поміж инчим, руско-українського (малоруского) народа по новим жерелам, на пр. ще невиданим картам п. Чубінського до VII. тому его „Трудовъ“. Для своєї спеціальної ціли п. Риттих перелічує тільки мужеске племя, але в книжці его є таблиці процента и женського, котре трохи то більше то менше мужеского, а в цілости его буде як раз половина, коли ще не більше. По Риттиху всего руско-українського народа в Росві 14,168,288 душ. Додавши до сего числа галицьких Русинів 2,230,000; буковинських 140,000 и угорських 700,000 (коли не більше, як кажуть), будемо мати 17,238,288 воіх Русинів (Малоросів, Українців). Тільки в книжці п. Риттиха ми знаходимо велику етнографічну помилку: в Таврицькій губернії він не знаходить ані одніюнького Малоросса, а тільки Великороссів!! навіть в чисто українських повітах: дніпровському, бердянському и молітопольському! Хто ж не знає, що до самого Перекопа в Криму живуть Українці, трохи перемішані з колоністами? Тим-то тих 363,398 риттихових Великороссів ми запевне знаємо яко Малоросів, не лічачи українських сіл в самому Криму. Приклавши їх, ми маємо всего руско-українського народу 17,601,686 душ. При тім з книжки Риттиха ми бачимо, що в Бессарабії на 546,176 Молдаван припадає 352,098 Українців, де вони заселяють повіти хотинський и аккерманський и менчу половину бендерського, окрім того що в кождім повіті Бессарабії живе українських колоністів найменше 18% (п. оргсевський) и найбільше 20% (Кішинев) и 25% (Іскій повіт). В Землі війська донського Українців 309,748, майже третя часть усього народа. Вони заселяють усю міуску станицю (91%) коло устя Дона и половину донецької (54%) и в усіх станицях роблять 13% и 14%. Від Саратова аж до Астрахана Українці живуть по-над західнім берегом Волги в усіх повітах коло Волги (В Саратовській губернії 119,074, и в Астраханській губ. 77,112). За Волгою Українці є в Симбірській губер. в новоузенському и николаївському повітах 60,000, и в красноярському пов. астраханської губ. коло устя Волги 49,032. Є колонії розкинені на Манічі, Єгорлику, в Ставропольській губер., на Кавказі и за Кавказом під Сухум-кале. На північ чисте українське племя йде до Білостока Гроднянської губернії и Седльця в Польщі. Воіх Великороссів по Риттиху 33,839,406, Білоросів 3,488,600... Треба вважати, що п. Риттих має слабість лічити між Великоруссами жителів всіх городів на березі Чорного и Азовського моря, як Криму, тогді як ми зніємо, що в Одесі міщане, котрих як раз половина города, не Великоросси а Українці, хоч говорять мішаним городоким язиком. Треба тільки подивитись на їх тини и спитати, з відкіль вони вийшли. В харківській губер. Риттих лічить 247,180 Великороссів, тогді як їх там по новим газетним звісткам 150,000. Від тих помилок можна лічити українське племя на 18,000,000 душ.

Одвічальний редактор: Др. Олександр Огоновский.

В друкарні Товариства Івана Шевченка. — Під надзором Фр. Сорядітого.

Виходить випу-
скам в 2¹/₂ арк.
З. (15.) и 18. (30.)
кожного місяця.

ПРАВДА

Редакція и ад-
міністрація під
к. 12. на улиці
Осоолинокх.

ПИСЬМО ЛІТЕРАТУРНО-ПОЛІТИЧНЕ.

„В своїй хаті своя правда и сила и воля.“

Ціна передплати: на рік 6 зр., на пів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50 кр. Оден нумер стоить 30 кр. а. в. — За оголошеня (инсерати) платить ся після тарифа.

ЧАСТЬ ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВА.

ДЕМОН.

ПОЕМА ЛЕРМОНТОВА.

З великорускої мови переложили
Руданський и Гетьманець.

ЧАСТКА ДРУГА.

(Дальше.)

VIII.

И входить він любити радий,
Душа одкрита для добра,
И думає — прийшла пора
По-правді знову жить без зради.
Та як кохана ж то прийме?
Чи приголубить, привитає?
И сум и страх ёго бере,
И холод душу обіймає.
Ввходить він, аж перед ним

Стоить небесний херувим,
На нёго ясно поглядає;
Блищить правдивее чоло,
А білосніжее крило
Убогу душу покриває:
*И на духа темного упав
Той промінь радісного світа,
И замість тихого привіта
Его докорож привитав:*

IX.

„Облудо світа вікова!
„Хто звав тебе до сёго двору?
„Заблудних душ по сюю пору
„И не було в ёму, й нема.
„Чого ж ти в пізнюю годину
„Морочиш Божю дитину?
„Хто звав тебе?“ — А сатана

На нёго глянув из-під лоба,
И по душі пекельна злоба
Знов полилає, як трутину.
„Вона моя!“ промовив грізно:
„Покинь її! Вона моя!..
„Боротися за нюю пізно,
„И нам обом ти не судья!

„На серце, повнее гордині,
 „Я наложив печать свою:
 „Не місце тут твоїй святині —
 „Тут я паную и люблю!“

И янгол смутними очами
 На бідну жертву позирнув,
 И махнувши знехотя крилами,
 В блакитнім небі потонув.

X.

Тамара.

*Ой, хто ти? Річ твоя негожа.
 Чи пекло шле тебе, чи рай?
 Чого ти хочеш?

Демон.

Ти хороша!..

Тамара.

Та хто ти? хто? Одновідай!*

Демон.

Я той, кого ти виглядала
 И цілі ночі й цілі дні,
 Чия душа тобі шептала,
 Чию ти душу розгадала,
 Кого ти бачила во сні.
 Я той, чий вид надію губить,
 Що тільки, тільки розсвіне,
 Я той, кого ніхто не любить
 И все живучее клене.
 Я той, которому до віку
 Нема ні миру ані ліку.
 Я миру — бач, добру — поріг,
 Я ворог неба, ворог долі,
 Я пан знатя, я дідич волі,
 И я — припав тобі до ніг!
 О світе тихий мій, коханий!
 Прийми мене хоч из жалю:
 Тобі приніс я перші рани
 И слезу найпершую мою!
 Ти можеш знову прихилити
 Мене до неба и добра;
 Твоєю ласкою покритий,
 Я міг би знову, як зоря,
 По небу ясному ходити.
 Прийми мене! Прийми, молю!
 Тебе пекельне я люблю!
 И скоро я тебе зобачив,
 То й зараз в серці знеповажив
 Несмертну душу я свою,

И я позаздрих мимоволі
 Отій земній короткій долі:
 Не жить як ти — зробилось жаль,
 Без тебе жить — бере печаль...
 *И в серці знов кохання мука,
 В очах сподіванки слеза —
 И давня туга, мов гадюка,
 В старі рани заповза'.
 И що без тебе вічні віки,
 Мої державища без лікі,
 Що я за усміх твій оддам!
 —Якийсь сумний, порожній храм!*

Тамара.

Од мене далі, дух негожий!
 Я віри ворогу не йму!..
 Царю небесний! Ох, не можу..
 Отрута в серці и в уму:
 Забула я молитву Божу,
 Забув мене й Небесний Цар..
 Послухай! Ти мене загубиш;
 Твої слова печуть, як жар..
 Скажи ж: на-віщо мене любиш?

Демон.

На що, для чого? не питай..
 В твоїх очах и пекло й рай;
 Для тебе гордо я скидаю
 Вінок терновий з голови
 И все колишне забуваю.
 Чи знаєш ти: як я кохаю —
 Так не кохати-мете ви?!
 Люблю од віку и до віку,
 Люблю тебе, моя краса,
 Як тільки люблять небеса
 И не любити чоловіку!
 З початку світа образ твій
 В моєму серці наболівся,
 Передо мною він носився
 У порожнеті віковій;
 У первім руху світовім
 Мені имя твоє звучало

Й в небі яснім та святім
 Тебе одної не ставало.
 Ой, як би ти могла дійти —
 Так ні! не можеш ти спізнати,
 Яка то тяжка тягота —
 Усе життя, віки, літа,
 И панувати й горювати,
 За зло й добро не мати плати;
 Для себе жити дні, віка,
 Нудити світом и собою
 Й тію тяжкою боротьбою,
 Що без похори й без верха;
 Усе жаліти й не бажати
 Все знати, відати кругом,
 И против волі зневажати
 Та все ненавидіть гуртом.
 Заледве праведнее слово
 На мене ворог мій нарік,
 Обійми світу молодого
 Мене покинули по-вік...
 Синіло небо глибинію,
 Ходили зорі підо мною,
 Облиті світом золотим,
 Вони на мене поглядали
 И всі мене не пізнавали,
 Що я їх давній побратим.
 Таких, як я, братів нужденних
 Я на пораду покликав;
 Але-ж очей и видів темних
 Уже я й сам не пізнавав.
 Я з розпачи махнув крилами
 И полетів поміж горами...
 Куди ж летів я и зачим?
 Весь світ для мене став чужим,
 И рідні брата ворогами:
 Оттак бурхливою порою
 На синім морі корабель
 И без вітрила й без весел
 Пливе глибокою водою;
 Оттак у літній ранній час
 По небу синіюму не раз
 Пасмо розірваної хмари
 Одно, без друга и без пари
 Летить без місця и сліда,
 Бог знає звідки и куда.
 Не довго ж я и світом правив,
 Не дозго світ гріху учив,
 Усе дослотноє неславив,
 Усе найкрасчєє сквернив;

Я полумя святої віри
 У нєму швидко погасив:
 Чи ж вимагали моїх сил
 Самі безглузді й лицеміри?
 И на погибель и на страх
 Пішов блукать я по горах,
 Блудячи в темну ніч зорєю,
 И вершник спізнаний порою,
 Та збитий в сторону огнем,
 У прорву падав ис конем,
 На поміч звав, и слід кривавий
 За ним по кручі червонів...
 Але й сі люті забави
 Не все подобались мені!
 *Борючись з бурями, часами
 До неба порох я збивав,
 И понід хмарами шугав
 Між блискавками та громами,
 Аби в боротью як-небудь
 Нудоти збутися німої,
 Втекти од думи вікової
 И незабутнее забудь!
 Що ваші муки, горе, боли
 Старих и нових поколінь
 Перед годиною одною
 Моїх невідомих болінь?!
 Що люде всі? життя їх, путь?
 Вони пройшли, вони пройдуть!
 Надія є: жде правий суд;
 Простити може, хоч осудить!
 Моя ж журба за мною всюди,
 И їй по вік кінця не буде —
 Вона не ляже у землі!
 Вона то ластиться мов змії,
 То страшним полумям палає,
 То на печельні думки,
 Як на холодні кістки,
 Холодним каменем спадає!

Тамара.

*На що боліня ті німі?
 Ні їх, ні скарг мені не треба!
 Ти согрішив...

Демон.

Чи-ж против тебе?

Тамара.

Нас можна чути...

Демон.

Ми самі.

Тамара.

А Бог святий?

Демон.

Не вір, Тамаро:
У Бога небо, — не земля.

Тамара.

А пекло, мука, вічні кари?

Демон.

Так що ж? Не будеш ти без пари,
Бо там з тобою буду я!

Тамара.

Хто б ти не був на тому світі,
А я, забувши супокій,
З якимсь прихилом мимохіті
Твій голос слухаю м'який;
Але, як річ твоя лукава,
И маниш ти... то що ж пак я...
Ох, змилуйся! Яка там слава?
На що тобі душа моя?!
Невже я небу найдорожша,
Невже найкрасча я за всіх?
Ні, не одна ще є хороша,
Яка й не знає, що то — гріх!
И до їх праведного ложа
Не приторкалась ніяка
Ще чоловічя рука!
Ні, присягни тут... поклянися,
Кажи... я мучуся... дивися:
Ти бачиш маріня мої —
И смутком їх в душі лякаєш...
Ти все спізнав, усе ти знаєш...
И очи жаль пройме твої!
Клянись, лукаві заміри
Всі вирвать з гордого ума!
Невже в зневіреному мирі
И клятьби вірної нема?

Демон.

Клянусь я першим днем створіня,
Клянусь остатнім світа днем,
Клянусь орамотою злочиня

И правда вічнєї огнем;
Клянусь зневагою тяжкою,
Подуги маревом хистким,
Клянусь порадою з тобою
И знов розраїнем страшним;
Клянуся хмарищем духів,
Моїх братів, мені спомогих,
Мечами янголів беззлобих —
Моїх несплющих ворогів;
Клянуся небом и землею,
Пекельним щастем и райским,
Остатнім поглядом твоїм,
Слєзою першою твоею,
Ласкавих уст твоїх диханем,
И хвилями шовкових кіс;
Клянусь заласем и стражданем,
И тим коханем, що приніс!
Я зрікся мстивости старої,
Забув гординю я и зло,
И вже лестивости трутної
Не буде вадити жало!
Я хочу з Небом помиритись,
Кохати хочу и молитись,
Я хочу вірити добру.
Слєзою каєня зітру
З чола, що пада' пред тобою,
Огонь небесного клятя,
И мир в темноті й супокою
Нехай без мене доцвіта'!
Повір: тебе один я знаю,
Тебе один я зрозумів;
Тобі, мій вишуканий раю,
До ніг я власть свою зложив.
Твого кохання жду, як дара,
И віки вічні дам за мить:
В добрі и злі, повір Тамаро,
Нікто мене не затлумить!
Тебе я, вільний дух обширі,
Візьму в надзоряні краї,
И будеш ти цариця в мирі,
Найперша подруга мені.
Звідтіль зорити-меш без жалю,
Землі й слєзини не даси,
Де ані щастя, мій кришталю,
Ані довічнєї краси,
Де все переступи та страти,
Де притяг пострасти й гріху,
Де не здолають ні помщати,
Ані кохати без страху!

Хиба ж не знаєш, що таке
 Людске кохане хвилёве?
 Крови збурине молодеє,
 Так за годинижку ж сливе
 Холоне серце зимове!
 Хто встаюць супротив розради,
 Як нуд охопить нависний,
 Против жіночої понади
 И привередливих тих мрій!
 Ні! Не тобі, моїй дружині,
 Судила доля наперед —
 Зів'яти мовчки тут в долині,
 Рабою ремства й приверед
 Юрби холодної, німої —
 Друзів и ворогів твоїх,
 Між праці буднієї, тяжкої
 И оподіваній незбутних!
 Не згасне марно світ очей
 Твоїх за муром сим високим,
 Серед молитов одиноких,
 Чужих для неба и людей!
 О, ні! хорошеє створіне!
 Твій — красчий шлях, а сей —
 покинй!
 Тебе ждуть инші болія

И инших нестямів глибинь!
 Покинй допрежні всі бажаня,
 Оту мізерію людям;
 Безодню гордого я знапя
 Тобі за те на-взаєм дам!
 Мені підлеглых духів зграю
 Я приведу до ніг твоїх,
 А на послуги покликаю
 Прислужниць легких, чарівних;
 Для тебе з зіроньки ясної
 Вінець злотистий я схоплю,
 Візьму з квіток роси річної
 И тими перлами скроплю;
 Західним промінем блискучим
 Твій стан гнучкий я обівю,
 И духом чистим та пахучим
 Навкруг повітре напою!
 Довичне пісню чарівною
 Тобі співати буду я;
 Чертоги пишні побудую
 Из туркусу та криштала.
 Пірну у низ на дно морськеє,
 За хмари високо злечу,
 Тобі я дам все, все земнее —
 Кохай мене!..“*

(Конець буде.)

МОЇ ДАВНІ ЗНАЁМІ.

(Етюди з життя.)

II.

Сила Федорович Гарбуз.

А ось вам и другий мій давній знаёмий, теж таки й сусіда мій: Сила Федорович Гарбуз.

З Силою ми у купі росли, грались, бились, поруч сиділи на одній лаві у школі, разом „вивчились“; разом ступили в жите.

Сила паробком був якийсь сумний, дикий; боявся людей, особливо дівчат... тікав од їх, наче чорт од ладану. Сяде було собі на самоті та все ґукидида або Вірлілія чи Цицерона читає; на силу було витягнеш Силу з хати.

Сила тогді подавав великі надії. „З ёго вийде значний чоловік,“ говорив наш учитель исторії. — А сам Сила було говорить

мені: „Коли б тільки мені вивчиться, та вибраться з під батьківскої кормиги (батько ёго був полупанок), коли б мені знайти яке діло таке, щоб можна було мені самостайно жить, тогді ти побачиш мене!.. увесь оддамсь народові!..“

Я слухав и вірив Силі и самого мене розбирала охота „одатись народові...“

Вивчились ми з Силою и розійшлись: він взяв в право, а я в ліво, и пішли, и не бачились двацять літ.

Стрічаємось отсе недавно. Сила став товстий; лице красне, аж вилискується, таке чисте, виголене...

— „Як живеш, Сила?“ питаю ёго.

— „Так собі! нічого Бога гнівить!.. тільки праці богацько...“ одповів Сила.

— „А над чим працюєш?“

— „Хиба ні над чим! я й гласний в земстві, и членом в школьній раді, и мировим судею, и опікуном, и своє хозяйство, хоч и невелике, а все таки треба на ёго праці... А ти як живеш?“

— „Живу собі, та хліб жую.“

— „Тай годі!“

— „А що ж більше?“

— „Е, що! хиба в наш час мало чого можна робити, аби хотів?!.. земству б служив!.. Та ти, як бачу, обважнів, облінивсь... Ось приїзди до мене: я тобі піддам енергії; дивлячись на мене и сам візьмешся за діло... Приїдеш?“

— „Добре, приїду.“

Мені сподобалась и веселість и енергічність Сили. Зовсім не тим став Сила, яким був з молодю. Зараз видно, що чоловік живе „самостайною силою“... Я поїхав до Сили.

Приїхав... Сила вибіг на зустрічу мені; цілує, витче, не знає де посадить, чим почастувать.

А в домі у Сили наче в раю! скрізь бронза сяє, картини, килими дорогі, долівка навощена блищить як скло... Любо!.. Отже й достатки у Сили невеликі: земельки чи буде 400 десятин, чи може й ні; и семья велика: мати, жілка, три сестри и семеро дітей; треба ж то їх й нагодовать и напоїть и з'одягти и обути... скільки то грошей треба!.. У другого б и снаги не стало — а у Сили ні! Сила умудряється якось жить в розкоши!.. Звісно: чоловік з енергією и з головою!..

На другий день дивлюсь: у Сили повний двір людей! хто пішки, а хто й на підводі.

— „Чого се до тебе стільки людей привалило?“ питаю у Сили.

— „Судитись все!“

— „Хиба ти усіх їх на один день визвав?“

— „А що ж! я, брате, бережу людський час, не хочу, щоб позви залежувались, от и на сьогодні назначив 40 позвів: визвав 25 позивачів, стількож супротивників та 15 обвинувачених, та чоловік сто свідків...“

От судья, так судья! подумав я.

Напились чаю, поснідали, тогді Сила почав творить суд...

Другого дня дивлюсь: що за морока! учора Сила судив од снідання аж до обіду, трохи не чотири години з ряду, а людей не поменьшало... А може, думаю, и нові позивачі...

Як ось люде підступили до рундука, вийшов до їх Сила.

— „Чого хочете, люде добрі?“ питає він їх.

— „Одпустіть, паночку, нас до дому! зовсім обхарчилися: брали на два дні хліба, а сидимо четвертий день...“ загуло кілька голосів.

— „Не моя вина, люде добрі! не моя, голубята мої! Не я вас звав, а закон; не я вас держу, а закон...“

— „Коли б ще не така робоча година, то б ще сюди й туди! а тож трава горить, косити треба, та й накошеного не згребли ще... Одпустіть, пане!“ обзивався хтось з гурту.

— „Розсуджу — тогді й одпушу, а до того не можна!.. Сам добре знаю, що тепер робочий час; так що ж я маю робити, коли закон на всякий час однаковий: и на зиму и на літо... Підждіть, голубята! більше ждали; а не розсудившись не йдіть: бо за се заком карає пенею...“ уговорював Сила народ.

— „Що ж отсе за притча!.. га!“

— „Отак то позивайся, ні собі хліба ні кобилі сіна, и попасти нігде... хоч ляж, тай плач!“

— „Нехай би вже терпіли ті, що позиваються, а за що ж ми, свідки, тратимо час?“

— „Так! за доброго дива!“

— „Ні, не за те, а щоб у гурті веселіше було.“

— „Щоб тобі так весело було на тім світі —“

— „Чого ти навіжений лаєшся! я шуткую, а він лається...“

— „Тобі шутки, а в мене в животі бурчить...“

Так гомоніли між себе люде.

Од снідання до обіду знов Сила судив. В ранці — дивлюсь — людей не видно...

— „Що,“ питаю у Сили, „розсудив усіх?“

— „Де тобі!.. десять позвів розсудив, а ще трицять; дай Боже за три дні скінчать.“

— „А деж люде?“

— „Е, де люде!.. морока мені з ними!.. Отак як бачиш: Приходиться не тільки судить, а ще й кормить їх... Воно чогось та стоїть прохарчувать таку громаду, та штук 20 копей... Одначе я не нарікаю!.. друг друга тяготу носить, треба ж допомогать народу... Лучше ж я прохарчую їх даром, ніж ім ходить чи їздить до мене по двичі — инчому верстов шістьдесять буде...“

Я трохи не кинувся ціловать Силу.

— „Ох-ох!“ говорив далі Сила, „не легко бути судею; але я заспокоюю себе тим, що й з мене єсть якась користь народові, що й я, скільки маю спроможности, запомагаю піднесеню економічного побиту в народі... Та стоїть же наш народ запомоги: хйба він мало терпів и терпить! хйба мало він платив и платить! хйба мало брехали и брешуть на ёго!.. От недавно ще я читав десь, що наш народ не засвоїв собі поваги до чужої власности... хйба се не клевета?.. От тобі зараз доказ тому: слухай! Ніхто з тих, що прийшли судиться, не захотів дарма їсти мого хліба, а всі попросили роботи... робота з їх звісно вже яка!.. ну, та важна не робота, а бажане праці, бажане не їсти даром чужого хліба! Що ти на се скажеш?“

— „Так, так!“ одповів я.

Сила сів судить, я пішов собі погуляти в степ. Дивлюсь: величєнна валка косарів.

— „Здорові буди!“ кажу їм; „чийо траву косите?“

— „Судїну, Гарбузову...“

— „Толокою, чи що?“ питаю.

— „Еге, толокою! такою толокою, щоб її ніхто й не діждав!..“

— „Як се так?“

— „Е! так наша піч пече!.. бодай не говорить!.. Розпитайте заднього — а то отаман почує...“

Закортїло мене розпитать... Тільки в нашого сєлюка не зразу розпитаєш, треба починать з-далєка. От слово по слову и розпитав я, що сєгодня, як ще я спав, стали люде знов просить Силу, щоб пвидче одпустив. Сила їм знов по вчорашнєму: „не я держу, а закон;“ а вони ёму свое: „їсти нічого!“ — „Я б,“ каже їм Сила, „й нагодовав вас, та лєдвє чи захочєте ви їсти мїй хліб даром, наче старці? Коли хочєте, їдїть на роботу, покїль позову; вас и нагодують и напоють...“ Не що робить, и пішли: хто косить, хто гребе, хто тютюн шарує, хто копнїци возить: усїм роботу знайшли... И добре! люде мають що їсти, а Сила має робїтників, покїль судья розсудить.

Того-ж дня я повернув до дому. По дорозі чув од людей, що Сила як став судою — шесте літо —, не наймає ні косарів ні женців ні гребців ні молотників: „народня любов“ — усе ёму робить! Поззиває він людей, щоб судить, а вони наче в подяку за те, що він „підносить їх економічний побит“ — бо, звістно, харчує їх — и покосять ёму, и пожнуть, и помолотять... Так вже й привик народ, и не ремствує на Силу; „закон“, кажуть люде, и косить, и гребє, и возить, и жне, и молотить Силі; а Сила тим самим доказує, що „наш народ кріпко засвоїв шанобу до чужої власности и любов до праці...“ Хіба ж се не заслуга Силіна?..

На третю неділю навернувся и Сила до мене в хутір. Мене наче що одвернуло од ёго... Одначе треба гостя витать: сидимо, розмовляємо...

Звістно, я веду розмову про наші хуторянські обставини: про тютюн, про косовицю, про жидівські шинки, та про безчисленні свята: святкуємо сьогодні Палікопа, завтра якусь „Утоли Печали“, після завтра Маковія, та так що місяця и насвяткуємо тижнів зо два, а робота стоїть.

Сила слухає, відповідає якось наче пехотя, а більш закидає „ліберальні“ речі про політику. „На біса, каже, нам здалась ота Хива, отой Танкент, тільки людей нівечимо!.. наче свого мало!“ Та як почав, як почав!.. батю мій! — чого-чого Сила не наговорив! кого тільки не вилаяв! Особливо ж допікав людей померших та далеких: не забув ні Наполеона з Седаном, ні Бісмарка з Лотарингією, ні Базена з Мецом... пробрав и папу бідолашного и Гербста; похвалив тільки японського Мікадо та Люї-Бяна... навіть и Гарібальдія вилаяв „лежибоком“: „чому, каже не йде він и доси одбирать Трієст?..“

Завзятий Сила!.. переблю отсе я ёго, скажу: „тривай! чого ти лізеши у Рим та в Трієст; обернись красче на наші рідні, хатні справи! придивись до Києва, до Полтави...“ Так ні! Сила про свої справи и слухать не хоче.

Аж ось приїхав мій сусіда, священник. Розмова перемінилась. Пан-отець став бідокватися про своє убожество. „Тенер, каже, віри в народі мало стало, через те й штунда завелась... Народ одбився од церкви, акафістів мало наймають, на часточку не подають, за вінчанє мало платять, а є й такі, що й до сповіди не ходять... без віри погибнемо!“

Сила з усмішкою потуряє пону и знов верне річ на Калька та на Ледоховського... Говорив, говорив, говорив чогось богато; більш все про Прусів, а далі якось повернув на демократію, на

соціологію, та як утне: „коли, каже, зійде зоря демократії, світ екопомічного добробиту, так певно, що більш ні від куди як від нас; бо у нас, и тільки в одних нас, усі реформи заложені и закладуються на чисто-демократичних підвалинах...“

Я подивився на свої чоботи; жінка, слухаючи Силині речі, глянула в вікно, чи не зайшло теля в сад; а пан-отець гладив бороду та шептав щось про себе. Судячи по тому, як двигтіли у пан-отця губи, мені показалося, що він шептав: „да воскресне Бог и разточаться врази єго...“

Перевів Сила дух, запалив люльку та й знов за демократію, за робочих: „Тепер, каже, на черзі усюди робоче питанє: воно переверне вверх дном усю Європу, а нас мине! бо у нас нема робочого пролетаріяту, наш народ наділен землею, наш народ шанує чужу власність... у нас нема експлуататорів-заводчиків, наше царство — царство хліборобів, царство — мужиків: у нас найбільший пан у душі мужик, рідний брат простого селянина... Кожен з нас, людей середнього стану, завжді рад допомогти мужикові, ми не виіємо користоваться даремно працею мужика, праця єго за для нас святиня...“ Сила замовк... И згадав я, як у Сили „закон“ и оре и сіє и косить и жне... И радий я був, випровадивши Силу до дому... Цур єму! великий він „ліберал“; страшно слухать єго речі...

О. Я. К—д.

ШИЙКА ФЛЯШКИ.

Казка Андерсена).*

В тісній крутій улиці стояв серед многих інших хилих забудованій старий, високий дім, котрого дряхлі стіни здавали розходитись на всі боки. Самі вбогі люде в нім сиділи, але найбільше визирало з кімнати наріжної. За вікном тої кімнати висіла до сонця стара, ошубрана клітка, в котрій не було навіть порядної мисчинки з водою, а лише перевернута шийка в'їд фляшки, заткана корком у долу. У вікна відчиненого стояла добряча старушка. Саме позатикувала клітку свіжим мокринцем, а в клітці скакав малий чижик из щєблика на щєблик и співав, що аж лунало докола.

„Співай ти там собі,“ сказала шийка фляшки. Але не проклєла того так, як то ми вимовити можем, бо шийки фляшок го-

*) Ганс Хрїстіан Андерсен умер сего літа 4. Серпня в Копенгаген, в 71-ім році життя.

ворити не вміють, але таки тоє якось в собі сказала, подібно як не раз и ми люде в-путри носимо ся з думками.

„Тобі зовсім не штука так виспівувати, бо маеш всі члени; най но бись затрібовав, як то такому, що втратив більш ніж половину тіла и пічо ему не остало лише шия и уста, а и тиї еще корком заткали — певно бись так голосно не співав! Але такой то дуже добре, если хто може бути так вдоволенным и веселим. Я ж зовсім не маю чого співати, ані не можу тепер співати! Але тоє не все так було. Як то я співала, коли ще була цілою фляшкою! а коли корок з моєї шиї витягнуено — тогді на пр. підчас прогульки до гаю з кожнярем, коли его дочка заручилась — о тоє так добре тямлю, як коли б се доперва вчера сподіялось! Коли пак над тим подумаю, кілько то я пережила! — була в огни и в воді, па долу в брудній землі и там десь високо в облаках — а тепер вішу в клітці перед вікном на свіжім воздуху и до сонечка. Стоїть дійсне прислухатись моїм пригодам, — але не стану голосно о них розказувати — не можу!“

И шийка фляшки почала оповідати дії життя свого, так якось мимрячи собі, а було воно справді досить чудне.

Мала пташина виспівувала нині найкрасші пісеньки, а долом на улиці гнали швидко вози, сновались люде и кождий думав лише о тім, що его занимало, або й ні об чім. Не так однакож шийка фляшки.

Спогадала найперше пламенну піч в гуті скляній, де вдуто в ню жизнь; спогадала, що там було дуже горячо, и що дивила в червону піч, в котрій уродилась, чуючи велику нахильність опять до неї вернути; але згодом, в міру як холонула, чула, що їй и там добре, де саме була. Находилась в ряді з цілим повком братів и сестер, походячих з тої самої печи. Але одні з них видуто на бутельки шампанські — другі на фляшки на пиво, а так и межі ними велика станула ріжниця. Пізнійше в світі, в житю може фляшка на пиво наповнитись найлучшим вином, а бутелька від шампанського може служити до чаравого трану на чоботи... Мнимо тоє однак мож було сей час пізнати вже з закром, до чого хто сотворений: благородність есть и остане все благородністю, хотьби й при смаровилі на чоботи.

Усі фляшки зістали гнеть опаковані, а з ними и вопа. Тогді й не здумала, що прийдеш їй скінчити яко шийці від фляшки. Не побачила перше денного світла, аж її враз з многими ипшими випаковано в погребі винаря и виполокано вперве. Дивно їй якось становилось. — Лежала там собі без змісту, без корка и чулась

дивно порожною; недоставало їй чогось, але сама не знала чого. Наповнено її потім добрим, хорошим вином, дано корок и запечатано червоною живицею. Из вні приліплено написку: *Prima sorte*. Так їй здалось, наче хто одержить найлучший успіх при изпиті — але вино було й справді дуже добре, тож и фляшка була одличеною.

В молодости буваєсь поетичним. Звеніло и шуміло в фляшці тільки всячини, о якій доси не мріла. Зелелі, ссяючі від сонця узгір'я вкриті виноградниками, веселі дівчата и моторні молодці співають и танцюють — о як повабне то житє! — Так то звеніло и шуміло в лоні фляшки, трохи чи не так, як в нутри поетів, котрі часто и самі не знають, які чувства ворущать їх душею.

Одного ранка фляшку продали. Хлопець кожняря купив по зведіно свого майстра фляшку найлучшого вина и власне дістав тую-то фляшку. Вложили її відтак до коша побіч шинки, сира и уженини. Лежало там також свіжесеньке масло и біленький хлібець. Дочка кожняря запаковала то все, як слід. Була так молода, така гарна! Карі очка єї ссяли, а на устах грала усмішка, котра так промовляла до серця, як єї оченька. Мала емкі, пухкі рученята, білі-білесенькі — але шия єї була еще білійша. Дійсне, була се одна з найкрасших дівчат в місті, а предсі не була еще заручена.

Кіш ис снідами був біля неї, коли родина виїжджала до гаю. Шийка фляшки виглядала з посеред кінців білої скатерти; на корку був ляк червоний, глядів прямо в лице дівниці, часом спозирав також и на молодого керманича, що сидів побіч неї. Був то єї приятель з літ дитинних, син маляря. Здав був недавно изпит на керманича и мав другого дня виплисти на кораблі далеко в чужі краї. При пакованю снідів в кіш богато о тім бесідовано, а серед тої розмови не видко було дійсне богато радости в очах або на устах гарної дочки кожняря.

Обоє молоді люде прохожувались по зеленім гаю и богато говорили з собою. О чім вони так богато з собою говорили, сего фляшка не чула, бо стояла в кошику — трівало то якось вельми довго, нім її винято, але коли се на остатку наступило, покмітовала зараз, що тим часом щось сподіялось веселого и утішного. Очи всіх а передовсім очи дівниці ясніли, говорила мало, а лиця єї горіли мов дві рожі цвитучі.

Отець сам узав відтак повну фляшку и вивертку (трибушон). Дивно якось дієсь фляшці, коли вперве так празнично має виступити. Наша фляшка не могла ніколи забути тої хвилі, коля так

нагло в ній зазвучало „пан!“ , корок вискочив и клюк! клюк! лило ся вино до підставлених келишків.

„Многі літа нареченим!“ закликав старий и спорожнено всі келишки до дна, а керманич уцілював свою молоду нарековану.

„Щастя и благословеня!“ шептали родителі, а молодець наповнив ще раз келишки.

„Щасливого повороту и весіля від нині за рік!“ кликнув ушаснений.

Коли вже спорожнено келишки, взяв молодий керманич фляшку до рук и говорячи: „Булась свідителькою найкрасшої хвилі життя мого, най тебе ніхто уже не вживає!“ кинув її високо в воздух. Тоді и не здумала молода дівчина, що її побачить еще раз в воздуху, — а предсі так мало бути. Фляшка спала межи ситник малого ставка. Пригадувала собі ще тепер точнісенько, як там лежала и так собі мислила: „Далам ім вина, а дістаю в заміну водицю — але вони певно чесно думали.“ Не могла вже бачити ні наречених, ні зрадової старшої пари, але чула, що бавились ще довго и співали охочо.

Пізнійше прийшло двох малих хлопят сільських; ті бавились в ситнику, забачили фляшку и взяли її з собою, найшлась оттак опять межи людьми.

До хати край ліса, де хлопці мешкали, прибув їх брат, щоби попрощатись, тай небавом їх и опустил. Мав бо удатись в далеку путь на море. Мати стояла заплакана и паковала те и се, що мав отець вечером взяти з собою до міста для найстаршого сина, хочачи з ним еще раз бачитись и запести єму поздоровліне и благословліне своє и від матери. До клучка вложено також и малу фляшчину з підправленою горівкою. В тім прийшли хлопці з більшою и сильнійшою фляшкою, що її були найшли. В ній більше змістилось, ніж в тамтій малій, а підправлена горівка єсть довідним ліком, именно коли має в собі трохи крапель полинових. Оттак не було то червоне вино, як першим разом. Як би ні було, велика фляшка мала пійти на корабель, а не мала фляшчина, и так вийшла знов в путь по широкім світі, дісталась на чердак корабля з Петром Йонсон — а був то той сам корабель, на котрім находивсь и молодий керманич. Той однакож не бачив фляшки, ані теж не був би єї пізнав або спогадав: „то єсть та, з котрої при моїх заруковинах пили здоровля.“

Не було тепер в фляшці вина, але тоє, що в ній було, було дуже добре. Кілько разів її Петро Йонсон добув, називали її єго подруги з почетом „аптикою“. Достачала ім дуже цілющого на-

питку и як довго в ній була хоть крапелька, була дуже ужиточною. Хороший був то час!

Але дні неслись — аж на остатку фляшка стала порожною и поставлено її в кут. Лучилось — чи то було в первій подорожи, чи теж в повороті, того фляшка точно не знала, бо не взято її на суходіле — лучилось відтак одної ужасно темної ночі, що настала страшенна буря. Навершені боввани валились тяжко, підносили судно, то знов загрузали в страшенну топлищу, щогла зломилась, корабель вдарив о дно морске, боввани вторгли до нутра судна, помпи не успіли повдержати їх навали — корабель почав тонути! Єще в останній хвили написав молодий керманич на куснику паперу: „Боже помилуй нас! — потопаємо!“ При тім написав имя своє и своєї нарекованой, назву корабля та вложив той окравок паперу до порожної фляшки, котра поблизь стояла, втоловив корок сильно в шийку и фляшку на бушуючі філі кинув, не знаючи, що то була тота сама, з котрої пив вино на щасте и удійстнене своїх надій. Тепер буяла та сама фляшка по філях з поздоровлінем и сумною вістею.

Корабель затонув разом з людьми — але фляшка плила що раз дальше. Мала тепер серце в своїм нутри, лист прощальний. Сонце сходило и заходило; флящі здавалось нераз, що вернули перві дні єї житя: нагадувалась їй червона пламенна піч и приходила їй навіть охота кинутись в ню опять.

Втишило ся море — але небавком прийшли нові бурі. Не вдарилась нігде о скалу, не пролигнув єї кит. — Дні и літа угањяла так по морю то на полудне, то на північ, де її льше понесли філі и пруди морскі. Була сама-самісенька, але була власною своєю панею, но и тоє з часом навтямить ся.

Записана картка паперу, послідні вирази прощальні нареченого до избранної могли би лиш смуток привести, если б коли небудь дістались до властивих рук. Але де були тепер ті пухкі рученята, що то розстеляли білі скатерти на зеленім муравнику в гаю в день заруковин? Де була дочка кожняря? Де лежав край родинний, або який край був найблизший? О тім всім фляшка не знала, плавала там и сям, то наперед то вспать, аж на остатку зуприлася ся тим плаванем без ціли. Не було се задачею єї истнованя, а такой мусіла єще плавати, аж напоследку дісталась на беріг краю — краю чужого. Не розуміла ні слівця з того, що там говорено, не була се мова, якую давнійше звичайно наоколо себе чула — а богато на тім теряєсь, коли не розумієсь бесіди.

Піднято фляшку, помічено в ній папір, видобуто єго, обертано и вивертано на всі боки, але чужинці не розуміли, що там було прописано. Кмітовали, правда, що фляшку викинено з корабля, и бачили, що на папері було щось написано, але що то таке було — того не встигли відгадати. Тому вложили картку знову до фляшки, заткали корком и вставили до шафи в просторій світлиці в великім домі гостиннім. Коли який гість там прибув, видобували папір, розвивали, обзирали и завивали впять, так що букви, написані лише оловцем, ставали що раз більше нечитлими. На послідок ніхто вже не міг достережи, що там були букви, а фляшка стояла єще цілий рік в шафі, потім винесли її на вижки, де гнеть вкрилась ціла пилом и павутинем. Споминала собі тогді ліпші часи, як то з неї пили в зеленім гаю и на кораблі, як потім буяла по широкім мори, носячи в собі тайну, лист — вздох прощальний.

На вижках стояла яких двадцять років з накладом. И була б там може єще й довше зіставала, коли б не мусіли перебудувати дім. Зірвано дах, відкрито фляшку и говорено про ню — та жалко! вона не розуміла язика. Не мож бо нічого навчитись, коли пробуваєсь на вижках, навіть коли б се далеко довше тривало, ніж двадцять літ. „Коли б мене були на долині в світлиці оставили,“ мислила собі, „то бим була певно навчилась.“ Виполокано и висушено фляшку, а потребувала того справді; потім счулась так чистою и прозорою, відмолоділа мов на старі літа — та окравок паперу при тім затратив ся.

Наповнено фляшку насінем цвітів, на тім однак зовсім не розумілась. Заткано її знов щільно корком и зачинено добре в скрини, так що ні світа ні людей, а тим менше сонця або місяця не могла бачити. „А в подорожі такої децо повинно ся бачити!“ подумала собі фляшка; найважнішою подією було однак, що опять путевала и прибула там, куди була призначена, и на останку побачила світу Божого.

„Господи! що за мозольне паковане там за морем,“ крикнув хтось, „а такої пукнула.“ Але фляшка була ціла. Розуміла тепер кожде слівце, що докола неї говорено: була то та сама мова, яку чула при печі в гуті, у винарні, в гаю и на кораблі, мова єдина, голосна и правдива; поважна, красна мова, котру розуміла. До отчини оттак вернула и то її витали. З радощів була би з рук вискочила и ані змітила, що витягнувши корок насіне з неї видорожено а відтак занесено до погребу, щоби її сховати — и забути. Таки то дома найліпше — хотьби и в погребі! Ані й не

здумала роптати на се, що так довго там лежала. Лежала собі в добрім місци, а трівало тоє кілька літ, аж на послідку прийшов хтось одного дня, забрав усі фляшки а з ними її також.

За містом в городі був великий празник. Пестрі лампїони висїли на великих Гірляндах; вечір був чудовий, воздух супокійний а небо чисте, звїзди блєстїли так хороше и молодик (молодий місяць) саме що сходит.

В хїдниках трохи віддалених було також освїтлено, щоби гостї бачили по крайній мірі, куди ити. На палїсадах в кущах присїлено також фляшки ис свїчками и там-то находимо опять нашу знакому. Видавалось їй в отгїй хвили все так красним, була бо впять в зелени, була свїдїтелькою втїхи и розкоши, чула музику и спїви, галас и гуторку людских голосів, именно від тої сторони городу, де горїли пестрі лампїони. Наша фляшка стояла вправді на убочи, але се власне подавало їй богато думок. Стояла тут и держала свїчку, як для пожитку, так теж и для розривки — а так и винно бути. В такїй хвили забуваєсь и о двадцяти роках перебутих десь на подї, а якже то часто єсть річу вельми ужиточною и спасенною забути!

Туж коло неї переходила молода пара, зовсім так, як отгї нареченї тогдї під час прогулки до гаю. Здалось фляшці, що їй вертаєсь молодїсть. По дорозї ходило богато гостей а й богато чужих, котрі прибули, щоби придивитись празникови, а межи ними була також старушка, котра зовсім тоє самое думала, що и фляшка. Думала о зеленім гаю и о молодїй парї, котра так близькою була єї серцю, — о так близькою, бо-ж саме вона була оттою дочкою кожнїя колись так гарною. Отта година була найщасливїїшою в єї житю, а такої години не забуваєсь ніколи в житю, хотьби дїдалось найпізнїйшої старости. Але вона не пізнала фляшки, ані теж фляшка єї це пізнала. Так часто переходимо коло себе в житю и так стрїчаємось на ново з собою — обї вони мали також єще стрїнутись з собою: були предсі в тім самім місті.

З городу дісталась фляшка знову до винїяря, наповнено її знову вином и спродано воздухоплавцеви, котрий мав слїдуочої недїлі за помочю балона вознестись в воздуху. — Превеликий був здвиг людей, придивляючих ся тому незвичайному позорнїцу; війскова музика грала и діяно богато приготованїй. Фляшка помітила тоє все з коща, в котрїм лежав також живий крілик, відай дуже маркїтний, бо знав, що мав по тоє лише винестись під облаки, щоби звїдтамтїль бути спущеним на обережнику від спаданя (спадохороші). Фляшка ж о тім всім не знала, але бачила, як ба-

лон що раз більше надував ся, так що ставав все більшим, аж на-послідок вже не вспів більше надутись. Потім почав поволи нестись в воздухи, стаючи вельми неспокойним. Линви, котрими був присилений до землі, попереетинано и в сей час підніс ся з кошом, чоловіком и кріликом. Музыка заграла, а зібрана людність кликала: урра! — „А то зовсім весело, так по воздусі буюти,“ подумала фляшка, „то новий спосіб подорожування; там в горі не вдарити вже о скалу!“ А много тисячей людей поглядало за балоном, и старушка также, котра стояла в кімнатці наріжній, там де під вікном висіла клітка з чижигом, котрий не мав еше начинечка на воду, а мусів пити из черепаши старої філіжанки. На вікні стояв малий корчик миртовий, усунений власне немного на бік, щоби не випав за вікно, коли старушка вихлялась, щоби дивитись за балоном. Бачила точно в балоні чоловіка, як спускав крілика з обережником, потім випив здоровле всіх зритель и викинув фляшку високо в воздухи. Старушка и не здумала, що вона и еї нарекований ту саму фляшку виділи, як в дни радсінім, в зеленім гаю перед іх очима летіла в воздухах.

Фляшка не мала часу до розглядування; нагло и ненадіяно почувла, що досягла до найвисшого щєбля в своїм житю. Вежі и дахи були глубоко під нею а люде видавались такі маліські.

Спадала тепер и то з борзостю зовсім иншою, як крілик. Виверталась в воздухах, чувлась так молодою, не тямилась з радощів — але то все не довго трівало. Що ж то за подорож була! Сонце сияло над фляшкою, люде позирали за нею цікаво, балон давно вже був зник, скоро теж зникла и фляшка. Спала на дах и розбила ся, але було еше тільки житя в черепах, що не могли спокійно лежати, але радше скакали и котились, аж впали на подвірє и там розтовклись еше в дрібнійші кавальчики. Лише шийка фляшки держалась, а була рівно мов диямантом обрізана.

„Мож би еї ужити для пташка в клітці,“ подумала старушка в помешканю на долині; але вона сама не мала ні пташка, ні клітки, а придбати того добра для шийки не оплатило б ся. Що иншого старушка в кімнаті наріжній, тій могла шийка пригодитись, и так достала ся тая шийка на гору, одержала корок в отвір, а тая часть еї, котра перше все була в гору звернена, дісталась нині на долину, як то часто и в житю лучаєсь. Потім наповнено її свіжою водицею и завішено в клітці к великій радости пташини, котра так голосно співала, що аж лунало.

„Співай ти собі,“ моркотіла шийка фляшки, а була то, як знаєм, шийка незвичайна, була предсінь в балоні. Нич иншого о еї

судьбі не відано. — Тепер висіла яко начине на воду в клітці, могла бачити, як люде на долині по улиці ходили, могла чути, що старушка говорила в кімнаті. У старушки був саме хтось в гостях, була се єї приятелька, також собі старенька. Бесідовали з собою — не о шийці фляшки, о ні! але о куци миртовім в вікні стоячим.

„Не викидай дармо пяти тлярів на вінець миртовий на весіле твоєї дочки,“ сказала добряча старушка; „дістанеш его від мене — повен цвітів. Ади, як мій мирт хорошо зацвив. Єсть то літоросток з твого мирта, що-сь ми его дала в день перед жоїми заруковинами, мала я его носити в рік пізнійше на жоім весілю. Та день той ніколи не прийшов для мене — милого очи, що були сотворені для мене к радости и благословеню на земли, заплющились на віки. На дні морскім десь спить він тепер супокійний. Куцик миртовий зостарів ся, я еще дужше постарілась; а коли куцик почав вянути, вчахнула-м остатній здоровий літоросток и пересадила его тут в землю, и ото виріс знову хороший куцик, стане на вінець до шлюбу.“

И слёзи заблестіли в очах старої, чесної дівиці; говорила о приятелю своєї молодости, о заруковинах в гаю, мислила так богато, але ані на гадку ії не навернулось, що тут біля неї, оттам під вікном, була еще памятка з оного красноґо, безворотно минувшого часу: шийка фляшки, в котрій зазвучало „пан!“, коли витягнуено корок, щоби випити за здоровле и щасний поворот. А шийка фляшки не пізнавала єї також: ані навіть не слухала того, що розказувано — думала лише о собі...

Переложив *И. Верхратский*.

РУСКА ИСТОРИЯ

В ЖИТЕПИСЯХ ЄІ НАЙГОЛОВНІЙШИХ ДІЯТЕЛІВ.

М. КОСТОМАРОВА.

(Переложив *Ол. Барвіньский*.)

Перший відділ: Панованє дому св. Володимира.

VII.

Князь Данило Романович Галицкий.

В XIII-ім віці ціла хода историчних подій в полуднево-західній Русі довгий час обертає ся коло особистости Данила Галиц-

кого. Щоб зрозуміти значіне сеї особистости в своїм часі, конечно переглянути попередні події в сім краю.

Полуднево-західна Русь, Галичина, як у внутрішнім ладі своєї жизни, так и у внішних обставинах, находилась в таких умовах, при котрих усе більше й більше слабїла звязь, що лучила її з иншими рускими землями. Хоч и тут не вгасало почуте народної суплемінности з останними, та история указувала їм ріжні дороги: се бачимо вже в XII-ім віці.

В Галичкій землі княжив до 1188-ого р. рід Ростислава Володимировича (внука Ярослава I.). Володар, син Ростислава, по смерті нещасного Василька став одиноким князем и передав по собі (1141) власть синові своєму Володимирови, котрого звуть звичайно Володимирком. По нім наслідив син Ярослав, прозваний в пісні о полку Игоревім „Осмоислом“. Злучена в одних руках, галицка земля була довго свобідна від княжих усобиць и задля щасливих умовів своєї природи находилась, в прикладі до инших земель руских, в цвітучім стані. Власть князя зовсім не мала тут монархічної сили. Князь був князем після давної славянської ідеї; видно, що давні суспільні навички не змінились, коли рускі князі завоювали сю хорватську землю и прилучили її до загальної системи руских земель під властю єдиного княжого роду. Князів, що управляли Галичем, вибрано и вони були залежні від віча. Та само віче було в руках богатих и сильних володарів земель — бояр. Вони, як видно, всіли так вивиснитись над усею иншою масою народу, що виключно орудували справами землі. Маємо також вісти об тім, що люди незнатного роду ставали боярами, з чого можна додуматись, що галицка аристокрація оснєвувалась не стілько на знатности родів, скілько на вдачі и богацтві. Галичкі князі були так залежні від віча, що воно судило не тільки їх політичну діяльність, але й домашнє житє. Таким способом, коли Ярослав не злюбив своєї жінки Ольги и взяв собі любовницю якусь Настасю, Галичане не стерпіли такого сорому, снали Настасю и спонукали князя жити з правою жінкою. Всі заходи Ярослава, щоб усунути свого правого сина и передати наслідство неправому, остались марними. Ярослав умер в 1187-ім році. Галичане, на перекір завіщаню, вигнали сєго неправого сина, Олега, и настановили князем правого — Володимира. Та и сей князь справував ся не так як слід, отже попав ся за те під строгий суд віча; був се пияниця, що не любив порадишків, насилував чужі жінки и дочки, взяв собі за жінку попадю від живого чоловіка и придбав з нею двох синів. Галичане так розлютились, що деякі хотіли взяти князя

під сторожу и казнити; інші ж домагались від него розводу з тією ж жінкою и рахували йому вибрати жінку до вподоби (після обичаю). Володимир побояв ся за жите своєї любої попаді и утік разом з нею и дітьми до Угорщини, а Галичане закликали на ёго місце князя з сусідної волинської землі — Романа Мстиславича*) (1188). Кажуть, що сам Роман тайно діяв у Галичи в свою користь, добиваючись вибору. Сей князь, розумний и сильний волею, не довго вдержав ся в Галичи: король угорський Беля I., до котрого вдав ся прогнаний Володимир о поміч, замкнув тогож в башту, завоював Галич и посадив сина свого Андрія. Роман мусів утікати до свого Володимира-Волинського. Успіхи Угрів підмагала та обставина, що в самім Галичи утворилась партія, котра гледіла собі вигод від угорської власти. Однак и пануване чужоземців не було там тревале; яко католики вони дуже скоро успіли роздражнити нарід против себе зневагою православної віри. Володимир утік між тим из свого запертя и з помічю польского короля Казимира Справедливого знов заволодів Галичем 1190 р. Чуючи ся дуже непевним в своїм положеню, удав ся Володимир до суздальского князя Всеволода и віддав ся під ёго зверхність, обіцяючи бути в ёго воли з усім Галичем. Тим способом заводилась, як здає ся, тісна звязь між противоположеними країнами тогдішнього руского світа; однак ся поява не мала ніяких тревалих наслідків, бо й відносини між рускими князями не були тревалі. По смерти Володимира Роман вже не вольним вибором а з помічю польского війська и оружя добув собі знов Галич в 1198-ім році.

Після вісти польского письменника Кадлубка Роман жорстоко відомстив своїм неприхильникам в Галичи: він четвертував їх, розстрілював, закопував живцем в землю и казнив иншими видуманими муками, а тих, що змогли утечи, закликував вернутись, обіцяючи всілякі ласки. Коли ж деякі вернулись, то Роман спершу додержував даного слова и обсипував ласками и милостями легковірних, опісля ж винаходив приклучки, щоб їх обвинити в чім небудь и передавав мученицькій казни. „Не подусивши пчіл, не їсти-меш меду,“ примовляв Роман. Він нагнав такого страху Галичанам, що ті просили короля польского, щоб він сам ними орудував або через своїх намістників. Усі ті вісти про лютість Романа находять ся виключно у польского историка та не зустрічаємо їх

*) Внука київского князя Изяслава Мстиславича, звісного в исторії своєю завзятою борбою опершу з Суздальцями, а потім з Юрисм Довгорукам. Рід Романів походив від Мстислава, старшого Мономахового сина.

в руских літописях, котрі Романа поетично зображають удатним богатирем, страшним, як Мономах, тільки невірним чужоземцем: „Він ходив після заповідей Божих — говорить про него руский ровесник —, поборював поганців, кидав ся на них як лев, гнівний як рись, занашував як крокодил, пролітав по їх землі як орел...“ И дійсно сей князь и в інших злучаях показав свою силу и діяльність. По довгій боротьбі и усобицях в київській Русі, він нарешті успокоїв її и удержав на якийсь час в своїй власті; сам він не став київским князем, тільки посадив в Києві своїм підручником племянника. Нерідко поборював він Половців, Ятвягів и Литву*). Багато ще можна було сподіватись від такого князя для долі полуднево-західної Русі. Та в 1205-ім р. Роман посварив ся з польским князем Лешком и поляг в потребі під Завихостом.

Роман лишив по собі молоду вдову з малолітніми сивами. Старшому Данилови було тогді чотири роки, а молодший Василько був ще на руках няньки.

Зразу Галичане признали князем старшого сина Романового и клялись вірно стерегти його. Але немовлятку зовсім не можна було удержатись в такій неспокійній землі. Галичина була дуже лакомим куском, так для руских князів, як и для чужоплемінних сусідів, а Галицькі бояре не визначались постійністю, були ласі на вигоди и не всі могли любити Романів рід. Стали добиватись о Галичину одні за другими. Спершу бажав нею заволодіти отець першої Романової жінки, князь Рурик Ростиславич київский. Коли Половці, що закликав їх Рурик, збурили Київ в спосіб варварский, заманив був Роман того-ж Рурика до себе на раду и постриг його в монастири. Тепер той самий Рурик, почувши що Романа нема на світі, зняв з себе чернечу одіж, зібрав свою київську дружину, найняв Половців и метнувся на Галич. Вдова Романова вдалась під захист названого брата и друга єї покійного чоловіка. Сей названий брат був перше супротивником Романа — той-сам угорский королевич Андрій, що колись то разом ис своїм отцем прогнав його з Галича; опісля коли Роман в-друге заволодів

*) У польско-литовских историків збереглося оповіданє, будьто він запрягав побіджених Литовців до плугів, заставляв їх витинати ліси и управляти землю и будьто з тої причини про него на Русі склалась пословиця: „Зле Романа робити, що Литвином ореш.“ Однак та вість, переказана вже в XVI-ім віці, більш як 300 літ по Романі, не заслугоє ніякої историчної віри, тим більше, що у Русинів тогочасних, котрі дивились на Литву як на ворогів, не могла вдержатись пословиця, що гудила строгість Романову над ворогами.

Галичем, вони подружились, назвалися побратимами и постановили між собою таку угоду: коли хто з них умре скорше, то другий має дбати про ёго семью.

Андрій тільки що одержав угорську корону и не забув своєї обіцянки, даної Романови. Він, побачившись з княгинєю в Сяноку и приголубивши Данила як рідного сина, дав ёму військо на поміч против Рурика. Рурик утік назад до Києва.

Та слідуячого року семьи Романовій грозило нове лихо. В Чернигові зібрався княжий з'їзд: зійшлися на раду потомки Олега Чернигівського; до них пристав Смоленський князь з синами; вони рішили наняти Половців и йти добувати Галицької землі. По дорозі пристав до них Рурик з синами и племянниками, и підняв з собою Берендіїв*), що жили в Київській землі. Союзники вступили в раду також з Поляками, з котрими ще Галичане не заключили супокою по Романовій смерті. Вдова знов удалась до Андрія, та нім з Угорщини приспіла поміч, вона побачила ся в такім положеню, що оставатись на місци здавалось небезпечно. З одної сторони Русини й Половці, з другої — Поляки, та й сам Галич зворушився, и багато в Галичи було таких, по котрих можна було сподіватись, що їй видадуть разом з дітьми. Вона втікла з дітьми у Володимир-Волинський, в спадщину свого чоловіка. Галичане розділились на партії. Верх в Галичи взяв тогді боярин Володислав: коли вигнав ёго колись то Роман, проживав він в сіверській землі, спізнав ся з тамошними князями Игоревичами и тепер пораяв Галичанам закликати їх на княже. Игоревичі були тогді в сім війську, що йшло на Галич; коли ж одержали просяни, скрили ся з союзного стану и явили ся в Галичи. Найстаршого брата Володимира Игоревича посадили на Галицькім столі; другому братови Романови дали Звенигород. Оставав ся третій брат Святослав, без місця. Тогді Игоревичі післали якогось попа у Володимир-Волинський з такою річю до Володимирців: „Видайте нам Романовичів и прийміть князем Святослава, — а то города вашого на світі не буде!“ Володимирці, почувши се, так розлютились, що хотіли вбити попа, присланого до них з тим предложенем. Найшлись розумні, що сказали: не можна вбивати посла. Однак сі розумні говорили так задля того, що готові були сповнити бажане Игоревичів. Княгиня довідалась об сім и, порадившись з боярином Мирославом, дядьком Даниловим, утікла з города в ночи потай через стінний отвір, бо боялась вийти воротами. Мирослав

*) Вігва туркомацького племені, близька Торкам, Печенігам, Чорним Клобукам.

ніс Данила, няпкка Василька. З ними був ще якийсь священник. Втікли вони до Лешка, віддавались під охорону чоловіка, котрого ще уважано їх ворогом. Польський князь прийняв їх з лицарською великодушністю; клягнню з Васильком лишив у себе, а Данила з польським боярином Вячеславом Лисим вислав до Андрія Угорського и велів так сказати: „Я не памятаю лютости Романа, а ти був ёго другом; ти кляв ся обороняти їх; вони тепер на вигнанню: ходімо, вернемо їх батьківщину!“

Однакож Лешко на ділі оказав для Романовичів менше прихильности як в словах: правда, він вигнав з Володимира Святослава Игоревича, що приїхав сюди після утечі княгині, але віддав княжене не дітям Романовим, тільки рідному племянникови Романовому Олександрови Всеволодовичу, бо Лешко мав за жінку ёго дочку Гремиславу. Василька пустив Лешко з матерю в Берест. Берестяне самі випросили ёго собі князем, були довольні и говорили, що „вони мовби бачили у себе великого Романа.“

Андрій Угорський після утечі вдови Романової розсудив, що не можна вдержати Данила на княжій стільци и не ставав на перешкодї Игоревичам, що засіли в Галичи. Та Игоревичі самі скоро посварились за свою добичу: Роман Игоревич з помічю другого брата свого вигнав третёго, Володимира, и заволодїв Галичем. Опісля ж по приказу Андрія угорський воевода Бенедикт Бора спіймав Романа в купели, відслав в Угорщину и став сам орудувати Галичем. Незабавки Бенедикт роздражнив Галичан всякими силуваннями и своєю розпустою так, що на поклик Галичан знов явились Игоревичі, прогнали Бенедикта и розділили між собою Галичину; та сим разом вже не перечились так як перше и відступили княжене в Галичи найстаршому з-посеред себе братови Володимирови. Тоді думаючи зміцнити свою власть, Игоревичі уложили плян вигубити тих бояр, котрі своєю змінчивостою здавались їм небезпечними. Хитрі замисли над деякими удались, та між призначеними на смерть був їх колишній добродій боярин Володислав, з котрого ласки вони стали князями в тій землі. Володислав в пору дізнав ся про лихо, що ёму грозило, вспів утечи з иншими боярами до Андрія и просив тепер на княжий столець в Галичи Данила, що проживав у короля угорського. Король дав Данилови на поміч військо. Насамперед піддав ся Перемишль и видав Святослава Игоревича. Звенигород боронив ся але піддав ся, потім як спіймали на мості Романа Игоревича, що відтам утік. Князь Володимир Игоревич щасливо утік з Галича. Молоденького Данила посадили на батьківській столї.

Полонених Игоревичів осудили народним судом и повісили — подія, що виходила з ряду звичайних подій на Русі тогочасній.

Малолітній Данило не довго міг удержатись посеред бояр, що хотіли орудувати в ёго имени. В Галич прибула мати Данилова, котрої він не пізнав по довгій розлуці. Бояре скоро її вправили з боязни, щоб вона не відняла ім влади. Коли Данило з плачем кинув ся за матірю, оден з них ухопив за повід ёго коня. Роздражнений хлопець ударив мечем коня и ранив. Мати сама вирвала з ёго рук меч и вговорила ёго, щоб лишив ся в Галичи, а сама поїхала в Белз.

Почув об тім король Андрій, поспішив з війском и привів назад матір Данилову в Галич, а боярина Володислава, що найбільш причинив ся до єї вигнання, взяв з собою закованого в Угорщину. Та ледво що Андрій віддалив ся, бояре знов змовились против Данила и прикликали на княжий столець Пересопницького князя Мстислава. Данило мусів утікати. Андрій сим разом не міг вже помогти ёму, бо тогді в самій Угорщині вчинилось зворушенє, що стояло житя королевої.

Прикликаний Мстислав Пересопницький своєю чергою не всидів у Галичи. З Угорщини прибув Володислав, котрого визволив Андрій, и тогді в Галичи, по недавній казні князів, сталась подія, також не бувала на Русі, від коли панував Руриків дім: боярин Володислав, що не був княжого роду, назвав ся князем в Галичи. Однак ёму не було суджено розпочати нового княжого роду. Лешко став по стороні Данила, вигнав Володислава з княженя и увязнив ёго. Володислав умер в заперті. Галич лишив ся без володаря.

Здавалось тогді, що ні Данилови и ніякому иншому рускому князеви не можна сидіти в сім неспокійнім городі: Лешко раєв Андрієви посадити там малолітнёго сина Андрієвого Коломана, заручивши ёго з трилітнёю дочкою Лешка Саломією. Се діло зложив воевода Пакослав, що доси показував ся прихильним Романовій родині. Щоб вдовольнити Романовичів, одібрано наслідний Романів уділ Володимир в Олександра Белзкого и віддано Данилови (1214), котрого бажали мати князем и Володимирські бояре. Таким способом була тепер в руках Данила значна часть Волини. Городи: Камянець, Тихомля и Перемиль припали Романовичам.

З того часу Данило на довго втратив Галич. Ним заволодів Мстислав Удатний, котрий віддав за Данила дочку свою Анну.*)

*) Гл. житєпись Мстислава Удатного.

Данило займав під свою владу Волинську землю и повернув від Поляків Берестє, Угровеск, Верешин, Столицє, Комів и цілу так звану тогді „Україну“, т. є. часть Волини, що притикала до Польщі лівобіч Буга. Наслідком того повсталала війна, в котру михотіть впунав ся Мстислав Удатний. Хоч вона спершу вела ся невдачно для Данила и Мстислава, та край, що заляв Данило, все таки остав при нім.

Потім Данило помирился з Лешком и обернув ся на Олександра Белзкого, що відступив од него під час оборони Галича и всякими способами шкодив ёму. За віроломність князя після тогдішних понятій повинна була відповідати ёго земля. Данило и Василько напали на Белз в ночи и вчинили там страшенне спустошенє. В памяти мешканців довго задержалась ся ніч під назвою „злі ночи“. На просьбу Мстислава Данило дав спокій Олександрови.

В 1224-ім р. Данило разом з иншими князями мав уділ в страшній для Русинів битві пад Калкою, боров ся по рицарски и дістав рану в груди. Він так зайняв ся тою битвою, що довго не замічав своєї рани и замітив її аж тогді, коли утік и став пити.

(Дальше буде.)

Літературні звістки.

— Кієвъ и его предмѣстья: *Шумовка, Соломенка съ Протасовымъ Яромъ, Байкова гора и Деміевка съ Саперною Слободкою, по переписи 2. марта 1874 г.* — Торік 2. (11.) Марця кїївске географічне товариство переписало усіх мешканців, які були в той день у Кїєві. Ся значна и цінна праця географічного товариства видана тепер з печати в світ; вона займає великий фоліант в 400 сторін и містить в собі дуже цінні етнографічні и статистичні матеріали, котрими ми сподіваємося колись покористуватись, щоб зробити широкий огляд етнографічного стану Кїєва. На сей час, подаючи тільки коротку звістку, ми мусимо сказати, що виданє в світ праці географічного товариства повинно зацінити рот усім тим, котрі говорили, що Кїїв не українсько-руске місто.

Усіх мешканців у Кїєві 127.251 (71.848 мужчин и 55.403 жєнщин). Така велика перевага числа мужчин очевидно стає ся від тої численної сили війська, котре пробуває в Кїєві. Для нас важнійша на сей раз тая таблиця, в котрій вилужені числа, що ділять мешканців Кїєва по мові. „Обще-рускою“ мовою, се-б то літературною (российскою), говорять у Кїєві 48.437, українскою чи малорускою 38.553 душ, великорускою 9.736 душ. Сі числа стоять уваги. Нам здає ся, що з сих трѣх

чисел вірним належить признавати тільки остатнє; з першого ж числа треба виділити попереду велику силу війська, далі чиновників, котрі певно не посміли, побоялись признати ся, що рідна їх мова єсть малоруска. Мешканців у Києві, котрі говорять польською мовою, а 7.863 душ, значить Поляків у Києві трохи що не 17-а частка, або що на 16 чоловік не-Поляків приходять ся один Поляк. Може вже тепер Поляки посоромлять ся вважати Київ за польське місто. Цікаво примітити, що 189 душ, котрі признали рідною мовою польську — належать до православної віри. Ще більше цікаво те, що поміж мешканцями говорячими по жидівски 69 чоловік обявило себе належачими до православної віри!! Не знаємо, може в Києві и оправді є „православної віри жиди“; коли виявлялись „Поляки мойсеевого закону“, то чом же не виявити ся и „Русинам мойсеевого закону“; але добре б було взнати, чи нема й „руоских“ жидівскої віри? Ми не ставимо віри в звязок з національністю; ми добре знаємо, що релігія національності, а національність релігії не шкодить, и можна, зістаючись Русином, не держати ся православної віри, так само, як православному можна зіставати ся Німцем; що инше однако Жиди на Україні и в Галичині. И там и тут у Жидів нація а віра се одно и то-ж само. Втративши свою віру, Жид соромить ся, цурає ся своєї рідної мови, хотя в своїх економічних поглядах робить ся ще гіршим жидом.

Кинемо ще коротенький погляд на освіту Києва. „Высшихъ учебныхъ заведеній“ у Києві 2: університет и духовна академія; середних се-б то гімназій для хлопців и дівчат 11; низших 6, початкових 9, приватних шкілок 26, жидівских 8, музикальна 1; театр 1, редакцій періодичних видань 6; книгарень и читалень 20; типографій 6, літографій 13. Неписьменних у Києві, се-б то таких, що зовсім не вміють ні читати ні писати, 66.219 душ!! Не можна сказати, що мало!

— Редакція чеської часописи „Рокрок“, виходячої в Празі, помістила в фейлетоні переклад оповідання Марка Вовчка „Три доли“ під заголовком: „Jak na Ukrajině miluji.“

— Нові книжки — рускі: „Общество им. Михаила Качковского“ видало доси три книжочки: 1) „Съ Богомъ. Написавъ Иванъ Наумовичъ. Съ печатнѣ Михайла Вѣлоуса въ Коломыѣ 1875.“ Ціна 10 кр. а. в. — 2) „Повѣсти Франца Штробля. І. Недбайко. ІІ. Просвіщеніє. Съ печатнѣ Михайла Вѣлоуса въ Коломыѣ 1875.“ Ціна 10 кр. а. в. — 3) „О правахъ и повинностяхъ въ громадѣ, повѣтѣ, краю и державѣ. Написавъ Игнатій Галька. Часть І. Львовъ. Съ печатнѣ Института Ставропільского 1875.“ Ціна 10 кр. а. в.

— польскі: *Przegląd kwestyj spornych o Rusi*, przez Maryana Gorzkowskiego. W Krakowie, w drukarni Leona Paszkowskiego 1875.“ 120 стор. 8-и. Ціна 1 зр. ав. Ся книжка є окремиий відбиток з Краківскої газети Czas.

ЧАСТЬ ПОЛІТИЧНО-СОЦІАЛЬНА.

Хроніка російська.

1875, Серпень, Вересень.^{*)}

„Восточні питання“ у Росії. Уральські козаки. Неспокіи на Кавказі. Війна в Кокані. Становище Росії супротив повстання турецьких Славян. Складки на Герцоговинців. Рух соціалістичний. Цензура. Заходи міністерства просвіти. Педагогічні звізди. Університет на Сибірі. Початкові школи.

У Росії, на котру тепер з причини Герцоговинського повстання звернула увагу вся європейська преса, підняли ся за остатні два місяці свої „восточні питання“ — на Уралі, на Кавказі и в Кокані.

Про Уральські неспокіи ми мали вже злучай згадувати: вони почали ся з-початку сього року з причини ввводжуваня реформи військової, котра нарушила багато старих прав Уральських козаків. Ті протестували против нових порядків и за се іх почали приговорювати адміністративним и военним судом в засялку на Аму-Дарю. Отже літом и осіню почали відсилати іх партиями з Уралу на Аму-Дарю. При сёму, як видно з кореспонденцій по газетах, було не мало злучаїв, нагадуючих часи Алексея Михайловича а то й Івана Грозного, котрий переселяв з одного місця на друге по 300 и 400 родин. Одна партия козаків з 140 людей не хотіла йти з рідної оселі у чужу сторону: вони полягали на „рідну землю“ и тільки тогді повставали и пішли, коли іх почали бити задами (кольбами) рушниць. При вимандруваню другої партії у 200 чоловік злучило ся таке, що показує, як неохотно виповняють деякі прикази російські чиновники. Полковник Черноморсков, котрий мусів випроводжати сю партию на Аму-Дарю, одвів іх трохи тай розпустив само вольно на старі іх оселі; другі козаки, котрих теж хотіли вже переселити, почали показувати на розпущених и просили для себе такого-ж прощєня. Названий же полковник, вернувши ся назад, довго не давав ніякої відповіді на усі запитаня, де він подів туя партию; наконець обяснив, що він іх простив и розпустив по домах через те, що вони ему покаяли ся. Не знаємо, що стало ся з полковником, котрий так самостійно розпорядив ся з людьми даними ему на покаранє; людей же, над котрими він думав попрактикувати свою гуманність, знов усіх поарестували и заслали таки, куди було приказано. „Биржевыя Відомости“ кажуть, що таких висланих на Аму-Дарю козаків з Урала буде більше як 1500 людей.

На Кавказі теж не обійшло ся без крови. Там у Кутайській губернії є земля Сванетів, котрих обмірили пре переділі земель, з чого вишли так звані у Росії „недоразумїня“. Сванети доломали мости на дорогах, забрали ся в гори и не хотіли було пускати до себе війск, котрі пішли ім роз'ясняти сі „недоразумїня“. Скінчилося, як звісно, на тім, що село

^{*)} Задля недостатку місця в попереднім и-рі мусіли ми відложити сю хроніку аж до сего часа.

Бєчо, де вони притужили ся, було спустошене, вони усі були повбивані або розігнані, и тепер там вже нема чого „недоразумѣвать“.

Кокан — се така вассальська земля Россиі, як Сербія у Турциі. Вона підлежить адміністрації Туркестанского Генерал-Губернатора Каузмана, але має свого власного хана Худояра. Люд там, як каже „Голосъ“, „проникнуть духомъ демократія“ и становить массу, котра легко западное ся до повстаня. Окрім того там з-давня вже були придворні сварки и интриги против Хана. З Червня почались неспокої: ворохобню против Худояра хана підняли з одного боку его свояк Назар-Бек, а з другого Кипчаки и Киргізи. Хан післав против остатних Абдеррахмана, а той перейшов на сторону повстанців и з ними пішов на Кокан. Худояр з переляку утік, з російське посольство під охороною козаків тож мусіло втікати. Тоді син Худояра, за котрим стануло духовенство, обьявив себе претендентом на ханство и виїхав до Генерал-Губернатора Каузмана прохлямацію, що він хоче жити у мирі з Россиєю. Але тим часом 8. Серпня Кипчаки перейшли через російську границу а з того й почала ся війна. На Коканців пішли з Ташкента козаки и стрільці, побили їх раз, другий, наконець 21. и 22. Серпня коло крѣпости Махрам усі 30.000 Коканців були розігнані полковником Скобелевим, при чім відобрано ім 39 пушок, и усе діло, як доніс Каузман у телеграммі, зроблено було „чиство“.

За сю битву він дістав від царя золоту шпату з брилянтами з надписом: „За поражение Коканцевъ 22. августа 1875 года“. — Багато роздавав цар нагород за сей час и по другим злучаям: шість різних полків святкували 100-і роковини ового иснуваня, и ім роздані були хоругви и по 50 копійек на чоловіка подарунків. Таку-ж роздачу грошей (по 50, 25 копійек) робив цар по всіх містах, де були осенні „омотры“, се-б то у Москві, куди приїздив з Нижегородского ярмарку, звичливо принятий тамошним купецтвом, герцог Единбургский, у Києві, де робили ся маневри и де город приймав царя з „хлібом и сілю“ и иллюмінаціями. Товариство київских роскольников дало ще від себе царю 800 карбованців на роздачу салдатам: окрім того він нагородив усіх поліцейских...

Россиія, як казав єї канцлер, після Крымской війни збирає ся з силами. Про те не дивно, що орлани, займаючі ся змінами у міжнародній політиці, бачучи сі сили и їх екзерциції, питають себе, куди можуть бути обернені сі сили. З того часу, як розпочало ся Герцоговине повстанє, не мало знов було написано на сю тему. Югославянські газети, надіючись спочатку хоч дипломатичної интервенції від ового „найстаршого брата“, зачали відтак докоряти Россиі за те, що вона завела свої „восточні питання“ у себе дома, а покинула думати про славянське питанє; затим підняли голос и чеські и польські газети. Політикуючи, не мало вони и нафантазували; на пр. була й така вже комбінація, що Австрія, умовивши ся з Россиєю, хоче забрати собі Боснію и Герцеговину, а Россию заспокоїть відданем їй східної Галичини. Тон при сѣму у славянских газетах став дуже острый против Россиі, яко против такого царства, котре забуває, що воно є славянське. Нам здає ся, що сі докори мають лише половину правди, се-б то лише на стілько, на скільки Россиія є дійсно славянська. Киргізи ж, Ногаї, Кримці, Німці, Швеци, Молдаване, Фіни, Кавкаські и Сибірські народи, живучі

у Росії, на стілько-ж славянські, як и самі Турки, против котрих визнають Славяне Росію. Одповідь на славянські почутя зі сторони Росії, здає ся нам, мала б подібне значіне, як святковане Австрією побіди німецького оружа над Францією. Правда, що у Росії пануючий над усіма другими народ великоруский може в певнім згляді вважати ся старшим братом усіх Славян; але з одного боку—це питане, чи інтереси сього народу будуть ідентичні з інтересами цілої Росії яко держави, а з другого — Славяне могли вже достаточо пересвідчити ся о тім, що Росія у відносінах до них ніколи не була славянською, лише панрусифікуючою. Що же до самої російської громади, то національні почутя, якими живуть н. пр. народи австрійско-угорської монархії, мовчать серед громади російської, зложеної з кількох різних народів. Окрім того усім дуже добре звісно, що, при істнованю дуже строгої цензури на печатне и непечатне слово у Росії, інтелігентні люде російської громади часто зовсім не можуть висказати тее, що вони хотіли б... Російська інтелігентна громада довгий час була холодна до справи за-помоги славянским братам й задля того, що сею справою займав ся головне непопулярний за свій клерикальний напрямок „Славянській благотворительный комитетъ“. Віймку становили лиш деякі поодинокі випадки: Так н. пр. Орловські земці (замість того, щоб розписати складку на Герцоговинців, незаборонену рядом) дали 1000 карбованців з земської каси, призначеної на зовсім інші цілі. „Славянській благотворительный комитетъ“ по сему злучаю видав відозву до всіх земств російських, щоб ішли за Орловцями. И справді пішли тою-ж дорогою земства Екатеринбургске, котре дало 1000, и Тверске, котре дало 250 карб. з земської каси. Ми дуже раді, що у Росії складають гроші на нещасних Герцоговинців, але способи, якими се робить ся, вражають нас дуже. Земці не дають гроші з власної кишені (тільки Тверські земці зложили самі 70 рублів), але беруть з земських кас гроші, вимушені від мужика, не вважаючи на те, що той сам мужик — на Україні — терпить голод и потребує сам ще запомоги... И в загалі гроші на Герцоговинців (з дуже немногими виїмками) складають самі бідняки. Цікаві цифри в тім згляді подавав „Голосъ“ у своїх звістках про складки на Герцоговинців. З жовнірів по ротах на нр. позбирали мабуть їх офіцери цілі десятки карбованців; з складок на таріль у маленьких церковцях, куди певне ходять самі бідняки, збірано цілі сотні; а такі гуманно-християнські заведеня, як київські монастирі, обертаючи цілими мілліонами, давали усєго по кілька або кільканацять карбованців. Таким робом тві два бодці, на котрі вказував сербкий митрополит яко на причину до запомоги — одновірність и однокровність страдаючих Герцоговинців, як бачимо, не підбуджали спеціяльно християнских або національних інституцій російських. Славянські комітети жалували ся з початку, що члени їх не хотять платити своїх обовязкових грошей, не ходять на засідання, так що треба до них за грошима посилати. Публична гулянка, зроблена по ініціятиві Петербурского комітету, також не удала ся. Наконєць професор Ламанский на першім осіннім зборі сього комітету вговорив комітет відати уої 3000 карб., які він має тепер, Герцоговинцям, — и з того часу складки и в інших місцях ішли красче. За десять день після сього Петербурский комітет зі-

брав ще $2\frac{1}{2}$ тисячі, Московський ще більше (коло 3000); навіть и Київський спроміг ся зібрати коло 200 карбованців. Немало назбирали редакції газет, особливо „Голоса“, також „Кієвлянина“. Товариство старання о хорих и ранених жовнірів ще передше дало 10.000, а потім сільсько-господарске товариство 1000 рубл. Окрім того появили ся особні товариства дам у Одесі, Петербурзі и инших містах, котрі почали чи публично через газети чи без оголошеня збирати не сотнями а цілими тисячами. З міст найбільше дала Москва, де Рада міська призначила на тую ціл 20.000 карб. Наконєць, як доносили неросійські газети, сам цар дав 30.000 карб. — Инші люде, не могучи запомогти славянских братів грішми, пішли жертвувати за них своєю кров, найбільше їх було з України.

Остатні факти показують, що Герцоговиці и Босняки не даром могли покладати надії на гуманні чувства интеллігентної російської громади, але стілько-ж, як и на англійські симпатії й ніяк не більш, бо органи православія, як на пр. монастирі, зістались собі мовчки у цій тій справі. Цікаву мисль висказав теж „Кієвській Телеграфъ“. Він сказав, що, хоч публично не сміє дотикати ся до політики, котру веде ряд, але з більшою охотою лїг би кістми за братів, аніж у 1848 році, коли приходило ся по приказу ряду лити кров за ворожу націю.

Такі найголовніші точки руху, що піднявсь про братів-Славян у Росії за сей час, заносимо у овою хроніку, щоб перейти до діл внутрішнїї політики, котра йшла овоім порядком. Як „Кієвській Телеграфъ“, так и ніхто мабуть у Росії не знає, за кого прийде ся лягати кістми и чию, братню чи чужу, кров проливати, ставши жовніром російського царства; але уої мабуть добре бачуть, що царські подарунки війску и поліції окрім воїх межинародних відносин походять ще й від внутрішнього неладу у царстві. Проійшло літо, и бог пожару, „червоний півень“ як звуть его у Росії, забравши за місяць Серпень ще на $12\frac{1}{2}$ мільйонів народнїего окарбу собі в жертву*), утихомиривсь. За те настав другий сезон — сезон жертв ще одному богови царства російського — страху держави перед соціялістичною пропагандою, котра усе вгору та вгору йде. Почались арести по усіх центрах, до яких тільки доходить революційна газета „Впередъ“. Про се наші галицькі читателі знають вже мабуть з польоких та німецьких газет. Сі арестованя відбувають ся тепер вже періодично так правильно, що мож було про них майже так само сказати перед осіню, як кождої весни можна предоказати, що за літо у Росії вигорить мужичої деревиної будівлі на 50—70 мільйонів. Але про се не можна підвеоти цифри, як до пожарів: чи буде тепер тої молодіжи, котра рве ся усіми силами душі до соціялістичного руху, стілько-ж, як и було той рік (700 хлопців), чи більше, чи менше — ніхто оказати не може. Ряд наоупротив того чим раз змагаючого ся руху заховує все одну

*) Ся цифра вилічена ще не по всім злучаєм пожарів, бо з 2.622 пожарів, бувших в місяцю Серпню, про 249 злучаєм неввісно, на яку сумму там погоріло. За літні три місяці вигоріло мабуть на 30—40 мільйонів карбованців; вібрано ж підмоками по газетах було усього 90.000..

тактику: хотів тепер вже не тільки молодіж, а й батьки и матери тих дітей, що він арестує, насторожають ся против него, він не хоче чути про те, що преса и живе слово мусять бути свободнішими задля того, щоб оппозиция не мала потреби хватати ся революційних средств.

З кінцем літа цензура (чи „Департаментъ препонъ и неудовлетвореній“, як назвав її у одной з своїх остатних сатир Щедрин) закрила на 6 місяців місячний журнал „Знаніє“. Рядом з ним читаємо у газетах полеміку за „поперечників“, як звуть самі себе нинішні соціялісти-емігранти, або „упразднителі“ нинішних порядків, як називає їх „Голосъ“, при чім газети стоячі за ними не йдуть під кару цензури. Дальше знов читаємо, що наче-б то ряд хоче и провінціяльній пресі дати більше свободи, ніж вона тепер має. З такої нелогічності можна вивести, що цензура у Росії вже голову стратила, не знаючи де треба їй „препони“ оставити. — А може вона гадає, що давши пільгу провінціяльній пресі нічого не втратить з своєї власті а за те тим більше буде могла придушувати газети столичні?.. Треба бо знати, що з газет провінціяльних тільки дві київські, Одеска и Сибірська („Сибирь“) можуть називати ся газетами в європейській змислі; инші ж, губерські, повітові, міські и т. д., котрих е у Росії до 600*), не мають жадного впливу, и знесене для них „предварительной цензуры“ мабуть буде „славою без пожитку“...

Друга власть (котру той-же сатирик назвав „департаментомъ всеобщаго помраченія“**), се-б то Міністерство Провсвіти, теж видає правила, придушуючі громадску иніціативу в ділі провсвіти. Доси у літі бували в Росії так звані „педагогічні з'їзди“, або „учительські курси“, котрі устроювали земства на свій кошт, збираючи учителів народних шкіл з цілої губернії и виписуючи з столиць яких небудь відомих педагогів, яко руководителей таких курсів. Руководитель сей показував учителям педагогічні способи, давав примірні науки хлопцям; зібрані учителі теж могли вправляти ся и могли подавати навіть свої деякі пляни и мисли, до розвою шкільного діла дотикаючі ся. Сим же літом міністер провсвіти видав правила о педагогічних курсах, котрими контролює его инспекція над сими земскими зборами зміцняє ся як тільки мога: руководителя на сі курси не може вибирати само земство, він буде назначатись міністерским директором народних шкіл; директор учительокої семінарії або инспектор шкіл буде руководити руководителем; учителі не можуть самі від себе що-небудь пропонувати, а мусять тільки слухати руководителей, котрі потім роблять їм оцінку и вибирають таких учителів, котрим користо буде ще один раз вислухати курс, и яких зовсім не треба пускати на такі курси и т. д. Збори учителів не можуть вже бути, як було доси, публичними, се-б то тії земці, котрі дають на них гроші, не можуть вже доглядати, чи

*) 65 „губернскихъ“, 11 „областныхъ“, 5 „градоначалническихъ“, та більш як 600 „уездныхъ“.

**) Смъ въ літнюю ночь. „Отечест. Записки“ за Августа.

добре веде своє діло нанятий ними (хоч и не ними вже вибраний) керівник.

Після сих нових правил вже й сего літа вели ся курси у Херсоні и Чернигові замість тих педагогічних з'їздів, яких просили сі земства у міністерства. Треба знати, що земства до сього часу мусіли удавати ся за керівником тільки у столицю, де є одно педагогічне товариство на всю Росію, бо коли педагоги хотіли заложити таке саме у Києві, міністерство не дозволило. Отже у Херсоні керівник пан Гарусов, котрий був рекомендований петербурским педагогічним товариством, замість того щоб навчати зібраних учителів, гуляв з ними по ночах на островах, а потім доніс адміністративно-міністерській власті (попечителю Одеського учебного округа), що учителі народні збирають ся на „анти-правительственные сходки“, через що по праву єму даному просив 20 чоловік з них одставити. З тяжкою бідою випросили потім сі нещасні учителі, що їх не всіх а тільки п'ятх з них прогнали зі служби, за те що вони попали ся у руки такого керівника, як Гарусов; останній же, в нагороду за свою педагогічну діяльність, дістав місце інспектора гімназії у Одесі.

Крім того займало ся міністерство справою заведення нового університета на Сибірі. Показало ся, що конче треба б завести для Сибірі університет хоч з двох факультетів (юридичного и медицинського), бо на цілу Сибір, де лічить ся $3\frac{1}{2}$ мільйона люду, н. пр. учених лікарів є всього лиш 50. Міністерство думає отже, як би придбати на такі два факультети професорів; се ж для нєго тепер дуже трудно, бо, лякаючись „опасних“ людей, воно не може найти собі добрих професорских сил, и найлучших професорів з університетів виганяє так само, як и названих нами учителів народних шкіл у Херсоні. Так недавно, як ми вже звіщали, був вигнаний з київського університету міністром просвіти звісний працяма по древній історії и своїми публіцистичними статями професор Драгоманов. — З сим має якусь зв'язь и те, що, як ми зачули, над цілим Юго-западним краєм назначена якась „ревизионна комісія“ під предсідательством Юзефовича, щоб виробити в сім краю якісь нові „реформи“. Цікаво було б про сю комісію почути з кореспонденцій або з російських газет.

Великий плян хоче міністерство перевести в Петербурзі. Воно хоче, хоч не на свій кошт а на кошт города, завести 157 початкових шкіл у столиці задля введення обовязкової науки письма. Розлік сих шкіл зроблений після спису людности Петербурга 1869 року, котрий показав, що дітей від 8 до 12 літ у Петербурзі є 15.746. Коли на кожду школу покласти по сто чоловік, то й буде через кілька літ весь Петербург навчений письма. Тільки на кожду таку Петербурську школу призначено у бюджеті далеко більше, ніж на яку небудь іншу початкову школу у Росії — по 2.050 карбованців, так що обовязкова наука стояти-ме Петербург, коли місто на се згодить ся, около 350 тисяч. Проте нам здає ся, що, хоч ся проба, як її звуть, задля заведення обовязкової науки у Росії и буде зроблена в Петербурзі, то на таких-же засновах провести її на усю Росію буде зовсім неможливо. До сього нас приводить слідуєчий розлік: У недавно вийшовшому „Статистическому временику“ після офіційальних дат ціла людиність Росії (окрім Фінляндії) за 1870

рік виносила 83,256.000 душ*). На се число хлопців від 8 до 12 літ після таблиць статистика Бунаковского у Росії мусить бути 9,780.000, а дівчат того-ж зросту 9,120.000, а разом 18,900.000 або 23% усї людности. Коли відшибнемо 900.000 на тих, котрі мають спроможність учати ся у гімназіях и инчих школах и покладемо, що 100 дітей становлять одну з ново-проектованих шкіл, то таких шкіл потрібно буде на усю Росію 180.000. Положивши на кожду школу лпше по 1.000 карбованців, ми дістанемо розхід 180 мільйонів, розхід, на котрий Росія ніяк не може здобути ся...

Просвіта у Росії тільки тогді буде могла розширити ся и прокинути маси, коли ряд покине теперішню свою централізаторську систему а враз дасть и більше свободи у шкільному ділі. Міністер просвіти боїть ся революції від свободи, котру він дав би учителям. Але ж скорше може настати революція від гнету, котрий родить конечно незадоволене, та від того, що людей позбавляє ся місць и жене ся не одного в ряди „поперечників“. Нехай ряд перестане думати про те, що всі 83 мільйони людности у Росії мусять стати Великоруссами; нехай Українцям, Полякам, Німцям, Литовцям, Фінам и усім своїм народностям позволят учати ся в своїй мові; нехай земствам розширить їх права в шкільному ділі, замість стіснити їх; нехай дасть більшу свободу мисли и слова: а тогді обовязкова наука народу розрішить ся легко, тогді Росія буде могла ривалізувати в просвіті народних мас з иншими культурними народами...

*) Вони складають ся в слідуєчих цфер:

У 50 губерніях середнї Росії	65,704,500
У 10 губерніях Привислянских	6,026,500
На Кавказі	4,763,300
У Сибірі	3,405,000
У середній Азії	3,356,700
	<u>83,256.000</u>

Се цифри найновїші, хоч вони й відносять ся до 1870 року, бо за пізніші роки нема ще офіціальних даних.

ПЕРЕГЛЯД ПОЛІТИЧНИЙ.

Справи австрійско-угорскої монархії.

Рада державна, приступивши до спеціальних розправ о риболовстві, відослала проєкт тої устави ще до комісії, а взяла під наряду проєкт устави о жандармерії. Аж 9. с. м. прийшов під дискусію внесок Вільдавера в своїй первістній формі, дотичацій тільки Тиролю, а з опущенем §. 3-ого дотикаючого ся Галичини, котрий §. в наслідок розпоряджіння цісарского з 23. минувш. місяця став ся злишпим. В генеральній дебаті перший забирає голос п. Черкаский. Він жалує оя на

двозначне поступоване ряду супротив Поляків: ряд в минувшій сесії постарав ся о відрочене внеску Вільдавера будім-то задля Поляків, а між тим міністер просвіти в Цвітні с. р. наппсав лист до ґр. Голуховського, щоби Галицький сойм сам ухвалив ограничене прероґатив Ради шкільної краювої. Відтак міністер просвіти, навіщаючи недавно Львівські школи, виразив ся похвально о шкільних відносинах Галичини и обіцяв, що буде старатись о усунене внеску Вільдавера: а приїхавши до Відня справді постаравсь о его усунене, але в який спосіб?.. Ся була яка звязь між Поляками а рядом, то ся звязь тепер зовсім розірвана: здопано компроміси заключені при ревізії конституції, не додержано программы ряду и кпнено нам рукавицю — насилью пхають нас до опозиції. Ми підіймемо тую рукавицю; яких способів хватимо ся, залежати-ме від обставин. Що ж дотикає ся самої устави, заперечаємо Раді державній компетенцію до єї трактованя, а сля комната за нею заявить ся, ми не будемо присутні при спеціальних нарадах над тою уставою. — Против внеску Вільдавера говорили ще клерикальний посол з Тиролю др. Граф и ґр. Гогенварт; оба закидували Раді державній некомпетенцію трактувати сю справу, а ґр. Гогенварт закинув противній стороні навіть ломане конституції. За внеском Вільдавера промовляли сам внескодатель, ш. Дітте, Кресері, Зіс, Ковальський и референт комісійний. П. Ковальський висказує подяку цісареві и рядови за цісарске розпоряджіне з 23. Жовтня, вважає всякі компроміси незгідні з конституцією зломанем конституції, згадує о навіщеню міністром просвіти Львова, що его не проваджено до учительських семінарий, в котрих не виповнені его розпоряджіня (п. міністер був в женській семінарії у Львові, але зовсім не розглядав ся, чи его розпоряджіня, дотикаючі ся прав руского язика, суть виповнені — ред. „Правди“), а наконець запевняє, що в Галичині цісарске розпоряджіне прийнято з радістю. Вкінці промовив мін. Штремаєр: він вважає внесок Вільдавера, о скілько дотикає ся Тиролю, непотрібним; насупротив п. Черкаского боронить поступованя ряду зглядом Галицької Ради шкільної. Відтак комната послів значною більшістю голосів ухвалила приступити до спеціальної дебати, по чім опозиція (Поляки, партия Гогенварта и Моравські Чехи) опустила саяю. Прийнято внесок Вільдавера майже без дискусії в 2-ім и 3-ім читаню (з опущенем §-у 3.). Поляки прийняли з великим ентузіазмом сильну бесіду п. Черкаского, академічна и инша молодіж урядила ему по повороті до Львова похід з факлями, а Львівска рада міска гадає его вибрати членом Ради шкільної.

Помимо шумної бесіди п. Черкаского *поступоване Поляків* є нерішуче и боязливе. П. міністер Земялковский не уступає з міністерства, а опозиція польських послів в Раді державній скінчилась на тім, що в часі спеціальної дискусії на внеском Вільдавера вийшли з саяі на рад. Причини тої нерішучос п суть ріжні: недостаток твердої опори польської шляхти и інтеллігенції в їх народі, що не позволяє Полякам вести пасивної опозиції на спосіб Чехів; взгляд на некористне положене Поляків в Россії и Німеччині; обава утратити и тії добутки, які Поляки ще все мають в Галичині, и ще деякі инші обставини... Місце намістника Галичини має бути вже небаком обсаджене: після найновіших вістей намістником буде ґр. Альфред Потоцький, віцепре-

зидентом п. Залевский, а теперішній віцепрезидент п. Бартманський піде до Відня до міністерства чи до адміністраційного трибуналу.

Впрочім загальна увага все ще найбільше звернена на *нужду економічну*. Заповіджене міністром фінансів підвишене оплат правних и штемплів, наложене нових податків на нафту и и. дрияла людність дуже нерадо. Газети виказують, що вже тепер люде онлачують податки не з доходу але з капіталу. Дійшло до того, що на однім зборі виборців в Відні оден вірноконституційний промисловець при голосних онлесках так відозвав ся: „Партия, до котрої наш посол (др. Гоффер) прилучив ся, займає ся найбільше тим, як люде мають ся женити, сповідати и судити. Але се нам не долягає, и без таких нових устав ми могли б ще обійти ся. И без нової устави карної ми ще не пропали б. Кривда нікому не може ся стати, відколи маємо суди присяжних. Нас нищать біднота, в котру впадаємо, а тут нам буде кожний мільй, хто нам поможе. Що ж би нам шкодило, коли б нині повернув Гогенварт, котрим завсїгда страшать депутованих? Коби нам тільки поміг матеріяльно!.. Міністер торгівлі п. Хлюмецкий сказав, що не знає, де причина загальної нужди; сумна то річ, коли міністер того не знає. Ми се добре знаємо.“

На засіданню Ради державної з 29. Жовтня вніс міністер торгівлі *проект уставы о желізницях, маючих будувати ся коштом державы*. Міністер сказав при тім: Желізниці австрійські суть всі без вїмки в руках приватних, але дістають безпосередню підмогу від ряду — мають гарантію чистого доходу. Декотрі з тих желізниць вимагають значної підмоги, а нема надії, щоби уділені їм фонди могли колись звернути державі. При тім впадає в очи, що сіть желізнична не всюди стосунково єсть розділена, и тарифи суть високі, а догляд державний не є відповідний. Дозволено конституовати ся спілкам желізничним не маючим условів живности, котрі завязали ся не з потреби, але радше задля зиску и спекуляції. Щоби сі хиби усунути, вважає міністер відповідним средством до того сполучене таких ліній желізничних, у котрих сполучене є їх взаїмним интересом. Ряд має на увазі два роди желізниць: такі, котрі суть конечні зі взглядів державних, а особливо економічних; потім такі, котрі служать тільки поодиноким околам индустрийним и місцевостям. Позаяк нині держава має більший кредит, то ряд гадає власним коштом будувати желізниці. Яко кошги будови нових желізниць на р. 1876 жадає міністер 12,350.000 зр. Дочислявши до того кошты запевнених вже уставою желізниць в квоті 11,342.000, внесе разом 23,692.000 зр. Міністер кінчить тим, що, помімо жаданих значних жертв, положене наше не є таке, щоби смо не могли зробити того видатку в цілях продукційних. — В комісії бюджетовій др. Гербст розпочав горячу борбу против ряду по поводу желізниць. Він виказав, що ряд видав на запомоги для желізниць в 1868 р. 200.000 зр., в 1869 р. 3,401.000 зр., в 1870 р. 5,917.000, в 1871 р. 8,597.000, в 1872 р. 10,584.000, в 1873 р. 16,454.000, в 1874 р. преліміновано тільки 13,458.000 а треба було дати 17,000.000, в 1875 р. треба буде 19,000.000, а в 1876 р. 33,000.000. Закладав рядови, що н. пр. желізниця Рудольфа в кількох роках свого истнования пожерла вже від держави 33 мільони зр. Желізниця Полуднева, щоби шкодити желізници Рудольфа, висилає

товари на Сальцбург, замість коротшою дорогою на Леобен; через те товари зістають кілька днів довше в дорозі и псують ся. Товариства желізничі прелімінують нарочно низші сумми, жадаючи заемоги, а потім ряд мусить тим більше доплачувати. Прихід многих желізниць зменшає ся, а кошти рухи щораз збільшають ся.

В *Угорщині* доконалась при кінці Жовтня давно заповідана зміна в міністерстві: дотеперішній президент міністрів гр. Венкгайм уступив позістаючи міністром двору, а на его місце вступив Коломан Тиша. В угорскім соймі розпочалась дебата бюджетова. Урядова газета сконстатувала, що від 1. Січня до кінця Вересня с. р. доходи були майже о $5\frac{1}{2}$ мільонів більші а видатки майже о 12 мільонів менші, ніж в тім самім часі 1874-ого року. Сі цифри додали Мадярам трохи відваги, котрих вже найпрозважнійші депутовані зачали тратити надію в направлене відносин фінансових.

Справи заграничні.

З *Боснії и Герцоговини* все ще доносять о дрібнійших и більших битвах, о надході нових охотників з Дальмації и висилках оружя, а наконець о люгости Турків. Край страшно спустошений, а голод змушує магомеданських рільників до того, що дучать ся з християнськими повстанцями.

В *Сербії* все ще дух воєвничий. Міністер війни мав заявити, що Сербія до війни готова, и задля того декотрі міністри мають бажати війни з Турцією; однако князь Мілян рішучо противить ся війні. На кількократні рекламаци Сербії, що турецькі війська нарушають сербську границю, великий везир обіцяв взяти війська від границі.

Россия, наче б діткнена закидами славянских газет, змінила мовби свое попередне становище супротив повстаня турецьких Славян. „Правительственный Вѣстникъ“ помістив важну статью, на котру звернула увагу преса в цілій Европі. Пригадують ся там кроки, які Россия враз з иншими державами робила у Турції, щоби стеретти европейского мира и повдержати вмішане Сербії и Черногори; відтак сказано: Турція обіцяла поліпшити положене християн, а султан видав „праде“ для рівноуправнення християн з мусулманами. Коли однак завсїгди показує ся, що постанови, вимушені державами гарантуючими, не бувають дотримувані и довіре до них упало, проте кабінети мусять постарати ся о утревалене довіря, без котрого Турція не зможе завести знамірених реформ. На всякий злучай треба положити конець сумному положеню християнської людности в Турції. Відтак оповідають газети о розмові, яку мав ген. Ігнатієв мати з великим-везиром и з самим султаном. Ген. Ігнатієв винув, що повстане ще не скінчилось, приписував Турції, виразив надію скорого получення сеї справи и дав до пізнаня, що в противнім разі християне не можуть бути лишені па дальші гоненя: держави були б змушені до безпосередного вмішаня. Газети прирівнують сю бесіду Ігнатієва о виступленя Менжикова перед Кримскою війною.

В *Німеччині* розпочали ся засіданя парламенту. Бесіда тронова згадує о сталнації в промиолі и торговлі, додаючи, що се суть періо-

дичні зъявища, котрим ряди не в силі запобігти. Яко користну появу підносить бесіда тренова, що зискано людність Ельзасу и Лотарингії до спільного діланя в адміністрації держави. Бюджет на р. 1876 виказує потреби німецької держави в суммі 480,110.000 марок.

В *Франції* зібрав ся 4. Падолиста знов збор народний и розпочав наради над уставою виборовою. При голосованю прийнято тую систему виборів, яку пропонував ряд, помимо противних забігів републиканців.

НОВИНКИ.

— **Gazeta Narodowa** помістила недавно нередову статю п. н. *Język ruski w książkach i szkołach*, в котрій підносить на подо трактовану вже *Ruch-om literackim* (гл. Правда, нр. 11, от. 457) справу язика в руских учебниках. *Gaz. Nar.* каже, що в сих учебниках повно незрозумілих (українських?) слів, а термінологія взята з великорускої мови, рускі діти лекше розуміють польський язик. Вона домагає ся отже, щоби на місци теперішних руских учебників поставити інші, писані галицьким людовим язиком, з термінологією взятою з польської мови. Ця статя не заслугує на поважне трактоване и не викликала навіть відгомону в польській журналістиці. Ми ограничимо ся на сих кількох словах: 1) Всі учебники переходять цензуру „комісії для укладаня руских шкільних книжок“, котра не допускає ані великоруссизмів ані—розуміє ся — також полонізмів. 2) Руский язик в Галичині и на Україні з оден и той сам, що посвідчить кождий маючий сяке-такє понятє о рускім язичі; польський же язич и лексикально и граматично є цілком відмінний. 3) Термінологія польська, як и термінологія кожного язика а ріогі не тільки руским але и польським ученикам незрозуміла, бо треба перше мати понятє річи, щоби зрозуміти термін. Ся *Gazeta Narodowa* викаже докладно, що в руских учебниках незрозуміле руским дітям и як можна би се в зрозумілий для них спосіб виразити, тогді вдамь ся в дальше трактоване сеї справи — тепер тільки констатуємо, що *Gz. Nar.* хотіла б язик в руских учебниках поступенно польщити, щоби го колись чисто польським язиком заступити.

— **Справозданє товариства руских академиків „Дружний Лихвар“ у Львої.** Загальні збори відбули ся 1. падолиста 1875. Найчисленніше явили и ново прибувші академики. — Виділ вибраний на минувший рік став ся довірю, яке на него вложено, відповісти. За его старанем притупило 40 нових членів. Свої праці залагоджував виділ в 20 засіданя, з котрих вишло: уряджене представленя театрального на дохід товариства, відправлене поминального богослуженя за тов. Гродского, дальше вмагав виділ товариства „Просвіта“ и „тов. им. Шевченка“ при урядженю вечера в память Тараса Шевченка; поодиноким членам приходив поміч поданем лекцій и инших занять, и уділив 25 членам пощички в загальній сумі 186 зр. 30 кр. Виділ старав ся також о доставленє книжок и инші выгоди для товаришів. Ухвалений на торічних зборах статут предложив виділ 3 рази намістництву, однакоч затвердження доси

ще дожидає. Стягане позичок и вкладок від членів не залишав видіи прицильнувати.

Справоздане касове :

А. Капіталу в році 1874 було . . .	1212 зр. 55 кр.
Б. В році шкільнім 1875 прибуло . . .	130 " 85 "
а) з добровільних датків . . .	58 зр. 23 кр.
б) з вкладок членів . . .	60 " 65 "
в) з звернення відсотків . . .	11 " 85 "
	разом 1343 зр. 28 кр.

В. Відтягнувши від того безповоротні видатки на запомогу, відписане помершим членам и видатки канцелярійні . 32 зр. 43 кр.,
лишає ся в маєтку товариства 1310 зр. 85 кр.

Г. З того находить ся :

а) на позичках між членами товариства	1121 зр. 18 кр.
б) яко фонд коренний	139 " — "
в) яко фонд резервовий в щадниці галицькій	50 " 67 "

До того маєтку прийшло товариство в головній часті з вкладок своїх членів (10 кр. місячно); решту принесли три представлєня театральні заходом академиків уряджені, датки членів основателів и почестних, а наконець щедрість людей не належачих до товариства, між котрими підносимо з подякою даток селян з Ліщоватого, заходом о. Т. Турчачюновича.

Понеже маємо багато товаришів, котрі помочи товариства дожидають, то просимо всіх ви. панів, що будьто з позичками будьто з вкладками залягають, о скорє надсилає тихже; провідною гадкою нашою є, стати передовсім о власних силах, а до того треба конче точного вцпоиювання обовязків у всіх членів.

Від тепер вступає товариство на нову дорогу. Ухвалєне нє торічнім зборі заложєне бібліотеки наукової и отворєне читальні вхдять в сім році в жите. Праца наукова, пізнанє власної гісторії, літератури, побиту свого народа, відтак розговори и виклади в товаристві є найважніших справах, які тепер на Русі и в Европі всіх найзнаменитших мислителів займають, се буде лучити Русинів-народовців на університеті, скріпляти, захочувати и образувати, щоби, скінчивши студії, народови своему и людскости вірно служили, а гадкою о блестячій карєр з вищиченої дроги не збивались.

Бібліотека обіймає кілька діл власних и деякі цінні вищичєні для товариства. Надсилає діл наукових бодай в позичку приймаємо з найбільшою подякою.

Склад сегорічного виділу: 1. Белєй Иван, правник, *мієр*; 2. Бобикєвич Константин, ф. философ; 3. Горбачєвский Антін, правник, *заступник голови*; 4. Дольницький Улян, философ; 5. Заклинський Леонид, философ, *бібліотекар*; 6. Литвинович Роман, философ; 7. Палиш Андрий, правник, *голова*; 8. Рудницький Иван, правник; 9. Слезак Иван, правник; 10. Стеблецький Рафаїл, ук. правник, *контролєр*; 11. Федорвич Иван, правник, *секретар*. — Заступники: 1. Левіцький Филип, техник; 2. Дзюбанюк, техник; 3. Тянячкєвич Олекса, правник.

У Львові, 7. падолиста 1875.

Андрий Павлиш, голова.

Иван Федорович, секретар.

— В ч. II9. „Слова“ в вступнім артикулі було сказано, що перед кількома літами против завязавшого ся „Академіческого Кружка“ (котрий що-року збільшає ся числом членів) академіки, дпнорновавші тогді в виділі краєвим и рустикальнім (старім) банку, поставили пове, будьто руске товариство, маюче в сім році 25 членів, з котрих и оден не являє ся на університетских руских лекциях. В тих словах нема и зерна правди. Заложене обох руских академічних товариств у Львові вже було нераз росказане в часописьмах, и всякий — крім редакції „Слова“ — знає, що не академики завязуючі „Дружіёго Лихваря“, але ті що закладали „Академіческой Кружок“ відлучили ся від загалу руских академіків. Що же тичить ся числа членів „Д. Лихваря“, то контингенс щорічний академіків встуваючих до „Лихваря“ більший єсть ніж „Кружка“, а „Слово“ було б більше зближило ся до правди, коли б було написало, що сего року самих новоприбувших академіків вступило до „Др. Лихваря“ 25. Всіх членів має „Лихвар“ 95. На руских викладах число членів Лихваря коли не більше ніж Кружка то бодай рівне, о чім переконати ся може редакция „Слова“ з каталогів д-ра Добрянского и д-ра Огоновского. — Дивне впрочім се интересоване „Слова“ рускими академиками насупротив тої що-найменше байдужности, з якою спокійно глядять на те, що люде належачі до его партії посилають своїх дітей до польської лімназіи у Львові, щоби по польски учились віри батьків своїх и по польски молили ся.

У Львові 15. Падолиста 1875.

Від виділу товариства „Дружній Лихвар“.

— Руске духовенство и руский язык. Як дбає наше духовенство (розуміє ся святоюрської, чи общерускої партії), котре так любить велічати ся своїм патріотизмом насупротив світских людей и українофілів, о руский язык, показують сі факта. З початку с. м. Львівский митрополичий ординарият вистосував письмо до провінциялѣту оо. Василян у Львові (з запитанєм о причини, чому двох Василян пішло до Холма) — в німецькім язиці. Отже не тільки з властями рядовими але навіть з духовними, рускими, корреспонує св. Юр по німецьки!.. До урядів же и судів на его подань походячих від руских священників ледве 5 або 6 знайде ся писаних по руски — и урядники-Русини з гірким чувством мусять — ведля истнующих приписів — на сі поданя відписувати також не по руски, але по німецьки або по польски. — Між родичами учеників, котрі ходять до польської лімназіи у Львові, є немале число руских священників, котрі цілком спокійно дивлять ся на те, що їх діти учать ся релігії и говорять молитви по польски. И знайшов ся руский священник (не „біглець“ з Холма, але член Матиці, Дома Народного, Ради рускої), котрий каже руским дітям по польски учити ся св. віри и по польски молити ся! А руске духовенство не відпихає такого чоловіка від себе, але вибирає его до „совѣта управляющего Народнымъ Домомъ“ и т. и. А навіть недавно на засіданю консисторским у св. Юра поставлений був внесок (о. Малиновским), щоби о. Лепкого за его великі заслуги коло рускої віри зробити консисторским совітником, и аж супротивлене самого митрополита охоронило руску консисторію від такого скандалу!.. Най жие патріотизм руского духовенства!

— **Яко причинок до исторіи унії в Холмській дієцезії** подаємо сесю вістку від достовірного самовидця, священника з Галичини, котрий перейшов на православіє: На Підлясю, де найбільше терпіли селяне від екзекуцій московских, коли вже їм не в могуту становило ся дальше страждати, вибрали кількох з себе и післали до Губернатора Громеки з тим заявленем: „Здойміть з нас тяжку екзекуцію, бо дальше так жити не можемо; перейдем вже и на саме православіє, лише дайте нам пільгу.“ Громека порозумів ся зараз з Іоаниклем, архієпископом Варшавским (православним), и захопив сей час підписи тих селян и ще з інших сіл, „що вони по своїй добрій воли перейти хотять на православіє“. Відтак післав свою реляцію и підписи просто до Петербурга — міністрови. Все тоє стало ся без відомости консистора Холмского, бо Громека ненавидить Попеля, а Іоаникий є великий его суперник. Звісна річ, що в таких оправах чиновники один перед другим забігають, щоби після интенцій ряду свою ревність показати. Іоаникий для перших возсоединених поквапив ся надати священника з-за Буга; але за короткий час випросили собі дотичні парафіяне тую ласку у Іоаникия, щоби той священник назад собі там пішов, звідки прийшов. Іоаникий зробив тоє для них, хотій не радо, бо „галицких Русских“ він не може стерпіти. Міністер запитав відтак Попеля, чи знає він о тім першій факті переходу на православіє. Попель поміркував ся и описав міністрови интриги Губернатора Громеки, Іоаникия и неприхильність для Галичан ген.-губерн. Коцебугого, поручаючи его опіці нещасних Галичан, жертвовавших все для російського ряду. Тим часом Громека звивав ся з збиранем підписів — так що селяне в многих деканатах були вже православними (бодай на папері), коли священники их и консистор Холмский тримав ся ще з-верха унії. Міністер и синод петербургский вирозумів тогді Попеля и віддав сму в руки наконецне заведене православіє. Ф. Дячан не перестав и при тій спосібности „рити“. Містерним ділом его злоби було донесене до російських часописей того змісту, що вся дієцезія перейшла на православіє з духовенством цілим, лише „отець Л. Цыбыкъ упорствуєть въ унії“. — При обіді публичнім в Холмі в день празника „возсоединенія“ запитав один священник (з Галичини) старшого брата з своєї парафії: А правда, що добре бути православним? А сей відповів: „Księżę Dobrodziej, na taki sposzob to i diabeł w zostal prawosławnyum. — Niech będzie pochwalony Jezus Chrystus!“...

— **Помилки друкарські.** В статі „Руска исторія“ в 20-ім н-рі на стор. 805 стр. 9 з гори, замість *Методий Татарский* має бути *Методий Патарский*. — В статі „Хроніка російська“ в 17-ім н-рі на стор. 696 в стр. 4 з долу між словами *секти* и *нігілістичного* пропущено слівце *більш*.

— **Для нещасних славянских родин з Герцоговини** зложили в редакції „Правди“ вп. пп.: др. Корн. Сушкевич 5 зр., Лонлін Лукашевич 1 зр.; о. Гнат. Рожанський від господарів в Слободі Небилівській (зложені в церкві) 11 зр., від о. Малецького 5 зр., від господарів Юрка Ричаря 1 зр., Николая Гальєвича 1 зр.

Одвічальний редактор: Др. Олександр Огоновский.

В друкарні Товариства Книжки Школякам. — Під надзором Фр. Сергійського.

Виходить випу-
сками в 2¹/₂ арк.
3. (15.) и 18. (30.)
кожного місяця.

ПРАВДА

Редакція и ад-
міністрація під
н. 12. на улиці
Оссоліних.

письмо літературно-політичне.

„В своїй хаті своя правда и сила и воля.“

Ціна передплати: на рік 6 зр., на пів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50
кр. Один номер стоїть 30 кр. а. в. — За оголошення (инсерати) платять ся
після тарифи.

ЧАСТЬ ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВА.

ДЕМОН.

ПОЕМА ЛЕРМОНТОВА.

З великорускої мови переложили

Руданський и Гетьманець.

ЧАСТКА ДРУГА.

(*Конець.*)

XI.

И він нечуть
До уст Тамари молоді
Уста горячі притулив
И просьби, грізьби, жалі, болі—
Словами-чарами залив.
Пекельний взір невинні очі
Палив огнем, и серед ночі
Над нею саме він блищав,
Неодхилимий, як кинджал —
Лукавий Демон гору взяв:

И поцілунка яд укритий
У саме серце перейшов,
И крик тяжкий, несамотий
По сонних келіях пройшов.
Тут все було: любов и мука,
Мольба остання перед ним,
И несподівана розлука
З житєм хорошим молодим...
.

XII.

На той час сторож богобойний
Ходив понуро край стіни,
Та, дивлячись на келії сонні,
У дошку мідяну дзвонив.
И коло келії одної
Він зачинився тихо, став

И замутившись не підняв
Руки од дошки голосної,
Та довго, довго не рушав;
Здалося, ніби він чував
Крізь тишу — уст палке стопліве,
Зненацька—крик якийсь, стогніне,

И страх ёго опанував,
И над старою головою
Заграли грішні думки...
И ждав він довго під стіною;
Так зникло все. Одалеки
Одні нагірні вітерки
Розмову листя занесли,
Та з берегами говорили
Невгомонливі річеньки.

И до угодника святого
Старий молитву став читать,
Аби покусю духа злого
Од свого серця одігнать,
И неспокійною рукою
Перехрестив свое чоло,
Та знову мирною ступою
Край сонних келіїв пішов.

XIII.

Як Пері сонна молода,
Вона лежала в домовині,
Якась спокійна та бліда,
Біліща свігу й полотнини.
Здавалось, ніби задрігнув
Іі закрилися очиці,
И для обуди тільки ждуть
Чи поцілунку, чи зірниці.
Та дармо й промінь золотий
У очи темні світлив,
Даремно кривні Тамари
Уста холодні цілували,
А смерти вічною печать,
Уже не сила розламати!
И все, що жило та кохало,
Що так до серця промовляло,
Тепер один холодний прах!
А на заклеплених устах
Невідома, як та могила,
Якась ухмілка ще світила, —
Але-ж на що вона й яка?..
Чи сміх над долею лихою,
Чи недовірливість гірка,

Чи тягота життєм, собою,
Чи з небом розгородь тяжка —
Про те невідомо нікому,
Хиба йно Богові одному:
А так до себе и манять,
Як написи старезних плит,
Де може буквою чудною
Закрита казка давних літ,
Ознака мудрости земної,
Глибоких дум забутий слід.
И довго бідного створіння
Не дотикався янгол тліня,
И довго біла та німа
Посеред келії на марах
Лежала мармором Тамара,
Тасмная, як смерть сама,
Убрана вся мов на весіле;
Квітки рідні, пахуче зіле
Над сунокійною округ
Ллють чарівний, пахучий дух,
Та стиснуті її руками,
Немов прощаються з лугами.

XIV.

Пора ховати. Дзвін реве;
Збираються набожні люди;
Старий Гудал волося рве
И молиться и беться в груди;
А далі в тузі на коня
Остатній раз понуро скочив,
И з тілом рушила рідня
На цілих три дні и три ночи.
*Серед гробків її дідів
Для неї яма вже стояла.
Якийсь из прадідів Гудала,

Рабовець сел и хуторів,
Як смерть зирнула до постелі
И покаянний час настав,
Поставити церкву обіцяв
На самім дикім тімні скелі,
Де проміж фули, що гула,
Часами чувся клефт орла.
И незабаром на вершині
Серед заметів снігових
Знялись святого храма стіни,
И в них, спокуюючи гріх,

Той ляходій ліг в домовині.
З тої пори на скелі там
Зробилось любе кладовисько;
Буцім з тогб, що небо близько,
Теплійше буде мертвецам?

Буцім спокійніш буде спати,
Як далі людский рух и стук...
Даремно: вмерлим не чувати
Ні бувших радощів ні мук!

XV.

Повпсче гір, повпсче хмари
Один из янголів святих
Летів на крилах золотих.
Він душу грішную Тамари
До свого лоня притуляв,
Ій страх и боязнь розганяв
Своїми дивними словами,
Та нестерельними слёзами
Смертельні плями обмивав.
И за зорями золотими
Уже ім рай заманячів,
Аж — от из некла звивсь, злетів
Сам Демон з грізними очима
И ім дорогу заступив.
Він був горячий та некучий,
Мов та небесная змія,
И загремів грозами з тучі:
„Вона моя! Вона моя!“
Душа налякана Тамари
Принала тихо до грудей,
И палко молиться и жде —
Чи не мине лихої карі?
А той над нею все стояв,
И хто б ёго тепер пізнав?
Яким дививсь він грізним оком,
И скільки в погляді глибокім
Було отрути там и зла?
И холодом несло жорстоким
З ёго камінного чола.

„Лукавий, щезни з сёго краю!“
До него янгол одрікав:
„Доволі ти вже панував;
„Але суда вже час настав —
„Вона призначена до раю!
„Проїшли її тяжкі дні
„И враз з кайданами землі
„Кайдани зла из неї спади:
„У нас її давно вже ждали!
„І душа була из тих,
„Яких жите одно мигтіня
„Непересного боліня
„И недосяжливих утіх;
„Господь живий струни їх
„Зіткав з найкрасочого есиру,
„Вони не створені для миру,
„И мир створився не для них:
„Вона страданями скупила
„Облуду серця, голови;
„Вона кохала и любила,
„И рай одкрився для любви!“
И янгол грізними очима
На духа темного зирнув,
Махнув крилами золотими
И в синім небі потонув —
А темний дух прокляв и чари,
И думи чорні свої...
И злов блукає він без пари
И без надії по землі!

На схилі камянім гори,
Край Кашовурскої долини,
До сёго часу и пори
Стоять зубчасті руїни:
Вони діткам навкруг страшні
Своїми дивними казками;
И меж старими деревами,
Як овідок тих чарівних днів,
Камінний помник той чорніє.
Внизу розкинувся аул,

Земля цвіте и зеленіє,
И всюди галас, гук и гул;
Идуть из крамом ген Ормьяни,
Брепчають дзвінки издадеки,
И через сиві тумани
Переливаються річки.
И тою піснею живою
И холодочком и весною
Як те безкдопітне дитя,
Не навтішається жита.

Але той замок нелюдимий,
 Що вже одбув чергу свою,
 Сумус стінами нікими,
 Як сивий дід між молодими,
 Що пережив свою сімю.
 И тільки тихою порою,
 Як віде місяць над горою,
 З'являться жите и тут:
 Біжать комірники, гудуть;
 Старий павук, рибалка жвавий,
 Плете сітки свої лукаві;
 Зелених ящірок сімя
 По хаті бігає та грає,
 И сторожка лиха змія
 З нори помалу вилізає
 На довгу плиту, и на ній
 То в три кільця себе звиває,
 То ляже рівно и засяє,
 Мов тая шабля на війні,
 Що з рук убитого спадає.
 И дико все. Старих слідів
 Нема нігде; рука віків,
 Як видно, щиро їх змітала,
 И не розкаже до віку
 Ні про заможнёго Гудала,
 Ні про хорошую дочку.
 Так Божа ж церква над горою,

Де їх кістки земля взяла,
 И по сей день не полягла,
 Держиться Божою рукою.
 Покрай воріт її стоять,
 Мов сторожі, старі гранити
 Ім голови снігами вкриті,
 А груди їх, замісто лат,
 В леду блискучому горять.
 И коло них кругом обвали,
 Мов заморожані річки,
 Над кручею понадвисали
 Тай передумують думки.
 А заметіль на чатах ходить
 И догляда' старих мурів;
 То пісню довгую заводить,
 То викликає стброжів.
 Одні хмарки легкі здалека
 Не забувають тих сторін,
 Линуть до церкви на поклін
 И на почесне до Казбека;
 А из людей — каміниих плит
 Ніхто слёзою не росить.
 Старий Казбек, як янгол божий,
 Стоїть над ними на сторожі,
 И не розбудить чоловік
 Іх сону мертвого по вік!

СЕМЕН ЖУК и ЁГО РОДИЧІ.

Хроніка.

Написав в 1873 році

О. Яювенко.

Ч А С Т Ь Д Р У Г А .

(Конець.)

ІХ.

Наступив 1872 рік.

Весна. Жуківський сад мов молоком облитий: дерева в повнім цвіту во всій красі; ясне чисте сонце цовагом, гордо пливе по синьому небу. На садовому ганку в домі Жучихи лежить великий килим, на ёму двоє дітей: дівчинка и хлопця. Хто б не гля-

нув на їх, зразу б вгадав, що то Семенові діти — обоє як ви-литий батько!.. Біля дітей купа іграшок, стара нянька забавляє дівчорку. А в домі и в дворі Жучихи велика суєта: кучер на конюшні лаштує и запрягає коней; служанка носитья то в кухню з дому, то в дім з кухні. Стара Жучиха якась сумна, замислена вештається, клопочеться, вкладаючи и завязуючи торбинки: в одну вона кладе пиріжки, в другу — всячину, в третю жарену курку. Коні запряжені и підїхали до рундука: слуги почали виносити з дому подушки и клунки...

— „На що ви, матусю, стілько понапикади? де ж нам з отсими торбинками возиться,“ говорить Соня.

— „Бери, доню, бери! воно не заважить; ідеи на день, бери на два.“

Вложились. Стали прощатися. По старосвітському звичаю усі, хто був у хаті, сіли. Нікто ні слова... Ще хвилина — підїядась стара Жучиха, а за нею и всі; стада вона перед образом, положила три земні поклони, перехрестила сина и мовчки, обнявши, стала ціловать ёго.

— „Не барись, синку!“ але промовида стара, я слёзи так и текли з очей. „От-як на старість! самотою зістаюсь... лишаєте мене одну...“

— „Як одну — а он двох вам унуків,“ сказала Соня. Жучиха глянула на унуків, зітхнула и ще крішше заплакала.

То Семен віз у Київ свою жінку до лікарів. За другою дитиною Соня стала хорить, худить и жовтить. Свої лікарі довго лічили, довго поїли її латинськими приправами — нічого не помогло, а в кінець нарадили їхать у Київ.

Київські лікарі задержали Соню на цілий місяць. Семен зістався з нею.

Раз якось Жук зайшов у книгарню до Литова купить якусь книжку. На другім боці книгарні стояв якийсь мужчина и розмовляв з купцем, лица ёго не видно було Жукові. Почувши голос того мужчини, Жук здрігнув и інстинктивно обернувся: перед ним стояв Джур.

— „Ба! Антоне!“ скрикнув Жук.

Джур подався назад и почервонів.

— „Чи справді не пізнаєш?“ питав Жук, підходячи ще ближше.

— „Здається... Жук,“ промовив стиха Джур.

— „Здається... не бійсь, не вклепався!.. вірно: Жук. Та хиба ж таки я так переінівся, що трудно пізнать мене?“

— „Таки перемінився,“ одповів Джур, відступаючи до дверей: „Чи на довго в Київ?“

— „Коли випустять... я привіз педужу жінку.“

— „Ба, я й забув и не поздоровив тебе... Ти вже й жонатий — скажи, з ким?“

— „Приходи до мене, так побачиш... а то я не скажу.“

— „Добре, добре, зайду, конечно зайду; скажи, де ти задержався?“

Жук дав адресу.

— „Завтра з-ранку певно зайду до тебе; жаль, що сьогодні не можна: зараз іду до вельми недужого в село, а вернусь хіба в ночі... ну, та побачимось!.. Бувай здоров!“ Джур поклонився, протяг Жукові руку и не то що вийшов, а вибіг з книгарні. Слідом за ним побіг и Жук, щоб швидко занести жінці таку несподівану новину. У себе Жук застав лікаря.

— „А вгадай, Соню, кого я бачив?“

— „Не люблю вгадувать, кажи просто, кого?“

— „Джура!“

— „Що ти!.. чи правда? де він?“

— „Тут у Києві.“

— „Давно?“

— „Не скажу, не розпитував, не було часу, Джур вельми хватався до якогось недужого в село.“

— „Хіба ви знаєте Джура?“ спитав лікар.

— „Як же, як же... ми разом вчилися, були приятелями, він у нас ціле літо гостював... Та як поїхав за кордон, так паче в воду впав: кілька літ ні слуху ні духу... аж де стрілись... казав, завтра зайде до нас.“

— „Чудно!“ одповів лікар.

— „Що чудно?“ спитав Жук.

— „Я за певне знаю, що Джур хотів сьогодні їхать зовсім з Києва.“

— „Куди?“

— „Далеко — аж у Єгипет.“

И Семен и Соня витріщили очи на лікаря.

— „Чого в Єгипет?“ спитали вони разом.

— „Гоїться... у ёго чахотка... ёму не довго жить; він зовсім спровався... и дім свій продав.“

Кожне слово лікаря більш и більш підбивало у Жуків цікавість и кидало їх у дивовижу. Вони стали розпитувать у лікаря подробицю про Джура и от-що лікар розказав їм.

— „Позаторік приїхала з-за кордону до нас у Київ богата пані Лаврова и привезла з собою домашнього свого лікаря, вашого приятеля Джура. Маючи у себе великий гурт знайомих поміж панями, Лаврова за пів року зробила Джурові таку практику, якої не має у нас ні один лікар-профессор. У Києві тільки й говорили, що про Джура. И справді стояв він того! було де не поїї, там и вродить Джур. Та й везло ж ёму здорово! Через рік він купив у Лаврової дім; вступив товаришем до акціонерного банку и став директором... Далі виступив з дисертацією про глисти, взяв учене звання — доктора медицини и став доцентом в університеті. И хто ёго зна' як у ёго ставало часу: усюди він поспівав: и в банк, и в університет, и в клініку и на практику... Війшов він у велику славу; гроші загірбав лопатою, а все таки Лаврової не кидав. був у її лікарем, и жив у неї... Ходила про іх сяка-така гутірка; ну, та у нас у Києві вже без того не можна... Отже останньою зимою став Джур кашлять. Кашляє та кашляє, а далі и кров показалаь... Погане діло! зібрав він до себе на пораду трохи що не всіх київських лікарів, и я був. Роздивились, вислухали... Е, погано!.. бучорчатка... треба їхати в Єгипет, там може ще й протягне“...

— „То то,“ заговорив Жук, „дивлюсь я на ёго й сам собі не вірю: чи се Джур, чи ні? такий він став худий, та чудний з лиця.“

Даремно другого дня Жуки ждали до себе Джура: він не приїхав, — він ще з-вечера виїхав у Єгипет...

X.

Соні полегшало; и в Жуківці повеселішало, особливо: як в кінці весни прийшла від Риси звістка, що вона іде до дому.

— „Видно, що я не зовсім грішна,“ говорила Жучиха стара. „Бог почув мої молитви: сохранив моїх дітей и одвернув од Риси нещастє. Яка б то вона була безталанна, коли б одружилась з Джуром.“

Рися довідавшись, що в Петербурзі заводять при медицинській академії курси для женщин, стала на тім, щоб залишити цюрихський університет и перебраться у Петербург, сподіваючись на те, що разом одчипять усі чотири курси и вона здасть екзамен прямо в четвертий курс.

Чим більш підходив той день, в котрий сподівались Рися у Жуківку, тим більш Жучиха становилась 'неспокійна; серце ма-

тери лічило не дні, а години. Забула стара Жучиха про все, тільки одно й було у неї на думці, щоб швидче приїхала Рися. Стара не зводила своїх очей з воріт: як тільки загуркотять на улиці колеса, вона зараз и біжить до вікна.

— „Йване, Йване!.. Параско! Параско!“ гукає вона на слуг, „біжить швидче до воріт, подивіться, чи не Рися іде.“

На-силу дождалась стара приїзду своєї любі Рисі. Рисю й пізнати трудно було, так вона змінилась: піросла, роздобріла...

— „Де се, Рисю, твоя коса?“ питалась стара у Рисі, дивлячись на її обстрижену голову. „Ти мабуть нездужала, так виділи коси?“

— „Ні, матусю, се я умисне обстриглась.“

— „На що?“

— „Краще так, менше діла; з довгою косою й возня велика: треба її чесати, вбирати, тратити час — а часу у мене зайвого не було; треба було пильновати про вчене... От я й обстриглась, так краще, швидче.“

— „Може воно й так,“ одповіла стара, „то якось не яково, чудно... у дівчини обстрижена голова, наче у хлопця... Наші люде очі тобі висміють... у нас дівоча коса — святе діло.“

— „Байдуже! хай сміються!“

— „Та вже ж, дарма ярма, аби воли були; дарма коса, аби ти була з нами,“ говорила стара Жучиха.

Не та справді стала Рися. Не тільки з лица, не тільки в своїм убранні, але й думками своїми вона перемінилась. Вона розпитувала Семена про жите селян, про їх потреби материяльні и духовні, и кожен раз свою розмову кінчала пагадуючи слова Віренка: „в селі, та в землі наша сила...“ Вона рівнала жите селян на Україні до жита селян за кордоном. Не стояв перед її очима на Україні той страшенний пролетаріят, котрий вона бачила за кордоном, але ще сграшнійше ёго стояла темнота и убожество українских селян.

— „Що, Сеню, твоя каса добре йде?“ питала вона у брата.

— „Дуже добре и користо.“

— „Що ж, ти на касі и став?“

— „Се-б то як?“

— „Завів касу — тай годі и вся поміч селянам?“

— „Ні, не вся; зимою купуємо гуртову молотілку и віялку и заведемо при касі гуртову крамничку.“

— „А далі?“

— „Далі побачимо: що треба буде, те й заведемо.“

- „Се все палятивив.“
 — „Правда! але красче ніж нічого.“
 — „А я ось-що гадаю: коли б матуся виділила мою частину землі, я б її подарувала Куличанам...“
 — „Ні, Рисю! матуся, покіль жива, сего не зробить.“
 — „Певно, що не зробить; а коли б зробила, ти б що на се сказав?“
 — „Поможи Боже!“
 — „Памятай же се слово!“
 — „Коли воно мов, так я й не забуду ёго.“

Швидко минуло літо. Не вспіла стара Жучиха й наговориться з Рисею!.. Прийшла спасівка — и Рися подалась до Петербурга. Подамось же и ми за нею.

(Конець II. часты.)

ЧЕРВОНА КВІТКА.

Казка.

По обох сторонах шляху жовтіє жито. Де-де пробиваються які другі трави та квітки; а от коло самої дороги стоїть така гарна, червона квітка, що любо й дивитись! Як тільки її побачиш, здається вона зовсім як рожа, а подивишся ще трохи — ні, не рожа! Гарна та рідка була квітка! Отсе було йдуть по шляху дівчата в город, дивляться на її та не знають, як її звати. Схотіла одного разу якась дівчина зірвать сю червону квітку, та другі дівчата їй сказали, щоб не рвала: „бо — кажуть — така квітка, що ми ще з роду не бачили. Нехай тут красується, а люде будуть коло неї йти та дивитись, яка вона гарна.“

Затим її ніхто й не тргав, так вона собі й росла гарненько. Тільки отсе раз стояла собі ся квітка, нахилилась по трошку, дивилась на шлях, та балакала з другими квітками.

Аж зирк! щось сіріє. Приглядалась квіточка та й бачить, що се вітер стовп пилу несе, та й одхилилась знов од шляху, щоб її пилом не занесло. Стовп пронісся, а на квітку впала одна порошина. Се ще вперве бачила червона квітка таку порошину: така вона була ласкава та говорлива — зараз почала з квітками балакати.

— „Чого.“ каже вона до червоної квітки, „ти тут стоїш, хиба не хочеш на світ Божий подивитись?“

— „Ні,“ каже квітка, „мені Бог не дав такого способу, щоб я на світ милій дивилась з того місця, з якого схочу.“

— „Бідна ти!“ їй одмовля' порошина. „А я так отсе все з одного місця на друге перехожу. Та й бачила ж я!“

— „Роскажіть и нам, що ви бачили?“ кажуть усі квітки, що там стояли.

— „Зараз, мої милі. Тільки що не знаю я, відкіль же вам начать розказувати.“

— „Та,“ каже якась квітка, „я вже мабуть скоро й вік свій перейду, а все не знаю, як се воно все на світі робиться? хоч и сонце — відкіль воно приходить? від чого воно иншого разу є, а иншого ні?“

— „Го,“ каже порошина, „на сєє я тобі щось розкажу. Я ще не те знаю.“

И з сим словом порошина так подивилась на всі квітки, як будьто хотіла їм казати: „які ж вродились, що й сєго не знаєте!“ Затим вона почала розказувать.

— „Є такі землі, що вам з роду не снилось, я бачу такого. А чи ж ви знаєте, як прозивається та сторона, що ви на їй проживаєте?“

— „Шлях!“ викрикнула якась маленька квіточка, що ще не зовсім давно світ побачила.

— „Що?!“ гаркнула порошина, „шлях!.. ти кажеш: шлях!.. О, Боже ж шій милий!.. Та хиба чимало шляхів на тій стороні, що ви проживаєте?“

— „Я тільки один и бачила,“ каже якась друга квітка.

— „От за те ж вам Бог не дав такого способу, щоб ви ходили куди небудь, що ви такі дурні та верозумні.“

— „А коли ми такі верозумні,“ загомоніли усі квітки, „то навчіть нас, пані, уму-розуму!“

И з сим словом усі квітки разом поклонились порошині в пояс. Побачивши те, порошина добренько зраділа, та не подала до того квіткам виду — чванливо подивилась коло себе и почала свій розказ.

— „Земля, де ви живете, прозивається Україною. Чимало є на світі других сторін; одна зветься Україною, друга яким небудь другим ладом, — тільки усі вони вкуні звуться сушею або землею. Є такі місця, що залиті водою — то моря та океани; там так багацько води, що як подивнися кругом, то й нічого не бачно, хиба одна вода. Уся земля зовсім кругла и вертиться округ

себе й округ сонця. Як повернеться до сонця тим місцем де ми, то в нас и сонце сяє — оттогді вже в нас день. А як повернеться так, що не бачпо сонця, оттогді вже в нас ніч, а в другій стороні день. А як земля повернеться один раз округ сонця, то те вже й мине цілий рік.“

— „А як же ви, пані,“ каже квітка, що на її порошина сиділа, „усе се пізнали?“

— „Багацько я бачила усього й багацько вчилась, от и розуму набралась, та й те ще не все знаю що треба. А що земля кругла, то я сама побачила: летіла з одного місця на друге усе прямо та й прямо; де була вода, то я перелітала на кораблі, що по воді ходять, вибирала таке там місце, щоб мене вітер не здунув, та й пліла зпов до землі... Летіла рік, може й другий, коли знов перелетіла до того самого місця, відкіль почала літати. Се ж — як би земля не була така, як я кажу, то як би я знов була на тому місци?“

Усі квітки мовчать, та й дивляться у землю, коли знов та сама червона квітка каже:

— „Ви, пані, такі розумні, що ви б може й мене навчили, як би мені можно було усюди літати?“

— „Поживи, квіточко, ще трошки — сама зробилася порошиною, та й усього побачиш.“ И порошина схопилася и полетіла знов дивитись світа.

А квітки остались самі. Стоять вони час так и другий, розмішляючи, коли чують — щось шуматить. Червона квітка тільки що голову підняла, коли бачить — коло неї вже серп стоїть... Не багацько часу пройшло, як вже червоної квітки не було на шляху: жала її непароком якась дівчина, що жала жито коло шляху.

Побула червона квітка трошки у тієї дівчини, тай сама швидко зробилася порошиною, та й пішла по світу літати.

Пройшов рік, або два. Стоїть собі шлях, як и стояв поперед. Вітер песе мимо ёго порошини, а між тими порошинами й та, що колись червоною квіткою була. Дивиться вона коло себе та й каже:

— „Отсе ж те місце, що я з ёго літати почала. Усю землю облітала я кругом, та й бачу, що правдоньку мені казала та порошина.“

Дивиться вона коло себе та й бачить, — вже нема тих квіток, що з нею тогді стояли, та й каже:

— „И другі квітки полетіли вже порошинами, так и мені не треба тут довго засижуватись, а треба діло робить, та вчитись.“

Посиділа ще тронки порошина, подивилась на свій рідний край, й знову полетіла розуму вчитись. З того часу вже ніхто її коло шляху не бачив.

М. Л.

РУСКА ІСТОРІЯ

В ЖИТЕНІСЯХ ЄІ НАЙГОЛОВНІЙШИХ ДІЯТЕЛІВ.

М. КОСТОМАРОВА.

(Переложив Ол. Барвінський.)

Перший відділ: Панованє дому св. Володимира.

VII.

Князь Данило Романович Галицький.

(Дальше.)

Вернувши домів и виходившись з ран, Данило знов узав ся розширювати свою державу. Князь Мстислав Пересопницький, володар Луцка, віддав Данилови свою батьківщину, поручивши ёму сына, що незабаром умер. Луцком поспішив заволодіти Ярослав, син двоюродного брата Романа Ингваря, що колись-то княжив в Луцку. Данило іхав на прощі в Жидичин и зустрів Ярослава Ингваревича на дорозі. Бояре раяли спіймати ёго. Данило з гнівом відкинув такий хитрий спосіб: „Я іду на прощі — сёго не вдію,“ одповів він. Та вернувши у Володимир післав він своїх бояр в Луцк. Вони спіймали Ярослава, а потім заняли Луцк. Данило дав вправді в иншім місци удіи Ярославови, однак вже яко своему підручникови. В тім часі відняв Данило в нёго Дорогобуж, а в Пиньских князів — Чарторийск и полонив синів Пиньского князя Ростислава. В усіх тих справах ділав згідно з Васильком, з котрим ціле жите не розлучав ся и не розділяв ся — примір дуже рідкий в исторії руских князів.

В 1228 р., по смерти Мстислава Удатного, Данило заняв Понизє.

Таке вивисшенє Данила викликало против нёго цілий союз руских князів. Ростислав Пиньский сердив ся на нёго за відняте Чарторийска, за полон синів и підмовляв против нёго Володи-

мира Руриковича; сей знов пам'ятав, як Роман насильно постриг ёго отця. До союзу прилучились Чернігівські і Сіверські князі. Але Данило почув об с'єм в час і прикликав Ляхів, котрим гетьманував прихильний ёму воевода Пакослав. Союзні князі осадили Каманець і нічого не могли вд'яти, тим більше що прикликаний на поміч князь Половецький Котян перейшов на сторону Данила. Вони мусіли відступити. Данило пігнав ся за ними, та Київські і Чернігівські бояре приїхали до н'єго від своїх князів і вговорили ёго, щоб помирился. Тим способом Данило знищив усі замисли противників і сей успіх ще більше підняв ёго посеред руских князів; не тільки всі прежні краї остались їм, але й Пинські князі стались ёго підручниками, а Володимир Рурикович з того часу виступає яко постійний друг і союзник Данила.

В 1229 р. убили в Польщі Данилового союзника Лешка. Данило виправив ся помагати братови ёго Конрадови против Володислава (князя Опольского) і лишив підручника свого князя Пинського, щоб беріг україн Волиньских від нападу Ятвягів. Русини зайшли в глибину Польщі так далеко, як ще ніколи не заходили: вони разом з Конрадовими сторонниками облягли Каліш і майже без бою змусили ёго здати ся Конрадови. Тоді Русини і Поляки заключили між собою таку умову: „Коли між ними будуть в будучину усобиці, то Русини не повинні брати в полєн польских простих людей (челяди), а Поляки — руских.“

Вертаючи з того походу, почув Данило, що боярин Судислав, котрий володів у Галичи именем королевича, думав покористуватись тим, що Данило зайшов так далеко в Польщу, и в ёго не-присутности зайняти Понизе. Але ледво Судислав вийшов з Галича, недовольні ним Галичане вислали посольство до Данила і просили, щоб прийшов до них як можно найскорше, поки не вернув ся Судислав. Данило виправив против Судислава тисяцкогo Дем'яна з війском, щоб задержував ёго, а сам з великою дружиною поспішив на поклик Галичан, щоб випередити Судислава, и на третій день добив ся до Галича. Та хоч як спішив ся Данило, а Судислав зміг ухилитись від спотички з Дем'яном, скорше від Данила вийшов у Галич і замкнув ся в нім. Данилови довелось добувати Галича облогою. На щасте Данило успів заволодіти загородним двором Судислава і найшов там багато запасів для війська: тим способом міг він рішитись на довшу облогу. Він розложив ся станом в Углиничах, на другій стороні Дністра. Тисяцкнй Дем'ян і старець Мирослав привели до н'єго кількох бояр Галицкої землі, що склонили ся на ёго сторону; прибули до н'єго свіжі сили з

Водинської землі. Данилови треба було перейти на другий берег, щоб окружити город. Осажені старались не допустити його до того, випадали з города и били ся на леді; але тогді пустилась на ріці крига; нараз Семянко, котрого ровесник з виду порівнює в червоном лисом, запалив міст на Дністрі, щоб утруднити Данилова перехід через ріку. На щастє Данила пожар загас при самім кінци мосту. Данило ис скріпленням війском перейшов ріку и обляг город з усіх сторін. Тимчасом на його поклик збігав ся до нього народ з Галицької землі від Боброка до Упиці и Прута. Очевидячки земля була за Данилом. Се спонуало обложених здасти ся. Данило ввійшов у город. Памятаючи про давню дружбу з королем угорским Андриєм, він пустив королевича свояка свого до мів и сам відпровадив його до Дністра. З королевичем утік и Судислав. Народ кидав на нього каміня и кричав: „Геть, геть, бунтовщике землі!“ Таким способом Данила по довгих літах неприсутности знов uznали князем в городі, відкіль його були вигнали ще дитиною.

Видалене королевича було вразливе для угорської чести. Судислав усильно підмовляв Угрів, щоб відбили втрачений Галич. Й справді, син Андрія, Бела, зібрав дуже велике військо и пішов через Карпати. Та тут почали падати непереривні дощі. Коні страгли в болоті, люди покидали коний и проберались високими місцями. З великим трудом дістались вони до Галича. Данила там не було; він перед тим ввійшов з города, щоб закликати на поміч Поляків и хана Половецкого Котяна, а в Галичи лишив тисяцкогo Демяна. Угорський посол підїхав до города и голосно кликнув до Галичан: „Люде Галицькі! Вас каже звістити король Угорський: не слухайте Демяна; най Данило не надїє ся на Бога и свої сили. Стїлько країв підбив наш король, то й Галич не вдержить ся против нього!“ Демян держав ся сильно; Галичане стояли за Данилом: Данило вже доходив до Галича з зібраним війском. Між тим дощі не переставали, Уграм від неустанної вохкості облетіло обузле, появились хвороби и помір. Інші вмерали, сидячи на кони, інші знов — при розложених ваграх; деякі спускали духа, підносячи шматок мяся до губ... Від дощів сильно виляв Дінстер. „Злу игру заграв він Уграм,“ — говорили ровесники. Король зняв облогу и пішов як Прутови. Дощі прослідували його. Угри гинули на дорозі.

Та ледво що через непогоду позбув ся Данило ворогів, аж тут знов стали против нього в самім Галичи кувати боярські короколи. До сего дав привід боярам и підмовляв їх той сам

Олександр Белзкий, постійний тайний ворог Данилів. Бояре так неважливо обходились з князями, що одного разу на бенкеті якийсь боярин залив Данилови лице вином. Данило стерпів се. Вслід за тим от-що злучилось. На зборі бояр Василько жартобливо вищяв меч на одного, що названий в літописи „слугою королівским“. Сей ухопив за щиг. Бояре опісля повтікали. Князі здивувались тими втеками, не знаючи що се значить ся. По якімсь часі, коли Василько поїхав у Володимир, один боярин, Шиди, запрошував Данила до себе на бенкет у Вишню. Данило поїхав, однак на дорозі зустрів ёго післанець Деяна з такими словами: „Не їдь, княже, на бенкет! боярин Шиди з князем Олександром хотять тебе вбити.“ Данило вернув ся. Говорили, неначе б то бояре Молибоговичі, за підмогою Олександра Белзкого, нарадились вчинити пожар, щоб в колоті убити Романовичів; та пригода з Васильком навела на них боязнь, що Романовичі дізнались про змову, и тому й розбіглись. Василько, по приказу Данила, заняв Белз, уді Олександра, а післаний сидельничий ёго, Иван Михайлович, спіймав Молибоговичів з їх спільниками, всього 28 людей. Данило простив їх; мабуть докази були недостаточні и всё обмежалось підозрінем.

Великодушність не помогла Данилови. Дізнав ся він, що бояре знов змовляють ся против нёго з Олександром. Данило з вісімнадцятю вірними „отроками“ зібрав віче и спитав Галичан: „Хочете мені бути вірними? Я піду на ворогів моїх!“ Усі закричали: „Ми вірні Богови и тобі, господине!“ Сотский Микула навів тут примовку Романа, Данилового отця: „Не подусивши пчід, не їсти-меш меду.“ Данило пішов у Перемишль, але ті, що йшли за ним, не були дійсно ёму вірні. Князь Олександр з боярами вже вспів утечи на Угри, де ждав ёго Судислав. За іх намовою, король Андрій з синами, Белею и Андрієм, виступили на Галич. Боярин Давид Вишатич, за намовою своєї тещі прихильної Судиславови, видав королеви Ярославль. Потім другий боярин, Климята, післаний з війском против Угрів, піддав ся ворогам; за ним стались и інші бояре зрадниками.

Данило мусів покинути Галич и удав ся до Києва, щоб дістати війська у свого союзника, київського князя Володимира, а король осадив знов сина свого Андрія в Галичи,—та не на довго. Данило з Володимиром київским и Половцями два рази розбив Угрів и пішов прямо на Галич. Бояре, видаючи що успіх клонить ся на сторону Данила, стали переходити до нёго. Перший приклад дав боярин Гліб Зеремієвич. Данило обласкавив їх, роздавав

ім волости и думав хоч на час привязати їх до себе. Князь Олександр Белзкий відступив Угрів, пристав до Данила и випросив у нього прощення. Данило обляг Галич; стояв під ним 9 неділь, дождаючи заморози, коли можна буде перейти по леді через Дністер. Обляглі стали терпіти голод. Судиславови, що був з королевичем, удалось звести хитрого Олександра. Князь Олександр, приманений обіцянками, що дістане Галич, прислав був недавно до Данила, а тепер знов зрадив ёго и перейшов до обляглих. Та обляглим від того не полекшало. Королевич Андрій умер в облозі. Тоді всі Галичане рішили на вічі прикликати Данила и оден з давних ворогів ёго, Семюнка Червоний, виїхав до Данила просити ёго в город. Судислав и князь Олександр змогли втекти: Судислав — до Угор, а Олександр хотів гледіти захисту в теста свого, Київського князя, та Данило гнав за ним три дні и три ночі, не досипляючи, — дігнав ёго у Полонного и спіймав в Хоморськім лісі. Не звісно, що вдіав Данило з тим чоловіком, що так нечесно поступав з ним багато разів — та з того часу имени ёго не згадують в літописях.

В тім часі появляють ся в нашій історії мимоходом загадочні и доси необ'яснені Бологовські князі, що володіли берегами Бога. Про сей край не стрічаємо в літописях вістий про давні події и годі відгадати походження сих князів у розвітвленю Рурикового дому. З того отже видно, що се були князі інших давних родів, що лишились незалежними від Руриковичів. В тім переконує нас також се, що сам Данило в переговорах про них з Поляками називає їх „особними“ князями. Занявши Полизе, Данило хотів підчинити їх своїй власті; вони були все ёго противниками и при кождім злучаю ставали по неприятельській стороні.

Позбувшись Угрів, Данило мусів ще довго бороти ся з рускими князями за Галич. Тоді як князь Київський Володимир помагав Данилови, Чернигівський князь Михайло злучив ся з Бологовськими князями, напав на Київщину и підійшов під Київ. Данило поспішив на відсіч союзника. Чотири місяці разом з Володимиром Руриковичем воював він Чернигівску землю и, вертаючи назад через Полісе, дізнав ся, що вороги ёго навели Половців на Київщину. Війско Данилове було дуже втомилось и старий Мирослав, що виховував ёго, вірадив ёму йти на них. Навіть сам князь Київський поділяв гадку старця; та вірний собі Данило сказав ім: „Воякови, що кинувсь до бою, годить ся або побороти або полягти. Чи не казав я вам перше сам, що треба дати відпочити втомленому війску? А тепер нічого боятись! Ідімо!“ У Торче-

ска наступила кривава потреба (в 1234 р.). Данило боров ся за-
взято, поки під ним не вбили гнідого ёго коня. Ёго вояки стали
втікати; сам Данило мусів удатись за ними. Київського князя и
Мирослава взяли в полоц. Літописець приписує се нещасте тайній
зраді бояр Молибоговичів.

Як бояре Галицкі дізнались про нещасте Данила, прикликали
на княженє Михайла Чернигівського и сей заняв Галич. Мимо до-
бродушности Данила, бояре Галицкі не могли ёго ніяк полюбити.
Вони бачили в нім князя, котрий сей час зломить іх силу, як
тільки утвердить ся, и се буде тим лекше, що простий народ був
Данилови прихильний. Бояре, забравши в свої руки цілу Галичину,
поділили між собою всі доходи и бажали лучше бути або зовсім
без князя, або мати такого, щоб був зовсім в іх руках. Але и
того и сего годі ім було добутись, тому що хоч усі вони й ці-
нили свою станову потужність, та жили між собою незгідливо.
Оден тиснув и штовхав другого; в кожного були свої вигляди, и
тому оден бажав того князя, другий — иншого; кождий надієв
ся через князя вивисшитись поцад своїх суперників.

Михайло не довго вдержав ся в Галичи. Відтіхав він у своїх
справах в Київ и лишив у Галичи сина свого Ростислава (1235).
Данило був під той час в Холмі, що сам заложив, аж тут приї-
шла до нёго вість з Галича, що Михайло виїхав з города и Га-
личане бажать Данила. Простим мешканцям безмірно накучились
боярські чвари и вони твердо рішились не піддаватись більше на-
мові бояр, а держатись сильно Данила для власної користи. Да-
нило сміло підтіхав під Галич. Мешканці стояли ватагою на стіні.
Данило звернув ся до них: „О мужі Галицкі, чи довго ще тер-
піти-мете пануванє иноплемінних князів?“ Усі вони в оден голос
закричали: „Се нащ володар, Богом даний!“ — „И всі — гово-
рить літописець — пустились до нёго як пчолы до матки.“ Епи-
скоп Артемій и дворский*) Григорий спершу здержували народ,
та побачивши, що нічого не вдіють, ис слёзами на очах, и — по
вираженю того-ж літописця — „усміхаючись и облизуючи губи“,
вийшли до князя Данила, поклонились и сказали: „Прийди, княже
Данило, прийми город!“ Данило війшов у город и заткнув знамя
своє на німецких воротах в знак побіди. З урочистостю вступив він
до церкви Богородиці и прийняв стіл отця свого. Бояре кланялись
ёму до ніг и просили прощення: — „Згрішили-смо — говорили
вони —, чужого князя держали.“ — Данило відповів: „Я вас

*) Виборний городскій управляючий уряд.

помилую, тільки в будущину так не чинить, щоб з вами не було гірше.“ Ростислав утік до Угорщини.

Таким робом Данило по довголітних трудах и непереставній боротьбі став ся володарем усїї Галичини и Волини. Зрозумів він, що годі ёму постійно пробувати в Галичи, и поселив ся в Холмі, що сам збудував. Одного разу, перед тим, іздив Данило на полюване, що так в нім любував ся, и приїхав на місце, котре ёму вельми вподобалось. „Як зве ся се місце?“ спитав він. „Холм“ — відповіли ёму. „Нехай тут буде город Холм,“ сказав він и присвятив будучий город св. Иванови Золотоустому, бо тогді кожний новий город присвячувано якомусь святому. Тут поклав він собі оселю и гарну церкву св. Ивана. На ёго поклик стали сходитись сюди мешканці з ріжних сторін. Тут власть Данилова була сильнійша и безпечнійша, не так як в старому городі; тут не було переказів, противних княжим поглядам. Всі діставали свої домівки по милости князя и тому були привязані до нёго задля власних вигод. Перенестись из старого города в новий було тогді вигідним способом князеви задля супокою и безпечности. Тут міг він жити, окружений вірною дружиною, не страхаючись боярских хитрощів, котрих трудно було устерегти ся, живучи посеред бояр.

Власть Данила простиралась и на Київську землю; наконець підчинив він собі и самий Київ. Город сей відняв був у Володимира Руриковича (що вмер 1236. р.) Ярослав Суздальський; опісля переходив з рук до рук, а наконець заняв ёго Данило, та було се вже на передодні страшного потрясеня, що перевернуло весь лад рускої истории.

(Далше буде.)

З НАРОДНИХ УСТ.†)

VIII.**)

Раз сидить чорт над берегом біля річки, та о чімсь неборак задумавсь и не чує, як з-заду крадетьця вовк (вони значить вовка та собаки ярчука тільки й боятьця и вовк може підкрастись до чорта, так

†) Поміщаючи сі етнографічні матеріали, хочемо тим заохотити до пильного збираня пісень, казок, повірок, приповідок народних и т. и. в Україні и особливо в Галичині. Важіиші такі матеріали ми готові поміщати в „Правді“, а що до інших постаравсь, щоби з них був належитий ужиток зроблений.

**) Гл. Правда 1874, нр. 4.

що той и не чується). Як на те що тій дорозі проходить рашавець, шкода ёму стало чорта, дай думає: одвалаю од смерти? — взяв и гукнув: „ей земляк, стережись!“ Той кинувсь, зирк, недалеко вовк, він шубовсть у воду й нема; а вовк тоді потюпав у ліс. Як вовка не стало видко, чорт тоді виліз из води й каже чоловікові: „ну, одвалав ти мене од смерти; прийди ж до мене завтра и приведи те, що є в тебе найвірніше: я тобі одячу.“ От прийшов чоловік до дому, думає, що б ёго взяти? Возьму собаку! вона найвірніша. Ото так собі й міркується, а далі дума': похвалюсь лишень ище жінці, мо вона що пораде. Узав ото й похваливсь. Як підійметься ж тоді на ёго жінка: „так ти сякий та такий, мене проминяв на собаку; хіба я в тебе не вірна?“ И лихо! хоч з дому тікай бідному чоловікові. Ну ото на другий день пішли вони в-двох, приходять: чорта ще нема. Ждуть, пождать — нема; от чоловік и каже жінці: „Ну лишень, жінко, я трошки замгну, а ти міні піськай.“ Ліг ото собі й заснув. Коли се іде коляска, коні сірі, гладкі як печі, та гарні, коляска нова так и мигтить, и в колясці панич хороший, молодий; убрання на ёму дороге, годяник, ланцюшок и сам такий як картина. Порівнявся з тим чоловіком, спинив коні: „Здрастуй красавиця!“ — Здрастуйте! — „Що ти тут робеш?“ — Та так нічого. — „А то хто такий?“ — Се мій чоловік. — „Ото такий поганий! ти така хороша, а він такий гидкий; покинь ёго, сідай лучче зо мною, будеш міні жінкою!“ Зачав єї розхвалявати, а чоловіка гудити. Вона спершу не хотіла, а далі згодилась бути ёго жінкою, иде до коляски, а він тоді й каже: „якже ти будеш міні жінкою, коли в тебе муж живий? а ти вже, коли так, на ніж та заріж ёго.“ И вговорив єї, щоб зарізала. Вона взяла ніж, прийшла, тільки що хотіла різати, а чорт (той панич був чорт) тоді як крикне: „стережись“ — той и прокинувся. Жінка так и скаменіла од ляку, а чорт и каже: „Ну, тиж мене спас учора, а я тебе сьогодні“, та й счез. Той тоді й зостався ні з чим, а якби був, дурний, узав собаку, то собаки б не приманив: инча є така, що й хліба не возьме, а друга й хліб иззість, як кине, та и внять таки гавкати-ме.

IX.

Була собі молодиця та така, що недавно виїшла заміж, та ото ще де-чого в хазяйстві гаразд и не вміє. Тільки напекла вона раз палиниць, та баче вже й сама, що вдомила, та щоб обманити чоловіка, й каже: „дивись чоловіченьку, яка палиниця, як пух, як дух, як пірячко“ (он він у сім ділі не тямє, то може подума', що й справді гарна палиниця) — та сказавши се и одвернулає кудись ити, а він єї тоді тією палиницею, як бевхне по плечіх! Вона тоді як зарепетує: „Ич, який сукин син, и жалю нема: ударив наче камінюкою!“

X.

Раз іхали два семинарнсти и заїхали на постійний двір — а двір от так якби и Вудицах держав чоловік простий —; позносили ото вони в воза свої клунки и просять хазяйку, чи не можна достати кавунів

то динь. „Чом не можна? можна!“ От вона й пішла за кавунами, а хлопчик років пяти зостався дома и давай ого кричати, що мати не взяла ёго з собою,—а хата сміжно з тією, де семинаристи. Кричав ото він, кричав, поки вморивсь и замовк. От один семинарист, бо ім обридло що воно кричить, и каже: „Ну слава Богу, перестало“; а хлопчик: Е, перестало; спочину та знов буду!

XI.

А то значить у однієї жінки та був на квартирі москаль. От раз її не було дома, пішла кудись, а дома зостався хлопчик; вона ж там загаїлась так, що воно й виголодалось. Як на те москаль ість хліб, от хлопя, щоб як небудь дав ёму москаль хліба, а просити може боялось або соромилось, и давай співати: „мати хліба не дає, мати хліба не дає“ — он москаль почує та сам ёму дасть; а москаль як закричить: „Что ты подлець врешь“, а хлопя тоді наче розсердившись: „В своїй хаті та не можна й хліба співати.“

XII.

У однім селі та значить був дяк и брехуняка такий з ёго, що не збрехавши ніколи й не побалака'. Раз ото він приходе до попа, піп був на веселі: „Здоров Хведоре, а ну лишень збреши що небудь!“ А Хведір, начеб то й не він: „Е батюшка, ніколи брехати, треба кобилу запрягати та за село махати; у чумаків воли хворяють, так вони 30 мішок полёви по два мішки соли міняють.“ — И! піп аж затрусивсь, звелів мерщій запрягти кобилу, наклав полови, поїхав. Іздив, іздив, коли се так уже над вечір вертається, кобила зморена, сам такий сердитий та до дяка: „Що ти сукня сину брешеш, які там у біса чумаки?“ — „А вжеж, батюшка, брешу, ажеж ви й самі мене просили, щоб збрехав що небудь.“

XIII.

А то значить один пішов позичати воза, а той у кого він позичав замітив уже ёго та й каже: „та я б тобі, сину, й дав, та ти орючи як рубаєш що або притісуєш, то далеко дуже од воза одіходиш.“ — Е ні, ей Богу! дядечку, що ні рубаю, то все до колеса. — „Тим то, сину, як я тобі давав той раз, та все обіди було порубане?! иди ж собі к лихій годині та більше й не навертайся!“

XIV.

Іде чоловік, коли се хтось гука': дядьку, дядьку! постой! щось треба! Той став, жде, дума' чого ёму треба; коли се прибіг з истиком: „Орю в сукниного сина та ні об віщо й почуватись, позволь хоч об віз“ — та став та й чухається.

XV.

А то раз їхав чоловік великим шляхом у степу та проїздить пуз верству, побіля верстви значить дорога була накочена, та якось и зачепився. От став тоді, чуха' потилицю: „Так не сукиному синові тісно-та, ніде й возом проїхати.“

XVI.

Яя зарізавав значить селянин вівцю, забілував її, облупив, дійшлося кишки вимотувати; так ніяк не зуміє, все що потягне, вона й перерветься: тільки вівцю вкаляло. Морочивсь він морочивсь, нічого не вдіє. От він узяв та вирвав усе з хляком, з чіпцем, з доєвими кишками та й шпурнув собаці. „А на лишень, каже, Сірко, ще й ти з ними поморочся.“ Ото було мороки бідному Сіркові!

(Записано в Зінькові.)

Г. Забадько.

Де-які слова:

заснути, більше ніж „задрімати“ и менч ніж „заснути“ — заснути на саму малу годину и то легким сном:

овдвалити, теж що и „вкоїти“, або з більшою силою зглемездати, зробити не до ладу;

одвалити, хоча тут сказано и одвалати, але більше б годилось „оборонити, спасти“, бо одвалати значить з великою працею оборонити, на силу оборонити;

забілювати, різницьке слово, значить напороти и облупити шкуру на ногах и на ши и завязати гука, а гук се те горло куди йде їжа; мабуть од слова білий бо мясо на ногах буває жилаве и біле.

Літературні звістки.

— **Де-що з перекладів и самостайних творів І. Гріненко.** *Випуск І. Єлисаветград, 1875 р.* — Книжочка, назву котрої ми виписали, видана на ужиток Єлисаветградської ремісничої школи и містить в собі на 39 сторонах 29 коротеньких поезій. Здає ся, се перший почин Гріненка (псевдонім). Даремне стали б ми шукати в поезіях Гріненка якої будь одної ідеї, котра б загалом панувала. Такої ідеї не ма, та, здає ся, до такої ідеї и сам автор ще не дібрався. Поезії єго свідчать, що сучасової освіти у автора не вельми багато, однакож мож гадати, що автор стоїть на тій стежці, котра може довести єго до засвоєня справжніх ідей нашого часу. Є у п. Гріненка поезії, котрі свідчать, що в голові єго ворухить ся ідея бажання запомогти убогому житю народному, и автор деколи каже своє слово про ту запомогу, котра здає ся єму подібною. Гріненку приміром здає ся, що у нашого народа на Україні є воля и подостаток землі, а що нарід живе убого тільки через те, що він темний, що у нєго нема просвіти, що треба тільки одвести дитину в город у школу, або завести школи по селах — и жите

народа получшае. Автор, видко, не гаразд придивив ся до народного жита и мало сам просвітив ся наукою. Бачить він, що :

„Земля и заводи в руках у жидів“ —

и думае, що сільскими школами можно запоомгти осму лиху. Нема слова против того, що школа и просвіта приносять користь народови, та тільки не такі школи, не така просвіта, які панують тепер на Україні.

В однім з своїх віршів п. Гриненко розказуе, що нас мучили, а ми пісні співали. Що ж з сего? Певно, що треба було не тільки співати, але й працювати. Так би ми й порадили кождому, хто нарікае на долю. Але не так радить наш молодий співак. От-що він каже :

„Співаймо ж, о брата,

Ті пісні, співаймо,

А з піснями наших

Дідів споминаймо!

Згадавши жита їх,

Навчимося жити,

Віду переносить (?)

И брата любити.“

Окрім недостатка ідеї и просвіти, в поезиях Гриненка видно ще недостатку знання и правил версифікації и рідної мови. Поезії его читають ся трудно; музикальності и образности у них в загалі нема. Ледве чи можна признати українскими народними такі слова, як *уживае* приміром Гриненко: *коломи* (стовпи, чи що?), *решотки* (се-б то крати). Ледве чи говорять по українски *беззащитнее* и т. и.

— Літом сего року вийшла з друкарні товариства им. Шевченка книжка п. н. : „Коротка історія малорусского народа. Написав Иван Маркевич. Перша половина. Відень 1875.“ Невеличкою тою книжочкою (вона обіймає 51 сторін 8-и) автор, мусимо признати, прислужив ся дуже нашій інтелігенції. Таких діл, котрі би нам служили яко підручники до нашої гісторії, у нас так як би зовсім не було. Автор заслужив собі на похвалу тим більше, що не вдоволяє ся подаванем фактів в порядку хронологічнім, не запускае ся в вичислюване подрібне війск, гетьманів и соймів та соймиків, на котрих бенкетуючи нараджувала ся розбуяла шляхта польска над тим, як би Україну и свобідну козачину втрутити в крѣпацтво и неволю; сеї похлбки, в котру так легко впадають писателі підручників и коротких начерків гісторичних з великою шкодою для ясного представлення розвою ідеї народної, оминав наш автор щасливо, але може з занадто великою тревогою. Обавляючи ся способу писаня анналістичного, мало що не впаив в другу скрайність и не подав нам розвою народного в виді, хотяй правдивім, але відірванім и сухім. Автор підхопив, як бачимо, з знанем докладним прямоване Руснів до громадского устроєня внутрєнного и до демократичних інституцій державних, и спуючи тую провідну гадку мов питку червону, уснував гарний клубочок; не подавши однак ані географічних условій, під якими козачина розвила ся, ані не звернувши уваги на намагання інших народів європейских и на відносини їх до своїх рядів, що становить ціху цілих епок и віків, не підхопивши відносин сучасної Польщі и козачини до інших держав (як н. пр. до

цісаря німецького, до Швеції, Турків, Татар, до господарів молдавських и волоських), чим би не одна комбінація и замір козаків виявилися були; не виснивши, в яких правних відносинах був шляхтич-магнат на Україні до мужика, а не лише як він тих прав надъживав, не міг автор того клубка в красну тканину сткати. Образ гарний, не хибує ему навіть цілости, коли не має перспективи ані зводу; великанської борби двох війск сподієш ся, а видиш тільки гомеричний поєдинок героїв. Гісторія є впливом не тільки потреб и інстинкту народа, але результатом тисячних відносин.

Думаємо також, що треба було більше означити дат хронологічних.

Другий закид тячить ся того, що автор цілком спустив з ока відносини козаків, поборників віри христової, до бісурман. Потреба тої борби викликала інституцію козачини, вона виплекала у козаків духа лицарського, в борбах з Татарвою розцвила ся вона, и в тих борбах лежить правдиво героїчна, більша и красча пайка нашої гісторії. В „Історії малоруского народа“ — а ще в такій, котра закроїла на історію козачини, як сеся книжочка — не належало перейти над тим цілком мовчки. Козаки не забували на ту свою задачу и тогді, коли зброю свою вже на Ляхів звернули. В війнах з шляхоцкою Польщею хилили ся роздвоєна козачина вже до упадку. Як сфінкс стоїть перед тобою Сагайдачний, коли згадаєш о війні его Хотимській и облозі Москви, а не всімнеш про славні походи на Прут, на Крим и про гулянки его козаків на морю и побережю Натолії. Тоті власне борби надали славній козачині властиву їй ціху в віку 16-ім и в першій половині 17-ого, тими борбами стала вона, устроївшись формами демократичними, висче над инші з готової шаблони склеєні ордени и закони, котрих впряжено з гори в форми гієрархічно-аристократичні, як н. пр. закон німецький, котрий тим чинном, не сновнивши своєї цілі, став ся орудем пап, цісарів німецьких та королів польських, ба навіть своїх власних маїстрів.

Не зовсім відповідно затитулована ся книжочка „Історія малоруского народа“. В ній бо нема цілої гісторії нашого народа аж до Хмельниччини (бо так далеко допроваджено в сій першій половині), лиш є гісторія козачини від часу, коли перші єї сліди появляють ся. Погляд на гісторію попередущу, на часи панованя князів варяго-руських, на розвій перших держав руских и на лихоліте монгольське, на часи литовського и польського панованя аж по Жигмонда I, обмежив автор на одну картку и він служить як вступ до гісторії козачини.

Наконець признати мусимо, що спосіб представлення поодиноких ситуацій політичних и соціальних є завжди и всюди ясний, вірний, об'єктивний и природний. Точки, котрі взяв автор на око, підносять він всюди консеквентно, вжучи завжди в спосіб прагматичний причини и наслідки, так що уміє увагу, заинтересоване читателя завжди в рівнім науруженю утримати. Язык у него чистий, вираз ядренний, тепденція поступова и красна. Тішимо ся отже, що в короткім часі має друга половину тої книжки появити ся.

— **Перегляд російських журналів.** В Вересневій, Жовтневій и Падолистовій книжках *Древней и Новой России* поміщена статя: „Симеонъ Полоцкий. Историко-литературный очеркъ. Л. Н. Майкова.“ — В Жовтневій книжці *Русской Старины*: 1) „Каразинъ, основатель харьков-

скаго университета.“ 2) „Гоголь: неизданныя письма 1843—1848 гг., съ примѣч. профес. О. Θ. Миллера.“ В Падолистовій книжці Р. С.: 1) „Каразинъ, основатель харьковскаго университета.“ 2) „Послѣдній кошелевъ Запорожской Сѣчи Калнышевской.“ — В Жовтневій книжці *Вѣстника Европы*: „О сравнительно-историческомъ изученіи русской литературы. А. Н. Пыпина.“ В Падолистовій книжці В. Е.: „Древній періодъ русской литературы и образованности. Сравнительно-историческіе очерки. I. Племя, народность. А. Н. Пыпина.“ — В газеті *Кіевскій Телеграфъ* нр. 134 був поміщений фелетон Я. Новицкого: „Изъ записокъ туриста. I. Что сохранилось въ памяти народа о запорожцах: Сагайдакѣ, Скотивецѣ, Дворяннкѣ. Взглядъ запорожца Дворяненко на настоящую жизнь, въ сравненіи съ прошлой. Придѣлпровская мѣстность Сагайдашне.“

— **Нові рускі книжки:** У Києві вийшла недавно книжка п. н.: *Що робиться у воздуху і що з того треба знати землеробу*. Р. Горбунова. Тип. „Кіевск. Телегр.“. 43 стор. 8-и. 3000 екз. Ціна 10 коп.

— **Ческий переклад Т. Шевченка.** Ческа тижнева часопись *Světog* доносить (в 46-ім н-рі), що в видавництві ческім *Poezie světové*, обіймаючим переклади найзнаменитших поетів літератури всесвітньої, має небавком появити ся и нереклад поезій Тараса Шевченка п. н. „*Basně Tarasa H. Ševčenku, přeložil Al. Durdík.*“

— **Рускі календарі на р. 1876.** На будущий рік вийшли в Галичині и на Буковині, як и на минувший, три календарі: 1) *Временикъ Института Ставропигійскаго у Львові*, містить крім части календарскої особливо розправу о календарях д-ра Исид. Шараневича. Ціна 55 кр. ав.; 2) *Народный русский жьслословъ*, з друкарні Білоуса в Коломи, 88 стор., містить в собі „часть інформаційну, господарску, поучительну и забавну.“ Ціна 36 кр. ав.; 3) *Буковинско-русскій календарь*, виданий „Русскою Вєсѣдою“ и уложений Д. Вѣщковским, містить поези и розправи Вѣщковского (Начеркъ славянскої философіи), д-ра Ганкевича (О снахъ), Андрійчука и н. Ціна 50 кр. ав.

— **Рускі виклади в університеті Черновецкім.** В рускім язичі відбувають ся виклади в Черновецкім університеті лише на теологічнім и філософічнім виділах, и то на теологічнім виділі є лише 1 виклад, а на філософічнім 2 виклади рускі, хотя румунских викладів є на теологічнім факультеті 10, а на філософічнім 2! Вєі инші виклади суть німецкі (на теологічнім факультеті 5, на юридичнім 24, на філософічнім 20). Профессори теології з такими именами як Митрофанович, Попович (Евсебий и Константин), викладають або по німецки або по румунски, але не по руски! На філософічнім виділі викладає проф. Калужняцкий по німецки; старославянску граматику, порівнюючу науку о звуках славянских язиків, и також відбувають ся семінарицкі вправи в славянскій філології. По руски викладають: I) на теологічнім факультеті: доцент *Стефанелі*: вправи катихитичні (головно по румунски); II) на філософічнім факультеті: сунмент др. *Ганкелі*: 1) Историю рускої літератури, ч. I.; 2) Естетичну аналізу поетичних творів Котляревскаго.

ЧАСТЬ ПОЛІТИЧНО-СОЦІАЛЬНА.

ПЕРЕГЛЯД ПОЛІТИЧНИЙ.

Справи австрійсько-угорської монархії.

На засіданню *Ради державної* з 12. с. м., по ухваленню внеску Вільдавера, дебатовано над пропозицією ряду о поміщуванню сиротинських капіталів; внесок ряду домагає ся, щоби надаліше навіть до 5 зр. приймано до кас сиротинських и процентовано по 6 від 100 річно. Комната відкинула внесок Геллеріха о переході над сим проектом до порядку дневного и рішила приступити до спеціальної дискусії. При кінці того засідання внесено дві важні інтерпеляції в справах економічних. П. Eichhoff и 114 товаришів (з всіх вірноконституційних и руского клубів) укоряють австрійську торговельну політику з послідних 10 літ и неясність що-до торговельно-політичних намірів ряду и допитують ся: 1) Чи гадає ряд виповісти торговельні и цлові договори заключені з Францією, Бельгією, Голандією, Німеччиною, а особливо з Англією, котрі в сім и в наступаючім році кінчать ся? 2) Яким способом по гадці ряду мають бути будущі цлові стопи установлені? чи гадає ряд ще в теперішній сесії предложити Раді державній мінімальну тарифу цлову? 3) Яких охоронних способів гадає ряд хватитись в своїй торговельно-політичній акції?.. Другу інтерпеляцію поставив п. Грохольский и 56 товаришів (з клубів польского и Гогенварта). Указавши на сумні економічні обставини, на упадок не тільки великих підприємств торговельних и промислових, але також на небезпечність грозячу ремеслу и рільництву, піднесши визискуване праці продукційної, особливо рільника и ремісника, невгамованою лихвою, зганявши дотеперішнє поступованє ряду насупротив того стану річей яко не опираючий ся ні на яких певних засадах и добре обдуманім пляні, інтерпеллянти, зі згляду на маючий небавком на ново заключити ся торговельно-цловий договір з Угорщиною, котрий на довгі літа рішить о нашій економічній будучности, допитують ся: чи ряд гадає ознакомити комнату з головними зарисами пляну акції до піднесеня економічних обставин п до уділення засад, яких наміряє держати ся на будучність в політиці цловий и торговельній? — Обі тні інтерпеляції вимірені властиве против ряду: перша дотикає ся тільки справи цлової и, докоряючи дотеперішнє прямованє ряду до зниженя цол, жадає системи протекційної; друга порушає всі справи економічні и здає ся жадати системи вільної торговлі. Кількадесят послів вірноконституційних не приступили до інтерпеляції своїх політичних товаришів; між ними є також др. Брестль, котрий цілу абітацію протекціоністів вважає яко підляту тільки в обороні інтересів партикулярних а не інтересів цілого промислу австрійского. — Міністер торговлі відповів на обі інтерпеляції (26. с. м.), що торговельні договори з Англією и Францією будуть виповіджені, а цловий договір з Німеччиною та-

кож порушений; ряд старає ся успішно, щоби чим скорше предложити Раді державній проєкт нової цлової тарифи, однако передше муспгь порозуміти ся з угорским рядом. — Ще перед сим одвітом міністерства відбув ся (22. с. м.) в Райхенбергу в Чехах дуже численний зїзд промисловців австрійских, котрі ухвалили резолюцію, щоби договори торговельні виповіджено в інтересі цол протекційних.

На засіданю з 16. с. м. внески ряду зглядом побору рекрута в р. 1876, зглядом увільнення нових або відновлюваних будинків від податків и зглядом виміру податку дод тркового від снілок акційних приділено властивим коміссиям. Простк устави о уміщуваню сиротинських капіталів відослано назад до коміссии. Дебатовано відтак над зміною §. 12. устави о управильненю податку ґрунтового. — На дальших засіданях Ради державної займано ся найбільше уставою о стемплю векслівім.

Відручним письмом з 24-го с. м. именував цісар маршалка краєвого, *ґр. Альфреда Потоцкого, намістником* в Галиччині. Номінацією майже ціла австрійска пресса: централістична и федералістична, польска и руска, приняла з задоволенем. И ми уважаємо вибір *ґр. Потоцкого* в всіх пропонованех кандидатур найлучшим, знаючи сего мужа яко чоловіка справедливого и уміркованого. Не з рівним задоволенем приняла неприхильна Полякам пресса ту відомість, що віцепрезидентом вістає й дальше *п. Бартманський „з школи ґр. Солуховского“*; ми гадаємо однако, що властивий тон в заряджуваню краєвими справами буде надавати намістник а політика віцепрезидента буде мусіла стосувати ся до волі шефа. — Як доносить *Neue fr. Presse*, представляла ся *ґр. Потоцкому* депутация руских послів до Ради державної; *ґр. Потоцкий* увіряв делегатів, що він всіма силами своїми буде старати ся вдоволити бажаням руских мешканців краю, щоб уможливити сунокійне життя всіх народностей Галичини.

Справи заграничні.

З боевища в *Герцоговині* доносять, крім дрібніших бієк, о більшій битві під *Горанском*. Турки, хочачи запровіантувати кріности *Горанско* и *Нікоіц*, вирушили в 5000 мужа для охорони транспорту; однако, нападєні від повстанців, в дводневій борбі були побиті, втратили до 1000 людей, и також вся жинність дістала ся повстанцям. Між воюючими завязість з обох сторін доходить до найвисшого степеня. И повстанці и Турки відрубують полоненням и раненням голови и складають в піраміди, Турки ще до того люто збиткують ся над полонєними. Тепер заосмогрюють ся повстанці в нове оружє и вводять точнійшу організацію військоу. Особливо звернули свою увагу на те, як уладити ся на зиму: постановили сконцентрувати свою голозну силу в околї *Зубчі*, котрий з природи яко гористий творить опанцєваний табор. Там знесли значні засоби живностей и знідтам гадають удержувати звязь з иншими околами, впадати з відгам и непокоїти Турків. — В *Боснії*, хотя доношено о розбитю відділа попа *Жарка*, точать ся все ще менші битви. Також в *Болгарії* приготовлено всё до повстаня, и тільки велике число турецкого війска и бачність турец-

них властей спинала доси его вибух. — Гарібальді прислав головному начальникови герцоговннских повстанців Любобратичеви лист, в кстрім заохочує его, щоб удержав певстане через зпму. — Між державами зачинає появляти ся певна зависть по поводу справи всхідної. Кажуть навіть, що союз трёх цісарів з тої причини розірве ся. В Берліні, кажуть, нерадо бачуть, що Россія загнала ся вже далеко своїми симпатіями для повстанців. Россія знов глядить недовірливо на Австрію. Наконєць англійскі газети загрозили, що, коли б враз з Австрією и Россія заняла Герцоговину, то Англія вишле флоту до Константинополя. Times домагає ся, щоби Австрія за порозумінем з иншими державами сама обсадила Боснію и Герцоговину.

Газети, имено польскі, доносять, що *Россія* сильно зброїть ся. Зміною свого поступованя зачинає Россія знов зискувати прихильність полудневих Сляян. Складки на Герцоговннців зростають чим раз більше: міністерство дозволило скарбонки для збираня грошей виставити на двірцях желізниць и вагонах, и ві всіх бюрах порозвішувано друковані оголошеня, звиваючі о поміч для братів-Сляян. Значні сумми збрали земства и Ради міскі, а митрополит Петербурскій оголосив лист до духовенства завзиваючий до збираня складок.

В парламенті *німецькім* не явили ся депутовані з Альзаци и Лотарингії, крім одного, котрий заявив, що его колеги парламент *німецький* не вважають справжнім соймом Альзаци и Лотарингії, а вважають таким лиш провінцияльний сойм в Страсбургу; дальше доказував, що обі сі провінції від часу забору до Німеччини обтяжені суть більшими видатками и тягарями, а всё, що Німці нового ввели, є або зле або непотрібне або за надто коштовне.

Іспанія грозить знов війна з Америкою о остров Кубу, а домова війна з Карлістами не устас. Републіканці також зачинають розвивати агітацію. Вирочім зближають ся вибори до сойму (кортезів), від котрих буде залежати будучність молодого короля Альфонса.

В *Англії* настала велика переміна в поглядах на справу турецку; Англія, котра з таким напруженем всіх сил виступила в кримській війні в обороні Турції против Россії, вважає вже Турцію за пропацу. До такого погляду довело Англію, крім пересвідченя о неможливости довгого удержаня Турецкого панованя в Европі, також половинне банкрутство, котре Турція недавно оголосила. Вправді все ще Англія з недовірем споглядає на Россію, але вона боїть ся тепер більше походу Россії на Индію ніж на Царгород. Тому наслідник трону англійского обїзджає тепер Индію, щоби скріпнати там панованє Англії, и тому Англія закупила тепер всі акції каналу Суеского, щоби сей канал — найблизшу дорогу до Индії — мати в своїх руках. Перше Англія всякі можливі переноси ставила будованю того каналу, обавляючи ся конкуренції близше положених держав, особливо Франції; однако коли вже канал був збудований, уміла его використати так, що далеко найбільше англійских кораблів переїзджас через него.

Образки з побиту російської держави.*)

Перечитуючи газети російські задля висліджуваня ходу внутренньої і межинародної політики тої держави, мені трафило ся багато и такого читати, що не дотикає ся може зовсім політики, але малює теперішнє домашнє жите и характер его у поодиноких осіб живучих сеї держави. З діяльности поодиноких людей, кажуть, виростає и діяльність цілої держави. Хоч воно й дуже цікаво, висліджуючи передові статі газет російських, міркувати про те, чи буде у найблизших часах прибитий русокій щит „на вратах Царяграда“, але й тая думка, що мабуть ще при Олезі и Святославі, коли вже почали наші предки пертися на Бадканокій півостров, жили собі люде не думаючи про Царгород, а все таки и іх жите стало цікавим, — думка тая, кажу, підбиває мене и про теперішних неополитиканів російських повести трохи річ.

Отже почнемо від Варягів, чи-то Остзейців. Народ сей, як відомо з историчних праць предсідателя Московского славянского Комітета, п. Погодина, був завсїгди народом культуртреферским, зародивши искру царства російского. Вже й тогді, як тільки й було що Київ та Новгород та Царгород, почав народ сей з заходу заходити різнимі заходами, щоб відвернути очи братів наших, Славян русских, від Чорного моря до свого Суоманлайнского чи-то Варяского. Тогді вже він ошасливив наших найблизших братів, поставивши и на Білоозері и у Изборску и у Новгороді а потім и в Києві и Галичи тіи основи, котрі доси стоять нерухомо на славу воєго славного и преславного славянского міра. Плили собі тихенько та любенько діти, плили віки; забували по-троху діди наші и брати Українці про Чорне море, бо світ усе ім засвічував звідти, де горить иногді „полярне сяйне, де побачив той світ и рушитель „основ“ Вольтер, поклякуючи своїм братам-Французам: „C'est du Nord, d'où vient à nous la lumière!“ Пройшов вже и 56-ий рік и 71-ий, коли вже не Запорожці и не славні вої Игоря знов було задумували ся за питанє про Чорне море. Прийшов вже й 75-ий рік, коли знов усі пригадали те Чорне море и той остамбулений Царгород; а культуртрефер Варяскій чи то Остзейскій все не спить.

З'явивсь він літом сєго року у Гапсалі, се-б то, здає ся, у тому самому місті або дуже близько коло того міста, де „Отечественныя Записки“ хотіли б бачити столицю Росії. Звуть его Кіммеlem, а був він секретарем міністрата и до того ще гапсальским геріхтсгоф-майстром. Діло так почало ся. Вкрадено було 20.000 карбованців з маістрату, а між ними були гроші й Кіммеля, бо який же Варяг чи то Остзеець лічить казенні и власні гроші — за різні окремі каси? Проте й почав він дошукувати ся тих грошей: наловив людей и понасаждав іх у тюрму. Як добрий майстер свого діла він и живе у тому-ж будинку, де була тюрма, бо так легше усєго доглядати самому а, де треба, то й свою власну руку накласти. А се ему часто приходило ся робити в сій справі. Одного парубка (як розказував „Голось“),

*) Подаючи в Хроніці російській за Червень и Липень у 17-ім и-рі „Правди“ деякі факти з жита у Росії, ми обіцяли були (стор. 697) зібрати иншим разом більше характеристичних фактів. Се ми й зробили и подаємо такі факти у отсій статі.

котрий не признавав ся до того, що він мусів гроші вкрасти, Негг Kimmel повісив на жезлізний гак на цілу ніч и прихидив допитувати нічу; других він приковував до стіни на таких коротеньких кайданах, що, коли вони хотіли сісти або лягти, то мусіли руки лпшати до гори здвинутими; так закованими оставали ся вони по цілих тижнях. Декому, щоб скорше признавали ся до того, чого хотілось пану Кіммелю, він сам гвинтом скручував пальці у окрему машинку для того зроблену; усіх бив без устанку різками, так що оден з арестованих помер під різками 21-го Липця; декого годував соленою рибою, щоб іх мучила збала, а воду давати ім забороняв; декому з арестованих не давав їсти по 3 дні; а одного хлопця, котрому мабуть мало було різок дома, водив аж геть на гробовища и сік его там на могилі его матери. Так само розправляв ся він и з беременними жінками, котрі були межі арестованими. Цілий Май и Червень люде, домувавши коло маістрату, не могли спати по ночах від крику людей, що він нівечив, и стали жалувати ся Ревельскому Губернатору, що арестанти погано себе ведуть; той заслав ревізора у Гансаль, такого-ж Варяга, чи-то Остзейця. Остатній оглянув тюрму, послухав, що кажуть у городі, и повернувшись у Ревель доніс Губернаторови, що нічого такого нема, бо тільки кажуть у городі, що Кіммель січе, але ж він не може бути таким варваром, бо він — студент Дерптского університету и т. д. Але коли вже справу розголосили газети и на Кіммеля наіхала дійсна ревізія (мабуть вже не Остзейска), то тая найшла не людей арестантів, а якісь покалічені живі трупи, висохлі з голоду, з перебитими спинами, на котрих прикинули ся струпи. Так оповідали російські газети; Ревельска ж культуртреферска Zeitung и дооси ще запевняє, що се все буда тільки газетна брехня.

Треба знати, що у Гансаль приїздить багато чиновного люду на літо з Петербурга, котрий не може виносити людского крику, и з того й почала ся ся история. Як би іх не було там, ми може и не чули б про всі геройства бувшого Дерптского студента, перейшовшого у Варяги, бо и в Ревелю и в Гансалі, як кажуть, зовсім не дивували ся тому фактови, що беріхтсгоф-майстер січе и катує людей. Петербурські пани, бачте, дуже розніжені люде и не тільки на Гансаль, а й на свої під-Петербуркські „дачі“ (се-б то підміські села, куди виїзджаять на літо) нарікають, що не можна там вижити ціле літо до осени, бо іх обдирають, як тільки можна, коли вони виходять з дому. Гайдамацкий дух руйнована и грабуваня у Россії, як бачимо, дотикає ся не тільки до людей (найбільш до тих, що ходять з повною кишенею), а й до неживих предметів. У літі на пр. пускають балони в повітре. У Полтаві коли такий балон не пійшов в гору, а сів на землю, его взяли наші брати-Українці, та й ро зірвали. Теж саме хотіли буди зробити и брати-Петербурці з таким самим балоном, як писали про се газети.

Але вернемо ся знов у північні сторони, и посуваючись звідти перейдемо вже потім до України. Заліземо спочатку на самую найвисшу точку того „культурного слою“ чи верстви, про котру розписував ся генерал Фаддєвъ. На самій горі єі мусять стояти міністер просвіти Граф Толстой. Він, як звісно нашим читателям з остатнєй „Хроніки російської“, хоче завеети обовязкову науку по цілій Россії, задля чого

хотів був примусити город Петербург, щоб зложив ему гроші на такі школи у Петербурзі. А ся справа скінчила ся дуже чудно. „Управа“ города Петербурга згодила ся у принципі з міністром на те, що конче треба завести у Росії обовязкову науку, але просила міністра зробити попередю те, чого вона вже жадала від нього ще у 1871 році (5. Мая) и потім знов у 1872 (7. Марця), коли вона по нагоді 200-літнього юбілею Петра Великого дала ему гроші на 14 дівочих шкіл, на 4 нові школи и підтриманє старих. Показало ся, що міністер доси не дав ніякої відповіді на тогдішне жаданє петербурскої Ради міскої, а тепер нараз, не звісно з якої причини, переполошав ся усіх учити, що далеко трудніше аніж заспокоїти старе вже залежале практичне жаданє Ради.

Цікаві злучаї зустрічали ми и в низших сферах. У Ревелі, се-б то у тих-же Остзейских краях, був на пр. такий злучай. У одного пана прийшов час жінці родити. Баба сама не могла дати ради и просила післати за лікарем. Той прибіг чогось дуже злий, оглянув родильницю дуже недбало, виллєв бабу, що вона его надармо тревожить, и оказав, що до шести годин все добре скінчить ся. Минуло тих шість годин: гірше й гірше мучила ся пані, а коли чоловік єї побіг за другим доктором, той сказав, що тут небезпечна справа и треба робити операцію. Зачато робити операцію, и жінка, намучивши ся через першого доктора Клевера, не витримала єї и вмерла. Нещасний єї чоловік хотів оголосити сей факт через місцеву газету, написав про се и відніс до редакції. Але доктор Клевер поспів вже забігти до цензора, котрий заборонив газеті друкувати про доктора и его недбалість! Тільки в столичних газетах добив ся вдовець оголошеня факта з его жінкою.

Посуваючись з сторін Варяских дальше у „руські“ землі, теж немало цікавого зустрічаємо у хроніках газет російских. У Ярославі сікли канчуками недавно одного злодія, Ваньку Гарного, за усякі злодійства. Такі розирави рідко вже уживають ся з того часу, як у Росії введені нові суди; але люд той, котрому яко щось надзвичайне принисують „плеті“, ще не перевівсь и знає старі традиції, як треба з катом поводити ся. Сьому Ваньці Гарному всипали 71 канчуків, и він кричав не своїм голосом в-продовж цілої операції, так що люде, котрі стояли близько, втікали, а оден упав и вмер. Потім ситали Гарного, чи дуже то тяжко було переносити єї муки; а він усміхаючись сказав, що то він шуткуючи кричав, щоб кат не дуже его катував: бо з катом, бачте, він був колись знакомий.

Старі середнєвічні звичаї и понятя живуть не тільки — в формі канчуків — межі злодіями з низших клєс, але багато заховалось и у тих, з котрих хотіло ся Фадьєву зробити верхню культурию верству. Мати сеї шляхетної верстви, город Варшава, и доси ще не втрачус своїх нанских традицій, котрими славивсь колись, як жив на кошт нашого люду. Хоч его й старають ся змужичити знаменитим обрусінем брати-Великоруси и Українці, хоч там Чех Єзбера и завів вже національний музей з різних шпаргалів, вишуканих ним у середній Росії: все таки се місто не хоче забути свого шляхетского строю. Там, бачте, у царські дні 8 раз на рік дають ся безплатні представляня в театрі по російски, чи то для того, щоб скорійш обрусити Ляхів,

чи просто щоб не кричали про рапем тиї, котрим дають ся сіrcsenses. Театр розсилає тогді даром білети по всіх урладах, щоб перед всім могли прийти „служачі“. От и доставсь одній шляхтяночці-чиновниці такий білет; пішла вона, коли зирк! — коло неї сидить сторож з того-ж урлду, де служить сі муж. Підняла вона крик за те, як сміє начальник давати їй білет рядом з локаєм сілорет. Мало що не прийшло до поединку: так розходив ся шляхетский гонор пані Варшавянки.

Але як подивитись, то й Петербурці мабуть лекції висшого шляхетного тону брали з тої-ж Варшави: не дармо до остатних часів звали ся найлучші з теперішних столичних воєнних гімназий „cadette-скими“ та ще й „шляхетскими“ корпусами. Сего ж літа у Петербурзі судили двох молодців з висшого beau-monde-у за те, що вони забавлялись в саду на прогулянці тим, що били людей „хлыстами“ (се-б то трохи не тими „плетьми“, котрими кат списував спину Гарпому), кулаками и т. д.; одного прохожого вони (як признавали ся потім на суді) заманили у коляску „военною хитростью“, натовкли его там тай викинули на ходу геть на мостову. Правда, про таке ж кидане чоловіка на камінь або на землю ми вичитували ще й у Кременчуці, де поліціянт штовхнув одного робітника на землю, так що ему кров з рота полила ся; але там робив се простий поліцейский сторож, се-б то чоловік зовсім не з культурної верстви а просто приставлений на те, щоб був порядок та й годі! У Петербурзі ж сі два паничі, про котрих ми розказали, були оден — „корнет“, се-б то вивчивший ся у „шляхетский“ школі, Савин, а другий — кандидат університета Суцов.

Лишаючи на боці город Москву з его хронікою, щоб не сказати нам знов, що ми спимо и бачимо, як би нам ворогувати з сим именем и напрямком, котрий з него виходить, перескочимо трохи більше на полудне — у Калугу, де наше „Слово“ бачить зразок мови, до котрого як Тантал до лблук воно не може досунути ся при всій своїй Сизифовій праці. И тут не без „безчинства“. В сім місті, звісно, є суд, бо як же можна бути без суда? Адже ж як люде кривдять оден другого, то треба ж їх и розсудити. Але не так думає председатель калужкого суда! Прийшов до него якийсь мужичок: „Батюшка, каже, світгь атьць мой радимий! Соизволь прошеңце то приняті!“ Той вирвав у него шапір и кинув в лице: не смієш ходити до мене одкий ти такий! Підходить до него ще и пан якийсь. Того не посмів бити, а просто вилаяв за те, що він сміє приходити и тревожити такого висогокого судового чоловіка як председатель суда.

Се усе факти, а не мрії наші. Росейські пани, котрі гордять ся тим, що вони не Ляхи Річи-Посполитої, вміють гонору чисто шляхетского завдати. Даяли їх колись польські газети за їх дикосте, татарські порови и таке ише; але подивіть ся, раpowie, чи не Ваш буде сей князь, що у Харкові обібрав одну з тих нещасних жінок, за котрих наш Шевченко плакав свій вік весь, чи як за покриток сільських, чи як за дівчат задріпаних петербурских?! Була така одна дівчина у Харкові. Заробила собі тою працею, що соромить християнску моногамічну Европу, щось більш як 3000 карбованців. Підвернув ся до неї панич — шляхетний князь та й годі. „Иди каже за мене за муж!“ — Мучила ся вона, мучила ся, та й розказала ему, яка вона и що вона. Віи на

теє: „Люблю тебе, каже: я — князь, то вже на сі пересуди не дялю ся!“ Оженив ся, відобрав усі єї гроші та й втік, кинувши її у княжому достоїнстві тим-же торгом торгувати, як и торгувала.

У тому-ж городі, славному Харкові, купець оден жив з якоюсь міщанкою з Чуугеєва. Не звісно вже, що межи ними зайшло, але раз він покликав до себе муляря, завязав єму очи, повіз кудись, возив, возив, а потім звелів замурувати цеглою у стіну тую жінку, при чім держав над нещасним робітником револьвер.

Як би не сей револьвер, то ви сказали б мені, панове, що я начитав ся середньовічних романів, та звідти, з тої доби панування феодалізму, таке вам розказую, перекручуючи лише имена на російські нові городи, — бо Харкова зовсім не було за часи славних князів, графів и герцогів, а з'явивсь він лише з того часу, як погнали нас з України на нові Слободські землі, щоб вицвітало нове царство, ніколи не чуване — мужицьке Руске царство. Я й сам би не хотів вірити, що се у наш „демократичний“ мужичий се-б то XIX-ий вік, та ще й у мужичому царстві російському робить ся. Але мушу вірити, бо вичитав се з тих книжок, котрих не знали ні середні віки, ані навіть XVII-е столітє — з газет.

Чудно мені трохи тільки, що газети тії, здає ся, видають теж пани, але й вони йдуть иногді против нових феодалів нового буржуазного панства хоч би й без титулів баронських, котрі за деякими Оффенгаймими лише вістають ся. Панска газета „Кієвлянинъ“, котра ніяк не може збути ся омерзіння до „мужичої“ української мови, недавно вступила против одного такого пана, яким ще й доси дуже легко зробити ся у Росії кождому чужинцеві, аби лиш умів розмовляти на мові найвисшої класи російських панів — на французкій. Задля таких панів заложений був в Києві одним Французом Grande-Hotel, котрого завідатель Бернар сего літа з одного князя, такиж Барятинського, за оден день здер шістораста карбованців за шість комнат, котрі той замовив собі завчасу через київську поліцію. Щоб зрозуміти, звідки взяла ся така сума, скажемо тільки, що за новозки з двірця желізниць і на дворець взято було 28 карбованців; за сніданя (яйця, котлети и компот) на 3 особи поставлено було 15 карбованців; обід на кожду особу (без вина) коштував по 8 карбованців. Князь віддав рахунок готелєвий поліції и городській управі. Вони потягли у суд готельщика, и судья найшов, що так и слід брати з панів, розмовляючих найвисшою мовою; адвокат навіть зднував ся, як сміє поліція и город чіпляти ся до так „високо поставленої особи“, як пан Бернар, и справа скінчила ся на нічмі; тільки „Кієвлянинъ“ лютував, що найвисші верстви дуже дорого беруть и дуже дорого дають за усе — и за сніданя и за суд над ними.

Але спустимо ся у низ в тіє класи и того з народів російських, звістки про котрий будуть цікавіші для читателів „Правди“. Коли б по аналогії з Старою Індією тую верству, що розмовляє на зовсім иншій мові, ми назвали брамінама, то сих ми мусимо назвати судрама, бо їх мова й не лічить ся за мову, не вважаючи на те, що наука признала вже її за таку. Я не хочу згадувати про тіє економічні обстаноци, котрі при голоді на Україні примусили на пр. Одеске

земство видати 60.000 карбованців сему людови на саме насінє для будучого року, котрі примусили нарід українский бігти на Чорноморя и на Дон у сѣму-ж нещастному для України році. Не хочю я згадувати про се не через те, що се нецікава б річ була або що, а через те, що таким робом задіє би я знов у політику. Во саме тогді, як писано, що на Україні та и в північній Росії настає голод, що мужики віддають панам свої воли на годуванє зимою на таких умовах, що з трѣх пар волів весною собі вернуть лише одну пару, віддавши дві другі панови за прокорм, ще й тогді, як наводили ся вже статистичні цифри, що хліба на Україні не вистарчить*): тогді через Одессу вивожено хліб як найскорійше, так що до 1-го Липця вивіз там побільшав против звичайного о цілий мілліон четвертей. Аж від місяця Вересня, коли мабуть не було вже чоґо висилати, з Одесси зовсім не вивожено хліб, окрім того мабуть тільки, котрий закупив славянский комітет на голодаючих Герцоговців. Але се вже такі факти, бачте, котрі тичать ся внутренніє політики, проте я й не хотів би їх зачіпати.

Мені цікаво було подивити ся, як живе той нарід, про котрий тепер є приказано згадувати у Росії, як живе він що до моральной сторони єґо побиту. Подивив ся — и начитав таких фактів, котрим місце скорійш у неевропейській Турції, аніж у землях, де від 1861 року усі стани вважають ся рівними и свобідними.

У одному селі Єлисаветградского уїзду (повіту) були вечорниці. Гуляли, шили мабуть, посперечали ся и носварили ся. Тут в сім дівчат напали на одну з своїх подружок, волочили по землі, вимазали дегтєм усю низше пояса и побили так, що вона в чотири дні після того померла. Там знов десь попали писаря з дівчиною на городі в такій ситуації, у якій гомеричний Гефайст зпанав колись Афродиту; й сѣґо писаря и єґо дівчину звязали так само, як Гефайст богів, обоє разом и почали возити по всему селу. Діти кидали на них камінем, як за часи жптя Жидів під законами Мойсея.

У козелецькому повіті у селі Мокрицях був шинк, де з шинкарем завсїґди напивав ся якийсь Чиж. Раз пропали у них гроші и вони здумали, що злодієм сих грошей є сторож з желізницї. Вони дігнали єґо, як він вийшов з шинку, привязали до стовпа, били так, що зараз єґо вибили, скрутили голову геть назад и т. д.

У тому-ж уїзді (Чернигівскої губернії) була у мужика Книша жінка пияниця. Він роздяг її, загнуздив на оброті и почав водити по селах и дорогах як того медмеда, ще й понукуючи. Жінка втікла від чоловіка и найняла ся за робітницю. Але він підманив її до себе на обід, після котрого повіз у поле. Там привязав її голову до воза и роз-

*) От як уродило на пр. у трѣх губерніях Юґо-західного краю в порівнаню з иншими роками: у київській губернії сїна замість звичайних 15½ мілліонів пудів зібрали усього 12 мілліонів, а у подольській замість 17 тільки 11. Хліба ярого и озимого у всіх трѣх губерніях зібрано було стілько, що випало на чоловіка лише 6-8 четвертей, тогді як задля заспокоєня найконецнійших потреб треба там мати 10—12 четвертей на душу.

сік їй кнутом усе тіло до того, що ціле облило ся кровю. Тоді привіз її до дому и полив ще нафтою, щоб її більше боліло.

Такі-ж муки, коли ще не більші, завдали одному 19-літньому парубкови Родзівському мужики бердичівського уїзду за те, що він перехив був їх коней: змушували его танцювати по колючках, заливали водою з чобота и били так, що він ледве живим остав ся. Конокрадів або просто вбивають, як злучило ся з трёма з них коло села Пархомівки у липовецькому уїзді київської губернії, або видумують на них надзвичайні муки, нагадуючі часи гайдамачини або й козацьких розправ з Ляхами. От-що на пр. розказує оден з арестованих злодіів у „Києвлянині“ про розправу, котру вчинили над одним конокрадом Крит...м десь під Каменець-Подольським. Зловивши его на ділі, били его спочатку дубинами и висмикали бороду; потім привязали ноги до заднієї осп воза, а шворками до переднієї розтягали его так, що й кістки у нёго хрустїли; відтак привязали голову до колеса, а з низу підкладали огонь, щоб він задихав ся від диму; тогді ж зняли з нёго чоботи и били кнутовищами по пятах, кажучи, що се задля того, щоб він ліпше міг бігати за кіньми. Цілу ніч висів він над горючим вуглем и дровами и не міг нічого собі помогти, бо руки були звязані до гори за спиною. На другий день надїли ему на ноги кінські пута и пігнали за собою: пута проїли ему ноги до костей.

Так розказує оден арестант у Києві, котрий налічив вісім різних родів злодійств (скачки, жулики, шулера, боса команда, карманщики або марвихери и т. д.), практикованих в самім Києві. Крадіж, грабежи и по всіх останних місцях України, як видко, процвітають. У городі Острозі и коло нёго трохи не що-дня окрадають, так що якийсь пан мусів зробити желізні крати в вікнах у себе; у могилівському уїзді Каменець-подольської губернії ходить якийсь гайдамака Лозинський з 13 людьми своєї ватаги, и поліція не може зупинити его.

Хто против сего всёго може що небудь вдїяти? Голодний рік мусить ще побільшати число різних проїдсвітів; деморалізація народу ще більше розіве ся... Тим часом міністер, що tener вигнанє учителів з народних шкіл по денунцияням на них, може заведе обовязкову науку письма у Россії. Будемо хоч на се покладати надїю, але таки зачитаємо: довго ще тая хоч и обовязкова наука буде у Россії на обовязковій, а не на народній мові?..

НОВИНКИ.

— Витяг из протоколу засідань виділу товариства „Просвіта“ від загальних зборів на дни 27-ого Мая відбутих. Від загальних зборів по конєць місяця Падолиста 1875 відбув виділ товариства „Просвіта“ 13 засідань; кромі того збирали ся поодинокі секції: літературна и адміністративна раз на тиждень.

На першім засіданю уконституовав ся виділ и подїлив ся на секції, як се вже давнійше (в ч. 11 „Правди“) подано, ухвалив випечатати

справоздане за минувший рік у 2.500 прим. и розіслати его з часописьмами „Правдою“, „Сіоном“ и „Газетою школьною“, якоже кождому новому членови дати з грамотою. На тім засіданю поручено членови виділу, д-рови Ганкевичови, зайяти ся подансм до Намістництва о затверджене зміни пороблених в статуті на загальних зборах. Понеже Намістництво зміненого статуту не затвердило, то заложено в своїм часі рекурс до міністерства, на котрий ще нема відповіді, и тому до тепер ще старий статут обовязує.

Важніші справи, котрими дальше виділ займав ся, суть: Виділ приймив 25 нових членів звичайних и двох спомагаючих до товариства и заложив дві нові аленції для розпродажи книжок. — Надруковано прийату ще минушого року працю правничу п. Барвіньского „Вексель и лихва“ в 8.000 прим., дальше надруковано популярне дільце „Росказы про силы природы“, перероблене після виданя кївського — у 2 частях (2-а часть вийде сими днями з друку), в 10.000 примірників. Друкують ся власне 2 конкурсові праці д-ра Ом. Огоновского: „Житє Бориса и Гліба“ в 6.000 прим. и „Житє Т. Шевченка, популярно розказане“, в 10.000 прим., и 3-та часть Практичної науки господарства сельского Ив. Бічая (передрук з „Газети школьної“). Пять других популярних книжочок є уже приготованих до друку, 3 передано ще до оцінки — а 5 надісланих манускриптів узнав виділ за невїдповідні до друку. Из шкільних книжок видруковано в сім часі „Нїмецку читанку для 3. и 4. кляси Яноти, перевід Шанковського“ — Мінералогію проф. Полянського и першу часть фізики проф. Полянського. Друкують ся: Нїмецка граматика Яноти перероблена Калужняцким, часть друга — и друга часть фізики. Більше шкільних книжок „Просвіта“ видавати не буде, понеже не приймила субвенції визначеної на тую ціль соймом краєвим.

Ухвалено дати для бібліотеки товариства „Січ“ у Відни по 1 прим. кождого виданя популярного даром, а по 1 прим. всіх шкільних книжок в замін за исторію малоруского народа Ив. Маркевича, товариством Січ видану. Переслано також даром 19 книжочок „читальни Качковського“ в Рїшнику, и передано даром до бібліотеки акад. Гїмназії для бідних учеників по 2 прим. всіх шкільних книжок. — Рїшено всім правильно вкладки уплачуючим членам товариства висилати даром по одному прим. кождої популярної книжочки почтою під опаскою. — Завязано (філію) збір повітовий в Тернополи, до котрого приступило 33 нових членів, так що число всіх членів товариства в тім часі о 60 побільшило ся. Виділ філії в Тернополи уконституував ся, вибравши д-ра Володимира Лучаківського, адвоката красвого, головою. Староство тернопільське не потвердило завязаня тої філії, отже виділ філії заложив рекурс до міністерства.

За виділ: *Даміян Гладилонц*, заст. голова.

— **Руска семінарія духовна у Львові.** История відродженя народности и літератури рускої в Галичині є звязана в важних точках з исторією семінарії львівської. Заложена, як відомо, 1783 р. яко институт диєцезальний, а р. 1785 перемінена в генеральну гр.-кат. семінарію, збирала вона в свої стїни всю майже тогдішню інтелігенцію руску, а публичний характер єї був о стілько руский, о скілько питомці учили ся предметів в язичі ріднім так по части устній як и письменній. Коли

лекції теологічні перенесено з семінарії на університет (1787), був руский язик викладовим для всіх 6 предметів теологічних побіч паралельних лекцій латинських. Не є нашим заданем слідити тутка за тим, як виглядав тогді той викладовий руский язик и до якого розвою дійшла наука ним удіяна а урядовими декретами забезпечена, — не можемо також розберати тутка, длячого вже в р. 1808 перестав бути руский язик викладовим на теологічнім а р. 1805 на філософічнім виділі. До исторіи семінарії подав важні дати Я. Головацкй в II. вип. Наукового Сборника 1865 в статі: „О первомъ литературно-умственномъ движеніи Русиновъ въ Галиціи со временъ Австр. влад.“; розправляє він о знєсеню руских викладів, та приписує вину тогож ворогам нашої народности и нашого обряду. Іосиф Левіцкй в переднім слові до своєї *Grammatik der ruthen. Spr.* 1834. стор. III—IV пише о тім уступленю руского язика з катедр університетских — більше обективно ніж Я. Гол. — так: *Diese Wohlthat* (допущєне руск. язика до публ. викладів) *des hochherzigen Monarchen wussten die Russinen nicht gehörig zu schätzen.* Anstatt diese Gelegenheit als ein Hauptbildungsmittel ihrer Muttersprache fortwährend zu benutzen, sahen sie vielmehr eine Art Zurücksetzung darin, dass sie nicht auch, wie die Deutschen und Polen, lateinisch Philosophie und Theologie hören sollten, und trugen selbst zur Wiederaufhebung dieser Anstalt an.*) Як в многих справах бувало, так и тепер самі Русини винні не одному злому. Відомо дальше тоє, як з початком XIX. в. зачало рускє міщанство и духовєнство польщити ся, як в семінарії нашій був язик польскй довгі а довгі чася язиком товариским, тай що першй Маркіян Шашкевич в р. 1834 по руски виголосив своє „слово к шитомцем“. Семінаристи, священники рускі були першими будителями руского духа, першими подвижниками руского рідного слова. Вони перші почули святий обовязок нести просвіту під селянську стріху: Маркіян Шашкевич спорудив першй народний буквар. Любили щиро простий нарід и старали ся пізнати єго етнографію: незабутний Маркіян, Вагилевич, Илькевич, Гнидковскй, Лозіпскй, Могильницкй, Устиянович, Головацкй и ин. Довело ся правда, в р. 1845—1848 — декотрим Русинам-семінаристам відіграти ролю яничарів в службі идеям польским, але не мож тих молодих людей так просто осудити. Треба взяти на увагу їх вихованє и дух часу. Кождй поклик до змаганя за якусь висшу идею трогав сильно їх горяче чувство для волі, для справедливости, а молодєнька образня не допускала, щоби розум розважав оглядно факти минувші и факти теперішні, котрі в той час так глітно товпили ся.

Як в першій добі нашого розвою народного (р. 1848), так и в другій (р. 1860) появляє семінарія добрих патріотів руских межі питомцями, а за їх добротворним впливом змінило ся в самім институті много на лучше. Не гордують вже клєрики язиком рідним руским; не знайде ся нині ані один, котрий би з своїми товаришами по польски говорив. Замітити можна у многих велику охоту и старанє прибїльшувати собі засоби наукові на рїзних пивах людского духа.

*) Гляди також „Альбумъ“ 1860 стор. 363—364, де Лев Кордасевич тоє потверджас.

Важним задатком всіх студій и всеї просвіти в нинішніх часах ест оцпопуляризоване добутків наук, и приложене їх до реального житя. В однім ділі, до тої цілі простуючим, поміг велими семінаристам преоов. митрополит Сембратович. Ото назначив він учителя приватного для астрономії. Кождий нині бачить, що наука астрономії є дуже важна для такого, котрий землю обробляти та в ній средств до прожитку шукати мусить. Звісно також всякому, що лише раціональне господарство нині оплачує ся. Так отже семінаристи, перейшовши курс астрономії, придбають собі много указок для практичного свого стану яко господарів сельських, піднесуть свій бит матеріальний власною порадиною и помочою. Але ще більшої досяглости набирає сесе діло, коли розважимо, що священник на селі, сам добре, раціонально господаруючий, буде враз найлучшим приміром и порадином для селянина-хлібороба. *Longum est iter per praecepta, breve et efficax per exempla.* Знаємо о многих злучаях, що селяне переймили доперва від свого душпастиря не одну добру річ: плужок німецкий, обгортане бараболь, січкарню, пасіне яке пліднійше и многі инші способи в управі рілі, в хованю худоби, в пчільництві. Священник добре господаруючий має більшу повагу у своїх парафіян; знакома річ, як то селяне узають и шанують спосібности практичні власних своїх громадян, як сокирників, ковалів и инших майстрів. Розвине ся у такого священника дбалість, оглядність, розсудливість и робітність: а перейде вона и на парафіян. Ріля и господарство взорове на ній най буде у овященика найважнішим жерелом єго достатку матеріального; тогді не буде потребував шукати зиску з нещасних *jura stolae*, котрі давно вже був би час не тільки урегулювати але й цілком усунути...

Хочемо тепер визначити ще одну дуже важну точку в вихованю нашого духовенства. Маємо на гадці єго „світске“ образоване. Мабуть тепер вже між духовного гієрархією не повинні б знаходити ся такі люде, котрі б гадали, що священникови крім чисто теологічних відомостей не треба инших наук; мабуть вже всюди повинно б проникнути пересвідчене, що священник, яко пастир свого стада, яко обиватель держави, яко чоловік займаючий певне становище в суспільности, и дотично світського образованя не повинен стояти низше від колишних своїх колелів: урядників, учителів и т. и., — противно, що навіть теологія яко наука не обійде ся цілком без инших світських наук... Отже в остатніх роках в Львівській семінарні оказуєсь инша практика. З Бог знає яких причин ректорат заборонив семінаристам ходити на світські виклади на університеті, хотя се перше було дозволено и немало даровитших молодців з того корястало, и хотя й тепер молодіж семінарїя бажає й допрошує ся такого позволеня. За причину тої заборони подає ректорат вимоги дисциплінарні, що буцім-то семінаристи, записавші ся на світські виклади, опускали лекції и ходили по місті. Ми ж з власного досвіду и з уст дотичних професорів знаємо противно, що кождий професор бажає як найбільше мати слухачів-семінаристів, бо тії найинильнійше ходили на виклади. Не перечимо впрочім, що бувало й так, як каже ректорат: але з причин кількох вніжкових злучаїв забороняти всім ходити на світські виклади, се значить, щоб ужити німецької приповідки, *das Kind mit dem Bade ausschütten*. А впрочім, чому ж

позволяє ся семінаристам, кождому хто хоче, ходити далеко дальше ніж на університет, до закладу глухо-німих, на науку міміки? Там далеко легше опускати лекції, а однак ректорат — справедливо — не зважає на те...

Найдивніше зі всього, що тая заборона ходити на світські виклади діткнула и викладів руского язика и літератури! Причини подають ся ті самі, що й до інших викладів. Про потребу и хосенність для руских священників докладного знання рускої мови и літератури, гадаємо, не треба широко розводити ся. Агже узнав се и сам митрополичий ординаріат, котрий (ще давнішими роками) розпорядив, щоби всі теолози з IV-ого року обовязково ходили на виклади руского язика и літератури. Так и практикувало ся все за часів проф. Головацкогo, а відтак через кілька літ и за д-ра Ом. Огоновскогo. Тепер же лише деяким дуже немногим дозволяє ся ходити на руский язик, так що ходить — крім 8 Перемишляків з III-ього року — лише 8 теологів Львівської дієцезии з IV р.!.. и то не на всі виклади, а лише на оден!! Даремні були всякі просьби всіх семінаристів — ректорат відповідав стереотипним non possumus. И так рускі теолози що до свободи науки гірше суть поставлені від латинських, бо тим не боронять слухати викладів польської літератури...

А може ректорат для загалу семінаристів вважає достаточними лекції т. з. Slavonica, котрі подають ся в самій семінарії? Але ж зони не вистарчають навіть для самої науки старословенскогo и церковногo язика, коли порівнаємо з ними нинішний степеь лін/вістики словянскої, на який поставив її Мікросіч. А навіть в практиці не великий хосен приносять. Нам лучало ся бачити, як то дяк або инший письменний селянин, розчитуючи ся в св. письмі, запитував священника свого о вияснене слів досить звичайних (не мислей), а священник був в клопоті, бо не знав сам, а словаря під рукою не було...

Руска література новійшого и найновійшого періоду, критично розібрана, уявить священникови народного духа, познакомить его з народною поезією, з єї идеалами и образами, добротворно вплине на его естетичне чувство, розбудить в нім власну творчість и величість мислей, а стиль его вивешить. Відтак полюбить священник свою народність, свій рідний язк, котрий в селянині має своє найкращіше пристанище и збережене. А доброго священника руского без любови того язика, котрим говорять малоруский нарід и котрим свою літературу визначив — не можемо собі представити. Бєди бо він стане гордувати язиком руским, то стане гордувати и интересами руского людю, окрепе ся аристократизмом касты и сотворить собі кумира-идола — в чужній.

Підносимо отже тую важну справу, и подаємо під розвагу пресов. митрополита и вс. ординаріату. В интересі руского народа и в интересі самого нашого духовенства просимо, щоби вільно було семінаристам в сїх чотирох роках ходити на лекції світських наук, а особливо язика руского и літератури в університеті. Ходить нам о поступ правдивий в образованю наших молодших братів, котрі занесли ся на теологію, о іх усовершене. Коли-бо мають бути священниками, найже будуть добрим и священниками.... Ходить нам також о совіетне використане нашої автономії для цілей патріотичних в тих точках, в котрих результати залежать від наших власних діл.

— „Русскій языкъ въ нашихъ школахъ“. Під тим надписом помістило „Слово“ в 126 н-рі допис „пзъ подъ Кросна“ якогось „отца“. Сей „отець“ въ имени многихъ несчастныхъ упрашаєть умышлено послөво нашихъ въ Вѣднн, обратити внимание г. министра на настоящее состояние науки въ школахъ нашихъ“. Повід того подав „отцу“ новий буквар руский, в котрім він подибав слова, яких не міг знайти в жаднім словари рускої, славянских, всіх индо-европейских, навіть санскритської мови, а також правописъ и форми языкові, „которые до теперъ ни науково доказаны ни систематически въ яковой грамматицѣ собраны и порядочно уложены“.

Переглядаючи ті слова и форми, бачимо, що „отець“ не знає не тільки всіх индо-германскихъ языків, але й не має найменшого понятя о рускім язичі и его граматиці. Він не знає н. пр., що межи руским *i* а *и* не ма жадної ріжницї, що граматики рускі виразно дозволяють зам. *при* и *при* писати, що придихове *e* завів сам праотець нашої етимологічної правописи М. Максимович; ему не знані такі слова, як *рапавиць*, *горобець* (зам. воробець), котри знає майже кожда руска дитина, и такі знов як *пѣрнаю*, *вни*, котрі політичні и літературні его товариші уживають або в власних творах або в книжках ними видаваних (Гушалевиц: *пѣрнаютъ*, Дідицкий: *вни*). Він здає ся и не знає, який є словар Партицкого, бо як же він в тім *нѣмецко-рускім* словари шукав, як каже, руских слів?

Що до „обращенія внимания г. министра“, то ми радили б „отцу“, редакції „Слова“ et consortes, просити міністра радше о заложене якої шкільки, де би старі крайне арролантні а илнорантні недоуки могли учити ся основнійше руского языка.

— **Памятник Шевченкови и школа его имени на Україні.** Недавно читали ми у одній російській газеті, що якпійсь з російскихъ малярів хоче намалювати чи вже малює нашого незабутнього кобзаря над Дніпром, взявши задля сѣго портрет Шевченка. Микѣшин, композитор памятника Богдану Хмільницькому, що буде поставлений в Києві, хоче у тім помнику замість фігури кобзаря взяти теж фігуру Шевченка. Так відносять ся до памяти великого поета интеллігентні класи в Москві и Петербурзі. — Як доносили-смо в хроніці російській за Лютий (нр. 7 „Правди“), Петербурскїй клуб художників також хотів був щось зробити для збереженя памяти українского поета, котрого статую він має у своїй сали межи другими літератами и поетами. Він хотів випросити позволеня поставити помник Шевченкови и збудувати школу его имени у селі Кирилівці, де родив ся поет. Задля сѣго клуб обернув ся до Графа Воронцова, теперішнього властителя Кирилівки; але той відповів, що имя поета у рідному его селі так „непопулярно, що нема чога й думати про який-небудь памятник“. Через те клуб думає тепер старати ся о позволене поставити помник Шевченкови в Києві и збудувати там школу его имени.

Ми не думаємо, щоб при гадці о школі имени Шевченка Петербурскїй клуб подумав хоч скілько-небудь про мову, в якій треба б учити українскїй люд у тій школі. З самого ж Києва доходить до нас зовсім инші звістки. „Кієвлянинъ“, газета працююча над „обрусѣніємъ“, за що дістає запомогу від ряду, пропагує там зовсім що инше. Друкуючи вірші

якогось неудавшого ся поета з прославленем царя и родной Волги, він каже, що у Києві конче треба б завести літературне товариство для підтримання таких діячів російської літератури.

Сумно подумати, до чого дійде справа нашої народної самовіжі за кордоном, коли й далше усе так буде вести ся, як тепер... Де ж тиї „Українофіли“, против котрих воював так „Кієвлянинъ“? Чом вони мовчать, чом не підносять з своєї сторони думки про заложене якого товариства „любителів малорускої словесности“? Чи ж після того, як перестала виходити „Основа“ и як пп. Куліш и Коховский на перших роковинах Шевченка признавали, що дуже мало є працівників на поли розвою самовіжі народнїї на Україні, чи ж, кажемо, не може найти ся людей для праці на національному ґрунті? Ані Харків, ані Одесса, ані Полтава, ані Катеринослав, ані Київ навіть — за дуже малими влітками — не заявляють ніякої охоти до праці над рідною мовою и до заложеня рускої часописи, котра чи ж не була б також гарним помником Шевченкови?..

Перед початком кожного року межі оголошеннями нових журналів и газет російських шукаємо, чи не явить ся який новий „Друг народа“, котрий міг би стати хоч против того обрусительного „Друга“, який вже є в Києві, — але завжди шукаємо надармо. Одна гадка мучить нас при сім перегляді: „чи довго ще так?“

— **В суді в Снятині** повивішували недавно нові написові табличі над дверми в язиці польскім, німецкім и жидівскім — лишень в рускім ні. Видко отже, що пан судья навіть жидівский язык висше кладе, як руский.

— **Спростоване.** В статі „Русинки в женській семінарї у Львові“ (в Новияках 21-ого н-ра „Правди“) було між иншим сказано, що учениці тої семінарї ходять на польскі ексгорти и до латинских костелів. Сю звістку простуємо нині о стілько, що служба божа для кандидаток відбуває ся не в лат. костелі, але в домовій каплиці; руский катихит (помимо того, що сповняє такі-ж самі обовязкі и в женській семінарї) має там завжди рускі ексгорти и читає литургию: рускі свята, а від часу до часу також в неділі (в инші неділі отже ходять и Русинки на латинску службу божу, се ж тому, що всіх Русинок є 11, а учениць латинского обряду 120!).

— **Для нещасних славянских родин з Герцоговини** зложили далше в редакції „Правди“: о. Гнат Рожанський надіслав від пані Турчиньскої 3 зр., складку вч. господарів з Ясеня 8 зр. 60 кр., від вч. Аптарского господаря з Ясеня 1 зр., від вч. Юрчишина господаря Ясеня 1 зр., разом 13 зр. 60 кр. — з виказаннями в 21-ім н-рі „Правди“ 24 зр. всього разом 37 зр. 60 кр. ав.

ПЕРЕПИСКА РЕДАКЦИИ.

— *Вн. о. Сел. в Ж. Ч.* 1. вислати Вам не можемо, бо вже нема в запасі; 4 зр. через ред. Сіона не одержали-смо. — *Вн. о. Скв. в Роз.* Жадані числа вислали-смо повторно, хотя в своїм часі вони Вам були вислані.

Одвічальний редактор: Др. Олександр Огомовский.

8 друкарні Товариства Івана Шевченка. — Від редакції Фр. Сербського.

Виходить випу-
сками в 2 $\frac{1}{2}$ арк.
3. (15.) и 18. (30.)
кожного місяця.

ПРАВДА

Редакція и ад-
міністрація під
н. 12. на улиці
Оссолнських.

письмо літературно-політичне.

„В своїй хаті своя правда и сила и воля.“

Ціна передплати: на рік 6 зр., на пів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50 кр. Один номер стоїть 30 кр. а. в. — За оголошеня (инсерати) платять ся після тарифи.

ЧАСТЬ ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВА.

МАРІЙКА.

„Дитино рідненька, що сталося з тобов?
И в днину и нічку долинов, горов
Шукалам, питалам — десь була? скажи!
На двоє серденька у грудях не рви.“

— „Ах, ненько-голубко, не знаєш мій біль,
„З рокити розбив ся мій сизий сокіл,
„Єго я шукала по дебрах, грунях,
„Минаясь, топилаясь в горячих слезах.

„Лежав він у крові, рукою тримав
„Серденько и ніби до мене шептав:
„Марійко, на той світ зо мною ходи,
„Як в раю там жити та будемо ми.

„Над ним я сиділа и нічку и день...“
„Ти сцішила, дитино, з морозу як пень...
До печи ходи-но, розгріє ся кров,
Віджиєш, пташино, полєкшає знов...“

— „Ні, ненько-зазулько, пропало усе...
„Не чуєш, як він мя до себе зове?
„Ходи вже, Марійко, бо сумно мені
„Самоу лежати отут при окалі.

„Иду вже, мій милий! здорова бувай,
 „Сердечная ньенько! Прощай ми, прощай!..“
 Звалилась на лаву и збідла як сніг,
 А мати зімліла, упала из ніг.

1875.

Данило Млака.

БЛАГОСЛОВІТЬ БАБІ ПАЛАЖЦІ скоропостижно вмерти!

Люде добрі! що мені на світі божому робити? Не можна мені через бабу Параску не то що на селі вдержатись, не можна мені через неї на світі жити. Набріхує на мене, судить мене по селу й по хуторах; як скажена собака бігає по дворах, по хатах та вигадує на мене таке, що й купи не держиться. Що божого дня бігає до попа, до дяка й до проскурниці. В попа вже її садовлять на стільцях, горілкою частують, а мене и в сінні не пускають. Господи милостивий та милосердний! и що я людям заподіяла? Сижу собі в хаті тишком-нишком, та Богу молюся. Моя стежка тільки од хати та до церкви. Я ніколи не зачіпила дитини, за всіх молюся Богу, ще й Параску, стару суку, поминаю в молитвах. А вона за те підняла на мене всю громаду; як би могла, здається, нацькувала б мене всіми собаками на селі. Тепер всі люде на селі чогось визвірилися на мене: вже не просять мене на обіді трапезувати, не здоровкаються зо мною. Збунтувала проти мене весь мій рід: намовила мого чоловіка, и пасинка, и його жінку, и мою дочку, що держить Тиміш її небіж, навіть мого сина, малого хлопця. Вся рідня мене кляне, товче, як жиди Гамана. Вже на силу душа моя держиться в тілі. Я не знаю, що вже далі буде. Не можна мені не то що на селі вдержатись, не можна мені вже на світі жити. Люде добрі! благословіть мені скоропостижно вмерти. Нехай мій гріх побє Парасчину душу!

Що вона на мене лонабріхувала! Я сяка й така, и носата, и зубата, и горлата, и задріпана, и лиса, ще й до того відьма. Боже мій! тільки до тебе здіймаю руки. Я собі молюся Богу, а Параска бреше по селу, що я роблю чари. Чи в неділю, чи в свято иду собі до церкви та гляну, що в мене нечисті руки, та й зайду до криниці й помию собі руки й ноги. А Параска бреше, що я коло криниці набираю землі, нашіптую та роблю чари. Як вихожу

з хати по воду, то беру відра на плечі тай починаю на сім'ячому порозі „Мя-ца-й-сина“; идучи стежкою, перемолюсь и „Оче наш, ожи ёси...“ и „око на небеси, око на земли...“ и „избави нас од лукавого твоего святого“; а прийду до криниці, то як раз домолюся до „Прийдімо поклонімося“, та й стану на коліна коло криниці та й кладу поклони на чотири угли. А Параска плеще громаді, що я відьмила, кругом криниці лазила навколішки и била лобом в колючки. Як би я справді була відьма, я б поперед усього показала тобі, Парасю, свої чари коло твоїх воріт, а не коло криниці. Я собі, як вихожу з церкви, перецілюю всі святі окопи та й вихожу позад усіх, бо не хапаюсь поперед усіх людей, як дурна Параска, що біжить з церкви, як та вівця, поперед малих хлопців. Як вийду з церкви, вдарю перед порогом поклона та й двері поцілюю, а иду з цвинтаря, то й стіну проти престола поцілюю. Параска усім бреше, що я відьма, бо замки в церкві цілюю. Се чиста сатана, не при людях згадуючи! Не можна мені через неї, як слід, по божому закону, и Богу помолитись. И покойна моя мати були такі богомільні: цілували в церкві двері й стіни. Мабуть Параска через те й мою матір зве відьмою. Оббрехала мене на все село, а тепер мене и малі діти дражнять відьмою, а сусіди поробили нові двері в хлівах ще й замками замикають на ніч корови. Отакій сором на старість, як бачите, з доброго дива!

Хоч и не приходиться хвалити, але я скажу, що я скрізь на селі трапезую й обществую через те, що ім паску що-року в Києві в Лаврі. Так уже мені Бог дав. Мабуть Параска хоче, щоб и я заглядала в церкву тільки на Різдво та на Великдень, як вона заглядає. Прийде раз на рік до церкви, стане на цвинтарі та й заглядає в церкву через поріг; як той дідько, боїться ладану та хреста. Ще й ніч не поблагословить людям ити з церкви, а вона зараз так и попре з цвинтаря, аж намітка на ії метляється. Я вже догадуюсь, чого вона боїться ладану та хреста: спитайте тільки мене. Хиба ж не знаємо, що Параска почала бодню з салом на петрівчане пущеня, а на Петра вже зосталось тільки пів бодні. Не святі ж з неба приходили те сало їсти: сама вона тріскала цілу петрівку скоромне ще й своїх синів годувала. Мій хлопець цілий піст носив в поле в торбині хліб та цибулю, а ії сини носили сало, ще й мого хлопця оскоромили. Я своїм носом чула, що з ії вивода цілу петрівку на все село смерділо вишкварками. Я вже знаю, до чого воно йдеться! Не дурно ж вона каже, що я в церкві цілюся з дошками... Я все своє добро порозносила по монастирях, а чи бачив хто, щоб Параска коли в

церкві обмінила свічку, подала на часточку, або наняла окахтист, або справила панахиду за свою покойну матір, щоб чорти на тім світі не смалили її на огні, бо вона була таки правдива відьма?! Я готова и заприсягтись, и землі ззісти, що Параска, коли не пристала на нову віру до штундів, то швидко пристане, ще й свого дурного чоловіка потягне за собою. Не дурно ж вона заглядає в церкву через поріг, як собака через ворота, та й разу свого лоба не перехрестить; я вже знаю, з ким вона накладає. Я вже чула, що її сини вже зовсім пристали до штундів. Колиб її взяли в Київ та посадили на покуту в монастир та ще саме в жива! Або нехай лучше оддадуть її в Сибір, щоб дух її не смердів у нашому селі. Вже вона не одмолиться и не одхреститься: вхопить нечистий її душу ще до смерти. Нехай же чорти обсмалють її на тім світі, як кабана, щоб не брехала на мене. Побачить вона! згадає тогді мене, як чорти витоплять з неї те сало, що придбала в піст.

Але отсєго я вже ніяк не знесу: набрехала Параска, що в мене голова з роду лиса. Се ж вона пече мене в самі печінки. Я не дівка тепер, не свічу волосом проти праведного сонця; мені й тих кіс не треба, що й теперечки маю аж до пояса, але ж на що брехати, що я дівкою була лиса! Чи ж вона забула, як я колись; ще за панщини, вибігала на лан позивати свого чоловіка за те, що він мені вирвав коси? Всі люде на лану бачили, як я показувала панові свої синяки, як скидала очіпок та навтягала з кіс дві добрі жмені волося. Всі люде бачили, що я не з вівці його тягла, а з своєї голови. Мабуть тільки Парасці повилазили баньки, бо не втерпіла, зараз таки прибігла й почала брехати тому пикатому битливому панові, що я те волося сім рік збирала з гребінця ще й половину жидівського з містечка принесла, а як у моєї дочки облізла голова, то я, буцім, и те позбирала та підмостила під очіпок. Так набрехала на мене панові, що червономордий пан побив мені спину ще й з лану прогнав. Каже вона, що я й дівкою була задріпана, а про те забула, що я далеко од неї молодча. Я ще на припічку кашу їла та гусенята пасла, а вона вже вганяла по улицях та по досвітках за хлопцями, аж тини тріщали. Я стала дівкою, а вона вже світила сивим волосом: трохи не посивіла на пні. До мене, то нігде правди, йшли старости, так що в мясниці й двері не зачинялись. Я одіслала з гарбузом двадцять пар старостів, а до неї ніхто з старостами и через поріг не заглядав, доки сама не піддурила Омелька; та й той узав її мабуть тим, що в його и тепер не всі в дома, а замолоду зо-

всім таки не було одної клепки в голові. Сама вона блудниця з роду, як и мати її була. А ще на мене кричить, що я мала байстриюка. Вона не знає, що я за того байстриюка и одпросилась, и одмолвилась: виходила по монастирях та по церквах, ззіла з тридцять пасок в Києві. Коли мене брав Соловейко, то знав, кого брав; тільки одна Параска коле мені очи тим байстриюком, де мене не вглядить. Так уже мені допекла, так настирилась, що хоч з мосту та в воду. Нема мені де сховатись од неї, як од мух у спасівку, хоч лягай в домовину. Отсе піду до священика та скажу: Батюшко! не можна мені через Параску довше на світі жити; благословіть мені хоч зараз скоропостижно вмерти. Я запишу все своє добро на сорокоуст, щоб Бог простив мені гріх, тай благословіть мені з мосту та в воду!

Колиб Параска брехала на мене по селу, та хоч мого роду не зачіпала, а то збунтувала проти мене всю мою родину: и мого чоловіка, и пасинка, и пасинкову жінку, навіть моє чадо, мою заміжно дочку, ще й мого сина, малого хлопця — хоч зараз кидай хату! То було ніколи й не загляне в нашу хату, обминає наш двір десятою улицею, перестала брати воду з криниці на нашому городі, а се колись одного дня, ні сіло ні впало, Параска рип нашими сінешними дверима. Як стояла я в сінях коло діжки з водою, та так и охолола: держала в руках кухоль з водою та й впустила до долу. А вона, як собака через тин, так и блиснула проз мене через поріг та в пасинкову противну хату. Мені й добрий день не сказала, тільки блиснула на мене здоровими вовчими сірими очима. Вскочила вона з пасинкову хату, та й дверима гурнула, аж мені в голові гуркнуло. На свою голову гуркай! крикнула я на всі сини; бодай ти своєю головою наклала! Стою а коло діжки, як стіна, а вона там за дверима цмокається та дзігорить, як сорок сорок на тину. Моя душа вже чує, що Параска говорить з пасинком про мене, бо я в неї сижу на язиці день и ніч. Я таки не втерпіла: одхилила трошечки двері та й заглянула в хату. Дивлюся я, Параска сидить за столом на покуті й обществує. Її гладке, аж пухле лице лиснить проти вікна, як раз так, як лисніла морда в нашого старого папа. Та й гладка ж морда стала в Параски! як той здоровий гарбуз на баштані; та така пухла, що, якби тикнув пальцем, то, здається, палець так би й загруз, як у кабанячому здорі. На голову начепила квітчасту хустку з червоними торочками; ще й в добре намисто вбралася! Убралася, неначе дурна дівка на весіля. Вже б давно їй час дбати на

смерть та готувати ладан, намітку та воскові свічки, а вона в червоне намисто вбирається. Я молодча од Параски, а все сховала в скрині собі на смерть, и намітку, й сорочку, и гроші на похорон: на свічки, на подзвінче, на корогви, на євангелию, та на марі—бодай вже на марах винесли або мепе, або її, бо ми ніколи не помирились. Дивлюся я через двері, стіл застланий скатертю, на столі пляшка й чарка й полумисок з солоними огірками, а другий з печеним курчям. Коли я придивлюся, аж поруч з Параскою сидить мій Соловейко! Як побачила я свого чоловіка коло Параски, то трохи не зомліла. За столом сидить и пасинкова жінка, а пасинок помагає по хаті, заклавши руки по паньски, вибачайте, за чорт-зна'-що... Зняла я руки до Бога, та вже й діла не роблю. Сиділи вони та пили, поки сонечко геть-геть підбилося в-гору. Тільки що Параску виперло з хати, а я в хату до пасинка. Дивлюся: од курчати тільки кісточки валяються під столом, пляшка порожня, а на столі валяються з хліба недоїдки, ще й гадючі Парасчині зуби видко на святому хлібові. „Добрий-день!“ кажу я до пасинка; „пили й їли з моїми ворогами, а жатіри й не попросили!“ та давай докоряти своєму чоловікові: „на що ти пускаєш ту зміюку в нашу хату, через наш поріг! хіба ж ти не знаєш, що вона готова мені очи видерти своїми пазурами!“ Говорю я з-тиха до чоловіка та все наближаюсь до ёго, а він мене як пхне, я аж на лавку сіла, наче мене зумисне хто посадив. „То се ти мене пхаєш через мого ворога!“ промовила я з-тиха, та валапала на лаві ножа тай кажу: „не бий мене за Параску, бо побжурю от-сим ножом тобі в вічі!“ А він як скочить до мене, як ударить мене по щоці, а щока так и зайнялася огнем та й посиніла, як буз. Я вхопила з стола полумисок з огірками та ёму межі очи полумиском, а він тогді давай мене молотити. Господи! візьми мою душу до себе в рай. Скинув з мене очіпок, розчипчив мене, вхопив за косу з одного боку, а пасинок з другого: трохи не розірвали голови. Я тогді до невістки: „оборони мене, сяка така дочко, бо мене вбють!“ а вона стоїть коло помийниці та на кутні сміється. Вирвалась я, вибігла з хати, наділа дорогою очіпок, та й пішла плачучи до дочки. Коли одчиняю двері, аж у дочки на лаві, як той гарбуз, знов блищить пухла Парасчина тварюка. Я хрѐп дверима та на двір; сіла на призьбі тай сижу. Сижу тай думаю: се не Параска, се вже смерть моя слідком ходить за мною. Вийшла дочка тай просить мене до хати, а я кажу: прожени поперед свою свекруху ломакою з хати, бо як гляну на її одушловате лице, то мені стає нудно. Коли чую, Параска виперлась

з хати в одні сінешні двері на город, я тоді в другі двері тай увійшла в хату. Ввійшла я в хату та таки не втерпіла: напала на дочку мокрим рядном. А дочка слухала, слухала та як визвірється на мене, а за нею і чоловік її почав уступатись за свою матір. Як причепились до мене, як приперли мене до дверей, то я ледви втікла з хати. Прихожу я плачучи до дому та з жалю розказую про своє лихо малому синові, бо вже нема мені до кого прихилитись. А воно погане як крикне на мене: „бо ви, мамо, самі винні, що вас усі товчуть, як жиди Гамана!“ Боже мій єдиний! и сей блазень забиває мені баки. Проклята Параска настрепчила всіх дітей проти мене. Світе мій ясний! не хочу на тобі більше жити. Нехай мене лучше понесуть на марах, ніж я маю поневіратись та терпіти од своїх дітей, од своєї рідні!..

Прийшла я до дому, хотіла молитись Богу, а мене и злість и жаль бере: не йде молитва на серце. Сіла я, підперла голову рукою та й плачу, аж у хату входить мій Соловейко. Я тогді до ёго: „коли твій син робить мені лихо, то вижени ёго з противної хати; або ёго вижени, або я піду в світ за очи.“ Він до мене и не обізветься: мовчить запекла душа, наче води в рот набрав. Коли ж ти не хочеш говорити зо мною, думаю я, то я сама доберу способу викурити з хати твій поганий плід. Соловейко з хати, а я за сокиру та прожогом в пасинкову хату. Пасинка не було дома, тільки в хаті була ёго жінка. Я з пересердя кинулась до печи та давай рубати піч; розваляла ім комин, черінь и припічок. Нехай собі вибираються, про мене, хоч на вигон! Розваливши піч, побила кочергою горшки на полиці, а далі давай різати пасинкові курчата: половину поварила, половину попекла, пообідала собі та й кажу пасинкові: отсе ж тобі московска закуція, щоб ти вибрався з хати хоч під три чорти, або й далі. Як наробить він галасу, а за ним ёго жінка, а за нею и мій чоловік! а я собі похожаю по хаті та оближуюсь після смачного обіда. Били ви мене, за те ж и вас побила лиха година, кажу я, та вхопила святий образ під паху під свиту, підмостила під очіпок повиривані коси та до священика. Впала я перед ним на коліна, показала свої рани, зняла очіпок, навитягала з кіс дві жмені волося. Витягаю чисниці та пасма з своєї голови тай розказую: отсе вискуб з мене чоловік, а се пасинок, а се невістка, а се все Парасчине діло. Од попа побігла в управу до волосного. Тільки що надхожу до управи, а звідтіля Параска з порожними відрами та й перейшла мені зумисне дорогу. Біжить проклята, прудка як коза, а порожні відра цок та цок об коромесло. Переходь, кажу,

переходь дорогу! ноги тобі покорчить, бо я йду з святим образом під пахою: не заподієш мені лиха, чарівнице! Говорю я до неї, а в душі в мене тѣхкає, бо я бачила, що Параска була в волости, и де вона помаже своїм язиком, там и святі образи не допоможуть. Прихожу я до волости, и сама хрещусь, и образ хрещу. В волости повно людей. Волосний, таки мій кум, судить людей, а десятник, москаль, куняє на лавці. Стою я коло порога, застоюю черги, а мій кум гляне на мене з-коса, наче пятака дасть, та все судить других, а про мене й байдуже. Що се таке! думаю я: я ж, здається, скрізь на селі обществую, и в тебе ж недавно трапезувала й на покуті сиділа, а ти мене наче не бачиш. Перехрестила я під свитою святого Миколая, вийшла сміливо серед хати та й кажу до волосного: Добрий-день вам! з котрого часу ви мене не добачаєте? Я вже обтерла ваші пороги, на дверях стоячи. Як скочить з місця волосний, як крикне на десятника: запри її сяку - таку в холодну на три дні та здери з неї чотири карбованці за розваляну піч та пятого за горшки та курчата! Я тогді до ёго з-тиха: потривай куме! кричи та знай, на кого ти кричиш. Я ж и в тебе на покуті сиділа...

Він не дав мені далі й слова промовити. Як торгоне мене в спину, а десятник з другого боку в плечі кулаком, та й випхнули мене за поріг. Бере мене москаль за плечі та й тягне в холодну. Я бачу, що не переливки, та давай и собі кричати на десятника: ти сякий такий сину! чи давно ж ти постягав у мене з жертки вінки цибулі, повисмикував з-під стріхи свячене маковієве зілля, ще й узяв сніп маку на причілку. Я ж тобі й слова лихого не промовила! А він як пхне мене в холодну, я так и впала на соломі, ще й образ впустила до-долу. Боже мій! що се таке діється на світі? мене усе село поважає, передо мною сам дяк здіймає шапку, а вони мене закидають у свинюшник з барлогом. Я схопилася та давай з нересердя стукати в двері. Стукаю в двері та кричу, коли огляжуся, аж я стукаю не кулаком а святим образом. Чи вже з переляку, чи вже й не знаю од чого, стукала я образом, доки образ не розскочився по-половині. Як глянула я на свій гріх, та трохи не зомліла. Поцілувала святого Миколая та давай тогді лупати ногами в двері. Трохи дверей не висадила, а таки до свого добилася: мусіли мене пустити. Побігла я до дому як не самовита, коли гляну в скриню, аж проклятий москалюга заграбив мого добра з скрині на десять карбованців: и нову плахту, и запаску, и намітку, що держала про смерть, ще и звій полотна. Пропало моє добро, ще й новісінку сокиру Соловейкові по-

щербила. Ой Господи! се вже мабуть швидко страшний суд буде, що таке лихо діється на світі. Бють мене, молотять, місять; рвуть на мені коси, як на святій Варварі. Я вже тепер великомучениця та й годі. Колиб уже Господь милосердний прийняв мою душу до себе! И де та смерть моя забарилася! Якби я не знала, що мене поховать на собачому кладовищі, я б давно сама собі смерть заподіяла. Але вже довше не видержу: не можна мені через людей віку дожити. Буде вже з мене синяків. Тепер я и справді лиса, бо обірвали мені на голові все волося. Ще й гріх прийняла на душу. Як гляну я на святого Миколая, на ту розколинну: через самісіньку борідку, то й думаю, що мені, за мої гріхи, зостається тільки скоропостижно вмерти. Нехай уже Параска живе на світі, а мені нема місця на землі: мені вже дорога просто до Бога.

Постривай же ти, Соловейку! думаю я: я ж тобі одячу ще и на сім світі, коли ти держиш руку за Параскою та за моім лихим родом. Коли всі мене товчете, як макогін макітру, як рубель качалку, покину я свого чоловіка, свій поганий рід, своє село, та піду в світі по монастирях. Вхопила я торбу з сухарями, вдарила три поклони перед образами та й кажу до чоловіка и до рідні: прощайте на віки! тільки ви мене й бачили. Я за вас молилась Богу, а тепер піду в Київ та прокляну вас, и Параску, и все село. Поклонилась їм до землі та й майнула з двора, и хліб не зжятий покинула на полі. Вийшла я на гору за царину, та й не оглянулась: не жаль мені села, хочби ёго й свята земля поглинула. Пішла до Києва одговілась, пішла до Почаєва одговілась, знов вернула до Києва та по тижню сиділа у кожному монастирі; з Києва потяглася по-над Дніпром лугами та дібровами в Ржищівський монастир на храм, потім в Корсунський, а з Корсунського в Богуславський на одпуст, а звідтіл в Лебединський знов на храм. Іду собі лугами, берегами та зеленими лісами. На дворі літечко, ясно й тепло, як в усі; скрізь пташки щебечуть. Прийду в монастир, народа сила, дзвони дзвонять, наче музики грають. Скрізь мене приймають та витають, як божу странницю. Як вгадаю, як моя рідня за мною плаче, то мені аж на серці весело: а раз аж сама трохи заплакала, так розжалобилась. Нехай же, думаю, тепер мій чоловік попосоває горшками в печі, коли злигався з моїми ворогами. Ходила я по монастирях та по церквах до холодів, доки не обносила. Чую, вже моя душа зовсім прохолола; на серці в мене стало, як на дворі після Покрови; я й повернула тогді до свого села. Прихожу я до свого двору. Як угляділа мене моя рідня, так и повибігала вся з хати. Невістка

вибігла, одчиняє мені ворота; мій Соловейко кинув ся до мене та давай плакати, пасинок плаче, син плаче, невістка плаче: кажуть, думали, що вже мене й на світі нема. Іду в хату, собаки сплячуться на мене та, ей Богу, лижуть мені руки. Прийшла я в хату, сіла під образами на покуті, роздаю всім кипарисові хрестики та пляшечки з почаївскою водою. Невістка застала стіл білою скатертею, поклала на столі хліб та сіль, бігає по хаті як курка з яйцем; я всім розказую про святі монастирі. Тепер я бачу, що знов обществую, та й давай усіх навчати: бачте! плачете за мною, а лихо робите; сьогодні садовите мене за тесові столи, а завтра, мабуть, знов будете за коси скубти, а мого лютого ворога Параску за столи садити. Люде облесливі, як ті собаки: и хвостом вертять, и зуби вишкіряють. Чую я, почали благовістити на вечерню, бо тогді була субота. Наділа я білу сорочку, завертіла голову наміткою та й іду собі через город до церкви. Тільки що вийшла на город, коли гляну, аж Параска бере воду з моєї криниці. Глянула на мене та як роздавить свою вершу, як гавкне на весь город: „чи вже знов прибудилась до села, волоцюго? Я думала, що вже й ворон твоїх кісток сюди не занесе, що вже тебе й на світі нема, та отсе беру воду з твоєї криниці. Чи й за гряницею тягалася волоцюго, чи тільки по Одесу старців водила?“ Як побачила я Параску, та й не стямилась; як кольнула мене колька в печінки, та з того часу коле мене та й коле. Вже й свячені миколайки пила, вже й маковієвни зілля підкурювалася, нічогісінько не помагає. Од того часу як тільки де побачу Параску, та мене зараз кольки колють и в грудях, и в животі, и в печінках, так що й дихати не можна. Певно то не Параска брала воду з криниці: то нагла смерть моя стояла коло криниці, бо мені разом світ замакітрився, а Параска не знаю де й ділась, наче в криницю шубовснула. Од того часу я вже ледве дишу, ледве хожу: штрикає мене колька день и ніч. Не можна мені довше жити. Про мене нехай майстрі й сьогодні роблять домовину. Я вже не живу, а тільки мучуся, стогну та тихо молюся: „ослаби, остави! прости, й одпусти, й припусти; присунься й одсунься, прикотись и за село по-за царинною покотись! од нині и до віка!“ Благословіть мені наглою смертю смерти!

И. Левіцький.

РУСКА ІСТОРІЯ

В ЖИТЕПИСЯХ ЄІ НАЙГОЛОВНІЙШИХ ДІЯТЕЛІВ.

М. КОСТОМАРОВА.

(Переложив Ол. Барвіньський.)

Перший відділ: Панованє дому св. Володимира.

VII.

Князь Данило Романович Галицький.

(Дальше.)

Вже Татарє під проводом монгольського хана Батия, внука Чингісханового, спустошили и завовували Східню Русь. Русини всюди боронились по лицарски: не здав ся ні оден город, ні оден князь; та оборона ся була нерозумна и тому зовсім безуспішна. Перш усєго в 1237 р. зовсім спустошено Рязаньску землю. Всі городи сеї землі знесено з накорінком; сторона опустіла, а між тим Суздальско-Ростовска земля не визволяла її з лиха и вслід за нею постигла її така доля. Татарє спалили Москву (що тогді ще була тільки пригородом Володимира) и вигубили в ній старого й малого. Дня 7-го лютого 1238 знесли и Володимир. Тут в соборній церкві згинула родина князя Юрия Всеволодовича, багато бояр и народу. Татарські полки розсіялись по землі, бурили городи й села и всюди вигубляли людей. Дня 4-го марця того-ж року, князь Юрий Всеволодович з иншими князями своєї землі вступив у запеклу битву з Татарами на березі Сити, та єго там поразили и вбили. Спустошивши Східню Русь, хотів Батий ити на Новгород, та дрімучі ліси и болота не допустили єго. Татарє збурили тільки Торжок и повернули на полудне. Всюди Батий стрічав запеклий опір. Малий город Козельск боронив ся 7 неділь, а коли Татарє єго добули, то пролили в ній стілько крови, що малолітний тамошній князь Василь залив ся кровю. В 1239 р. вони заняли и спалили Чернигів и зближались до Києва. Плем'яник Батия, Менгу-Тимур, любував ся красою Києва з Пісочного городка на лівій стороні Дніпра. Камінна стіна горішнєго города, з-за котрої миготіли позолочені верхи Десятинної церкви, св. Софії и Михайловського монастиря, цвітні цегляні покрівлі княжих теремів, на право, в низі, долі Дніпром Подол з многими церквами, на ліво Никольський монастир, величчя Печерска обитель и Видубицький монастир, одрізані від города и оден від дру-

гого дрімучим лісом, що розкинувся по крутій горі — от-що ударило степового хижака. Вислав він у Київ послів, щоб домогаться здачі. Послів убили. Завоюватели відступили з наміром прийти слідуючого року и покарати Київлян.

Під koniecь 1240 р. прибула страшна сила Батиева, перейшовши, мабуть, ледом через Дніпро. Татарске полчище облягло горішній город (що займав місце нинішнього старого города). За ёго дільницею як ріці Либеди були обійстя, певно тогді з накорінком знищені. На полудне в стороні Никольского и Печерского монастиря був густий ліс. Літописець говорить, що полчище ворогів було так сильне, що в городі не можно було почути слова від скрипу теліг татарских, рику верблюдів и ржання коний. Батий почав свій приступ від Ляцких воріт, що були на полудневій стороні. Татаре день и ніч били пороками стіни и наконець пробили їх. Київляне запекло боронили останків стін, поки наконець Татаре не збили їх из стін и самі не вийшли на стіни. Тогді Київляне стовпились коло Десятинної церкви и за одну ніч виставили около неї укріплення. Коли завоеватели стали бурити и ті укріплення, Київляне з своїм майном, що хто успів захопити, вдерались на верх церкви и відбивались відтіля до останку; наконець під ними завалились стіни церковні, після переказу літописця від тяготи, але правдоподібніше підбиті татарскими пороками.

Про зруйноване Подола не маємо вістий, та неперечно, що цілий город Київ замінили тогді в руїну. Можно також припустити, що значна часть мешканців вчасно повтікала, бо приходу Татар давно дожидали.

Тисяцкий Дмитро, що лишив ёго Данило в городі, дістав ся, цілий зранений, Татарам, та Батий казав ёго пощадити, мабуть для того, щоб покористуватись ним при дальших походах.

Завоєвничі полки Батиеві посунулись від Києва на захід и нищили й руйнували всё по дорозі. Город Колодяжин (нинішній Ладижин), против прикладу инших руских городів, здав ся добровільно; в надії що знайде помилуванє. Однак Татаре винищили в ній усіх мешканців, хотя часто в подібних злучаях оказували звияженням пощаду. Всі Волинські городи лягли в руїнах; тільки Кремянець, розложений на неприступній горі, не піддав ся Татарам. У Володимирі вигублено всіх мешканців що до ноги. З необачка нападєні Русни покидали свої оселі в городах и селах, скривались в лісах або втікали, самі не знаючи куди. Данило був тогді в Угорщині: ще перед чуткою про приближенє Татар він удав ся на Угорщину, щоб висватати свого сина, та се ёму сям

разом не повелось. Підчас ёго неприсутности Татаре зруйнували опустілий Галич. Тисяцкій Дмитро, бажаючи зберегти свою землю від дальшого спустошеня, вговорив Батия, щоб спішив, на Угорщину, и представив, що в противнім злучаю Угри и Німці зберуть ся на нёго з великою силою. Завоювателі розділились на дві часті: одні через Карпати пішли в Угорщину, другі, через Польщу в Шлеско и Моравію, відкіля за три роки назад вернули в свої степи.

Данило приїхав з Угорщини, а не знаючи, де находить ся ёго родина и брат, поїхав до Польщі. Там побачив ся він з княгинею и Васильком, що врились в Польщі перед Татарами. Мазовецкій князь Болеслав віддав в прогнанцям город Вишгород, де Данило доти пробув, поки не довідав ся, що Татар вже нема в ёго волости.

Повертаючи в свою землю, він хотів задержатись в Дрогощині, та намістник тамониний не пустив свого князя; відай був він у змові з боярами, котрі думали покориюватись загальною сумятицею, щоб знов розпочати свої хитрощі проти князя. Данило поїхав тому з братом Васильком як Берестю, та не міг зближитись до города задля смороду з гниючих тіл. То само довелось їм у Володимирі; там не стрітили вони ні одної душі; всі церкви були наповнені купами трупів. Видно, що люди підчас нападу татарского гледіли захисту в церквах и там гинули. Довелось Данилові відбудовувати оселі и збирати розіснаниі останки людности.

Між тим галицкі бояре, захопивши в свої руки всю землю, думали правити нею самовільно. Та тепер вони вже не згодились з волею Данила. Боярин Доброслав и Судич, попів внук, самовільно заняли Понизе, а Григорий Василевич заволодів горічною країною Перемискою. Сі бояре від себе роздавали волости и доходи різним своїм підручникам; так у Доброслава було двох підручників: Лазар Домажирич и Івор Молибожич, люди низького роду (як говорить літописець), котрим сей боярин поручив Коломию, що давала перше князеві дуже великий дохід солею. На щасте Данила сі бояре ворогували між собою и, ненавидячи князя, доносили ёму одні на других. Таким робом Доброслав оскаржував перед Данилом Григория. Користуючись їх враждою, Данило не вірив ні сёму ні тому и казав спіймати обох и післав свого печатника Кирила списати всі грабежі и надбужитя бояр підчас їх правліня.

Неспокійний, задиристий син Чернігівського князя Ростислав Михайлович по черзі не переставав непокоїти Данила. Тоді, як Кирило оглядав Понизє, Ростислав получив ся з князями Бологовськими и силкувавсь заволодіти Бакотою в Понизю, та не успів. За то Данило розправив ся з Бологовськими князями, що вже ёму були вконець надоїли. Він именно був лихий на них за те, що вони погодили ся з Татарами. Татаре лишили в супокою сих князів в їх землі для того, щоб вони сіяли на них пшеницю и просо. Лютуючи дальше против Данила, надіялись вони на поміч Татарску. Данило мав право дорікати їм невдякою для себе, бо перед тим він визволив їх з рук Мазовецького князя Болеслава и трохи що не воював за них з Болеславом. Тепер, караючи їх за союз з Ростиславом, він вступив з війском в їх землю, заняв и спалив їх городи: Деревич, Губин, Кобуд, Кудин, Городець, Божский и Дядьків. Ростислав непокоїв Данила до самого 1249 р. Він оженив ся з дочкою Угорського короля Белі и з помочю тєстя надіяв ся заволодіти Галичем. В ті суперечки вмішались и Поляки, бо друга дочка Белі була за князем Болеславом; на сій підставі Данило помагав суперникови Болеслава Конрадови, що був жонатий з ёго своачкою. Наконець по довгих незначних битвах наступила рішуща потреба 1249 р.

Ростислав з війском, зложеним з Русинів, Угрів и Болеславових Поляків, підступив під город Ярославль. Уграми проводив воевода Фильний, прозваний у Русинів „прегордий Фия“, той самий, котрого колись-то побив Мстислав Удатний. Чванливий Ростислав говорив: „Коли б я знав, де тепер Данило и Василько, з десятима войками поїхав би на них!“ Між тим він устроїв воєнне игрище (турнир) и боров ся з якимсь Воршем. Під ним спотикнув ся кінь: Ростислав упав и надвередив собі плече. Се вважали лихою ворожбою. Тим часом Данило з Васильком ишли против нєго. За ними на поміч слідувала Литва и Поляки Конрадової сторони; тут було також кількох руских князів, що прийшли на службу до Данила. Вони мали в дорозі також ворожбу: над їх війском зібралась ціла хмара орлів и гайворона и з криком кружили над війском. „Се знамено на добре“ — говорили Русини. Битва наступила 17. серпня. Угорський воевода Фильний находив ся в заднім полку и, тримаючи в руках знамя, кричав: „Русь лихо бе ся; видержимо їх перший напір: вони не витерплять довго різні.“ Однак Данило вдарив своїм полком и потолочив ёго. Знамя Фильнія відняли и продерли на половину. Молодий син Данила, Лев, зламав о ёго прибор війсковий свою спнесу.

З другої сторони Поляки, показуючи на Русинів, кричали: „Проженім великі бороди!“ — „Лжете,“ закричав Василько, „Бог нам помічник!“ Поляки після свого звичаю закричали „киріє елейсон“ и разом кинулись на Василька, та Русини відперли їх и прогнали. Ростислав, побачивши що Угри и Поляки втікають, утік и сам. Побіда була зовсім по стороні Данила. Воеводу Фільнія спіймав Андрій дворський, привів до Данила и там ёго вбили. Тоді ж казнили полоненого боярина Володислава, приводця чвар. Ростислав з того часу вже не забавав Галицького стола. Тесть ёго Бея дав ёму в уділ Мачву на Саві, и після того имя ёго вже не по-являє ся в рускій исторії.

Слідуючого року Данило помирился з Угорским королем, при посередництві митрополита Кирила, и король віддав свою дочку за сына Данилового Льва. Весіле відправляли в Изволині и Данило на знак супокою привів ис собою и віддав королеви Угорских вояків, полонених підчас Ярославскої битви.

Так нарешті Данило успокоив и себе и свої землі, як від Угрів так и від руских князів. Багато труду и змаганя, багато тяжких літ и невгаваючого терпіння стояло ёго се успокоєня. Тепер він був оден з найсильніших володарів в Славянщині. Доси він не вважав ся данником хана. Монгольські полчища тільки що пройшли по полудневій Руси руйнуючим ураганом и лишили по собі, хоч страшні сліди, та легкі до поправленя. Доля инших князів руских, здавалось, минула Данила. Та не так справді склалось, як здавалось. В 1250 р. прибули послы від Батия з грізним словом: „Дай Галич!“

Данило засмутив ся. Занятий неперестанними війнами з своїми суперниками, не встиг він укріпити горедів своїх и не міг опертись татарському полчищу, якби воно пішло на нёго. Обміркувавши своє положене, Данило сказав: „Не дам половини батьківщини своєї, сам поїду до хана.“ И справді Данилови припадало, відступивши Галич, не тільки втеряти землю, що добув такими довголітними кривавими змаганями, але ёму загрожувало ще більше лихо: віднявши Галич, Монголи не дали б ёму супокою з иншими ёго краями. Тому розумнійше було вчасно признати ся данником хана, щоб задержати свою силу на будущину, коли при обставинах прихильних можна буде инакше заговорити з завоювателями Руси. Дня 26. жовтня виїхав Данило в далеку дорогу.

Проїзджаючи через Київ, Данило задержав ся у Видубицькім монастири, скликав до себе соборних старців и монахів, просив помолитись про нёго, відслужив молебен Архистратигу Михайлови

и з благословеньством игумена сів у судно и поїхав в Переяславль. Тут стрітили ёго Татаре. Ханський темник*) Куремса провадив ёго дальшою дорогою. Тяжко и страшно було їхати Данилови. Сумно споглядав він на поганські обряди Монголів, що володіли в сих місцях, де перше панувало християнство. Ёго страхали поголоски, що Монголи кажуть, щоб православний князь кланяв ся корчам, огневи и помершим прародичам. Степами доїхав він до Волги. Тут стрітив ёго якийсь Сунгур и сказав: „Брат твій кланяв ся корчеви и тобі припаде кланяти ся.“ — „Диявол говорить твоїми устами,“ сказав розсерджений Данило; „щоб Бог загородив твої уста та щоб не чув я такого слова!“

Батий завізвав ёго до себе и на втіху Данила не заставляли ёго нічого такого робити, що б виходило на службу балванам.

„Данило, — сказав Батий — чому ти так довго не приходиш до мене? Тепер ти прийшов и гарно зробив. Чи пєш наше молоко, кобилій кумис?“

„Доси не пив, та як кажеш — то пити-му.“

Батий сказав ёму: „Ти вже наш Татарин, пий наш напиток.“

Данило випив и сказав, що піде поклонитись ханисі. Батий відповів: „Иди.“

Данило поклонив ся ханисі а Батий післяв ёму вина з словами: „Не привикли ви пити кумис, пий вино.“

Данило провів 25 днів в Орді, а потім відпущено ёго ласкаво. Батий віддав ёму держави ёго яко посідлости наслідні. Своїки и знакомі стрітили ёго по повороті з радістю але zarazом и з смутком: радувались вони, побачивши що вернув він живий и здоровий, а сумували об ёго пониженю. Разом ис своїм князем уся руска земля чула се пониженє и воно пробилось у виклику сучасного літописця: „О гірш лиха честь Татарска! Данило Романович, князь великий, що володів рускою землею, Києвом, Волиню, Галичем и иншими краями, нині стоїть на колінах, зве ся холопом, обложений даниною, за жизнь тремтить та грізьби страхає ся!“

Піддяганє ханови хоч понижало князів, але за то скріпляло їх власть. Хан віддав Данилови, як и иншим князям, землі ёго в наслідне посіданє. Перше Данило, так як и инші князі, звав свої землі наслідною батьківщиною, — та се слово мало инше зна-

*) Начальник десятитисячного війска.

чине як перше слово батьківщина. Перше воно означало не більш, як норовственне право князя правити и княжити там, де княжили ёго прародичі. Та се право залежало ще від різних умовів: від волі бояр и народу, від владі суперників, котрих було чимало, від чужоплемінного сусідства и від усяких пригод. Князі мусіли неустанно берегти й хоронити себе власними силами. Тепер князь, поклонившись ханови, передавав ёму своє княжене на власність, як завоювателени, и одержував ёго назад, яко наслідну державу; тепер він мав право на захист и оборону зі сторони того, хто дав ёму державу. Ніхто не міг відняти в не́го княжене, крім того, від кого він се одержав. Вічеве право, що виражалось або волею бояр, або волею всёго народу, конечно мусіло замовкнути, тому що князь міг тогді все пострашити непокірних Татарами. Сусідний князь не відважувався вже так сміло, як перше, виганяти иншого князя, тому що останній міг шукати охорони в сильній Орді. Князі ставались господарями (государь). Се положене відразу зрозуміли Східні князі и тому так легко погодились з новим ладом річий. Однак Данило дуже привик до давнёго ладу жизни, щоб погодитись з новим положенем. Він більше зближав ся до європейских понятій, як Східні князі. Сорому невольничого положеня не можна було для не́го нічим відкупити. Ёго щирою гадкою було визволене из соромного ярма.

Ціль сю міг Данило осягнути в будучині так материяльним скріпленем, як и вивисшенем свого норовственного значія в ряді європейских володарів. Всі позістаючі хвилі життя свого посвятив Данило сій идеі и, як побачимо, невдачно.

Приязнь и союз з Угорским королем втягнули Данила в справи західної Європи. По смерті австрійско-стирийского герцога Фридриха хотів Угорский король не допустити Німецкого цісаря до забору Австрії и Стирії, що тепер не мали володаря. Король прикликав 1252 р. Данила на поміч. Діло зладили цісарські послы в Пожзі. Тут Данило бачив ся з німецькими послами, що дивувались незвичайним для них узброєнем Русинів: іх кіньми, одітими в шкіряні прибори воєнні, и іх блискучою, татарскою зброєю. Сам Данило іхав рядом з королем, одітий по руски; сідло під ним було оббите чистим золотом, стріли и шабля позолочені з мережками. На нім був „кожух“ (певно що не тулуп, бо тогді був жаркий день) з грецької матерії, украшений кружевами и золотою тасьмою. Князь був убутий в зелених сафянових чоботах, вишитих золотом. Ёго чудовий кінь, доброго хову, викликав здивоване и похвали. „Твій приїзд, після звичаю руских князів, дорожший

для мене як тисячі срібла," сказав ёму на привіт Угорський король. Недовго потім почався новий спір за австрійсько-стирійське наслідство. У покійного Фридриха було дві дочки: одна з них була за Отокаром, сином Чеського короля Вацлава, а друга, Гертруда, була вдова маркграфа Баденьського. Отокар в згоді з партією, що держала ёго сторону в Австрії, хотів заволодіти цілим наслідством. Гертруда удамась у захист Белі. Тут на дворі ёго познакомився з нею Данилів син, Роман, и оженився з нею. Таким способом Данило забажав утвердити сина у володінню Австрії и Стирії. Для задуманих цілей Данилових мав би успіх в сім злучаю дуже велику вагу. В союзі з Белею и зятем Белі, Болеславом Соромливим, польським князем, Данило виправився против Отокара в Ческу державу, в землю Опавску (Троппав). Похід сей, безплідний в наслідках, замітний тільки тим, що, по словам літописця, ні оден руський князь не заходив так далеко на захід.

Данилові союзники, Поляки, в сій війні зовсім не були хоробрі, так що Данилови довелося їх напаминати. Наконєць втерпавши терпеливість він сказав їм: „Коли хочете, идіть геть, а я останусь з малою дружиною.“ Сам Данило тогді сильно був слабкий на очи, та все таки невсипучо проїздив з голим мечем, збирав и заохочував вояків. Союзники, не занявши города Опави, взяли тільки городок Насиле (Носельт), потім спонукали Чеського воєводу Герборта прислати меч Данилови в знак покірности. У війні тій, після загального тогдішнього звичаю, не обійшлося без варварського спустошення краю, та Данило лагодив того-ж лютість. Таким робом, взявши город Насиле, він тільки визволив своїх полонеників и не казав нікому діяти лиха.

Романови Даниловичеви опісля не вдалося заволодіти Австрією. Беле змінив свої пляни що до Романа. Лишивши в себе при дворі сина Гертруди з першого подружжя, він задумав женити ёго з своєю дочкою и задержати для нёго спорні краї, и тому покинув без помочи Романа, що воював з Отокаром в Австрії. Обляглий в Найбургу коло Відня, Роман разом з жінкою терпів нужду, на дармо вижидаючи відсічі від Белі. Тогді Отокар ёму так равав: „Лиши короля Угорського; він тобі багато обіцяє, а нічого не додержить; ти мій свояк: розділім землю на половину; а що я говорю правду, на те даю тобі свідків: папу и дванайцять єпископів.“ Та Роман ділав після норовствених правил отця свого, що ніколи не зрадив союзників, и сказав: „Я вчинив обіцянку королеви Угорському, своєму тестю: не могу тебе послухати. Соромно и грішно

не додержати даного слова.“ Сама жінка підмовляла ёго против Белі: „Він узав мого сина до себе — говорила вона —, хоче забрати нашу землю, а ми за нёго тут голодуємо.“ Роман не приклонив ся. Прихильна ім жінка потай пробиралась из Найбурґа до Відня и приносила ім їдо. Наконєць якийсь Веренґер вивів їх з облоги и Роман поїхав до отця.

Плян Данила в сім згляді зовсім не вдав ся.

(Конець будс.)

До всіх живих руских людей!

От-от незававом мипе *пятнадцять* літ з того часу, як скінчив своє житє наш безсмертний поет Т. Г. Шевченко. Пятнадцять літ — трохи не ціте житє цілого покоління, а що ж ми, поклонники мученика-поета, вдіяли за сей великий час, що ми принесли на память нашого батька Тараса?.. Що? ми не то, що доси не маємо житеписи Тараса, а навіть доси не зібрані и не надруковані як переписка Тараса з ёго кривними и приятелями, так само и споминки про нёго друзяків, приятелів и знаємих!.. А час иде и уносить з собою дорогі матеріали задля житеписи Тараса! Чи-ж то не сором?!..

Ми з великою радістю одчиняємо двері нашої часописи и запрошуємо *всіх*, у кого є листи Шевченкові, прислати до нас, для надрукованя. Заразом запрошуємо приятелів и знаємих Шевченка, щоб вони не держали під спудом своїх споминок и швидче печатали їх: чи у нашій „Правді“, чи де инде, щоб тільки друковали. Особливо ж запрошуємо В. Г. Шевченка, М. М. Костомарова, П. О. Куліша, М. М. Лазаревського, М. К. Чалого, Д. П. Пильчикова, В. М. Білозерського, Козачковського, Марка Вовчка, Сошенка, щоб вони оголосили свої споминки про Шевченка; бо тільки тогді можлива буде *справжня* житепись Шевченка. Чи вже ж ви, панове, не обізветесь на наш голос? чи вже ж таки ви занесете в могилу *народне* добро и залишите свій народ, свою родину без житеписи нашого батька?!

Недостача правдивої и докладної житеписи Шевченка, на нашій рідній мові, на тій мові, котрою поет збудив 18 міліонів народа — се велика народня пляма. Чи вже ж таки не час її стерти? и хто ж перед всім повинен брати ся за се діло, як не друзяки поета?!

Ні оден лист, писаний поетом, ні одно слово ёго не повинно zostавати ся десь в сховку, бо ёго листи, ёго слова — суть добро *всього* руского народа, и той, хто ховає у себе листи Шевченка або матеріали для житєписи ёго, заподіває *велике злочинство* як перед руским народом, так и перед усім світом!

Тим-то ми сердечно дякуємо за присилку до нас двадцяти двох листів Тараса, писаних ним до названого свого брата В. Гр. Шевченка. В сѣму ж таки числі ми починаємо друкувати сі високоцінні матеріали; друкуємо їх цілком, не вважаючи на те, що де-що з них було вже надруковано в „Основі“. Листи починають ся з 13. (25.) Липня 1859 р. и кінчать ся 29. Січня 1861 р., отже остатній лист писаний не на цілий місяць перед смертю поета. Маємо надію, що добудемо й споминки Варєоломея Григоровича — яко ілюстрацію до сих листів. А тепер, лишаючи инчі характеристичні сторони сих листів, звернемо увагу тільки на оден бік.

Тоті листи свідчать, що в остатні два роки Тарасового житя головнішими гадками ёго були: висвободжене ёго братів и сестер з крєпацтва; бажанє одружити ся и поселити ся на Україні над самісіньким Дніпром, так щоб „Дніпро був коло порога“. И ні одно з сих святих бажаній поета не сповнило ся! Правда, Варєоломей Григорович купив був у Канівського общества ту саму землю, котра подобала ся Тарасови и на котрій лежать тепер ёго кістки; але вмішав ся якийсь Поляк, став підмовляти міщан, міщане стали жалувати ся Київському начальству, котре и знесло умову на продаж тої городяньскої землі!.. Після сего Варєоломей Григорович мусів вже взяти в аренду на 90 літ ту землю, де спочиває наш мученик-геній!! Таким побутом живому Тарасу смерть не дала поселити ся в Україні *на своїй* землі; а кіткам ёго перешкодив Поляк лежати *на своїй* землі!..

Се ще не всё: земля, на котрій могила Шевченка, й доси не обгороджена, навіть не обкопана ровом, через що товар и всяка скотина бродить там наче в пустини! Могила Тараса западає; каміня розвалює ся, хрест над могилою гниє!.. И се така шаноба від 18 мільонів дітей своїму батькови! За 15 літ не спромогли ся не тільки довести діло до того, щоб нашого генія кости покоїлись не на чужій землі; ми навіть не спромогли ся обгородити могилу, завести на ній садок, охоронити її, щоб її не топтав товар, щоб вона не розвалювалась!

Чи вже ж таки Шевченко не заробив собі у нас и на могилу, чи ми справді вже так збубожіли, що не в наших силах

зібрати 4—5 тисячів Гюльденів? Здає ся ж, у нас на Україні є дукачі-богачі, котрі що року мають з своїх маєтностей по 50 тисяч доходу; чи вже ж вони не спроможуть ся уділити „*пенту вдовиці*“? Деж наші українські патріоти, де їх патріотизм? — Нічого звертати тут на те, що російський ряд заборонить поставити пам'ятник Шевченкови... Се неправда! ряд не заборонить! заборонює наш поганій еґоїзм, наше лакомство, наше духовне крпацтво!..

Именем поета зовемо вас, усі українські люде, особливо ж українські дуки! зніміть ви з України велику срамотню пляму и охороніть народню святиню! Здає ся, не вимерли в Україні ні Милорадовичі, ні Тарповські, ні Скоропадські, ні Рубинштейни. Ні, вони не вимерли, а тільки — заснули?.. Пробудіть ся ж, панове! схаменіть ся!

Нас 18 мільонів; коли сотня часть нас, се-б то 180.000, дасть тільки по одному Гюльдену (63 копійки), то се поставить таку сумму, за котру можемо на віки вічні поставити не тільки пам'ятник Шевченкови, але завести и кілька шкіл ёго имени.

Хто ж возьме ся за се діло? В Росії красче всего взятись „Обществу литераторовъ ч ученыхъ“, а у нас в Галичині Товариству имени Шевченка.

И так обізвіть ся *живі* рускі люде, коли ви справді ще живі; коли ж ви мертві, то „мертві сраму не имуть“.

Листи Т. Г. Шевченка

до Варооломея Григоровича Шевченка.

I.

Я не дождався Парчевського; той не зробив нічого, тільки купив гербового паперу; а на папері тім пишеть вже ви, що знаєте, и що вам Бог на розум пошле. Оставайтесь здорові; нехай вам Бог допомагає на все добре. Щирий брат ваш Т. Шевченко. Іюль 13, 1859.

II.

20. августа, Прилуки.

14-го августа вирвався я з того святого Київа и простую тепер, не оглядаючись, до Петербурга. А проїзжаючи пирятинський повіт, я прочув, що в Кочубеевих добрах не було добра, тай не буде. Отой Ракович, що писав до тебе, посадив у Згуровці свого приятеля, якогось п'яницю и здирцю Браньковича. Тепер він тільки що приймається управлять. Цур ёму, тому Кочубееві. Ладнай з *отим* жидом, що ти казав мині, лучче буде.

Чи ти зробив що з Вольским? як ні — дак зроби як умієш, и як тобі Бог поможе, бо мині и в день и в ночі снитця *ота* благодать над Дніпром, що ми з тобою оглядали.

Не здивуй, що так мало пишу до тебе. Ніколи. Сьогодні рушаю в Конотоп. Напиши мені в Петербург по тому адресу, що єсть у тебе. А тим часом цілую тебе, сестру і твоїх діточок. Оставайся здоровий. Щирий брат твій Т. Шевченко.

III.

С. Петербург 10. септембра 1859 г.

7. септембра в ранці приїхав я в Петербург і прочитав письмо твоє у М. М. Л. — Пишеш, що тебе не було дома, що ти хлопців возив у Херсон. Добре зробив еси! та тільки, чи притокмив ти їх у те училище Торгового Мореплавання? Як що притокмив, то молися Богу, та лягай спати; з хлопців будуть люде, тільки треба спати на одно око.

Пишеш, що бачився з Парчевським, і я з ним бачився в Черкасах: те саме він і мені говорив, що й тобі; нехай собі робить як знає, а ти, мій рідний брате! зроби як умієш і як тобі Бог допоможе.

Продать він тієї землі не волен, а законтракувать на 25 літ волен съ согласія опеки. Як би ти побачився з Вольським, та з ним добре поговорив, та умовився?! Та вже там роби, як знаєш і умієш, та тільки зроби, бо мені й досі снитця Дніпро і темний ліс по під горою. Контракуть на своє имя: на сей случай я оставив письмо у Вольського і аркуш гербового папіру в 90 копійк. На тім тиждні у мене будуть гроши, то як треба буде, то я зараз і пошлю тобі. Добре було б, якби Іосип або Микита взялися за постройку, веселійше б гроши платить. Як би ти побачився з ними. Як побачиш Дзензеневського, Липомана, Грудзинського і його стару матір, та поцілуй їх всіх за мене.

Чи ти получив моє письмо з Прилуки?

Пришли мені оту маленьку книжечку хоч переписану; мені розрішено друковать, то книжечка та мені тепер треба.

Посидаю Рузі не всеобщую исторію, а Робинзона Крузе; для мика се буде лучче. Исторію пришло на той рік, або сам привезу.

Сестру, тебе і всіх діточок ваших тричі цілую. Оставайся здоровий. Нехай тобі Бог помагає на все добре. Брат Т. Шевченко.

IV.

1859 г. 2. ноября.

Ще позавчора передано мені твоє і Присіне письмо, а я тільки сьогодні заходився одвітувать. За лежнею, бачиш, ніколи й посидить. Погане ти пишеш про мою справу. Вольський, я знаю, добрий і щирый чоловіяга, та чи вдіє він що в цій справі? от-що! Я пишу йому, а ти будь ласкав, перешли, або сам, як мати-меш час, передай йому письмо моє. Нехай він тобі просто скаже: чи буде що з сего, чи ні? А поки каша, то будемо масла добувать. У мене думка ось яка: яка твоя на сєє буде порада? Поки що буде, купиць би у Вольського дубів 40 лісу, вирубаць, та й нехай би собі сохне. А скласти його можна коло Пикарів, на Році, на жидівській лісній пристані і пильні. Як ти думаєш: чи до ладу воно буде? Як що до ладу, то хутенько напиши мені, то я зараз і гроши вишлю. Чи так, чи сяк, а де небудь треба зупинитця. В Петербурзі я не всижу, він мене задумить. Нудьга така, що нехай

Бог боронить всякого п хрещеного и нехрещеного чоловіка. Чи Хариту ще не приходив ніхто з нагаєм сватать? Як що ні, то спитай у неї нишком, чи не дала б вона за мене рушників? або нехай сестра сниться, се жіноча річ. Оті одуковані, та не одрюковані панночки у мене у зубах завязли. Нефорощ!.. та й більш нічого!

А тим часом прошу твоєї щирої братнєї поради — и перше так було, а тепер аж надто стало тяжко на самоті. Як би не робота, то я давно одурів би; а тим часом не знаю сам, для кого и для чого роблю. Слава мині не помага' и мині здається, як не заведу свого кишля, то вона мене и вдруге поведе Макарові телята пасти... Харитина мині дуже, дуже подобалась. Порадсья з своєю жінкою, а з моєю сестрою, то й мині раду дайте; а поки-що нехай вам Бог помагає на все добре. Щирий твій друг и брат Т. Шевченко.

Наниши Присі, що, як буде добре вчитця, та не пустовать, то я ще кращий пришлю їй подарунок.

На щот отісі книжечки ти сказав правду и спаси-бі тобі.

Ще ось що: може Харита скаже: що вона вбога, сирота, наймичка, а я багатий, та гордий; то ти скажи їй, що в мене багато дечого нема, а часом и чистої сорочки; а гордости та пихи я ще в моєй матері позичив, у мужички, у безталанної крепачки.

Чи так, чи сяк, а я повинен оженицца, а то проклята нудьга зжене мене з світа. Ярина сестрі обіцяла, найти мині дівчину в Керіловці; та яку ще вона найде? а Харита сама найшлась. Навчи ж її и врозуми, що вона безталанною зо мною не буде.

Максимович у Прохорівці уступає мині таке саме добро, як и в Парчевського, тільки що не коло Дніпра, от моє лихо! Видко Дніпро, та здалека, а мині ёго треба коло порогу. Ні вже! нехай Вольський хоч чорта перескочить, а мині дружбу докаже. А на щот дубового лісу, як ти лучше придумаш, так и зроби. Низенько кланяюся сестрі, и цілую тричі її сінка.

V.

7. декабря.

Не було в куми и запаски, аж глядь кума у плахті похожає. То так оце я з твоїми нисьмами сталося: вчора одно, а сьогодні друге. Спаси-бі тобі мій рідний брате! мій друже єдиний! за твоєю турбацією. Вольський мині пише, (що) тепер зробить нічого не можна. Пек ёму, тому шепотинникові Парчевському, може той клопоту од нас не втече. А поки що торгуйся, яко мога, з Понятовским, через того старого економа. У Києві у мене нема нікого такого, щоб хто добре знав Понятовского; пошукаю, чи не найду тут. Богатих усюди знають. Ще ось що: нациши мині, чи багато там землі у тій Забарі? яка вона? чи можна буде садочок розвести, та ще щоб справді сердитий Дніпро не пошкодив? розпитайся гарненько. До Чижова я завтра сам напишу; або попрошу ёго великого приятеля Галагана: ёму він щирійше скаже, як мині.

Тепер о Хариті. Твоя порада добра. Спаси-бі тобі. Та тільки заб'в ось що, а ти це добре знаєш: я по ллоті и духу син и рідний брат нашого безталанного народа, та й як же себе поєднать з собакою

панською кров'ю. Та й що та панночка одукована робити-ме в моїй мужицькій хаті! З нудьги пропаде тай мині укоротить недовгого віку. Так то брате мій! друже мій єдиний!

Харита мині подобалася, хоч я її и назирки бачив: нехай ще сестра Ярина подивитця на неї, та що вона скаже, то так воно й буде. Мати, вєюди неоднакова мати. Коли розумна, та щира, то й діти вийдуть в люде, хоч по під гинню; а хоч и одукована, та без розуму, без серця, то й діти виростуть, як те ледащо в шинку.

У тебе, здаєтця, годуєтця кабан в сажі. Я бачив, як Харита єму їсти носила и ти, певно, заколєш єго к святкам, то пришли мині по почті 20 фунтів ковбас; бо я лучче тричі в німця пострижусь, и всю пишиповку буду мясо їсти, як мати-му німецькими ковбасами розговляєтця. Та щоб ковбаси були такі самі, як ми з тобою їли на меду у Гната Бондаренка, під яблуною сидячи. Нагадай лиш добре. Та як би до ковбас, та ще й сала додати, то воно б дуже добре було! на се добре діло поспляю тобі 10 карбованців; рєшт оддай сестрі Ярині.

Ко новому року вийдуть початки мого сочинєня (новіи). Я через тебе пошлю чотири книжки Алексію Івановичу Хропалю, то тоді він тобі й ска..(же), як и що робить, а до того я й єму напишу.

Ще ось що: спаси-бі тобі, що ти зовєш на пораду и на розглядини сестру Ярину. Що ж вона побачить? те що й я бачив; Хариту, та й бїльш нічого! А як би твоя жінка, а моя сестра, сказала слово, то це б було до ладу. Попроси її, нехай скаже, нехай порадитця.

А поки що буде, нехай Бог шле добре здоровє и жінці и діткам твоїм. Оставайся здоровий, та швидче пиши до мене, до твого искреннєго друга и брата Т. Шевченка.

О людськїй волі я розпитував; але ніхто нічого не знає, коли, як и що з того буде.

А дубового и ясинового дерева треба купить и вирубать, нехай собі лежить та сохне, поки що буде.

VI.

С. Петербург 12. Генваря 1860 г.

На силу я дождався твого письма; я вже думав, що ти, крий Боже! занедужав, або принаймні на Бессарабію помандровав. За ковбаси и сало спаси-бі тобі; а як получу, та покоштує, то ще раз скажу: спаси-бі! думаю, що вони такі самі будуть, як и ті, що ми з тобою, колись під яблуною вкушали. Мені байдуже, що ми вже не ті стали, абн ковбаси не старілися, а з ними и ми помолодіємо; коли б тільки нам отой хутір придбать, та поєднать Хариту. Дуже, дуже я зрадів, що вона вподобалась Ярині. Чи Ярина ще й досі у тебе гостює? Як ще й досі, то нехай би вона нишком, по своєму спитала Хариту, а ти б мині написав те слово, або сам спитай, що вона скаже?

Вольскїй мині пише, що Пикарі будуть Зміського. Мині самому здаєтця, що він моторнєнький панок; я з ним бачився в Черкасах. Нехай и буде добра надія, а з Понятовским тепер треба зробити; єго вже прошено.

Мині самому здаєтця, що лучче взять на посєсию; а тим часом робя, як тебе Бог навчить; як що треба буде грошей, то пиши. Та

тим тяжні вийде моя книга, то будуть и гроши. А дубового лісу все таки треба купити, завдалегідь, нехай собі сохне. Писав я позавчора про тебе до Семиренка; не знаю, що він тобі скаже. Як получиш мого Кобзаря, то одвезеш ім усім по книжці, то може вони й поласкавіють.

Другим разом напишу тобі більше, а тепер бувай здоров; поцілуй за мене сестру Ярину, Катерину, свою жінку и своїх діточок. Оставайся здоровий. Не забувай искренняго твого друга и брата Т. Шевченка.

VII.

1860. Февреля 1.

Ти мині дуже на швидку писав, а я тобі оце навзаводи пишу,— ніколи. Ось-що! чи получив ти моє письмо и Кобзаря? чи був ти у городищі? чи бачився з П. О. Семеренком? Як що бачився, то напиши мені, що він тобі сказав? Та ще ось що: напиши мині гарненько, що то за пан Троцинский? Де той Кагарлик и що то за грунт, що він нам пропонує, що він коштує? Я се літо до тебе не приїду, ніколи,— роби як сам знаєш, о грошах не турбуйся. Кобзарь добрий чинш платить, спаси-бі йому. Та напиши мині хоч пів слова о Хариті; вона мині спати не дає. Оставайся здоров. Цілую твою жінку и твоїх діточок. Т. Шевченко.

Як мати-меш час, то сам одвези письмо П. О.; а не, то одішли.

VIII.

Прочитай оце письмо, та, поміркувавши гарненько, запечатай, та або сам одвези, або одішли, або під лаву кинь. Та що! нехай Харита, добре подумавши, скаже: чи піде вона за мене, чи ні? чи бачився ти з П. О. Смиренком? Та напиши, чи той грунт у Троциньського над самим Дніпром? бо як не над Дніпром, то мені й за копу його не треба! — Ще як скаже Харита, що піде за мене, то прийми ти її в своїй хаті, як рідну сестру. Нехай вона сердешна од наймів трохи одпочине. На харч и її одежу я тобі вишлю гроши. Попроси за мене и сестру мою, а свою жінку, щоб и вона її привітала. Тричі спаси-бі тобі за Васю. Як побачиш брата Йосипа, то скажи йому; нехай очунює, та захожуетця мені хату ставить.

А о волі ще й досі не чують нічого доброго.

Напиши мині, чи є в Харити батько, або мати? чи крепачка вона, чи вольна? коли крепачка, то чия? и яка плата за її волю?

IX.

18. лютого.

Напиши мині швиденько адрес Жаботинського и Керяловського пана: як його зовуть и що воно таке? та напиши, як зовуть синів брата Микити, брата Йосипа и сестри Ярини. Жінки и дівчата уже не панщане, а про чоловіків, парубків и хлопців ще нічого не чують и за ґрунти теж.

Та напиши мині гарненько, як и що зробив ти з Троциньським? як що добре зроблено о ґрунті, то дбай дубовий, берестовий, ясеневий, кленовий и липовий ліс и пиши о грошах.

Чи бачився ти з Семеренком и що він тобі сказав? Посилаю тобі нашвидку зроблений план хати, поміркуй и роби, як сам добре знаєш; мені тільки треба, щоб робота була дубова, та круглий ганок скляний на Дніпро.

Спитай у Харити, що вона скаже? щоб я знав, що міні думать, и що робить! На се літо я не приїду до вас, роби як сам здоров знаєш, а я тобі скажу: спаси-бі.

Чи получив ти Кобзаря и письмо Трощинському? У Ғеридовскої був; вона нездужа' и я її не бачив, а Маню тричі поцілював за тебе и один фунт добрих конфет оддав.

Ще раз прошу тебе: спитай у Харити, що вона скаже, и напиши міні швиденько.

„Русская газета“ запершена. Послав я тобі „Современникъ“ и „Народное Чтеніе“, чи получив? Послав я тобі не надписаних пять книжок Кобзаря. Може тобі ще треба буде, то напиши, бо ёго швидко й не стане. Пани дуже кривлятця на сліпого старця.

Ще раз благаю тебе: напиши, що скаже Харита? Оставайся здоров. Цілую тричі твою жінку и твого Йосипка, Ганулю, Присю, Андрийка, Каленика и тебе, мій щирый брате и друже!

Ти б добре зробив, як би міні прислав ковбас, а то я захляв без еєго добра.

Х.

23. марта.

Чого се ти замовк, мов тобі заціпило? чи не завадило тобі од казань, що ти для мене так мудро скомпонував. Спаси-бі тобі, мій брате рідний, мій друже єдиний! Брехня цѐму, я тільки не идолопоклонник такий, як оті християне, сіпаки, брехуни. Собака погавка', а вітер рознесе.

В послідньому письмі просив я тебе, щоб ти міні швиденько (написав?) о Микиті, Йосипі и Ярині, и о їх дітях и грунтах. Робота моя о їх волі аж шкварчить, а ти ані телень! Чи ти змер, чи тільки ще замедужав, чи може, крий Боже! запишався? Пиши ж міні все, та пиши гарненько, а надто о Хариті. Чи ти казав її о мені и що вона тобі сказала? Будь ласкав, поверни цім ділом на мою руку, а то не втерплю, одружуся з такою шереною, що й тобі сором буде.

Що ось що: як будуть питать брата Йосипа, на чнім він ґрунті живе, то нехай скаже; на своїм. За ґрунти положена якась плата, то сестрі Катерині доведеться потім платить, а тепер Йосипові безплатно оддадут, а тим часом не знаю ще, як воно зробітця. Чи зробив ти що з Понятовским, або з Трощинським? як що ні, то чи не зробиш чого з Заїєвским. От би добре було! а дубового, кленового, липового и ясинового певне не придбав!

Що тобі Бог послав, чи дочку, чи сина? зови мене в куйл. Чи получаєш ти книжки, що я посилаю? Як здорова твоєї жінки, а моєї сестри? Чи приїдуть твої хлопці и дівчата на святках до дому? Для Присі єсть у мене гостинець; та нехай лучче прочитає добре Робинзон Крузе. Чи Вася вже вчитця письму? Бувай здоров з жінкою и з діточками! пиши до мене швидче; бо я трохи не одурів, ждучи твого письма о братах и о Хариті.

Одвези сам книжки в Городище и оддай своїми руками; в Керилувку перешли, а пять книжок роздай кому сам знаєш. Та пиши міні, бо я вже аж утомився, ждучи твого листу.

Літературні злочинства.

Бичокъ, або бездітні люди. Стрикованис(?) Прохора Данилевського. Тифліс, 1875 р.

Смійтесь, смійтесь! покіль не засміялися на кутні.
Народня поговорка.

З того часу, як Гоголь (батько) в своїм „Простак“-у, а Котляревский в своїм „Москалю-Чарівнику“ вивели українського „мужика“ на потіху панам, минуло пів віку; погляди на народ, на становище ёго серед громади, в загалі, так перемінилися, що між поглядами того и нашого часу не знайдемо нічого сенько похожего. Людям просвіченим, людям з моральним розвоєм тепер вже и в гадку не прийде „глузовати“ з „мужика“, виставляти на посміховище всенародне — селянську темноту або убожество. В наш час ні один честний и правдиво освічений писатель не посміє вивести не тільки „Чуруна“, а навіть и такі обставини, як приміром у Гоголя сватане на ярмарку. Отже коли в Європі панують и в житті и в літературі погляди на народ як на велику силу, замучену, засліплену и придавлену темнотою и убожеством, як на силу, котру інтелігентні люде повинні спізнати з усіх боків и пильновати, щоб та сила піднялась в тій своїй величавості, в якій вона повинна бути — яко чоловік, яко „образ божий“: так от в сей самий час у Тифлісі, десь на роздорожі між Азиею и Европою, являється літературний Азіат, Прохір Данилевский, у котрого погляди па народ чисто такі, котрі панували на Україні за часу Котляревського, и котрі в наш час ледве чи панують де и в Персів!

Чи полудневе кавкаске сонце, чи який азіатский лукавий вкинули в душу Данилевського того червяка, котрий викликує бажане слави. И от у Прохора Данилевського засвербіла рука и давай він „стриковати“ писаня про „народне жите“. Не знаю, чи лукавий збив з пантелику Прохора Данилевського, чи може там и збивать нічого було: вірно тільки те, що Данилевский з великою відвагою випустив на літературне поле свого „Бичка“.

Лукавий так „настриковав“ Прохора Данилевського, що він, бажючи „настриковати“ якесь літературне оповідане з народніёго жита, „настриковав“ літературне злочинство, за котре ми и повинні позвать Прохора Данилевського на суд.

Ось слухайте читателі, що „настриковав“ Прохор Данилевский, сидючи собі у Тифлісі під полудневим промінем сонця. Недалеко десь біля Києва жив собі чоловік Охрім Жижка. В Охріма була своя оселя: двір, хата, комора, своє поле; хліба свого ставало Охрімови на цілий

рік. Охрім часто їздив на базар у Київ (стор. 3). Додавши, що Охрім — в своїм стані — був чоловік не аби-який, не дурень, не безглуздий: вже одно те, що він їздив по дорогам, показує, що своїм розвоєм Охрім стояв вище маси своїх селян: „Ему, каже автор, усі вірили, він таки з соромом був, ніколи не шкодив;“ значить, скажу я, дай Боже, щоб і всі наші селяне стояли не нижше Жижки. Жінка Охримова Параска „була собі проста: що скаже Охрім, усе вона робила...“ Отсей то чоловік поїхав раз у Київ на базар и, йдучи біля Гімназії, побачив „швейцара“, прийняв ёго за пана, став розпитувати ёго, „чи це у вас, добродію, не хамазей(?) який з крамом?“ Швайцар засміявся и розказав Охриму, що то Гімназія, куди оддають дітей в науку. Охрім жалкує, що у не́го нема дітей, що, колиб у не́го був син, то він „проніз би ёго в ученье, може великим чоловіком би він був.“ — Під впливом таких гадок Охрім просить швайцара, чи не можна б оддати ёму ового бичка в Гімназію задля науки. Швайцар згоджується и бере Охримова бичка в науку на три роки. Вертається Жижка до дому и радіє з Параскою, що „бичок іх письменним буде“; на радіоща Жижка збудував для бичка нову хату и світлицю, щоб то було де жити бичку, як вийде з науки. Аж ось через який там час прийшла гутірка, що в те село, де жив Охрім, іде на слідство „справникъ Бичковъ“ (ст. 31.) Охрім запевнився, що то справником той самий ёго, Охримів, бичок, котрим він їздив колись у Київ на торг и котрого віддав в науку (ibid.). От як приїхав Бичков, Жижка взяв „сінця“ и пішов до не́го. Бичков не признав себе Охримовим бичком, тогді Охрім накинув на справника налигач, повалив ёго, а Параска стала бити справника, та вже голова одборонив справника... От и все! автор завіряє, що він не знає, що далі сталося з Жижками. Та й на що б ёго знати! можна б гадати, що Жижку посаджено в больницу для душевно хорих; але така догадка розбивається тим, що й Прохору Данилевському треба б посидіти в тій больниці, — але він „сидить не в больниці, а в Тифлісі и „стрикує“ літературні злочинства.

Виставлять народ *в таких* образках — значить заподівати злочинство супротив народа; а за злочинство карають.

Література не має таких кар, які визначені законом карним за соціальні злочинства: у літератури єсть тільки одна кара — *зневага*. Так би й ми мусіли вчинити з Прохором Данилевським, одвернувшись від ёго літературної праці з великою зневагою; але ж перш нім осудити якого злочинця на кару — треба розсудити: чи можна, чи слід поставити ёму в вину ёго злочинство?

Злочинство не ставиться в вину злочинцеві, коли воно заподіяно не в доброму умі; приміром коли злочинство заподіяно чоловіком дурним, безглуздим, божевільним, або в годину якого-будь душевного недугу, утрати розуму и т. д., одно слово: чоловіком не при своїм умі. Такі злочинці — не суть злочинці, а люде душевно недужі и іх треба гоїти, а не карати.

Нам здається, що, приміривши отсю аксіому до Прохора Данилевського, не можна буде поставити ёму в вину ёго літературного злочинства; бо справді освічений чоловік, при своїм умі, не стане так глумитися з народа, коли він вбачає які темні боки в народнім житті.

Писатель з честним серцем и здоровим мозком, хоч и впаде инколи в гумор и покаже яку смішну сторону, але ж той сміх одавати-ме не таким глузованем, яке настриковав Прохор Данилевський, а з-під того сміху капати-муť гіркі слёзи.

Може у автора „Бичка“ и єсть розум, але в ту годипу, коли він писав свого „Бичка“, він був не при своїм умі и через те певно забув, що той, хто бажає списовати образки з народнёго житя, повинен орудувати внутрішним звязком з народом; а без такого звязку вийдуть не етнографічні образки, а злочинні карикатури..

Коліб п. Данилевський був при своїм умі тогді, як „стриковав“ „Бичка“, він би сам зрозумів, що такий ідіот, яким в кінці оповіданя вийшов у него Охрім, не міг бути той самий Охрім, яким він списав ёго в початку оповіданя.

Розум Данилевского запаморочився до того, що він з Охримоного бичка видоїв для себе ось яку мораль, котрою він и кінчає своє оповідане:

„В бездітстві инші так живуть :
(Де діть худобу) — все гадають ;
Найдуть бичка — ёму дадуть
И самі чрез ёго пропадають.

Таку мораль и такими віршами можна писати тільки тогді, як на розумного чоловіка нападе запаморочене розуму; або коли у чоловіка не свій розум, а бичачий и телячий. От через се ми, вважаючи Прохора Данилевского яко писателя з запамороченим розумом, не поставимо ёму в вину ёго літературного злочинства, а тільки скажемо про него, що він и сам не відає, що творить.

На хвості у „Бичка“, чи те пак — вибачте! — на хвості у книжці Прохор Данилевський „настрикував“ „співки“. Именно „настрикував“! бо навіть так отуманив ёго кавказкий нечистий, що він не зрозумів, як треба написати „співки“ и написав раз „співки“ а в-друге „співки“. Отих співок усіх шість и містяться вони на двох сторінках; алеж „хоч трошки, та з напкою!“ Послухайте, як „співає“ „бичок“, чи то пак — Прохор Данилевський:

„Куповав я їй сережки
И красні черевики,
Тонки сорочки з мережками
Нампста три низки;
Да ще було, як прїздив
До нас у мясниці
Пан, кстрому колясь продав
Я возок пшениці,

Тей пан личман на ланцюзці (?)
Таки прохороший
Подаровав моїй жінці
И дав цілкови гроши.
Эге, эге, мій голубе,
Та й що ж тут казати...
Бо про жінку тобі лучче
У пана спитати..“

Конечно — даремно в сих „стрикованих“ шукати поезії, вже й то б було гаразд, коліб можна було знайти хоч здоровий змісл, а то й того нема.

Від щирого серця радимо Прохорови Данилевскому більш не „стріковати“, а те, що „настрикував“ вже, однести на горище мишам на снідане або кинути в піч, тай попід закопати у землю, щоб вігер не розвіяв по тому краю, де

„За горами гори змарами повиті,
Засіяні горем, кровію политі.“

ЧАСТЬ ПОЛІТИЧНО-СОЦІАЛЬНА.

ПЕРЕГЛЯД ПОЛІТИЧНИЙ.

Справи австрійсько-угорської монархії.

Одвіт міністра торгівлі в компанії послів *Ради державної* був звернений головню до вірноконституційних інтерпелянтів, и ледве в кінці мимоходом торкнув о інтерпеляцію правниці; одвіт сей відослано до комісії економічної. Між тим деякі товариства ремісничі и промислові з Лінц, Штайер, Штайнбах и и. централістичних сторін надіслали адреси з подякою послам правниці за оборону дрібного промислу, ремесла и рільництва. Відтак займала ся компанія послів на кількох засіданнях предложенем ряду в справі зміни декотрих постанов закона о штемплях и належитостях правних; проєкт прийнято 3. Грудня в третім читанню; ряд сподіває ся на будущий рік о 4 міліони більше доходу з підвищення штемплів и належитостей на підставі того закона.— На жаданє суду окружного в Цель призволила компанія послів на вичленє слідства против (централістичному) послови Брандштеттерови з причини обманства и фалшованя векслів.

Дня 3. и 4. Грудня вела ся в компанії послів *розправа о лихві*, викликана внеском п. Ридзовского и всіх інших польських и руских послів з Галичини, поставленим ще перед роком. Справозданє комісії годить ся з п. Ридзовским в тім, що надзвичайне задовженє менших посідателів землі походить найбільше від лихви и що треба конче підняти міри не допускаючі загального убожества селян; однако воно не годить ся з тим, що головним поводом взможеня лихви є знесенє закона против неї, але видить той головний повід в темноті, лінивстві, пиянстві и т. и. Комісія гадає отже, що найскорше можна б спинити розширенє лихви доброю процедурою, гіпотечними книгами, заложенем краєвих гіпотечних закладів для менших посідателів и т. и. — и кінчить своє справозданє резолюцією взиваючою ряд до вислідженя, „о скілько лихим економічним відносинам, які появилсь особливо в Галичині надзвичайним задовженем малих посілостей, можна б запобігти через перемену цивільного законодавства“. Промовляло 9 бесідників, по найбільшій часті против свободи лихви; за тою свободою промовляли тільки шидівські послы з Галичини Генісман (сей указував на „порції“, що и шляхта польска займає ся лихвою) та Ляндав и централіст Менгер; однак и сі признавали, що треба щось зробити для охорони людю. Найзнаменитшою була бесіда п. Ридзовского. Він виказує противорічність в осуді комісії, котра з одної сторони приймає яко позитивний факт, що в Галичині затягають ся позички на 100, 200, 500 а навіть до 1000 зр. від ста, а з другої сторони твердить, що поводом убожества не є закон зносячий патент против лихви. Що до пропонованих комісією гіпотечних книжок и т. и., замічає, що в Галичині таких книг для менших посілостей нема и роботи над ними лиш що зачато

и ледве за десятки літ скінчать ся; до того ж часу ціла сільська людність буде позбавлена своїх ґрунтів а ґрунтові книги принесуть пожиток лише тим, котрі сельську людність чорними своїми руками найнеправішим але зовсім легальним способом лишили власности. Дальше виказує бесідник статистичними даними, що в Галичині — на 800.000 малх посідостей в 6371 місцевостях — в 1867 р. розписано в 130 місцевостях 164 ліцитацій, в 1868 р. в 187 місцевостях 271 ліцитацій и т. д., а в 1873 р. в 409 місцевостях 640 ліцитацій, в 1874 р. в 633 місц. 1026 ліцитацій! Отже число публичних ліцитацій побільшає ся що-року о $1\frac{1}{2}$, а колиб ті обставини тривали и дальше, то в 13 літ всі малі посідоosti були б заліцитовані!! Коли розважимо, що довжник продовжене термину всіми можливими способами вже наперед окунив, що галицький селянин віддасть всі свої ґрунти, щоб тільки лишити ся під батьківскою стріхою: то можемо з того пізнати, як пагубною є лихва в Галичині. Відтак пропонує бесідник виповнити декотрі недоставки цивільних законів, щоб именно суди прислугувало право надто великі відсотки ограничати, тяжкі и в блуд вводячі услови вважати примусом або помилкою, а довжника засудити лиш на віддане того що дійсно позичив; особливо ж вносить, щоби в резолюцію комісії вставити слова „а в кождім разі и в дорозі карного законодавства“. Потім напротив справоздання комісії, котре поводом руїни вважає тую обставину, що в Франції промисловці можуть завсїгда дістати достаточні капітали по 3—4 від ста, а в Австрії не инакше як що найменше по 8 від ста, виказує своє пересвідченє, що, як буде знесена вільність лихви, капітали більше будуть уживані для промислу. Насупротив можливого закиду, що боронить річ давно вже засуджену теорією, відповідає словами: *Historia est omnium rerum magistra*, а лоліка фактів, бодай в Австрії, давно вже засудила тую теорію. — П. Ковальський указує, що торговля, промисл и ремесло в Галичині від 1868 р. не тільки не поступили наперед, але пішли в зад. Коли міністерство запитало висший суд у Львові о наслідках знесеня патенту о лихві, суд висий відіє ся до повітових судів, а з тлх 112 (на 119) жадають окремішних репоряджінь для Галичини. Бесідник ззиває, щоб раз вже що зроблено в тій справі и кінчить словами: *Vienna delibegante Galicia perit*. — Інші бесідники (з оппозиції) виступали против цілої системи рядової, против малої лотерії и т. п. Наконєць прийнято резолюцію комісії з додатком п. Ридзовского. З міністрів ніхто не забрав голоса, а те віщує недобре сій справі.

Дня 6. с. м. зачали ся *розправи бюджетові*. Виділ бюджетовий представив видатки на р. 1876 в загальній суммі 403,400.000 зр., а приходи в суммі 372,700.000 зр. (рид обчислив приходи на 378,942.000 зр.), отже недобір має виносити 30,700.000 зр. Дебати бюджетові мають тую властивість, що до них можна все приладити, що коли-инде не дасть ся внявити, бо бюджет обіймає всякі потреби. Кождий бесідник отже старає ся тут виговорити, що цілий рік має на серцю: а тої причини ті розправи и важні и цікаві. До голосу (в генеральній дебаті) записало ся 23 бесідників, між тими 14 против бюджету. Однако и централісти не дуже щадили ряд, противно деякі з них, як Гайнріх (в дискусії спеціальній) и Пленер, найбільше досолили міністерству, а послідній

острим своїм виступенням против міністра фінансів викликав навіть скандал. В загалі централісти домагають ся ощадности в видатках на військо; бесідники з сторонництва права всякі хибні і всяку нужду виводять з пануючої системи централістичної. Перший бесідник Клеппш, хотя централіст, видить причину злого в дуалізмі: він волів би вже унію персональну; виступає против підвищення податків, если не буде рівночасно переведена ціла реформа податкової системи враз з постійними средствами піднесення народного добробуту. Пленер говорить за введенням загального податку особо-доходового и радить лучше підвищити податки ніж накопляти довги на довги; дефіцит обраховує не на 30 а на 48 $\frac{1}{2}$ мільйона, а з додатком 11 мільйонів на будову рядових залізниць в округлій сумі на 60 мільйонів. Герман доводить що рівність обивательська є тільки на папері, автономія мертва, а централізм жерелом непорозумінь, ратунок тільки в децентралізації. Гайльсберґ і Штайдель промовляють за редукцією війська, а Штайдель жадає ще забраня майна мертвої руки, се-б то маєтку церковного, на поратоване держави. Пражак витикає наслідки дуалізму и хибне господарство централістичне. Дунаевский представляє ціле положене економічне, промовляє за реформою податків, освідчає ся против забору майна мертвої руки, а що до розброєня Австрії каже, щоб держави офензивні перший крок зробили. Дня 7-ого с. м. говорить князь Чарториский: ряд не вдоволяє ані консерватистів ані лібералів ані не заспокоює жадань Галичини, він плекає тільки бюрократію шкодливу для народів; замість редукції армії жадає бесідник розширення автономії, а тим самим и редукції урядників. Возняк жалує ся на ряд, що не дбає про Словенців. Менґер старає ся ослабити закиди правиці, виступає против Поляків и федералістів и твердить насупротив кн. Чарториского, що бюрократія конечно потрібна в розвою державнім. Ценцила не годить ся з міністерством просвіти, бо германізує через школи, з мін. торговлі, бо сотворило хору индустрію, котра потребує ціла охоронного, а о міністерстві рішничества каже, що воно не свідоме своїй задачі. Наумович каже, що сельска людність в Галичині стоїть над берегом пропасти: жерелом сего зла вважає розстріл соціальних відносин, розділ інтеллігентних сил краю, недостаток патріотизму и игру в високу політику; нарікає на галицкий сойм, що не сповняє своїх обовязків, що н. пр. внесок и. Павликова о заложеном позичковим кас и шпихлірів громадских спочиває ще в актах сойму. Дальшу причину економічної нужди Галичини видить в несправедливим поступованю при розрішеню сервітутів, в надзвичайнім обтяженю народа податками и додатками, в деморалізації его через горівку и лихву; визнає ряд, щоби ухвалений в Галицкім соймі закон против п'янства предложив до санкції цісареві, а закон о процінаці ні; в кінці звертає увагу на лихі жнива сего року и жадає, щоби ряд при стяганю податків мав взгляд на те. По бесідах ще кількох послів міністер Депретіс відповідав в довгій бесіді на різні закиди, а особливо на бесіди Пленера и Дунаевского; насупротив пессимістичного погляду майже всіх бесідників, міністер, хотя теперішне положене признає трудним, однак старає ся виказати, що воно це не є критичним для держави. На тім закінчилась генеральна дискуссія.

НОВИНКИ.

— **Справозданє виділу товариства „Січ“ у Відни за рік 1874/5.** Осередком сѣгорічного життя и руху тозариства „Січ“ стала ся читальня, заложена у жовтню мпнувшого року, и коли товариство поступило в сѣму році в чім небудь наперед, то головно читальня має се завдячити. Тому ж виділ звернув найбільше на неї свою увагу, и старав ся упорядкувати її по можности в такий спосіб, щоби члени, оказавші в тім згляді надзвичайну оферливість, мали из неї фактичну користь. Задля того заходи виділу звернули ся на придбанє що найліпших газет и журналів, а результат сих заходів був ось який :

У читальни лежали: 1. Правда, 2. Вѣстникъ Европы, 3. Отечественныя Записки, 4. Знаніе, 5. Дѣло, 6. Deutsche Rundschau, 7. Archiv für Anthropologie, 8. Ausland, 9. Jenaer Literaturzeitung, 10. Literatur, 11. Wr. medizinische Wochenschrift, 12. Zeitschrift für das öffentliche und Privat-Recht, 13. Oest. landwirthschaftliches Wochenblatt, 14. Gartenlaube, 15. Кіевскій Телеграфъ, 16. С. Петербургскія Вѣдомости, 17. Недѣля, 18. Впередъ, 19. Neue freie Presse, 20. Die Presse, 21. (Augsburger) Allgemeine Zeitung, 22. Tagblatt, 23. Politik, 24. Osten, 25. Gazeta Narodowa, 26. Fliegende Blätter, 27. Humoristische Blätter, 28. Neue Fliegende, 29. Floh, 30. Bombe, 31. Kaktus.

Як двох послідних літ, відбували ся и сѣго року у Січі відчити. Читали именно слідуєчі пп.: *Ив. Горбачевскій*: 1) „Про нерви и мозок“, 2) „Рослина и звір“; *Б. Бабій*: 3) „О задоволеню природних потреб чоловіка“; *Щ. Сельскій*: 4) „Про віддиханє“; *Теодфіл Гарасимович*: 5) „Дещо з хемії рільничої“; 6) Фрагменти з агрономії; *Ост. Терлецькій*: 7) „Шевченко и Некрасов“, 8) „Початки великорускої народности“; *Мирон Зарицькій*: 9) „Чого домагається соціялізм від товариства людського?“; *Ил. Гарасимович*: 10) „Спенсера наука о вихованю и Ляскера розправа *Uiber Anlagen und Erziehung*“; *М. Зарицькій* працю *Подоланина* (псевд. члена Січи): 11) „Чому ми бідні?“. Крім сих відчитів обговорювано питанє: „Яких книжок нам потреба для простого народу?“

Виділ не забув и про забавну часть, и урядив в минувшім році шість забавних вечерниць, три проїздки в околиці Відня, и одну проїздку до Семерін-Мірцущлял (в Стирії).

Товариство обходило и сѣго року роковини смерти Тараса Шевченка вечерницями, на котрі виділ запросив и инші славянські товариства. Виділ вислав своїх делегатів на славянський комерс уряджений хорватским академ. товар. „Velebit“ в память 10-літнєго иснуюваня сѣго товариства, на котрім делегат п. Горбачевскій виголосив именем „Січи“ відповідну бесіду. Виділ вислав своїх делегатів на святочні вечерниці уряджені чеським академ. товар. „Akademický Spolek“ в честь 25-літнєї діяльности при тутешнім університеті проф. чеської літератури п. Шембери, на котрих вечерницях делегат п. Теодфіл Гарасимович пожелав юбілятови именем „Січи“. — Виділ ухвалив брати участь в пращальних вечерницях студентів-Славян, уряджених, за иніціативою чеськ. академ. товар. „Akademický Spolek“, воїми славянськими товари-

ствами, и постарав ся, що хор нашого товариства відспівав на згадаплх вечерницях дві рускі пісні.

Дуже значно побільшила ся у минушому році бібліотека нашого товариства. Набути російські журнали и книжки поміг нам багато бувший професор кнівського університета п. М. П. Драгоманов, за що ёму виділ именем цілого товариства сердечну подяку складає. Подякувати мусить виділ також и нашому членови п. Останови Терлецькому за випозичене своєї приватної бібліотеки для ужитку товариства. Бібліотека Січова містить темер у собі 611 нумерів у 924 томах.

Рух касовий оказує ся из слідууючої табелі:

Приходи:

Капітал переданий торічним віділом	234	зр.	39	кр.
Вкладки членів почесних и звичайних	352	"	45	"
За віднаймене кабінету	65	"	—	"
Проценти	13	"	24	"
З розпродажи „Исторіи.“ виданої товариством	12	"	30	"
Всячина: дарунки, за спродаж газет, паперу и т. п.	58	"	89	"
разом	736	зр.	27	кр.

Розходи:

Чинш за хату товариства	225	зр.	—	кр.
Газети	88	"	37	"
Друк „Исторіи Маркевича“	106	"	—	"
Бібліотека	55	"	18	"
Опал и світло у хаті тов.	35	"	7	"
Канцелярия тов.	28	"	80	"
Вкладка до „товар. им. Шевченка“	10	"	—	"
Всячина: инвентар, услуга и т. п.	18	"	7	"
разом	566	зр.	59	кр.

Порівнявши приходи з розходами, остає ся в касі товариства 169 зр. 68 кр.

Годі було не запримітити, що наше товариство заявило у минушій році досить значне уметвенне жите и що границі товариського житя, означені нашими статутами, стали для нас тісні и недостаючі: товариство чисто забавне не могло відповісти усім духовним потребам своїх членів. Тому ж задумав виділ — на жадане многих членів — церемінити товариство з чисто забавного у забавно-літературне, и предложив надзвичайному загальному зборови дия 6-го мая 1875 р. відповідні зміни в статутах, котрі тойже прийняв. Однакож намістництво не потвердило сих змін. З тої причини скликав виділ другий надзвич. загальний збір на день 5-го липця, и зміни починені на тім зборі зістали потвержені намістництвом розпоряджінем з дия 25-го жовтня 1875 р. ч. 30938.

Зараз по затверденю статутів виділо товариство своім накладом першу часть исторіи малоруского народу Ивана Маркевича в 1000 примірниках. Друга часть приготовлена вже до друку.

Переміною нашої Січи в товариство літературне кінчать ся, думаємо, формальна сторона того нового руху, котрий три роки тому назад розпочав ся в нашій товаристві. Єще 1873 року почались в Січи відчитти літературні, в котрих брала участь немала частина членів,

охочих до праці. Щоби тим відчитам и загалом усёму стремліню літературному надати більше внутренній вартости и сили, треба було постарати ся о читальню и бібліотеку. Заведено її старанем товариства, и читальня и бібліотека отворені зістали 1-ого жовтня 1874 року.

И жите наше в Січи справді стало тепер поволи підноситись. Січ тратить тепер характер чисто забавного товариства, и стає товариством для поважного наукового жита.

Під формальним зглядом вона осягнула немалі результати. Члени товариства, котрі схотять посвятити ся праці науковій, будуть мати материял достаточний. И виділ уступуючий має надію, що й під зглядом літературним товариство наше зможе осягнути такі самі, коли не більші, результати, — и що наші гарні заміри не остануть ся пустою фразою.

Сегорічне жите наше громадске покаже нам, о скільки надії наші основані на правді, о скільки жива в нас любов для поважної праці, о скільки молодіж народія годна зрозуміти потреби народні и після них застосувати свої патріотичні стремліня.

У Відні 1. грудня 1875.

Ил. Гарасимович, секретар.

Щасний Сельский, голова.

Теперішній виділ: Иван Горбачевский, голова; Щ. Сельский, заст. гол.; Денис Білінський, бібліотекар; Мирон Зарицкий, кассієр; Петро Огоновский, секретар; Мирон Яюс; Цеглинский.

— **Товариства руских академиків.** Ми подали у 21-ім н-рі справоздане товариства руских академиків у Львові „Дружний Лихвар“, а в сім н-рі подаємо справоздане такого-ж товариства у Відні „Січ“. Крім сих двох руских студентских товариств иснують ще у Львові „Академическій Кружокъ“, а в Відні „Русская Основа“ и „Буковина“. Подаємо и о них звістки, головно на підставі їх справоздань, оголошених в „Слові“.

„Академическій Кружокъ“ завязав ся в тім самім році, коли завязувавсь „Дружний Лихвар“. Властиве мали всі Русини-академики насупротив подібного товариства Поляків заложити одно товариство руске; но коли значна більшість ухвалила, щоб се товариство мало ціху малоруску, кільканийчить молодців из сфер „Слова“ и ст. Юра заложили під протекцією сих своїх покровителів товариство, „Академическій Кружокъ“, котре й вскорі дістало безплатне поміщене в Народнім Домі и всяку поміч від „Слова“ и звісної части руского духовенства; таким чином воно могло поступенно взростати, аж у минувшім році стало видавати свій орган „Другъ“. Тенденції и гадки членів сего товариства дуже розличні: общерускі, рутенські а навіть и малорускі, як и розличні суть причини, удержуючі членів Акад. Кружка при сім товаристві..

Дня 7. Падолиста відбули ся загальні збори „Академ. Кружка“. З справоздання касієра показало ся, що каса товариства піднесла ся в минувшім році о 370 зр., таж що в день зборів було в ній 1400 зр. Також бібліотека, до котрої дістає товариство багато російских часописей и книжок даром, побільшилась о 221 діл. Вибрано новий виділ з 11 членів, а крім того окремиий комітет хорально-музикальний з 5 членів и відчитовий з 7 членів. Також рішено по можности розширити

об'єм „Друга“. — Дня 19. м. м. устроїв „Акад. Кружокъ“ музикально-декламаторський вечер в память Михаїла Качковського, а 27. Падолиста член Акад. Кружка, п. Франко, читав лекцію „Книга Іова съ точки зрѣнія поэтичеськой“ и свій власний рѣмовоний переклад книги Іова на малоруский язык. Для докладнѣйшої характеристики „Акад. Кружка“ поміщаємо понизше деякі звістки и постуноване на сегорічних загальних зборах его.

Русская Основа у Відни иснує вже 9-ий рік. Дня 14. Падолиста відбули ся загальні збори, на котрих вибрано новий виділ, на завізане нового предсідателя 7 членів приступило до товариства им. Качковського, а потім забавлювано ся співами, декламаціями и т. и. Справоздане за минувший рік згадує, що в комнатах товариства що тижня в суботу відбували ся сходини членів и гостей, в котрих бували відчити, виклади русского (великорусского) языка и літератури и наука співу. Читали А. О. Любарскій (з Россії) „Объ исторіи Руси и русской литературы“, О. Л. Дрималик „О горячихъ напиткахъ и ихъ вліянїи на здоровый и больной челоувѣчеській организмъ“ и П. Алексевич „Объ исторіи культуры и геологїи“. Крім того А. О. Любарскій учив (велико)русского языка. Особлившу увагу звертало товариство на устроєне співацкогo кружка. В бібліотеці товариства находить ся 387 (особливо російских) діл в 995 томах. В читальни крім 4 Віденьских німецких газет и галицко- та угорско-русских находились „Голосъ“, „С. Петербургскія Вѣдомости“, „Русскій Міръ“, „Новое Время“, „Вѣстникъ Европы“, „Гражданинъ“ и „Одесскій Вѣстникъ“. При читальни иснував також т. з. „чайный клубъ“, котрого заданем було уможливити бідним членам товариства дешево вечеряти в товаристві. Наконєць уряджували члени Русской Основы кілька забавних вечерів. Піддержували се товариство послі пш. Наумович, Геровскій и Заклинскій, и „русскій поміщикъ“ Ник. П. Фурманъ.

Як видко з сѣго, члени „Русской Основы“ мабуть вважають своєю міссією або ити для несеня культури в Россію або культуру російську нести до Галичини. Культуру російську однако розуміють вони мабуть дуже односторонно, в дусі Славянського благотворительного комитета. Такої культури, розуміє ся, Галичина не потребує и культуртресери „Русской Основы“ будуть чужими людьми серед свого народа...

Менше проносований характер общерусскости и більше звязи з своїм народом має товариство „Буковина“ у Відни. Товариство се завязало ся перед двома роками головно членами Русской Основы, котра тогді здавалась що упаде. Членами „Буковини“ суть буковинскі академики-Русини, котрих мабуть більша часть належить враз и до Р. Основы. Товариство „Буковина“ уряджувало також забавні сходини, на котрих з послів до Ради державної являли ся пш. Наумович, Заклинскій, Озаркевич, Геровскій и Томащук. На сходинах були також відчити: п. Ор. Авдиковскій читав свій шкіц „Продана“, а и. Г. Купчанко свою повість „Два золотыи кресты“ и комедію „Недѣля въ селѣ“. Крім того члени Буковини учили ся співу и устроїли оден музикальний вечер, на котрім явило ся 300 гостей, між ними проф. харківського університета Алексѣенко и и. 27-і роковини знесеня цанщини в Австрії святкувало товариство окремиим празником, а відтак за помочю деяких

осіб з по-за товариства видало популярну брошурку для буковинського народа.

Сего року завязало ся еще в *Чернівцях* товариство руских академиків п. н. „*Сюзг*“, котре 2. Студня відбуло свої перші загальні збори, на котрих вибрано виділ товариства.

Навертаючись до товариства Львівського „*Дружний Лихвар*“, констатуємо дуже радо, що товариство се, котре в попередучих літах мало цілею тільки материяльну заемогу своїх членів, тепер прибрало враз ще й характер товариства літературного. У сім місяци відбули ся вже два відчити в Дружнім Лихварі: 5 с. м. п. Леон. Заклинський читав „о результатах з порівнятельного досліджуваня язиків“, а 12. с. м. п. Ом. Вінтоняк читав „о початках козацтва, его розвою и идея, якими воно руководило ся“.

— Як поступає „*Академическій Кружок*“ насупротив Русинів академиків, нехай пояснить слідуючі факти: В р. 1874 прислав виділ „Акад. Кружка“ до виділу „Дружнього Лихваря“ письмо, завзиваюче до згоди и єдности. Виділ „Др. Лихваря“ прийняв се письмо з радостею, думаючи, що противники вже раз опамятали ся та сполучать ся разом до спільного діла, и так повернуть згода и єдність межі академіками-Русинами. Однак показало ся, що „Акад. Кружок“ хотів лише запанувати над Лихварем; але коли побачив свої недостаточні сили, завернув ся назад и ані гадав про згоду. Сего року показав „Акад. Кружок“ найлучше, до чого він спосібний. Декотрі з товаришів Друж. Лихваря хотіли ся в члени Акад. Кружка вислати, — але їх не прийнято. Прийнято лише п. В., котрого спосібности були Акад. Кружкови дуже пожадані; но коли той, яко член, на однім зборі в кознатах Ак. Кружка другому членови сказав, щоб він уживав язика народного а не російського, котрого й дуже мало знає, не досить що ему віднято голос, але навіть карту легітимацийну підступом відобрано, подерто и его перед всіми зганьблено.

Дня 7. Падолиста с. р. відбував Акад. Кружок загальні збори на університеті. А позаяк університет, яко місце науки и сходин академиків, все для них отворений, зібрало ся кількох товаришів Др. Лихваря, щоби ся тому загальному зборови придивити. Єще добре не посідали в лави — аж нараз приходить товариш Акад. Кружка и гонить їх з салі, мовлячи, що місця для гостей нема. — Знаючи, що при всіх публичних зборах и ві всіх порядних товариствах „галерія“ для слухачів є вільна (НВ. Акад. Кружок не оголосив, що вступу нечленам нема), питає оден з членів Др. Лихваря голови збору: для чого нас женете? „А, бо тепер прийдуть під обради такі питання, над котрими будуть ся сварити, а о т.м ніхто не може знати, лишень члени товариства.“

Отже нововибраний голова знав вже наперед о сварнях и вважав ті дебати компромітуючими для товариства?... Розуміє ся, що по такім завізваню ми чим скорше вийшли з салі, и „Акад. Кружок“ міг відбути свої збори цілком безпечно и межі самими своїми.

У Львові, дня 8. Падолиста 1875.

Вигнанці з загального збору „Акад. Кружка“.

— **Новий намістник Галичини**, Гр. Альфред Потоцький, зачав своє урядованє 1. Грудня и приймав представлення репрезентатів урядів,

корпорацій и товариств. Між иншими представляли ся ему и репрезентанти Просвіти, Рускої Бесіди и товариства ім. Шевченка. На промову в рускім язичі совітника о. Ильницького довідував ся намістнак докладно о справах сих товариств и запевнив о своїй прихильности для них.

— Катедра руского язика и літератури в університеті Черновецкім. Недавно дістали-смо надруковану „вступну річ“ д-ра Клим. Ганкевича, сунлента руского язика и літератури в університеті Черновецкім. З неї видає ся, що п. Ганкевич зрозумів свою міссію и обіщює виновняти її совістно. „Я не приходжу“, каже він, „аби розпростроняти чужу культуру, але аби нашу власну, питому, родинну підкріпляти, аби посвідчити стару, ясну — хоть від многих збивану правду, що Русини живють, ділали и ділати будуть и т. д.“ Розводжуючись далій над обовязками молодежи академічної, взиває її, щоби горнулась до науки, того жерела води живущої, покликүє її, щоби образовала розум и загрівала до всього що красне свої серця и порозуміла, що без сего молоді люди стали б відлюдками, карієровичами, трусливими, а ніколи дозрілими мужами з сильними характерами.

З тим и ми згоджуємо ся. Мило нам почути такий голос нашого земляка-профессора, згортаючого около себе розстрілену молодіж и накликаючого до сумлінної праці, котра до обективної правди допровадить. Ми думаємо, що він охоронить наших академиків від повіву того духа студеного, всяке народне почутя забиваючого и космополітизм ширячого, який віє там з катедр *der deutschen Kultur und Wissenschaft*. При тім надіємось, що п. Ганкевич, розбираючи естетично класичні наші твори почавши від Котляревського, покаже нашим академикам не лиш тое, що є загально красним и образуючим елементом, але піднесе и тое, що пригадує нам нашого питомого генія народного и нашу вдачу. Від часу до часу будемо ся о тім, як там наука язика нашого поступати-ме, довідувати...

При тій нагоді запевняємо тих академиків, котрі сю вступну річ перенісавши до друкарні подали, що її (отже вже першого відчину!) не зрозуміли, бо той, що ся видає свого а бажає якогось (общє)русского, не стане такої *русским*, але борше похожим буде на урлєпника нашого, що чужими макаронізмами ломить собі язик, а красну нашу бесіду огидить. Деякі тверді не наші слова „в ступній річї“ приписуємо також тим, що ся видрукованем тої річї займали. Новий довід, що обовязки п. Ганкевича тяжкі...

— Професор М. Драгоманов. Ще у 19. п-рі донесли ми, що профессорови в Київскім університеті Михайлу Петровичу Драгоманову віднято катедру „безъ объясненія причинъ“. Віденська Газета *Die Presse* так пише о сій справі:

„Ще в маю с. р., коли кіпчив ся літній семестр, зроблено Драгоманову в имени міністерства просвіти пропозицію, щоб сам зрезилував з своєї катедри; за те давано ему до пізн ня, що тогді одержить одвітне місце в однім з північних університетів. Драгоманов не згодивсь на те а жадав, щоб его ставлено перед суд. сли ряд гадає, що він в чім провинив. Міністер просвіти постановив отже сам усунути его з університета, и в тій ціли, представивши его перед царем яко

небезпечного українського агітатора, узяв імператорське рішення, замикаюче перед Драгомановим університети в Києві, Харкові і Одесі. О сім рішенню знали в Києві ще в Серпні, але держано его в тайні аж до виїзду царя з того міста. Коли виїхав, знов запропоновано Драгоманову, щоб опустив Київський університет. Твердий характером Українець відказав ршущо. Тоді дано ему офіційну димісію „безъ объясненія причинъ“, що рівнає ся цілковитому усуненню з служби державної.

„Причини усуненя Драгоманова були и засадничі и чисто особисті. Що до перших оскаржувано его о українські сепаратистичнія прямованія, котрі буцим-то заявляв в часописьмах російських и заграничних. Драгоманов дійсно в многих своїх письмах торкав руско-українське питання; особливо заслугують на згадку статі друковані в Вѣстнику Европы, а именно „Восточная политика Германіи и обрусѣніе“ (гд. аналізу сеі статі в Правді 1872, стор. 123 и д.), „Русскіе въ Галиціи“ (Правда 1874, ст. 36 и д.), „Литературное движеніе въ Галиціи“ (Пр. 1874, ст. 30), „Народныя нарѣчія и мѣстный элементъ въ обученіи“ (Пр. 1874, ст. 805), „Еврей и Поляки на Русѣ“. Крім того появили ся его статі в Правді (1873 и 1874): „Литература російська, великоруска, українська и галицька“ и в Rivista Europea: „Il movimento letterario ruteno in Russia e Gallizia“ (Пр. 1873, ст. 257 и д.). Враз з проф. Антоновичем видав ще два томи „Историческихъ пѣсней малорусскаго народа“.

„Ві всіх своїх письмах він виступав вправді против українському державному сепаратизмови, боронив навіть в певних границях літературної и культурної спільности Малоруссів з Великоруссами; але враз и підносив високо значінє демократично-людової літератури Малоруссів зі взглядів педагогічних и також зі взгляду на рішенє питання польського. Був також горячим боронителем умственной и суспільної самоуправи провінцій; в тім дусі написав студію в Вѣстнику Европы в Вересню с. р.: „Новокельтское и провансальское движеніе во Франціи.“ Галицько-польська журналістика засудила сі статі яко панславистичні и москалѣвські (хотя Драгоманов перший в російських письмах по повстаню з 1863 р. підняв голос в обороні народних прав Поляків в їх етнографічних границях); а російські часописи (Русскій Вѣстникъ, Голосъ) оголосили їх українськими и сепаратистичними, а навіть прихильними Полякам.

„Крім згаданих засадничих причин побільшили неприхильність рядових фігур к Драгоманову ще й особисті. В одній з перших статей Драгоманова, дотичащих малорусского питання, поміщеній в С. Петербургскихъ Вѣдомостяхъ, була враз и критика читанки введеної до шкіл народних Київского учебного округа кн. Ширжинскимъ-Шихматовим, тогдішним директором того округа, теперішнім підсекретарем в міністерстві просвіти. Тая критика вдіяла, що Драгоманов довгі літа оставав доцентом в університеті, не одержуючи номінації на порядочного профессора. В кінці 1873 р. сам міністер Толстой почув себе ураженим через Драгоманова. Гр. Толстой звіджував тогді кївський округ. Почитателі его дали ему обід в Києві, а славний денунціант Юзефович виступив з похвальною бесідою в честь заслуг міністра.

Бесіда тая була надрукована в Кієвлянині, видаванім проф. Шульгином, з помпатичною передмовою самої редакції. Небавком потім появилася в Вѣстнику Европы кореспонденція з Києва, описуюча подрібно уложену з гори а незручно виконану овацито для міністра просвіти, причім кореспондент привів частину з бесіди Юзефовича з р. 1861, котра звучала на цілком іншу нуту. Загально приписувано туго кореспонденцію Драгоманову. Гнів міністра, Шульгина, Юзефовича et contr. був не до описаня. Молодого профессора напастовано по часописях, шикановано урядово. Его представлявано безъустанно яко Українця-сепаратиста, в кінці яко соціяліста, котрий позискавши прихильність молодежи шкодливо на неї впливає.

Деякі подрібности в справі проф. Драгоманова подас також соціялістична часопись Впередь в 22-ім н-рі. „Цар, приймаючи попечителя в Києві, пчше Впередь, висказав ему своє незадоволене за „безпорядки“ в університеті. — „Какіе? Ваше Величество?“ — А Драгоманов... — „Это отдельное и исключительное явление.“ — По відъїзді царя Драгоманову предложено подати о диміссію... Головні доносчики були: помічник попечителя, доносчик на Костяшова, Юзефович, 6 раз висміяний Драгомановим псатию по своїм заслугам, и профессор Гогоцькій. Наконєць Лев Лопатинский, родом з Галичини, учитель в Київській гімназії, поспішив, вернувшись з вакаційної проїзди, донести в Києві, буцім-то Драгоманов на мітингу в Галичи промовляв против Россіи. Такої бесіди зовсім не було; не було и Лопатинского в Галичи, де Драгоманов цілком не говорив, тому що говоргли и не допускали нікого говорити „попы-болтуны“... На тім мітингу крім „ужасной болтовни“ и лести рядовому комиссареву не було нічого особливого.“

— **Для нещасних славянських родин з Герцоговини** зложили дальше в редакції „Правди“: вл. Ивац Кич надіслав від о. Грушкевича з Мокрян 5 зр., п. Кастан Біліньский 1 зр., разом 6 зр. — з виказаними в (21-ім и) 22-ім н-рі „Правди“ 37 зр. 60 кр. всього разом 43 зр. 60 кр. ав.

— **Похибки друкарскі.** В статі „Руска Історія“ в 22-ім н-рі на стор. 878, стр. 7 з дол., зам. *Дінстер* м. б. *Дністер*; на стор. 880, стр. 7 з гори, зам. *прислав* м. б. *прислав*. — В Новинках в н-рі 22-ім на стор. 904 в стат. „Спростоване“, стр. 6 з гори, зам. *и в женській семінарії* м. б. *и в мужескій семінарії*.

З 24-им н-ром скінчить ся IV. квартал VIII-ого рочника „Правди.“ Просимо наших прежнемуратів як найскорше прислати передплату, а всіх наших прихильників як численнійше передплатувати и розширяти наше часописьмо, а тим способом встирати намаганя редакції підносити що-раз більше сей єдиний орган малоруский в цілій Русі.

Ціна передплати: на чверть року 1 р. 50 кр., на пів року 3 зр. Адресувати в Адміністрацію „Правди“ на ул. Осолоинских н. 12.

~~Тих~~ Тих вл. наших передплатників, котрі доси остались нам винні за минувші квартали, просимо, щоби свої залежности як найскорше понадсилали. Точно видаване якого небудь часописьма є можливе тільки при точнім передплатуваню.

Одвічальний редактор: Др. Олександр Огоновский.

В Друкарні Товариства Києви Шевченка. — Під гаршодом Фр. Серицького.

Виходить випу-
сками в 2 $\frac{1}{2}$ арк.
3. (15.) и 18. (30.)
кожного місяця.

ПРАВДА

Редакція и ад-
міністрація під
п. 12. на улиці
Осоломиских.

письмо літературно-політичне.

„В своїй хаті своя правда и сила и воля.“

Ціна передплати: на рік 6 зр., на пів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50 кр. Один нумер стоить 30 кр. а. в. — За оголошення (яксервати) платять ся після тарифи.

ЧАСТЬ ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВА.

ДВІ ДОНЬКИ СЛАВІ.

„Куди ж то, ворони? куди, лиховістні,
Стадами, хмарами як тучі йдетé?
Хиба ж и вам хочесь у рай благовістний
За божою птицев? куди женетé?“

— „Не треба раю нам, нам рай ваш навісний;
Нас инша пригода, потреба жене.
Се Турки нас просять, піти поноісти
Славянського мяса, нім ще не мине.

Там в Герцеловині убогій и голій
И в Боснії пир нам веселій готов;
Вздовж грані Дальматів, по чистому полі
Ми чуємо труши, ми чуємо кров.

Он-там летимо ми, там буде до волі
Нам страви, напою з-під зморщених бров
Очей безталаних, убігших з неволі —
Там купа на куці вже трупа, там кров.“

„Гей! стійте, верпіте! даремна утіха:
Нема там ні пйру ні жиру для вас;
Наш цар благородний замовив всі лиха,
Минув ся час горя, минувсь лютий час.

З весною, зловістні, туди полетіте!
З весною цар білий туди наджене

На Турка, щоб Сербів всіх освободити —
Тоді то вам празник веселий буде.“

— „Не годен замовить ваш цар милосерний
Голодної смерти и горя и сліз;
И доля з весною туди не поверне:
Всё знищать меч Турка и лютий мороз.

Бо зависть не дасть там добра учинити;
Лиш свого питають у Відни й Москві;
А поки що — Турки, Азійці неситі
Всё виріжуть тамки и вижжуть в огні.“

Летять — полетіли. — А там на границі
Дальмацькій и Босна й сестра єї мре.
Ім синії рани січе сніговиця
И голод ім душу из грудниці пре.

И в ожеледь тіло желізний*) дощ криє
И серце у сестер вже мерзне, не бе —
Над ними по горах сніжний вітер вие,
А біля них син їх, повстанець, иде.

„Ой сину наш, сину! ти ж мовив, юначе,
Що братя Славяне и сестри усі
Над нашою долею сердечно заплачуть
И поміч дадуть нам в пригоді тяжкій.“

„— Цить, мамо голубко! терпи, поки можеш,
И сніг, иней білий до ран приложи;
Я соколом піду по всіх людях божих —
Славяне поможуть, Славяне без лжи.“

„Ой, сину! згадаеш: наш бій, наші муки
Игровищем тільки для ока Славян;
Вони — приплеснуть нам! по тенлі руки
Вони не приложать до сих наших ран.

Одні приплеснуть нам, а инші може
— Так як вже й бувало — на поміч підуть,
Хоть и християне, ворожим Османам,
А поміч немногі и бідні дадуть.

*) Желізним дощем називають гірянки наші Бойки пенаєтє, що землю ожеле-
дєю вкриває.

Даремна надія — бери нам ту яму!
 Нехай непорочні за волю умрем.
 Полинем до Бога и там християнів,
 Славян там на суд ми святой запівнем.“

— „Цить, майко! я піду до руского стрія,
 Він нас не забуде, він нас помяне,
 Він ворогів наших шапками закриє,
 Копитами коней своїх рознесе!“

И підняв ся сокіл смілий,
 И мов лискавиця
 Полетів по всіх-всіх землях
 Слави-удовиці.
 З ясним оком, з чистим серцем
 — Хоть увесь кривавий —
 Бе поклони перед братами,
 Просить в поміч Славу.
 Просить люд стоміліонний
 И царі: взиває —
 Люд зітха', а государі
 Бог вісьль що гадають.
 Може того бісурмана,
 Що окрав іх люди,
 Запізвуть раз перед себе
 И судити будуть?
 Може жаль ім царя-брата —
 Підуть помагати
 Босну и Герцеговину
 Знову заковати?...

Ми не знаєм — в наших землях
 Музики и танці,
 А по Динарійских горах
 Ріжуть люд поганці.
 По Славячизні и трокій
 Обжинки обходять —
 А над Савою повстанці
 В слёзах, в крові бродять..
 По Славячизні новий хліб
 Люде споживають —
 А над Савою іх брата
 Землю десь глодають.

Вздовж Дальмації и Кроації
 Каліки й недужі

Мруть від ран, під хмарним небом,
 З голоду и стужі...
 Виють вітри, сніговиця
 Осінь проганяє
 И конаючі сестри
 Саваном вкриває.

Корнело Н. Устиянович.

МОЇ ДАВНІ ЗНАЁМІ.

(Етюди з життя.)

III.

Дмитро Книш.

Чудний чоловік отсей Дмитро Книш! Двадцять літ, як я ёго перший раз бачив; а хоч би тобі він на макове зернятко перемінився! Яким був тогді, таким и тепер. Та не то що не перемінив свої вдачі, а й на вид не подався: ні потовщав, ні похудів, ні посивів, зовсім таки не постарів, наче він тих 20 літ и не переживав!.. Хйба вже дуже довго и пильно станеш придивлятися до ёго, так запримітиш, що инколи у Дмитра очи не такі ясні, як колись були, и погляд не такий палкий; а більш нічого не запримітиш!

Я зазнаю Дмитра, як він ще був панским, ще паробковав: високий, кремізний, широкоплечий, русявий, кучерявий; ходить повагом, трохи перевалюючись з одного боку на другий; завжди не веселий, раз-у-раз недоволен. Отаким я ёго бачив в-перше, такий він и сьогодні. Як тогді ёго дражили „протестантом“, так се призвище зісталосся за ним и по нині, так вже и вмер він „протестантом“.

Та й не даром же й прозвали ёго так: він усім не доволен, нічим ёго не можна задовольнити, на все він нарікає, усе він судить; усе у ёго не до ладу, усе у ёго не так як слід би, одно слово: против усёго кін протестує.

Він з дворових, сирота. На 12-ім літі ёго взято до панів в дім; там він лакейчуковав. Ёго й не били, й годували як и всіх людей, а зодягали — красче ніж кого инчого; и робота ніяка там була: прийми та подай, набий панові люльку, вичисти чоботи, перемиш панску посуду, та нагодуш щенят: от и все! чоґо б, здається, ще ёму! Так ні ж! не така вдача у Дмитра була, не задовольнила ёго панска передня: то огризається він супротив

старшого лакея, то лається з економкою, то гризеться з кухарчуками, то забється собі у снігах, та струже що небудь, або клітку майструє, або робить мишину пастку. Та от-так розвів у передній трісок, наче на дровітні. Пан поскуб ёго за чуба, а він обвісив губи, та насупився, наче тхір, тай каже :

— „Відпустіть мене, папе, на село!“

— „Що! на село? — чого?“

— „Невгодно мені тут.“

— „Ах ти, собаче кодро!“ гукнув пан. „Ще й воно сміє розсуджати, де ёму вгодно, а де ні! А зась! я тебе як відпущу на конюшню, та як скажу стягнути штани, так знати-меш ти, що вгодно, а що не вгодно.“

Дмитро замовк. Що ж би думали, так він и осів? Еге! як би то так! так ні ж! Яке мале було, а пустилося на хитроці. Став він панску посуду бити: отсе було несе в кухню тарілки, та умисне и впаде, начеб то спіткнувся. Посуда лу-лусь об землю! тільки черепки забріпчили... Ведуть Дмитра на конюшню, піддожуть ёму в голови ті черепки и почнуть періщити з обох боків: періщать, періщать ёго, а воно собі мовчить, пари з уст не пустить, наче ёму заціпило, наче воно не живе, мов не ёго бють! От раз в-друге, в-третє! не допомагає: бють Дмитра, а він — знай собі бе посуду. Отже добився до того, що панові огидло вже ёго бити: велів він ёго завдати на винницю. А тогді як раз будовалася нова винниця: Німець якийсь будовав. Провели Дмитра до Німця.

— „Що вмієш робити?“ питає ёго Німець.

— „Німецькі клітки вмію.“

Німець — лу-лусь ёго по пиці, та й питає:

— „Що хочеш робити?“

Мовчить Дмитро.

Приставили ёго в столярню.

И тут не вподобалось ёму: подумав він, погадав він, та ноги на плечі и пішов у довгі лози. Коли ж так як через місяць чи що ведуть Дмитра: ноги заковані у путо, а руки звязані. Провели прямо в винницю; отаман приніс шияги, положили Дмитра, а Німець-механік присів на барильце, запалив люлєчку и велів „міряти“ Дмитра шиягою и в-довж и в-поперек... Добре сполочовали ёго и послали свинеї пасти.

Тогді Дмитрові минав 18-ий рік. Став Дмитро свинярем. Ну вже ж тут пїяка робота, сиди собі з гярлигою, та дивися, щоб свині не забрїли в збіже, — от и вся робота: жити б та Бога

хвалити. Так на Дмитра ж нічим не вгодиш. Та мабуть и сам Бог на ёго не вгодить.

Перебув Дмитро зиму сяк-так: дивився за надвірними и годованими свинями, а як тільки занялось на весну — не всидів Дмитро: знов ноги на плечі, знов у довгі лози. Та вже на сей раз щось довго ёго не було; мабуть років зо два, коли не більше; думали всі, що вже Дмитро пропав, що певно десь ёго вбито. Коли ж на тобі! як раз на самісенького Спаса ведуть раба божого: и голова переголена и руки в ланцюхах, а на ногах путо! На сей раз вже не били ёго, а тільки посадили на бика, се-б то одним кінцем залізного ланцюха підперезали ёго и кінець замкнули, а другим кінцем замкнули до двоххудової гири. Тижні зо два сидів Дмитро на бик у, та драв піря; а далі зроблено ёму полегкість: зняли ёго з „бика“ та одну ногу забили в колодку и приставили пасти гусей. Волочив він колодку щось довгенько, мабуть чи не до самої Покрови, покіль колодка не протерла ноги аж до мяса; тогді збили.

— „Тепер нехай тікає!“ сказав пан и велів ити Дмитрові до печи у винницю.

Пішов!.. нога аж-аж болить, а він — ані телень. Мовчки вергає собі дрова у піч, тай годі! Прийшов раз пан у винницю, подивився на Дмитрову роботу, похвалив ёго и обіцяв прислати якоїсь мази, щоб швидче нога загоїлась. На Дмитра наче хто приском кинув: від панскої похвали наче робота випала у ёго з рук... Пхне він поліно у піч, та й дивиться на ёго и жде, покіль не гукнуть на ёго:

— „А ну, волоцюго! чого стоїш?.. пхай дрова! втомився, чи знов на бика захотів?“

Вхопить Дмитро колоду, та так вергоне її у піч, що аж піч затріщить.

— „Помалу, ти кривоногий! піч хочеш розвалить, чи що?“

Хто ёго зна', що б воно було дальш; але не довго довелося Дмитрові кочегарювати. За три дні перед пилиповим пущенем прийшов у винницю отаман, приставив до печи другого кочегаря, а Книшові велів обмитися, причепуритися, надягти чоботи нові, котрі й дав ёму зараз, и йти до церкви.

— „Чого се до церкви?“ спитав Дмитро.

— „Там побачиш.“

— „На сповідь, чи що? я ж, здається, не збераюся ще на той світ, и не говію.“

— „Ну вже, швидче йди... молода жде!“

— „Яка молода?“ питає Дмитро, вирячивши очи.

— „Приська, здається.“

— „От-тобі й на! ге було печали, так чорти накачали!..

Та що се ви, дядьку, шуткуєте, я й не думав ніколи женитися.“

— „Так люде за тебе думали; та й коли тобі було за мандрівками думати!“

— „Так хто ж старостовав за мене?“

— „Пан.“

— „Бач, який добрий!.. кого ж и висватав ще! Приську!.. що за дівка!.. швачка! и от-от розсиплеться...“

— „А ти все знаєш?“ гримнув отаман.

— „Чув, люде базікають... а що, дядьку, буде, як я не піду в церкву?“ спитав Дмитро обувши чоботи.

— „Поведемо... в зуби не подивимося... та ще перед вінцем можна и в баню повести, коли захочеш...“

— „Коли так, про мене, лучше ведіть, а сам не піду.“

Отаман оперезав ціпком Дмитра, вхопив по за шивороти и псів у церков.

Пан-отець з причтом и молода з друзками и світилками були вже в церкві. Знайшлись и бояре: причепили молодому квітку, поставили на рушник и... звінчали!

— „Тепер знов у винницю?“ спитав Дмитро у отамана, вийшовши з церкви.

— „Тепереньки до дому йди з жінкою, тай людей проси на весіля; дурний! звичаїв хиба не знаєш?“

— „Моя ж домівка у винниці!“

— „То-то у винниці!.. була у винниці, а тепер буде на селі у своїй хаті, поміж людей!“

— „Се-б то як?“

— „Побачиш, як; йди за мною.“

Пан велів одвести Дмитрові хату на селі, город, дав в придане порісну свиню, телицю, відро горілки на весіле, хліба, пшона, сала и на заводини карбованця грошей. Люде пили, веселилися, а Дмитро сидів, мовчав, та сумно усміхався: до чарки й губ не приложив...

От и жонатий Дмитро! на кутю Бог благословив ёго дочкою...

Живе Дмитро, хозяйнує: пан на цілий рік визволив ёго з панщини.

На жінку Дмитро не грімає: ніхто не бачив, щоб він її поцілував або приголубив; за те ніхто не бачив, щоб він її коли

й штовхнув, ніхто навіть не чув, щоб він її й вилаяв. У себе в хаті і в господі він не то що наче чужий, але не скажеш, що він и свій. Так собі, мовчить, сопе, тай годі... Видно, що чоловік чимсь не доволен, — а чим він не доволен, не вгадаєш.

Прогула гутірка про волю! люде зрадили, а Дмитро ніби для ёго те крѣпацтво й байдуже! — Прийшла и сама воля! Усі люде раділи, святкували, а Книш ні слова радісного не промовив, став и на волю нарікати: „Що мені, каже, з сієї волі, коли істи нічого!“ И землі мало, и земля погана, самий пісок, и оброк за землю великий: нічим на Дмитра не вгодиш, усе не по ёго.

Вибрали ёго старшиною. Став він старшиновати: правда, не відмагався, але зараз усе захотів поставити по своёму! зараз, щоб жиди в селі не було, давай підбивать громаду на приговор, щоб жид не шинковав, щоб навіть зовсім шинку не було в селі... Громада не послухала: відома річ, без шинку не можна! Добре Дмитрові, що він не вживає, так ёму й байдуже, чи є шинок на селі, чи нема; а задля громади шинок важна річ. На половину громада послухала Дмитра, вигнала жиди з села, а шинковати препоручила якомусь москалеві. Дмитро й тут не задовольнився: „шинкар, каже, все одно, чи він жид, чи москаль, чи наш брат; коли вже він шинкар, так и кровопійця.“ — Далі Дмитро став до збірщика приставати: „Не так, каже, податки збираєш, не в свій час, квіток людям не даєш.“ А збірщик ёму правду каже: „як я давати му квітки, коли я не письменний?“ А Дмитро ёму каже: „навчись!“

— „Е, навчись! де ж ёго навчиться, коли школи у нас нема?“

— „А шинок є?“ відповідає Дмитро.

И чого ёму той шинок ввірився так? наче він ёму у горло заліз, та там мов та болячка душить.

Причепився знов Дмитро и до попа. „Здирство, каже, одно з отсего попа, тай годі; а користи, як з того цапа! чи вже ж то усюди у людей такі деруни-попи, як наш?“ Поїхала раз попада по селу льнувати, а Дмитро стрів її, та й ну ганити! „Ви, каже, лучше б в старці йшли; а то бач! з жиру щоки наче кавун, а іздите по селу, старцюєте, канючите жменю лёну! тьфу!“ Попада образилась, та до станового; становий до посередника, посередник прибіг, зібрав громаду и скинули Дмитра з старшини.

Душав Дмитро, душав довго, та давай спродуваться! усе спродав, тільки кобилу лишив собі та віз; наділ и хату передав громаді, а на весні взяв жінку й дочку и подався в дорогу. Нікому

на селі у себе не сказав, куди се він ченчикує. Заїхав до мене в хутір попрощатися.

— „Куди се ти Дмитро?“ питаю ёго.

Махнув він рукою тай каже :

— „Не питайте!.. сам не знаю!.. у Таврію піду, або за Кубань, на поселеніє.“

— „Чого се так?“

— „Тут тісно! землі мало, земля лиха, урожаїв нема; а плата велика, не вистачиш на одні подати та оброки.“

— „Аж и в Таврії те-ж святе.“

— „Може! та дармо вже! хоч гірше, аби инче; вже замірився, так назад не піду.“

— „Ну, поможи тобі Боже!“

— „Дякую вам на сім слові... прощайте!“

— „Прощай Дмитре!“

Подався Дмитро у Таврію; не було про ёго ніякої чутки цілих два роки, наче в воду чоловік впав. Аж ось з місяць назад чую, Дмитро вернувся!.. Не втерпів я, швидче до ёго: „що се ти Дмитро! вернувся?“

— „От-так, як бачите! вернувся.“

— „Чого?“

— „З дурного розуму!“

— „Як се так?“

— „Не взяв відсія „увольнительного приговору“, а там без ёго мене не прийняли. Написав я сюди раз, в-друге, в-третє — нічого!.. не шлють мені приговору. Пишу, щоб хоч „паспорту“ вислали, — и того не послали... От мене й випроводили відтіля яко ‘безпаспортного’...“

— „Що-ж тепер діяти-меш?“

— „Ніщо більш, як жити-му...“

И живе Дмитро Книп! той-же самий Дмитро: смутний, невеселий; все не по ёго, усім він не доволен! така вже вдача у ёго... Мабуть ёму так на роду написано! —

О. Я. К — ий.

БІДНИЙ ДУМКОЮ БАГАТІЄ.

Фантазія.

Раз в-осени, дуже пізнію добою, принесли мені з почти Газети. Я розібрався, присунув до ліжка столик, поставив на столик лампу, ліг на

ліжко и розгорнув газету. Мої очі минули вісти за усякі царства и кинулися на вісти з славянських земель. Закирплевим оком я переглянув вісти з Сербії, з Боснії, з Герцеговини, и моя душа задріжала: Сербі брали перевагу над Турками. Газета вичала з моїх рук, я задумався про долю Славян, про долю людскости... На дворі гув страшний осінній вітер, то притихав, то знов так завивав, наче звір у поли, и, здається хотів роздавити вікна, рознести віконниці и залити холодом та дощем мою теплу хатину. Холодний дощ стукав, як горох, об залізну покрівлю, порошів, наче град, в шибки вікон, а в моїй хатині було тепло, як в усі, привітно, ясно. Страшна непогода ще гірше ворушила мої мрії, моє серце; полетіли мої думи за високі гори, за сині моря, в далекий край, де лилася людська кров, од людських таки рук.

Світ од лялпи прямо лився на великий килим над моїм ліжком, и на килимі дуже ясно малювався здоровий лев, з густою гривою, з вишкерепами міцними зубами; він роздирав кігтями козу, и з-під ёго пазурів лилася кров. Кругом льва на килимі вилася Гірлянда з квіток и зеленого листу. На маленькому килимі коло ліжка малювався павич з розкішним блискучим хвостом. Я поставив очі на страшних щелепах льва, а думи мої літали за морем. От здається мені, що лев скалить зуби, ворушить очима; очі ёго блищать, як жар. Кругом ёго заворушилися квітчки, як од тихпсецького вітру, загойдався зелений лист. Великі рожі, червоний мак, настурці й астри одстали од килима, закивали головками и з їх полилися пахощі на моє лице. З-під листя вилетіли маленькі пташки и сіли на рожах. З помосту пурхнув павич, сів на стовпці мого ліжка и розпустив аж до помоста свій зеленоблискучий розкішний хвіст. Гляну я на розірвану козу, а з неї цівкою бризнула тепла кров та прямо мелі в лице. Я прокинувся, протер очі. Всі дива счезли, и моя збуджена фантазія знов полетіла край синього моря...

И здається мені, що я десь в якомусь великому и чудовому городі, в великому домі, и стою на високому балконі. Передо мною дуже широкий майдан; кругом майданча розкішні високі доми, церкви, дворці. Против мене майдан иде до самого моря. Мені видко далеко, далеко на море. Море трохи ввігналося в землю, и півкругом далеко з обох боків идуть в море високі скелісті гори, з острими верхами и шпичастими скелями. Високо, високо серед самого неба над широким морем світить повний місяць, та такий великий та червоний, який він буває на підпівні, тогді як викочується з-за ліса або з-за гори. Весь город, море, високі гори

Й скелі були залітні якось дивним рожевим світлом, але таким ясним, що видно було далеко на море й на гори, видно було білий сніг на верхах гір, на стрімких скелях, а через усе море до самого берега стлалася широка червона стежка од місяця, де грав промінь на воді, наче пересипав червоними искрами. На дворі було тепло, пишно; тепло було степове, сухе, полуденне: так и лащилось до лица, так и зачіпало душу й серце и тихенько тревожило мрії. Глянув я в-низ, аж увесь майдан був залитий народом, як буває на великих ярмарках на Україні. Вся покрівля домів, церков, всі балкони й вікна були обсіпані народом. Здавалось, ніби народ зібрався дивитись на якоесь диво, ждав чогось незвичайного, хотів дивитись на якусь дивну сцену на морі, на горах. Народ гомонів, гув тихо, наче десь під землею, и неначе все чогось ждав. Я придивляюсь на амфітеатр високих гір и бачу, що й ті гори обсіпані, але не людьми, а якимись звірями. Звірі так и вкрили всі гори й долини, як комашня, и так само ворушились, бігали, перепивляли один другому дорогу, перелазили один через другого, и од того руху щось далеко гуло й шуміло, як хвиля на морі. Я придивився на той рід, и бачу, що звірі гризуться між собою. Одна ватага сходила з гори на долину, нападала на другу ватагу, впивалась у неї зубами, ссала кров, загризала до смерти, а на неї з другої гори, наче копилія снігу, скочувалась друга ватага, нападала и загризала на смерть. Всі гори були наче живі, наче самі ворушилися з верху до низу, и з їх текла ріками кров и втікала в море. Береги моря почали червоніти. Мої очі впалися в ті дикі ватаги. Війна! війна! загомонів народ на майдані, и я бачу, що то воюються й гризуться не звірі, а люде... и чорні, и білі, и жовті, а найбільше між ними білих... При ясному світі місяця я навіть углядів на їх всяке убрання. Тепер я догадався, чого то в тому городі зібрався народ дивитись на якусь сцену, на якоесь диво... Але мене не вдовольнила та картина крові й смерти. Моя душа чогось була страшно тревожена. Я ждав чогось великого, дивного, страшного. Не дурно ж почервонів місяць, як пожежа серед ночі; не дурно ж почервопіла вода в морі, як кров. Коли гляну я на небо, а з неба покотилась одна зірка и впала в море, за нею друга... а далі посипались з неба усі зорі, и почали падати в море, неначе огняний дощ. На морі підскакували огняві бризки и високо летіли в-гору. На самій далекій горі спалнуло полумя неначе огняний сніг, а з огнем та димом полилася з-верху огняна ріка и потекла в море. На другій горі з другого боку огонь прорвав вершок гори, й звідтіль потекла

через орду людей в море огняна річка. Потім разом блиснув огонь на всіх горах, неначе хто поодтикав їх з-верху. Огняні ріки потекли в море з усіх усюдів и понесли массу людських трупів. Все море стало червоне, наче розтоплене залізо; все море горіло й пашіло огнем и полуям. А зорі падали в те огняне море дощем и бризки летіли висче од мене, висче од домів. Одна гора страшно тріснула, одірвалась од берега и перекинулась в море, а з джерела полилася на повітрі огняна рідка масса, наче з фляшки, котрою людска рука махає на повітрі. За тією горою одломилась знов друга гора и покотилась, як грудка землі, в море, а далі третя. Задріжали церкви й доми в городі. Народ разом крикнув и застогнав, аж у мене душа заболіла. Я почув душею, що в природі настає велика зміна, велика катастрофа, и в мене в душі похололо, а серце ледве билося в грудях. Я чув, як під моїми ногами застугоніли стіни дома, застугоніла й заревла земля, неначе страшний звір, котрого ранили дуже здорово. Вся земля, весь світ здавався мені якимсь живим звірем, якимсь дивом, котре жило й дихало, котрому прийшла своя черга смерти й руїни. И я пам'ятаю, що я показався сам собі таким маленьким, таким нікчемним на землі перед тим дивом в натурі, що діялось перед моїми очима. А народ все стояв на домах, на церквах, обліпивши покрівлю, наче мухи. Коли се разом щось так страшно тріснуло, так загреміло, так стукнуло, що вся земля, здається, рушилася з місця, и загула, и заревла, и захилиталась, як тополя на вітрі. Народ посипався з домів, з церков до долу, як сиплеться пшениця з мішка. Місяць заворушився, захитався, став великий як дім, розболовся на троє и розскочився на всі боки. Три шматки, червоні як жар, тихо спускалась у низ, освітили небо й землю таким ясним пекельним світом, що в мене очі заболіли. Шматки тихо спускались у низ, та все ставали більші, а кругом їх сияв блиск на небі, як од сонця. Вони скотились и счезли за морем, тільки zostавили позад себе три смуги ясні, білі, як по заході сонця. Море заклекотіло, як червоне розтоплене залізо. Я бачив, як трусилась земля, як почали завалюватись доми, церкви, як падали великі колони и стрімкі верхи готицьких церков. В мене заморочилась голова, вмерло серце в грудях. Я чув, що вже гину в страшній мировій катастрофі.

Оглядаюся кругом себе и бачу тільки руїни та трупи. Дивлюся на небо и бачу, що воно все чорне, наче ёго хто покрив чорним оксамитом. Нігде не блищала ні одна зірка, тільки з низу, од моря, червоного як кров, лився тихий кров'яний одблиск и трошки

освічував навкруги небо з низу невеликою полоскою. Од того тихого й страшного світа небо здавалось ще темнішим и чорнішим. Я одвів очи од моря и глянув позад себе. За мертвим городом стояла висока й широка гора, вся вкрита густим лісом. Гора стояла, як широка піраміда, дуже далеко спускаючи свої боки, а на самому вершечку гори, високо над лісом, стояв дуже великий храм и такий високий, що ёго прозорі й шпичасті готицькі верхи пірнали в чорному небі. Він був весь білий, весь з білого мрамора, и на ёго широких и високих стінах, на прозорих легких верхках ледве мигав червонявий одблеск од кипучого моря. Я пішов широкою алеєю на гору до того храму. Все дерево, всі гильки пашіли жаром, як розпечене каміня. Листя схло и обсыпалось з дерева, наче в осени. Жара так давила мене в грудях, що на-силу дихав, але якась сила вела мене на гору дуже швидко, наче несла на крилах. Я вийшов на гору и побачив, що там дерево зеленіє, цвіте й не вяне. Кругом храму цвіли купи розкішних пахучих квіток и папували тепле повітре пахощами. Дуже високі й широкі двері в храмі були одчиняні настіж. Я вийшов у храм, и мене облила й обхопила свіжість великого храму. Я почав легче дихати; піт висох на моєму гарячому чолі. В храмі було ні темно, ні ясно: ні то ранній ранок, ні то пізній вечір. Але вишина й ширина и краса храму так мене вразила, що я став и роздивлявся на всі боки. Храм був готицький, з двома рядами рожевих превеликих колон по обох боках храму. Рожеві колони з темними жилками дуже гарно й виразно виступали на чистих білих мраморних стінах. На помості, як мережки, миготіли чорні, білі й рожеві мраморні квадратні плити. Золоті капітелі и золоті рубці на острих зводах ледве блищали в темряві в вишині. Я пішов в глибинку того храму и здивувався: над мою головою розстелялась кругла широка баня, наче безодня, а перед моїми очима була стіна з трёма великими вікнами без шибок од верху храму аж до самого долу. Між вікнами стояли Групи колон рожевих, білих, зелених, так чудово згармонізованих, що я не міг надивуватись високій естетиці архитектора. Колони йшли аж у баню и счезали в темряві. Через усю стіну, по-над вікнами, впоперек колон, висіли рядами завіси такого чудового золотого цвіта, наче їх обмалював промінь сонця. Я підійшов до крайнёго вікна и подивився на двір. На дворі була страшна темна ніч, чорне як оксамит небо. Глянув я на край неба, там блиснула зірка, але така велика, як око, и така ясна та гарна, як дорогий камінь. Глянув я на другий край неба, и там виступили зорі и мигали, наче очи,

дивились на мене; а далі все небо вкрилось великими зорями, червоними, білими, изумрудовими. Мені легче стало на серці: я почув, що на небі починається жизгь замість чорної смерти, и мені стало веселіше при зорях, наче при дорогах милих людях. Прихожу я до середнього вікна, коли глячу, на дворі ранок. Небо синє, як синє море, а край неба палає червоним огнем. Маленькі хмарки, як стадо лебедів, тихо червоїли над землею. На землі цвіла весна красна. За вікном був сад весь в білому цвіту, а на квітках блищала роса, як бриланти. В вікно потягло духом весни, духом тієї жизни, молоді й свіжої, що лягає на серце тихою радістю и надією. На дворі було тихо. Пташки спали. Коли се на яблуні тѣхнув соловейко, а десь між вербами обізвався другий, а далі третій. Заспівали соловейки, наче весь сад защебетав, наче співав кождий куш, кожде дерево обсіпане квітками. Жизнь, жизнь починається на світі, молода й свіжа жизнь! Я памятаю, як против мене на синьому небі стрімилі рідкі гильки персиків и абрикосів, наче облитих молоком и лебединим пухом; я памятаю, що коло самого вікна стояла яблуня, вся в рідких, великих рожевих букетах, а одна гилька влізла в вікно, прилипла до рожевої колони. Я притулив до горячого лоба ніжні, як діти, єї листки й квітки и чув, що весняна жизнь входить в мене, входить в мою душу, лється в серце, як пісня, як поезія... Глянув я на пишні села на горі, на білі хатки, и там прокидались люде, рипали дверима, йшли до криниць по воду... Довго я стояв и чув, що й моя душа оживає и молодіє жизню весни...

Прихожу я до третого вікна: коли гляну на всю ширину його, аж на дворі пишне літо, сама середина літа, саме полудне... Яка розкіш! яка жизнь! як уся природа кипить и клекотить жизню, и не має куди збігти тій багатій жизни! Сонце серед неба блищить як золото, и обсіпає золотом землю. Просто против мене тихо підіймалося згір'я, скільки можна було счинути оком, и обпіралося об синє небо, и все те згір'я було залите морем пшениці, жита, морем колосків. З усіх боків те море обступили зелені дубові ліси и своєю темною зеленою ще більше нагадували високі береги по-над морем жита, жовтого як золото, пшениці, жовто-горючої як жар. Море колосків то вдавалося півкругом в ліс, то забігало вузькою річкою або сагою глибоко в діброву, то обхоплювало зелені острови дубини й грабини. Я впізнав українські поля, я впізнав українських женців, впізнав українську пісню під дібровою, и серце моє затремтіло. Я нігде не бачив ні понукача ні борода жида-посесора, що витріщає ястребині очи на чорні руки Українця. Пісня

весело лилася з вольних грудей, и я почув щастє того краю. Глянув я на право, там росли и млили на сонці зелені роскішні сади, виноградники. Якись люде, гарно повбирапі, щасливі й веселі, працювали в садах. А там під деревом сидить Группа, обідає, а молода дівчина читає книжку, нахиливши молоде лице над листками. Які костюми, які пісрі! Я неначе дивився на чудову сцену мирового театра и не міг не любовуватись усякими піснями, усякими язиками. З поля долітала до мене мелодія українська, як пахощі рожі, з саду знов летіла гась горяча східня чи полуднева мелодія, а там співали знов якусь орглінальну пісню з орглінальними словами, а там щось тішило серце веселими нотами; як молоде вино грала та мелодія. Скілько жизни в тій волі, в тій всякости, в тій орглінальности! Куди глянеш, все инче диво на багатому світі, инчі лица, инча поезія, инча краса багатої землі.

Глянув я на ліво од себе, и там знов нова картина, нова краса. Там синіло озеро, а кругом ёго стояли високі гори. Над озером стояв пишний, хоч невеликий город, не китайський, не турецький, не російський и не український, а пишний європейський городочок, гарний, білий, чистий, як цяцька. Одна частка ёго спустилася над озеро и кінчилась каменною пристаню, а друга виходила на високу гору, що обривалася скелею просго серед озера. На скелі стояв пишний храм, невисокі, але чисгі домн. Я бачив кожде блискуче вікно в хатах, кождий каміньчик мостової, чорні сповки асфальтового тротоара. Я бачив купи свіжих дітей на вільнях над синім озером, чув гук рояли з вікна на горі, и той гук звенів сріблом понад волюю. Яка тиха жизнь людска! яким добром и щастем налилось мое серце, налилась моя душа! Я прокинувся и був хоч у сні щасливий.

И. Левіцкій.

РУСКА ИСТОРИЯ

В ЖИТЕПИСЯХ ЄІ НАЙГОЛОВНІЙШИХ ДІЯТЕЛІВ.

М. КОСТОМАРОВА.

(Переложив Ол. Барвіньскій.)

Перший відділ: Панованє дому св. Володимира.

VII.

Князь Данило Романович Галицькій.

(Конець.)

На півночи велось Данилови лучше. Ятвяги, нарід воєвничий, дикий и жорстокий, що жив у лісах и болотах винищеніє гроднєнь-

скої Губернії, набігали и пустошили рускі краї и уводили багато полону, котрий держали в тяжкій неволи. Данило добив ся в їх лісисті болота, збурих їх оселі и визволив усіх руских полонеників, наконець в битві убив їх князя Стеконта, підчинив їх своїй власти и наложив на них данину.

Також з Литвою велось ёму до ладу. Сей нарід, колись-то покірний руским князям, знетерпеливили німецкі рицарі, що бажали жорстокими способами розширити між ним хрещенє. Спотичка з тими новими ворогами пробудила сплячі сили Литвинів, и вони не тільки завзято и мужно відбивались од ворогів, але стали воєвнним и завоювательним народом. Литва стала розширяться на шкоду Руси. Оден з ві князів, Миндовг, заложив свою столицю Новгородок на Рускій землі и став найсильнішим князем в цілій Литві. Двох племянників ёго: Тевтивил и Едивид стали князями — оден Полоцким, другий Смоленським, а дядько їх Викинт Витебським. Миндовг хотів підчинити їх своїй власти; тогді вони удались о поміч до Данила. Данило, по смерті першої своєї жінки Анни, оженив ся з сестрою Тевтивила и Едивида и тепер горячо став по їх стороні. Щоб упокорити Миндовга, Данило заключив союз з Рюкою, узброїв против Миндовга половину Жмудя (вітву Литовців) и Ятвягів и припер Миндовга так, що сей заявив бажанє прийати католицьку віру, щоб розірвати союз Данила з Німцями. В 1252 р. він хрестив ся в присутности папского легата и магістра німецкого ордена и коронував ся королем. Хрещенє ёго було удане, в душі лишив ся поганцем. Небавом побачив Миндовг, що союз ёго з Німцями доведе ёго до підданства и що лучше буде злучитись з Русинами. Він помирих ся з племянниками и предложив мир и спорідненє Данилови, віддавши дочку свою за сина Данилового Шварна. Союз сей довів до ладу син Миндовга, словутний Войшелк. Спершу жадний крови и жорстокий, князь сей литовський прийняв потім християнство, постриг ся в черці и став ся строгим затворником. Прихильний Данилови, він до него привів свою сестру, що мала бути жінкою Шварна. Супокій тим забезпечили, що старшому синові Романови лишили Новгородок, Слоним и Волковийск, однако мав він признавати первенство Миндовга.

Та всі ті успіхи були недостаточні для цілий Данила. Ёму треба було добитись значія и сили в Європі, впевнитись надією на поміч з Западу на тогді, коли він явно рішить ся виступати против Татар. В тій цілі треба було ёму злучитись з такою осереднёю силою, що двигала цілим західним світом. Такою осеред-

нєю силою здавав ся ёму папа. Неустанні и довгі відносини з західними католицькими володарями конечно мусіли впоіти ёму високе понятє про могутість духовного римского престолу, хоч в сім часі та могутість в дійстности не могла вдіяти того, що діяла перед столітєм. Зносини з папою почали ся ще від 1246 року. Данило заявляв бажанє віддати ся під охорону св. Петра, щоб ити під благословенєм римского престолу разом з західним християнством на Монголів. Як Данило там удав ся, появил ся наслідком того цілий ряд папских посольств и буль. Бажаючи передо всім зладити прилученє рускої церкви, папа Инокентий IV. післав до Данила домініканських монахів Алексія Гецелона и інших для наради об вірі и для постійного побиту при рускім князю, писав цілий ряд буль, називав у них Данила королєм, позволяв Русинам незмінно задержати відправу литургии на просфорах и заховувати всі обряди грецкої церкви и предкладав, між иншими, коронувати ёго королєм. Та Данило мав на думці тільки одно : дійстну поміч Заходу для визволеня Руси від Монголів и тому не піддавав ся ніяким хитрощам. „Що мені по королівскім вінци?“ говорив він папському послови: „Татаре не перестають нам робити лихо; на що мені приймати вінєць, коли мені не дають помочи!“ В 1249 р., втративши надію на папску поміч, Данило вигнав єпископа Альберта, котрого папа назначив головою духовенства в полудневій Руси. Папський леґат виїхав гнівний з Галичини. Тим закінчили ся тогді зносини Данила з папою. В 1252 р. король Угорський помирих Данила з Римом и зносини з папою відновились. В 1253 р. папа видав булю до всіх християн Чех, Моравії, Сербії и Поморя, звиваючи їх до хрестного походу против Татар, а слідующего 1254 р. булю до архієпископа, єпископів и інших духовних осіб Естонії и Прус, щоб вони проповідували хрестний похід против Татар. В очах Данила ціла Европа східна готова була повстати против завоювателів Руси. Тогді ж папа відправив послів до Данила з королівскою короною, та Данило не дуже горячо хапав ся сеї папської ласки. Коли він в повороті з чєского походу побачив ся з тими послами в Кракові, то сказав ім : „Не годить ся мені бачитись з взми в чужій земји. Опісля!“ На другий рік приїхав на Русь папський леґат Опізо з королівским вінцем, скипетром и щедрими обіцянками помочи против Татар. Данило и тепер ще вагав ся ; та ёго вговорили, щоб прийняв предложеє папи, з одной стороны — ёго мати, а з другої — польські князі Болєслав и Земовит. Сі останні з своїми вельможами обіцали Данилови зараз ити против Татар, як тільки він прийме

вінець. В Дрогичині папський делегат коронував величаво и помазав Данила (1255). Ёго успокоїли упевненя делегата, що „папа шанує грецку церкву, проклинає тих, що гудять єї обряди, и наміряє скоро зібрати собор для злученя церков.“

В сім-же році почались неприязні виступленя против Татар. Не знати, чи дійшла поголоска до Монголів, що на заході збирають ся йти на них, чи може роздражнито їх то, що Данило укріпляв свої городи. Хинський темник Куремса підступив під Бакоту. І передав Татарам Милія, мабуть Русин, и Татаре назначили ёго в вій баскаком. Данило, зайнятий тогді справами на Литві, післав у Бакоту сина свого Льва. Лев відбив Бакоту и привів спійманого Милія до отця. Зрадник вспів ублагати князів. Лев сам заручив за нёго и Данило, спустившись на ёго запевненє вірности, визволив Милія, а сей зараз знов віддав Бакоту Татарам. Куремса підступив під Кремянець, та не добув ёго. Найшов ся руский князь, що вгледів можливість покористуватись гнівом Татар против Данила для своїх вигод: се був Изъяслав, князь Новгородско-Сіверский, племянник тих Игоревичів, що колись-то повішено їх в Галичи; він заявив Татарам бажанє заняти Галич и просив їх помочи. Куремса сказав ёму: „Як ти підеш на Галич? лютий князь Данило вбє тебе!“ Изъяслав не послухав ради и пішов у Галич. Почувши об сім, Данило післав туди з відділом сина свого Романа, а сам коло Грубішова з своїми людьми полював диких кабанів, власноручно забив трёх звірів рогатиною и віддав мясо воякам: „Як зустрінете навіть и Татар — говорив він їм —, не бійтесь!“ Видно, що Татаре своїм одним именем наганяли страху Русинам. Роман напав на Изъяслава так з нечевя, що сей не міг ані оборонитись, ані втекти, виліз на церкву и там сидів три дні, а на четвертий не міг видержати безвідя, здав ся, и ёго привели до Данила.

Куремса, чоловік слабій, бездійний, не тикав довго Данила. Се надавало відваги рускому князеві. Він рішив ся відобрати у Татар рускі городи аж до самого Києва. Литовский князь Миндовг обіцяв з ним разом виступати. Данило вислав військо під проводом синів своїх: Шварна и Льва и воеводи Дениса Павловича. Денис взяв Межибоже; Лев заняв береги Буга, и вигнав відтам Татар; відділи Данилові и Василькові завоювали Бологовский край, а Шварно заволодів усіми городами на схід по ріку Тетерев до Жидичева. Білобережці, Чорнятинці, Бологовці из своєї сторони прислали послів своїх до Данила, та город Звягель, що обіцяв прийняти до себе Данилового тіуна, зрадив и не здавав ся. Данило сам виправив ся вслід за своїм сином Шварном, взяв Звягель при-

ступом и розселив ёго мешканців. Тоді то Литовці, намість помагати Данилови и йти з ним після обіцянки ид Києву, стали грабити и пустошити ёго краї коло Луцка, зовсім ненадійно для Данила. Висланий против них дворський Олекса покарав їх жорстоко, загнавши потопив їх в озері. Та зрада Литовців застановила дальші подвиги Данила.

Вражда Татарам була оповіщена. Куремса рушив на Луцк, та сей город стояв на острові и мешканці зараня знесли міст; Татаре через ріку Стир хотіли пускати каміня в город, та знялась сильна буря и зломала їх пороки. З того часу Куремса не нападав на Данила. Та в 1260 р. назначено замість Куремси иншого темника, именем Бурундая, чоловіка жорстокого, воєвитого.

От вже й пять літ минуло з того часу, як Данилови обіцяли на поміч сили хрестного походу,—та обіцянка не сповнилась; Данило між тим, спускаючись на поміч з Заходу, роздражнив Татар и тепер лишив ся о власних силах. Бурундай явив ся з величезним війском на Волинь, не дорікав Данилови за ёго останні виступлення, а післяв приказ, щоб ишов з ним на Литву. Данило рад був и тому, що міг на хвилю избутись таких гостей, и вислав на Литву до Бурундая брата свого Василька. Недавня зрада Литовців, що застановила успіхи Данила, оправдує ёго поступок. Татаре розсіялись по Литві, палили й пустошили. Бурундай, наче б то довольний послухом Василька, ласкаво відпустив ёго у Володимир. Та слідуячого 1261 р., повернувши з Литви, Бурундай післяв до Ромаповичів таке грізне посланє: „Зустрічайте мене, коли ви в згоді зо мною, а хто мене не зустріне — з тим я у війні.“ Василько справляв тоді весіле своїй дочці з Чернігівським князем и, лишивши весільний бенкет, мусів виїхати на покліи до грізного темника. Данило не виїхав до него а вислав намість себе сина свого Льва и Холмського владика Івана.

Вислані явились до Бурундая під Шумском и принесли ёму подарунки. Бурундай прийняв їх грізно и став кричати на Василька и Льва. Владика зовсім тороплений став від страху. Наконєць Бурундай сказав князям: „Коли хочете жити з нами в згоді, то розкиньте всі ваші городи.“

Помочи надіятись було ні відки; при найменшій упорі Бурундай задержав би князів и пустив би Татар вигубити в краю старих и малих. Припадало уступити.

Лев розкинув укріплення города Львова, котрий сам заложив, и города Стожка, що не давно збудував Данило, а Василько післяв приказ збудити укріплення Кремянца и Луцка. Сам Бурундай

удав ся з Васильком у Володимир, бажаючи бути свідком збуреня укріпленій столиці Волинського краю. Не дійшов до сього города татарський тешик и задержав ся ночувати на Житані и сказав Василькови: „Иди и розкинь свій город.“

Василько прибувши під Володимир побачив, що годі скоро розібрати усі стіни до приїзду Бурундая, и тому казав запалити їх. Бурундай приїхав вслід за ним и з радістю споглядав, як погасали згорілі стіни, обідав потім у Василька, обійшов ся з ним ласкаво и на ніч виїхав з города, а рано післав до Василька Татарина Баймура, котрий так ёму сказав: „Васильку, Бурундай казав мені розкопати твій город.“

„Роби то, що тобі приказано!“ відповів Василько.

Даймур розкопав Володимирські окопи: се означало побіду Татар над Русинами.

Опісля Бурундай закликав Василька и приказав, зібравши бояр и слуг, ити на Холм.

Данила вже не було в ёго столиці. Владика Иван приїхав сюди наперед и розказав Данилови об сім, що чув від Бурундая в Шумску. Данило втік на Угорщину. Годі було ёму змагатись з Татарами, а щоб унижатись и по невольницьки повзати, того не міг він стерпіти.

Город Холм був добре укріплений пороками и самострілами: бояре и городяне готові були відбивати приступ. Бурундай сказав Василькови: „Се город твого брата, йди до городян, намов їх, щоб здали ся.“ Разом з ним вислав він трёх Татар и товмача, щоб уважав, що буде Василько говорити з Русинами.

Василько набрав у руки каміньчиків и, прийшовши під город з Татарами, став так кричати: „Ей ти, холопе Константине, и ти, другий холопе, Луко Іванковичу, се город брата мого и мій, здавайтесь!“ и з тими словами тріччя кинув каміня об землю.

Боярин Константин, стоячи на стіні з городянами, зрозумів, що означало се кидане каміня: Василько не смів сказати словами того, що бажав, то ж давав ім знак, щоб вони не чинили того, що він приказував ім словами.

„Иди геть — закричав боярин Константин —, а то ми тебе парнемо каменем в лице; ти вже тепер не братом своему братови, а ёго ворогом.“

Татаре розказали Бурундаєви то, що чули, и Бурундай був дуже довольний Васильком. Брати укріплені городи осадою не годилось з духом Татар и тому то Татаре так наставляли, щоб в землі ними покореній не було твердинь. Татаре відступили.

Бурундай казав Василькови, щоб з ним ишов на Польщу. Василько мимохіть мусів знов послухати и бути свідком и участником спустошеня краю. Татаре взяли приступом Судомир (Сендомир), не пощадили ні роду, ні зросту и вибили всіх мешканців, коли вони вибігли в поле из збуреного города. Наділавши спустошеня в Польщі, Бурундай віддалив ся в свої становища в наддніпрянській Україні.

И так усі щирі гадки Данила розбились. Захід одурив ёго. Він мусів зрозуміти, що з тої сторони годі ждати Руси спасеня від Татар. Ёго зносини з папою не довели ні до якого пожаданого результату, ні для неґо, ні для папи. Данило бажав помочи против завоювателів и тільки задля сеї помочи шукав охорони у папи; папска політика мала на увазі одно: перехитрити Русинів и підчинити їх церкву своїй власти, в якім би материяльнім положеню вони ні лишились. Зрозумно буде, що Данило, побачившись зведеним из сторони Заходу и бачивши неміч папи для своїх цілий, не хотів більше знати ёго. Папа Олександр IV. ще в 1257 р. писав ёму булю з гіркими докорами за се, що він не оказує ніякого послуху папському престолови, и грозив церковною клятвою. Данило вже не звертав уваги на сі грізьби. В сій справі Данило поступав зовсім чесно и бездоганно: він не хитрив, а говорив відкрито, що ёму треба дійсно помочи против ворогів, и тільки під тим условом обіцяв признати духовну власть римского первосвященника, та не инакше як тогді, коли буде скликаний собор, що мав установити злученє церков. Ні того, ні другого не вчинив папа, котрий в дійстности не міг сповнити того, що обіцяв. Зрозумно, що Данило міг вважати своє сумліне спокійним, відвернувшись від папи.

Позбавлена своїх твердинь, Русь стала ще більш як перше відкритою для Литовских набігів. Литовці, відплачуючи Русинам за Татарский похід, напали на руску землю, але їх прогнав и розбив Василько. Вслід за тим в 1262 р. в Литві наступив переворот: Миндовг, що повернув знов до поганьства, був убитий. Син ёго Войшелк, покинувши на час чернецтво, став Литовским князем, поубивав ворогів Миндовга и готовив ся знов ити в монастир, лишаючи княженє Даниловому синові Шварну. Серед тих подій в 1264 р. Данило, ще перше захорувавши, умер в Холмі и похований там в церкві Богородиці, що сам поклав.

В доли сёго князя було щось трагічного. Добив ся він багато, чого не дівняв ні оден полуднево-русский князь, и з такими змаганнями, котрих би инший не видержав. Майже вся полуднева

Русь, цілий край, населений полуднево-руським племенем, був в ёго власти; та не зміг Данило визволитись від Монгольського ярма и дати своїй державі самостійного значіня, отже тим самим не лишив тревалих заснов самостійности на будущину. У відносинах до своїх західних сусідів, як и в загалі в усій своїй діяльности, Данило все відважний, не заляканий, але zarazом великодушний и добросердний аж до наївности, не був зовсім політиком. У всіх ёго вчинках не бачимо хитрости, навіть тої хитрости, що не допускає людей попадати в обману. Сёго князя можна зовсім противставити осторожним и розсудливим князям східної Русі, котрі при всій різнообразности особистих характерів, переймали від отців и дідів дорогу хитрощів и насилля, и привикли не розберати способів для осягнення ціли.

Не минуло сто літ по смерти Данила — и в тім часі, коли в східній Русі витворювались тревалі заснов державної єдности, полуднева Русь — появившись ще в XIII-ім в. на короткий час в образі держави під властю князя, що мав титул монарха між європейськими володарями — не тільки розпалась, але сталась добичю чужоземців. До такої долі неперечно приводило її географічне положенє, близьке сусідство з Європою. Східною частю полудневої Русі заволоділи Литовці, західною Поляки, а коли сі получились між собою в одну державу, Полуднева Русь була на многі віки відорвана від рускої семі, підлягаючи насильному угнітови чужих елементів и вибиваючись з під їх угніту тяжкими, довгими и кривавими змаганнями народу. Та особистість Данила Галицького тим не менше позістає благородна и будить для себе найбільш спочуття з усіх особистостей в цілій старинній рускій исторії.

Листи Т. Г. Шевченка

до Вароламея Григоровича Шевченка.

XII.

28. марта.

23. марта я писав до тебе трохи не ласочи, а 26. марта получил твое и пана Трощинского письмо. Добре ти зробиш, як поєднаеш мене з паном Трощинским, але спершу поєднай мене з Харитою, а потім проси Трощинского, щоб він розклав плату на три часті по 500 карб.; до нового 1861 року я виплачу ёму всі 1500 карб. Як що він здасться на се, то зараз пиши мені, бери гроши, приймай добро и хозяйнуй. Грунт законтрактуй на 25 літ на свое имя, або на мое, як знаеш.

Добре б ти зробив, як би поїхав у Керилівку, та сказав би Микиті, Йосипові и Ярині, щоб вони не квапилися на волю без поля и без ґрунту; нехай лучче підждуть.

Трощинському сьогодні не пишу, ніколи; поки що, торгуйся з ним сам, як тобі Бог допоможе. А дуже б, дуже добре б було нам у купі вік докоротать над староденним Дніпром! Посилаю тобі 10 книжок Кобзаря, продай їх, як можна буде, и гроши оддай сестрі Ярині. Жду твого обіцяного письма од 15. марта, а тим часом цілую тебе, твою жінку и твоїх діточок.

XIII.

15. мая.

Чи ти мої письма не читаєш, чи, прочитавши, занегаєш? Я вже тобі тричі, а оце в четвертий раз пишу, що я се літо не вирвуся в Петербурга, що не прибуду до дому, чи до тебе, а ти мені що-разу товкмачиш, що я тебе жду, що чи будеш ти чи ні? Знай же тепер, що я и літо и зіму не буду на Україні; а на ту весну, як Бог поможе, то прибуду, а ти до того часу дбай о клатні землі, чи по тім, чи по сім боці Дніпра, тільки щоб над самісеньким Дніпром, та дбай так, щоб нам у купі оселиться. Занехай Ржищев, цур ёму, тому домові, повітці, вітрякові, потім трём грушам. Як що тобі дуже уподобався пан Трощинский, то бери у ёго службу; я чув, що він пан и заможний и не дуже лукавий; а там, як мати-меш час, то подивися сам на ті Рудяки; бо Григорович и збрехать уміє. Як що подобаються тобі оті Рудяки, то возьми в посессию 20 десятин на 25 літ, гарненько поторговавшися з Трощинским, та захожуйся будувати. Се літо ніколи, а на те хиба. Та ще ось що: як зробиться отак, як я оце пишу, то дбай о дубовім лісі на надвірню комору (на робочу), и як що та придуркувата Харита не схаменулась, то проси сестру Катерину и сестру Ярину, чи не накупить вони оком у Керилівці яку огрядну та чепурну дівчину, хоч и вдовицю, аби честного роду, та щоб не стара и доладна була. Без жінки и над самісеньким Дніпром и в новій великій хаті, и з тобою, мій друже брате! я буду на самоті, я буду одинокий.

Що робиться в Межирічі? чи не бачився ти з Змієвским? а той грунт, що ми з тобою оглядали, у печінках сидить. Одішли оцеї екземпляр Объявлення о Основі П. Θ. Семеренку, я ёму після Кобзаря уже двічі писав, а він мені ані телень! хай собі сердиться, коли в ёго така сердита натура. На сім тижні я, або Білозерський пошле Трощинському такий-же екземпляр Объявлення.

Оставайся здоровий. Цілую твою жінку и твоїх діточок. Друг и брат твій Т. Шевченко.

Шкода, що твої хлопці написали до мене чорт зна' по якому; вони хоч би у Присі вчилися писати по людському.

В половині юнія, а може й раньше, заїде до тебе офицер Новицкий. Привітай ёго гарненько и найми, або сам позич ёму коней до Жаботина. Ёму поручено самолично торговаться з Флёрковским, а в Городище на завод сам ёго повези.

XIV.

29. юнія 1860 року.

Сьогодні в Корсуні премерзене свято, а в моїй тихій хаті и такого, благодарить Бога, нема. Добре б ти зробив, як би побачився та

привітав од мене оту шляхту много знанню мною лично; а вона сьогодні вся повинна бути у Корсуні. Сьогодні певно буде у Корсуні і Наталка Шулячівна, то ти, яко чоловік не без розуму, поклонися їй од мене, а більш ані телень. Коли так зробив, то зробив добре. Я її добре не розглядив, здається трошки педантка и не дуже чечурна; а нечурна жінка и циганові не дружина. На ту весну, Бог поможе, приїду подивлюся, та поражуся з сестрою и з тобою, а поки що, коли трапляється її неледачий чоловік, то нехай їй Бог помагає. Шкода, що ота Харита зледащала, а мені б луччої жінки и на край світа шукать не треба.

Чи був ти у Рудяках? що ти там бачив и чи зробив що з тим паном Трощинским? напиши мені швиденько.

Ще ось що: на тім тижні президент общества літературного получив письмо од Флёрковського. Він пише, що братів и сестру Ярину з дітьми випускає на волю без ґрунтів и без землі безплатно; але вони не беруть такої поганої волі. И добре роблять.

Як ще не був, то незабаром буде у тебе Новицкий. Добре б ти зробив, як би вкрав у Лопухина день, або й другий, и поїхав з Новицким у Жаботин, та в двох сказали б отому дурневі, щоб він не боявся Керилівчан, а положив би яку хоче плату за ґрунти и за землю (не менше чотирох десятин на душу) и щоб зараз написав тому-ж президентові Егору Петровичу Ковалевському.

Поцілуй за мене свою жінку, Йосипка, дівчат и хлопців, коли вони дома. Керилівчанам скажи, щоб вони на ту погану безземельну волю не дуже квапились.

Чи бачився ти з Кулішем и що зроблено з хатиною и садочком над Росью и де те добро, чи в самому Корсуні, чи недалеко ёго? напиши мені. Подякуй ще раз отого пана за сукно на свитку; а свитка, як пошита, то нехай у тебе жде мене, твого брата и друга Т. Шевченка.

XV.

1. іюля.

Позавчора я послав тобі письмо, а сьогодні получив твое. На чорта ти їх адресував біс батька зна' кому? я од ёго получив розпечатане.

Коли ти кажеш, що коло Канева добре буде, то бери десять десятин землі з умовою заплатити гроши *въ продолженіе года въ три срока*.

И зараз-же напиши мені, чи багато треба грошей для почину?

Обудуваться так, як кажеш, добре буде. Бувай здоровий! нехай тобі Бог помагає на все добре. Т. Шевченко.

XVI.

29. іюля.

Посилаю тобі 1000 карбованців грошей. Як що можна буде розділять плату за ґрунт на три роки — роздали; а як же ні — заплати разом за 10 десятин землі, а купчую кріпость зроби на своє имя. Про хату напишу тобі, дождусь твого письма, друг и брат Ш.

Нехай мені Прися напише, що вона прочитала в тих книжках, що їй послав. Скажи Васи, що, як буде вчиться, то я їй на ту весну намістечко привезу.

Іосип паний и дурний, вибач ёму; а сестрам, як побачиш, од мене поклонись. У сестри Ярини спитай, як побачиш, чи оженила вона свого сердешного сина, чи ні?

На хату купи тільки основого дерева; на двері и одвірки дубового, або ясенового.

Хата щоб була 10 аршин в-шир и 20 в-здовж. Як найдеш сухого береста, то бери; здається краще не буде, хоч на лави.

Чом мені Прися и Ганнуся нічого не напишуть? Вася, та ще, думаю, и говорить не вміє.

XVII.

22. августа.

Ми з тобою, здається, и розумні люде, а робимо чорт зна' по якому. Ти мого письма не дождешся, пишеш мені, а я, на тебе дивлючись, тобі одветую, не знавши, що ти мені писати-меш. Розумні люде, здається, так не роблять. Я сьогодні пишу до тебе, бо маю час, але на почту письма не подам, аж поки не получу од тебе звістки о полученіи 1000 карб. Як би ти для почину до весни обійшовся ціми грішми, то добре б було, а як що ні, то напиши, я ще пришлю, тільки не багато. Я оце заходився жениться та мені, бач, и тут треба гроши, а вся надія на Кобзаря, та на Основу. Будуще подруже мое зоветься Ликерія, креначка, сирота, така сама наймишка, як и Харита, тільки розумніша одніи — письменна, и по московськи не говорить. Вона землячка наша з під Ніжина.

Тутешні земляки и землячки наши (а надто панночки) як почувли, що мені Бог таке добро послав, то ще трошки подурнішали. Гвалтом голосять: „не до пари и не до пари!“ Нехай їм здається, що не до пари, а я добре знаю, що до пари.

В осені, як обробишся з полем, покопаш наше будуще кишло, вибери на тому кишлі найкраще місце и посади яблоню и грушу на память 28. іюля 1860 року.

Поберемося ми після Покрови. Добре б ти зробив, як би к нашому весілю прислав сушених карасів десяток, другий, або й третій. Та запеченого Дніпрового ляща одного, другого, або й третёго. Ти писав мені, що в Каневі сего добра — хоч лопатою горни, а тут и за гроши не добудеш. От-тобі й столиця! В Пекарях якась вдова, попадає, продає хату. Купить би, та к осені перевезти на грунт и поставить, а весною нехай би сестра Ярина з меншим сином перевезлась у ту хату, та й хозяйнувала, а тим часом я з жінкою прибуду, то вона б и нам пораду дала б. Бо я и жінка моя, хоч и в неволі и в роботі зросли, але в простому сільському ділі нічого не тяжимо. То порада б сестри Ярини дуже б до ладу була и мені и Ликерії.

Отаке-то скоїлось! несподівано я приїду до тебе в гості з жінкою, сиротою и наймишкою. Сказано: коли чоловік чого добре шукає, то й найде. Так и зо мною тепер трапилось. Мені тепер не жаль, що Харитина трошки придурковата.

25. звгуста.

Добре я зробив, що позавчора не дописав сего письма и не по-слав тобі! сегодні я получив твое письмо и бачу, що ти з Кулішем аж надто розфантазировались. Книгар Кожанчиков сегодні сказав мені от-що (а він се діло добре знає): На 3000 готовика и на 3000 кредиту „въ книжной торговлѣ можно получить 10 процентовъ съ усиленымъ трудомъ“. Мені самому не подобається твое сіпачество, та нема де дїтсья!.. Бумага и чай се инша річ! напиши ти мені гарненько, чи багато тобі треба кредиту на се діло? а тим часом отого клятого сіпачества не кидай. Воно тебе хлібом годує, а хліб велике діло.

Посялаю тобі план хати; коли що найдеш не так, то поправ и напиши мені, а тим часом окопуї леваду и купуй ліс сосновий; на одвірки тільки, та на двері купи дубового та ясенового, та на поміст липи. Як що дуже треба буде грошей, напиши — я добуду и пришлю. Добре б було, як би Ярина весною рано перевезлась на мій ґрунт. Може можна найнять для неї у Каневі хаточку на літо; а літом ми з жінкою прибудемо, та в-куці порадимосья, що нам робить?

На надвірню комору (робочу) при случаї дубового лісу купи; нехай собі лежить, та висихає, поки що буде.

Цїлую твою жіночку, діточок и тебе. Т.

XVIII.

5. октября.

Спаси-бі тобі, мій друже-брате, за твої великі клопоти з тим землеміром, та з иншими п'явками людськими. Спаси-бі ще раз!

Дуже, дуже добре ти зробив, що не посадив яблоні и груши; прищепи весною на дичках: воно й швидче и більші виростуть. Я з своєю молодю, не побравшись, розійшовся. Ликеря така самісенька, як и Харита, дурнійша тільки тим од Харити, що п'сьменна. Що мені на світі робити? я одурію на чужині, та на самоті!

Добре б зробив (як мати-меш час), щоб сам поїхав у Київ, та своїм оком подивився на оту мадам Соар. По слуху вона мені не подобалась; подивись лиш на неї своїм батьківським оком. Ремінна свита з відлогою на тім тижні тобі пошлеться на зараз и добре зроблена. Коштує 32 карб. На сі гроші справ Йосиповим дітям на зиму одєжу, а довги ёго не плати, нехай сам платить. Микиті скажи (як побачиш), що він дурний, ні з ким не порадившись зробив чорт зна, що.

Письмо Ф. и мое письмо и копія з условія печатаються в пятій книжці Народнаго Чтенія, тим я тобі тієї копії и не посилаю.

Порадь їм, будь ласкав, щоб вони швидче записались в міщане, в Звенигородці один, другий в Черкасах, а Ярина в Каневі: мені тут радять так, не знаю як ти порадиш? грошей, що там треба буде, то я вишлю.

Каленика поцілуй тричі за мене и скажи ёму, що, як добре знати-ме математику, то астрономію и навигацію за пояс заткне. Отак и скажи ёму.

Шкода мені Йосипкової лапочки(?), а ще більше шкода того дурня, що він и не бачить, що він нівечить... шкода, тай годі.

Спаси-бі тобі за лящи и карасі: на весілля вони не придуть, бо весілля того й не буде, а ми в-двох собі з М. М. Л., по чумацькому та по бурлацькому, зваримо борщу з карасями, лящем закусимо, та подякуємо тобі з жінкою и помолимося за щасте и здорове твоїх діточок. Бувай здоров! Твій брат и друг Т. Ш.

Пришлю, або сам привезу Васі гостинця, як буде добре вчиться, а як же ні, то й ні!

XIX.

2. декабря 1860.

На місці Аркаса в Одесі якийсь Павлов, але и той Павлов нічого не вдіє без оцего Іваницького. Перешли ёму моє письмо, та будемо ждати, що з того буде. Добре б ти зробив, як би ще и сам ёму написав гарненько. Та це як знаєш, так и роби. Посилаю тобі письмо мого великого приятеля кнївского, прочитай ёго; та як будеш у Києві, зайти в 2-гу гимназію, спроси квартиру инспектора Михайла Корнієвича Чалого, поклонися ёму од мене. Це він мені пише про М. Соар. Та зайти ще до И. М. Сошенка. Чалый тобі скаже, де він живе. Вони тобі порадять, що робити з Присею и Ганнусею. Ніколи. Бувай здоровий. Кланяється тобі Куліш.

XX.

23. декабря.

Я лучше тричі чорта, як мати-му писати отому поганому Селецькому. Я тобі вже писав, як будеш у Києві, то побачся з Чалим и Сшенком; вони тебе на все добре наставлять.

Цілую твою жінку и твоїх діточок. Скажи Васі и Йосипкові, що на новий рік, як будуть добре вчиться, я їм гостинець пришлю. Йосипкові я думав прислати доброго сукна на штанці та на жуванок (як буде добре читать), а то й березової каші пришлю.

Братові Йосипові скажи, що дурень, Микиті не кажи нічого. Як доведеться побачити сестру Ярину, то скажи їй, що вона брехуха. А сестру Мотрю поцілуй тричі за мене.

Ти од себе напиши що небудь розумне отому Яковові Терновському.

XXI.

22. января 1861 р.

Погано я зустрів оцей новий поганый рік. Другий тиждень не вихожу з хати: чхаю, та кашляю аж обісіло. Як тебе там Бог милує? Ти, мабуть, послідніх двох моїх писем не получив, що нічого не пишеш. В першому письмі, адресованному в Корсунь, послав я письмо незапечатане, щоб ти прочитав и переслав в Одесу полковникові Іваницькому, главному начальнику механического заведенія при обществѣ мореходства и торговли. Письмо про Каленяка. Друге письмо адресоване в Київ в дом Саар, в которому также не запечатане письмо в Потоки на имя Я. В. Терновского; чи получив ти оті письма, чи ні? чи получив ти буквар и Основу?

Заткни пельку отому проклятому землемірові, та роби швидче з тим сердешним ґрунтом. Та що ти зробиш, зараз же и напиши мені,

щоб я знав, що з собою робити: чи їхать мені весною в Канів, чи ні? Як треба буде грошей, то напиши: а може я сам привезу. Богато б ще треба де чого сказати тобі, та не здужаю. Нехай до другого разу. Бувай здоровий! цілую твоїх діточок и твою жінку. Т.

XXII.

29. генваря 1861.

Так мені погано, що я ледве перо в руках держу, и кат ёго батька знає, коли воно полегшає. Ось що! Вчора заходив до мене прощатися полковник Антонович; він сьогодні поїхав в Одесу. Антонович цей один из самоглавних членовъ Общества пароходства и торговли в Одессі. Я просив ёго за твого Каленика и він мені сказав от-що: щоб ти ёму не барившися написав, котрий Каленикові год? и чому він учився в Херсоні: чи навігації, чи механіки, чи математики? ёму це треба знать для того, щоб до чого лучче притулить Каленика. Напиши ж ёму, та попроси гарненько, то може що й буде. Адресуй так: „Въ Одессу въ дежурство Поворосійскаго и Бессарабскаго Генераль-губернатора Его Высокоблагородію Платону Александровичу Антоновичу.“

Чи послав ти моє письмо Иваницкому в Одесу? чи получив буквар и Основу?

Начхай ти в ярмудку отому Жидові, що ти пишеш, з ёго грунтом и з ёго хатою. Кончай жвидче в Каневі, та напиши мені, як кончиш, щоб я знав, що робити з собою весною? Прощай! утопився, наче копу жита за одним заходом змолотив. Цілую твою жінку и твоїх діточок. Т.

Літературні звістки.

— Нове гарне виданє поезій Тараса Шевченка вийшло сими днями у Празі п. н.: „Т. Г. Шевченко. Кобзарь з додатком Споминок про Шевченка писателів Тургенева і Полонського. Nakladem knihkupectví dra Grégra a Ferd. Dattla. 1876.“ Стор. XXIV и 416 VIII-и. З портретом Шевченка з літографії Фарского в Празі. Ціна 2 зр. а. в. або 1 рб. 50 коп. — Виданє се прийшло в саму пору, бо з остатнєго Петербурского виданя „Кобзаря“ розійшлись вже всі екземплярі, а и з Львівского виданя „Поезій“ лишились тільки некомплети. В виданє dra Grégra ввійшло навіть дещо, чого не було в Львівскім виданю, як Передмова до Гайдамаків в прозі. За те випущено около 40 поезій, находячих ся в Львівскім виданю, між тими и довші поеми, як Кавказ, И живим и мертвим, Неофітія, Відьма, Петрусь и и., особливо такі, котрі заборонені російською цензурою (ті мабуть будуть поміщені в окремім томі). Поезії наступають по собі в порядку хронологічнім, лише драма Назар Стодоля стоїть на самім кінци. Однако хронологічний порядок не цілком переведений; н. пр. Причинна, о котрій сам Шевченко в своїй Автобіографії каже, що вона є найраньший з ёго печатних творів, стоїть на

5-ім місці. Під текстом поміщені и варянти: декотрі з тих варянтів ми воіли б видіти в самім тексті. В списі друкарских помилок не всі суть вміщені, н. пр. на стор. 370 в остатній поезії Шевченка пропущена ціла стрічка: (Творили б) *лежа, епопею, Парили б* (скрізь понад землею). Поминувши однак сі дрібниці, се видане є найбільше и найгарнійше з всіх видань поезій Шевченка, а (зі взгляду на дуже гарний друк и папір) при тім ще й дуже дешево.

— Коштом товариства *Син* у Відні вийшла книжочка п. н.: „Шевченко. Сотник. Марина. Титарівна. У Празі. Друкарня Др. Ев. Грегера 1876.“ Ся книжочка містить у собі три що йно названі поеми Шевченка и єсть очевидно передруком з „Кобзаря“, виданого у д-ра Грегера. Ціна 3 копійки або 5 крейц. а. в. Для тих, що не в силі купити собі повне видане творів Шевченка, такі книжочки можуть бути дуже пожадані.

— У Одесі вийшла книжка, обіймаюча всі поетичні твори М. И. Костомарова, п. н.: „Збірник творів Ієремії Галки. Одесса, 1875.“ Стор. 356 XVI-и. Ціна 1 рб. 75 коп. (= 3 зр. ав.). У одним з перших н-рів після нового року подамо ширше справоздане про се діло.

— **Письма К. Н. Устияновича. Часть I. Поэмы историчні. Наладож Владислава Федоровича. У Львові, 1875.** (Ціна 1 злр. 20 кр. а. в.) Під таким заголовком появилася сімні днями спора, бо 12 листів (384 стор.) великої XVI-ки друку обіймаюча книжка. П. Корнило Устиянович, оін звісного лірика и новеліста нашого Николая Устияновича, знаний вже читателям нашим з дрібних поезій, у „Правді“ друкованих. В сій книжці він у-перше виступив яко епік з більшими творами. За мало ми ще часу мали, щоб докладно перечитати и критично оцінити сі нові твори п. Устияновича, бо в них ще й нагромаджено стілько гісторичного, археологічного и мітологічного матеріялу, що годить ся критикови посвятити більше часу на оцінку, як вимагає звичайна рецензія. Лишаємо собі отже на пізнійше обговорити докладнійше сю книжку, на яке обговорене вона й заслугоє, а тепер подамо лиш коротко зміст сі. Ся книжка містить у собі, крім письма автора до п. Федоровича, три твори поетичні: *I. Вступ* (стор. 3—18), се мов-би приготоває читателя до предмету дальших двох творів, введене єго в містерії старини, в котрім автор виводить діда, розказуючого дівчині перекази нашого народа про початок світа, и ученого, котрий слідить гісторію Славян. Тим и вказав наш поет на жерела, після котрих зложив собі образ давних часів, оспіваних ним в дальших двох творах: народний устний переказ и досліді науки. В сім „Вступі“ відзначає ся особливо пісня ученого до Дуню (стор. 16—18), богата мислями и написана ядерним словом. — *II. Вадим* (стор. 19—33); тут описує автор початок панованя Варягів над Новгородскими Славянами и неудалі подвиги послідних висвободити ся з-під чужого ярма. Ся поема була вже друкована в VI-ім рочнику „Правди“, однак тепер її автор дуже значно переробив. Уже в тіф короткій поемі кидає ся в очи, що найсильнійше виходять місця драматичні, як и в загалі епічні поезії п. Устияновича мають в собі багато драматичного едементу, хоч и в епічних місцях або и рефлексиях подбує ся поетична краса. *III. Искоррестень*, епічна поема у 24 піснях, з „заспівом“ и „процою“ (епілогом), стор. 37—376. — **Заспів, се гарна**

апотеоза сміливости и сили мысли людскої, котру просить автор, щоб помогла ему роз'яснити мраку покриваючу часи борби Деревлян з Варягами за свободу. В 24-ох слідуючих піснях (1. Варяго-Росси, 2. Древа, 3. Наїзд, 4. Искоростень, 5. Віч, 6. Розбої, 7. Кривавая ніч, 8. Повстанє, 9. Смерть Игоря, 10. Торжество, 11. Сватанє, 12. Ягода, 13. Віщованє, 14. Трїзна, 15. Бойслав, 16. Роз'єднанє, 17. Наслїдки, 18. Коляда, 19. Вїйна, 20. Посольство, 21. Стратимір и Доля, 22. Битва, 23. Жертва, 24. Блаженна Ольга) виспївав поет цілу епопею борби Деревлян з Варяго-Руссами за волю, а оповіданє гісторії народу переплїв гарними описами и сценами з домашнєго та родинного житя. Крім гісторії народу Деревлян, оповїдає автор також гісторію кількох родин деревлянських, котрі виступають як головні діячі в гісторії и групують навколо себе нарід, так що доля їх звязана з долею цілого народа, а по части и на відворот. Через те повязанє набирає поема ще більше інтересу для читателя, котрий в оповіданю бачить не тільки нарід яко політичну цілість, а також єдиниці, їх житє и їх судьбу. Оповіданє декуди нагадує простотою народні думи, місця ж драматичні написані з силою виразу и дикції. Мова народня, умітно прикрашена и убарвлена старорускими виразами. Характери добре обрисовані и консеквентно переведені. В *етїологу* (прощі) дає автор свій погляд на релїгію. Идеал автора чистий и високий — се народня воля. — Можемо запевнити наших читателїв, що приємно и не без користи проведуть час, читаючи поезїї п. Устияновича, котрі указують на більший поетичний талант, ніж ми звикли бачити найновїйшими часами у нас в Галичині або й на Україні. З цікавостю очікуємо появленя драм п. Устияновича, до котрих, як згадує у письмі до п. Федоровича, поеми Вадим и Искоростень стануть тільки мов-би вступ. — В. Г.

— Що ино вийшли в Києві „Письні М. Лисенка“: 1) *Полюбилася* я. Ц. 40 коп. 2) *Закувала зозуленька*. 40 коп. 3) *Утоптала стежечку*. 75 коп. (Всі 3 пісні з пересялкою 2 рб.). Талант п. Лисенка, композитора опери *Рїздвяна Ніч*, „Плач-у Ярославни“ (50 коп.), автора „Збірника українских пісень“ (2 вип. à 2 рб. 50 коп.), за надто знаний славно и в Україні и в Галичині, як щоб ми потребували заохочувати нашу публіку познакомити ся и з сими найповнїйшими єго композиціями.

— Ліки своєнародні, з домашнєго обиходу и в картинах житя. *Київ, 1875*. Стор. 56 XII-и. Цїна 7 коп. — *Про холеру. Київ, 1875*. Стор. 48 XII-и. Цїна 7 коп. — В першій з сих книжочок є трохи за багато непотрїбних поетичних додатків, хотя вже не тільки, як в книжочці виданій ще р. 1874 „*Про хвороби*“, за котру ми говорили в 1-ім н-рі с. р. За те друга книжочка (*Про холеру*) написана дуже добре, и таких книжочок ми бажали б як найбільше видіти и в Україні и в Галичині.

— В Жовтневій книжці „*Вїстника Европы*“, найзнаменитшого російского журналу, поміщена статя звістного и нашим читателям (гл. Правда 1868, нр. 28. и д.) ученого Великорусса А. Н. Пыпина: **О сравнительно-историческомъ изученіи русской литературы**. Подаємо з сеї статї докладнїйше ті частини, котрі нас найбільше дотикають ся. Автор, виказавши неосновність погляду ославянофїльскої школи, котра прий-

має існування двох окремих цивілізацій: романо-германської і греко-славянської, вказавши, що цивілізація можлива тільки одна і що за-падна Європа в тій цивілізації о много дальше поступила ніж Россия, переходить до обговорення питання: чи можуть и повинні існувати літератури поодиноких народів славянських, або чи російський (великоруский) язык прийме ся за загально-славянський літературний язык? Автор виказує, що російська література, щоб маза прийняти ся н. пр. Чехами и Поляками, мусіла б по духу и змісту зрівноважити не тільки польську и чеську літературу, але ще й німецьку: инакше ані для Чехів ані для Поляків нема раціи приймати російський язык, и вони, якби вже мусіли вибирати, вибрали б (особливо Чехи) язык німецький — раз що вони вже до него привикли, він мов їх другий рідний язык, а по-друге, що вони вступили б в богату обширну літературу... Відтак приходить п. Пипін и до питання про малоруску літературу. Наш час, каже, є особливо часом національних відроджень. Національні рухи відбувають ся в різних формах и у великих гісторичних народів (гістория німецької и италіанської єдності), и в менше знатних племенах и також в легких відтінках народностей. П. Пипін вправді не ставить малоруского народа и языка на рівни з чеським, польським и сербським, а тільки вважає малоруский нарід відтінком великоруского народа а малоруский язык нарічием (загально-)русского языка, помимо того однак виступає рішучо в обороні малоруского літературного руху. До 50-их років, каже, малоруский рух відбував ся спокійно и не возбуждав обав; в 60-их роках его стали підозрівати, „въ московской фабрицѣ“ з него зробили небезпечний політичний сепаратизм, за котрим треба вбачливо слідити и его викоренити. Людям, котрі піймали цілу дурноту сих инкримінацій, трудно було и висказати свою гадку. Яку моральну вартість мала діяльність літературних доносчиків, видно з того, що администрация, котра в наслідок їх инкримінацій заборонила була малорускі книжки, по кількох літах відступила від сего закау...

Рух в малорускій літературі збудили дві причини, обі природні и певинні: потреба чути звуки и поетичні мотиви рідної мови и бажане причиняти ся до просвіти народа за помочю книжок в зрозумілім для него язиці. Так и весь об'єм розвою малоруского наріччя огранічає ся на популярно-поетичні и педагогічні твори. Ся деяким людям українофільського напрямку и здавалось, що провінціална література може бути дальше ведена, може розпросторонити ся на ширші літературні задачі: то и в тім нема зовсім нічого злого. — А в певних границях розвій провінціалної літератури може видавати дуже хосенні результати: тая література схороняла б в народі просвічену свідомостю любов свого рідного, подавала б певний степен просвіти в рідній мові, причиняла б ся дуже до образованности (до котрої нарід зразу відносить ся недовірчиво), не роблячи з неї конечного поводу до ломаня рідного языка и не приневолюючи нарід бачити в ній щось чуже й недобре. Тая звязь з ріднею, не розривана (як звичайно) в першій порі науки, могла би бути так сильним педагогічним средством, о якім тепер, може бути, трудно собі й утворити понятє.

Дальше п. Пипін відспирає закид, що малоруска література томú непотрібна, бо російський язык цілком зрозумілий Малороссови. Не признаючи

ого, каже: хотя б однак и можливою була наука в російській мові, лишає ся множество чолв чисто локального характеру, котрі виділюють Малороссів в окремішний народний тип, дуже неподібний до великорусского: крім окремішнёго складу особливости, котрий відзначає „хаха“, своя властива народна поезія, перекази, обичаї, котрі можуть дати матеріял для локальної літератури. Наконєць факт, що ся література истнує и розмножує ся, достаточо доказує єї потребу... Страха наших консерватистів відзиває ся старою канцелярскою, котра страшила понятие о простих чолвочих відносинах. Обави сепаратизму були наконєць трохи дивні ще з одного боку: чому тим ревностним людем здавалось, що привязанє до рідної сторони, бажанє служити своїм найближшим землякам, розвивати живі елементи народного побиту — неможливі в данім порядку річей и конче означають сепаратизм? — Порівнявши відтак рух малоруский з паралельними єму примірами в романській и германській Европі, відпирєє наконєць и той закид, буцім-то розвій місцевих язиків міг би ограничити, зменшити значіне пануючого язика и єго літератури.

Ми, розуміє ся, не зо всіма поглядами ученого Великоросса годимо ся: имено ми вважаємо себе більше окремішними и самостійними супротив великорусского народа, ніж Словаків супротив Чехів, або Словінців супротив Сербів; так и мову нашу вважаємо рівнорадною з иншими славянськими, отже и з російскою; сей же наш погляд опираємо на гадці звисних авторитетів, між тими и родимців п. Пшїна. Однако наш відмінні погляди не ослаблюють, противно зміцняють виводи п. Пшїна: коли бо наша література навіть при несамостійности малорускої мови має право истнованя и розвою, о скілько більше має право до того, сли вважаємо нашу мову и наш народ самостійними в ряді других славянских народів?..

— Дня 17. (29.) Падолиста відбули ся збори Юго-западного отдѣла императорскаго русскаго географическаго общества в Києві. Предсідатель В. Б. Антонович прочитав свій реферат: „Кієвокіє войты Ходьки — эпизодъ изъ быта кієвскихъ мѣщанъ XVI—XVII-ого в.“ Відтак читано реферат д. ч. Т. Е. Маковецкого: „Результаты медицинскаго осмотра лицъ призывнаго возраста во время перваго призыва, въ 1874 году, въ ямпольскомъ уѣздѣ, подольской губ.“ Після сих рефератів відчитано письмо д. ч. А. А. Кандиби, при котрім сей-же привів 1666 поговорок, пословиць и загадок. Наконєць д. ч. М. П. Драгоманов подав цікаві звістки о кобзарях Полтавскої губернії. Показує ся, що в сій губернії є багато кобзарів: в селі Черевках Миргородского повіту є 26-літній кобзар Опанас Савченко, котрий співає про утечу трѣх братів з Азова, про бурю на Чорнім морі, про Ивана Вдовиченка Коновченка; в селі Зіівцях є кобзар Василь, котрий грає на 25-струнній бандурі. Крім того є в сих-же 2 и в 5 инших селах 14 кобзарів. В Пирятинскім повіті є 1 кобзар, а в Лохвицкім 2 кобзарі. — Ми згадували вже нераз о діяльности и виданях югозападного віддѣла „русскаго географическаго общества“, и раді б на него звернути більшу увагу наших земляків, особливо в Галичині, де нема жадного товариства ані институції займаючої ся збиранєм и видаванєм етнографичних матеріялів хочби лиш сєго краю. Як видимо з друкованої програми Географ. товариства, воно займає ся збиранєм всяких вістей про мало-

руський нарід: пісень народних, пословиць, казок, звичаїв, обрядів, побиту, язика и т. и. Ми з своєї сторони завзиваємо всіх приятелів нашого народа и науки: займати ся таким збиранем и опиоуванем, а призбирани матеріяли або відсилати просто в Київ до „Юго-Западнаго Отдѣла Императорскаго Русскаго Географическаго Общества“, або також до Редакції „Правди“. Маючим охоту заняти ся збиранем матеріялів ми готові уділити Программу товариства.

— **Dr. Fr. I. Celestin. Russland seit Aufhebung der Leibeigenschaft. Laibach, 1875. v. Kleimayr & Bamberg in Comm.** 388 стор. VIII-ки. Ціна 4 зр. ав. — Автор сеї книжки є австр. Славянин, котрий в 1869 р. пішов до Росції, а по 4 роках повернув назад. У вступі він переходить коротко всі відносини Росції від часів Александра I. до Кримскої війни и виводить головних представителів всяких напрямків; відтак описує стан в Росції перед знесенем крѣпацтва и зміни того-ж стану, які через знесенє крѣпацтва наступили. В другім розділі займає ся реформами фінансовими, особливо податковими, також розвоєм кредиту и асоціяцій. Коротше впожені реформи судові и адміністраційні, між сими однако ширше розправляє ся о земствах губерніяльних и повітових. Найдокладніше описані реформи в шкільництві, особливо борба між реалістами и класиками. В останнім розділі займає ся автор російскою суспільністю, між иншими розводить ся над „нігілізмом“ и „радикалізмом“, а подає характеристику сего посліднього після писем Чернишевского. — Німецька критика прийняла сю книжку дуже прихильно.

— **Календарі рускі на р. 1876.** Крім згаданих в 22-ім н-рі трѣх календарів руских, котрі вийшли у Львові, в Коломиї и Чернівцях, появив ся ще оден й на Угорекій Русі в Уніварі: *Календарь общества св. Василия Великого*, котрий крім календарскої части та типика не містить в собі нічого заслугуючого на згадку. Ціна его 25 кр. — В загалі австрійско-рускі календарі на 1876 р. малу мають вартість; на згадку заслугоють тільки историчні статі Шараневича (и стага „О Киевскихъ и Московскихъ митрополитахъ“ А. Петрушевича) в „Временнику Иститута Ставропигійского“, а в „Календарі Буковинскім“ статя Е. Андрійчука „Народное творчество“ тим одним, що автор „обовязує ся дати за списаніє чотырехъ ‘казокъ’ гульдена а за десять оригинальныхъ народныхъ пісней тожь гульдена, надбючись, что симъ способомъ розоблачится житіє-бытіє нашего народа не въ одномъ отношеніи и мы соберемъ великое сокровище плодовъ непорочної народної фантази“. В тій самій статі однако той сам п. Андрійчук каже, що він не може „одобряти стремленіє тыхъ, которы мыслятъ, что и высшіи науки должны употребляти нарѣчіє престолюдина, тымъ бо не достигается ніякал благородумна цѣль мы отчуждаемся отъ церкви спасшой нашу народность отъ погибели“!!

— В місяцю Жовтню с. р. умер на Поділю в Росції польскій поет и повістар **Aleksander Groza**, належавший до т. з. українскої школи, автор поеми *Starosta Kaniowski*, драми *Нрус* и и. — В Грудню с. р. умер в Москві **Михаиль Петровичъ Погодинъ**, звійний гісторик и політик славянофільскої школи.

ЧАСТЬ ПОЛІТИЧНО-СОЦІАЛЬНА.

Хроніка російська.

1875, Жовтень, Падолист.

Війна в Кокані и зріст Росції. Запевненя покою и поголости в єнкі. Справа Герцеговинців. Справи банкові. Рух соціалстичний. Проїздка міністра просвіти по Малоросції и бесіда єго в Херсоні. Комісія університетска. Росційска публицистика о питаню про малоруску літературу. Голод. Штунда. Росційска журнالیстика краєва и загранична.

Азійські питання Росції не скінчили ся на побіді під Махрамом, бо ще й доси тягне ся справа прилученя нових земель на правім боці ріки Сир-Дарі. Землі тіє від Обкурска до річки Нарина, належавші передше до коканского хана, по приказу Кавфмана від 25. Вересня перейшли під державу російську и над ними був назначений начальником побідитель під Махрамом Скобелев. Але Кипчаки не схотіли від-разу покорити ся Росції; вони, зібравшись у велике військо, напали на Наманган и мало не взяли єго. Потім згромадили ся усі коло города Баликчи, у полках по 3—4000, а у самих Баликчах схопило за рушницї трохи не 20.000 люда. Скобелев пішов на них з своїм Наманганским війском 12-го Падолиста, и, як доносив Кавфман телеграмою, побив и розігнав їх усіх до-чиста. Бачить ся, що, хоч и хотіли б Кипчаки, згадуючи колишне своє панованє над Росцією, ще довше борити ся, все-таки прийде ся їм покорити ся перед военною силою Росції, котра тим способом довершає тіє завойованя, які почали ся перед отома літами з Криму, перейшли потім на Кавказ а тепер переступили вже за Каспійске море. Поставивши метою своєю цивілізувати всхід, Россія їде туди міцно держучись своєї одної політики завойованя; територія держави російської за 20 літ панованя Александра II., як показує календар Суворина на 1876 р., побільшила ся о 36.357 квадрат. миль, се-б то о кусень землі три рази більший від цілої австрійско-угорської монархії, а становлячий десяту часть цілої російської держави. Шкода тільки, що властиве цивілізованє лиш дуже незначно поступає на перед. Уже у 1867 році установлено Туркестанске Генерал-губернаторство, котре розростало ся від того часу чим раз дальше через нові забори; тогді-ж була зложена и так звана „стєпова комісія“ для виробленя „гражданскаго положенія“ сих земель; але й доси тая комісія нічого не зробила, и доси ще всі тіє землі и народи живуть під зарядом міністерства війни.

В загалі війскові справи займають тепер перше місце у Росції. Недавно як цар обїзджав и переглядав свої війска, відтак почав ся новий „всесословный набор“; після святкованя 100-літнього истнованя шістєх полків наступив царський празник, так званий свято-юрський. Сей празник відбував ся що-року на день св. Юрія 26. Падолиста, и участниками єго бували вої, що дістали орден св. Юрія, яко доказ най-

більшої сміливості на війні. У сьому ж році сповнило ся 25 літ від того часу, як теперішній цар (у 1850 році) дістав сей орден від батька за хоробрість, оказану против Кавкаських верховинців. На сей празник приїхали принц Кароль пруский и архикнязь Альбрехт австрійский яко каваліри того-ж ордену. По поводу слів царя, сказаних на сім празнику, газети багато розписали ся про союз трьох цідарств яко поруку європейского спокою. Але помімо покоевих слів царя, помімо того, що Россія в своїм офіційальнім орлані, заявляючи про симпатії до полудневих Славян, заявляла враз и бажаня союзних трьох цідарств: примусити Турцію миром покінчити з Герцєловинцями, помімо того, що султан видав свій Іраде, а Англія без воєнного галасу захопила собі євєский канал, пустивши у діло силу міцнійшу від сталєвих канон — гроші, помімо того всєго в Россії майже всі ждуть, що на весну у новім році піде в діло сила війскова, на котрій все-таки найбільше опирають ся найголовнійші держави Європи.

Що до повстаня Герцєловинців, то воно тепер у Россії всїх дуже займає. Всї значнійші газети вислали своїх коррєспондентів у Герцєловину, а хоч міністер внутрєнних справ заборонив земским и городским управам робити пожертвованя з казенних и громадских сум, то розказами про Герцєловинців збудили газети жертвенність приватну, а зібрані складки тепер лічуть ся вже десятками тисяч, коли не дійшли до третєї сотні. Герцєловинцям з Россії крім грошей вислані й лікарі и лазарети; складка на Герцєловинців хоч йде, так само як и перше, краще між бідним людом, але стала вже й справою загальною, так що Старо-Чехи беруть назад свої докори, роблені Россії за єї байдужість до полудневих Славян. Чи йде се усе до помирєня Славян з Турками, чи до тих переворотів, ведля котрих вже де-хто з європейских публицистів-політиків почав перестроювати усю карту Європи на свій лад, — не будемо про те міркувати. Тепер вернемо ся до мирного житя тої держави у остатних місяцях.

Справа короля желізниць Струсєрґа, котрий без корони сидить вже у Московській казематі, не мало наробила там галасу. Банкове діло, котре за остатні роки штучно піійшло в гору у Россії (акційних товариств було в Россії у 1855 р. 81, а в 1875 — вже 513, причім капітал сих товариств зріс з 100 мільонів на 1.937 мільонів карб., отже трохи не в 20 раз!)*), має и там своїх діячів, що вміють єго компромітувати. Директори Московского „судного банка“, котрі дали Струсєрґови 7 мільонів карбованців, тим самим підкопали свій банк и хоч зараз побігли до міністра фінансів просити підмоги, але не втікли від суда и тюрми, бо їм було відказано. Треба віддати честь російскому рядови, що він хоч и не міг піддержати того банка, котрий сам себе загубив, але зараз „по Высочайшему повелєнію“ установлена була ліквідаційна комісія для охорони інтерєсів кредиторів банка. Акціонери вістали ся все-ж таки без грошей и поки справа точить ся, немало слєз пролилось и проле ся ще з причини сєго краху, котрий пустив по світі жєбраками не одного з уповаючих на силу грошевих

*) Сї дані беремо з калєндаря Суворина на 1876 р.

паперів. Сій справі присвячені були й фелетони и верхні стовбці газет російських.

Немало було писано в російських часописьмах и про революційно-соціалістичну пропаганду, про котру тепер заговорили и ліберальні органи російські („Вѣстникъ Европы“), яко про неможливі мрії російської революційної молодіжи, чим подали нагоду газеті „Впередъ“ вести з ними полеміку. Псевдо-ліберальні ж газети, а в дійстности консервативні, як на пр. „Голосъ“, повели річ вже й про те, як зупинити молодіж від того соціально-демократичного руху, у котрий переродив ся колишній нігілізм. „Учіть в лімназіях лучше исторіі, каже „Голосъ“, а не так, як почали учити сі за часів класичної реформи, то молодіж и буде меньше револуційною“. Але що робить ся з тими молодцями, котрих кілька сотень сидить у тюрмі за соціально-революційну пропаганду, ніхто нігде й нічого не розказував; що робить ряд, щоб зменшити туя пропаганду межи робочими класами російського люду, котрого все-таки, після офіціальных даних, є в Росії 15 міліонів, теж нічого не було чути.

Доказуючи, що така пропаганда неможлива, органи російські з новою силою заняли ся педагогікою, тим більше що факти дали на те матеріял. Сі факти — ізда міністра просвіти у полудневих краях Росії, приказ его про обовязкову науку и мандрівки університетської комісії.

Про обовязкову науку багато міркувало Петербурске Педагогічне товариство, але у кінци все-таки приходило до того, що перш, аніж гнати хлопців и дівчата в школи, треба постаратись о самі школи и добрих учителів до них, чого ніяк обовязково зробити не можна, як и не мож простим розпоряджінем зродити серед люду охоту до шкіл, коли він з якої небуде причини сих шкіл не любить. Міністер же, задумавший рішити сей *circulus vitiosus* просто своїм приказом, тим часом іздаючи по новоросійському краю збирав собі там од панства похвали за свою класичну реформу. Де він не був, его зустрічали обідами, річами, так що ся проїздка его, як казали газети, була мов „тріюмфальним походом“. Скільки в сих річах було завжди щирости, видно з того, що оден з бесідників, щоб не дуже мучити ся укладанем бесіди міністрови, повторив свою річ, котру держав вже до того-ж міністра ще у 1873 році. Одною з найцікавіших бесід, сказаних в сій проїзді, була річ самого міністра у Херсоні. „Мені дорікали, казав між иншими міністер, що заводячи класичну систему науки я хочу виробити з нашої інтеллігентної громади аристократію. Так, панове, я хотів и хочу, щоб лімназіі наші давали нам аристократів ума, аристократів знаня, аристократів труда!..“ На сі слова п. міністра посилали ся ясні оплески від присутних аристократів труда, з котрих у не одного цілий труд залежить в тім, щоб зьїсти обід з паном міністром.

Ми б тут и не казали нічого против такої аристократіі, о вироблювано якої згадував п. міністер, коби тая аристократія „інтеллігентці, знаня и праці“ в тім тільки, а в нічим иншим, була аристократяю, коби вона вважала себе братнею мужика, а не високою кастою, та коби вона не ставала (у тому — малоруському — краю, де ц. міністер сказав свою бесіду) враз и аристократяю по мові. Але ж

факти показують що янше: хто поступає в гімназію, щоб виробити ся в аристократа ума, знання и праці, той перед всім мусить зробити ся аристократом по мові, мусить забути ту ю мову, якою говорив до гімназії, задля нової мови російського ума, знання и труда — мови великорускої, мусить и забути свій народ — винародовити ся. А того винародовлення вже чимало у Росії. Вже истнующа доси аристократія у полудневій Росії на стілько позбула ся свого національного почуття, що зовсім кинула й думку про мову народа, з котрого вона вийшла. Недавно, як читали ми у „Кієвлянині“, помер бувший учитель и директор різних гімназій полуднево-російських — Пристюк, оден з людей, котрі офіційально підіймали у 60-х роках питане про заведене Малорущини у школах Малоросії. Нових людей межі служачими в міністерстві просвіти на его місце не зъявляє ся, а жите чим дальше все більше вироблює такі форми аристократичнєї гордості, якої приклад показав ся у Новомосковському повіті: там недавно оден пан був вибраний предсідателем повітового земства, але він сказав, що не хоче бути предсідателем, поки межі членами земскої управи буде хоч оден мужик —

„бо в простого мужика простий єсть обичай,

А в письменного особний політичний звичай“,

як казав колись наш Климентій Зиновій. Сих окремих звичаїв у відношеннях до мужика не потребують и учити ся в школах українські пани, бо вже більше як 150 літ назад „письменні“ виділили ся з простого народу на Україні...

Університетська комісія, котра має виробити реформу російських університетів, іздти по всіх університетських городах. Вона була вже у Казані, Дерпті, Києві, Одесі, и по всіх сих містах прикликала до себе кожного професора окреме и, роздавши питання (81 чи 51), розпитувала про перестрій університетскої устави. Кажуть, що сій комісії дуже подобали ся Дерптські німецькі буршеншафти, котрі розвивають серед молодіжи не що инше, як дух особливої кастовості. Прочувши, що у Дерптському університеті є ще доси карцер для студентів, комісія ся у Одесі випитувала ся професорів, чи не було б добре завести карцери по всіх університетах російських? Головнішим же питанням комісії, як кажуть, є підвишене плати за лекції, котра тепер вносить 40 карб. річно.

Що до публіцистики російської взглядом українського питання, то наші читателі вже знають про гадки „Русского Вѣстника“. Тепер же оден з великих журналів, „Дѣло“, помістив статю Мордовцева (колишнього працѣвника в „Основи“), котрою він доказує, що хоч и є тепер у Росії провінціалні літератури, межі котрими найголовніша — українська, але всі вони мусять упасти, щоб дати тим більшу силу розвою одній літературі центральній, се-б то столичній. Такий вже закон, каже бувший українофіл Мордовцев, що у центрі збирають ся и капітали и таланти з интеллігенції и праця розумова. Инші гадки висказує Великорос Пышин в „Вѣстнику Европы“, котрий, указавши, що нинішній час є часом „національних возрожденій“, боронить супротив московських централістів право до истнования и розвою малорускої літератури. А друга нецентралістична часопись, „Недѣля“, виступила

проти самі статі Мордовцева; але все-таки з того факту, що так званий демократичний орган „Дѣло“ є разом и централістичним у питаннях по літературі, можна бачити, як мало ще у російській публіцистиці можуть мати ходу децентралізаційні мисли, на котрих мусить засновувати ся и українофільство; а з того, що проф. Драгоманов, котрий у „Вѣстнику Европы“ писав про потребу децентралізації пресси, укараний яко українофіль-сепаратист, легко бачити можна погляд теперішнього ряду російського на сю справу.

Переходячи до самого народа українського, и тут не бачимо нічого відрадного. Нарід той — голодує и бідніє що-дня більше. Херсонський губернатор, odkриваючи земський збор у сім році, сказав, що обставини економічні після великого неврожаю — грізні, що навкруги панує голод, и земска управа мусіла видати 50.000 карбованців на голодуючих. По войі полудневій Россії, як ми вже нераз казали, не вродило ані оіна, ні хліба. Не маючи чим годувати себе и свою худобу, мужики продають коні, вівці и корови ні за що. Так на ярмарку у Лебедані під Харковом туя корову, за котру весною платили по 40 карб., тепер давали за 15, коней за 6 карб., а жеребців по 2 карб.; у Літинському повіті мужики продають коней, що стояли 8—12 карб., по 40—50 копійк, а жеребців по 10—20 коп. Жиди, що тих коней купують, завязують їм рот и пускають на поле, де кінь побігає зо 2 дні а потім здихає з голоду; тогді жид лупить з него шкіру и продає по 1 рб. 20 коп., 1 рб. 60 коп. Впрочім про се горе не дуже багато згадували кореспонденці по газетях, так що мало можна бачити, що робить ся против того голоду, котрий певно є у полудневій Россії.

Більше чути було про штундистів и ще нову секту „хлистуців“, котра зъявила ся в Чорномор'ї. Штундисти Елисаветградского повіту дійшли вже до того, що другі люде з того самого села простили, щоб їх вислати куди-небудь, хоч у Сибір, аби лиш не жити з ними; а все-таки секта розростає ся и зміцняє свою интензивну силу. Цікаво, як заховали ся штундисти насупротив архієпископа херсонского Леонтия. Він їх покликав був у церкву на свою службу божу, але вони сказали, що їх наука не позволяє їм до церкви йти, а коли він хоче їх бачити, то прийдуть в яку небудь хату, хоч їм здає ся, що зовсім нема чого з ним говорити, бо вони й самі розуміють слово боже дуже добре. Й справді при дебатах з архиєреєм, котрі відбували ся в домі священика, вони доказали и велику начитаність в святим письмі, и упертість в своїх переконаннях, а при тім всім ввічливість и ліберальні відносини до тих, хто з ними не згоджує ся. „Ми тільки бажаємо, казали вони, щоб нас так само не чіпали и не лізли до нас з своїми науками, як ми не ліземо и не чіпаємо. Коли хто хоче йти до церкви, то нехай собі йде: ми не боронимо; а у нас церков — в серцю. Слово євангельске ясне само по собі тому, хто хоче розуміти его чистим серцем; а дане воно не задля зла а для добра, то вже з-роду не зашкодить тому, хто его читає. Ми его й читаємо тільки дома, бо так більша користь его читати; а в церкву чого ми підемо, коли ми там нічого не розуміємо!“ — Поліцейско-адміністративна власть, „исправник“, котрий був при сих релігійних дебатах, сказав штундистам, що їх не за читане слова божого прослідують а за тайні зборища, котрі заборонені законом и зовуть ся

„скопищами“. Не знаємо, на кілька добровільним було заявлене зі сторони мужиків не-штундистів просьби виселити штундистів; але архієпископ обіцяв просити у цивільного начальства о їх виселені куди-небудь з села Любомірки, щоб заховати дітей сьго села від ереси. Сей факт показує, на скільки ширить ся і зміцняє ся релігійний рух у нашого народа за кордоном. Переслідуняні зі сторони цивільної власти и такі дебати, де архієпископ не находить вже доказів, мусять, як и завжди, розворушити ще більше сей напрямок, а висилки штундистів з одного села до иншої місцевости мусять розширити круг релігійного руху. Те, чого дійде нарід своєю головою, завжди находить відгомон серед народа з таким самим розвоєм, и завжди, як показує нам гісторія, скоро розростає ся у великий рух. Проте ми мабуть не помилилось, коли скажемо, що малоруский нарід у Росії тепер стоїть перед великою зміною у морально-інтелектуальнім зміслі, и що той напрямок, який візьме его мысль, не залежати-ме від філософії „культурної верстви“, котра віддлена від него найбільше мовою. Нам здає ся, що, якби такі просвітители его, як редактор „Друга Народа“, схотіли мати в сій справі який-небудь вплив на нарід, то й про них він сказав би те-ж саме, що про церкву: „ми не розуміємо вас!“ Для правдивих же приятелів народа, котрі й не цурають ся его мови, було б тут широке поле до ділання, котре б и немалу користь могло принести справі народній...

Російські газети тільки при особливших злучаях займають ся ближше народом, бо в загалі, як ми вже не раз казали, тон публицистики російської тепер став не той, яким він був у 60-их роках, и одрізняє ся більшою абстрактністю від того реального и прогрессивного тону, при котрім аристократична газета „Вѣсть“ не мала нігде ходу. Як тогді крім сеї одної газети трохи не усі були ліберальні, так тепер трудно сказати, яка з газет справді ліберальна, за виімкою хіба „Недѣлі“, котра добре держить ся демократичного напрямку и завжди стоїть не менше за провінціалні як за столицні або так звані інтересси високої політики. Але її спиняє цензура висказати в кожній біжучій справі те, що гадає. Таким робом питання практичні мусять шукати собі місця у заграничній російській пресі, межі котрою, як звісно вже нашим читателям, лондонский „Впередъ“ и нове письмо, котре тепер стало виходити в Женеві, „Набатъ“, простують до революції. Крім того є видавництво російських книжок в Берліні, у книгарни Вейг-а (E. Vock); література, яка з відтам виходить, не є революційна, а скорійш „конституційна“, коли так можна сказати, бо оден з працевників єї, Кошелев, у двох своїх книжках, що вийшли у сім році („Наше положеніє“ и „Объ общинномъ землевладѣніи въ Россіи“), викладає цілу систему того, як мусіла б виробити ся тепер у Росії конституція з „великою земскою думою“ и більшим уділом самоуправи у провінціалних земствах. Найцікавіші між російськими книжками Берлінського виданя впродовж сего року були: книга п. н. „Революційный консерватизмъ“, написана Самаряном и Дмитрієвим против Петербурских дворян и книги Фадѣева „Русское общество въ настоящемъ и будущемъ“ або „Чѣмъ намъ быть?“ и отвертий лист князя Васильчикова до Графа Толстого, міністра просвіти.

Звісно вже, чого хотіло ся Фадђеву и дворянам Петербурскої губернії, коли вони схотіли зборганізувати так звану „всесловну во-доть“, у котрій пани знов отримали б ще більшу силу, ніж мали за часи кріпацтва. Фадђевъ теж доказував, що „культурній верстві“, се-б то тим-же поміщикам дворянам, мусить государство давати усе, чого тільки можуть жадати обивателі царства російського, тогді як від низ-ших клас воно мусить тільки брати, брати и брати на користь „куль-турної верстви“. Самарин и Дмитрієв кинули ся и на дворян петер-бурских и на Фадђева, доказуючи їм, що ідеї їх стоять далеко по-заду идей „Вѣсти“, и покладають надію на ряд російскій, що він реформую податку з подушного на поземельний поведе дальше реформи в лібе-ральной дусі и не допустить сим „консерватистам“ зробити їх „консер-вативну революцію“. Князь Васильчиков в листі до міністра Толстого докоряє его, що він науку хоче зробити можливою тільки для кількох тисячів заможних людей, тогді як у Росії цілі міліони народу, не менше нанів, потребують науки. И справді народ, що мусить платити податки не після величини землі, котрою володіє, а по числу людей у семьї, винищує ся чим раз більше, а через те чим дальше тим и труднійше буде розводити між ним просвіту...

ПЕРЕГЛЯД ПОЛІТИЧНИЙ.

Справи австрійско-угорської монархії.

В Раді державній, по укінченю генеральной дебати над бюджетом, дня 9. с. м. після промови референта д-ра Брестля, котрий подібно як міністер фінансів виступив против пессимістичних поглядів на еконо-мічне положене Австрії, зачато дискуссию спеціальну. Перші розділи бюджету : цісарскій двір, канцелярія цісарска, Рада державна, прийнято без дискуссиі. При розділі о раді міністрів виступали деякі послі з державно-правної оппозиції, а також оден централіст (п. Гайнріх з Че-хії), против диспозиційного фонду. П. Вурм (з правниці) сказав : неза-доволене против ряду тепер більше ніж коли-небудь. Ряд не додержав обітниці, що спровадить мир межі народами. За добру політичну конду-іту роздавано концессіі шайкам лайдаків; давано субвенції желізничі підприємцям, під котрих діяльністю довго стогнати-муть народи Австрії. А п. Гайнріх, вказуючи на пригнетене пресси, сказав: Тільки дивників на свої послуги, що теперішній ряд, не мав ще ні оден инший перед ним, а однак не придбав собі більшого довіря. Однак більшість комнати приняла назначену квоту на фонд диспозиційний. Також прийнято по-слідуючий розділ о міністерстві справ внутренних, помімо оппозиції. — На засіданю з 10. с. м. при титулі о водняних будовах зголошували ся послі майже всіх країв о регуляцію своїх рік. Міністер Лясер за-кинув проте, що в генеральной дебаті кождий говорив о ощадности, а в дебаті спеціальній хотять знов гроші за нікно викидати.

Найдовше — кілька днів — тягнули ся дискуссиі при розділі „міністерство просвіти“. Ліберали закидували рядови, що не досить

енергії оказує супротив ультрамонтанів, именно супротив єзуїтів: Чехи з Моравії нарікали на покривдене людности моравско-чеської, котра за мало має шкіл чеських супротив німецьких (на те знов відповідали Німці з Моравії); польські послы промовляли за визначенем сумми 25.000 зр. на поставлене палати рускому єпископови в Перемишлі (на дармо), за приверненем єпископства Краківського, за помноженем гімназій и реалок в Галичині и за утворенем медичинського факультета в Львівськім університеті (на се жадане п. Черкавского одвітив проф. Зіс при оплесках централістів, що він скорше був би за знесенем Львівського університета!), а о. Шведзіцький представляв нужду руского духовенства в Галичині (міністер просвіти одвітив на те, що по новім році надіє ся дотичний проект предложити комнати послів). При розправах о школах народних п. Шеффель, попертий лівницею, жадав, щоби в сих школах введено регулямін військовий яко обовязковий предмет: хлопці від 11 до 14 р. мають обовязково бути вправлювані в військовій муштрі, в зимі теоретично, в літі практично, непеціонованими офіцерами або підофіцерами. П. Газе з Вільска виступав против польских читанок в школах народних, що суть конфесійні и старають ся більше будити патріотизму польского ніж австрійского. П. Межнік з Моравії відповів, коли в німецьких читанках знаходять ся оповіданя о німецьких славних мужах, то так само треба Чехам и Полякам признати право, щоби їх діти читали в школі о славних мужах чеських и польских.

Розправи над иншими частями бюджету пішли скоро. При бюджеті податків постійних пп. Вайбель и Кронаветтер жаловали ся на строгість в стятаню податків и висоту коштів. П. Розер жадав більшої строгости при надаваню концесій на шинковане горілки, а зниженя податку від пива. Проєкція в Скржинський жадала знизеня ціни солл. При бюджеті міністерства торговлі Німець-демократ Кронаветтер виступав против покликунаня Німців з Німеччини на високі и за високо плачені посади. При позиції „почти и телеграф“ о. Озаркевич вносил, щоби верховну управу почт и телеграфів в поодиноких краях коронних віддати окремому департаментови в намістництві; також жалувал ся на неорядки на галицьких почтах, именно при пересилках з рускими адресами. Бюджет всіх міністерств прийняла комната послів після внесків бюджетової комісії, тільки на бюджет міністерства рільництва, котрий комісія насупротив вимаганя міністерства майже о половину була окроїла, призволила комната о 130.000 зр. більше. Дня 18. с. м. прийнято цілий бюджет в 2-ім и 3-ім читаню, а відтак розбіхали ся послы на свята и мають зібратися аж 10. Січня.

Комната панів відкинула на засіданю з 20. с. м. внесок Вільдавера 34 голосами протів 34. Протів сего внеску промовляв кн. Чарториский, котрий заперечав Раді державній компетенцію в сій справі, и мін. Штремайр, котрий подібно як в комнаті послів представляв сей внесок яко непотрібний, не маючий ні якої практичної користи. Централістична преса, котра напевно надіялась прийнятя внеску Вільдавера, дуже не радо и з страхом прийняла сей результат голосованя. Бюджет прийняла комната панів без всякої дискусії в тій формі, як его ухвалила комната послів.

Маляри не перестають угнітати немадярські народности в Угорщині. Ще давніше зніс ряд угорський всі три гімназії словацкі, а тепер ще й розвляз в словацку Матицю в С. Мартоні. А коли Серб Мілетіч в соймі интерпелював в тій справі міністерство, новий президент міністрів Тіша відповів, що Матиця робила демонстрації неприязні державі при отвореню загребского університета; масток єї буде поміщений на процентах, доки не буде можна віддати єго якому товариству, маючому дійсно цілею просвіту. — Так само поступають Маляри з Ромунами, а коли Румун Борлеа жалував ся на те в соймі, Маляри кликали: добре вам так! и бесідник закінчив свою орацію тим, що Маляри поступають з Ромунами совсім так само, як в Герцеловині Турки з раясами.

Справи заграничні.

Справа *повстаня Герцеловини и Боснії* все ще займає перше місце між всіми політичними справами Європи. Помимо зими и великих снігів повстане треває в обох сих провінціях, и Турція, при всіх своїх змаганях, не може віднести жадної значнійшої користи. Турецкі війська здецимовані поразками и хворобами. Повстанці Герцеловинські заняли на зиму вигідне и безпечне становиско в околі Зубців и держать цілу країну між Дубровником и Требіні. Відділи повстанців Босняцких (до 1000 люда) опирають ся головню о гори Козарацкі. В Герцеловині утворив ся „*леіон слявяньский*“, в котрім вже з початком Студня було до 300 Русинів (з України), Чехів, Сербів, Словенців и н.; начальником їх Русин Яновский. — Три цісарства: Австрія, Россія и Німеччина умовили ся що до реформ, яких мають жадати від Турції, щоб повстане закінчити мирно; уложенем проєкту сих реформ мала заняти ся Австрія. Тим часом Турція випередила європейскі держави, бо султан оголовив новий фірман, заповідальчий реформи судові и адміністраційні в Турції и повне рівноуправнене християн. Повстанці однако жадним паперовим реформам не довіряють, и на весні мабуть борба розпічне ся з ще більшою силою. Вирочім и європейскі держави, як кажуть, не хотять вдоволити ся простими обіцянками турецькими, але зажадають гарантій, що сі обіцянки будуть додержані.

Парлямент *німецький* відкинув додаток до уставу карної и заострене уставу прасової помимо жаданя Бісмарка. Від того межі Бісмарком а націонал-лібералами наступило певне роздвоєне. Бісмарк мав указувати на змагающий ся в Німеччині рух соціалістичний и сказати, що при найблизших виборах до парламенту вже покаже ся зріст сили соціалістів, а буржовазія пожалує, що єго проєкти до законів відкинено.

В *Франції* збор народний вибирав сенаторів, т. є. членів комнати висшої. Збор народний має право вибирати четверту часть всіх сенаторів, т. є. 75; вибори впадали в наслідок альянсу республіканців з легітимістами и бонапартістами на користь республіканців, котрих вибрано звиж 50; орлеаністи, котрі сподівали ся, що пересадять своіх кандидатів, були цілком побиті.

НОВИНКИ.

— **Руский театр в Станіславові.** (*Допись.*) Народний театр під дирекцією п. Т. Романович, гостяши у нас від 1. Падолиста до 14. Грудня с. р., надає нам до рецензії обширний матеріал. Пишучи нині справоздане, обмежимо ся на стислим і чисто річевім суді даного, теорій і програм будучого не виводимо, та все ж надіємось, що, опираючись на факти і на пильний догляд цілого кружка, не так легко попадемо в односторонність.

Чужі всякої беззусловности, не маємо і беззглядної похвали для вибору sztuk, який Станіславу дістав ся. В загалі дало ся учути мале число sztuk народних, і то мимо що воля і сила товариства єсть по тому. Однакож годі тут дирекцію саму одну винувати, бо вичерпавши торік у нас дотичні засоби инвентаря, без повторень все таки встигла поставити кілька новостей на сцену, і то з поважних. Винувати нам тут лише писателів, котрі або волочать далій пошибом Котляревського, або „для живониси побиту“, без мисли і дії травестують етнографічні матеріяли; а бурлива давнина наша, а живі громадські питання сучасні, а драми з щоденної, буїної жизни народу, села, ждуть писателя! Задля того ми вдячні народній сцені, що нам сим разом, як лучшу заповідь будучого, подала новість *Гната Приблуду*, поважну народну драму. Автором звісний п. Данило Млака; темат з гісторії села, Буковини, трактований на всякий злучай з великою любовю і поважанем всего, що порушує жызно селянина. Сильно тут нарисоване змагане чоловіка з супротивною долею, з неправдою усяких властей, аж під конєць правда верх бере, не дожидуючи страшного суду, або посмертної побіди. Виведені на сцену обряди, звичаї та пісні яко момент поетичний, і під сим, трохи надто идеалізуючим світлом иде дія, сорозмірно розставлена. Завважаємо однак, що сій драмі хибує належитої драматичної техніки, прямої лінії в дії, инакше при множенстві осіб дієвих, а радше драм побічних серед драми, увага розсіпає ся, діалоги протягають ся. Видно, автор тексту не дорівняв авторови музики до сєї драми, п. *И. Воробкевичу*, бо й годі инакше, як тільки дійсно вдачними назвати такі нумери, як співи Чабана, Гната, Анниці і другі. Обвіває нас воздух верховини, як волі, бо свої ж се, живцем народні а нові мотиви нас переймають, — и в сім новім нахилі поета витяємо его достоїнство яко композитора. Оден тільки дуєт — з траффами — слабо, здає ся, нагадує недавний, закинений автором гомін чужих мелодій, переважачучий ще в музиці его до „Каспра“. Музика до „Гната Приблуду“ є нам порукою, що талантливий писателі, сли коли, то тепер певно не мали би ждати на поміч композитора, не тільки безпінтересовного, як знаємо докладно, але и офірлявого в високій мірі.

Що до игри, то Гнат Приблуда з музикальної і сценічної сторони вийшов гарно; що до инсценізації, то обширний текст не міг не втомити акторів, і для того домагає ся він доконче редукції. — З дальших оригінальних творів *Ольга* п. Яблоновского, давана тут в значно новій редакції, надає ся дуже до сталого нумеру в репертоарі. Редакція зро-

блена після бажання, висказаного торік у „Правді“ (нр. 21), де и про зміст була річ; додаємо тут, що музика до Ольги, тож и. И. Воробкевича, що до хорів ефектніша, як у „Гнаті“; та виконаве іх вимагає сил в оркестрі, на які в малих городах ледве лічити. Держать ся ще, лиш для гарної музики п. Вербіцкого, *Підгіряне* о. Гушалевича в репертоарі, хотяй жаль по правді сеї музики для драми без искри драматичного помислу, де в сухі ситуації співи вендовані, а пайважніші факти громадскої и людскої жизни підчинені любовному моментови. Задавнені також трохи *Верховинці*, але у нас для локального интересу идуть дуже добре, и вірнійше, як у автора, тип мандатора камерального виражає чеський урядник Гердлічка, котрого память непочесна ще жпе у горах. За одним заходом залічімо ще між слабійші нумери *Дон Жуана*, а особливо *Ката Амстердама*; за те головно игра дуже гарна піднесла *Дон Цезара*, *Поломане житє* (нова штука Чернишева), далій драми з виразним загальним зміслом: *Фалшери*, *Від ступня до ступня* (нова штука Кайзера) и *Гальму* що до тексту, — а особливо *Жида* Корженевського, з важким натиском соціальним сеї драми. Ще може більше, ніж и. пр. *Верховинці*, надають ся власне такі твори сего писателя як *Жиди*, *Пані Каштелянова* и и. через сеї натиск соціальний для галицької, и то власне рускої публики, котра виросла під впливами и традиціями шляхетчини, и присвоїла собі погляди гієрархічні без крихти об'єктивізму.

Між комедіями, даваними без ввімки з великою живостоєю, ставимо на першій місці *Великих політиків*, *Ксантину*, *Хлопця и даму*, *Зависну жінку*, на другій *Перше повмирили*, *Пустоти сестриця*, *Людвика XIV*. и и. Новість *Актор Синичка*, переклад, яко прикра критика закулісних интриг столичних, не надає ся на комедію; а и *Москаль Чарівник*, мимо старанного відданя, держить ся головно лиш співом на взаводи солдатского против українского. З водвілів випали гарно *Слаба сторона* и *Двох сліпих*, менче добре *Новий суд*. З фрашок недільних слабій дуже *Чорт и шець*; *Роберта и Бертранда*, и *Дібрану Трійку* піддержує сама музика. З співів подобались *Удовизию я любив*, за Кропивницьким, и *Ридание Арєндарева* на тверезість, и. Наторского. Під зглядом музичним на окреме визначене заслугу виконанє Гальки, відтак *Гната Приблуди*, *Ольги*, *Підгірян* а також и решти водвілів и фрашок, котрих слабі сторони музика и гра нераз покривали.

О кілько нам відомо, Группа новостей, відай оперет з-за кордону оригінальних и переводів, находить ся в студії, сподіваний також на гостинні виступи в р. 1876 п. Кропивницькій. З дальших уряджень нотуємо, що укладаєсь власне статут театральний и касса для піддержання системи кооперативної, яка з великою вигодою воіх членів фактично завела ся з початку самого, для забезпеченя биту кожного при коштах несталої жизни.

Що до уділу публики, то з місцевих молодіж, охоча як завсїгда, ставляла головний контингент за Падоліст. Крісла лиш мірно займала старша публіка, и зарівно як торік, ми бачили багато нежданих а ревних гостей, а не одного близького и званого дармо виглядали. Лиш з кінцем Падоліста, коли люте бездороже уступилось, а ще лучше в Грудню, розрушала ся и публіка околицна, а так можемо радо скон-

може для того, що там нема кому по руски викладати? Тоді є обов'язком Ради шкільної вишукати таких людей: в краю знайде їх досить....

— Недостаток паші в Галичині. В остатніх часах зачали зі всіх сторін опати ся наріканя на недостаток паші в нашім краю. Селяне, не могучи худобу перезимувати, продають її, особливо коней, за безцін (кони по 2¹/₂, 1¹/₂ зр. и дешевше) жидам, котрі убивають їх на шкіру. В Золочеві жида 70 коней замкнули в стаїнях не давши їм нічого їсти, аж коні з голоду позгибали. В самім містечку Скалаті, як казав о. Наумович в Раді державній, убито около 800 коней, а в цілій Галичині погибли десятки тисячей. Який тут капітал пропав, чим буде наш нарід обробляти ся на весні, и в яким часі тая страта винагородить ся? Протів тої ж нужди не видимо, щоб хто що робив. Часописи зачали о тім згадувати аж тоді, коли вже сотки худоби погибли; власти рядові, о скілько знаємо, займали ся стілько сею справою, що староста Золочівський радав селянам не продавати коней а самим вбивати, бо більше возьмуть за шкіру ніж за кони; на те однакож відповіли селяне, що вони не мають серця вбивати худобу, що помагала їм в їх праці. П'єсол др. Яновский інтернелював ряд в Раді державній, чи знає о сій нужді и що гадає протів того робити? але міністерство ще нічого на те не відповіло. А о властях автономічних та о товаристві рільничім и не чути, щоби интересувало ся сею справою! — Треба ж би всім, до кого се належить а хто йно може що порадити, взятись як найскорше до сеї справи, щоб ратувати ще що ся дасть....

— Допись з Буковини. (*Инспектор оп. Марк и „Слово“*.) Якийсь незваний Черновецкий дописуватель подав в ч. 127 „Слова“ про деякі обставини и особи зовсім безосновні вїсти. Звісна се усім річ, що так як справедливі докори подані до публичної відомости звичайно мають добрі наслідки, так знов докори несправедливі, безосновні викликають протівні наслідки. Кожного се здивувало, що й нашого загално поважаного инспектора красового д-ра Осипа Марка зачеплено в сій дописи. Сей вже віковий муж, котрий тут дізнає загалного поважання, котрий дбає про добро краю нашого и коло піднесеня народних шкіл надзвичайно заслужив ся, єсть-то чоловік сильного характеру, щирий, чесний и справедливий. Яко чоловік шляхотний старав ся він кождій з народностей нашого краю на поли народнїго шкільництва догодити, и то трудне задане удалось єму вже по части переіпроводити. Поводуючись безсторонностю и справедливостю, не забув він и про Буковинських Русинів. Хто ж завів науку рускої релїгії в Черновецкий лімназіи и визволив тим способом руску молодіж від зроманізованя? Чим заходом мусять в руских громадах учити руского язика? Хто не допустив, щоб руских шкіл народних не обсаджувано учителями, котрі не знають руского язика? Хто постарав ся, щоб при недавнім именованю инспекторів окружних для руских повітів именовано мужів рускої народности, як о. Изидора Мартиновича и п. Ракоче? Хто постарав ся о те, щоб в Раді шкільній краєвій, в комісії для виготовленя книжок для шкіл народних, також двох членів *рускої бесіди* засідало? Се тільки деякі заслуги инспектора д-ра Ос. Марка, котрі він положив коло нашого безталанного краю и Буковинської Руси, — а за то все, за ёго довголітню, хосенну діяльність зберав він тільки несправедливі докори

ницького, вп. Мих. Шведзіцький, богослов з Перемишля, зібраних 23. Падолиста на весілю у о. Шведзіцького, пароха в Поздичі, 3 зр. 10 кр. а. в.

— На реставрацію могили Т. Шевченка надіслав до редакції „Правди“ вп. Иван Микита, ад'юнкт судовий в Лютовисках, 1 зр.

— Для нещасних славянських родин з Герцеговини зложили даліше в редакції „Правди“: вп. Иван Микита, ад'юнкт судовий в Лютовисках, 1 зр.; о. Іосиф Могильницький, парох в Бабчу, 1 зр.; п. Теофіля Романович, директорка руского театру, дохід з представлення театрального в Станіславові даного на туя ціль, 10 зр. 45 кр.; вп. датель не хотячий заявити свого имени 20 зр.: разом 32 зр. 45 кр., — з виказаними в (21-ім, 22-ім п) 23-ім н-рі 43 зр. 60 кр. всеґо разом 76 зр. 5 кр. а. в.

Від редакції.

З наступаючим н-ром зачне ся IX-ий рочник „Правди“. В 1876-ім р. буде „Правда“, як и тепер, виходити в 2½—3 аркуші 15. (3). и 30. (18.) кожного місяця. Передплата на рік 6 зр., на пів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50 кр. а. в.

Ті вп. передплатники, котрі зложили цілу належитість за р. 1875 и надішлють передплату хоч на оден квартал р. 1876, дістануть яко бесплатну премію „Руску историю в житєнєсах найголовніших єї діятелів М. И. Костомарова“, в перекладі п. Ол. Барвіньского (передрук з „Правди“). Для непренумерантів „Правди“ ціна сеї книжки буде 60 кр. а. в. Друга часть Рускої исторії буде поміщати ся в році 1876, а передрук єї дістануть вп. передплатники „Правди“ знов яко премію під подібними вимінками.

Крім того будемо в наступаючій році поміщати „Світогляд українского народа“ Ів. Нечуя, з котрого також буде робити ся передрук.— З поезій поміщати-мемо перед всім далші частини „Іліади перекладу Руданского“; з повістей, крім 3-її и 4-ої части „Семена Жука“, „Марка Проклятого“ О. Стороженка; відтак „Спомянки Варєоломея Шевченка про Тараса Шевченка“. В „Літературних звістках“ будемо подавати перед всім повну бібліографію руску, а також и иншу, и задля того просимо всіх авторів або накладців, котрі хотять, щоб про їх книжки було згадано в „Правді“, щоб єї книжки надсилали до нашої редакції.

Многі з наших абонентів не заплатили ще всеї належитості за 1875 р.: тих просимо, щоби свої залежності як найскорше надіслали. Точне видаванє якого небудь часописьма є можливе тільки при точнім передплатуваню. У наступаючій році посиляти-мемо „Правду“ лиш тим, хто за-вчасу надішле передплату.

Передплату просимо присилати тільки до адміністрації „Правди“, ул. Осолоинских нр. 12. Місцеві передплатники зволють „Правду“ відбрати в канцелярії друкарні товариства им. Шевченка за оказанєм карти пренумераційної.

Одвічальний редактор: Др. Олександр Огоновский.

В друкарні Товариства Імени Шевченка. — Від мараца Фр. Саргіцького.

